This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

600102074K

BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF.

VOL. IV.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI OPERA.

PARS I.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

OPERA.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EXPRESSA

CURANTE

E. F. LEOPOLD

PH. D. AA. M. IN GYMNASIO ANNABERGENSI PRAECEPTOR ORDIN.

PARS I.

LIBRI APOLOGETICI.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

110 j 605.

PRAEFATIO.

Quum ante tria propemodum lustra eo consilio, ut accuratiorem ex ipsis fontibus rerum Christianarum cognitionem haurirem, Tertulliani scripta legere coepissem, dici non potest, quam molestum mihi visum fuerit orationis genus obscurum ac barbarismis et soloecismis refertum, quo usus est Tertullianus). Et tamen quum mecum reputarem, quantum ille inter aequales ac postea potuerit in dicendo atque effecerit, librosque singulos relegerem, taedium quo antea affectus eram, in tantam scriptoris admirationem conversum est, ut et ingenii ubertate et doctrinae copia plane singulari, qua ceteris excellit, mirifice captus de eo accuratius pertractando cogitarem. Sed quod de edendis Tertulliani scriptis cepi consilium, omni librorum manu scriptorum, qui perpauci in bibliothecis a patriae finibus longissime remotis asservantur, ope destitutus, et ut inceptis secundus responderet eventus magnopere veritus, iampridem abieceram, quum, ut denuo susciperem susceptumque strenue exsequerer, auctor mihi exstitit gravissimus, qui hac ipsa bibliotheca patrum ecclesiasticorum latinorum curanda de studiis theologorum promovendis iam optime meruit. — In repetendis autem Tertulliani libris, quae inde a Rhenano usque ad Semlerum et Ritterum allata sunt subsidia critica, sedulo adhibui, quo in pristinam, quantum fieri poterat, integritatem restituerentur loci aut librorum incuria aut nimia editorum, Rigaltii inprimis coniiciendi cupiditate multum depravati; deinde in interpunctione, quam vocant, ad dicendi leges attemperanda, qua singulis sententiis plurimum lucis afferri constat, praecipuam curam posui; denique ne quid deesset quod ad veras scriptoris sententias constituendas recte posset desiderari, potiorem lectionum varietatem an-*

---

*) Copiosius de his a me disputatum est in dissertatione: *Ueber die Ursachen der verdorbenen Latinität bei den Schriftstellern nach dem Zeitalter d. K. Augustus, hauptsächlich bei den Kirchenvätern, mit besonderer Berücksichtigung des Tertullian*, inserta *V. S. V. Illgenii Zeitschrift f. d. histor. Theol. Vol. VIII. p.* 12 *sqq.* (Lips. 1839.)

notavi. In definiendo singulorum librorum ordine quum a Pamelio usque ad Semlerum multum inter se discrepuerint editores fere omnes, secutus sum Augustum Neandrum, virum in rerum sacrarum historia peritissimum, quocum praestabit errare, quam cum omnibus discedere in alia omnia. Is enim in libro, qui Antignosticus) inscribitur, tum rerum, quas tractavit Tertullianus, similitudinem cognationemque, tum temporum, quibus videtur singula scripta confecisse, ordinem seriemque tam idonea ratione disiunxit et constituit, ut in quibus literis et causis ille elaboraverit et in quantum animo paullatim mutato novum sentiendi morem induerit, haud difficulter queat intelligi. Primum igitur locum tenebunt libri, quibus Tertullianus, ut ab acerbis Romanorum iniuriis Christianos defenderet atque fidem eorum constantiamque corroboraret, omnem impendit operam; secundum, quibus animos moresque eorum legibus divinis convenienter conformare studuit atque ipsos ad cultum veri dei recte instituendum adhortatus est; tertium, in quibus doctrinam proposuit paulo insolentiorem suasque sententias de rebus divinis, in quas sensim abductus erat, a contrariis adversariorum opinionibus ut fortiter tueretur elaboravit. Has tres classes Aug. Neander, V. S. V., iussit in binas distribui partes, quarum altera contineantur libri a superstitiosis Montanistarum commentis alieni, altera iis levius imbuti vel penitus infecti; quamquam ipse non dissimulavit, in nonnullis libellis inter utramque partem fluctuante animo haesisse Tertullianum. Quae si recte atque ordine iudicavit Aug. Neander, non est, quod ab eius exemplo discedamus; quam apta vero sit haec singulorum librorum dispositio ad scriptorem commode utiliterque cognoscendum, ut iam ex hoc primo volumine intelligatur, magnopere optamus. Quae supersunt typis exprimenda, in eo est, ut praelum subeant, atque intra paucos menses insequentur.*

Scr Cal. Iunii A Chr. MDCCCXXXIX.

---

*) *Antignosticus, Geist des Tertullianus und Einleitung in dessen Schriften, mit archäologischen u. dogmenhistorischen Untersuchungen, von Dr. August Neander. Berl.* 1825. 8.

LIBRI APOLOGETICI.

Ad martyres . . . . . p. 1
De spectaculis . . . . . - 6
De idololatria . . . . . - 29
Apologeticus . . . . . - 53
Ad nationes libri duo . . . . . - 129
De testimonio animae . . . . . - 178

De corona militis . . . . . - 186
De fuga in persecutione . . . . . - 203
Contra Gnosticos scorpiace . . . . . - 220
Ad Scapulam . . . . . - 247

AD

MARTYRES.

1. Inter carnis alimenta, benedicti martyres designati, quae vobis et domina mater ecclesia de uberibus suis et singuli fratres de opibus suis propriis in carcerem subministrant, capite aliquid et a nobis quod faciat ad spiritum quoque educandum. Carnem enim saginari et spiritum esurire non prodest: imo si quod infirmum est curatur, aeque quod infirmius[1]) est negligi non debet. Nec tantus ego sum, ut vos alloquar; veruntamen et gladiatores perfectissimos non tantum magistri et praepositi sui, sed etiam idiotae et supervacue quique adhortantur de longinquo, ut saepe de ipso populo dictata suggesta profuerint. Inprimis ergo, benedicti, nolite contristare spiritum sanctum[2]), qui vobiscum introiit carcerem. Si enim non vobiscum nunc introisset, nec vos illic hodie fuissetis. Et ideo date operam, ut illic vobiscum perseveret: ita vos inde perducat ad dominum. Domus quidem diaboli est et carcer, in qua familiam suam continet. Sed vos ideo in carcerem pervenistis, ut illum etiam in domo sua conculcetis: iam enim foris congressi conculcaveratis. Non ergo dicat: In meo sunt, tentabo illos vilibus inediis, defectionibus[3]) aut inter se dissensionibus. Fugiat conspectum vestrum, et in ima sua delitescat contractus et torpens, tanquam coluber excantatus aut effumigatus. Nec illi tam bene sit in suo regno, ut vos committat: sed inveniat mu-

1) Aug. Neander emendat: firmius. 2) Eph. 4, 30. 3) Sic leg. in ed. Rhenani. In codd. Vaticanis: odiis, affectionibus. In cod. Divionensi: aediis, defectionibus, quo auctore scidiis, affectionibus scripsit Rigaltius, quem secutus est Semler.

nitos et concordia armatos, quia pax vestra bellum est illi. Quam pacem quidam in ecclesia non habentes, a martyribus in carcere exorare consueverunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere et fovere et custodire debetis, ut si forte et aliis praestare possitis.

2. Cetera aeque animi impedimenta usque ad limen carceris deduxerint vos, quonsque et parentes vestri. Exinde segregati estis ab ipso mundo; quanto magis a seculo rebusque eius? Nec hoc vos consternet, quod segregati estis a mundo [1]). Si enim recogitemus ipsum magis mundum carcerem esse, exisse vos e carcere, quam in carcerem introisse, intelligemus. Maiores tenebras habet mundus, quae hominum praecordia excaecant. Graviores catenas induit mundus, quae ipsas animas hominum constringunt; peiores immunditias exspirat mundus, libidines hominum; plures postremo mundus reos continet, scilicet universum hominum genus; iudicia denique non proconsulis, sed dei sustinet. Quo vos benedicti de carcere in custodiarium si forte translatos existimetis. Habet tenebras, sed lumen [2]) estis ipsi; habet vincula, sed vos soluti deo estis. Triste illic exspirat, sed vos odor estis suavitatis. Iudex exspectatur, sed vos estis de iudicibus ipsis iudicaturi. Contristetur illic, qui fructum seculi suspirat. Christianus etiam extra carcerem seculo renuntiavit, in carcere autem etiam carceri. Nihil interest, ubi sitis in seculo, qui extra seculum estis. Et si aliqua amisistis vitae gaudia, negotiatio est aliquid amittere, ut maiora lucreris. Nihil adhuc dico de praemio, ad quod deus martyres invitat. Ipsam interim conversationem seculi et carceris comparemus, si non plus in carcere spiritus acquirit, quam caro amittit; imo et quae iusta sunt caro non amittit per curam ecclesiae et agapen fratrum, et insuper quae semper utilia fidei, spiritus adipiscitur. Non vides alienos deos, non imaginibus eorum incurris, non sollemnes nationum dies ipsa commixtione participas, non nidoribus spurcis verberaris, non clamoribus spectaculorum, atrocitate vel furore vel impudicitia celebrantium caederis, non in loca libidinum publicarum oculi tui impingunt: vacas a scan-

---

1) Verba: quanto magis — estis a mundo desunt in ed. Rigaltii. 2) Rigaltius: lumen vos ipsi.

dalis, a tentationibus, a recordationibus malis, iam et a persecutione. Hoc praestat carcer Christiano, quod eremus Prophetis. Ipse dominus in secessu frequentius agebat, ut liberius oraret, ut seculo cederet. Gloriam denique suam discipulis in solitudine demonstravit. Auferamus carceris nomen, secessum vocemus. Etsi corpus includitur, etsi caro detinetur, omnia spiritui patent. Vagare spiritu, spatiare spiritu, et non stadia opaca aut porticus longas proponens tibi, sed illam viam, quae ad deum ducit. Quotiens eam spiritu deambulaveris, toticns in carcere non eris. Nihil crus sentit in nervo, cum animus in coelo est. Totum hominem animus circumfert, et quo velit, transfert. Ubi autem erit cor tuum, illic erit et thesaurus tuus [1]). Ibi ergo *sit cor nostrum*, ubi volumus habere thesaurum.

3. Sit nunc, benedicti, carcer etiam Christianis molestus? Vocati sumus ad militiam dei vivi iam tunc, cum in sacramenti verba respondimus. Nemo miles ad bellum cum deliciis venit, nec de cubiculo ad aciem procedit, sed de papilionibus expeditis et substrictis, ubi omnis duritia et inbonitas et insuavitas constitit. Etiam in pace labore et incommodis bellum pati iam ediscunt: in armis deambulando, campum decurrendo, fossam moliendo, testudinem densando [2]). Sudore omnia constant, ne corpora atque animi expavescant: de umbra ad solem, de sole ad coelum [3]), de tunica ad loricam, de silentio ad clamorem, de quiete ad tumultum. Proinde vos, benedicti, quodcunque hoc durum est, ad exercitationem virtutum animi et corporis deputate. Bonum agonem subituri estis, in quo agonothetes deus vivus est, xystarches spiritus sanctus, corona aeternitatis, brabium angelicae substantiae, politia in coelis, gloria in secula seculorum. Itaque epistates vester Christus Iesus, qui vos spiritu unxit et ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem a liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in *vobis*. Nempe enim et athletae segregantur ad strictiorem *disciplinam*, ut robori aedificando vacent; continentur a

---

1) Matth. 6, 21. 2) Rhenanus: desiccando, la Cerda: densitando, alii: desidendo vel desudando. 3) Rhenanus: et sole ad coelum, Latinius: de sole ad gelu, Fr. Iunius: de sole ad gelum.

luxuria, a cibis laetioribus, a potu iucundiore; coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. Et illi, inquit Apostolus [1]), ut coronam corruptibilem consequantur: nos aeternam consecuturi. Carcerem nobis pro palaestra interpretemur, ut ad stadium tribunalis, bene exercitati incommodis omnibus producamur, quia virtus duritia exstruitur, mollitia vero destruitur.

4. Scimus ex dominico praecepto, quod caro infirma sit, spiritus promptus [2]). Non ergo nobis blandiamur, quia dominus consensit, carnem infirmam esse. Propterea enim praedixit spiritum promptum, ut ostenderet, quid cui debeat esse subiectum, scilicet ut caro serviat spiritui, infirmior fortiori, ut ab eo etiam ipsa fortitudinem assumat. Colloquatur spiritus cum carne de communi salute, nec iam de incommodis carceris, sed de ipso agone et praelio cogitans. Timebit forsitan caro gladium gravem, et crucem excelsam, et rabiem bestiarum, et summam ignium poenam, et omne carnificis ingenium in tormentis. Sed spiritus contra ponat sibi et carni, acerba licet ista, a multis tamen aequo animo excepta, imo et ultro appetita, famae et gloriae caussa: nec a viris tantum, sed etiam a feminis, ut vos quoque benedictae sêxui vestro respondeatis. Longum est, si enumerem singulos, qui se gladio confecerint animo suo ducti. De feminis ad manum est Lucretia, quae vim stupri passa cultrum sibi adegit in conspectu propinquorum, ut gloriam castitati suae pareret. Mucius manum suam dexteram in ara cremavit, ut hoc factum eius fama haberet. Minus fecerunt philosophi: Heraclitus, qui se bubulo stercore oblitum exussit; item Empedocles, qui in ignes Aetnaei montis dissiluit; et Peregrinus, qui non olim se rogo immisit, cum feminae quoque contempserint ignes; Dido, ne post virum dilectissimum nubere cogeretur; item Asdrubalis uxor, quae iam ardente Carthagine, cum maritum suum supplicem Scipionis videret, cum filiis suis in incendium patriae devolavit. Regulus, dux Romanorum, captus a Carthaginiensibus, cum se unum pro multis captivis Carthaginiensibus compensari noluisset, maluit hostibus reddi et in arcae genus stipatus, undique

1) I Cor. 9, 25. 2) Matth. 26, 41.

extrinsecus clavis transfixus, tot cruces sensit. Bestias femina libens appetiit, et utique aspides, serpentes tauro vel urso horridiores, quas Cleopatra immisit sibi, ne in manus inimici perveniret. Sed mortis metus non tantus est, quantus tormentorum. Itaque cessit carnifici meretrix Atheniensis, quae conscia coniurationis, cum propterea torqueretur a tyranno, et non prodidit coniuratos et novissime linguam suam commestam in faciem tyranni exspuit, ut nihil agere se scirent tormenta, etsi ultra perseverarent. Nam quod hodie apud Lacedaemonas sollemnitas maxima est, διαμαστίγωσις, id est, flagellatio, non latet. In quo sacro ante aram nobiles quique adolescentes flagellis affliguntur, astantibus parentibus et propinquis et uti perseverent adhortantibus. Ornamentum enim et gloria deputabitur maiore quidem titulo, si anima potius cesserit plagis, quam corpus. Igitur, si tantum terrenae gloriae licet de corporis et animi vigore, ut gladium, ignem, crucem, bestias, tormenta contemnant sub praemio laudis humanae, possum dicere: modicae sunt istae passiones ad consecutionem gloriae coelestis et divinae mercedis. Si tanti vitrum, quanti margaritum? Quis ergo non libentissime tantum pro vero habeat erogare, quantum alii pro falso?

5. Omitto nunc gloriae caussam. Eadem omnia saevitiae et cruciatus certamina iam apud homines affectatio quoque et morbus quidam animi conculcavit. Quot otiosos affectatio armorum ad gladium locat? Certe ad feras ipsas affectatione descendunt, et de morsibus et de cicatricibus formosiores sibi videntur. Iam et ad ignes quidam se auctoraverunt, ut certum spatium in tunica ardente conficerent. Alii inter venatorum taureas scapulis patientissimis inambulaverunt. Haec, benedicti, non sine caussa dominus in seculum admisit; sed ad nos et nunc exhortandos et in illo die confundendos, si reformidaverimus pati pro veritate in salutem, quae alii affectaverunt pro vanitate in perditionem.

6. Sed haec exempla constantiae omittamus de affectatione venientis. Convertamur ad ipsam conditionis humanae contemplationem, ut et illa nos instruant, si qua constanter adeunda sint, quae et invitis evenire consueverunt. Quotiens enim incendia vivos cremaverunt? quotiens ferae et in silvis suis et in mediis civitatibus elapsae caveis homines devoraverunt? quot a latronibus ferro, ab hostibus

etiam cruce extincti sunt, torti prius, imo et omni contumelia expuncti? Nemo non etiam hominis caussa pati potest, quod in caussa dei pati dubitat. Ad hoc quidem vel praesentia nobis tempora documenta sint, quantae qualesque personae inopinatos natalibus et dignitatibus et corporibus et aetatibus suis exitus referunt, hominis caussa: aut ab ipso, si contra eum fecerint, aut ab adversariis eius, si pro eo steterint.

DE SPECTACULIS.

1. Qui status fidei, quae ratio veritatis, quod praescriptum disciplinae inter cetera secularium errorum etiam spectaculorum voluptates adimat, dei servi, cognoscite, qui cum maxime ad deum acceditis; recognoscite, qui iam accessisse vos testificati et confessi estis, ne aut ignorando aut dissimulando quis peccet. Tanta est enim vis voluptatum, ut et ignorantiam protelet in occasionem et conscientiam corrumpat in dissimulationem. Ad utrumque adhuc forsan alicui opiniones ethnicorum blandiuntur, qui in ista caussa adversus nos ita argumentari consueverunt: Nihil obstrepere religioni in animo et conscientia tanta solatia extrinsecus oculorum vel aurium, nec vero deum offendi oblectatione hominis, qua salvo erga deum metu et honore suo in tempore et suo in loco frui scelus non sit. Atquin hoc cum maxime paramus demonstrare, quemadmodum isthaec non competant verae religioni et vero obsequio erga deum verum. Sunt qui existiment Christianos, expeditum morti genus, ad hanc obstinationem abdicatione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnant amputatis quasi retinaculis eius, ne desiderent, quam iam supervacuam sibi fecerint: ut hoc consilio potius et humano prospectu, non divino praescripto definitum existimetur. Pigebat scilicet etiam perseverantes in tantis voluptatibus propter deum

mori: quamquam, etsi ita esset, tam apto consilio, tantae obstinatio disciplinae [1]) debebat obsequium.

2. Iam vero nemo est, qui non hoc quoque praetendat, omnia a deo instituta et homini attributa, sicut praedicamus, et utique bona omnia ut boni auctoris: inter haec deputari universa ista, ex quibus spectacula instruuntur, circum [2]) verbi gratia et leonem et vires corporis et vocis suavitates. Igitur neque alienum videri posse neque inimicum dei, quod de conditione constet ipsius, neque cultoribus dei deputandum [3]), quod dei non sit inimicum, quia nec alienum. Plane et ipsae exstructiones locorum, quod saxa, quod caementa, quod marmora, quod columnae, dei res sunt, qui ea ad instrumentum terrae dedit; sed et ipsi *actus sub* coelo dei transiguntur. Quam sapiens argumentatrix sibi videtur ignorantia humana, praesertim cum aliquid eiusmodi de gaudiis et de fructibus seculi metuit amittere. Plures denique invenias, quos magis periculum voluptatis, quam vitae, avocet ab hac secta. Nam mortem etiam stultus ut debitam non extimescit, voluptatem etiam sapiens ut tantam non contemnit, cum alia non sit et stulto et sapienti vitae gratia, nisi voluptas. Nemo negat, quia nemo ignorat quod ultro natura suggerit, deum esse universitatis conditorem, eamque universitatem tam bonam, quam homini mancipatam. Sed quia non penitus deum norunt, nisi naturali iure, non etiam familiari, de longinquo, non de proximo: necesse est ignorent, qualiter administrari aut iubeat aut prohibeat quae instituit, simul quis sit aemulus ex diverso, adulterandis usibus divinae conditionis [4]), quia neque voluntatem neque adversarium noveris eius, quem minus noveris. Non ergo hoc solum respiciendum est, a quo omnia sint instituta, sed a quo conversa. Ita enim apparebit, cuius vi sint instituta, si

---

1) Sic legitur in edd. omnibus; sed scribendum: tantae ad obstinationem (i. e. constantiam) disciplinae. 2) equum Rigalt. 3) neque cultoribus dei putandum, Rhenanus et ed. Paris. — n. c. dei vitandum, ed. Franeker. et Semler. — neque culpae deputandum, Rigaltius. 4) administrari iubeat cum instituit: simul quae vis aemula ex adverso adulterandis u. d. c., Rigaltius. — simul quae sit aemula ex diverso adult. u. d. c., Rhenanus.

appareat, cuius non sint[1]). Multum interest inter corruptelam et integritatem, quia multum est inter institutorem et interpolatorem. Ceterum omnes species malorum, quae etiam ethnici indubitate et prohibent et defendunt, ex operibus dei constant. Vis homicidium ferro, veneno, magicis devinctionibus perfici: tam ferrum dei res est, quam herbae, quam angeli. Numquid tamen in hominis necem auctor ista providit? Atquin omnem homicidii speciem uno et principali praecepto interemit: Non occides[2]). Proinde aurum, aes, argentum, ebur, lignum, et quaecunque fabricandis idolis materia captatur, quis in seculo posuit, nisi seculi auctor deus? Numquid tamen ut haec adversus ipsum adorentur? Atquin summa offensa penes illum idololatria est. Quid non dei est, quod deum offendit? sed cum offendit, dei esse desiit, et cum desiit, offendit. Ipse homo, omnium flagitiorum actor, non tantum opus dei, verum etiam imago est: et tamen et corpore et spiritu descivit a suo institutore. Neque enim oculos ad concupiscentias sumsimus, neque linguam ad maliloquium, et aures ad exceptaculum maliloquii, et gulam ad gulae crimen, et ventrem ad gulae satietatem[3]), et genitalia ad excessus impudicitiae, et manus ad vim, et gressus ad vagam vitam; aut spiritus ideo insitus corpori, ut insidiarum et fraudum et iniquitatum cogitatorium fieret? non opinor. Nam si omnem malignitatem et si tantam malitiam excogitatam deus exactor innocentiae odit, indubitate, quaecunque condidit, non in exitum operum constat condidisse quae damnat, licet eadem opera per ea quae condidit administrentur, quando haec sit tota ratio damnationis, perversa administratio conditionis a conditis[4]). Nos igitur, qui deo cognito etiam aemulum eius inspeximus, qui institutore comperto etiam interpolatorem una deprehendimus, neque mirari neque dubitare oportet, quum ipsum hominem, opus et imaginem dei, totius universitatis possessorem, illa vis interpolatoris et aemulatoris angeli ab initio de integritate deiecerit, quin universam substantiam eius, pariter cum ipso integritati institutam, pariter

---

1) cui usui sint instituta, si appareat, cui non. Rigaltius. 2) Exod. 20, 13. 3) societatem Fr. Iunius ex MS. et Rigaltius. 4) a conditis deest in edit. Rigalt.

cum ipso in perversitatem demutarit adversus institutorem[1]): ut quam doluerat homini concessam, non sibi, in ea ipsa et hominem reum deo faceret, et suam dominationem collocaret.

3. Hac conscientia instructi adversus opinionem ethnicorum, convertamur magis ad nostrorum retractatus. Quorundam enim fides aut simplicior aut scrupulosior ad hanc abdicationem spectaculorum de scripturis auctoritatem exposcit, et se in incertum constituit, quod non significanter neque nominatim denuntietur servis dei abstinentia eiusmodi. Plane nusquam invenimus, quemadmodum aperte positum est: Non occides, non idolum coles, non adulterium, non fraudem admittes[2]). Ita exserte definitum: *Non in circum ibis*, non in theatrum; agonem, munus non spectabis. Sed invenimus ad hanc quoque speciem pertinere illam primam vocem David, Felix, inquit[3]), qui non abiit in concilium impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestium non sedit. Nam etsi iustum illum videtur praedicasse, quod in concilio et in consessu Iudaeorum de deo denegando[4]) consultantium non communicavit; late tamen semper scriptura divina dividitur, ubicunque secundum praesentis rei sensum etiam disciplina munitur, ut hic quoque non sit aliena vox a spectaculorum interdictione. Si enim pauculos tunc Iudaeos impiorum concilium vocavit, quanto magis tantum conventum ethnici populi? impii ethnici[5]) minus peccatores, minus hostes Christi, quam tunc Iudaei? Quo et cetera congruunt. Nam apud spectacula et in via statur; vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, et discrimina popularium per proclivum; cathedra quoque nominatur ipse in anfractu ad consessum situs. Itaque e contrario infelix qui in quodcunque concilium im-

---

1) Est haec scriptura in cod. Fulvii Ursini. In cod. Agobardi: dubitare oportet. Cum ipsum hominem — deiecerit, universam — demutavit adversus institutorem.

2) Exod. 20, 14 sq. 3) Ps. 1, 1. 4) De necando domino, Rigaltius, qui haec pertinere opinatus est ad Iosephum Arimathaeensem (Luc. 23, 50—53.), quasi Davides futuram eius pietatem vaticinatus esset. 5) populi: ni pii ethnici — Iudaei, quo et cetera congruunt. Renanus et Semler. — populi? minus impii ethnici — Iudaei? Quid quod et c. c., Rigaltius. — ethnici populi? impii, minus peccatores — Iudaei, quid? non et c. c., Wouwer.

piorum abierit, et in quacunque via peccatorum steterit, et in quacunque cathedra pestium sederit. Generaliter dictum intelligamus, cum quid etiam specialiter interpretari capit. Nam et specialiter quaedam pronuntiata, generaliter sapiunt. Cum deus Israelitas admonet disciplinae vel obiurgat, utique ad omnes habet: cum Aegypto et Aethiopiae exitium comminatur[1]), in omnem gentem peccatricem praeiudicat. Sic omnis gens peccatrix vocatur Aegyptus et Aethiopia, a specie ad genus. Quemadmodum etiam de origine spectaculorum omne spectaculum concilium vocat impiorum, a genere ad speciem.

4. Ne quis argumentari nos putet, ad principalem auctoritatem convertar ipsius signaculi nostri. Cum aquam ingressi Christianam fidem in legis suae verba profitemur, renuntiasse nos diabolo et pompae et angelis eius ore nostro contestamur. Quid erit summum ac praecipuum, in quo diabolus et pompae et angeli eius censeantur, quam idololatria? ex qua omnis immundus et nequam spiritus, ut ita dixerim, quia nec diutius de hoc. Igitur si ex idololatria universam spectaculorum paraturam constare constiterit, indubitate praeiudicatum erit etiam ad spectacula pertinere renuntiationis nostrae testimonium in lavacro, quae diabolo et pompae et angelis eius sint mancipata, scilicet per idololatriam. Commemorabimus origines singulorum, quibus in cunabulis in seculo adoleverint: exinde titulos quorundam, quibus nominibus nuncupentur, exinde apparatus, quibus superstitionibus instruantur: tum loca, quibus Praesidibus dicentur: tum artes, quibus auctoribus deputentur. Si quid ex his non ad idolum pertinuerit, id neque ad idololatriam, neque ad nostram eierationem pertinebit.

5. De originibus quidem ut secretioribus et ignotis penes plures nostrorum altius[2]) nec aliunde investigandum fuit, quam de instrumentis ethnicarum literarum. Exstant auctores multi, qui super ista re commentarios ediderunt. Ab his ludorum origo sic traditur. Lydos ex Asia transvenas in Hetruria consedisse, ut Timaeus refert, duce Tyrrheno, qui fratri suo cesserat regni contentione. Igitur in Hetruria inter ceteros ritus superstitionum suarum specta-

1) Exod. 12, 12. 2) In cod. Agobardi: artis.

cula quoque religionis nomine instituunt. Inde Romani accersitos artifices mutuantur, tempus, enuntiationem, ut ludi a Lydis vocarentur. Sed etsi Varro ludos a ludo, id est a lusu interpretatur, sicut et Lupercos ludos appellabant, quod ludendo discurrant: tamen eum lusum iuvenum et diebus festis et templis et religionibus reputat. Nihil iam de caussa vocabuli, cum rei caussa idololatria sit. Nam et cum promiscue ludi Liberalia vocarentur, honorem Liberi patris manifeste sonabant. Libero enim a rusticis primo fiebant ob beneficium quod ei adscribunt pro demonstrata gratia vini. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant. Eundem enim et Consum vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit; quamquam et Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicaverit deo, ut volunt, consilii, eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitavit. Probum plane consilium et nunc quoque apud ipsos Romanos iustum et licitum, ne dixerim, penes deum. Facit etenim ad originis maculam, ne bonum existimes, quod initium a malo accepit, ab impudenti, a violenti, ab alio deo [1]), a fratricida institutore, a filio Martis: et nunc ara Conso illi in circo defossa est ad primas metas sub terra, cum inscriptione huiusmodi: CONSUS CONSILIO MARS DUELLO LARES COMITIO [2]) POTENTES. Sacrificant apud eam nonis Iuliis sacerdotes publici, XII. Kalend. Septembres [3]) flamen Quirinalis et virgines. Dehinc idem Romulus Iovi Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos et Capitolinos Piso tradidit; post hunc Numa Pompilius Marti et Robigini [fecit] (nam et Robiginis [4]) deam finxerunt); dehinc Tullus Hostilius, dehinc Ancus Martius et ceteri, qui quotque per ordinem [5]) et quibus idolis ludos instituerint, positum est apud Suetonium Tranquillum, vel a quibus

---

1) Antiquam codicum scripturam retinuit Rhenanus: a malo accepit, ab impudentia violentiae alio deo. — Ed. Franeker. a Malo accepit, ab impudentis violentiae alio deo. — Rigaltius et Semler: a Malo accepit, ab impudentia, a violentia, ab odio. 2) COILLO, Rigaltius. 3) XV Kalend. Septembris Fr. Iunius. 4) Robiginem, Wouwer. e MS. et Rigaltius. 5) et ceteri quoque per ordinem. Et quibus idolis, Rhenanus et ed. Franeker.

Tranquillus accepit. Sed haec satis erunt ad originis de idololatria reatum.

6. Accedit ad testimonium antiquitatis subsecuta posteritas, formam originis de titulis huius quoque temporis praeferens, per quos signatum est, cui idolo et cui superstitioni utriusque[1]) generis ludi notarentur. Megalenses et Apollinares, item Cereales et Neptunales et Latiares et Florales in commune celebrantur; reliqui ludorum de natalibus et sollemnitatibus regum et publicis prosperitatibus et municipalibus fastis superstitiosis caussas originis habent[2]). Inter quos etiam privatorum memoriis legatariae editiones parentant; id quoque secundum institutionis antiquitatem. Nam et a primordio bifariam ludi censebantur, sacri et funebres, id est diis nationum et mortuis. Sed de idololatria nihil differt apud nos, sub quo nomine et titulo, dum ad eosdem spiritus perveniat, quibus renuntiamus, licet mortuis, licet diis suis faciant. Proinde mortuis suis ut diis faciant[3]): una conditio partis utriusque est, una idololatria, una renuntiatio nostra adversus idololatriam.

7. Communis igitur origo ludorum utriusque generis, communes et tituli, ut de communibus caussis, proinde apparatus communes habeant necesse est de reatu generali[4]) idololatriae conditricis suae. Sed circensium paulo pompatior suggestus, quibus proprie hoc nomen pompa: praecedit, quorum sit in semetipsa probans[5]) de simulacrorum serie, de imaginum agmine, de curribus, de thensis, de armamaxis, de sedibus, de coronis, de exuviis. Quanta praeterea sacra, quanta sacrificia praecedant, intercedant, succedant, quot collegia, quot sacerdotia, quot officia moveantur, sciunt homines illius urbis, in qua daemoniorum conventus consedit. Ea si minore cura per provincias pro minoribus viribus administrantur, tamen omnes ubique cir-

---

1) uniuscuiusque alii; sed contra codicum fidem nihil est mutandum, quum ludi scenici et circenses notentur. 2) Rhenanus: fastis superstitionibusque c. o. h. — Rigaltius: et solemnibus regum — festis superstitionis caussas habent. Semler: fastis superstitionis caussas originis habent. Una litera in v. *superstitionis* mutata locus videtur satis emendatus. 3) mortuis. Licebit diis suis faciant, proinde mortuis faciunt, Rigaltius. 4) genitali, Fr. Iunius e MS. 5) nomen, pompa praecedens — probat Rigaltius.

censes illuc deputandi, unde et petuntur, inde inquinantur, unde sumuntur. Nam et rivulus tenuis ex suo fonte et surculus modicus ex sua fronde qualitatem originis continet. Viderit ambitio sive frugalitas eius, quod deum offendit qualiscunque pompa circi: etsi pauca simulacra circumferat, in uno idololatria est; etsi unam thensam trahat, Iovis tamen plaustrum est; quaevis idololatria sordide instructa vel modice locuples, splendida est censu criminis sui.

8. Ut et de locis, secundum propositum exsequar, circus Soli principaliter consecratur: cuius aedes medio spatio et effigies de fastigio aedis emicat, quod non putaverunt sub tecto consecrandum, quem in aperto habent. Quod spectaculum primum a Circe [habent.] Soli patri *suo*, ut volunt, editum affirmant: ab ea et circi appellationem argumentantur. Plane venefica eis utique negotium gessit hoc nomine quorum sacerdos erat, daemoniis et angelis scilicet. Quot igitur in habitu loci ipsius idololatrias recognoscis? singula ornamenta circi singula templa sunt. Ova honori Castorum adscribunt, qui illos ovo editos credendo de cygno Iove non erubescunt. Delphinos Neptuno vovent, columnas[1]) Sesias a sementationibus, Messias a messibus, Tutelinas a tutelis fructuum sustineut: ante has tres arae trinis diis parent, magnis, potentibus, valentibus. Eosdem Samothracas existimant. Obelisci enormitas, ut Hermateles affirmat, Soli prostituta: scriptura eius unde et census, de Aegypto superstitio est. Frigebat daemonum concilium sine sua matre magna; ea itaque illic praesidet euripo. Consus, ut diximus, apud metas sub terra delitescit. Murtias quoque idolum fecit[2]); Murtiam enim deam amoris volunt, cui in illa parte aedem vovere. Animadverte Christiane, quot nomina immunda possederint circum. Aliena est tibi religio, quam tot diaboli spiritus occupaverunt, de locis quidem locus est retractandi ad praeveniendam quorundam interrogationem. Quid enim, inquis, si alio in tempore circum adiero, periclitabor de inquinamento? Nulla est praescriptio de locis. Nam non sola ista conciliabula spectaculorum, sed etiam templa ipsa sine periculo disciplinae adire servus dei potest, urgente caussa simplici

1) Delphinos Neptuno vomunt columnae: Sessias, Rigaltius. 2) delitescit Murcias. Has quoque, Rigaltius.

duntaxat, quae non pertineat ad proprium eius loci negotium vel officium. Ceterum et plateae et forum et balneae et stabula et ipsae domus nostrae sine idolis omnino non sunt; totum seculum satanas et angeli eius repleverunt. Non tamen quod in seculo sumus, a deo excidimus, sed si quid de seculi criminibus attigerimus. Proinde si Capitolium, si Serapeum sacrificator et adorator intravero, a deo excidam: quemadmodum circum vel theatrum spectator. Loca nos non contaminant per se, sed quae in locis fiunt, a quibus et ipsa loca contaminari altercati sumus: de contaminatis contaminamur. Propterea autem commemoramus, quibus eiusmodi loca dicentur, ut eorum demonstremus esse, quae in his locis fiunt, quibus ipsa loca dicantur.

9. Nunc de artificio quo Circenses exhibentur. Res equestris retro simplex de dorso agebatur, et utique communis usus reus non erat. Sed cum ad ludos coactus est, transiit a dei munere ad daemoniorum officia. Itaque Castori et Polluci deputatur haec species, quibus equos a Mercurio distributos Stesichorus docet. Sed et Neptunus equestris est, quem Graeci ἵππιον appellant. De iugo vero quadrigas soli, bigas lunae sanxerunt. Sed et[1])

Primus Erichthonius currus et quatuor ausus
Iungere equos rapidusque rotis insistere victor[2]).

Erichthonius, Minervae et Vulcani filius, et quidem de caduca in terram libidine, portentum est daemonicum, imo diabolus ipse, non coluber. Si vero Trochilus[3]) Argivus auctor est currus: patriae[4]) Iunoni id opus suum dedicavit. Si Romae Romulus quadrigam primus ostendit: puto, et ipse inter idola conscriptus est, si idem est Quirinus. Talibus auctoribus quadrigae productae, merito et aurigas coloribus idololatriae vestierunt[5]), et ab initio duo soli fuerunt[6]), albus et russeus. Albus hiemi ob nives candidas, russeus aestati ob solis ruborem voti erant. Sed

---

1) Sane Rigaltius. Fortasse scribendum: Sed est. 2) Virgilii Georg. III, 113 sq. 3) Acrophilus Rhenanus et ed. Paris. 4) Hanc scripturam e MS. dedit Wouwerius, assentiente Latinio et Rigaltio. Rhenanus: primae. Pamelius et Semler: primo. 5) Sic locum emendavit Wouwerius. Semler: aurigis coloribus idololatriam vestierunt. 6) et ab initio equi duo soli fuerunt, Wouwer. nam equi initio duo soli fuerunt, Rigaltius.

postea, tam voluptate quam superstitione provecta, russeum alii Marti, alii album Zephyris consecraverunt, prasinum vero Terrae matri vel verno, venetum Coelo et Mari vel autumno. Cum autem omnis species idololatriae damnata sit a deo, utique etiam illa damnatur, quae elementis mundialibus profanatur.

10. Transeamus ad scenicas res, quarum et originem communem et titulos pares secundum ipsam ab initio ludorum appellationem et administrationem coniunctam cum re equestri iam ostendimus. Apparatus etiam ex ea parte consortes, quae ad scenam spectat: nam a templis et aris, et illa infelicitate thuris et sanguinis inter tibias et tubas itur, duobus inquinatissimis arbitris, funerum et sacrorum *designatore* et haruspice. Ita cum de originibus ludorum ad circenses transimus, inde nunc ad scenicos ludos dirigimus. A loci initio [1]) theatrum proprie sacrarium Veneris est. Hoc denique modo id genus operis in seculo evasit. Nam saepe censores renascentia cum maxime theatra destruebant, moribus consulentes, quorum scilicet periculum ingens de lascivia providebant, ut iam hinc ethnicis in testimonium cedat sententia ipsorum nobiscum faciens, et nobis in exaggerationem disciplinae etiam humánae praerogativa. Itaque Pompeius Magnus solo theatro suo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum exstruxisset, veritus quandoque memoriae suae censoriam animadversionem, Veneris aedem superposuit, et ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum. Ita damnatum et damnandum opus templi titulo praetexuit, et disciplinam superstitione delusit. Sed Veneri et Libero convenit. Duo ista daemonia conspirata et coniurata inter se sunt ebrietatis et libidinis. Itaque theatrum Veneris Liberi quoque domus est. Nam et alios ludos scenicos Liberalia proprie vocabant, praeterquam Libero devotos, quod sunt Dionysia penes Graecos, etiam a Libero institutos. Et est plane in artibus quoque scenicis Liberi et Veneris patrocinium. Quae enim privata et propria sunt scenae, de

---

1) Suasit hanc emendationem Fr. Iunius. Rhenanus et Semler: dirigimus, a loci vitio. Theatrum etc. Rigaltius: a loci initio. Theatrum etc.

gestu et corporis flexu mollitiam Veneri et Libero immolant, illi per sexum, illi per flexum dissoluti[1]). Quae vero voce et modis et organis et lyris[2]) transiguntur, Apollines et Musas et Minervas et Mercurios mancipes habent. Oderis, Christiane, quorum auctores non potes non odisse. Iam nunc volumus suggerere de artibus, et de his, quorum auctores in nominibus exsecramur. Scimus nihil esse nomina mortuorum, sicut nec ipsa simulacra eorum: sed non ignoramus, qui sub istis nominibus et institutis simulacris operentur et gaudeant et divinitatem mentiantur, nequam spiritus scilicet daemones. Videmus igitur etiam artes eorum honoribus dicatas esse, qui nomina incolunt auctorum earum, nec ab idololatria vacare, quarum institutores etiam propterea dii habentur. Imo quod ad artes pertinet, altius praescripsisse debemus, daemonas, ab initio prospicientes sibi inter cetera idololatriae etiam spectaculorum inquinamenta, quibus hominem á deo avocarent et suo honori obligarent, eiusmodi quóque artium ingenia inspirasse. Neque enim ab aliis praeoccupatum[3]) fuisset, quod ad illos perventurum esset. Nec per alios tunc homines edidissent, quam per ipsos, in quorum nominibus et imaginibus et historiis fallaciam consecrationis sibi negotium acturae[4]) constituerant.

11. Ut ordo peragatur, incamus etiam agonum retractatum. Origo istis de ludorum propinquitate est. Inde et ipsi sacri vel funebres instituti aut diis nationum aut mortuis fiunt: proinde [tituli:][5]) Olympia Iovi, quae sunt Romae Capitolina, item Herculi Nemea, Neptuno Isthmia, ceteri mortuorum varii agones[6]). Quid ergo mirum, si apparatus agonum idololatria conspurcat de coronis

---

1) Rhenanus: patrocinium, quae — scenae. De — per fluxum dissolutis. Rigaltius: patrocinium. Quae — mollitiae Veneris et Liberi — per fluxum dissolutis. Wouwer e MS. per luxum diss. Ed. Franek. et Semler: patrocinium, quae — corporis fluxu. Nam mollitiam Veneri et Libero immolabant: illi — fluxum dissoluti. Quae recepimus, propius accedunt ad codicum scripturam, uno verbo addito, quod facile potuit a librario omitti. 2) literis, Rhenanus, ed. Paris., Fr. Iunius. 3) procuratum, Rigaltius. 4) acturi, Rigaltius. 5) tituli abest in ed. Rhenani et Paris. 6) Rhenanus et Rigaltius: ceteri mortuarii agones.

profanis, de sacerdotalibus praesidibus, de collegiariis ministris, de ipso postremo boum sanguine? Ut de loco suppleam, et de loco communi pro collegio artium Musicarum et Minervalium et Apollinarium, etiam Martialium per duellum, per tubam in stadio circum aemulantur [1]), quod utique templum est et ipsum eius idoli, cuius sollemnitates agit. Sed et gymnicas artes Castorum et Herculum et Mercuriorum disciplinae prodiderunt.

12. Superest illius insignissimi spectaculi atque acceptissimi recognitio [2]). Munus dictum est ab officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel malo ingenio servos mercati in exsequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos paraverant armis, quibus tunc et qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent, mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant. Ita mortem homicidiis consolabantur. Haec muneris origo, sed paulatim provecti ad tantam gratiam, ad quantam et crudelitatem, quia ferrum voluptati satis non faciebat [3]), nisi et feris humana corpora dissiparentur. Quod ergo mortuis litabatur, utique parentationi deputabatur. Quae species proinde idololatria est, quoniam et idololatria parentationis est species. Tam haec quam illa mortuis ministrat. In mortuorum autem idolis daemonia consistunt, ut et titulos consideremus; licet transierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores viventium, quaesturas dico et magistratus, et flaminia et sacerdotia: cum

1) Locus corruptus, cui coniectura medendum erat; Rhenanus: sanguine, ut de loco suppleam. Ut de loco — tubam, ut stadio circum aemulentur. Rigaltius: sanguine. Ut de l. s., ac de loco — tubam, stadio circum aemulantur. Fr. Iunius: sanguine. Ut de loco, et loco communi — et stadio circum aemulantur. Semler: sanguine, ut de loco suppleam, ut de loco — ut stadio circum aemulentur. 2) In codd. insignissimis spectaculi acceptissimi recognitio. In plerisque edd. insignissimi sp. acceptissimi rec. Rigaltius coniecit: ac septissimi. Fr. Iunius: indignissimi sp., sed acceptissimi rec. 3) In cod. Agobardi: ferarum voluptati satis non fiebat.

tamen nominis dignitas idololatriae crimine teneatur, necesse est, quidquid dignitatis nomine administratur, communicet etiam maculas eius, a qua habet caussas. Idem de apparatibus interpretabimur in ipsorum honorum suggestu deputandis, quod purpurae, quod fasciae, quod vittae, quod coronae, quod denique conciones et edicta, et pultes pridianae sine pompa diaboli, sine invitatione daemonum non sunt. Quid ergo de horrido loco perorem, quem nec periuria sustinent? pluribus enim et asperioribus numinibus amphitheatrum consecratur, quam Capitolium: omnium daemonum templum est. Tot illic immundi spiritus considunt, quot homines capit. Ut et de artibus concludam, Martem et Dianam utriusque ludi praesides novimus.

13. Satis, opinor, implevimus ordinem, quot et quibus modis spectacula idololatriam committant, de originibus, de titulis, de apparatibus, de locis, de sacrificiis: quo [1]) certi sumus, nulla ex parte competere nobis ea, qui bis idolis renunciavimus: non quod idolum sit aliquid, ut apostolus ait [2]), sed quod quae faciunt, daemoniis faciunt, consistentibus scilicet in consecrationibus idolorum sive mortuorum, sive, ut putant, deorum. Propterea igitur, quoniam utraque species idolorum conditionis unius est, dum mortui et dii unum sunt, utraque idololatria abstinemus, nec minus templa quam monumenta despuimus; neutram aram novimus, neutram effigiem adoramus, non sacrificamus, non parentamus, sed neque de sacrificato et parentato edimus, quia non possumus coenam dei edere et coenam daemoniorum [3]). Si ergo gulam et ventrem ab inquinamentis liberamus, quanto magis augustiora nostra, oculos et aures, ab idolothytis et necrothytis voluptatibus abstinemus, quae non intestinis transiguntur, sed in ipso spiritu et anima digeruntur, quorum munditia magis ad deum pertinet, quam intestinorum.

14. Nunc interposito nomine idololatriae, quod solum subiectum sufficere deberet ad abdicationem spectaculorum, alia iam ratione tractemus ex abundanti: propter eos maxime qui sibi blandiuntur, quod non nominatim abstinentia ista

---

1) Rigaltius et Semler: de locis. De sacrificiis quidem certi sumus etc. Fr. Iunius coni. de artificiis. 2) 1 Cor. 8, 4. 10, 19. 20. 3) 1 Cor. 10, 21.

praescripta sit, quasi parum etiam de spectaculis pronuntietur[1]), cum concupiscentiae seculi damnantur. Nam sicut pecuniae vel dignitatis vel gulae vel libidinis vel gloriae, ita et voluptatis concupiscentia est; species autem voluptatis etiam spectacula. Opinor, generaliter nominatae concupiscentiae continent in se et voluptates; aeque generaliter intellectae voluptates specialiter et in spectacula disseruntur. Ceterum retulimus supra de locorum conditione, quod non per semetipsa nos inquinent, sed per ea quae illic geruntur, per quae simul inquinamentum combiberint, tunc et in alteros respuunt[2]).

15. Viderit ergo, ut diximus, principalis titulus idololatriae, reliquas ipsarum rerum qualitates contra dei[3]) *omnes* feramus. Deus praecepit[4]) spiritum sanctum, utpote pro naturae suae bono, tenerum et delicatum tranquillitate et lenitate et quiete et pace tractare, non furore, non bile, non ira, non dolore inquietare. Huic quomodo cum spectaculis poterit convenire? Omne enim spectaculum sine concussione spiritus non est. Ubi enim voluptas, ibi et studium, per quod scilicet voluptas sapit; ubi studium, ibi et aemulatio, per quam studium sapit. Porro et ubi aemulatio, ibi et furor et bilis et ira et dolor et cetera ex his, quae cum his non competunt disciplinae. Nam etsi quis modeste et probe spectaculis fruitur pro dignitatis vel aetatis vel etiam naturae suae conditione, non tamen immobilis animi est sine tacita spiritus passione. Nemo ad voluptatem venit sine affectu, nemo affectum sine casibus suis patitur. Ipsi casus incitamenta sunt affectus. Ceterum si cessat affectus, nulla est voluptas, et est reus iam ille vanitatis eo conveniens, ubi nihil consequitur. Puto autem, etiam vanitas extranea est nobis. Quid, quod et ipse se iudicat inter eos positus, quorum se similem nolens utique detestatorem confitetur? Nobis satis non est, si ipsi nihil tale faciamus, nisi et talia facientibus non conferamur. Si

---

1) Rhenanus et ed. Paris. de literis pronuntietur. Rigaltius: de spectaculis pronuntiemus. 2) Cod. Agobardi: et tum altero respuunt. 3) Sic locum e cod. Agobardi restituit Rigaltius, praeterquam quod scripsit: idololatria. In cet. edd. contrariis omnes feramus. Sed vel contrarias dei, vel contra res dei scribendum est. 4) Eph. 4, 30.

furem, inquit[1]), videbas, concurrebas cum eo. Utinam ne in seculo quidem simul cum illis moraremur: sed tamen in secularibus separamur, quia seculum dei est, secularia autem diaboli.

16. Cum ergo furor interdicitur nobis, ab omni spectaculo auferimur, etiam a circo, ubi proprie furor praesidet. Adspice populum ad spectaculum iam cum furore venientem, iam tumultuosum, iam caecum, iam de sponsionibus concitatum. Tardus est illi praetor, semper oculi in urna eius cum sortibus volutantur. Dehinc ad signum anxii pendent, unius dementiae una vox est. Cognosce dementiam de vanitate. Misit, dicunt, et nuntiant invicem, quod simul ab omnibus visum est. Teneo testimonium caecitatis, non vident missum quid sit, mappam putant: sed est diaboli ab alto praecipitati figura[2]). Ex eo itaque itur in furias et animos et discordias, et quidquid non licet sacerdotibus pacis. Inde maledicta, convicia sine iustitia odii, etiam suffragia sine merito amoris. Quid enim consecuturi suum illic agunt, qui sui non sunt? nisi forte hoc solum, per quod sui non sunt: de aliena infelicitate contristantur, de aliena felicitate laetantur. Quidquid optant, quidquid abominantur, extraneum ab illis est, ita et amor apud illos otiosus et odium iniustum. At forsitan sine caussa amare liceat, quam sine caussa odisse. Deus certe etiam cum caussa prohibet odisse, qui inimicos diligi iubet; deus etiam cum caussa maledicere non sinit, qui maledicentes benedici praecipit. Sed circo quid amarius, ubi ne principibus quidem aut civibus suis parcunt? Si quid horum, quibus circus furit, alicubi competit sanctis, etiam in circo licebit; si vero nusquam, ideo nec in circo.

17. Similiter impudicitiam omnem amoliri iubemur[3]). Hoc igitur modo etiam a theatro separamur, quod est privatum consistorium impudicitiae, ubi nihil probatur, quam quod alibi non probatur. Ita summa gratia eius de spurcitia plurimum concinnata est, quam Atellanus gesticulator, quam mimus etiam per mulieres repraesentat, sexum pudoris exterminans, ut facilius domi quam in scena

---

1) Ps. 49, 18. 2) Ed. Paris. et Fr. Iunius: praecitati figura. Rigaltius e MS. praecipitati gula. 3) Rigaltius e MS. Similiter nec impudicitiam omnem amare iubemur.

erubescant; quam denique pantomimus a pueritia patitur in corpore, ut artifex esse possit. Ipsa etiam prostibula, publicae libidinis hostiae, in scena proferuntur, plus miserae in praesentia feminarum, quibus solis latebant, perque omnis aetatis, omnis dignitatis ora transducuntur; locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est, praedicatur. Taceo de reliquis, ea quae in tenebris et in speluncis suis delitescere decebat, ne diem contaminarent. Erubescat senatus, erubescant ordines omnes. Ipsae illae pudoris sui interemtrices, de gestibus suis ad lucem et populum expavescentes, semel anno erubescunt. Quodsi nobis omnis impudicitia exsecranda est, cur liceat audire quae loqui non licet? Cum etiam scurrilitatem et omne vanum verbum *iudicatum* a deo sciamus, cur aeque liceat videre, quae facere flagitium est? Cur quae ore prolata communicant hominem, ea per oculos et aures admissa non videantur hominem communicare? Cum spiritui appareant aures et oculi, nec possit mundus praestari, cuius apparitores inquinantur. Habes igitur et theatri interdictionem de interdictione impudicitiae.

18. Sin et doctrinam secularis litteraturae, ut stultitiae apud deum deputatam, aspernamur, satis praescribitur nobis et de illis speciebus spectaculorum, quae seculari litteratura lusoriam vel agonisticam scenam dispungunt. Quodsi tragoediae et comoediae scelerum et libidinum auctrices cruentae et lascivae, impiae et prodigae: nullius rei aut atrocis aut vilis commemoratio melior est. Quod in facto reiicitur, etiam in dicto non est recipiendum. Quodsi et stadium contendas in scripturis nominari, sane obtinebis. Sed quae in stadio geruntur, indigna conspectui tuo non negabis, pugnos et calces et colaphos et omnem petulantiam manus, et quamcunque humani oris, id est, divinae imaginis depugnationem. Non probabis usquam vanos cursus et iaculatus et saltus vaniores; nusquam tibi vires aut iniuriosae aut vanae placebunt, sed nec cura factitii corporis, ut plasticam dei supergressa. Et propter otium Graeciae altiles homines oderis. Et palaestrica diaboli negotium est. Primos homines diabolus elisit. Ipse gestus colubrina vis, est tenax ad occupandum, tortuosa ad obligandum, liquida ad elabendum. Nullus tibi coronarum usus est, quid de coronis voluptates aucuparis?

19. Exspectabimus nunc et amphitheatri repudium de scripturis[1]). Si saevitiam, si impietatem, si feritatem permissam nobis contendere possumus, eamus in amphitheatrum. Si tales sumus, quales dicimur, delectemur sanguine humano. Bonum est, cum puniuntur nocentes. Quis hoc nisi nocens negabit? Et tamen innocens de supplicio alterius laetari non potest, cum magis competat innocenti dolere, quod homo par eius tam nocens factus est, ut tam crudeliter impendatur. Quis autem mihi sponsor est, nocentes semper vel ad bestias vel ad quodcunque supplicium decerni, ut non innocentia quoque inferatur aut ultione iudicantis aut infirmitate defendentis aut instantia quaestionis. Quam melius ergo est nescire cum mali puniuntur, ne sciam et quum boni pereunt, si tamen bonum sapiunt. Certe quidem gladiatores innocentes in ludum veniunt, ut publicae voluptatis hostiae fiant. Etiam qui damnantur in ludum, quale est, ut de leviore delicto in homicidas emendatione proficiant? Sed haec ethnicis respondi. Ceterum absit, ut de istius spectaculi aversione diutius discat Christianus; quamquam nemo haec omnia plenius exprimere potest, nisi qui adhuc spectat malo non implere, quam meminisse.

20. Quam vana igitur, imo desperata argumentatio eorum, qui sine dubio tergiversationem admittendae voluptatis[2]) obtendunt, nullam eius abstinentiae mentionem specialiter [vel localiter][3]) in scripturis determinari, quae directo prohibeat eiusmodi conventibus interesse servum dei. Novam proxime defensionem suaviludii cuiusdam audivi. Sol, inquit, imo etiam ipse deus de coelo spectat, nec contaminatur. Sane sol et in cloacam radios suos defert[4]), nec inquinatur. Utinam autem deus nulla flagitia hominum spectaret, ut omnes iudicium evaderemus. Sed spectat et latrocinia, spectat et falsa et adulteria et fraudes et idololatrias et spectacula ipsa. Idcirco ergo nos non spectabimus, ne videamur ab illo qui omnia spectat. Com-

---

1) Ed. Franeker. et Fr. Iunius: Expectabimus nunc, ut et amph. rep. de scr. petamus? 2) Rigaltius: tergiversatione amittendae voluptatis. 3) Verba uncis inclusa in ed. Franek. et Rhenana exstant. 4) Rigaltius: Sane sol etc. In ceteris edd. Plane. Pro defert Fr. Iunius e MS. deflexit.

pares, homo, reum et iudicem: reum, qui, quia videtur, reus est: iudicem, qui, quia videt, iudex est. Numquid ergo et extra limites circi furori studemus, et extra cardines theatri impudicitiae intendimus, et insolentiae extra stadium, et immisericordiae extra amphitheatrum, quod deus etiam extra cameras et gradus et apulias[1]) oculos habet. Erramus, nusquam et nunquam excusatur quod deus damnat. Nusquam et nunquam licet, quod semper et ubique non licet. Haec est veritatis integritas, et quae ei debetur disciplinae plenitudo et aequalitas timoris et fides obsequii, non immutare sententiam nec variare iudicium. Non potest aliud esse, quod vere quidem est bonum seu malum. Omnia autem penes veritatem dei fixa sunt.

21. Ethnici, quos penes nulla est veritatis plenitudo, quia nec doctor veritatis deus, malum ac bonum pro arbitrio ac libidine interpretantur, alibi bonum quod alibi malum, et alibi malum quod alibi bonum. Sic ergo evenit, ut qui in publico vix necessitate vesicae tunicam levet, idem in circo aliter non exsultet[2]), nisi totum pudorem in faciem omnium intentet; et qui filiae virginis ab omni spurco verbo aures tuetur, ipse eam in theatrum ad illas voces gesticulationesque deducat; et qui in plateis litem manu agentem aut compescit aut detestatur, idem in stadio gravioribus pugnis suffragium ferat; et qui ad cadaver hominis communi lege defuncti exhorret, idem in amphitheatro derosa et dissipata et in suo sanguine squalentia corpora patientissimis oculis desuper incumbat; imo qui propter homicidae poenam probandam ad spectaculum veniat, idem gladiatorem ad homicidium flagellis et virgis compellat invitum; et qui insigniori cuique homicidae leonem poscit, idem gladiatori atroci petat rudem et pileum praemium conferat; illum vero confectum etiam oris spectaculo repetat[3]), libentius recognoscens de proximo, quem voluit occidere de longinquo, tanto durior si noluit[4]).

22. Quid mirum inaequata ista hominum miscentium

---

1) ἐπαυλίας Wouwerus correxit probavitque Fr. Iunius. 2) Wouwer. e MS. exuat. 3) Rigaltius: et pileum, illum vero conf. etiam oris spect. rep. Rhenanus et ed. Franek. etiam amoris spect. 4) Wouwer. e MS. quem noluit occ. — si voluit. Rigaltius e MS. si non voluit.

et commutantium statum boni et mali per inconstantiam sensus et iudicii varietate? Etenim ipsi auctores et administratores spectaculorum quadrigarios, scenicos, xysticos, arenarios illos amantissimos, quibus viles animas [1]) feminae, aut illi etiam, corpora sua substernunt, propter quos in ea committunt, quae reprehendunt, ex eadem arte, qua magnifaciunt, deponunt [et deminuunt] [2]), imo manifeste damnant ignominia et capitis minutione, arcentes curia, rostris, senatu, equite, ceterisque honoribus omnibus simul atque ornamentis quibusdam. Quanta perversitas! Amant quos mulctant, depretiant quos probant; artem magnificant, artificem notant. Quale iudicium est, ut ob ea quis offuscetur, per quae promeretur? Imo quanta confessio est malae rei, cuius auctores, cum acceptissimi sint, sine nota non sunt!

23. Quum igitur humana recordatio etiam obstrepente gratia voluptatis damnandos eos censeat, ademtis bonis dignitatum in quendam scopulum famositatis, quanto magis divina iustitia in eiusmodi artifices animadvertit? An deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot statuum, ut sacerdos coronatus, vel coloratus ut leno, quem curru rapiendum diabolus adversus Heliam exornavit? Placebit et ille, qui vultus suos novacula mutat? infidelis erga faciem suam, quam non contentus Saturno et Isidi et Libero proximam facere, insuper contumeliis alaparum sic obiicit, quasi de praecepto domini ludat? Docet scilicet et diabolus verberandam maxillam patienter offerre. Sic et tragoedos cothurnis extulit, quia nemo potest adiicere cubitum unum ad staturam suam, mendacem facere vult Christum. Iam vero ipsum opus personarum, quaero, an deo placeat, qui omnem similitudinem vetat fieri, quanto magis imaginis suae. Non amat falsum auctor veritatis; adulterium est apud illum omne quod fingitur. Proinde vocem, sexus, aetates mentientem, amores, iras, gemitus, lacrimas adseverantem non pro-

---

1) Rigaltius: amentissimos, quibus viri animas; feminae etc. Sed amantissimos et viles in ed. Rhenani et Franeker., Wouwer. e MS. amatissimos. 2) Rhenanus et ed. Franeker. ex eadem parte, quam magnif., deponunt et deminuunt. Rigaltius recte: arte, qua — deponunt, omissis vv. et deminuunt.

habit, qui omnem hypocrisin damnat. Ceterum cum in lege[1]) praescribit, maledictum esse, qui muliebribus vestiatur, quid de pantomimo iudicabit, qui etiam muliebribus utatur[2])? Sane et ille artifex pugnorum impunitus ibit? Tales enim cicatrices caestuum et callos pugnorum et aurium fungos a deo cum suo plasmate accepit. Ideo illi oculos deus plasmavit[3]), ut vapulando deficiant. Taceo de illo, qui hominem leoni prae se opponit, ne parum sit homicida, quam qui eundem postmodum iugulat.

24. Quot adhuc modis perorabimus, nihil ex his quae spectaculis deputantur, placitum deo esse aut congruens dei servis, quod domino placitum non sit. Si omnia propter diabolum instituta et ex diaboli rebus instructa monstravimus (nihil enim non diaboli est, quicquid dei non est vel deo displicet): hoc erit pompa diaboli, adversus quam in signaculo fidei cieramus. Quod autem cieramus, neque facto neque dicto neque visu neque prospectu participare debemus. Ceterum nonne cieramus et rescindimus signaculum rescindendo testationem eius? Numquid ergo superest, ut ab ipsis ethnicis responsum flagitemus? Illi iam nobis renuntient, an liceat Christianis spectaculo uti. Atquin hinc vel maxime intelligunt factum Christianum de repudio spectaculorum. Itaque negat manifeste, qui, per quod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest in huiusmodi homine? Nemo in castra hostium transit, nisi proiectis armis suis, nisi destitutis signis et sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire.

25. An ille recogitabit eo tempore de deo, positus illic, ubi nihil est de deo? Pacem, opinor, habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam ediscet attonitus in mimos. Imo in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret, quam ipse ille mulierum et virorum accuratior cultus: ipsa consensio, ipsa in favoribus aut conspiratio aut dissensio inter se de commercio scintillas libidinum conflabellant. Nemo denique in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi videri et videre. Sed tragoedo vociferante exclamationes ille alicuius prophetae retractabit? et inter

---

1) Deut. 22, 5. 2) Wouwer. e MS. utatur, ceteri curatur. 3) Rigaltius: a deo cum plasmaretur accepit. Ideo illos oculos deus commendavit etc.

effeminati histrionis modos Psalmum secum comminiscetur? et cum athletae agent, ille dicturus est repercutiendum non esse? poterit et [de] misericordia moveri defixus in morsus ursorum et spongias retiariorum? Avertat deus a suis tantam voluptatis exitiosae cupiditatem. Quale est enim de ecclesia dei in diaboli ecclesiam tendere, de coelo, quod aiunt, in coenum? illas manus quas ad dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore, quo Amen in Sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, εἰς αἰῶνας ἀπ' αἰῶνος alii omnino dicere, nisi deo et Christo? [1])

26. Cur ergo non eiusmodi etiam daemoniis penetrabiles fiant? Nam et exemplum accidit, domino teste, eius mulieris quae theatrum adiit et inde cum daemonio rediit. Itaque in exorcismo cum oneraretur immundus spiritus, quod ausus esset fidelem adgredi, constanter et iustissime quidem, inquit, feci, in meo eam inveni. Constat et alii linteum in somnis ostensum eius diei nocte, qua tragoedum audierat, cum exprobratione nominato tragoedo, nec ultra quintum diem eam mulierem in seculo fuisse. Quot utique et alia documenta cesserunt de his, qui cum diabolo apud spectacula communicando a domino exciderunt. Nemo enim potest duobus dominis servire [2]). Quid luci cum tenebris? quid vitae et morti? [3])

27. Odisse debemus istos conventus et coetus ethnicorum, vel quod illic nomen dei blasphematur, illic quotidiani in nos leones expostulantur, inde persecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur. Quid facies in illo suffragiorum impiorum aestuario deprehensus? non quasi aliquid illic pati possis ab hominibus: nemo te cognoscit Christianum; sed recogita, quid de te fiat in coelo. Dubitas enim illo momento, quo in diaboli ecclesia fueris [4]), omnes angelos prospicere de coelo et singulos denotare, quis blasphemiam dixerit, quis audierit, quis linguam, quis aures diabolo adversus deum administraverit? Non ergo fugies sedilia hostium Christi, illam cathedram pestilen-

---

1) Sic scripsit Rigaltius. Rhenanus: εἰς αἰῶνας alii o. d. n. Deo Christo. In cod. Agobardi: εἰς ἀπ' αἰῶνος. 2) Matth. 6, 24. 3) 2 Cor. 6, 14. 4) Rigaltius et cod. Wouweri: quo diabolus in ecclesiam furit.

tiarum, ipsumque aërem, qui desuper incubat, scelestis vocibus constupratum? Sint dulcia licet et grata et simplicia, etiam honesta quaedam. Nemo venenum temperat felle et helleboro, sed conditis pulmentis et bene saporatis, et plurimum dulcibus id mali inducit. Ita et diabolus letale, quod conficit, rebus dei gratissimis et acceptissimis imbuit. Omnia illic seu fortia, seu honesta, seu sonora, seu canora, seu subtilia, proinde habe, ac [si] stillicidia mellis de ranunculo [1]) venenato; nec tanti gulam facias voluptatis, quanti periculum per suavitatem.

28. Saginentur eiusmodi dulcibus convivae sui, et loca et tempora et invitator ipsorum est. Nostrae coenae, nostrae nuptiae nondum sunt, non possumus cum illis discumbere, quia nec illi nobiscum. Vicibus disposita res est. Nunc illi laetantur, nos conflictamur. Seculum, inquit [2]), gaudebit, vos tristes eritis. Lugeamus ergo dum ethnici gaudent, ut quum lugere coeperint, gaudeamus, ne pariter nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Christiane, si et in seculo voluptatem concupiscis, imo nimium stultus, si hoc existimas voluptatem. Philosophi quidam hoc nomen quieti et tranquillitati dederunt, in ea gaudent, in ea avocantur, in ea etiam gloriantur. Tu mihi metas et scenas et pulverem et arenas suspiras. Dicas velim. Non possumus vivere sine voluptate, qui mori cum voluptate debebimus? Nam quod est aliud votum nostrum, quam quod et apostoli, exire de seculo et recipi apud dominum? [3]) Hic voluptas, ubi et votum.

29. Iam nunc si putas delectamentis exigere spatium noc, cur tam ingratus es, ut tot et tales voluptates a deo contributas tibi satis non habeas neque recognoscas? Quid enim iucundius, quam dei patris et domini reconciliatio, quam veritatis revelatio, quam errorum recognitio, quam tantorum retro criminum venia? Quae maior voluptas, quam fastidium ipsius voluptatis, quam seculi totius contemtus, quam vera libertas, quam conscientia integra, quam vita sufficiens, quam mortis timor nullus; quod calcas deos nationum, quod daemonia expellis, quod medicinas facis, quod revelationes petis, quod

---

1) Sic Rigaltius et Wouwer. e MS., ed. Franeker. libacunculo, Fr. Iunius: lucunculo. 2) Ioan. 16, 20. 3) Philipp. 1, 23.

deo vivis? Hae voluptates, haec spectacula Christianorum sancta, perpetua, gratuita; in his tibi ludos circenses interpretare, cursus seculi intuere, tempora labentia, spatia dinumera, metas consummationis exspecta, societates ecclesiarum defende, ad signum dei suscitare, ad tubam angeli erigere, ad martyrii palmas gloriare. Si scenicae doctrinae delectant, satis nobis litterarum est, satis versuum [est], satis sententiarum, satis etiam canticorum, satis vocum, nec fabulae, sed veritates, nec strophae, sed simplicitates. Vis et pugillatus et luctatus? praesto sunt, non parva, sed multa[1]). Adspice impudicitiam deiectam a castitate, perfidiam caesam a fide, saevitiam a misericordia contusam, petulantiam a modestia obumbratam, et tales sunt apud nos agones, in quibus ipsi coronamur. Vis autem et sanguinis aliquid? habes Christi.

30. Quale autem spectaculum in proximo est adventus domini iam indubitati, iam superbi, iam triumphantis! quae illa exsultatio angelorum, quae gloria resurgentium sanctorum! quale regnum exinde iustorum! qualis civitas nova Hierusalem! At enim supersunt alia spectacula, ille ultimus et perpetuus iudicii dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta seculi vetustas et tot eius nativitates uno igne haurientur. Quae tunc spectaculi latitudo! quid admirer? quid rideam? ubi gaudeam, ubi exsultem, spectans tot ac tantos reges, qui in coelum recepti nuntiabantur, cum ipso Iove et ipsis suis testibus in imis tenebris congemiscentes? item praesides, persecutores dominici nominis saevioribus flammis, quam ipsi saevierunt insultantibus contra Christianos, liquescentes? praeterea sapientes illos philosophos coram discipulis suis una conflagrantibus erubescentes, quibus nihil ad deum pertinere suadebant, quibus animas aut nullas aut non in pristina corpora redituras affirmabant? etiam poetas non ad Rhadamanti, nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tribunal palpitantes? Tunc magis tragoedi audiendi, magis scilicet vocales in sua propria calamitate; tunc histriones cognoscendi solutiores multo per ignem; tunc spectandus auriga in flammea rota totus rubens; tunc xystici contemplandi non in gymnasiis, sed in igne iaculati, nisi quod nec tunc quidem illos velim visos, ut qui

1) Rigaltius: praesto sunt non pauca simul.

malim ad eos potius conspectum insatiabilem conferre, qui in dominum desaevierunt. Hic est ille, dicam, fabri aut quaestuariae filius, sabbati destructor, Samarites et daemonium habens. Hic est, quem a Iuda redemistis, hic est ille arundine et colaphis diverberatus, sputamentis dedecoratus, felle et aceto potatus. Hic est, quem clam discentes subripuerunt, ut resurrexisse dicatur, vel hortulanus detraxit, ne lactucae suae frequentia commeantium laederentur. Ut talia spectes, ut talibus exsultes, quis tibi, praetor aut consul, aut quaestor, aut sacerdos, de sua liberalitate praestabit? Et tamen haec iam quodammodo habemus per fidem spiritu imaginante repraesentata. Ceterum qualia illa sunt, quae nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt? Credo, circo et utraque cavea et omni stadio gratiora.

DE
IDOLOLATRIA.

1. Principale crimen generis humani, summus seculi reatus, tota caussa iudicii idololatria. Nam etsi suam speciem tenet unumquodque delictum, etsi suo quodque [1]) nomine iudicio destinatur, in idololatriae tamen crimine expungitur. Omitte titulos, operas recognosce, idololatres idem homicida est. Quaeris quem occiderit? si quid ad elogii ambitionem facit, non extraneum, nec inimicum, sed seipsum. Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensa dei. Quot plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatren perisse, is negabit idololatren homicidium fecisse. Proinde adulterium et stuprum in eodem recognoscas; nam qui falsis deis servit, sine dubio adulter est veritatis, quia omne falsum adulterium est. Sic et in stupro mergitur. Quis enim, immundis spiritibus operatus, non conspurcatus et constupratus incedit? Atque adeo scripturae

1) Edd. excepta Iun. ed. omnes quoque.

sanctae stupri vocabulo utuntur in idololatriae exprobratione. Fraudis conditio ea est opinor, si quis alienum rapiat aut alii debitum deneget, et utique erga hominem admissa fraus maximi criminis nomen est. At enim idololatria fraudem deo facit, honores illi suos denegans et conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam coniungat. Quodsi tam fraus quam stuprum atque adulterium mortem afferunt, iam in his aeque idololatria de homicidii reatu non liberatur. Post talia crimina, tam exitiosa, tam devoratoria salutis, cetera quoque aliquem ad modum et seorsum proinde disposita, in idololatria conditionem suam repraesentant. In illa et concupiscentiae seculi; quae enim idololatriae sollemnitas sine ambitione cultus et ornatus? In illa lasciviae et ebrietates, cum plurimum victus et ventris et libidinis caussa frequententur. In illa iniustitia; quid enim iniustius ea, quae iustitiae patrem nescit? In illa etiam vanitas, quum tota eius ratio vana sit. In illa mendacium, quum tota substantia eius mendax sit. Ita fit, ut omnia in idololatria et in omnibus idololatria deprehendatur. Sed et alias quum universa delicta adversus deum sapiant, nihil autem, quod adversus deum [1]) sapiat, non daemoniis et immundis spiritibus deputetur, quibus idola mancipantur: sine dubio idololatriam admittit, quicunque delinquit; id enim facit quod ad idolorum mancipes pertinet.

2. Sed universa nomina criminum discedant in operum suorum proprietates, remaneat idololatria in eo quod ipsa est: sufficit sibi tam inimicum deo nomen, tam locuples substantia criminis, quae tot ramos porrigit, tot venas diffundit, ut de hoc cum maxime materia suscepta sit, quot modis nobis praecavenda sit idololatriae latitudo, quoniam multifariam servos dei nec tantum ignorata, sed etiam dissimulata subvertit. Plerique idololatriam simpliciter existimant his solis modis interpretandam: si quis aut incendat aut immolet aut polluceat aut sacris aliquibus aut sacerdotiis obligetur; quemadmodum si quis existimet adulterium in osculis et in amplexibus et in ipsa carnis congressione censendum, aut homicidium in sola sanguinis profusione et in animae ereptione reputandum. At enim dominus quam

1) Rigaltius: deum sapiant — deum sapiat, ceteri: dominum s — dominum sapiat.

extensius ista disponat, certi sumus, cum adulterium etiam in concupiscentia designat, si oculum quis impegerit libidinose et animam commoverit impudice; cum homicidium etiam in verbo maledicti vel convicii iudicat et in omni impetu irae et in negligentia charitatis in fratrem [1]). Sicut Ioannes [2]) docet homicidam esse qui oderit fratrem. Alioquin in modico consisteret et diaboli ingenium de malitia et dei dominium [3]) de disciplina, qua nos adversus diaboli altitudines [4]) munit, si in his tantum delictis iudicaremur, quae etiam nationes decreverunt vindicanda. Quomodo abundabit iustitia nostra super Scribas et Pharisaeos, ut dominus praescripsit, nisi abundantiam adversariae eius, id est iniustitiae, perspexerimus? Quod si caput iniustitiae idololatria est, prius est, uti adversus abundantiam idololatriae praemuniamur, dum illam non solum in manifestis recognoscimus.

3. Idolum aliquamdiu retro non erat. Priusquam huius monstri artifices ebullissent, sola templa et vacuae aedes erant, sicut in hodiernum quibusdam locis vetustatis vestigia permanent. Tamen idololatria agebatur, non in isto nomine, sed in isto opere. Nam et hodie extra templum et sine idolo agi potest. At ubi artifices statuarum et imaginum et omnis generis simulacrorum diabolus seculo intulit, rude illud negotium humanae calamitatis et nomen de idolis consequutum est et profectum. Exinde iam caput facta est idololatriae ars omnis, quae idolum quoquomodo edit. Neque enim interest, an plastes effingat, an caelator exsculpat, an phrygio detexat; quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an aere, an argento, an filo formetur idolum. Quando enim et sine idolo idololatria fiat: utique, cum adest idolum, nihil interest, quale sit, qua de materia, qua de effigie, ne quis putet id solum idolum habendum, quod humana effigie sit consecratum. Ad hoc necessaria est vocabuli interpretatio: *εἶδος* graece formam sonat, ab eo per deminutionem *εἴδωλον* deductum aeque apud nos formulam fecit. Igitur omnis forma vel formula idolum se dici exposcit. Inde idololatria omnis circa

---

1) Matth. 5, 22 sq. 28. 2) 1 Io. 3, 15. 3) Sic emendavit Fr. Iunius; ceteri: dei domini. 4) Rigaltius et Wouwer. e MS. latitudines; sed cf. Apocal. 2, 24. *τὰ βαθέα τοῦ σατανᾶ.*

omne idolum famulatus et servitus; inde et omnis idoli artifex eiusdem et unius est criminis, nisi parum idololatriam populus admisit, quia simulacrum vituli et non hominis sibi consecravit.

4. Idolum tam fieri quam coli deus prohibet. Quanto praecedit, ut fiat quod coli possit, tanto prius est, ne fiat, si coli non licet. Propter hanc caussam, ad eradicandam scilicet materiam idololatriae, lex divina proclamat: Ne feceritis idolum; et coniungens, neque similitudinem eorum quae in coelo sunt, et quae in terra, et quae in mari [1]). Toto mundo eiusmodi artibus interdixit servis dei. Antecesserat enim Enoch praedicens [2]), omnia elementa, omnem mundi sensum, quae coelo, quae mari, quae terra continentur, in idololatriam versuros daemonas et spiritus desertorum angelorum, ut pro deo adversus dominum consecrarentur. Omnia igitur colit humanus error praeter ipsum omnium conditorem. Eorum imagines idola, imaginum consecratio idololatria. Quicquid idololatria committit, in artificem quemcunque et cuiuscunque idoli deputetur necesse est. Denique idem Enoch simul et cultores idoli et fabricatores in comminatione praedamnat. Et rursus [3]): Iuro vobis peccatores, quod in diem sanguinis [4]) perditionis poenitentia parata est. Qui servitis lapidibus, et qui imagines facitis aureas et argenteas et ligneas et lapideas et fictiles, et servitis phantasmatibus et daemoniis et spiritibus insanis [5]) et omnibus erroribus non secundum scientiam, nullum ab iis invenietis auxilium. Esaias vero, testes, ait [6]), vos estis, si est deus absque me. Et non erant tunc qui fingunt et exsculpunt, omnes vani, qui faciunt libita sibi, quae illis non proderunt. Et deinceps tota illa pronuntiatio, qua in artifices, qua in cultores [7]) detestatur, cuius clausula est [8]): Cognoscite, quod cinis sit cor illorum

---

1) Lev. 26, 1. Exod. 20, 3. Deut. 5, 8. 2) Rhenanus: Antecesserat enim hoc praedicens, omnia etc. Ed. Franeker. Antec. enim hoc praedicens Enoch. Rigaltius: Antec. Enoch praedicens. In sequ. Ciaconius, Latinius et Fr. Iunius: mundi censum. 3) Fr. Iunius: praedamnat prorsus: Iuro. 4) Fr. Iunius: sanguinis et perditionis. Rig. perditionis iustitia. 5) Codd. Ursini et Wouweri: insanis; cod. Agobardi: infamis, et ita Rhenanus; ceteri: infamibus. 6) Ies. 44, 8. 7) Rig.: quam artifi ces, quam cultores. 8) Ies. 44, 20.

et terra [1]), et nemo animam suam liberare possit. Uti [2]) aeque David [3]), et [4]) tales fiant, inquit, qui faciunt ea. Et quid ego modicae memoriae homo? ultra quid suggeram? quid recolam de scripturis? quasi aut non sufficiat vox spiritus sancti, aut ultra deliberandum sit, an maledixerit atque damnaverit dominus ipsos prius artifices eorum, quorum cultores maledicit et damnat?

5. Plane impensius respondebimus ad excusationes huiusmodi artificum, quos nunquam in domum dei admitti oportet, si quis eam disciplinam norit. Iam illa obiici solita vox: Non habeo aliud quo vivam, districtius repercuti potest: vivere ergo habes. Quid tibi cum deo est, si tuis legibus [5])? Tum quod et de scripturis audent argumentari, dixisse apostolum [6]): ut quisque fuerit inventus, ita et perseveret: possumus igitur omnes in peccatis perseverare ex ista interpretatione. Nec enim quisquam nostrum non peccator inventus est, cum Christus non alia ex caussa descenderit, quam peccatorum liberandorum. Item eundem praecepisse [7]) dicunt secundum suum exemplum, ut manibus unusquisque operetur ad victum. Si hoc praeceptum ab omnibus manibus defendatur, credo et fures balnearios manibus suis vivere, et ipsos latrones manibus agere quo vivant; item falsarios utique non pedibus, sed manibus operari malas litteras; histriones vero non manibus solis, sed totis membris victum elaborare. Pateat igitur ecclesia omnibus, qui manibus et suo opere tolerantur, si nulla exceptio est artium, quas dei disciplina non recipit. Sed ait quidam adversus similitudinis interdictae propositionem: Cur ergo Moses in eremo simulacrum serpentis ex aere fecit? Seorsum figurae, quae dispositioni alicui arcanae praestruebantur, non ad derogationem [8]) legis, sed ad exemplarium caussae suae. Alioquin si haec ut adversarii legis interpretemur, numquid et nos, quod et Marcionitae, inconstantiam adscribimus omnipotenti, quem illi hoc modo destruunt ut mutabilem, dum alibi vetat, alibi mandat? Si

1) Pamelius et ed. Franck. et errant, quod recepit Semler. 2) Uti Fr. Iunius, ceteri: Ubi. 3) Ps. 115, 8. 4) Rhen., Rig. et Fr. Iunius: Et factores tales etc. 5) Cod. Wouweri: sit vis tuis legibus, Fulvii Ursini: fit vis etc. 6) 1 Cor. 7, 20. 7) 1 Thess. 4, 11. 8) Rig. derogationem; ceteri: erogationem.

quis autem dissimulat illam effigiem aerei serpentis suspensi in modum, figuram designasse dominicae crucis, a serpentibus, id est ab angelis diaboli, liberaturae nos, dum per semetipsam diabolum, id est serpentem interfectum, suspendit, sive quae alia figurae istius expositio dignioribus revelata est, dummodo apostolus affirmet omnia tunc figurate populo accidisse: bene, quod idem deus, qui lege vetuit similitudinem fieri, extraordinario praecepto serpentis similitudinem indixit[1]). Si eundem deum observas, habes legem eius, ne feceris similitudinem[2]). Si et praeceptum factae postea similitudinis respicis, et tu imitare Moysen, ne facias adversus legem simulacrum aliquod, nisi et tibi deus iusserit.

6. Si nulla lex dei prohibuisset idola fieri a nobis, si nulla vox spiritus sancti fabricatoribus idololorum non minus quam cultoribus comminaretur: de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis adversas esse fidei eiusmodi artes. Quomodo enim renuntiavimus diabolo et angelis eius, si eos facimus? Quod repudium diximus iis, non dico cum quibus, sed de quibus vivimus? Quam discordiam suscepimus in eos, quibus exhibitionis nostrae gratia obligati sumus? Potes lingua negasse, quod manu confiteris? verbo destruere, quod facto struis? unum deum praedicare, qui tantos efficis? verum deum praedicare, qui falsos facis? Facio, ait quidam, sed non colo: quasi ob aliquam caussam colere non audeat, nisi ob quam et facere non debeat, scilicet ob dei offensam utrobique. Imo tu colis, qui facis, ut coli possint. Colis autem non spiritu vilissimi nidoris alicuius, sed tuo proprio; nec anima pecudis impensa, sed anima tua. Illis ingenium tuum immolas, illis sudorem tuum libas, illis prudentiam tuam accendis. Plus es illis, quam sacerdos, cum per te habeant sacerdotem. Diligentia tua nomen[3]) illorum est. Negas te quod facis colere? Sed illi non negant, quibus hanc saginatiorem et auratiorem et maiorem hostiam caedis, salutem tuam.

7. Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab idolis in ecclesiam venire, [de ad-

---

1) Rhenanus et ed. Franek. interdixit, Fr. Iunius: interduxit, Latinius: fieri iussit. Rigaltius et Semler: indixit.
2) Exod. 20, 4. 3) Rig. e MS. nomen; ceteri: numen.

versaria officina in domum dei venire] attollere ad deum patrem manus matres idolorum, his manibus adorare, quae foris adversus deum adorantur, eas manus admovere corpori domini, quae daemoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab aliis manibus accipiant quod contaminent, sed etiam ipsi[1]) tradunt aliis quod contaminaverunt. Alleguntur in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum. Pro scelus! Semel Iudaei Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacessunt. O manus praecidendae! Viderint iam, an per similitudinem dictum sit: Si te manus tua scandalizat, amputa eam[2]). Quae magis amputandae, quam in quibus domini corpus scandalizatur?

8. Sunt et aliae complurium artium species, quae etsi non contingunt idolorum fabricationem, tamen ea, sine quibus idola nil possunt, eodem crimine expediunt. Nec enim differt, an exstruas vel exornes, si templum, si aram, si aediculam eius instruxeris, si bracteam expresseris, aut insignia aut etiam domum fabricaveris. Maior est eiusmodi opera, quae non effigiem confert, sed auctoritatem. Si ita necessitas exhibitionis obtenditur[3]), habent et alias species, quae sine exorbitatione disciplinae, id est sine idoli confectura, opem victus praestent. Scit albarius tector et tecta sarcire, et tectoria inducere, et cisternam liare, et cymatia distendere, et multa alia ornamenta praeter simulacra parietibus incrustare[4]). Scit et pictor et marmorarius et aerarius et quicunque caelator latitudines suas utique multo faciliores. Nam qui signum describit, quanto facilius abacum linit? Qui de tilia Martem exsculpsit, quanto citius armarium compingit? Nulla ars non alterius artis aut mater aut propinqua est; nihil alterius vacat. Tot sunt artium venae, quot hominum concupiscentiae. Sed de mercedibus et manus pretiis interest; proinde interest et de labore. Minor merces frequentiore actu repensatur. Quot parietes signa desiderant? Quot templa et aedes idolis aedificantur? Domus vero et praetoria et balnea et insulae quantae? Soccus et baxa quotidie deaurantur, Mercurius et Serapis non quotidie.

---

1) Rhen. et ed. Fran.: ipsae. 2) Matth. 18, 8. 3) Sic Rigaltius et Wouwer e MS.; Rhen. et Semler: extenditur. 4) Rhen. Pamel., Rig. et Fr. Iunius: incrispare.

Sufficiat ad quaestum artificiorum frequentior [est] [1]) omni superstitione luxuria et ambitio. Lances et scyphos facilius ambitio, quam superstitio desiderabit. Coronas quoque magis luxuria, quam sollemnitas erogat. Qum igitur ad haec artificiorum genera cohortemur, quae idolum quidem et quae idolo competunt non attingant, sint autem et hominibus communia saepe quae et idolis: hoc quoque cavere debemus, ne quid scientibus nobis ab aliquibus de manibus nostris in rem idolorum postuletur. Quodsi concesserimus et non remediis tam usitatis egerimus, non puto nos a contagio idololatriae vacare, quorum manus non ignorantium in officio vel in honore et usu daemoniorum deprehenduntur.

9. Animadvertimus inter artes etiam professiones quasdam obnoxias idololatriae. De astrologis ne loquendum quidem est. Sed quoniam quidam istis diebus provocavit defendens sibi perseverantiam professionis istius, paucis utar. Non allego, quod idola honoret, quorum nomina coelo inscripsit, quibus omnem dei potestatem addixit; quod propterea homines non putant deum requirendum, praesumentes stellarum nos immutabili arbitrio agi. Unum propono, angelos esse illos desertores dei, amatores feminarum [2]), proditores etiam huius curiositatis, propterea quoque damnatos a deo. O divina sententia usque ad terram pertinax, cui etiam ignorantes testimonium reddunt! Expelluntur mathematici, sicut angeli eorum. Urbs et Italia interdicitur mathematicis, sicut coelum angelis eorum. Eadem poena est exilii discipulis et magistris. Sed magi et astrologi ab oriente venerunt [3]). Scimus magiae et astrologiae inter se societatem. Primi igitur stellarum interpretes natum Christum annuntiaverunt, primi muneraverunt. Hoc nomine Christum, opinor, sibi obligaverunt. Quid tum? Ideo nunc et mathematicis patrocinabitur illorum magorum religio? De Christo scilicet est mathesis hodie; stellas [4]) Christi, non Saturni et Martis et cuiusque ex eodem ordine mortuorum, observat et praedicat. At enim scientia ista usque ad evangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde nativitatem alicuius de coelo interpre-

---

1) Ed. Franck.: Sufficiant — frequentiores omni etc.
2) Gen. 6, 2. 3) Matth. 2. 4) Rigalt. et Wouwer e MS. stellam.

tetur. Nam et thus illud et myrrham et aurum ideo infanti tunc domino obtulerunt, quasi clausulam sacrificationis et gloriae secularis, quam Christus erat ademturus. Quod igitur iisdem magis somnium sine dubio ex dei voluntate suggessit; ut irent in sua, sed alia, non qua venerant, via, id est, ne pristina secta sua incederent, non, ne[1]) illos Herodes persequeretur, qui nec persecutus est, etiam ignorans alia via digressos, quoniam et qua venerant ignorabat. Adeo viam rectam et disciplinam intelligere debemus. Itaque magis praeceptum, ut exinde aliter incederent. Sic et alia illa species magiae, quae miraculis operatur, etiam adversus Moysen aemulata, patientiam dei traxit ad evangelium usque. Nam exinde et Simon Magus iam fidelis, *quoniam* aliquid adhuc de circulatoria secta cogitaret, ut *scilicet* inter miracula professionis suae etiam spiritum sanctum per manuum impositionem enundinaret, maledictus ab apostolis de fide eiectus est[2]): et alter magus qui cum Sergio Paulo, quoniam iisdem adversabatur apostolis, luminum amissione mulctatus est[3]). Hoc et astrologi retulissent, credo, si qui in apostolos incidissent. Attamen cum magia punitur, cuius est species astrologia, utique et species in genere damnatur. Post evangelium nusquam invenias aut sophistas, aut Chaldaeos, aut incantatores, aut coniectores, aut magos, nisi plane punitos. Ubi sapiens, ubi litterator, ubi conquisitor huius aevi? Nonne infatuavit deus sapientiam huius seculi[4])? Nihil scis, mathematice, si nesciebas te futurum Christianum. Sin sciebas, hoc quoque scire debueras, nihil tibi futurum cum ista professione. Ipsa te de periculo suo instrueret, quae aliorum climacterica praecanit, non est tibi pars neque sors in ista ratione[5]). Non potest regna coelorum sperare, cuius digitus aut radius abutitur coelo.

10. Quaerendum autem est etiam de ludimagistris et de ceteris professoribus litterarum; imo non dubitandum affines illos esse multimodae idololatriae. Primum quibus necesse est deos nationum praedicare, nomina, genealogias, fabulas, ornamenta honorifica quaeque eorum enun-

---

1) Sic in edd. Rhen. et Rigaltii e cod. Agobardi; ed. Fran. et Semler: incederent: ne illos etc. 2) Act. App. 8, 18 sqq. 3) Act. App. 13, 6 sqq. 4) 1 Cor. 1, 20. 5) Act. App. 8, 21.

tiare, tum sollemnia festaque eorundem observare, ut quibus vestigalia sua suppetant. Quis ludimagister, sine tabula septem idolorum, quinquatria tamen frequentabit[1])? Ipsam primam novi discipuli stipem Minervae et honori et nomini consecrat, ut, etsi non profanatus alicui idolo, verbotenus de idolothyto esse dicatur, pro idololatra vitetur. Quid minus est inquinamenti eo, quod praestat quaestus et nominibus et honoribus idolo nuncupatus? tam Minervalia Minervae, quam Saturnalia Saturni, quae etiam serviculis sub tempore Saturnalium celebrari necesse est. Etiam strenae captandae, et septimontium et brumae et carae cognationis honoraria exigenda omnia; Florae scholae coronandae; flaminicae et aediles sacrificant, creatis[2]) schola honoratur feriis. Idem fit idoli natali, omnis diaboli pompa frequentatur. Quis haec competere Christiano existimabit, nisi qui putabit convenire etiam non magistro? Scimus dici posse: si docere litteras dei servis non licet, etiam nec discere licebit. Et quomodo quis institueretur ad prudentiam interim humanam, vel ad quemcunque sensum vel actum, cum instrumentum sit ad omnem vitam litteratura? Quomodo repudiamus secularia studia, sine quibus divina non possunt? Videamus igitur necessitatem litteratoriae eruditionis, respiciamus ex parte eam admitti non posse, ex parte vitari. Fideles magis discere quam docere litteras capit; diversa est enim ratio discendi et docendi. Si fidelis litteras doceat inserta idolorum praedicatione, sine dubio, dum docet, commendat, dum tradit, affirmat, dum commemorat, testimonium dicit. Deos ipsos hoc nomine obsignat, cum lex[3]) prohibeat, ut diximus, deos pronuntiari et nomen hoc in vano collocari. Hinc prima diabolo fides aedificatur ab initiis eruditionis. Quaere, an idololatriam committat, qui de idolis catechizat. At cum fidelis haec discit; si iam sapit qui sit, neque recipit neque admittit, multo magis si dudum[4]) sapit. Aut ubi coeperit

---

1) Sic scriptum est in cod. Agobardi. Rhen.: Quis ludimagister, si non tabularia idolorum, quinquatria tamen frequentabit? Rigaltius: tamen non frequentabit? Sed ante sine videtur voc. etsi excidisse. 2) Rhenanus: flore scholae coronandae. Flaminicae et aed. sacr. Cereri, sch. h. f. 3) Exod. 23, 13. 4) Rhen. et ed. Fran. nondum.

sapere, prius sapiat oportet, quod prius didicit, id est, de deo et fide: proinde illa respuet nec recipiet. Et erit tam tutus, quam qui sciens venenum ab ignaro accipit, nec bibit. Huic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. Tanto autem facilius est litteras non docere, quam non discere, quanto et reliqua scholarum de publicis ac propriis sollemnitatibus inquinamenta facilius discipulus fidelis non adibit, quam magister non frequentabit.

11. De negotiationibus[1]), si cetera delictorum recogitemus, inprimis cupiditatem, radicem omnium malorum, qua quidam irretiti, circa fidem naufragium sunt passi (quamvis et idololatria ab eodem apostolo dicta sit cupiditas), tum mendacium, cupiditatis ministrum (taceo de periurio, quando ne iurare quidem liceat) — negotiatio servo dei apta est? Ceterum si cupiditas abscedat, quae est caussa acquirendi? cessante caussa acquirendi, non erit necessitas negotiandi. Sit nunc aliqua iustitia quaestus, secura de cupiditatis et mendacii observatione, in crimen offendere idololatriae eam opinor, quae ad ipsam idolorum animam et spiritum pertinet, quae omne daemonium saginat. Sane an non illa principalis idololatria? Viderint, si eaedem merces, thura dico et cetera peregrinitatis ad sacrificium idolorum, etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque insuper ad solatia sepulturae usui sunt. Certe cum pompae, cum sacerdotia, cum sacrificia idolorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de discursibus negotiationibusve instruuntur, quid aliud quam procurator idolorum demonstraris? Nemo contendat posse hoc modo omnibus negotiationibus controversiam fieri. Graviora delicta quaeque pro magnitudine periculi diligentiam extendunt observationis, ut non ab his tantum abscedamus, sed et ab iis per quae fiunt. Licet enim ab aliis fiat, non interest, si per me. In nullo necessarius esse debeo alii, cum facit quod

---

1) Degenerabimus ed. Fran. De generationibus Rhen. et Iunius. De gravioribus, Lat. De negotiatione vero, si cetera etc. Wouw. e MS. De negotiationibus cetera delictorum etc. Rigalt. — Auctore Iunio verba aliter, ac Semlerus, distinximus.

mihi non licet. Ex hoc, quod vetor facere, intelligere debeo, curandum mihi esse, ne fiat per me. Denique in alia caussa non levioris reatus praeiudicium istud observo. Nam quod mihi de stupro interdictum sit, aliis ad eam rem nihil aut operae aut conscientiae exhibeo. Nam quod ipsam carnem meam a lupanaribus segregavi, agnosco me neque lenocinium neque id genus lucrum alterius caussa exercere posse. Sic et homicidii interdictio ostendit mihi lanistam quoque ab ecclesia arceri; nec per se non faciet, quod faciendum aliis subministrat. Ecce magis proximum praeiudicium. Si publicarum victimarum redemtor ad fidem accedat, permittes ei in eo negotio permanere? Aut si iam fidelis id agere susceperit, retinendum in ecclesia putabis? Non opinor, nisi si quis et de thurario dissimulabit; scilicet ad alios pervenit procuratio sanguinis, ad alios odorum. Si, antequam idola in seculo essent, his mercibus adhuc informis idololatria transigebatur, si et nunc fere sine idolo opus idololatriae incendiis odorum perpetratur, ecquid maioris operae et erga daemonia thurarius [1])? nam facilius sine idolo idololatria, quam sine thurarii merce. Ipsius fidei conscientiam perrogemus. Quo ore Christianus thurarius per templa transibit, fumantes aras despuet et exsufflabit, quibus ipse prospexit? Qua constantia exorcizabit alumnos suos, quibus domum suam cellariam praestat? Ille quidem si exclusérit daemonium, non sibi placeat de fide. Neque enim inimicum exclusit. Facile debuit de eo impetrare, quem quotidie pascit. Nulla igitur ars, nulla professio, nulla negotiatio, quae quid aut instruendis aut formandis idolis administrat, carere poterit titulo idololatriae; nisi si aliud omnino interpretemur idololatriam, quam famulatum idolorum colendorum.

12. Male nobis de necessitatibus humanae exhibitionis supplaudimus, si post fidem obsignatam dicimus: non habeo quo vivam. Iam hic enim plenius illi abruptae propositioni respondebo: sero dicitur. Ante enim fuit deliberandum, ex similitudine providentissimi aedificis illius, qui prius sumtus operis cum viribus suis supputat, ne, ubi ceperit, defectus postea erubescat. Sed et nunc habes dicta domini

1) Nescio an sit scribendum: ecquid maioris operae est erga daemonia, quam thurarius?

et exempla adimentia tibi omnem caussationem. Quid enim dicis? Egebo. Sed felices egenos dominus appellat[1]). Victum non habebo: sed nolite, inquit, cogitare de victu; et vestitus habemus exemplum lilia[2]). Substantia mihi opus erat: atquin omnia vendenda sunt et egentibus dividenda[3]). Sed filiis et posteritati providendum: nemo aratro manum imponens et retro spectans aptus est operi[4]). Sed conditionalis eram: nemo duobus dominis servire potest[5]). Si vis domini discipulus esse, crucem tuam tollas et dominum sequaris necesse est[6]), id est, angustias et cruciatus tuos, vel corpus solum, quod in modum crucis est; parentes, coniuges, liberi propter deum relinquendi erunt. De artibus et negotiationibus, et de professionibus etiam liberorum et parentum caussa dubitas? Iam tunc demonstratum est nobis et pignora et artificia et negotia propter dominum derelinquenda, cum Iacobus et Ioannes vocati a domino et patrem navemque derelinquunt[7]); cum Matthaeus de teloneo suscitatur[8]); cum etiam sepelire patrem tardum fuit fidei[9]). Nemo eorum, quos dominus allegit, non habeo, dixit, quo vivam. Fides famem non timet; scit etiam famem non minus sibi contemnendam propter deum, quam omne mortis genus. Didicit non respicere vitam, quanto magis victum? Quotusquisque haec adimplevit? Sed quae penes homines difficilia, penes deum facilia[10]).

13. Sic tamen nobis de mansuetudine et clementia dei blandiamur, ut non usque ad idololatriae affinitates necessitatibus largiamur; sed omnem afflatum eius vice pestis etiam de longinquo devitemus, non his tantum quae praemisimus, sed in universa serie humanae superstitionis, sive deis suis, sive defunctis, sive regibus mancipatae, ut ad eosdem spiritus immundos pertinentis, modo per sacrificia et sacerdotia, modo per spectacula et hoc genus, modo per festos dies. Sed de sacrificiis et de sacerdotiis quid loquar? De spectaculis autem et voluptatibus eiusmodi suum iam volumen implevimus. Hoc loco retractari oportet de festis diebus, et aliis extraordinariis sollemnitatibus,

---

1) Matth. 5, 3. 2) Matth. 6, 25. 28. 3) Luc. 18, 22. 4) Luc. 9, 62. 5) Matth. 6, 24. 6) Matth. 16, 24. 7) Matth. 4, 21. 22. 8) Matth. 9, 9. 9) Matth. 8, 21 sq. Luc. 9, 59 sq. 10) Luc. 18, 26. 27.

quas interdum lasciviae, interdum timiditati nostrae subscribimus, adversus fidei disciplinam communicantes nationibus in idolicis rebus. De hoc quidem primo consistam, an cum ipsis quoque nationibus communicare in huiusmodi servus dei debeat, sive habitu, sive victu, vel quo alio genere laetitiae earum. Gaudere cum gaudentibus et lugere cum lugentibus, de fratribus dictum est ab apostolo [1]) ad unanimitatem cohortante. Ceterum ad haec nihil communionis est lumini et tenebris, vitae et morti [2]): aut scindimus quod est scriptum: seculum gaudebit, vos vero lugebitis [3]). Si cum seculo gaudemus, verendum est, ne cum seculo et lugeamus. Seculo autem gaudente lugeamus, et seculo postea lugente gaudebimus. Sic et Lazarus [4]) apud inferos in sinu Abrahae refrigerium consecutus, contra dives in tormento ignis constitutus, alternas malorum et bonorum vices aemula retributione compensant. Sunt quidam dies munerum, quae apud alios honoris titulum, apud alios mercedis debitum expungunt. Nunc ergo, inquis, recipiam meum, vel rependam alienum. Si hunc morem sibi homines de superstitione consecraverunt, tu extraneus ab omni eorum vanitate, quid participas idolothyta sollemnia, quasi tibi quoque praescriptum sit de die, quominus id, quod homini debes vel tibi ab homine debetur, citra diei observationem luas vel recipias. Da formam, in quam velis agi tecum. Cur enim et lateas, cum ignorantia alterius tuam conscientiam contamines? Non, si [5]) ignoraris quod sis Christianus, tentaris et contra conscientiam alterius agis tanquam non Christianus? Enimvero etsi dissimulaveris, tentatus, addictus es. Certe sive hac sive illac, reus es confusionis in deo. Qui autem confusus super me fuerit penes homines, et ego confundar super illo, inquit, penes patrem meum, qui est in coelis [6]).

14. Sed enim plerique iam induxerunt animo, ignoscendum esse, si quando, quae ethnici, faciunt, ne nomen blasphemetur. Porro blasphemia, quae nobis omnino devitanda est, haec opinor est: si quis nostrum ad iustam

---

1) Rom. 12, 15. 2) 2 Cor. 6, 14. 3) Ioan. 16, 20. 4) Eleazar alii, atque ita, non Lazarus ubique in cod. Agobardi scriptum est. 5) Sic locum emendavit Havercampus; ceteri: si non ign. 6) Matth. 10, 32 sq. Luc. 9, 26.

blasphemiam ethnicum deducat aut fraude aut iniuria aut contumelia aliave materia dignae querelae, in qua nomen merito percutitur, ut merito irascatur ei dominus[1]). Ceterum si de omni blasphemia dictum est: vestra[2]) caussa nomen meum blasphematur[3]), perimus universi, cum totus circus scelestis suffragiis nullo merito nomen laeessit. Desinamus, et non blasphemabitur. Imo blasphemetur, dum sumus in observatione, non in exorbitatione disciplinae, dum probamur, non dum reprobamur. O blasphemiam martyrii affinem, quae tunc me testatur Christianum, cum propter eam detestatur, benedictio est nominis, maledictio custoditae disciplinae. Si hominibus, inquit, vellem placere, servus Christi non essem[4]). Sed idem alibi iubet: *omnibus* placere curemus. Quemadmodum ego, inquit, omnibus per omnia placeo[5]). Nimirum Saturnalia et Kalendas Ianuarias celebrans hominibus placebat? an modestia et patientia, an gravitate, an humanitate, an integritate? Proinde cum dicit: Omnia omnibus factus sum, ut omnes lucrifaciam[6]), numquid idololatris idololatres, numquid ethnicis ethnicus, numquid secularibus secularis? Sed etsi non prohibet nos conversari cum idololatris et adulteris et ceteris criminosis, dicens[7]): ceterum de mundo exiretis[8]); non utique eas habenas conversationis immutat, ut quoniam necesse sit et convivere nos et commisceri cum peccatoribus, ideo et cum eis peccare possimus[9]). Ibi est commercium vitae, quod apostolus concedit: hic peccare, quod nemo permittit. Licet convivere cum ethnicis, commori non licet. Convivamus cum omnibus, conlaetemur ex communione naturae, non superstitionis. Pares anima sumus, non disciplina, compossessores mundi, non erroris. Quod si nobis nullum ius est communionis in eiusmodi cum extraneis, quanto scelestius est, haec inter fratres frequentare. Quis hoc sustinere aut defendere potest? Iudaeis dies suos festos exprobrat spiritus sanctus. Sabbata, in-

---

1) Edd. omnes: irascatur et dominus. 2) Rhen.: vae, cuius caussa etc. Rig. et Semler: vestri caussa. 3) Rom. 2, 24. Ies. 52, 5. Ezech. 36, 20. 4) Gal. 1, 10. 5) 1 Cor. 10, 33. 6) 1 Cor. 9, 22. 7) 1 Cor. 5, 10. 8) Semler: exissetis, sed Rhen. et Rigalt.: exiretis. 9) In cod. Agob.: idem et compeccare possimus, quae vv. recepit Rigalt.

quit, vestra et neomenias et ceremonias odit anima mea [1]). Nobis, quibus sabbata extranea sunt, et neomeniae et feriae a deo aliquando dilectae, Saturnalia et Ianuariae et Brumae et Matronales frequentantur, munera commeant, strenae consonant, lusus, convivia constrepunt. O melior fides nationum in suam sectam, quae nullam sollemnitatem Christianorum sibi vindicat; non dominicum diem, non pentecosten, etiamsi nossent, nobiscum communicassent; timerent enim, ne Christiani viderentur. Nos ne ethnici pronuntiemur, non veremur. Si quid et carni indulgendum est, habes, non dicam tuos dies tantum, sed et plures [2]). Nam ethnicis semel annuus dies quisque festus est, tibi octavus quisque dies. Excerpe singulas sollemnitates nationum, et in ordinem texe, pentecosten implere non poterunt.

15. Sed luceant, inquit, opera vestra [3]). At nunc lucent tabernae et ianuae nostrae; plures iam invenies ethnicorum fores sine lucernis et laureis, quam Christianorum. De ista quoque specie quid videtur? Si idoli honor est, sine dubio idoli honor idololatria est. Si hominis caussa est, recogitemus omnem idololatriam in hominis caussam esse. Recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum ipsos deos nationum homines retro fuisse etiam apud suos constet. Itaque nihil interest, superioris an huius seculi viris superstitio ista praestetur. Idololatria non propter personas quae apponuntur [4]), sed propter officia ista damnata est, quae ad daemones pertinent. Reddenda sunt caesari quae sunt caesaris: bene quod apposuit: et quae sunt dei deo [5]). Quae ergo sunt caesaris? scilicet de quibus tunc consultatio movebatur, praestandusne esset census caesari, an non. Ideo et monetam ostendi sibi dominus postulavit, et de imagine, cuius esset, requisivit. Et cum audisset, caesaris, reddite, ait, quae sunt caesaris caesari, et quae sunt dei deo, id est imaginem caesaris caesari, quae in nummo est, et imaginem dei deo, quae in homine est; ut caesari quidem pecuniam

---

1) Ies. 1, 14. 2) Sic Rhenanus scripsit; Rigaltius: habes. Non tamen dies tantum, sed et plures. Ciacc. et Iunius: non dicam suos d. t., Latin.: duos dies. In sequ. pro texe Rig. exsere. 3) Matth. 5, 16. 4) Sic Rigaltius, Lat. et Fr. Iunius; ceteri: opponuntur. 5) Matth. 22, 21. Luc. 20, 25.

reddas, deo temetipsum. Alioquin, quid erit dei, si omnia caesaris? Ergo, inquis, honor dei est, lucernae pro foribus et laurus in postibus? Non utique quod dei honor est, sed quod eius qui pro deo huiusmodi officiis honoratur, quantum in manifesto est, salva operatione, quae est in occulto, ad daemonia perveniens. Certi enim esse debemus, si quos latet per ignorantiam litteraturae secularis, etiam ostiorum deos apud Romanos, Cardeam a cardinibus appellatam, et Forculum[1]) a foribus, et Limentinum a limine, et ipsum Ianum a ianua: et utique scimus, licet nomina inania atque conficta sint, cum tamen in superstitionem deducuntur, rapere ad se daemonia et omnem spiritum immundum per consecrationis obligamentum. Alioquin daemonia nullum habent nomen singulatim, sed ibi nomen inveniunt, ubi et pignus. Etiam apud Graecos Apollinem θυραῖον et Antelios daemonas ostiorum praesides legimus. Haec igitur ab initio praevidens spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem ventura praececinit per antiquissimum propheten Enoch. Nam et alia ostia in balneis adorari videmus. Si autem eorum sunt, quae in ostiis adorentur, ad eos et lucernae et laureae pertinebunt. Idolo feceris, quicquid ostio feceris. Hoc in loco ex auctoritate quoque dei contestor, quia nec tutum est subtrahere, quodcunque uni fuerit ostensum utique omnium caussa. Scio fratrem per visionem eadem nocte castigatum graviter, quod ianuam eius subito annuntiatis gaudiis publicis servi coronassent. Et tamen non ipse coronaverat aut praeceperat, nam ante processerat, et regressus reprehenderat factum: adeo apud deum in huiusmodi etiam disciplina familiae nostrae aestimamur[2]). Igitur quod attinet ad honores regum vel imperatorum, satis praescriptum habemus, in omni obsequio esse nos oportere, secundum apostoli[3]) praeceptum, subditos magistratibus et principibus et potestatibus; sed intra limites disciplinae, quousque ab idololatria separamur. Propterea enim et illud exemplum trium fratrum[4]) praecucurrit, qui alias obsequentes erga regem Nabuchodonosor, honorem imaginis eius constantissime re-

---

1) In Rigaltii codd. scriptum est: Foriculum aut Foreculum.
2) Praeter Rigaltium ceteri: apud dominum — aestimatur.
3) Rom. 13, 7. 4) Dan. 3, 12 sqq.

spuerunt, probantes idololatriam esse, quicquid ultra humani honoris modum ad instar divinae sublimitatis extollitur. Sic et Daniel cetera Dario subnixus, tamdiu fuit in officio, quamdiu a periculo disciplinae vacaret[1]. Nam id ne subiret, non magis leones regios timuit, quam illi regios ignes. Accendant igitur quotidie lucernas, quibus lux nulla est; affigant postibus lauros postmodum arsuras, quibus ignes imminent: illis competunt et testimonia tenebrarum et auspicia poenarum. Tu lumen es mundi et arbor virens semper: si templis renuntiasti, ne feceris templum ianuam tuam. Minus dixi: si lupanaribus renuntiasti, ne indueris domi tuae faciem novi lupanaris.

16. Circa officia vero privatarum et communium sollemnitatum, ut togae purae, ut sponsalium, ut nuptialium, ut nominalium, nullum putem periculum observari de flatu idololatriae, quae intervenit: caussae enim sunt considerandae, quibus praestatur officium. Eas mundas esse opinor per semetipsas, quia neque vestitus virilis neque annulus aut coniunctio maritalis de alicuius idoli honore descendit. Nullum denique cultum a deo maledictum invenio, nisi muliebrem in viro. Maledictus enim, inquit[2]), omnis qui muliebribus induitur. Toga vero etiam appellatione virilis est. Nuptias quoque celebrari non magis deus prohibet, quam nomen imponi. Sed his accommodantur sacrificia. Si in vocatu, nec in sacrificiis, sit titulus officii et operae meae expunctio: quid tum? si libet[3]). Utinam quidem nec videre possimus, quae facere nobis nefas est. Sed quoniam ita malus circumdedit seculum idololatria, licebit adesse in quibusdam, quae nos homini, non idolo, officiosos habent. Plane ad sacerdotium et sacrificium vocatus non ibo (proprium enim idoli officium est), [sed] neque consilio neque sumptu aliave opera in eiusmodi fungar. Si propter sacrificium vocatus adsistam, ero particeps idololatriae: si

---

1) Dan. 6, 5 sqq. 2) Deut. 22, 5. 3) Haec verba, uti a Rhenano sunt edita, et opponuntur sententiae priori et sequenti respondent optime. Rigaltius, novum vocabulum Tertulliano obtrudens, e cod. Agobardi locum sic emendavit: Sim vocatus; nec adsacrificii sit titulus officii et operae meae expunctio, quantum sibi libet. Utinam quantum sibi quidem; nec videre possemus etc. Semler: Sim vocatus nec adsacrificii sit etc.

me alia caussa coniungit sacrificanti, ero tantum spectator sacrificii.

17. Ceterum quid facient servi vel liberi fideles, item officiales sacrificantibus dominis vel patronis vel praesidibus suis adhaerentes? Sed si merum quis sacrificanti tradiderit, imo si verbo quoque aliquo sacrificio necessario adiuverit, minister habebitur idololatriae. Huius regulae memores etiam magistratibus et potestatibus officium possumus reddere secundum patriarchas et ceteros maiores, qui regibus idololatris usque ad finem idololatriae apparuerunt. Hinc proxime disputatio suborta est, an servus dei alicuius dignitatis aut potestatis administrationem capiat, si ab omni specie idololatriae intactum se aut gratia aliqua aut astutia etiam praestare possit: secundum quod et Ioseph et Daniel mundi ab idololatria et dignitatem et potestatem administraverunt, et in ornamento et purpura exstitere totius Aegypti sive Babyloniae. Credamus itaque succedere alicui posse, ut in quoquo honore [ut] in solo honoris nomine incedat, neque sacrificet, neque sacrificiis auctoritatem suam accommodet, non hostias locet, non curas templorum deleget, non vectigalia eorum procuret, non spectacula edat de suo aut de publico aut edendis praesit, nihil sollemne pronuntiet vel edicat, ne iuret quidem; iam vero, quae sunt potestatis, neque iudicet de capite alicuius vel pudore (feras enim de pecunia) neque damnet neque praedamnet[1]), neminem vinciat, neminem recludat aut torqueat; si haec credibile est fieri posse:

18. iam vero de solo suggestu et apparatu honoris retractandum. Proprius habitus uniuscuiusque est, tam ad usum quotidianum, quam ad honorem et dignitatem. Igitur purpura illa et aurum cervicis ornamentum eodem more apud Aegyptios et Babylonios insignia erant dignitatis, quo more nunc praetextae vel trabeae vel palmatae et coronae aureae sacerdotum provincialium, sed non eadem conditione. Tantum enim honoris nomine conferebantur his, qui familiaritatem regum merebantur. Unde et purpurati re-

---

1) Fr. Iunius: neque iudicia de c. a. v. p. ferat, etiam de pecunia neque d. n. pr. Quae coniectura etsi non displicet, tamen scribendum videtur: neque iudicia — ferat, neminem etc.

gum vocabantur a purpura, sicut apud nos a toga candida candidati; sed non ut suggestus ille sacerdotiis quoque aut aliquibus idolorum officiis adstringeretur. Nam si ita esset, utique tantae sanctitatis et constantiae viri statim habitus inquinatos recusassent, statimque apparuisset, Danielem idolis non deservisse nec Belem nec draconem colere, quod multo postea apparuit. Simplex igitur purpura illa nec iam dignitatis erat, sed ingenuitatis apud barbaros insigne. Quemadmodum enim et Ioseph, qui servus fuerat, et Daniel, qui per captivitatem statum verterat, civitatem Babyloniam et Aegyptiam sunt consecuti per habitum barbaricae ingenuitatis: sic penes nos quoque fideles, si necesse fuerit, poterit et pueris praetexta concedi et puellis [1]) stola, nativitatis insignia, non potestatis, generis, non honoris, ordinis, non superstitionis. Ceterum purpura vel cetera insignia dignitatum et potestatum, insertae dignitati et potestatibus idololatriae ab initio dicata, habent profanationis suae maculam: cum praeterea ipsis etiam idolis induantur praetextae et trabeae et laticlavi; fasces quoque et virgae praeferantur, et merito. Nam daemonia magistratus sunt seculi, huius collegii insignia fasces et purpuras gestant. Quid ergo proficies, si suggestu quidem utaris, opera vero eius non administres? Nemo in immundis mundus videri potest. Tunicam si induas inquinatam per se, poterit forsitan illa non inquinari per te, sed tu per illam mundus esse non poteris. Iam nunc qui de Ioseph et Daniel argumentaris, scito, non semper comparanda esse vetera et nova, rudia et polita, coepta et explicita, servilia et liberalia. Nam illi etiam servi conditione erant: tu vero, nullius servus, in quantum solius Christi, qui te etiam captivitate seculi liberavit, ex forma dominica agere debebis. Ille dominus in humilitate et ignobilitate incessit domicilio incertus: nam filius, inquit, hominis non habet ubi caput suum collocet [2]); vestitu incultus, neque enim dixisset: ecce qui teneris vestiuntur, in domibus regum sunt [3]); vultu denique et aspectu inglorius, sicut et Esaias [4]) pronuntiaverat. Si potestatem quoque nullam ne in suos

1) Rigalt. penes nos quoque fideli — puerilis praetexta concedi et puerilis stola. 2) Luc. 9, 58. 3) Matth. 11, 8. 4) Es. 53, 2.

quidem exercuit, quibus sordido ministerio functus est; si regem se denique fieri, conscius sui regni, refugit: plenissime dedit formam suis derigendo omni fastigio et suggestu tam dignitatis quam potestatis. Quis enim magis his usus fuisset, quam dei filius? quales et quanti eum [1]) fasces producerent, qualis purpura de humeris eius floreret, quale aurum de capite radiaret, nisi gloriam seculi alienam et sibi et suis iudicasset? Igitur quae noluit, reiecit; quae reiecit, damnavit; quae damnavit, in pompa diaboli deputavit. Non enim damnasset, nisi non sua: alterius autem esse non possunt, nisi diaboli, quae dei non sunt. Tu si diaboli pompam eierasti, quicquid ex ea attigeris, id scias esse idololatriam; vel hoc te commonefaciat: omnes huius *seculi potestates* et dignitates non solum alienas, verum et inimicas dei esse, quod per illas adversus dei servos supplicia consultâ sunt, per illas et poenae ad impios paratae irrogantur [2]). Sed et nativitas et substantia tua molestae tibi sunt adversus idololatriam. Ad evitandum remedia deesse non possunt; cum etsi defuerint, supersit unicum illud, quo felicior factus non in terris magistratus, sed in coelis.

19. Possit in isto capitulo etiam de militia definitum videri, quae inter dignitatem et potestatem est. At nunc de isto quaeritur, an fidelis ad militiam converti possit, et an militia ad fidem admitti, etiam caligata vel inferior quoque, cui non sit necessitas immolationum vel capitalium iudiciorum. Non convenit sacramento divino et humano, signo Christi et signo diaboli, castris lucis et castris tenebrarum; non potest una anima duobus deberi, deo et caesari. Et virgam portavit Moyses; fibulam et Aaron; cingitur loro et Ioannes; agmen agit et Iesus Nave; bellavit et populus, si placet ludere. Quomodo autem bellabit? imo quomodo etiam in pace militabit sine gladio, quem dominus abstulit? Nam etsi adierant milites ad Ioannem et formam observationis acceperant, si etiam centurio crediderat; omnem postea militem dominus in Petro exarmando discinxit: nullus habitus licitus est apud nos illicito actui adscriptus.

1) Scribendum fortasse: quales ante eum. 2) In cod. Agob. et ed. Rhenani: ignorantur.

20. Sed enim cum conversatio divinae disciplinae non factis tantum, verum etiam verbis periclitetur, (nam sicut scriptum est: ecce homo et facta eius, ita[1]): ex ore tuo iustificaberis) meminisse debemus esse in verbis quoque idololatriae incursum praecavendum aut de consuetudinis vitio aut timiditatis. Deos nationum nominari lex[2]) prohibet, non utique, ne nomina eorum pronuntiemus, quae nobis ut dicamus conversatio extorquet. Nam id plerumque dicendum est: in templo Aesculapii illum habes, et in vico Isidis habito, et sacerdos Iovis factus est, et multa alia in hunc modum, quando et hominibus hoc genus nomina inducuntur. Neque enim Saturnum honoro, si quem ita vocavero suo nomine; tam non honoro, quam Marcum, si vocavero Marcum. Sed ait[3]): Nomen aliorum deorum ne commemoremini[4]), neque audiatur de ore tuo. Hoc praecepit, ne deos vocemus illos. Nam et in prima parte legis[5]), non sumes, inquit, nomen domini dei tui in vano, id est, idolo. Cecidit igitur in idololatriam, qui idolum nomine dei honoraverit. Quodsi deos dicendum erit, adiiciendum est aliquid, quo appareat, quia non ego illos deos dico. Nam et scriptura deos nominat; sed adiicit suos vel nationum; sicut David, cum deos nominasset, ubi ait[6]): dei autem nationum daemonia. Sed hoc mihi ad sequentia magis praestructum est. Ceterum consuetudinis vitium est Mehercule dicere, me Dius fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant iusiurandum esse per Herculem. Porro quid erit deieratio per eos quos eierasti, quam praevaricatio fidei cum idololatria? quis enim, per quos deierat, non honorat?

21. Timiditatis est autem, cum te alius per deos suos obligat iuratione vel aliqua testificatione, et tu, ne intelligaris, quiescis. Nam aeque quiescendo confirmas maiestatem eorum, cuius caussa videberis obligatus. Quid refert, deos nationum dicendo deos an audiendo confirmes? iures per idola, an ab alio adiuratus acquiescas? Cur non agnoscamus versutias satanae, qui quod ore nostro perficere non potest, id agit, ut suorum ore perficiat per aures in-

---

1) Matth. 12, 37. 2) Exod. 23, 13. 3) Exod. 23, 13.
4) Wouwer e MS. commemorabitur. 5) Exod. 20, 7.
6) Ps. 115, 4.

ferens nobis idololatriam? Certe quisquis ille est, aut amica aut inimica congressione adstringit: si inimica, iam ad pugnam vocaris, et scis tibi dimicandum esse; si amica, quanto securius in dominum transferes responsionem tuam, ut dissolvas obligationem eius, per quem te malus honori idolorum, id est, idololatriae quaerebat annectere. Omnis patientia eiusmodi idololatria. Honoras eos, quibus impositis obsequium praestitisti. Scio quendam, cui dominus ignoscat, quum illi in publico per litem dictum esset: Iupiter tibi sit iratus, respondisse: imo tibi. Quid aliter fecisset ethnicus, qui Iovem deum credidit? etiamsi non per eundem retorsisset maledictum, nec per ullum Iovis similem, *confirmaverat* Iovem deum, per quem se maledictum *indigne* tulisse demonstraverat remaledicens. Ad quid enim indigneris per eum maledictus, quem scis nihil esse? Nam si insanis, iam esse confirmas, et erit idololatria professio timoris tui; quanto magis cum per ipsum remaledicis, eodem Iovi honorem facis, quo et ille, qui te provocavit? Fidelis autem in eiusmodi ridere debet, non insanire, imo secundum praeceptum, ne per deum quidem remaledicere, sed plane benedicere per deum, ut et idola destruas et deum praedices et adimpleas disciplinam.

22. Aeque benedici per deos nationum Christo initiatus non sustinebit, ut semper reiiciat immundam benedictionem, et eam sibi in deum convertens emundet. Benedici per deos nationum, maledici est per deum. Si cui dedero eleemosynam vel aliquid praestitero beneficii, et ille mihi deos suos vel coloniae genium propitios imprecetur, iam oblatio mea vel operatio idolorum honor erit, per quae benedictionis gratiam compensat. Cur autem non sciat me dei caussa fecisse, ut et deus potius glorificetur et daemonia non honorentur in eo, quod propter deum feci? Sed deus videt, quoniam propter ipsum feci; pariter videt, quoniam propter ipsum fecisse me nolui ostendere, et praeceptum eius idolothytum quodammodo feci. Multi dicunt: nemo se debet promulgare; puto autem nec negare: negat enim, quicunque dissimulat in quacunque caussa pro ethnico habitus. Et utique omnis negatio idololatria est, sicut omnis idololatria negatio, sive in factis sive in verbis.

23. Sed est quaedam eiusmodi species in facto et in

verbo bis [1]) acuta et infesta utrinque, licet tibi blandiatur, quasi vacet in utroque, dum factum non videtur, quia dictum non tenetur. Pecuniam de ethnicis mutuantes sub pignoribus fiduciati, iurati cavent et sic negant. Scire volunt scilicet tempus persecutionis et locum tribunalis et persónam praesidis. Praescribit Christus, non esse iurandum. Scripsi, inquit, sed nihil dixi: lingua, non litter-occidit. Hic ego naturam et conscientiam advoco: naturam, quia nihil potest manus scribere, etiamsi lingua in dictitando cessat immobilis et quieta, quod non anima dictaverit, quamquam et ipsi linguae anima dictaverit aut a se conceptum aut ab alio traditum. Iam ne dicatur: alius dictavit, hic conscientiam appello, an, quod alius dictavit, anima suscipiat et sive comitante sive residente lingua ad manum transmittat. Et bene, quod in animo et conscientia delinqui dominus dixit. Si, inquit [2]), concupiscentia vel malitia in cor hominis ascenderit, pro facto teneris [3]). Cavisti igitur, quod in cor tuum plane ascendit, quod neque ignorasse te contendere potes neque noluisse. Nam cum caveres, scisti; cum scires, utique voluisti, et es tam in facto quam in cogitatu, nec potes leviore crimine maius [4]) excludere, ut dicas, falsum plane effici cavendo, quod non facis. Tamen non negavi, quia non iuravi. Imo etsi nihil tale fecisses, tamen dicereris deierare, si consenseris. Non valet tacita vox in stilo, et mutus in litteris sonus. At enim Zacharias temporali vocis orbatione multatus, cum animo collocutus linguam irritam transit, manibus suis a corde dictat et nomen filii sine ore pronuntiat: loquitur in stilo, auditur in cera manus omni sono clarior, littera omni ore vocalior. Quaere, an dixerit, qui dixisse compertus est. Dominum oremus, ne qua nos eiusmodi contractus necessitas circumsistat. Et si ita evenerit, det fratribus operandi copiam vel nobis abrumpendae omnis necessitatis constantiam, ne illae litterae negatrices vicariae oris nostri in die iudicii adversus nos proferantur signatae signis, non iam advocatorum, sed angelorum.

24. Inter hos scopulos et sinus, inter haec vada et

---

1) Rigaltius: in facto et in verbis, acute etc. 2) Matth. 5, 28. 3) Wouwer e MS. teneri. 4) Rhenanus, ed. Franck. et Semler: manus, Latinius et Rigalt.: maius.

freta idololatriae velificata spiritu dei fides navigat, tuta si cauta, secura si attonita[1]). Ceterum inenatabile excussis profundum est, inextricabile impactis naufragium est, irrespirabile devoratis hypobrychium in idololatria: quicunque fluctus eius offocant, omnis vertex eius ad inferos desorbet. Nemo dicat, quis tam tuto praecavebit? Exeundum de seculo erit, quasi non tanti sit exire, quam idololatren in seculo stare. Nihil esse facilius potest, quam cautio idololatriae, si timor eius in capite sit: quaecunque necessitas minor est periculo tanto comparata. Propterea spiritus sanctus consultantibus tunc apostolis vinculum et iugum nobis relaxavit, ut idololatriae devitandae vacaremus. *Haec erit* lex nostra, quo expedita, hoc plenius administranda, propria Christianorum, per quam ab ethnicis agnoscimur et examinamur: haec accedentibus ad fidem proponenda, et ingredientibus in fidem inculcanda est, ut accedentes deliberent, observantes perseverent, non observantes[2]) renuntient sibi. Viderimus enim, si secundum arcae typum et corvus et milvus et lupus et canis et serpens in ecclesia erit, certe idololatres in arcae typo[3]) non habetur nec ullum animal in idololatren figuratum est: quod in arca non fuit, in ecclesia non sit.

APOLOGETICUS

ADVERSUS GENTES PRO CHRISTIANIS.

1. Si non licet vobis, Romani imperii antistites, in aperto et edito ipso fere vertice civitatis praesidentibus ad iudicandum, palam dispicere et coram examinare, quid sit

1) Quae sequuntur, desunt in cod. Agobardi, sed reperiuntur in cod. F. Ursini atque in ed. Rhenani et all. 2) Vocabula perseverent, non observantes desunt in ed. Rigaltii. 3) Ed. Franek. secundum archetypum — in archetypo etc. In sequ. correximus: habetur nec ullum etc.; licet in omnibus edd. scriptum sit: habetur. Nullum etc.

liquido in caussa Christianorum; si ad hanc solam speciem auctoritas vestra de iustitiae diligentia in publico aut timet aut erubescit inquirere: si denique, quod proxime accidit, domesticis iudiciis[1]) nimis operata sectae huius infestatio obstruit viam[2]) defensioni: liceat veritati vel occulta via tacitarum litterarum ad aures vestras pervenire. Nihil illa de caussa sua deprecatur, quia nec de conditione miratur. Scit se peregrinam in terris agere, inter extraneos facile inimicos invenire, ceterum genus, sedem, spem, gratiam, dignitatem in coelis habere. Unum gestit interdum, ne ignorata damnetur. Quid hinc deperit legibus in suo regno dominantibus, si audiatur? An hoc magis gloriabitur potestas earum, quod etiam auditam[3]) damnabunt veritatem? Ceterum inauditam si damnent, praeter invidiam iniquitatis etiam suspicionem merebuntur alicuius conscientiae, nolentes audire, quod auditum damnare non possint. Hanc itaque primam caussam apud vos collocamus iniquitatis odii erga nomen Christianorum. Quam iniquitatem idem titulus et onerat et revincit, qui videtur excusare, ignorantia scilicet. Quid enim iniquius, quam ut oderint homines, quod ignorant, etiamsi res meretur[4]) odium? Tunc etenim meretur[5]), cum cognoscitur, an mereatur. Vacante autem meriti notitia, unde odii iustitia defenditur quae non de eventu, sed de conscientia probanda est? Cum ergo propterea oderint homines, quia ignorant, quale sit quod oderunt, cur non liceat eiusmodi illud esse, quod non debeant odisse? Ita utrumque ex alterutro redarguimus, et ignorare illos, dum oderunt, et iniuste odisse, dum ignorant. Testimonium ignorantiae est, quae iniquitatem, dum excusat, condemnat; cum omnes, qui retro oderant, quia ignorabant, [quale esset quod oderant,] simul ut desinunt ignorare, cessent et odisse. Ex his fiunt Christiani, utique de comperto et incipiunt odisse quod fuerant, et profiteri

---

1) Vett. edd. et cod. Fuldensis: indiciis: Des. Heraldus, Rigalt., Havercampus e codd. iudiciis. 2) viam delent Fr. Iunius, Heraldus, Rig. et Haverc. ex MS.; obstruit os defensioni MS. Fuld. 3) Rhen., Pamelius et La Cerda: quo etiam inauditam; Cod. Fuld. quod inauditam; codd. Puteani, Iac. Bongarsii et Lugd.: quo etiam auditam, quod rec. Heraldus et Rig.; Havercampus scribere maluit: At — earum, quod — veritatem. 4) Pamel., ed. Fran. et Semler. utroque loco: mereretur, ceteri: meretur.

quod oderant, et sunt tanti, quanti et denotamur[1]). Obsessam vociferantur civitatem, in agris, in castellis, in insulis Christianos; omnem sexum, aetatem, conditionem, etiam dignitatem transgredi ad hoc nomen quasi detrimento moerent. Nec tamen hoc ipso modo ad aestimationem alicuius latentis boni promovent animos; non licet rectius suspicari, non libet propius experiri. Hic tantum humana[2]) curiositas torpescit, amant ignorare, cum alii gaudeant cognovisse. Quanto magis hos Anacharsis denotasset imprudentes de prudentibus iudicantes, quam immusicos de musicis! Malunt nescire, quia iam oderunt; adeo quod nesciunt, praeiudicant id esse, quod, si sciant, odisse non *poterant*; quando si nullum odii debitum deprehendatur, optimum utique sit desinere iniuste odisse; si vero de merito constet, non modo nihil odii detrahatur, sed amplius acquiratur ad perseverantiam, etiam iustitiae ipsius auctoritate. Sed non ideo, inquit, bonum, quia multos convertit. Quanti enim ad malum praeformantur[3]), quanti transfugae in perversum? Quis negat? tamen quod vere malum est, ne ipsi quidem, quos rapit, defendere pro bono audent. Omne malum aut timore aut pudore natura perfudit. Denique malefici gestiunt latere, devitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem facile aut semper confitentur; certe condemnati moerent; dinumerant in semetipsos, mentis malae impetus[4]) vel fato vel astris imputant; nolunt enim suum esse, quod malum agnoscunt. Christianos vero, nihil simile[5]); neminem pudet, neminem poenitet, nisi plane retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur; si accusatur, non defendit; interrogatus vel ultro confitetur; damnatus gratias agit. Quid hoc mali est, quod naturam[6]) mali non habet, timorem, pudorem, tergiversationem, poenitentiam, deplorationem?

---

1) Gangnaeus et Gelenius: denotantur. 2) Rhen.: Hic. t. urbana, al. Sic t. urbana. 3) Rhen., Herald., Rigalt. et Haverc. e codd. Put., Bong. et Lugd. performantur; cod. Fuld. reformantur; Pamel. et Barraeus: praeformantur. 4) Cod. Fuld. mentis m. ignaviam. 5) Pamel., Semler, all.: Christianus v. quid simile? Rhenanus in ed. I. Christianis v. quid s. Cod. Lugd. B. Christianorum v. q. s. Sed recte statuit Havercampus cod. Fuld. scripturam restituendam esse; nec repugnant quae sequuntur. 6) Al. naturalia mali.

Quid hoc mali est, cuius reus gaudet? cuius accusatio votum est, et poena felicitas [1])? Non potes dementiam dicere, qui revinceris ignorare.

2. Si certum est denique nos nocentissimos esse, cur a vobis ipsis aliter tractamur, quam pares nostri, id est ceteri nocentes? cum eiusdem noxae eadem tractatio deberet intervenire. Quodcunque dicimur, cum alii dicuntur, et proprio ore et mercenaria advocatione utuntur ad innocentiae suae commendationem. Respondendi, altercandi facultas patet, quando nec liceat indefensos et inauditos omnino damnari. Sed Christianis solis nihil permittitur loqui, quod caussam purget, quod veritatem defendat, quod iudicem non faciat iniustum. Sed illud solum exspectatur [2]), quod odio publico necessarium est, confessio nominis, non examinatio criminis: quando si de aliquo nocente cognoscitis, non statim confesso eo nomen homicidae, vel sacrilegi, vel incesti, vel publici hostis (ut de nostris [3]) elogiis loquar) contenti sitis ad pronuntiandum, nisi et consequentia exigatis, qualitatem facti, numerum, locum, modum, tempus, conscios, socios. De nobis nihil tale, cum aeque extorqueri oporteret, quodcunque falso iactatur, quot quisque iam infanticidia degustasset, quot incesta contenebrasset [4]), qui coci, qui canes affuissent. O quanta illius praesidis gloria, si eruisset aliquem, qui centum iam infantes comedisset! Atquin invenimus inquisitionem quoque in nos prohibitam. Plinius enim Secundus cum provinciam regeret, damnatis quibusdam Christianis, quibusdam gradu pulsis, ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cetero ageret, consuluit [tunc] Traianum imperatorem, allegans praeter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacramentis [5]) eorum comperisse, quam coetus antelucanos ad canendum Christo ut [6]) deo et ad confoederandam disciplinam, homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, et cetera scelera prohibentes. Tunc Traianus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos vero puniri oportere.

---

1) Cod. Fuld. poena victoria. 2) spectatur corrigit Haverc. 3) Semler aliique: vestris. 4) Rhenanus in ed. I. et Gelenius: concelebrasset. 5) Heraldus e MS. et Haverc. e cod. Fuld. sacramentis; Semler all.: sacris. Cf. Plinii epp. 10, 96. 6) Ita cod. Fuld.; Rhen. et Ch. et deo; alii: Ch. et deo.

O sententiam necessitate confusam! Negat inquirendos ut innocentes, et mandat puniendos ut nocentes. Parcit et saevit, dissimulat et animadvertit. Quid temetipsum [1]) censura circumvenis? si damnas, cur non et inquiris? si non inquiris, cur non et absolvis? Latronibus vestigandis per universas provincias militaris statio sortitur; in reos maiestatis et publicos hostes omnis homo miles est, ad socios, ad conscios usque inquisitio extenditur. Solum Christianum inquiri non licet, offerri licet, quasi aliud esset actura inquisitio, quam oblationem. Damnatis ergo oblatum, quem nemo voluit requisitum, qui, puto, iam non ideo meruit poenam, quia nocens est, sed quia, non requirendus, inventus est. Itaque nec in illo ex forma malorum iudicandorum agitis erga nos, quod ceteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendum, solis Christianis ad negandum; cum, si malum esset, nos quidem negaremus, vos vero confiteri tormentis compelleretis. Neque enim ideo putaretis non requirenda quaestionibus scelera, quia certi essetis admitti ea ex nominis confessione, qui hodie de confesso homicida, scientes homicidium quid sit, nihilominus ordinem extorquetis admissi: quo perversius, cum praesumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione, cogitis tormentis de confessione decedere, ut negantes nomen pariter utique negemus et scelera, de quibus ex confessione nominis praesumpseratis. Sed, opinor, non vultis nos perire, quos pessimos creditis. Sic enim soletis dicere homicidae: nega; laniari iubere sacrilegum, si confiteri perseveraverit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentissimos iudicatis, cum quasi innocentissimos non vultis in ea confessione perseverare, quam necessitate, non iustitia damnandam a vobis sciatis. Vociferatur homo: Christianus sum. Quod est dicit; tu vis audire, quod non est. Veritatis extorquendae praesides, de nobis solis mendacium elaboratis audire. Hoc sum, inquit, quod quaeris, an sim; quid me torques in perversum? confiteor, et torques; quid faceres, si negarem? Plane aliis negantibus non facile fidem accommodatis; nobis, si negaverimus, statim creditis. Suspecta sit vobis [2]) ista perversitas, ne qua vis lateat in oc-

1) Wouw., Rig. et Haverc. temetipsam. 2) Barraeus: sit nobis, Pamel. et Semler: fit nobis, ceteri omnes: sit vobis; legendum fortasse: sit in vobis.

culto, quae vos adversus formam, adversus naturam iudicandi, contra ipsas quoque leges ministret. Nisi enim fallor, leges malos erui iubent, non abscondi; confesses damnari praescribunt, non absolvi. Hoc senatusconsulta, hoc principum mandata definiunt, hoc imperium, cuius ministri estis. Civilis, non tyrannica dominatio [vestra] est. Apud tyrannos enim tormenta etiam pro poena adhibentur; apud vos soli quaestioni temperantur. Vestram illis servate legem usque ad confessionem; et si[1]) confessione praeveniantur, vacabunt. Sententia opus est; debito poenae nocens expungendus est, non eximendus. Denique illum nemo gestit absolvere; non licet hoc velle; ideo nec cogitur quisquam negare. Christianum hominem omnium scelerum reum, deorum, imperatorum, legum, morum, naturae totius inimicum existimas, et cogis negare, ut absolvas, quem non poteris absolvere, nisi negaverit. Praevaricaris in leges. Vis ergo neget se nocentem, ut eum facias innocentem, et quidem invitum iam, nec de praeterito reum. Unde ista perversitas? ut etiam illud non recogitetis, sponte confesso magis credendum esse, quam per vim neganti; vel ne compulsus negare, non ex fide negarit; et absolutus ibidem post tribunal de vestra rideat aemulatione, iterum Christianus. Cum igitur in omnibus nos aliter disponatis, quam ceteros nocentes[2]), id unum contendendo, ut de eo nomine excludamur (excludimur enim, si facimus, quae faciunt non Christiani), intelligere potestis non scelus aliquod in caussa esse, sed nomen, quod quaedam ratio aemulae operationis insequitur, hoc primum agens, ut homines nolint scire pro certo, quod se nescire pro certo sciunt. Ideo et credunt de nobis quae non probantur, et nolunt inquiri, ne probentur non esse, quae malunt credi esse, ut nomen illius aemulae rationis inimicum, praesumptis, non probatis criminibus, de sua sola confessione damnetur. Ideo torquemur confitentes, et punimur perseverantes, et absolvimur negantes, quia nominis proelium est. Denique quid de tabella recitatis illum

---

1) Al. ad conf. necessariam; et iam si conf. etc.

2) Semler aliique: in nos aliter disponitis (Rhen. disponatis), quam in cet. Sed tuenda est scriptura cod. Fuld., respondet enim voc. disponere gr. διατίθεσθαι.

Christianum, cur non et homicidam? Si homicida Christianus, cur non et incestus? vel quodcunque aliud nos esse creditis? In nobis solis pudet aut piget ipsis nominibus scelerum pronuntiare? Christianus si nullius criminis reus est, nomen valde infestum, si solius nominis crimen est[1]).

3. Quid? quod ita plerique clausis oculis in odium eius impingunt, ut bonum alicui testimonium ferentes admisceant nominis exprobrationem: Bonus vir Caius Seius, tantum quod Christianus. Item alius: Ego miror[2]) Lucium sapientem virum repente factum Christianum. Nemo retractat: Nonne ideo bonus Caius, et prudens Lucius, quia Christianus? aut *ideo* Christianus, quia prudens et bonus? Laudant quae *sciunt*, vituperant quae ignorant, et id quod sciunt, eo quod ignorant, corrumpunt; cum sit iustius occulta de manifestis praeiudicare, quam manifesta de occultis praedamnare. Alii, quos retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos noverant, ex ipso denotant, quo laudant; caecitate odii in suffragium impingunt. Quae mulier! quam lasciva, quam festiva! Qui iuvenis! quam lascivus[3]), quam amasius! Facti sunt Christiani. Ita nomen emendationi imputatur. Nonnulli etiam de utilitatibus suis cum odio isto paciscuntur, contenti iniuria, dum ne domi habeant, quod oderunt. Uxorem iam pudicam maritus iam non zelotypus eiecit, filium iam subiectum pater retro patiens abdicavit, servum iam fidelem dominus olim mitis ab oculis relegavit: ut quisque hoc nomine emendatur, offendit. Tanti non est bonum, quanti est odium Christianorum. Nunc igitur, si nominis odium est, quis nominum reatus? Quae accusatio vocabulorum, nisi si aut barbarum sonat aliqua vox nominis, aut infaustum, aut maledicum, aut impudicum? Chri-

---

1) Haec est lect. vulg.; Rhen. si nullius criminis nomine reus est, valde infestum etc. Cod. Fuld. Chr. si nullius criminis nomen est, valde ineptum; (codd. Put. et Bong. incestum, codd. Agobardi et Lugd. ineptum incestus) si sol. nom. crimen est. Recepit hanc lect. Haverc. additis in fine verbis: valde infestum, eumque secutus est Ios. Ign. Ritter. 2) Rigatl. et Haverc. e cod. Fuld. Ego miror Luc. etc.; ceteri: Ego Lucium — Chr. defero, quod v. in plurimis codd. non magis desideratur, quam v. miror. Sed cf. ad nat. c. 4. 3) Codd. plerique: Lucius s. Lutius s. Lusius; codd. Ursini et Scriverii: lascivus.

stianus vero, quantum interpretatio est, de unctione deducitur. Sed et cum perperam Chrestianus pronuntiatur a vobis (nam nec nominis certa est notitia penes vos), de suavitate vel benignitate compositum est. Oditur ergo in hominibus innocuis etiam nomen innocuum. At enim secta oditur in nomine utique sui auctoris. Quid novi, si aliqua disciplina de magistro cognomentum sectatoribus suis inducit? Nonne philosophi de auctoribus suis nuncupantur Platonici, Epicurei, Pythagorici? etiam a locis conventiculorum et stationum suarum Stoici, Academici? atque medici ab Erasistrato, et grammatici ab Aristarcho, coci etiam ab Apicio? Nec tamen quemquam offendit professio nominis, cum institutione transmissa ab institutore. Plane si qui probet malam sectam et ita malum auctorem, is probabit et nomen malum dignum odio de reatu sectae et auctoris. Ideoque ante odium nominis competebat prius de auctore sectam recognoscere, vel auctorem de secta. At nunc utriusque inquisitione et agnitione neglecta nomen detinetur, nomen expugnatur, et ignotam sectam, ignotum et auctorem vox sola praedamnat, quia nominantur, non quia revincuntur.

4. Atque adeo quasi praefatus haec ad suggillandam odii erga nos publici iniquitatem, iam de caussa innocentiae consistam, nec tantum refutabo, quae nobis obiiciuntur, sed etiam in ipsos retorquebo, qui obiiciunt; ut ex hoc quoque sciant omnes in Christianis non esse quae in se non nesciunt esse, simul uti erubescant accusantes, non dico pessimi optimos, sed iam, ut volunt, compares suos. Respondebimus ad singula, quae in occulto admittere dicimur, quae illos palam admittentes invenimus, in quibus scelesti, in quibus vani, in quibus damnandi, in quibus irridendi deputamur. Sed quoniam, cum ad omnia occurrit veritas nostra, postremo legum obstruitur auctoritas adversus eam, ut aut nihil dicatur retractandum esse post leges, aut ingratis necessitas obsequii praeferatur veritati: de legibus prius concurram vobiscum ut cum tutoribus legum. Iam primum quam dure [1]) definitis dicendo: Non licet esse vos! Et hoc sine ullo retractatu humaniore praescribitis; vim profitemini et iniquam ex arce dominationem, si ideo

1) Al. cum dure; Rhen., Fr. Iunius et Wouwer quam dure; Havercamp. cum iure.

negatis licere, quia vultis, non quia debuit, non licere. Quodsi quia non debet, ideo non vultis licere, sine dubio id non debet licere, quod male fit, et utique hoc ipso praeiudicatur licere, quod bene fit. Si bonum invenero esse, quod lex tua prohibuit, nonne ex illo praeiudicio prohibere me non potest[1]), quod si malum esset, iure prohiberet? Si lex tua erravit, puto, ab homine concepta est; neque enim de coelo ruit. Miramini hominem aut errare potuisse in lege condenda, aut resipuisse in reprobanda? Nonne et ipsius Lycurgi leges a Lacedaemoniis emendatae, tantum auctori suo doloris incusserunt, ut in secessu inedia de semetipso iudicarit? Nonne et vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam veterem et squalentem silvam legum novis principalium rescriptorum et edictorum securibus truncatis[2]) et caeditis? Nonne vanissimas Papias leges, quae ante liberos suscipi cogunt, quam Iuliae[3]) matrimonium contrahi, post tantae auctoritatis senectutem heri Severus constantissimus principum exclusit? Sed et iudicatos retro in partes secari a creditoribus leges erant; consensu tamen publico crudelitas postea erasa est et in pudoris notam capitis poena conversa; bonorum adhibita proscriptio suffundere maluit hominis sanguinem, quam effundere. Quot adhuc vobis repurgandae leges latent, quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, sed aequitas sola? et ideo cum iniquae recognoscuntur, merito damnantur, licet damnent. Quomodo iniquas dicimus? imo, si nomen puniunt, etiam stultas. Si vero facta, cur in nobis de solo nomine puniunt facta, quae in aliis de admisso, non de nomine probata defendunt[4])? Incestus sum, cur non requirunt? infanticida, cur non extorquent? in deos, in caesares aliquid committo, cur non audior, qui habeo, quo purger? Nulla lex vetat discuti, quod prohibet admitti; quia neque iudex iuste ulciscitur, nisi cognoscat

1) Sic cod. Lugd., Herald. et Seml.; Gelenius: prohibuit nomen, ex illo prohibere me non potest; Rigalt. et Haverc.: n. e. i. praeiudico prohibere eam non posse. 2) Pamel., Heraldus aliique: truncatis; Scaliger et Scriver.: runcatis; Rigalt. rustatis; Haverc. ruscatis. 3) Wouwer. e MS. quam Iuliae permittunt matr. etc. 4) Wouwer. et Rigalt.: probanda definiunt, Haverc.: probanda defendunt, Heraldus: probata defendunt.

admissum esse quod non licet; neque civis fideliter legi obsequitur, ignorans, quale sit, quod ulciscitur. Nulla lex sibi soli conscientiam iustitiae suae debet, sed eis, a quibus obsequium exspectat. Ceterum suspecta lex est, quae probari se non vult, improba autem, si non probata dominetur.

5. Ut de origine aliquid retractemus eiusmodi legum, vetus erat decretum, ne qui deus ab imperatore consecraretur, nisi a senatu probatus. Scit[1]) M. Aemilius de deo suo Alburno. Facit et hoc ad caussam nostram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas pensitatur. Nisi homini deus placuerit, deus non erit; homo iam deo propitius esse debebit. Tiberius ergo, cuius tempore nomen Christianum in seculum introivit, annuntiatum sibi ex Syria Palaestina, quod illic veritatem illius divinitatis revelaverat[2]), detulit ad senatum cum praerogativa suffragii sui. Senatus, quia non ipse probaverat, respuit; Caesar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum. Consulite commentarios vestros; illic reperietis primum Neronem in hanc sectam cum maxime Romae orientem Caesariano gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnationis nostrae etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest, non nisi grande aliquod bonum a Nerone damnatum. Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate; sed qua et homo, facile coeptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat. Tales semper nobis insecutores, iniusti, impii, turpes, quos et ipsi damnare consuestis, et a quibus damnatos restituere soliti estis. Ceterum de tot exinde principibus, [usque] ad hodiernum divinum humanumque sapientibus, edite aliquem debellatorem Christianorum. At nos e contrario edimus protectorem, si litterae M. Aurelii gravissimi imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam sitim Christianorum forte militum precationibus impetrato imbri discussam contestatur. Qui sicut non palam ab eiusmodi hominibus poenam dimovit, ita alio modo palam dispersit, adiecta etiam

---

1) Heraldus et Haverc. Scit; Pamel. et Seml.: Ut; Rhen.: Ut — Alburno fecit; Gagnaeus: Ut — Alburno facit. Et etc.
2) Heraldus: annuntiatum — quae — revelarat; Rig. et Haverc.: annuntiata — quae — revelarant.

accusatoribus damnatione, et quidem tetriore. Quales ergo leges istae, quas adversus nos soli exsequuntur impii, iniusti, turpes, truces, vani, dementes? quas Traianus ex parte frustratus est vetando inquiri Christianos; quas nullus Hadrianus, quamquam curiositatum omnium explorator, nullus Vespasianus, quamquam Iudaeorum debellator, nullus Pius, nullus Verus impressit. Facilius utique pessimi ab optimis quibusque, ut ab aemulis, quam a suis sociis eradicandi iudicarentur.

6. Nunc religiosissimi legum et paternorum institutorum protectores et ultores [1]) respondeant velim de sua fide et honore et obsequio erga maiorum consulta, si a nullo desciverunt; si in nullo exorbitaverunt, si non necessaria et aptissima quaeque disciplinae oblitteraverunt. Quonam illae leges abierunt sumptum et ambitionem comprimentes? quae centum aera non amplius in coenam subscribi iubebant, nec amplius quam unam inferri gallinam, et eam non saginatam; quae patricium, quod decem pondo argenti habuisset, pro magno titulo ambitionis senatu summovebant; quae theatra stuprandis moribus orientia statim destruebant; quae dignitatum et honestorum natalium insignia non temere nec impune usurpari sinebant? Video enim et centenarias coenas, a centenis iam sestertiis dicendas, et in lances (parum est [enim] si senatorum et non libertinorum vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta. Video et theatra nec singula satis esse, nec nuda. Nam ne vel hieme voluptas impudica frigeret, primi Lacedaemonii odium penulae ludis [2]) excogitaverunt. Video et inter matronas atque prostibulas nullum de habitu discrimen relictum. Circa feminas quidem etiam illa maiorum instituta cecideruntt, quae modestiae, quae sobrietati patrocinabantur, cum aurum nulla norat, praeter unico digito [3]), quem sponsus oppignerasset pronubo annulo; cum mulieres usque adeo a vino abstinerent, ut matronam ob resignatos cellae vinariae loculos sui inedia necarint. Sub Romulo vero quae vinum

---

1) Herald., Rig., Haverc.: cultores; codd. Fuld., Agob. et Lugd.: ultores. 2) Sic Rig. et Hav. e cod. Fuld.; Her., Seml. aliique: Lacedaemonii penulam etc.; Rhen. penulam nudis etc. 3) Rhenanus: cum aurum nulla membra norant praeter unicum digitum, quem etc.

attigerat, impune a Mecenio marito trucidata est. Iccirco et oscula propinquis offerre necessitas erat, ut spiritu iudicarentur. Ubi est illa felicitas matrimoniorum de moribus utique prosperata, qua per annos ferme sexcentos ab urbe condita nulla repudium domus scripsit? At nunc in feminis prae auro nullum leve est membrum; prae vino nullum liberum est osculum; repudium vero iam et votum est, quasi matrimonii fructus. Etiam circa ipsos deos vestros quae perspecte[1]) decreverant patres vestri, iidem vos obsequentissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysteriis suis consules senatus auctoritate non modo urbe, sed universa Italia eliminaverunt. Serapidem et Isidem et Harpocratem cum suo cynocephalo, Capitolio prohibitos [inferri], id est curia deorum pulsos, Piso et Gabinius consules, non utique Christiani, eversis etiam aris eorum abdicaverunt, turpium et otiosarum superstitionum vitia cohibentes. His vos restitutis summam maiestatem contulistis. Ubi religio, ubi veneratio maioribus debita a vobis? Habitu, victu, instructu, sensu[2]), ipso denique sermone proavis renuntiastis. Laudatis semper antiquitatem, et nove de die vivitis. Per quod ostenditur, dum a bonis maiorum institutis deceditis, ea vos retinere et custodire, quae non debuistis, cum quae debuistis non custodistis. Ipsum adhuc quod videmini fidelissime tueri a patribus traditum, in quo principaliter reos transgressionis Christianos destinatis, studium dico deorum colendorum, de quo maxime erravit antiquitas, licet Serapidi iam Romano aras restruxeritis, licet Baccho iam Italico furias vestras immolaveritis, suo loco ostendam proinde despici et negligi et destrui a vobis adversus maiorum auctoritatem. Nunc enim ad illam occultorum facinorum infamiam respondebo, ut viam mihi ad manifestiora purgem[3]).

7. Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii, et pabulo inde[4]), et post convivium incesto, quod eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebrarum et libidinum impiarum inverecundia procurent[5]). Dicimur tamen

1) Rhen.: perspecte, Rig., Hav., Seml.: prospecte, cod. Fuld. specte. 2) Sic libri mss. omnes, Rig.: censu. 3) Ita e codd. locum restituerunt Herald., Rig., Hav. all. Edd. vett.: ut iam inde ad manifestiora pergam. 4) Rhen.: pabulo crudae. 5) Rigalt. e MS. emendavit: tenebras, tum et libidinum impiarum inverecundiam procurent.

semper, nec vos quod tam diu dicimur eruere curatis. Ergo aut eruite, si creditis, aut nolite credere, qui non eruistis. De vestra vobis dissimulatione praescribitur, non esse, quod nec ipsi audetis eruere. Longe aliud munus carnifici in Christianos imperatis, non ut dicant quae faciunt, sed ut negent quod sunt. Census istius disciplinae, ut iam edidimus, a Tiberio est. Cum odio sui coepit veritas, simul atque apparuit, inimica esse. Tot hostes eius, quot extranei, et quidem proprii ex aemulatione Iudaei, ex concussione milites, ex natura ipsi etiam domestici nostri. Quotidie obsidemur, quotidie prodimur, in ipsis plurimum coetibus et congregationibus nostris opprimimur. Quis unquam taliter vagienti infanti supervenit? quis cruenta, ut invenerat, Cyclopum et Sirenum ora iudici reseravit[1])? Quis vel in uxoribus aliqua immunda vestigia deprehendit? quis talia facinora, cum invenisset, celavit, aut vendidit ipsos trahens homines? Si semper latemus, quando proditum est, quod admittimus? imo a quibus prodi potuit? Ab ipsis enim reis non utique, cum vel ex forma omnibus mysteriis silentii fides debeatur. Samothracia et Eleusinia reticentur: quanto magis talia, quae prodita interim etiam humanam animadversionem provocabunt, dum divina servatur? Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei. Et unde extraneis notitia? cum semper etiam piae initiationes arceant profanos et ab arbitris caveant, nisi si impii minus metuunt? Natura famae omnibus nota est. Vestrum est: Fama malum, quo non aliud velocius ullum[2]). Cur malum fama? quia velox? quia index? an quia plurimum mendax? quae ne tunc quidem, quum aliquid veri affert, sine mendacii vitio est, detrahens, adiiciens, demutans de veritate. Quid? quod ea illi conditio est, ut non nisi quum mentitur perseveret, et tamdiu vivit, quamdiu non probat. Siquidem ubi probavit, cessat esse, et quasi officio nuntiandi functa, rem tradit, et exinde res tenetur, res nominatur. Nec quisquam dicit verbi gratia: Hoc Romae aiunt factum; aut: Fama est, illum provinciam sortitum; sed: Sortitus est ille provinciam, et: Hoc factum est Romae. Fama, nomen in-

---

1) Codd. Agob. et Lugd. iudicium reservavit; Her., Rig. et Hav. iudici reservavit; Rhen. indicium reservavit; Gangnacus et Seml. iudici reseravit. 2) Virg. Aen. 4, 174.

certi, locum non habet, ubi certum est. An vero famae credat, nisi inconsideratus? Qui est sapiens, non credit incerto [1]). Omnium est aestimare, quantacunque illa ambitione diffusa sit, quantacunque asseveratione constructa. Quod ab uno aliquando principe exorta sit, necesse est exinde in traduces linguarum et aurium serpat. Et ita modici seminis vitium cetera rumoris obscurat, ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacium seminaverit, quod saepe fit aut ingenio aemulationis, aut arbitrio suspicionis, aut non nova, sed ingenita quibusdam mentiendi voluptate. Bene autem, quod omnia tempus revelat, testibus etiam vestris proverbiis atque sententiis, ex dispositione naturae, quae ita ordinavit, ut nihil diu lateat, etiam quod fama non distulit. Merito igitur fama tamdiu conscia sola est scelerum Christianorum. Hanc indicem adversus nos profertis, quae, quod aliquando iactavit tantoque temporis spatio in opinionem corroboravit, usque adhuc probare non valuit.

8. Ut fidem naturae ipsius appellem adversus eos, qui talia credenda esse praesumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedem; vitam aeternam repromittunt. Credite interim. De hoc enim quaero, an et qui crediderjs, tanti habeas ad eam tali conscientia pervenire. Veni, demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reum, omnium filium; vel si alterius officium est, tu modo assiste morienti homini antequam vixit; fugientem animam novam exspecta; excipe rudem sanguinem, eo panem tuum satia, vescere libenter. Interea discumbens dinumera loca, ubi mater, ubi soror; nota diligenter, ut, quum tenebrae ceciderint caninae, non erres. Piaculum enim admiseris, nisi incestum feceris. Talia initiatus et consignatus vivis in aevum. Cupio respondeas, si tanti aeternitas, aut si non, ideo nec credenda. Etiamsi crediderís, nego te velle, etiamsi volueris, nego te posse. Cur ergo alii possint, si vos non potestis? cur non possitis, si alii possunt? Alia nos, opinor, natura; cynopaene aut sciapodes? alii ordines dentium, alii ad incestam libidinem nervi? Qui ista credis de homine, potes et facere. Homo es et ipse, quod et Christianus. Qui non potes facere, non debes credere. Homo est enim et

1) Ita hunc locum emendavit Haverc.; alii: quia sapiens non credit incerto.

Christianus, et quod et tu. Sed ignorantibus subiicitur et imponitur. Nihil enim tale de Christianis asseverari sciebant, observandum utique sibi et omni vigilantia investigandum. Atquin volentibus initiari moris est, opinor, prius patrem illum sacrorum adire, quae praeparanda sint describere. Tum ille: infans tibi necessarius, adhuc tener, qui nesciat mortem, qui sub cultro tuo rideat; item panis, quo sanguinis iurulentiam[1]) colligas; praeterea candelabra et lucernae, et canes aliqui et offulae, quae illos ad eversionem luminum extendant; ante omnia cum matre et sorore tua venire debebis. Quid, si noluerint, vel nullae fuerint? quid denique singulares Christiani? Non erit, opinor, legitimus Christianus, nisi frater aut filius. Quid nunc, etsi ista omnia ignaris praeparantur? Certe postea cognoscunt et sustinent et ignoscunt. Timent plecti, qui si proclament, defendi merebuntur, qui etiam ultro perire malint, quam sub tali conscientia vivere. Age nunc timeant, cur etiam perseverant? Sequitur enim, ne ultra velis id te esse, quod si prius scisses, non fuisses.

9. Haec quo magis refutaverim, a vobis fieri ostendam partim in aperto, partim in occulto, per quod forsitan et de nobis credidistis. Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam usque ad proconsulatum Tiberii, qui ipsos sacerdotes in eisdem arboribus templi sui obumbratricibus scelerum votivis crucibus[2]) exposuit, teste militia patriae nostrae, quae id ipsum munus illi proconsuli functa est. Sed et nunc in occulto perseverat hoc sacrum facinus. Non soli vos contemnunt Christiani, nec ullum scelus in perpetuum eradicatur, aut mores suos aliqui deus mutat. Cum propriis filiis Saturnus non pepercit, extraneis utique non parcendo perseverabat, quos quidem ipsi parentes sui offerebant, et libentes respondebant[3]), et infantibus blandiebantur, ne lacrimantes immolarentur. Et tamen multum homicidio parricidium differt. Maior aetas apud Gallos Mercurio prosecabatur. Remitto Tauricas fabulas theatris

---

1) Rhen., Barraeus et cod. Agob. virulentiam. 2) vivos addit Haverc. e cod. Fuld. 3) Vocem in rebus sacris sollemnem habent codd. Put., Bong., Fuld., Lugd., edd. Rhen., Pam. et Seml.: exponebant. Sed in cod. Agob. et in altero Lugd. desunt vv.: et libentes resp. et inf. blandiebantur.

suis. Ecce in illa religiosissima urbe Aeneadarum piorum est Iupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine. Sed bestiarii, inquitis. Hoc, opinor, minus quam hominis. An hoc turpius, quod mali hominis? Certe tamen de homicidio funditur. O Iovem Christianum et solum patris filium de crudelitate! Sed quoniam de infanticidio nihil interest, sacro an arbitrio perpetretur (licet parricidium homicidio[1]) intersit) convertar ad populum. Quot vultis ex his circumstantibus et in Christianorum sanguinem hiantibus, ex ipsis etiam vobis iustissimis et severissimis in nos praesidibus apud conscientias pulsem, qui natos sibi liberos enecent? Siquidem et de genere necis[2]) differt, utique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori et fami et canibus exponitis; ferro enim mori aetas quoque maior optaverit. Nobis vero, homicidio semel interdicto, etiam conceptum utero, dum adhuc sanguis in hominem delibatur, dissolvere non licet. Homicidii festinatio est prohibere nasci; nec refert natam quis eripiat animam, an nascentem disturbet: homo est, et qui est futurus; etiam fructus omnis iam in semine est. De sanguinis pabulo et eiusmodi tragicis ferculis legite, nuncubi relatum sit[3]), [est apud Herodotum, opinor] defusum brachiis sanguinem ex alterutro degustatum nationes quasdam foederi comparasse. Nescio quid et sub Catilina tale degustatum est. Aiunt et apud quosdam gentiles Scytharum defunctum quemque a suis comedi. Longe excurro. Hodie istic Bellonae sacratos sanguis de femore proscisso parmula exceptus et suis datus signat[4]). Item illi, qui munere in

---

1) Sic ed. Rhen., Her., Seml.; cod. Agob. homicidium parricidio, Rig. et Hav. licet de parricidio intersit. Sed tota sententia videtur non a Tertull. profecta esse. 2) Haverc. e collatione Modiana: Si quid et de genere necis? Differt. Utique etc. Quam scripturam servato eodem ordine verborum Semlerus quoque praetulit ceterorum librorum auctoritati. 3) Edd. omnes: legite necubi rel. sit (cod. Agob. et Lugd. est), praeter unum Scriverium, qui recte habet: nuncubi. Verba uncis inclusa, quae desunt in Rhenani ed., nescio an debeantur manui librarii male sedulae. Ritum autem istum Scytharum describit Herodot. 4, 70. 4) Cod. Lugd. Hodie istic Bellonae sacratus sanguis de fem. proscisso in palmulam exceptus et sui datus signat. Cod. Fuld. Hodie i. B. secator s. de f. pr. palmula exceptus et usui datus signat. Cod. Put. et Bong. excéptus et sui datus signat. Rhen.: parmula.

arena noxiorum iugulatorum sanguinem recentem [de iugulo decurrentem exceptum] avida siti comitiali morbo medentes hauserunt, ubi sunt? item illi, qui de arena ferinis obsoniis coenant, qui de apro, qui de cervo petunt? Aper ille, quem cruentavit, colluctando detersit; cervus ille in gladiatoris sanguine se iactavit. Ipsorum ursorum alvei appetuntur cruditantes adhuc de visceribus humanis. Ructatur proinde ab homine caro pasta de homine. Haec qui editis, quantum abestis a conviviis Christianorum? Minus autem et illi faciunt, qui libidine fera humanis membris inhiant, quia vivos vorant? minus humano sanguine ad spurcitiam consecrantur, quia futurum sanguinem lambunt? non edunt infantes plane, sed magis puberes. Erubescat error vester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus, qui propterea suffocatis quoque et morticinis abstinemus, ne quo sanguine contaminemur vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum botulos etiam cruore distentos admovetis, certissimi scilicet, illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porro quale est, ut quos sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis, nisi forte suaviorem eum experti? Quem quidem et ipsum proinde examinatorem Christianorum adhiberi ut foculum, ut acerram oportebat. Proinde enim probarentur sanguinem humanum appetendo, quemadmodum sacrificium respuendo; alioquin necandi si gustassent, quemadmodum si non immolassent[1]). Et utique non deesset vobis in auditione custodiarum et damnatione sanguis humanus. Proinde incesti qui magis, quam quos ipse Iupiter docuit? Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert. Sed et Macedones suspecti, quia quum primum Oedipum tragoediam audissent, ridentes incesti dolorem, ἤλαυνε, dicebant, εἰς τὴν μητέρα[2]). Iam nunc recogitate, quantum liceat erroribus ad incesta miscenda, suppeditante materias passivitate

---

1) Sic Her., Wouw., Rig., Hav. e MS.; Cod. Fuld. necandi (Pamel. aliique: negandi) si non gustassent, qu. si immolassent. 2) In codd. μέμηνε, ἔμινε, ἔμηνε vel ἔμεεν dic. εἰς τὴν μητέρα; emene, elline dic. eis tena ligera; Gothofredus in lib. ad nat. I, 16. ἤλαυνε dic. τὴν μητέρα, et ita Hav., Seml., Ritt. Sed v. εἰς non est delendum.

luxuriae [1]). Inprimis filios exponitis suscipiendos ab aliqua praetereunte misericordia extranea, vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis necesse est quandoque memoriam dissipari; et semel error impegerit, exinde iam tradux proficiet incesti, serpente genere cum scelere. Tunc deinde quocunque in loco, domi, peregre, trans freta, comes est libido, cuius ubique saltus facile possunt alicubi ignaris filios pangere vel ex aliqua seminis portione [2]); ut ita sparsum genus per commercia humana concurrat in memorias suas, neque eas coetus incesti sanguinis agnoscat. Nos ab isto eventu diligentissima et fidelissima castitas sepsit, quantumque ab stupris et ab omni post matrimonium excessu, tantum et ab incesti casu tuti sumus. Quidam multo securiores totam vim huius erroris virgine continentia depellunt, senes pueri. Haec in vobis esse si consideraretis, proinde in Christianis non esse perspiceretis. Iidem oculi renuntiassent utrumque. Sed caecitatis duae species facile concurrunt, ut qui non vident quae sunt, videre videantur quae non sunt. Sic per omnia ostendam. Nunc de manifestioribus dicam [3]).

10. Deos, inquitis, non colitis, et pro imperatoribus sacrificia non impenditis. Sequitur ut eadem ratione pro aliis non sacrificemus, quia nec pro nobis ipsis, semel deos non colendo. Itaque sacrilegii et maiestatis rei convenimur. Summa haec caussa, imo tota est, et utique digna cognosci, si non praesumptio aut iniquitas iudicet, altera quae desperat, altera quae recusat veritatem. Deos vestros colere desinimus, ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exigere debetis, uti probemus non esse illos deos, et iccirco non colendos, quia tunc demum coli debuissent, si dii fuissent. Tunc et Christiani puniendi, si quos non colerent, quia putarent non esse, constaret illos deos esse. Sed nobis inquitis, dii sunt. Appellamus et provocamus a vobis ipsis ad conscientiam vestram, illa nos iudicet, illa nos condemnet, si poterit negare omnes istos deos vestros

---

1) Rhen.: suppeditare materias passim invitante luxuria. 2) Rig. et Hav. pangere, velut ex al. sem. sparsione etc. 3) Vv. Sic per omnia ostendam desunt in ed. Rhenani, et quae sequuntur: Nunc de manifestioribus dicam, cap. X. adscripta. Rig. et Hav. Nunc de manifestis.

homines fuisse. Sed et ipsa inficias si ierit, de suis antiquitatum instrumentis revincetur, de quibus eos didicit, testimonium perhibentibus ad hodiernum et civitatibus, in quibus nati sunt, et regionibus, in quibus aliquid operati vestigia reliquerunt, in quibus etiam sepulti demonstrantur. Nec ego per singulos decurram, tot ac tantos, novos, veteres, barbaros, Graecos, Romanos, peregrinos, captivos, adoptivos, proprios, communes, masculos, feminas, rusticos, urbanos, nauticos, militares; otiosum est etiam titulos persequi, ut colligam in compendium, et hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis; certe enim oblitos agitis. Ante Saturnum deus penes vos nemo est, ab illo census totius vel potioris vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, id de posteritate conveniet. Saturnum itaque, si quantum [1]) litterae docent, neque Diodorus Graecus, aut Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator eiuscemodi antiquitatum aliud quam hominem promulgaverunt; si quantum rerum argumenta, nusquam invenio fideliora, quam apud ipsam Italiam, in qua Saturnus post multas expeditiones postque Attica hospitia consedit, exceptus a Iano, vel Iane, ut Salii volunt. Mons, quem incoluerat, Saturnius dictus; civitas, quam depalaverat, Saturnia usque nunc est; tota denique Italia, post Oenotriam, Saturnia cognominabatur [2]). Ab ipso primum tabulae et imagine signatus numus, et inde aerario praesidet. Tamen si homo Saturnus, utique ex homine, et quia ab homine, non utique de coelo et terra. Sed cuius parentes ignoti erant, facile fuit eorum filium dici, quorum et omnes possumus videri. Quis enim non coelum et terram matrem et patrem venerationis et honoris gratia appellet, vel ex consuetudine humana, qua ignoti vel ex inopinato apparentes de coelo supervenisse dicuntur? Proinde Saturno repentino [3]) ubique coelitem contigit dici. Nam et terrae filios vulgus vocat,

---

1) Cod. Lugd. si quantum, ceteri: quantum; atque in altera periodi parte pro eo, quod Gelenius aliique substituerant: si quaeras rer. arg., e codd. Herald. et Rig. restituerunt: si quantum rer. argumenta etc. 2) Rhen. et Gelen.: Mons quem coluerat Saturnius dictus, civitas quam debellaverat Saturnia cognominabatur. 3) Ita Her. et Hav. e codd.; Wouw.: Saturno de repentino adventu.

quorum genus incertum est. Taceo quod ita rudes tunc[1]) homines agebant, ut cuiuslibet novi viri adspectu quasi divino commoverentur, quum hodie iam politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos sint confessi, in deos consecrent. Satis iam de Saturno, licet paucis. Etiam Iovem ostendemus tam hominem quam ex homine, et deinceps totum generis examen tam mortale quam seminis sui par.

11. Et quoniam, sicut illos homines fuisse non audetis negare, ita post mortem deos factos instituistis asseverare, caussas quae hoc exegerint retractemus. Inprimis quidem necesse est concedatis esse aliquem sublimiorem deum et mancipem quendam divinitatis, qui ex hominibus deos fecerit. Nam neque sibi illi potuissent sumere divinitatem, quam non habebant, nec alius praestare eam non habentibus, nisi qui proprie possidebat. Ceterum si nemo esset, qui deos faceret, frustra praesumitis deos factos auferendo factorem. Certe quidem si ipsi se facere potuissent, nunquam homines fuissent, possidentes apud se scilicet melioris conditionis potestatem. Igitur si est qui faciat deos, revertor ad caussas examinandas faciendorum ex hominibus deorum, nec ullas invenio, nisi si ministeria et auxilia officiis divinis desideravit ille magnus deus. Primo indignum est, ut alicuius opera indigeret, et quidem mortui, quum dignius ab initio deum aliquem fecisset, qui mortui erat operam desideraturus. Sed nec operae locum video. Totum enim hoc mundi corpus sive innatum et infectum secundum Pythagoram, sive natum et factum secundum Platonem, semel utique in ista constructione dispositum et instructum et ordinatum cum omnis rationis gubernaculo inventum est. Imperfectum non potuit esse, quod perfecit omnia. Nihil Saturnum et Saturniam gentem exspectabat. Vani erunt homines, nisi certi sint, a primordio et pluvias de coelo ruisse, et sidera radiasse, et lumina floruisse, et tonitrua mugisse et ipsum Iovem, quae in manu eius ponitis, fulmina timuisse[2]); item omnem frugem ante Liberum et Cererem et Minervam, imo ante illum aliquem principem hominem de terra exuberasse, quia nihil continendo et sustinendo homini prospectum

1) Cod. Fuld. tunc; cf. ad Nat. 2, 12. Ceteri: adhuc. 2) In ed. Rhen. et Gelenii desunt vv. et ipsum — timuisse.

post hominem potuit inferri. Denique invenisse dicuntur necessaria ista vitae, non instituisse. Quod autem invenitur, fuit; et quod fuit, non eius deputabitur, qui invenit, sed eius qui instituit. Erat enim, antequam inveniretur. Ceterum si propterea Liber deus, quod vitem demonstravit, male cum Lucullo actum est, qui primus cerasa ex Ponto Italiae promulgavit, quod non est propterea consecratus, ut novae frugis auctor, quia inventor et ostensor. Quamobrem si ab initio et instructa et certis exercendorum officiorum suorum rationibus dispensata universitas constitit, vacat ex hac parte caussa allegendae humanitatis in divinitatem, quia quas illis stationes et potestates distribuistis, tam fuerunt ab initio, quam et fuissent, etiamsi deos istos non creassetis. Sed convertimini ad caussam aliam, respondentes collationem divinitatis meritorum remunerandorum fuisse rationem. Et hinc concedetis, opinor, illum deum deificum iustitia praecellere, qui nec temere, nec indigne nec prodige tantum praemium dispensarit. Volo igitur merita recensere, an eiusmodi sint, ut illos in coelum extulerint, et non potius in imum tartarum demerserint, quem carcerem poenarum infernarum cum multis affirmatis. Illuc enim abstrudi solent impii quique in parentes, et in sorores incesti, et maritarum adulteri, et virginum raptores et puerorum contaminatores, et qui saeviunt, et qui occidunt, et qui furantur, et qui decipiunt, et quicunque similes sunt alicuius dei vestri, quem neminem [1]) integrum a crimine aut vitio probare poteritis, nisi hominem negaveritis. Atquin ut illos homines fuisse non potestis negare, etiam istae notae accedunt, quae nec deos postea factos credi permittunt. Si enim talibus vos puniendis praesidetis, si commercium, colloquium, convictum malorum et turpium probi quique respuitis, horum autem pares deus ille maiestatis suae consortio ascivit, quid ergo damnatis, quorum collegas adoratis? Suggillatio est in coelo [2]) vestra iustitia. Deos facite criminosissimos quosque, ut placeatis diis vestris. Illorum est honor consecratio coaequalium. Sed ut omittam huius indignitatis retractatum, probi et integri et boni fuerint. Quot tamen potiores viros

1) Rhen. et Gelen.: Quem hominem — negaveritis?
2) Cod. Fuld. et Hav.: in coelum.

apud inferos reliquistis? aliquem de sapientia Socratem, de iustitia Aristidem, de militia Themistoclem, de sublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratem, de copia Croesum, de eloquentia Demosthenem. Quis ex illis diis vestris gravior et sapientior Catone, iustior et militarior Scipione? quis sublimior Pompeio, felicior Sylla, copiósior Crasso, eloquentior Tullio? Quanto dignius istos deos ille assumendos expectasset, praescius utique potiorum? Properavit, opinor, et coelum semel clusit, et nunc utique melioribus apud inferos mussitantibus erubescit.

12. Cesso iam de istis, ut qui sciam me ex ipsa veritate demonstraturum quid non sint, quum ostendero quid sint. Quantum igitur de diis vestris, nomina solummodo video quorundam veterum mortuorum et fabulas audio, et sacra de fabulis recognosco; quantum autem de simulacris ipsis, nihil aliud deprehendo, quam materias[1]) sorores esse vasculorum instrumentorumque communium, vel ex iisdem vasculis et instrumentis quasi fatum consecratione mutantes, licentia artis transfigurante, et quidem contumeliosissime et in ipso opere sacrilege, ut revera nobis maxime, qui propter deos ipsos plectimur, solatium poenarum esse possit, quod eadem et ipsi patiuntur, ut fiant. Crucibus et stipitibus imponitis Christianos: quod simulacrum non prius argilla deformat cruci et stipiti superstructa? In patibulo primum corpus dei vestri dedicatur. Ungulis deraditis latera Christianorum; at in deos vestros per omnia membra validius incumbunt asciae et runcinae et scobinae. Cervices ponimus: ante plumbum et glutinum et gomphos sine capite sunt dii vestri. Ad bestias impellimur, certe quas Libero et Cybele et Coelesti[2]) applicatis. Ignibus urimur: hoc et illi a prima quidem massa. In metalla damnamur: inde censentur dii vestri. In insulas relegamur: solet et in insulis aliquis deus vester aut nasci aut mori. Si per haec constat divinitas aliqua, ergo qui puniuntur consecrantur, et numina erunt dicenda supplicia. Sed plane non sentiunt has iniurias et contumelias suae fabricationis dii vestri, sicut nec obsequia. O impiae

---

1) Her. et Rig.: materias sorores, Haverc. ex uno cod. Ald.: matres sorores, Seml.: matre sorores. 2) Rhen. et Seml.: Cereri.

voces, o sacrilega convicia! infrendite, inspumate! iidem estis, qui Senecam aliquem pluribus et amarioribus de vestra superstitione perorantem reprehendistis [1]). Igitur si statuas et imagines frigidas mortuorum suorum simillimas non adoramus, quas milvi et mures et araneae intelligunt, nonne laudem magis, quam poenam, merebatur repudium agniti erroris? Possumus enim videri laedere eos, quos certi sumus omnino non esse? Quod non est, nihil ab ullo patitur, quia non est.

13. Sed nobis dei sunt, inquitis. Et quomodo vos e contrario impii et sacrilegi et irreligiosi erga deos vestros deprehendimini, qui quos praesumitis esse, negligatis, quos timetis, destruatis, quos etiam vindicatis, illudatis? Recognoscite, si mentiar. Primo quidem, cum alii alios colitis, utique quos non colitis, offenditis. Praelatio alterius sine contumelia alterius non potest procedere, quia nec electio sine reprobatione. Iam ergo contemnitis, quos reprobatis, quos reprobando offendere non timetis. Nam ut supra perstrinximus, status dei cuiusque in senatus aestimatione pendebat. Deus non erat, quem homo consultus noluisset et nolendo damnasset. Domesticos deos, quos lares dicitis, domestica potestate tractatis pignerando, venditando, demutando, aliquando in cacabulum de Saturno [2]), aliquando in trullam de Minerva, ut quisque contritus atque contusus est; dum diu colitur, ut quisque dominus sanctiorem expertus est domesticam necessitatem. Publicos aeque publico iure foedatis, quos in hastario vectigales habetis. Sic Capitolium, sic olitorium forum petitur; sub eadem voce praeconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione quaestoris divinitas addicta conducitur. Sed enim agri tributo onusti viliores, hominum capita stipendio censa ignobiliora; nam hae sunt notae captivitatis. Dii vero, qui magis tributarii, magis sancti, imo qui magis sancti,

---

1) Herald. e codd. Put. et Borg.: quam pluribus et amarioribus — reprehendistis. Wouwer. e codd. Pithoei et F. Ursini: non reprehendistis. Cod. Lugd., ed. Rhen. et Ald.: plur. et a maioribus — reprehendistis vel reprehenditis. Cod. Fuld.: perorantem probetis. Rig. et Haverc.: aliquem — peror. probatis. 2) In edd. Rhen. et Gelenii desunt vv. aliquando in cac. de Saturno. Codd. Fuld. et Lugd.: caccabulum.

magis tributarii. Maiestas quaestuaria efficitur. Circuit cauponas religio mendicans. Exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri; non licet deos nosse gratis, venales sunt. Quid omnino ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis vestris conferatis? aedes proinde, aras proinde. Idem habitus et insignia in statuis. Ut aetas, ut ars, ut negotium mortui fuit, ita deus est. Quo differt ab epulo Iovis silicernium? a simpulo [1]) obba? ab haruspice pollinctor? nam et haruspex mortuis apparet. Sed digne imperatoribus defunctis honorem divinitatis dicatis, quibus et viventibus eum addicitis. Accepto ferent dii vestri, imo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini sui. Sed quum Larentinam [2]) publicum scortum, velim saltem Laidem aut Phrynen, inter Iunones et Cereres ac Dianas adoratis; quum Simonem Magum statua et inscriptione sancti dei inauguratis; quum de paedagogiis aulicis nescio quem synodi deum facitis: licet non nobiliores dii veteres, tamen contumeliam a vobis deputabunt, hoc et aliis licuisse, quod solis antiquitas contulit [3]).

14. Nolo [4]) et ritus vestros recensere; non dico, quales sitis in sacrificando, cum enecta et tabidosa et scabiosa quaeque mactatis; cum de opimis et integris supervacua quaeque truncatis capitula et ungulas, quae domi quoque pueris vel canibus destinassetis; cum de decima Herculis nec tertiam partem in aram eius imponitis. Laudo magis sapientiam, quod de perdito aliquid eripitis. Sed conversus ad litteras vestras, quibus informamini ad prudentiam, et ad liberalia officia, quanta invenio ludibria? deos inter se propter Troianos et Achivos ut gladiatorum paria congressos depugnasse; Venerem humana sagitta sauciatam, quod filium suum Aenean paene interfectum ab eodem Diomede rapere vellet [5]); Martem tredecim mensibus in vinculis paene consumptum; Iovem, ne eandem

---

1) Rhen. et Gelen.: simpuvio. 2) Rhen., Ald., Scaliger: Larentiam. Cf. Minucii Fel. Oct. c. 25. 3) Hav. e cod. Fuld.: quod soli ab antiquitate praeceperant. Rig.: perceperant. 4) Codd. excepto Lugd. omnes: Volo; illam Lugd. scripturam Nolo Haverc. auctore probarunt Semler et Ritter. 5) Cod. Fuld. cum filium suum Aeneam, ne interimeretur, rapere voluisset. Quae scripturae diversitas movit Rigaltium, ut ista verba prorsus deleret.

vim a ceteris coelitibus experiretur, opera cuiusdam monstri liberatum, et nunc flentem Sarpedonis casum, nunc foede subantem in sororem sub commemoratione non ita delictarum iampridem amicarum. Exinde quis non poëta ex auctoritate principis sui dedecorator invenitur deorum? Hic Apollinem Admeto regi pascendis pecoribus addicit, ille Neptuni structorias operas Laomedonti locat. Est et ille de lyricis (Pindarum dico) qui Aesculapium canit avaritiae merito, qua medicinam nocenter exercebat, fulmine vindicatum [1]). Malus Iupiter, si fulmen illius est, impius in nepotem, invidus in artificem. Haec neque vera prodi, neque falsa confingi apud religiosissimos oportebat. Nec tragici quidem aut comici parcunt, ut non aerumnas vel errores domus alicuius dei praefentur. Taceo de philosophis, Socrate contentus, qui in contumeliam deorum quercum et hircum et canem deierabat. Sed propterea damnatus est Socrates, quia deos destruebat. Plane olim, id est semper, veritas odio est. Tamen cum poenitentia sententiae Athenienses et criminatores Socratis postea afflixerint [2]), et imaginem eius auream in templo collocarint, rescissa damnatio testimonium Socrati reddidit. Sed et Diogenes nescio quid in Herculem ludit, et Romanus Cynicus Varro trecentos Ioves, sive Iupiteres dicendum, sine capitibus introducit.

15. Cetera lasciviae ingenia etiam voluptatibus vestris per deorum dedecus operantur. Dispicite Lentulorum et Hostiliorum venustates, utrum mimos an deos vestros in iocis et strophis rideatis: moechum Anubim, et masculum Lunam, et Dianam flagellatam, et Iovis mortui testamentum recitatum, et tres Hercules famelicos irrisos. Sed et histrionum litterae [3]) omnem foeditatem eorum designant. Luget Sol filium iactatum de coelo laetantibus vobis, et Cybele pastorem suspirat fastidiosum, non erubescentibus vobis. Et sustinetis Iovis elogia cantari, et Iunonem, Venerem, Minervam a pastore iudicari. Quid, quod imago

---

1) Rig. et Hav. e cod. Fuld.: iudicatum (i. e. punitum). 2) Cod. Fuld. Tamen cum poenitet sententiae Athenienses, ut criminatores Socr. efflixerint, et — rescissa damnatione test. Socr. reddiderunt. 3) Rhen.: latera; sed cf. ad Natt. I, 10.

dei vestri ignominiosum caput et famosum vestit? quod corpus impurum et ad istam artem effeminatione productum Minervam aliquam vel Herculem repraesentat? Nonne violatur maiestas et divinitas constupratur plaudentibus vobis? Plane religiosiores estis in cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta poenarum proinde saltant dii vestri, argumenta et historias noxiis ministrantes, nisi quod et ipsos deos vestros saepe noxii induunt. Vidimus aliquando castratum Atyn, illum deum ex Pessinunte, et qui vivus ardebat, Herculem induerat. Risimus et inter ludicras meridianorum crudelitates Mercurium mortuos cauterio examinantem. Vidimus et Iovis fratrem gladiatorum cadavera cum malleo deducentem. Singula ista quaeque adhuc investigare quis possit? Si honorem inquietant divinitatis, si maiestatis vestigia obsoletant[1]), de contemtu utique censentur, tam eorum qui eiusmodi factitant, quam eorum quibus factitant. Sed ludicra ista sunt. Ceterum si adiiciam, quae non minus conscientiae omnium recognoscent, in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerumque aedituorum et sacerdotum tabernaculis, sub iisdem vittis et apicibus et purpuris, thure flagrante libidinem expungi: nescio, plusne de vobis dii vestri, quam de Christianis querantur. Certe sacrilegi de vestris semper apprehenduntur. Christiani enim templa nec interdiu norunt; spoliarent forsitan ea et ipsi, si et ipsi ea adorarent. Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Iam quidem intelligi subiacet veritatis esse cultores, qui mendacii non sint: nec errare amplius in eo, in quo errasse se recognoscendo cessaverint. Hoc prius capite, et omnem hinc sacramenti nostri ordinem haurite, repercussis ante tamen opinionibus falsis.

16. Nam, ut quidam, somniastis caput asininum esse deum nostrum. Hanc Cornelius Tacitus suspicionem eiusmodi inseruit[2]). Is enim in quinta historiarum suarum

---

1) Rig. et Hav. e cod. Fuld.: maiestatis fastigium adsolant, uti etiam scriptum est in lib. I. ad Natt. c. 10 extr. 2) Rhen., Ald., Barraeus, Gangnaeus: Nam quidam etc.; Gelen., Fr. Iunius, la Cerda: Iam ut quidam; Her. et Rig.: Nam et quidam (ed. a. 1754. Nam et quidem). Haverc. Nam, ut quidam somniastis, caput — nostrum, hanc — eiusmodi inseruit. Fr. Iunius: Iudaismo inseruit. Sed antiquiorem verborum di-

bellum Iudaicum exorsus ab origine gentis, etiam de ipsa tam origine, quam de nomine et religione gentis quae voluit argumentatus, Iudaeos refert Aegypto expeditos, sive, ut putavit, extorres, in vastis Arabiae locis aquarum egentissimis, cum siti macerarentur, onagris, qui forte de pastu potum petituri aestimabantur, indicibus fontis usos ob eam gratiam consimilis bestiae superficiem consecrasse. Atque ita inde, opinor, praesumptum, nos quoque ut Iudaicae religionis propinquos, eidem simulacro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus, in eadem historia refert Cnaeum Pompeium, cum Hierusalem cepisset, proptereaque templum adiisset speculandis Iudaicae religionis arcanis, nullum illic reperisse simulacrum. Et utique si id colebatur, quod aliqua effigie repraesentabatur, nusquam magis quam in sacrario suo exhiberetur, eo magis, quia nec verebatur extraneos arbitros quamquam vana cultura. Solis enim sacerdotibus adire licitum, et conspectus ceterorum velo oppanso interdicebatur. Vos tamen non negabitis, et iumenta omnia et totos cantherios cum sua Epona[1]) coli a vobis. Hoc forsitan improbamur, quod inter cultores omnium pecudum bestiarumque asinarii tantum sumus. Sed et qui crucis nos religiosos putat, consecraneus noster erit. Cum lignum aliquod propitiatur, viderit habitus, dum materiae qualitas eadem sit; viderit forma dum id ipsum dei corpus sit. Et tamen quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica, et Ceres Pharia[2]), quae sine effigie rudi palo et informi ligno prostat? Pars crucis est omne robur, quod erecta statione defigitur; nos, si forte, integrum et totum deum colimus. Diximus originem deorum vestrorum a plastis de cruce induci. Sed et Victorias adoratis, cum in tropaeis cruces intestina sint tropaeorum[3]). Religio Romanorum

---

stinctionem retinuimus, quo facto v. hanc non delendum est, ut voluerunt Heinrichius et Ritter, sed insevit pro inseruit scribendum.

1) Rhen. aliique: Hippona; cf. ad Natt. I, 11. 2) Rhen., Her. et Semler: farrea; Rig. et Hav. Pharia, nam in codd. Faria, Fariam, Farina. 3) Haverc. emend. cum in eis cruces int. sed tr. Sed maluerim singula vocabula ita transponere, ut legatur: Sed et vict. ador. in tropaeis, cum cruces int. s. tropaeorum.

tota castrensis signa veneratur, signa iurat, signa omnibus diis praeponit. Omnes illi imaginum suggestus in signis monilia crucum sunt. Siphara[1]) illa vexillorum et cantabrorum stolae crucum sunt. Laudo diligentiam, noluistis nudas et incultas cruces consecrare. Alii plane humanius et verisimilius Solem credunt deum nostrum. Ad Persas, si forte, deputabimur (licet solem non in linteo depictum adoremus) habentes ipsum ubique in suo clypeo. Denique inde suspicio, quod innotuerit nos ad orientis regionem precari. Sed et plerique vestrum affectatione aliquando et coelestia adorandi ad solis ortum labia vibratis. Aeque si diem solis laetitiae indulgemus, alia longe ratione quam de religione solis, secundo loco ab eis sumus, qui diem Saturni otio et victui decernunt, exorbitantes et ipsi a Iudaico more, quem ignorant. Sed nova iam dei nostri in ista civitate proxime editio publicata est, ex quo quidam in frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum eiusmodi inscriptione: DEUS CHRISTIANORUM *ONOKOITHΣ*[2]). Is erat auribus asininis, altero pede ungulatus, librum gestans, et togatus. Risimus et nomen et formam. Sed illi debebant adorare statim biforme numen, quia et canino et leonino capite commistos, et de capro et de ariete cornutos, et a lumbis hircos, et a cruribus serpentes, et planta vel tergo alites deos receperunt. Haec ex abundanti, ne quid rumoris irrepereussum quasi de conscientia praeterissemus. Quae omnia, conversi iam ad demonstrationem religionis nostrae, repurgavimus.

17. Quod colimus [nos], deus unus est; qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum, verbo, quo iussit, ratione, qua disposuit, virtute, qua potuit, de nihilo expressit, in ornamentum maiestatis suae: unde et Graeci nomen mundo κόσμον accommodaverunt. Invisibilis est, etsi videatur; incomprehensibilis, etsi per gratiam repraesentetur; inaestimabilis, etsi humanis sensibus aestimetur; ideo verus et tantus

---

1) Rhen.: Sypara illa vex. et candelabrorum etc. 2) Rhen., Her., Gangnaeus: Ononychites; codd. Bong. et Lugd.: Onochotasis; cod. Vatic.: Onochorsites; codd. Agob., Put., Fuld. et Lugd. alter: Onochoitis; Rig.: Onochoetes; Hav.: Onokoitis.

est. Ceterum quod videri communiter, quod comprehendi, quod aestimari potest, minus est et oculis quibus occupatur, et manibus quibus contaminatur, et sensibus quibus invenitur. Quod vero immensum est, soli sibi notum est. Hoc est quod deum aestimari facit, dum aestimari non capit. Ita eum vis magnitudinis et notum hominibus obiicit et ignotum. Et haec est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare non possunt. Vultis ex operibus ipsius tot ac talibus, quibus continemur, quibus sustinemur, quibus oblectamur, etiam quibus exterremur, vultis ex animae ipsius testimonio comprobemus? Quae licet carcere corporis pressa, licet institutionibus pravis circumscripta, licet libidinibus ac concupiscentiis evigorata, licet falsis diis exancillata, cum tamen resipiscit, ut ex crapula, ut ex somno, ut ex aliqua valetudine, et sanitatem suam patitur, deum nominat, hoc solo nomine, quia proprio dei veri: deus magnus, deus bonus, et quod deus dederit, omnium vox est. Iudicem quoque contestatur illum, deus videt, et deo commendo, et deus mihi reddet. O testimonium animae naturaliter Christianae! Denique pronuntians haec, non ad Capitolium, sed ad coelum respicit. Novit enim sedem dei vivi; ab illo, et inde descendit.

18. Sed quo plenius et impressius tam ipsum dispositiones eius et voluntates adiremus, instrumentum adiecit litteraturae, si qui velit de deo inquirere, et inquisito invenire, et invento credere, et credito deservire. Viros enim iustitia et innocentia dignos deum nosse et ostendere a primordio in seculum emisit spiritu divino inundatos, quo praedicarent deum unicum esse, qui universa condiderit, qui hominem de humo struxerit; hic enim est verus Prometheus; qui seculum certis temporum dispositionibus et exitibus ordinaverit; exinde qui signa maiestatis suae iudicantis ediderit per imbres, per ignes; qui demerendo sibi disciplinas determinaverit, quas ignoratis aut deseritis; sed et observantibus his praemia destinarit, ut qui prodacto aevo isto iudicaturus sit suos cultores in vitae aeternae retributionem, profanos in ignem aeque perpetem et iugem, suscitatis omnibus ab initio defunctis et reformatis et recensitis ad utriusque meriti dispunctionem. Haec et nos risimus aliquando. De vestris fuimus; fiunt, non nascuntur Christiani. Quos diximus praedicatores, prophetae de

officio praefandi vocantur. Voces eorum itemque virtutes, quas ad fidem divinitatis edebant, in thesauris litterarum manent, nec istae nunc latent. Ptolemaeorum eruditissimus, quem Philadelphum supernominant, et omnis litteraturae sagacissimus, cum studio bibliothecarum Pisistratum, opinor, aemularetur, inter cetera memoriarum, quibus aut vetustas aut curiositas aliqua ad famam patrocinabatur, ex suggestu Demetrii Phalerei grammaticorum tunc probatissimi, cui praefecturam mandaverat, libros a Iudaeis quoque postulavit, proprias [scilicet] atque vernaculas litteras, quas soli habebant. Ex ipsis enim et ad ipsos semper prophetae peroraverant, scilicet ad domesticam dei gentem ex patrum gratia. Hebraei retro, qui nunc Iudaei; igitur et litterae Hebraeae, et eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemaeo a Iudaeis subscriptum est, septuaginta et duobus interpretibus indultis, quos Menedemus quoque philosophus providentiae vindex de sententiae communione suspexit. Affirmavit haec vobis etiam Aristaeas. Ita in Graecum stylum ex aperto monimenta reliquit. Hodie apud Serapeum Ptolemaei bibliothecae cum ipsis Hebraicis litteris exhibentur. Sed et Iudaei palam lectitant; vectigalis libertas vulgo aditur sabbatis omnibus. Qui audierit, inveniet deum; qui etiam studuerit intelligere, cogetur et credere.

19. Primam igitur instrumentis istis auctoritatem summa antiquitas vindicat. Apud vos quoque religionis est instar, fidem de temporibus asserere.

[*Quae sequuntur uncis inclusa primus e cod. Fuldensi Havercampus publici iuris fecit, sed alteri scriptoris recognitioni tribuens sub finem editionis suae exprimenda curavit.*]

[Primus enim prophetes Moyses, qui mundi conditionem et generis humani pullulationem et mox ultricem iniquitatis illius aevi vim cataclysmi de praeterito exorsus est, per vaticinationem usque ad suam aetatem et deinceps per res suas [1]) futurorum imagines edidit, penes quem et temporum ordo digestus ab initio supputationem seculi praestitit: superior invenitur annis circiter trecentis, quam ille antiquissimus penes vos Danaus in Argo transvenisset;

1) Haverc. corr. verissimas.

Troiano denique proelio ad mille annos ante est, unde et ipso Saturno. Secundum enim historiam Thalli, qua relatum est bellum Assyriorum et Saturnum Titanorum regem cum Iove dimicasse, ostenditur bellum CCCXX et duobus annis Iliacum exitium antecessisse. Per hunc Moysen etiam illa lex propria Iudaeis a deo missa est. Deinceps multa [1]) et alii prophetae vetustiores litteris vestris. Nam et qui ultimo cecinit, aut aliquantulo praecucurrit, aut certe concurrit aetate sapientiae auctoribus, etiam latoribus legis. Cyri enim et Darii regno fuit Zacharias, quo in tempore Thales, physicorum princeps, sciscitanti Croeso [2]) nihil certum de divinitate respondit, turbatus scilicet vocibus prophetarum. Solon eidem regi finem longae vitae in*tuendum* praedicavit non aliter, quam prophetae [3]); adeo respici potest, tam iura vestra quam studia de lege deque divina doctrina concepisse. Quod prius est, hoc sit semen necesse est. Inde quaedam nobiscum vel prope nos habetis. De sophia amor eius philosophia vocitatus est, de prophetia affectatio eius poeticam vaticinationem deputavit. Gloriae homines, si quid invenerant, ut proprium facerent, adulteraverunt; etiam fructibus a semine degenerare contigit. Multis adhuc de vetustate modis consisterem divinarum litterarum, si non maior auctoritas illis ad fidem de veritatis suae viribus, quam de aetatis annalibus suppetisset. Quid enim potentius patrocinabitur testimonio earum, nisi dispunctio quotidiana seculi totius, cum dispositiones [4]) regnorum, cum casus urbium, cum exitus gentium, cum status temporum ita omnibus respondent, quemadmodum ante millia annorum praenuntiabantur? Unde et spes nostra, quam ridetis, animatur, et fiducia, quam praesumptionem vocatis, corroboratur. Idonea est enim recognitio praeteritorum ad disponendam fiduciam futurorum: eadem voces praedicaverunt utramque partem, eadem litterae notaverunt. Unum est tempus apud illas, quod apud nos separari videtur. Ita omnia quae supersunt improbata [5]) sunt nobis, quia cum illis, quae pro-

1) Haverc. coni. multi; sed verbum aliquod excidisse veri similius est. 2) Cod. Ms. Cyro. 3) Ps. 39, 5. 4) Cod. cum dispositione regnorum etc. 5) Scioppius: iam probata, Haverc. in probato. Sed legendum statuo: quae supersunt improbata, probata sunt nobis etc.

bata sunt, tunc futuris praedicabantur. Habetis, quod sciam, et vos Sibyllam, quatenus appellatione ista vera vates dei veri passim super ceteros, qui vaticinari videbantur, usurpata est, sicut vestrae Sibyllae nomen de veritate mentitae, quemadmodum et dei vestri.[1])]

Omnes itaque substantias, omnesque materias, origines, ordines, venas veterani cuiusque styli vestri, gentes etiam plerasque et urbes insignes, historiarum canas[2]) et memoriarum, ipsas denique effigies litterarum, indices custodesque rerum, et (puto adhuc minus dicimus) ipsos inquam deos vestros, ipsa templa et oracula et sacra unius interim prophetae scrinium seculis vincit, in quo videtur thesaurus collocatus totius Iudaici sacramenti, et inde etiam nostri. Si quem[3]) audistis interim Moysen, Argivo Inacho pariter aetate est; quadringentis paene annis, nam et septem minus, Danaum, et ipsum apud vos vetustissimum, praevenit, mille circiter cladem Priami antecedit; possem etiam dicere, quingentis amplius et Homerum, habens quos sequar. Ceteri quoque prophetae, etsi Moysi postumant, extremissimi tamen eorum non retrosiores deprehenduntur primoribus vestris sapientibus et legiferis et historicis. Haec quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere, quam enorme, nec arduum, sed interim longum. Multis instrumentis, cum digitorum supputariis gesticulis assidendum est. Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Aegyptiorum, Chaldaeorum, Phoc-

---

1) Cod. Ms. Habetis, quod sciam, et nos Sibyllam, quatinus appellatio ista — dei nostri. Haverc. locum ita restituit: Habemus, quod sciam, et nos Sibyllam, quatenus appellatio ista verae vatis dei veri passim super ceteras, quae vaticinari videbantur, usu probata est. Sciunt vestrae Sibyllae, nomen de veritate mentitae, quemadmodum et dei vestri. 2) Rhen. et Gangn. historias et caussas memoriarum etc.; Ald. historiarum et caussas canas ipsas et mem.; Herald. historiarum causas et memoriarum; cod. Fuld. historiarum et arcana memoriarum; codd. Put. et Lugd. historiarum et canas memoriarum. 3) Rhen. Gangn. et Aldus: Siquidem audistis interim Moysen, Argivo Inacho parem aetate (par est aetate, Franck.) octingentis pene annis ante urbem conditam, nam et centum septuaginta Danaum ipsum apud vos vetustissimum praevenit, trecentos circiter cladem Priami antecedit.

nicum; advocandi etiam municipes eorum, per quos notitia subministrata est; aliqui Manethon Aegyptius, et Berosus Chaldaeus, sed et Iromus Phoenix Tyri rex; sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemaeus, et Menander Ephesius, et Demetrius Phalereus, et rex Iuba, et Appion, et Thallus, et qui istos aut probat aut revincit, Iudaeus Iosephus antiquitatum Iudaicarum vernaculus vindex. Graecorum etiam censuales conferendi, et quae quando sint gesta, ut concatenationes temporum aperiantur, per quae luceant annalium numeri. Peregrinandum est in historias et litteras orbis. Et tamen quasi partem iam probationis intulimus, quum per quae probari possint, aspersimus. Verum differre praestat, ne vel minus persequamur festinando, vel diutius evagemur persequendo.

20. Plus iam offerimus pro ista dilatione, maiestatem scripturarum, si non vetustatem; divinas probamus, si dubitatur antiquas. Nec hoc tardius aut aliunde discendum; coram sunt, quae docebunt, mundus, et seculum, et exitus. Quicquid agitur, praenuntiabatur; quicquid videtur, audiebatur. Quod terrae vorant urbes, quod insulas maria fraudant; quod externa atque interna bella dilaniant; quod regnis regna compulsant; quod fames et lues et locales quaeque clades et frequentiae pleraque montium[1]) vastant; quod humiles sublimitate, sublimes humilitate mutantur; quod iustitia rarescit, iniquitas increbrescit, bonarum omnium disciplinarum cura torpescit; quod etiam officia temporum et elementorum munia exorbitant; quod et monstris et portentis naturalium forma turbatur, providenter scripta sunt. Dum patimur, leguntur; dum recognoscimus, probantur. Idoneum, opinor, testimonium divinitatis veritas divinationis. Hinc igitur apud nos futurorum quoque fides tuta est, iam scilicet probatorum, quia cum illis, quae quotidie probantur, praedicebantur. Eadem voces sonant, eadem litterae notant, idem spiritus pulsat, unum tempus est divinationi futura praefanti apud homines, si forte di-

---

1) Rhenan. in ed. I. frequentium (in ed. II. et Barraeus: efferventium) plerumque montium, Herald. et cod. Lugd. frequentiae plerunque mortium; Gelen. frequentiae pleraeque montuae; Gangnaeus: frequentiae plerumque montium; Wouw., Rig. et Hav. frequentiae pleraque montium.

stinguitur dum expungitur, dum ex futuro praesens, dehinc ex praesenti praeteritum deputatur. Quid delinquimus, oro vos, futura quoque credentes, qui iam didicimus illis per duos gradus credere?

21. Sed quoniam edidimus, antiquissimis Iudaeorum instrumentis sectam istam esse suffultam, quam aliquanto novellam, ut Tiberiani temporis, plerique sciunt, profitentibus nobis quoque; fortasse an hoc nomine de statu eius retractetur, quasi sub umbraculo insignissimae religionis, certe licitae, aliquid propriae praesumptionis abscondat, vel quia praeter aetatem neque de victus exceptionibus, neque de sollemnitatibus dierum, neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum Iudaeis agimus, quod utique oporteret, si eidem deo manciparemur? Sed et vulgus iam scit Christum, hominem utique aliquem, qualem Iudaei iudicaverunt, quo facilius quis nos hominis cultores existimaverit. Verum neque de Christo erubescimus, quum sub nomine eius deputari et damnari iuvat, neque de deo aliter praesumimus. Necesse est igitur pauca dicamus[1]) de Christo ut deo. Tantum Iudaeis erat apud deum gratia, ubi et insignis iustitia et fides[2]) originalium auctorum, unde illis et generis magnitudo et regni sublimitas floruit et tanta felicitas, ut dei vocibus, quibus edocebantur, de promerendo deo, et non offendendo, praemonerentur.[3]) Sed quanta deliquerint, fiducia patrum inflati [ad delirandum], derivantes[4]) a disciplina in profanum modum, etsi ipsi non confiterentur, probaret exitus hodiernus ipsorum. Dispersi, palabundi, et coeli et soli sui extorres vagantur per orbem sine homine, sine deo rege[5]), quibus nec advenarum iure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur. Cum haec illis sanctae voces prae-

---

1) Voc. dicamus recepimus auctoritate cod. Fuld. 2) Rig. et Hav. ob insignem iustitiam et fidem etc. 3) Cod. Fuld. et t. fel. de dei vocibus affuit, quibus docebantur, et promerendo deo et non off. praemonebantur. 4) Vv. ad delirandum, quae Hav. e cod. Fuld. recepit, delevit Rigaltius. Rhen. et Herald. ad declinandum. — Derivantes ita cod. Lugd. et edd. pleraeque; Gelen. declinantes, Rig. et Iun. e cod. Urs. deviantes. 5) Scaliger emend. sine nomine, sine deo rege; cod. Lugd. II. sine homine (Lugd. I. sine honore), sine deo, sine rege.

minarentur, eaedem fere semper omnes ingerebant fore, uti sub extimis curriculis seculi ex omni iam gente et populo et loco cultores sibi allegeret deus multo fideliores, in quos gratiam transferret, et pleniorem quidem ob disciplinae auctioris capacitatem.[1]) [Venit igitur, qui ad reformandam et illuminandam eam venturus a deo praenuntiabatur, Christus ille filius dei.][2]) Huius igitur gratiae disciplinaeque arbiter et magister, illuminator atque deductor generis humani, filius dei annunciabatur, non quidem ita genitus, ut erubescat de filii nomine aut de patris semine; non de sororis incesto, nec de stupro filiae aut coniugis alienae deum patrem passus est, squamatum aut cornutum aut plumatum amatorem, aut in aurum conversum: Iovis enim ista sunt numina vestri. Ceterum dei filius nullam de impudicitia[3]) habet matrem, etiam quam videtur habere non nupserat. Sed prius substantiam edisseram, et ita nativitatis qualitas intelligetur. Iam ediximus deum universitatem hanc mundi verbo et ratione et virtute molitum. Apud vestros quoque sapientes λόγον, id est sermonem atque rationem, constat artificem videri universitatis. Hunc enim Zeno determinat factitatorem, qui cuncta in dispositione formaverit, eundem et fatum vocari, et deum et animum Iovis, et necessitatem omnium rerum. Haec Cleanthes in spiritum congerit, quem permeatorem universitatis affirmat. Et nos etiam sermoni atque rationi itemque virtuti, per quae omnia molitum deum ediximus, propriam substantiam spiritum inscribimus, cui et sermo insit pronuntianti, et ratio adsit disponenti, et virtus praesit perficienti. Hunc ex deo prolatum didicimus, et prolatione generatum, et iccirco filium dei et deum dictum ex unitate substantiae. Nam et deus spiritus. Et cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa; sed sol erit in radio, quia solis est radius, nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de spiritu spiritus, et de deo deus[4]), ut lumen

---

1) Ita h. locum emend. Fr. Iunius, vulgo scriptum: transferret, pl. qu. ob disc. auctoris (cod. Gorz.: altioris, cod. Put. auctioris) capacitatem. 2) Uncis inclusa delent Rig. et Haverc. 3) Rhen., Lat., Pam. et Hav. de pudicitia, quam scripturam defendit etiam Rigalt. 4) Ita de sp. — deus desunt in cod. Fuld. et ed. Rhen.

de lumine accensum. Manet integra et indefecta materiae matrix, etsi plures inde traduces qualitatum[1]) mutueris: ita et quod de deo profectum est, deus est, et dei filius, et unus ambo. Ita et de spiritu spiritus, et de deo deus modulo alterum, non numero, gradu, non statu fecit, et a matrice non recessit, sed excessit. Iste igitur dei radius, ut retro semper praedicabatur, delapsus in virginem quandam, et in utero eius caro figuratus, nascitur homo deo mistus. Caro spiritu instructa nutritur, adolescit, affatur, docet, operatur et Christus est. Recipite interim hanc fabulam, similis est vestris, dum ostendimus, quomodo Christus probetur. Sciebant et qui penes vos eiusmodi fabulas aemulas ad destructionem veritatis istiusmodi praeministraverunt.[2]) Sciebant et Iudaei venturum esse Christum, scilicet quibus prophetae loquebantur. Nam et nunc adventum eius exspectant, nec alia magis inter nos et illos compulsatio est, quam quod iam venisse non credunt. Duobus enim adventibus eius significatis, primo. qui iam expunctus est in humilitate conditionis humanae; secundo, qui concludendo seculo imminet in sublimitate divinitatis exsertae: primum non intelligendo, secundum, quem manifestius praedicatum[3]) sperant, unum existimaverunt. Ne enim intelligerent pristinum, crediturí, si intellexissent, et consecuturi salutem, si credidissent, meritum fuit delictum eorum.[4]) Ipsi legunt ita scriptum[5]) mulctatos se sapientia et intelligentia et oculorum et aurium fruge. Quem igitur solummodo hominem praesumpserant de humilitate, sequebatur uti magum aestimarent de potestate, cum ille verbo daemonia de hominibus excuteret, caecos reluminaret, leprosos purgaret, paralyticos restringeret, mortuos denique verbo redderet vitae, elementa ipsa famularet, compescens procellas et freta ingrediens, ostendens se esse λόγον dei, id est, verbum illud primordiale[6])

---

1) Cod. Fuld. et Pamel. qualitatis; Lugd. II. traducis qualitates. 2) Sic locum restituerunt Scriver., Rig. et Haverc.; antea leg. probetur et qui — praeministraverint. 3) Gelen.: praedictum. 4) Rhen. in ed. I., Ald., Pamel., Barraeus, Gangn.: meritum fuit delictorum. 5) Ies. 6, 10. 6) Cod. Fuld. ostendens se esse filium et illum olim a deo praedicatum, et ad omnium salutem natum verbum dei illud etc., et omissis verbis: eundem qui — fecisset.

primogenitum, virtute et ratione comitatum, et spiritu fultum[1]), eundem, qui verbo omnia et faceret et fecisset. Ad doctrinam vero eius, qua revincebantur magistri primoresque Iudaeorum, ita exasperabantur, maxime quod ad eum ingens multitudo defleeteret, ut postremo oblatum Pontio Pilato Syriam tunc ex parte Romana[2]) procuranti, violentia suffragiorum in crucem[3]) dedi sibi extorserint. Praedixerat et ipse ita facturos. Parum hoc, si non et prophetae retro. Et tamen suffixus[4]) spiritum cum verbo sponte dimisit, praevento carnificis officio. Eodem momento dies, medium orbem signante sole, subducta est. Deliquium utique putaverunt, qui id quoque super Christo praedicatum non scierunt; [ratione non deprehensa, negaverunt;][5]) et tamen eum mundi casum relatum in arcanis[6]) vestris habetis. Tunc Iudaei detractum et sepulcro conditum magna etiam militaris custodiae diligentia circumsederunt, ne, quia praedixerat tertia die resurrecturum se a morte, discipuli furto amoliti cadaver fallerent suspectos. Sed ecce die tertia concussa repente terra, et mole revoluta, quae obstruxerat sepulcrum, et custodia pavore disiecta, nullis apparentibus discipulis, nihil in sepulcro repertum est, praeterquam exuviae sepulti. Nihilominus tamen primores, quorum intererat et scelus divulgare, et populum vectigalem et famularem sibi a fide revocare, surreptum a discipulis iactitaverunt. Nam nec ille se in vulgus eduxit, ne impii errore liberarentur, ut et fides, non mediocri praemio destinata, difficultate constaret. Cum discipulis autem quibusdam apud Galilaeam Iudaeae regionem ad quadraginta dies egit, docens eos quae docerent. Dehinc ordinatis eis ad officium praedicandi per orbem, circumfusa nube in coelum est ereptus, multo verius quam apud vos asseverare de Romulo[7]) Proculi solent. Ea

---

1) Rhen., Her., Gangn.: instructum, cod. Lugd. suffultum. 2) Cod. Lugd. ex plebe Romana, Fuld. ex parte Romanam. 3) Ita cod. Fuld.; alii: in cr. Iesum dedi. 4) Edd. ante Rigaltium et Hav.: prophetae retro etiam. Tamen suffixus multa mortis illius propria ostendit insignia. Nam spiritum etc. Vv. multa — Nam in cod. Fuld. desunt. Rig. emend. Et tandem suff. 5) Vv. uncis inclusa in solo cod. Fuld. addita leguntur. 6) Ita Rig. et Hav. e cod. Fuld.; ceteri: in archivis. 7) Cod. Fuld. Rig. et Hav. Romulis.

omnia super Christo Pilatus, et ipse iam pro sua conscientia Christianus Caesari tum Tiberio nuntiavit. Sed et Caesares credidissent super Christo, si aut Caesares non essent seculo necessarii, aut si et Christiani potuissent esse Caesares. Discipuli quoque diffusi per orbem, ex praecepto magistri dei paruerunt, qui et ipsi a Iudaeis insequentibus multa perpessi, utique pro fiducia veritatis libenter, Romae postremo per Neronis saevitiam, sanguinem Christianum seminaverunt. Sed monstrabimus vobis idoneos testes Christi, ipsos illos, quos adoratis. Multum est, si eos adhibeam, ut credatis Christianis, propter quos non creditis Christianis. Interim hic est ordo nostrae institutionis, hunc edidimus et sectae et nominis censum cum suo auctore. Nemo iam infamiam incutiat, nemo aliud existimet, quia nec fas est ulli de sua religione mentiri. Ex eo enim, quod aliud a se coli dicit, quam colit, negat quod colit, et culturam et honorem [1]) in alterum transfert, et transferendo iam non colit quod negavit. Dicimus, et palam dicimus, et vobis torquentibus lacerati et cruenti vociferamur: Deum colimus per Christum. Illum hominem putate, per eum et in eo se cognosci vult deus et coli. Ut autem Iudaeis respondeam, et ipsi deum per [hominem] [2]) Moysen colere didicerunt; ut Graecis occurram, Orpheus Pieriae, Musaeus Athenis, Melampus Argis, Trophonius Boeotiae initiationibus homines obligaverunt; ut ad vos quoque dominatores gentium adspiciam, homo fuit Pompilius Numa, qui Romanos operosissimis superstitionibus oneravit. Licuerit et Christo commentari divinitatem rem propriam; non qui rupices et adhuc feros homines multitudine tot numinum demerendorum attonitos efficiendo ad humanitatem temperaret, quod Numa; sed qui iam expolitos et ipsa urbanitate deceptos in agnitionem veritatis ocularet. Quaerite ergo, si vera sit ista divinitas Christi. Si ea est, qua cognita ad bonum quis reformetur, sequitur, ut falsa renuntietur quaevis alia contraria comperta; inprimis illa omni ratione, quae delitescens sub nominibus

---

1) In cod. Fuld. desunt vv. et culturam, in cod. Agob. in honorem. Utrumque videtur ab interprete adiectum esse. 2) Cod. Fuld. et Hav. per Moysem.

et imaginibus mortuorum, quibusdam signis et miraculis et oraculis fidem divinitatis operatur.

22. Atque adeo dicimus, esse substantias quasdam spiritales; nec nomen novum est. Sciunt daemonas philosophi, Socrate ipso ad daemonii arbitrium exspectante. Quidni? cum et ipsi daemonium adhaesisse a pueritia dicatur, dehortatorium plane a bono. Daemonas [1]) sciunt poetae, etiam vulgus indoctum in usum maledicti frequentat, nam et Sätanam [2]), principem huius mali generis, proinde de propria conscientia animae eadem ex sacramenti voce pronuntiat. Angelos quoque etiam Plato non negavit; utriusque nominis testes esse vel magi asserunt. [3]) Sed *quomodo* de angelis quibusdam sua sponte corruptis corruptior gens daemonum evaserit damnata a deo cum generis auctoribus, et cum eo quem diximus principe, apud litteras sanctas ordine cognoscitur. Nunc de operatione eorum satis erit exponere. Operatio eorum est hominis eversio, sic malitia spiritalis a primordio auspicata est in hominis exitium. Itaque corporibus quidem et valetudines infligunt et aliquos casus acerbos, animae vero repentinos et extraordinarios per vim excessus. Suppetit illis ad utramque substantiam hominis adeundam mira subtilitas et tenuitas sua. Multum spiritalibus viribus licet, ut invisibiles et insensibiles in effectu potius quam in actu suo appareant. Si poma, si fruges nescio quod aurae latens vitium in flore praecipitat, in germine exanimat, in pubertate convulnerat, ac si caeca ratione tentatus aër pestilentes haustus suos offundit: eadem igitur obscuritate contagionis adspiratio daemonum et angelorum mentis quoque corruptelas agit furoribus et amentiis foedis, aut saevis libidinibus cum erroribus variis; quorum iste potissimus, quo deos istos captis et circumscriptis hominum mentibus commendat, ut et sibi pabula propria nidoris et sanguinis procuret simulacris et imaginibus oblata, et quae illis accuratior pascua est, hominem a cogitatu verae divinitatis aver-

---

1) Wouw. e ms. et Rig. Daemonas; ceteri: Omnes. 2) Hav. et alii: frequentat Satanam. Sed vv. nam et, quae in codd. Gorz. et Lugd. leguntur, nec supervacua nec eiicienda. 3) Sic cod. Fuld.; Rhen., Pam. aliique: vel magos asserunt; cod. Put. vel magi adsunt, quod receperunt Rig., Hav., Seml.

tant praestigiis falsae divinationis. [1]) Quas et ipsas quomodo operentur, expediam. Omnis spiritus ales est. Hoc angeli et daemones. Igitur momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est; quid ubique geratur, tam facile sciunt, quam enuntiant. Velocitas divinitas creditur, quia substantia ignoratur. Sic et auctores interdum videri volunt eorum, quae annuntiant; et sunt plane malorum nonnunquam, bonorum tamen nunquam. Dispositiones etiam dei et tunc prophetis concionantibus exceperunt et nunc lectionibus resonantibus carpunt. Ita et hinc sumentes quasdam temporum sortes aemulantur divinitatem, dum furantur divinationem. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates temperent in eventus, sciunt Croesi, sciunt Pyrrhi. Ceterum testudinem decoqui cum carnibus pecudis Pythius eo modo renuntiavit, quo supra diximus; momento apud Lydiam fuerat. Habent de incolatu aëris et de vicinia siderum et de commercio nubium coelestes sapere paraturas, ut et pluvias, quas iam sentiunt, repromittant. Venefici [2]) plane et circa curas valetudinum. Laedunt enim primo, dehinc remedia praecipiunt ad miraculum nova, sive contraria, post quae desinunt laedere, et curasse creduntur. Quid ergo de ceteris ingeniis vel etiam viribus fallaciae spiritalis edisseram? phantasmata Castorum, et aquam cribro gestatam, et navem cingulo promotam, et barbam tactu irrufatam; ut numina lapides crederentur, et deus verus non quaereretur. [3])

23. Porro si et magi phantasmata edunt, et iam defunctorum infamant animas; si pueros in eloquium oraculi elidunt [4]), si multa miracula circulatoriis praestigiis ludunt, si et somnia immittunt habentes semel invitatorum angelorum et daemonum assistentem sibi potestatem, per quos et caprae et mensae divinare consueverunt; quanto magis illa potestas de suo arbitrio et pro suo negotio studeat

---

1) Codd. plerique a cogitatu vel e cogitatu, Rig. a recogitatu, Hav. recogitatur. Ante v. hominem inseruit Rhen. qua, Herald.: quam ut, Rig.: nisi ut, addito post divinationis interrogandi signo. 2) Cod. Fuld. Venefici; ceteri: Benefici. 3) Cod. Fuld.: non qua effecerint, unde Haverc. suspicatus est, veram esse scripturam: non quaereretur, effecerunt. 4) Ita Codd. Fuld., Lugd. et Heraldi, edd. Rig., Hav., Seml. et Ritteri. Reliqui omnes: inclamant — eliciunt.

tis viribus operari, quod alienae praestat negotiationi? Aut si eadem et angeli et daemones operantur, quae et dii vestri; ubi est ergo praecellentia divinitatis, quae utique superior omni potestate credenda est?[1]) Non ergo dignius praesumetur, ipsos esse, qui se deos faciant, cum eadem edant, quae faciant deos credi, quam pares angelis et daemonibus deos esse? Locorum differentia distinguitur, opinor, ut a templis deos aestimetis[2]), quos alibi deos non dicitis; ut aliter dementire videatur, qui sacras turres pervolat, aliter qui tecta viciniae transilit; et alia vis pronuntietur in eo qui genitalia vel lacertos, alia in eo qui sibi gulam prosecat. Compar exitus furoris, et una ratio est instigationis. Sed hactenus verba, iam hinc demonstratio rei ipsius, qua ostendemus unam esse utriusque nominis qualitatem. Edatur hic aliquis sub tribunalibus vestris, quem daemone agi constet. Iussus a quolibet Christiano loqui spiritus ille, tam se daemonem confitebitur de vero, quam alibi deum de falso. Aeque producatur aliquis ex iis, qui de deo pati existimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt, qui ructando curantur[3]), qui anhelando profantur. Ista ipsa Virgo Coelestis pluviarum pollicitatrix, iste ipse Aesculapius medicinarum demonstrator, alia die morituris Socordio et Thanatio et Asclepiodoto vitae sumministrator, nisi se daemones confessi fuerint, Christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Quid isto opere manifestius? quid hac probatione fidelius? simplicitas veritatis in medio est; virtus illi sua assistit; nihil suspicari licebit. Magia aut aliqua eiusmodi fallacia fieri dicetis?[4]) si oculi vestri et aures permiserint vobis. Quid autem inniti potest adversus id, quod ostenditur nuda

---

1) Sic cod. Fuld., ceteri: quam utique superiorem — credendum est. 2) Wouwer. e ms. et Haverc. distinguit; cod. Fuld. distinguit, opinor, ut in templis etc. Latinius et Rigalt. aestimetis, ceteri: existimetis. 3) Ita codd. omnes; Rig. emend. conantur, Hav. curvantur. Nescio an scribendum sit: occupantur vel occursant. 4) Rhen. aliique: licebit, magica — fieri. Dictis non stetis, si etc. Rig. et Hav. receperunt scripturam cod. Fuld.; cod. Bongarsii: magia — fieri dictis. Non dicetis, si etc., codd. Put., Lugdd. et Agob. fieri dicitis. Non dicetis, si etc.

sinceritate? Si altera parte vere dei sunt, cur sese daemonia mentiuntur? an ut nobis obsequantur? Iam ergo subiecta est Christianis divinitas vestra; nec utique divinitas deputanda est, quae subdita est homini, et si quid ad dedecus facit, aemulis suis. Si altera parte daemones sunt vel angeli, cur se alibi pro diis agere respondent? Nam sicut illi, qui dii habentur, daemones se dicere noluissent, si vere dii essent, scilicet ne de maiestate se deponerent: ita et isti, quos directo daemones nostis, non auderent alibi pro diis agere, si aliqui omnino dii essent, quorum nominibus utuntur; vererentur enim abuti maiestate superiorum sine dubio et timendorum. Adeo nulla est divinitas ista quam tenetis, quia si esset, neque a daemoniis affectaretur[1]), neque a diis negaretur. Cum ergo utraque pars concurrit in confessionem, deos esse negans, agnoscite unum genus esse, id est daemonas. Verum utrobique[2]) iam deos quaerite; quos enim praesumpseratis, daemonas esse cognoscitis. Eadem vero opera nostra ab eisdem diis vestris non tantum hoc detegentibus, quod neque ipsi dii sint neque ulli alii, etiam illud in continenti cognoscitis, qui sit vere deus, et an ille, et an unicus, quem Christiani profitemur, et an ita credendus colendusque, ut fides, ut disciplina disposita est Christianorum. Dicent ibidem: ecquis ille Christus cum sua fabula? si homo communis conditionis, si magus, si post mortem de sepulcro a discipulis surreptus, si nunc denique penes inferos, si non in coelis potius, et inde venturus cum totius mundi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, sed non Christianorum, ut dei virtus et dei spiritus et sermo et sapientia et ratio et dei filius. Quodcunque ridetis, rideant et illi vobiscum; negent Christum omnem ab aevo animam restituto corpore iudicaturum. Dicant hoc pro tribunali, si forte, Minoën et Radamanthum secundum consensum Platonis et poetarum esse sortitos; suae saltem ignominiae et damnationis notam refutent: renuant se immundos spiritus esse, quod vel ex pabulis eorum sanguine

---

1) Rhenan. aliique: affectaretur in confessione etc., quae duo vv. interpretationis causa adscripta deleverunt Rig. et Hav.
2) Fr. Iunius, Hav., Seml. et Ritt. distinguunt: daemonas: verum, utrobique. Iam deos etc.

et fumo et putidis rogis pecorum et impuratissimis linguis ipsorum vatum intelligi debuit; renuant ob malitiam praedamnatos se in eundem iudicii diem cum omnibus cultoribus et operatoribus[1]) suis. Atqui omnis haec nostra in illos dominatio et potestas de nominatione Christi valet, et de commemoratione eorum, quae sibi a deo per arbitrum Christum imminentia exspectant. Christum timentes in deo, et deum in Christo, subiiciuntur servis dei et Christi. Ita de contactu deque afflatu nostro, contemplatione et repraesentatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti et dolentes, et vobis praesentibus erubescentes. Credite illis, cum verum de se loquuntur, qui mentientibus creditis. Nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorem. Magis fides prona est adversus semetipsos confitentes, quam pro semetipsis negantes. Haec denique testimonia deorum vestrorum Christianos facere consueverunt, quia plurimum illis credendo Christo domino credimus. Ipsi litterarum nostrarum fidem accendunt, ipsi spei nostrae fidentiam aedificant. At colitis illos, quod sciam, etiam de sanguine Christianorum. Nollent itaque vos tam fructuosos, tam officiosos sibi amittere, vel ne a vobis quandoque Christianis fugentur, si illis sub Christiano, volente vobis veritatem probare, mentiri liceret.

24. Omnis ista confessio illorum, qua se deos negant esse, quaque non alium deum respondent praeter unum, cui nos mancipamur, satis idonea est ad depellendum crimen laesae publicae et maxime Romanae religionis.[2]) Si enim non sunt dei pro certo, nec religio pro certo est; si religio non est, quia nec dei pro certo, nec nos pro certo rei sumus laesae religionis. At e contrario in vos exprobratio resultabit, qui mendacium colentes, veram religionem veri dei non modo negligendo, quin insuper expugnando, in verum[3]) committitis crimen verae irreligiositatis. Nunc, ut constaret illos deos esse, nonne conceditis de aestimatione communi aliquem esse sublimiorem et potentiorem

---

1) Codd. Put. et Lugd., Rhen., Ald. et Fr. Iunius: operationibus. 2) Sic Haverc. ex auctoritate cod. Fuld.; ceteri: laesae maxime R. rel. 3) Ita cod. Fuld., Rig. et Hav.; cod. Lugd.: in vero; ceteri omnes: in deum.

velut principem mundi, perfectae potentiae et maiestatis? Nam et sic plerique disponunt divinitatem, ut imperium summae dominationis esse penes unum, officia eius penes multos velint; ut Plato Iovem magnum in coelo comitatum exercitu describit deorum pariter et daemonum. Itaque oportere et procurantes et praefectos et praesides pariter suspici.[1]) Et tamen quod facinus admittit, qui magis ad Caesarem promerendum et operam et spem suam transfert, nec appellationem dei ita ut imperatoris in alio quam principe confitetur, cum capitale esse iudicetur alium praeter Caesarem et dicere et audire? Colat alius deum, alius Iovem, alius ad coelum supplices manus tendat, alius ad aram Fidei, alius, si hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius suam animam deo suo voveat, alius hirci. Videte enim ne et hoc ad irreligiositatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis et interdicere optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere quem velim, sed cogar colere quem nolim. Nemo se ab invito coli volet, ne homo quidem; atque adeo et Aegyptiis permissa est tam vanae superstitionis potestas, avibus et bestiis consecrandis, et capite damnandis, qui aliquem huiusmodi deum occiderit. Unicuique etiam provinciae et civitati suus deus est, ut Syriae Atargatis, ut Arabiae Dusares, ut Noricis Belenus, ut Africae Coelestis, ut Mauritaniae Reguli sui. Romanas, ut opinor, provincias edidi, nec tamen Romanos deos earum, quia Romae non magis coluntur, quam qui per ipsam quoque Italiam municipali consecratione censentur: Casiniensium Delventinus[2]), Narniensium Visidianus, Aesculanorum Ancharia, Volsiniensium Nortia, Ocriculanorum Valentia, Sutrinorum Hostia, Faliscorum in honorem patris Curis, unde accepit cognomen, Iuno. Sed nos soli arcemur a religionis proprietate. Laedimus Romanos nec Romani habemur, quia non Romanorum deum

---

1) Rhen. aliique suscipi. 2) Haec est scriptura cod. Fuldensis, quam probavit Haverc. Nam pro Casiniensium alii: Casianensium, Casianentium, Crustuminiensium, — pro Delv. al. Belventinus, — pro Narn. Vis. al. Narnensium Viridianus — pro Aesc. al. Asculanorum (Reinesius coni. Faesulanorum) — pro Nortia al. Norsia, Norcia, Nursia, Nurscia, Nersia, — pro Ocric. al. Otriculanorum, Cericulanorum, — pro Sutr. Hostia al. Sutr. Nortia.

colimus. Bene quod omnium deus est, cuius velimus aut nolimus omnes sumus. Sed apud vos quodvis colere ius est, praeter verum deum, quasi non hic magis omnium sit deus, cuius omnes sumus.

25. Satis mihi quidem videor probasse de falsa et vera divinitate, cum demonstravi, quemadmodum probatio consistat, non modo disputationibus nec argumentationibus, sed ipsorum etiam testimoniis, quos deos creditis, ut nihil iam ad hanc caussam sit retractandum. Quoniam tamen Romani nominis proprie mentio occurrit, non omittam congressionem, quam provocat illa praesumptio dicentium Romanos pro merito religiositatis diligentissimae in tantum sublimitatis elatos, ut orbem occuparint, et adeo deos esse, ut praeter ceteros floreant, qui illis officium praeter ceteros faciant. Scilicet ista merces Romanis a diis[1]) pro gratia expensa est, Sterculius, et Mutunus[2]), et Larentina provexit imperium. Peregrinos enim deos non putem extraneae genti magis fautum voluisse quam suae, et patrium solum, in quo nati, adulti, nobilitati, sepultique sunt, transfretanis dedisse. Viderit Cybele, si urbem Romanam ut memoriam Troiani generis adamavit, vernaculi sui scilicet adversus Achivorum arma protecti, si ad ultores transire prospexit, quos sciebat Graeciam Phrygiae debellatricem subacturos. Itaque maiestatis suae in urbem collatae grande documentum nostrae etiam aetati proposuit, cum Marco Aurelio apud Sirmium reipublicae exempto, die decimo sexto Kalendarum Aprilium, Archigallus ille sanctissimus, die nono Kalend. earundem, quo sanguinem impurum, lacertos quoque castrando libabat, pro salute imperatoris Marci iam intercepti solita aeque imperia mandavit. O nuntios tardos, o somniculosa diplomata, quorum vitio excessum imperatoris non ante Cybele cognovit, ne deam talem riderent Christiani. Sed non statim et Iupiter Cretam suam Romanis fascibus concuti sineret, oblitus antrum illud Idaeum, et aera Corybantia, et iucundissimum illic nutricis suae odorem. Nonne omni Capitolio tumulum illum suum praeposuisset, ut ea potius orbi terra praecelle-

1) Fr. Iun. Rig. et Hav. a Rom. diis; Cod. Fuld. Scil. ista merces Romano nomini a deis praerogativa exp. est.
2) Al. Sterculus, Stercutius — Mutinus, Mucunius.

ret, quae cineres Iovis texit? Vellet Iuno Punicam urbem posthabita Samo dilectam ab Aeneadarum utique genere deleri? Quod si

Hic illius arma,
Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque: [1])

Misera illa coniunx Iovis et soror adversus fata non valuit plane:

Fato stat Iupiter ipse.

Nec tantum tamen honoris Romani dicaverunt fatis dedentibus sibi Carthaginem adversus destinatum votumque Iunonis, quantum prostitutissimae lupae Larentinae. Plures deos vestros regnasse certum est. Igitur si conferendi imperii tenent potestatem, cum ipsi regnarent, a quibus acceperant eam gratiam? quem coluerat Saturnus et Iupiter? aliquem opinor Sterculium, [sed Romae postea] cum indigenis suis. Etiam si qui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis nondum cultoribus suis, ut qui nondum dii habebantur. Ergo aliorum est regnum dare, quia regnabatur multo ante quam isti dii inciderentur. Sed quam vanum est fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare, cum post imperium sive adhuc regnum [auctis iam rebus] religio profecerit. Nam etsi a Numa concepta est curiositas superstitiosa; nondum tamen aut simulacris aut templis res divina apud Romanos constabat; frugi religio et pauperes ritus, et nulla Capitolia certantia coelo, sed temeraria de cespite altaria, et vasa adhuc Samia, et nidor ex illis, et deus ipse nusquam. Nondum enim tunc ingenia Graecorum atque Tuscorum fingendis simulacris urbem inundaverant. Ergo non ante religiosi Romani, quam magni; ideoque non ob hoc magni, quia religiosi. Atqui quomodo ob religionem magni, quibus magnitudo de irreligiositate provenit! Ni fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quaeritur et victoriis propagatur. Porro bella et victoriae captis et eversis plurimum urbibus constant. Id negotium sine deorum iniuria non est. Eaedem strages moenium et templorum, pares caedes civium et sacerdotum, nec dissimiles rapinae sacrarum divitiarum et

1) Virg. Aen. I, 16 sqq.

profanarum. Tot igitur sacrilegia Romanorum, quot trophaea; tot de diis, quot de gentibus triumphi; tot manubiae, quot manent adhuc simulacra captivorum deorum. Et ab hostibus ergo suis sustinent adorari, et illis imperium sine fine decernunt, quorum magis iniurias quam adolationes remunerasse debuerant. Sed qui nihil sentiunt, tam impune laeduntur, quam frustra coluntur. Certe non potest fidei convenire, ut religionis meritis excrevisse videantur, qui, ut suggessimus, religionem aut laedendo creverunt, aut crescendo laeserunt. Etiam illi, quorum regna conflata sunt in imperii Romani summam, cum ea amitterent, sine religionibus non fuerunt.

26. Videte igitur, ne ille regna dispenset, cuius est et orbis qui regnatur, et homo ipse qui regnat; ne ille vices dominationum ipsis temporibus in seculo ordinarit, qui ante omne tempus fuit et seculum corpus temporum fecit; ne ille civitates extollat aut deprimat, sub quo fuit aliquando sine civitatibus genus hominum. Quid erratis? prior est quibusdam diis suis silvestris Roma; ante regnavit, quam tantum ambitum Capitolii exstrueret. [1]) Regnaverunt et Babylonii ante pontifices, et Medi ante quindecemviros, et Aegyptii ante Salios, et Assyrii ante Lupercos, et Amazones ante virgines Vestales. Postremo si Romanae religiones regna praestant, nunquam retro Iudaea regnasset despectrix communium istarum divinitatum, cuius et deum victimis, et templum donis, et gentem foederibus aliquamdiu Romani [2]) honorastis, nunquam dominaturi eius, si non ultimo deliquisset in Christum. [3])

27. Satis haec adversus intentionem laesae religionis ac [4]) divinitatis, quo non videamur laedere eam, quam ostendimus non esse. Igitur provocati ad sacrificandum obstruimus gradum pro fide conscientiae nostrae, qua certi sumus, ad quos ista perveniant officia sub imaginum prostitutione et humanorum nominum consecratione. Sed qui-

---

1) Codd. omnes exstrueretur; Rhen. et Rig. exstrueret. Nescio an scribendum sit: tanto ambitu Capitolium exstrueretur. 2) V. Romani delevit Rig., Wouwer e ms. aliquando, o Romani, hon. 3) Sic leg. in codd. Fuld. et Agob.; in ceteris: si deo non deliquisset, ultimo in Christum. 4) Vv. religionis ac Haverc. addidit e cod. Fuld.

dam dementiam existimant, quod cum possimus et sacrificare in praesenti, et illaesi abire manente apud animum proposito, obstinationem saluti praeferamus. Datis scilicet consilium, quo vobis abutamur; sed agnoscimus, unde talia suggerantur, quis totum hoc agitet, et quomodo nunc astutia suadendi nunc duritia saeviendi ad constantiam nostram deiiciendam operetur. Ille scilicet spiritus daemoniacae et angelicae paraturae, qui noster ob divortium aemulus et ob dei gratiam invidus, de mentibus vestris adversus nos proeliatur, occulta inspiratione, modulatis et subornatis ad omnem, quam in primordio exorsi sumus, et iudicandi perversitatem et saeviendi iniquitatem. Nam licet subiecta sit nobis tota vis daemonum et eiusmodi spirituum, ut nequam tamen servi metui nonnunquam contumaciam miscent, et laedere gestiunt quos alias verentur: odium enim etiam timor inspirat; praeterquam quod desperata conditio eorum ex praedamnatione solatium reputat fruendae interim malignitatis de poenae mora. Et tamen apprehensi subiguntur et conditioni suae succidunt, et quos de longinquo oppugnant, de proximo obsecrant. Itaque dum vice[1]) rebellantium ergastulorum, sive carcerum, vel metallorum, vel hoc genus poenalis servitutis erumpunt adversus nos, in quorum potestate sunt, certi et impares se esse et hoc magis perditos[2]): ingratis resistimus ut aequales, et repugnamus perseverantes in eo quod oppugnant, et illos nunquam magis detriumphamus, quam quum pro fidei obstinatione damnamur.

28. Quoniam autem facile iniquum videretur, liberos homines invitos urgeri ad sacrificandum (nam et alias divinae rei faciundae libens animus indicitur): certe ineptum existimaretur, si quis ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos ultro sui caussa placare deberet, ne prae manu esset iure libertatis dicere: Nolo mihi Iovem propitium; tu, quis es? me conveniat Ianus iratus ex qua velit fronte; quid tibi mecum est? Formati estis ab iisdem utique spiritibus, ut nos pro salute imperatoris sacrificare cogatis, et imposita est tam vobis necessitas cogendi, quam nobis obligatio periclitandi. Ventum est igitur ad secundum ti-

---

1) repugnantium et add. codd. Fuld. et Hav. 2) Hav. e codd. Lugdd. proditos; ceteri: perditos.

tulum laesae augustioris maiestatis, siquidem maiore formidine et callidiore timiditate Caesarem observatis, quam ipsum de Olympo Iovem, et merito si sciatis. Quis enim ex viventibus non quolibet mortuo tuo potior[1])? Sed nec hoc vos ratione facitis potius quam respectu praesentaneae potestatis, adeo et in isto irreligiosi erga deos vestros deprehendimini, qui plus timoris humano dominio dicatis. Citius denique apud vos per omnes deos, quam per unum genium Caesaris peieratur.

29. Constet igitur prius, si isti, quibus sacrificatur, salutem imperatori vel cuilibet homini impertiri possunt, et ita nos crimini addicite. Si angeli aut daemones substantia pessimi spiritus beneficium aliquod operantur, si perditi conservant, si damnati liberant, si denique (quod in conscientia vestra est) mortui vivos tuentur: iam utique suas primo statuas et imagines et aedes tuerentur, quae, opinor Caesarum milites excubiis suis salva praestant. Puto autem, hae ipsae materiae de metallis Caesarum veniunt, et tota templa de nutu Caesaris constant. Multi denique dii habuerunt Caesarem iratum. Facit ad caussam, si et propitium, cum illis aliquid aut liberalitatis aut privilegii, confert. Ita qui sunt in Caesaris potestate, cuius et toti sunt, quomodo habebunt salutem Caesaris in potestate, ut eam praestare posse videantur, quam facilius ipsi a Caesare consequantur? Ideo ergo committimus in maiestatem imperatorum, quia illos non subiicimus rebus suis; quia non ludimus de officio salutis eorum, qui eam non putamus in manibus esse plumbatis. Sed vos religiosi, qui eam quaeritis ubi non est, petitis a quibus dari non potest, praeterito eo in cuius est potestate. Insuper eos debellatis, qui eam sciunt petere, qui etiam possunt impetrare, dum sciunt petere.[2])

30. Nos enim pro salute imperatorum deum invocamus aeternum, deum verum, deum vivum, quem et ipsi imperatores propitium sibi praeter ceteros malunt. Sciunt,

---

1) Wouwer. e ms. et Scalig. mortuo potior? Haverc.: Quid enim? (ex coniect. Rigalt.) ex viventibus quilibet non omni mortuo potior? Herald. ex viv. non quilibet mortuo potior? Pamel. aliique: ex viv. non cuilibet mortuo potior? 2) Vv. qui etiam possunt — petere desunt in codd. Agob. et Lugd. I.

quis illis dederit imperium; sciunt, qua homines, quis et animam; sentiunt, eum deum esse solum, in cuius solius potestate sunt, a quo sunt secundi, post quem primi, ante omnes et super omnes deos. Quidni? cum super omnes homines [1]), qui utique vivunt et mortuis antistant. Recogitant, quousque vires imperii sui valeant, et ita deum intelligunt; adversus quem valere non possunt, per eum valere se cognoscunt. Coelum denique debellet imperator, coelum captivum triumpho suo invehat, coelo mittat excubias, coelo vectigalia imponat. Non potest; ideo magnus est, quia coelo minor est. Illius enim est ipse, cuius et coelum est et omnis creatura. Inde est imperator, unde est et homo antequam imperator; inde potestas illi, unde et spiritus. Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore oramus. Precantes sumus omnes semper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quaecunque hominis et Caesaris vota sunt. Haec ab alio orare non possum, quam a quo scio me consecuturum, quoniam et ipse est qui solus praestat, et ego sum cui impetrare debetur, famulus eius, qui eum solum observo [2]), qui propter disciplinam eius occidor, qui ei offero opimam et maiorem hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam. Non grana thuris unius assis, Arabicae arboris lacrimas, nec duas meri guttas, nec sanguinem reprobi bovis mori optantis, et post omnia inquinamenta etiam conscientiam spurcam: ut mirer, cum hostiae probentur penes vos a vitiosissimis sacerdotibus, cur praecordia potius victimarum, quam ipsorum sacrificantium examinentur. Sic itaque nos ad deum expansos ungulae fodiant, cruces suspendant, ignes lambant, gladii guttura detruncent, bestiae

---

1) In cod. Fuld. et Rhenani edit. desiderantur vv. Quidni — homines. Cod. Lugd. I. et Gelen.: deos homines qui etc., Aldus: Qui diu cum etc. — Loco vocc. vivunt et Hav. e cod. Fuld. viventes. 2) Rhen., Gel., Gangnaeus: eum solum; ceteri: solus. In sqq. Hav. e cod. Fuld. pro disciplina. Vv. qui propter disc. e. occidor non leguntur in edd. Rhen., Aldi, Heraldi et cod. Lugd. II.

insiliant; paratus est ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani. Hoc agite, boni praesides, extorquete animam deo supplicantem pro imperatore. Hic erit crimen, ubi veritas est dei et devotio.[1])

31. Adulati nunc sumus imperatori, et mentiti vota, quae diximus, ad evadendam scilicet vim. Plane proficit ista fallacia. Admittitis enim nos probare quodcunque defendimus. Qui ergo putaveris, nihil nos de salute Caesarum curare, inspice dei voces, litteras nostras, quas neque ipsi supprimimus et plerique casus ad extraneos transferunt. Scito ex illis, praeceptum esse nobis ad redundantiam benignitatis, etiam pro inimicis deum orare, et persecutoribus nostris bona precari. Qui magis inimici et persecutores Christianorum, quam de quorum maiestate convenimur in crimen? Sed etiam nominatim atque manifeste: Orate, inquit[2]), pro regibus, et pro principibus, et potestatibus, ut omnia tranquilla sint vobis. Cum enim concutitur imperium, concussis etiam ceteris membris eius, utique et nos, licet extranei a turbis[3]), in aliquo loco casus invenimur.

32. Est et alia maior necessitas nobis orandi pro imperatoribus, etiam pro omni statu imperii rebusque Romanis, qui vim maximam universo orbi imminentem, ipsamque clausulam seculi acerbitates horrendas comminantem Romani imperii commeatu scimus retardari. Ita quae nolumus experiri, ea dum precamur differri, Romanae diuturnitati favemus. Sed et iuramus, sicut non per genios Caesarum, ita per salutem eorum, quae est augustior omnibus geniis. Nescitis genios daemonas dici, et inde diminutiva voce daemonia? Nos iudicium dei suspicimus in imperatoribus, qui gentibus illos praefecit. Id in eis scimus esse, quod deus voluit, ideoque et salvum volumus esse, quod deus voluit[4]), et pro magno id iuramento habemus. Ceterum daemonas, id est genios, adiurare con-

---

1) Ita cod. Fuld.; alii: veritas et dei devotio est. Totam sententiam: Hic erit — devotio, delevit Rigalt. 2) 1 Tim. 2, 2. 3) Ita legitur in cod. Fuld. et in edd. Rig. et Hav., reliquae omnes: a turbis aestimemur. 4) Vv. ideoque — voluit Pamel. e codd. et Rigalt. ex Fuld. recepit; in reliquis libris et scriptis et edd. desiderantur.

suevimus, ut illos de hominibus exigamus, non deierare, ut illis honorem divinitatis conferamus.

33. Sed quid ego amplius de religione atque pietate Christiana in imperatorem? quem necesse est suspiciamus ut eum, quem dominus noster elegerit. Et merito dixerim, noster est magis Caesar, ut a nostro deo constitutus. Itaque et in eo [1]) plus ego illi operor in salutem, non solum quod eam ab eo postulo, qui potest praestare, aut quod talis postulo, qui merear impetrare, sed etiam quod temperans maiestatem Caesaris infra deum magis illum commendo deo, cui soli subiicio. Subiicio autem, cui non adaequo. Non enim deum imperatorem dicam, vel quia mentiri nescio, vel quia illum deridere non audeo, vel quia nec ipse se deum volet dici. Si homo sit, interest hominis deo cedere; satis habeat appellari imperator. Grande et hoc nomen est, quod a deo traditur. Negat illum imperatorem, qui deum dicit. Nisi homo sit, non est imperator. Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur. Suggeritur enim ei a tergo: respice post te, hominem memento te. Et utique hoc magis gaudet tanta se gloria coruscare, ut illi admonitio conditionis suae sit necessaria. [Minor erat, si tunc deus diceretur, quia non vere diceretur.] [2]) Maior est, qui revocatur, ne se deum existimet.

34. Augustus imperii formator, ne dominum quidem dici se volebat; et hoc enim dei est cognomen. Dicam plane imperatorem dominum, sed more communi, sed quando non cogor, ut dominum dei vice dicam. Ceterum liber sum illi; dominus enim meus unus est, deus omnipotens et aeternus, idem qui et ipsius. Qui pater patriae est, quomodo dominus est? Sed est gratius [3]) nomen pietatis, quam potestatis; etiam familiae magis patres, quam domini vocantur. Tanto abest, ut imperator deus debeat dici, quod non potest credi non modo turpissima, sed et perniciosa adulatione; tamquam si habens imperatorem, alterum

---

1) Wouwer. e ms. et in eo; Rhen., Ald., Gangnaeus: ut in eo, ceteri: ut meo. 2) Haec sententia, quae in ed. Ald. deest, non dubitat Haverc., quin sit a librario quodam illata. 3) Sic cod. Lugd. II. et ed. Ald.; alii: Sed et gr. est etc., s. sed et gr. nomen est etc., s. sed et gr. nomen etc.

appelles, nonne maximam et inexorabilem offensam contrahes eius, quem habuisti, etiam ipsi timendam, quem appellasti? Esto religiosus in deum, qui vis illum propitium imperatori. Desine alium deum colere vel credere, atque ita et hunc deum dicere, cui deo opus est. Si non de mendacio erubescit adulatio eiusmodi, hominem deum appellans, timeat saltem de infausto. Maledictum est ante apotheosin deum Caesarem nuncupare. [1])

35. Propterea igitur publici hostes Christiani, quia imperatoribus neque vanos neque mentientes neque temerarios honores dicant, quia verae religionis homines etiam sollemnia eorum conscientia potius quam lascivia celebrant. Grande videlicet officium, focos et toros in publicum educere, vicatim epulari, civitatem tabernae habitu abolefacere [2]), vino lutum cogere, catervatim cursitare ad iniurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per dedecus publicum? Haeccine sollemnes dies principum decent, quae alios dies non decent? Qui observant disciplinam de Caesaris respectu, hi eam propter Caesarem deserent, et malorum morum licentia pietas erit, occasio luxuriae religio deputabitur? O nos merito damnandos! Cur enim vota et gaudia Caesarum casti et sobrii et probi expungimus? cur die laeto non laureis postes obumbramus? nec lucernis diem infringimus? Honesta res est sollemnitate publica exigente induere domui tuae habitum alicuius novi lupanaris. Velim tamen in hac quoque religione secundae maiestatis, de qua in secundum sacrilegium convenimur Christiani, non celebrando vobiscum sollemnia Caesarum, quo more celebrari nec modestia nec verecundia nec pudicitia permittunt, sed occasio voluptatis magis quam digna ratio persuasit, fidem et veritatem vestram demonstrare, ne forte et isthic deteriores Christianis deprehendantur, qui nos nolunt Romanos haberi, sed hostes principum Romanorum. Ipsos Quirites,

---

1) Codd. Agob., Lugd. uterque, et ed. Pamel. nuncupari. In cod. Fuld. haec vv. sequuntur: Scio te isto nomine male velle et male abominari, ut vivente adhuc imperatore deum appelles, quod nomen illi mortuum accidit. (Hav. corr. mortuo accedit). 2) Rhen., Gelen. et Scaliger: obolefacere; pro habitu Hav. scribere maluit halitu. Cod. Fuld.: civitatem in tabernae habitum demutare.

ipsam vernaculam septem collium plebem convenio, an alicui Caesari suo parcat illa lingua Romana? Testis est Tiberis, et scholae bestiarum. Iam si pectoribus ad translucendum quandam specularem materiam natura obduxisset, cuius non praecordia insculpta apparerent novi ac novi Caesaris scenam [1]) congiario dividundo praesidentis? etiam illa hora qua acclamant:

De nostris annis tibi Iupiter augeat annos.

Haec Christianus tam enuntiare non novit, quam de novo Caesare optare. Sed vulgus, inquis. Ut vulgus, tamen Romani, nec ulli magis depostulatores [2]) Christianorum, quam vulgus. Plane ceteri ordines pro auctoritate religiosi ex fide; nihil hosticum de ipso senatu, de equite, de castris, de palatiis ipsis spirat. [3]) Unde Cassii, et Nigri et Albini? unde qui inter duas laurus obsident Caesarem? unde qui faucibus [4]) eius exprimendis palaestricam exercent? unde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Sigeriis [5]) atque Partheniis audaciores? De Romanis, nisi fallor, id est de non Christianis. Atque adeo omnes illi sub ipsa usque impietatis eruptione et sacra faciebant pro salute imperatoris, et genium eius deierabant, alii foris, alii intus, et utique publicorum hostium nomen Christianis dabant. Sed et qui nunc scelestarum partium socii aut plausores quotidie revelantur, post vindemiam parricidarum racematio superstes, quam recentissimis et ramosissimis laureis postes praestruebant? quam elatissimis et clarissimis lucernis vestibula enubilabant? [6]) quam cultissimis et superbissimis toris forum sibi dividebant? non ut gaudia publica celebrarent, sed ut vota propria iam edice-

---

1) Pamel. et Herald.: apparaerent, Fr. Iunius e cod. Put.: apparent, ceteri: apparerent. Porro Gelen., Wouw., Gangn.: scena; Cod. Fuld. insculpta pareret novum ac novum Caesarem. Scena conceario dividundo praesidentem, e. i. h. quo reclamat. Scriver.: apparerent hac novi Caesaris scena. 2) Cod. Fuld. depopulatores. 3) Sic emend. Rig. et Hav.; reliqui omnes: spirant. 4) Rhen. et Aldus: fascibus. 5) Gel., Gangn., Herald.: Stephanis; codd. s. omnibus Sigeriis, s. omn. tot. Sig. Cf. Mart. epigr. 4, 78. 6) Hav. e cod. Fuld. nubilabant; Rig. et Iun. e cod. Put. nebulabant. In cod. Lugd. desunt vv. quam elat. — enubilabant.

rent,[1]) et in aliena sollemnitate exemplum atque imaginem spei suae inaugurarent, nomen principis in corde mutantes.[2]) Eadem officia dependunt et qui astrologos et aruspices et augures et magos de Caesarum capite consultant, quas artes ut ab angelis desertoribus proditas et a deo interdictas ne suis quidem caussis adhibent Christiani. Cui autem opus est perscrutari super Caesaris salute, nisi a quo aliquid adversus illam cogitatur vel optatur, aut post illam speratur et sustinetur? Non enim ea mente de caris consulitur, qua de dominis. Aliter curiosa est sollicitudo sanguinis, aliter servitutis.

36. Si haec ita sunt, ut hostes deprehendantur, qui Romani vocabantur, cur nos, qui hostes existimamur, Romani negamur? non possumus et Romani esse, et hostes non esse[3]), cum hostes reperiantur qui Romani habebantur? Adeo pietas et religio et fides imperatoribus dedita non in huiusmodi officiis consistit, quibus et hostilitas magis ad velamentum sui potest fungi, sed in iis moribus, quibus civilitas in imperatorem tam vere[4]), quam circa omnes necesse habet exhiberi. Neque enim haec opera bonae mentis solis imperatoribus debentur a nobis. Nullum bonum sub exceptione personarum administramus, quia nobis praestamus, qui non ab homine aut laudis, aut praemii expensum captamus, sed a deo exactore et remuneratore indifferentis benignitatis. Iidem sumus imperatoribus, qui et vicinis nostris. Male enim velle, male facere, male dicere, male cogitare de quoquam ex aequo vetamur. Quodcunque non licet in imperatorem, id nec in quemquam, quod in neminem, eo forsitan magis nec in ipsum, qui per deum tantus est.

37. Si inimicos, ut supra diximus, iubemur diligere, quem habemus odisse? Item si laesi vicem referre prohibemur, ne de facto pares simus, quem possumus laedere?

---

1) Rig. et Hav. edicerent in al. sol., et exemplum cet. Al. edisserent; cod. Lugd. II. edisserent, ne in al. sol. et exemplum cet. 2) Rhen. et Gel.: imitantes, cod. Lugd. invitantes. 3) Pamel. aliique: et Romani non esse et hostes esse. 4) Hanc lectionem restituit Wouw. e Ms., cui assensi sunt Rig., Hav. aliique; edd. priores: quibus divinitas imperat, tam vere, quam cet. Hav. autem et Ritter transposuerunt vv. civilitas tam vere in imp., quam cet.

Nam de isto ipsi recognoscite. Quoties enim in Christianos desaevitis, partim animis propriis, partim legibus obsequentes? Quoties etiam praeteritis vobis suo iure nos inimicum vulgus invadit lapidibus et incendiis? Ipsis Bacchanalium furiis nec mortuis parcunt Christianis, quin illos de requie sepulturae, de asylo quodam mortis, iam alios, iam nec totos avellant, dissecent, distrahant. Quid tamen unquam denotastis de tam conspiratis, de tam animatis ad mortem usque pro iniuria repensatum, quando vel una nox pauculis faculis largiter ultionis posset operari, si malum malo dispungi penes nos liceret? Sed absit, ut aut igni humano vindicetur divina sectae, aut doleat pati, in quo probatur. Si enim hostes exsertos, non tantum vindices occultos agere vellemus, deesset nobis vis numerorum et copiarum? Plures nimirum Mauri et Marcomanni ipsique Parthi, vel quantaecunque unius tamen loci et suorum finium gentes, quam totius orbis. Hesterni [1]) sumus et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum; sola vobis reliquimus templa. Possumus dinumerare exercitus vestros: unius provinciae plures erunt. [2]) Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere? Potuimus et inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes, solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus a vobis, suffudisset [pudore] [3]) utique dominationem vestram tot qualiumcunque amissio civium, imo etiam et ipsa destitutione punisset. Procul dubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum et stuporem quendam quasi mortui orbis [4]); quaesissetis quibus imperaretis. Plures hostes quam cives vobis remansissent. Nunc enim paucio-

---

1) Ita Herald. e ms. Put., Ald., Rig., Hav., Iun., la Cerda; ceteri: externi. 2) Vv. Possumus — erunt ex uno cod. Fuld. recepit Hav., qui voc. Christiani excidisse arbitratus est. 3) V. pudore rec. Hav. e cod. Fuld.; Lugd. diffudisset utique. 4) Sic Rig. et Hav. ex auctoritate cod. Fuld.; codd. Put. et Bong. quasi mortui, urbes quaes.; Pamel. quasi mortuae urbis, quaesissetis, quibus in ea imperassetis; Rhen., Ald. et Gangn.: quasi mortuae urbis reliquias quaes. cet.

res hostes habetis prae multitudine Christianorum, paene omnium civitatum [1]) paene omnes cives Christianos habendo. Sed hostes maluistis vocare generis humani. Quis autem vos ab illis occultis et usquequaque vastantibus mentes et valetudines vestras hostibus raperet? a daemoniorum incursibus dico, quae de vobis sine praemio, sine mercede depellimus. Suffecisset hoc solum nostrae ultioni, quod vacua exinde possessio immundis spiritibus pateretis. Porro nec tanti praesidii compensationem cogitantes, non modo non molestum vobis genus, verum etiam necessarium, hostes iudicare maluistis: qui sumus plane, non generis humani tamen, sed potius erroris.

38. Proinde, nec paulo lenius, inter licitas factiones sectam istam deputari oportebat, a qua nihil tale committitur, quale de illicitis factionibus timeri solet. Nisi fallor enim, prohibendarum factionum caussa de providentia constat modestiae publicae [2]), ne civitas in partes scinderetur, quae res facile comitia, concilia, curias, conciones, spectacula etiam aemulis studiorum compulsationibus inquietaret, cum iam et in quaestu habere coepissent venalem et mercenariam homines violentiae suae operam. At enim nobis ab omni gloriae et dignitatis ardore frigentibus nulla est necessitas coetus, nec ulla magis res aliena, quam publica. Unam omnium rempublicam agnoscimus, mundum. Aeque spectaculis vestris in tantum renuntiamus, in quantum originibus eorum, quas scimus de superstitione conceptas, cum et ipsis rebus, de quibus transiguntur, praetersumus. Nihil est nobis dictu, visu, auditu cum insania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenae, cum vanitate xysti. Licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem. [3])

---

1) Ita Haverc.; codd. omnes civium. Rig. delevit vv. paene omnium — generis humani, quibus alii addunt: potius, quam erroris humani. 2) Pamel. aliique: ac modestia publica. 3) Haec vv. in edd. ante Rig. in fine demum capitis leguntur ita scripta: Sed licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem, id est animi aequitatem et ampla negotia. Sed hoc loco ea in solo cod. Fuld. posita sunt additis his: id est animae aequitatem. Herald. scribere maluit: Scilicet licuit Epicureis etc. Wouw. ex suo cod. hanc protulit scripturam: Sed licuit Ep. al. dec. vol. veritatem, ἀταραξίαν καὶ ἀπραξίαν, id est animi aequitatem et a publicis negotiis requiem.

Quo vos offendimus, si alias praesumimus voluptates? Si oblectari novisse[1]) nolumus, nostra iniuria est, si forte, non vestra. Sed reprobamus quae placent vobis, nec vos nostra delectant.

39. Edam iam nunc ego ipsa negotia Christianae factionis, ut qui mala refutaverim, bona ostendam. Corpus sumus de conscientia religionis et disciplinae divinitate et spei foedere. Coimus in coetum et congregationem, ut ad deum, quasi manu facta, precationibus ambiamus. Haec vis deo grata est. Oramus etiam pro imperatoribus, pro ministeriis eorum ac potestatibus, pro statu seculi[2]), pro rerum quiete, pro mora finis. Cogimur ad litterarum divinarum commemorationem, si quid praesentium temporum qualitas aut praemonere cogit aut recognoscere. Certe fidem sanctis vocibus pascimus, spem erigimus, fiduciam figimus, disciplinam praeceptorum nihilominus inculcationibus[3]) densamus; ibidem etiam exhortationes, castigationes et censura divina. Nam et iudicatur magno cum pondere, ut apud certos de dei conspectu, summumque futuri iudicii praeiudicium est, si quis ita deliquerit, ut a communicatione orationis et conventus et omnis sancti commercii relegetur. Praesident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti: neque enim pretio ulla res dei constat. Etiam si quod arcae genus est, non de honoraria[4]) summa, quasi redemptae religionis congregatur; modicam unusquisque stipem menstrua die, vel quum velit, et si modo velit[5]) et si modo possit, apponit: nam nemo compellitur, sed sponte confert. Haec quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed ege-

---

1) Rhenanus et Gelenius: si oblectari nolumus; cod. Fuld. si oblectare novissime nolumus. Nescio an scribendum sit: si oblectare nos vanissime (cf. de pudic. 1.) nolumus. 2) Cod. Fuld. ministeriis, ceteri: ministris; vv. pro statu desunt in codd. Lugdd. et in edd. Gel., Hav., Seml. et Ritt. 3) Cod. Fuld. et Hav. in compulsationibus. 4) Ita cod. Put. et all., Rhen., Her. de oneraria, Pam. de ordinaria, Rig. et Hav. de honoraria (i. e. inhonesta). 5) Vv. et si modo velit desunt in edd. Rhen., Ald., Gelen. et Gangn. In sqq. cod. Lugd. et si vel possit, cod. Agob. et si modo vel possit. Scribendum videtur: vel quum velit, vel si modo possit, ceteris deletis.

nis alendis humandisque, et pueris ac puellis re ac parentibus destitutis, iamque domesticis senibus[1]), item naufragis, et si qui in metallis, et si qui in insulis, vel in custodiis, duntaxat ex caussa dei sectae, alumni confessionis suae fiunt. Sed eiusmodi vel maxime dilectionis operatio notam nobis inurit penes quosdam. Vide, inquiunt, ut invicem se diligant: ipsi enim invicem oderunt; et ut pro alterutro mori sint parati: ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores erunt. Sed et quod fratrum appellatione censemur[2]), non alias, opinor, infamant, quam quod apud ipsos omne sanguinis nomen de affectatione simulatum est. Fratres autem etiam vestri sumus, iure naturae matris unius, etsi vos parum homines, quia mali fratres. At quanto dignius fratres et dicuntur et habentur, qui unum patrem deum agnoverunt, qui unum spiritum biberunt sanctitatis, qui de uno utero ignorantiae eiusdem ad unam lucem expaverunt veritatis. Sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate tragoedia exclamat, vel quia ex substantia familiari fratres sumus, quae penes vos fere dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animaque miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus. Omnia indiscreta sunt apud nos, praeter uxores: in isto loco consortium solvimus, in quo solo ceteri homines consortium exercent, qui non amicorum solummodo matrimonia usurpant, sed et sua amicis patientissime subministrant, ex illa, credo, maiorum et sapientissimorum disciplina, Graeci Socratis et Romani Catonis, qui uxores suas amicis communicaverunt, quas in matrimonium duxerant liberorum caussa et alibi creandorum, nescio quidem an invitas; quid enim de castitate curarent, quam mariti tam facile donaverant? O sapientiae Atticae, o Romanae gravitatis exemplum! Leno est philosophus et censor. Quid ergo mirum, si tanta caritas convivatur?[3]) Nam et coenulas nostras, praeterquam sceleris infames, ut prodigas quoque suggillatis. De nobis scilicet Diogenis dictum est:

---

1) Rhen., Gel., Ald., Gangn. aetateque domitis senibus; Hav. e cod. Fuld. add.: iam otiosis. 2) Ita cod. Fuld. et edd. Rig. atque Hav.; alii: sed et quod fratres nos vocamus, non alias, opinor, insaniunt (Her. infamant) quam etc. 3) Cod. Fuld. convivatur; cod Agob. violatur, alii: conviolatur.

Megarenses obsonant quasi crastina die morituri, aedificant vero quasi nunquam morituri.[1]) Sed stipulam quis in alieno oculo facilius perspicit, quam in suo trabem. Tot tribubus et curiis et decuriis ructantibus acescit aër. Saliis coenaturis creditor erit necessarius. Herculanarum decimarum et polluctorum sumptus tabularii[2]) supputabant; Apaturiis, Dionysiis, mysteriis Atticis coquorum delectus indicentur. Ad fumum coenae Serapiacae sparteoli excitabuntur. De solo triclinio Christianorum retractatur. Coena nostra de nomine rationem sui ostendit; id vocatur, quod dilectio penes Graecos est.[3]) Quantiscunque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum, siquidem inopes quosque refrigerio isto iuvamus, non qua penes vos parasiti affectant ad gloriae famulandae libertatis sub auctoramento ventris inter contumélias saginandi, sed qua penes deum maior est contemplatio mediocrium. Si honesta caussa est convivii, reliquum ordinem disciplinae aestimate, qui sit, de religionis officio: nihil vilitatis, nihil immodestiae admittit; non prius discumbitur, quam oratio ad deum praegustetur; editur quantum esurientes capiunt; bibitur quantum pudicis est utile. Ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum deum sibi esse; ita fabulantur, ut qui sciant dominum audire. Post aquam manualem et lumina, ut quisque de scripturis sanctis vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium deo canere; hinc probatur quomodo biberit. Aeque oratio convivium dirimit. Inde disceditur non in catervas caesionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciviarum, sed ad eandem curam modestiae et pudicitiae, ut qui non tam coenam coenaverint, quam disciplinam. Haec coitio Christianorum merito sane illicita, si illicitis par, merito damnanda, [si non dissimilis damnandis,][4]) si quis de ea queritur eo titulo, quo de factio-

---

1) Vv. aedificant — morituri desunt in codd. Agob. et Lugd. et in edd. Rhen., Aldi, Gel., Barr., Gangn. 2) Codd. Agob., Lugd., et ed. Rhen.: stabularii. 3) Sic scriptum exstat in cod. Lugd.; cod. Fuld. id vocatur quo etc.; ceteri: vocatur enim ἀγάπη, id quod dilectio penes Gr. est. 4) Vv. uncis inclusa ex uno cod. Fuld. addiderunt Rig. et Hav.; sed illis receptis Haverc. post damnandis recte inseruisset factiosa vel factio.

nibus querela est. In cuius perniciem aliquando convenimus? Hoc sumus congregati, quod et dispersi, hoc universi, quod et singuli, neminem laedentes, neminem contristantes. Quum probi, quum boni coeunt, quum pii, quum casti congregantur, non est factio dicenda, sed curia.

40. At e contrario illis nomen factionis accommodandum est, qui in odium bonorum et proborum conspirant, qui adversum sanguinem innocentium conclamant, praetexentes sane ad odii defensionem illam quoque vanitatem, quod existiment omnis publicae cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse in caussa. Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si coelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim Christianos ad leonem. Tantos ad unum? Oro vos, ante Tiberium, id est ante Christi adventum, quantae clades orbem et urbem ceciderunt? Legimus Hieran, Anaphen et Delon et Rhodon et Co insulas multis cum millibus hominum pessum abiisse. Memorat et Plato maiorem Asiae et Africae terram Atlantico mari ereptam. Sed et mare Corinthium terrae motus ebibit, et vis undarum Lucaniam Italiae abscissam in Siciliae nomen relegavit. Haec utique non sine iniuria incolentium accidere potuerunt. Ubi vero tunc, non dicam deorum vestrorum contemptores Christiani, sed ipsi dii vestri, cum totum orbem cataclysmus abolevit, vel ut Plato putavit, campestre solummodo? Posteriores enim illos clade diluvii contestantur ipsae urbes, in quibus nati mortuique sunt, etiam quas condiderunt; neque enim alias in hodiernum manerent, nisi et ipsae postumae cladis illius. Nondum Iudaeum ab Aegypto examen Palaestina susceperat, nec iam illic Christianae sectae origo consederat, quum regiones affines eius Sodoma et Gomorra igneus imber exussit. Olet adhuc incendio terra, et si qua illic arborum poma conantur,[1]) oculis tenus, ceterum contacta cinerescunt. Sed nec Tuscia iam tunc atque Campania de Christianis querebatur, quum Volsinios de coelo, Tarpeios[2]) de suo monte perfudit ignis. Nemo adhuc Romae deum verum adorabat, cum Annibal apud Cannas Romanos annulos, cae-

1) Rhen., Latin., Gangnaeus: oriantur; et in sqq. codd. Fuld., Agob. et Lugd. cineres sunt. 2) Tarpeios Gothofredus reposuit ex lib. I. ad natt. c. 9.; in codd. mss. legitur Pompeios.

des suas, modio metiebatur. Omnes dii vestri ab omnibus colebantur, cum ipsum Capitolium Senones occupaverunt. Et bene, quod si quid adversi accidit urbibus, eaedem clades templorum quae et moenium fuerunt, ut iam hoc revincam, non a deis evenire, quia et ipsis evenit. Semper humana gens male de deo meruit: primo quidem ut inofficiosn eius, quem cum intelligeret ex parte, non solum non requisivit timendum, sed et alios sibi citius commenta est[1]) quos coleret; dehinc quod non inquirendo innocentiae magistrum, et nocentiae iudicem et exactorem, omnibus vitiis et criminibus inolevit. Ceterum si requisisset, [sequeretur, ut] cognosceret et recognosceret requisitum, et recognitum observaret, et observatum magis propitium experiretur quam iratum. Eundem ergo nunc quoque scire debet iratum, quem et retro semper, priusquam Christiani nominarentur. Cuius bonis utebatur ante editis, quam deos sibi fingeret, cur non ab eo etiam mala intelligat evenire, cuius bona esse non sensit? Illius rea est, cuius et ingrata. Et tamen si pristinas clades comparemus, leviora nunc accidunt, ex quo Christianos a deo orbis accepit. Ex eo enim et innocentia seculi iniquitates temperavit, et deprecatores dei esse coeperunt. Denique cum ab imbribus aestiva hiberna suspendunt et annus in cura est, vos quidem, quotidie pasti statimque pransuri, balneis et cauponis et lupanaribus operati, aquilicia Iovi immolatis, nudipedalia populo denuntiatis, coelum apud Capitolium quaeritis, nubila de laquearibus exspectatis, aversi ab ipso et deo et coelo. Nos vero ieiuniis aridi et omni continentia expressi, ab omni vitae fruge dilati, in sacco et cinere volutantes, invidia coelum tundimus, deum tangimus, et cum misericordiam extorserimus, Iupiter honoratur a vobis, Deus negligitur.[2])

41. Vos igitur importuni rebus humanis, vos rei publicorum incommodorum, vos malorum illices semper, apud quos deus spernitur, statuae adorantur. Utique enim credibilius haberi debet, cum irasci qui negligatur, quam qui

1) Ita cod. Fuld.; vulgo legebatur: non requisivit, sed et alios insuper sibi commentata est, quos coleret; Heraldi codd. commenta quos coleret, Ald. commentaret deletis quae sequuntur. 2) Vv. a vobis, deus negligitur in solo cod. Fuld. leguntur.

coluntur: aut nae illi iniquissimi, si propter Christianos etiam cultores suos laedunt, quos separare deberent a meritis Christianorum. Hoc, inquitis, et in deum vestrum repercutere est, qui et ipse patiatur propter profanos etiam cultores suos laedi. Admittite prius dispositiones eius, et non retorquebitis. Qui enim semel aeternum iudicium destinavit post seculi finem, non praecipitat discretionem, quae est conditio iudicii, ante seculi finem. Aequalis est interim super omne hominum genus et indulgens et increpans; communia voluit esse et commoda profanis et incommoda suis, ut pari consortio omnes et lenitatem eius et severitatem experiremur. Quia haec ita didicimus[1]) apud ipsum, diligimus lenitatem, metuimus severitatem, vos contra utramque despicitis: et sequitur, ut omnes seculi plagae nobis, si forte, in admonitionem, vobis in castigationem a deo obveniant. Atquin nos nullo modo laedimur: inprimis quia nihil nostra refert in hoc aevo, nisi de eo quam celeriter excedere; dehinc quia si quid adversi infligitur, vestris id meritis deputatur. Sed etsi aliqua nos quoque perstringunt ut vobis cohaerentes, laetamur magis recognitione divinarum praedicationum, confirmantium scilicet fiduciam et fidem spei nostrae. Si vero ab eis quos colitis omnia vobis mala eveniunt nostri caussa, quid colere perseveratis tam ingratos, tam iniustos, qui magis vos in dolorem Christianorum iuvare et asserere debuerant?[2])

42. Sed alio quoque iniuriarum titulo postulamur, et infructuosi in negotiis dicimur. Quo pacto homines vobiscum degentes, eiusdem victus, habitus, instructus, eiusdem ad vitam necessitatis? Neque enim Brachmanae aut Indorum gymnosophistae sumus, silvicolae et exules vitae. Meminimus gratiam nos debere deo domino creatori; nullum fructum operum eius repudiamus; plane temperamus, ne ultra modum aut perperam utamur. Itaque non sine foro, non sine macello, non sine balneis, tabernis, officinis, stabulis, nundinis vestris, ceterisque commerciis cohabitamus in hoc seculo. Navigamus et nos vobiscum et militamus,

1) Cod. Fuld. qui autem discimus; codd. Lugd., Gorz. et ed. Pamel. quia (Gelen. qui) aequitatem didicimus etc. 2) In vett. libris excepto Fuldensi omnibus addita leguntur vv. quos separare deberent a meritis Christianorum, quae inepta delevit Rigaltius.

et rusticamur, et mercamur, proinde miscemus artes, operas nostras publicamus usui vestro. Quomodo infructuosi videamur negotiis vestris, cum quibus et de quibus vivimus, non scio. Sed si ceremonias tuos non frequento; attamen et illa die homo sum. Non lavo sub noctem Saturnalibus, ne et noctem et diem perdam; attamen lavo et debita hora et salubri, [1]) quae mihi et calorem et sanguinem servet; rigere et pallere post lavacrum mortuus possum. Non in publico Liberalibus discumbo, quod bestiariis supremam [2]) coenantibus mos est; attamen ubi de copiis tuis coeno. [3]) Non emo capiti coronam. Quid tua interest, emptis nihilominus floribus quomodo utar? puto gratius [esse] liberis et solutis et undique vagis; sed etsi in coronam coactis, nos coronam naribus novimus, viderint qui per capillum odorantur. Spectaculis non convenimus; quae tamen apud illos coetus venditantur si desideravero, libentius de suis locis sumam. [4]) Thura plane non emimus; si Arabiae queruntur, scient Sabaei pluris et carioris suas merces Christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis. Certe, inquitis, templorum vectigalia quotidie decoquunt, stipes quotusquisque iam iactat. Non [enim] sufficimus et hominibus et diis vestris mendicantibus opem ferre, nec putamus aliis quam petentibus impertiendum. Denique porrigat manum Iupiter et accipiat, cum interim plus nostra misericordia insumit vicatim, quam vestra religio templatim. Sed cetera vectigalia gratias Christianis agent ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abstinemus, ut, si ineatur quantum publico [5]) pereat fraude et mendacio vestrarum professionum, facile ratio haberi possit, unius speciei querela compensata pro commodo ceterarum rationum. [6])

---

1) Ita cod. Fuld.; reliqui omnes: Non lavor diluculo Sat. — lavo et honesta hora etc. 2) Sic Rig. et Hav.; al. suprema, al. sub primam. 3) In codd. Agob. et Lugd. post coeno interrogandi signum legitur; sed forte post ubi v. excidit discumbo. 4) Codd. Fuld. et Lugd., Rhen. et Pamel. liberius. Cod. Fuld. de suis de propriis locis. sumam, in qua script. interpretis vestigia satis sunt aperta; al. sumere, al. sumantur, al. sumatur, al. sumo. 5) Cod. Fuld. et Hav. publico; ceteri: vectigalibus. 6) Cod. Fuld. compensatio pro ceterarum rationum securitate.

43. Plane confitebor, quinam, si forte, vere de sterilitate Christianorum conqueri possint.[1]) Primi erunt lenones, perductores, aquarioli[2]), tum sicarii, venenarii, magi, item harioli, haruspices, mathematici. His infructuosos esse magnus fructus est. Et tamen quodcunque dispendium est rei vestrae per hanc sectam, cum aliquo utique praesidio compensari potest. Quanti habetis, non dico qui iam de vobis daemonia excutiant, non dico iam qui pro vobis quoque vero deo preces sternant, quia forte non creditis[3]), sed a quibus nihil timere possitis

44. At enim illud detrimentum reipublicae tam grande quam verum nemo circumspicit, illam iniuriam civitatis nullus expendit, quum tot iusti impendimur, quum tot innocentes erogamur. Vestros enim iam contestamur actus, qui quotidie iudicandis custodiis praesidetis, qui sententiis elogia dispungitis. Tot a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur; quis illic sicarius, quis manticularius, quis sacrilegus, aut corruptor, aut lavantium praedo, idem etiam Christianus adscribitur? aut cum Christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes? De vestris semper aestuat carcer, de vestris semper metalla suspirant, de vestris semper bestiae saginantur, de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic Christianus, nisi hoc tantum, aut si et aliud, iam non Christianus.

45. Nos ergo soli innocentes. Quid mirum, si necesse est? Enimvero necesse est. Innocentiam a deo edocti, et perfecte eam novimus ut a perfecto magistro revelatam et fideliter custodimus, ut ab incontemptibili dispectore mandatam.[4]) Vobis autem humana aestimatio[5])

---

1) Sic locum auctoritate codd. restituit Heraldus; olim leg. Plane confitebor qui conqueruntur. Nam si qui forte — possint (al. possunt, al. possent). 2) Cod. Fuld. harioli, Lugd. egarioli, cod. Scriv. moecharioli. 3) Vv. quia forte non creditis, desunt in cod. Fuld. delevitque Rig. in ed. sua. 4) Ita cod. Agob., Pam., Iun., Rig., Hav. Sed cod. Fuld. ab intemtibili deo doctore praeceptam. Barraeus: ab incomptibili dispensatore mandatam. Aldus: ut ab inconceptibili dispensatore mandatum. Rhen. et Herald.: ab incontemtibili dispensatore mandatam. 5) Cod. Fuld. humana doctrina; in sq. Rhen. et Ald. hum. damnatio.

innocentiam tradidit, humana item dominatio imperavit; inde nec plenae nec adeo timendae estis disciplinae ad innocentiae veritatem. Quanta est prudentia hominis ad demonstrandum quid vere bonum? quanta auctoritas ad exigendum? tam illa falli facilis, quam ista contemni. Atque adeo quid plenius dictum est: non occides, an vero: ne irascaris quidem? Quid perfectius prohibere adulterium, an etiam ab oculorum solitaria concupiscentia arcere? Quid eruditius de maleficio, an et de maleloquio interdicere? Quid instructius, iniuriam non permittere, an nec vicem iniuriae sinere? dum tamen sciatis ipsas quoque leges vestras, quae videntur ad innocentiam pergere, de divina lege ut antiquiore formam mutuatas. Diximus iam de Mosis aetate. Sed quanta auctoritas legum humanarum, quum illas et evadere homini contingat, et plerumque in admissis delitescere, et aliquando contemnere ex voluntate vel necessitate delinquendi, recogitata etiam brevitate supplicii cuiuslibet, non tamen ultra mortem remansuri?[1]) Sic et Epicurus omnem cruciatum doloremque depretiat, modicum quidem contemptibilem pronuntiando, magnum vero non diuturnum. Enimvero nos qui sub deo omnium speculatore dispungimur, quique aeternam ab eo poenam providemus, merito soli innocentiae occurrimus, et pro scientiae plenitudine, et pro latebrarum difficultate, et pro magnitudine cruciatus non diuturni, verum sempiterni, eum timentes, quem timere debebit et ipse qui timentes iudicat, deum, non proconsulem timentes.

46. Constitimus, ut opinor, adversus omnium criminum intentionem, quae Christianorum sanguinem flagitat. Ostendimus totum statum nostrum, et quibus modis probare possimus ita esse, sicut ostendimus, ex fide scilicet et antiquitate divinarum litterarum, item ex confessione spiritualium potestatum. Quis nos revincere audebit, non arte verborum, si eadem forma, qua probationem constituimus

---

1) Vulgatam restituimus scripturam, quam et Heraldus exhibuit, nisi quod pro et evadere posuit etsi ev. Hav.: contingat; plerumque in adm. delitescenti, et al. cont. ex involuntate vel nec. delinquenti (codd. mss. omnes delinquendi), rec. etiam pro brevitate (al. Recogitate ea etiam pro brev.) supplicii etc.

de veritate?[1]) Sed dum unicuique manifestatur veritas nostra, interim incredulitas, dum de bono sectae huius obducitur, quod usui iam et de commercio innotuit, non utique divinum negotium existimat, sed magis philosophiae genus. Eadem, inquit, et philosophi monent et profitentur, innocentiam, iustitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam. Cur ergo quibus comparamur de disciplina, proinde illis non adaequamur ad licentiam impunitatemque disciplinae? vel cur et illi ut pares nostri non urgentur ad officia, quae nos non obeuntes periclitamur?[2]) Quis enim philosophum sacrificare, aut deierare, aut lucernas meridie vanas prostituere compellit? Quin imo et deos vestros palam destruunt, et superstitiones vestras commentariis quoque accusant, laudantibus vobis. Plerique etiam in principes latrant sustinentibus vobis. Et facilius statuis et salariis remunerantur, quam ad bestias pronuntiantur. Sed merito; philosophi enim non Christiani cognominantur. Nomen hoc philosophorum daemonia non fugat. Quidni, quum secundum deos philosophi daemonas deputent? Socratis vox est: si daemonium permittat. Idem et quum aliquid de veritate sapiebat, deos negans, Aesculapio tamen gallinaceum prosecari iam in fine iubebat, credo ob honorem patris eius, quia Socratem Apollo sapientissimum omnium cecinit. O Apollinem inconsideratum! Sapientiae testimonium reddidit ei viro, qui negabat deos esse. In quantum odium flagrat veritas, in tantum qui eam ex fide praestat offendit; qui autem adulterat et affectat, hoc maxime nomine gratiam pangit apud insectatores veritatis, [qua et illusores et contemtores][3]). Mimice philosophi affectant veritatem et affectando corrumpunt, ut qui gloriam captant: Christiani eam necessario appetunt et integre praestant, ut qui saluti suae curant. Adeo neque de scientia neque de disciplina, ut putatis, aequamur. Quid enim

---

1) Cod. Fuld. et Hav.: Existat qui nos revincere audebit; non — de veritate audebit reniti, quam scripturam et Rig. probavit eiecta voce existat. In sqq. delevit idem vv. dum u. m. v. nostra. 2) Cod. Fuld. non proine adaequamur diligentia et immunitate disciplinae? vel cur et illud pares nostri non urgentur etc. 3) Vv. uncis inclusa et sq. mimice delevit Rig. Cod. Lugd. quam inclusores et corruptores; al. qua illusores et corruptores.

Thales ille princeps physicorum sciscitanti Croeso de divinitate certum renuntiavit, commeatus deliberandi saepe frustratus? Deum quilibet opifex Christianus et invenit et ostendit et exinde totum, quod in deo quaeritur, re quoque assignat; licet Plato [1]) affirmet factitatorem universitatis neque inveniri facilem et inventum enarrari in omnes difficilem. Ceterum si de pudicitia provocemus, lego partem sententiae Atticae in Socratem corruptorem adolescentium pronuntiatam. [2]) Sexum nec femineum mutat Christianus. [3]) Novi et Phrynen meretricem Diogenis supra recubantis ardori subantem. Audio et quendam Speusippum de Platonis schola in adulterio periisse. Christianus uxori suae soli masculus nascitur. Democritus excaecando semetipsum, quod mulieres sine concupiscentia aspicere non posset, et doleret, si non esset potitus, incontinentiam emendatione profitetur. At Christianus salvis oculis feminam videt, animo adversus libidinem caecus est. Si de probitate defendam, ecce lutulentis pedibus Diogenes superbos Platonis toros alia superbia deculcat: Christianus nec in pauperem superbit. Si de modestia certem, ecce Pythagoras apud Thurios, Zeno apud Prienenses tyrannidem affectant: Christianus vero nec aedilitatem. Si de animi aequitate congrediar, Lycurgus ἀποκαρτέρησιν optavit, quod leges eius Lacones emendassent: Christianus etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparem, Anaxagoras depositum hospitibus denegavit: Christianus etiam extra fidelis vocatur. Si de simplicitate consistam, Aristoteles familiarem suum Hermiam turpiter loco excedere fecit: Christianus nec inimicum suum laedit. Idem Aristoteles tam turpiter Alexandro regendo potius adulatur, quam Plato Dionysio ventris gratia venditatur. Aristippus in purpura sub magna gravitatis superficie nepotatur, et Hippias, dum civitati insidias disponit, occiditur. Hoc pro suis omni atrocitate dissipatis nemo unquam Christianus tentavit. Sed dicet aliquis, etiam de nostris excedere quosdam a regula

---

1) Vid. Plat. in Timaeo p. 28 C ed. Steph. 2) Rig. et Hav. auctoritate cod. Fuld. Socratem: corruptor adol. pronuntiatur; ceteri: corruptorem adol. pronuntiatam aut pronuntiatum. 3) Christianus ad sexum nec feminae mutat cod. Fuld. et edd. Rig. et Hav.

disciplinae; desinunt tum Christiani haberi penes nos, philosophi vero illi cum talibus factis in nomine et in honore sapientiae perseverant apud vos. Quid adeo [1]) simile philosophus et Christianus, Graeciae discipulus et coeli, famae negotiator et salutis [2]), verborum et factorum operator, rerum [3]) aedificator et destructor, interpolator erroris et integrator veritatis, furator eius et custos. [4])

47. Adhuc enim mihi [5]) proficit antiquitas praestructa divinae litteraturae, quo facile credatur thesaurum eam fuisse posteriori cuique sapientiae. Et si non onus iam voluminis temperarem, etiam excurrerem in hanc quoque probationem. Quis poëtarum, quis sophistarum, qui non de prophetarum fonte potaverit? Inde igitur philosophi sitim ingenii sui rigaverunt; nam quia quaedam de nostris habent, ea propter nos comparant illis. [6]) Inde, opinor, et a quibusdam philosophia legibus quoque eiecta est, a Thebanis dico, a Spartiatis et Argivis. Dum ad nostra conantur et homines gloriae, ut diximus, et eloquentiae solius libidinosi, si quid in sanctis offenderunt digestis, exinde regestum [7]) pro instituto curiositatis ad propria verterunt, neque satis credentes divina esse, quo minus interpolarent, neque satis intelligentes, ut adhuc tunc subnubila, etiam ipsis Iudaeis obumbrata, quorum propria videbantur. Nam et si qua simplicitas erat veritatis, eo magis scrupulositas humana fidem aspernata nutabat, per quod in incertum miscuerunt etiam quod invenerant certum. Inventum enim solummodo deum non ut invenerant disputaverunt,

---

1) Cod. Lugd., Ald., Rig. et Hav.: Adeo quid; scribendum fortasse, Atque adeo quid etc. 2) Edd. ante Rigaltium omnes: vitae, cod. Fuld. et salutis vitae. 3) Edit. Rig. excepta omnes: et rerum. Sed s. deorum, ut coniecit A. Neander, s. idolorum scripsisse videtur Tertull. 4) Edd. ante Rigaltium: destr., amicus et inimicus erroris, veritatis interpolator et integrator et expressor, et furator eius et custos? 5) Vulgo: Antiquior omnibus ni fallor? Adhuc etc. Rhen., Gangn., Her.: Ant. omn. veritas (ni fallor) et hoc mihi etc. Gelen. custos antiquior omnibus ni fallor? et hoc m. etc. Sed recte vocc. ista ab hoc loco aliena deleverunt Rigalt. all. 6) Ita haec verba, quae deleverat Rigalt., e cod. Fuld. restituit Hav., ceteri: ut quae de nostris habent, ea nos comparent illis. 7) Vv. exinde regestum Rig. inseruit auctoritate cod. Fuld.

ut de qualitate et de natura eius et de sede disceptent. Alii incorporalem asseverant, alii corporalem, qua Platonici, qua et Stoici; alii ex atomis; alii ex numeris, qua Epicurus et Pythagoras, alii ex igne, qua Heraclito visum est; et Platonici quidem curantem rerum; contra Epicurei otiosum et inexercitum, et ut ita dixerim, neminem humanis rebus; positum vero extra mundum Stoici, qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc, intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo intra illud maneat, quod regat. Si et de ipso mundo natus innatusve sit, decessurus mansurusve sit, variant; sic et de animae statu, quam alii divinam et aeternam, alii dissolubilem contendunt: ut quis sensit, ita et intulit aut reformavit. Nec mirum, si vetus instrumentum ingenia philosophorum interverterunt. Ex horum semine et nostram hanc novitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias adulteraverunt, et de una via obliquos multos tramites et inexplicabiles sciderunt. Quod ideo suggesserim, ne cui nota varietas sectae huius in hoc quoque nos philosophis adaequare videatur, et ex varietate defensionum iudicet veritatem.[1]) Expedite autem praescribimus adulteris nostris, illam esse regulam veritatis, quae veniat a Christo, transmissa per comites ipsius, quibus aliquanto posteriores diversi isti commentatores probabuntur. Omnia adversus veritatem de ipsa veritate constructa sunt, operantibus aemulationem istam spiritibus erroris. Ab his adulteria huiusmodi salutaris disciplinae subornata; ab his quaedam etiam fabulae immissae, quae de similitudine fidem infirmarent veritatis, vel eam sibi potius evincerent[2]), ut quis ideo non putet Christianis credendum, quia nec poëtis, nec philosophis, vel ideo magis poëtis et philosophis existimet credendum, quia non Christianis. Itaque et ridemur deum praedicantes iudicaturum. Sic enim et poëtae et philosophi tribunal apud inferos ponunt. Si gehennam comminemur, quae est ignis arcani subterraneus ad poenam thesaurus,

---

1) Sic Her., Pam., la Cerda, Rig., Hav., Ald. et Rhen.: ut ex veritate defensionum vindicet veritatem (Wouw. vanitatem, cod. Fuld. defectionem vindicet veritatis.) 2) Rhen., Ald., Herald. vel etiam si possent evincerent, cod. Fuld. vel eadem sibi potius fidem raperent.

proinde decachinnamur. Sic enim et Pyriphlegethon apud mortuos amnis est. Et si paradisum nominemus, locum divinae amoenitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum, maceria quadam igneae illius zonae a notitia orbis communis segregatum, Elysii campi fidem occupaverunt. Unde haec, oro vos, philosophis aut poëtis tam consimilia? non nisi de nostris sacramentis: si de nostris sacramentis, ut de prioribus, ergo fideliora sunt nostra, magisque credenda, quorum imagines quoque fidem inveniunt; si de suis sensibus, iam ergo sacramenta nostra imagines posteriorum habebuntur, quod rerum forma non sustinet; nunquam enim corpus umbra aut veritatem imago praecedit.

48. Age iam, si quis philosophus affirmet, ut ait Laberius de sententia Pythagorae, hominem fieri ex mulo, colubram ex muliere, et in eam opinionem omnia argumenta eloquii virtute detorserit, nonne consensum movebit et fidem infiget etiam ab animalibus abstinendi? propterea-que persuasum quis hoc habeat, ne forte bubulam de aliquo proavo suo obsonet. At enim Christianus, si de homine hominem ipsumque de Caio Caium reducem repromittat, [statim illic vesica queritur;] [1]) lapidibus magis, nec saltem caestibus a populo exigetur? Quasi non, quaecunque ratio praeest animarum humanarum in corpora reciprocandarum, ipsa exigat illas in eadem corpora revocari; quia hoc ist revocari, esse quod fuerant. Nam si non id sunt, quod fuerant, id est, humanum et id ipsum corpus indutae, iam non ipsae erunt, quae fuerant. Porro quae iam non erunt ipsae, quomodo redisse dicentur? Aut aliud factae non erunt ipsae, aut manentes ipsae non erunt aliunde. [2]) Multis etiam iocis et otio [3]) opus erit, si velimus

---

1) Vv. uncis inclusa Hav. e cod. Fuld. inseruit. — Pro caestibus al. caedibus, al. coetibus. 2) Ita Hav. e cod. Fuld. In prioribus edd. locus ita erat descriptus: Si quaecunque ratio praeest animarum humanarum reciprocandarum in corpora, cur non in eandem substantiam redeant, quum hoc sit restitui, id esse quod fuerat? Iam non ipsae sunt, quae fuerant, quia non potuerunt esse quod non erant, nisi desinant esse quod non erant, nisi desinant esse quod fuerant. Ex hac quoque scripturae diversitate coni. Hav., Apologeticum a Tertull. bis editum esse. 3) Sic Wouw. ems. et Rig., Pamel. aliique: locis ex otio, Gel.: locis et ocio, Hav. iocis ex otio.

ad hanc partem lascivire, quis in quam bestiam reformari videretur.[1]) Sed de nostra magis defensione (qui proponimus, multo utique dignius credi, hominem ex homine rediturum, quemlibet pro quolibet, dum hominem, ut eadem qualitas animae in eandem restauretur conditionem, etsi non effigiem, certe quia ratio restitutionis destinatio iudicii est) necessario idem ipse qui fuerat exhibebitur, ut boni seu contrarii meriti iudicium a deo referat. Ideoque repraesentabuntur et corpora, quia neque pati quicquam potest anima sola sine stabili materia, id est carne; et quod omnino de iudicio dei pati debent animae, non sine carne meruerunt, intra quam omnia egerunt. Sed quomodo, inquis, dissoluta materia exhiberi potest? Considera temetipsum, o homo, et fidem rei invenies. Recogita quid fueris, antequam esses: utique nihil; meminisses enim, si quid fuisses. Qui ergo nihil fueras, priusquam esses, idem nihil factus quum esse desieris; cur non possis esse rursus de nihilo eiusdem ipsius auctoris voluntate, qui te voluit esse de nihilo? Quid novi tibi eveniet? qui non eras, factus es; quum iterum non eris, fies. Redde si potes rationem, qua factus es, et tunc require, qua fies. Et tamen facilius utique fies, quod fuisti aliquando, quia aeque non difficile factus es, quod nunquam fuisti aliquando. Dubitabitur, credo, de dei viribus, qui tantum corpus hoc mundi de eo quod non fuerat, non minus quam de morte vacationis et inanitatis composuit[2]) animatum spiritu omnium animarum animatore, signatum et per ipsum humanae resurrectionis exemplum in testimonium vobis. Lux quotidie interfecta resplendet, et tenebrae pari vice decedendo succedunt, sidera defuncta reviviscunt, tempora ubi finiuntur, incipiunt, fructus consumuntur et redeunt; certe semina non nisi corrupta et dissoluta fecundius surgunt, omnia pereundo servantur, omnia de interitu reformantur. Tu homo, tantum nomen, si intelligas te, vel de titulo Pythiae disceus, dominus omnium morientium et resurgentium, ad hoc morieris, ut pereas? Ubicunque resolutus fueris,

---

1) Ita leg. in cod. Fuld., quod probarunt Her., Rig., Hav. In ceteris edd.: Quis, inquam, (Rhen. unquam) reformari vidit? 2) Codd. scripturam imposuit ita emendavit Wouw. assentientibus Rig. et Hav.

quaecunque te materia destruxerit, hauserit, aboleverit, in nihilum prodegerit, reddet te. Eius est nihilum ipsum, cuius et totum. Ergo, inquitis, semper moriendum erit, et semper resurgendum. Si ita rerum dominus destinasset, ingratis experireris conditionis tuae legem. At nunc non aliter destinavit, quam praedicavit. Quae ratio universitatem ex diversitate composuit, ut omnia ex aemulis substantiis sub unitate constarent ex vacuo et solido, ex animali et inanimali, ex comprehensibili et incomprehensibili, ex luce et tenebris, ex ipsa vita et morte: eadem aevum quoque ita destinata ac distincta conditione conseruit, ut prima haec pars ab exordio rerum, quam incolimus, temporali aetate ad finem defluat, sequens vero, quam expectamus, in infinitam aeternitatem propagetur. Quum ergo finis et limes medius, qui interhiat, affuerit, ut etiam mundi ipsius species transferatur aeque temporalis, quae illi dispositioni aeternitatis aulaei vice oppansa est: tunc restituetur omne humanum genus ad expungendum, quod in isto aevo boni seu mali meruit, et exin dependendum in immensam aeternitatis perpetuitatem. Ideoque nec mors iam, nec rursus ac rursus resurrectio, sed erimus iidem qui nunc, nec alii post: dei quidem cultores apud deum semper, superinduti substantia propria aeternitatis; profani vero et qui non integri ad deum, in poena aeque iugis ignis, habentis ex ipsa natura eius divinam scilicet subministrationem incorruptibilitatis. [1]) Noverunt et philosophi diversitatem arcani et publici ignis. Ita longe alius est qui usui humano, alius qui iudicio dei apparet, sive de coelo fulmina stringens, sive de terra per vertices montium eructans; non enim absumit, quod exurit, sed dum erogat, reparat. Adeo manent montes semper ardentes, et qui de coelo tangitur, salvus est, ut nullo iam igni decinerescat. Et hoc erit testimonium ignis aeterni, hoc exemplum iugis iudicii poenam nutrientis: montes uruntur et durant. Quid nocentes et dei hostes?

49. Haec sunt, quae in nobis solis praesumptiones vocantur, in philosophis et poëtis summae scientiae et in-

---

1) Hav. et qui non integre ad deum, in poena (Rig. in poenam) aeque iugis ignis, habentis (Rig. habentes) ex i. n. e. divina sc. subm. incorr.

signia ingenia. Illi prudentes, nos inepti, illi honorandi, nos irridendi, imo eo amplius et puniendi. Falsa nunc sint quae tuemur, et merito praesumptiones, attamen necessaria; inepta, attamen utilia; si quidem meliores fieri coguntur, qui eis credunt metu aeterni supplicii et spe aeterni refrigerii. Itaque non expedit falsa dici, nec inepta haberi, quae expedit vera praesumi. Nullo titulo damnari licet omnino quae prosunt. In vobis itaque praesumptio est haec ipsa, quae damnat utilia. Proinde nec inepta esse possunt, certe etsi falsa et inepta, nulli tamen noxia; nam et multis aliis similia, quibus nullas poenas irrogatis, vanis et fabulosis, inaccusatis et impunitis, ut innoxiis. Sed in eiusmodi errores, si utique, irrisu iudicandum est[1]), non gladiis et ignibus, et crucibus, et bestiis; de qua iniquitate saevitiae non modo caecum hoc vulgus exsultat et insultat, sed et quidam vestrum, quibus favor vulgi de iniquitate captatur, gloriantur, quasi non totum, quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. Certe, si velim, Christianus sum: tunc ergo me damnabis, si damnari velim; quum vero quod in me potes, nisi velim, non potes; iam meae voluntatis est quod potes, non tuae potestatis. Proinde et vulgus vane de nostra vexatione gaudet; proinde enim nostrum est gaudium, quod sibi vindicat, qui malumus damnari, quam a deo excidere; contra illi qui nos oderunt, dolere non gaudere debebant, consecutis nobis quod elegimus.

50. Ergo, inquitis, cur querimini, quod vos insequamur, si pati vultis, eum diligere debeatis, per quos patimini quod vultis? Plane volumus pati, verum eo more,

---

1) Rig. Sed in eiusmodi enim, si utique, inrisu iud. est etc. Hav. delevit v. enim. In Heraldi mss. Sed in eiusmodi enim si utique irrisui iud. est etc., et ipse scribere maluit: Sed in eiusm. error sit. Utique irrisu iud. est etc. Cod. Fuld. ut noxiis: aeque enim, si utique inrisum, iud. est. Ald., Rhen. et Gangn.: Sed in eiusm., si utique, irrisioni adiudicandum est etc. Ed. Fran. Sed in eiusm. error si utique, irrisu vindicandum est etc. Gelen.: Sed in eiusm. error, si utique irrisioni adiudicandus est, non gladiis — bestiis vindicandus. Non dubitavimus pro error scribere errores, ut adsit, quo referatur et eiusmodi et iudicandum.

quo et bellum nemo quidem libens[1]) patitur, cum et trepidare et periclitari sit necesse; tamen et proeliatur omnibus viribus, et vincens in proelio gaudet, qui de proelio querebatur, quia et gloriam consequitur et praedam. Proelium est nobis, quod provocamur ad tribunalia, ut illic sub discrimine capitis pro veritate certemus. Victoria est autem, pro quo certaveris, obtinere. Ea victoria habet et gloriam placendi deo et praedam vivendi in aeternum. Sed obducimur; certe cum obtinuimus: ergo vicimus, cum occidimur; denique evadimus, cum obducimur. Licet nunc sarmenticios et semaxios[2]) appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur. Hic est *habitus* victoriae nostrae, haec palmata vestis; tali curru triumphamus. Merito itaque victis non placemus; propterea enim desperati et perditi existimamur. Sed haec desperatio et perditio penes vos in caussa gloriae et famae vexillum virtutis extollunt. Mucius dextram suam libens in ara reliquit: o sublimitas animi! Empedocles totum sese Catanensium Aetnaeis incendiis donavit: o vigor mentis! Aliqua Carthaginis conditrix rogo secundum matrimonium dedit: o praeconium castitatis! Regulus, ne unus pro multis hostibus viveret, toto corpore cruces patitur: o virum fortem et in captivitate victorem! Anaxarchus, quum in exemplum[3]) ptisanae pilo contunderetur, tunde, tunde, aiebat, Anaxarchi follem, Anaxarchum enim non tundis: o philosophi magnanimitatem, qui de tali suo exitu etiam iocabatur! Omitto eos qui cum gladio proprio aliove genere mortis mitiore de laude pepigerunt. Ecce enim et tormentorum certamina coronantur a vobis. Attica meretrix, carnifice iam fatigato, postremo linguam suam comestam in faciem tyranni saevientis exspuit, ut exspueret et vocem, ne coniuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Eleates consultus a Dionysio, quidnam philosophia praestaret, quum respondisset, contemptum mortis,[4]) flagellis tyranni subiectus sententiam suam ad mortem usque

1) Ita Rig. et Hav. ex auctoritate cod. Fuld. Ceteri: quo et bellum miles. Nemo quippe libens etc. 2) Ald. semassios; Rhen., Gangn., Barraeus semissios; Gelen. semissarios; cod. Lugd. semarios; Fuld. sarmentarios et semiaxios. 3) Ita cod. Fuld., Ald., Rig., Hav., alii: in exitium. 4) Sic Gelen. et Rig. Cod. Fuld. et ed. Hav. contemptu mortis im-

signabat. Certe Laconum flagella, sub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata, tantum honorem tolerantiae domui conferunt, quantum sanguinis fuderint. O gloriam licitam, quia humanam, cui nec praesumptio perdita nec persuasio desperata deputatur in contemptu mortis et atrocitatis omnimodae, cui tantum pro patria, pro agro, pro imperio, pro amicitia pati permissum est, quantum pro deo non licet! Et tamen illis omnibus et statuas defunditis et imagines inscribitis et titulos inciditis in aeternitatem; quantum de monumentis potestis scilicet, praestatis et ipsi quodammodo mortuis resurrectionem. Hanc qui veram a deo sperat, si pro deo patiatur, insanus est. Sed hoc agite, boni praesides, meliores multo apud populum, si illis Christianos immolaveritis. Cruciate, torquete, damnate, atterite nos. Probatio est enim innocentiae nostrae iniquitas vestra. Ideo nos haec pati deus patitur. Nam et proxime ad lenonem damnando Christianam potius, quam ad leonem, confessi estis labem pudicitiae apud nos atrociorem omni poena et omni morte reputari. Nec quicquam tamen proficit exquisitior quaeque crudelitas vestra, illecebra est magis sectae. Plures efficimur, quoties metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum. Multi apud vos ad tolerantiam doloris et mortis hortantur, ut Cicero in Tusculanis, ut Seneca in Fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus. Nec tamen tantos inveniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo. Illa ipsa obstinatio, quam exprobratis, magistra est. Quis enim non contemplatione eius concutitur ad requirendum, quid intus in re sit? quis non, ubi requisivit, accedit? ubi accessit, pati exoptat, ut totam dei gratiam redimat, ut omnem veniam ab eo compensatione sanguinis sui expediat? omnia enim huic operi delicta donantur. Inde est, quod ibidem sententiis vestris gratias agimus; ut est aemulatio divinae rei et humanae, cum damnamur a vobis, a deo absolvimur.

---

passibilem fieri etc. Rhen. et Her. impassibilibus flagellis, alii: impassibilis flagellis etc. Voc. subiectus recepimus ex cod. Fuld., vulgo leg. obiectus.

AD NATIONES

LIBER PRIMUS.

1. Testimonium ignorantiae vestrae, quae iniquitatem dum defendit, revincit, in promptu est, quod omnes, qui vobiscum retro ignorabant et vobiscum oderant, simul eis contigit scire, desinunt odisse qui desinunt ignorare, imo fiunt et ipsi quod oderant, et incipiunt odisse quod fuerant. Adeo quotidie adolescentem numerum Christianorum ingemitis. Obsessam vociferamini civitatem; in agris, in castellis, in insulis Christianos; omnem sexum, omnem aetatem, omnem denique dignitatem transgredi a vobis quasi detrimento doletis. Nec tamen hoc ipso ad aestimationem alicuius latentis boni animos promovetis; non licet rectius suspicari, non libet propius experiri; hic tantum curiositas humana torpescit. Amatis ignorare, quod alii gaudeant invenisse; mavultis nescire, quia iam odistis, quasi certe non odituros vos sciatis. Atquin, si nullum erit odii, reperietur optimum utique ab iniustitia priore discedere; sin vero caussa constiterit, nihil odio detrahetur, quod adeo amplius iustitiae scientia cumulabitur, nisi si emendari pudet aut excusari piget. Scio plane, qua responsione soletis redundantiae nostrae testimonium convenire: non utique eo bonum praeiudicari, quia plerosque convertat et sibi rapiat, inquitis. Novi demutationem mentis in malas partes. Quot desertores bonae vitae? quot transfugae in perversum? Multi bona fide, imo iam plures pro extremitatibus temporum. Verum deficit adaequatio comparationis istius. Nam de malo ita constat apud omnes, ut ne ipsi quidem rei, qui ad malum transeunt et a vobis in perversa divertunt, defendere malum pro bono audeant. Turpia timori, pudori impia habent; denique gestiunt latere, devitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati; ne torti quidem facile aut semper confitentur, certe damnati moerent; exprobrant etenim quod erant in semetipsos; malae mentis ab inno-

centia transitum vel fato imputant; adeo nolunt suum esse, quia malum negare non possunt. Christiani vero quid tale consequuntur? Neminem pudet, neminem poenitet, nisi tantum pristinorum. Si denotatur, gloriatur: si trahitur, non subsistit. Si accusatur, non defendit; interrogatus, confitetur; damnatus, gloriatur. Quod hoc malum est, in quo mali natura cessat?

2. In quo ipsi etiam contra formam iudicandorum malorum iudicatis. Nam nocentes quidem perductos, si admissum negent, tormentis urgetis ad confessionem, Christianos vero sponte confessos, tormentis comprimitis ad negationem. Quae tanta perversitas, ut confessioni repugnetis, tormentorum officia mutetis, gratis reum evadere, invitum compellentes negare? Praesides extorquendae veritatis, de solis nobis mendacium exquiritis, ut dicamus nos non esse quod sumus. Opinor, non vultis nos malos esse, ideoque gestitis de isto nomine excludere. Sane ceteros ad hoc tenditis et carnificatis, ut negent esse quod esse dicuntur. Atquin illis negantibus non creditis; nobis, si negaverimus, statim creditis. Si certi estis nos nocentissimos esse, cur etiam in hoc aliter quam nocentes a vobis agimur? Non dico, quod neque accusationi neque recusationi spatium commodetis; soletis et inaccusatos et indefensos non temere damnare. Sed verbi gratia si de homicida confutatur [1]), non statim confesso eo nomen homicidae dispuncta caussa est aut satiata cognitio. Quamquam confessis difficile creditis; verum insuper consequentia exigitis, quotiens caedem egerit, quibus in locis, quibus spoliis, sociis, receptoribus, ne quid omnino mali hominis delitescat, aut desit aliquid instruendae ad sententiam veritati. Porro de nobis, quos atrocioribus ac pluribus criminibus deputatis, breviora ac leviora elogia conficitis. Credo, non vultis oneratos, quos omni opere perditos vultis, aut non putatis requirenda quae nostis. Hoc ergo perversius, si cogitis negare, de quibus certissime scitis, imo, quod magis odio vestro competebat, seposita forma iudicandi, proprio studio non ad negationem certare, ne quos odistis liberaretis, sed ad confessionem singulorum scelerum, quo magis inimicitiae satiarentur ex-

1) Rigalt. coniecit: consultatur.

aggeratione poenarum, dum recognoscitur, quot quisque iam convivia illa celebrasset, quotiens in tenebris incursionis incesta. Quid? quod eradicandi generis diffundenda erat requisitio, porrigenda quaestio in socios consciosque. Perducerentur infantarii et coqui et ipsi canes pronubi, emendata res esset. Etiam spectaculis gratia adgregaretur; quanto enim studio in caveam conveniretur, depugnaturo aliquo, qui centum infantes devorasset? Sed enim tam horrenda tamque monstruosa de nobis deferuntur. Utique erui debuerunt, ne incredibilia viderentur, et odium in nos publicum refrigesceret. Nam et plerique fidem talium temperant, horrentes naturam quaerere pabulum ferinum, quam concubitus ab humano genere praeclusit.

3. Vos igitur, alias diligentissimi ac pertinacissimi discussores scelerum longe minorum, cum talibus tam horrendis et omnem impietatem supergressis eam diligentiam deseratis, neque confessionem recipiendo iudicantibus semper laborandam, neque exquisitionem digerendo damnatoribus semper consulendam: iam apparet, omne in nos crimen non alicuius sceleris sed nominis dirigi. Adeo, si de criminum veritate constaret, ipsa criminum nomina damnatis accommodarent, ut ita pronuntiaretur in nos: illum homicidam, vel incestum, vel quodcunque iactamur, duci, suffigi, ad bestias dari placet. Porro sententiae vestrae nihil nisi Christianum confessum notant; nullum criminis nomen exstat, nisi nominis crimen est. Haec etenim est revera ratio totius odii adversus nos. Nomen in caussa est, quod quaedam occulta vis per vestram ignorantiam oppugnat, ut nolitis scire pro certo, quod vos pro certo nescire certi estis, et ideo nec creditis quae non probantur, et, ne probentur facile [1]), non vultis inquirere, ut nomen inimicum sub praesumptione criminum puniatur: adeo ut de nomine inimico recedatur, ideo negare compellimur, dehinc negantes liberamur tota impunitate praeteritorum: iam non cruenti, neque incesti, quia nomen illud amisimus. Sed dum haec ratio suo loco ostenditur, vos quam insequimini ad expugnationem nominis, edite: quod nominis crimen, quae offensa, quae culpa? Praescribitur enim vobis,

1) Hav. corr. ne prob. falsae etc.

non posse crimina obiicere, quae neque institutum dirigit neque probatio [1]) adsignat neque sententia enumerat. Quod praesidi offeratur, quod de reo inquiratur, quod respondetur vel negatur, quod de consilio recitatur, id reum agnosco. Itaque de nominis merito, si qui reatus est nominum, si qua accusatio vocabulorum, ego arbitror nullam esse vocabulo aut nomini querelam, nisi cum quid aut barbarum sonat, aut infaustum sapit, vel impudicum, vel aliter quam enuntiantem delectet. Haec vocabulorum aut nominum crimina, sicuti verborum atque sermonum barbarismus est vitium et soloecismus et insulsior figura. Christianum vero nomen, quantum significatio est, de unctione interpretatur; etiam cum corrupte a vobis Chrestiani pronuntiamur (nam ne nominis quidem ipsius liquido certi estis), sic quoque de suavitate vel bonitate modulatum est. Detinetis igitur in hominibus innoxiis etiam nomen innoxium nostrum, non incommodum linguae, non auribus asperum, non homini malum, non patriae infestum, sed et graecum aliis et sonorum et interpretatione iucundum. Et utique non gladio aut cruce aut bestiis punienda sunt nomina.

4. Sed dicitis, sectam nomine puniri sui auctoris. Primo quidem, sectam de auctoris appellatione notari, utique probum usitatumque ius est, dum Philosophi quoque de auctoribus cognominentur, Pythagorici et Platonici, ut medici Erasistratei, et grammatici Aristarchii. Itaque si ob auctorem malum mala secta, tradux mali nominis plectitur. Atquin temeritate praesumeretur; prius erat cognoscere auctorem, ut cognosceretur secta, quam de secta inspectionem auctoris retinere. At nunc necessario ignorando sectam, qui ignoratis auctorem, aut non recensendo auctorem, quia nec sectam recensetis, in solum nomen impingitis, quasi in illo detinentes sectam et auctorem, quos omnino non nostis. Et tamen philosophis patet libertas transgrediendi a vobis in sectam et auctorem et suum nomen, nec quisquam illis odium movet, cum in mores, ritus, cultus, victusque vestros palam ac publice omnem eloquii amaritudinem elatrent, cum legum contemptu, sine respectu per-

---

1) Rig. prolatio. — In sqq. scrib. respondeatur vel negetur — recitetur.

sonarum, ut quidam etiam in principes ipsos libertatem suam impune iaculentur. Sed veritatem seculo operosissimam philosophi quidem affectant, possident autem Christiani; ideoque qui possident, magis displicent, quia qui affectat, illudit, qui possidet, defendit; denique Socrates ex ea parte damnatus est, quia propius tentaverat veritatem, deos vestros destruendo; quamquam nondum tunc in terris nomen Christianum, tamen veritas semper damnabatur. Itaque et sapientem non negabitis, cui etiam Pythius vester testimonium dixerat. Virorum, inquit, omnium Socrates sapientissimus. Vicit Apollinem veritas, ut ipse adversus se pronuntiaret; confessus est enim, se deum non esse, sed eum quoque sapientissimum affirmans, qui deos abnuebat; porro apud vos eo minus sapiens, quia deos abnuens, cum ideo sapiens, quia deos abnuens. Quo more etiam nobis soletis: bonus vir Lucius Titius, tantum quod Christianus; item alius: ego miror Caium Seium gravem virum factum Christianum. Pro stultitiae caecitate laudant quae sciunt, vituperant quae nesciunt, et id quod sciunt eo quod nesciunt vitiant. Nemini subvenit: ne ideo bonus quis et prudens, quia Christianus; aut ideo Christianus, quia prudens et bonus; cum sit humanius occulta manifestis adiudicare, quam manifesta de occulto praeiudicare. Aliquos [1]) retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos norant, emendatos repente mirantur, et tamen mirari quam assequi norunt. Alii tanta obstinatione certant, ut cum suis utilitatibus depugnent, quas de commercio istius nominis capere possunt. Scio maritum unum atque alium, anxium retro de uxoris suae moribus, qui ne mures quidem in cubiculum irrepentes sine gemitu suspicionis sustinebat, comperta caussa novae sedulitatis et inusitatae captivitatis, omnem uxori patientiam obtulisse, negasse zelotypum, maluisse lupae quam Christianae maritum; ipsi suam licuit in perversum demutare naturam, mulieri non permisit in melius reformari. Pater filium, de quo queri desierat, exheredavit. Dominus servum, quem praeterea necessarium senserat, in ergastulum dedit. Simul quis intellexerit Christianum, mavult nocentem. Nam et ipsa per se traducitur disciplina, nec aliunde prodimur,

---

1) Le Prior. coni. Alii, quos etc.

quam de bono nostro. Si et mali de suo malo radiant, cur nos soli contra instituta naturae pessimi de bono denotamur? Quid enim insigne praeferimus, nisi primam sapientiam, qua frivola humanae manus opera non adoramus; abstinentiam, qua ab alieno temperamus; pudicitiam, quam nec oculis contaminamus; misericordiam, qua super indigentes flectimur; ipsam veritatem, qua offendimus; ipsam libertatem, pro qua mori novimus? Qui vult intelligere qui sint Christiani, istis indicibus utatur necesse est.

5. Quod ergo dicitis: pessimi et probrosissimi avaritia, luxuria, improbitate; non negabimus quosdam; sufficit et hoc ad testimonium nominis nostri: si non omnes, si non plures. Necesse est in corpore, [et] quantum velis integro aut puro, ut naevus aliquis effruticet, aut verrucula exsurgat, aut lentigo sordescat. Coelum ipsum nulla serenitas tam colata purgat, ut non alicuius nubeculae flocculo resignetur. Modica macula in fronte, in parte quadam exemplari visa, quo universitas munda est: maior boni portio modico malo ad testimonium sui utitur. Cum tamen aliquos de nostris malos probatis, iam hoc ipso Christianos non probatis; quaerite, secta cui malitiae deputatur? Ipsi in colloquio, si quando adversus nos, cur ille, inquitis, fraudator, si abstinentes Christiani? cur immitis, si misericordes? Adeo testimonium redditis, non esse tales Christianos, dum cur tales sint qui dicuntur Christiani, retorquetis. Multum distantiae inter crimen et nomen, inter opinionem et veritatem. Nam et nomina sic sunt instituta, ut fines suos habeant inter dici et esse. Quot denique philosophi dicuntur, nec tamen legem philosophiae adimplent? Omnes nomen de professionibus gestant; seducant nomen professionis praestantia, qui superficie vocabuli infamant veritatem. Non statim sunt, qui dicuntur; sed quia non sunt, frustra dicuntur, et fallunt eos, qui rem nomini addicunt, cum de re status nominis competat. Et tamen eiusmodi neque congregant neque participant nobiscum, facti per delicta denuo vestri; quando ne illis quidem misceamur, quos vestra vis atque saevitia ad negandum subegit. Utique enim facilius inter nos inviti desertores disciplinae, quam voluntarii continerentur. Ceterum sine caussa vocatis Christianos, quos ipsi negant Christiani, qui se negare non norunt.

6. His propositionibus responsionibusque nostris, quas

veritas de suo suggerit, quotiens comprimitur et coarctatur conscientia vestra, taciłae ignorantiae suae testis, confugitis aestuantes ad arulam quandam, id est, legum auctoritatem, quod utique non plecterent sectam istam, nisi de meritis apud conditores legum constitisset. Quid ergo prohibuit apud exsecutores quoque legum proinde constare, cum de ceteris criminibus, quae similiter legibus arcentur ac puniuntur, nisi prius requiratur, poena cessat? verbi gratia, homicidam, adulterum lege, discutitur tamen de ordine admissi; et tamen cognitum est omnibus genus facti. Christianum puniunt leges. Si quod est factum Christiani, erui debet; nulla lex prohibet inquirere. Atquin pro legibus facit inquisitio. Quomodo enim legem observabis cavendo quod lege prohibetur, adempta diligentia cavendi per defectum agnoscendi quid observes. Nulla sibi lex debet conscientiam iustitiae suae, sed eis a quibus captat obsequium. Ceterum suspecta lex est, si probari se non vult. Merito igitur tamdiu iustae in Christianos et reverendae et observandae censentur, quamdiu ignoratur quod persequuntur; merito, post agnitionem iniquissimae repertae, cum suis machaeris et patibulis et leonibus despuuntur; legis iniustae honor nullus est. Ut opinor autem, dubitatur de iniquitate legum quarundam, cum quotidie novis consultis constitutisque duritias nequitiasque earum temperetis.

7. Unde ergo, inquitis, tantum de vobis famae licuit, cuius testimonium suffecerit forsitan conditoribus legum? Quis oro, sponsor aut illis tunc aut exinde vobis de fide? Fama est. Nonne haec est: fama malum, quo non aliud velocius ullum? [1]) Cur malum, si vera semper sit, non mendacio [2]) plurimum? quae ne tum quidem cum vera defert, a libidine mendacii cessat, ut non falsa veris intexat adiiciens, detrahens, varietate confundens. Quid, quod ea conditio illi, ut nonnisi cum mentitur perseveret; tamdiu enim vivit, quamdiu non probat quicquam; siquidem approbata cadit, et quasi officio nuntiandi functa decedit; exinde res tenetur, res nominatur; nec quisquam dicit, verbi gratia: hoc Romae aiunt factum; aut: fama est, illum pro-

---

1) Virg. Aen. IV, 174. 2) Rig. assentiente Haverc. emend. mendacior.

vinciam sortitum; sed: ille provinciam sortitus est, et: hoc factum est Romae. Nemo famam nominat, nisi incertus, quia nemo sit fama, sed conscientia certus; nemo famae credit, nisi stultus, quia sapiens non credit incerto. Fama, quantacunque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit necesse est, exinde in traduces quodammodo linguarum et aurium serpit et modicum originum vitium rumores obscurat, ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacia seminaverit, quod saepe fit aut aemulationis ingenio aut suspicionis arbitrio aut etiam nova mentiendi voluptate. Sed bene, quod omnia tempus revelat, testibus sententiis et proverbiis vestris, ipsaque natura, quae ita ordinata est, ut nihil lateat, etiam quod fama non prodidit. Videte, qualem prodiciam adversus nos subornastis, quia quod semel detulit tantoque tempore ad fidem corroboravit, usque adhuc probare non potuit. Principe Augusto nomen hoc ortum est, Tiberio disciplina eius illuxit, sub Nerone damnatio invaluit, ut iam hinc de persona persecutoris ponderetis: si pius ille princeps, impii Christiani, si iustus, si castus, iniusti et incesti Christiani, si non hostis publicus, nos publici hostes; quales simus damnator ipse demonstravit, utique aemula sibi puniens. Et tamen permansit erasis omnibus hoc solum institutum Neronianum, iustum denique ut dissimile sui auctoris. Igitur aetati nostrae nondum anni CCL. Tot iniqui interea, tot cruces divinitatem consecutae, tot infantiae trucidatae, tot panes cruentati, tot strages lucernarum, tot errores nuptiarum, et adhuc Christianis sola fama decernit. Habet quidem grande fundamentum de vitio ingenii humani, felicius in acerbis atrocibusque mentitur; quanto enim proni ad malitiam, tanto ad mali fidem opportuni estis, facilius denique falso malo, quam vero bono creditur. Si quem tamen apud vos prudentiae locum iniquitas reliquisset, ad explorandam famae fidem utique iustitia poscebat dispicere, a quibus potuisset fama in vulgus, et ita in totum orbem dari. Ab ipsis enim Christianis non opinor, cum vel ex forma ac lege omnium mysteriorum silentii fides debeatur; quanto magis talium, quae prodita non evitarent interim humana animadversione praesentaneum supplicium? Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei. Oro vos, extraneis unde notitia, cum etiam iusta et licita mysteria omnem arbitrii extraneum caveant?

nisi inclita minus spernunt. Atquin extraneis tam honorare quam confingere magis competit.... domesticorum curiositas furata est per rimulas et cavernas. Quid, cum domestici eos vobis prodant? Omnes a nullis magis prodimur, quanto magis, si atrocitas tanta sit, quae iustitia indignationis omnem familiaritatis fidem rumpit, non potuerit continere, quod horruit, mens, quod expavit, oculus? Hoc quoque mirum, si et ille, qui tanto impatientiae iure prosiluit, deferre et non probare gestit, et ille, qui audiit, non et [1]) videre curavit; siquidem par fructus est et delatoris, si quod detulit probet, et auditoris, si quod audit etiam sibi credat. Tunc, inquitis, primo delatum et exhibitum est, auditum et inspectum est, atque exinde famae commendatum. Hoc quidem superscendit omnem admirationem, si semel deprehensum est quod semper admittitur, nisi desivimus iam talia factitare. Atquin et idem vocamur, et in iisdem deputamur, et de die redundamus; quo [2]) plures, hoc pluribus odiosi; magis increscit odium, increscente materia; proficiente multitudine reorum, quid ita non proficit multitudo nuntiatorum? Quod sciam, et conversatio notior facta est; scitis et dies conventuum nostrorum; itaque et obsidemur et opprimimur, et in ipsis arcanis congregationibus detinemur. Quis unquam tamen semeso puero supervenit? quis incruentato pane vestigia dentium deprehendit? quis tenebris repentino lumine irruptis immunda aliqua, ne dixerim incesta indicia recognovit? Si praemio impetramus, ne tales in publicum extrahamur, quare et opprimimur? Possumus et omnino non extrahi; quis enim proditionem criminis alicuius sine crimine ipso aut vendit aut redimit? Sed quid extraneis speculatoribus et indicibus detractem, qui talia obiiciatis, quae non ab ipsis nobis cum maxima vociferatione publicentur, aut statim audita, si prius demonstrantur, aut postea reperta, si interim celentur? Sine dubio enim initiatum volentibus mos est prius ad magistrum sacrorum vel patrem adire. Tum ille dicet: Infans tibi qui adhuc vagit [3]) necessarius, qui immoletur, et panis aliquantum, qui in sanguine

---

1) Rigalt. non et probare — et non videre. 2) Rig. quod. 3) Codd. Mss. vagetur.

infringatur, praeterea candelabra, quae canes annexi deturbent, et offulae, quae eosdem canes [1]): sed et mater aut soror tibi necessaria est. Quid, si nullae erunt? opinor, legitimus Christianus esse non poteris? Haec, oro vos, denuntiata ab aliis sustinent prodi? Diversum opus non est scire illos [2]); prius fallaciae negotium perpetratur, ignaris et dapes et nuptiae subiiciuntur. Nihil enim unquam retro de Christianis mysteriis audierunt. Tamen postea cognoscant necesse est vel aliis quos inducunt praeministranda. Ceterum quam vanum est profanos scire quod nesciat sacerdos? Tacent igitur, et accepto ferunt, et nihil tragoediae Thyestae vel Oedipodis erumpunt, et non protrahunt ad populum, fide in ministros et magistris et de ipsis potiores morsus iam doctis..... rapiunt. Si nihil tale probetur, grande nescio quid aestimari oportet, cuius compensatio tantarum atrocitatum tolerantia constat. Miserae atque miserandae nationes, ecce proponimus vobis disciplinae nostrae sponsionem. Vitam aeternam sectatoribus et conservatoribus suis spondet, e contrario profanis et aemulis supplicium aeternum aeterno igni comminatur; ad utramque caussam mortuorum resurrectio praedicatur. Viderimus de fide istorum, dum suo loco digeruntur; interim credite, quemadmodum nos. Volo enim scire, si per talia scelera adire parati estis, quemadmodum nos? Veni, si quis es, demerge ferrum in infantem; vel si alterius officium est, tum modo specta morientem animam, antequam vixit, certe excipe rudem sanguinem in quo panem tuum saties, vescere libenter; interea discumbens dinumera loca, ubi mater aut soror torum presserit; nota diligenter, ut cum tenebrae irruerint, tentantes scilicet diligentiam singulorum, non erres extraneam incursans: piaculum feceris, nisi incestum. Haec cum expunxeris, vives in aevum. Cupio respondeas, si tanti facias aeternitatem? imo iccirco nec credis, et iam si credideris, nego te velle, et iam si velles, nego te posse. Cur autem alii possint, si vos non potestis? cur non possitis, si alii possunt. Impunitatem, aeternitatem quanto

---

1) Apol. 8. „offulae, quae illos ad eversionem luminum extendant.“ Quod voc. extendant hic aut restituendum aut subintelligendum esse censet Haverc. 2) Rig. Diversum opus. Non est scire illos etc.

constare vultis? An hae nobis omni modo redimendae videntur? an alii ordines dentium Christianorum, et alii specus faucium, et alii ad incesti libidinem nervi? Non, opinor; satis enim est nobis sola veritate a vestra positione discerni. Tertium genus dicimur, cynopae [1]) aliqui, vel sciapodes, vel aliqui de subterranea antipodes.

8. Si qua istic, apud vos saltem ratio est, edatis velim primum et secundum genus, ut ita de tertio constet. Psammetichus quidem putavit tibi se ingenio exploratus, si de prima generis: dicitur enim infantes recenti e partu seorsum a commercio hominum alendos tradidisse nutrici, quam et ipsam propterea elinguaverat, ut in totum exsules vocis humanae non auditu formarent loquelam, sed suo promentes eam primam nationem designarent, cuius sonum natura dictasset. Prima vox Bekkos [2]) renuntiata est; interpretatio eius Panis apud Phrygas nomen est; Phryges primi genus exinde habentur. Sed hoc unum erit de vanitatibus vestrarum fabularum non otiose nobis retractandum, quo fidem vestram vanitatibus quam veritatibus [3]) deditam demonstrare gestimus. An omnino credibile sit, tali membro desecto, vastato ipsius animae organo et utique radicitus caeso, castratis faucibus, quae etiam extrinsecus periculose vulnerantur, exinde tabo in praecordia refluente, postremo aliquamdiu cessantibus alimentis, vitam nutrici perdurasse? Age nunc, perseveraverit Philomelae medicamentis .... quam et ipsam prudentiores, non linguae caede, sed pudoris rubore mutam interpretantur. Si ergo vixit, potuit effutire aliquid obtusum et exarticulatum sonum tinnitumque, sine modulatu labellorum, expanso ore, lingua stupente, de solis faucibus cogi licet: id fors tunc infantes, quia unicum, facilius commentati, paulo modulatius, utpote liguatuli, inventum alicuius interpretationis impegerint. Sint nunc primi Phryges, non tamen tertii Christiani; quantae enim aliae gentium series post Phrygas? Verum recogitate, ne quos tertium genus dicitis, principem locum obtineant, siquidem non ulla gens non Christiana; itaque quaecunque gens prima, nihilominus Christiana. Ridicula demen-

---

1) Rig. Cynopennae; sed cf. Apol. 8. 2) Codd. Mss. Pactos. Cf. Herod. 2, 2. 3) Scrib. van. potius quam ver.

tia, novissimos dicitis et tertios nominatis. Sed de superstitione tertium genus deputamur, non de ratione, ut sint Romani, Iudaei, dehinc Christiani. Ubi autem Graeci? vel si in Romanorum superstitionibus censentur, quandoquidem etiam deos Graeciae Roma sollicitavit, ubi saltem Aegyptii, et ipsi, quod sciam, privatae curiosaeque religionis? Porro, si tam monstruosi, qui tertii loci, quales habendi, qui primo et secundo antecedunt?

9. Sed quid ego mirer vana vestra, cum ex forma naturali concorporata et concreta intercessit malitia et stultitia sub eodem mancipe erroris? Sane, quia non miror, enumerem necesse est, et vos recognoscendo miremini, in quantam stultitiam incidatis, qui omnis cladis publicae vel iniuriae nos caussas esse vultis. Si Tiberis redundaverit, si Nilus non redundavit, si coelum stetit, si terra movit, ... tiva vastavit, si fames afflixit, statim omnium vox: Christi ..... tum. Quasi modicum habeant aut aliud metuere! Quid igitur? Opinor, ut contemptores deorum vestrorum haec iacula eorum provocamus. Ut supra edidimus, aetatis nostrae nondum anni trecenti, quantae clades ante id spatium supra universum orbem ad singulas urbes et provincias ceciderunt? quanta bella externa et intestina? quot pestes, fames, ignes, hiatus, motusque terrarum seculum digessit? Ubi tunc Christiani, cum res Romana tot historias laborum suorum subministravit? ubi tunc Christiani, cum Hierennape [1]) et Delphos et Rhodos et Creta insulae multis cum millibus hominum pessumierunt; vel quam Plato memorat maiorem Asiam aut Africam in Atlantico mari mersam; cum Vulsinios de coelo, Tarpeios de suo monte perfudit ignis, cum terrae motu mare Corinthium ereptum est, cum totum orbem cataclysmus abolevit? Ubi tunc, non dicam contemptores deorum Christiani, sed ipsi dei vestri, quos clade illa posteriores loca, oppida approbant, in quibus nati, morati, sepulti sunt, etiam quae condiderunt? non alias enim superfuissent ad hodiernum, nisi postuma cladis illius. Sed relegere et revolvere non curatis testimonia temporum aliter vobis renuntiata, inprimis ne deos vestros iniustissimos pronuntietis, qui propter contemptores etiam

1) Scrib. Hiera, Anaphe (vel Napea) et Delos etc. Cf. Apol. 40.

cultores suos laedunt; tunc enim vosmetipsos errare probatis, si deos traditis, qui vos a meritis profanorum non discernunt. Quodsi, ut unus atque alius ..... mus ait, iccirco vobis quoque irascuntur, quoniam de nostra eradicatione negligitis, absolutum est de infirmitate et mediocritate eorum: nam non irascerentur vobis in animadversione cessantibus, si ipsi exsequi possent; quamquam et alias confitemini istud, si quando illos supplicio nostro videmini ulcisci. Abaliud a maiore defenditur.

10. Pudeat igitur deos ab homine defendi. Effundite iam omnia venena, omnia calumniae tela infligite huic nomini, non cessabo ultra repellere; at postmodum obtundentur expositione totius nostrae disciplinae; nunc vero eadem ipsa de nostro corpore vulsa in vos retorquebo, eadem vulnera criminum in vobis defossa monstrabo, quo machaeris vestris admentationibusque [1]) cadatis. Iam primo, quod in nos generali accusatione dirigitis, divortium ab institutis maiorum, considerate etiam atque etiam, ne vobiscum communicemus crimen istud. Ecce enim per omnia vitae ac disciplinae corruptam, imo delatam in vobis antiquitatem recognosco. De legibus quidem iam supra dictum est, quod eas novis de die consultis constitutisque obruistis. De reliqua vero conversationis humanae dispositione palam subiacet, quanto a maioribus mutaveritis, cultu, habitu, apparatu, ipsoque victu, ipsoque sermone. Nam pristinum ut rancidum relegatis, exclusa ubique antiquitas in negotiis, in officiis; totam auctoritatem maiorum vestra auctoritas deiecit. Sane, quod vobis magis probro est, laudatis semper vetustates, et nihilominus recusatis. Qua perversitate tant ..... maiorum apud vos permanere probari debuerunt, cum ea quae probatis recusetis? Sed et ipsum quod videmini a maioribus traditum fidelissime custodire et defendere, vel quo maxime reos non transgressionis postulatis, de quo totum odium Christiani nominis animatur, deorum dico culturam, perinde a vobis destrui ac despici ostendam, nisi quod non perinde; nos enim contemptores deorum haberi nulla ratio est, quia nemo contemnit quod sciat omnino non esse. Quod omnino est, id contemni potest, quod

1) Rig. adment. i. e. iaculis.

nihil est, nihil patitur. Igitur quibus est, ab eis patiatur necesse esse. Quo magis oneramini, credentes esse et contemnentes, colentes et despuentes, honorantes et lacessentes! Licet etiam hinc recognoscere, inprimis, cum alii alios deos colitis, eos, quos non colitis, utique contemnitis; praelatio alterius sine alterius contumelia esse non potest, nec ulla electio non [1]) reprobatione componitur. Qui de pluribus suscipit aliquem, eum quem non suscipit despexit. Sed tot ac tanti ab omnibus coli non possunt. Iam ergo tunc primo contempsistis, non veriti scilicet ita instituere, ut omnes coli non possent. At enim illi sapientissimi ac prudentissimi maiores, quorum institutis renuntiare non nostis, maxime in persona deorum vestrorum, ipsi quoque impii deprehenduntur. Mentior, si nunquam censuerant, ne qui imperator fanum, quod in proelio vovisset, prius dedicasset, quam senatus probasset, ut contigit M. Aemilio, qui voverat Alburno deo. Utique enim impiissimum, imo contumeliosissimum admissum est, in arbitrio et libidine sententiae humanae locare honorem divinitatis, ut deus non sit, nisi cui esse permiserit senatus. Saepe censores inconsulto populo adsolaverunt; certe Liberum patrem cum sacro suo consules senatus auctoritate urbe non solummodo, verum tota Italia eliminaverunt. Ceterum Serapem et Isidem et Arpocratem et Anubem prohibitos Capitolio Varro commemorat, eorumque statuas a senatu deiectas, nonnisi per vim popularium restructas. Sed tamen et Gabinius consul Kalendis Ianuariis, cum vix hostias probaret, prae popularium coetu, quia nihil de Serape et Iside constituisset, potiorem habuit senatus censuram, quam impetum vulgi, et aras institui prohibuit. Habetis igitur in maioribus vestris, etsi non nomen, attamen sectam Christianam, quae deos negligit. Horum, si vos saltem integrum honoribus vestris rei esse laesae religionis: sed invenio conspirasse a vobis tam superstitionis quam impietatis profectum. Quanto enim irreligiosiores deprehendimini? Privatos enim deos, quos Lares et Penates domestica consecratione perhibetis, domestica licentia inculcatis, venditando pignerando pro necessitate ac voluntate. Essent quidem tolera-

---

1) Ex Apol. 13. in. corrig. sine reprobatione.

biliora eiusmodi contumaciae sacrilegia, nisi quod eo iam contumeliosiora, quod modica. Sed aliquo solatio privatorum et domesticorum deorum querelae iuvantur, quod publicos turpius contumeliosiusque tractetis. Iam primum, quos in hastarium regessistis, publicanis subd . . . tis [1]), omni quinquennio inter vectigalia vestra proscriptos addicitis. Sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addicitur, conducitur . . . . [2]) sub eadem voce praeconis, eadem exactione quaestoris. Sed enim agri tributo onusti viliores, hominum capita stipendio censa ignobiliora; nam hae sunt captivitatis notae et poenae [3]). Dei vero, qui magis tributarii, magis sancti, imo qui magis sancti magis tributarii. Maiestas constituitur in quaestum, negotiatio religione proscribitur, sanctitas locationem mendicat; exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri, pro stipitibus, pro ostiis; venditis totam divinitatem, non licet eam gratis coli; plus denique publicanis reficitur, quam sacerdotibus. Non suffecerat vectigalium deorum contumelia, de contemptu scilicet aestimanda, nec contenti estis deis honorem non habuisse, nisi etiam, quemcunque habetis, depretietis aliqua indignitate. Quid enim omnino ad honorandos eos facitis, quod etiam non mortuis vestris ex aequo praebeatis? Exstruitis deis templa, aeque mortuis templa; exstruitis aras deis, aeque mortuis aras, eisdem titulis superscribitis litteras [4]), easdem statuis inducitis formas, ut cuique ars aut negotium aut aetas fuit: senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, et miles in Marte, et Vulcano faber ferri consecratur. Nihil itaque mirum, si hostias easdem mortuis, quas et deis caeditis, eosdemque odores crematis. Quis istam contumeliam excuset, quae ut aut [5]) mortuos cum deis deputet? Regibus quidem etiam sacerdotia adscripta sunt, sacrique apparatus, ut tensae et currus et solisternia et lectisternia . . . . tie [6]) et ludi. Plane, quoniam illis coelum patet, hoc quoque non

1) Haverc. ex Apol. 13. emend. subditatis. 2) Hav. ex Apol. 13. emend. conducitur divinitas sub eadem voce etc. 3) Cod. ms. captivitate notae poena. Rigalt. captivitatis notae; sed voc. poenae non est delendum. Cf. Apol. 13. 4) Ita Rigalt.: Semler (vel Schütz): aras eisdem tit. superscriptis litt. 5) Haverc. ad Apol. 21. emend. utut mortuos. 6) Rig. et feriae et ludi.

sine contumelia deorum: primo quidem, quod non decuerit alios eis adnumerari, quibus datum sit post mortem deos fieri; secundum, quod tam libere atque manifeste coram populo peieraret contemplator Proculus in coelum recepti, nisi contemneret quos deieraret, quam ipse, quam ii, qui ei peierare permittant; consentiunt enim ipsi nihil esse quod deierant, imo insuper et praemio afficiunt, quia publice contempserit periurii vindices; quamquam periurii apud vos [1]) unusquisque purus est. Imo iam per deos deierandi periculum evanuit, potiore habita religione per Caesarem deierandi, quod et ipsum ad offuscationem pertinet deorum vestrorum; facilius enim per Caesarem peierantes punirentur, quam per ullum Iovem [2]). Sed contemptus honestior est, habens quandam superbiae gloriam; venit enim aliquando etiam de fiducia vel conscientiae securitate vel naturali sublimitate animi. Derisus vero quanto lascivior, tanto denotatior ad contumeliae morsum. Recognoscite igitur, quam derisores inveniamini numinum vestrorum, non dico quales sitis in sacrificando, quod enecta et tabida quaeque mactatis; de opimis autem et integris supervacua [3]) esui capitula et ungulas et plumarum setarumque praevulsa, et si quid domi quoque habituri non fuissetis. Omitto quae vulgae aut sacrilegae gulae videbuntur maiorum prope religionem convenire; atquin doctissimi gravissimi, quatenus gravitas atque prudentia de doctrina proficere credunt, et irreverentissimi erga deos vestros semper existunt, nec eis cessit litteratura, quam ut aut turpia aut vana aut falsa de deis inferat. Ab ipso exordiar Homero vestro, eius unda omnis et omne aequor, cui quantum honorem additis, tantum deis vestris derogastis, magnificando qui de eis lusit. Adhuc meminimus Homeri; ille opinor est, qui divinam maiestatem humana conditione tractavit, casibus et passionibus humanis deos imbuens, qui de illis favore diversis gladiatoria quodammodo paria commisit: Venerem sauciat sagitta humana, Martem tredecim mensibus in vinculis detinet fortasse periturum, eadem Iovem paene perpessum a coelitum plebe traducit, aut lacri-

---

1) Cod. ms. quamquam periurii apud vos, quod un. p. est. Hav. ad Apol. 25. tanquam periuria apud vos, quod un. p. est. 2) Hav. corr. per parvulum Iovem. 3) Rigalt. supervacui; cf. Apol. 14.

mus eius super Sarpedonem excutit, aut luxuriantem cum Iunone foedissime inducit, commendato libidinis desiderio per commemorationem amicarum. Exinde quis non poëtarum ex auctoritate principis sui in deos insolens, aut vera prodendo aut falsa fingendo? Et tragici quidem aut comici pepercerunt, ut non aerumnas ac poenas dei praefarentur? Taceo de philosophis, quos superbia severitatis et duritia disciplinae ab omni timore securos, nonnullus etiam afflatus veritatis adversus deos erigit: denique et Socrates in contumeliam eorum quercum et canem et hircum [1]) iurat. Nam etsi iccirco damnatus est, cum poenituerit Athenienses damnationis, discriminatores quoque impenderit, restituitur testimonium Socrati, et possum retorquere, probatum esse in illo, quod nunc reprobatur in nobis. Sed et Diogenes nescio quid in Herculem lusit, et Romani stili Diogenes Varro trecentos Ioves, seu Iupiteres dicendum est, sine capitibus inducit. Cetera lasciviae ingenia etiam voluptates vestras per dedecus deorum administrant. Dispicite apud vos Lentulorum et Hostiorum sacrilegas venustates, utrum mimos an deos vestros in strophis et iocis rideatis; sed et histrionicas litteras magna cum voluptate suscipitis, quae omnem foeditatem designant deorum. Constuprantur coram vobis maiestates in corpore impuro. Famosum et diminutum caput imago cuiuslibet dei vestit. Luget Sol filium fulmine extinctum laetantibus vobis, Cybela pastorem suspirat fastidiosum non erubescentibus vobis, et sustinetis Iovis elogia modulari. Plane religiosiores estis in gladiatorum cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta poenarum, proinde saltant dei vestri, argumenta et historias nocentibus erogandis, aut in ipsis deis nocentes puniuntur. Vidimus saepe castratum Attin deum a Pessinunte, et qui vivus cremabatur Herculem induerat. Risimus et meridiani ludi de deis lusum, quo Dis Pater, Iovis frater, gladiatorum exsequias cum malleo deducit, quo Mercurius, in calvitio pennatulus, in caduceo ignitulus, corpora exanimata iam mortemve simulantia e cauterio probat. Singula ista quaeque adhuc investigare quis possit? Si honorem inquietant divinitatis, si maiestatis fastigium adsolant,

---

1) Rigalt. heram, sed hircum scribendum esse docet Apol. 14.

de contemptu utique censentur, quam eorum qui eiusmodi factitant, quam eorum qui ita suscipiunt. Quare nescio, ne plus de vobis dei vestri quam de nobis querantur ..... ex alia parte adulamini, redimitis si qua delinquitis, et postremo licet vobis in eos quos esse voluistis; nos vero in totum aversamur.

11. Nec tantum in hoc nomine rei desertae communis religionis, sed superductae monstruosae superstitionis. Nam, ut quidam, somniastis caput asininum esse deum nostrum. Hanc Cornelius Tacitus suspicionem fecit. Is enim in quarta historiarum suarum, ubi de bello Iudaico digerit, ab origine gentis exorsus, et tam de ipsa origine quam de nomine religionis ut voluit argumentatus, Iudaeos refert in expeditione vastis in locis aquae inopia laborantes onagris, qui de pastu aquam petituri aestimabantur, indicibus fontis [1]) usos evasisse; ita ob eam gratiam consimilis bestiae superficiem a Iudaeis coli. Inde opinor praesumptum, nos quoque ut Iudaicae religionis propinquos eidem simulacro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus, oblitus affirmationis suae in posterioribus refert, Pompeium magnum Iudaeis debellatis captisque Hierosolymis templum adisse et perscrutatum nihil simulacri reperisse. Ubi ergo is deus fuerit? utique nusquam magis quam in templo tam memorabili, praesertim omnibus praeter sacerdotibus clauso, quo non vererentur extraneum. Sed quid ego defendam, professus interim confessionem temporalem omnium in vobis ex pari transferendorum? Credatur deus noster asinina aliqua persona; certe negabitis vos eadem habere nobiscum? Sane vos totos asinos colitis et cum sua Epona, et omnia iumenta et pecora et bestias, quae perinde cum suis praesepibus consecratis. Et hoc forsitan crimini datis, quod inter cultores omnium tantum asinarii sumus. Sed et qui nos crucis antistites affirmat, consecraneus erit noster.

12. Crucis qualitas, signum est de ligno; etiam de materia colitis penes vos cum effigie; quamquam sicut ve-

---

1) Sic recte iussit Haverc. scribi pro vulg.: fontibus; cf. Apol. 16.

strum humana figura est, ita et nostrum propria. Viderint nunc liniamenta, dum una sit qualitas; viderit forma, dum ipsum sit dei corpus. Quodsi de hoc differentia intercedit, quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica et Ceres Pharia, quae sine forma rudi palo et solo staticulo ligni informis repraesentatur? Pars crucis, et quidem maius, est omne robur, quod de recta statione defigitur. Sed nobis tota crux imputatur, cum antemna scilicet sua et cum illo sedilis excessu. Hoc quidem vos incusabiliores, qui mutilum et truncum dicastis lignum, quod alii plenum et structum consecraverunt. Enimvero de reliquo integra est religio vobis integrae crucis, sicut ostendam. Ignoratis autem etiam originem istam deis vestris de isto patibulo provenisse. Nam omne simulacrum, seu ligno seu lapide desculpitur seu aere defunditur seu quacunque alia locupletiore materia producitur, plasticae manus praecedant necesse est; plasta autem lignum crucis in primo statuit, quoniam ipsi quoque corpori nostro tacita et secreta linea crucis situs est. Quod caput emicat, quod spina dirigitur, quod humerorum obliquatio ..... Si statueris hominem manibus expansis, imaginem crucis feceris. Huic igitur exordio, et velut statumini argilla desuper intexta paulatim membra complet, et corpus struit, et habitum, quem placuit argillae, intus cruci ingerit; inde circino et plumbeis modulis praeparatio simulacri in marmor, in lutum, vel aes, vel quodcunque placuit deum fieri, transmigratur. A cruce argilla, ab argilla deus; quodammodo transit crux in deum per argillam. Crucem igitur consecratis, a qua incipitur consecratus. Exempli gratia dictum erit, nempe de olivae nucleo et nuce persici et grano piperis sub terra temperato arbor exsurgit in ramos, in comam, in speciem sui generis. Eam si transferas, vel de brachiis eius in aliam subolem utaris, cui deputabitur quod de traduce provenit? non illi grano aut nuci aut nucleo? Nam cum tertius gradus secundo adscribitur, aeque primo secundus, sic tertius redigitur ad primum transmissus per secundum. Nec diutius super isto argumentandum est, quando naturali praescriptione omne omnino genus censum ad originem refert, quantoque genus censetur, tanto origo convenitur in genere. Si igitur in genere deorum crucum originem colitis, hic erit nucleus et granum primordiale, ex quibus apud vos simulacrorum

silvae propagantur. Ad manifesta iam: [1]) Victorias ut numina, et quidem augustiora quanto laetiora, veneramini. Con.....one [2]) quid melius extollant, cruces erunt intestina quodammodo tropaeorum. Itaque in Victoriis et cruces colit castrensis religio, signa adorat, signa deierat, signa ipsi Iovi praefert: Sed ille imaginum suggestus et totius auri cultus monilia crucum sunt. Sic etiam in cantabris atque vexillis, quae non minore sanctitate militia custodit, siphara illa vestes crucum sunt. Erubescitis, opinor, incultas et nudas cruces colere.

13. Alii plane humanius solem Christianum deum aestimant, quod innotuerit ad orientis partem facere nos precationem vel die solis laetitiam curare. Quid vos minus facitis? Non plerique affectatione adorandi aliquando etiam coelestia ad solis initium labra vibratis? Vos certe estis, qui etiam in laterculum septem dierum solem recepistis, et ex diebus ipsum praelegistis, quo die lavacrum subtrahatis, aut in vesperam differatis, aut otium et prandium curetis. Quod quidem facitis exorbitantes et ipsi a vestris ad alienas religiones. Iudaei enim festi, sabbata et coena pura, et Iudaici ritus lucernarum et ieiunia cum azymis et orationes litorales, quae utique aliena sunt a diis vestris. Quare, ut ab excessu revertar, qui solem et diem eius nobis exprobratis, agnoscite vicinitatem; non longe a Saturno et sabbatis vestris sumus.

14. Nova iam de deo nostro fama suggessit. Adeo nuper quidam perditissimus in ista civitate, etiam suae religionis desertor, solo detrimento cutis Iudaeus, utique magis post bestiarum morsus, ad quas se locando quotidie toto iam corpore decutit, cum incedit picturam in nos proposuit sub ista proscriptione: *ΟΝΟΚΟΙΤΗΣ*. [3]) Is erat auribus canteriorum, et in toga, cum libro, altero pede ungulato. Et credidit vulgus Iudaeo. Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostrae? Itaque in tota civitate *Ὀνοκοίτης* praedicatur. Sed et hoc tamque hesternum, et auctoritate temporis destitutum et qualitate auctoris infirmum, libenter excipiam studio retorquendi. Videa-

---

1) Rigalt. At man.; Verius Hav. ad man. 2) Hav. contignatione. 3) Scribendum esse *ὀνοκοίτης*, ex Apol. 16. apparet; Rig. et hoc in l. et in Apologet. scr. Onochoetes.

mus igitur, an hic quoque nobiscum deprehendamini. Neque enim interest qua forma, dum deformia simulacra curemus? Sunt penes vos et canino capite et leonino et de bove et de ariete et hirco cornuti dii, caprigenae vel anguini et alites planta, fronte et tergo. Quid itaque nostrum unicum denotatis?

15. Plures Onocoetae penes vos deprehenduntur. Si in deis aequalitate concurrimus, sequitur, ut sacrificii vel sacri quoque inter nos diversitas nulla sit, ut ex alia specie comparationis satis fiat. Nos infanticidio litamus sive initiamus? Vos, si de memoria abierunt, quae caede hominis, quaeque infanticidiis transegisse, recognoscetis suo ordine; nunc enim differimus pleraque, ne eadem videamur ubique retractare. Interim, ut dixi, ex alia parte non deest adaequatio. Nam etsi nos aliter, tamen non aliter vos quoque infanticidae, qui infantes editos enecantes legibus quidem prohibemini, sed nullae magis leges tam impune, tam secure sub omnium conscientiae unius ae..... tabellis eluduntur. Sed nec eo distant, si vos non ritu sacri, neque deo necatis. Atquin in hoc asperius, quod frigore et fame, aut bestiis..... tis, aut longiore in aquis morte demergitis. At et si quo..... dissimilius penes vos fit, eo addicite, quo vestra pignora ex..... s, et supplebitur. Imo superacervabitur in vobis quidquid..... ratione defecerit. Sed de ea impietatis hostia dicimur..... dum ita quoque in vobis recognoscitur, ubi opportunius positum est, non multo secernimur a vestra voracitate; si illa impudica est, nostra vero crudelis, coniungimur si forte natura, qua semper saevitia cum impudicitia concordat.

16. Quamquam quid minus, imo quid non amplius facitis? parum scilicet humanis visceribus inhiatis, quia vivos et puberes devoratis? parum humanum sanguinem lambitis, quoniam futurum sanguinem elicitis? parum infante vescimini, quia infantem totum praecoquum perhauritis? Ventum est ad horam lucernarum et caninum ministerium et ingenia tenebrarum. Quo in loco metuo ne cedam. Quid enim tale in vobis detinebo? Verum iam laudate consilium incesti verecundi, quod adulteram noctem commenti sumus, ne aut lucem, aut veram noctem contaminaremus, quod etiam luminibus terrenis parcendum ex-

istimavimus, quod nostram quoque conscientiam ludimus; quodcunque enim facimus, si volumus, suspicamur. Ceterum incesta vestra pro sua libertate et luce omni et nocte omni et tota coeli conscientia fruuntur, quodque felicius proveniat, cum palam misceatis incesta toto conscio coelo, soli ipsi ignoratis; nos vero etiam in tenebris scelera nostra recognoscere possumus. Plane Persae, Ctesias edit, tam scientes quam non horrentes cum matribus libere fiunt. Sed et Macedones, id quod probaverunt, palam est factitare, siquidem cum primus scenam eorum Oedipus intravit trucidatus oculos, risu ac derisu exceperunt, tragoedus consternatus retracta persona: numquid, ait, domini, displicui vobis? responderunt Macedones: imo tu quidem pulchre. Aut scriptor vanissimus si finxit, aut Oedipus dementissimus si ita fecit; atque exinde alter ad alterum, ἤλαυνε dicebat εἰς τὴν μητέρα. [1]) Sed una vel alia gens quantula macula totius orbis? Nos enim omnem infecimus solem, omnem polluimus oceanum! Date igitur aliquam nationem vacantem ab eis, quae omne hominum genus ad incestum trahunt. Si qua gens concubitu ipso et aetatis ac sexus necessitate, ne dixerim libidine et luxuria, caret, ea erit quae carebit incesto; si qua ab humana conditione privata quadam natura remota est, ut neque ignorantiae neque errori neque casui opposita sit, ea erit quae sola Christianis respondere constantius possit. Respicite igitur luxuriam inter errores et ventos fluctuantem, si desunt populi, quos ad hoc scelleris incursent lata vada et aspera erroris. Inprimis cum infantes vestros alienae misericordiae exponitis aut in adoptionem melioribus parentibus, obliviscimini, quanta materia incesti subministratur, quanta occasio casibus aperitur? Plane ex aliqua disciplina severiores aut certo respectu eiusmodi eventuum a libidine temperatis quocunque loco domi aut peregre, ut non dispersio seminum et saltus ubique luxuriae nescientibus filios edat, quos aut ipsi postmodum parentes, aut alii ..... incursent, quando etiam aetatum moderatio libidine exclusa sit. Quotcunque adulteria, quotcunque stupra, quotcunque publicatae libidinis ..... sive stativo vel ambulatorio titulo, tot sanguinis mix-

---

1) Cf. Apolog. 9.

tiones, tot compagines generis, tot inde traduces ad incestum; unde adeo mimis et comoedis argumentorum venae fluunt, unde ista quoque talis ante tragoedia erupit. Fusciano praefecto urbi, iudicata punitione senatus, fortuita negligentia comitata ultra ianuam progressus iter, praetereuntibus tractus domo excidit. Graeculus vel a limine Graeculo more captaverat intrans, [1]) inde mutatus Asiae aetate Romam in venalicio refertur. Emit imprudens pater et utitur Graeco. Dehinc, ut vestra, adolescentem dominus in agrum et vincula legat. Illic iam dudum paedagogus et nutrix poenas dabant. Repraesentatur eis tota caussa, referunt invicem exitus suos: illi, quod alumnus in pueritia periisset; ille, se quoque a pueritia perisse, ceterum eodem eventu Romae natum honesta domo. Forsitan et signa quaedam retexuerit. Igitur dei voluntate, ut tanta seculo macula exprobraretur, spiritus dei [2]) de die concutit: tempora cum aetate respondent, aliquid et oculi de lineamentis recordantur, proprietates nonnullae in corpore recensentur. Dominos, imo iam parentes tantum prolatae inquisitionis diligentia impellit. Investigatur venaliciarius, infeliciter invenitur. Revelato scelere, parentes sibi laqueo medentur. Bona filio male superstiti praefectus adscribit, non ad hereditatem, sed ad stipendium stupri et incesti. Satis erat unum istud exemplum publicae erubescentiae eiusmodi scelerum delitescentium in vobis. Nihil semel evenit in rebus humanis, semel plane erui potest. De sacramentis nostrae religionis opinor intentatis, et sunt paria vestris etiam non sacramentis.

17. De obstinationibus vero vel praesumptionibus, si qua proponitis, ne istae quidem ad communionem comparationis absistunt. Prima obstinatio est, quae secunda ab eis religio constituitur Caesarianae maiestatis, quod irreligiosi dicamur in Caesares, neque imagines eorum repropitiando, neque genios deierando hostes populi nuncupamur. Ita vero sit, cum ex vobis nationibus quotidie Caesares, et Parthici, et Medici, et Germanici. Hoc loco Romana gens viderit, in quibus indomitae et extraneae nationes.

---

1) Corruptum hunc locum ita emendavit Rigalt. ut pro vulg. senatus scriberet reatus et v. intrans deleret. 2) V. dei, quod legitur in ms., delevit Rig.

Vos tamen de nostris adversus nostros conspiratis. Agnoscimus sane Romanam in Caesares fidem. Nulla unquam coniuratio erupit, nullus in senatu vel in palatiis ipsis sanguis [1]) Caesaris notam fixit; nulla in provinciis affectata maiestas. Adhuc Syriae cadaverum odoribus spirant; adhuc Galliae Rhodano suo non lavant. Sed omitto vesaniae crimina, quia nec ista Romanum nomen admittunt. Vanitatis sacrilegia conveniam, et ipsius vernaculae gentis irreverentiam recognoscam, et festivos libellos, quos statuae sciunt, et illa obliqua nonnunquam dicta a concilio atque maledicta, quae circi sonant. Si non armis, saltem lingua semper rebelles estis. Sed aliud opinor est, non iurare per genium Caesaris. Dubitatur enim de periuris iure, cum ne per deos quidem vestros ex fide deieretis. Sed non dicimus deum imperatorem; super hoc enim, quod vulgo aiunt, sannam facimus.

18. Imo qui deum Caesarem dicitis, et deridetis, dicendo quod non est, et male dicitis, quia non vult esse quod dicitis; mavult enim vivere, quam deus fieri. Reliquum obstinationis in illo capitulo collocatis, quod neque gladios neque cruces neque bestias vestras, non ignem, non tormenta, ob duritatem ac contemptum mortis, animo recusemus. At enim haec omnia apud priores maioresque vestros non contemni modo, sed etiam magna laude pensari ac virtute didicerunt. Gladius quot et quantos viros voluntarios! piget prosequi. Crucis vero novitatem numerosae abstrusae Regulus vester libenter dedicavit. Regina Aegypti bestiis suis usa est. Ignes post Carthaginensem feminam Asdrubale marito in extremis patriae constantiorem docuerat invadere ipsa Dido. Sed et tormenta mulier Attica fatigavit tyranno negans, postremo, ne cederet corpus et sexus, linguam suam pastam exspuit, totum eradicatae confessionis ministerium. Sed vestris ista ad gloriam, nostris ad duritiam deputatis. Destruite nunc gloriam maiorum, quo nos quoque destruatis. Contenti estote detrahere etiam laudi parentum ad praesens, ne nobis locum detis. De his forsitan et temporum qualitas robustioris antiquitatis exegerit ingenia duriora, at nunc tranquillitas pacis et ingenia mitiora et mentes hominum etiam in extraneos....

---

1) Ita Hav.; cod. ms. sanguinis.

Ergo, inquitis, veteribus vos comparate; nobis necesse est in vobis odio prosequi quod a nobis non probatur, quia nec invenitur in nobis. Respondete igitur ad singulas species. Non eadem voce exempla deposco. Si contemptu scilicet mortis gladius de maioribus fabulas fecit, utique non vitae amore gladio vos ad lanistas auctoratis, sed mortis nomen militiae datis. Si feminae alicui de bestiis famosa mors est, medio quotidie pacis sponte libera ad bestias itis. Si crucem, configendi corporis machinam, nullus adhuc ex vobis Regulus pepigit, attamen iam ignis contemptus evasit, ex quo se quidam proxime vestiendum incendiali tunica ad certum usquequaque locum auctoravit. Si flagris mulier insultavit, hoc quoque proxime inter venatorios ordine transcurso remensus est, ut taceam de Laconica gloria.

19. Hucusque, opinor, horrenda obstinationum Christianarum; quae si vobiscum communicamus, superest deridenda personarum conferamus; quamquam de persuasionibus omnis obstinatio nostra praestruitur; mortuorum enim praesumimus resurrectionem. Spes resurrectionis fastidium est mortis. Ridete igitur quantumlibet stupidissimas mentes, quae moriuntur ut vivant; sed quo facilius rideatis et resolutius decachinnetis, arrepta spongia vel interim lingua delete literas interim vestras, quae similiter asseverant animas in corpora redituras. Attamen quanto acceptabilior nostra praesumptio est, quae in eadem corpora redituras defendit? vobis autem quanto vanius traditum est, hominis spiritum in cane vel mulo aut pavone rediturum? Item iudicium annuntiamus a deo pro cuiusque meritis post interitum destinatum. Id vos Minoi et Radamantho adscribitis, iustiore interim Aristide recusato. Eo iudicio iniquos aeterno igni, pios et insontes amoeno in loco dicimus perpetuitatem transacturos. Apud vos ..... quoque Pyriphlegethontis et Elysii non alia conditio disponitur. Nec mythici ac poëtici soli talia canunt, sed et philosophi de animorum reciprocatione et iudicii distributione confirmant. Quoniam igitur usque, iniquissimae nationes, non agnoscitis, imo insuper exsecramini vestros, si nihil inter vos diversitas habet, si unum et eidem sumus; quia non odistis quod estis: date dextras potius, compingite oscula, miscete complexus, cruenti cum cruentis, incesti cum incestis, coniurati cum coniuratis,

obstinati et vani cum aequalibus. Pariter deorum numina laesimus, pariter indignationem eorum provocamus. Habetis et vos tertium genus, etsi non de tertio ritu, attamen de tertio sexu. Illud aptius de viro et femina, viris et feminis iunctum. Aut numquid ipso vos collegio offendimus? Solet aequalitas aemulationis materiam subministrare. Sic figulus figulo, faber fabro invidet. Imo iam de fine simulata confessio redigit conscientiam ad veritatem et ad constantiam veritatis, (nam omnia ista in nobis solis erunt, et a nobis solis revincuntur, quibus illata sunt;) agnitione scilicet diversae partis, unde scientia instructa et consilium inspirat et iudicium gubernat. Vestra denique sententia est, ne caussam quis iudicet, nisi duobus auditis. Quod in nobis solis negligitis, naturae vitio satisfacitis, ut quae in nobis non refutetis, in aliis .....tis, aut quorum reatum in vobis memineritis, ea in alios iactetis..... opere occupatiòres eritis, in extraneos casti, in vosmetipsos incesti, exsertiores foris, subiecti domi. Haec est iniquitas, ut gnari ab ignaris, absoluti a reis iudicemur. Auferte stipulam de oculo vestro, aut trabem de oculo vestro, ut stipulam de alieno extrahatis. [1]) Emendate vosmetipsos prius, ut Christianos puniatis; nisi quod emendaveritis, non punietis, imo eritis Christiani, imo si fueritis Christiani, eritis emendati. Discite quod in nobis accusetis, et non accusabitis. Recognoscite quid in vobis non accusetis, et accusabitis. Patet etiam hinc vobis, quantum aperire potuerimus, [e paucis istis libellulis,] erroris inspectio et veritatis recognitio. Damnate veritatem, sed inspectam si potestis, et probate errorem, sed repertum si putatis. Quodsi praescribitur vobis errorem amare et odisse veritatem; cur quod amatis et odistis, non noveritis?

---

1) Haverc. ad Apolog. 39. emend. Auferte trabem de oculo vestro, ut stipulam de alieno extrahatis.

AD NATIONES

LIBER SECUNDUS.

1. Nunc de deis vestris, miserandae nationes, congredi vobiscum defensio nostra desiderat, provocans ipsam conscientiam vestram, ad censendum, an vere dei, ut *vultis*, an falso, ut scire non vultis. Haec enim materia est erroris humani per artificem eius, ne ignorantia erroris ..... quo magis rei sitis. Patent oculi, nec vident; hiant aures, nec audiunt; cor stupet saliens, nescit animus quod agnoscit. Denique, si tantam perversitatem una praescriptione discuti liceret, in expedito esset nuntiatio, cum omnes istos deos ab hominibus institutos, non ..... hinc excidere fidem verae divinitatis, quo nihil utique aliquando coeptum divinum videri iure possit. Sed enim multa sunt, quibus teneritas conscientiae obduratur in callositatem voluntarii erroris. Ingenti manu veritas obsidetur; at ipsa de sua virtute secura est. Quidni? quoscunque vult, de ipsis adversariis socios protectoresque sibimet assumit, et omnem illam expugnatorum multitudinem prosternit. Adversus haec igitur nobis negotium est, adversus institutiones maiorum, auctoritates receptorum, leges dominantium, argumentationes prudentium; adversus vetustatem, consuetudinem, necessitatem; adversus exempla, prodigia, miracula, quae omnia adulterinam istam divinitatem corroboraverunt. Quare secundum vestros commentarios, quos ex omni theologiae genere cepistis, gradum conferens, quoniam maior in huiusmodi penes vos auctoritas literarum, quam rerum est, elegi ad compendium Varronis opera, qui rerum divinarum ex omnibus retro digestis commentatus, idoneum se nobis scopum exposuit. Hunc si interrogem, qui insinuatores deorum? aut philosophos designat aut populos aut poëtas. Triplici enim genere deorum censum distinxit: unum esse physicum, quod philosophi retractant; aliud mythicum, quod

inter poëtas volutetur; tertium gentile, quod populi sibi quique adoptaverunt. Igitur cum philosophi physicum coniecturis concinnarint, poetae mythicum de fabulis traxerint, populi gentile ultro praesumpserint, ubinam veritas collocanda? in coniecturis? sed incerta conceptio est; in fabulis? sed foeda relatio est; in adoptionibus? sed passiva et municipalis adoptatio est. Denique apud philosophos incerta, quia varia; apud poetas omnia indigna, quia turpia; apud populos passiva omnia, quia voluntaria. Porro divinitas, si veram retractes, ea definitione est, ut istud neque argumentationibus incertis colligatur, neque fabulis indignis contaminetur, neque adoptionibus passivis iudicetur; haberi enim debet, sicut est, certa, integra, communis, quia scilicet omnium. Ceterum quem deum credam? quem suspicio aestimavit, quem historia iactavit, quem civitas voluit? Dignius multo neminem credam, quam dubitandum aut pudendum aut adoptivum.

2. Sed physicorum auctoritas philosophorum ut mancipium sapientiae patrocinatur. Sane mera sapientia philosophorum, cuius infirmitatem prima haec contestatur varietas opinionum, veniens de ignorantia veritatis. Quis autem sapiens expers veritatis, qui ipsius sapientiae ac veritatis patrem et dominum deum ignoret? ..... divina alias enuntiatio Salomonis [2]): Initium, inquit, sapientiae metus in deum. Porro timoris origo notitia est; quis enim timebit quod ignorat? Ita qui deum timuerit, omnium notitiam et veritatem adsecutus, plenam atque perfectam sapientiam obtinebit. Hoc autem philosophiae non liquido successit. Licet enim per curiositatem omnimodae litteraturae inspiciendae, divinis quoque scripturis ut antiquioribus possint videri incursasse, et inde nonnulla dempsisse, cum tamen ..... nt, [2]) probant sese aut omnia despexisse aut non omnibus .... Nam et alias veritatis simplicitas per scrupulositatem .....ve [3]) fide nutat, et ita accedente libidine gloriae ad proprii ingenii opera mutasse, per quod in incertum abiit etiam quod invenerant, et facta est argumentationum inundatio de stillicidio uno

1) Prov. 9, 10. Ps. 11, 10.

2) Le Prior. emend. credant, — omnibus credidisse. rumque.

3) Hav. ad Apolog. 47. plerumque.

atque alio veritatis; invento enim solummodo eo, non ut invenerant, exposuerunt, ut de qualitate [1]) eius et de natura et iam de sede disceptent: Platonici quidem curantem rerum et arbitrum et iudicem; Epicurei otiosum et inexercitum, et ut ita dixerim, neminem; positum vero extra mundum, Stoici, intra mundum, Platonici. Quem non penitus admiserant, neque nosse potuerunt, neque timere, nec inde sapere, exorbitantes scilicet ab initio sapientiae, id est, metu in deum. Extant testimonia tam ignoratae quam dubitatae inter philosophos divinitatis. Diogenes consultus, quid in coelis agatur: Nunquam, inquit, ascendi. Item, an dei essent: Nescio, inquit, nisi ut sint expedire. Thales Milesius, Croeso sciscitanti, quid de deis arbitraretur, post aliquot deliberandi commeatus, nihil renuntiavit. Socrates ipse deos istos quasi certus negabat. Idem Aesculapio gallinaceum secari quasi certus iubebat. Et ideo cum tam incerta et inconstans definiendi de deo philosophia deprehenditur, quem potuit .....re eius, quem non liquido tenebat determinare? De mundo .... dicimus. Hunc enim physicum theologiae genus cogunt: q.....ta deos tradiderunt, ut Dionysius Stoicus trifariam deos dividat, unam vult speciem, quae in promptu sit, ut solem, lunam ..... aliam, quae non compareat, ut Neptunum, reliquam, quae de hominibus ad divinitatem transisse dicitur, ut Herculem, Amphiaraum. Aeque Arcesilaus trinam formam divinitatis ducit, Olympios, Astra, Titaneos; de Coelo et Terra, ex his, Saturno et Ope, Neptunum, Iovem et Orcum et ceteram successionem. Xenocrates Academicus bifariam facit, Olympios et Titanios, qui de Coelo et Terra. Aegyptiorum plerique quatuor deos credunt, Solem et Lunam, Coelum ac Terram. Cum reliquo igni superno deos ortos Democritus suspicatur, cuius instar vult esse naturam Zeno. Unde et Varro ignem mundi animum facit, ut perinde in mundo ignis omnia gubernet sicut animus in nobis. Atqui vanissime. Nam cum est, inquit, in nobis, ipsi sumus; cum exivit, emorimur. Ergo et ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur.

3. His ta expeditis, videmus physicum istud ad hoc

---

1) Rigalt. invenerunt — qualitatis; cf. Apolog. 47.

subornatum, ut deos elementa contendat, cum his etiam alios deos natos alleget; dei enim nonnisi de deis nascerentur. Quos quoniam in mythico apud poëtas plenius suo loco examinabimus, tamen quod de ipsis interim retractandum est, quod ad praesentem speciem facit, simul et de praesenti specie ad ipsos ..... an ostensuri sumus, deos nullo modo videri posse, qui de elementis nati dicuntur, ut iam hinc praeiudicatum sit, deos elementa non esse, cum qui de elementis nati dicuntur, dei non sunt; aeque demonstrando, orta deos non esse, ad illam agnatorum speciem praestruemus recte non esse defendi, quorum parentes, id est elementa dei non sunt. Scitum, deum e deo nasci, quemadmodum de non deo non deum. Igitur quod elementa contineat mundus iste, ut summaliter tractem de universitate, partibus eius praeministrans; nam quae conditio eius, eadem utique erit et elementorum et membrorum, aut ab aliquo institutus sit necesse est, qua Platonis humanitas, aut a nullo qua Epicuri duritia. Et si institutus es, habendo initium habebit et finem, ita quod aliquando non fuit ante initium, et quandoque non erit post finem: non capit utique videri deus carens substantia divinitatis, id est aeternitate, quae sine initio et fine censetur. Si vero institutus omnino non est ac propterea deus habendus, quod ut deus neque initium neque finem sui patitur: quomodo quidam assignat elementis, quae deos volunt, generationem, cum Stoici negent quicquam deo nasci? Item, quomodo volunt, quos de elementis natos ferunt, deos haberi, cum deum negent nasci? Itaque quod mundi erit, hoc elementis adscribetur, coelo dico et terrae et sideribus et igni, quae deos et deorum parentes adversus negatam generationem dei et nativitatem frustra credi proposuit Varro. Et qui Varro indicaverat animalia esse coelum et astra. Quod si ita est, etiam mortalia sint necesse est, secundum animalis formam; nam etsi immortalem constat animam, ipsi hoc sibi licebit, non etiam illi cui adnectitur, id est corpori. Neque autem negabit mortale corpus esse, cum et contingamus ea et contingamur ab eis, certa corpora ex illis decidere videamus. Ergo si animalia deposita ratione animae, qua corporum conditio, mortalia, non utique, dii elementa. Et tamen unde animalia Varroni videntur elementa? Quoniam moventur. Ac ne ex diverso proponatur, multa alia moveri ut rotas, ut

plaustra, ut machinas ceteras, ultro praevenit dicens, eo animalia credita, quod per semetipsa moverentur, nullo extrinsecus apparente motatore eorum aut minatore, sicut apparet, qui rotam compellit, et plaustra volvit, et machinam temperat. Igitur nisi animalia, non mobilia per se. Porro allegans, quid non appareat, ostendit quid quaesisse debuerat, id est, artificem et arbitrum motus; neque enim statim non est, quod, quia non videmus, non credimus esse. Imo eo altius investigandum est, quod non videatur, ut quod videatur quale sit scire possimus. Alioquin si tantum ea, quae comparent, deo esse creduntur, quia comparent, quomodo deos etiam eos recipitis, qui non comparent? si autem videntur esse qui non sunt, cur non sint et qui non videntur? Motatorem dico coelestium rerum. Sint ergo et animalia, quia mobilia per se, etiam mobilia per se, quia non per alium; tamen illa non statim dei, quia animalia, ita nec ideo, quia per se mobilia; aut quid vetat universa animalia, ut mobilia per se, deos haberi? .....lia sane vanitate Aegyptiis licet.

4. Aiunt quidam propterea deos fuisse appellatos, quod θέειν et σείεσθαι procurrere ac motari interpretatio est. Sane vocabulum istud non est alicuius maiestatis; a cursu enim et motu, non ab divinitatis denominatione formatum est. Sed cum etiam ille unus Deus quem colimus, θεὸς cognominetur, nec tamen aut motus ullus aut cursus eius appareat, quia nec visibilis cuiquam sit, palam est, ut vocabulum istud ..... sumptum propriumque, quia se nativum, divinitatis inventum ..... interpretationis eius astutia, verisimilius est non a cursu et motu θεοὺς dictos, sed de appellatione veri dei mutuatum, uti quos aeque deos excudissetis, θεοὺς cognominaretis. Denique quam ita sit, probatio suppetit, cum etiam universos deos vestros, in quibus nullius cursus aut motus officium denotatur, θεοὺς communiter appelletis. Itaque si aeque θεοὺς aeque immobiles, disceditur vocabuli interpretatione pariter et divinitatis opinione, quae a cursu et motu modulata rescinditur. Quodi nomen istud proprium divinitatis et simplex, nec interpretaterium in illo deo reprehensum, in cetera, quae deos vultis, docete etiam qualitatis inter illos esse consortium, ut iure consistat collegium nominis communione substantiae. Porro θεὸς ille iam hoc solo, quod non sit in promptu, vacat a com-

paratione eorum, quae in promptu sunt et visui et sensui; sed sensui satis, quod est testimonii ad diversitatem occulti et manifesti renuntiatio; si elementa palam proposita omnibus, si contra deus nemini, quomodo poteris ex ea parte, quam non vidisti, quae vides, congredi? Cum ergo non habes coniungere sensu .... ratione, quid vocabulo coniungis, ut coniungas etiam potestate? Ecce enim Zeno quoque materiam mundialem a deo separat, vel eum per illam, tanquam mel per favos transisse dicit. Itaque materia et deus duo vocabula, duae res. Pro discrimine vocabulorum etiam res separantur, etiam materiae conditio vocabulum sequitur. Quodsi materia non est, quia sic et appellatio praescribit, quomodo quae sunt in materia, id est elementa, dei habebuntur, cum membra a corpore alig .... esse non possint? Sed quid ego cum argumentationibus physiologicis? S..... ascendere debuit de statu mundi, non in incerta descen.....lo Platonica forma quadratum eum angulatumque com.....do circino rotunda ita collegit, quod sine capite solum credi laborat. Sed Epicurus, qui dixerat, quae super nos, nihil ad nos, cum et ipse coelum inspicere desiderat, solis orbem pedalem deprehendit. Adhuc scilicet frugalitas et in coelis agebatur. Denique ut ambitio profecit, etiam sol aciem suam extendit, ita illum orbem maiorem Peripatetici denotaverunt. Oro vos, quid sapit coniecturarum libido? Quid probat tanta praesumptione asseverationis otium affectatae morositatis eloquii artificio adornatum? Merito ergo Milesius Thales dum totum coelum examinat et ambulat oculis, in puteum cecidit .....r, multum irrisus Aegyptio illi: In terra, inquit, nihil perspiciebas, coelum tibi speculandum existimas? Itaque casus eius per figuram .....s notat, scilicet eos qui stupidam exerceant curiositatem .....naturae, quam prius in artificem eius et praesidem, in vacuum .....n dum habituros.

5. Quin ergo ad humaniorem aliquanto..... imur opinionem, quae de communi omnium sensu et simplici cog .... deducta videatur? [1]) Nam et Varro meminit eius, creditam praeterea dicens elementorum divinitatem, quod ni-

---

1) Le Prior. supplevit: convertimur — cognatione.

bil omnino sine suffragio illorum gigni, ali, provehi possit ad vitae humanae et terrae sationem, quando ne ipsa quidem corpora aut animas sufficere licuisset sine elementorum temperamento, quo habitatio ista mundi circulorum conditionibus foederata praestatur, nisi quod hominum incolatui denegavit enormitas frigoris aut caloris. Itaque deos credi: solem, qui diei de suo cumulet, fruges caloribus, p..... et annum stationibus servet; lunam, solatium noctium, patrocinium mensium gubernaculis, item sidera, signacula quaedam temporum ad mutationem notandorum; ipsum denique coelum, sub quo omnia; terram, super quam omnia, et quicquid illorum inter se ad commoda humana conspirat. Nec tantum beneficiis fidem divinitatis elementis convenire, sed etiam de diversis, quae tanquam de ira et offensa eorum incidere soleant, ut fulmina, ut grandines, ut ardores, ut aurae pestilentes, item diluvia, item hiatus motusque terrarum. Et iure credi deos, quorum natura honoranda sit in secundis, metuenda sit in adversis, domina scilicet iuvandi et nocendi. Porro, si ita sentiuntur in ..... conversatione, non perinde rebus ipsis, quibus iuvantur sive laeduntur aut gratias referunt aut querelas intendunt, sed his, sub quorum ducatu et potestate operatio rerum decurrit. Nam in voluptatibus vestris non tibiae aut citharae coronam ad praemium adiudicatis, sed artifici, qui tibiam et citharam suavitatis temperet vi. Aeque cum quis valetudine male est, non lanis nec antidotis aut malagmatis ipsis gratiam meministis, sed medicis, quorum opera atque prudentia remedia proveniunt. Item in adversis qui ferro sauciantur, non gladium ipsum aut lanceam accusant, sed hostem vel latronem. Et quos .....[1]) tegulas aut imbrices arguunt, sed vetustatem; sicut et naufragi non petris et fluctibus imputant, sed procellae. Merito. Certum enim est, quodcunque est, ei adscribendum, non per quod fit, sed a quo fit, quia is est caput facti, qui et ut fiat et per quid fiat, instituit. Et sunt in omnibus rebus tres tituli isti, quod est, per quod est, et a quo est; quia prius est, qui quid velit fieri, et quod possit, inveniri. Et ita recte in ceteris agitis, auctorem considerantes. At in physicis contra naturam

1) Rigalt. suppl. Et quos tecta opprimunt, non tegulas etc.

regula vestra, qua in ceteris sapientiam indicatis, auferendo summum gradum auctoris, et quae fiunt, non a quo fieri, ... ita credere contingit elementorum potestates et ar.... esse, quae sunt servitutes et officia. Non in ista investigatione ali .....us artificis intus et domini, servitutis autem non tendimus elementorum, ... operis eorum quas facis potestatis. Sed dei non serviunt; ea igitur, quae serviunt, dei non sunt. Aut doceant vulgo fieri, ut de licentia passivitatis libertas approbetur, de libertate dominatio, de dominatione divinitas intelligatur. Nam si omnia haec super nos certis curriculis, legitimis decursibus, propriis spatiis, aequis vicibus sub legis instar constituta volvendis temporibus et exercendis temporum ducatibus occurrere meminerunt, ... ex ipsa observatione conditionum suarum et fide operum et instantia ..... et cura demutationum, memoria reciprocatorum, aliquam dominationem sibi praeesse persuadeant vobis, cui apparere videatur universa negotiatio mundialis perveniens ad humani generis utilitatem et ..... onem? [1]) Non enim potest dicere, ea sibi agere ista ac sibi curare nec quicquam hominum caussa disponere, cum propterea defendas elementis divinitatem, quod ab aliis aut iuvari te aut laedi sentias; nam si sibi praestant, nihil eis debes.

6. Age iam, conceditisne divinitatem non modo non serviliter currere, sed inprimis integre stare, neque minui neque intercipi neque corrumpi debere. Ceterum abiit omnis felicitas eius, si quid patitur unquam. Ecce autem et astra interciduntur, et intercidisse se attestantur. Confitetur et luna, quantum amiserit, cum resumit. Iam maiora eius detrimenta soletis in aquae speculo considerare, ut nihil amplius ullam ..... credam quod magi norunt. Ipse etiam sol saepe defectione tentatus est. Fingite quaslibet rationes coelestium casuum, non volet deus aut minor fieri, aut esse desinere. Viderint igitur humanae doctrinae patrocinia, quae coniectandi artificio sapientiam mentiuntur et veritatem. Nam alias natura sic est, ut qui melius dixerit, hic verius dixisse videatur, non qui verius, is melius.

---

1) Gothofredus utilitatem seu accessionem? Haverc. ad Apol. 13: util. et laesionem?

7. Ceterum cui res examinabitur, verisimilius utique dicet elementa ista ab aliquo regi, quam ultro ..... igitur non deos, quae sub aliquo. At si in isto erratur, melius est simpliciter, quam, ut physici, diligenter. Sed enim si ad mythic . . . tes, [1]) melius iam in physico mortalitas errat, eis divinitatem adscribendo, quae super hominem putat situ et vi et magnitudine et divinitate sentiri; quod enim super hominem, credas deo proximum. Ceterum ut ad mythicum transeamus, quod poetis deputatur, nescio an tantum, ... mediocritati nostrae, an tanti de documentis divinitatis conf..... ut Mopsus Africanus et Boeotus Amphiaraus. Delibanda enim nunc est species ista, cuius suo loco ratio reddetur. Interim hos certe homines fuisse vel eo palam est, quod non constanter deos illos, sed heroas appellatis. Quid ergo contendimus? Si addicenda mortuis divinitas erat, non utique talibus? Ecce vos, cum eadem licentia praesumptionis sepulcris regum vestrorum coelum infamatis, nonne probatos quosque iustitia, virtute, pietate et omni bono eiusmodi consecrationis solatio honestatis, contenti pro talibus etiam irrideri peierantes. At e contrario impios, turpes etiam pristinis humanae gloriae praemiis aufertis, decreta eorum et titulos lancinatis, imagines detrahitis, monetam repercutitis. Ille autem conspector omnium, comprobator, imo largitor bonorum, tantae indulgentiae suae ordinationem vulgo prostituet, et plus diligentiae atque iustitiae hominibus licebit in distribuendis divinitatibus sapere? Mundiores erunt regum et principum comites quam summi dei? Atquin horretis et aversamini, vagos, exsules, ... debiles, sordide natos, inhoneste institutos; contra incestos, adulteros, raptores, parricidas etiam legibus exserendis. Ridendum an irascendum sit, tales deos credi, quales homines esse non debeant? Sed enim in isto mythico genere, quod poetae ferunt, quam incerti agitis circa conscientiae pudorem et pudoris defensionem! Nam quotiens mise ...., turpia, vel atrocia deorum exprobramus, allegationem poeti .....e ut fabulosa defenditis? quotiens ultro siletur de eiusmodi poetica, non modo non horretis, sed insuper honoratis, utque in necessariis artibus

1) Le Prior. suppl. ad mythicas artes.

habetis. Denique per hanc initiatricem litteraturae ingenuitatis studia producitis. Criminatores deorum poetas eliminari Plato censuit, ipsum Homerum sane coronatum civitate pellendum. At cum excipiatis illos et retineatis, cur non credatis talia retexentibus de deis vestris? Igitur si creditis poetis, cur tales deos colitis? si ideo colitis, quia non creditis poetis, cur laudem mendacibus fertis, nec cavetis ne offendatis eos, quorum detrectatores honoratis? Sane fides a poetis non exigenda. Nonne qui dicitis deos post mortem factos, homines confitemini ante mortem? Quid ergo novi, si, qui homines fuerint, humanis aut casibus aut criminibus aut fabulis polluuntur? Nor creditis poetis, cum de relationibus eorum etiam sacra quaedam disposueritis? Cur rapitur sacerdos Cereris, si non tale Ceres passa est? Cur Saturno alieni liberi immolantur, si ille suis pepercit? Cur Ideae masculus amputatur, si nullus illi fastidiosior adolescens libidinis frustratae dolore castratus est? Cur Herculeum polluctum mulieres Lanuvinae non gustant, si non mulierum caussa p..... Mentiuntur sane poetae! sed non ideo quod talia gesserint..... homines quas defuerint nec quod divinas adscripserint fo ..... divinitatis, cum interim vobis credibilius visum est deos fuisse, sed non tales, quam tales, sed non deos.

8. Superest gentile illud genus inter populos deorum, quos libidine sumptos, non pro notitia veritatis, docet privata notitia. Deum ergo existimo ubique notum, ubique praesentem, ubique dominantem, omnibus colendum, omnibus demerendum. At enim cum illi quoque, quos totus orbis communiter colit, excidant probationi verae divinitatis, quanto magis isti, quos ne ipsi quidem municipes sui norunt? Nam quae idonea auctoritas praecucurrit eiusmodi theologiae, quam etiam fama destituit? Quanti sunt, qui norint visu vel auditu Atargatin Syrorum, Coelestem Afrorum, Varsutinam Maurorum, Obodan et Dusaren Arabum, Belenum Noricum, vel, quos Varro ponit, Casiniensium Delventinum, Narniensium Visidianum, Atheniensium Numentinum, Aesculanorum Anchariam, et quam praevenerim [1]), Volsiniensium Nortiam, quorum ne nominum quidem dignitas humanis cognominibus distat? Satis rideo etiam

1) Rigalt. Praeverim.

deos decuriones cuiusque municipii, quibus honor intra muros suos determinatur. Haec libertas adoptandorum deorum quousque profecerit, Aegyptiorum superstitiones docent, qui etiam bestias privatas colunt, p.... crocodilos et anguem suum. Parum est, si etiam hominem consecrarunt. Illum dico, quem non iam Aegyptus aut Graecia, verum totus orbis ..... Afri iurant; de cuius statu quid coniici potest apud nostras litteras ut verisimile videtur positum est: Nam Serapis iste quidam olim Ioseph ..... fuit de genere sanctorum, iunior inter ceteros fratres, sed excelsior .....ab iisdem fratribus per livorem venum in Aegyptum datus, seviebat in familia regis Aegyptiorum Pharao, a regina minus pudica desideratus, sed quia non obsequebatur, e contrario ab eadem delatus, a rege in carcerem datur. Illic somnia quibusdam non perperam interpretatus, vim spiritus sui ostendit. Interea rex quoque somnia terribilia quaedam illi, detractis quos convocaverat, voluit exponere. Ioseph expedimenta de carcere edocuit, somnium regi aperit: illos boves septem opimissimos, defluentes, totidem annorum ubertatem significare; posteriores aeque septem ineptos, subsequentium septem annorum inopiam. Praedicare itaque saepe de recondendis praesidiis in futuram famem de copia priore, credidit rex; exitus rerum et prudentem et sanctum semper necessarium probavit. Itaque Pharao universae Aegypto et frumentandae et exinde curandae eum praefecit. Hunc Serapidem ex suggestu, quo caput eius ornatum, vocaverunt, cuius suggestus modialis figura frumentationis memoriam obsignat, et curam frugum super caput eius fuisse, ipsis spicis, quibus per ambitum notatur, apparet. Propterea et canem, quem apud inferos deputant, sub dextera eius dicaverunt, quod sub manu eius compressatur [1]) Aegyptiorum, et Fariam adiungunt, quam filiam regis Pharao derivatio nominis esse demonstrat; nam et tunc Pharao, inter cetera honorum et remunerationum, filiam quoque in matrimonium ei dederat. Sed quia et feras et homines colere susceperant, utramque faciem in unum Anubin contulerunt, in quo naturae conditionisque suae potius argumenta videri posset consecrasse gens rixosa,

---

1) Mirum hoc v. le Prior. mutavit in compressatus.

suis regibus recontrans, in extraneis deiecta, sane et gula et spurcitia ..... etiam servi ipsa.

9. Haec secundum tripertitam dispositionem ..... divinitatis aut notiora aut insigniora digessimus, ut possit iam videri satis responsum de physico genere, de poëtico, de gentibus. Et quoniam omnis superstitio [1]), non iam philosophorum nec poetarum nec populorum, a quibus tradita est, sed dominantium Romanorum, quibus occupata est, auctoritatem sibi exstruxit, alia iam nobis ineunda est humani erroris latitudo, imo silva caedenda, quae undique conceptis superstitionum seminibus vitii pueritiam [2]) obumbravit. Sed et Romanorum deos Varro bifariam disposuit incertos et electos. Tantam vanitatem! Quid enim erat illis cum incertis, si certos habebant? nisi si Atticos stupores recipere voluerunt. Nam et Athenis ara est inscripta: ignotis deis. Colit ergo quis quod ignorat? Tum si certos habebant, contenti esse debuerunt, nec electos desiderare. In quo etiam irreligiosi deprehenduntur. Si enim dei ut bulbi seliguntur, qui non seliguntur, reprobi pronuntiantur. Nos vero bifariam Romanorum deos recognoscimus, communes et proprios, id est, quos cum omnibus habent, et quos ipsi sunt commenti. Et numquid hi sunt publici et adventitii dicti? Hoc enim arae docent, adventitiorum ad fanum Carnaé, publicorum in Palatio. Quare cum communes dei, quam physico, quam in mythico comprehendantur, actum est iam de istis speciebus. De propriis dicere ..... et. De Romanis stupeamus, tertium illud genus hostilium deorum .....eo quod nulla gens alia tantum sibi superstitionis invenerit ..... duas species dirigimus, alios de hominibus assumptos, alios inde conceptos. Igitur quoniam idem illis color suppetit consecrationis mortuorum; tanquam ob merita vitae, eandem et nos responsionem opponamus necesse est, neminem ex his quoque tanti fuisse. Patrem diligentem Aenean crediderunt, militem nunquam gloriosum, lapide debilitatum; quod telum quantum vulgare, atque caninum, tanto ignobile vulnus! Sed et proditor patriae Aeneas invenitur; tam Aeneas, quam Antenor. Ac si hoc verum nolunt, Aeneas certe patria flagrante dereliquit socios fe-

1) Rigalt. substitutio. 2) Cod. ms. vitiis pueritatem, Rigalt. vitii pueritatem.

minae Punicae subiiciendus, quae maritum Hasdrubalem Aeneae timiditate supplicantem hosti non comitata, raptis secum filiis, formam et patrem sibi habere non in fugam sapit, sed in ignes ardentis Carthaginis ut in amplexus patriae pereuntis incubuit. Pius Aeneas ob unicum puerum et decrepitum senem, Priamo et Astyanacte destitutis; atquin Romanis magis detestandus. Qui pro salute principum et domus eorum adversus liberos et coniuges et omne pignus suum deierant. Consecrat filium Veneris, et hoc Vulcanus sciens patitur et Iuno concedit. Si veredi [1]) parentum in coelo sedent, cur non potius Argivi iuvenes dei habiti, quod matrem, ne in sacris piaculum committeret, plus quam humano more iugales provexerunt? cur non magis dea, quae magis pia, illa filia patris in carcere fame defecti uberibus suis educatrix? Quid aliud Aeneae gloriosum, nisi quod proelio Laurentino nusquam comparuit? Rursus forsitan solito more quasi desertor e proelio fugerit. Romulus aeque post mortem deus, si quia urbem condidit deus, usque in feminas, urbium auctores. Sane Romulus et fratrem interfecit et alienas virgines dolo rapuit. Ideo deus, ideo Quirinus est, quia tunc parentibus quiritatum est per illum. Quid Sterculus meruit ad divinitatem? si agros stercoribus iuvando diligens fuit, plus fimi Augias conferebat. Si Faunus Pici filius in ius agitabatur mente ictus, curari eum magis quam consecrari decebat. Si Fauni filia pudicitia praecellebat, ut ne conversaretur quidem inter viros, aut barbaria aut conscientia deformitatis aut rubore insaniae paternae, quanto dignior bona dea Penelopa, quae inter utilissimos amatores diversata, obsessam castitatem tenere protexit? Est et sanctus, propter hospitalitatem a rege Plotio fanum consecutus; potuit et Vlixes de humanissimo Alcinoo unum amplius deum vobis contulisse.

10. Ad foediora festino. Non puduit Auctores vestros de Larentina [2]) palam facere. Scortum haec meritorium fuit, sive dum Romuli nutrix, et ideo lupa, quia scortum; sive dum Herculis amica est, et iam mortui Herculis, id est, iam dei. Nam ferunt, aedituum eius solum forte in aede calculis ludentem ut sibi collusorem, quem non ha-

---

1) Cod. ms. si bisepte parentum. 2) Rigalt. Laurentina; cf. Apolog. 13.

bebat, repraesentaret, una manu Herculis nomine, alia ex sua persona lusum inisse, si ipse vicisset, coenulam et scortulum ex stipitibus Herculis sumeret; si vero Hercules, id est manus altera, eadem Herculi exhiberet. Vicit manus Herculis. (Id quoque potuit duodecim titulis eius adscribi.) Aedituus coenam Herculi dependit, scortum Larentinam conducit: coenat ignis, qui Sol, et ipsius Herculis co.....nia ara consumpsit. Larentina in aede sola dormit....de lenonio ludo iactitat se somniis Herculi functam, et potuit, dum animo contemplatur, somnio pati. Eam de aede progredientem mane primo quidam adolescens, tertius quod aiunt Hercules concupiscit, ad se.....s..... id dictum sibi ab Hercule, utique ..... ceantur. Non enim impune licui ..... dem quoque scribit; mox illa prop ..... per Herculem fuerat insecuta, agrum ..... divinitatem et filiabus suis, quas ut ipsas h..... dium a Larentiniana Romanorum numina digni ..... sola de tot uxoribus Herculi cara, sola enim dives .....or Cerere quae mortuo placuit. Tot exemplis et vo..... quis non deus affirmari potuit? Quis denique Antinoo controversiam divinitatis agitavit, quod decorior Ganymedes aut carior suo amatori ....[1])? Apud vos mortuis coelum, viam ab inferis ad astra subigitur. Pass.....ta ascendunt. Ne multum putetis vos praestare regibus vestris.

11. Non contenti eos deos asseverare, qui visi retro, auditi contrectatique sunt, quorum effigies descriptae, negotia digesta, memoria propagata, umbras nescio quas incorporales, inanimales, et nomina de rebus efflagitant, deosque sanciunt, dividentes omnem statum hominis singulis potestatibus ab ipso quidem uteri conceptu, ut si deus Consevius quidam, qui consationibus concubitalibus praesit, et Fluviona, quae infantem in utero ..... hinc Vitumnus, et Sentinus, per quem viviscat infans et sentiat.....: dehinc Diespiter, qui puerum perducat ad partum. Cum prin..... et Candelifera, quoniam ad candelae lumina pariebant, et quae .....us dictae. Perverse natos

1) Gothofredus has lacunas sic explevit: amatori fuerit? — subigitis. Passim alii ita ascendunt. Haverc. ad Apol. 13. amatori? Patet apud vos — subigitis. Passim ita catamiti ascendunt.

.....to Prosae carmentis esse provin.....
..... et ab effatu Farmus, et aliis a lo .....
....uem ad cavendum sumministrat ..... rix et Albana, et una Rucinia. Mirum ..... non esse provisos. Exinde et primi cibi sum ..... Potina et Eluda, et statuendi infantis sta.....do, Abeona, et Domiducam, et habent Edeam .....ae et malam. Item voluntatis, Volumnum, Voletam ..... Paventinam, Pavoris, Spei. Venilliam; voluptatis, Volupiam .....ntiae, Praestitiam; aeque ab actu, Peragenorem: a consiliis Consum; iuventam, novorum togatorum; virorum iam, fortuna barbata .....nuptialibus disseram. Afferenda est ab afferendis dotibus ordinata .....dor, et Mutunus et Tutunus, et dea Pertunda, et Subigus, et Prema ..... parcite, dei impudentes, luctantibus sponsis nemo intervenit .... quorum votum est foris gaudentes erubescunt [1]).

12. Et quonam usque deos ..... quia disserendum, quales deos receperitis, quantum vobis erus..... Rideam vanitatem, an exprobrem caecitatem, est admodum incertum.. Nam quot deos, et quos utique producam? maiores, an et minores? veteres, an et novitios? mares, an et feminas? coelibes, an et le, ...? artifices, an et inertes? rusticos, an et urbanos? cives, an et peregrinos. Tot enim familiae, tot nationes sensus bona fide quaerunt, ut dispici et distingui describique non possint, ut quanto diffusa res est, tanto substringenda nobis erit. Et ideo, qui in ista specie unum tuemur propositum demonstrandi, illos omnes homines fuisse: non quidem ut cognoscatis, nam quasi oblita agitis, compendio ab ipsa dispiciendi ratione summam originem generis illorum retractando. Origo enim totius posteritatis. Ea origo deorum vestrorum Saturno, ut opinor, signatur. Neque enim si Varro antiquissimos deos Iovem, Iunonen et Minervam refert, nobis excidisse debet, omnem patrem filiis antiquiorem, tam Saturnum Iove, quam Coelum Saturno; de Coelo enim et Terra Saturnus. Et tamen Coeli et Terrae originem omitto. Erant inde coelibes diu et orbi, antequam mariti

---

1) Havere. suppl. Humano pudori parcite — intervenit; ipsi quorum etc.

et parentes. Longo scilicet aevo crescendum illis fuit ad tantam proceritatem. Denique simul coepit et Coelo vox insolescere et ubera Terrae lapilliscere, faciunt nuptias inter se. Credo, aut Coelum descendit ad sponsam, aut Terra ascendit ad sponsum! Concepit tamen Terra de Coelo et peperit illa Athos, Athos Saturnum mira ratione. Utri parentum similis? Sed et peperit, certe ante Saturnum neminem procreaverunt, nisi unam postea Opem, exinde de subole cessatum est. Nam Saturnus quidem Coelum castravit dormientem. Legimus Coelum genere masculino; ceterum quomodo pater, nisi masculinus? Sed et unde castrandum? falx illi: hoc s..l..... Nondum enim Vulcanus artifex ferri. Terra vero orbata distulit, etsi adhuc iuvenili aetate, alii nubere. Sed nec habebat Coelum ..... tamen nisi illam Mare amplectitur, sed olet salsuginem .... aquis assueta. Ita Saturnus unicus masculus Coeli atque Terrae. Sed ipse pubescens sorori suae iungitur. Nondum leges, quae incesta prohiberent, nec quae parricidium plecterent. Itaque filios virili sexu devorabat; melius ipse, quam lupi, si exponeret; timebat scilicet, ne quis illorum de paterna falce didicisset. Nato mox et abalienato Iove, saxum infantis ementiti deglutivit. Hoc ingenio diu securus, tandem filio, quem nondum digesserat, in tenebris adulto oppressus regnoque privatus est. Hunc vobis patriarcham deorum, Coelum et Terra, poëtis obstetricantibus, procreaverunt. Sed eleganter quidam sibi videntur physiologice per allegoricam argumentationem de Saturno interpretari, tempus esse, et ideo Coelum et Terram parentes, ut et ipsos origini nullos, et ideo falcatum, quia tempore omnia dirimantur, et ideo voratorem suorum, quod omnia ex se edita in se ipsum consumat. Nominis quoque testimonium compellant: Cronium dictum graece, ut Chronon; aeque latini vocabuli a sationibus rationem .....nt, qui eum procreatorem coniectantur, per eum seminalia coeli in terram deferri. Opem adiungunt, quod opem videndi semina conferant, et quod opere semina evadant. Quae oro, huius translationem .....ponas. Aut Saturnus fuit, aut tempus. Quomodo Saturnus ..... quomodo tempus? Utrumque enim non potes, corporale in eo.....mare. Quid autem prohibuit tempus coli in sua qualitate? ..... hominis, aut fabulam hominis, aut famulam hominis in sua specie, non

in tempo ..... Quid sibi vult intellectio ista, nisi foedas materias mentitis argumentationibus colorare? Saturnum neque ideo qui ..d..... tempus, aut dum eum tempus facis, iam nec hominem vis fuisse. Pla..... s omnino Saturnus in terris humanae qualitatis apud veteres memorias recensetur. Potest incorporaliter fingi quodvis, quod non fuerit omnino; vacat fingendi locus, ubi veritas est. Cum autem Saturnum constat vixisse, frustra demutatis; non conceditur vobis, quem non negabitis fuisse hominem, qui neque deus neque tempus defendi potest. Exstat apud litteras vestras usquequaque Saturni census, legimus apud Cassium Severum, apud Cornelios Nepotem et Tacitum, apud Graecos quoque Diodorum, quive alii antiquitatem canos collegerunt. Nec fideliora vestigia, ... quam in ipsa Italia signata sunt. Nam post plurimas tetras et Attica hospitia Italiae, vel, ut tunc vocabatur, Oenotriae, consedit, exceptus ab Iano sive Iane, ut Salii [1]) vocant. Mons, quem coluerat, Saturnius dictus; urbs, quam depalaverat, Saturnia usque nunc est; tota denique Italia de Saturno vocabatur: tali teste terram, quae nunc dominatur orbi, etiamsi de origine Saturni dubitatur, de actu tamen constat hominem illum fuisse. Ita si homo Saturnus, procul dubio de [homine], imo quia homo, non utique de coelo atque terra. Sed cuius parentes ignoti, quibusdam facile fuit illum eorum filium dici, quorum possunt omnes videri. [2]) Quis enim non coelum ac terram patrem ac matrem venerationis gratia appellet? An de consuetudine humana, qua ignoti quique ex inopinato apparentes de coelo advenisse dicuntur? Proinde.....semper eg.....repentino [3]), ubique inolevit coelitem dici. Nam et vulgo generis incertos terrae filios iactitamus. Nihil allego de statu antiquitatis, qua .... rudes [4]) tunc agebantur et oculi et mentes hominum, ut cuiuslibet novi viri aspectu quasi divino commoverentur, nedum et regis, et quidem primi. Adhuc de Saturno im-

---

1) Rigalt. ed. ut si alii vocant. Cf. Apolog. 10. ut Salii volunt. 2) Ita h. l. restit. ex Apolog. 10. 3) Haverc. ex Apol. 10. emend. Proinde Saturno semper egeno et repentino ubique etc. 4) Leg. qua ita rudes — hominum, ut (alii: et) etc.

morabor, quod et ceteris compendium praestruam, satiata primordiorum disputatione; nec praetermittam potiora testimonia divinarum litterarum, quibus fides pro antiquitate superior debetur. Ante enim Sibylla, quam omnis litteratura, extitit. Illa scilicet Sibylla, veri vera vates, et cujus vocabula daemoniorum vatibus induistis. Ea senario versu in hunc sensum de Saturni prosapia et rebus eius exponit: decima, inquit, genitura hominum, ex quo cataclysmum prioribus accidit, regnavit Saturnus et Titan et Iamfetus, Terrae et Coeli fortissimi filii. Si qua ergo, vel vestris .... oribus litteris vestris superioribus, sed iccirco magis proximis ..... in illius aetatis, fides adiacet.

13. Satis de Saturno et prosapia eius .....um est, homines fuisse. Tenemus compendium, in ceteros originis praescriptionem, ne per singulos evagemur. Qualitas posteritatis a principibus generis ostenditur, mortalia de mortalibus, terrena de terrenis, gradus ad gradus comparantur, nuptiae, conceptus natales cucurrerunt, patriae sedes, regna, monumenta l..... qui natos non possunt negare, mortuos credant, qui mortuos confitentur, deos non putent. Sed enim manifestis vis sua adsistit; quos a primordio non ..... divinitatem, affirmando illos post mortem deos factos, ut Varro, et qui cum eo somniaverunt. Hic igitur consisto ..... alle..... in hoc nomen et numen, ut in ordinem senatorium, ... vestra ..... cedatis iam necesse est, aliquem summum dominatorem..... allegendi potestatem, et quasi Caesarem; neque quisquam aliis praestare potest, qui non ipse dominetur. Ceterum si potuerunt deos sese facere post mortem, a..... deterioris conditionis ab initio esse voluerunt; aut si nemo est, qui deos fecerit, quomodo facti dicentur, qui non nisi ab alio fieri potuissent? Ita nullus datur vobis renuendi locus, esse mancipem quendam divinitatis. Perspiciamus itaque caussas allegendae mortalitatis in coelum. Harum duplicem rationem credo proferetis: aut enim illu..... quis idem praestans facit, ut habeat vel amminicula vel munimenta vel etiam ornamenta fastigii sui; aut meritorum necessitas .....s dignis quibusque. Aliud quid suspicari non datur. Nemo..... giendo alicui, aut non sua aut illius caussa facit. Sed neque..... petere numini inest tanta et potestas, ut scilicet ..... faciat, si tanta humanitas irrogetur, qui egeat

opera vel adiumento quorundam, et quidem mortuorum, quo mirum magis, cum alios sibi immortales instituere potuisset. Nec diutius de..... tus conquiret, qui humana divinis comparavit. Sa..... rior opinio est, discuti debet, si deus remi-nis..... buta si pristinis viris..... recogitandum. Quod exinde nemo dig..... si capere iam locus non potest. Tantis videlicet ..... a meruerit antiquitas. Ergo an meruerit, re ..... meruisse, proponat ipsius merita. Si quid in cunabulis..... litatis, valent ad suffragium divinitatis, in cestorum..... Opem et Saturnum fratres recepistis. Furtivus infans..... ter dignus et tecto et ubere humano, meritoque incre..... tam mala manebant. Adultus denique qualemcunque genitorem, ... licissimum, regem aurei scilicet seculi, sub quo laboris inopiae..... ae pax quiescebat, sub quo nulli subigebant arva coloni, ... tellus nullo poscente ferebat. Sed oderat patrem incestum eius .... castratorem. Ecce autem et ipse cum sorore miscetur, ut huic primum dictum putem: *τοῦ πατρὸς τὸ παιδίον.* Tam pius pater, quam pius filius ..... m tunc legibus ageretur, in duos culleos dividi Iovem decuit ..... dubitaret, libidine ab incesto corroborata, in leviora, id est, ... et stupra diffundere? de quo poëtica sic lusitavit. Quomodo ..... de fugitivo palam factum solemus et operam eius percon ..... abusui nundinare? [1]) modo in pretia luxuriae eum figurando ..... bovem aut pretium bovis pensaverit, et imbrem pergulis .... aditum pecunia ruperit? modo in similitudines actuum ip..... im, qui rapuit, cycnum, qui cantaverat. Adeo non fabulae istae sunt de fa..... sit an non lasciv ..... na hominum, quos..... emissa iam pridem a fide per incr..... non est nobis extensius agendum. Si enim et re..... pibus et proseminatoribus suis morata plebs eadem q..... natura, alibi auctoritas exigebat similitudinem morum ..... quanto deterior, qui non melior? privato enim titulo Iovem optimum ..... tis, et est Virgilii aequus Iupiter optimus. Proinde incesti in suos,

---

1) Hav. ad Apolog. c. 2. Quomodo, quando de fugitivo palam factum, solemus et operam eius percontando abusui nundinare?

impudici in extraneos, impii, iniusti, cui nullam insignem infamiam fabula reliquit.. deus fieri non fuit dignus.

14. Sed quoniam alios seorsum volunt in divinitatem ab hominibus receptos, et distingui inter nativos et factos secundum Dionysium Stoicum, de ista quoque specie adiiciam. De ipso quidem Hercule .....ma responsionis, an dignus coelo et divinitate, sic enim pro va.... meritis addicunt divinitatem? Si ob virtutem, quod feras constan ....rit, quid tam memorabile? nonne ludo puniti, vel etiam ad .... arenariae vilitatis plurimas in unum, et quidem studiosiores .... ciunt. Si ob peragratum orbem, quantis ad locupletibus dulcis ...tas, aut philosophis famulatoria mendicitas idem praestitit? Non meminerunt, Asclepiadem Cynicum unica vaccula, cuius et dorso vehebatur, et si quando ubere alebatur, orbem totum oculis subegisse? Si.... etiam ad inferos adiit, quis hoc nesciat, viam ad inferos omni .....as plurimas.....s ille Pompeius ..... qui nec hostias al.....n unum agnulum Byrsae Cartha.....re. Quo magis Scipio, quam Hercules, ob....ti deputatur? Adiicite potius tituli Hercula.....rum, uxorum, et foetas Omfales, et ob decori pueri amissio ... desertam militiam Argonautarum. Adiicite ad gloriam post turpi....am, etiam furias eius; auctorate sagittas, quae filios et uxorem .... erunt; qui tunc dignius rogo sese irrogasset prae dolore parti ..... Qui uxoris ob lasciviam venenis circumventus magis metu ... honesta morte moreretur. Hunc vos de pyra in coelum suble ....a facilitate, qua et alium ignis et divini confectum, qui pauca e... ingenia commentus, dicebatur mortuos ad vitam recurasse ... filius, tam homo, quam Iovis nepos, Saturni pronepos .... spurius ut incerto patre, ut Argivus Socrates detulit ..... repertum, turpius Iove educatum, canino scilicet ubere ..... nemo negare potest; fulmine haustus est. Malus Iupiter....sus est [1]), impius in nepotem, invidus in artificem. Sed enim pin.....um eius non occultavit, cupiditatem et avaritiam lucri....atam, qua quidem ille vivos ad mortem, non mortu .... praevaricatione venalis medicinae agebat. Dicitur etiam mater eius eodem casu obisse; merito ....sam m.....

---

1) Rigalt. emend. Malus Iupiter, si fulmem ipsius est.

bestiam ediderat iisdem quasi scalis ad coelum erupisse. Et tamen Athenienses scient eiusmodi deis sacrificare. Nam Aesculapio et matri inter mortuos parentant, quasi non et ipsi Thesea suum adorent; Mer.... deum, qui nisi conservatricem suam in littore peregrino deliquit, eadem oblivione, imo amentia, quae patri caussa mortis fuit.

15. Longum foret recensere etiam de illis quos in sidera sepelistis, et audaciter dei .... tratis. Sic opinor digni de coelo Castores et Perseus et Erigona, quemadmodum et Iovis expletus. Sed quid mirandum? etiam canes et scorpios cancros in coelum transtulistis. Differo de his quos in oraculis..... et testimonium hic divini, qui et tristitiae deos arbitros esse vultis..... dius, qui animam corpore viduet, quem intra muros cludi non permittendo damnastis. Item Caeculus, qui oculos sensu exani .... Orbana, quae in orbitatem semina exstinguat, et ipsius Mortis ..... Ut cetera transvolem, etiam locorum urbis, vel loca, deos ar..... patrem, et diva Arquis et Lana et montium Septemontium... illi faciunt, qui in iisdem locis aras vel aedes habent, praeterea ..... in alieno loco aut mercedibus habitant. Taceo Ascensum ..... et Levicolam [1]) a clivis; taceo deos Forculum a foribus, et Cardeam a cardinibus, et liminum Limentinum, sive qui alii inter vicinos ap..... num Ianitorum adorantur. Quid enim magnum? cum et habeant in lupanaribus, in culinis, et in imo carcere; in i..... itaque propr..... aliisque Romanorum deis, quibus totius vitae officia distribuuntur, taliter, ut ceteris deis opus non sit. Imo cum privatim apud Romanos deputentur, quos supra signavimus, nec facile foris cogniti, quomodo ea omnia illos praeesse voluerunt in omni genere humano, et in omni gente proveniunt; ubi praedes eorum, non modo honore, sed ipsa quoque notitia carent. Sed enim quidam fructus et necessaria victui demonstraverunt?

16. Quaeso vos, cum dicitis invenisse illos, non confitemini prius fuisse quae invenirentur. Cur ergo non auctorem potius honoratis, cuius haec dona sunt, sed auctorem transfertis in repertores? ..... quam invenisset, utique auctori gratias egit, utique illum deum sensit; ..... mi-

---

1) Rigalt. emend. Clivicolam.

nisterium institutoris, a quo et ipse institutus est qui invenit..... sum quod invenirentur. Ficum viridem Romae nemo noverat ..... um Cato senatui intulit, ut quo iam provincia hostilis esset, cui sub..... semper instabat exprimeret. Cerasum Cn. Pompeius de Ponto .... [1]) Italiae provulgavit. Potuerunt mihi novorum apud Romanos pomorum ..... ruisse praeconium divinitatis. Tam vanum hoc, quam etiam ..... commenta deos haberi; quibus si comparentur nostrae aetatis ..... o dignius posteris, quam prioribus consecratio competisset ... on in omnibus iam artificiis antiquitas exolevit, usu quotidiano instruente novitatem; atque adeo quos ob artes sanctifi..... in ipsis artibus et provocatis in aemulis insuperatos.

17. Denique ..... toribus suis non negatis omnibus his quos deos antiquitas voluit, posteritas c..... superstitionum..... l.., praesumptio, cui..... bemus; propterea scilicet Romanos totius orbis domi ..... se, quod officiis religionum meruerint domina ..... cis praevaleant. Nimirum Sterculus ..... hoc imperium ..... seu Romanorum distin ..... tem extraneo potius ..... tores et destitutores in ..... ti, sepultique sunt. Ita nempe ..... oblitus antrum illud Idaeum ..... dissimum odorem. Nonne omni Capitolio ..... ut illa potius terra regnaret, ... posthabita Samo dilecta, et utique Aeneadarum ignibus adoleri .....

Hic illius arma,
Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, iam tunc tenditque fovetque [2]).

Misera adversus fata non valuit. Nec tamen tantum honoris Romani satis decreverint, ut dedentibus Carthaginem sibi, quantum Larentinae. Si dei isti conferendi in pote ..... uit enim Iupiter Cretae et Saturnus Italiae et Isis Aegypto ..... regnaverunt, quibus etiam operati plerique traduntur. Itaque ..... mines facit, et dedititius Admeti cives Romanos imper ..... lem cultorem suum Croesum ambiguis sortibus fallendo .... timebat deum verum constanter praenuntiare regno exc..... potestate regnandi

---

1) Leg. de Ponto primus Italiae etc. cf. Apol. 11. 2) Virg. Aen. I, 20. sqq.

quoque velut in urbes suas tueri..... potuissent. Si Romanis praestitisse valuerunt, cur Athenas a Xerxe Minerva non defendit? vel cur Delfos de manu Pyrrhi Apollo non eruit? Servarint urbem Romanam, qui sua perdiderunt, si hoc religiositas Romana meruit. Atqui non post summum imperium auctis iam rebus superstitio quaesita est? Et si a Numa sacra introducta sunt, nondum tamen aut simulacris aut templis res vestras divina frustrabant. Frugi religio et paupertina superstitio, altaria temeraria et vasa sordida, et nidor .... ex illis, et deus ipse nusquam ..... religiosi, quam maiores, quia religiosi. Atquin quomodo ..... religionem et deorum profundissimam curam imperium Romanis ..... videri possit, quod laesis potius deis auctum est? Nisi fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quaeritur, et bellis ampliatur. Porro.....ib. et dei urbis. Nam eadem strages et moenium et templorum, pares caedes et civium et sacerdotum, eaedem rapinae profanorum et sacrorum. Tot sacrilegia Romanorum, quod trophaea; tot de deis, quot de gentibus triumphi. Manent et simulacra captiva, et utique senti ..... deos non amant. Sed quia nihil sentiunt, impune laeduntur, et qui non laeduntur, frustra adorantur. Itaque quorum fastigium ..... adultum est, non possunt videri religionis meritis excrevisse ....nis sive laedendo creverunt. Regnum universae nationes temporibus habuerunt, ut Assyrii, ut Medi, ut Persae, ut Aegyptii .... aut penes quosdam, et tamen qui amiserunt, non sine religionibus et cultu, et de propitiorum deorum mora .....cessit universa paene dominatio. Sors temporum ita volutat.... Quaerite, quis temporum vices ordinavit. Idem regna dispensat, et nunc penes Romanos eam summam, tanquam pecuniam de multis nominibus exactam in unam arcam congregavit. Quid de ea statuerit, sciunt proximi ei.

DE TESTIMONIO ANIMAE.

1. Magna curiositate et maiore longe memoria opus est ad studendum, si quis velit ex litteris receptissimis quibusque philosophorum vel poëtarum vel quorumlibet doctrinae ac sapientiae secularis magistrorum testimonia excerpere Christianae veritatis; ut aemuli persecutoresque eius de suo proprio instrumento et erroris in se et iniquitatis in nos rei revincantur. Nonnulli quidem, quibus de pristina litteratura et curiositatis labor et memoriae tenor perseveravit, ad eum modum [1]) opuscula penes nos condiderunt, commemorantes et contestificantes in singula rationem et originem et traditionem et sententiarum argumenta [2]), per quae recognosci possit, nihil nos aut novum aut portentosum suscepisse, de quo non etiam communes et publicae litterae ad suffragium nobis patrocinentur, si quid aut erroris eiecimus aut aequitatis admisimus. Sed ne suis quidem magistris, alias probatissimis atque lectissimis, fidem inclinavit humana de incredulitate duritia, sicubi in argumenta Christianae defensionis impingunt: tunc vani poëtae, cum deos humanis passionibus et fabulis designant; tunc philosophi duri, cum veritatis fores pulsant. Hactenus sapiens et prudens habebitur, qui prope Christianum pronunciarit, cum, si quid prudentiae aut sapientiae affectaverit, seu ceremonias despuens seu seculum revincens, pro Christiano denotetur. Iam igitur nihil nobis erit cum litteris et doctrina perversae felicitatis, cui in falso potius creditur, quam in vero. Viderint, si qui de unico et solo deo pronunciaverunt. Imo nihil omnino relatum sit, quod agnoscat Christianus, ne exprobrare possit. Nam et quod relatum est,

1) Rigalt. ad gentes opuscula etc. 2) Ita Rigaltius. Rhen. et Semler. in suggillationem et originem etc. Latin. et Iunius: in suggillationem et originum et traditionum et sententiarum, argumenta etc.

neque omnes sciunt, neque qui sciunt, constare confidunt. Tanto abest, ut nostris litteris annuant homines, ad quas nemo venit nisi iam Christianus. Novum testimonium advoco, imo omni litteratura notius, omni doctrina agitatius, omni editione vulgatius, toto homine maius, id est totum quod est hominis. Consiste in medio anima, seu divina et aeterna res es secundum plures philosophos, eo magis non mentieris [1]); seu minime divina, quoniam quidem mortalis, ut Epicuro soli videtur, eo magis mentiri non debebis, seu de coelo exciperis, seu de terra conciperis, seu numeris, seu atomis concinnaris, seu cum corpore incipis, seu post corpus induceris, unde unde et quoquo modo hominem facis animal rationale, sensus et scientiae capacissimum. Sed non eam te advoco, quae scholis formata, bibliothecis exercitata, academiis et porticibus Atticis partam [2]) sapientiam ructas. Te simplicem et rudem et impolitam et idioticam compello, qualem habent qui te solam habent: illam ipsam de compito, de trivio, de textrino totam. Imperitia tua mihi opus est, quoniam aliquantulae peritiae tuae nemo credit. Ea expostulo, quae tecum in hominem infers, quae aut ex temetipsa aut ex quocunque auctore tuo sentire didicisti. Non es, quod sciam, Christiana; fieri enim, non nasci soles Christiana. Tamen nunc a te testimonium flagitant Christiani, ab extranea adversus tuos, ut vel tibi erubescant, quod nos ob ea oderint et irrideant, quae te nunc consciam detineant.

2. Non placemus deum praedicántes hoc nomine unico unicum, a quo omnia et sub quo universa. Die testimonium, si ita scis. Nam te quoque palam et tota libertate, qua non licet nobis, domi ac foris audimus ita pronunciare: Quod deus dederit, et Si deus voluerit. Ea voce et aliquem esse significas et omnem illi confiteris potestatem, ad cuius spectas voluntatem: simul et ceteros negas deos esse, dum suis vocabulis nuncupas, Saturnum, Iovem, Martem, Minervam. Nam solum deum confirmas, quem tantum deum nominas, ut etiam cum illos interdum deos appellas, de alieno et quasi

1) Latin. et Ciaconius: eo magis non mentieris, ceteri: mentiens. Rigaltius: mentiri non debens, ceteri: debebis.
2) Cod. Agob.: pasta.

pro mutuo usa videaris. De natura quoque dei, quem praedicamus, nec te latet: deus bonus [est], deus benefacit, tua vox est. Plane et adiicis [1]): sed homo malus; scilicet contraria propositione oblique et figuraliter exprobrans, ideo malum hominem, quia a deo bono abscesserit. Etiam quod penes deum bonitatis et benignitatis omnis benedictio inter nos summum sit disciplinae et conversationis sacramentum: Benedicat te deus, tam facile pronuntias, quam Christiano necesse est. At cum in maledictum convertis benedictionem dei [2]), perinde dicto omnem super nos potestatem eius consistere secundum nos confiteris. Sunt, qui etsi deum non negent, dispectorem plane et arbitrum et iudicem non putent (in quo utique nos maxime reiiciunt, qui ad istam disciplinam metu praedicati iudicii transvolamus) sic deum honorantes, dum curis observationis et molestiis animadversionis absolvunt, cui ne iram quidem adscribunt. Nam si deus, inquiunt, irascitur, corruptibilis et passionalis est; porro quod patitur, quodque corrumpitur, etiam interitum potest capere, quem deus non capit. At iidem alibi animam divinam et a deo collatam confitentes, cadunt in testimonium ipsius animae retorquendum adversus opinionem superiorem. Si enim anima aut divina aut a deo data est, sine dubio datorem suum novit, et si novit, utique et timet, ut tantum postremo autorem. An non timet, quem magis propitium velit, quam iratum? Unde igitur naturalis timor animae in deum, si deus non novit irasci? Quomodo timetur, qui nescit offendi? Quid timetur, nisi ira? Unde ira, nisi ex animadversione? Unde animadversio, nisi de [dei] iudicio? Unde iudicium, nisi de potestate? Cuius potestas summa, nisi dei solius? Hinc ergo tibi anima de conscientia suppetit domi ac foris, nullo irridente vel prohibente praedicare: deus videt omnia, et: deo commendo, et: deus reddet, et: deus inter nos iudicabit. Unde hoc tibi non Christianae? Atque id plerumque et vitta Cereris redimita, et pallio Saturni coccinata et deae Isidis

---

1) Rigalt. Plane adiicis. Sed homo malus: scilicet etc. Rhen. Seml. et ceteri: Plane ea dicis, sed homo malus scilicet, contraria etc. 2) Sic Latin., Iunius et Rig.; Rhen., Pamel. et Semler: cum id maledictum convertis in benedictionem dei.

linteata? In ipsis denique templis deum iudicem imploras, sub Aesculapio stans, Iunonem in aëre exorans, Minervae calceans furvis galeam formis [1]), et neminem de praesentibus diis contestaris; in tuo foro aliunde iudicem appellas, in tuis templis alium deum pateris. O testimonium veritatis, quae apud ipsa daemonia testem efficit Christianorum.

3. Enimvero cur daemonia affirmamus esse? sane quasi non et probemus, qui ea soli de corporibus exigimus. Aliqui Chrysippi assentator illudit ea, at [2]) esse et abominationem sustinere, exsecrationes tuae respondent. Daemonium vocas hominem aut immunditia aut malitia aut insolentia aut quacunque macula, quam nos daemoniis deputamus, [aut] ad necessitatem odii opportunum [3]). Satanam denique in omni aversatione [4]) et aspernatione et detestatione pronuntias, quem nos dicimus malitiae angelum, totius erroris artificem, totius seculi interpolatorem, per quem homo a primordio circumventus, ut praeceptum dei excederet, et propterea in mortem datus, exinde totum genus de suo semine infectum suae etiam damnationis traducem fecit. Sentis igitur perditorem tuum. Et licet soli illum noverint Christiani, vel quaecunque apud dominum secta, et tu tamen eum nosti, dum odisti.

4. Iam nunc quod ad necessariorem sententiam tuam spectet, in quantum et ad ipsum statum tuum tendit, affirmamus, te manere post vitae dispunctionem, et exspectare diem iudicii, proque meritis aut cruciatui destinari aut refrigerio, utroque sempiterno; quibus sustinendis necessario tibi substantiam pristinam eiusdemque hominis materiam, et memoriam reversuram, quod et nihil mali ac boni sentire possis sine carnis passionalis facultate, et nulla ratio sit iudicii sine ipsius exhibitione, qui meruit iudicii passionem.

---

1) Rigalt.: Iunonem in aere exaurans, Minervam calceans furris galeam formis. Rhen. Iun. in aere exorans, Minervam calcias furnis galeam formis. Iunius versum senarium restituit: Minervae furvis galeam formis calceans. 2) Rig.: illudit. Et esse. Sed v. ea recte retinuerunt edd. reliquae omnes et autem in at mutandum esse apparet. 3) Non dubito, quin voc. aut, quod illis ad necess. praecedit et Wouwer in et mutavit, spurium sit; pro vulg. opportunam non importunum, uti Rig. voluit, sed opportunum scribendum. 4) Rhen. et ed. Paris. vexatione.

Ea opinio Christiana, etsi honestior multo Pythagorica, quae te non in bestias transfert, etsi plenior Platonica, quae tibi etiam dotem corporis reddit, etsi Epicurea gratior, quae te ab interitu defendit: tamen propter solum nomen [1]) vanitati et stupori et, ut dicitur, praesumtioni deputatur. Sed non erubescimus, si tecum erit nostra praesumtio. Primo enim, cum alicuius defuncti recordaris, misellum vocas eum: non utique, quod de bono vitae ereptum, sed ut poenae et iudicio iam adscriptum. Ceterum alias securos vocas defunctos. Profiteris et vitae incommodum et mortis beneficium. Vocas porro securos, si quando extra portam cum obsoniis et matteis [2]) tibi potius parentans ad busta recedis, aut a bustis dilutior redis. At ego sobriam tuam sententiam exigo: misellos vocas mortuos, cum de tuo loqueris, cum ab eis longe es. Nam in convivio eorum quasi praesentibus et conrecumbentibus sortem suam exprobrare non possis, debes adulari, propter quos lautius vivis. Misellum ergo vocas, qui nihil sentit? Quid, quod ut sentienti maledicis, cuius memoriam cum alicuius offensae morsu facis. Terram gravem imprecaris et cineri penes inferos tormentum. Aeque ex bona parte, cui gratiam debes, ossibus et cineribus eius refrigerium comprecaris, et ut bene requiescat apud inferos cupis. Si nihil passionis est tibi post mortem, si nulla sensus perseverantia, si denique nihil es ipsa, ubi corpus reliquisti: cur mentiris in te, quasi aliquid ultra pati possis? Imo cur in totum times mortem, si nihil est tibi timendum post mortem, qua nec experiundum post mortem? Nam etsi dicere potes, ideo mortem timeri, non ut aliquid minantem, sed ut commodum vitae amputantem: atquin cum et incommoda longe plura vitae pariter excedas, et lucratione gravioris partis metum diluis, nec iam timenda est amissio bonorum, quae altero bono, id est incommodorum pace, pensatur. Non est timendum, quod nos liberat ab omni timendo. Si times vita decedere, quia optimam nosti; certe mortem timere non debes,

---

1) Codd. et edd. Rhen. et Semleri: propter suum nomen soli etc.: Rigalt. et Latin.: propter nomen solum etc. 2) Ita Rigalt.; Rhen.: mattaeis, Iunius: mattyis. (Mattea s. mactea gr. ματτύης s. ματτύα.)

quam malam nescis. At cum times, scis malam; non scires autem malam, quia nec timeres, si non scires aliquid esse post mortem, quod eam malam faciat, ut timeas. Omittamus nunc naturalem formam timendi mortem. Nemo timeat, quod evadere non potest. Ex altera parte congredior, laetioris spei post mortem. Nam omnibus fere ingenita est famae post mortem cupido. Longum est retexere Curtios et Regulos vel graecos viros, quorum innumera elogia sunt contemtae mortis propter postumam famam. Quis non hodie memoriae post mortem frequentandae ita studet, ut vel litteraturae operibus, vel simplici laude morum, vel ipsorum sepulchrorum ambitione, nomen suum servet? Unde anima hodie affectaret aliquid, quod velit post mortem, et tantopere praepararet [1]), quo sit usura post obitum: si nihil de postero sciret? Sed forsitan de sensu post excessum tui certior es, quam de resurrectione quandoque, cuius nos praesumtores denotamur. Atquin hoc quoque ab anima praedicatur. Nam si de aliquo iam pridem defuncto tanquam de vivo quis requirat, prae manu occurrit dicere: abiit iam et reverti debet.

5. Haec testimonia animae quanto vera, tanto simplicia, quanto simplicia, tanto vulgaria, quanto vulgaria, tanto communia, quanto communia, tanto naturalia, quanto naturalia, tanto divina. Non puto cuiquam frivolum et frigidum videri posse, si recogitet naturae maiestatem, ex qua censetur auctoritas animae. Quantum dederis magistrae, tantum adiudicabis discipulae. Magistra natura, anima discipula. Quicquid aut illa edocuit, aut ista perdidicit: a deo traditum est, magistro scilicet ipsius magistrae. Quid anima possit de principali institutore praesumere, in te est aestimare de ea, quae in te est. Senti illam, quae ut sentias efficit; recogita in praesagiis vatem, in ominibus augurem, in eventibus prospicem. Mirum, si a deo data homini, novit divinare? Tam mirum, si eum, a quo data est, novit. Etiam circumventa ab adversario, meminit sui auctoris et bonitatis et decreti eius et exitus sui et adversarii ipsius. Sic mirum, si a deo data, eadem canit, quae deus suis dedit nosse. Sed qui eiusmodi eruptiones animae non putavit doctrinam esse naturae congenitae et ingenitae conscientiae tacita

---

1) Rigalt.: animae — affectare — praeparare.

commissa: dicet potius, diventilatis in vulgus opinionibus, publicatarum litterarum usum, iam et quasi vitium corroboratum taliter sermocinandi. Certe prior anima, quam littera, et prior sermo, quam liber, et prior sensus, quam stilus, et prior homo ipse, quam philosophus et poëta. Numquid ergo credendum est, ante litteraturam et divulgationem eius mutos absque huiusmodi pronuntiationibus homines vixisse? Nemo deum et bonitatem eius, nemo mortem, nemo inferos loquebatur? Mendicabat sermo, opinor, imo nec ullus esse poterat, cessantibus etiam tunc, sine quibus hodie iam beatior et locupletior et prudentior esse non potest; si ea, quae tam facilia, tam assidua, tam proxima hodie sunt, in ipsis quodammodo labiis parta, retro non fuerunt, antequam litterae in seculo germinassent, antequam Mercurius, opinor, natus fuisset. Et unde ordo ipsis litteris contigit, nosse et in usum loquelae disseminare, quae nulla unquam mens conceperat aut lingua protulerat aut auris exceperat? At enim cum divinae scripturae, quae penes nos vel Iudaeos sunt, in quorum oleastro insiti sumus, multo secularibus litteris, non modica tantum aetate aliqua, antecedant, ut loco suo edocuimus [1]) ad fidem earum demonstrandam; et si haec eloquia de litteris usurpavit anima; utique de nostris credendum erit, non de vestris; quia potiora sunt ad instruendam animam priora, quam postera, quae et ipsa a prioribus instrui sustinebant; cum etsi de vestris instructam concedamus, ad originem tamen principalem traditio pertineat, nostrumque omnino sit, quodcunque de nostris sumsisse et tradidisse contigit vobis. Quod cum ita sit, non multum refert, an a deo formata sit animae conscientia, an litteris dei. Quid igitur vis homo, de humanis sententiis litterarum tuarum exisse haec in usus communis callositatem?

6. Crede itaque tuis, et de commentariis nostris tanto magis crede divinis; sed de animae ipsius arbitrio perinde crede naturae. Elige, quam ex his fidelius sororem observes veritatis. Si de tuis litteris dubitas; neque deus, neque natura mentitur, ut et naturae et deo credas; crede animae, ita fiet, ut et tibi credas. Illa certe est, quam tanti facis,

---

1) Apolog. c. 19.

quantum illa te facit; cuius es totus, quae tibi omnia est; sine qua nec vivere potes nec mori; propter quam deum negligis. Cum enim times fieri Christianus eam conveni: cur alium colens, deum nominat? cur, cum maledicendos spiritus denotat, daemonia pronuntiat? cur ad coelum contestatur, et ad terram detestatur? cur alibi servit, alibi vindicem convenit? cur de mortuis iudicat? cur verba habet Christianorum, quos nec auditos visosque vult? cur aut nobis dedit ea verba, aut accepit a nobis? cur aut docuit, aut didicit? Suspectam habe convenientiam praedicationis in tanta disconvenientia conversationis.* Vanus es, si huic linguae soli aut graecae, quae propinquae inter se habentur, reputabis eiusmodi, ut neges naturae universitatem. Non Latinis nec Argivis solis anima de coelo cadit. Omnium gentium unus homo, varium nomen est, una anima, varia vox, unus spiritus, varius sonus, propria cuique genti loquela, sed loquelae materia communis. Deus ubique, et bonitas Dei ubique; daemonium ubique, et maledictio daemonii ubique; iudicii divini invocatio ubique; mors ubique, et conscientia mortis ubique, et testimonium ubique. Omnis anima suo iure proclamat, quae nobis nec mutire conceditur. Merito igitur omnis anima rea et testis est; in tatum et rea erroris, in quantum et testis veritatis. Et stabit ante aulas dei die iudicii, nihil habens dicere. — Deum praedicabas, et non requirebas; daemonia abominabaris, et illa adorabas; iudicium dei appellabas, nec esse credebas; inferna supplicia praesumebas, et non praecavebas; Christianum nomen sapiebas, et Christianum persequebaris.

DE CORONA MILITIS.

1. Proxime facta est liberalitas praestantissimorum imperatorum [1]); expungebantur in castris milites laureati. Adhibetur quidam illic magis dei miles, ceteris constantior fratribus, qui se duobus dominis servire posse praesumpserant, solus libero capite, coronamento in manu otioso. Vulgata iam et ista disciplina Christianorum relucebat [2]). Denique singuli designare, et eludere eminus, infrendere cominus. Murmur tribuno defertur, et persona iam ex ordine accesserat. Statim tribunus, cur, inquit, tam diversus habitu? Negavit ille cum ceteris sibi licere; caussas expostulatus, Christianus sum, respondit. O militem in deo gloriosum. Suffragia exinde, et res ampliata, et reus ad praefectos. Ibidem gravissimas penulas posuit, relevari auspicatus, speculatoriam morosissimam de pedibus absolvit, terrae sanctae insistere incipiens, gladium nec dominicae defensioni necessarium reddidit, laurea et de manu corruit; et nunc russatus sanguinis sui spe, calceatus de evangelii paratura, succinctus acutiore verbo dei, totus de Apostolo armatus et de martyrii candida melius coronatus, donativum Christi in carcere exspectat. Exinde sententiae super illo, nescio an Christianorum, non enim aliae Ethnicorum, ut de abrupto et praecipiti et mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini negotium fecerit, solus scilicet fortis inter tot fratres commilitones, solus Christianus. Plane superest, ut etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias eiusdem spiritus sancti respuerunt. Mussitant denique tam bonam et longam sibi pacem periclitari. Nec

1) Ita Rhen. et Gelen. ex auctoritate cod. Gorziensis. Iunius e ms. facta liberalitate etc. Miram scripturam protulit Rig.: factum est, lib. pr. imp., expungebatur in castris. Milites laur. adibant. 2) Rig. otioso, vulgato — Christiano relucebat.

dubito quosdam scripturas emigrare, sarcinas expedire, fugae accingi de civitate in civitatem; nullam enim aliam evangelii memoriam curant. Novi et pastores eorum in pace leones, in proelio cervos. Sed de quaestionibus confessionum alibi docebimus. At nunc quia maxime [1]) illud opponunt: ubi autem prohibemur coronari! hanc magis localem substantiam caussae praesentis aggrediar, ut et qui ex sollicitudine ignorantiae quaerunt, instruantur, et qui in defensionem delicti contendunt, revincantur ipsius vel maxime exemplo: Christiani laureati, quibus in solatium [2]) quaestio est, quasi aut nullum aut incertum saltem haberi posset delictum, quod patiatur quaestionem. Nec nullum autem nec incertum hinc interim ostendam.

2. Neminem dico fidelium coronam capite nosse alias extra tempus tentationis eiusmodi. Omnes ita observant a catechumenis usque ad confessores et martyres vel negatores. Videris, unde auctoritas moris, de qua cum maxime quaeritur. Porro cum quaeritur, cur quid observetur, observari interim constat. Ergo nec nullum nec incertum videri potest delictum, quod committitur in observationem suo iam nomine vindicandam et satis auctoratam consensus patrocinio. Plane, ut ratio quaerenda sit, sed salva observatione, nec in destructionem eius, sed in aedificationem potius, quo magis observes, cum fueris etiam de ratione securus. Quale est autem, ut tunc quis in quaestionem provocet observationem, cum ab ea excidit? et tunc requirat, unde habuerit observationem, cum ab ea desiit? quando, etsi ideo velit videri ad quaestionem vocare, ut ostendat se non deliquisse in observationis destitutione, nihilominus deliquisse eum constet retro in observationis praesumptione. Si enim non deliquit hodie suscepta corona, deliquit aliquando recusata. Et ideo non ad eos erit iste tractatus, quibus non competit quaestio, sed ad illos, qui studio discendi non quaestionem deferunt, sed consultationem. Nam et semper quaeritur de isto, et laudo fidem quae ante credidit observandum esse, quam didicit. Et facile est statim exigere, ubi scriptum sit, ne coronemur. At enim ubi

---

1) Ita Rhen. e cod. Gorz.; al. quatenus et. 2) Rig.: revincantur; ipsi — — qu. qu. id solum quaestio est.

scriptum est, ut coronemur? Expostulantes enim scripturae patrocinium in parte diversa, praeiudicant suae quoque parti scripturae patrocinium adesse debere. Nam si ideo dicetur coronari licere, quia non prohibeat scriptura, aeque retorquebitur ideo coronari non licere, quia scriptura non iubeat. Quid faciet disciplina? utrumque recipiet, quasi neutrum prohibitum sit? an utrum que reiiciet, quasi neutrum praeceptum sit? Sed quod non prohibetur, ultro permissum est; imo prohibetur quod non ultro est permissum.

3. Et quamdiu per hanc lineam serram reciprocabimus, habentes observationem inveteratam, quae praeveniendo statum fecit? Hanc si nulla scriptura determinavit, certe consuetudo corroboravit, quae sine dubio de traditione manavit. Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo quaeramus an et traditio nisi scripta [1]) non debeat recipi. Plane negabimus recipiendam, si nulla exempla praeiudicent aliarum observationum, quas sine ullius scripturae instrumento solius traditionis titulo, exinde consuetudinis patrocinio vindicamus. Denique ut a baptismate ingrediar, aquam adituri, ibidem, sed et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur, nos renuntiare diabolo et pompae et angelis eius. Dehinc ter mergitamur amplius aliquid respondentes quam dominus in evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis concordiam praegustamus, exque ea die lavacro quotidiano per totam hebdomadem abstinemus. Eucharistiae sacramentum, et in tempore victus et omnibus mandatum a domino, etiam antelucanis coetibus, nec de aliorum manu quam praesidentium sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus. Die dominico iciunium nefas ducimus vel geniculis adorare. Eadem immunitate a die Paschae in Pentecosten usque gaudemus. Calicis aut panis etiam nostri aliquid decuti in terram anxie patimur. Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad vestitum et calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quaecunque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus.

---

1) Cod. Gorz.: traditio non scripta.

4. Harum et aliarum eiusmodi disciplinarum si legem expostules scripturarum, nullam invenies; traditio tibi praetendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix. Rationem traditioni et consuetudini et fidei patrocinaturam aut ipse perspicies, aut ab aliquo qui perspexerit disces; interim nonnullam esse credes, cui debeatur obsequium. Adiicio unum adhuc exemplum, quatenus et de veteribus docere conveniat. Apud Iudaeos tam sollemne est feminis eorum velamen capitis, ut inde noscantur. Quaero legem. Apostolum differo. Si Rebecca conspecto procul sponso velamen invasit, privatus pudor legem facere non potuit, aut caussae suae fecerit. Tegantur virgines solae, et hoc nuptum venientes, nec antequam cognoverint sponsos. Si et Susanna in iudicio revelata argumentum velandi praestat, possum dicere: et hic velamen arbitrii fuit. Rea venerat, erubescens de infamia sua, merito abscondens decorem, vel quia timens iam placere. Ceterum in stadio mariti non putem velatam deambulasse, quae placuit. Fuerit nunc velata semper. In ipsa quoque legem habitus requiro, vel in quacunque alia. Si legem nusquam reperio, sequitur ut traditio consuetudini morem hunc dederit, habiturum quandoque Apostoli auctoritatem ex interpretatione rationis. His igitur exemplis renuntiatum erit, posse etiam non scriptam traditionem in observatione defendi, confirmatam consuetudine, idonea teste probatae tunc traditionis ex perseverantia observationis. Consuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit lex, nec differt scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendet. Porro si lex ratione constat, lex erit omne iam quod ratione constiterit a quocunque productum. An non putas omni fideli licere concipere et constituere, duntaxat quod deo congruat, quod disciplinae conducat, quod saluti proficiat, dicente domino [1]): Cur autem non et a vobis ipsis quod iustum est iudicatis? Et non de iudicio tantum, sed de omni sententia rerum examinandarum dicit et Apostolus [2]): Si quid ignoratis, deus vobis revelabit; solitus et ipse consilium subministrare, cum praeceptum domini non habebat et quaedam edicere a semetipso, sed et ipse spiritum dei habens dedu-

---

1) Luc. 12, 57. 2) Phil. 3, 15.

ctorem omnis veritatis. Itaque consilium et dictum eius divini iam praecepti instar obtinuit de rationis divinae patrocinio. Hanc nunc expostula salvo traditionis respectu, quocunque traditore censetur, nec auctorem respicias, sed auctoritatem, et inprimis consuetudinis ipsius, quae propterea colenda est, ne non sit rationis interpres, ut, si et hanc deus dederit, tunc discas, curnam [1]) observanda sit tibi consuetudo.

5. Sed cur maior efficitur ratio Christianarum observationum, cum illas etiam natura defendat, quae prima omnium disciplina est? Ideoque haec prima praescribet coronam capiti non convenire. Puto autem naturae dominus deus noster est, qui figuravit hominem et fructibus rerum appetendis, iudicandis, consequendis certos in eo sensus ordinavit per propria membrorum quodammodo organa: auditum in auribus fodit, visum in oculis accendit, gustum in ore conclusit, odoratum in naribus ventilavit, contactum in manibus aestimavit. Per haec exterioris hominis ministeria, interiori homini ministrantis, fructus munerum divinorum ad animam deducuntur a sensibus [2]). Quis igitur fructus ex floribus? Substantia enim propria, certe praecipua coronarum flores agri. Aut odor, inquis, aut color, aut pariter utrumque. Qui erunt sensus coloris, odoris? visus opinor et odoratus. Istos sensus quae membra sortita sunt? oculi, nisi fallor, et nares. Utere itaque floribus visu et odoratu, quorum sensuum fructus est, utere per oculos et nares, quorum sensuum membra sunt. Substantia tibi a deo tradita est, habitus a seculo; quamquam nec habitus extraordinarius ordinario usui obstrepit. Hoc sint tibi flores et inserti et innexi et in filo et in scirpo, quod liberi, quod soluti, spectaculi scilicet et spiraculi res. Coronam si forte fascem existimas florum per seriem comprehensorum, ut plures simul portes, ut omnibus pariter utaris; iam vero et in sinum conde, si tanta munditia est, in lectulum sparge si tanta mollitia est, in poculum crede, si tanta innocentia est. Tot modis fruere, quot et sentis. Ceterum in capite quis sapor floris, quis coronae sensus, nisi vinculi tantum,

---

1) Ita Rhen. et Gelen.; Semler: quod non; Rig.: discas non an obs., sed cur maior efficitur. (Gelen.: exigitur) etc. 2) Rigalt.: Per haec ext. hom. administrantia, munerum divinorum ab anima deducuntur ad sensus.

quo neque color cernitur, neque odor ducitur, nec teneritas commendatur? Tam contra naturam est florem capite sectari, quam cibum aure, quam sonum nare. Omne autem, quod contra naturam est, monstri meretur notam penes omnes, penes nos vero etiam elogium sacrilegii in deum, naturae dominum et auctorem.

6. Quaeris igitur dei legem? Habes communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas et Apostolus solet provocare, ut cum in velamine feminae, nec natura vos, inquit [1]), docet, ut cum ad Romanos [2]) natura facere dicens nationes ea quae sunt legis, et legem naturalem suggerit et naturam legalem. Sed et in priore epistola [3]) naturalem usum conditionis in non naturalem masculos et feminas inter se demutasse affirmans, ex retributione erroris in vicem poenae utique naturali usui patrocinatur. Ipsum deum secundum naturam prius novimus, sed deum appellantes deorum, bonum praesumentes et indicem invocantes. Quaeris, an conditioni eius fruendae natura nobis debeat praeire, ne illa rapiamur, qua dei aemulus universam conditionem certis usibus homini mancipatam cum ipso homine corrupit, unde eam et Apostolus [4]) invitam ait vanitati succidisse, vanis primum usibus, tum turpibus et iniustis et impiis subversam. Sic itaque et circa voluptates spectaculorum infamata conditio est ab eis, qui natura quidem dei omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur, scientia autem deficiunt illud quoque intelligere, omnia esse a diabolo mutata. Sed et huic materiae propter suaviludios nostros Graeco quoque stilo satisfecimus.

7. Proinde coronarii isti agnoscant interim naturae auctoritatem, communis sapientiae [5]) nomine, qua homines, sed propriae religionis pignora, qua deum naturae de proximo colentes; atque ita velut ex abundanti ceteras quoque rationes despiciant, quae nostro privatim capiti coronamentis et quidem omnibus interdicunt. Nam et urgemur a communione naturalis disciplinae converti ad proprietatem Christianae totam iam defendendam, per ceteras quoque

---

1) 1 Cor. 11, 14. 2) Rom. 2, 14. 3) Rom. 1, 26 sq. 4) Rom. 8, 20. 5) Rig. sapientiae, Rhen. patientiae, Gelen. parentis.

species coronarum, quae aliis usibus prospectae videntur, ut ex aliis substantiis structae, ne, quia non ex floribus constant, quorum usum natura signavit, ut ipsa haec laurea militaris, non credantur admittere sectae interdictionem, quia evaserint naturae praescriptionem. Video igitur et curiosius et planius agendum ab originibus usque ad profectus et excessus rei. Litterae ad hoc seculares necessariae; de suis enim instrumentis secularia probari necesse est. Quantulas attigi, credo sufficient. Si fuit aliqua Pandora, quam primam feminarum memorat Hesiodus, hoc primum caput coronatum est a Charitibus, cum ab omnibus muneraretur, unde Pandora. Nobis vero Moyses, propheticus, non poëticus pastor, principem feminam Evam facilius pudenda foliis, quam tempora floribus incinctam describit. Nulla ergo Pandora. Sed et de mendacio erubescenda est coronae origo. Iam nunc et de veritatibus suis. Certe enim Graecos [1]) fuisse constat auctores rei vel illuminatores. Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, Iovem Diodorus post devictos Titanas [hoc munere a ceteris honoratum] [2]); dat et Priapo taenias idem, et Ariadnae sertum ex auro et Indicis gemmis, Vulcani opus, Liberi munus, ac postea sidus. Iunoni vitem Callimachus induxit. Ita et Argis signum eius palmite redimitum, subiecto pedibus eius corio Leonino, insultantem ostentat novercam de exuviis utriusque privigni. Hercules nunc populum capite praefert, nunc oleastrum, nunc apium. Habes tragoediam Cerberi. Habes Pindarum, atque Callimachum, qui et Apollinem memorat interfecto delphine dracone lauream induisse [qua supplicem. Erant enim supplices coronarii apud veteres]. Liberum, eundem apud Aegyptios Osirin, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hederae natura sit cerebrum ab eluco defensare. Sed et alias Liberum principem coronae plane laureae, in qua ex Indis triumphavit, etiam vulgus agnoscit, cum dies in illum sollemnes Magnam appellat Coronam. Si et Leonis Aegyptii scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite cir-

---

1) Cod. Agob. ceteris (Rhen. caeteros), cod. Ursini et Wouw. certos, Latinius: coecos, Rig. emend. Graecos. 2) Vv. uncis inclusa delevit Rigaltius.

cumtulit, rem magis ventris. Plura quaerentibus omnia exhibebit praestantissimus in hac quoque materia commentator Claudius Saturnius. Nam est illius de Coronis liber et origines et caussas et species, et sollemnitates earum ita edisserens, ut nullam gratiam floris, nullam laetitiam frondis, nullum cespitem aut palmitem, non alicuius capiti invenias consecratum, quo satis instruamur; quam alienum iudicare deheamus coronati capitis institutionem, ab eis prolatam et in eorum deinceps honorem dispensatam, quos seculum deos credidit. Si enim mendacium divinitatis diabolus operatur, in hac etiam specie, a primordio mendax, sine dubio et eos ipse prospexerat, in quibus in mendacium divinitatis ageretur. Quale igitur habendum est apud homines veri dei, quod a candidatis diaboli introductum et ipsis a primordio dicatum est, quodque iam tunc idololatriae initiabatur ab idolis et idolis adhuc vivis? non quasi aliquid sit idolum, sed quoniam quae idolis alii faciunt ad daemones pertinent. [1]) Porro si quae alii idolis faciunt ad daemones pertinent, quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt cum adviverent? Ipsi scilicet sibi procuraverunt daemones per eos, in quibus esurierunt ante quod procuraverunt.

8. Tene interim hanc fidem, dum incursum quaestionis excutio. Iam enim audio dici, et alia multa ab eis prolata, quos seculum deos credidit; tamen in nostris hodie usibus et in pristinorum sanctorum et in dei rebus et in ipso Christo deprehendi, non alias scilicet hominem functo, quam per communia ista instrumenta exhibitionis humanae. Plane ita sit, nec antiquius adhuc in originem disceptabo. Primus Mercurius literas enarraverit; necessarias confitebor et commerciis rerum et nostris erga deum studiis. Sed etsi nervos idem in sonum strinxit, non negabo, et hoc ingenium cum sanctis fecisse et deo ministrasse, audiens David. Primus medelas Aesculapius exploraverit; memini et Esaiam Ezechiae languenti aliquid medicinale mandasse. [2]) Scit et Paulus [3]) stomacho vinum modicum prodesse. Sed et Minerva prima molita sit navem; videbo navigantem Ionam et Apostolos. Plus est, quod et

1) 1. Cor. 10, 19. 20. 2) Ies. 38, 21. 3) 1. Tim. 5, 23.

Christus vestietur; habebit etiam penulam Paulus. [1]) Si et uniuscuiusque suppellectilis et singulorum vasculorum aliquem ex diis seculi auctorem nominant, agnoscant necesse est et recumbentem in lectulo Christum, et cum pelvem discipulorum pedibus offert, et cum aquam ex urceo ingerit, et cum linteo circumstringitur, propria Osiridis veste. Huiusmodi quaestioni sic ubique respondeo, admittens quidem utensilium communionem, sed provocans eam ad rationalium et irrationalium distinctionem, quia passivitas fallit obumbrans corruptelam conditionis, qua subiecta est vanitati. Dicimus enim ea demum et nostris et superiorum usibus et dei rebus et ipsi Christo competisse, quae meras utilitates et certa subsidia et honesta solatia necessariis vitae humanae procurent, ut ab ipso deo inspirata credantur, propiore [2]) prospectore et instructore et oblectatore, si forte, hominis sui; quae vero hunc ordinem excesserint, ea non convenire usibus nostris, praesertim quae propterea scilicet nec apud seculum nec in dei rebus nec in conversationibus Christi recognosci est.

9. Quis denique patriarches, quis prophetes, quis levites aut sacerdos, aut archon, quis vel postea Apostolus, aut evangelizator, aut episcopus invenitur coronatus? puto nec ipsum dei templum, nec arca testamenti, nec tabernaculum martyrii, nec altare, nec candelabrum; quibus utique et in prima dedicationis sollemnitate, et in secunda restitutionis gratulatione competisset coronari, si dignum deo esset. Atquin si figurae nostrae fuerunt; nos enim sumus et templa dei et altaria et luminaria et vasa: hoc quoque figurate portendebant, homines dei coronari non oportere. Imagini veritas respondere debebit. Sed forsitan oppones ipsum Christum coronatum. Ad hoc breviter interim audies: Sic et tu coronare, et licitum est. Tamen nec illam impietatis contumeliosae coronam populus conscivit. Romanorum militum commentum fuit ex usu rei secularis, quem populus dei nec publicae unquam laetitiae nec ingenitae luxuriae nomine admisit, facilius cum tympanis et tibiis et psalteriis revertens de captivitate Babyloniae, quam cum

---

1) 2 Tim. 4, 13. 2) Rigalt. et Semler: priore.

coronis, et post cibum et potum exsurgens ad ludendum sine coronis. Nam neque laetitiae descriptio neque luxuriae denotatio de coronae decore aut dedecore tacuisset. Adeo et Esaias [1]: Quoniam, inquit, cum tympanis et tibiis et psalteriis bibunt vinum; dicturus esset: etiam cum coronis, si unquam hic usus fuisset et in dei rebus.

10. Ita cum iccirco proponis deorum secularium ornamenta etiam apud deum deprehendi, ut inter haec coronam quoque capitis communi usui vindices, ipse tibi iam praescribes, non habendum in communione usus apud nos, quod non inveniatur in rebus dei. Quid enim tam indignum deo, quam quod dignum idolo? Quid autem tam dignum idolo, quam quod et mortuo? Nam et mortuorum est ita coronari, vel quoniam et ipsi idola statim fiunt et habitu et cultu consecrationis, quae apud nos secunda idololatria est. Igitur qui sensu careant, illorum erit perinde uti ea re, cuius careant sensu, atque si abuti ea vellent, si sensu non carerent. Nulla vero distantia est abutendi, cum veritas cessat utendi, cessante natura sentiendi. Qua vult [2]) quis abutatur, cum non habeat qua utatur? Nobis autem abuti apud Apostolum [3]) non licet, facilius non uti docentem, nisi quod nec abutuntur, qui nihil sentiunt. Sed vacat totum, et est ipsum quoque opus mortuum, quantum in idolis, vivum plane quantum in daemoniis, ad quae pertinet superstitio. Idola nationum, inquit David [4]), argentum et aurum. Oculos habent, nec vident, nares nec odorantur, manus, nec contrectant. Per haec enim floribus frui est. Quod si tales edicit futuros, qui idola fabricantur; tales iam sunt qui secundum idolorum ornatum quid utuntur. Omnia munda mundis [5]), ita et immunda omnia immundis; nihil autem immundius idolis. Ceterum substantiae mundae ut dei res, et hac sua conditione communes usui; sed ipsius usus administratio interest. Nam et ego mihi gallinaceum macto, non minus quam Aesculapio Socrates, et si me odor alicuius loci offenderit, Arabiae aliquid incendo, sed non eodem ritu nec eodem habitu nec eodem apparatu, quo agitur apud idola. Si enim verbo nudo conditio polluitur, ut

---

1) Ies. 5, 12. 2) Ita Rigalt.; Rhen. quave; fortasse leg.: qua re. 3) 1 Cor. 7, 31. 4) Ps. 115, 4. 5) Tit. 1, 15.

Apostolus [1]) docet: Si quis autem dixerit, hoc idolothytum est, non contigeris, multo magis cum habitu et ritu et apparatu idolothytorum contaminatur. Ita et corona idolothytum efficitur. Hoc enim ritu et habitu et apparatu idolis immolatur auctoribus suis, quorum eo vel maxime proprius est usus, ne in communionem possit admitti, quod in dei rebus non invenitur. Propterea Apostolus [2]) inclamat: Fugite idololatriam: omnem utique et totam. Recogita silvam et quantae latitant spinae. Nihil dandum idolo, sic nec sumendum ab idolo. Si in idolio recumbere alienum est a fide, quid in idoli habitu videri? Quae communio Christo et Beliae? [3]) et ideo fugite. Longum enim divortium mandat ab idololatria, in nullo proxime agendum. Draco etiam terrenus de longinquo homines spiritu absorbet. Altius Ioannes: Filioli, inquit [4]), custodite vos ab idolis: non iam ab idololatria quasi ab officio, sed ab idolis, id est, ab ipsa effigie eorum. Indignum enim, ut imago dei vivi imago idoli et mortui fiat. Usque adhuc proprietatem istius habitus et ex originis censu et ex superstitionis usu idolis vindicamus, ex eo praeterea, quod dum in rebus dei non refertur, magis magisque imago illorum deputatur, in quorum et antiquitatibus et sollemnitatibus et officiis convenitur. Ipsae denique fores, ipsae hostiae, et arae, ipsi ministri et sacerdotes eorum coronantur. Habes omnium collegiorum sacerdotalium coronas apud Claudium. Sed et illam interstruximus distinctionem differentiae rationalium et irrationalium eis occurrentem, qui communionem in omnibus de quorundam exemplorum occasione defendunt. Ad hanc itaque partem caussas iam ipsas coronarias inspici superest, ut dum ostendimus extraneas, imo et contrarias disciplinae, nullam earum rationis patrocinio fultam probemus, quod posset habitus eiusmodi usus quoque communioni vindicari; etsi sunt quidam, quorum exempla nobis obiectantur.

11. Etenim ut ipsam caussam coronae militaris aggrediar, puto prius conquirendum, an in totum Christianis militia conveniat. Quale est alioquin de accidentibus retra-

---

1) 1 Cor. 10, 28. 2) 1 Cor. 10, 14. 3) 2 Cor. 6, 15. 4) 1 Ioan. 5, 21.

ctare, cum a praecedentibus culpa sit? Credimusne humanum sacramentum divino superduci licere, et in alium dominum respondere post Christum, et eierare patrem ac matrem et omnem proximum, quos et lex honorari et post deum diligi praecipit, quos et evangelium, solo Christo pluris non faciens, sic quoque honoravit? Licebit in gladio conversari, domino pronuntiante gladio periturum, qui gladio fuerit usus? [1]) Et proelio operabitur filius pacis, cui nec litigare conveniet? Et vincula et carcerem et tormenta et supplicia administrabit, nec suarum ultor iniuriarum? Iam stationes aut alii magis faciet, quam Christo, aut et dominico die, quando nec Christo? Et excubabit pro templis, quibus renuntiavit? Et coenabit illic, ubi Apostolo non placet? Et quos interdiu exorcismis fugavit, noctibus defensabit, incumbens et requiescens super lonche, qua [2]) perfossum est latus Christi? Vexillum quoque portabit aemulum Christi? Et signum postulabit a principe, qui iam a deo accepit? Mortuus etiam tuba inquietabitur aeneatoris, qui excitari a tuba angeli exspectat? Et cremabitur ex disciplina castrensi Christianus, cui cremare non licuit, cui Christus merita ignis indulsit? Quanta alia in delictis circumspici possunt castrensium munium, transgressioni interpretanda! Ipsum de castris lucis in castra tenebrarum nomen deferre, transgressio est. Plane si quos militia praeventos fides posterior invenit, alia conditio est, ut illorum, quos Ioannes admittebat ad lavacrum, ut centurionum fidelissimorum, quem Christus probat, et quem Petrus catechizat: dum tamen suscepta fide atque signata aut deserendum statim sit, ut a multis actum, aut omnibus modis cavillandum, ne quid adversus deum committatur, quae nec ex militia permittuntur, aut novissime perpetiendum pro deo, quod aeque fides pagana condixit. Nec enim delictorum impunitatem aut martyriorum immunitatem militia promittet. Nusquam Christianus aliud est. Unum evangelium et idem Iesus, negaturus omnem negatorem et confessurus omnem confessorem dei, et salvam facturus animam pro nomine

---

1) Matth. 26, 52. 2) Ita hunc locum emend. Iunius; cf. ev. Io. 19, 34. Rhen. super luncho, quo. Rig. et Seml.: super pilum, quo, quae est interpretatio v. gr. λόγχη.

eius amissam, perditurus autem de contrario adversus nomen eius lucri habitam. Apud hunc tam miles est paganus fidelis, quam paganus est miles fidelis. [1]) Non admittit status fidei allegationem necessitatis. Nulla est necessitas delinquendi, quibus una est necessitas non delinquendi. Nam et ad sacrificandum et directo negandum necessitate quis premitur tormentorum sive poenarum; tamen nec illi necessitati disciplina connivet, quia potior est necessitas timendae negationis et obeundi martyrii quam evadendae passionis et implendi officii. Ceterum subvertit totam substantiam sacramenti caussatio eiusmodi, ut etiam voluntariis delictis fibulam laxet; nam et voluntas poterit necessitas contendi, habens scilicet unde cogatur. Vel ipsam praestruxerim et ceteras officialium coronarum caussas, quibus familiarissima est advocatio necessitatis, cum iccirco aut officia fugienda sint, ne in delictis incidamus, aut et martyria toleranda sint, ut officia rumpamus. De prima specie quaestionis etiam militiae ipsius illicitae plura non faciam, ut secunda reddatur, ne, si omni ope expulero militiam, frustra iam de corona militari provocarim. Puta denique licere militiam usque ad caussam coronae.

12. Sed et de corona prius dicam. Laurea ista Apollini vel Libero sacra est, illi ut deo telorum, huic ut deo triumphorum. Sic docet Claudius, quamquam et myrto ait milites redimiri solere; Veneris enim myrtum, matris Aeneae, non laurum etiam, amiculae Martis per Iliam et Romulos Romani; (sed ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam, qua pellicis dolor est;) quin et olea militiam coronari a Minerva, non solum artium, sed armorum quoque dea, et eam pace cum Neptuno inita ex hac arbore coronatam. [2]) In his erit serti militaris superstitio

1) Rhen. et Rig. miles infidelis, quod recte improbarunt Semler. (Schütz.) et A. Neander. 2) Vexatissimus hic locus quum ex Rhenani ed. I. interpunctione mutata facillime restituendus esset, corruptus est correctione Rigaltii, ita scribentis: Sic docet Claudius, cum et (Rhen. ex) myrto — solere. Veneris en. myr. matris Aeneadarum (Rhen. ed. I. ad aurum, Gelen. non laurum, Iunius: ac laurum) etiam — Romani. Sed ego — dolor est. Quum et olea militia coronatur, ad Minervam est idololatria, armorum aeque deam. sed et paci cum Neptuno initae etc. (Gelen. dea: et pacem cum Neptuno inisse, etc. Vulg. et s. sed et mutavimus in et eam.

ubique polluta, et polluens omnia, quae iam polluantur et caussis. Ecce annua votorum nuncupatio, quid videtur? prima in principiis, secunda in Capitoliis. Accipe post loca et verba: Hunc tibi, Iupiter, bovem cornibus auro decoratis vovemus esse futurum. Cuius sententiae vox est? utique negationis. Etiamsi tacet illic Christianus ore, coronatus capite respondit. Eadem laurea in donativi dispensatione denuntiatur. Plane non gratuita idololatria, aliquibus aureis venditans Christum, ut argenteis Iudas. Hoc erit: Non potestis deo servire et mammonae [1]) mammonae manum tradere est a deo absistere. Hoc est: Reddite quae sunt Caesaris Caesari, et quae dei deo [2]) nec hominem deo reddere et denarium Caesari auferre. Triumphi laurea foliis struitur, an cadaveribus; lemniscis ornatur an bustis? unguentis delibuitur [3]) an lacrimis coniugum et matrum? fortasse quorundam et Christianorum; et apud barbaros enim Christus. Qui hanc portaverit in capite caussam, nonne et ipse oppugnavit? Est et alia militia regiarum familiarum. Nam et Castrenses appellantur munificae et ipsae sollemnium Caesareanorum. Sed et tu proinde miles ac servus alterius es, et si duorum, dei et Caesaris, certe tunc non Caesaris, cum te deo debes; etiam in communibus credo potiori.

13. Coronant et publicos ordines laureis publicae caussae magistratus vero insuper aureis [ut Athenis, ut Romae.] [4]) Praeferuntur etiam illis Hetruscae. Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis et foliis ex auro quercinis ob Iovem insignes ad deducendas thensas cum palmatis togis sumunt. Sunt et provinciales aureae, imaginum iam non virorum, capita maiora quaerentes. Sed tui ordines et tui magistratus et ipsum curiae nomen ecclesia est Christi: illius es, conscriptus in libris vitae [5]) illic purpurae tuae

---

1) Matth. 6, 24. 2) Matth. 22, 21. 3) Ed. Franek. struitur. hinc adverbis lemniscis, inauratur lamnulis, unguentis etc. Gelen. hanc adverbis lemniscis, inauratur lamnulis, ungu. delibuitur a lacrimis etc. Wouwer. e ms. foliis struitur, adornatur lemniscis. Retinuimus scripturam Rigaltii, nisi quod pro lamnis reposuimus lemniscis, quod et ipse in suo cod. reperit. 4) Uncis inclusa omisit Rigaltius; neque dubitandum est, quin ab interprete quodam adiecta sint. 5) Phil. 4, 3.

sanguis domini et clavus latus in cruce ipsius; illic securis ad caudicem arboris posita; illic virga ex radice Iesse. Viderint et publici equi cum coronis suis. Dominus tuus, ubi secundum scripturam Hierusalem ingredi voluit, nec asinum habuit privatum. Isti in curribus et isti in equis, nos autem in nomine domini dei nostri invocabimus. [1]) Ab ipso incolatu Babylonis illius in Apocalypsi Ioannis [2]) submovemur, nedum a suggestu. Coronatur et vulgus nunc ex principalium prosperitatum exsultatione, nunc ex municipalium sollemnitatum proprietate; et est omnis publicae laetitiae luxuria captatrix. Sed tu peregrinus es mundi huius, civis supernae Hierusalem. Noster, inquit, municipatus in coelis. [3]) Habes tuos census, tuos fastos, nihil tibi cum gaudiis seculi, imo contrarium debes. Seculum enim gaudebit, vos vero lugebitis. [4]) Et puto, felices, ait, lugentes non coronatos. [5]) Coronant et nuptiae sponsos; ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos nuptiae incipiunt. Habes legem a patriarchis quidem, habes Apostolum in domino nubere iubentem. [6]) Coronat et libertas secularis. Sed tu iam redemptus es a Christo, et quidem magno. [7]) Servum alienum quomodo seculum manumittet? Etsi libertas videtur, sed et servitus videbitur. Omnia imaginaria in seculo et nihil veri. Nam et tunc liber hominis eras, redemptus a Christo, et nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine. Si veram putes seculi libertatem, ut et corona consignes, redisti in servitutem hominis, quam putas libertatem; amisisti libertatem Christi, quam putas servitutem. Numquid et agonisticae caussae disputabuntur, quas statim tituli sui damnant, et sacras et funebres scilicet? Hoc enim superest, ut Olympius Iupiter et Nemeaeus Hercules et miselius Archemorus et Antinous infelix in Christiano coronentur, ut ipse spectaculum fiat, quod spectare non debeat. [8]) Universas, ut arbitror, caussas enumeravimus, nec ulla nobiscum est; omnes alienae, profanae, illicitae, semel iam in sacramenti testatione eieratae. Hae enim erant pompae diaboli et angelorum eius, officia seculi, honores, solle-

---

1) Ps. 19, 8. 2) C. 18, 4. 3) Phil. 3, 20. 4) Ion. 16, 20. 5) Matth. 5, 5. 6) 1 Cor. 7, 39. 7) 1 Cor. 6, 20. 7, 21 sqq. 8) Rig. et Seml.: quod spectare debet.

mnitate, popularitates, falsa vota, humana servitia, laudes vanae, gloriae turpes; et in omnibus istis idololatria in solo quoque censu coronarum, quibus omnia ista redimita sunt. Praefabitur quidem Claudius etiam coelum sideribus apud Homeri carmina coronatum, certe a deo, certe homini; igitur et homo ipse a deo coronandus est. Ceterum a seculo coronantur et lupanaria et latrinae et pistrina, et carcer et ludus et ipsa amphitheatra et ipsa spoliaria ipsaeque libitinae. Quam sacer sanctusque, quam honestus ac mundus sit habitus iste, noli de uno poëtico coelo, sed de totius mundi commerciis aestimare. At enim Christianus nec ianuam suam laureis infamabit, si norit, quantos deos etiam ostiis diabolus affinxerit, Ianum a ianua, Limentinum a limine, Forculum et Cardam a foribus et cardinibus, et apud Graecos Thyraeum Apollinem et Antelios daemones.

14. Tanto abest, ut capiti suo manus inferat idololatriae, imo iam dixerim Christo, siquidem viri caput Christus est, tam liberum quam et Christus, ne velamento quidem obnoxium, nedum obligamento. Porro et quod obnoxium est velamento, caput feminae, iam hoc ipso occupatum, non vacat etiam obligamento. Habet humilitatis suae sarcinam, si nudo capite videri non debet propter angelos [1]), multo magis coronatos fortasse tunc illos coronato scandalizaverit. Quid enim est in capite feminae corona, quam formae lena, quam summa lasciviae nota, extrema negatio verecundiae, conflatio illecebrae? Propterea nec ornabitur operosius mulier ex Apostoli prospectu, ut nec crinium artificio coronetur. Qui tamen et viri caput est, et feminae facies, vir ecclesiae, Christus Iesus, quale oro te, sertum pro utroque sexu subiit? ex spinis opinor et tribulis, in figuram delictorum, quae nobis protulit terra carnis, abstulit autem virtus crucis, omnem aculeum mortis in dominici capitis tolerantia obtundens. Certe praeter figuram contumelia in promptu est et turpitudo et dedecoratio et his implexa saevitia, quae tunc domini tempora et foedaverunt et lancinaverunt; uti tu nunc laurea et myrto et olea et illustri aliqua fronde, et quod magis usui est, centenariis quoque rosis de horto Midae lectis et utrisque liliis et omnibus violis coroneris, etiam

1) 1 Cor. 11, 10.

gemmis forsitan et auro, ut et illam Christi coronam aemuleris, quae postea ei obvenit, quia et favos post fella gustavit, nec ante rex gloriae a coelestibus salutatus est, quam rex Iudaeorum proscriptus in crucem, minoratus primo a patre modicum quid citra angelos, et ita gloria et honore coronatus.[1]) Si ob haec caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit, aut nec floribus coroneris, si spinis non potes, quia non floribus potes.

15. Serva deo rem suam intaminatam; ille eam, si volet, coronabit; imo et vult, denique invitat. Qui vicerit, inquit, dabo ei coronam vitae.[2]) Esto et tu fidelis, ad mortem; decerta et tu bonum agonem, cuius coronam et Apostolus repositam sibi merito confidit. Accepit et angelus victoriae coronam procedens in candido equo, ut vinceret.[3]) Et alius Iridis ambitu ornatur coelesti prato.[4]) Sedent et presbyteri coronati eodemque auro et ipse filius hominis supra nubem micat.[5]) Si tales imagines in visione, quales veritates in repraesentatione? Illas aspice, illas odorare. Quid caput strophiolo aut dracontario damnas, diademati destinatum? Nam et reges nos deo et patri suo fecit Christus Iesus. Quid tibi cum flore morituro? Habes florem ex virga Iesse, super quem tota divini spiritus gratia requievit, florem incorruptum, immarcescibilem, sempiternum. Quem et bonus miles eligendo in coelesti ordinatione dignatione profecit. Erubescite, commilitones eius, iam non ab ipso iudicandi, sed ab aliquo Mithrae milite, qui cum initiatur in spelaeo, in castris vere tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam quasi mimum martyrii, dehinc capiti suo accommodatam, monetur obvia manu a capite depellere et in humerum, si forte, transferre, dicens Mithram esse coronam suam. Atque exinde nunquam coronatur, idque in signum habet ad probationem sui, sicubi tentatus fuerit de sacramento, statimque creditur Mithrae miles, si deiecerit coronam, si eam in deo suo esse dixerit. Agnoscamus ingenia diaboli, iccirco quaedam de divinis affectantis, ut nos de suorum fide confundat et iudicet.

---

1) Ps. 8, 6. 2) Apoc. 2, 10. Iac. 1, 12. 3) Apoc. 6, 2. 4) Apoc. 10, 2. 5) Apoc. 4, 4. 14, 14.

DE FUGA IN PERSECUTIONE.

1. Quaesisti proxime, Fabi frater, fugiendum nec ne sit in persecutione, quod nescio quid annuntiaretur. Ibidem ego oblocutus aliquid, pro loco ac tempore et quarundam personarum importunitate, semitractatam materiam abstuli mecum, plenius eam de stilo nunc renuntiaturus, utpote quam mihi tua consultatio commendarat et conditio temporum suo iam nomine iniunxerat. Quanto enim frequentiores imminent persecutiones, tanto examinatio procuranda est, quomodo eas excipere fides debeat. Procuranda autem examinatio penes vos, qui si forte paracletum non recipiendo, deductorem omnis veritatis, merito adhuc etiam aliis quaestionibus obnoxii estis. Igitur consultationi tuae ordinem quoque induimus, animadvertentes ante determinari oportere de statu ipsius persecutionis, utrum a deo obveniat, an a diabolo, quo facilius de obitu eius constare possit. Omnis enim rei inspectio, auctore cognito, planior. Satis est quidem praescribere, nihil fieri sine dei voluntate. Sed non statim hac sententia ceteris retractatibus locum dabimus, ne a praesenti articulo avocemur, si quis responderit, ergo et malum a deo et delictum a deo, nihil iam in diabolo, nihil etiam in nobis ipsis. De persecutione nunc quaeritur. Circa hanc interim dixerim, nihil fieri sine dei voluntate, respiciens eam in primis dignam deo esse et, ut ita dixerim, necessariam ad probationem scilicet servorum eius sive reprobationem. Quis est enim exitus persecutionis? quis effectus alius, nisi probatio et reprobatio fidei, qua suos utique dominus examinavit? Hoc domini iudicium est persecutio, per quam quis aut probatus aut reprobatus iudicatur. Porro iudicium soli deo competit. Haec pala illa, quae et nunc dominicam aream purgat, ecclesiam scilicet, confusum acervum fidelium eventilans et discernens frumentum martyrum et paleas

negatorum. Hae etiam scalae, quas somniat Iacob, aliis ascensum in superiora, aliis descensum ad inferiora demonstrantes. Sic et agonem intelligi capit persecutionem. A quo certamen edicitur, nisi a quo corona et praemia proponuntur? Legis edictum agonis istius in Apocalypsi, quibus praemiis ad victoriam invitet vel maxime illos, qui proprie vicerint in persecutione, vincendo luctati revera non adversus carnem et sanguinem, sed adversus spiritalia nequitiae [1]). Ita agnosces ad eundem agonothetam pertinere certaminis arbitrium, qui invitat ad praemium. Totum quod agitur in persecutione gloria dei est, probantis et reprobantis, imponentis et deponentis. Quod autem ad gloriam dei pertinet, utique ex voluntate illius eveniet. Sed quando deus magis creditur, nisi cum magis timetur, nisi in tempore persecutionis? Ecclesia in attonito est. Tunc et fides in expeditione sollicitior et disciplinatior in ieiuniis et stationibus et orationibus et humilitate, in alterutra diligentia et dilectione, in sanctitate et sobrietate. Non enim vacatur nisi timori et spei. Adeo et ex hoc ipso ostenditur nobis, non posse diabolo deputari eam, quae meliores efficit dei servos.

2. Si, quod iniquitas a deo non est, sed a diabolo, persecutio autem ex iniquitate consistit, (quid enim iniquius, quam veri dei antistites, omnes sectatores veritatis, nocentissimorum more tractari?) ideo videtur persecutio a diabolo evenire, a quo iniquitas agitur, ex qua constat persecutio: scire debemus, quatenus nec persecutio est sine iniquitate diaboli nec probatio fidei sine persecutione, propter probationem fidei necessariam iniquitatem non patrocinium praestare persecutioni, sed ministerium; praecedere enim dei voluntatem circa fidei probationem, quae est ratio persecutionis, sequi autem diaboli iniquitatem ad instrumentum persecutionis, quae ratio est probationis. Nam et alias in quantum iustitiae iniquitas aemula est, in tantum materia est ad testimonia eius, cuius est aemula, ut sic iustitia in iniquitate perficiatur, quomodo virtus in infirmitate perficitur. [2]) Nam infirma mundi electa sunt a deo, ut confundantur fortia, et stulta eius, ut confundatur sapientia. [3])

---

1) Ephes. 6, 12. 2) 2 Cor. 12, 9. 3) 1 Cor. 1, 27. sq.

Ita et iniquitas adhibetur, ut iustitia probetur confundens iniquitatem. Igitur quod ministerium non est arbitrii, sed servitii, (arbitrium enim domini persecutio propter fidei probationem, ministerium autem iniquitas diaboli propter persecutionis instructionem) [1]) ita eam per diabolum, si forte, non a diabolo, evenire credimus. Nihil satanae in servos dei vivi licebit, nisi permiserit dominus, ut aut ipsum destruat per fidem electorum in tentatione victricem, aut homines eius fuisse traducat, qui defecerint ad illum. Habes exemplum Iob, cui diabolus nullam potuit incutere tentationem, nisi a deo accepisset potestatem, nec in substantiam quidem eius, nisi dominus, ecce dixisset, omnia quae sunt ei, in manu tua do, in ipsum autem ne extenderis manum. Denique nec extendit, nisi posteaquam et hoc postulanti dominus, ecce dixisset, trado tibi illum, tantum animam eius custodi. [2]) Sic et in Apostolos facultatem tentationis postulavit, non habens eam nisi ex permissu. Siquidem dominus in evangelio ad Petrum: Ecce, inquit [3]), postulavit satanas, ut cerneret vos velut frumentum, verum ego rogavi pro te, ne deficeret fides tua, id est, ne tantum diabolo permitteretur, ut fides periclitaretur. Quo ostenditur, utrumque apud deum esse, et concussionem fidei et protectionem, cum utrumque ab eo petitur, concussio a diabolo, protectio a filio. Et utique cum filius dei protectionem fidei habet in sua potestate, quam a patre postulat, a quo omnem accipit potestatem in coelis et in terris [4]), quale est, ut concussionem fidei diabolus in manu sua habeat? Sed in legitima oratione, cum dicimus ad patrem [5]): Ne nos inducas in tentationem, (quae autem maior tentatio quam persecutio?) ab eo illam profitemur accidere, a quo veniam eius deprecamur. Hoc est enim quod sequitur: Sed erue nos a maligno, id est, ne nos induxeris in tentationem, permittendo nos maligno. Tunc enim eruimur a diaboli manibus, cum illi non tradimur in tentationem. Nec in porcorum gregem diaboli legio habuit potestatem, nisi eam de deo impetrasset; tantum

---

1) Vv. ministerium — instructionem Semler nescio qua de caussa omisit. 2) Iob. 1, 12. 2, 6. 3) Luc. 22, 31 sq. 4) Matth. 28, 18. 5) Matth. 6, 13.

abest, ut in oves dei habeat. Possum dicere porcorum quoque setas tunc numeratas apud deum fuisse, nedum capillos sanctorum. Habere videtur diabolus propriam iam potestatem, si forte, in eos qui ad deum non pertinent, semel in stillam situlae et in pulverem areae et in salivam nationibus deputatis a deo [1]) ac per hoc diabolo expositis in vacuam quodammodo possessionem. Ceterum in domesticos dei nihil illi licet ex propria potestate, quia quando liceat, id est, ex quibus caussis, exempla in scripturis signata demonstrant. Aut enim ex caussa probationis conceditur ei ius tentationis provocato vel provocanti, ut in superioribus; aut ex caussa reprobationis traditur ei peccator, quasi carnifici in poenam; (ut Saul, et abscessit inquit [2]), spiritus domini a Saule, et concutiebat eum spiritus nequam a domino et suffocabat eum;) aut ex caussa cohibitionis, ut Apostolus refert [3]) datum sibi sudem angelum satanae ut colaphizetur; nec hanc speciem permitti diabolo, in sanctos humiliandos per carnis vexationem, nisi simul ut et virtus tolerantiae scilicet in infirmitate perfici possit. Nam et ipse Apostolus [4]) Phygellum [5]) et Hermogenem tradidit satanae, uti emendentur, ne blasphement. Vides iam et a servis dei facilius diabolum accipere potestatem, tanto abest, ut eam ex proprietate possideat.

3. Cum ergo et haec exempla magis in persecutionibus eveniant, siquidem magis tunc probamur vel reprobamur, et magis tunc humiliamur vel emendamur; ab eo permittatur vel imperetur necesse est catholice fieri haec, a quo et ex parte, scilicet ab illo qui dicit [6]): Ego sum qui facio pacem et condo mala, id est bellum; hoc est enim contrarium paci. Nostrae autem paci quid est bellum, quam persecutio? Si persecutionis vel maxime exitus, aut vitam afferunt aut mortem, aut plagam aut sanationem: habes auctorem eiusdem: Ego percutiam et sanabo, ego vivificabo et mortificabo. [7]) Uram, inquit, illos sicut uritur aurum, et probabo, inquit, illos sicut probatur argentum. [8]) Cum enim exurimur persecutionis ardore, tunc probamur

---

1) Ies. 40, 15. 2) 1 Sam. 16, 14. 3) 2 Cor. 12, 7. 4) 2 Tim. 1, 15. 5) Cod. Gorz. Philetum. 6) Ies. 45, 7. 7) Deut. 32, 39. 8) Zach. 13, 9.

de fidei tenore. Haec erunt ignea iacula diaboli[1]), per quae fidei ustio et conflatio administratur ex dei tamen voluntate. De isto quis dubitare possit, ignoro, nisi plane frivola et frigida fides, deprehendens eos, qui timide conveniunt in ecclesiam. Dicitis enim: quoniam incondite convenimus et simul convenimus et complures concurrimus in ecclesiam, quaerimur a nationibus, et timemus, ne turbentur nationes. Annon scitis, quod deus omnium sit dominus? Et si velit deus, tunc persecutionem patieris, si vero noluerit, silebunt nationes. Credas utique; sed[2]) tamen in eum deum credis, sine cuius voluntate nec passer uniius assis cadit in terram?[3]) Nos autem, puto, multis passeribus antistamus.

4. Igitur si constat, a quo persecutio eveniat, possumus iam consultationem tuam inducere et determinare ex hoc ipso praetractatu, fugiendum in persecutione non esse. Si enim persecutio a deo evenit, nullo modo fugiendum erit, quod a deo evenit; sicut duplex ratio defendit quia nec debeat devitari neque evadi possit, quod a deo evenit: non debet devitari, quia bonum; necesse est enim bonum esse omne, quod deo visum est. Et numquid ideo in Genesi sic positum est: et vidit deus quia bonum est, non quod ignoraret bonum esse, nisi vidisset, sed ut hoc sono portenderet, bonum esse quod deo visum est? Multa quidem sunt, quae a deo eveniant, et alicuius malo eveniant. Imo bonum est ideo, quia a deo evenit, ut divinum et rationale. Quid enim divinum non rationale, non bonum? Quid bonum non divinum? Si autem sensui cuiusque videtur, non sensus hominis praeiudicat statui rerum, sed status sensui. Status enim uniuscuiusque certum quid est, et dat sensui legem ita sentiendi statum sicuti est. Si autem statu quidem bonum quod a deo venit, (nihil enim a deo non bonum, quia divinum, quia rationale,) sensui vero malum videtur, erit status in tuto, sensus in vitio. Statu optima res pudicitia et veritas et iustitia, quae a multorum sensu displicent. Numquid ideo status sensui addicitur? Ita et persecutio statu bona est, quia divina et rationalis

---

1) Ephes. 6, 16. 2) Vulg. si in sed mutavimus, apposito in fine sententiae interrogandi signo. 3) Matth. 10, 29.

dispositio, sensui eorum vero, quorum malo venit, displicet. Vides, etiam illud malum rationem apud deum habere, cum quis in persecutione evertitur de salute, sicut et illud bonum ratione contingere, cum quis ex persecutione proficit in salute. Nisi si irrationaliter quis aut perit apud dominum aut salvus est, is non poterit persecutionem malum dicere, quae etiam in malis par bonum est, dum ratione administratur. Ita si bonum persecutio quoquo modo, quia de statu constat, merito definimus, quod bonum est vitari non oportere, quia delictum sit, quod bonum est recusare, eo amplius, quod deo visum est; iam vero nec posse vitari, quia a deo evenit, cuius voluntas non poterit evadi. Igitur qui putant fugiendum, aut malum exprobrant deo, si persecutionem uti malum fugiunt; bonum enim nemo devitat; aut fortiores se deo existimant, qui putant se evadere posse, si deus tale aliquid voluerit evenire.

5. Sed quod meum est, inquit, fugio, ne peream, si negavero. Illius est, si voluerit, etiam fugientem me reducere in medium. Hoc mihi prius responde: certus es te negaturum, si non fugeris, an incertus? si enim certus, iam negasti, quia praesumendo, te negaturum, id despopondisti de quo praesumpsisti, et vane iam fugis ne neges, qui, si negaturus es, iam negasti. Si vero incertus es, cur non ex aequalitate incerti metus inter utrumque eventum etiam confiteri te posse praesumis et salvum magis fieri, quo minus fugias, sicut negaturum te praesumis ut fugias? Iam nunc aut in nobis est utrumque, aut totum in deo. Si in nobis est confiteri aut negare, cur non id praesumimus, quod est melius, id est, confessuros nos? Nisi si vis confiteri, pati non vis; nolle autem confiteri negare est. Si vero in deo totum est, cur non totum relinquimus arbitrio eius, agnoscentes virtutem et potestatem, quod possit nos sicut fugientes reducere in medium, ita et non fugientes, imo et in medio populo conversantes obumbrare? Quale est, ut ad fugiendum deo honorem reddas, qui possit te etiam fugientem producere in medium, ad contestandum autem inhonores illum, desperans potentiam protectionis ab illo? Quare non magis ex hac parte constantiae et fiduciae in deum dicis: Ego quod meum est facio, non discedo; deus si voluerit, ipse me proteget? Hoc potius nostrum est, stare sub dei arbitrio, quam fugere sub nostro. Rutilius

sanctissimus martyr cum totiens fugisset persecutionem de loco in locum, etiam periculum ut putabat nummis redemisset, post totam securitatem, quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus et praesidi oblatus, tormentis dissipatus, credo pro fugae castigatione, dehinc ignibus datus, passionem quam vitarat misericordiae dei retulit. Quid aliud voluit dominus nobis demonstrare hoc documento, quam fugiendum non esse, quia nihil fuga prosit si deus nolit?

6. Imo, inquit, quia praeceptum adimplevit fugiens de civitate in civitatem. Sic enim voluit quidam, sed et ipse fugitivus, argumentari, et qui proinde nolunt intelligere sensum domini illius pronuntiationis, ut ea ad velamentum timiditatis suae utantur, cum et personas suas habuerit et tempora et caussas. Cum coeperint, inquit, persequi vos, fugite de civitate in civitatem. [1]) Hoc in personas proprie Apostolorum et in tempora et in caussas eorum pertinere defendimus, sicut [praecedentes et] [2]) subsequentes sensus probabunt, qui non nisi in Apostolos competunt: In viam nationum ne ieritis, et in civitatem Samaritanorum ne introieritis, sed ite potius ad oves perditas domus Israëlis. [3]) Nobis autem et via nationum patet, in qua et inventi sumus et usque in finem incedimus, et nulla civitas excepta est, quo per totum orbem praedicamus; sed nec cura nobis Israëlis iniuncta est extra ordinem, nisi qua et omnibus gentibus praedicare debemus. Etiam si apprehendamur, non in concilia eorum perducemur, nec in synagogis illorum flagellabimur, sed Romanis utique potestatibus et tribunalibus obiiciemur. Sic igitur et fugae praeceptum Apostolorum conditio desiderabat, quoniam primo praedicandum erat ad oves perditas domus Israëlis. Ut ergo perficeretur praedicatio, apud quos priores eam perfici oportebat [4]), uti panem ante filii quam canes sumerent, ideo illis fugere tunc ad tempus praecepit, non propter eludendum periculum proprio nomine persecutionis, (atquin persecutiones eos passuros praedicabat et toleran-

---

1) Matth. 10, 23. 2) Vv. uncis inclusa Pamel. addidit recepitque Rigalt. 3) Matth. 10, 5. 6. 4) Rhen.: Ut ergo perciperetur (Latin.: perficeretur) praedicatio, apud quos priores eam perfici oportebat. Rigalt.: Ut ergo perficerentur praed., apud nos priores perfici oportebat.

das docebat,) sed propter profectum annuntiationis, ne statim oppressis evangelii quoque disseminatio perimeretur. Neque enim quasi tacitis in aliquam civitatem transfugiendum erat, sed quasi ubique annuntiaturis et ex hoc ubique persecutiones subituris, donec replerent doctrina sua. Denique non consummabitis, inquit, civitates Israëlis [1]). Adeo intra terminos Iudaeae praeceptum fugae continebatur. Nobis autem nulla Iudaeae praefinitio competit praedicationis, in omnem iam carnem effuso spiritu sancto. Itaque Paulus et Apostoli ipsi, memores praecepti dominici, contestantur [2]) illud apud Israël, quem iam doctrina sua impleverant: Vobis oportuit in primis sermonem dei tradi, sed quoniam repulistis eum nec dignos vos aeterna vita existimastis, ecce convertimus nos ad nationes. Atque exinde conversi et ipsi, sicut antecessores instituerant, et in viam nationum abierunt et in civitates Samaritanorum introierunt, ut in totam scilicet terram exiret sonus eorum et in terminos orbis voces eorum. [3]) Si ergo cessavit exceptio viae nationum et introitus in civitates Samaritanorum, cur non cessaverit et fugae praeceptum pariter emissum? Denique ex quo saturato Israële Apostoli in nationes transierunt, nec fugerunt de civitate in civitatem nec pati dubitaverunt. Atquin et Paulus, qui se per murum concesserat expediri de persecutione, qua ad hoc tempus erat praecepti, idem iam in clausula officii et in consummatione praecepti, discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret passurus illic quae Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit, sed e contrario: Quid, inquit [4]), facitis lacrimantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine domini mei Iesu Christi. Atque ita omnes aierunt: fiat voluntas domini. Quae erat voluntas domini? utique non fugiendi iam persecutionem. Ceterum poterant et priorem domini voluntatem proposuisse, qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuerit fugae praeceptum, sicut et reliquorum praescriptorum, non potest apud nos perseverare, quod apud doctores no-

---

1) Matth. 10, 23. 2) Act. 13, 46. 3) Ps. 18, 4. 4) Act. 21, 13.

stros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum, aut si perseverare illud dominus voluit, deliquerunt Apostoli, qui non usque in finem fugere curaverunt.

7. Videamus nunc, an et cetera domini edicta congruant perpetuo fugae praecepto. Primo quidem si a deo persecutio est, quale est, ut idem fugiendam eam mandet, qui et infert? Quam si evadi vellet, melius non immitteret, ne voluntatem suam alia voluntate praevaricari videretur. [1]). Aut pati enim nos voluit persecutionem, aut fugere. Si fugere, quomodo pati? si pati, quomodo fugere? Iam vero quanta inaequalitas sententiarum iubentis fugere et invitantis ad passionem contrariam fugae. Qui confessus fuerit me, et ego confitebor illum coram patre meo. [2]) Quomodo confitebitur fugiens, quomodo fugiet confitens? Qui mei confusus fuerit, et ego confundar eius [3]) coram patre. [4]) Si devito passionem, confundo confessionem, felices qui persecutionem passi fuerint caussa nominis mei. [5]) Infelices ergo, qui fugiendo ex praecepto non erunt passi. Qui sustinuerit in finem, iste salvabitur? [6]) Quid ergo me iubens fugere vis in finem sustinere? Tanta diversitas sententiarum, si non congruit divinae gravitati, apparet ex his quoque praeceptum fugae suam tunc habuisse rationem, quam ostendimus. Sed infirmitatem, inquit, quorundam prospiciens dominus pro sua humanitate nihilominus et portum fugae demonstravit. Non enim idoneus erat etiam sine fuga tam turpi et indigno et servili praesidio salvos facere in persecutione, quos sciret infirmos. Atquin non fovet, sed recusat semper infirmos, primum docens non fugiendos esse persecutores, sed potius non timendos. Nolite timere eos qui corpus occidere possunt, animae autem nihil valent facere, sed timete eum, qui et corpus et animam perdere potest in gehennam. [7]) Atque exinde quae timidis praefinit? Qui pluris fecerit animam suam, quam me, non est me dignus; et qui non tollit crucem suam, et sequitur me,

---

1) Rig. ne voluntate praevaricari videretur, ceteris deletis. 2) Ed. Franek. et Rig. Qui conf. f. in me, et ego conf. in illo c. p. m.; Rhen. et Gelen. me — illum. 3) Sic Rhen. et Gelenius. Ed. Fran. et Rig. Qui me conf. — conf. eum c. p. 4) Matth. 10, 32 sq. Marc. 8, 38. Luc. 9, 26. 5) Matth. 5, 11. 6) Matth. 10, 22. 7) Matth. 10, 28.

non potest esse meus discipulus. [1]) Postremo in Apocalypsi [2]) non fugam timidis offert, sed inter ceteros reprobos particulam in stagno sulphuris et ignis, quod est mors secunda.

8. Refugit et ipse vim interdum, sed eadem ratione, qua Apostolis fugere praeceperat, donec scilicet doctrinam suam impleret, qua consummata, non dico stetit, sed nec auxilium a patre angelorum exercituum desideravit, increpito etiam Petri gladio. Professus quidem et ipse est animam anxiam usque ad mortem et carnem infirmam, ut tibi ostenderet, primo in se utramque substantiam humanam fuisse ex proprietate anxietatis animae et imbecillitatis carnis, ne aliam, ut quidam nunc induxerunt, aut carnem aut animam Christi interpretareris; dehinc ut demonstratis conditionibus earum scires, illas nihil valere per semetipsas sine spiritu. Et ideo praeponit [3]) spiritus promptus, ut utramque conditionem substantiae utriusque respiciens intelligas, in te esse etiam fortitudinem spiritus, quomodo et infirmitatem carnis; ac iam hinc scias quid unde facias, et quid cui subiicias, infirmum scilicet forti, ne, ut nunc facis, de carnis quidem infirmitate causseris, de spiritus autem firmitate dissimules. Postulavit et ipse a patre, si fieri posset, transiret ab illo calix passionis. Postula et tu, sed stans ut ille; sed postulans tantum, sed subiungens et reliqua: Verum non quod ego volo, sed quod tu. [4]) Fugiens autem quomodo hoc postulabis, ipse tibi praestans calicis translationem, nec quod pater vult, facies, sed quod tu?

9. Omnia Apostoli secundum deum utique docuerunt, omnia evangelizare voluerunt. [5]) Ubi illos ostendis praeceptum fugiendi de civitate in civitatem restaurasse, quia nec potuissent tale quid constituere tam contrarium exemplis suis ut fugam mandarent; qui cummaxime de vinculis vel insulis, quibus ob confessionem, non ob fugam nominis continebantur, ad ecclesias scribebant. Infirmos sustineri iubet Paulus, [6]) utique enim non fugientes; (quomodo enim sustinebantur absentes? an patientia dicet sustinendos, sicubi per infirmitatem fidei suae offenderint?) sic ut pu-

---

1) Luc. 14, 26. 2) c. 21, 8. 3) Matth. 26, 41. 4) Matth. 26, 39. 5) Ed. Rhen. I.: omnia evangelii revolverunt. 6) 1 Thess. 5, 14.

sillanimes consolari, non tamen in fugam mitti. Sed cum admonet,[1]) ne locum malo demus, non fugae suggerit consilium, sed iracundiae docet temperamentum, et si [2]) redimendum tempus dicit, quia dies nequam sunt, non per fugam, sed per sapientiam conversationis lucrari nos vult commeatum. Ceterum qui lucere nos iubet velut filios lucis, non iubet fuga abscondi ut filios tenebrarum; stare immobiles praecipit, utique nec fuga mobiles; et accinctos in fugam, an in occursum evangelii? arma quoque demonstrat, quae fugituris non essent necessaria? inter quae et clipeum, quo possitis tela diaboli extinguere, [3]) resistentes sine dubio et excipientes omnem vim illius. Proinde et Ioannes [4]) pro fratribus quoque animas ponendas docet, nedum pro domino. Hoc a fugientibus non potest adimpleri. Denique memor Apocalypsis suae in qua timidorum exitum audierat, de suo sensu admonet et ipse timorem reiiciendum: Timor, inquit [5]), non est in dilectione, sed enim perfecta dilectio foras mittit timorem, quia timor supplicamentum habet, utique ignem stagni; qui autem timet, non est perfectus in dilectione, dei scilicet. Porro quis fugiet persecutionem, nisi qui timebit? Quis timebit, nisi qui non amavit? Spiritum vero si consulas, quid magis sermone illo spiritus probat? Namque omnes paene ad martyrium exhortatur, non ad fugam; ut et illius commemoremur: Publicaris, inquit, bonum tibi est; qui enim non publicatur in hominibus, publicatur in domino. Ne confundaris, iustitia te producit in medium. Quid confunderis laudem ferens? Potestas fit, cum conspiceris ab hominibus. Sic et alibi: Nolite in lectulis nec in aborsibus et febribus mollibus optare exire, sed in martyriis, uti glorificetur qui est passus pro vobis.

10. Sed omissis quidam divinis exhortationibus illum magis Graecum versiculum secularis sententiae sibi adhibent: qui fugiebat, rursus proeliabitur; [6]) ut et rursus forsitan fugiat. Et quando vincet, qui cum fugerit victus est? Bonum militem Christo imperatori suo praestat, qui tam plene ab Apostolo armatus, tuba persecutionis audita, diem

---

1) Eph. 4, 27. 2) Eph. 5, 16. 3) Eph. 6, 16. 4) 1 Io. 3, 16. 5) 1 Io. 4, 18. 6) *Ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται.*

deserit persecutionis. Respondebo et ego de seculo aliquid: usque adeone mori miserum est?[1]) Moriatur quoquo modo aut victus aut victor. Nam etsi negando ceciderit, cum tormentis, tamen proeliatus. Malo miserandum, quam erubescendum. Pulchrior est miles in [pugna][2]) proelio amissus, quam in fuga salvus. Times hominem, Christiane, quem timeri oportet ab angelis, siquidem angelos iudicaturus es; quem timeri oportet a daemoniis, siquidem et in daemonas accepisti potestatem; quem timeri oportet ab universo mundo, siquidem et in te mundus iudicatur? Christum indutus es, siquidem in Christum tinctus es; qui fugis diabolum, depretiasti Christum, qui in te est. Fugitivum cum diabolo te reddidisti; sed dominum fugiens, exprobras omnibus fugitivis sui vanitatem consilii. Fugerat et quidam animosus prophetes dominum, traiecerat ab Ioppe Tarsum, quasi et a deo transfretaret, sed illum non dico in mari et in terra, verum et in utero etiam bestiae invenit, in quo nec mori per triduum potuit nec vel sic deum evadere. Quanto melius dei servus, qui, sive inimicus dei imminet, non fugit eum, sed potius contemnit, confidens scilicet de tutela domini, sive deum reformidat, quanto magis sub oculis eius astitit, dicens: dominus est, potens est; omnia illius sunt; ubi ubi fuero, in manu eius sum; faciat quod vult; non discedo, et si perire me volet, ipse me perdat, dum me ego servo illi. Malo invidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo, quam bilem per meam evadendo.

11. Hoc sentire et facere omnem servum dei oportet, etiam minoris loci, ut maioris fieri possit, si quem gradum ex persecutionis tolerantia ascenderit. Sed quum ipsi auctores, id est, ipsi diaconi presbyteri et episcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere potèrit, qua ratione dictum: fugite de civitate in civitatem? Itaque cum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit ad gradum in acie figendum suadentes? Certe quidem bonus pastor animam pro pecoribus ponit[3]), ut Moyses, non domino adhuc Christo revelato et iam in se figurato, ait: Si perdis hunc populum, inquit,[4]) et me pariter cum eo disperde. Ceterum

1) Virg. Aen. 12, 646. Suet. Ner. 47. 2) V. pugna deleverunt Lat. et Rig. 3) Io. 10, 11. 4) Exod. 32, 32.

Christo confirmante figuras suas, malus pastor est, qui viso lupo fugit, et pecora diripienda derelinquit. [1]) Proiicietur de villa pastor huiusmodi, detinebuntur illi missionis suae mercedes in compensationem, imo et de priore peculio eius exigetur detrimenti dominici restitutio. Etenim qui habet, dabitur ei; ab eo autem, qui non habet, etiam quod videtur habere auferetur. [2]) Sic Zacharias [3]) comminatur: Exsurge rhomphaea in pastores et evellite oves, et superducam manum meam in pastores. In quos et Ezechiel et Hieremias iisdem minis perorant, quod non tantum de pecoribus improbe vescantur, pascentes potius semetipsos, verum et dispersum gregem faciant et in praedam esse omnibus bestiis agri, dum non est pastor illis. Quod nunquam magis fit, quam cum in persecutione destituitur ecclesia a clero. Si et spiritum quis agnoverit, audiet fugitivos denotantem. Porro si eos qui gregi praesunt fugere, cum lupi irruunt, nec decet, imo nec licet; (qui enim talem pastorem malum pronuntiavit, utique damnavit, omne autem quod damnatur, illicitum factum est sine dubio;) ideo praepositos ecclesiae in persecutione fugere non oportebit. Ceterum si grex fugere deberet, non deberet praepositus gregis stare, sine caussa staturus ad tutelam gregis, quam grex non desideraret, ex licentia fugae scilicet.

12. Quod pertineat frater ad tuum problema, habes sententiae nostrae responsionem et exhortationem. Porro qui quaerit, an persecutio fugienda sit, sequentem quoque quaestionem iam prospiciat necesse est, an, si fugienda non est, redimenda certe sit. Ultro igitur et de hoc tibi suggeram, definiens persecutionem, quam constat non esse fugiendam, proinde nec redimendam. Pretium interest. Ceterum sicut fuga redemptio gratuita est, ita redemptio nummaria fuga est; certe et huius timiditatis consilium est; quod times, redimis, ergo fugis; pedibus stetisti, cucurristi nummis; hoc ipsum, quod stetisti ex redemptione, fugisti. Ut autem redimas hominem tuum nummis, quem sanguine suo redemit Christus, quam indignum deo et dispositione eius, qui [4]) filio suo non pepercit pro te, [5]) ut fieret maledictum pro nobis, quia maledictus, qui pe-

---

1) Io. 10, 12. 2) Matth. 13, 12. 25, 29. 3) c. 13, 7. 4) Rom. 8, 32. 5) Gal. 3, 13.

penderit in ligno, qui [1]) tanquam ovis ad victimam ductus est, et tanquam agnus ante tondentem, sic non aperuit os; sed posuit dorsum suum in flagella, maxillas autem in palmas, et faciem non avertit a sputaminibus, et inter iniquos deputatus est, et traditus est in mortem, [2]) mortem autem crucis. Totum hoc, ut nos a peccatis lucraretur. Sol cessit diem emptionis nostrae, apud inferos emancipatio nostra est et stipulatio nostra in coelis: [3]) sublevatae sunt portae sempiternae, ut introiret rex gloriae, dominus virtutum, hominem de terris, imo ab inferis, mercatus in coelos. Quis est nunc, qui adversus illum reluctatur, imo depretiat et mercedem eius tam magno comparatam, pretiosissimo scilicet sanguine, commaculat? Iam ergo melius fugere, quam fieri viliorem, si non tanto sibi constabit homo, quanti constitit domino. Et dominus quidem illum redemit ab angelis munditenentibus potestatibus, a spiritalibus nequitiae, a tenebris huius aevi, a iudicio aeterno, a morte perpetua. Tu autem pro eo pacisceris cum delatore vel milite vel furunculo aliquo praeside, sub tunica et sinu, quod aiunt, ut furtivo, quem coram toto mundo Christus emit, imo et manumisit. Hunc ergo liberum pretio aestimabis, et pretio possidebis, nisi eodem, quanto, ut diximus, domino constitit, sanguine suo scilicet? Ut quid ergo de homine Christum redimis in homine, in quo Christus est? Non aliter et Simon facere tentavit, cum pecuniam Apostolis obtulit pro spiritu Christi. Audiet ergo et iste qui se redimens Christi spiritum redemit: Pecunia tua tecum sit in interitum, quoniam gratiam dei pretio consequendam putasti. [4]) Quis tamen abnegatorem [5]) spernat? Quid enim dicit ille concussor? Da mihi pecuniam, certe ne eum tradat: siquidem non aliud venditat, quam quod praestaturus est praemio tuo. Cum das, utique ne tradaris voluisti; non traditus autem, traduci habebas. [6]) Ergo dum nolendo tradi non vis traduci, nolendo negasti, quod te esse traduci noluisti. Imo, inquis, dum nolo traduci quod sum, confessus id esse quod nolo traduci, id est,

---

1) Ies. 53, 7. 2) Phil. 2, 8. 3) Ps. 23, 7. 4) Act. 8, 20. 5) Rig.: Quis talem abneg. sp.? Lat.: Quis tamen abnegatorem sp.? 6) Lat.: nec traduci habebas. Al. traduci habebas?

Christianum. Potes itaque te martyrem vindicare constanter ostendisse Christum? Redimens non ostendisti.[1]) Apud unum si forte confessus es, ergo et apud plures nolendo confiteri negasti. Ipsa salus iudicabit hominem excidisse, dum evadit. Excidit ergo qui maluit evasisse. Negatio est etiam martyrii recusatio. Christianus pecunia salvus est; et in hoc nummos habet, ne patiatur, dum adversus deum erit dives. At enim Christus sanguine fuit dives pro illo. Felices itaque pauperes, quia illorum est, inquit,[2]) regnum coelorum, qui animam solam in confiscato habent. Si non possumus deo servire et mammonae, possumus et a deo redimi et a mammona? Quis enim magis serviet mammonae, quam quem mammonas redemit? Postremo quo exemplo uteris in redemptionem traditionis? Apostoli persecutionibus agitati, quando se pecunia tractantes liberaverunt, quae illis utique non deerat ex praediorum pretiis ad pedes eorum depositis, certe multis locupletibus credentibus viris ac feminis, qui his etiam refrigeria subministrabant? Quando Onesiphorus aut Aquila aut Stephanus hoc modo eis in persecutione succurrerunt? Paulus quidem, cum Felix praeses pecunias accepturum se pro eo a discipulis sperasset, de quo et ipse in secreto tractavit cum ipso, neque ipse pro se neque discipuli pro eo numeraverunt. Illi utique discipuli, qui flentes, quod Hierosolymam tendere perseveraret et persecutiones praedicatas illic non praecaveret, postremo inquiunt: Fiat voluntas dei.[3]) Quae ista voluntas? utique ut pateretur pro nomine domini, non ut redimeretur. Oportet enim, quomodo Christus animam suam posuit pro nobis, ita fieri pro eo et a nobis, nec tantum pro ipso, imo etiam pro fratribus propter ipsum; quod Ioannes docens, non et pro fratribus numerandum, sed moriendum potius pronuntiavit. Nihil interest, si quem Christianum redimere non debeas, aut emere, et adeo voluntas dei sic est. Aspice regnorum et imperiorum utique a deo dispositum statum, in cuius manu cor regis.[4]). Tanta quotidie aerario augendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendiorum, nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid

1) Ita Rigalt. Alii: vindicare, — Christum. Red. non ostendi? 2) Matth. 5, 3. 3) Act. 21, 13. 4) Prov. 21, 1.

prospectum est, sub aliquam redemptionem capitis et sectae redigendis, cum tantae multitudinis nomini ignotae fructus ingens meti posset. Sanguine empti, sanguine numerati, nullum nummum pro capite debemus, quia caput nostrum Christus est. Non decet Christum pecunia constare; quomodo et martyria fieri possent in gloriam domini, si tributo licentiam sectae compensaremus? Itaque qui eam praemio paciscitur, dispositioni divinae adversatur. Cum igitur nihil nobis Caesar indixerit in hunc modum stipendiariae sectae, sed nec indici unquam tale quid possit, antichristo iam instante et in sanguinem, non in pecunias hiante Christianorum, quomodo mihi proponere potest scripturam esse, Reddite quae sunt Caesaris Caesari?[1]) Miles me vel delator vel inimicus concutit, nihil Caesari exigens, imo contra faciens, cum Christianum, legibus humanis reum, mercede dimittit. Alius est denarius, quem Caesari debeo, qui ad eum pertinet, de quo tunc agebatur, tributarius, a tributariis scilicet, non a liberis debitus. Aut quomodo reddam quae sunt dei deo, utique proinde imaginem et monetam ipsius inscriptam nomine eius, id est, hominem Christianum? Quid autem deo debeo, sicut denarium Caesari, nisi sanguinem, quem pro me filius fudit ipsius? Quodsi deo quidem hominem et sanguinem meum debeo, nunc vero in eo sum tempore, ut quod deo debeo expostuler, utique fraudem deo facio, id agens, ne quod debeo solvam. Bene observavi praeceptum, Caesari reddens quae sunt Caesaris, deo vero quae sunt dei abnegans.

13. Sed et omni petenti me dabo in caussa eleemosynae, non in concussurae. Petenti inquit.[2]) Porro qui concutit, non petit; qui comminatur, si non acceperit, non postulat, sed extorquet. Non eleemosynam exspectat, qui non miserandus, sed timendus venit. Dabo igitur misericordiae non timiditatis meae nomine, ubi qui accepit deum honorat et benedictionem mihi reddit, non ubi amplius se benefactum praestitisse credit et praedam suam aspiciens dicit: de reatu est. Pascam et inimicum.[3]) Sed inimicitiae, alios habent titulos. Non tamen dixit traditorem aut persecutorem aut concussorem; nam huic quanto magis

1) Matth. 22, 21. 2) Luc. 6, 30. 3) Ita Rigalt. e cod. Ursini. Antea: de reatu irascar et inimicum.

carbones acervabo super caput, si me non redemero? Proinde inquit [1]): Qui tibi tunicam sustulerit, vel etiam pallium concedo; ad eum pertinet, qui rem, non qui fidem meam eripere quaesierit. Concedam et pallium non minanti traditionem. Si minatus fuerit, etiam tunicam reposcam. Omnium iam nunc dominicarum pronuntiationum [2]) sui sunt et caussae et regulae termini, non in infinitum nec ad omnia spectant. Atque adeo qui omni petenti dari iubet, ipse signum petentibus non dat; alioquin si omnibus passim petentibus dandum putas, tu mihi videris, non dico vinum febricitanti, sed etiam venenum aut gladium mortem desideranti daturus. Facite autem vobis amicos de mammona [3]); quomodo intelligendum sit, parabola praemissa te doceat, ad populum Iudaicum dicta, qui commissam sibi rationem domini cum male administrasset, deberet de mammonae hominibus, quod nos eramus, amicos sibi potius prospicere, quam inimicos, et relevare nos a debitis peccatorum, quibus deo detinebamur, si nobis id dominica ratione conferrent, ut cum coepisset ab his deficere gratia, ad nostram fidem refugientes reciperentur in tabernacula aeterna. Quamvis nunc puta aliam interpretationem parabolae et sententiae istius, dum scias verisimile non esse, ut concussores nostri, in amicitiam redacti per mammonam, recipiant tunc nos in tabernacula aeterna. Sed quid non timiditas persuadebit? quasi et fugere scriptura permittat et redimere praecipiat. Parum denique est, si unus aut alius ita eruitur. Massaliter totae ecclesiae tributum sibi irrogaverunt. Nescio dolendum an erubescendum sit, cum in matricibus beneficiariorum et curiosorum, inter tabernarios et lanios et fures balnearum et aleones et lenones, Christiani quoque vectigales continentur. Hanc episcopatui formam Apostoli providentius condiderunt, ut regno suo securi frui possent, sub obtentu procurandi? [4]) Scilicet enim talem pacem Christus ad patrem regrediens mandavit a militibus per Saturnalitia redimendam!

14. Sed quomodo colligemus, inquis, quomodo dominica sollemnia celebrabimus! Utique quomodo et Apostoli,

---

1) Luc. 6, 29. 2) V. pronuntiationum inseruit Rigalt. Rhen. cogitando suppleri iubet: sententiarum. 3) Luc. 16, 9. 4) A. Neander coni. v. pacem hic excidisse ac restituendum esse.

fide, non pecunia tuti, quae fides si montem transferre potest, multo magis militem. Esto sapientia, non praemio cautus. Neque enim statim et a populo eris tutus, si officia militaria redemeris. Una ergo tibi et fides et sapientia ad tutelam opus est, quibus non adhibitis et redemptionem tuam potes perdere, adhibitis haud redemptionem desiderare. Postremo si colligere interdiu non potes, habes noctem, luce Christi luminosa adversus eam.[1]) Non potes discurrere per singulos; sit tibi et in tribus ecclesia. Melius est, turbas tuas aliquando non videas, quam addicas. Serva Christo virginem sponsam; nemo quaestum de ea faciat. Haec tibi, frater, dura forsitan et intolerabilia videntur; sed recita deum dixisse[2]): Qui capit, capiat; id est, qui non capit, discedat. Non potest, qui pati timet, eius esse, qui passus est. At qui pati non timet, iste perfectus erit in dilectione, utique dei. Perfecta enim dilectio foras mittit timorem[3]); et ideo multi vocati, pauci electi[4]). Non quaeritur, qui latam viam sequi paratus sit, sed qui angustam[5]). Et ideo paracletus necessarius, deductor omnium veritatum, exhortator omnium tolerantiarum. Quem qui receperunt, neque fugere persecutionem neque redimere noverunt, habentes ipsum qui pro nobis erit, sicut locuturus in interrogatione, ita iuvaturus in passione.

CONTRA GNOSTICOS SCORPIACE.[6])

1. Magnum de modico malum scorpium[7]) terra suppurat. Tot venena, quot et genera[8]), tot pernicies, quot

1) Rhen. luce Christi luminosi, Rig. luce Christi luminosa adv. eam. Cod. Urs. et Wouw. noctem luce Christi luminosam. 2) Matth. 19, 12. 3) 1 Io. 4, 18. 4) Matth. 22, 14. 5) Matth. 7, 13. Luc. 13. 24. 6) Cod. Agob.: Adversus Gnosticos scorpiacum de bono martyrii. Rigalt. vett. membranas secutus hunc librum appellavit scorpiacen (σκορπιακὴν ἀντίδοτον), Hieron. in lib. adv. Vigilantium: scorpiacum. 7) Wouw. et Rig. scorpios. 8) Rhen. quot ingenia; Ciacon. ex Isidoro emend. quot et genera; Wouw. et Rig. quot genera.

et species, tot dolores, quot et colores, Nicander scribit et pingit. Et tamen unus omnium violentiae gestus de cauda nocere; quae cauda erit, quodcunque de posthumo corporis propagatur, et verberat. Proinde scorpii series illa nodorum venenata intrinsecus venula subtilis, arcuato impetu insurgens, hamatile spiculum in summo tormenti ratione stringit. [1]) Unde et bellicam machinam retractu tela vegetantem de scorpio nominant. Id spiculum et fistula est patula tenuitate; in vulnus et virus, qua figit, effundit. Familiare periculi tempus aestas; Austro et Africo saevitia velificat. In remediis naturalia plurima; aliquid et magia circumligat; medicina cum ferro et poculo occurrit. Nam et praebibunt quidam festinando tutelam; sed concubitus exhaurit, et denuo sitiunt. Nobis fides praesidium, si non et ipsa percutitur diffidentia signandi statim et adiurandi et unguendi bestiae calcem. Hoc denique modo etiam ethnicis saepe subvenimus, donati a deo ea potestate, quam Apostolus [2]) dedicavit, cum morsum viperae sprevit. Quid ergo promittit stylus iste? si fides de suo tuta sit, ut et alias de suo tuta sit, cum suos scorpios patitur. Acerba mediocritas et istis et genus varium, et uno modo armantur, et certo tempore subornantur, nec alio quam ardoris. Hoc apud Christianos persecutio est. Cum igitur fides aestuat et ecclesia exuritur de figura rubi, tunc Gnostici erumpunt, tunc Valentiniani proserpunt, tunc omnes martyriorum refragatores ebulliunt calentes et ipsi offendere, figere, occidere. Nam quod sciant multos simplices ac rudes, tum infirmos, plerosque vero in ventum, si placuerit, Christianos; nunquam magis adeundos sapiunt, quam quum aditus animae formido laxavit, praesertim si aliqua iam atrocitas fidem martyrum coronavit. Itaque primo trahentes adhuc caudam de affectibus applicant aut quasi in vacuum flagellant. Haeccine pati homines innocentes, ut putes, fratrem aut de melioribus ethnicum? siccine tractari sectam nemini molestam? Dehinc adigunt: perire homines sine caussa. Perire enim, et sine caussa, prima fixura. Exinde iam caedunt. Sed nesciunt simplices animae, quid

---

1) Ita Rig.; ceteri: tormenti ratione restringens.
2) Act. 28, 3 sqq.

quomodo scriptum sit, ubi et quando et coram quibus confitendum, nisi quod nec simplicitas ista, sed vanitas, imo dementia pro deo mori. Et quis me salvum faciat, si is occidit, qui salvum facere debebit? Semel Christus pro nobis obiit, semel occisus est, ne occideremur. Si vicem repetit, num et ille salutem de mea nece exspectat? An deus hominum sanguinem flagitat, maxime si taurorum et hircorum recusat? [1]) Certe peccatoris poenitentiam mavult quam mortem. [2]) Et quomodo non peccatorum desiderat mortem? Haec, et si qua alia adinventa [3]) haereticorum venenorum, quem non vel in scrupulum figant, si non in exitium, vel in bilem, si non in mortem? At tu, si fides vigilat, ibidem scorpio pro solea anathema illidito, et relinquito in suo sopore [4]) morientem. Ceterum, si plagam satiaverit, intimat virus et properat in viscera, statim omnes pristini sensus retorpescunt, sanguis animi gelascit, caro spiritus exolescit, nausea nominis inaccrescit. [5]) Iam et ipsa mens sibi, quo vomat, quaerit, ut quae ita semel infirmitate quoque percussa sauciatam fidem vel in haeresin vel in seculum exspuat. Et in praesentiarum est medius ardor, ipsa canicula persecutionis ab isto scilicet cynocephalo. Alios ignis, alios gladius, alios bestiae Christianos probaverunt; alii fustibus interim et ungulis insuper degustata martyria in carcere esuriunt. Nos ipsi ut lepores, destinata venatio, de longinquo obsidemur, et haeretici ex more grassantur. Itaque tempus admonuit adversus nostrates bestiolas nostram mederi theriacam ac stylo temperare [6]) qui legeris, biberis; nec amarum potio. Si eloquia domini dulcia [7]) super mella et favos, inde pigmenta sunt; si lacte et melle [8]) promissio dei manat, hoc sapiunt,

---

1) Ps. 49, 13. 2) Ezech. 33, 11. 3) Rig. admenta s. amenta. 4) Iunius coni. in suo pure. 5) Ed. Fran. et Rig. carne spiritus etc. Iunius: caro, spiritus exol. etc. Cod. Agob. inagrescit. 6) Rhen. aliique: adv. nostr. best. nostrate scorpiacum stylo temperare. Rigalt., quum in libro ms. reperisset adv. nostr. best..... in mederi theriacam stilo temperare, scripsit: (promptam) mederi theriacam stilo temperare. Altamen illa si verae sunt scripturae vestigia, aut nostram theriacam stylo temperare scribendum, aut mederi addita copula retinendum videtur. 7) Ps. 11, 7. 8) Exod. 3, 17.

quae illuc faciunt. Vae autem, qui dulce in amarum et lumen in tenebras convertunt[1]). Perinde enim et qui martyriis refragantur, salutem perditionem interpretantes, tam dulce in amarum, quam lucem in tenebras reformant, atque ita miserrimam hanc vitam illi beatissimae praevertendo, tam amarum pro dulci, quam tenebras pro luce supponunt.

2. Sed nondum de bono martyrii, nisi de debito primum, nec ante de utilitate eius, quam de necessitate discendum. Auctoritas divina praecedit, an tale quid voluerit atque mandaverit deus, ut qui negant bonum non suadeantur ad commodum, nisi cum subacti fuerint ad officium. Haereticos compelli, non illici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda. Et utique satis optimum praeiudicabitur, quod probabitur a deo constitutum atque praeceptum. Sustineant evangelia paulisper, dum radicem eorum exprimo legem, dum inde elicio dei voluntatem, unde et ipsum recognosco: Ego sum, inquit[2]), deus tuus qui te eduxi de terra Aegypti. Non erunt tibi dii alii praeter me. Non facies tibi simulacrum eorum, quae in coelo, et quae in terra deorsum, et quae in mari infra terram. Non adorabis ea, neque servies eis. Ego enim sum dominus deus tuus. Item in eadem Exodo:[3]) Ipsi vidistis, quod de coelo locutus ad vos sim. Non facietis vobis deos argenteos et deos aureos non facietis vobis. Secundum haec et in Deuteronomio[4]): Audi Israël, dominus deus tuus unus est, et diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et totis viribus tuis et ex tota anima tua. Et rursus: Ne obliviscaris domini dei tui, qui te eduxit de terra Aegypti et domo servitutis. Dominum deum tuum timebis, et illi famulaberis soli, et illi adglutinaberis, et in nomine eius deierabis. Non ibitis post deos aliorum et deos nationum, quae circum vos, quia aemulatur dominus deus tuus in te, ne iratus indignetur et exterminet te a facie terrae. Sed et proponens benedictiones et maledictiones: Benedictiones, inquit[5]), si audieritis praecepta domini dei vestri, quaecunque ego praecipio vobis hodie, ne erraveritis de via, quam mandavi vobis, ut abeuntes serviatis diis aliis, quos non scitis. De quibus omnifariam

1) Ies. 5, 20. 2) Exod. 20, 2 sq. 3) ib. v. 22. 4) Deut. 6, 4 sqq. 5) id. 11, 27. sqq.

exstirpandis.[1]) Perditione perdetis omnia loca in quibus servierunt nationes diis suis, quas vos possidebitis haereditate, super montes et colles et sub arbores densas quasque effodietis aras earum, evertetis et comminuetis staticula earum, et excidetis lucos earum, et sculptilia ipsorum deorum concremabitis igni, et disperdetis nomen eorum de loco illo. Adhuc ingerit, cum introissent terram promissionis et exterminassent nationes eius[2]): Cave tibi, ne sequaris eas, posteaquam exterminatae fuerint a facie tua, ne requisieris deos illarum, dicens: quemadmodum faciunt nationes diis suis. Si et ego ita faciam. Sed et id, si ipse prophetes, inquit[3]), exsurrexerit in te, aut somnium somnians, et dederit tibi signum vel ostentum, et evenerit, et dixerit: eamus et serviamus diis aliis, quos non scitis; ne audiatis sermonem prophetae aut somniatoris illius, quia tentat vos dominus deus vester, an ex toto corde vestro et ex tota anima vestra timeatis deum. Post dominum deum vestrum abibitis, et hunc timebitis, et praecepta eius custodietis, et vocem eius audietis, et illi servietis, et illi adiiciemini. Prophetes autem et somniator ille morietur; locutus est enim ad seducendum te a domino deo tuo. Sed et alio capitulo[4]): Si autem rogaverit te frater tuus ex patre vel matre, aut filius tuus, aut filia tua, aut mulier quae in gremio tuo est, aut amicus qui animae tuae par est, clam dicens: eamus et serviamus diis aliis, quos non scis, nec patres tui, ex diis nationum, quae circum te proxime sunt aut longe; ne velis ire cum illo, et ne audieris eum. Non parcet oculus tuus super eum. Nec desiderabis nec salvabis eum, adnuntians adnuntiabis de eo. Manus tuae erunt in eum in primis ad occidendum, et manus populi tui in novissimis, et lapidabitis illum, et morietur, quoniam quaesivit avertere te a domino deo tuo. Subiicit etiam de civitatibus, si quam ex his constitisset suasu iniquorum hominum transisse ad deos alios, ut interficerentur omnes incolentes eam, et devotamenta fierent universa eius, et colligerentur omnia spolia eius in omnes exitus eius, et igni cremarentur cum omnibus vasis suis, et cum omni populo in conspectu domini dei, et non erit habitabilis,

1) Deut. 12, 2 sq. 2) ib. 12, 30. 3) ib. 13, 1 sqq. 4) ib. 13, 6 sqq.

inquit [1]), in aeternum, non reaedificabitur amplius, nec adhaerebit quidquam manibus tuis ex devotamento eius, ut avertatur dominus ab indignatione irae suae. Maledictionum quoque ordinem ab idolorum exsecratione commisit [2]): Maledictus homo qui fecerit sculptile aut fusile, aspernamentum domino, opus manuum artificis, et collocaverit illud in abscondito. In Levitico vero [3]): Non sequemini, inquit, idola, et deos fusiles non facietis vobis. Ego dominus deus vester. Et alibi [4]): Filii Israel famuli pueri mei. Hi sunt, quos eduxi de terra Aegypti. Ego dominus deus vester. Non facietis vobis manu facta nec sculptile staticulum statuetis vobis. Nec lapidem scopum ponetis in terra vestra. Ego dominus deus vester. Et haec quidem prima per Moysen dei scita sunt ad omnes utique pertinentia, quoscunque dominus deus Israelis, perinde de Aegypto superstitiosissimi seculi, et de domo humanae servitutis eduxerit. Sed et deinceps omne os prophetarum eiusdem dei vocibus sonat, eandem legem suam eorundem praeceptorum instauratione cumulantis, nec aliud primum tam principaliter denuntiantis, quam ab omni factura atque cultura idolorum cavere; ut per David [5]): Dii nationum argentum et aurum, oculos habent et non vident; aures habent nec audiunt; nares habent, nec odorantur, os, nec loquuntur, manus, nec contrectant, pedes, nec ingrediuntur. Similes erunt illis, qui faciunt et qui fidunt in illis.

3. Nec putem disceptandum, an digne deus prohibeat nomen et honorem suum mendacio addici; an digne, quos ab errore superstitionis avulserit, rursus in Aegyptum regredi nolit; an digne a se non patiatur absistere, quos sibi allegit. Ita nec illud exspectabitur retractari a nobis, an observari voluerit disciplinam, quam voluit instituere, et an merito ulciscatur desertam, quam voluit observatam, quando frustra instituisset, si observari eam noluisset, et frustra observari voluisset, si vindicare noluisset. Sequitur enim, ut has definitiones dei adversus superstitiones tam evictas quam etiam vindicatas probem, quoniam ex his tota martyriorum ratio constabit. Aberat apud deum in monte Moyses, cum populus, tam necessariae absentiae eius im-

1) Deut. 13, 16. sq. 2) Ib. 27, 15. 3) c. 19, 4. 4) Ibid. 25, 54. 26, 1. 5) Ps. 135, 15 sqq. 115, 4 sqq.

patiens, deos sibi producere quaerit, quos potius ipse perdiderit. Urgetur Aaron, iubet inaures feminarum suarum in ignem conferri. Amissuri enim erant in iudicium sibi vera ornamenta aurium, dei voces. Sapiens ignis effigiem vituli defundit illis, sugillans illic cor habentes, ubi et thesaurum, apud Aegyptum scilicet, inter cetera animalia bovis etiam cuiusdam consecraticem. Itaque tria millia hominum a parentibus et proximis caesa, quia tam proximum parentem deum offenderant, transgressionis et primordia et merita dedicaverunt, in Arithmis [1]), cum divertisset Israel apud Sethim, abeunt libidinatum ad filias Moab, invitantur ad idola, ut spiritu fornicarentur, edunt denique de pollutis eorum, dehinc et adorant deos gentis et Beelphegor initiantur. Ob hanc quoque idololatriam, moechiae sororem, viginti tria millia domesticis obtruncata gladiis divinae irae litaverunt [2]). Defuncto Iesu Nave, derelinquunt deum patrum suorum et serviunt idolis Baalim et Astartis, et iratus dominus tradidit eos in manibus diripientium, et diripiebantur ab illis et venundabantur inimicis, nec poterant omnino subsistere a facie inimicorum suorum, quocunque processerant, manus erat super illos in mala, et compressati sunt valde. Post quae instituit super illos deus Critas, quos Censores intelligimus; sed nec istis obaudire perseveraverunt. Ut quis Critarum obierat [3]), illi ad delinquendum supra quam patres eorum, abeundo post deos aliorum et serviendo et orando eos. Itaque dominus iratus, quoniam quidem, ait [4]), transgressa est gens ista pactum meum, quod disposui patribus eorum, et non obaudierunt voci meae; et ego non advertam ad auferendum virum a facie eorum, ex nationibus, quas reliquit decedens Iesus. Atque ita per omnes paene annales Critarum et deinceps Regum, reservatis gentium circumeolarum viribus, bello et captivitate et iugo Allophylorum iram dispensavit Israel, quotienscunque ab illo maxime in idololatria exorbitaverunt.

4. Hanc igitur si a primordio constat, et prohibitam de tot tantisque praeceptis, et nunquam impune commissam de tot tantisque documentis, nec ullum tam superbum crimen apud deum deputari, quam huiusmodi transgressio-

1) Num. 25, 1 sqq. 2) Iudic. 2, 8. 13. 3) Fortasse exciderunt vv. proni erant. 4) Iudic. 2, 20 sq.

nem; ultro intelligere debemus divinarum et denuntiationum et exsecutionum intentionem, iam tunc martyriis patrocinatam non modo non dubitandis, verum etiam sustinendis, quibus scilicet locum fecerat prohibendo idololatriam; aliter enim martyria non evenirent. Et utique auctoritatem suam praestruxerat, volens ea evenire, quibus locum fecerat. Nunc enim de dei voluntate compungimur, et ingeminat scorpius plagam, hanc negans, hanc accusans voluntatem, ut aut alium deum insinuet, cuius haec non sit voluntas, aut nostrum nihilominus destruat, cuius talis sit voluntas, aut omnino neget voluntatem dei, si ipsum negare non potuerit. Nos autem de deo alibi dimicantes et de reliquo corpore haereticae cuiusque doctrinae, nunc in unam speciem congressionis certas praeducimus lineas, non alterius dei quam Israelis eam defendentes voluntatem, quae martyriis locum fecerit, tam ex praeceptis prohibitae semper, quam ex iudiciis punitae idololatriae. Si enim praeceptum observando vim patior, hoc erit quodammodo observandi praeceptum, ut id patiar, per quod potero observare praeceptum, vim scilicet, quaecunque mihi imminet caventi ab idololatria. Et utique qui imponit praeceptum, extorquet obsequium; non potuit ergo noluisse ea evenire, per quae constabit obsequium. Praescribitur mihi, ne quem alium deum dicam, ne vel dicendo non minus lingua quam manu deum fingam, neque alium adorem, aut quoquo modo venerer, praeter unicum illum, qui ita mandat, quem et iubeor timere, ne ab eo deserar, et de omni substantia diligere, ut pro eo moriar. Huic sacramento militans ab hostibus provocor; par sum illis si illis manus dedero; hoc defendendo depugno in acie, vulneror, concidor, occidor. Quis hunc militi suo exitum voluit, nisi qui tali eum sacramento consignavit?

5. Habes igitur dei mei voluntatem. Occursum est huic plagae. In alium ictum consideremus de voluntatis qualitate. Longum est, ut deum meum bonum ostendam, quod iam a nobis didicerunt Marcionitae. Deum interim sufficit dici, ut necesse sit bonum credi; malum enim deum qui praesumserit, constare in utroque non poterit, aut deum negare debebit, quem malum existimarit, aut bonum dicere, quem deum pronuntiarit. Bona igitur erit et voluntas eius, qui nisi bonus, non erit deus. Probabit hoc

etiam ipsius rei bonitas, quam deus voluit, martyrii dico, quia non nisi bonus voluit bonum. Bonum contendo martyrium apud eundem deum, a quo prohibetur et punitur idololatria. Obnititur enim et adversatur idololatriae martyrium; malo autem obniti et adversari nisi bonum non potest, non quasi negemus esse aemulationem tam malorum inter se quam et bonorum. Sed alia conditio est huius tituli. Martyrium enim non de communi aliqua militia[1]) certat cum idololatria, sed de sua gratia; liberat enim ab idololatria. Quod a malo liberat, quis non bonum pronuntiabit? Quid aliud est adversatio idololatriae atque martyrii, quam mortis et vitae? In tantum vita martyrio deputabitur, quantum mors idololatriae. Vitam qui malum dixerit, habet mortem, quam bonum dicat. Est et haec perversitas hominum, salutaria excutere, exitiosa suscipere, periculosa quaerere, medicamina vitare, mori denique citius, quam curari desiderare. Nam et medicinae praesidium plures qui refugiunt, plures stulti, plures timidi, et male verecundi. Et est plane quasi saevitia medicinae de scalpello deque cauterio, de sinapis incendio; non tamen secari et inuri et extendi [morderique] iccirco malum, quia dolores utiles affert; nec quia tantummodo contristat, recusabitur, sed quia necessario contristat, adhibebitur. Horrorem operis fructus excusat. Ululans denique ille et gemens et mugiens inter manus medici, postmodum easdem mercede cumulabit et artifices optimas praedicabit et saevas iam negabit. Sic et martyria desaeviunt, sed in salutem. Licebit et deo in vitam aeternam per ignes et gladios et acerba quaeque curare. Sed medicum quidem miraberis etiam in illo, quod ferme pares adhibet qualitates medelarum adversus qualitates querelarum, cum quasi de perverso auxiliatur, per ea subveniens, per quae laboratur; nam et calores caloribus amplius onerando compescit, et ardores siti potius macerando restinguit, et fellis excessus amaris quibusque potionibus colligit, et sanguinis fluxus defusa insuper venula revocat. Deum vero et quidem zeloten culpandum existimabis, si voluit certasse cum caussa, et iniuriae aemulando prodesse, mortem morte dissolvere, occisionem occisione dispargere, tormentis tor-

1) Latin., Iunius et Rig. e cod. Agobardi: malitia.

menta discutere, supplicia suppliciis evaporare, vitam auferendo conferre, carnem laedendo iuvare, animam eripiendo servare. Perversitas, quam putas, ratio est, quod saevitiam existimas, gratia est. Ita deo de momentaneis aeterna meditante, magnifica bono tuo deum tuum; incidisti in manus eius, sed feliciter incidisti. Incidit et ille in aegritudines tuas. Homo semper medico prior negotium facit. Denique sibimet ipse periculum mortis attraxit. Acceperat a domino suo ut a medico satis utilem disciplinam secundum legem vivendi, ut omnia quidem ederet, ab una solummodo arbuscula temperaret, quam ipse medicus importunam interim norat. Audiit ille, quem maluit, et abstinentiam rupit; edit illicitum et transgressione saturatus in mortem cruditavit, dignissimus bona fide in totum perire, qui voluit. Sed dominus sustentato fervore delicti, donec tempore medicina temperaretur, paulatim remedia composuit, omnes fidei disciplinas et ipsas aemulas vitio, verbum mortis verbo vitae rescindentes, auditum transgressionis auditu devotionis limantes. Ita et cum mori praecipit medicus ille, veternum mortis excludit. Quid gravatur pati nunc homo ex remedio, quod non est tunc gravatus pati ex vitio? Displicet occidi in salutem, cui non displicuit occidi in perditionem? Nauseabit ad antidotum, qui hiavit ad venenum?

6. Sed et certaminis nomine deus nobis martyria proponit[1]), per quae cum adversario experiremur, ut, a quo libenter homo elisus est, eum iam constanter elidat. Hic quoque liberalitas magis, quam acerbitas dei praeest. Evulsum enim hominem de diaboli gula per fidem iam et inculcatorem eius voluit efficere per virtutem, ne solummodo evasisset, verum etiam devicisset inimicum. Amavit, quos vocaverat in salutem, invitare ad gloriam, ut, qui gaudeamus liberati, exsultemus etiam coronati. Agonas istos, contentiosa sollemnia et superstitiosa certamina Graecarum et religionum et voluptatum, quanta gratia seculum celebret, etiam Africae liquuit. Adhuc Carthaginem singulae civitates gratulando inquietant, donatam pythico agone post stadii senectutem. Ita ab aevo dignissimum creditum est

1) Rig. Sed si cert. — proposuisset. Sed potius experiremur in experiamur mutandum est.

studiorum experimentum, committere artes, corporum et vocum praestantiam expendere[1]), praemio indice, spectaculo iudice, sententia voluptate, qua nulla sunt proelia, nonnulla sunt vulnera, pugni quassant, calces arietant, caestus dilaniant, flagella dilacerant. Nemo tamen agonis praesidem suggillaverit, quod homines violentiae obiectat. Iniuriarum actiones extra stadium; sed quantum livores illi et cruores et vibices negotientur, intendis, coronas scilicet et gloriam et dotem, privilegia publica, stipendia civica, imagines, statuas, et qualem potest praestare seculum de fama aeternitatem, de memoria resurrectionem. Pyctes ipse non queritur, dolere se non vult, corona premit vulnera, palma sanguinem obscurat; plus victoriatum est quam iniuriatum[2]). Hunc tu laesum existimabis, quem vides laetum? Sed nec victus ipse de agonotheta casum suum exprobrabit. Deum dedecebit artes et disciplinas suas educere in medium, in hoc seculi spatium, in spectaculum hominibus et angelis et universis potestatibus? carnem atque animam probare de constantia atque tolerantia? dare huic palmam, huic honorem, illi civitatem, illi stipendium? etiam quosdam reprobare, et castigatos cum ignominia summovere? Nimirum praescribes deo, quibus temporibus aut modis aut locis de familia sua iudicet, quasi non et praeiudicare iudici congruat. Qui si non certaminis nomine in martyria fidem exposuisset, sed proprii profectus; nonne oportebat illam habere aliquem spei cumulum, cui studium suum cogeret, votumque suspenderet, quo eniteretur ascendere, quum terrena quoque officia in gradu aestuent? Aut quomodo multae mansiones apud patrem, si non pro varietate meritorum? quomodo et stella a stella distabit in gloria[3]), nisi pro diversitate radiorum? Porro et si fidei propterea congruebat sublimitatis et claritatis aliqua prolatio, tale quid esse oportuerat illud emolumenti, quod magno constaret labore, cruciatu, tormento, morte. Sed respice compensationem, cum caro et anima dependitur, quibus in homine nihil carius est; alterum manus dei, alte-

---

1) Rig. stadiorum experimentum — praestantiam exprimere. 2) Rig. non queritur dolere se, nam vult, — plus victoria tumet, quam victoria. Latin. et Iunius: plus victoriarum est, quam iniuriarum. 3) 1 Cor. 15, 41.

rum afflatus; ipsa dependi in profectu, quorum est profectus, ipsa erogari, quae lucri fiant, eadem pretia, quae et merces. Prospexerat et alias deus imbecillitates conditionis humanae, adversarii insidias, rerum fallacias, seculi retia, etiam post lavacrum periclitaturam fidem, perituros plerosque rursum post salutem, qui vestitum obsoletassent nuptialem, qui faculis oleum non praeparassent, qui requirendi per montes et saltus et humeris essent reportandi. Posuit igitur secunda solatia et extrema praesidia, dimicationem martyrii et lavacrum sanguinis exinde securum. De cuius felicitate David[1]): Beati quorum dimissa sunt delicta, et quorum opertae sunt iniquitates. Beatus vir cui non reputaverit deus delictum. Proprie enim martyribus nihil iam reputari potest, quibus in lavacro ipsa vita deponitur. Sic[2]) dilectio operit multitudinem delictorum, quae deum scilicet diligens ex totis viribus suis, quibus in martyrio decertat, ex tota anima sua, quam pro deo ponit, hominem martyrem excudit. Haec tu remedia, consilia, iudicia, spectacula etiam dei atrocitatem iudicabis? Sanguinem hominis deus concupiscit? et tamen ausim dicere, si et homo regnum dei, si et homo certam salutem, si et homo secundam regenerationem; nulli compensatio invidiosa est, in qua aut gratiae aut iniuriae communis est ratio.

7. Incutiat adhuc scorpius homicidam deum ventilans: horrebo plane spurcum blasphemiae afflatum de haeretico ore foetentem; sed et talem deum de fiducia rationis amplectar, qua ratione etiam ipse se plus quam homicidam pronuntiavit ex sophiae suae persona, voce Salomonis[3]): Sophia, inquit, iugulavit filios suos. Sophia sapientia est. Sapienter utique iugulavit, dum in vitam, et rationaliter, dum in gloriam. O parricidii ingenium, o sceleris artificium, o argumentum crudelitatis, quae iccirco occidit, ne moriatur quem occiderit! Et ideo quid sequitur?[4]) Sophia in exitibus canitur hymnis; cantatur enim et exitus martyrum. Sophia in plateis de constantia agit; bene enim filios suos iugulat. Super summos autem muros confisa dicit, quum quis secundum Esaiam[5]) hic exclamat: Ego dei sum;

1) Ps. 31, 1 sq. 2) 1 Petri 4, 8. Matth. 22, 37. 3) Prov. 9, 2. 4) Ib. 1, 20. 5) Ies. 44, 5.

et hic vociferatur: In nomine Iacob; et alius inscribit: In nomine Israelis. O bonam matrem! opto et ipse in filios eius redigi, ut ab ea occidar; opto occidi, ut filius fiam. Solum autem iugulat filios suos, an et torquet? Audio enim et alibi dicentem deum[1]: Uram illos sicuti uritur aurum, et probabo illos sicuti probatur argentum. Utique per tormenta ignium et suppliciorum, per martyria fidei examinatoria. Scit et Apostolus, qualem deum adscripserit, quum scribit[2]: Si deus filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit illum, quomodo et non cum illo omnia condonavit nobis? Vides, quomodo etiam proprium suum filium primogenitum et unigenitum sophia divina iugulaverit, utique victurum imo et ceteros in vitam redacturum. Possum dicere cum sophia dei[3]: Christus est, qui se tradidit pro delictis nostris, iam et semetipsam sophia trucidavit. Verba non sono solo sapiunt, sed et sensu, nec auribus tantummodo audienda sunt, sed et mentibus. Crudelem deum, qui non intelligit, credit; quamquam et non intelligenti posita sententia est, quae temeritatem cohibeat aliter intelligendi. Quis enim, inquit[4], cognovit sensum dei? aut quis illi consiliarius fuit, qui eum instruat, aut viam intelligentiae quis demonstravit illi? Sed enim Scytharum Dianam aut Gallorum Mercurium aut Afrorum Saturnum hominum victima placari apud seculum licuit, et Latio in hodiernum Iovi media in urbe humanus sanguis ingustatur; nec quisquam retractat, aut non rationem praesumit aliquam aut inaestimabilem dei sui voluntatem. Si noster quoque deus propriae hostiae nomine martyria sibi depostulasset, quis illi exprobrasset funestam religionem et lugubres ritus et aram rogum et pollinctorem sacerdotem, et non beatum amplius reputasset, quem deus comedisset?

8. Unum igitur gradum insistimus, et in hoc solum provocamus, an praecepta sint a deo martyria, ut credas ratione praecepta, si praecepta cognoveris, quia nihil deus non ratione praeceperit. Siquidem honorata est apud illum mors religiosorum ipsius, ut canit David[5], non opinor ista communis et omnium debitum. Atquin ista etiam ignominiosa est ex elogio transgressionis et merito damnatio-

1) Zach. 13, 19. 2) Rom. 8, 32. 3) Ib. 4, 25. 4) Ib. 11, 33. 5) Ps. 115, 5.

nis, sed illa quae in ipso aditur ex testimonio religionis et proelio confessionis pro iustitia et sacramento, sicut Esaias, Vide, inquit[1]), quomodo perit iustus, et nemo excipit corde, et viri iusti auferuntur, et nemo animadvertit; a facie enim iniustitiae perit iustus et erit honor sepulturae eius. Habes hic quoque et praedicationem et remunerationem martyriorum. A primordio enim iustitia vim patitur; statim ut coli deus coepit, invidiam religio sortita est. Qui deo placuerat, occiditur, et quidem a fratre; quo proclivius impietas alienum sanguinem insectaretur, a suo auspicata est, denique non modo iustorum, verum etiam et prophetarum. David exagitatur, Helias fugatur, Hieremias lapidatur, Esaias secatur, Zacharias inter altare et aedem trucidatur, perennes cruoris sui maculas silicibus adsignans. Ipse clausula legis et prophetarum, nec prophetes, sed angelus dictus, contumeliosa caede truncatur in puellae salticae lucar[2]). Et utique qui spiritu dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur, etiam patiendo, quae et praedicassent. Proinde et trina fraternitas, quum dedicatio imaginis regiae urbem urgeret officio, non ignoraverunt, quid fides, quae sola in illis captiva non fuerat, exigeret, moriendum scilicet adversus idololatriam; meminerant enim et Hieremiae scribentis ad eos, quibus illa captivitas imminebat[3]): Et nunc videbitis deos Babyloniorum aureos et argenteos et ligneos portari super humeros ostentantes nationibus timorem. Cavete igitur ne et vos consimiles sitis allophylis, et timore capiamini, dum aspicitis turbas adorantes retro eos et ante; sed dicite in animo vestro: te domine adorare debemus. Itaque dixerunt a deo concepta fiducia, quando vigore animi conditionales minas regis excutiunt[4]): Non habemus necessitatem respondendi huic tuo imperio. Est enim deus noster, quem colimus, potens eruere nos de fornace ignis et ex manibus tuis, et tunc manifestum fiet tibi, quod neque idolo tuo famulabimur nec imaginem tuam auream, quam statuisti, adorabimus. O martyrium et sine passione perfectum! satis passi, satis exusti sunt, quos propterea deus texit, ne potestatem eius mentiti viderentur. Nam et Danielem, nullius praeter dei

1) Ies. 57, 1. 2) Matth. 14, 3 sqq. 3) Baruch. 6, 3 sq. 4) Dan. 3, 16.

supplicem et iccirco a Chaldaeis delatum ac depostulatum, statim utique conclusa et usitata feritas leonum devorasset, si Darii digna praesumptio de deo falli debuisset. Ceterum pati oportebat omnem dei praedicatorem atque cultorem, qui ad idololatriam provocatus negasset obsequium, secundum illius quoque rationis statum, qua et praesentibus tunc, et posteris deinceps commendari veritatem oportebat, pro qua fidem diceret passio ipsorum defensorum eius, quia nemo voluisset occidi, nisi compos veritatis. Talia a primordio et praecepta et exempla debitricem martyrii fidem ostendunt.

9. Superest, ne antiquitas suum forte habuerit sacramentum, novitatem christianam recensere, quasi et de deo aliam ac proinde disciplina quoque aemulam, cuius sophia filios suos iugulare non norit. Plane alia in Christo et divinitas et voluntas et schola martyria aut nulla in totum aut aliter intelligenda mandarit, quae neminem ad huiusmodi discrimen hortetur, quae pro eo passis nihil repromittat, quia pati eos nolit, et ideo praeceptorum principia deducens[1]). Beati, inquit[2]), qui persecutionem patiuntur ob iustitiam, quoniam illorum est regnum coelorum. Hoc quidem absolute ad omnes, dehinc proprie ad Apostolos ipsos, Beati eritis cum vos dedecoraverint et persecuti fuerint et dixerint adversus vos omnia mala propter me; gaudete et exsultate, quoniam merces vestra plurima in coelo; sic enim faciebant et prophetis patres eorum: ut etiam prophetaret, quod et ipsi occidi haberent ad exemplum prophetarum. Quamquam et si omnem hanc persecutionem conditionabilem in solos tunc Apostolos destinasset, utique per illos cum toto sacramento, cum propagine nominis, cum traduce spiritus sancti in nos quoque spectasset etiam persecutionis obeundae disciplina, ut in haereditarios discipulos et apostolici seminis frutices. Nam et rursus ad Apostolos dirigit[3]): Ecce ego mitto vos tanquam oves in medio luporum; et: cavete ab hominibus, tradent enim vos in consessus et in synagogis suis flagellabunt vos, et

---

1) Matth. 5, 10 sqq. 2) Seml. et alii: Plane alia — schola et martyria (Rig. schola, martyria etc. Wouwer. schola, qui mart.) — pati eos nolit. Et ideo pr. pr. deducens, Beati, inquit etc. 3) Matth. 10, 16 sqq.

ad praesides et reges perducemini mei caussa, in testimonium illis et nationibus et cetera. Cum autem subiicit: Tradet autem frater fratrem et pater filium in mortem, et insurgent filii in parentes et mortificabunt eos: manifeste iniquitatem istam in ceteros pronuntiavit, quam in Apostolis non invenimus; nemo enim eorum aut fratrem aut patrem passus est traditorem, quod plerique iam nostri. Dehinc ad Apostolos revocat: Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Quanto magis nos, quos a parentibus quoque tradi oportet? Ita ipsa hac permistione nunc ad Apostolos, nunc ad omnes disponendo, eundem in universos nominis exitum effundit, in quibus consederit nomen cum odii sui lege. Qui autem sustinuerit usque in finem, iste salvus fiet. Quid sustinendo, nisi persecutionem, nisi traditionem, nisi occisionem? Nec enim aliud est sustinere in finem, quam pati finem. Et ideo: non est discipulus super magistrum, statim sequitur, nec servus super dominum suum, quia cum magister et dominus ipse perpessus sit persecutionem et traditionem et occisionem, multo magis servi et discipuli eandem expendere debebunt, ne quasi superiores exemti de iniquitate videantur, quando hoc ipsum sufficere eis ad gloriam debeat, aequari passionibus domini et magistri; ad quarum tolerantiam aedificans monet, non eos timendos, qui solum corpus occidant, animam autem interficere non valeant, sed illi potius metum consecrandum, qui et corpus et animam occidere et perdere possit in gehennam. Quinam hi solius corporis interemptores, nisi praesides et reges supra dicti, homines opinor? Quis etiam animae dominator, nisi deus solus? Quis iste ignium comminator, nisi is, sine cuius voluntate nec passerum alter in terram cadit, id est, nec altera ex duabus substantiis hominis, caro aut anima? (Quia et capillorum apud eum regestus est numerus.) Nolite ergo metuere cum insuper dicit, multis passeribus antistatis, non frustra, id est, non sine emolumento casuros in terram repromittit, si magis ab hominibus quam a deo occidi eligamus. Omnis igitur, qui in me confessus fuerit coram hominibus, et ego confitebor in illo coram patre meo, qui in coelis est. Et omnis, qui negaverit me coram hominibus, et ego negabo illum coram patre meo, qui in coelis est. Manifesta, ut opinor, est et definitio et ratio tam confessionis quam negationis, etsi

dispositio diversa est. Qui se Christianum confitetur, Christi esse testatur; qui Christi est, in Christo sit necesse est. Si in Christo est, in Christo utique confitetur, cum se Christianum confitetur. Hoc enim non potest esse, nisi sit in Christo. Porro in Christo confitendo Christum quoque confitetur, qui sit in Christo, dum et ipse in illo est, utpote Christianus. Nam etsi diem dixeris, lucis rem ostendisti, quae diem praestat, licet non dixeris lucem; ita etsi non directo pronuntiavit: qui me confessus fuerit, non est diversus actus quotidianae confessionis a sensu dominicae pronuntiationis. Quod enim est, cum se confitetur, id est Christianum, etiam id, per quod est, confitetur, id est Christum. Proinde qui se negavit Christianum, in Christo negavit, negando se in Christo esse, dum negat se Christianum; et Christum autem in se negando, dum se in Christo negat, Christum quoque negabit. Ita et qui in Christo negaverit, Christum negabit, et qui in Christo confessus fuerit, Christum confitebitur. Suffecisset igitur etsi de confitendo tantummodo dominus pronuntiasset; ex forma enim confessionis contrario quoque eius praeiudicaretur, id est negationi, perinde negatione negationem rependi a domino, quemadmodum confessione confessionem. Et ideo cum in forma confessionis etiam negationis conditio intelligatur, apparet non ad alium modum negationis pertinere, quod de ea aliter dominus pronuntiavit, quam de confessione dicendo: qui me negaverit, non qui in me. Prospexerat enim et hanc vim plerumque in expugnatione nominis subsecuturam, ut qui se Christianum negasset, ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare. Sicut non olim pro .... spice[1]) cum in tota fide quorundam colluctatum hoc modo horruimus. Itaque frustra erit dicere: etsi me negavero Christianum, non negabor a Christo, non enim ipsum negavi. Ex illa enim negatione tantundem tenebitur, qua se Christianum negando, Christum in se negans, etiam ipsum negavit. Plus est autem quod et confusioni confusionem comminatur, qui me confusus fuerit coram hominibus, et ego confundar eum coram pa-

1) Rhen.: pro auspice. In cod. Agobardi aliquot litterae interciderunt, visumque est Rigaltio nihil hic deesse nisi nomen loci.

tre meo, qui in coelis est. Sciebat enim a confusione vel maxime formari negationem; mentis statum in fronte consistere, priorem esse pudoris, quam corporis plagam.

10. Qui vero non hic, id est, non intra hunc ambitum terrae nec per hunc commeatum vitae nec apud homines huius naturae communis, confessionem putant constitutam, quanta praesumptio est adversus omnem ordinem rerum in terris istis et in vita ista et sub humanis potestatibus experiundarum? Nimirum cum animae de corporibus excesserint et per singula tabulata coelorum de recepto[1]) dispici coeperint et interrogari arcana illa haereticorum sacramenta, tunc confitendum apud veras potestates et veros homines, Teletos scilicet et Abascantos et Acinetos Valentini[2]). Nostrates enim, inquiunt, nec ipse Demiurgus[3]) constanter homines probabat, quos[4]) stillicidium situlae et pulverem areae et sputamen et locustas deputavit, etiam irrationalibus iumentis adaequavit. Plane ita scriptum. Non tamen iccirco aliud hominis genus intelligendum praeter nos, quos quia constat esse, e comparatione potuit induere[5]) salva et proprietate generis et singularitate. Neque enim si vita vitiata est, ut despectui iudicata despectis compararetur, statim natura sublata est, ut alia in nomine eius deputaretur. Atquin servatur natura, etsi suffunditur vita; nec alios novit Christus homines, quam de quibus dicit[6]): Quem me aiunt esse homines? Et[7]): Quomodo vultis ut faciant vobis homines, et vos ita facite illis. Vide, an servaverit genus, a quibus et testimonium sui exspectet et in quos iustitiae vicem mandet. Illos autem coelestes homines si expostulem mihi ostendi, facilius Aratus Persea et Cephea et Erigonen et Ariadnen inter sidera delineabit. Quis autem prohibuit dominum illic etiam confessionem hominum fa-

---

1) Latin.: de receptu; Rig. qui in cod. suo invenerat de repecto, maluit scribere: de praecepto. 2) Rhen. Aginetos Val. Ed. Fran. et Rig. Acinetos (i. e. ἀκινήτους) Valentini. Cod. Ursini et Wouw. Ageratos (i. e. ἀκηράτους) Val. 3) Ita cod. Wouw. et ed. Rigaltii, in qua post probabat addita sunt vv. veros esse ex Pamelii coniectura huc illata. Ed. Fran. Nostrates — nec ipsi. Eadem iurgiis constanter probabat (Rhen. constanter homines probabit) homines veros non esse etc. Cf. adv. Valent. c. 32. 4) Ies. 40, 15. 5) Seml.: inducere; ceteri: induere, cod. Ursini: innuere. 6) Matth. 16, 13. 7) Ib. 7, 12. Luc. 6, 31.

ciendam determinare, ubi suam futuram aperte pronuntiavit, ut ita esset positum: qui in me confessus fuerit coram hominibus in coelis, et ego in illum confitebor coram patre meo, qui in coelis est? Eripere me debuit ex isto terrenae confessionis errore, quam suscipi noluisset, si coelestem praecepisset, quia nullos alios homines noveram praeter incolas terrae, ne ipso quidem adhuc tunc in coelis homine conspecto. Quae porro fides rerum, ut post excessum ad superna sublatus illic probarer, quo non nisi iam probatus imponerer; illic de receptu[1]) examinarer, quo nisi admittendus pervenire non possem? Christiano coelum ante patet, quam via, quia nulla via in coelum nisi cui patet coelum, quod qui attigerit intrabit. Quas mihi potestates ianitrices affirmas iuxta Romanam superstitionem, Cardeam[2]) quandam et Forculum et Limentinum? quas a cancellis ordinas potestates? Si unquam legisti apud David[3]): Auferte portas, principes, vestras, et subleventur portae aeternae, et intrabit rex gloriae; si item audisti apud Amos[4]): Qui ascensum suum aedificat in coelos, et profusionem suam fundat in terras; scito et ascensum illum exinde complanatum vestigiis domini et introitum exinde reseratum viribus Christi, nec ullam moram aut quaestionem in limine Christianis occursuram, qui non dignosci habeant illic, sed agnosci, nec interrogari, sed admitti. Nam etsi adhuc clausum putas coelum, memento claves eius hic dominum Petro et per eum ecclesiae reliquisse, quas hic unusquisque interrogatus atque confessus feret secum. Sed adseverat diabolus illic confitendum, ut suadeat hic negandum. Pulchra videlicet documenta praemittam, bonas mecum claves feram, timorem eorum, qui solum corpus occidunt, animae autem nihil faciunt: commendatus ero huius praecepti desertione, honeste in coelestibus stabo, qui in terrenis stare non potui, sustinebo maiores potestates, qui minoribus cessi, merebor denique admitti, iam exclusus. Suppetit adhuc dicere: si in coelestibus confitendum vel negandum est, (nam ubi alterum, ibidem utrumque, aemula

1) Cod. Rigaltii: de praecepto; vid. pag. anteced. not. 1. 2) Sic ed. Fran.; Rhen. Cardum quendam; Rig. qui in cod. suo invenit Barnum quendam, scripsit: Ianum quendam. 3) Ps. 24, 7. 4) Amos. 9, 6.

enim quaeque concurrunt,) etiam persecutionem in coelis agitari oportebit, quae confessionis negationisve materia est. Quid itaque cessas, audacissime haeretice, totum ordinem christianae concussionis in superna transferre, et inprimis ipsum nominis odium illic collocare, ubi ad Patris dexteram praesidet Christus? Illic constitues et synagogas Iudaeorum, fontes persecutionum, apud quas Apostoli flagella perpessi sunt, et populos nationum cum suo quidem circo, ubi facile conclamant: usque quo genus tertium? Sed et fratres nostros et patres et filios et socrus et nurus et domesticos nostros ibidem exhibere debetis, per quos traditio disposita est; item reges et praesides et armatas potestates, apud quas caussa pugnanda est. Erit certe etiam carcer in coelo, carens sole aut ingratis luminosus, et vincula fortasse de zonis, et equuleus axis ipse qui torquet; tum si lapidandus Christianus, grandines aderunt, si urendus, fulmina prae manu sunt, si trucidandus, Orionis armati munus[1]) operabitur, si bestiis finiendus, ursas Septentrio emittet, Zodiacus tauros et leones. Haec qui sustinuerit in finem, iste erit salvus. Ergone et finis in coelis et passio, et occisio et prima confessio? Et ubi caro omnibus istis necessaria? ubi corpus, quod solum ab hominibus habet occidi? Haec nobis etiam ludicrum in modum certa ratio mandavit, nec ullus obicem praescriptionis istius extrudet, ut non omnem ordinem persecutionis, omnem eius caussae firmam paraturam illuc transferre cogatur, ubi confessioni forum dederit. Siquidem confessio a persecutione deducitur et persecutio in confessione finitur, nec possunt non una sequi, quae et aditum et exitum, id est, initium finemque disponunt. Porro et odium nominis hic erit, et persecutio hic erumpit, et traditio hic producit, et interrogatio hic compellit, et carnificina hic desaevit, et totum hunc ordinem in terris confessio vel negatio expungit. Igitur si cetera hic, nec confessio alibi; si confessio alibi, nec cetera hic. Enimvero non alibi cetera, itaque nec confessio in coelo. Aut si aliam volunt esse rationem interrogationis et confessionis coelestis, utique et ordinem suum illi struere debebunt, alium longe et ab ista dispositione diversum, quae scripturis notatur. Et possumus di-

1) Pamel. et Rig.: manus.

cere: viderint, dum hic ordo terrenae interrogationis et confessionis ex materia decurrens persecutionis et discordiae publicae in nomen salvus sit suae fidei, ut ita credendum st, isicut et scribitur, ita intelligendum sit, sicuti auditur. Hic omnem ordinem sustines, ipso domino non aliam regionem mundi destinante. Quid enim post confessionis et negationis terminum subiungit[1])? Ne putaveritis venisse me, uti pacem mittam in terram, non veni, sed ut machaeram; certe in terram; veni enim dividere hominem adversus patrem suum et filiam adversus matrem suam et socrum adversus nurum suam, et inimici homini domestici sui. Sic enim efficitur[2]), ut tradat frater fratrem in mortem et pater filium, et insurgant filii in parentes, et mori eos faciant. Et qui sustinuerit in finem, hic salvus erit. Adeo totus hic ordo dominicae machaerae, non in coelum missae, sed in terras, illic constituit etiam confessionem, quae in finem sustinendo passura est mortem.

11. Eadem igitur forma cetera quoque ad martyrii statum pertinere defendimus. Qui pluris, inquit[3]), fecerit etiam animam suam quam me, non est me dignus, id est, qui maluerit vivere me negando, quam mori confitendo; qui animam suam invenerit, perdet illam, qui vero perdiderit illam mei caussa, inveniet illam. Proinde enim inveniet ille, qui negarit lucri faciendo vitam, sed perdet in gehennam, qui se putat negando lucri facere eam; perdet autem eam ad praesens, qui confessus occiditur, sed inventurus eam in vitam aeternam. Ipsi denique praesides cum cohortantur negationi: serva animam tuam! dicunt, et: noli animam tuam perdere! Quomodo loqueretur Christus, nisi quomodo tractaretur Christianus? Sed quum prohibet meditari responsionem ad tribunal, famulos suos instruit, spiritum sanctum responsurum repromittit[4]); et cum in carcere fratrem vult visitari, confessoris imperat curam[5]); et cum deum vindictam facturum electorum suorum affirmat, passiones consolatur illorum[6]); etiam in parabola seminis post cespitem arefacti[7]) persecutionum figurat ardorem. Haec si non ita accipiuntur, quemadmodum pronuntiantur,

---

1) Matth. 10, 34 sqq. 2) Ib. 10, 21 sq. 3) Luc. 14, 26. Matth. 10, 39. 4) Ib. 10, 19. 5) Ib. 25, 36. 6) Luc. 18, 7. 7) Matth. 13, 3 sqq.

sine dubio praeterquam sonant sapiunt, et aliud in vocibus erit, aliud in sensibus, ut allegoriae, ut parabolae, ut aenigmata. Quemcunque igitur conceperint ventum argumentationis scorpii isti, quocunque se acumine impegerint, una iam linea est, ad ipsas res provocabuntur, an secundum scripturas transigantur; siquidem tunc aliud significabitur in scripturis, si non id ipsum reperiatur in rebus. Quod enim scriptum est, hoc evenire oportebit; porro tunc eveniet quod est scriptum, si non aliter eveniet. Ecce autem et odio habemur ab omnibus hominibus nominis caussa, quomodo et scriptum est, et tradimur etiam a proximis, quomodo et scriptum est, et perducimur ad potestates, et interrogamur, et torquemur, et confitemur, et trucidamur, quomodo et scriptum est. Sic dominus edixit. Si aliter edixit haec, cur non aliter eveniunt, quam edixit, id est, quemadmodum edixit? Atquin non aliter eveniunt, quam edixit; ergo sicut eveniunt, ita edixit, et sicut edixit, ita eveniunt. Nam nec licuisset aliter evenire, quam edixit, nec ipse aliter edixisset, quam evenire voluisset. Ita non aliud significabunt scripturae istae, quam in rebus recognoscitur. At si nondum aguntur illa, quae praedicantur, quomodo haec quae praedicata non sunt? Non sunt enim haec praedicata, quae aguntur, si alia sunt quae praedicantur, et non haec, quae aguntur. At nunc quia ipsa sunt in rebus, quae in vocibus aliter dicta creduntur; quid fieret, si aliter acta invenirentur? Sed haec erit perversitas fidei, probata non credere, non probata praesumere. Cui perversitati illud quoque opponam, ut, si haec, quae sic aguntur, quemadmodum scripta sunt, non erunt ipsa, quae praedicantur, illa quae non debeant sic agi, quemadmodum scripta sunt, ne et ipsa horum exemplo periclitentur excludi; siquidem aliud in vocibus, aliud in rebus est; et relinquitur nec praedicata videri, cum evenerint, si aliter praedicantur, quam evenire habent. Et quomodo credentur, quae non erunt praedicata, quomodo eveniunt? Ita haeretici quae praedicantur, non ut probata sunt credendo, ea quae nec praedicata sunt credunt.

12. Quis nunc medullas scripturarum magis nosset, quam ipsa Christi schola? quos et sibi discipulos dominus adoptavit omnia utique edocendos, et nobis magistros ordinavit omnia utique docturos. Cui potius figuram vocis

suae declarasset, quam cui effigiem gloriae suae revelavit, Petro, Iacobo, Ioanni et postea Paulo, quem paradisi quoque compotem fecit ante martyrium? An et illi aliter, quam sentiunt, scribunt, fallaciae magistri, non veritatis? Petrus quidem ad Ponticos [1]): Quanta enim, inquit, gloria, si non ut delinquentes puniamini sustinetis? Haec enim gratia est, in hoc et vocati estis, quoniam et Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum semetipsum, uti assequamini vestigia ipsius. Et rursus [2]): Dilecti, ne expavescatis ustionem, quae agitur in vobis in tentationem, quasi novum accidat vobis; etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaudete, uti et in revelatione gloriae eius gaudeatis exsultantes. Si dedecoramini in nomine Christi, beati estis, quoniam gloria et dei spiritus requiescit in vobis, dum ne quis vestrum patiatur ut homicida aut fur aut maleficus aut alieni speculator, si autem ut Christianus, ne erubescat, glorificet autem dominum in nomine isto. Ioannes vero [3]), ut etiam pro fratribus nostris animas ponamus, hortatur, negans timorem esse in dilectione. Perfecta enim dilectio foras abiicit timorem, quoniam timor poenam habet, et qui timet, non est perfectus in dilectione. Quem timorem intelligi praestat, nisi negationis auctorem? quam dilectionem perfectam affirmat, nisi fugatricem timoris et animatricem confessionis? qua poena timorem [4]) puniat, nisi quam negator relaturus est cum corpore et anima occidendus in gehenna? Quodsi pro fratribus, quanto magis pro domino moriendum docet, satis de Apocalypsi quoque sua instructus haec suadere? Mandaverat etenim spiritus ad angelum ecclesiae Smyrnaeorum [5]): Ecce diabolus ex numero tuo coniiciet in carcerem, ut tentemini diebus decem. Esto fidelis ad mortem usque, et dabo tibi vitae coronam. Item ad Pergamenorum [6]) de Antipa, fidelissimo martyre, interfecto in habitatione satanae. Item ad Philadelphenorum [7]), quod a tentatione ultima liberaretur, qui domini nomen non negarat. Exinde victori cuique promittit nunc arborem vitae et mortis veniam se-

---

1) 1 Petr. 2, 20 sq. 2) Ib. 4, 12 sqq. 3) 1 Io. 3, 16. 4, 18. 4) Ita h. l. emend. A. Neander; vulgo: quam poenam timore puniat. 5) Apocal. 2, 10. 6) Ib. 2, 12 sq. 7) Ib. 3, 5 sqq. 2, 12 sqq.

cundae; nunc latens manna cum calculo candido et nomine ignoto, nunc ferreae virgae potestatem et stellae matutinae claritatem nunc albam vestiri nec deleri de libro vitae et columnam fieri in dei templo in nomine dei et domini et Hierusalem coelestis inscriptam, nunc residere cum domino in throno eius, quod aliquando[1]) Zebedaei filiis negabatur. Quinam isti tam beati victores, nisi proprie martyres? Illorum etenim victoriae, quorum et pugnae, eorum vero pugnae, quorum et sanguis. Sed et interim sub altari martyrum animae placidum quiescunt, et fiducia ultionis candidam claritatis usurpant[2]), donec et alii consortium illarum gloriae impleant. Nam et rursus innumera multitudo albati et palmis victoriae insignes revelantur, scilicet de Antichristo triumphantes, sicut unus ex presbyteris: Hi sunt, ait[3]), qui veniunt ex illa pressura magna, et laverunt vestimentum suum, et candidaverunt ipsum in sanguine agni. Vestitus enim animae caro. Sordes quidem baptismate abluuntur, maculae vero martyrio candidantur. Quia et Esaias[4]) ex rufo et coccino niveum et laneum repromittit. Magna etiam Babylon cum describitur ebria sanctorum cruore, sine dubio ebrietas eius martyriorum poculis ministratur, quorum formido quid relatura sit, aeque ostenditur. Inter omnes enim reprobos, imo ante omnes .....[5]) timidis autem, inquit, dehinc ceteris particula in stagno ignis et sulphuris; sic timor [eius in epistola eius] quem dilectio foras abiicit habet poenam.

13. Paulus vero Apostolus de persecutore, qui primus ecclesiae sanguinem fudit, postea gladium stylo mutans et convertens machaeram in aratrum, lupus rapax Beniamin, dehinc afferens ipse etiam escam secundum Iacob, qualiter martyria iam et sibi optabilia commendat cum de Thessalonicensibus gaudens, uti, inquit[6]), gloriemur in vobis in ecclesiis dei pro tolerantia vestra et fide, in omnibus persecutionibus et pressuris, quibus sustinetis ostentamen iusti iudicii dei, ut digni habeamini regno eius, pro quo et pa-

---

1) Matth. 20, 20—23. 2) Rig. e cod. Agob. et fiducia ultionis patientiam pascunt et indutae stolis candidam claritatis usurpant. 3) Apocal. 7, 14. 4) Es. 1, 18. 5) Hic aliquot vocabula excidisse videntur, atque vv. eius in epistola eius ab aliena manu illata esse. 6) 2 Thess. 1, 3. 4.

timini! Sicut et ad Romanos[1]: Non solum autem, verum etiam exsultantes in pressuris, certi, quod pressura tolerantiam perficit, tolerantia vero probationem, probatio autem spem, spes vero non confundit. Et rursus[2]: Quodsi filii et haeredes, haeredes quidem dei, cohaeredes vero Christi; siquidem compatimur, uti et cum illo glorificemur. Reputo enim passiones huius temporis non esse dignas ad gloriam, quae in nos habeat revelari. Et ideo postmodum: Quis, inquit, separabit nos a dilectione Christi? pressura, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an machaera? secundum quod scriptum est: tua caussa mortificamur tota die, deputati sumus ut pecora iugulationis; sed in omnibus istis supervincimus pro eo, qui nos dilexit. Persuasum enim habemus, quod neque mors neque vita neque virtus neque sublimitas neque profunditas neque alia conditio poterit nos a dilectione dei separare, quae est in Christo Iesu domino nostro. Sed et Corinthiis passiones suas enumerans, patiendum utique praefinivit[3]: In laboribus abundantius, in carceribus plurimum, in mortibus saepius, a Iudaeis quinquies quadragenas citra unam accepi, ter virgis caesus, semel lapidatus, et reliqua. Quae si magis incommoda quam martyria videbantur, tamen rursus[4]) propter quod, inquit, boni duco in infirmitatibus, in iniuriis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. Etiam in superioribus[5]): Qui in omnibus tribulemur, sed non coangustemur, et indigeamus, sed non perindigeamus, quoniam persecutionibus agitemur, sed non derelinquamur, qui deiiciamur, sed non pereamus, semper mortificationem Christi in corpore nostro circumferentes. Sed etsi, inquit, exterior homo noster vitiatur, caro scilicet vi persecutionum, sed interior renovatur die et die, anima scilicet spe promissionum. Nam quod ad praesens temporale et leve pressurae nostrae, per supergressum in supergressum aeternum pondus gloriae perficit, nobis non intuentibus quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videntur temporalia, de incommodis dicens; quae vero non videntur aeterna, de praemiis[6]) spon-

---

1) Rom. 5, 3 sqq. 11. 2) Ib. 8, 17 sq. 35. 3) 2 Cor. 11, 23 sqq. 4) Ib. 12, 10. 5) Ib. 4, 8 sqq. 16 sq. 6) Cod. Agob. de promissis.

dens. Thessalonicensibus[1]) vero de vinculis scribens[2]), utique beatos affirmavit, quibus donatum esset non tantum credere in Christum, sed etiam pati pro ipso, eundem, inquit, agonem habentes quem in me vidistis, et nunc auditis.[3]) Nam etsi libor super sacrificium, gaudeo, et congaudeo omnibus vobis, perinde et vos gaudete et congaudete mihi. Vides, quam martyrii definiat felicitatem, cui de gaudio mutuo acquirit sollemnitatem! Ut proximus denique voti sui factus est, qualiter de prospectu eius exsultat, dicens Timotheo[4]): Ego enim iam libor, et tempus deversionis insistit; agonem bonum decertavi, cursum consummavi, fidem custodivi; superest corona, quam mihi dominus illa die reddet, scilicet passionis. Satis et ipse supra allocutus[5]): Fidelis sermo: si enim commortui sumus Christo, et convivemus; si sufferimus, et conregnabimus; si negaverimus, et ille nos negabit; si non credimus, ille fidelis est, negare se non potest.[6]) Ne ergo confundaris martyrium domini nostri, neque me vinctum eius; quia praedixerat[7]): Non enim dedit nobis deus spiritum timiditatis, sed virtutis et dilectionis et sanae mentis. Virtute enim patimur ex dilectione in deum, et sana mente, cum ob innocentiam patimur. Sed et sic, ubi tolerantiam praecipit, quibus magis eam, quam passionibus prospicit? sic ubi ab idololatria divellit, quid ei magis quam martyria praevellit?

14. Plane monet Romanos[8]) omnibus potestatibus subiici, quia non sit potestas nisi a deo, quia non sine caussa gladium gestet, et quia ministra sit dei, sed et ultrix, inquit, in iram ei, qui malum fecerit. Nam et praemiserat: Principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. Vis autem non timere potestatem, fac bonum, et laudem ab ea referes. Dei ergo ministra est tibi in bonum. Si vero malum facias, time. Ita non in occasione frustrandi martyrii iubet te subiici potestatibus, sed in provocatione bene vivendi, etiam sub illarum respectu, quasi adiutricum iustitiae, quasi ministrarum divini iudicii hic etiam de nocentibus praeiudicantis. Dehinc et exsequitur[9]), quomodo ve-

---

1) Pamel. corr. Philippensibus. 2) Phil. 1, 29 sq. 3) Ib. 2, 17 sq. 4) 2 Tim. 4, 6 sqq. 5) Ib. 2, 11 sqq. 6) Ib. 1, 8. 7) Ib. v. 7. 8) Rom. 13, 1 sqq. 9) Ib. 13, 7. Matth. 22, 21.

lit te subiici potestatibus, reddere iubens cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal, id est, quae sunt Caesaris Caesari, et quae dei deo; solius autem dei homo. Condixerat scilicet Petrus[1]), regem quidem honorandum, ut tamen tunc rex honoretur, cum suis rebus insistit, cum a divinis honoribus longe est; quia et pater et mater diligentur, cum deo non comparabuntur. Ceterum super deum diligere nec animam licebit.

15. Num ergo et Apostolorum literae nobiles[2]) et nos usquequaque simplices animae et solummodo columbae libenter errantes? credo vivendi cupiditate. Ita vero sit, ut recedant a literis suis sensus. Quae tamen passos Apostolos scimus; manifesta doctrina est; hanc intelligo solam Acta decurrens, nihil quaero. Carceres illic et vincula et flagella et saxa et gladii et impetus Iudaeorum et coetus nationum et tribunorum elogia et regum auditoria et proconsulum tribunalia et Caesaris nomen interpretem non habent? Quod Petrus caeditur, quod Stephanus opprimitur, quod Iacobus immolatur, quod Paulus distrahitur, ipsorum sanguine scripta sunt. Et si fidem commentari voluerit haeretieus, instrumenta imperii loquentur, ut lapides Hierusalem. Vitas Caesarum legimus; orientem fidem Romae primus Nero cruentavit. Tunc Petrus ab altero cingitur, cum cruci adstringitur; tunc Paulus civitatis Romanae consequitur nativitatem, cum illic martyrii renascitur generositate. Haec ubicunque iam legero, pati disco; nec mea interest, quos sequar martyrii magistros, sensusne an exitus Apostolorum, nisi quod et sensus in exitibus recognosco. Nihil enim passi fuissent, quod non prius patiendum esse sensissent. Cum vincula Paulo Agabus gestu quoque prophetasset, discipuli flentes et orantes, ne se Hierosolyma committeret, frustra oraverunt. Ille enim quod semper docuerat, animatus[3]): Quid fletis, inquit, et contristatis cor meum? At ego non modo vincula Hierosolymis pati optaverim, verum etiam mori pro nomine domini mei Iesu Christi. Atque ita cesserunt, dicendo: fiat voluntas domini: fidentes scilicet, passiones ad voluntatem dei perti-

---

1) 1 Petr. 2, 13. 2) Rhen. et cod. Agob. nobiles; codd. Urs. et Wouw. mobiles, quod a se receptum improbavit Rigaltius. 3) Act. 21, 11 sqq.

nere; non enim dehortationis consilio, sed dilectionis retinere tentaverant, ut Apostolum desiderantes, non ut martyrium dissuadentes. Quodsi iam tunc Prodicus aut Valentinus adsisteret, suggerens non in terris esse confitendum apud homines, quod nec deus humanum sanguinem sitiat, nec Christus vicem passionis, quasi et ipse de ea salutem consecuturus exposcat; statim audisset a servo dei, quod audierat [diabolus] a domino: Recede satanas, scandalum mihi es. [Scriptum est, dominum deum tuum adorabis, et illi soli servies] 1). Sed et nunc audire debebit, quatenus multo post venena ista suffudit, nulli infirmorum facile nocitura, si quis hanc nostram ex fide praebiberit vel etiam superbiberit potionem.

AD SCAPULAM.

1. Nos quidem neque expavescimus neque pertimescimus ea, quae ab ignorantibus patimur; cum ad hanc sectam utique suscepta conditione eius pacti venerimus, ut etiam animas nostras auctorati in has pugnas accedamus, ea quae deus repromittit consequi optantes, et ea quae diversae vitae comminatur pati timentes. Denique cum omni saevitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes, magisque damnati quam absoluti gaudemus. Itaque hunc libellum non nobis timentes misimus, sed vobis et omnibus inimicis nostris, nedum amicis; ita enim disciplina iubemur diligere inimicos quoque, et orare pro iis qui nos persequuntur, ut haec sit perfecta et propria bonitas nostra, non communis. Amicos enim diligere omnium est, inimicos autem solorum Christianorum. Qui ergo dolemus de ignorantia vestra, et miseremur erroris humani, et futura prospicimus et signa

1) Matth. 16, 23. 4, 10. Vv. uncis inclusa: diabolus et scriptum — servies ab aliena manu addita esse suspicatus est Rigaltius. Sed A. Neander Tertullianum duos potius scripturae s. locos confudisse putat.

eorum quotidie intentari videmus, necesse est vel hoc modo erumpere ad proponenda vobis ea, quae palam non vultis audire.

2. Nos unum deum colimus, quem omnes naturaliter nostis, ad cuius fulgura et tonitrua contremiscitis, ad cuius beneficia gaudetis. Ceteros et ipsi putatis deos esse, quos nos daemonas scimus. Tamen humani iuris et naturalis potestatis est unicuique, quod putaverit, colere, nec alii obest aut prodest alterius religio. Sed nec religionis est cogere religionem, quae sponte suscipi debeat, non vi; cum et hostiae ab animo libenti expostulentur. Ita etsi nos compuleritis ad sacrificandum, nihil praestabitis diis vestris; ab invitis enim sacrificia non desiderabunt, nisi si contentiosi sunt; contentiosus autem deus non est. Denique qui est verus, omnia sua ex aequo et profanis et suis praestat, ideoque et iudicium constituit aeternum de gratis et ingratis. Tamen nos, quos sacrilegos existimatis, nec in furto unquam deprehendistis, nedum in sacrilegio. Omnes autem, qui templa despoliant et per deos iurant et eosdem colunt, et Christiani non sunt et sacrilegi tamen deprehenduntur. Longum est, si retexamus, quibus aliis modis et derideantur et contemnantur omnes dii ab ipsis cultoribus suis. Sic et circa maiestatem imperatoris infamamur; tamen nunquam Albiniani, nec Nigriani, vel Cassiani inveniri potuerunt Christiani; sed iidem ipsi, qui per genios eorum in pridie usque iuraverant, qui pro salute eorum hostias et fecerant et voverant, qui Christianos saepe damnaverant, hostes eorum sunt reperti. Christianus nullius est hostis, nedum imperatoris, quem sciens a deo suo constitui, necesse est ut et ipsum diligat et reverentur et honoret et salvum velit cum toto Romano imperio, quousque seculum stabit; tamdiu enim stabit. Colimus ergo et imperatorem sic, quomodo et nobis licet et ipsi expedit, ut hominem a deo secundum et, quicquid est a deo consecutum, solo deo minorem. Hoc et ipse volet. Sic enim omnibus maior est, dum solo vero deo minor est; sic et ipsis diis maior est, dum et ipsi in potestate sunt eius. Itaque et sacrificamus pro salute imperatoris, sed deo nostro et ipsius, sed quomodo praecepit deus, pura prece. Non enim eget deus, conditor universitatis, odoris aut sanguinis alicuius. Haec enim daemoniorum pabula sunt. Daemones

autem non tantum respuimus, verum et revincimus et quotidie traducimus et de hominibus expellimus, sicut plurimis notum est. Ita nos magis oramus pro salute imperatoris, ab eo eam postulantes, qui praestare potest. Et utique ex disciplina patientiae divinae agere nos, satis manifestum esse vobis potest; cum tanta hominum multitudo, pars paene maior civitatis cuiusque, in silentio et modestia agimus, singuli forte noti magis, quam omnes, nec aliunde noscibiles, quam de emendatione vitiorum pristinorum. Absit enim, ut indigne feramus ea nos pati, quae optamus, aut ultionem a nobis aliquam machinemur, quam a deo exspectamus.

3. Tamen [sicut supra diximus] doleamus necesse est, quod nulla civitas impune latura sit sanguinis nostri effusionem; sicut et sub Hilariano praeside, cum de areis sepulturarum nostrarum acclamassent: areae non sint, areae ipsorum non fuerunt, messes enim suas non egerunt. Ceterum et imbre anni praeteriti, quid commeruerit genus humanum, apparuit (cataclysmum scilicet et retro fuisse propter incredulitates et iniquitates hominum), et ignes, qui super moenia Carthaginis proxime pependerunt per noctem, quid minati sint, sciunt qui viderunt, et pristina tonitrua quid sonaverint, sciunt qui obduruerunt. Omnia haec signa sunt imminentis irae dei, quam necesse est, quoquomodo possumus, ut et annuntiemus et praedicemus et deprecemur interim localem esse. Universalem enim et supremam suo tempore sentient, qui exempla eius aliter interpretantur. Nam et sol ille in conventu Uticensi, extincto paene lumine, adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, positus in suo hypsomate et domicilio. Habetis astrologos. Possumus aeque et exitus quorundam praesidum tibi proponere, qui in fine vitae suae recordati sunt deliquisse, quod vexassent Christianos. Vigellius Saturninus[1]) qui primus hic gladium in nos egit lumina amisit. Claudius Lucius Herminianus[2]) in Cappa-

---

1) Rhen. et Rig.: Vigellius Saturninus, quam scripturam probavit etiam Semler. Fr. Iunius maluit scribere: Vitellius Saturninus; alii: M. Gellius Saturninus, Pamel.: Valgius Sat. 2) Pamel.: „Veteres excusi: Lucius Hieronymianus, Vaticanus 3: Lucius Geromniamus.“ Iunius:

docia, cum indigne ferens uxorem suam ad hanc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, solusque in praetorio suo vastatus peste [cum] vivus vermibus ebullisset: Nemo sciat, aiebat, ne[1]) gaudeant Christiani. Postea cognito errore suo, quod tormentis quosdam a proposito suo excidere fecisset, paene Christianus decessit. Caecilius Capella, in illo exitu Byzantino: Christiani gaudete! exclamavit. Sed et qui videntur sibi impune tulisse, venient in diem divini iudicii. Tibi quoque optamus admonitionem solam fuisse, quod cum Adrumeticum Mavilum ad bestias damnasses, et statim haec vexatio subsecuta est, et nunc ex eadem caussa interpellatio sanguinis. Sed memento de cetero.

4. Non te terremus, qui nec timemus; sed velim, ut omnes salvos facere possimus, monendo μὴ θεομαχεῖν[2]). Potes et officio iurisdictionis tuae fungi et humanitatis meminisse, vel quia et vos sub gladio estis. Quid enim amplius tibi mandatur, quam nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta revocare? Videtis ergo, quomodo ipsi vos contra mandata faciatis, ut confessos negare cogatis. Adeo confitemini innocentes esse nos, quos damnare statim ex confessione non vultis. Si autem contenditis ad elidendos nos, iam ergo innocentiam expugnatis. Quanti autem praesides et constantiores et crudeliores dissimulaverunt ab huiusmodi caussis? ut Cincius Severus, qui Thistri[3]) ipse dedit remedium, quomodo responderent Christiani, ut dimitti possent; ut Vespronius Candidus, qui Christianum quasi tumultuosum civibus suis satisfacere dimisit; ut Asper, qui modice vexatum hominem et statim deiectum nec sacrificium compulit facere, ante professus inter advocatos et assessores, dolere se incidisse in hanc caussam. Pudens etiam missum ad se Christianum in elogio concussione eius intellecta dimisit, scisso eodem elo-

---

„Alii: Claudius Lucius Hierominianus, alii: L. Claudius Hieronymianus. Quid, si legatur: Livius Geminianus?“ Rhen. et Rig.: Claudius Herminianus.

1) Pamel. ex uno cod. interiecit spe, improbante Rigaltio; Rhen. in prima ed.: ne gaud. Christiani, aut spe Christianae. 2) Act. Ap. 5, 39. 23, 9. 3) Thysdri Rigaltius, Tiristri vel Tiristi Pamelius, Thristri la Cerda, Thistri Rhenanus.

gio, sine accusatore negans se auditurum hominem secundum mandatum. Haec omnia tibi et de officio suggeri possunt, et ab iisdem advocatis, qui ipsi beneficia habent Christianorum, licet acclament quae volunt. Nam et cuiusdam notarius, cum a daemone praecipitaretur, liberatus est, et quorundam propinquus et puerulus, et quanti honesti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut a daemoniis aut valetudinibus remediati sunt? Ipse etiam Severus, pater Antonini, Christianorum memor fuit. Nam et Proculum Christianum, qui Torpacion cognominabatur, Euhodae [1]) procuratorem, qui eum per oleum aliquando curaverat, requisivit et in palatio suo habuit usque ad mortem eius; quem et Antoninus optime noverat lacte Christiano educatus [2]). Sed et clarissimas feminas et clarissimos viros Severus, sciens huius sectae esse, non modo non laesit, verum et testimonio exornavit et populo furenti in nos palam restitit. Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione, Christianorum militum orationibus ad deum factis, imbres in siti illa impetravit. Quando non geniculationibus et ieiunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsae? Tunc et populus acclamans: deo deorum, qui solus potens, in Iovis nomine deo nostro testimonium reddidit. Praeter haec depositum non abnegamus, matrimonium nullius adulteramus, pupillos pie tractamus, indigentibus refrigeramus, nulli malum pro malo reddimus. Viderint, qui sectam mentiuntur, quos et ipsi recusamus. Quis denique de nobis alio nomine queritur? Quod aliud negotium patitur Christianus, nisi suae sectae? quam incestam, quam crudelem tanto tempore nemo probavit. Pro tanta innocentia, pro tanta probitate, pro iustitia, pro pudicitia, pro fide, pro veritate, pro deo vivo cremamur; quod nec sacrilegi, nec hostes publici, verum [3]) nec tot maiestatis rei pati solent. Nam et nunc a praeside Legionis et a praeside Mauritaniae vexatur hoc nomen, sed gladio tenus, sicut et a pri-

---

1) Cod. Gorz. teste Rhenano: Euhode; Rigaltii codex: Euhodae. Pithoeus emendavit: Evodi, Scaliger: Evodiae, Pamel.: Euhodiae probante Iunio, qui hoc ita interpretatus est: *Τὸν τῆς εὐοδίας διοικητήν*. Rhen. et Semler: Euhodeae, quamquam ille Euboeae nomen suspicatus est. 2) In cod. Divionensi: noverat Christianis educatum. 3) Latin. et Rigalt.: verum; vulgo: h. publici veri, nec etc.

mordio mandatum est animadverti in huiusmodi. Sed maiora certamina maiora sequuntur praemia.

5. Crudelitas vestra gloria est nostra. Vide tantum, ne hoc ipso, quod talia sustinemus, ad hoc solum videamur erumpere, ut hoc ipsum probemus, nos haec non timere, sed ultro vocare. Arrius Antoninus in Asia cum persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia eius se manu facta obtulerunt; tum ille[1]), paucis duci iussis, reliquis ait, *ὦ δειλοὶ, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βροχοὺς ἔχετε*[2]). Hoc si placuerit et hic fieri, quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac feminis, omnis sexus, omnis aetatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi? Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit? Quid ipsa Carthago passura est, decimanda a te, cum propinquos, cum contubernales suos illic unusquisque cognoverit, cum viderit illic fortasse et tui ordinis viros et matronas et principales quasque personas et amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? Parce ergo tibi, si non nobis; parce Carthagini, si non tibi; parce provinciae, quae visa intentione tua obnoxia facta est concussionibus et militum et inimicorum suorum cuiusque. Magistrum neminem habemus, nisi deum solum. Hic ante te est, nec abscondi potest, sed cui nihil facere possis. Ceterum quos putas tibi magistros, homines sunt et ipsi morituri quandoque. Nec tamen deficiet haec secta, quam tunc magis aedificari scias, cum caedi videtur. Quisque enim tantam tolerantiam spectans, ut aliquo scrupulo percussus, et inquirere accenditur, quid sit in caussa, et ubi cognoverit veritatem, et ipse statim sequitur.

---

1) Rhen. in prima ed. tum ille etc., ceteri: cum ille. 2) Iunius e MS. *ὦ λοιποὶ* etc., Rigalt. *ὦ δειλοὶ — κρημνοῖς ἢ βροχοῖς ἔχετε.*

IMPRESSIT BERNH. TAUCHNITZ IUN.

BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF

PH. D. AA. M. SER. DUCI SAX. ALT. A CONS. AUL. BIBL. UNIV.
LITT. LIPS. PRAEF. PRIM.

VOL. V.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI OPERA.

PARS II.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

OPERA.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EXPRESSA

CURANTE

E. F. LEOPOLD

PH. D. AA. M. IN GYMNASIO ANNABERGENSI PRAECEPTOR. ORDIN.

PARS II.

LIBRI AD RITUS ET MORES CHRISTIANORUM PERTINENTES.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

LIBRI

AD RITUS ET MORES CHRISTIANORUM PERTINENTES.

De oratione . . . . . p. 1
De patientia . . . . . - 16
De baptismo . . . . . - 32
De poenitentia . . . . . - 47
Ad uxorem lib. I. . . . . - 62
Ad uxorem lib. II. . . . . - 70
De cultu feminarum lib. I. (De habitu muliebri.) . . - 78
De cultu feminarum lib. II. . . . . - 85

De exhortatione castitatis . . . . . - 97
De monogamia . . . . . - 112
De pudicitia . . . . . - 135
De iciuniis . . . . . - 180
De virginibus velandis . . . . . - 200
De pallio . . . . . - 219

DE
ORATIONE.

1. Dei spiritus et dei sermo et dei ratio, sermo ra-
nis et ratio sermonis et spiritus, utrumque Iesus Christus
minus noster, nobis discipulis novi Testamenti novam ora-
nis formam determinavit. Oportebat enim in hac quo-
e specie novum vinum novis utribus recondi, et novam
gulam novo assui vestimento [1]). Ceterum quicquid retro
rat, aut demutatum est, ut circumcisio, aut suppletum,
reliqua lex, aut impletum, ut prophetia, aut perfectum,
fides ipsa. Omnia de carnalibus in spiritualia renovavit
a dei gratia, superducto evangelio, expunctore totius
ro vetustatis. In quo et dei spiritus et dei sermo et dei
io approbatus est dominus noster Iesus Christus: spiri-
, quo valuit, sermo, quo docuit, ratio, qua venit. Sic
ur oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est:
sermone, quo enuntiatur, ex spiritu, quo tantum potest,
ratione, qua suscipitur [2]). Docuerat et Ioannes disci-
s suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestrueban-
donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat [3]),
n augeri oportere, se vero deminui) totum praeministri
s cum ipso spiritu transiret ad dominum. Ideo nec
at, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod ter-
a coelestibus cesserint. Qui de terra est, inquit [4]), ter-
a fatur, et qui de coelis adest, quae vidit, ea loquitur.
quid non coeleste, quod domini Christi est, ut haec
que orandi disciplina? Consideremus itaque, benedicti,
lestem eius sophiam, inprimis de praecepto secrete ado-
di, quo et fidem hominis exigebat, ut dei omnipotentis

1) Matth. 9, 16. 17. 2) Ita Muratorius e cod. Ambrosiano. Francker. et Semler: ex rat. qua docetur, quae vv. desidetur in ed. Gelenii. 3) Ioan. 3, 30. 4) Ioan. 3, 31.

et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse confideret, et modestiam fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret, sequente sophia in sequenti praecepto; quod etsi proinde pertineat ad fidem et modestiam fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus: attamen brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis substantia fulta est, quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem dei aut hominis petitionem, sed omnem paene sermonem domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius evangelii comprehendatur.

2. Incipit a testimonio dei et merito fidei, quum dicimus: PATER, QUI IN COELIS ES. Nam et deum oramus et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est: Qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii dei vocentur [1]); quamquam frequentissime dominus patrem nobis pronuntiavit deum, imo et praecepit, ne quem in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in coelis [2]). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices, qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israëli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, filios, dicens, genui, et illi me non agnoverunt [3]). Dicendo autem patrem, deum quoque cognominamus. Appellatio ista et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. Ego enim, inquit, et pater unum sumus [4]). Ne mater quidem ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et deum cum suis honoramus et praecepti meminimus et oblitos patris denotamus.

3. Nomen dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses, aliud quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio. Iam enim filius novum patris nomen est. Ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus: Pater, glorifica nomen tuum [5]); et apertius:

---

1) Ioa. 1, 12. 2) Matth. 23, 9. 3) Ies. 1, 2. 4) Ioa. 10, 30. 5) Ioa. 5, 43. 12, 28. Verba: Ego veni — nomen tuum primus addidit Muratorius.

Nomen tuum manifestavi hominibus [1]). Id ergo, ut SANCTIFICETUR, postulamus. Non quod deceat homines bene deo optare, quasi sit et aliud de quo ei possit optari aut laboret, nisi optemus. Plane benedici deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? Cui illa angelorum circumstantia non cessat dicere: sanctus, sanctus, sanctus [2]). Proinde igitur et nos angelorum, si meminerimus [3]), candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem et officium futurae claritatis ediscimus. Hoc quantum ad gloriam dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus: SANCTIFICETUR NOMEN TUUM, id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus; simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque suspensa enuntiatione non dicentes: sanctificetur in nobis; in omnibus dicimus.

4. Secundum hanc formam subiungimus: FIAT VOLUNTAS TUA IN COELIS ET IN TERRA, non quod aliquis obsistat, quominus voluntas dei fiat, et ei successum voluntatis suae oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius; ex interpretatione enim figurata carnis et spiritus nos sumus coelum et terra; quamquam, etsi simpliciter intelligendum est, idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. Quid autem deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris, quia summa est voluntatis eius salus eorum quos adoptavit. Est et illa dei voluntas, quam dominus administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronuntiavit, non suam, sed patris facere se voluntatem [4]). Sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut

1) Ioan. 17, 6. 2) Ies. 6, 3. Apoc. 4, 8. 3) Cod. Ursini, Murat., Rhen., Rig. meminerimus; cod. Agob., ed Fran., et Seml. meruerimus. 4) Ioa. 6, 38.

et praedicemus et operemur et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est dei voluntate. Item dicentes: fiat voluntas tua, vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in dei voluntate, etiam si quid pro meritis cuiusque secus irrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque cum sub instantiam passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset: Pater, inquit, transfer poculum istud; et recordatus: nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas [1]). Ipse erat voluntas et potestas patris, et tamen ad demonstrationem sufferentiae debitae voluntati se patris tradidit.

5. Veniat quoque regnum tuum ad id pertinet, quod [2]) et fiat voluntas tua, in nobis scilicet. Nam deus quando non regnat, in cuius manu cor omnium regum est [3])? Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo exspectamus. Itaque si ad dei voluntatem et ad nostram suspensionem pertinet regni dominici repraesentatio, quomodo quidam protractum quendam in seculo postulant, quum regnum dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat? Optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiamsi praefinitum in oratione non esset de postulando regni adventu, ultro eam vocem protulissemus, festinantes ad spei nostrae complexum. Clamant ad dominum in visu animae martyrum sub altari: Quonam usque non ulciscceris, domine, sanguinem nostrum de incolis terrae [4])? Nam utique ultio illorum a seculi fine dirigitur. Imo quam celeriter veniat, domine, regnum tuum! Votum Christianorum, confusio nationum, exsultatio angelorum, propter quod conflictamur, imo potius propter quod oramus.

6. Sed quam eleganter divina sapientia ordinem orationis instruxit, ut post coelestia, id est, post dei nomen, dei voluntatem, et dei regnum, terrenis quoque necessitatibus petitioni locum faceret! Nam et edixerat dominus: Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur [5]); quamquam panem nostrum quotidianum da nobis hodie spiritualiter potius intelligamus. Christus enim panis noster

---

1) Luc. 22, 42. 2) Semler coni. quod est, fiat etc.; malim scribere: quo et fiat vel ad quod et fiat etc. 3) Prov. 21, 1. 4) Apoc. 6, 10. 5) Matth. 6, 33.

est, quia vita Christus et vita panis. Ego sum, inquit, panis vitae [1]). Et paulo supra: Panis est sermo dei vivi, qui descendit de coelis [2]). Tum quod et corpus eius in pane censetur: Hoc est corpus meum [3]). Itaque petendo panem quotidianum perpetuitatem postulamus in Christo et individuitatem a corpore eius. Sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri et spiritualis disciplinae. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est; cetera enim nationes requirunt [4]). Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit: Numquid panem filiis pater aufert et canibus tradit [5])? Item: Numquid filio panem poscenti lapidem tradit [6])? Ostendit enim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille pulsator panem poscebat [7]). Merito autem adiecit: Da nobis hodie, ut qui praemiserat: Nolite de crastino cogitare quid edatis [8]). Cui rei parabolam quoque accommodavit illius hominis, qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum et longae securitatis spatia cogitavit, is ipsa nocte moritur [9]).

7. Consequens erat, ut observata dei liberalitate etiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta prederunt, si illis [10]) reputamur revera, quasi taurus ad victimam? Sciebat dominus se solum sine delicto esse. Docet itaque: Petamus dimitti nobis debita nostra. Exomologesis est petitio veniae, quia qui petit veniam delictum confitetur. Sic et poenitentia demonstratur acceptabilis deo, qui mavult [11]) eam quam mortem peccatoris. Debitum autem in scripturis delicti figura est, quod perinde iudicio debeatur, et ab eo exigatur, nec evadat iustitiam exactionis, nisi donetur exactio, sicut illi servo dominus debitum remisit. Huc enim spectat exemplum parabolae totius. Nam et quod idem servus a domino liberatus non perinde parcit debitori suo ac propterea delatus penes dominum tortori delegatur ad solvendum novissimum quadrantem [12]), id est modicum usque delictum; eo competit, quod remittere nos quoque profitemur debitoribus nostris. Iam et alibi ex hac

1) Ioa. 6, 35. 2) Ioa. 6, 33. 3) Matth. 26, 26. Luc. 22, 19. 4) Matth. 6, 32. 5) Matth. 15, 26. 6) Matth. 7, 9. 7) Luc. 11, 5. 8) Matth. 6, 34. 9) Luc. 12, 16 sqq. 10) Murat. et Rig. si illi reputamur, Fr. Iunius: si in eis reput. 11) Edd. omnes quia vult. 12) Matth. 5, 25. 26.

specie orationis: Remittite, inquit, et remittetur vobis [1]). Et cum interrogasset Petrus, si septies remittendum esset fratri: Imo, inquit, septuagies septies [2]); ut legem in melius reformaret, quod in Genesi de Cain septies, de Lamech autem septuagies septies ultio reputata est.

8. Adiecit ad plenitudinem tam expeditae orationis, ut non de remittendis tantum, sed etiam de avertendis in totum delictis supplicaremus: NE NOS INDUCAS IN TENTATIONEM, id est, ne nos patiaris induci, ab eo utique, qui tentat. Ceterum absit, ut dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cuiusque aut deiicere sit consentiens [3]). Diaboli est et infirmitas et malitia. Nam et Abraham non tentandae fidei gratia sacrificare de filio iusserat, sed probandae, ut per eum faceret exemplum praecepto suo, quo mox praecepturus erat, neque pignora deo cariora habenda [4]). Ipse a diabolo tentatus praesidem et artificem tentationis demonstravit. Hunc locum posterioribus confirmat: Orate dicens, ne tentemini [5]). Adeo tentati sunt dominum deserendo, qui somno potius indulserant, quam orationi. Ergo respondet clausula, interpretans quid sit, ne nos deducas in tentationem. Hoc est enim: SED EVEHE [6]) NOS A MALO.

9. Compendiis paucorum verborum quot attinguntur edicta prophetarum, evangeliorum, apostolorum, sermones domini, parabolae, exempla, praecepta! quot simul expunguntur officia! Dei honor in patre, fidei testimonium in nomine, oblatio obsequii in voluntate, commemoratio spei in regno, petitio vitae in pane, exomologesis debitorum in deprecatione, sollicitudo tentationum in postulatione tutelae. Quid mirum? Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius iam tunc, cum ex ore divino ferretur, animata, suo privilegio ascendit in coelum, commendans patri quae filius docuit [7]). Quoniam tamen dominus prospector humanarum necessitatum, seorsum post traditam orandi disciplinam, petite, inquit, et accipietis [8]), et sunt, quae petantur

---

1) Luc. 6, 37. 2) Matth. 18, 21. 22. 3) Murat. et Rig. e cod. Agob. deiicere gestiens. 4) Cod. Agob. ne quae pignora cariora deo haberet. 5) Luc. 22, 46. 6) Rhen., Gelen., et Fran. et Veneta a. 1701. EVEHE; Murat., Rig., all. DEVEHE. 7) Hic Muratorius designavit cap. 10. 8) Matth. 7, 7. Luc. 11, 9.

pro circumstantia cuiusque, praemissa legitima et ordinaria oratione quasi fundamento: accidentium ius est desideriorum, ius est superstruendi extrinsecus petitiones, cum memoria tamen praeceptorum, ne quantum a praeceptis, tantum ab auribus dei longe simus.

10. Memoria [1]) praeceptorum viam orationibus sternit ad coelum, quorum praecipuum est, ne prius ascendamus ad dei altare, quam, si quid discordiae vel offensae cum fratribus contraxerimus, resolvamus [2]). Quid est enim ad pacem dei accedere sine pace, ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit patrem iratus in fratrem, cum omnis ira ab initio interdicta sit nobis? Nam et Ioseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, et ne, inquit, irascamini in via [3]); nos scilicet monuit. Alias enim via cognominatur disciplina nostra. Tum ne in via orationis constituti, ad patrem cum ira incedamus. Exinde aperte dominus amplians legem, iram in fratrem homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi; etiam si irascendum est, non ultra solis receptum, ut Apostolus admonet [4]). Quam autem temerarium est, aut diem sine oratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut orationem, perseverante iracundia, perdere [5])! Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi libera debet esse orationis intentio, de tali spiritu emissa, qualis est spiritus, ad quem mittitur. Neque enim agnosci poterit a spiritu sancto spiritus inquinatus, aut tristis a laeto, aut impeditus a libero. Nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.

11. Ceterum [6]) quae ratio est, manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire, quando et ipsis manibus spiritales munditiae sint necessariae, ut a falso, a caede, a saevitia, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quae spiritu conceptae manuum opera transiguntur, purae alleventur? Hae sunt verae munditiae, non quas plerique superstitiose curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Id cum scrupulose percontarer et rationem requirerem, comperi commemorationem esse in domini deditionem. Nos dominum ado-

---

1) Cap. 11. ap. Murat. 2) Matth. 5, 23 sq. 3) Gen. 45, 24. 4) Eph. 4, 26. 5) Cap. 12. ap. Murat. 6) Cap. 13. Murat.

forte, inter quos latere ieiunium in totum non datur, differre pacem. Ubicunque autem alibi operationem tuam abscondere potes, debes meminisse praecepti; ita et disciplinae foris, et consuetudini domi satisfacies. Sic et die Paschae, quo communis et quasi publica ieiunii religio est, merito deponimus osculum, nihil curantes de occultando quod cum omnibus faciamus [1]). Similiter et stationum diebus non putant plerique sacrificiorum orationibus interveniendum, quod statio solvenda sit accepto corpore domini. Ergo devotum deo obsequium eucharistia resolvit, an magis deo obligat? Nonne sollemnior erit statio tua, si et ad aram dei steteris? Accepto corpore domini et reservato utrumque salvum est, et participatio sacrificii et executio officii. Si statio de militari exemplo nomen accipit, (nam et militia dei sumus,) utique nulla laetitia sive tristitia obveniens castris, stationes militum rescindit. Nam laetitia libentius, tristitia sollicitius administrabit disciplinam [2]).

15. [3]) De habitu vero duntaxat feminarum varietas observationis efficit post sanctissimum apostolum nos vel maxime nullius loci homines impudenter retractare, nisi quod non impudenter, si secundum apostolum retractemus. De modestia quidem cultus et ornatus aperta praescriptio est etiam Petri, cohibentis eodem ore, quia eodem et spiritu, quo Paulus, et vestium gloriam et auri superbiam et crinium lenoniam [4]) operositatem.

16. [5]) Sed quod promiscue observatur per ecclesias quasi incertum, id retractandum est, velarine debeant virgines, an non. Qui enim virginibus indulgent capitis immunitatem, hoc niti videntur, quod apostolus non virgines nominatim, sed mulieres designaverit velandas esse; nec sexum, ut diceret feminas, sed gradum sexus dicendo mulieres [6]). Nam si sexum nominasset feminas dicendo, absolute definisset de omni muliere. Aut quum unum gradum sexus nominat, alium tacendo secernit. Potuit enim, in-

---

1) Cap. 19. Murator. 2) Quae sequuntur primus e cod. Ambrosiano adiecit Muratorius, Rigaltius enim ea tantum, quae inde a vv. De habitu usque ad vv. quod promiscue observatur per ecclesias, quas, in cod. suo invenerat. 3) Cap. 20. Murator. 4) Cod. Ambros. lenonem morositatem, Murat. et Rig.: lenonem operositatem. 5) Cap. 21. Murat. 6) 1 Cor. 11, 5.

quiunt, aut et virgines nominare specialiter, aut compendio generaliter feminas.

17. [1]) Qui ita concedunt, recogitare debent de statu vocabuli ipsius. Quid est mulier a primis quidem literis sanctorum commentariorum? Nam inveniunt sexus esse nomen, non gradum sexus. Siquidem Evam nondum virum expertam deus mulierem et feminam cognominavit [2]): feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter. Itaque iam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo fuit, commune id vocabulum et virgini factum est. Nec mirum, si apostolus eodem utique spiritu actus, quocum omnis scriptura divinitatum et illa Genesis digesta est, eadem voce usus est mulierem ponendo, quae exemplo Evae innuptae et virgini competat. Cetera denique non sonant; nam et hoc ipso, quod virgines non nominavit, sicut alio in loco, ubi de nubendo docet, satis praedicat de omni muliere et de toto sexu dictum, nec distinctum esse inter virginem, omnino non nominat. Qui enim alibi distinguere meminit, ubi scilicet differentia postulat, (distinguit autem utramque speciem suis vocabulis designans,) ubi non distinguit, dum utramque non nominat, nullam vult differentiam intelligi. Quid? quod graeco sermone, quo literas apostolus fecit, usui est mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam θηλείας. Igitur si pro sexus nomine vocabulum istud frequentatur, quod est interpretatione pro eo, quod est femina, sexum nominavit, dicens γυναῖκα. In sexu autem et virgo contingitur. Sed et manifesta pronuntiatio est: Omnis, inquit, mulier adorans, et prophetans intecto capite dedecorat caput suum [3]). Quid est omnis mulier, nisi omnis aetatis, omnis ordinis, omnis conditionis? Nihil mulieris excipit dicendo omnis, sicut nec vir nec velandi; proinde enim omnis vir inquit. Sicut ergo in masculino sexu sub viri nomine etiam investis velari vetatur, ita et in feminino sub nomine mulieris etiam virgo velari iubetur. Aequaliter in utroque sexu minor aetas maioris sequatur disciplinam; aut velentur et virgines masculi, si non velantur et virgines feminae, quia nec isti nominatim tenentur. Aliud sit vir et investis, si aliud est mulier et virgo. Nempe propter angelos ait velari oportere, quod angeli propter

1) Cap. 22. ap. Murat. 2) Genes. 2, 23. 3) 1 Cor. 11, 5

filias hominum desciverunt a deo. Quis ergo contendat, solas mulieres, id est, nuptas iam et virginitati defunctas concupiscentiae [1]), nisi si non licet et virgines specie praestare et amatores invenire? Imo videmus, quod non virgines solas concupierint, quum dicat scriptura filias hominum, quia potuit uxores hominum nominasse, vel feminas indifferenter. Etiam quod ait: Et acceperunt sibi in uxores [2]), eo facit, quod accipiuntur in uxores, quae vacant scilicet. De non vacantibus autem aliter enuntiasset. Itaque vacant tam viduitate, quam et virginitate. Adeo sexum nominando generaliter filias et species in genere commiscuit. Item quum dicit, naturam ipsam docere, feminas velandas esse, quae capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignarit: nonne idem tegumentum, et idem honor capitis virginibus quoque adscriptus est? Si mulieri turpe est radi, et virgini perinde [3]). In quibus ergo una conditio capitis deputatur, una et disciplina capitis exigitur, etiam ad eas virgines, quas pueritia defendit; a primo enim femina nominata est. Sic denique et Israel observat. Sed si non observaret, nostra lex ampliata atque suppleta defenderet sibi adiectionem. Virginibus quoque iniiciens velamentum excusetur. Nunc aetas, quae sexum suum ignorat, simplicitatis privilegium teneat. Nam et Eva et Adam, ubi eis contigit sapere, texerunt statim, quod agnoverant. Certe in quibus pueritia mutavit, sicut naturae, ita et disciplinae debet aetas esse munifica. Nam et membris et officiis mulieribus resignantur. Nulla virgo est, ex quo potest nubere, quoniam aetas iam in ea nupsit suo viro, id est tempori. Sed aliqua se deo vovit. Iam et crinem exinde transfigurat, et omnem habitum ad mulieres convertit. Totum ergo asseveret, et totum virginis praestet; quod propter deum abscondit, plane obumbret. Interest nostra, quod dei gratia exerceat, solius dei conscientiae commendare, ne quod a deo speramus, ab homine compensemus. Quid denudas ante deum, quod ante homines tegis? Verecundior eris in publico, quam in ecclesia? Si dei gratia est, et accepisti, quid gloriaris, inquit, quasi non acceperis [4])? Quid alias ostentatione tui iudicas? an alias

1) Muratorius hic vocabula desideravit ignes excitare, vel tale aliquid. 2) Gen. 6, 2. 3) 1 Cor. 11, 6. 4) 1 Cor. 4, 7.

gloria tua ad bonum invitas? Atqui et ipsa periclitaris amittere, si gloriaris, et alias ad eadem pericula cogis. Facile eligitur quod affectione gloriae assumitur. Velare virgo, si virgo es; debes enim erubescere. Si virgo es, plures oculos pati noli. Nemo miretur in tuam faciem; nemo mendacium tuum sentiat. Bene mentiris nuptam, si caput veles. Imo mentiri non videris; nupsisti enim Christo, illi carnem tuam tradidisti. Age pro mariti tui disciplina. Si nuptas alienas velari iubet, suas utique multo magis. Sed non putet institutione unusquisque antecessoris commovendam. Multi [1]) alienae consuetudini prudentiam suam et constantiam eius addicunt, ne compellantur velari. Certe voluntarias prohiberi non oportet, quae se etiam virgines negare non possunt, contentae abuti in fama suae conscientiae apud deum securitate. De illis tamen, quae sponsis dicantur, constanter super meum modulum pronuntiare contestarique possum, velandas ex ea die esse, qua ad primum viri corpus osculo et dextera expaverint. Omnia enim in his praenupserunt, et aetas per maturitatem, et caro per aetatem, et spiritus per conscientiam, et pudor per osculi experimentum, et spes per exspectationem, et mens per voluntatem. Satisque nobis exemplo Rebecca est, quae, sponso demonstrato, tantum notitia eius nubendo velata est [2]).

18. [3]) De genu quoque ponendo varietatem observationis patitur oratio per pauculos quosdam, qui sabbato abstinent genibus. Quae dissensio quum maxime apud ecclesias caussam dicat, dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant, aut sine aliorum scandalo sententia sua utantur. Nos vero, sicut accepimus, solo die dominico resurrectionis non ab isto tantum, sed omni anxietatis habitu [4]) et officio cavere debemus, differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. Tantumdem et spatio Pentecostes, quae eadem exsultationis sollemnitatem dispungimur [5]). Ieiu-

---

1) Depravatum esse hunc locum iam Muratorius intellexit nec satis restitui, si scriberetur uniuscuiusque et Multae. A. Neander emend. institutionem unusquisque cet. 2) Gen. 34, 65. 3) Cap. 23. ap. Murat. 4) Murat. ed. omni anx. habitu, et officia cavere, suspicans post habitu excidisse v. abstinere. 5) Murat. emend. quae eadem exsultationis sollemnitas est, dispungimus.

niis autem et stationibus nulla oratio sine genu et reliquo humilitatis more celebranda est. Non enim oramus tantum, sed et deprecamur, et satisfacimus deo domino nostro. De temporibus orationis nihil omnino praescriptum est, nisi plane omni in tempore et loco orare.

19.[1]) Sed quomodo omni loco, quum prohibeamur in publico? Omni, inquit[2]), loco, quem opportunitas aut etiam necessitas importaret. Non enim contra praeceptum reputatur ab apostolis factum, qui in carcere audientibus custodiis orabant et canebant deo, apud Paulum[3]), qui in navi coram omnibus eucharistiam fecit.

20.[4]) De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarundam, istarum dico communium, quae diei interspatia signant, tertia, sexta, nona, quas sollemniores in scripturis invenire est. Primus spiritus sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est. Petrus, qua die visionem communitatis omnis in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. Idem cum Ioanne ad nonam in templum adibat, ubi paralyticum sanitati reformavit suae[5]). Etsi simpliciter se habeant sine ullius observationis praecepto, bonum tamen sit aliquam constituere praesumptionem, qua et orandi admonitionem constringat et quasi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum, ut quod Danieli quoque legimus observatum[6]) utique ex Israëlis disciplina, ne minus ter die saltem adoremus, debitores Patris et Filii et Spiritus Sancti; exceptis utique legitimis orationibus, quae sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. Sed et cibum non prius sumere, et lavacrum non prius adire, quam interposita oratione, fideles decet. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria et pabula, quam carnis, et priora coelestia quam terrena.

21.[7]) Fratrem domum tuam introgressum ne sine oratione dimiseris. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti dominum tuum; maxime advenam, ne angelus forte sit. Sed nec ipse a fratribus exemtis[8]) priora fecerit refrigeria terrena coelestibus. Statim enim iudicabitur fides tua. Aut quo-

---

1) Cap. 24. Murat. 2) 1 Tim. 2, 8. 3) Muratorius scribendum esse censet: aut a Paulo. Cf. Act. Apost. 27, 35. 4) Cap. 25. Murat. 5) Act. Apost. 2, 15. 10, 9. 3, 1. 6) Dan. 6, 10. 7) Cap. 26. ap. Murat. 8) Scrib. exceptus.

modo secundum praeceptum pax huic domui dices, nisi et eis. qui in domo sunt, pacem mutuam reddas [1])?

22. [2]) Diligentiores in orando subiungere in orationibus alleluia solent et hoc genus psalmos, quorum clausulis respondeant, qui simul sunt. Et est optimum utique institutum omne, quod proponendo et honorando deo competit, saturatam orationem velut optimam hostiam admovere.

23. [3]) Haec est enim hostia spiritalis, quae pristina sacrificia delevit. Quo mihi, inquit [4]), multitudinem sacrificiorum vestrorum? Plenus sum holocaustomatum arietum; et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit ista de manibus vestris? Quae ergo quaesierit deus, evangelium docet. Veniet hora, inquit [5]), quum veri adoratores adorabunt patrem in spiritu et veritate. Deus enim spiritus est [6]), et adoratores itaque tales requirit. Nos sumus veri adoratores et veri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificamus orationem dei propriam et acceptabilem, quam scilicet requisivit, quam sibi prospexit. Hanc de toto corde devotam, fide pastam, veritate curatam, innocentia integram, castitate mundam, agape coronatam cum pompa operum bonorum inter psalmos et hymnos deducere ad dei altare debemus, omnia nobis a deo impetraturam.

24. [7]) Quid enim orationi de spiritu et veritate venienti negavit deus, qui eam exigit? Legimus et audimus et credimus, quanta documenta efficaciae eius. Vetus quidem oratio et ab ignibus et a bestiis et ab inedia liberabat, et tamen non a Christo acceperat formam. Ceterum quanto amplius oratur oratio Christianorum! Non roris angelum in mediis ignibus sistit, nec ora leonibus obstruit, nec esurientibus rusticorum prandium transfert [8]), nullum sensum passionis delegata gratia avertit; sed patientes et sentientes et dolentes sufferentia instruit, virtute ampliat gratiam, ut sciat fides, quid a domino consequatur, intelligens, quid pro dei nomine patiatur. Sed et retro oratio plagas irrogabat, fundebat hostium exercitus, imbrium utilia prohibebat. Nunc vero oratio iustitiae omnem iram dei avertit, pro inimicis

1) Luc. 10, 5. 2) Cap. 27. ap. Murat. 3) Cap. 28. ap. Murat. 4) Ies. 1, 11. 5) Ioa. 4, 23. 6) 2 Cor. 3, 17. 7) Cap. 29. ap. Murat. 8) Dan. 3, 25 sqq. 6, 16 sqq. 2 Reg. 4, 38 sqq.

excubat pro persequentibus supplicat. Mirum, si aquas coelestes extorquere novit, quae potuit et ignes impetrare? Sola est oratio, quae deum vincit. Sed Christus eam nihil mali novit operari. Omnem illi virtutem de bono contulit. Itaque nihil novit, nisi defunctorum animas de ipso mortis itinere vocare, debiles reformare, aegros remediare, daemoniacos expiare, claustra carceris aperire, vincula innocentium solvere. Eadem diluit delicta, tentationes repellit, persequutiones extinguit, pusillanimos consolatur, magnanimos oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obstupefacit, alit pauperes, regit divites, lapsos erigit, cadentes suspendit, stantes continet. Oratio murus est fidei, arma et tela nostra adversus hominem, qui nos undique observat. Itaque nunquam inermes incedamus. Die stationis, nocte vigiliae meminerimus. Sub armis orationis signum nostri imperatoris custodiamus, tubam angeli exspectemus orantes. Orant etiam angeli omnes. Orat omnis creatura. Orant pecudes et ferae et genua declinant, et egredientes de stabulis ac speluncis, ad coelum non otiosi[1]) ore suspiciunt, vibrantes spiritu suo movere. Sed et aves nunc exsurgentes eriguntur ad coelum, et alarum crucem pro manibus extendunt, et dicunt aliquid, quod oratio videatur. Quid ergo amplius de officio orationis? Etiam ipse dominus oravit, cui sit honor et virtus in secula seculorum.

DE
PATIENTIA.

1. Confiteor ad dominum deum, satis temere me, si non etiam impudenter, de patientia componere ausum, cui praestandae idoneus omnino non sim, ut homo nullius boni, quando oporteat demonstrationem et commendationem

1) Muratorius mutari iubet: otioso aut otiosae. Quae sequuntur: vibrantes — movere, depravata sunt.

alicuius rei adortos, ipsos prius in administratione eius rei deprehendi, et constantiam commonendi propriae conversationis auctoritate dirigere, ne dicta factis deficientibus erubescant. Atque utinam erubescere istud remedium ferat, uti pudor non exhibendi, quod aliis suggestum imus, exhibendi fiat magisterium, nisi quod bonorum quorundam sicuti et malorum intolerabilis magnitudo est, ut ad capienda et praestanda ea sola gratia divinae inspirationis operetur. Nam quod maxime bonum, id maxime penes deum, nec alius id quam qui possidet dispensat, ut cuique dignatur. Itaque velut solatium erit disputare super eo quod frui non datur, vice languentium, qui, cum vacent a sanitate, de bonis eius tacere non norunt. Ita miserrimus ego, semper aeger caloribus impatientiae, quam non obtineo patientiae sanitatem et suspirem et invocem et perorem necesse est, cum recordor et in meae imbecillitatis contemplatione digero, bonam fidei valetudinem et dominicae disciplinae sanitatem non facile cuiquam, nisi patientia adsideat, provenire. Ita proposita dei rebus est, ut nullum praeceptum obire quis, nullum opus domino complacitum perpetrare extraneus patientia possit. Bonum eius, etiam qui caeci vivunt, summae virtutis appellatione honorant. Philosophi quidem, qui alicuius sapientiae animalia deputantur, tantum illi subsignant, ut cum inter sese variis sectarum libidinibus et sententiarum aemulationibus discordent, solius tamen patientiae in commune memores huic uni studiorum suorum commiserint pacem. In eam conspirant, in eam foederantur, illi affectatione virtutis unanimiter student, omnem sapientiae ostentationem de patientia praeferunt. Grande testimonium eius est, cum etiam vanas seculi disciplinas ad laudem et gloriam promovet. Aut numquid potius iniuria, cum divina res in secularibus artibus volutatur? Sed viderint illi, quos mox sapientiae suae cum seculo destructae ac dedecoratae pudebit.

2. Nobis exercendae patientiae auctoritatem non affectatio humana caninae aequanimitatis stupore formata, sed vivae ac coelestis disciplinae divina dispositio delegat, deum ipsum ostendens patientiae exemplum. Iam primum qui florem lucis huius super iustos et iniustos aequaliter spargit, qui temporum officia, elementorum servitia, totius genituraе tributa dignis simul et indignis patitur occurrere, sustinens

ingratissimas nationes, ludibria artium et opera manuum suarum adorantes, nomen cum familia ipsius persequentes, luxuriam, avaritiam, iniquitatem, malignitatem quotidie insolescentem, ut sua sibi patientia detrahat; plures enim dominum iccirco non credunt, quia seculo iratum tam diu nesciunt.

3. Et haec quidem divinae patientiae species, quasi de longinquo, fors ut de supernis, aestimetur. Quid illa autem, quae inter homines palam in terris quodammodo manu apprehensa est? Nasci se deus in utero patitur matris, et exspectat, natus adolescere sustinet, et adultus non gestit agnosci, sed contumeliosus insuper sibi est, et a servo suo tingitur, et tentatoris congressus solis verbis repellit, cum de domino fit magister, docens hominem evadere mortem ad salutem, scilicet veniam offensae patientiae eruditus [1]), non contendit, non reclamavit, nec quisquam in plateis vocem eius audivit, arundinem quassatam non fregit, linum fumigans non restinxit [2]). Nec enim mentitus fuerat propheta, imo ipsius dei contestatio, spiritum suum in filio cum tota patientia collocantis. Nullum volentem sibi adhaerere non suscepit, nullius mensam tectumve despexit. Aquam ipse lavandis discipulorum pedibus ministravit. Non peccatores, non publicanos aspernatus est. Non illi saltem civitati, quae eum recipere noluerat, iratus est, cum etiam discipuli tam contumelioso oppido coelestes ignes repraesentari voluissent. Ingratos curavit, insidiatoribus cessit. Parum hoc, si non etiam proditorem suum secum habuit, nec constanter denotavit. Cum vero traditur, cum adducitur, ut pecus ad victimam, sic enim non magis aperit os, quam agnus sub tondentis potestate. Ille, cui legiones angelorum, si voluisset, uno dicto de coelis affuissent, ne unius quidem discentis gladium ultorem probavit. Patientia domini in Malcho vulnerati

1) Cod. Divionensis: docens hominem evadere mortem absolutam (cod. Pithoei: absolutem), scilicet veniam offensae patientiae eruditus. Cod. Ursini: doc. hom. ev. mortem, adsolitae scilice veniam etc. Tres Vaticani affirmant Pamelio et ed. Franck.: doc. hom. ev. mortem, ob salutem scilicet venire offensa patientia eruditus. Rhen.: doc hom. ev. mortem, absolute scilicet veniam offensae patientiae eruditus. Rigalt. et Seml. v. mortem eiecerunt.
2) Jes. 42, 2. 3.

est. Itaque et gladii opera maledixit in posterum, et sanitatis restitutione ei, quem non ipse vexaverat, satisfecit, per patientiam, misericordiae matrem. Taceo quod figitur; in hoc enim venerat. Numquid tamen subeundae morti etiam contumeliis opus fuerat? Sed saginari voluptate patientiae discessurus volebat. Despuitur, verberatur, deridetur, foedis vestitur, foedioribus coronatur. Mira aequanimitatis fides. Qui in hominis figura proposuerat latere, nihil de impatientia hominis imitatus est. Hinc vel maxime Pharisaei dominum agnoscere debuistis; patientiam huiusmodi nemo hominum perpetraret. Talia tantaque documenta, quorum magnitudo penes nationes quidem retrectatio fidei est, penes nos vero ratio et structio, satis aperte non sermonibus modo in praecipiendo, sed etiam passionibus [domini] in sustinendo, probant, his, quibus credere datum est, patientiam dei esse naturam, effectum et praestantiam ingenitae cuiusdam proprietatis.

4. Igitur si probos quosque servos et bonae mentis pro ingenio dominico conversari videmus (siquidem artificium promerendi obsequium est, obsequii vero disciplina morigera subiectio est) quanto magis nos secundum moratos inveniri oportet, servos scilicet dei vivi, cuius iudicium in suos non in compede aut pileo vertitur, sed in aeternitate aut poenae aut salutis? Cui severitati declinandae vel liberalitati invitandae tanta obsequii diligentia opus est, quanta sunt ipsa, quae aut severitas comminatur aut liberalitas pollicetur. Et tamen nos non de hominibus modo servitute subnixis vel quolibet alio iure debitoribus obsequii, verum etiam de pecudibus, etiam de bestiis obedientiam exprimimus, intelligentes usibus nostris eas a domino provisas traditasque. Meliora ergo nobis erunt in obsequii disciplina, quae nobis deus subdit? Agnoscunt denique, quae obediunt. Nos, cui soli subditi sumus, domino scilicet auscultare dubitamus? At quam iniustum est, quam etiam ingratum, quod per alterius indulgentiam de aliis consequaris, idem illi, per quem consequeris, de temetipso non reponere! Nec pluribus de obsequii exhibitione debita a nobis domino deo. Satis enim agnitio dei quid sibi incumbat intelligit. Ne tamen ut extraneum de obsequio videamur interiecisse, ipsum quoque obsequium de patientia trahitur. Nunquam impatiens obsequitur, aut patiens quis non

oblectatur [1]). Quam ergo dominus, omnium bonorum et demonstrator et acceptor, deus in semetipso circumtulit, quis de bono eius late retractet [2])? Cui item dubium sit, omne bonum, quia ad deum pertineat, pertinentibus ad deum tota mente sectandum? Per quae in expedito et quasi in praescriptionis compendio et commendatio et exhortatio de patientia constituta est [3]).

5. Veruntamen procedere disputationem de necessariis fidei non est otiosum, quia nec infructuosum. Loquacitas in aedificatione nulla turpis, si quando turpis. Itaque si de aliquo bono sermo est, res postulat, contrarium quoque boni recensere. Quid enim sectandum sit, magis illuminabis, si quod vitandum sit proindé digesseris. Consideremus igitur de impatientia, an sicut patientia in deo, ita adversaria eius in adversario nostro nata atque comperta sit, ut ex isto appareat, quam principaliter fidei adversetur. Nam quod ab aemulo dei conceptum est, utique non est amicum dei rebus. Eadem discordia est rerum, quae et auctorum. Porro quum deus optimus, diabolus e contrario pessimus, ipsa sui diversitate testantur neutrum alteri facere [4]), ut nobis non magis a malo aliquid boni, quam a bono aliquid mali editum videri possit. Igitur natales impatientiae in ipso diabolo deprehendo, iam tunc cum dominum deum universa opera, quae fecisset, imagini suae, id est homini, subiecisse impatienter tulit. Nec enim doluisset, si sustinuisset; nec invidisset homini, si non doluisset. Adeo decepit eum, quia inviderat; inviderat autem, quia doluerat; doluerat, quia patienter utique non tulerat. Quid primum fuerit ille angelus perditionis, malus an impatiens, contemno quaerere, palam cum sit, impatientiam cum malitia, aut malitiam ab impatientia auspicatam, deinde inter se conspirasse et individuas in uno patris sinu adolevisse. At enim quam primus senserat, per quam delinquere intraverat, de suo experimento quid ad peccandum adiutaret instructus, eandem impingendo in crimen homini advocavit. Conventa statim illi mulier, non temere dixerim per colloquium ipsum, eius afflata est spiritu impatientia infecto, usque adeo ut

1) Sic ed. I. Rhenani. Ed. Fran. et Rig.: aut patiens quis obluctatur. 2) Al. latere tractet, aut: latere retractet. 3) Rig. et quasi in praescr. compendio de patientia constitutum est. 4) Cod. Ursini et Wouw. e ma. favere.

nunquam omnino peccasset, si divino interdicto patientiam perseverasset [1]). Quid, quod non sustinuit sola conventa, sed apud Adam nondum maritum, nondum aures sibi debentem, impatiens etiam tacendi est, ac traducem illum eius, quod a malo hauserat, facit. Perit igitur et alius homo per impatientiam alterius; perit mox et ipse per impatientiam suam utrobique commissam; et circa dei praemonitionem et circa diaboli circumscriptionem illam servare, hanc refutare non sustinens. Hinc prima iudicii, unde delicti origo; hinc deus irasci exorsus, unde offendere homo inductus; inde in deo prima patientia, unde indignatio prima; qui tunc maledictione sola contentus ab animadversionis impetu in diabolo temperavit. Aut quod crimen ante istud impatientiae admissum homini imputatur? Innocens erat et deo de proximo amicus et paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiae, desivit deo sapere, desivit coelestia sustinere posse. Exinde homo terrae datus et ab oculis dei eiectus, facile usurpari ab impatientia coepit in omne quod deum offenderet. Nam statim illa semine diaboli concepta, malitiae fecunditate iram filium procreavit, editum suis artibus erudiit. Quod enim ipsum Adam et Evam morti immerserat, docuit et filium ab homicidio incipere. Frustra istud impatientiae adscripserim, si Cain ille primus homicida et primus fratricida oblationes suas a domino recusatas aequanimiter nec impatienter tulit, si iratus fratri suo non est, si neminem denique interemit. Cum ergo nec occidere potuerit nisi iratus, nec irasci nisi impatiens, demonstrat quod per iram gessit ad eam referendum, a qua ira suggesta est. Et haec quidem impatientiae tunc infantis quodammodo incunabula. Ceterum quanta mox incrementa? Nec mirum. Nam si prima deliquit, consequens est, ut, quia prima, ideirco et sola sit matrix in omne delictum, defundens de suo fonte varias criminum venas. De homicidio quidem dictum est. Sed ira editum a primordio, etiam quascunque postea caussas sibi invenit, ad impatientiam ut ad originem sui confert. Sive enim quis inimicitiis sive praedae gratia id scelus conficit, prius

---

1) Rhen. praeservasset, Rig., ed. Fran. et Seml.: perservasset. In utraque scriptura pariter depravata illud quod correximus videtur latere.

est, ut aut odii aut avaritiae fiat impatiens. Quicquid compellit, sine impatientia sui non est ut perfici possit. Quis adulterium sine libidinis impatientia subiit? Quod et si pretio in feminis cogitur venditio illa pudicitiae, utique impatientia contemnendi lucri ordinatur. Haec ut principalia penes dominum delicta. Nam ut compendio dictum sit, omne peccatum impatientiae adscribendum. Malum impatientia est boni. Nemo impudicus non impatiens pudicitiae, et improbus probitatis, et impius pietatis, et inquietus quietis. Ut malus unusquisque fiat, bonus perseverare non poterit. Talis igitur excetra delictorum cur non dominum offendat improbatorem malorum? An non ipsum quoque Israël per impatientiam semper in deum deliquisse manifestum est? Exinde cum oblitus brachii coelestis, quo Aegyptiis afflictationibus fuerat extractus, de Aaron sibi deos duces postulat, cum in idolum auri sui collationes defundit; tam necessarias enim Moysis cum domino congredientis impatienter exceperat moras. Post mannae escatilem pluviam, post petrae aquatilem sequelam desperant de domino, tridui sitim non sustinendo. Nam haec quoque illis impatientia a domino exprobratur. Ac ne singula pervagemur, nunquam non per impatientiam delinquendo perierunt. Quomodo autem prophetis manus intulerunt, nisi per impatientiam audiendi? domino autem ipsi, per impatientiam etiam videndi. Quodsi patientiam inissent, liberarentur.

6. Ipsa adeo est, quae fidem et subsequitur et antecedit. Denique Abraham deo credidit et iustitiae deputatus ab illo est; sed fidem eius patientia probavit, cum filium immolare iussus est ad fidei, non tentationem dixerim, sed typicam contestationem. Ceterum deus quem iustitiae deputasset sciebat. Tam grave praeceptum, quod nec domino perfici placebat, patienter et audivit, et si deus voluisset, implesset. Merito ergo benedictus, quia et fidelis; merito fidelis, quia et patiens. Ita fides patientia illuminata; cum in nationes seminaretur, per semen Abrahae, quod est Christus, et gratiam legi superduceret, ampliandae adimplendaeque legi adiutricem suam patientiam praefecit, quod ea sola ad iustitiae doctrinam retro defuisset. Nam olim et oculum pro oculo et dentem pro dente repetebant, et malum malo fenerabant; nondum enim patientia in terris, quia nec fides; scilicet interim impatientia occasionibus

legis fruebatur. Facile erat absente domino patientiae et magistro. Qui postquam supervenit et gratiam fidei patientia composuit, iam nec verbo quidem lacessere nec fatue quidem dicere sine iudicii periculo licet. Prohibita ira, restricti animi, compressa petulantia manus, exemptum linguae venenum, plus lex, quam amisit, invenit, dicente Christo: Diligite inimicos vestros, et maledicentibus benedicite, et orate pro persecutoribus vestris, ut filii sitis patris vestri coelestis [1]). Vides, quem nobis patrem patientia acquirat? Hoc principali praecepto universa patientiae disciplina succincta est, quando ne digne quidem malefacere concessum est.

7. Iam vero percurrentibus nobis caussas impatientiae cetera quoque praecepta suis locis respondebunt. Si detrimento rei familiaris animus concitatur, omni paene in loco contemnendo seculo scripturis dominicis commonetur; nec maior ad pecuniae contemptum exhortatio subiacet, quam quod ipse dominus in nullis divitiis invenitur. Semper pauperes iustificat, divites praedamnat. Ita detrimentorum [2]) patientiae fastidium opulentiae praeministravit, demonstrans per abiectionem divitiarum laesuras quoque earum computandas non esse. Quod ergo nobis appetere minime opus est, quia nec dominus appetivit, detruncatum vel etiam ademptum non aegre sustinere debemus. Cupiditatem omnium malorum radicem [3]) spiritus domini per apostolum pronuntiavit. Eam non in concupiscentia alieni tantum constitutam interpretemur; nam et quod nostrum videtur, alienum est; nihil enim nostrum, quoniam dei omnia, cuius ipsi quoque nos. Itaque si damno affecti impatientes erimus, non de nostro [4]) amissum dolentes, affines cupiditatis deprehendemur. Alienum quaerimus, cum alienum amissum aegre sustinemus. Qui damni impatientia concitatur terrena coelestibus anteponendo, de proximo in deum peccat. Spiritum enim, quem a domino sumpsit, secularis rei gratia concutit. Libenter igitur terrena amittamus, coelestia tueamur. Totum licet seculum pereat, dum patientiam lucrifaciam. Iam qui minutum sibi aliquid aut furto aut vi

1) Matth. 5, 44. 2) Ita codd. Urs. et Wouw. Alii: Ita detrimentum patientiae, fastidium opulentiae praeministravit. 3) 1 Tim. 6, 10. 4) Rigalt.: impatienter senserimus, de non nostro amissum dolentes.

aut etiam ignavia non constanter sustinere constituit, nescio an facile vel ex animo ipse rei suae manum inferre posset in caussa eleemosynae. Quis enim ab alio secari omnino non sustinens, ipse ferrum in corpore suo ducit? Patientia in detrimentis exercitatio est largiendi et communicandi. Non piget donare eum, qui non timet perdere. Alioquin quomodo duas habens tunicas, alteram earum nudo dabit, nisi idem sit, qui auferenti tunicam etiam pallium offerre possit? Quomodo amicos de mammona fabricabimus nobis, si eum in tantum amaverimus, ut amissum non sufferamus? Peribimus cum perdito. Quid hic invenimus, ubi habemus amittere? Gentilium est, omnibus detrimentis impatientiam adhibere, qui rem pecuniariam fortasse animae anteponant. Nam et faciunt, cum lucri cupiditatibus quaestuosa pericula mercimoniorum in mari exercent, cum pecuniae caussa etiam in foro nihil damnationi timendum aggredi dubitant, cum denique ludo et castris sese locant, cum per viam in mores bestiarum latrocinantur. Nos vero secundum diversitatem, qua cum illis sumus, non animam pro pecunia, sed pecuniam pro anima deponere convenit, seu sponte in largiendo seu patienter in amittendo.

8. Ipsam animam ipsumque corpus in seculo isto expositum omnium ad iniuriam gerimus eiusque iniuriae patientiam subimus: minorum deliberatione [1]) laedemur? Absit a servo Christi tale inquinamentum, ut patientia maioribus tentationibus praeparata, in frivolis excidat. Si manu quis tentaverit provocare, praesto est dominica monela: verberanti te, inquit, in faciem etiam alteram genam obverte [2]). Fatigetur improbitas patientia tua. Quivis ictus ille sit dolore et contumelia constrictus, gravius a domino vapulat. Plus improbum illum caedis sustinendo. Ab eo enim vapulabit, cuius gratia sustines. Si linguae amaritudo maledicto sive convitio eruperit, respice dictum: Cum vos maledixerint, gaudete [3]). Dominus ipse maledictus in lege est, et tamen solus est benedictus [4]). Igitur dominum servi consequamur et maledicamur patienter, ut benedicti esse possimus. Si parum aequanimiter audiam dictum aliquod in me

---

1) Pith. et Rig. statuunt scribi posse: de liberatione; Latinius emend. delibatione. 2) Matth. 5, 39. 3) Matth. 5, 12. 4) Deut. 21, 23. Gal. 3, 13.

protervum aut nequam, reddam et ipse amaritudinis vicem necesse est, aut cruciabor impatientia muta. Cum ergo percussero maledictus, quomodo secutus inveniar doctrinam domini, qua traditum est, non vasculorum inquinamentis, sed eorum, quae ex ore promuntur, hominem communicari [1])? Item: manere nos omnis vani et supervacui dicti reatum [2]). Sequitur ergo, ut, a quo nos dominus arcet, idem ab alio aequanimiter pati admoneat. Hic iam de patientiae voluptate. Nam omnis iniuria, seu lingua seu manu incussa, cum patientiam offenderit, eodem exitu dispungetur, quo telum aliquod in petra constantissimae duritiae libratum et obtusum. Concidet enim ibidem irrita opera et infructuosa, et nonnunquam reparcussum in eum, qui emisit, reciproco impetu saeviet. Nempe idcirco quis te laedit, ut doleas, quia fructus laedentis in dolore laesi est. Ergo cum fructum eius everteris non dolendo, ipse doleat necesse est amissione fructus sui. Tunc tu non modo illaesus abis, quod etiam solum tibi sufficit, sed insuper adversarii tui et frustratione oblectatus et dolore defensus. Haec est patientiae utilitas et voluptas.

9. Ne illa quidem impatientiae species excusatur in amissione nostrorum, ubi aliqua doloris patrocinatur affectio. Proponendus est enim respectus denuntiationis apostoli, qui ait: Ne contristemini dormitione cuiusquam, sicut nationes, quae spe carent [3]). Et merito. Credentes enim resurrectionem Christi, nostram quoque credimus, propter quos ille et obiit et resurrexit. Ergo cum constet de resurrectione mortuorum, vacat dolor mortis, vacat et impatientia doloris. Cur ergo doleas, si periisse non credis? Cur impatienter feras subductum interim, quem credis reversurum? Profectio est, quam putas mortem. Non est lugendus qui antecedit, sed plane desiderandus. Id quoque desiderium patientia temperandum. Cur enim immoderate feras abiisse, quem mox subsequeris? Ceterum impatientia in huiusmodi et spei nostrae male ominatur et fidem praevaricatur. Et Christum laedimus cum evocatos quosque ab illo quasi miserandos non aequanimiter accipimus. Cupio, inquit apostolus, recipi iam et esse cum domino [4]). Quanto

---

1) Alii: coinquinari. Cf. Marc. 7, 15.18. 2) Matth. 12, 36.
3) 1 Thess. 4, 13. 4) Phil. 1, 23.

melius ostendit votum? Christianorum ergo votum si alios consecutos impatienter dolemus, ipsi consequi nolumus.

10. Est et alius summus impatientiae stimulus, ultionis libido, negotium curans aut gloriae aut malitiae. Sed et gloria utique vana et malitia nunquam non domino odiosa; hoc quidem loco maxime, cum alterius malitia provocata, superiorem se in exsequenda ultione constituit, et remunerans nequam duplicat quod semel factum est. Ultio penes errorem solatium videtur doloris, penes veritatem certe redarguitur malignitatis. Quid enim refert inter provocantem et provocatum, nisi quod ille prior in maleficio deprehenditur, at ille posterior. Tamen uterque laesi hominis domino reus est, qui omne nequam et prohibet et damnat. Nulla in maleficio ordinis ratio est; nec locus secernit, quod similitudo coniungit. Absolute itaque praecipitur malum malo non rependendum [1]). Par factum par habet meritum. Quomodo id observabimus, si fastiditi ante in fastidio ultionis non erimus [2])? Quem autem honorem litabimus domino deo, si nobis arbitrium defensionis arrogaverimus? Nos utres, vasa fictilia, servulis nostris assumentibus sibi de conservis ultionem graviter offendimur; eosque qui nobis patientiam obtulerint suam, ut memores humilitatis, servitutis, ius dominici honoris diligentes, non probamus modo, sed ampliorem, quam ipsi sibi praesumpsissent, satisfactionem facimus. Id nobis in domino tam iusto ad aestimandum, tam potenti ad perficiendum periclitatur? Quid ergo credimus iudicem illum, si non et ultorem? Hoc se nobis repromittit, dicens [3]): Vindictam mihi, et ego vindicabo, id est, patientiam mihi, et ego patientiam remunerabo. Cum enim dicit [4]): Nolite iudicare, ne iudicemini, nonne patientiam flagitat? Quis enim non iudicabit alium, nisi qui patiens erit non defendendi? Quis idcirco iudicat, ut ignoscat? Ac si ignoscet, tamen iudicantis impatientiam cavit, et honorem unici iudicis, id est dei, abstulit. Quantos vero casus huiusmodi impatientia incursare consuevit [5])? Quotiens poenituit defensionem? Quotiens instantia eius deterior facta est caussis suis? Quoniam nihil impatientia susceptum

1) Rom. 12, 17. 2) Ita cod. Ursini; Rhen. aliique: si fastidientes in fastidio ultionis non erimus! 3) Deut. 32, 35. 4) Matth. 7, 1. 5) Rhen. incusare consueverat!

sine impetu transigi novit, nihil impetu actum, aut non offendit aut corruit aut praeceps abiit. Iam si levius defendaris, insanies, si uberius, oneraberis. Quid mihi cum ultione, cuius modum regere non possum per impatientiam doloris? Quodsi patientiae incubabo, non dolebo, si non dolebo, ulcisci non desiderabo.

11. Post has principales impatientiae materias, ut potuimus, regestas, quid inter ceteras evagemur, quae domi, quae foris? Lata atque diffusa est operatio mali, multiplicia spiritus incitamenta iaculantis, et modo parvula, modo maxima. Sed parvula de sua mediocritate contemnas, maximis pro sua exsuperantia cedas. Ubi minor iniuria, ibi nulla necessitas impatientiae. At ubi maior iniuria, ibi necessarior iniuriae medela, patientia. Certemus igitur quae a malo infliguntur sustinere, ut hostis studium aemulatio nostrae aequanimitatis eludat. Si vero quaedam ipsi in nos aut imprudentia aut sponte etiam superducimus, aeque patienter obeamus, quae nobis imputamus. Quodsi a domino nonnulla credimus incuti, cui magis patientiam quam domino praebeamus? Quin insuper gratulari et gaudere nos docet dignatione divinae castigationis. Ego, inquit, quos diligo, castigo [1]). O servum illum beatum, cuius emendationi dominus instat, cui dignatur irasci, quem admonendi dissimulatione non decipit! Undique igitur adstricti sumus officio patientiae administrandae. Quaqua ex parte aut erroribus nostris aut mali insidiis aut admonitionibus domini intervenit usus, eius officii magna merces, felicitas scilicet. Quos enim felices dominus, nisi patientes nuncupavit, dicendo: Beati pauperes spiritu, illorum est enim regnum coelorum [2]). Nullus profecto spiritu pauper, nisi humilis. Quis enim humilis, nisi patiens? quia nemo subiicere sese potest, sine prima patientia subiectionis ipsius. Beati, inquit, flentes atque lugentes [3]). Quis talia sine patientia tolerat? Itaque talibus et advocatio et risus promittitur. Beati mites [4]). Hoc quidem vocabulo impatientes non licet omnino censeri. Item cum pacificos eodem titulo felicitatis notat et filios dei nuncupat, numquid impatientes pacis affines? Stultus hoc senserit. Cum vero, gaudete et ex-

---

1) Prov. 3, 12. Hebr. 12, 6. Apocal. 3, 19. 2) Matth. 5, 3. 3) Matth. 5, 5. 4) ibid. 5, 4.

sultate, dicit, quotiens vos maledicent et persequentur, merces enim vestra plurima in coelo [1]); it utique non exsultationis impatientiae pollicetur, quia nemo in adversis exsultabit, nisi ante ea contempserit. Nemo contemnet, nisi patientiam gesserit.

12. Quod pacis gratissimae deo attinet disciplinam, quis omnino impatientiae natus vel semel ignoscet fratri suo, non dicam septies, sed septuagies septies? quis iudicium [2]) cum adversario suo dirigens, negotium convenientia solvet, nisi prius animi dolorem, duritiam, amaritudinem, venena scilicet impatientiae amputarit? Quomodo remittes et remittetur tibi, si tenax iniuriae per absentiam patientiae fueris? Nemo convulsus animum in fratrem suum, munus apud altare perficiet, nisi prius reconciliando fratri reversus ad patientiam fuerit. Sol super iram nostram si occiderit, periclitamur. Non licet nobis una die sine patientia manere. At enim cum omnem speciem salutaris disciplinae gubernet, quid mirum, quod etiam poenitentiae ministrat, solitae lapsis subvenire; cum disiuncto matrimonio, ex ea tamen caussa, qua licet seu viro seu feminae ad viduitatis perseverantiam sustineri, haec exspectat, haec exoptat, haec exorat poenitentiam quandoque inituris salutem? Quantum boni utrique confert, alterum non adulterum facit, alterum emendat. Sic et illis dominicarum similitudinum exemplis de patientia sanctis adest. Erroneam ovem patientia pastoris requirit et invenit. Nam impatientia unam facile contemneret; sed laborem inquisitionis patientia suscipit, et humeris insuper advehit baiulus patiens peccatricem derelictam. Illum quoque prodigum filium patientia patris et recipit et vestit et pascit et apud impatientiam irati fratris excusat. Salvus est igitur qui perierat, quia poenitentiam iniit. Poenitentia non perit, quia patientiam invenit. Nam dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, quam apostolus totis viribus sancti spiritus commendat, cuius nisi patientiae disciplinis eruditur? Dilectio, inquit, magnanimis est: ita patientiam sumit. Benefica est: malum patientia non facit. Non aemulatur: id quidem patientiae proprium est. Nec protervum sapit: modestiam de

---

1) Matth. 5, 12. 2) Rhenanus aliique: quis ad iudicem cet.

patientia traxit; non inflatur, non proterit[1]): non enim ad patientiam pertinet. Nec sua requirit, si offert sua, dum alteri prosit; nec incitatur. Ceterum quid impatientiae reliquisset? Ideo, inquit, dilectio omnia sustinet, omnia tolerat, utique quia patiens. Merito ergo nunquam excidet; nam cetera evacuabuntur, consummabuntur. Exhauriuntur linguae, scientiae, prophetiae; permanent fides, spes, dilectio: fides, quam Christi patientia induxit, spes, quam hominis patientia exspectat, dilectio, quam deo magistro patientia comitatur[2]).

13. Usque huc de patientia tandem simplici et uniformi et tantum in animo constituta, quum eadem etiam in corpore demerendo domino multipliciter adlaboret; utpote quae ab ipso domino in corporis quoque virtute edita est, siquidem rector animus facile communicat spiritus invecta cum habitaculo suo. Quae igitur negotiatio patientiae in corpore? Inprimis afflictatio carnis, hostia domino placatoria per humiliationis sacrificium, quum sordes cum angustia victus domino libat, contenta simplici pabulo puroque aquae potu, quum ieiunia coniungit, quum cineri et sacco inolescit. Haec patientia corporis precationes commendat, deprecationes affirmat; haec aures Christi dei aperit, severitatem dispergit, clementiam elicit. Sic ille rex Babylonius[3]), offenso domino, quum squalore et paedore septenni ab humana forma exsulasset, immolata patientia corporis sui et regnum recuperavit et, quod optabilius homini est, satis deo fecit. Iam si altiores et feliciores gradus corporalis patientiae digeramus, eadem sanctitati quoque procurat continentiam carnis. Haec et viduam tenet, et virginem assignat, et voluntarium spadonem ad regna coeli levat[4]). Quod de virtute animi venit, in carne perficitur, carnis patientia in persequutionibus denique procliatur. Si fuga urgeat, adversus incommoda fugae caro militat. Si et carcer premat[5]), caro in vinculis, caro in ligno, caro in solo et in illa paupertate lucis et in illa penuria[6]) mundi. Quum vero producitur ad experimentum felicitatis, ad occasionem secundae intinctionis, ad ipsum divinae se-

1) Rhenanus et alii: non protervit. 2) Cf. 1 Cor. 13, 3—7. 13. 3) Dan. 4, 25 sqq. 4) Matth. 19, 12. 5) Rhenan., ed. Franeker. aliique: praeveniat. 6) Rigalt. penuria, alii: patientia.

dis ascensum, nulla plus illic quam patientia corporis. Si spiritus promptus, sed caro sine patientia infirma [1]), ubi salus spiritus et carnis ipsius? At quum hoc dominus de carne dicit, infirmam pronuntians, quid ei firmandae opus sit, ostendit, patientia scilicet adversus omnem subvertendae fidei vel puniendae paraturam, ut verbera, ut ignem, ut crucem, bestias, gladium constantissime toleret, quae prophetae, quae apostoli sustinendo vicerunt.

14. His patientiae viribus secatur Esaias et de domino non tacet, lapidatur Stephanus et veniam hostibus suis postulat. O felicissimum illum quoque, qui omnem patientiae speciem adversus omnem diaboli vim expunxit! quem non abacti greges, non illae in pecore divitiae, non filii uno ruinae impetu adempti, non ipsius denique corporis in ulcere cruciatus a patientia et fide domino debita exclusit, quem diabolus totis viribus frustra cecidit. Neque enim a respectu dei tot doloribus avocatus ille est; sed constitit nobis in exemplum et testimonium, tam spiritu quam carne, tam animo quam corpore, patientiae perpetrandae, ut neque damnis secularium, nec amissionibus carissimorum, nec corporis quidem conflictationibus succidamus. Quale in illo viro feretrum deus [2]) diabolo exstruxit? Quale vexillum de inimico gloriae suae extulit, quum ille homo ad omnem acervum nuntiorum [3]), nihil ex ore promeret, nisi deo gratias; quum uxorem iam malis delassatam et ad prava remedia suadentem exsecraretur? Quid? ridebat deus; quid? dissecabatur malus, quum Iob immundam ulceris sui redundantiam magna aequanimitate destringeret, quum erumpentes bestiolas inde in eosdem specus et pastus deformatae [4]) carnis ludendo revocaret. Itaque operarius ille victoriae dei, retusis omnibus iaculis tentationum, lorica clypeoque patientiae et integritatem mox corporis a deo recuperavit, et quae amiserat conduplicata possedit. Et si filios quoque restitui voluisset, pater iterum vocaretur. Sed maluit in illo die reddi sibi. Tantum gaudii, securus sic de do-

---

1) Matth. 26, 41. 2) Gelenius et alii: de diabolo. 3) Rhenani ed. I. et Rig. acervum nuntiorum; Gelenius et alii: acerbum nuntium. 4) Codd. mss.: reformasse; Rhen.: foraminosae, Rigalt. reformosae, alii aliter scribendum esse putarunt.

mino, distulit; sustinuit tam voluntariam orbitatem, ne sine aliqua patientia viveret.

15. Adeo satis idoneus patientiae sequester deus. Si iniuriam deposueris penes eum, ultor est; si damnum, restitutor est; si dolorem, medicus est; si mortem, resuscitator est. Quantum patientiae licet, ut deum habeat debitorem? Nec immerito. Omnia enim placita eius tuetur, omnibus mandatis eius intervenit. Fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adiuvat, humilitatem instruit, poenitentiam exspectat, exomologesin assignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat, pauperem consolatur, divitem temperat, infirmum non extendit, valentem non consumit, fidelem delectat, gentilem invitat, servum domino, dominum deo commendat, feminam exornat, virum approbat; amatur in puero, laudatur in iuvene, suspicitur in sene; in omni sexu, in omni aetate formosa est. Age iam sis[1]) et effigiem habitumque eius comprehendamus. Vultus illi tranquillus et placidus, frons pura, nulla moeroris aut irae rugositate contracta; remissa aeque in laetum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate deiectis; os taciturnitatis honore signatum; color, qualis securis et innoxiis; motus frequens capitis in diabolum et minax risus; ceterum amictus circum pectora candidus, et corpori impressus, ut qui nec inflatur nec inquietatur[2]). Sedet enim in throno spiritus eius mitissimi et mansuetissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est tenerae serenitatis, apertus et simplex, quem tertio vidit Helias[3]). Nam ubi deus, ibidem et alumna eius, patientia scilicet. Cum ergo spiritus dei descendit, individua patientia comitatur eum. Si non eam cum spiritu admiserimus, in nobis morabitur semper? imo nescio an diutius perseveret. Sine sua comite ac ministra, omni loco ac tempore angatur necesse est. Quodcunque inimicus eius inflixerit, solus sustinere non poterit, carens instrumento sustinendi.

16. Haec patientiae ratio, haec disciplina, haec opera coelestis et verae, scilicet Christianae: non ut illa patientia

---

1) Edd. omnes: si, quod in sis recte mutavit Fr. Iunius.
2) Rig. et Seml.: inquinatur. 3) 1 Reg. c. 19. Matth. 17, 3 sqq.

gentium terrae, falsa, probrosa. Nam ut in isto quoque domino diabolus aemularetur, quasi plane ex pari (nisi quod ipsa diversitas mali et boni aequaliter magnitudinis par est) docuit et suos patientiam propriam: illam dico, quae maritos dote venales aut lenociniis negotiantes uxorum potestatibus subiicit; quae aucupandis orbitatibus omnem coacti obsequii laborem mentitis affectionibus tolerat; quae ventris operarios contumeliosis patrociniis, subiectione libertatis gulae, addicit[1]). Talia nationes patientiae studia noverunt, et tanti boni nomen foedis operationibus occupant; patientes rivalium et divitum et invitatorum, impatientes solius dei vivunt. Sed viderit sua et sui praesidis[2]) patientia, quam subter ignis exspectat. Ceterum nos amemus patientiam dei, patientiam Christi; rependamus illi, quam pro nobis ipse dependit; offeramus patientiam spiritus, patientiam carnis, qui resurrectionem carnis et spiritus credimus.

DE
BAPTISMO.

1. Felix sacramentum aquae nostrae, qua abluti delictis pristinae caecitatis in vitam aeternam liberamur! Non erit otiosum digestum istud, instruens tam eos, qui cum maxime formantur, quam et illos, qui simpliciter credidisse contenti, non exploratis rationibus traditionum intentatam probabilem fidem per imperitiam portant. Atque adeo nuper conversata istic quaedam de Caiana haeresi vipera

---

1) Rig. contumeliosis patronis subiectione libertatis addicit. Wouwer. e ms. contumeliosos patronis subi. lib. gula addicit. Rhen. vv. ita distingui iubet: quae ventris operarios, contumeliosis patrociniis subiectione libertatis, gulae addicit. 2) Rhenanus: Sed viderint sua et sui praesides, (ed. Fran. et Lat.: suam sui praesides,) quam patientia etc.

venenatissima doctrina sua plerosque rapuit, inprimis baptismum destruens: plane secundum naturam; nam fere viperae et aspides ipsique reguli serpentes arida et inaquosa sectantur. Sed nos pisciculi secundum ΙΧΘΥΝ nostrum Iesum Christum in aqua nascimur, nec aliter, quam in aqua permanendo, salvi sumus. Ita Quintilla monstrosissima, cui nec integre quidem docendi ius erat, optime norat pisciculos necare de aqua auferens.

2. Sed enim quanta vis est perversitatis ad fidem labefactandam vel in totum non recipiendam, ut ex his eam impugnet, ex quibus constat. Nihil adeo est, quod tam obduret mentes hominum, quam simplicitas divinorum operum quae in actu videtur, et magnificentia quae in effectu repromittitur: ut hic quoque quoniam tanta simplicitate sine pompa, sine apparatu novo aliquo, denique sine sumptu homo in aqua demissus et inter pauca verba tinctus non multo vel nihilo mundior resurgit, eo incredibilis existimetur consecutio aeternitatis. Mentior, si non e contrario idolorum sollemnia vel arcana de suggestu et apparatu deque sumptu fidem et auctoritatem sibi exstruunt. Pro misera incredulitas, quae denegas deo proprietates suas, simplicitatem et potestatem! Quid ergo? nonne mirandum et lavacro dilui mortem? Atquin eo magis credendum, si, quia mirandum est, idcirco non creditur. Qualia enim decet esse opera divina, nisi super omnem admirationem? Nos quoque ipsi miramur, sed quia credimus. Ceterum incredulitas miratur, non credit. Miratur enim simplicia quasi vana, magnifica quasi impossibilia. Et sit plane ut putas, satis ad utrumque divina pronuntiatio praecucurrit. Stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientiam eius, et praedifficilia penes homines facilia penes deum [1]). Nam si deus et sapiens et potens, quod etiam praetereuntes eum non negant, merito in adversariis sapientiae potientiaeque, id est in stultitia et impossibilitate, materias operationis suae instituit. Quoniam virtus omnis ex his caussam accipit, a quibus provocatur.

3. Huius memores pronuntiationis tanquam praescriptionis, nihilominus quam stultum et impossibile sit aqua reformari tractamus. Quid utique ista materia tantae digna-

1) 1 Cor. 1, 27. Matth. 19, 26.

tionis meruerit officium, ut opinor, auctoritas liquidi elementi exigenda est. Atquin plurima suppetit, et quidem a primordio. Nam unum ex his est, quae ante omnem mundi suggestum impolita adhuc specie penes deum quiescebant. In primordio, inquit, fecit deus coelum et terram; terra autem erat invisibilis [1]) et incomposita, et tenebrae erant super abyssum, et spiritus dei [2]) super aquas ferebatur [3]). Habes homo inprimis aetatem venerari aquarum, quod antiqua substantia: dehinc dignationem, quod divini spiritus sedes, gratior scilicet ceteris tunc elementis. Nam et tenebrae totae adhuc sine cultu siderum informes, et tristis abyssus, et terra imparata, et coelum rude; solus liquor, semper materia perfecta, laeta, simplex, de suo pura, dignum vectaculum [4]) deo subiiciebat. Quid, quod exinde dispositio mundi modulatricibus quodammodo aquis deo constitit. Nam ut firmamentum coeleste suspenderet in medietate, distinctis aquis fecit, et ut terram aridam suspenderet, segregatis aquis expediit. Ordinato dehinc per elementa mundo cum incolae darentur, primis aquis praeceptum est animas proferre. Primus liquor quod viveret edidit, ne mirum sit in baptismo, si aquae animare noverunt. Nam ipsius quoque hominis figurandi opus sociantibus aquis absolutum est. De terra materia convenit, non tamen habilis nisi humecta et succida, quam scilicet ante quartum diem segregatae aquae in stationem suam superstite humore limo temperarant. Si exinde universa vel plura prosequar, quae elementi istius auctoritate commemorem, quanta vis eius aut gratia, quot ingenia, quot officia, quantum instrumentum mundo ferat, vereor, ne laudes aquae potius quam baptismi rationes videar congregasse; licet eo plenius docerem non esse dubitandum, si materiam, quam in omnibus rebus et operibus suis deus disposuit, etiam in sacramentis propriis parere fecit; si quae vitam terrenam gubernat, et in coelesti procurat.

4. Sed ea satis erit praecerpsisse, in quibus et ratio baptismi recognoscitur prima illa, qua iam tunc etiam ipso habitu praenotabatur ad baptismi figuram, dei spiritum, qui

---

1) Alii: visibilis. Cf. adv. Hermog. c. 23. 2) Alii: domini. Cf. adv. Hermog. c. 3. 3 Gen. 1, 1. 2. 4) Alii: vectabulum, quod praefert Fr. Iunius in libro de anima c. 53.

ab initio supervectabatur super aquas, intinctos reformaturum[1]). Sanctum autem utique super sanctum ferebatur, aut ab eo quod superferebatur, id quod ferebat, sanctitatem mutuabatur, quoniam subiecta quaeque materia eius, quae desuper imminet, qualitatem rapiat necesse est, maxime corporalis spiritalem, et penetrare et insidere facilem per substantiae suae subtilitatem. Ita de sancto sanctificata natura aquarum et ipsa sanctificare concepit. Nemo dicat: numquid ipsis enim aquis tinguimur, quae tunc in primordio fuerunt? non utique ipsis, nisi ex ea parte, qua genus quidem unum, species vero complures. Quod autem generi attributum est, etiam in specie redundat. Ideoque nulla distinctio est, mari quis an stagno, flumine an fonte, lacu an alveo diluatur; nec quicquam refert inter eos, quos Ioannes in Iordane et quos Petrus in Tiberi tinxit, nisi et ille spado, quem Philippus inter vias fortuita aqua tinxit, plus salutis aut minus retulit. Igitur omnes aquae de pristina originis praerogativa sacramentum sanctificationis consequuntur invocato deo. Supervenit enim statim spiritus de coelis et aquis superest, sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificatae vim sanctificandi combibunt[2]). Quamquam ad simplicem actum competat similitudo, ut, quoniam vice sordium delictis inquinamur, aquis abluamur. Sed delicta sicut non in carne comparent, quia nemo super cutem portat maculam idololatriae aut stupri aut fraudis, ita eiusmodi in spiritu sordent, qui est auctor delicti. Spiritus enim dominatur, caro famulatur; tamen utrumque inter se communicant reatum, spiritus ob imperium, caro ob ministerium. Igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interventum, et spiritus in aquis corporaliter diluitur et caro in eisdem spiritaliter mundatur.

5. Sed enim nationes extraneae ab omni intellectu spiritalium potestatem eadem efficacia idolis suis subministrant, sed viduis aquis sibi mentiuntur. Nam et sacris quibusdam per lavacrum initiantur, Isidis alicuius aut Mithrae, ipsos etiam deos suos lavationibus efferunt. Ceterum villas, domos, templa, totasque urbes aspergine cir-

1) Rigalt. supervectabatur, super aquas intinctorum moraturum. 2) In Wouweri ms. haec adscripta sunt: vice sordium aquis abluantur, et Wouw. putat legendum: combibunt, ut et delicta vice sordium aquis abluantur.

cumlatae aquae expiant passim, certe ludis Apollinaribus et Eleusiniis [1]) tinguuntur. Idque se in regenerationem et impunitatem periuriorum suorum agere praesumunt. Item penes veteres quisquis se homicidio infecerat, purgatrice aqua se expiabat. Igitur si de sola natura aquis, quod propria materia sit abluendi in auspicia emundationis, blandiuntur, quanto id verius aquae praestabunt per dei auctoritatem, a quo omnis natura earum constituta est? Si religione aquam medicari putant, quae potior religio, quam dei vivi? Quo agnito, hic quoque studium diaboli recognoscimus res dei aemulantis, cum et ipse baptismum in suis exercet. Quid simile? Immundus emundat, perditor liberat, damnatus absolvit; suam videlicet operam destruet diluens delicta, quae inspirat ipse. Haec quidem in testimonium posita sunt repellentibus fidem, si minime credant rebus dei, quarum affectationibus apud aemulum dei credunt. Annon et alias sine ullo sacramento immundi spiritus aquis incubant, affectantes illam in primordio divini spiritus gestationem? Sciunt opaci quique fontes, et avii quique rivi, et in balneis piscinae et euripi in domibus vel cisternae et putei, qui rapere dicuntur, scilicet per vim spiritus nocentis. Nam et enectos [2]) et lymphatos et hydrophobos vocant, quos aquae necaverunt, aut amentia vel formidine exercuerunt. Quorsum ista retulimus? ne quis durius credat angelum dei sanctum aquis in salutem hominis temperandis adesse, cum angelus malus profanum commercium eiusdem elementi in perniciem hominis frequentet. Angelum aquis intervenire, si novum videtur, exemplum futuri praecucurrit. Piscinam Bethsaidam angelus interveniens commovebat. Observabant, qui valetudinem querebantur; nam si quis praevenerat descendere illuc, queri post lavacrum desinebat. Figura ista medicinae corporalis spiritalem medicinam canebat, ea forma, qua semper carnalia in figura spiritalium antecedunt. Proficiente itaque in hominibus gratia dei, plus aquis et angelo accessit: qui vitia corporis remediabant, nunc spiritum medentur; qui temporalem operabantur salutem, nunc aeternam reformant: qui unum semel anno liberabant, nunc quotidie populos con-

---

1) Cod. Ursini: Eleusiniis; alii: Pelusiis. 2) Wouw. et Rig. apopnictos.

servant, deleta morte per ablutionem delictorum. Exempto scilicet reatu eximitur et poena. Ita restituitur homo deo ad similitudinem eius, qui retro ad imaginem dei fuerat, imago in effigie, similitudo in aeternitate censetur. Recipit enim illum dei spiritum, quem tunc de afflatu eius acceperat, sed post amiserat per delictum.

6. Non quod in aquis spiritum sanctum consequamur, sed in aqua emundati sub angelo spiritui sancto praeparamur. Hic quoque figura praecessit. Sic enim Ioannes ante praecursor domini fuit, praeparans vias eius; ita et angelus baptismi arbiter superventuro spiritui sancto vias dirigit ablutione delictorum, quam fides impetrat obsignata in Patre et Filio et Spiritu Sancto. Nam si in tribus testibus stabit omne verbum, quanto magis, dum habemus per benedictionem eosdem arbitros fidei, quos et sponsores salutis, sufficit ad fiduciam spei nostrae etiam numerus nominum divinorum. Quum autem sub tribus et testatio fidei et sponsio salutis pignerentur, necessario adiicitur ecclesiae mentio, quoniam ubi tres, id est Pater et Filius et Spiritus Sanctus, ibi ecclesia, quae trium corpus est.

7. Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotium solebant. Ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus dicitur a chrismate, quod est unctio, quae domino nomen accommodavit, facta spiritalis, quia spiritu unctus est a deo patre, sicut in Actis: Collecti sunt enim vere in ista civitate adversus sanctum filium tuum, quem unxisti [1]). Sic et in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritaliter proficit, quomodo et ipsius baptismi carnalis actus, quod in aqua mergimur, spiritalis effectus, quod delictis liberamur.

8. Dehinc manus imponitur, per benedictionem advocans et invitans spiritum sanctum. Sane humano ingenio licebit spiritum in aquam arcessere et concorporationem eorum accommodatis desuper manibus alio spiritu tantae claritatis animare, deo autem in suo organo non licebit per manus sanctas sublimitatem modulari spiritalem? Sed est hoc quoque de veteri sacramento, quo nepotes suos ex Ioseph, Ephraim et Manassem, Iacob capitibus impositis et

1) Act. Apost. 4, 27.

intermutatis manibus benedixerit, et quidem ita transversim obliquatis in se, ut Christum deformantes iam tunc portenderent benedictionem in Christum futuram. Tunc ille sanctissimus spiritus super emundata et benedicta corpora libens a patre descendit; super baptismi aquas tanquam pristinam sedem recognoscens conquiescit, columbae figura delapsus in dominum, ut natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis et innocentiae, quod etiam corporaliter ipso felle careat columba. Ideoque, estote, inquit, simplices sicut columbae [1]), ne hoc quidem sine argumento praecedentis figurae. Quemadmodum enim post aquas diluvii, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum, ut ita dixerim, mundi pacem coelestis irae praeco columba terris adnuntiavit dimissa ex arca et cum olea reversa, quod signum etiam apud nationes paci praetenditur: eadem dispositione spiritalis effectus terrae, id est, carni nostrae emergenti de lavacro post vetera delicta columba sancti spiritus advolat, pacem dei afferens, emissa de coelis, ubi ecclesia est arca figurata. Sed mundus rursus deliquit, quo male comparetur baptismus diluvio. Itaque igni destinatur, sicut et homo, qui post baptismum delicta restaurat, ut hoc quoque in signum admonitionis nostrae debeat accipi.

9. Quot igitur patrocinia naturae, quot privilegia gratiae, quot sollemnia disciplinae, figurae, praestructiones, precationes religionem aquae ordinaverunt? Primo quidem quum populus de Aegypto libere expeditus vim regis Aegypti per aquam transgressus evadit, ipsum regem cum totis copiis aqua exstinxit. Quae figura manifestior in baptismi sacramento? Liberantur de seculo nationes per aquam scilicet, et diabolum dominatorem pristinum in aqua oppressum derelinquunt. Item aqua de amaritudinis vitio in suum [2]) commodum suavitatis Mosei ligno remediatur. Lignum illud erat Christus, venenatae et amarae retro naturae venas in saluberrimas aquas baptismi scilicet ex sese remedians. Haec est aqua, quae de comite petra populo defluebat. Si enim petra Christus, sine dubio aqua in Christo baptismum videmus benedici. Quanta aquae gratia penes deum et Christum eius est ad baptismi confirmatio-

1) Matth. 10, 16. 2) Latin. et Rig. in usum com. suavitatis.

nem. Nunquam sine aqua Christus: siquidem et ipse aqua tinguitur; prima rudimenta potestatis suae, vocatus ad nuptias, aqua auspicatur; cum sermonem facit, sitientes ad aquam suam invitat sempiternam; cum de agape docet, aquae calicem fratri[1]) oblatum inter opera dilectionis probat; apud puteum vires resumit; super aquam incedit; libenter transfretat; aquam discentibus ministrat; perseverat testimonium baptismi usque ad passionem; quum deditur in crucem, aqua intervenit, (sciunt Pilati manus); quum vulneratur, aqua de latere prorumpit, (scit lancea militis).

10. Diximus, quantum mediocritati nostrae licuit de universis, quae baptismi religionem struunt; nunc ad reliquum statum eius, aeque ut potero, progrediar de quaestiunculis quibusdam. Baptismus ab Ioanne denuntiatus iam tunc habuit quaestionem, ab ipso quidem domino propositam Pharisaeis, coelestisne is baptismus esset, an vero terrenus? De quo illi non valuerunt constanter respondere, utpote non intelligentes, quia nec credentes. Nos porro quantula fide sumus, tantulo et intellectu possumus aestimare, divinum quidem eum baptismum fuisse, mandatu tamen non et potestate, quod et Ioannem a domino missum legimus in hoc munus, ceterum humanum conditione. Nihil enim coeleste praestabat, sed cbelestibus praeministrabat, poenitentiae scilicet praepositus, quae est in hominis potestate. Denique legis doctores et Pharisaei, qui credere noluerunt nec poenitentiam egere[2]). Quod si poenitentia humanum est, et baptismus ipsius eiusdem conditionis fuerit necesse est, aut daret et spiritum sanctum et remissionem delictorum, si coelestis fuisset. Sed neque peccatum dimittit, neque spiritum indulget, nisi deus solus. Etiam ipse dominus, nisi ipse prius ascenderet ad patrem, aliter negavit spiritum descensurum; id quod dominus nondum conferebat, servus utique praestare non posset. Adeo postea in Actis Apostolorum invenimus, quoniam, qui Ioannis baptismum habebant, non accepissent spiritum sanctum, quem ne auditu quidem noverant. Ergo non erat coeleste, quod coelestia non exhibebat; quum ipsum, quod coeleste in Ioanne fuerat, spiritus prophetiae, post totius spiritus in

---

1) Wouw. et Rig. pauperi; alii: patri. 2) Celenius aliique: agere.

dominum translationem usque adeo defecerit, ut quem praedicaverat, quem advenientem designaverat, postmodum an ipse esset, miserit sciscitatum. Agebatur itaque baptismus poenitentiae quasi candidatus remissionis et sanctificationis in Christo subsecuturae. Nam quod praedicabat baptismum poenitentiae in remissionem delictorum, in futuram remissionem enuntiatum est: siquidem poenitentia antecedit, remissio subsequitur, et hoc est viam praeparare; qui autem praeparat, non idem ipse perficit, sed alii perficiendum procurat. Ipse profitetur sua non esse coelestia, sed Christi, dicendo: Qui de terra est, de terra loquitur; qui de supernis venit, super omnes est [1]). Item in sola se poenitentia tinguere, venturum mox, qui tingueret in spiritu et igni [2]). Scilicet, quia vera et stabilis aquae fides, qua tinguitur in salutem, simulata autem et infirma igni tinguitur in iudicium.

11. Sed ecce, inquiunt, venit dominus et non tinxit; legimus enim: Et tamen is non tinguebat, verum discipuli eius; quia revera ipsum suis manibus tincturum Ioannes praedicasset. Non utique sic intelligendum est, sed simpliciter dictum more communi. Sicut est verbi gratia: Imperator proposuit edictum, aut praefectus fustibus cecidit; numquid ipse proponit, aut numquid ipse caedit? Semper is dicitur facere, cui praeministratur. Ita erit accipiendum: ipse vos tinguet, pro eo quod est: per ipsum tinguemini, vel in ipsum. Sed ne moveat quosdam, quod non ipse tinguebat. In quem enim tingueret? in poenitentiam? quo ergo illi praecursorem? in peccatorum remissionem, quam verbo dabat? in semetipsum, quem humilitate celabat? in spiritum sanctum, qui nondum a patre descenderat? in ecclesiam, quam nondum apostoli struxerant? Itaque tinguebant discipuli eius, ut ministri, ut Ioannes ante praecursor, eodem baptismo Ioannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius nisi postea Christi, qui tunc utique a discentibus dari non poterat, utpote nondum adimpleta gloria domini, nec instructa efficacia lavacri per passionem et resurrectionem, quia nec mors nostra dissolvi posset nisi domini passione, nec vita restitui sine resurrectione ipsius.

---

1) Ioan. 3, 31. 2) Luc. 3, 16.

12. Quum vero praescribitur nemini sine baptismo competere salutem, ex illa maxime pronuntiatione domini, qui ait: Nisi natus ex aqua quis erit, non habet vitam [1]); suboriuntur scrupulosi, imo temerarii retractatus quorundam, quomodo ex ista praescriptione apostolis salus competat, quos tinctos non invenimus in domino, praeter Paulum; imo quum Paulus solus ex illis baptismum Christi induerit, aut praeiudicatum esse de ceterorum periculo, qui careant aqua Christi, ut praescriptio salva sit, aut rescindi praescriptionem, si etiam non tinctis salus statuta est. Audivi, domino teste, eiusmodi, ne quis me tam perditum existimet, ut ultro exagitem libidine stili, quae aliis scrupulum incutiant. Et nunc illis, ut potero, respondebo, qui negant apostolos tinctos. Nam si humanum Ioannis baptismum inierant, et dominicum desiderabant, quatenus unum baptismum definierat ipse dominus, dicens Petro perfundi nolenti: qui semel lavit, non habet necesse rursum [2]); quod utique non tincto non omnino dixisset. Et haec est probatio exserta adversus illos, qui adimunt apostolis etiam Ioannis baptismum, ut destruant aquae sacramentum. An credibile videri potest, in his personis viam tunc domini non praeparatam, id est baptismum Ioannis, quae ad viam domini per totum orbem aperiendam destinabantur? Ipse dominus nullius poenitentiae debitor tinctus est; peccatoribus non fuit necesse? Quid ergo? alii tincti non sunt [3])? non tamen comites Christi, sed aemuli fidei, legis doctores et Pharisaei. Unde et suggeritur, quum adversantes domino tingui noluerint, eos, qui dominum sequebantur, tinctos fuisse nec cum aemulis suis sapuisse, maxime quando dominus, cui adhaerebant, testimonio Ioannem extulisset: Nemo, dicens, maior inter natos feminarum Ioanne baptizatore [4]). Alii plane satis coacte iniiciunt, tunc apostolos baptismi vicem implesse, quum in navicula fluctibus adspersi operti sunt; ipsum quoque Petrum per mare ingredientem satis mersum. Ut opinor autem, aliud adspergi vel intercipi violentia maris, aliud tingui disciplina religionis. Ceterum navicula illa figuram ecclesiae praeferebat, quod in

---

1) Ioan. 3, 5. 2) Ioan. 13, 6. 3) Ita Pamel. et Rig.; alii: Quod ergo alii tincti non sunt, non tamen cet. 4) Matth. 11, 11.

mari, id est seculo, fluctibus, id est, persecutionibus et tentationibus inquietatur, domino per patientiam velut dormiente, donec orationibus sanctorum in ultimis suscitatus compescat seculum et tranquillitatem suis reddat. Nunc sive tincti quoquo modo fuerunt, sive illoti perseveraverunt, ut et illud dictum domini de uno lavacro sub Petri persona ad nos tantummodo spectet; de salute tamen apostolorum satis temerarium est aestimare, quia[1]) illis vel primae allectionis et exinde individuae cum illo familiaritatis praerogativa compendium baptismi conferre posset. Opinor, sequebantur[2]) illum, qui credenti cuique salutem pollicebatur. Fides tua te, aiebat, salvum fecit, et remittuntur tibi peccata[3]), credenti utique, nec tamen tincto. Id si apostolis defuit, nescio quorum fides uno verbo domini suscitata teloneum dereliquit, patrem et navem et artem, qua vitam sustentabat, deseruit, patris exsequias despexit, summum illud domini praeceptum: qui patrem aut matrem mihi praetulerit, non est me dignus[4]), ante perfecit quam audivit.

13. Hic ergo scelestissimi illi provocant quaestiones. Adeo dicunt: baptismus non est necessarius, quibus fides satis est; nam et Abraham nullius aquae nisi fidei sacramento deo placuit. Sed in omnibus posteriora concludunt, et sequentia antecedentibus praevalent. Fuerit salus retro per fidem nudam ante domini passionem et resurrectionem. At ubi fides aucta est credendi in nativitatem, passionem, resurrectionemque eius, addita est ampliatio sacramento, obsignatio baptismi, vestimentum quodammodo fidei, quae retro erat nuda, nec potentiam habuit sine sua lege. Lex enim tinguendi imposita est et forma praescripta. Ite, inquit, docete nationes, tinguentes eas in nomen Patris et Filii et Spiritus sancti[5]). Huic legi collata definitio illa: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum coelorum[6]), obstrinxit fidem ad baptismi necessitatem. Itaque omnes exinde credentes tinguebantur. Tunc

---

1) Wouw. et Rig.: quia non illis. 2) Iunius emend. exinde individuae familiaritatis cum illo praerogativa comp. bapt. conf. posset. Opinor, sequ. cet. Rig. posset, cum illi, opinor, sequebantur cet. Semler. cum ceteris edidit: indiv. famil. praerogativa c. b. c. posset. Cum illo, opinor, sequ. illum etc. 3) Marc. 10, 52. 4) Matth. 10, 37. 5) Matth. 28, 19. 6) Ioan. 3, 5.

et Paulus, ubi credidit, tinctus est. Et hoc est quod dominus in illa plaga orbationis praeceperat: Exsurge, dicens, et introi Damascum, illic tibi demonstrabitur, quid debeas agere [1]), scilicet tingui, quod solum ei deerat; alioquin satis didicerat atque crediderat Nazarenum esse dominum dei filium.

14. Sed de ipso apostolo revolvunt, quod dixerit: non enim me ad tinguendum Christus misit [2]), quasi hoc argumento baptismus adimatur. Cur enim tinxit Gaium et Crispum et Stephanae domum? quamquam, etsi non eum miserat Christus ad tinguendum, tamen aliis apostolis praeceperat tinguere. Verum haec pro conditione tunc temporis ad Corinthios scripta sunt, quoniam schismata et dissensiones inter illos movebantur, dum alius Paulo deputat, alius Apollo. Propter quod pacificus apostolus, ne sibi omnia defendere videretur, non ad tinguendum ait se missum, sed ad praedicandum. Nam et prius est praedicare, posterius tinguere, si prius praedicatum. Puto autem, licuit et tinguere, cui licuit praedicare.

15. Nescio si quid amplius ad controversiam baptismi ventilatur. Sane retexam, quod supra omisi, ne imminentes sensus videar intercidere. Unus omnino baptismus est nobis tam ex domini evangelio quam ex apostoli litteris, quoniam unus dominus et unum baptismum et una ecclesia in coelis. Sed circa haereticos sane quid custodiendum sit, digne quis retractet; ad nos enim editum est. Haeretici autem nullum habent consortium nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis. Non debeo in illis cognoscere, quod mihi est praeceptum, quia non idem deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est idem, ideoque nec baptismus unus, quia non idem; quem quum rite non habeant, sine dubio non habent, nec capit numerari, quod non habetur; ita nec possunt accipere, quia non habent. Sed de isto plenius iam nobis in graeco digestum est. Semel ergo lavacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet. Ceterum Israël Iudaeus quotidie lavat, quia quotidie inquinatur. Quod ne in nobis quoque factitaretur, propterea de uno lavacro definitum est. Felix aqua, quae semel abluit, quae

1) Act. 9. 6. 2) 1 Cor. 1, 17.

ludribrio peccatoribus non est, quae non assiduitate sordium infecta rursus quos diluit inquinat.

16. Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, unum et ipsum, sanguinis scilicet: de quo dominus: habeo, inquit, baptismo tingui [1]), quum iam tinctus fuisset. Venerat enim per aquam et sanguinem, sicut Ioannes [2]) scripsit, ut aqua tingueretur, sanguine glorificaretur, proinde nos faceret [3]) aqua vocatos, sanguine electos. Hos duos baptismos de vulnere perfossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem eius crederent, aqua lavarentur, qui aqua lavissent, etiam sanguinem potarent. Hic est baptismus, qui lavacrum et non acceptum repraesentat et perditum reddit.

17. Superest ad concludendam materiolam de observatione quoque dandi et accipiendi baptismum commonefacere. Dandi quidem habet ius summus sacerdos, qui est episcopus; dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate, propter ecclesiae honorem, quo salvo, salva pax est. Alioquin etiam laicis ius est, (quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari potest,) nisi episcopi iam aut presbyteri aut diaconi vocantur discentes. Domini sermo non debet abscondi ab ullo. Proinde et baptismus, aeque dei census, ab omnibus exerceri potest. Sed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modestiae incumbit, quum ea maioribus competat, ne sibi adsumant dicatum episcopis officium [episcopatus] [4]). Aemulatio schismatum mater est. Omnia licere dixit sanctissimus apostolus, sed non omnia expedire [5]). Sufficiat scilicet, in necessitatibus utaris, sicubi aut loci aut temporis aut personae conditio compellit. Tunc enim constantia succurrentis excipitur, quum urget circumstantia periclitantis, quoniam reus erit perditi hominis, si supersederit praestare, quod libere potuit. Petulantia autem mulieris, quae usurpavit docere, utique non etiam tinguendi ius sibi pariet, nisi si quae nova bestia

---

1) Luc. 12, 50. 2) 1 Ioa. 5, 6. 3) Legitur in codd. proinde nos facere aq. Semler et ed. Fran. Proinde ut nos faceret — electos, hos — emisit. Quia qui etc. Recepimus a Rigaltio probatam Wouwerii emendationem. Idem in sqq. Hic est baptismus, nempe sanguinis, sive martyrium, qui lavacrum — reddit. 4) Hoc vocabulum a librario quodam margini adscriptum in textum illatum esse arbitror. Iunius: officium. Episcopatus aemulatio etc. 5) 1 Cor. 6, 12. 10, 23.

evenerit similis pristinae, ut, quemadmodum illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. Quodsi quae Paulo perperam adscripta sunt [1]), ad licentiam mulierum docendi tinguendique defendunt; sciant in Asia presbyterum, qui eam scripturam construxit, quasi titulo Pauli de suo cumulans, convictum atque confessum, id se amore Pauli fecisse, loco decessisse. Quam enim fidei proximum videretur, ut is docendi et tinguendi daret feminae potestatem, qui ne discere quidem constanter mulieri permisit? Taceant, inquit, et domi maritos suos consulant [2]).

18. Ceterum baptismum non temere credendum esse sciunt, quorum officium est. Omni petenti te dato [3]), suum habet titulum perinde ad eleemosynam pertinentem. Imo illud potius perspiciendum: Nolite dare sanctum canibus et porcis proiicere margaritas vestras, et manus ne facile imposueris, ne participes aliena delicta [4]). Si Philippus tam facile tinxit eunuchum, recogitemus manifestam et exsertam dignationem domini intercessisse. Spiritus Philippo praeceperat in eam viam pertendere; spado et ipse inventus est non otiosus, nec qui subito tingui concupisceret, sed ad templum orandi gratia profectus, scripturae divinae impressus, sic oportebat deprendi, cui ultro deus apostolum miserat, quem rursus spiritus, ut se curriculo eunuchi adiungeret, iussit, scriptura ipsius fidei occurrit in tempore, exhortatus adsumitur, dominus ostenditur, fides non moratur, aqua non exspectatur, apostolus perfecto negotio eripitur. Sed et Paulus revera cito tinctus est; cito enim cognoverat Simon [5]) hospes vas eum esse electionis constitutum. Dei dignatio suas praemittit praerogativas; omnis petitio et decipere et decipi potest. Itaque pro cuiusque personae conditione ac dispositione, etiam aetate cunctatio baptismi utilior est, praecipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est, sponsores etiam periculo ingeri, qui et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt et proventu malae indolis falli? Ait quidem dominus: Nolite illos prohibere ad me venire [6]). Veniant

---

1) Ita h. l. auctoritate cod. Ursini emendavit Rigalt.; Wouw.: adscripta sunt, scriptum Teclae ad lic. Ceteri: scripta legunt, exemplum Teclae ad lic. 2) 1 Cor. 14, 34. 3) Luc. 6, 30. 4) Matth. 7, 6. 1 Tim. 5, 22. 5) Rhen. et Rig. Simon, ed. Fran. Iudas, Latin. Ananias. 6) Matth. 19, 14.

ergo, dum adolescunt; veniant, dum discunt, dum quo veniant docentur; fiant Christiani, quum Christum nosse potuerint. Quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum? Cautius agetur in secularibus, ut cui substantia terrena non creditur, divina credatur. Norint petere salutem, ut petenti dedisse videaris. Non minore de caussa innupti quoque procrastinandi, in quibus tentatio praeparata est tam virginibus per maturitatem, quam viduis per vacationem, donec aut nubant aut continentiae corroborentur. Si qui pondus intelligant baptismi, magis timebunt consecutionem quam dilationem; fides integra secura est de salute.

19. Diem baptismo sollemniorem Pascha praestat, cum et passio domini, in quam tinguimur, adimpleta est. Nec incongruenter quis ad figuram interpretabitur, quod cum ultimum Pascha dominus esset acturus, missis discipulis ad praeparandum: Invenietis, inquit, hominem aquam baiulantem [1]). Paschae celebrandae locum de signo aquae ostendit. Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est, quo et domini resurrectio inter discipulos frequentata est, et gratia spiritus sancti dedicata, et spes adventus domini subostensa, quod tunc, in coelos recuperato eo, angeli ad apostolos dixerunt sic venturum, quemadmodum et in coelos conscendit, utique in Pentecoste. Sed enim Hieremias cum dicit: et congregabo illos ab extremis terrae in die festo [2]), Paschae diem significat et Pentecostes, qui est proprie dies festus. Ceterum omnis dies domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de sollemnitate interest, de gratia nihil refert.

20. Ingressuros baptismum orationibus crebris, ieiuniis et geniculationibus et pervigiliis orare oportet et cum confessione omnium retro delictorum, ut exponant etiam baptismum Ioannis. Tinguebantur, inquit, confitentes delicta sua [3]). Nobis gratulandum est, si non publice confitemur iniquitates aut turpitudines nostras. Simul enim et de pristinis satisfacimus conflictatione carnis et spiritus, et subsecuturis tentationibus munimenta praestruimus. Vigilate et orate, inquit, ne incidatis in tentationem [4]). Et ideo,

---

1) Marc. 14, 13. 2) Ierem. 31, 8. 3) Matth. 3, 6.
4) Matth. 26, 41.

credo, tentati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum dominum destituerint, et qui cum eo perstiterit et gladio sit usus, ter etiam negaverit; nam et praecesserat dictum, neminem intentatum regna coelestia consecuturum [1]). Ipsum dominum post lavacrum statim tentationes circumsteterunt quadraginta diebus ieiuniis functum. Ergo et nos, dicet aliquis, a lavacro potius ieiunare oportet. Et quis enim prohibet, nisi necessitas gaudii et gratulatio salutis? Sed dominus, quantum existimo, de figura Israëlis exprobrationem in ipsum retorsit. Namque populus mare transgressus et in solitudine translatus per quadraginta annos, illic cum divinis copiis aleretur, nihilominus ventris et gulae meminerat, quam dei. Deinde dominus post aquam segregatus in deserto, quadraginta dierum ieiunia emensus ostendit non pane vivere hominem dei, sed dei verbo, tentationesque plenitudini et immoderantiae ventris appositas abstinentia elidi. Igitur benedicti, quos gratia dei exspectat, cum de illo sanctissimo lavacro novi natalis ascenditis et primas manus apud matrem cum fratribus aperitis, petite de patre, petite de domino, peculia, gratias, distributiones charismatum subiiciente. Petite, et accipietis, inquit [2]). Quaesistis enim, et invenistis; pulsastis, et apertum est vobis. Tantum oro, ut, cum petitis, etiam Tertulliani peccatoris memineritis.

DE POENITENTIA.

1. Poenitentiam hoc genus hominum, quod et ipsi retro fuimus, caeci, sine domini lumine, natura tenus norunt passionem animi quandam esse, quae veniat de offensa sententiae prioris [3]). Ceterum a ratione eius tantum ab-

1) Luc. 22, 28. 29. 2) Matth. 7, 7. 3) Seml.: sententiae peioris.

sunt, quantum ab ipso rationis auctore: quippe res dei ratio; quia deus omnium conditor, nihil non ratione providit, disposuit, ordinavit, nihil non ratione tractari intelligique voluit. Igitur ignorantes quique deum, rem quoque eius ignorent necesse est, quia nullus omnino thesaurus extraneis patet. Itaque universam vitae conversationem sine gubernaculo rationis transfretantes, imminentem seculo procellam vitare non norunt. Quam autem in poenitentiae actu irrationabiliter [1]) deversentur, vel uno isto satis erit expedire, cum illam etiam in bonis factis suis adhibent. Poenitet fidei, amoris, simplicitatis, patientiae, misericordiae, prout quid in ingratiam cecidit. Semetipsos exsecrantur, quia benefecerint, eamque maxime poenitentiae speciem, quae optimis operibus irrogatur, in corde figunt, meminisse curantes, ne quid boni rursus praestent; contra poenitentiae malorum levius incubant [2]); denique facilius per eandem delinquunt, quam per eandem recte faciunt.

2. Quod si dei ac per hoc rationis quoque compotes agerent, merita primo poenitentiae expenderent, nec unquam eam ad augmentum [3]) perversae emendationis adhiberent; modum denique poenitendi temperarent, quia et delinquendi tenerent, timentes dominum scilicet. Sed ubi metus nullus, emendatio proinde nulla; ubi emendatio nulla, poenitentia necessario vana: quia caret fructu suo, cui eam deus sevit, id est, hominis saluti. Nam deus post tot ac tanta delicta humanae temeritatis, a principe generis Adam auspicata, post condemnatum hominem cum seculi dote, post eiectum paradiso mortique subiectum, cum rursus ad suam misericordiam maturavisset, iam inde in semetipso poenitentiam dedicavit, rescissa sententia irarum pristinarum, ignoscere pactus operi et imagini suae. Itaque et populum sibi congregavit, et multis bonitatis suae largitionibus fovit, et ingratissimum totiens expertus, ad poenitentiam semper hortatus est, et prophetando universorum prophetarum emisit ora; mox gratiam pollicitus, quam in extremitatibus temporum per spiritum suum universo orbi illuminaturus esset, praeire intinctionem poenitentiae iussit, ut

1) Rig. irrationaliter. 2) Ita e cod. Gorz. h. l. emendavit Rhen.; Semler: maxime patientiae speciem — in corde figunt, (Rig. fingunt,) — contra patientiae malum etc. 3) Wouw. et Rig. ad argumentum.

quos per gratiam vocaret ad promissionem semini Abraham destinatam, per poenitentiae subsignationem ante componeret. Non tacet Ioannes, poenitentiam initote, dicens[1]), iam enim salus nationibus appropinquabit, dominus scilicet, afferens secundum dei promissum. Cui praeministrans poenitentiam destinabat purgandis mentibus propositam, uti quicquid error vetus inquinasset, quicquid in corde hominis ignorantia contaminasset, id poenitentia verrens et radens et foras abiiciens mundam pectoris domum superventuro spiritui sancto paret, quo se ille cum coelestibus bonis libens inferat. Horum bonorum unus est titulus, salus hominis, criminum pristinorum abolitione praemissa. Haec poenitentiae caussa, haec opera negotium divinae misericordiae curans. Quod homini proficit, deo servit. Ceterum ratio eius, quam cognito domino discimus, certam formam tenet, ne bonis unquam factis cogitatisve quasi violenta aliqua manus iniiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratam non habet, utpote suorum, quorum cum auctor et defensor sit, necesse est proinde et acceptator; si acceptator, etiam remunerator. Viderit ergo ingratia hominum, si etiam bonis factis poenitentiam cogit. Viderit et gratia, si captatio eius ad benefaciendum incitamento est, terrena, mortalis utraque. Quantulum enim compendii, si grato benefeceris? vel dispendii, si ingrato? Bonum factum deum habet debitorem, sicuti et malum, quia iudex omnis remunerator est caussae. At cum iudex deus iustitiae carissime sibi exigendae tuendaeque praesideat, et in eam omnem summam disciplinae suae sanciat, dubitandum est, sicut in universis actibus nostris, ita in poenitentiae quoque caussa iustitiam deo praestandam esse? quod quidem ita impleri licebit, si peccatis solummodo adhibeatur. Porro peccatum nisi malum factum dici non meretur, nec quisquam benefaciendo delinquit. Quodsi non delinquit, cur poenitentiam invadit, delinquentium privatum? Cur malitiae officium bonitati suae imponit? Ita evenit, ut, cum aliquid ubi non oportet adhibetur, illic ubi oportet negligatur.

3. Quorum ergo poenitentia iusta et debita videatur, id est, quae delicto deputanda sint, locus quidem expostulat denotare, sed otiosum videri potest. Domino enim

1) Matth. 3, 2.

cognito, ultro spiritus a suo autore respectus emergit ad notitiam veritatis, et admissus ad dominica praecepta ex ipsis statim eruditur, id peccato deputandum, a quo deus arceat. Quoniam cum deum grande quid boni constet esse, utique bono nisi malum non displiceret, quod inter contraria sibi nulla amicitia est. Perstringere tamen non pigebit, delictorum quaedam esse carnalia, id est, corporalia, quaedam vero spiritalia. Nam cum ex hac duplicis substantiae congregatione confectus homo sit, non aliunde delinquit, quam unde constat. Sed non eo inter se differunt, quod corpus et spiritus duo sunt, (alioquin eo magis paria sunt, quia duo unum efficiunt,) ne quis pro diversitate materiarum peccata eorum discernat, ut alterum altero levius aut gravius existimet. Siquidem et caro et spiritus dei res, alia manu eius expressa, alia afflatu eius consummata. Cum ergo ex pari ad dominum pertineant, quodcunque eorum deliquerit, ex pari dominum offendit. An tu discernas actus carnis et spiritus, quorum et in vita et in morte et in resurrectione tantum communionis atque consortii est, ut pariter tunc aut in vitam aut in iudicium suscitentur, quia scilicet pariter aut deliquerint aut innocenter egerint. Hoc eo praemiserimus, ut non minorem alteri quam utrique parti, si quid deliquerit, poenitentiae necessitatem intelligamus impendere. Communis reatus amborum est, communis et iudex, deus scilicet; communis igitur et poenitentiae medela. Exinde spiritalia et corporalia nominantur, quod delictum omne aut agitur aut cogitatur, ut corporale sit, quod in facto est, quia factum, ut corpus, et videri et contingi habet, spiritale vero, quod in animo est, quia spiritus neque videtur, neque tenetur. Per quod ostenditur, non facti solum, verum et voluntatis delicta vitanda et poenitentia purganda esse. Neque enim, si mediocritas humana e factis [1]) solum iudicat, quia voluntatis latebris par non est, idcirco crimina eius etiam sub deo negligamus. Deus in omnia sufficit. Nihil a conspectu eius remotum, unde omnino delinquitur, quia non ignorat, nec omittit, quominus in iudicium decernat. Dissimulator et praevaricator perspicaciae suae non est. Quid, quod voluntas facti

1) Libri mss. et edd. factis; Latin. et Rigalt. facti. Praepositionem e, quae facillime excidit, inserendam esse putavimus.

origo est? Viderint enim, si qua casui aut necessitati aut ignorantiae imputantur, quibus exceptis iam non nisi voluntate delinquitur. Cum ergo facti origo est, non tanto potior ad poenam est, quanto principalis ad culpam, quae ne tunc quidem liberatur, cum aliqua difficultas perpetrationem eius intercipit. Ipsa enim sibi imputatur, nec excusari poterit per illam perficiendi infelicitatem, operata quod suum fuerat. Denique dominus quemadmodum se adiectionem legi superstruere demonstrat, nisi et voluntatis interdicendo delicta? cum adulterum non eum solum definit, qui cominus in alienum matrimonium cecidisset, verum etiam illum, qui aspectus concupiscentia contaminasset. Adeo quod prohibetur administrare, satis periculose animus sibi repraesentat et temere per voluntatem expungit effectum. Cuius voluntatis cum vis tanta sit, ut non solatium sui saturans pro facto cedat, pro facto ergo plectetur. Vanissimum est dicere: volui, nec tamen feci. Atquin perficere debes, quia vis, aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipse conscientiae tuae confessione pronuntias. Nam si bonum concupisceres, perficere gestisses; porro sicut malum non perficis, nec concupiscere debueras. Quaqua te constitueris, crimine astringeris, quia aut malum volueris, aut bonum non adimpleveris.

4. Omnibus ergo delictis seu carne seu spiritu seu facto seu voluntate commissis qui poenam per iudicium destinavit, idem et veniam per poenitentiam spopondit, dicens ad populum: Poenitere [1]), et salvum faciam te. Et iterum: Vivo, inquit, dominus, et poenitentiam malo quam mortem [2]). Ergo poenitentia vita est, cum praeponitur morti. Eam tu peccator, mei similis, (imo me minor, ego enim praestantiam in delictis meam agnosco,) ita invade, ita amplexare, ut naufragus alicuius tabulae fidem. Haec te peccatorum fluctibus mersum, prolevabit et in portum divinae clementiae protelabit. Rape occasionem inopinatae felicitatis, ut ille tu nihil quondam penes deum, nisi stilla situlae et arcae pulvis et vasculum figuli [3]), arbor exinde fias illa, quae penes aquas seritur et in foliis perennat et

1) Wouw. e ms. Poeniteat te. 2) Ezech. 18, 21. 23. 33, 11 sqq. 3) Ies. 40, 15. 64, 8. Ier. 19, 11. Rom. 9, 20. 21.

tempore suo fructus agit[1]), quae non ignem, non securim videbit[2]). Poeniteat errorum reperta veritate, poeniteat amasse quae deus non amat, quando ne nos quidem ipsi servulis nostris ea, quibus offendimur, non odisse permittimus. Obsequii enim ratio in similitudine animorum constituta est. De bono poenitentiae enumerando diffusa et per hoc magno eloquio committenda materia est. Nos vero pro nostris angustiis unum inculcamus, bonum atque optimum esse, quod deus praecipit. Audaciam existimo, de bono divini praecepti disputare. Neque enim quia bonum est, idcirco auscultare debemus, sed quia deus praecepit. Ad exhibitionem obsequii prior est maiestas divinae potestatis, prior est auctoritas imperantis, quam utilitas servientis. Bonum est poenitere, an non? Quid revolvis? deus praecipit. At enim ille non praecipit tantum, sed etiam hortatur; invitat praemio, salute[3]); iurans etiam, vivo[4]), dicens, cupit credi sibi. O beatos nos, quorum caussa deus iurat! O miserrimos, si nec iuranti domino credimus! Quod igitur deus tantopere commendat, quod etiam humano more sub deieratione testatur, summa utique gravitate et aggredi et custodire debemus, ut in asseveratione divinae gratiae permanentes, in fructu quoque eius et emolumento proinde perseverare possimus.

5. Hoc enim dico, poenitentiam, quae per dei gratiam ostensa et indicta nobis in gratiam nos domino revocat, semel cognitam atque susceptam nunquam posthac iteratione delicti resignari oportere. Iam quidem nullum ignorantiae praetextum tibi patrocinatur, quod domino agnito praeceptisque eius admissis, denique poenitentia delictorum functus, rursus te in delicta restituis. Ita in quantum ignorantia segregaris, in tantum contumaciae agglutinaris. Nam si idcirco te deliquisse poenituerat, quia dominum coeperas timere, cur, quod metus gratia gessisti, rescindere maluisti, nisi quia metuere desisti? Neque enim timorem alia res, quam contumacia subvertit. Cum etiam ignorantes dominum nulla exceptio tucatur a poena, quia deum

---

1) Ps. 1, 3. 2) Matth. 3, 10. 3) Rhen. et Seml.: invitat praemio salutem, Ciaconius: praemio salutis, Rig. praemio, salute. 4) Ezech. 33, 11.

in aperto constitutum et vel ex ipsis coelestibus bonis comprehensibilem ignorari non licet, quanto cognitum despici periculosum est? Despicit porro, qui bonorum ac malorum intellectum ab illo consecutus, quod intelligit fugiendum quodque iam fugit resumens, intellectui suo, id est, dei dono, contumeliam facit; respuit datorem, cum datum deserit, negat beneficum, cum beneficium non honorat. Quemadmodum ei potest placere, cuius munus sibi displicet? Ita in dominum non modo contumax, sed etiam ingratus apparet. Ceterum non leviter in dominum peccat, qui, quum aemulo eius diabolo poenitentia renuntiasset et hoc nomine illum domino subiecisset, rursus eundem regressu suo erigit et exsultationem eius seipsum facit, ut denuo malus recuperata praeda sua adversus dominum gaudeat. Nonne, quod dicere quoque periculosum est, sed ad aedificationem proferendum est, diabolum domino praeponit? Comparationem enim videtur egisse, qui utrumque cognoverit, et indicato pronuntiasse eum meliorem, cuius se rursus esse maluerit. Ita qui per delictorum poenitentiam instituerat domino satisfacere, diabolo per aliam poenitentiae poenitentiam satisfaciet, eritque tanto magis perosus deo, quanto aemulo eius acceptus. Sed aiunt quidam, satis deum habere, si corde et animo suspiciatur, licet actu minus fiat; itaque se salvo metu et fide peccare, hoc est, salva castitate matrimonia violare, salva pietate parenti venenum temperare. Sic ergo et ipsi salva venia in gehennam detrudentur, dum salvo metu peccant. Primum exemplum perversitatis, quia timent, delinquunt; opinor, non delinquerent, si non timerent. Igitur, qui deum nolit offensum, nec reverearur omnino, si timor offendendi patrocinium est. Sed ista ingenia de semine hypocritarum pullulare consuerunt, quorum individua cum diabolo amicitia est, quorum poenitentia nunquam fidelis.

6. Quicquid ergo mediocritas nostra ad poenitentiam semel capessendam et perpetuo continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos domino spectat, ut omnis salutis in promerendo deo petitores, sed praecipue novitiolis istis imminet, qui cum maxime incipiunt divinis sermonibus aures rigare, quique catuli infantiae adhuc recentis nec perfectis luminibus incerta reptant; et dicunt quidem

pristinis se[1]) renuntiare, et poenitentiam assumunt, sed includere eam negligunt. Interpellat enim illos ad desiderandum ex pristinis aliquid, ipse finis desiderandi; velut poma cum iam in acorem vel amaritudinem senescere incipiunt, ex parte aliqua tamen adhuc ipsi gratiae suae adulantur. Omne praeterea cunctationis et tergiversationis erga poenitentiam vitium praesumptio intinctionis importat. Certi enim indubitatae veniae delictorum, medium tempus interim furantur, et commeatum sibi faciunt delinquendi, quam eruditionem non delinquendi. Quam porro ineptum, quam iniquum, poenitentiam non adimplere et veniam delictorum sustinere? Hoc est, pretium non exhibere, ad mercem manum emittere. Hoc enim pretio dominus veniam addicere instituit; hac poenitentiae compensatione redimendam proponit impunitatem. Si ergo qui venditant, prius numum, quo paciscuntur, examinant, ne scalptus, neve rasus, ne adulter; etiam dominum credimus poenitentiae probationem prius inire, tantam nobis mercedem perennis scilicet vitae concessurum. Sed differamus tantisper poenitentiae veritatem. Tunc, opinor, emendatos liquebit, cum absolvimur; nullo pacto; sed cum pendente venia poena prospicitur, cum adhuc liberari non meremur, ut possimus mereri, cum deus comminatur, non cum ignoscit. Quis enim servus, postquam libertate mutatus est, furta sua et fugas sibi imputat? Quis miles, postquam castris suis emissus, pro notis suis satagit? Peccator ante veniam deflere se debet, quia tempus poenitentiae idem est[2]) quod periculi et timoris. Neque ego renuo divinum beneficium, id est, abolitionem delictorum, inituris aquam omnimodo salvum esse; sed ut eo pervenire contingat, elaborandum est. Quis enim tibi tam infidae poenitentiae viro, asperginem unam cuiuslibet aquae commodabit? Furto quidem aggredi et praepositum huius rei asseverationibus tuis circumduci facile est; sed deus thesauro suo providet, nec sinit obrepere indignos. Quid denique ait? Nihil occultum, quod non revelabitur[3]). Quantascunque tenebras factis tuis superstruxeris, deus lumen est. Quidam autem sic opinantur, quasi deus necesse habeat praestare etiam indignis, quod

1) Edd. omnes: pristinis renuntiare. 2) Ed. Fran. et Rigalt. idem quod, ceteri: id est, quod. 3) Luc. 8, 17.

spopondit, et liberalitatem eius faciunt servitutem. Quodsi necessitate nobis symbolum mortis indulget, ergo invitus facit[1])? Quis enim permittit permansurum id, quod tribuerit invitus? Non enim multi postea excidunt? non a multis donum illud aufertur? Hi sunt scilicet, qui obrepunt, qui poenitentiae fidem aggressi, super arenas domum ruituram collocant. Nemo ergo sibi aduletur, quia inter auditorum tirocinia deputatur, quasi eo etiam nunc sibi delinquere liceat. Dominum simul cognoveris, timeas; simul inspexeris, reverearis. Ceterum quid te cognovisse interest, cum iisdem incubas, quibus retro ignarus? Quid autem te a perfecto dei servo[2]) separat? An alius est intinctis Christus, alius audientibus? Num spes alia vel merces, alia formido iudicii, alia necessitas poenitentiae? Lavacrum illud obsignatio est fidei, quae fides a poenitentiae fide incipitur et commendatur. Non ideo abluimur, ut delinquere desinamus, quoniam iam corde loti sumus. Haec enim prima audientis intinctio est, metus integer. Exinde, quoad dominum senseris, fides sana, conscientia semel poenitentiam amplexata. Ceterum si ab aquis peccare desistimus, necessitate, non sponte, innocentiam induimus. Quis ergo in bonitate praecellens? cui non licet, an cui displicet malo esse? qui iubetur, an qui delectatur a crimine vacare? Ergo nec a furto manus avertamus, nisi claustrorum duritia repugnet, nec oculos a stupri concupiscentiis refrenemus, nisi a custodibus corporum obstructi, si nemo domino deditus delinquere desinet, nisi intinctione alligatus. Quodsi qui ita senserit, nescio an intinctus magis contristetur, quod peccare desierit, quam laetetur, quod evaserit. Itaque audientes optare intinctionem, non praesumere oportet. Qui enim optat, honorat; qui praesumit, superbit. In illo verecundia, in isto petulantia apparet; ille satagit, hic negligit; ille mereri cupit, at hic ut debitum sibi repromittit; ille sumit, hic invadit. Quem censeas digniorem, nisi emendatiorem? quem emendatiorem, nisi timidiorem, et iccirco

---

1) A. Neander haec vv. transponenda esse censet, ita ut scribatur: Quodsi necessitate, ergo invitus facit; symbolum mortis indulget. Sed tollitur loci difficultas apposito post facit interrogandi signo. 2) Pamel. et Fr. Iun. e mss. a perfecto dei verbo.

vera poenitentia functum? Timuit enim adhuc delinquere, ne non mereretur accipere. At ille praesumptor, cum sibi repromitteret, securus scilicet, timere non potuit; sic nec poenitentiam implevit, quia instrumento poenitentiae, id est metu, caruit. Praesumptio inverecundiae portio est, inflat petitorem, despicit datorem. Itaque decipit nonnunquam. Ante enim quam debeatur repromittit, quo semper is, qui est praestaturus, offenditur.

7. Hucusque, Christe domine, de poenitentiae disciplina servis tuis discere vel audire contingat, quousque etiam delinquere non oportet audientibus; vel nihil iam de poenitentia noverint, nihil eius requirant. Piget secundae, imo iam ultimae spei subtexere mentionem, ne retractantes de residuo auxilio poenitendi, spatium adhuc delinquendi demonstrare videamur. Absit, ut aliquis ita interpretetur, quasi eo sibi etiam nunc pateat ad delinquendum, quia patet ad poenitendum, et redundantia clementiae coelestis libidinem faciat humanae temeritatis. Nemo iccirco deterior sit, quia deus melior est, totiens delinquendo, quotiens ignoscitur. Ceterum finem utique evadendi habebit, cum offendendi non habebit. Evasimus semel; hactenus periculosis nosmetipsos inferamus, etsi iterum evasuri videmur. Plerique naufragio liberati exinde repudium et navi et mari dicunt, et dei beneficium, salutem suam scilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorem, diligo verecundiam: nolunt iterum divinae misericordiae oneri esse; formidant videri inculcare, quod consecuti sunt; bona certe sollicitudine iterum experiri vitant, quod semel didicerunt timere. Ita modus temeritatis testatio est timoris. Timor autem hominis dei honor est. Sed enim pervicacissimus hostis ille nunquam malitiae suae otium facit. Atquin tunc maxime saevit, cum hominem plene sentit liberatum; tunc plurimum accenditur, dum exstinguitur. Doleat et ingemiscat necesse est, venia peccatorum permissa, tot in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis retro suae erasos. Dolet quod ipsum et angelos eius Christi servus ille peccator iudicaturus est. Itaque observat, oppugnat, obsidet, si qua possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris secularibus irretire, aut fidem terrenae potestatis formidine evertere, aut a via certa perversis traditioni-

bus[1]) detorquere; non scandalis, non tentationibus deficit. Haec igitur venena eius providens deus, clausa licet ignoscentiae ianua, et intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam, quae pulsantibus patefaciat; sed iam semel, quia iam secundo; sed amplius nunquam, quia proxime frustra. Non enim et hoc semel satis est? Habes, quod iam non merebaris; amisisti enim, quod acceperas. Si tibi indulgentia domini accommodat, unde restituas, quod amiseras; iterato beneficio gratus esto, nedum ampliato. Maius est enim restituere, quam dare, quoniam miserius est perdidisse, quam omnino non accepisse. Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione, si secundae quis poenitentiae debitor fuerit. Pigeat sane peccare rursus, sed rursus poenitere non pigeat; pigeat iterum periclitari, sed non iterum liberari. Neminem pudeat; iteratae valetudinis iteranda medicina est. Gratus in dominum extiteris, si quod tibi dominus offert, non recusaveris. Offendisti, sed reconciliari adhuc potes. Habes, cui satisfacias et quidem volentem.

8. Id si dubitas, evolve quae spiritus ecclesiis dicat. Desertam dilectionem Ephesiis imputat, stuprum et idolothytorum esum Thyatirenis exprobrat, Sardos non plenorum operum incusat, Pergamenos docentes perversa reprehendit, Laodicenos fidentes divitiis obiurgat[2]): et tamen omnes ad poenitentiam commonet, sub comminationibus quidem. Non comminaretur autem non poenitenti, si non ignosceret poenitenti. Dubium, si non et alibi hanc clementiae suae profusionem demonstrasset. Non ait, qui ceciderit, resurget, et qui aversatus fuerit, convertetur[3])? Ille est scilicet, ille est qui misericordiam mavult quam sacrificia[4]). Laetantur coeli, et qui illic angeli, poenitentia hominis[5]). Heus tu, peccator, bono animo sis, vides, ubi de tuo reditu gaudeatur. Quid illa similitudinum dominicarum argumenta nobis volunt? Quod mulier drachmam perdidit et requirit et reperit et amicas ad gaudium invitat, nonne restituti peccatoris exemplum est? Errat et una pastoris ovicula; sed grex una carior non erat; una illa con-

1) Pamel. in tribus codd. leg. conditionibus. 2) Apoc. c. 1 3. 3) Ier. 8, 4. 4) Hos. 6, 6. Matth. 9, 13. 5) Luc. 15, 10.

quiritur, una pro omnibus desideratur, et tandem invenitur, et humeris pastoris ipsius refertur; multum enim errando laboraverat. Illum etiam mitissimum patrem non tacebo, qui prodigum filium revocat, et post inopiam poenitentem libens suscipit, immolat vitulum praeopimum, convivio gaudium suum exornat. Quidni? filium enim invenerat, quem amiserat, cariorem senserat, quem lucri fecerat. Quis ille nobis intelligendus pater? Deus scilicet; tam pater nemo, tam pius nemo. Is ergo te, filium suum, etsi acceptum ab eo prodegeris, etsi nudus redieris, recipiet, quia redisti, magisque de regressu tuo, quam de alterius sobrietate laetabitur; sed si poeniteat ex animo, si famem tuam cum saturitate mercenariorum paternorum compares, si porcos immundum relinquas pecus, si patrem repetas vel offensum, deliqui, dicens, pater, nec dignus ego iam vocari tuus [1]). Tantum relevat confessio delictorum, quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio contumaciae.

9. Huius igitur poenitentiae secundae et unius, quanto in arto negotium est, tanto operosior probatio est, ut non sola conscientia praeferatur, sed aliquo etiam actu administretur. Is actus, qui magis graeco vocabulo exprimitur et frequentatur, exomologesis est, qua delictum domino nostrum confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione poenitentia nascitur, poenitentia deus mitigatur. Itaque exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, conversationem iniungens misericordiae illicem. De ipso quoque habitu atque victu mandat [2]) sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum moeroribus deiicere, illa quae peccavit tristi tractatione mutare; ceterum pastum et potum pura nosse, non ventris scilicet, sed animae caussa; plerumque vero ieiuniis preces alere, ingemiscere, lacrimari et mugire dies noctesque ad dominum deum tuum [3]), presbyteris advolvi, et caris [4]) dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suae iniungere. Haec omnia exomologesis, ut poenitentiam commendet, ut de

---

1 Luc. 15, 21. 2) Voc. mandat deest in ed. I. Rhenani, sed ab eo postea additum e cod. Gorz. 3) Rig. deum suum. 4) Ita Pamel. et Rig.; Rhen. et aris dei.

periculi timore dominum honoret, ut in peccatorem ipsa pronuntians pro dei indignatione fungatur, et temporali afflictatione aeterna supplicia, non dicam frustretur, sed expungat. Cum igitur provolvit hominem, magis relevat; cum squalidum facit, magis mundatum reddit; cum accusat, cum condemnat, absolvit. In quantum non peperceris tibi, in tantum tibi deus, crede, parcet.

10. Plerosque tamen hoc opus, ut publicationem sui, aut suffugere aut de die in diem differre, praesumo; pudoris magis memores quam salutis, velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione conscientiam medentium vitant, et ita cum erubescentia sua pereunt. Intolerandum scilicet pudori, domino offenso satisfacere, saluti prodactae reformari. Nae tu verecundia bonus, ad delinquendum expandens frontem, ad deprecandum vero subducens. Ego rubori locum non facio, cum plus de detrimento eius acquiro, cum[1]) ipse hominem quodammodo exhortatur: ne me respexeris, dicens, per te mihi melius est perire. Certe periculum eius tunc, si forte, onerosum est, cum penes insultaturos in risiloquio consistit, ubi de alterius ruina alter attollitur, ubi prostrato superscenditur. Ceterum inter fratres atque conservos, ubi communis spes, metus, gaudium, dolor, passio, (quia communis spiritus de communi domino et patre,) quid tuos[2]) aliud quam te opinaris? Quid consortes casuum tuorum ut plausores fugis? Non potest corpus de unius membri vexatione laetum agere; condoleat universum et ad remedium collaboret necesse est. In uno et altero ecclesia est, ecclesia vero Christus. Ergo cum te ad fratrum genua protendis, Christum contrectas, Christum exoras. Aeque illi cum super te lacrimas agunt. Christus patitur, Christus patrem deprecatur. Facile impetratur semper, quod filius postulat. Grande plane emolumentum verecundiae occultatio delicti pollicetur. Videlicet si quid humanae notitiae subduxerimus, proinde et deum celabimus? Adeone existimatio hominum et dei conscientia comparantur? An melius est damnatum latere, quam palam absolvi? Miserum est sic ad exomologesin pervenire; malo enim ad miseriam pervenitur;

---

1) Latin. et Iunius: quin. 2) Rig. e cod. Divionensi: quid tu hos cet.

sed ubi poenitendum est, desinit miserum, quia factum est salutare. Miserum est secari et cauterio exuri et pulveris alicuius mordacitate cruciari; tamen quae per insuavitatem medentur, et emolumento curationis offensam sui excusant et praesentem iniuriam superventurae utilitatis gratia commendant.

11. Quid si praeter pudorem, quem potiorem putant, etiam incommoda corporis reformident, quod illotos, quod sordulentos, quod extra laetitiam oportet deversari in asperitudine sacci et horrore cineris et oris de ieiunio vanitate? Num ergo in coccino et Tyrio pro delictis supplicare nos condecet? Cedo acum crinibus distinguendis et pulverem dentibus elimandis et bisulcum aliquid ferri vel aeris unguibus repastinandis, si quid ficti nitoris, si quid coacti ruboris in labia aut genas urgeat. Praeterea exquirito balneas laetiores hortulani maritimive secessus, adiicito ad sumptum, conquirito altilium enormem saginam, defecato senectutem vini; cumque quis interrogarit, cuinam ea largiaris: deliqui, dicito, in deum, et periclitor in aeternum perire; itaque nunc pendeo et maceror et excrucior, ut deum reconciliem mihi, quem delinquendo laesi. Sed enim illos, qui ambitu[1]) obeunt capessendi magistratus, neque pudet neque piget incommodis animae et corporis, nec incommodis tantum, verum et contumeliis omnibus eniti in caussa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant? quae non atria nocturnis et crudis salutationibus occupant? ad omnem occursum maioris cuiusque personae decrescentes, nullis conviviis celebres, nullis comessationibus congreges, sed exsules a libertatis et laetitiae felicitate. Idque totum propter unius anni volaticum gaudium. Nos, quod securium virgarumve petitio sustinet, in periculo aeternitatis tolerare dubitamus? et castigationem victus atque cultus offenso domino praestare cessabimus, quae gentiles nemine omnino laeso sibi irrogant? Hi sunt de quibus scriptura commemorat: Vae illis, qui delicta sua velut procero fune nectunt[2]).

12. Si de exomologesi retractas, gehennam in corde considera, quam tibi exomologesis exstinguit, et poenae prius magnitudinem imaginare, ut de remedii adeptione non

1) Rigult. ambitus. 2) Is. 5, 18.

dubites. Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola quaedam eius tales flammarum ictus suscitent, ut proximae urbes aut iam nullae exstent, aut idem sibi de die sperent. Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus fetu, et quod nobis iudicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis haec supplicia interim montium non iudicii minantis exemplaria deputabit? quis scintillas tales non magni alicuius et inaestimabilis foci missilia quaedam et exercitoria iacula consentiet? Igitur cum scias adversus gehennam, post prima illa intinctionis dominicae munimenta, esse adhuc in exomologesi secunda subsidia, cur salutem tuam deseris? cur cessas aggredi, quod scias mederi tibi? Mutae quidem animae et irrationales medicinas sibi divinitus attributas in tempore agnoscunt. Cervus sagitta transfixus, ut ferrum et irrevocabiles moras eius de vulnere expellat, scit sibi dictamno medendum. Hirundo, si excaecaverit pullos, novit illos oculare rursus de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi institutam a domino exomologesin sciens, praeteribit illam, quae Babylonium regem in regna restituit? Diu enim poenitentiam domino immolarat, septenni squalore exomologesin operatus, unguium leoninum in modum efferatione et capilli incuria horrorem aquilinum praeferente. Proh malae tractationis! Quem homines perhorrebant, deus recipiebat. Contra autem Aegyptius imperator, qui populum dei aliquando afflictum, diu domino suo denegatum, persecutus in proelium irruit, post tot documenta plagarum, discidio maris, quod soli populo pervium licebat, revolutis fluctibus perit. Poenitentiam enim et ministerium eius exomologesin abiecerat. Quid ego ultra de istis duabus humanae salutis quasi pharis [1]), stili potius negotium quam officium conscientiae meae curans [2])? Peccator enim omnium notarum cum sim, nec ulli rei nisi poenitentiae natus, non facile possum super illa tacere, quam ipse quoque et stirpis humanae et offensae in dominum princeps Adam, exomologesi restitutus in paradisum suum, non tacet.

1) Locum hunc corruptum emendasse sibi visus est Rigaltius, ita corrigens: quasi plancis. Edd. reliquae omnes: quasi pharis.
2) Latin. curem?

AD UXOREM

LIBER PRIMUS.

[DE UNIS NUPTIIS.]

1. Dignum duxi, dilectissima mihi in domino conserva, quid tibi sectandum sit post discessum de seculo meum, si prior te fuero vocatus, iam hinc providere, ut provisum observes, mandare fidei tuae. Nam secularibus satis agentes sumus, et utrique nostrum consultum volumus. Si talibus tabulas ordinamus[1]), cur non magis de divinis atque coelestibus posteritati nostrae prospicere debeamus, et legatum quodammodo praelegare, admonitionem et demonstrationem eorum, quae ex bonis immortalibus et [de] haereditate coelorum deputantur? Tu modo ut solidum capere possis hoc meae admonitionis fidei commissum, deus faciat, cui sit honor, gloria, claritas, dignitas, potestas nunc et in secula seculorum, amen. Praecipio igitur tibi, quanta continentia potes, post excessum nostrum renunties nuptiis, nihil mihi isto nomine collatura, nisi quod tibi proderis. Ceterum Christianis seculo digressis nulla restitutio nuptiarum in diem resurrectionis repromittitur, translatis scilicet in angelicam qualitatem et sanctitatem. Proinde sollicitudo nulla, quae de carnis zelo veniat; vel domini sententia etiam illa, quam septem fratribus per successionem nupsisse voluerunt, neminem tot maritorum resurrectionis die offendet[2]), nec quisquam illam confusurus ex-

1) Ita ex auctoritate cod. Agob. (cons. vol. talibus talibus ord.) hunc locum emendavit Rigalt.; Wouwer: Si de talibus ord. Seml. ex ed. princ. volumus, talibus ord. Ceteri: et talibus ord., vel si talibus ord. 2) Vulgo: Proinde soll. n., qu. de c. zelo. Vel domini sententia (Seml. vel in sententiam illam) illa quam septem fr. per succ. nupsisse voluerunt, (Seml.: nuptiis evolvere,) nemo tot mar. res. die offendet. Cod. Agob.: Proinde soll. n. quae de c. zelo venit, et iam illam quam septem fratribus per successionem maritorum resurrectionis dies offendet etc., unde Rigalt. haec sola retineri iussit: Proinde soll. n. quae de c. z. venit etiam illam septem maritorum res. die offendet.

spectat. Quaestio Sadducaeorum cessit sententiae domini. Nec me putes propter carnis tuae integritatem mihi reservandam de contumeliae dolore suspectum insinuare iam hinc tibi consilium viduitatis. Nihil tunc inter nos dedecoris voluptuosi resumetur. Nec enim tam frivola, tam spurca deus suis pollicetur. Sed an tibi vel cuicunque alii feminae ad deum pertinenti proficiat, quod suademus, licet retractare [1])

2. Non quidem abnuimus coniunctionem viri ac feminae benedictam a domino, ut sciremus [2]) generi humano et replendo orbi et instruendo seculo excogitatam atque exinde permissam, unam tamen. Nam et Adam unus Evae maritus, et Eva una uxor illius, una mulier, una costa. Sane apud veteres nostros ipsosque patriarchas non modo nubere, sed etiam plurifariam matrimoniis uti fas fuit; erant et concubinae. Sed licet figuratum in synagogam et ecclesiam cesserit [3]), ut tamen simpliciter interpretemur, necessarium fuit instituere, quae postea aut amputari aut temperari mererentur. Superventura enim lex erat; oportebat legis adimplendae caussas praecucurrisse; eidem mox legi succurrere habebat [4]) dei sermo, circumcisionem inducens spiritalem. Igitur per licentiam tunc passivam materiae subsequentium emendationum praeministrabantur, quas dominus evangelio suo, dehinc apostolus in extremitatibus seculi aut excidit redundantes aut composuit inconditas.

3. Sed non ideo praemiserim de libertate vetustatis et posteritatis castigatione, ut praestruam Christum separandis matrimoniis et delendis coniunctionibus advenisse, quasi iam hinc finem nubendi praescribam. Viderint, qui inter cetera perversitatum suarum disiungere docent carnem de duobus unam, negantes eum, qui feminam de masculo mutuatus duo corpora ex eiusdem materiae consortio sumpta rursus in se matrimonii compactione [5]) compegit. Denique prohiberi nuptias nusquam omnino legimus, ut bonum scilicet. Quid tamen bono isto melius sit, accipimus ab apostolo, permittente quidem nubere, sed abstinentiam

---

1) Rig. pertractare. 2) Rig. ut seminarium generis humani. 3) Rhen. figuratum; al. figura tum; Rig. figuraliter in synagoga ecclesia intercesserit. 4) Rig. item mox legi succedere hab. 5) Rig. computatione.

praeferente, illud propter insidias tentationum, hoc propter angustias temporum. Qua ratione utriusque pronuntiationis inspecta, facile dinoscitur, necessitate nobis concessam esse nubendi potestatem; quod autem necessitas praestat, depretiat ipsa. Quod denique scriptum est: melius est nubere quam uri [1]), quale hoc bonum est, oro te, quod mali comparatio commendat, ut ideo melius sit nubere, quia deterius est uri? At enim quanto melius est neque nubere neque uri? Sed etiam in persecutionibus melius est [ex permissu] fugere de oppido in oppidum, quam comprehensum et distortum negare. Atque ideo beatiores, qui valent beata testimonii confessione excedere [2]). Possum dicere: quod permittitur, bonum non est. Quid enim? necesse est mori mihi. Si ploro, bonum est. Quod si timeo, quod permittitur, suspectam habet permissionis suae caussam [2]); quod autem melius est, nemo permisit ut indubitatum et sua sinceritate manifestum. Non propterea appetenda sunt quaedam, quia non vetantur, etsi quodammodo vetantur, cum alia illis praeferuntur; praelatio enim superiorum dissuasio est infirmorum [3]). Non ideo quid bonum est, quia malum non est; nec ideo malum non est, quia non obest. Porro plane bonum hoc antecedet, quod non modo non obest, sed insuper prodest. Itaque malle debes quod prodest, quam quod non obest. Ad primum enim locum certamen omne contendit; secundus solatium habet, victoriam non habet. Quod si apostolo auscultamus, obliti posteriorum, extendamur in priora, et meliorum donationum sectatores simus. Si nobis laqueum non imponit, quid utilitatis sit, ostendit, dicens: Innupta de dominicis cogitat, uti corpore et spiritu sancta sit; nupta vero sollicita est, quomodo coniugi suo placeat [4]). Ceterum nusquam ita

---

1) 1. Cor. 7, 9. 2) Ita omissis vv. ex permissu, cod. Agob. praebuit Rigaltio, qui tamen reposuit: atque isto beatiores, qui — confessione non excidere. Rhenanus: compressum et distortum negare, atque isto beata est. Idemve quid negent beati testimonii excidere cet. Pamelius: at quae ista beatitas est. ideo ne qui neget, beati testimonii confessione excidere? Possum d. qu. perm. non est bonum. Quid enim nec. mori mihi? si ploro, bonum est: si timeo. Quod perm. — caussam. 3) Recte coni. Semler pro superior scriptum fuisse superiorum. — Ed. Fran. et Rig. infimorum. 4) 1. Cor. 7, 34.

permittit, ut non potius ad suum exemplum nos eniti Felicem illum, qui Pauli similis extiterit.

Sed carnem legimus infirmam, et hinc nobis adumpensius; legimus tamen et spiritum firmum. Nam sensu utrumque positum est. Caro terrena materia iritus vero coelestis. Cur ergo ad excusationem es, quae in nobis infirma sunt opponimus; quae vero non tuemur? Cur coelestibus terrena non cedant? tus carne fortior, quia et generosior, nostra culpa rem sectamur. Nam disiunctis matrimonio[1]) duae humanae imbecillitatis necessarias nuptias faciunt, quidem potentissima, quae venit de concupiscentia sequens de concupiscentia seculi. Sed utraque re- a est a servis dei, qui et luxuriae et ambitioni mus. Carnis concupiscentia aetatis officia defendit, messem requirit, gaudet de contumelia sua: dicit ecessarium sexui, ut auctoritatis et solatii caussa[2]), malis rumoribus tuta sit. Et tu adversus consilia as adhibe sororum nostrarum exempla, quarum no- nes dominum, quae nullam formae vel aetatis occa- praemissis maritis sanctitati anteponunt[3]). Malunt o nubere, deo speciosae, deo sunt puellae; cum nt, cum illo sermocinantur; illum diebus et nocti- tant; orationes suas velut dotes domino adsignant; n dignationem velut munera maritalia[4]), quotiescun- iderant, consequuntur. Sic aeternum sibi bonum) occupaverunt, ac iam in terris non nubendo de angelica deputantur. Talium exemplis feminarum lationem te continentiae exercens, spiritali affe- arnalem illam concupiscentiam humabis; temporalia ca desideria formae vel aetatis immortalium bono- mpensatione delendo[6]). Ceterum haec secularis centia caussas habet gloriam, cupiditatem, ambi- insufficientiam, per quas necessitatem nubendi sub- idelicet coelestia repromittens, dominari in aliena

---

lig. a matrimonio. 2) Rig. caussam. 3) Alii: lla formae vel aetatis occasione pressae mari- titatem anteponunt. 4) Rig. dotalia. 5) Rig. donum domini. Fr. Iunius: aet. sibi bonum domi- 6) Excepta ed. Rig. omnes: inimicantium bonorum sans delenda.

familia, in alienis opibus incumbere[1]) cultum de alieno extorquere sumptu, quem non sentias cedere in te[2]). Haec procul a fidelibus, quibus nulla cura tolerandae vitae, nisi si diffidimus de promissis dei [et cura, et providentia,] qui lilia agrestia vestit[3]), qui volatilia coeli nullo ipsorum labore pascit, qui prohibet de crastino victu vestituque curari, spondens scire se, quid cuique servorum suorum opus sit. Non quidem monilium pondera, non vestium taedia, non Gallicos vultus[4]), nec Germanicos baiulos, quae nuptiarum gloriam accendunt, sed sufficientiam, quae modestiae et pudicitiae apta est. Praesume, oro te, nihil tibi opus esse, si domino appareas, imo omnia habere, si habeas dominum; cuius omnia coelestia recogita, et terrena despicies. Nihil viduitati apud deum subsignatae necessarium est, quam perseverare.

5. Adiiciunt quidem sibi homines caussas nuptiarum de sollicitudine posteritatis et liberorum amarissima voluptate. Sed id quoque penes nos odiosum est. Nam quid gestiamus liberos gerere, quos cum habemus, praemittere optamus, respectu scilicet imminentium angustiarum, cupidi et ipsi iniquissimo isto seculo eximi et recipi ad dominum, quod etiam apostolo votum fuit? Nimirum necessaria soboles servo dei. Satis enim de salute nostra[5]) securi sumus, ut liberis vacemus; quaerenda nobis onera sunt, quae etiam a gentilium profanis[6]) vitantur, quae legibus coluntur, quae parricidiis expugnantur, nobis quidem plurimum importuna, quantum fidei periculosa. Cur enim dominus[7]) vae praegnantibus et nutricantibus cecinit, nisi quia filiorum impedimenta testatur in illa die expeditionis incommodum futura? utique nuptiis imputaturus. Istud autem ad viduas non pertinebit; ad primam angeli tubam expeditae prosilient; quamcunque pressuram persecutionemque libere perferent, nulla in utero, nulla in uberibus aestuante sarcina nuptia-

---

1) Rig. incubare. 2) Rig. sumptum quem non sentias edere. 3) Rig. qui lilia agri tanta gratia vestit. 4) Rhen. Gallicos vultus, Rig. Gall. multos, al. mulos. 5) Ita Rigalt.; Iun.: Satis enim de sorte nostra etc. Rhen.: Satis enim desunt nostra: securi sumus ut liberi vacemus. 6) Rig. a gentilium plerisque — nobis demum plur. importuna etc. Rhen.: a gent. prophanis vit., quae leg. locantur etc. 7) Matth. 24, 19. Luc. 21, 23.

rum. Igitur sive carnis, sive seculi, sive posteritatis gratia nubitur, nihil ex istis necessitatibus[1]) dei servis, ut non satis habeam semel alicui earum succubuisse et uno matrimonio omnem concupiscentiam huiusmodi expiasse. Nubamus quotidie et nubentes a die illo[2]) deprehendamur, ut Sodoma et Gomorrha. Nam illic non utique nuptias et mercimonia solummodo agebant; sed cum dicit, nubebant et emebant[3]), insigniora ipsa carnis et seculi vitia denotat[4]), quae a divinis disciplinis plurimum avocent, alterum per lasciviendi voluptatem, alterum per acquirendi voluntatem. Etenim[5]) illa tunc caecitas longe a finibus seculi habebatur. Quid ergo fiet, si quae olim detestabilia sunt penes dominum, ab his nos nunc arcent? Tempus, inquit, in collecto est, superest, ut qui matrimonia habent, tanquam non habentes agant[6]).

6. Quod si habentes obliterare debent quod habent, quanto magis non habentes prohibentur repetere, quod non habent, ut cuius maritus de rebus abiit, exinde requiem sexui suo nubendi abstinentia iniungat, quam pleraeque Gentilium feminarum memoriae carissimorum maritorum parentant[7]). Cum quid difficile videtur, difficiliora alios obeuntes recenseamus. Quot enim sunt, qui statim a lavacro carnem suam obsignant? quot item, qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt? voluntarii spadones pro cupiditate regni coelestis[8]). Quodsi salvo matrimonio abstinentia toleratur, quanto magis adempto? Credo enim difficilius salvum derelinqui, quam amissum non desiderari. Durum plane et arduum satis continentia sanctae feminae post viri excessum dei caussa, cum Gentiles satanae suo et virginitatis et viduitatis sacerdotia perferant? Romae quidem, quae ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, auspicia poenae suae cum ipso dracone curantes, de virginitate censentur[9]). Achaeae Iunoni apud Aegium oppidum

1) Rig. ex istis nec. competit etc. 2) Rig. a die illo timoris depr. 3) Matth. 24, 38. 4) Rig. denotat, Rhen. et Gelen. definit, Seml. detinentes. 5) Rig. per acquirendi cupiditatem. Et tamen illa etc. 6) 1. Cor. 7, 29. 7) Rhen. in ed. I. maritus de rebus habuit exinde quietem sexui — maritorum parcant. 8) Sic Rigaltius. Seml.: Voluntarii sp. pro cup. coelesti salvo matr. Alii: Voluntariis spadonibus pro c. c. s. m. 9) Cod. Agob. quae ignis ill. exst. tr., ausp. poenae s. c. ipso, de virg. censentur.

virgo sortitur, et quae Delphis insaniunt, nubere nei
Ceterum viduas Africanae Cereri adsistere scimus, dur
quidem oblivione a matrimonio allectas. Nam mane
in aeternum[1]) viris non modo toro decedunt, sed et
eis utique ridentibus loco suo insinuant, adempto
contactu usque ad osculum filiorum, et tamen duran
perseverant in tali viduitatis disciplina, quae pietatis
sanctae solatia excludit. Haec diabolus [suis] praec
auditur; provocat nimirum dei servos continentia su
quasi ex aequo contineant etiam gehennae sacerdo
Nam invenit, quomodo homines etiam bonis sectati
perderet, et nihil apud eum refert, alios luxuria, alio
tinentia occidere.

7. Nobis continentia ad instrumentum aeternita
monstrata est a domino salutis, ad testimonium fid
commendationem carnis istius exhibendae superventu
dumento incorruptibilitatis, ad sustinendam novissime
tatem dei. Super haec enim recogites, moneo, ne
non ex dei voluntate de seculo educi, si ne folium
ex arbore sine dei voluntate delabitur. Idem qui nos
infert, idem et educat necesse est. Igitur defunc
dei voluntatem viro, etiam matrimonium dei volunta
fungitur. Quid tu restaures, cui finem deus posuit
libertatem oblatam tibi iterata matrimonii servitute fa
Obligatus es, inquit, matrimonio, ne quaesieris soluti
solutus[3]) es matrimonio, ne quaesieris obligationem.
etsi non delinquas renubendo, carnis tamen pressura
sequi dicit[4]). Quare facultatem continentiae, quantu
sumus, non diligamus; quam primum obvenerit imbi
ut quod in matrimonio non valuimus, in viduitate sec
Amplectenda occasio est, quae adimit quod necessit
perabat. Quantum fidei detrahant, quantum obs
sanctitati nuptiae secundae, disciplina ecclesiae et

1) Rig. in vita viris n. m. decedunt. Latinius: i
viris etc. 2) Rhen.: quasi ex aequo continentiu
hennae sacerdotum. Gelen.: qu. ex aequo. O con
tiam gehennae sacerdotem. Iunius: qu. ex aequ
tineat iam gehennae sacerdotem. Rig.: qu. ex
Continent etiam gehennae sacerdotes. Seml.:
aevo (ut Rhen. ed. I.) continent etiam gehennae sa
tes, 3) Rhen.: absolutionem; absolutus etc. Se
solutus — oblig. delevit. 4) 1. Cor. 7, 10 sqq. 28.

scriptio apostoli declarat, cum digamos non sinit praesidere, cum viduam allegi in ordinem[1]), nisi univiram, non concedit[2]); aram enim dei mundam proponi oportet. Tota illa ecclesia candida de sanctitate describitur[3]). Sacerdotium viduitatis et celebratum[4]) est apud nationes pro diaboli scilicet aemulatione. Regem seculi, pontificem maximum, rursus nubere nefas est: quantum deo sanctitas placet, cum illam etiam inimicus affectat, non utique ut alicuius boni affinis, sed ut dei domini placita cum contumelia affectans?

8. Nam de viduitatis honoribus apud dominum uno dicto eius per prophetam expeditum est: Iuste facite viduae et pupillo, et venite disputemus, dicit dominus[5]). Duo ista nomina, in quantum despectui humano[6]), in tantum divinae misericordiae exposita, suscepit tueri pater omnium. Vide, quam ex aequo habetur, qui viduae benefecerit, quanti est vidua ipsa, cuius adsortor dominus disputavit[7])! Non tantum virginibus datum, opinor. Licet in illis integritas solida et tota sanctitas de proximo visura sit faciem dei; tamen vidua habet aliquid operosius, quia facile est non appetere quod nescias, et aversari quod desideraveris nunquam. Gloriosior continentia, quae ius suum sentit, quae quid viderit, novit. Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior; illa, quod bonum semper habuit, ista quod bonum sibi invenit; in illa gratia, in ista virtus coronatur. Quaedam enim sunt divinae liberalitatis, quaedam nostrae operationis. Quae a domino indulgentur, sua gratia gubernantur; quae ab homine captantur, studio perpetrantur. Stude igitur ad virtutem continentiae, [modestiae,] quae pudori procurat, sedulitati, quae nugas non facit, frugalitati, quae seculum spernit. Convictum atque commercia deo digna sectare, memor illius versiculi, sanctificati per apostolum: Bonos corrumpunt mores congressus mali[8]).

---

1) Ita Rig., ceteri: ordinationem. 2) 1. Tim. 3, 2. 12. Tit. 1, 6. 3) „Emendandum ut est in membranis: Tota — de sanctitate conscribitur." Rig. 4) Rig. caelibatuum. 5) Ies. 1, 17. 18. 6) Rig. in qu. destituta auxilio humano. 7) Pamelius, Gelen. aliique: disputabit. Rig. cum domino disputabit. 8) „Φθείρουσιν ἤθη χρῆσθ' ὁμιλίαι κακαί." Menander in Thaide. 1. Cor. 15, 33. Cf. ad uxorem 2, 3.

9. Loquaces, otiosae, vinosae, curiosae contubernales vel maxime proposito viduitatis officiunt. Per loquacitatem irrepunt verba pudoris inimica, per otium a severitate deducunt, per vinolentiam quidvis mali insinuant, per curiositatem aemulationem libidinis convehunt. Nulla huiusmodi feminarum de bono univiratus loqui novit; deus enim illis, ut ait apostolus, venter est [1]), ita et quae ventri propinqua. Haec tibi iam hinc commendo, conserva carissima, post apostolum quidem ex abundanti retractata, sed tibi etiam solatio futura, quod meam memoriam, si ita evenerit, in illis frequentabis.

AD UXOREM

LIBER SECUNDUS.

[DE MATRIMONIO CUM GENTILIBUS.]

1. Proxime tibi, dilectissima in domino conserva, quid feminae sanctae, matrimonio quacunque sorte adempto, sectandum sit, ut potui prosecutus sum. Nunc ad secunda consilia convertamur, respectu humanae infirmitatis, quarundam exemplis admonentibus, quae divortio vel mariti excessu, oblata continentiae occasione, non modo abiecerunt opportunitatem tanti boni, sed ne in nubendo quidem rursum disciplinae meminisse voluerunt, ut in domino potissimum nuberent [2]). Itaque mihi confusus est animus, ne qui nuper te ad univiratus et viduitatis perseverantiam hortatus sum, nunc mentione nuptiarum, proclivum tibi labendi ab altioribus faciam. Quod si integre sapis, certe scis id servandum tibi esse, quod sit utilius. Quod vero difficile est, et non sine necessitatibus et hoc maximum propositum vitae supremi praesidii [3]). Nec mihi de isto quoque referendi ad te caussae fuissent, nisi graviorem meam [4]) solli-

1) Philipp. 3, 19. 2) 1. Cor. 7, 39. 3) Locum corruptum e cod. Agobardi sic restituisse sibi visus est Rigaltius: nunc ment. nupt., proclivium tibi cavendi ablationem faciam. Quod si i. s., certe istud servandum ibi esse, quod sit utilius. Quod — necess. hoc max. prop. vitae, subresedi. 4) Rigalt. in ea.

citudinem comprehendissem. Nam quanto grandis est continentia carnis, quae viduitatem ministrat, tanto, si non sustineatur, ignoscibilis videri potest; difficilium enim facilis est venia. Quanto autem nubere in domino perpetrabile est, uti nostrae potestatis, tanto culpabilius est non observare quod possis. Eo accedit quod apostolus de viduis quidem et innuptis, ut ita permaneant, suadet, cum dicit: Cupio autem omnes meo exemplo perseverare [1]). De nubendo vero in domino, cum dicit tantum in domino, iam non suadet, sed exserte iubet. Igitur in ista maxime specie, nisi obsequimur, periclitamur, quia suasum impune quid negligas, quam iussum [2]), quod illud de consilio veniat et voluntati proponatur, hoc autem de potestate descendat et necessitati obligetur, illic libertas, hic contumacia delinquere videatur.

2. Igitur cum quaedam istis diebus nuptias suas de ecclesia tolleret, id est, gentili coniungeretur, idque ab aliis retro factum recordarer, miratus aut ipsarum petulantiam aut consiliariorum praevaricationem, quod nulla scriptura eius facti licentiam profert. Numquid, inquam, de illo capitulo sibi blandiuntur primae ad Corinthios [3]), ubi scriptum est: Si quis frater [4]) infidelem habet uxorem, et illa matrimonio consentit, ne dimittat eam; similiter mulier fidelis, infideli nupta, si consentaneum [5]) maritum experitur, ne dimiserit eum; sanctificatur enim infidelis vir a fideli uxore et infidelis uxor a fideli marito; ceterum immundi essent filii vestri. Hanc monitionem fors de fidelibus iunctis simpliciter intelligendo putent [6]) etiam infidelibus nubere licere. Qui ita interpretatur, absit ut sciens se circumscribat. Ceterum manifestum est scripturam istam eos fideles designare, qui in matrimonio gentili inventi a dei gratia fuerint, secundum verba ipsa: Si quis, inquit, fidelis uxorem habet infidelem. Non dicit: uxorem ducit infidelem.

---

1) 1. Cor. 7, 7. 2) Cod. Wouweri: quia tam suasum etc. Rig.: quia suas. imp. quis negligat, etc. Fortasse scribendum: quia su. imp. quidem negligas, neutiquam iussum. 3) 1. Cor. 7, 12—14. 4) Rig. fratrum. 5) Rig. et Pam.: consentaneum, Seml.: consentanea. 6) Ita h. l. emend. Rigalt. Alii: fors fidelibus invinctis (al. iniunctis, al. inventis) simpl. intelligendam putent, et. i. n. licere, qui ita interpretantur. Absit etc.

Ostendit iam in matrimonio agentem mulieris infidelis, mox gratia dei conversum, perseverare cum uxore debere, scilicet propterea, ne quis fidem consecutus putaret sibi devertendum esse ab aliena iam et extranea quodammodo femina. Adeo et rationem subiicit, in pace nos vocari a domino[1]) et posse infidelem a fideli per usum matrimonii lucrifieri. Ipsa etiam clausula hoc ita intelligendum esse confirmat, ut quisque, ait, vocatur a domino ita perseveret[2]). Vocantur autem gentiles, opinor, non fideles. Quod si de fideli ante matrimonium pronuntiasset absolute, permiserat sanctis vulgo nubere; si vero permiserat, nunquam tam diversam atque contrariam permissui suo pronuntiationem subdidisset, dicens: Mulier defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in domino. Hic certe nihil retractandum est; nam de quo retractari[3]) potuisset, apostolus[4]) cecinit: ne quod ait, cui velit nubat, male uteremur, adiecit, tantum in domino, id est in nomine domini, quod est indubitate Christiano. Ille igitur apostolus[5]) sanctus, qui viduas et innuptas integritati perseverare mavult, qui nos ad exemplum sui hortatur, nullam aliam formam repetundarum nuptiarum nisi in domino praescribit, huic soli conditioni continentiae detrimenta concedit; tantum, inquit, in domino. Adiecit pondus legi suae tantum. Quo sono et modo enuntiaveris dictum istud, onerosum est; et iubet et suadet, et praecipit, et hortatur, et rogat et comminatur; districta, expedita sententia est et ipsa sui brevitate facunda. Sic solet divina vox, ut statim intelligas, statim observes[6]). Quis enim non intelligere possit pericula multa et vulnera fidei in huiusmodi nuptiis, quas prohibet, apostolum providisse et primo quidem carnis sanctae in carne gentili inquinamentum praecavisse? Hoc loco dicet aliquis: quid ergo refert inter eum qui in matrimonio gentilis a domino allegitur, et olim id est ante nuptias fidelem, ut non proinde carni suae caveant, cum alter a nuptiis infide-

---

1) Rig. ad dominum deum. 2) 1. Cor. 7, 15—17. 3) Praeter Rigaltium ceteri: de eo quod tractari pot 4) 5) Utroque in loco Rhen. in MSS. legit: Christus. Rig. Spiritus. 6) Rhen. et Pam.: detractata et exerta sententia est et ipsa sui brev. foecunda. Sic solet. Divina, uxor, statim observes. Quis enim alius possit — apostolus providisse?

lis arceatur, alter in iis perseverare iubeatur? cur si a gentili inquinamur, non ille disiungitur, quemadmodum iste non obligatur? Respondebo: si spiritus dederit, ante omnia allegans dominum magis ratum habere matrimonium non contrahi, quam omnino disiungi: denique divortium prohibet, nisi stupri caussa, continentiam vero commendat. Habet igitur ille perseverandi necessitatem, hic porro etiam non nubendi potestatem. Tunc si secundum scripturam qui in matrimonio gentilis a fide deprehenduntur, propterea non inquinantur, quia cum ipsis alii quoque sanctificantur: sine dubio isti, qui ante nuptias sanctificati sunt, si extraneae carni commisceantur, sanctificare eam non possunt, in qua non sunt deprehensi. Dei autem gratia illud sanctificat, quod invenit. Ita quod sanctificari non potuit, immundum est, quod immundum est, cum sancto non habet partem, nisi ut de suo inquinet et occidat.

3. Haec cum ita sint, fideles gentilium matrimonia subeuntes stupri reos esse constat et arcendos ab omni communicatione fraternitatis, ex literis apostoli dicentis, cum eiusmodi nec cibum sumendum [1]). Aut numquid tabulas nuptiales de illo apud tribunal domini proferemus? et matrimonium rite contractum [2]) allegabimus, quod vetuit ipse? non adulterium est, quod prohibitum est, non stuprum est? extranei hominis admissio minus templum dei violat, minus membra Christi cum membris adulterae commiscet? Quod sciam, non sumus nostri, sed pretio empti, et quali pretio? sanguine dei. Laedentes igitur carnem istam eum laedimus. De proximo quid sibi voluit ille qui dixit, delictum quidem esse extraneo nubere, sed minimum, cum alias seposita carnis iniuria ad dominum pertinentis omne delictum voluntarium in domino grande sit. Quanto enim potestas vitandi fuit, tanto contumaciae crimine oneratur. Recenseamus nunc cetera pericula et vulnera, ut dixi, fidei ab apostolo provisa non carnis tantum verum etiam ipsius spiritus molestissima. Quis enim dubitet obliterari quotidie fidem commercio infideli? Bonos corrumpunt mores confabulationes malae [3]), quanto magis convictus et individuus usus? Quaevis mulier fidelis dominum observet necesse est.

---

1) 1. Cor. 5, 11. 2) Haec vv. matrimonium rite contractum desunt in ed. Rigaltii. 3) Cf. ad uxorem 1, 8.

Et quomodo potest duobus dominis deservire, domino et marito, adde gentili? Gentilem enim observando gentilia exhibebit, formam, exstructionem, munditias seculares, blanditias turpiores, ipsa etiam matrimonii secreta maculosa; non ut penes sanctos officia sexus cum honore ipsius necessitatis tanquam sub oculis dei modeste et moderate transiguntur.

4. Sed viderit, qualiter viro officia pendat. Domino certe non potest pro disciplina satisfacere, habens in latere diaboli servum, procuratorem domini sui ad impedienda fidelium studia et officia: ut si statio facienda est, maritus de die condicat ad balneas; si ieiunia observanda sunt, maritus eadem die convivium exerceat; si procedendum erit, nunquam magis familiae occupatio obveniat. Quis enim sinat coniugem suam visitandorum fratrum gratia vicatim aliena et quidem pauperiora quaeque tuguria circuire? quis nocturnis convocationibus, si ita oportuerit, a latere suo adimi libenter feret? quis denique sollemnibus Paschae abnoctantem securus sustinebit? quis ad convivium dominicum illud, quod infamant, sine sua suspicione dimittet? quis in carcerem ad osculanda vincula martyris reptare patietur? Iam vero alicui fratrum ad osculum convenire? aquam sanctorum pedibus offerre? de cibo, de poculo invadere, desiderare, in mente habere? si et peregre frater adveniat, quod in aliena domo hospitium? si cui largiendum erit horreum, proma praeclusa sunt.

5. Sed aliqui sustinent nostra nec obstrepunt. Hoc est igitur delictum, quod gentiles nostra noverunt, quod sub conscientia istorum[1]) sumus, quod beneficium eorum est, si quid operamur. Non potest se dicere nescire, qui sustinet, aut si celatur, quia non sustinet, timetur. Cum autem scriptura utrumque mandet, et sine alterius conscientia et sine nostra pressura operari domino, nihil interest, in qua parte delinquas, aut in conscientia mariti, si sit ut patiens, aut in conflictatione tui, dum vitatur impatiens. Nolite, inquit, margarita vestra porcis iactare, ne conculcent ea et conversi vos quoque evertant[2]). Marga-

---

1) Rig. Sed aliquis sustinet nostra nec obstrepit. Hoc — sub consc. iniustorum etc. (al. iustorum.
2) Matth. 7, 6.

rita vestra sunt quotidianae conversationis insignia. Quanto caraveris ea occultare, tanto suspectiora feceris et magis cavenda[1]) gentili curiositati. Latebisne tu, cum lectulum, cum corpusculum tuum signas, cum aliquid immundum flatu expuis[2]), cum etiam per noctem exsurgis oratum, et non magiae aliquid videberis operari? Non sciet maritus, quid secreto ante omnem cibum gustes? et si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur. Et haec ignorans quisque rationem simpliciter sustinebit? sine gemitu, sine suspicione panis an veneni? Sustinent quidem, sed ut inculcent, ut illudant huiusmodi feminis, quarum arcana in periculum quod credunt servent, si forte laedantur ipsi; sustinent, quarum dotes obiectione nominis[3]) mercedem silentii faciant, scilicet apud arbitrum speculatorem litigaturi. Quod plerique non providentes aut re excruciata aut fide perdita recesserunt[4]).

6. Moratur dei ancilla cum laribus alienis, et inter illos omnibus honoribus daemonum[5]), omnibus sollemnibus regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur. Et procedet de ianua laureata et lucernata, ut de novo consistorio libidinum publicarum; discumbet cum marito in sodalitiis, saepe in popinis; et ministrabit nonnunquam iniquis, solita quondam sanctis ministrare; et non hinc praeiudicium damnationis suae agnoscet, eos observans, quos erat iudicatura? Cuius manum desiderabit? de cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, vel marito quid illa cantabit? Audiat sane, audiat aliquid de scena, de taberna, de ganea; quae dei mentio? quae Christi invocatio? Ubi fomenta fidei de scripturarum interlectione? ubi spiritus refrigerium? ubi divina benedictio? omnia extranea, omnia inimica, omnia damnata, adterendae[6]) saluti a malo immissa.

7. Haec si illis quoque evenire possint, quae in matrimonio gentilis fidem adeptae morantur, tamen excusan-

---

1) Rig. captanda. 2) Rig. flantis explodis. 3) Rig. Sustinent quidam, — reservent, si f. laedantur. Sustinent, qu. d. subiectione nominis etc. 4) Ita cod. Wouw. Rig.: recognoscere consuerunt; ceteri: recensuerunt. 5) Rig. cum laboribus alienis — omn. nominibus daemonum. 6) Rhen. abterrendae, al. adterrendae, al. abtenendae.

tur, ut in ipsis deprehensae a deo, et iubentur perseve
et sanctificantur et spem lucrationis accipiunt. Si ergo
tum est apud deum matrimonium huiusmodi, cur non
spere cedat, ut et a pressuris et angustiis et impedim
et inquinamentis non ita lacessatur, iam habens ex
divinae gratiae patrocinium? Nam et ad aliquam virtu
coelestem documentis dignationis alicuius vocata illa de
tibus[1]) terrori est gentili, quo minus sibi obstrepat, n
sciat, minus speculetur. Sensit magnalia, vidit experim
scit meliorem factam; sic et ipse dei candidatus est tin
Ita facilius huiusmodi lucri fiunt, in quos dei gratia
suetudinem fecit. Ceterum aliud est ultro et sponte in
hibita descendere. Quae domino non placent, utique
minum offendunt, utique malo se inferunt[2]). Hoc
erit, quod solis peioribus[3]) placet nomen Christianum.
inveniuntur, qui tales non exhorreant, ut exterminent
abripiant[4]), ut a fide excludant. Habes caussam, qua
dubites, nullum huiusmodi matrimonium prospere dec
[dum] a malo conciliatur, a domino vero damnatur.

8. Ad hoc quaeramus, an iure, quasi revera di
ctores divinarum sententiarum. Nonne etiam penes n
nes severissimi quique domini et disciplinae tenaci
servis suis foras nubere interdicunt? scilicet ne in l
viam excedant, officia deserant, dominica extraneis
mant. Nonne insuper censuerunt servituti vindicandos,
cum alienis servis post dominorum denuntiationem in
suetudine perseveraverunt? Severiores habebuntur terr
disciplinae coelestibus praescriptis? ut gentiles quidem
traneis iunctae libertatem suam amittant, nostrae vero
boli servos sibi coniungant et in statu suo persever
Scilicet negabunt sibi a domino per apostolum eiusdem
nuntiatum. Quam huius amentiae caussam detineam,
fidei imbecillitatem pronam semper in concupiscentiam
cularium gaudiorum? Quod quidem plurimum in lautio
deprehensum est, nam quanto dives aliqua est ma

---

1) Ita h. l. emend. A. Neander. Optime. Rig., quem in ceteris
cuti sumus: vocatus ille de gentibus terrori est gen
2) Rig. a Malo inferuntur. 3) Rhen. aliique: Hoc s
erit ut solis, quod solis petitoribus pl. etc. 4) Rhen
exerta eminent, (ed. I. exerte animent,) ut arripian

nae[1]) nomine inflata, tanto capaciorem domum oneribus suis requirit, ut campum in quo ambitio decurrat. Sordent talibus ecclesiae. Difficile in domo dei dives, ac si quis est, difficile caelebs. Quid ergo faciant? Unde nisi a diabolo maritum petant idoneum exhibendae sellae et mulabus et cinerariis peregrinae proceritatis? Christianus ista etiam dives fortasse non praestet. Quaeso te, gentilium exempla proponas tibi, pleraeque et genere nobiles et re beatae passim ignobilibus et mediocribus simul coniunguntur ad luxuriam inventis aut ad licentiam expetitis[2]). Nonnullae se libertis et servis suis conferunt, omnium hominum existimatione despecta, dummodo habeant, a quibus nullum impedimentum libertatis suae timeant[3]). Christianam fidelem fideli re minori nubere piget, locupletiorem futuram in viro paupere? Nam si pauperum sunt regna coelorum[4]), quia divitum non sunt, plus dives in paupere inveniet maiore dote[5]). Sit illa ex aequo in terris, quae in coelis forsitan non erit.

9. Dubitandum et inquirendum et identidem deliberandum est, an idoneus sit invectis dotalibus, cui deus censum suum credidit. Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem eius matrimonii, quod ecclesia conciliat et confirmat oblatio et obsignat benedictio, angeli renuntiant, pater rato habet? Nam nec in terris filii sine consensu patrum recte et iure nubunt. Quale iugum fidelium duorum unius spei, unius disciplinae, eiusdem servitutis? Ambo fratres, ambo conservi, nulla spiritus carnisve discretio. Atquin vere duo in carne una; ubi caro una, unus et spiritus. Simul orant, simul volutantur et simul ieiunia transigunt, alterutro docentes, alterutro hortantes, alterutro sustinentes[6]). In ecclesia dei pariter utrique, pariter in convivio dei, pariter in angustiis, in persecutionibus, in refrigeriis[7]); neuter al-

1) Seml. ex. ed. pr. aliqua est commatrona nom. Rhen. auctoritate cod. Gorz. aliqua est et matrona nom. infl., tanto capacem d. 2) Al. pessimis de ignob. — expetitis; al. exspectatis; Rig. sectis. 3) Vv. Nonnullae — timeant desunt in ed. Rig. Veneta. 4) Matth. 5, 3. 5) Rig. inveniet. Maiore dote dotabitur de bonis eius, qui in deo dives est. Sit illa etc. 6) Ita Rig.; alii: alt. ducentes, alt. hortantes. In eccl. etc. 7) Excepto Rigaltio alii: In eccl. dei pariter, in connubio dei, par. in ang., in refrig.

terum celat, neuter alterum vitat, neuter alteri gravis est; libere aeger visitatur, indigens sustentatur; eleemosinae sine tormento, sacrificia sine scrupulo, quotidiana diligentia sine impedimento; non furtiva signatio, non trepida gratulatio, non muta benedictio; sonant inter duos psalmi et hymni, et mutuo provocant, quis melius deo suo cantet. Talia Christus videns et audiens gaudet, his pacem suam mittit; ubi duo, ibi et ipse; ubi et ipse, ibi et malus non est. Haec sunt quae apostoli vox illa sub brevitate [1]) intelligenda nobis reliquit; haec tibi suggere, si opus fuerit; his te ab exemplis quarundam reflecte. Non licet aliter fidelibus nubere, et si liceret, non expediret [2]).

DE CULTU FEMINARUM

LIBER PRIMUS.

[DE HABITU MULIEBRI *)]

1. Si tanta in terris moraretur fides, quanta merces eius exspectatur in coelis, nulla omnino vestrum, sorores dilectissimae, ex quo deum vivum cognovisset, et de sua, id est, de feminae conditione didicisset, laetiorem habitum, ne dicam gloriosiorem appetisset, ut non magis in sordibus ageret, et squalorem potius affectaret, ipsam se circumferens Evam lugentem et poenitentem, quo plenius id quod de Eva trahit (ignominiam dico primi delicti et invidiam perditionis humanae) omni satisfactionis habitu expiaret. In doloribus et anxietatibus paries, mulier, et ad virum

1) Al. benignitate. 2) Rig. fid. nubere: non expedit

*) „Hactenus editiones Tertulliani librum nobis unum de habitu muliebri, alterum de cultu feminarum exhibebant. Nos utrumque de cultu feminarum inscripsimus, vetustissimi exemplaris Agobardini auctoritatem secuti, in quo servata prioris libr parte tantum dimidia posterior integer sic absolvitur: de cultu feminarum lib. II. explicit. Unde manifestum fit, sub eodem titulo praecessisse primum. Atque in librorum catalogo sic ambo citantur: De cultu feminarum.“ Rigaltius.

tuum conversio tua, et ille dominabitur tui[1]). Et Evam te esse nescis? Vivit sententia dei super sexum istum, in hoc seculo; vivat et reatus necesse est. Tu es diaboli ianua, tu es arboris illius resignatrix, tu es divinae legis prima desertrix, tu es quae eum persuasisti, quem diabolus aggredi non valuit; tu imaginem dei, hominem, tam facile elisisti; propter tuum meritum, id est mortem, etiam filius dei mori habuit. Et adornari tibi in mente est super pelliceas tuas tunicas? Age nunc, si ab initio rerum et Milesii oves tenderent, et Seres arbores nerent, et Tyrii tinguerent, et Phryges insuerent, et Babylonii intexerent, et margaritae canderent, et ceraunia coruscarent. Si ipsum quoque aurum iam de terra cum cupiditate prodisset, si iam et speculo tantum mentiri liceret, et haec Eva concupisset de paradiso expulsa, iam mortua, opinor. Ergo nec nunc appetere debet, aut nosse, si cupit reviviscere, quae nec habuerat nec noverat, quando vivebat. Ideo omnia ista damnatae et mortuae mulieris impedimenta sunt, quasi ad pompam funeris constituta.

2. Nam et illi qui ea constituerunt, damnati in poenam mortis deputantur, illi scilicet angeli[2]), qui ad filias hominum de coelo ruerunt, ut haec quoque ignominia feminae accedat. Nam cum et materias quasdam bene occultas et artes plerasque non bene revelatas seculo multo magis imperito prodidissent, siquidem et metallorum opera nudaverant et herbarum ingenia traduxerant et incantationum vires provulgaverant et omnem curiositatem usque ad stellarum interpretationem designaverant, proprie et quasi peculiariter feminis instrumentum istud muliebris gloriae contulerunt, lumina lapillorum, quibus monilia variantur, et circulos ex auro, quibus brachia arctantur, et medicamenta ex fuco, quibus lanae colorantur, et illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exordia[3]) producuntur. Haec qualia sint, interim iam ex doctorum suorum qualitate et conditione pronuntiari potest, quod nihil ad integritatem peccatores, nihil ad castitatem adamatores, nihil ad timorem dei desertores spiritus aut monstrare potuerunt aut

1) Gen. 3, 16. — Al. paris, mulier, — dominatur tui. 2) „E libro Henochi haec desumta sunt.“ Semler. 3) Fr. Iun. cod. quibus genae colorantur — quo oculorum exodia prod.

praestare. Si doctrinae dicendae sunt, mali magistri male docuerint necesse est; si mercedes pro libidine, nullius rei turpis merces decora est. Quid autem tanti fuit ista monstrare sive conferre? utrumne mulieres sine materiis splendoris et sine ingeniis decoris placere non possent hominibus, quae adhuc incultae et incompositae, et, ut ita dixerim, crudae ac rudes angelos moverant? anne sordidi et per gratuitum usum contumeliosi amatores viderentur, si nihil feminis in connubium allectis contulissent? Sed haec non capit aestimare, nihil plus desiderare poterant, quae angelos possidebant, magno scilicet nupserant. Enimvero qui utique interdum cogitabant, unde cecidissent et post libidinum vaporata momenta coelum suspirabant, illud ipsum bonum feminarum naturalis decoris, ut caussam mali, sic remuneraverunt, ne eis profuisset felicitas sua, sed ut devectae de simplicitate et sinceritate una cum ipsis in offensam dei pervenirent. Certi erant, omnem et gloriam et ambitionem et affectationem per carnem placendi deo displicere. Hi sunt nempe angeli, quos indicaturi sumus, hi sunt angeli, quibus in lavacro renuntiamus, haec sunt utique, per quae ab homine iudicari meruerunt. Quid ergo facient apud iudices suos res eorum? quod est commercium damnaturis cum damnandis, opinor, quod Christo et Beliae? qua constantia tribunal illud ascendemus decreturi adversus eos, quorum munera appetimus? Nam et vobis eadem tunc substantia angelica repromissa, idem sexus, qui et viris, eandem iudicandi dignationem pollicetur. Nisi ergo hic iam praeiudicaverimus res eorum praedamnando, quas in illis damnaturi sumus, illi potius nos iudicabunt atque damnabunt.

3. Scio scripturam Enoch, quae hunc ordinem angelis dedit, non recipi a quibusdam, quia nec in armarium Iudaicum admittitur. Opinor, non putaverunt illam ante cataclysmum editam post eum casum orbis omnium rerum abolitorem salvam esse potuisse. Si ista ratio est, recordentur, pronepotem ipsius Enoch fuisse superstitem cataclysmi Noe, qui utique domestico nomine et haereditaria traditione audierat et meminerat de proavi sui penes deum gratia et de omnibus praedicatis eius, cum Enoch filio suo Matusalae nihil aliud mandaverit, quam ut notitiam eorum posteris suis traderet. Igitur sine dubio potuit Noe in praedicationis delegatione successisse, vel quia et alias non tacuisset

tam de dei conservatoris sui dispositione quam de ipsa domus suae gloria. Hoc si non tam expedite haberet, illud quoque assertionem scripturae illius tueretur. Perinde potuit abolefactam eam violentia cataclysmi in spiritu rursus reformare, quemadmodum et Hierosolymis Babylonia expugnatione deletis omne instrumentum Iudaicae literaturae per Esdram constat restauratum. Sed cum Enoch eadem scriptura etiam de domino praedicarit, a nobis quidem nihil omnino reiiciendum est, quod pertineat ad nos. Et legimus, omnem scripturam aedificationi habilem divinitus inspirari [1]. A Iudaeis potest iam videri propterea reiecta, sicut et cetera fere quae Christum sonant. Nec utique mirum hoc, si scripturas aliquas non receperunt de eo locutas, quem et ipsum coram loquentem non erant recepturi. Eo accedit, quod Enoch apud Iudam apostolum testimonium possidet [2].

4. Nulla nunc muliebri pompae nota inusta sit praedamnationis de exitu auctorum, nihil angelis illis imputetur praeter [3]) repudium coeli et matrimonium carnis: rerum ipsarum qualitates examinemus, ut consilia quoque concupiscentiae earum deprehendamus. Habitus feminae duplicem speciem circumfert, cultum et ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant, ornatum, quem immundum muliebrem convenit dici. Ille in auro et argento et gemmis et vestibus deputatur, iste in cura capilli et cutis et earum partium corporis quae oculos trahunt; alteri ambitionis crimen intendimus, alteri prostitutionis: ut iam hinc prospicias, dei ancilla, quid ex his disciplinae tuae conveniat, quae de diversis institutis censearis, scilicet humilitatis [4]) et castitatis.

5. Aurum et argentum principes materiae cultus secularis id sint necesse est, unde sunt, terra scilicet, plane gloriosior, quoniam in maledictorum metallorum feralibus officinis poenali opera deplorata nomen terrae in igni reliquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delitias, de ignominiis in honores, metalli refuga mutatur [5]). Sed et ferri et aeris et aliarum vilissimarum materiarum par conditio est, et terreni generis et metallici

---

1) 2. Tim. 3, 16. 2) Ep. Iudae v. 14. 3) Msc. Wouweri et Rig. propter repudium. 4) Rig. humanitatis. 5) Cf. Plinii hist. nat. lib. 33. prooem. et c. 1.

operis, quo nihilo generosior iudicari possit auri et arge substantia penes naturam. Quod si de qualitate usus, gl ria est auro et argento; atquin magis ferro et aeri, quor ita disposita est utensilitas, ut et proprias operas plures necessariores exhibeant rebus humanis et nihilominus a et argenti de suo vicem accommodent iustioribus causs Nam et annuli ferro fiunt, quaedam esui et potui vasc ex aere adhuc servat memoria antiquitatis. Viderit, si eti ad spurca instrumenta auri et argenti demens copia des vit. Certe nec ager auri opere paratur, nec navis arge vigore contexitur. Nullus bidens aurum demergit in te ram, nullus clavus argentum intimat tabulis. Taceo toti vitae necessitates ferro et aeri innixas: cum illae ipsae vites materiae et de metallis refodi et in quocunque u procudi sine ferri et aeris operario vigore non possint[1] Iam igitur aestimandum est, unde obveniat tanta dignit auro et argento, cum et consanguineis, quantum ad gen et potioribus, quantum ad utensilitatem, materiis praeferant

6. Sed et lapillos istos, qui cum auro superbiam iu gunt, quid aliud interpreter, nisi lapillos et calculos eiusdem terrae minutalia, nec tamen aut fundamentis d mandandis aut parietibus moliendis aut fastigiis sustinend aut tectis densandis necessaria? Solum[2]) hunc mulier stuporem aedificare noverunt, quia tarde teruntur, ut n teant, et subdole substruuntur, ut floreant, et anxie fora tur, ut pendeant, et auro lenocinium mutuum praestan Sed si quid de mari Britannico aut Indico ambitio piscatu conchae genus est, non dico conchylio aut ostreo, sed ne peloride gratius de sapore. Ad hoc enim conchas noveri maris poma. Quod si concha illa aliquid intrinsecus pust lat, vitium eius magis debet esse, quam gloria. Et lic margaritum vocetur, non aliud tamen intelligendum, qua conchae illius aliqua dura et rotunda verruca. Aiunt et d frontibus draconum gemmas erui, sicut et in piscium cer bris lapidositas quaedam est. Hoc quoque deerit Christia nae, ut de serpente cultior fiat. Sic calcabit diaboli capu

---

1) Ita Rig.; alii: et de metallis refodiendae et in qu usu producendae sine ferri et aeris operario vigor (Lat. et ed. Fran. vigere) non possint. 2) Cod. Agob.: Olir h. m. splendorem etc.

dum de capite eius, cervicibus suis aut ipsi capiti ornamenta struit?

7. Haec omnia de raritate et peregrinitate sola gratiam possident. Denique intra terminos suos patrios non tanti habentur. Semper abundantia contumeliosa in semetipsam est. Apud barbaros quosdam, quia vernaculum est aurum et copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, et divitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Aliquando revera inventum est, quomodo et aurum non ametur. Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romae de fastidio Parthorum et Medorum ceterorumque gentilium suorum coram matronis erubescentem, nisi quod nec ad ostentationem fere habentur. Latent in cingulis [1]) smaragdi, et cylindros vaginae suae solus gladius sub sinu novit, et in peronibus uniones emergere de luto cupiunt. Nihil denique tam gemmatum habent, quam quod gemmatum [2]) esse non debet, si non comparet aut ideo comparet, ut neglectum quoque ostendatur.

8. Proinde et vestium de coloribus honorem servi etiam eorum terunt. Sed et parietes Tyriis et Hyacinthinis et illis regiis velis, quae vos operose resoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur. Vilior est apud illos purpura, quam rubrica. Quis enim est vestium honor iustus de adulterio colorum iniustorum? Non placet deo, quod non ipse produxit, nisi si non potuit purpureas et aerinas [3]) oves nasci iubere. Si potuit, ergo iam noluit; quod deus noluit, utique non licet fingi. Non ergo natura optima sunt ista, quae a deo non sunt, auctore naturae; sic a diabolo esse intelliguntur, ab interpolatore naturae. Alterius enim esse non possunt, si dei non sunt, quia aemuli sint necesse est, quae dei non sunt; alius autem praeter diabolum et angelos eius aemulus dei non est. Ceterum si materiae ex deo sunt, non statim et huiusmodi fructus illarum [4]). Nam et

---

1) Rig. e cod. Agob. Latent in circulis sm. 2) Ita Rigalt.; alii: Denique tam gemm. hab., quod gemmatum etc. 3) Rhen. earinas (ἐαρίνας), alii: arinas, alii: aërias; Rig. e mac. aerinas. Cf. Ovidii art. am. 3, 173. 4) Sic Rig., resectis reliquis verbis, quae ex Plinii (H. N. 9, 33 sqq.) descriptione margaritarum et unionum huc illata in aliis codd. legebantur: Ceterum m. ex d. s., non st. et huiusm. fr. latere in omnibus quaeritur, et unde sint conchae, et qua dispositione de-

omnes istae profanae spectaculorum secularium voluptates, sicut de ipsis suum volumen edidimus[1]), ipsa etiam idololatria ex rebus dei constat: non tamen ideo circi furoribus aut arenae atrocitatibus aut scenae turpitudinibus Christianum affici oportet, quia deus et equum et pantheram et vocem homini dedit; nec ideo idololatriam impune faciet Christianus, quia dei conditio est et thus et merum et ignis qui vescitur et animalia quae victimae fiunt, cum et ipsa materia quae adoratur dei sit. Sic ergo et circa actum materiarum census a deo descendens, propterea excusatus, deo extraneum* ut reum scilicet gloriae seculum[2]).

9. Nam ut quaeque rerum per singulas quasque terras et unamquamque regionem maris[3]) a deo distributa sunt, invicem sibi peregrina, apud exteros mutuo rara, apud vos[4]) iure, si utique vel appetuntur vel negliguntur, quia non tantus est in illis fervor gloriae inter domesticos frigidae. Sed enim ex possessionum distributione, quam deus ut voluit ordinavit, raritas et peregrinitas apud extraneos semper gratiam inveniens, de simplici caussa non habendi quae deus alibi collocavit, concupiscentiam concitat habendi. Ex hac vitium aliud extenditur, immoderate habendi: quod, etsi forte habendum sit, modus tamen debetur. Haec erit ambitio, unde et nomen eius interpretandum est, quod concupiscentia apud animum ambiente nascatur ad gloriae votum, grande scilicet votum, quod, ut diximus, non natura, nec veritas, sed vitiosa animi passio concupiscentiae commendavit, et alia vitia ambitionis et gloriae. Sic e pretia rebus inflammavit, ut se quoque accenderet. Non tanto maior fit concupiscentia, quanto magni fecit, quo concupiit? De brevissimis loculis patrimonium grande profertur; uno lino decies sestertium inseritur; saltus et insulas tenera cervix fert; graciles aurium cutes calendarium

currant, et ubi collocentur. (et ubi spem suam collocent, liber Agob.) Latin. emend. Ceterum si materiae ex desunt, non statim et huiusmodi fructus; latet in omnibus, quaeritur; et unde etc.

1) Lib. de spectaculis. 2) Hunc locum, in quo verbum aliquo excidisse videtur, sic correxit Rig. census a deo descendens accusat deo extraneum ut r. sc. gl. secularis. 3) Praeter Rigaltium ceteri: materiis. 4) Iunius: apud vos, iure sic utique etc. Rig.: apud suos, si utique etc. Sed vel hac emendatione locus nondum est sanatus.

expendunt, et sinistra per singulos digitos de saccis singulis ludit[1]). Hae sunt vires ambitionis, tantarum usurarum substantiam uno et muliebri corpusculo baiulare.

DE CULTU FEMINARUM.

LIBER SECUNDUS.*)

1. Ancillae dei vivi, conservae et sorores meae, quo iure deputor vobiscum, postremissimus equidem meo iure conservitii et fraternitatis, audeo ad vos facere sermonem[2]), non utique affectationis, sed affectioni procurans in caussa vestrae salutis. Ea salus nec feminarum modo, sed etiam virorum, in exhibitione praecipue pudicitiae statuta est. Nam cum omnes templum dei simus, illato in nos et consecrato spiritu sancto eius templi aedituus et antistes[3]) pudicitia est, quae nihil immundum nec profanum inferri sinat, ne deus ille, qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat. Sed modo nos non de pudicitia, cui indicendae et exigendae sufficiunt instantia ubique divina praecepta, verum de pertinentibus ad eam, id est qualiter vos incedere oporteat. Pleraeque enim, quod ipsum mihi utique [reprehendendo in omnibus] reprehendere deus permittat, aut ignorantes simpliciter aut dissimulantes audacter ita ingrediuntur, quasi pudicitia in sola carnis integritate et stupri aversione consistat, nec quicquam extrinsecus opus sit, de cultus dico et ornatus dispositione. Sed enim perseverant in pristinis[4]) studiis formae et nitoris, eandem

---

*) Huius libri tot loci a Rigaltio ex auctoritate cod. Agob. mutati sunt, ut videatur iste prope novus factus esse. Inde in sqq. praecipuam scripturae varietatem ita annotavimus, ut Rigaltio novam recensionem tribueremus, Semleri nomine scripturam receptam indicaremus.

1) Plinii H. N. 33, 2. 2) Seml. postremissimus omnium? qui de meo iure — ad vos verba ista facere, non utique affectationi (Rig. affectionis) sed etc. 3) Rig. aeditua et antistita. 4) Vv. Sed c. p. in pristinis delevit Rig.

sui speciem [1]) circumferentes, quam feminae nationum, a quibus abest conscientia verae pudicitiae, quia nihil verum in his, qui deum nesciunt praesidem et magistrum veritatis Nam etsi qua in gentilibus pudicitia credi potest, usque adeo eam imperfectam et inconditam constat, ut licet in animo aliquatenus tenax sui agat, in habitus tamen licentia sese dissolvat, pro perversitate gentilium appetendo [2]) cuius rei devitat effectum. Quota denique est, quae nec placere quidem extraneis concupiscat? quae non velit iccirco se expingere, ut neget appetitum? [3]) quamquam et hoc gentili pudicitiae familiare sit, non delinquere; attamen velle vel etiam nolle, attamen non denegare. Quid mirum perversa sunt omnia, quae a deo non sunt. Videant igitur, quae non totum bonum obtinendo facile et quod obtinent malo commiscent. Vos ab illis, ut in ceteris, incessu quoque devertere necessarium est, quoniam perfectae esse debetis, sicut pater vester qui est in coelis.

2. Perfectae autem, id est, Christianae pudicae [4]) appetitionem sui, non tantum non appetendam, sed etiam exsecrandam vobis sciatis: primo, quod non de integra conscientia venit studium placendi per decorem, quem naturaliter invitatorem libidinis scimus; quid igitur in te excitat malum istud? quid invitas, cuius te profiteris extraneam tum quod tentationibus viam aperire non debemus, quae nonnunquam quod deus a suis abigat instando perficiunt certe vel spiritum scandalo permovent. Debemus quidem ita sancte et tota fidei substantia incedere, ut confessae et securae simus de conscientia nostra, optantes perseverare id in nobis, non tamen praesumentes. Nam, qui praesumit minus veretur, minus praecavet, plus periclitatur [5]). Timor fundamentum salutis est, praesumptio impedimentum timoris. Utilius ergo, si speremus nos posse delinquere, quam si praesumamus non posse; sperando enim timebimus, t

1) Ita Wouwer.; Seml. eandem sui circ.; Rig. eand. superficiem circ. 2) Seml. dissolvat propter veritatem (ut pr. vanitatem) gentilium, solatium appetendo etc. 3) Rig. quae non vel idcirco se expingi curet? et neget appetitum? 4) Rig. quoniam perfectae i. e. chr. pudicitia app. etc. ceteris verbis omissis. 5) Rig. Nam qui praesumit minus iam veretur; qui minus veretur, minus praecavet; qui minus praecavet, plus periclitatur.

mendo cavebimus, cavendo salvi erimus; contra si praesumamus neque timendo neque cavendo, difficile salvi erimus. Qui securus agit, non est sollicitus, non possidet tutam et firmam securitatem. At qui sollicitus est, is vere poterit esse securus. Et de suis quidem servis dominus pro misericordia sua curet, ut etiam praesumere illis de bono suo feliciter liceat. Quid autem alteri periculo sumus? quid alteri concupiscentiam importamus? quam si dominus ampliando legem a facto stupri non discernit in poena[1]), nescio an impune habeat, quae alicui fuerit caussa perditionis. Perit enim ille simul in tua forma, si concupierit[2]), et admisit iam in animo, quod concupivit, et facta es tu gladius illi. Ut[3]) a culpa vaces, ab invidia non liberaberis; ut cum in alicuius agro latrocinium gestum est, crimen quidem dominum non contingit[4]), dum rus tamen eius ignominia notatur, ipse quoque infamia aspergitur. Expingamus nos, ut alteri pereant? Ubi est ergo: Diliges proximum tuum sicut te ipsum[5]); nolite vestra tantum curare[6]), sed alterius? Nulla enunciatio spiritus sancti ad praesentem tantum materiam et non ad omnem utilitatis occasionem dirigi et suscipi debet[7])? Cum igitur et nostra et aliorum caussa versetur in studio periculosissimi decoris, iam non tantum confictae et elaboratae pulchritudinis[8]) suggestum recusandum a vobis sciatis, sed etiam naturalis speciositatis obliterandum dissimulatione et incuria, ut proinde oculorum incursibus molestum. Nam etsi accusandus decor non est, ut felicitas corporis, ut divinae plasticae accessio, ut animae aliqua vestis urbana[9]); timendum tamen est vel propter iniuriam et violentiam spectatorum, quae[10]) etiam pater fidei Abraham in uxoris suae specie pertimuit, et sororem mentibus Saram[11]), salutem contumelia redemit.

---

1) Cod. Agob. quasi deus non ampliando legem a facto stupri concupiscentiam non discernat in poena. 2) Simul ut tuam formam concup. Rig. qui etiam delevit vv. quae sequuntur: et admisit — concupivit. 3) Rig. gladius illi, ut etsi a culpa vaces, ab inv. n. libereris. 4) Rig. continget; Seml. constringit, dum res tamen etc. 5) Matth. 19, 19. 22, 39. 6) Seml. nolite vestra cur. 7) Seml. potest. 8) Seml. libidinis, Fr. Iunius: cupidinis. 9) Sic Celen. et ed. Fran.; Rig. vestis bona; Seml. vestitus bona. 10) Rig. viol. sectatorum, quam etc. 11) Cod. Agob.: et Isaac sororem ementitus Rebeccam.

3. Nunc non sit timenda dignitas formae, ut n possidentibus gravis, nec appetentibus exitiosa, nec co iunctis periculosa; non exposita tentationibus, non circu data scandalis existimetur: sufficit, quod angelis dei n est necessaria. Nam ubi pudicitia, ibi vacua pulchritud quia proprie usus et fructus pulchritudinis luxuria, nisi quis aliam messem decori corporis arbitratur. Illae si formositatem et datam extendant et non datam conqu rant, quae quod ab illa flagitatur, sibi quoque praestare putant, cum alteri praestant? Dicet aliquis: quid ergo n est exclusa luxuria admissa castitate? laude formae se frui et de bono corporis gloriari licet[1]). Viderit, que iuvat de carne gloriari. Nobis autem primo quidem nullu gloriae studium, quia gloria exaltationis ingenium e Porro exaltatio non congruit professoribus humilitatis praescriptis dei. Deinde si omnis gloria vana et stuporat quanto magis quae in carne, nobis duntaxat? Nam e gloriandum est, in spiritus bonis, non in carne placere vel debemus, quia spiritualium sectatores sumus; in quibus op ramur, illis et gaudeamus; de his gloriam carpamus, quibus salutem speramus. Plane gloriabitur Christian etiam in carne, sed cum propter Christum lacerata dur verit, ut et spiritus in ea coronetur, non ut oculos et s spiria adolescentium post se trahat. Ita quod ex omni par in vobis vacat, merito et non habentes fastidiatis et habe tes negligatis. Sancta femina sit naturaliter speciosa, n adeo sit occasioni; certe si fuerit, non ignorare, sed etia impedire se debet[2]).

4. Quasi gentilibus dicam, gentili communionum prae cepto alloquens vos, solis maritis vestris placere debeti In tantum autem placebitis eis, in quantum alteris place non curaveritis. Securae estote, benedictae; uxor nulla d formis est marito suo; satis placuit, cum electa est, se moribus seu forma commendata. Ne qua vestrum pute si temperaverit a compositione sui, se[3]) odium et aversi nem maritorum prosecuturam. Omnis maritus castitatis e actor est; formam vero fidelis non expostulat, quia no

1) Rig. castitate, laudes corporis gloriam licet 2) Rig. Sanctae feminae, si natur. speciosae, non ade sit occasio, certe si fuerit, non adiuvare, sed etia impedire debet. 3) Particulam se hic inserendam putavimus

iisdem bonis, quae gentiles putant, capimur; infidelis contra etiam suspectam habet, vel propter illam sceleratam in nos opinionem[1]) gentilium. Cui ergo pulchritudinem tuam nutris? si fidelis, non exigit, si gentilis, non credit[2]). Quid gestis aut suspecto aut non desideranti placere?

5. Haec utique non ad crudam in totum et ferinam habitudinem insinuandam[3]) vobis suggeruntur; nec de bono squaloris et paedoris suademus[4]), sed de modo et cardine et iustitia corporis excolendi. Non supergrediendum ultra quam simplices et sufficientes munditiae concupiscunt, ultra quam domino placet. In illum enim delinquunt, quae cutem medicaminibus ungunt[5]), genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt[6]). Displicet illis nimirum plastica dei, in ipsis redarguunt[7]), reprehendunt artificem omnium. Reprehendunt enim, cum emendant, cum adiiciunt, utique ab adversario artifice sumentes additamenta ista, id est diabolo[8]). Nam quis corpus monstraret mutare, nisi qui et hominis spiritum malitia transfiguravit? Ille indubitate huiusmodi ingenia concinnavit, ut in nobis quodammodo manus deo inferret[9]). Quod nascitur, opus dei est; ergo quod fingitur[10]), diaboli negotium est. Divino operi satanae ingenia superducere quam scelestum est! Servi nostri ab inimicis nostris nihil mutuantur, milites ab hoste imperatoris sui nihil concupiscunt. De adversario enim eius, in cuius manu sis, aliquid usui postulare, transgressio est. Christianus a malo illo adiuvabitur? nescio an hoc nomen ei perseveret. Erit enim eius, de cuius doctrinis instrui concupiscit. Quantum autem a vestris disciplinis et professionibus aliena sunt, quam indigna nomine Christiano faciem fictam gestare, quibus simplicitas omnis indicitur; effigie mentiri, quibus lingua non licet; appetere, quod datum non sit[11]), quibus alienum abstinentiam in specie exercere, quibus studium pudicitiae est[12])! Credite, benedictae, quo-

1) Rig. vel ex illa scelerata in nos opinione. 2) Rig. si infideli, simplicem non credit. 3) Rig. non in crudam — insinuanda etc. 4) Seml. de bono corporis squalorem, sed de pudoris suad. 5) Rig. urgent. 6) Ita ed. Fran. et all.; Seml. colligunt, Rig. porrigunt. 7) Rig. in ipsis se nimirum arguunt. 8) Rig. additamenta. Is est diabolus. 9) Rig. ut in vobis pareat manus vos quodammodo deo inferre. 10) Rig. infingitur (ἐμπλάττεται). 11) Cod. Agob. quod ad tuum non sit. 12) Rig. qui-

modo praecepta dei custodietis, liniamenta eius id vo non custodientes?

6. Video quasdam et capillum croco vertere, pa eas etiam nationis suae, quod non Germanae aut Gal sint procreatae; ita patriam capillo transferunt[1]); male pessime sibi auspicantur flammeo capite, et decorum tant, quod inquinant. Atque et detrimentum crinibus i dicaminum vis inurit et cerebro perniciem, etiam cuiusli sinceri humoris assiduitas reservat, tum solis animando mul et siccando capillo exoptabilis ardor[2]). Quis de cum iniuria? quae cum immunditiis pulchritudo? Cro capiti suo mulier Christiana ingeret, ut in aram? Qu cunque enim immundo spiritui excremari solet, id nisi p bis et necessariis et salutaribus usibus adhibeatur, ad q creatura dei prospecta est, sacrificium videri potest. enim dominus ait: quis vestrum potest capillum atrum albo facere, aut album ex atro[3])? Itaque revincunt de ecce, inquiunt, pro albo vel atro flavum facimus gratia ciliorem; quamvis et atrum ex albo conantur facere, poenituit ad senectam usque vixisse. Pro temeritatem! bescit aetas exoptata votis, furtum confitetur[4]), adoles tia, in qua delinquimus, suspiratur, occasio gravitatis in polatur. Absit a sapientiae filiabus stultitia tanta. S ctus, cum plus occultari studuerit, plus detegetur[5]). E est aeternitas nostra de capitis iuventute[6]). Hanc in ruptibilem habemus semper induere ad domum don quam ἀκακία pollicetur[7]). Bene properatis ad domi bene festinatis excedere de isto iniquissimo seculo, qu in fine[8]) appropinquare deforme est.

7. Quid enim tanta ornandi[9]) capitis operositas salutem subministrat? Quid crinibus vestris quiescere licet, modo substrictis, modo relaxatis, modo suscit modo elisis? Aliae gestiunt in cincinnis[10]) coërcere, a

---

bus alieni abstinentia traditur? adulterium in sp. qu. st. pud. sit?

1) Rig. ita iam capillos transf. 2) Rig. ardor no 3) Matth. 5, 36. 4) Rig. conficitur. 5) Rig. detinc 6) Rig. aet. vera de capilli iuv. 7) Rig. Hanc in ruptibilitatem habemus superinduere ad novam mum, quam monarchia pollicetur. 8) Latinius: in nem, Rig.: ad finem propinquare. 9) Rhen. e cod. G ornandi; alii: ordinandi. 10) Al. in cincinnos.

ut vagi et volucres elabantur, non bona simplicitate. Affigitis praeterea nescio quas enormitates sutilium[1]) atque textilium capillamentorum, nunc in galeri modum quasi vaginam capitis et operculum verticis, nunc in cervicem retro suggestum. Mirum, quod non contra domini praecepta contenditur. Ad mensuram neminem sibi adiicere posse pronuntiatum est. Vos plane adiicitis ad pondus collyrias quasdam vel scutorum umbilicos[2]) cervicibus astruendo. Si non pudet enormitatis, pudeat inquinamenti, ne exuvias alieni capitis forsitan immundi, forsitan nocentis et gehennae destinati, sancto et Christiano capiti supparetis. Imo omnem hanc ornatus servitutem a libero capite propellite. Frustra laboratis ornatae videri, frustra peritissimos quosque structores capillaturae adhibetis. Deus vos velari iubet, credo, ne quarundam capita videantur. Atque [utinam miserrimus ego] in illo die Christianae exsultationis [vel inter calcanea vestra caput elevem[3])!] videbo, an cum cerussa et purpurisso et croco et in illo ambitu capitis resurgatis, an taliter expictas angeli in nebula sublevent obviam Christo. Si nunc bona et dei sunt, tunc quoque occurrent resurgentibus corporibus et sua loca agnoscent. Sed non potest resurgere, nisi caro et spiritus solus ac purus; damnata sunt igitur, quae in carne et spiritu non resurgunt, quia dei non sunt. Damnatis hodie abstinete. Hodie vos deus tales videat, quales tunc videbit.

8. Videlicet nunc et vir et sexus aemulus[4]) feminas a suis depello. An et nobis quaedam respectu obediendae gravitatis[5]) propter metum debitum domino detrahuntur? siquidem et viris propter feminas, ut feminis propter viros, vitio naturae ingenita est placendi voluntas, propriasque praestigias formae et hic sexus sibi agnoscit, barbam acrius caedere, intervellere, circumradere, capillum disponere, etiam colorare[6]) canitiem, primam quamque subducere totius cor-

---

1) Seml. simplicitate custoditis. Praeterea — subtilium etc. Vv. sutilium atque text. desunt in ed. Rig. 2) Rig. colluras quasd. etc. Alii: collyridas quasd. — Scaliger: sputorum umbilicos (παμφόλυγας). 3) Vv. uncinis inclusa a manu librarii male sedula videntur illata esse. 4) Rig. nunc vir ut sexu aemulus. 5) Rig. e cod. Agob. obeundae gratuitatis. Lat.: obeundae gravitatis. 6) Rig. et decolorare.

poris lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere[1]), cetera pulveris cuiusdam asperitudine laevigare, tum speculum omni occasione consulere, anxie inspicere, cum tamen, cognito deo adempta placendi voluntate, per luxuriae vacationem omnia illa ut otiosa, ut hostilia pudicitiae[2]) recusantur. Nam ubi deus, ibi pudicitia, ibi gravitas adiutrix et socia eius. Quo ergo pacto pudicitiam sine instrumento suo, id est, sine gravitate tractabimus? quomodo autem gravitatem administrandae pudicitiae adhibemus, nisi et in facie et in cultu et in totius hominis contemplatione severitas circumferatur?

9. Quamobrem erga vestitum quoque et reliqua compositionis vestrae impedimenta proinde vobis curanda est amputatio et decussio redundantioris nitoris. Nam quid prodest, faciem quidem frugi et expeditam et simplicitatem condignam divinae disciplinae exhibere, cetera vero corporis laciniosis pomparum et delitiarum ineptiis occupare? Haec pompae quam de proximo curent luxuriae negotium et obstrepant pudicitiae disciplinis, dignoscere in facili est, quoc[illegible] gratiam decoris cultus societate prostituant; adeo, si de[illegible]sint, irritam et ingratam reddunt, velut exarmatam[3]) e[illegible] naufragam. Contra si forma defecit, adminiculum nitori[illegible] quasi de suo gratiam supplet. Aetates denique requieta[illegible] iam et in portum modestiae subductas splendor et dignita[illegible] cultus avocant et severitatem appetitionibus inquietant, com[illegible]pensantibus scilicet habitus irritamento pro frigore aetati[illegible]. Ergo, benedictae, primo quidem ut lenones et prostitutor[illegible] vestitus et cultus ne in vos admiseritis; tum si quas vel d[illegible]ivitiarum [suarum] vel natalium vel retro dignitatum rat[illegible] compellit ita pompaticas progredi, ut sapientiam[4]) cons[illegible]cutae temperare saltem ab huiusmodi curate, ne totis h[illegible]benis licentiam usurpetis praetextu necessitatis. Quomod[illegible] enim humilitatem, quam Christiani profitemur, implere p[illegible]terimus[5]), non repastinantes divitiarum vestrarum vel el[illegible]gantiarum usum, quae ad gloriam faciunt? Gloria aute[illegible] exaltare, non humiliare consuevit. Non enim utemur nostri[illegible]

1) Rig. distringere. 2) Rig. per lux. occasionem o. [illegible] ut ot. aut hostilia recus. 3) Seml. exornatam. 4) Ri[illegible] ut sap. non videantur consecutae, temp. malum h[illegible]iusmodi curate. 5) Rig. quam nostri profitentur, i[illegible]plere poteritis.

Quis autem prohibet uti? Secundum apostolum tamen, qui nos uti monet mundo isto, quasi non abutamur. Praeterit enim, inquit, habitus huius mundi. Et qui emunt, inquit, sic agant, quasi non possidentes. Cur ita? quoniam praemiserat, dicens: Tempus in collecto est[1]). Si ergo uxores quoque ipsas sic habendas demonstrat, tanquam non habeantur, propter angustias temporum, quid de vanis his instrumentis earum? Non enim et ita multi faciunt, et se spadonatui adsignant propter regnum dei[2]), tam fortem et utique permissam voluptatem sponte ponentes? Quidam[3]) ipsam dei creaturam sibi interdicunt, abstinentes vino et animalibus esculentis[4]), quorum fructus nulli periculo aut sollicitudini adiacent; sed humilitatem animae suae in victus quoque castigatione deo immolant. Satis igitur et vos usae estis divitiis atque deliciis, satis dotum vestrarum fructum decidistis ante notitiam salutarium disciplinarum. Nos sumus, in quos decurrerunt fines seculorum. Nos destinati a deo ante mundum in aestimationem temporum; tanquam[5]) castigando et castrando, ut ita dixerim, seculo erudimur a domino. Nos sumus circumcisio omnium et spiritalis et carnalis, nam spiritu et carne secularia circumcidimus[6]).

10. Nimirum enim deus demonstravit succis herbarum et concharum salivis incoquere lanas. Exciderat illi, cum universa nasci iuberet, purpureas et coccineas oves mandare: Deus et ipsarum vestium officinas commentus, quae leves et exiles solo pretio graves essent; deus et auri tanta opera produxit, complectendis et distinguendis lapillis; scrupulosa deus auribus vulnera intulit, et tanti habuit vexationem operis sui et cruciatus infantiae tunc primum dolentis, ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus grana nescio quae penderent, quae plane Parthi per omnia quaeque sua[7]) bullarum vice inserunt, quamquam et aurum ipsum, cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula servire referunt gentilium literae. Adeo non veritate bona sunt, sed raritate; artibus autem per angelos peccatores, qui et ipsas materias prodiderunt, inductis, opero-

---

1) 1. Cor. 7, 29—31. 2) Matth. 19, 12. 3) Rig. Numquid non aliqui. 4) Praeter Rigaltium omnes: exulantes. 5) Rig. in extimatione temporali. Itaque castig. 6) Rig. nam et in spiritu et in carne circumcidimur. 7) Rig. Parthi peronibus quoque suis bull. vice ins.

sitas cum raritate commissa pretiositatem et ex ea libidinem possidendae pretiositatis feminarum excitavit. Quod si iidem angeli, qui et materias eiusmodi et illecebras detexerunt, auri dico et lapidum illustrium et operas eorum tradiderunt, et iam ipsum calliblepharum vellerumque tincturas inter cetera docuerunt[1]), damnati a deo sunt, ut Enoch refert: quomodo placebimus deo, gaudentes rebus illorum, qui iram et animadversionem dei provocaverunt? Nunc deus ista prospexerit, deus permiserit; nullam de conchylio vestem Esaias[2]) increpet, nullas lunulas reprobet, nullum botronatum retundat: tamen non ut gentiles, ita nos quoque nobis adulemur, institutorem deum solummodo existimantes, non etiam dispectorem institutorum suorum. Quanto enim melius[3]) et cautius egerimus, si praesumamus, omnia quidem a deo provisa tunc et in seculo posita, uti nunc essent[4]), in quibus disciplina servorum eius probaretur, ut per licentiam utendi continentiae experientia procederet[5]). Nonne sapientes patresfamiliae de industria quaedam servis suis offerunt atque permittunt, ut experiantur, an et qualiter permissis utantur, si probe, si modeste[6])? Quanto autem laudabilior, qui abstinuerit in totum, qui timuerit etiam indulgentiam domini? Sic igitur et apostolus: Omnia, inquit, licent, sed non omnia aedificant[7]). Quanto facilius illicita timebit, qui licita verebitur

11. Quae autem vobis caussa est exstructius prodeundi, cum remotae sitis ab his, quae talium indigent. Nam nec templa circuitis, nec spectacula postulatis, ne festos dies gentilium nostis. Propter istos enim conventus et mutuum videre ac videri omnes pompae in publicum proferuntur, ut aut luxuria negotietur aut gloria insolescat. Vobis autem nulla procedendi caussa non tetrica: aut imbecillus aliquis ex fratribus visitandus, aut sacrificium offertur, aut dei verbum administratur. Quidvis horum gravitatis et sanctitatis negotium, et cui opus non sit habitu

---

1) Inde a vv. Adeo non veritate etc. secuti sumus recensionem Rigaltii, quum quae a ceteris edita sunt intelligi nequeant. 2) Ies. 3, 18 sqq. 3) Rig.: utilius. 4) Ita recte h. l. emend. Fr. Iunius; ceteri: esset. 5) Rig. cont. experimenta procederent. 6) Rig. moderate. 7) Rig. expediunt. — 1 Cor. 10, 23.

extraordinario et composito et soluto[1]). Ac si necessitas amicitiarum officiorumque gentilium vos vocat, cur non vestris armis indutae procedditis? tanto magis, quanto ad extraneas fidei? ut sit inter ancillas diaboli et dei discrimen, ut exemplo sitis illis, ut aedificentur in vobis, ut, quomodo ait apostolus, magnificetur deus in corpore vestro[2]); magnificatur autem in corpore per pudicitiam, utique et per habitum pudicitiae competentem. Sed enim dicitur a quibusdam, ne blasphemetur nomen[3]) eius in nobis, si quid de pristino habitu et cultu detrahamus. Non auferamus ergo nobis et[4]) vitia pristina; simus et moribus iisdem, si et superficie eadem, et tunc vere non blasphemabunt nationes. Grandis blasphemia est, qua[5]) dicatur: ex quo facta est Christiana, pauperius incedit. Timebis pauperior videri, ex quo locupletior facta es, et sordidior, ex quo mundior? Secundum gentilium, an secundum dei placitum incedere Christianos oportet?

12. Optemus tantummodo ne iustae blasphemationis caussa simus. Quanto autem magis blasphemabile est, si, quae sacerdotes pudicitiae dicimini, impudicarum ritu procedatis cultae et expictae? Aut quid minus habent infelicissimae illae publicarum[6]) libidinum victimae? quas si quae leges a matronis[7]) et matronalibus decoramentis coërcebant, iam certe seculi improbitas quotidie insurgens honestissimis quibusque feminis usque ad errorem dignoscendi coaequavit; quamquam lenocinia formae nunquam non prostituto corpori coniuncta et debita etiam scripturae suggerunt. Illa civitas valida, quae super septem montes et plurimas aquas praesidet, cum prostitutae appellationem a domino meruisset[8]), quali habitu appellationi suae comparata est? Sedet certe in purpura et coccino et auro et lapide pretioso. Quam maledicta sunt, sine quibus non potuit maledicta et prostituta describi! Thamar illa[9]), quia se expinxerat et ornaverat, iccirco Iudae suspicione visa est

---

1) A. Neander emend. hab. extraord. et soluto, sed composito. 2) Phil. 1, 20., 1. Cor. 6, 20. 3) Rom. 2, 24. 4) Vv. nobis et delevit Rig. 5) Gelenius aliique: blasph., si qua dic. — incedere. Rig. blasph. est, ex qua dic. — incedit. 6) Al. impudicarum. 7) Rig. maritalibus. 8) Rig. praesidet, prostitutae app. a dom. meruit. Sed quali hab. etc. 9) Gen. 38, 14 sq.

quaestui sedere; adeo, quia sub velamento latebat, habitus qualitate quaestuariam mentiente, et fecit, ut quaestuariam et voluit et compellavit et pactus est[1]). Unde addiscimus adversus congressus etiam et suspiciones impudicas providendum omni modo esse. Quid enim castae mentis integritas in alterius suspicione maculatur? quid speratur in me, quod aversor? quid non mores meos habitus pronuntiat, ne spiritus per aures ab impudentia vulneretur? Liceat videri pudicam, certe impudicam non licet[2]).

13. Aliqua forsitan dicat: non est mihi necessarium hominibus probari, nec enim testimonium hominum requiro; deus conspector est cordis[3]). Scimus omnes, cum tamen[4]), quid idem per apostolum dixerit, recordemur: probum vestrum coram hominibus appareat[5]). Ad quid, nisi ut malitia ad vos accessum omnino non habeat, et ut malis et exemplo et testimonio sitis? Aut quid est; luceant opera vestra? Aut quid nos dominus lumen terrae vocavit? quid civitati supra montem constitutae comparavit[6]), si non relucemus inter tenebrosos[7]) et exstamus inter demersos? Si lucernam tuam sub modium abstruseris, in tenebris derelicta a multis incurseris necesse est. Haec sunt, quae nos luminaria mundi faciunt, bona scilicet nostra. Bonum autem, dumtaxat verum et plenum, non amat tenebras, sed gaudet videri et ipsa denotatione sui exsultat[8]). Pudicitiae Christianae satis non est esse, verum et videri. Tanta enim debet esse plenitudo eius, ut emanet ab animo in habitum et eructet a conscientia in superficiem, ut et foris inspiciat quasi supellectilem suam, quae conveniat fidei continendae in perpetuum. Discutiendae enim sunt delitiae, quarum mollitia et fluxu fidei virtus effeminari potest. Ceterum nescio an manus spatalio circumdari solita in duritia catenae stupescere sustineat. Nescio an crus de periscelio[9] in nervum se patiatur arctari. Timeo cervicem, ne marga-

---

1) Rig. adeoque sub vel. lat., hab. qual. quaest. ment., ut quaest. et voluerit et compellaverit et pactus sit. 2) Rig. e cod. Agob. certe impudicam scilicet 3) 1. Sam. 16, 7. 4) Fr. Iunius coni. Scimus omnes; verumtamen quid idem etc. 5) Phil. 4, 5. 6) Matth. 5, 14 — 16. 7) Rig. reluc. in tenebris; alii: reluc. inter tenebras. 8) Rig. in ipsas denotationes exultat. 9) Rig. crus periscelio laetatum etc.

ritarum et smaragdorum laqueis occupata locum spathae non det. Quare, benedictae, meditemur duriora, et non sentiemus; relinquamus laetiora, et non desiderabimus; stemus expeditae ad omnem vim, nihil habentes quod relinquere timeamus. Retinacula ista sunt spei nostrae. Proiiciamus ornamenta terrena, si coelestia optamus. Ne dilexeritis aurum, in quo prima[1]) delicta populi Israëlis denotatur. Odisse debetis, quod Iudaeos[2]) perdidit, quod derelinquentes deum adoraverunt. Etiam tunc aurum ignis est esca[3]). Ceterum tempora Christianorum semper et nunc vel maxime non auro, sed ferro transiguntur. Stolae martyriorum praeparantur, angelis baiulis[4]) sustinentur. Prodite vos iam medicamentis et ornamentis exstructae prophetarum et apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictae oculos verecundia et os[5]) taciturnitate, inserentes in aures sermonem dei, annectentes cervicibus iugum Christi. Caput maritis subiicite, et satis ornatae eritis. Manus lanis occupate, pedes domi figite, et plus quam in auro placebunt[6]). Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiae. Taliter pigmentatae deum habebitis amatorem.

DE
EXHORTATIONE CASTITATIS*).

1. Non dubito, frater, te post uxorem in pace praemissam ad compositionem animi conversum, de exitu singularitatis cogitare et utique consilii indigere; quamquam in

1) Rig. omnia. Cf. Exod. 32, 2 sqq. 2) Rig. patres. 3) Rig. quod relinquentibus deum adoratum est. Etiam (alii: iam) tunc aurum ignis est. Ceterum etc. 4) Rig. angeli baiuli sust. 5) Alii: et spiritus taciturnitate. 6) Rig. placebitis.

*) Librum hunc Rigaltius ad cod. Agobardi fidem multis locis ita emendavit, ut praestaret eum sequi, quam cum Semlero nimia sedulitate insistere priorum editt. vestigiis.

huiusmodi cum fide sua colloqui debet unusquisque ei
vires consulere: tamen quoniam in ista specie carnis n
sitas cogitatum movet, quae fere apud eandem conscie
fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilio tanqua
vocato adversus carnis necessitatem. Quae quidem nece
facillime circumscribi potest, si voluntas potius dei,
indulgentia consideretur. Nemo indulgentiam ande
promeretur, sed voluntati obsequendo. Voluntas de
sanctificatio nostra[2]). Vult enim imaginem suam nos
similitudinem fieri, ut simus sancti, sicuti et ipse sa
est[3]). Id bonum, sanctificationem dico, in species
buo[4]) complures, ut in aliqua earum deprehendamur.
species est virginitas a nativitate; secunda virginitas
cunda nativitate, id est a lavacro, quae[5]) aut in mat
nio purificat ex compacto, aut in viduitate persever
arbitrio; tertius gradus superest monogamia, cum pos
trimonium unum interceptum exinde sexui renunt
Prima[6]) virginitas felicitatis est, non nosse in totu
quo postea optabis liberari; secunda virtutis est, conten
cuius vim optime noris; reliqua species haetenus nu
post matrimonium morte disiunctum, praeter virtutis,
modestiae laus est. Modestia est enim ablatum non d
rare, et ablatum a deo domino, sine cuius voluntat
folium de arbore labitur nec passer assis unius ad t
cadit[7]).

2. Quam denique modesta illa vox est: dominu
dit, dominus abstulit[8]); ut domino visum est, ita f
est. Ideo si nuptias ablatas restauremus, sine dubio
voluntatem dei nitimur, volentes habere rursus, quo
bere nos noluit; si enim voluisset, non abstulisset; n

---

1) Rig. indulgentia utendo prom. 2) 1 Thess. 3) Lev. 11, 44 sq. 19, 2. 20, 7. 1 Petr. 1, 16. 4) Alii: d buit. 5) Seml.: sec. virg. a lavacro aquae, aut etc nani ed. I.: sec. virg., ut ex arbitrio suo vidua ma cum alibi duas damnandam, si nupserit, id est cro etc. Alii delent vv. cum alibi — nupserit. Cod. V species distribui compl. oportet — virginitas a cro aquae, i. e., ut ex arbitrio suo vidua maneat in matrim. purificata ex compacto, etc. 6) Ita h cum (prima virg. — modestia est enim) emendarunt Rig., partim Wouwerus; quae ceteri ediderunt nec intellectu nec notatu digna sunt. 7) Matth. 10, 29. 8) Iobus 1, 21.

in hoc voluntatem dei interpretamur, quasi rursus nos voluerit habere, quod iam noluit[1]). Non est bonae et solidae fidei, sic omnia ad voluntatem dei referre, et ita adulari sibi unumquemque dicendo nihil fieri sine nutu[2]) eius, ut non intelligamus aliquid esse in nobis ipsis. Ceterum excusabitur omne delictum, si contenderimus, nihil fieri a nobis sine dei voluntate, et ibit definitio ista in destructionem totius disciplinae, etiam ipsius dei, si aut quae non vult de sua voluntate producit, aut nihil est quod deus non vult. Sed quando vetat quaedam, quibus etiam supplicium aeternum comminatur, utique etiam[3]) quae vetat non vult, a quibus et offenditur: sicuti et quae vult, praecipit et accipit et aeternitatis mercede dispungit[4]). Itaque cum utrumque ex praeceptis eius didicerimus, quid velit et quid nolit, iam nobis est voluntas[5]) eligendi alterum, sicut scriptum est: Ecce posui ante te bonum et malum[6]); gustasti enim de arbore agnitionis. Et ideo non debemus, quod nostro expositum est arbitrio, in dei referre voluntatem, quos vult ipse et velle, qui malum non vult. Ita nostra est voluntas, cum malum volumus adversus dei voluntatem, qui bonum vult. Porro si quaeris, unde veniat ista voluntas, qua quid volumus adversus dei voluntatem, dicam: ex nobis ipsis; nec temere; semini enim tuo respondeas necesse esse; siquidem ille princeps generis et delicti Adam voluit quod deliquit; neque enim diabolus voluntatem ei imposuit delinquendi, sed materiam voluntati subministravit. Ceterum voluntas dei in obedientiam[7]) venerat. Proinde et tu si non obaudieris deo, qui te proposito praecepto liberae potestatis instituit, per voluntatis libertatem volens devergis in id quod deus non vult, et ita te putas a diabolo subversum, qui etsi quid vult te velle quod deus non vult, non tamen facit ut et velis, quia nec tunc invitos[8]) protoplastos ad voluntatem delicti subegit; imo neque invitos neque ignorantes quid deus nollet; utique enim nolebat fieri, cui

1) Alii: rursus vellet in nos, (cod. Wouw.: in nobis,) quod iam noluit deus. 2) Al. iussione. 3) Rig. utique enim. 4) Rig. sicut e contrario quae vult, et praecipit et accepto facit et act. etc. 5) Rig. tamen nobis est vol. et arbitrium el. alt. 6) Sirac. 15, 18. 7) Cod. Wouw.: Cet. vol. ei in obedientiam ven. 8) Rig. istos protopl.

admisso mortem destinabat. Ita diaboli opus unum est, tentare quod in te est, an velis. At ubi voluisti, sequitur ut te sibi subigat, non operatus in te voluntatem, sed nactus possessionem voluntatis [1]). Igitur cum solum sit in nobis velle, in hoc probatur nostra in deum mens, an ea velimus quae cum voluntate ipsius faciant.

3. Alte et impresse recogitandam esse dico dei voluntatem, quid etiam in occulto velit. Quae enim in manifesto, scimus omnes, eaque ipsa qualiter in manifesto sint, perspiciendum est. Nam etsi quaedam videntur voluntatem dei sapere, dum a deo permittuntur, non statim omne quod permittitur ex mera et tota voluntate procedit eius qui permittit. Ex indulgentia est, quodcunque permittitur [2]). Quae etsi sine voluntate non est, quia tamen aliquam habet caussam in illo cui indulgetur, quasi de invita venit voluntate, passa caussam sui, quae cogit voluntatem. Vide, qualis sit voluntas eius, cuius altera sit caussa [3]). Secunda item species consideranda est non [4]) purae voluntatis. Vult nos deus agere quaedam placida sibi, in quibus non indulgentia patrocinatur, sed disciplina dominatur. Si tamen alia istis praeposuit, utique quae magis vult, dubiumne est ea nobis sectanda esse, quae mavult, quum quae minus vult, quia alia magis vult, perinde habenda sint atque si nolit? Nam ostendens, quid magis velit, minorem voluntatem maiore delevit [5]). Quantoque tuae utramque proposuit, tanto definivit id te sectari debere, quod declaravit se magis velle. Ergo si ideo declaravit, ut id secteris, quod magis vult, sine dubio nisi ita facis, contra voluntatem eius sapis, sapiendo contra potiorem eius voluntatem, magisque offendis quam promereris, quod vult quidem faciendo, sed [6]) quod mavult respuendo. Ex parte delinquis; ex parte, si non

---

1) Rig. ut et sibi subiungat — occasionem voluntatis. 2) Cf. 1 Cor. 7, 6. 3) Rig. voluntas, cuius alter est caussa. 4) Negandi particula deest apud alios. 5) Hunc locum sic e mscr. corrigit Wouwerus: Vide quanta sit voluntas ea — consideranda ut non purae voluntatis. Vult nos deus sibi placita facere in quibus — Si tamen et alia, ista proponit, utique quae magis vult. Nec dubium est ea nobis taxanda esse, quae vult, cum ea, quae minus vult, qui magis vult, perinde habenda sint, quasi nolit. Nam ostendendo — delevit. — Nos probavimus Rigaltii emendationem. 6) Rig. et quod mavult resp.

delinquis, non tamen promereris. Porro et promereri nolle, delinquere est. Secundum igitur matrimonium, si est ex illa dei voluntate, quae indulgentia vocatur, negabimus meam voluntatem, cui indulgentia est caussa, si ex ea, cui potior alia praeponitur continentiae magis appetendae, didicerimus non potiorem a potiore rescindi. Haec praestruxerim[1]), ut iam apostoli voces decurram. Inprimis autem non videbor irreligiosus, si quod ipse[2]) profitetur continentiam magis appetendam didicerimus. Iam animadvertam omnem illum indulgentiam nuptiarum de suo, id est, de humano sensu, non de divino praescripto induxisse. Nam et cum de viduis innuptis definivit, uti nubant, si continere non possunt, quia melius sit nubere quam uri, conversus ad alteram speciem, nuptis autem denuntio, inquit, non ego[3]), sed dominus. Ita ostendit extra rationem personae suae dominum, et[4]) quod supra dixerat, id non ex persona domini, sed ex sua pronuntiasse: melius est nubere quam uri. Quae vox licet ad eos pertineat, qui innupti vel vidui a fide deprehenduntur; quia tamen omnes eam ad nubendi licentiam amplectuntur, velim pertractare, quale bonum ostendat, quod melius est poena, quod non potest videri bonum, nisi pessimo comparatum, ut ideo bonum sit nubere, quia deterius est ardere. Bonum ita est, si per se nomen hoc obtinet[5]) sine comparatione, non dico mali, sed etiam boni alterius, ut, etsi bono alii comparetur et ab illo adumbretur[6]), nihilominus remaneat id boni nominis. Ceterum si per mali collationem[7]) cogitur bonum dici, non tam bonum est, quam genus mali inferioris, quod a superiore malo obscuratur ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem comparationis, ut non dicas: melius est nubere quam uri, et quaero an dicere audeas: melius est nubere, non adijciens quid sit id quod melius est. Ergo quod non melius, utique nec bonum, quia abstulisti et removisti conditionem comparationis quae dum melius illud facit, ita bo-

---

1) Rig. praestrixerim. 2) Cod. Wouw.: si qui, quod ipse etc.; Rig.: si, quod ipse profitetur, animadvertam etc. 3) Rig. non quidem ego. — 1 Cor. 7, 10. 4) Ita Gelen. et ed. Fran.; Rig. ex tralatione pers. suae in dom., id quod s. d., non ex pers. 5) Rig. si perseveret nomen obtinens. 6) Ita cod. Wouweri. Rig. comparatur et ab alio adumbratur, nih. rem. in boni nomine. 7) Rig. conditionem.

stolum [1]) pronuntiasse: Solutus es ab uxore, ne qua
uxorem, sed et si duxeris, non delinques. Proinde
et huius sermonis ordinem de consilio suo, non de
praecepto introducit. Multum autem interest inter de
ceptum et consilium hominis. Praeceptum dei [2]),
non habeo, sed consilium do, quasi misericordiam co
tus fidelis esse, quoniam neque in evangelio neque in
Pauli epistolis ex praecepto dei invenias permissam
monii separationem. Unde unum habendum confir
quia quod a domino permissum non invenitur, id agn
interdictum. Adde quod et haec ipsa humani cons
teriectio, quasi iam recogitationem excessus sui pass
tim se refrenat et revocat, cum subiungit: Verun
huiusmodi pressuram carnis habebunt, cum parcere
dicit, cum tempus in collecto esse adiicit, quo o
etiam habentes matrimonia pro non habentibus ager
sollicitudinem nuptorum [3]) committit. Per haec eni
cens, cur non expediat nubere, dissuadet ab eo, qu
pra indulserat. Et hoc de primo matrimonio, quanto
de secundo? Cum vero nos ad exemplum suum h
utique ostendens, quid nos velit esse, id est c
pariter declarat, quid nos esse nolit [4]). Id [5]) qu
vult, nec sponte nec veritate permittit. Si enim
non permisisset, imo imperasset. Sed ecce rursus m

facit, et quo postmodum continentiam nubendi indi-
i ergo, inquis, consilio adsentabimur? Inspice et
ium veniam facit, hominis prudentis consilium alle-
n continentiam indicit, spiritus sancti consilium af-
Sequere admonitionem, cui divinitas patrocinatur.
ı quidem dei etiam fideles habent, sed non omnes
ıpostoli. Cum ergo, qui se fidelem dixerat, adie-
ea, spiritum dei se habere, quod nemo dubitaret
e fideli; iccirco hoc dixit, ut sibi apostoli fastigium
t. Proprie enim apostoli spiritum sanctum habent
ıne habent] in operibus prophetiae et efficacia vir-
tque documentis linguarum, non [quasi] [1]) ex parte,
teri. Ita spiritus sancti auctoritatem ad eam spe-
lire fecit, cui nos magis obsequi voluit, et factum
non consilium divini spiritus, sed pro eius maie-
aeceptum.

Ad legem semel nubendi dirigendam ipsa origo
generis patrocinatur, contestans, quid deus ab ini-
stituerit in formam posteritati recensendam. Nam
minem figurasset eique parem necessariam prospe-
unam de costis eius mutuatus, unam illi feminam
cum utique nec artifex nec materia defecisset, plu-
tae in Adam et infatigabiles manus in deo, sed non
ıxores apud deum. Et ideo homo dei Adam et mu-
i Eva unis inter se nuptiis defuncti sunt [2]). Formam
dei de originis auctoritate et prima dei voluntate
ıut. Erunt [3]) duo, inquit, in una carne, non tres,
quatuor, alioquin iam non una caro nec duo in una
tunc erunt, si coniunctio et concretio duum in uni-
nel fiat; si vero rursus aut saepius, iam una esse
et erunt iam non duo in unam carnem, sed una plane
in plures. At cum apostolus in ecclesiam et Chri-
terpretatur, erunt duo in una carne, secundum spi-
nuptias ecclesiae et Christi, (unus enim Christus et
ıs ecclesia,) agnoscere debemus duplicatam et exag-
n esse nobis unius matrimonii legem tam secundum
i fundamentum quam secundum Christi firmamentum.

Vv. qui plene habent et quasi desunt in ed. Rigaltii.
nuptiis functi formam hominibus dei etc. 3) Rig.
ne erunt. 4) Ed. Fran. hic et in seqq. in unam car-
- Cf. Ephes. 5, 31. 5) Rigaltio excepto omnes: caro.

De uno matrimonio censemur utrobique, et carnaliter in Adam et spiritaliter in Christo; duarum nativitatum unum est monogamiae praescriptum. In utraque degenerat, qui de monogamia exorbitat. Numerus matrimonii, a maledicto viro coepit. Primus Lamech[1]) duabus maritatus tres in unam carnem effecit.

6. Sed et benedicti, inquis, patriarchae non modo pluribus uxoribus, verum etiam concubinis coniugia miscuerunt. Ergo propterea nobis quoque licebit innumerum nubere? Sane licebit, si qui adhuc typi alicuius futuri sacramenti[2]) supersunt, quos nuptiae tuae figurent, vel si[3] etiam nunc locus est vocis illius: crescite et multiplicamini, id est, si nondum alia vox supervenit: tempus iam in collecto esse, restare, ut et qui uxores habent tanquam non habentes agant. Utique enim continentiam indicens et compescens concubitum, seminarium generis, abolescit crescite illud et multiplicamini. Ut opinor autem, unius et eiusdem dei utraque pronuntiatio et dispositio est, qui tunc quidem in primordio sementem generis emisit indultis coniugiorum habenis, donec mundus repleretur, donec novae disciplinae materia proficeret. Nunc vero sub extremitatibus temporum compressit quod emiserat et revocavit quod indulserat non sine ratione propagationis in primordio et repastinationis[4]) in ultimo. Semper initia laxantur, fines contrahuntur. Propterea silvam quis instituit et crescere sinit, ut tempore suo caedat. Silva erat vetus dispositio, quae in evangelio[5]) novo deputatur, in quo et securis ad radicem arboris posita est[6]). Sic et oculum pro oculo et dentem pro dente[7]) iam senuit, ex quo iuvenuit: Malum pro malo nemo reddat[8]). Puto autem etiam in humanas constitutiones atque decreta postera pristinis praevalere.

7. Cur autem de pristinis exemplis non ea potius agnoscamus, quae cum posteris communicant disciplinam et formam[9]) vetustatis ad novitatem transmittunt? Ecce enim in veteri lege animadverto castratam licentiam saepius

1) Genes. 4, 19. 2) Rig. si adhuc typi, futuri alicuius sacramenta, supersunt. 3) Rig. vel si, ed. Fran. aut si, Seml. quod si. 4) Rig. prorogationis in pr. et pastinationis in ult. 5) Rigalt. ab ev. 6) Matth. 3, 10. 7) Matth. 5, 38. 8) Rom. 12, 17. 9) Rig. quae c. posterioribus eo, de disciplina et forma etc.

bendi. Cautum est in Levitico: Sacerdotes mei non plus nubent[1]). Possum dicere, etiam illud plus esse, quod semel non est; quod non unum est, numerus est; denique post unum incipit numerus. Unum autem est omne quod semel est. Sed uni[2]) Christo servabatur, sicut in ceteris, ita in isto quoque, legis plenitudo. Inde igitur apud nos plenius atque instructius praescribitur[3]), unius matrimonii esse oportere, qui alleguntur[4]) in ordinem sacerdotalem. Usque adeo quosdam memini digamos loco deiectos. Sed dices: ergo ceteris licet, quos excipit. Vani erimus, si putaverimus, quod sacerdotibus non liceat, laicis licere. Nonne et laici sacerdotes sumus? Scriptum est: Regnum quoque nos et sacerdotes, deo et patri suo fecit[5]). Differentiam inter ordinem et plebem constituit ecclesiae auctoritas, et honor per ordinis consessum sanctificatus[6]). Adeo ubi ecclesiastici ordinis non est consessus, et offers et tinguis et sacerdos es tibi solus[7]). Sed ubi tres, ecclesia est, licet laici. Unusquisque enim de sua fide vivit, nec est personarum acceptio apud deum. Quoniam non auditores legis iustificabuntur a deo, sed factores, secundum quod et apostolus dicit[8]). Igitur si habes ius sacerdotis in temetipso ubi necesse est, habeas oportet etiam disciplinam sacerdotis, ubi necesse est habere ius sacerdotis. Digamus tinguis? digamus offers? quanto magis laico digamo capitale erit agere pro sacerdote, cum ipsi sacerdoti digamo inferatur agere sacerdotem? Sed necessitati, inquis, indulgetur. Nulla necessitas excusatur, quae potest non esse. Noli denique digamus deprehendi, et non committis in necessitatem administrandi quod non licet digamo. Omnes nos deus ita vult dispositos esse, ut ubique sacramentis eius obeundis apti simus. Unus deus, una fides, una et disciplina. Usque adeo nisi et laici ea observent, per quae presbyteri alleguntur, quomodo erunt presbyteri, qui de laicis

1) Lev. 21, 14. 2) Gelen. et ed. Fran.: uni Chr.; alii: in Chr., Rig. Sed Christo. 3) Tit. 1, 6. 4) Ita Rigaltius. Rhenani ed. I. quos alleget; ed. Fran. quos allegi liceat; cod. Wouweri: quos allegi in ord. sac. oportet. Leg. fortasse: quos allegerint in ord. sacerdotalem. 5) Apocal. 1, 6. 6) Rhen., Gelenius aliique: sanctif. a deo. Ubi etc. Cod. Wouw.: sanctificatus. Ideo ubi etc. 7) Sic Rig. e cod. Agobardi. Alii: et offert et tingit sacerdos, qui est ibi solus. 8) Rom. 2, 11. 13.

alleguntur? Ergo pugnare debemus, ante laicum in secundo matrimonio abstinere, dum presbyter esse n potest, quam laicus qui semel fuerit maritus.

8. Liceat nunc denuo nubere, si omne quod lic num est. Idem apostolus exclamat: Omnia licent, s omnia prosunt[1]). Quod non prodest, oro te, bonum dici? Si licita sunt et quae non pro salute, ergo e non bona sunt licita sunt. Quid autem magis velle d quod ideo bonum est, quia licet, an quod ideo qui dest? Multum existimo esse inter licentiam et sa De bono non dicitur, licet quia bonum permitti non ctat, sed adsumi. Permittitur autem, quod an bonu in dubio est, quod potest etiam non permitti, si n beat aliquam sui caussam primam. Propter incontin periculum permittitur nubere secundo, quia nisi licen cuius non bonae rei subiaceret, non esset in quo pr tur, qui divinae voluntati, et qui suae potestati ob tur[2]), quis nostrum utilitatis praesentiam sectetur, e occasionem licentiae amplexetur, [quis divinae volunt quis suae voluptati obsequatur.] Licentia plerumque tio est disciplinae, quoniam disciplina per tentationes batur, tentatio per licentiam operatur. Ita fit, ut liceant, sed non omnia expediant, dum tentatur, cu mittitur, et iudicatur, dum in permissione tentatur. bat et apostolis nubere et uxores circumducere. L et de evangeliis vivere[3]). Sed qui iure hoc non us in occasionem, ad exemplum nos suum provocat, doc eo esse probationem, in quo licentia experimentum nentiae praestruxit.

9. Si penitus sensus eius interpretemur, non dicendum erit secundum matrimonium, quam species Cum enim dicat, maritos hoc in sollicitudine habere, qu modum sibi placeant, non utique de moribus, (nam l sollicitudinem non sugillaret,) sed de cultu et orn omni studio formae ad illecebras movendas sollicitos ligit, velut de forma[4]) et cultu placere carnalis co

1) Praeter Rigaltium et Fr. Iunium omnes: pro salu 1 Cor. 6, 12. 2) Rig. obsequeretur. Vv. uncis inclusa in Rig. editione. 3) Rig. de evangelio ali. — 1 Cor. 9, 5. 4) Ita cod. Wouweri. Rig. moliendas sollicitos intelli lit; de forma autem etc.

scentiae ingenium sit, quae etiam stupri caussa est. Ecquid videtur tibi stupri affine esse matrimonium, quoniam ea in illo deprehendo quae stupro competunt? Ipse dominus dicit: qui viderit, inquit, mulierem ad concupiscendum [eam], iam stupravit eam in corde suo [1]). Qui autem eam ad ducendum viderit, minus an plus fecit? quid si etiam duxerit? quod non faceret, nisi ad ducendum concupisset. Nisi potest duci uxor, quam non videris nec concupieris [2]). Multum sane interest, maritus an caelebs aliam concupiscat. Omnis mulier caelibi alia [3]) est, quamdiu aliena, nec per aliud fit marita, nisi per quod et adultera. Leges videntur matrimonii et stupri differentiam facere, per diversitatem illiciti, non per conditionem rei ipsius. Alioquin quae res et viris et feminis omnibus adest ad matrimonium et stuprum? commixtio carnis scilicet, cuius concupiscentiam dominus stupro adaequavit. Ergo, inquis, iam et primas, id est, unas nuptias destruis? Nec immerito, quoniam et ipsae ex eo constant, quod est stuprum [4]). Ideo optimum est homini mulierem non attingere, et ideo virginis principalis sanctitas, quia caret stupri affinitate. Et cum haec etiam de primis et unis nuptiis praetendi ad caussam continentiae possint, quanto magis secundo matrimonio recusando praeiudicabunt? Gratus esto, si semel tibi deus indulsit nubere. Gratus autem eris, si iterum indulsisse illum tibi nescias. Ceterum abuteris indulgentia, cum sine modestia uteris; modestia a modo intelligitur. Non tibi sufficit de summo illo immaculatae [5]) virginitatis gradu in secundum recidisse nubendo, sed in tertium adhuc devolveris et in quartum et fortassis in plures, postquam in secunda statione continens non fuisti, quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de secundis provocandis retractavit. Nubamus igitur quotidie, et nubentes ab ultimo die deprehendamur, tanquam Sodoma et Gomorra, quo die adimplebitur vae illud super praegnantes et lactantes [6]), id est, super maritos et incontinentes; de

---

1) Matth. 5, 28. 2) Alii: etsi non videris, at concupieris saltem, cum ipsam ducere coeperis. 3) Alii: maritus ab zelo — mulier zelivira est. 4) Rig. quo et stuprum. 5) Ita Rigaltius. Rhen. in ed. L. iunxere etiam virg. atque scribendum esse statuit: inuxorae vel sincerae. 6) Rig. quo die vae illud super praegnantes adimplebitur, id est etc.

tinentiam enim negotiaberis magnam substantiam san
tis; parsimonia carnis spiritum acquires. Recogitemus
ipsam conscientiam nostram, quam alium se homo se
cum forte a sua femina cessat. Spiritaliter sapit. Si
tionem facit ad dominum, prope est coelo; si scriptur
cumbit, totus illic est; si psalmum canit, placet sibi; s
monem adiurat, confidit sibi. Ideo apostolus tempo
purificationem orationum commendandarum caussa ad
ut sciremus, quod ad tempus prodest semper nobis
cendum esse, ut semper prosit[3]). Quotidie, imo o
momento oratio hominibus necessaria est, utique et
nentia, postquam oratio necessaria est. Oratio de
scientia procedit. Si conscientia erubescit, erubesci
tio. Spiritus deducit orationem ad deum. Si spiritu
apud se sit, si conscientia erubescat[5]), quomodo a
orationem deducere ad altare[6]), de qua erubesce
ipse suffunditur sanctus minister? Etenim est prop
vox veteris testamenti: Sancti erimus, quia deus sa
et rursus: Cum sancto sanctificaberis et cum viro
cente innocens eris et cum electo electus[7]). Del
enim ita ingredi in disciplinam domini, ut dignum est
secundum carnis calentes concupiscentiam[8]). Ita en

apostolus dicit, quod sapere secundum carnem mors sit, secundum spiritum vero sapere vita aeterna sit in Christo Iesu domino nostro[1]. Si haec obtusio[2]) etiam cum in unis nuptiis res carnis exercetur, spiritum sanctum avertit, quanto magis, cum in secundo matrimonio agitur?

11. Duplex enim iste rubor est, quia in secundo matrimonio duae uxores eundem circumstant maritum, una spiritu, alia carne. Neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosiorem[3]) reservas affectionem, ut iam receptae apud deum, pro cuius spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Stabis ergo ad deum cum tot uxoribus, quot in oratione commemoras, et offeres pro duabus, et commendabis illas duas, per sacerdotem de monogamia ordinatum aut etiam de virginitate sancitum, circumdatum virginibus ac univiris? et ascendet sacrificium tuum libera fronte, et inter ceteras voluntates bonae mentis postulabis tibi et uxori castitatem?

12. Scio, quibus excusationibus[4]) coloremus insatiabilem carnis cupiditatem. Praetendimus necessitates adminiculorum, domum administrandam, familiam regendam, loculos, claves custodiendas, lanificium dispensandum, victum procurandum, curas domesticas[5]). Scilicet solis maritorum domibus bene est. Perierunt caelibum familiae, res spadonum, fortunae militum aut peregrinantium sine uxoribus. Non enim et nos milites sumus? eo quidem maioris disciplinae, quanto tanti imperatoris? Non et nos peregrinantes in isto seculo sumus? Cur autem ita dispositus est Christianus, ut sine uxore non possit? Nunc et consortium onerum domesticorum necessarium est[6]). Habe aliquam uxorem spiritalem, adsume de viduis fide pulchram, paupertate dotatam, aetate signatam. Bonas nuptias feceris. Huiusmodi uxores etiam plures haberi deo gratum est. Sed

---

1) Rom. 8, 6. — Rig. in suo mscr. haec inserta reperit, quae non dubitat Aug. Neander quin ab ipso Tertull. sint scripta: Item per sanctam prophetidem Priscam ita evangelizatur, quod sanctus minister sanctimoniam noverit ministrare. Purificantia enim concordat, ait, et visiones vident et ponentes faciem deorsum etiam voces audiunt manifestas, tam salutares quam et occultas. 2) Rig. obtusio. 3) Alii: clariorem. 4) Rig. causationibus. 5) Rig. communiendas. 6) Rig. dispositus es, o Christiane, — possis? Nunc et consors — necessaria est.

temperantissimus in acquisitionibus, postremo securus rietur, relictis filiis, forsitan qui illi parentent. Nun ergo huiusmodi et reipublicae prospectu aguntur? ne tates deficiant, si soboles non habent[1]), ne leges, ne ne commercia delabantur, ne templa derelinquantur, n sint, qui exclament: Christiani ad bestias[2])! Haec enin dire desiderant, qui filios quaerunt. Sufficiant ad com viduitatis vel ista, praecipue apud nos, importunitas li rum, ad quos suscipiendos legibus compelluntur hon quia sapiens quisque nunquam libens filios desider Quid ergo facies, si novam uxorem de tua conscienti pleveris? dissolvas medicaminibus conceptum? Puto non magis licere nascentem necare, quam natum. Se tasse illo tempore praeguantis uxoris remedium tanta licitudini a deo petere audebis, quod in te positum sasti? Aliqua, opinor, sterilis prospicietur, vel iam dioris aetatis. Satis consulte et inprimis fideliter. N enim credidimus deo volente sterilem aut anum saep enixam, qnod adeo magis evenire potest, si quis pra ptione huius providentiae suae dei aemulationem pro rit. Scimus denique quendam ex fratribus, cum p familiam suam secundo matrimonio sterilem captasset rem, tam iterum patrem factum, quam et iterum ma

13. Ad hanc meam cohortationem, frater dilecti accedunt etiam secularia exempla, quae saepe nobis in testimonio posita sunt, cum quod bonum et deo

ut in quibusdam sollemnibus et officiis prior sit univirae locus. Certe flaminica non nisi univira est, quae et flaminis lex est. Nam quod ipsi Pontifici Maximo iterare matrimonium non licet, utique monogamiae gloria est. Cum autem dei sacramenta satanas affectat, provocatio est nostra, imo suffusio, si pigri sumus ad continentiam deo exhibendam, quam diabolo quidam praestant nunc virginitate nunc viduitate perpetua. Novimus virgines Vestae, et Iunonis apud Achaiae oppidum, et Apollinis apud Ephesos, et Minervae quibusdam locis [1]). Novimus et continentes viros, et quidem tauri illius Aegyptii antistites; feminas vero Cereris Africanae, cui etiam sponte abdicato matrimonio adsenescunt, aversantes exinde contactum masculorum usque ad oscula filiorum. Invenit scilicet diabolus post luxuriam etiam castitatem perditricem, quo magis reus sit Christianus, qui castitatem recusaverit conservatricem. Erunt nobis in testimonium et feminae quaedam seculares ob univiratus obstinationem famam consequutae: ut Dido [2]) quae profuga in alieno solo, ubi nuptias regis ultro optasse debuerat, ne tamen secundas experiretur, maluit e contrario uri quam nubere; vel illa Lucretia, quae ut [3]) semel per vim et invita alium virum passa est, sanguine suo maculatam carnem abluit, ne viveret iam non sibi univira. Plura exempla certa de nostris inveniam, et quidem tanto potiora, quanto maius est [4]) vivere in castitate, quam pro ea mori, hoc est animae id bonum misceri, quam non vivendo separari. Quanti igitur et quantae in ecclesiasticis ordinibus de continentia censentur, qui deo nubere maluerunt, qui carnis suae honorem instituerunt, quique se iam illius pudoris filios dicaverunt, occidentes in se concupiscentiam libidinis, et totum illud, quod intra paradisum non potuit admitti. Unde praesumendum est hos, qui intra paradisum

---

1) Cod. Wouweri: Quum autem dei sit simius tantum satanas ad perficiendum provocatio est nostri — quia diabolo — noverimus virgines Vestae apud Romam, et Iunonis apud Achaiam, et Apollinis apud Delphos, et Minervae et Dianae omnibus locis. Noverimus continentes viros etc. 2) Rig. Aliqua Dido. 3) Rig. etsi. 4) Rig. e cod. Agob. Pl. ex curiosius de n. invenias, — qu. facilius est etc.

recipi volunt, tandem debere cessare ab ea re, a qua paradisus intactus est[1]).

DE
MONOGAMIA.

1. Haeretici nuptias auferunt, psychici ingerunt; illi nec semel, isti non semel nubunt. Quid agis, lex creatoris? inter alienos spadones et aurigas[2]) tuos tantundem quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo. Proinde et te laedunt, qui abutuntur, quemadmodum qui non utuntur. Verum neque continentia eiusmodi laudanda, quia haeretica est, neque licentia defendenda, quia psychica est. Illa blasphemat, ista luxuriat; illa destruit nuptiarum deum, ista confundit. Penes nos autem, quos spiritales merito dici facit agnitio spiritalium charismatum, continentia tam religiosa est, quam licentia verecunda, quandoquidem ambae cum creatore sunt. Continentia legem nuptiarum honorat, licentia temperat; illa non cogitur, ista regitur; illa arbitrium habet, haec modum. Unum matrimonium novimus, sicut unum deum. Magis honorem refert lex nuptiarum, ubi habet et pudorem. Sed psychicis non recipientibus spiritum ea quae sunt spiritus non placent. Ita, dum quae sunt spiritus non placent, ea quae sunt carnis placebunt, ut contraria spiritus. Caro, inquit, adversus spiritum concupiscit, et spiritus adversus carnem[3]). Quid autem concupiscet caro, quam quae magis carnis sunt? Propter quod et in primordio extranea spiritus facta est. Non, inquit, permanebit spiritus meus in istis hominibus in aevum, eo quod caro sint[4]).

---

1) Gelen., ed. Fran. et alii: parad. obstructus est. Gratia ergo cum intelligenti haec. Memento in orationibus tuis Tertulliani ad haec exhortantis. 2) Priorius et Rig. urigas; quod in perorigas mutandum esse censuit Rig. 3) Gal. 5, 17. 4) Genes. 6, 3.

2. Itaque monogamiae disciplinam in haeresim exprobrant, nec ulla magis ex caussa paracletum negare cogantur, quam dum existimant novae disciplinae institutorem, et quidem durissimae illis, ut iam de hoc primum consistendum sit in generali retractatu, an capiat paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam domini. De utroque autem ipse dominus pronuntiavit. Dicens enim: adhuc multa habeo quae loquar ad vos, sed nondum potestis portare ea, cum venerit spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem[1]): satis utique praetendit ea acturum illum, quae et nova existimari possint ut nunquam retro edita et aliquando onerosa, ut iccirco non edita. Ergo, inquis, hac argumentatione quidvis novum et onerosum paracleto adscribi poterit, etsi ab adversario spiritu fuerit. Non utique. Adversarius enim spiritus ex diversitate praedicationis apparet, primo regulam adulterans fidei et ita ordinem adulterans disciplinae, quia cuius gradus prior est, eius corruptela antecedit, id est fidei, quae prior est disciplina. Ante quis de deo haereticus sit necesse est et tunc de instituto. Paracletus autem multa habens edocere, quae in illum distulit dominus secundum praefinitionem. Ipsum primo Christum contestabitur, qualem credimus, cum toto ordine dei creatoris, et ipsum glorificabit et de ipso commemorabit, et sic de principali regula agnitus, illa multa quae sunt disciplinarum revelabit, fidem dicente pro eis integritate praedicationis, licet novis, quia nunc revelantur, licet onerosis, quia nec nunc sustinentur, non alterius tamen Christi, quam qui habere se dixit et alia multa, quae a paracleto edocerentur, non minus istis onerosa, quam illis, a quibus nondum tunc sustinebantur.

3. Sed an onerosa monogamia, viderit adhuc impudens infirmitas carnis, an autem nova, de hoc interim constet. Illud enim amplius dicimus, etiamsi totam et solidam virginitatem sive continentiam paracletus hodie determinasset, ut ne unis quidem nuptiis fervorem carnis despumare permitteret, sic quoque nihil novi inducere videretur, ipso domino[2]) spadonibus aperiente regna coelorum, ut et ipso

1) Io. 16, 12 sq. 2) Matth. 19, 12.

spadone, ad quem spectans et apostolus, propterea et ips castratus, continentiam mavult. Sed salvo, inquis, iure nu bendi. Plane salvo, et videbimus quousque; nihilomin iam ex ea parte destructo, qua continentiam praefert. Bo num, inquit, homini mulierem non contingere[1]); (ergo ma lum est contingere, nihil enim bono contrarium nisi ma lum;) ideoque superesse, ut et qui habeant uxores sic si quasi non habeant, quo magis qui non habent, habere ma debeant. Reddit etiam caussas, cur ita suadeat, quod inu pti de deo cogitent, nupti vero, quomodo in matrimo quis suo placeat[2]). Et possum contendere, non mere bo num esse, quod permittitur. Quod enim mere bonum est non permittitur, sed ultro licet. Permissio habet caussam aliquando et necessitatis. Denique in hac specie non est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult. Volo vos, inquit, omnes sic esse quomodo et ego[3]). Et cum ostendit melius esse, quid utique se velle confirmat, quam quod melius esse praemisit? Et ita, si aliud quam quod voluit permittit, non voluntate, sed necessitate permittens, non mere bonum ostendit, quod invitus indulsit. Denique cum dicit, melius est nubere quam uri[3]), quale id bonum intelligendum, quod melius est poena? quod non potest videri melius nisi pessimo comparatum? Bonum illud est, quod per se hoc nomen tenet, sine comparatione, non dico mali, sed etiam boni alterius, ut etsi alii bono comparatum adumbretur, remaneat nihilominus in boni nomine. Ceterum si per mali collationem cogitur bonum dici, non tam bonum est, quam genus mali inferioris, quod ab altiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem, ut non dicas melius est nubere quam uri, et quaero an dicere audeas melius nubere, non adiiciens, quo melius sit. Fit ergo iam non melius, et dum non melius nec bonum, sublata conditione, quae dum melius illud faci alio, ita bonum haberi cogit. Melius est unum oculum amittere, quam duos. Si tamen discedas a comparatione[5]) non erit melius unum oculum habere, quia nec bonum Quid nunc, si omnem indulgentiam nubendi de suo, id est

1) 1 Cor. 7, 1. 2) 1 Cor. 7, 32 sq. 3) 1 Cor. 7, 7 4) 1 Cor. 7, 9. 5) Rig. et ed. Fran. a comp. mali utrius que; sed Latin. et Fr. Iunius recte utrumque voc. delendum esse censent.

de humano sensu accommodat? ex necessitate, qua diximus, quia melius sit nubere quam uri. Denique conversus ad alteram speciem dicendo: nuptis autem denuntio, non ego, sed dominus[1]), ostendit illa, quae supra dixerat non dominicae auctoritatis fuisse, sed humanae aestimationis. At ubi ad continentiam reflectit animos: Volo autem vos sic esse omnes. Puto autem, inquit, et ego spiritum dei habeo, ut si quid indulserat ex necessitate, id spiritus sancti auctoritate revocaret. Sed et Ioannes monens sic nos incedere debere, quemadmodum et dominus, utique etiam secundum sanctitatem carnis admonuit incedere, adeo manifeste, et omnis, inquit, qui spem istam in illo habet, castificat se, sicut et ipse castus est[2]). Nam et alibi: Estote sancti, sicut et ille sanctus fuit[3]), scilicet carne. De spiritu enim non dixisset, quia spiritus ultro sanctus agnoscitur, nec exspectat sanctitatis admonitionem, quae propria natura est eius. Caro autem docetur sanctitatem, quae et in Christo fuit sancta. Igitur si omnia ista obliterant licentiam nubendi, et conditione licentiae inspecta et praelatione continentiae imposita, cur non potuerit post apostolos idem spiritus, superveniens ad deducendam disciplinam in omnem veritatem[4]), per gradus temporum (secundum quod Ecclesiastes[5]): tempus omni rei, inquit,) supremam iam carni fibulam imponere, iam non oblique a nuptiis avocans, sed exserte, cum magis, nunc tempus in collecto[6]) factum sit, annis circiter CLX exinde productis? Nonne ipse apud te retractares: vetus haec disciplina est, praemonstrata iam tunc in carne domini et in voluntate, dehinc in apostolorum eius tam consiliis quam exemplis. Olim sanctitati huic destinabamur. Nihil novi paracletus inducit; quod praemonuit, definit; quod sustinuit, exposcit. Et nunc recogitans ista, facile tibi persuadebis, multo magis unicas nuptias competisse paracleto praedicare, qui potuit et nullas, magisque credendum temperasse illum, quod et abstulisse decuisset, si quae velit Christus intelligas. In hoc quoque paracletum agnoscere debes advocatum, quod a tota continentia infirmitatem tuam excusat.

---

1) 1 Cor. 7, 10. 2) 1 Io. 3, 3. 3) 1 Io. 2, 3. 4) Io. 16, 13. 5) Eccl. 3, 17. 6) 1 Cor. 7, 29.

4. Secedat nunc mentio paracleti, ut nostri alicuius auctoris. Evolvamus communia instrumenta scripturarum pristinarum. Hoc ipsum demonstratur a nobis, neque novam, neque extraneam esse monogamiae disciplinam, imo et antiquam et propriam Christianorum, ut paracletum restitutorem potius sentias eius, quam institutorem. Quod pertineat ad antiquitatem, quae potest antiquior forma proferri, quam ipse census generis humani? Unam feminam masculo deus finxit, una costa eius decerpta et utique ex pluribus. Sed et in praefatione ipsius operis, non est, inquit, bonum homini solum eum esse, faciamus adiutorium illi. Adiutores enim dixisset, si pluribus eum uxoribus destinasset. Adiecit et legem de futuro. Siquidem prophetice dictum est: et erunt duo in unam carnem[1]), non tres, neque plures. Ceterum iam non duo, si plures. Stetit lex. Denique perseveravit unio coniugii in auctoribus generis ad finem usque, non quia non erant feminae aliae, sed quia ideo non erant, ne primitiae generis duplici matrimonio contaminarentur. Alioquin si deus voluisset, esse potuissent; certe de filiarum suarum numerositate sumpsisset, non minus ex ossibus et ex carne sua habens Evam, si hoc pie fieret. At ubi primum scelus, homicidium, in fratricidio dedicatum, tam dignum secundo loco scelus non fuit, quam duae nuptiae. Neque enim refert, duas quis uxores singulas habuerit, an pariter singulae duas fecerint. Idem numerus coniunctorum et separatorum. Semel tamen vim passa institutio dei per Lamech, constitit postea in finem usque gentis illius. Secundus Lamech nullus exstitit, quomodo duabus maritatus. Negat scriptura, quod non notat. Aliae diluvium iniquitates provocaverunt, semel defensae, qualescunque fuerunt, non tamen septuagies septies, quod duo matrimonia meruerunt. Sed et reformatio secundi generis humani monogamia matre censetur. Iterum duo [in unam carnem crescere et redundare suscipiunt, Noë et uxor, filiique eorum[2])] in unicis nuptiis. Etiam in ipsis animalibus monogamia recognoscitur, ne vel bestiae de moechia nascerentur, ex omnibus, inquit, bestiis ex omni carne duo induces in arcam, ut vivant tecum masculus e

1) Genes. 2, 18, 24. 2) Voc. uncis inclusa desunt in e Rigaltii.

femina; erunt de animalibus volatilibus secundum genus, et de omnibus serpentibus terrae secundum genus ipsorum; duo ex omnibus introibunt ad te, masculus et femina[1]). Eadem forma et septena ex binis allegi mandat ex masculo et femina, uno et una. Quid amplius dicam? immundis quoque alitibus cum binis feminis introire non licuit.

5. Haec quantum ad primordiorum testimonium et originis nostrae patrocinium et divinae institutionis praeiudicium, quae utique lex est, non monimentum; quoniam si ita factum est a primordio, invenimus nos ad initium dirigi a Christo, sicut in quaestione repudii, dicens, illud propter duritiam ipsorum a Moyse esse permissum, ab initio autem non ita fuisse, sine dubio ad initium revocat matrimonii individuitatem. Ideoque quos deus ab initio coniunxit in unam carnem duos, hodie homo non separabit[2]). Dicit et apostolus scribens ad Ephesios[3]), deum proposuisse in semetipso ad dispensationem adimpletionis temporum, ad caput, id est ad initium reciprocare universa in Christo, quae sunt super coelos et super terras in ipso. Sic et duas Graeciae litteras, summam et ultimam, sibi induit dominus, initii et finis concurrentium in se figuras, uti, quemadmodum α ad ω usque volvitur et rursus ω ad α replicatur[4]), ita ostenderet in se esse et initii decursum ad finem, et finis recursum ad initium; ut omnis dispositio in eum desinens, per quem coepta est, per sermonem scilicet dei, qui caro factus est, proinde desinat, quemadmodum et coepit. Et adeo in Christo omnia revocantur ad initium, ut et fides reversa sit a circumcisione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit, et libertas ciborum et sanguinis solius abstinentia, sicut ab initio fuit, et matrimonii individuitas, sicut ab initio fuit, et repudii cohibitio, quod ab initio non fuit, et postremo totus homo in paradisum revocatur, ubi ab initio fuit. Cur ergo vel monogamum illo non debeat Adam referre, qui non potest tam integrum praestare, quam inde missus est? Quantum pertinet itaque ad initii restitutionem, id a te exigit et dispositionis et spei tuae ratio, quod ab initio fuit secundum initium, quod tibi et in Adam censetur et in Noë recensetur. Elige, in quo eorum initium tuum deputes; in ambobus te sibi monogamiae censura defendit. Sed et si

1) Gen. 6, 19 sqq. 2) Matth. 19, 6 sqq. 3) Eph. 1, 9.
4) Apocal. 1, 8. 22, 13.

initium transmittit ad finem, ut α ad ω, quomodo finis n mittit ad initium, ut ω ad α, atque ita census noster tra fertur in Christum, animalis in spiritalem, quia non pri quod spiritale est, sed quod animale; dehinc quod spirita proinde videamus, an id ipsum debeas huic quoque cens secundo, an in eadem te forma esse conveniat, in qua n vissimus quoque Adam, in qua et primus; quando noviss mus Adam, id est, Christus innuptus in totum, quod etia primus Adam ante exsilium. Sed donato infirmitati tu carnis suae exemplo perfectior Adam, id est Christus, e quoque nomine perfectior, qua integrior, volenti quide tibi spado occurrit in carne; si vero non sufficis, monoga mus accurrit in spiritu, unam habens ecclesiam sponsam secundum Adam et Evae figuram; quam Apostolus in illa magnum sacramentum interpretatur, in Christum et eccle siam competisse carnali monogamiae per spiritalem. Vide igitur, quemadmodum etiam in Christo novans censum, ne possis eum sine monogamiae professione deferre, nisi carn sis, quod spiritu ille est, licet et quod fuit in carne, aequ esse debueris.

6. Sed adhuc nobis quaeramus aliquos originis pri cipes. Non placent enim quibusdam monogami parent Adam et Noë, fortasse nec Christus. Ad Abraham denic provocant, prohibiti patrem alium praeter deum agnosce Sit nunc pater noster Abraham, sit et Paulus. In evang lio, inquit, ego vos generavi [1]). Etiam Abrahae te filii exhibe. Non enim passivus tibi census est in illo. Cert tempus est, quo tuus pater est. Si enim ex fide filii de tamur Abrahae, ut apostolus docet, dicens ad Galatas: C gnoscitis nempe, quia qui ex fide, isti sunt filii Abrahae Quando credidit Abraham deo, et deputatum est ei in stitiam? Opinor, adhuc in monogamia, quia in circumc sione nondum. Quodsi postea in utrumque mutatus est, in digamiam, per ancillae concubinatum, et in circumcisi nem per testamenti signaculum: non potes illum patre agnoscere, nisi tunc, cum deo credidit, siquidem secundu fidem filius eius es, non secundum carnem. Aut si posti riorem Abraham patrem sequeris, id est, digamum, recu et circumcisum. Si reiicis circumcisum, ergo recusabis

1) 1 Cor. 4, 15. 2) Gal. 3, 7.

digamum. Duas dispositiones eius binis inter se modis diversas miscere non poteris. Digamus cum circumcisione esse orsus est, monogamus cum praeputiatione. Recipis digamiam, admitte et circumcisionem. Tueris praeputiationem, teneris et monogamiae. Adeo autem monogami Abrahae filius es, sicut et praeputiati, ut si circumcidaris, iam non sis filius, quia non eris ex fide, sed ex signaculo fidei in praeputiatione iustificatae. Habes apostolum, disce cum Galatis. Proinde, etsi digamiam tibi intuleris, non es illius Abrahae filius, cuius fides in monogamia praecessit. Nam etsi postea pater multarum nationum nuncupatur, sed earum, quae ex fide digamiam praecedente filii habebant deputari Abrahae. Exinde res viderint. Aliud sunt figurae, aliud formae; aliud imagines, aliud definitiones; imagines transeunt adimpletae, definitiones permanent adimplendae; imagines prophetant, definitiones gubernant. Quid digamia illa Abrahae portendat, idem apostolus edocet interpretator utriusque testamenti, sicut idem semen nostrum in Isaac vocatum determinat. Si ex libera es, ad Isaac pertines; hic certe unum matrimonium pertulit. Isti itaque sunt, ut opinor, in quibus censeor; ceteros nescio. Quorum si exempla circumspicio, alicuius David etiam per sanguinem nuptias sibi ingerentis, alicuius Salomonis etiam uxoribus divitis, meliora sectari iussus, habes et Ioseph uniiugum, et hoc nomine audeo dicere patre meliorem; habes Moyseu dei de proximo arbitrum; habes Aaronem principalem sacerdotem. Secundus quoque Moyses populi secundi, qui imaginem nostram in promissionem dei induxit, in quo primo nomen domini dedicatum est, non fuit digamus.

7. Post vetera exempla originalium personarum aeque ad vetera transeamus instrumenta legalium scripturarum, ut per ordinem de omni nostra paratura retractemus. Et quoniam quidam interdum nihil sibi dicunt esse cum lege, quam Christus non dissolvit, sed adimplevit [1]), interdum quae volunt legis arripiunt; plane et nos sic dicimus decessisse legem, ut onera quidem eius, quae secundum sententiam apostolorum nec patres sustinere valuerunt [2]), concesserint [3]), quae vero ad iustitiam spectant, non tantum reser-

1) Matth. 5, 17. 2) Act. 15, 10. 3) Rig. concesserint; al. concessarint.

vata permaneant, verum et ampliata, ut scilicet redundar possit iustitia nostra super scribarum et pharisaeorum iusti tiam. Si iustitia, utique et pudicitià. Si ergo, quoniar in lege [1]) praecipitur, ut quis fratris sui uxorem sine libe ıis defuncti in matrimonium adsumat ad suscitandum frat suo semen, idque saepius evenire in unam personam pote secundum callidam illam quaestionem Sadducaeorum, ide et alias putant permissam frequentiam nuptiarum: intelliger debebunt primo rationem ipsius praecepti, et ita scient i lam rationem iam cessantem ex eis esse, quae evacuata si [legis]. Necessario succedendum erat in matrimonium fratr sine liberis defuncti. Primum quia adhuc vetus illa ben dictio decurrere hab[illegible]: crescite et redundate [2]), dehi quoniam patrum delic[illegible] etiam de filiis exigebantur [3]), tert quoniam spadones et steriles ignominiosi habebantur [4]). It que ne proinde maledicti iudicarentur, qui non natur reatu, at mortis praeventu orbi decessissent, ideo illis suo genere vicaria et quasi posthuma soboles supparaba At ubi et crescite et redundate evacuavit extremitas te porum, inducente apostolo: superest, ut et qui habent u res, sic sint, ac sic non habeant, quia tempus in colle est [5]), et desierunt uvae acerbae a patribus manduca filiorum dentes obstupefacere, unusquisque enim in suo licto morietur [6]): et spadones non tantum ignominia car runt, verum et gratiam meruerunt invitati in regna co rum; sepulta lege succedendi in matrimonium fratris, c trarium eius obtinuit, non succedendi in matrimonium fra Et ita, ut praediximus, quod cessavit valere, cessante tione, non potest alii argumentationem accommodare. E non nubet defuncto viro uxor, fratri utique nuptura, nupserit. Omnes enim nos fratres sumus, et illa nupt in domino habet nubere, id est, non ethnico, sed fra quia et vetus lex adimit coniugium allophylorum. Cum tem et in Levitico [7]) cautum sit: quicunque sumpserit f tris uxorem, immunditia est, turpitudo, sine liberis mo tur; sine dubio, dum ille prohibetur denuo nubere, et i

---

1) Deut. 25, 5. 2) Gen. 1, 28. 3) Exod. 20, 5. 4) G 30, 1 sqq. Deut. 23, 1. 5) 1 Cor. 7, 29. 6) Ier. 31, 29 7) Lev. 20, 21.

prohibetur, non habens nubere nisi fratri. Quomodo ergo apostolo conveniet et legi, quam non in totum impugnat? Cum ad epistolam ipsius venerimus, ostendetur. Interim quod pertineat ad legem, magis nobis competunt argumentationes eius. Denique prohibet eadem sacerdotes denuo nubere [1]). Filiam quoque sacerdotis iubet viduam vel eiectam, si semen non fuerit illi, in domum patris sui regredi et de pane eius ali [2]). Ideo si semen non fuerit illi, non ut si fuerit, denuo nubat; (quanto magis enim non nubet, si filios habeat?) sed ut si habuerit, a filio potius alatur, quam a patre, quo et filius praeceptum dei exsequatur: honora patrem et matrem. Nos autem Iesus summus sacerdos et magnus patris de suo vestiens, quia qui in Christo tinguntur, Christum induerunt [3]), sacerdotes deo patri suo fecit, secundum Ioannem [4]). Nam et illum adolescentem festinantem ad exsequias patris ideo revocat, ut ostendat sacerdotes nos vocari ab eo, quos lex vetabat parentum sepulturae adesse: Super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non introibit et super patrem suum et super matrem suam non contaminabitur [5]). Ergo et nos hoc interdictum observare debemus? non utique. Vivit enim unicus pater noster deus et mater ecclesia, et neque ipsi mortui sumus, qui deo vivimus, neque mortuos sepelimus, quia et illi vivunt in Christo. Certe sacerdotes sumus a Christo vocati, monogamiae debitores, ex pristina dei lege, quae nos tunc in suis sacerdotibus prophetavit.

8. Nunc ad legem proprie nostram, id est, ad evangelium conversi, qualibus excipimur exemplis, dum ad sententias pervenimus? Ecce statim quasi in limine duae novis antistites Christianae sanctitatis occurrunt, monogamia et continentia: alia pudica in Zacharia sacerdote, alia integra in Ioanne antecursore; alia placans deum, alia praedicans Christum; alia totum praedicans sacerdotem, alia plus praeferens, quam propheten, scilicet eum, qui non tantum praedicaverit aut demonstraverit coram, verum etiam baptizaverit Christum. Quis enim corpus domini dignius initiarit [6]), quam eiusmodi caro, qualis et concepit illud et peperit? Et Christum quidem virgo enixa est, semel nu-

1) Levit. 21, 14. 2) Levit. 22, 13. 3) Gal. 3, 27. 4) Apocal. 1, 6. 5) Levit. 21, 1. 11. 6) Editt. omnes: initiaret.

ptura ob partum[1]), ut uterque titulus sanctitatis in Christi censu dispungeretur, per matrem et virginem et univiram. At ubi infans templo exhibetur, quis illum in manus suscipit? quis in spiritu primus agnoscit? vir iustus et castus et utique non digamus, vel ne dignius[2]) mox Christus a femina praedicaretur vetere vidua et univira, quae et templo dedita satis in semetipsa portendebat, quales spiritali templo, id est, ecclesiae debeant adhaerere. Tales arbitros infans dominus expertus, non alios habuit et adultus. Petrum solum invenio maritum per socrum, monogamum praesumo per ecclesiam, quae super illum aedificata omnem gradum ordinis sui de monogamis erat collocatura. Ceteros cum maritos non invenio, aut spadones intelligam necesse est aut continentes. Nec enim, si penes Graecos communi vocabulo censentur mulieres et uxores pro consuetudinis facilitate, (ceterum est proprium vocabulum uxorum,) ideo Paulum sic interpretabimur, quasi demonstret uxores apostolos habuisse. Si enim de matrimoniis disputasset, quod in sequentibus facit, ubi magis apostolus aliquod exemplum nominare potuisset, recte videretur dicere: Non enim habemus potestatem uxores circumducendi, sicut ceteri apostoli et Cephas? At ubi ea subiungit, quae de victuaria exhibitione abstinentiam eius ostendunt, dicentis: Non enim potestatem habemus manducandi et bibendi[3])? non uxores demonstrat ab apostolis circumductas, quas et qui non habent, potestatem tamen manducandi et bibendi habent; sed simpliciter mulieres, quae illis eodem instituto, quo et dominum comitantes, ministrabant. Iam vero si Christus reprobat scribas et pharisaeos, sedentes in cathedra Moysi nec facientes quae docerent, quale est, ut et ipse super cathedram suam collocaret, qui sanctitatem carnis praecipere magis, non etiam obire meminissent, quam illis omnibus modis insinuarat et docendam et agendam? in primis de suo exemplo, tum de ceteris argumentis, cum puerorum dicit esse regnum coelorum[4]), cum consortes illis facit alios post nuptias pueros, cum ad simplicitatem columbae provocat[5]), avis non tantum innocuae, verum et pudicae, quam unam unus masculus novit, cum Samaritanae

1) Ed. Fran. et Rig. post partum. 2) Ed. Fran. indignius.
3) 1 Cor. 9, 4 sqq. 4) Matth. 18, 3. 19, 14. 5) Matth. 10, 16.

maritum negat, ut adulterum ostendat numerosum maritum[1]), cum in revelatione gloriae suae de tot sanctis et prophetis Moysen et Heliam secum mavult[2]), alterum monogamum, alterum spadonem. Non enim aliud fuit Helias, quam Ioannes, qui in virtute et spiritu venit Heliae, cum ille vorator et potator homo, prandiorum et coenarum cum publicanis et peccatoribus frequentator[3]), semel apud unas nuptias coenat, multis utique nubentibus[4]). Totiens enim voluit celebrare eas, quotiens et esse.

9. Sed hae argumentationes potius existimentur de coniecturis coactae, si non et sententiae adstiterint, quas dominus emisit in repudii retractatu, quod permissum aliquando iam prohibet, inprimis quia ab initio non fuit sic, sicut matrimonii numerus, tum quia quos deus coniunxit, homo non separabit[5]), scilicet ne contra dominum faciat. Solus enim ille separabit, qui et coniunxit; separabit autem non per duritiam repudii, quam exprobrat et compescit, sed per debitum mortis. Siquidem unus ex passeribus duobus non cadit in terram sine patris voluntate[6]), igitur si quos deus coniunxit, homo non separabit repudio, aeque consentaneum est, ut quos deus separavit morte, homo non coniungat matrimonio; proinde contra dei voluntatem iuncturus separationem, atque si separasset coniunctionem. Hoc quantum ad dei voluntatem non destruendam et initii formam restruendam. Ceterum et alia ratio conspirat, imo non alia, sed quae initii formam imposuit et voluntatem dei movit ad prohibitionem repudii, quoniam qui dimiserit uxorem suam, praeterquam ex caussa adulterii, facit eam adulterari, et qui dimissam a viro duxerit, adulteratur utique[7]). Nam et nubere legitime non potest repudiata, et si quid tale commiserit sine matrimonii nomine, non capit elogium adulterii, qua adulterium in matrimonio crimen est? Deus aliter censuit, citra quam homines, ut in totum, sive per nuptias sive vulgo, alterius viri admissio adulterium pronuntietur [a deo]. Videamus enim, quid sit matrimonium apud deum, et ita cognoscemus, quid sit aeque adulterium. Matrimonium est, cum deus iungit duos in unam carnem, aut

1) Io. 4, 17 sq. 2) Matth. 17, 3 sqq. 3) Matth. 11, 13. 19. Luc. 15, 2. 4) Io. 2, 2 sqq. 5) Matth. 19, 6. 8. 6) Matth. 10, 29. 7) Matth. 5, 32.

iunctos deprehendens in eadem carne coniunctionem signavit. Adulterium est, cum quoquo modo disiunctis duobus alia caro, imo aliena miscetur, de qua dici non possit: haec est caro ex carne mea, et hoc os ex ossibus meis[1]). Semel enim hoc factum et pronuntiatum sicut ab initio, ita et nunc in aliam carnem non potest convenire. Itaque sine caussa dices, deum vivo marito nolle repudiatam alii viro iungi, quasi mortuo velit, quando si mortuo non tenetur, proinde nec vivo, tam repudio matrimonium dirimente, quam morte non tenebitur ei, cui quod tenebatur abruptum est. Cui ergo tenebitur? Nihil adeo interest[2]), vivo an mortuo viro nubat. Neque enim in illum delinquit, sed in semetipsam. Omne delictum quod admiserit homo, extra corpus est; qui autem adulteratur, in corpus suum delinquit[3]). Adulteratur autem, sicut supra praestruximus, qui aliam carnem sibi immiscet super illam pristinam, quam deus aut coniunxit in duos aut coniunctam deprehendit. Ideoque abstulit repudium, quod ab initio non fuit, ut, quod ab initio fuit, muniat duorum in unam carnem perseverantiam, ne necessitas vel occasio tertiae concarnationis irrumpat, soli caussae permittens repudium, si forte praevenerit, cui praecavetur. Adeo autem repudium a primordio non fuit, ut apud Romanos post annum sexcentesimum urbis conditae id genus duritiae commissum denotetur[4]). Sed illi etiam non repudiantes adulteria commiscent; nobis, etsi repudiemus, ne nubere quidem licebit.

10. Video iam hinc ad apostolum nos provocari. Ad cuius sensum facilius perspiciendum tanto instantius praeculcandum est, mulierem magis defuncto marito teneri, quo minus alium virum admittat. Recogitemus enim repudium aut discordia fieri aut discordiam facere, mortem vero ex lege dei non ex hominis offensa evenire, idque omnium esse debitum, etiam non maritorum. Igitur si repudiata quae per discordiam et iram et odium, et caussas eorum, iniuriam vel contumeliam vel quamlibet querelam, et anima et corpore separata est, tenetur inimico, ne dicam marito; quanto magis illa, quae neque suo neque mariti vitio, sed dominicae legis eventu, a matrimonio non separata, sed

---

1) Genes. 2, 23. 2) Geleu. et Rig. abruptum est, adeo non interest etc. 3) 1 Cor. 6, 18. 4) Cf. Apolog. c. 6.

relicta, eius erit etiam defuncti, cui etiam defuncto concordiam debet? A quo repudium non audiit, non divertit; cui repudium non scripsit, cum ipso est; quem amisisse noluit, retinet; habet secum animi licentiam, qui omnia homini, quae non habet, imaginario fructu repraesentat. Ipsam denique interrogo feminam: Dic mihi, soror, in pace praemisisti virum tuum? Quid respondebit? An in discordia? Ergo hoc magis ei iuncta est, cum quo habet apud deum caussam. Non discessit, quae tenetur. Sed in pace? Ergo perseveret in ea cum illo necesse est, quem iam repudiare non poterit, ne sic quidem nuptura, si repudiare potuisset. Enimvero et pro anima eius orat, et refrigerium interim adpostulat ei et in prima resurrectione consortium, et offert annuis diebus dormitionis eius. Nam haec nisi fecerit, vere repudiavit, quantum in ipsa est, et quidem hoc iniquius, quanto quomodo potuit, quia non potuit, et hoc indignius, quanto iam indignius, si quia non meruit[1]). Aut numquid nihil erimus post mortem, secundum aliquem Epicurum, et non secundum Christum? Quod si credimus mortuorum resurrectionem, utique tenebimur, cum quibus resurrecturi sumus rationem de alterutro reddituri. Si autem in illo aevo neque nubent neque nubentur, sed erunt aequales angelis[2]); non ideo non tenebimur coniugibus defunctis, quia non erit restitutio coniugii? Atquin eo magis tenebimur, quia in meliorem statum destinamur, resurrecturi in spiritale consortium, agnituri tam nosmetipsos quam et nostros. Ceterum quomodo gratias deo in aeternum canemus, si non manebit in nobis sensus et memoria debiti huius, si substantia, non conscientia reformabimur? Ergo qui cum deo erimus, simul erimus, dum omnes apud deum unum; licet merces varia, licet multae mansiones[3]) penes patrêm eundem, uno denario eiusdem mercedis operati, id est, vitae aeternae, in qua magis non separabit, quos coniunxit deus, quam in ista minore vita separari vetat. Cum haec ita sint, quomodo alii viro vacabit, quae suo etiam in futurum occupata est? Utrique autem sexui loquimur, etsi ad alterum sermo est, quia una disciplina praeest. Alium habebit in

1) Fr. Iunius locum hunc corruptum sic emend.: quanto iam iniquius, quia non potuit; et hoc indignius, quanto iam indignius, quia non meruit. 2) Matth. 22, 30. 3) Matth. 20, 10.

spiritu, alium in carne. Hoc erit adulterium, unius feminae in duos viros conscientia. Si alter a carne disiunctus est, sed in corde remanet; illic, ubi etiam cogitatus sine carnis congressu et adulterium ante perficit ex concupiscentia et matrimonium ex voluntate, usque adhuc maritus est, ipsum illud possidens, per quod et factus est, id est, animum, in quo si et alius habitabit, hoc erit crimen. Ceterum non est exclusus, si a viliore commercio carnis discessit. Honoratior maritus est, quanto mundior factus est.

11. Ut igitur in deo nubas secundum legem et apostolum, (si tamen vel hoc curas,) qualis es, id matrimonium postulans, quod eis, a quibus postulas, non licet habere, ab episcopo monogamo, a presbyteris et diaconis eiusdem sacramenti, a viduis, quarum sectam in te recusasti? Et illi plane sic dabunt viros et uxores, quomodo buccellas. Hoc enim est apud illos: omni petenti te dabis. Et coniungent vos in ecclesia virgine, unius Christi unica sponsa. Et orabis pro maritis tuis, novo et vetere. Elige, cui te adulteram praestes; puto, ambobus. Quodsi sapias, taceas defuncto; repudium sit illi silentium tuum, alienis iam dotalibus scriptum; hoc modo novum promereberis maritum, si veteris obliviscaris; debes magis illi placere, propter quem deo placere non maluisti. Haec psychici volunt apostolum probasse aut in totum non recogitasse, cum scriberet: mulier vincta est, in quantum temporis vivit vir eius; si autem mortuus fuerit, libera est; cui vult, nubat, tantum in domino [1]). Ex hoc enim capitulo defendunt licentiam secundi matrimonii, imo et plurimi, si secundi; quod enim semel esse desiit, omni obnoxium est numero. Quo autem sensu apostolus scripserit, ita relucebit, si prius constet, non hoc illum sensu scripsisse, quo psychici utuntur. Constabit autem, si quis ea recordetur, quae huic capitulo diversa sunt et apud doctrinam et apud voluntatem et apud propriam ipsius Pauli disciplinam. Si enim secundas nuptias permittit, quae ab initio non fuerunt, quomodo affirmat omnia ad initium recolligi in Christo? Si vult nos iterare coniugia, quomodo semen nostrum in Isaac semel marito auctore defendit? quomodo totum ordinem ecclesiae de monogamis disponit? Si non haec disciplina praecedit

1) 1 Cor. 7, 39.

in laicis, ex quibus ecclesiae ordo proficit, quomodo in matrimonio adhuc positos a fructu matrimonii avocat, dicens in collecto esse tempus, si per mortem matrimonio elapsos iterum in matrimonium revocat? Haec si diversa sunt ei capitulo, de quo agitur, constabit, ut diximus, non hoc illum sensu scripsisse, quo physici utuntur; quia facilius est, ut aliquam rationem habeat unum illud capitulum, quae cum ceteris sapiat, quam ut apostolus diversa inter se docuisse videatur. Eam rationem in ipsa materia poterimus recognoscere. Quae ista materia apostolo fuit scribendi talia? Tirocinium novae et cum maxime orientis ecclesiae, quam lacte scilicet educabat, nondum solido cibo validioris doctrinae [1]), adeo ut prae illa infantia fidei ignorarent adhuc, quid sibi agendum esset circa carnis et sexus necessitatem; cuius etiam ipsas species ex rescriptis intelligimus, cum dicit: De his autem quae scribitis: bonum est homini mulierem non attingere; propter fornicationes autem unusquisque uxorem suam habeat [2]). Ostendit fuisse, qui in matrimonio a fide deprehensi verebantur, ne non liceret eis matrimonio suo exinde uti, quia in carnem sanctam Christi credidissent. Et tamen secundum veniam concedit, non secundum imperium, id est, indulgens, non praecipiens ita fieri. Ceterum malebat omnes id esse, quod et ipse [3]). Proinde et de repudio rescribens, demonstrat quosdam de isto quoque cogitasse, vel maxime quia et in ethnicis matrimoniis non putabant post fidem sibi perseverandum. Quaerebant et de virginibus consilium. Praeceptum enim domini non erat, bonum esse homini, si sic permaneat, utique quomodo a fide fuerit inventus. Vinctus es enim uxori, ne quaesieris solutionem. Solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem. Si autem acceperis uxorem, non deliquisti, quia ante fidem soluto ab uxore non numerabitur post fidem secunda uxor, quae post fidem prima est; a fide enim etiam ipsa vita nostra censetur. Sed hic parcere se dicit illis; alioquin pressuram carnis subsequuturam prae angustiis temporum impedimenta matrimonii recusantibus, quin potius de domino sollicitudinem habendam promerendo, quam de marito. Et ita revocat, quod permisit. Sic ergo in eodem ipso capitulo, quo definit unumquemque, in qua vocatione vocabitur,

1) 1 Cor. 3, 2. 2) 1 Cor. 7, 1 sq. 3) 1 Cor. 7, 7.

in ea permanere debere, adiiciens: mulier vincta est, quamdiu vivit vir eius, si autem dormierit, libera est, cui volet nubat, tantum in domino, hinc quoque eam demonstrat intelligendam, quae et ipsa sic fuerit inventa, soluta a viro, quomodo et vir solutus ab uxore, per mortem utique non per repudium facta solutione, quia repudiatis non permitteret nubere adversus pristinum praeceptum. Itaque mulier si nupserit, non delinquet: quia nec hic secundus maritus deputabitur, qui est a fide primus, et adeo sic est, ut propterea adiecerit: tantum in domino; quia de ea agebatur, quae ethnicum habuerat et amisso eo crediderat, ne scilicet etiam post fidem ethnico se nubere posse praesumeret; licet nec hoc psychici curent. Sciamus plane, non sic esse in graeco authentico, quomodo in usum exiit per duarum syllabarum aut callidam aut simplicem eversionem: si autem dormierit vir eius[1]), quasi de futuro sonet ac per hoc videatur ad eam pertinere, quae iam in fide virum amiserit. Hoc quidem si ita esset, in infinitum emissa licentia totiens virum dedisset, quotiens amissus esset, sine ullo pudore nubendi etiam ethnicis congruente. Sed etsi ita esset, quasi de futuro: si cuius maritus mortuus fuerit, tantundem et futurum ad eam pertineret, cuius ante fidem morietur maritus. Quae vis, accipe, dum cetera non evertas. Nam cum et illa sententiae cedant: Servus vocatus es, ne curaveris; impraeputiatus es, ne circumcidaris; circumcisus vocatus es, ne adduxeris; quibus concurrit: Vinctus es uxori, ne quaesieris solutionem; solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem: satis manifestum est, ad eos haec pertinere, qui in nova et recenti vocatione constituti de his consulebant, in quibus a fide fuerant deprehensi. Haec erit interpretatio capituli istius de hoc examinanda, an et tempori et caussae, et tam exemplis et argumentis praecedentibus, quam et sententiis et sensibus subsequentibus, et in primis an ipsius apostoli et consilio proprio congruat et constituto; nihil enim custodiendum est, qua diversus sibi deprehendatur[2]).

---

1) Ed. Fran. et Rig. si dormierit vir eius. — 1 Cor. 7, 39. — Semlerus in append. ad Wetstenii prolegg. in N. T. p. 587. v. graeco delendum et pro evers. scribendum esse putat emersionem, quum Tertullianus non dormierit, sed dormit in latino suo libro scriptum invenerit. 2) Ita Rhen. in ed. pr.; Gelen., Rig. aliique: quam ne diversus sibi quis deprehendatur.

12. Audi et subtilissimam e contrario argumentationem. Adeo, inquiunt, permisit apostolus iterare connubium, ut solos, qui sunt in clero, monogamiae iugo astrinxerit. Quod enim quibusdam praescribit, id non omnibus praescribit. Numquid ergo et quod omnibus praecipit, solis episcopis non praescribit, si quod episcopis praescribit, non et omnibus praecipit? an ideo omnibus, quia et episcopis? et ideo episcopis, quia et omnibus? Unde enim episcopi et clerus? nonne de omnibus? si non omnes monogamiae tenentur, unde monogami in clerum? an ordo aliquis seorsum debebit institui monogamorum, de quo allectio fiat in clerum? Sed cum extollimur et inflamur adversus clerum, tunc unum omnes sumus, tunc omnes sacerdotes, quia sacerdotes nos deo et patri fecit[1]). Cum ad peraequationem disciplinae sacerdotalis provocamur, deponimus infulas et impares[2]) sumus. De ecclesiasticis ordinibus[3]) agebatur, quales ordinari oporteret. Oportebat igitur omnem communis disciplinae formam sua fronte proponi, edictum quodammodo futurum universis impressione[4]), quo magis sciret plebs, eum ordinem sibi observandum, qui faceret praepositos, et ne vel ipse bonor aliquid sibi ad licentiam quasi de privilegio loci blandiretur. Prospiciebat spiritus sanctus dicturos quosdam: omnia licent episcopis, sicut ille vester Uthinensis nec Scantiniam timuit. Quot enim et digami praesident apud vos, insultantes utique apostolo, certe non erubescentes, cum haec sub illis leguntur? Age iam, qui putas exceptionem monogamiae de episcopis factam, recede et a reliquis tuis titulis disciplinae, qui cum monogamia episcopis ascribuntur. Noli esse irreprehensibilis, sobrius, bene moratus, ornatus, hospitalis, docibilis; quin vero et vino deditus, et manu promptus ad caedendum et pugnax, et pecuniae amans, et domum non regens, nec filiorum curans disciplinam, sed nec ab extraneis bonam famam sectans[5]). Si enim suam habent episcopi legem circa monogamiam, etiam cetera, quae monogamiae accedere oportebit, episcopis erunt scripta. Laicis vero, queis

---

1) Apoc. 1, 6. 5, 10. 2) Sic Rig. e cod. Ursini. Rhen. pares, Gelen. partes, cod. Wouweri: impartes. 3) Voc. ordinibus deest in cod. Divionensi. 4) Cod. Divion. in praeceptione, Rig. in praesessione. 5) 1 Tim. 3, 2 sqq.

monogamia non convenit, cetera quoque aliena sunt. Evasisti, psychice, si velis, vincula disciplinae totius. Praescribe constanter, non omnibus praecipi, quae quibusdam sint praecepta; aut si cetera quidem communia sunt, monogamia vero solis episcopis imposita est, numquid illi soli Christiani pronuntiandi, in quos tota disciplina collata est?

13. Sed et Timotheo[1]) scribens, vult iuvenculas nubere, filios suscipere, matres familiae agere. Ad eas dirigit, quales supra denotat, iuvenculas viduas, quae in viduitate deprehensae et aliquamdiu assectatae, postquam in delitiis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iudicium, quod primam fidem resciderunt, illam videlicet, a qua in viduitate inventae et professae eam, non perseverant. Propter quod vult eas nubere, ne primam fidem susceptae viduitatis postea rescindant: non ut totiens nubant, quotiens in viduitate tentata, imo et in deliciis habita noluerint perseverare. Legimus eum et ad Romanos scribentem: Quae autem sub viro est mulier, viventi viro vincta est; si autem obierit, evacuata est a lege viri; nempe ergo vivente viro adulterare putabitur, si iuncta fuerit alteri viro; si vero obierit vir, liberata est a lege, quod non sit adultera, facta alii viro. Sed et sequentia recognosce, quo sensus iste, qui tibi blanditur, evadat. Itaque, inquit, fratres mei mortificamini et vos legi per corpus Christi, ut efficiamini alteri ei, scilicet qui a mortuis resurrexit, uti fructum feramus deo. Cum enim eramus in carne, passiones delictorum, quae per legem, efficiebantur in membris nostris ad fructum ferendum morti; nunc autem evacuati sumus a lege, mortui in quo tenebamur ad serviendum deo in novitate spiritus, et non in vetustate literae[2]). Igitur si mortificari nos iubet legi per corpus Christi, quod est ecclesia, quae spiritu novitatis constat, non per literam vetustatis, id est, legis; auferens te a lege, quae non tenet uxorem marito defuncto, quominus alii viro fiat, ad contrariam te redigit conditionem, ne amisso viro nubas; quantumque non deputareris adultera, facta alteri viro, post mortem mariti, si adhuc in lege agere deberes, tanto ex diversitate conditionis adulterii te praeiudicat post mortem mariti alii nuben-

1) 1. Tim. 5, 14. 2) Rom. 7. 2—6.

tem; quia iam mortificata es legi, non potest tibi licere, cum recessisti ab ea, apud quam tibi licebat.

14. Nunc si et absolute apostolus permisisset in fide amisso matrimonio nubere, proinde fecisset quemadmodum et cetera, quae adversus formam regulae suae pro conditione temporum gessit, circumcidens Timotheum propter superinductitios[1]) falsos fratres, et rasos quosdam inducens in templum propter observationem Iudaeorum[2]), ille qui Galatas in lege volentes agere castigat. Sed ita res exigebant, ut omnibus omnia fieret, quo omnes lucrifaceret, parturiens illos, donec formaretur Christus in ipsis, et calefaciens tanquam nutrix parvulos fidei[3]), docendo quaedam per veniam, non per imperium, (aliud est enim indulgere, aliud iubere,) proinde temporalem licentiam permittens denuo nubendi propter infirmitatem carnis, quemadmodum Moyses[4]) repudiandi propter duritiam cordis. Et hic itaque reddemus supplementum sensus istius. Si enim Christus abstulit, quod Moyses praecepit, quia ab initio non fuit sic[5]), nec[6]) ideo ab alia venisse virtute reputabitur Christus, cur non et paracletus abstulerit, quod Paulus indulsit, quia et secundum matrimonium ab initio non fuit, nec ideo suspectus habendus sit, quasi spiritus alienus, tantum ut deo et Christo dignum sit, quod superducitur? Si deo et Christo dignum fuit duritiam cordis tempore expleto compescere, cur non dignius sit et deo et Christo infirmitatem carnis tempore iam collectiore discutere? Si iustum est matrimonium non separari, utique et non iterari honestum est. Denique apud seculum utrumque in bona disciplina deputatur, aliud concordiae nomine, aliud pudicitiae. Regnavit duritia cordis usque ad Christum, regnaverit et infirmitas carnis usque ad paracletum. Nova lex abstulit repudium, (habuit quod auferret,) nova prophetia secundum matrimonium, non minus repudium prioris. Sed facilius duritia cordis Christo cessit, quam infirmitas carnis. Plus haec sibi Paulum defendit, quam illa Moysen; si tamen defendit, quem indulgentem eum captat, praescribentem recusat, quae potiores sententias et perpetuas voluntates eius eludit, quae

1) Rhen. superductitios. 2) Act. 16, 3. 21, 24. 3) 1 Cor. 9, 20. Gal. 4, 19. 4) Deut. 24, 1. 5) Matth. 19, 8. 6) Rig. aliique: nec sic etc.; utrumque in ed. Fran. desideratur.

non sinit nos hoc apostolo praestare, quod mavult. usque infirmitas ista impudentissima in expugnando perseverabit? Tempus eius, donec paracletus ope fuit, in quem dilata sunt a domino, quae tunc sustir poterant, quae iam nemini competit portare non po per quem datur portare posse, non deest. Quamdiu bimur carnem? quia dixit dominus: caro infirma? S misit: et spiritus promptus [1]), ut vincat spiritus ut cedat quod infirmum est fortiori. Nam et qu capere, capiat [2]), inquit, id est, qui non potest, d Discessit et ille dives, qui non ceperat substantiae dae egenis praeceptum, et dimissus est sententiae domino [3]). Nec ideo duritia imputabitur Christo trii cuiuscunque liberi vitio [4]). Ecce, inquit, posui bonum et malum [5]). Elige, quod bonum est; si no quia non vis, (posse enim te, si velis, ostendit, arbitrio utrumque proposuit,) discedas oportet ab e non facis voluntatem.

15. Quae igitur hic duritia nostra, si non fac voluntatem dei renuntiamus? quae haeresis, si secu ptias, ut illicitas, iuxta adulterium iudicamus? enim adulterium, quam matrimonium illicitum? No stolus [6]) eos, qui in totum nubere prohibebant, q cibis interdicebant, quos deus condidit. Nos vero gis nuptias auferimus, si secundas recusamus, qua reprobamus, si saepius ieiunamus. Aliud est auferr temperare; aliud est legem non nubendi ponere, al dum nubendi statuere. Plane qui exprobrant nobis vel haeresim in hac caussa, si in tantum fovent ca firmitatem, ut in nubendo frequenter sustinendam cur illam in alia caussa neque sustinent neque veni cum tormentis expugnata est in negationem? Utiq illam magis excusari capit, quae in proelio cecidit quae in cubiculo; quae in equuleo succubuit, quam lectulo; quae crudelitati cessit, quam quae libidin gemens devicta est, quam quae subans. Sed illam a communicatione depellunt, quia non sustinuit i

1) Matth. 26, 41. 2) Matth. 19, 12. 3) Matth. 19
4) Deut. 30, 15. Sirac. 15, 18. 5) Rhen. in ed. pr. s
6) 1 Tim. 4, 3.

hanc vero suscipiunt, quasi et haec sustinuerit in finem. Propone, quid utraque non sustinuerit in finem, et invenies eius caussam honestiorem, quae saevitiam, quam quae pudicitiam sustinere non potuit. Et tamen nec cruentam defectionem infirmitas carnis excusat, nedum impudicam.

16. Rideo autem, cum infirmitas carnis opponitur, quae summa fortitudo dicenda est. Iterum nubere est res virium; resurgere in opera carnis de continentiae otio, substantia est laterum; talis infirmitas et tertio et quarto et usque septimo forsitan matrimonio sufficit, ut quae totiens fortior, quotiens fuerit infirmior, habitura iam non apostolum auctorem, sed Hermogenem aliquem[1]), plures solitum mulieres ducere, quam pingere; materia enim in illo abundat, unde et animam esse praesumens, multo magis spiritum a deo non habet, iam nec psychicus, quia non de afflatu dei psychicus. Quid, si inopiam quis causetur, ut carnem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis caussa nubentem, oblitus de victu et vestitu non esse cogitandum[2])? Habet deum etiam corvorum educatorem, etiam florum excultorem. Quid, si solitudinem domus obtendat, quasi una mulier frequentiam praestet homini ad fugam proximo? Habet viduam utique, quam assumat licebit; non unam generis huius uxorem, sed etiam plures habere concessum est. Quid, si de posteritate quis cogitet iisdem animis, quibus oculis uxor Loth, ut ideo quis repetat matrimonium, quia de priore liberos non habuit; haeredes scilicet Christianus quaeret seculi totius exhaeres? Habet fratres, habet ecclesiam matrem. Aliud est, si et apud Christum legibus Iuliis agi credunt, et existimant caelibes et orbos ex testamento dei solidum non posse capere. Nubant igitur huiusmodi in finem usque, ut in ista confusione carnis, sicut Sodoma et Gomorrha et diluvii dies, ab illo ultimo exitu seculi deprehendantur. Adiiciant tertium dictum: Manducemus et bibamus et nubamus, cras enim moriemur[3]); non recogitantes vae illud praegnantibus et lactantibus multo gravius et amarius eventurum in concussione totius mundi, quam evenit in vastatione unius particulae Iudaeae. Satis opportunos novissimis temporibus fru-

1) Cf. adv. Hermog. c. 1., de anima c. 1. 11. 2) Matth. 6, 25. 3) 1 Cor. 15, 32.

ctus iteratis matrimoniis colligant, ubera fluitantia e
ros nauseantes et infantes pipiantes. Parent antic
in quae libidinosius saeviat; adducet illis carnifice
stetrices.

17. Habebunt plane Christo quod allegent spec
privilegium, carnis usquequaque imbecillitatem. Sed
iudicabunt iam non Isaac monogamus pater noster, n
annes aliqui Christi spado, nec Iudith filia Merari, n
alia exempla sanctorum. Solent ethnici iudices des
Exsurget regina Carthaginis et decernet in Christ
quae profuga et in alieno solo et tantae civitatis cu
xime formatrix, cum regis nuptias ultro optasse deb
ne tamen secundas eas experiretur, maluit e contrar
quam nubere. Assidebit et illi matrona Romana, qua
per vim nocturnam nihilominus experta alium virum
culam carnis suo sanguine abluit, ut monogamiam
metipsam vindicaret. Fuerunt et quae pro viris mor
lent, quam post viros nubere. Idolis certe et mono
et viduitas apparent. Fortunae muliebri coronam n
ponit, nisi univira, sicut nec matri Matutae. Pontife
ximus et flaminica nubunt semel. Cereris sacerdot
ventibus etiam viris et consentientibus amica separ
viduantur. Sunt et quae de tota continentia iudicen
virgines Vestae et Iunonis Achaicae et Dianae Sey
et Apollinis Pythii. Etiam bovis illius Aegyptii ant
de continentia infirmitatem Christianorum iudicabunt.
besce, caro, quae Christum induisti. Sufficiat tibi
nubere, in quod a primordio facta es, in quod a fine
vocaris. Redi in Adam vel priorem, si in novissimu
potes. Semel gustavit ille de arbore, semel concupii
mel pudenda protexit, semel deo erubuit, semel ru
suum abscondit, semel de paradiso sanctitatis exsulav
mel exinde nupsit. Si in illo fuisti, habes tuam fo
si in Christum transisti, melior esse debebis. Exhi
tertium Adam et hunc digamum, et tunc poteris esse,
inter duos non potes.

---

1) Rhen. et Fr. Iunius: in quod et fine rev.

DE PUDICITIA.

1. Pudicitia, flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, praeiudicium omnis bonae mentis, quamquam rara, nec facile perfecta vixque perpetua, tamen aliquatenus in seculo morabitur, si natura praestruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit; siquidem omne animi bonum aut nascitur aut eruditur aut cogitur. Sed ut mala magis vincunt, quod ultimorum temporum ratio est, bona iam nec nasci licet, ita corrupta sunt semina, nec erudiri, ita deserta sunt studia, nec cogi, ita exarmata sunt iura. Denique de qua incipimus, eo usque iam exolevit, ut non eiuratio, sed moderatio libidinum pudicitia credatur, isque satis castus habeatur, qui non nimis incestus[1]) fuerit. Sed viderit seculi pudicitia cum seculo ipso, cum suo ingenio si nascebatur, cum suo studio si erudiebatur, cum suo servitio si cogebatur; nisi quod infelicior etiam, si stetisset ut infructuosa, quae non apud deum egisset. Malim nullum bonum, quam vanum. Quid prodest esse, quod esse non prodest? nostrorum bonorum status iam exigitur[2]), Christianae pudicitiae ratio concutitur, quae omnia de coelo trahit, et naturam per lavacrum regenerationis et disciplinam per instrumentum praedicationis et censuram per iudicia ex utroque testamento, et coacta constantius ex metu et voto aeterni ignis et regni. Adversus hanc nonne dissimulare potuissem? Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium. Pontifex scilicet Maximus, episcopus episcoporum edicit[3]): Ego et moechiae et fornicationis delicta poenitentia functis dimitto. O edictum, cui adscribi non poterit: Bonum factum! Et ubi proponetur liberalitas ista? Ibidem, opinor,

1) Ita h. l. emend. Fulv. Ursinus. Gelen., Pamel., Rig.: qui minus castus; ed. Fran. aliique: qui non nimis castus. 2) Wouw. et Rig. exigitur; ceteri mergitur. 3) Wouw. e ms. pont. scil. maximus (quod est Episcopus Episcoporum) edicit.

in ipsis libidinum ianuis, sub ipsis libidinum titulis. eiusmodi poenitentia promulganda est, ubi delinquentia versabitur. Illic legenda est venia, quo cum spe eiu trabitur. Sed hoc in ecclesia legitur, et in ecclesia nuntiatur, et virgo est. Absit, absit a sponsa Christi praeconium! Illa, quae vera est, quae pudica, quae cta, carebit etiam aurium macula. Non habet, quibus repromittat; et si habuerit, non repromittit, quoniai terrenum dei templum citius spelunca latronum app potuit a domino [1]), quam moechorum et fornicatorum. igitur et hic adversus psychicos titulus, adversus meae que sententiae retro penes illos societatem, quo magis mihi in totam levitatis obiectent. Nunquam societati pudium delicti praeiudicium est, quasi non facilius si rare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. enim me non magis dedecorabit inutilis [2]) levitas, quai narit nocens. Non suffundor errore quo carui, quia ruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recc sco. Nemo proficiens erubescit. Habet et in Christo entia aetates suas, per quas devolutus est et apost Quum parvulus, inquit, essem, tanquam parvulus loqu tanquam parvulus sapiebam; at ubi vir sum factus, ea parvuli fuerant evacuavi [3]). Adeo devertit a sent pristinis, nec idcirco deliquit, quod aemulator factu non paternarum traditionum, sed Christianarum, o etiam ut praeciderentur, qui circumcisionem detine suadebant [4]). Atque utinam et isti, qui meram et v integritatem carnis obtruncant, amputantes non sum superficiem, sed intimam effigiem pudoris ipsius, quum chis et fornicatoribus veniam pollicentur adversus pr palem Christiani nominis disciplinam, quam ipsum qu seculum usque adeo testatur, ut si quando eam in fe nostris inquinamentis potius carnis quam tormentis p contendat, id volens eripere quod vitae anteponunt. iam haec gloria exstinguitur, et quidem per eos, quos constantius oportuerat eiusmodi maculis nullam subscri veniam, quando propterea, quotiens volunt, nubant, ne chiae et fornicationi succidere cogantur, quoniam m

1) Matth. 21, 13. 2) P. Ciaccon. et Rig. utilis. 3) 1 13, 11. 4) Gal. 5, 12.

est nubere quam uri[1]). Nimirum propter continentiam incontinentia necessaria est, incendium ignibus exstinguetur. Cur ergo et crimina postmodum indulgent poenitentiae nomine, quorum remedia praestituunt multinubentiae iure? Nam et remedia vacabunt, cum crimina indulgentur, et crimina manebunt, si remedia vacabunt. Itaque utrobique de sollicitudine et negligentia ludunt, praecavendo vanissime quibus parcunt et parcendo ineptissime quibus praecavent, cum aut praecavendum non sit, ubi parcitur, aut parcendum non sit, ubi praecavetur. Praecavent enim, quasi nolint admitti tale quid; indulgent autem, quasi velint admitti; quando si admitti nolint, non debeant indulgere, si indulgere velint, non debeant praecavere. Nec enim moechia et fornicatio de modicis et de maximis delictis deputabuntur, ut utrumque competat, et sollicitudo quae praecavet et securitas quae indulget. Sed cum ea sint quae culmen criminum teneant, non capit et indulgeri quasi modica et praecaveri quasi maxima. Nobis autem maxima aut summa sic quoque praecaventur, dum nec secundas quidem post fidem nuptias permittitur nosse, nuptialibus et dotalibus si forte tabulis a moechiae et fornicationis opere diversas. Et ideo durissime nos infamantes paracletum disciplinae enormitate digamos foris sistimus, eundem limitem liminis moechis quoque et fornicatoribus figimus, ieiunas pacis lacrimas profusuris, nec amplius ab ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis.

2. Ceterum deus, inquiunt, bonus et optimus, et misericors et miserator et misericordiae plurimus, quam omni sacrificio anteponit; non tanti ducens peccatoris mortem, quam poenitentiam; salvificator omnium hominum et maxime fidelium[2]). Itaque et filios dei misericordes et pacificos esse oportebit, donantes invicem sicut et Christus donavit nobis, non iudicantes, ne iudicemur[3]). Domino enim suo stat quis vel cadit; tu quis es, ut servum iudices alienum? Dimitte, et dimittetur tibi[4]). Talia et tanta sparsilia[5]) eorum, quibus et deo adulantur et sibi lenocinantur, effeminantia magis quam vigorantia disciplinam, quantis et nos et contrariis possumus repercutere, quae et dei severitatem

1) 1 Cor. 7, 9. 2) Ioel. 2, 13. Hos. 6, 6. Ezech. 33, 11. 1 Tim. 4, 10. 3) Luc. 6, 36. Eph. 4, 32. Matth. 7, 1 sq. 4) Rom. 14, 4. 5) Rhen. futilia.

intentent et nostram constantiam provocent? Quia etsi bonus natura deus, tamen et iustus. Ex caussa enim, sicut sanare novit, ita et caedere, faciens pacem, sed et condens mala, poenitentiam malens [1]), sed et Hieremiae mandans, ne pro populo peccatore deprecaretur: quoniam si ieiunaverint, inquit, non exaudiam obsecrationem eorum. Et rursus: Et tu ne adoraveris pro populo, et ne postulaveris pro his in prece et oratione, quoniam non exaudiam in tempore, quo invocaverint me, in tempore afflictionis suae. Et adhuc supra, idem misericordiae praelator quam sacrificii: Et tu ne adoraveris pro populo isto, et ne postulaveris misericordiam consequi eos, et ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam utique misericordiam postulantes [2]), utique ex poenitentia flentes et ieiunantes, et afflictationem suam offerentes deo. Deus enim zelotes, et qui naso non deridetur, adulantium scilicet bonitati eius [3]), et qui licet patiens, tamen per Esaiam comminetur patientiae finem: Tacui, numquid et semper tacebo et sustinebo? quievi velut parturiens, exsurgam, et arescere faciam. Ignis enim procedet ante faciem ipsius, et exuret inimicos eius, non solum corpus, verum et animas occidens in gehennam [4]). Ceterum iudicantibus, quomodo dominus comminetur, ipse demonstrat. Quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabitur de vobis [5]). Ita non prohibuit iudicare, sed docuit. Unde et apostolus iudicat, et quidem in caussa fornicationis, dedendum eiusmodi hominem satanae in interitum carnis, increpans etiam, quod fratres non apud sanctos iudicarentur. Adiiciens enim inquit: Ut quid mihi eos qui foris sunt iudicare [6])? Dimittis autem, ut dimittatur tibi a deo. Delicta mundantur [7]), quae quis in fratrem, non deum admiserit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profitemur, sed non decet ultra de auctoritate scripturarum eiusmodi funem contentiosum alterno ductu in diversa distendere, ut haec restringere frenos disciplinae, illa laxare videatur, quasi incertae poenitentiae subsidium illa prosternere per lenitatem, haec negare per austeritatem. Porro

---

1) Ps. 7, 12. Deut. 32, 39. Ies. 45, 7. 2) Ier. 14, 11 sq. 11, 14. 7, 15 sq. 3) Exod. 20, 5. Gal. 6, 7. 4) Ies. 42, 14 sq. Ps. 96, 3. Matth. 10, 28. 5) Matth. 7, 2. 6) 1 Cor. 5, 3 sq. 12. 6, 1 sqq. 7) Ciaconius emend. Dimitti autem, ut dimittantur tibi a deo, delicta mandantur.

et auctoritas scripturae in suis terminis stabit sine alterutra oppositione, et poenitentiae subsidium suis conditionibus determinatur sine passiva concessione, et ipsae prius caussae eius distinguuntur sine confusa propositione. Caussas poenitentiae delicta condicimus; haec dividimus in duos exitus; alia erunt remissibilia, alia irremissibilia, secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit aut poena, venia ex castigatione, poena ex damnatione. De ista differentia iam et quasdam praemisimus altercationes scripturarum hinc retinentium hinc dimittentium delicta. Sed et Ioannes docebit: Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, et dabitur vita ei; quia non ad mortem delinquit, hoc erit remissibile. Est delictum ad mortem; non pro illo dico, ut quis postulet, hoc erit irremissibile [1]). Ita ubi est conditio vel ratio postulationis, illic etiam remissionis; ubi nec postulationis, ibi aeque nec remissionis. Secundum hanc differentiam delictorum poenitentiae quoque conditio discriminatur. Alia erit, quae veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili, alia, quae consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili. Et superest specialiter de moechiae et fornicationis statu examinare, in quam delictorum partem debeant redigi.

3. Sed prius decidam intercedentem ex diverso responsionem ad eam poenitentiae speciem, quam cum maxime definimus venia carere. Si enim, inquiunt, aliqua poenitentia caret venia, iam nec in totum agenda tibi est. Nihil enim agendum est frustra. Porro frustra agetur poenitentia, si caret venia. Omnis autem poenitentia agenda est; ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur, quia non erit agenda, si frustra agatur. Porro frustra agetur, si venia carebit. Merito utique ita opponunt, quoniam huius quoque poenitentiae fructum, id est veniam, in sua potestate usurpaverunt. Quantum enim ad illos, a quibus pacem humanam consequitur [2]); quantum autem ad nos, qui solum dominum meminimus delicta concedere, et utique mortalia, non frustra agetur. Ad dominum enim remissa et illi exinde prostrata, hoc ipso magis operabitur veniam, quod eam a solo deo exorat, quod delicto suo humanam

1) 1 Io. 5, 16. 2) Ciacconius add. vv. frustra agitur.

pacem sufficere non credit, quod ecclesiae mavult erubescere quam communicare. Adsistit enim pro foribus eius, et de notae suae exemplo ceteros admonet et lacrimas fratrum sibi quoque advocat, et redit plus utique negotiata, compassionem scilicet, quam communicationem. Et si pacem hic non metit, apud dominum seminat. Nec amittit, sed praeparat fructum; non vacabit ab emolumento, si non vacaverit ab officio. Ita nec poenitentia huiusmodi vana, nec disciplina eiusmodi dura est. Deum ambae honorant, illa nihil sibi blandiendo facilius impetrabit, ista nihil sibi assumendo plenius adiuvabit.

4. Possumus igitur demandata poenitentiae distinctione ad ipsorum iam delictorum regredi censum, an ea sint, quae veniam ab omnibus consequi possint. Inprimis quod moechiam et fornicationem nominamus, usus expostulat. Habet et fides quorundam nominum familiaritatem, ita in omni opusculo usum custodimus. Ceterum si adulterium et si stuprum dixero, unum erit contaminatae carnis elogium. Nec enim interest nuptam alienam an viduam quis incurset, dum non suam feminam; sicut nec locis refert, in cubiculis an in turribus[1]) pudicitia trucidetur. Omne homicidium extra silvam latrocinium est. Ita et ubicunque vel in quamcunque semetipsum adulterat et stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur. Ideo penes nos occultae quoque coniunctiones, id est non prius apud ecclesiam professae, iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur. Nec inde consertae obtentu matrimonii crimen eludant. Reliquas autem libidinum furias impias et in corpora et in sexus ultra iura naturae, non modo limine, verum omni ecclesiae tecto submovemus, quia non sunt delicta, sed monstra.

5. Ergo moechia, quod etiam fornicationis est res, secundum opus criminis quanti aestimanda sit sceleris, prima lex dei praesto est. Siquidem post interdictam alienorum deorum superstitionem ipsorumque idolorum fabricationem, post commendatam sabbati venerationem, post imperatam in parentes secundam a deo religionem, nullum aliud in talibus titulis firmandis monendisque substruxit praeceptum, quam: non moechaberis[2]). Post spiritalem enim castitatem sanctitatemque corporalis sequebatur integritas.

---

1) Ciaccon., Latin., Rig. correx. curribus. 2) Exod. 20, 14.

Et hanc itaque munivit, hostem statim eius prohibendo moechiam. Quale delictum iam intellige, cuius cohibitionem post idololatriam ordinavit. Nihil secundum longinquat a primo; nihil tam proximum primo, quam secundum; quod fit ex primo, aliud quodammodo primum est. Itaque moechia affinis idololatriae. Nam et idololatria moechiae nomine et fornicationis saepe populo exprobrata, etiam sorte coniungetur illi, sicut et serie: etiam damnatione cohaerebit illi, sicut et dispositione. Eo amplius, praemittens: non moechaberis: adiungit: non occides. Oneravit utique moechiam, quam homicidio anteponit. In prima itaque fronte sanctissimae legis, in primis titulis coelestis edicti, principalium utique delictorum proscriptione signata; de loco modum, de ordine statum, de confinio meritum cuiusque dignoscas. Est et mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quandam atque suggestum aspicio moechiae, hinc ducatum idololatriae antecedentis, hinc comitatum homicidii insequentis. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digna consedit, et per medium eorum quasi vacantem locum pari criminis auctoritate complevit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam a cohaerentium corpore divellet, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu ut solam eam secernat ad poenitentiae fructum? Nonne hinc idololatria, inde homicidium detinebunt? et si qua vox fuerit, reclamabunt: noster hic cuneus est, nostra compago? Ab idololatria metamur, illa distinguente coniungimur, illi de medio emicanti adunamur[1]), concorporavit nos scriptura divina, literae ipsae glutina nostra sunt, iam nec ipsa sine nobis potest. Ego quidem idololatria saepissime moechiae occasionem subministro. Sciunt luci mei et [mei] montes et vivae aquae ipsaque in urbibus templa, quantum evertendae pudicitiae procuremus. Ego quoque homicidium nonnunquam moechia elaboro. Ut tragoedias omittam, sciunt hodie venenarii, sciunt magi, quot pellicatus ulciscar, quot rivalitates defendam, quot custodes, quot delatores, quot conscios auferam. Sciunt etiam obstetrices, quot adulteri conceptus trucidentur. Etiam apud Christianos non est moechia sine nobis; ibidem sunt idolo-

1) Sic Lat. et Rig., ceteri: adulamur.

latriae, ubi immundi spiritus res est; ibidem est et homicidium, ubi homo, quum inquinatur, occiditur. Igitur aut nec illis aut etiam nobis poenitentiae subsidia convenient. Aut detinemus eam, aut sequimur. Haec ipsae res loquuntur. Si res voce deficiunt, adsistit idololatres, adsistit homicida, in medio eorum adsistit et moechus. Pariter de poenitentiae officio sedentes in sacco et cinere inhorrescunt, eodem flatu gemiscunt, eisdem precibus ambiunt, eisdem genibus exorant, eandem invocant matrem. Quid agis mollissima et humanissima disciplina? aut omnibus eis hoc esse debebis, (beati enim pacifici [1]),) aut si non omnibus, nostra esse. Idololatram quidem et homicidam semel damnas, moechum vero de medio excipis, idololatrae successorem, homicidae antecessorem, utriusque collegam? Personae acceptatio est, miserabiliores poenitentias reliquisti.

6. Plane si ostendas, de quibus patrociniis exemplorum praeceptorumque coelestium soli moechiae et in ea fornicationi quoque ianuam poenitentiae expandas, ad hanc iam lineam dimicabit nostra congressio. Praescribam tamen tibi formam necesse est, ne ad vetera manum emittas, ne in terga respicias. Vetera enim transierunt secundum Esaiam, et novata est iam novatio secundum Hieremiam, et obliti posteriorum in priora porrigimur secundum apostolum, et lex et prophetae usque ad Ioannem secundum Dominum [2]). Nam et si cum maxime a lege coepimus demonstrando moechiam, merito ab eo statu legis, quem Christus non dissolvit, sed implevit. Onera enim legis usque ad Ioannem, non remedia; operum iuga reiecta sunt, non disciplinarum; libertas in Christo non fecit innocentiae iniuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, iustitiae, misericordiae, benevolentiae, pudicitiae. In qua lege: beatus vir, qui meditabitur die ac nocte [3]). De qua idem David rursus: lex Domini invituperabilis, convertens animas; iura domini directa, oblectantia corda, praeceptum domini longe lucens, illuminans oculos [4]). Sic et apostolus: Itaque lex quidem sancta est et praeceptum sanctum et optimum; utique: non moechaberis. Sed et supra: Legem ergo evacuamus per fidem? absit, sed legem sisti-

1) Matth. 5, 6. 2) Ies. 43, 18 sq. Ier. 4, 4. Phil. 3, 13. Matth. 11, 13. 3) Ps. 1, 2. 4) Ps. 18, 8 sq.

mus[1]), scilicet in his quae et nunc novo testamento interdicta etiam cumulatiore praecepto prohibentur. Pro: non moechaberis[2]): qui viderit ad concupiscentiam, iam moechatus est in corde suo; et pro: non occides: qui dixerit fratri suo racha, reus erit gehennae. Quaere, an salva sit lex non moechandi, cui accessit nec concupiscendi. Ceterum si qua vobis exempla in sinum plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplinae. Frustra enim lex supra structa est, origines quoque delictorum, id est concupiscentias et voluntates, non minus quam facta condemnans, si ideo hodie concedetur moechiae venia, quia et aliquando concessa est. Cur emolumento hodie pleniore disciplina coërcetur, nisi ut maiore forsitan lenocinio tuo indulgeatur? Dabis ergo et idololatrae et omni apostatae veniam, quia et populum ipsum totiens reum istorum, totiens invenimus retro restitutum. Communicabis et homicidae, quia et Nabothae sanguinem Achab deprecatione delevit, et David Uriae caedem cum caussa eius moechia[3]) confessione purgavit[4]). Iam et incesta donabis propter Loth, et fornicationes cum incesto propter Iudam, et turpes de prostitutione nuptias propter Oseae, et non tantum frequentatas, verum et semel plures propter patres nostros[5]). Utique enim dignum est peraequari nunc quoque gratiam circa omnia retro indulta, si de pristino aliquo exemplo venia moechiae vindicatur. Habemus quidem et nos eiusdem vetustatis exempla pro sententia nostra, non modo non indulti, verum etiam repraesentati iudicii fornicationis. Et utique sufficit tantum numerum viginti quatuor millium populi fornicantis in filias Moab una plaga ruisse[6]). Sed malo in gloriam Christi a Christo deducere disciplinam. Habuerint pristina tempora omnis impudicitiae, si volunt psychici, etiam potestatem; luserit ante Christum caro, imo perierit, antequam a domino suo requisita est: nondum erat digna dono salutis, nondum apta officio sanctitatis. Adhuc in Adam deputabatur cum suo vitio, facile quod speciosum viderat concupiscens, et ad inferiora respiciens, et de ficulneis foliis pruriginem retinens. Inhaerebat usquequa-

1) Rom. 7, 12. 7. 2) Matth. 5, 27 sq. 22. 3) Wouw. e ms. et Rig. delevit; David Ur. caedem, tum caussam eius moechiam. 4) 1 Reg. 21, 27. 2 Sam. 12, 13. 5) Gen. 19, 33. 28, 9. 38, 16 sqq. Hos. 1, 2. 6) Num. 25, 1 sqq.

que libidinis virus, et iactae sordes non ablui idoneae, nec ipsae adhuc aquae laverant. At ubi sermo dei de dit in carnem, ne nuptiis quidem resignatam, et sermo factus est[1]), ne nuptiis quidem resignanda, quae ad li non incontinentiae, sed tolerantiae accederet, quae dulce aliquid, sed amarum aliquid inde gustaret, qua ad inferos, sed ad coelum pertineret, quae non las frondibus, sed sanctimoniae floribus praecingeretur, munditias suas aquis traderet; exinde caro quaecunq Christo reliquas sordes pristinas solvit, alia iam re nova emergit iam non ex seminis limo, non ex co scentiae fimo, sed ex aqua pura et spiritu mundo. itaque illam de pristino excusas? Non corpus Christi membra Christi, non templum dei vocabatur, cum v mocchiae consequebatur[2]). Itaque si exinde, quo s vertit et in Christum tincta, induit Christum, et magn dempta est[3]), sanguine scilicet domini et agni, tene quod exemplum sive praeceptum sive formam sive se tiam indultae sive indulgendae fornicationis atque moec habes etiam temporis a nobis definitionem, ex quo de tur aetas quaestionis.

7. A parabolis licebit incipias, ubi est ovis per domino requisita et humeris eius revecta[4]). Proc ipsae picturae calicum vestrorum, si vel in illis perl interpretatio pecudis illius, utrumne Christiano an et peccatori de restitutione collinect. Praescribimus eni naturae disciplina, ex lege auris et linguae, ex ment nitate ea semper responderi, quae provocantur, id e ea quae provocant. Provocabat, ut opinor, quod pha publicanos et peccatores ethnicos admittentem domin cum illis de victu communicantem indignati mussita

pulus, et pastor bonus Christus, et ideo Christianus in ove intelligendus[1]), qui ab ecclesiae grege erraverit. Ergo nihil ad pharisaeorum mussitationem respondisse vis dominum, sed ad tuam praesumptionem. Et tamen ita eam vindicare debebis, ut neges in ethnicum competere, quae in Christianum existimas convenire. Dic mihi, nonne omne hominum genus unus dei grex est? Nonne universarum gentium idem deus et dominus et pastor est? Quis magis perit a deo, quam ethnicus, quamdiu errat? Quis magis requiritur a deo quam ethnicus, quando revocatur a Christo? Denique antecedit hic ordo in ethnicis; siquidem non aliter Christiani ex ethnicis fiunt, nisi prius perditi et a deo requisiti et a Christo reportati. Ita etiam hunc ordinem servari oportet, ut in eos tale aliquid interpretemur, in quibus prius est. At tu, opinor, hoc velis, ut ovem non de grege perditam faceret, sed de arca vel armario. Sic etsi ethnicorum reliquum numerum iustum ait, non ideo Christianos esse ostendit, cum Iudaeis agens et illos cum maxime obtundens, quod indignarentur spei ethnicorum; sed ut exprimeret adversus livorem pharisaeorum suam gratiam et benevolentiam etiam circa unum ethnicum, praeposuit unius peccatoris salutem ex poenitentia, quam illorum ex iustitia. Aut numquid non iusti Iudaei, et quibus poenitentia opus non esset, habentes gubernacula disciplinae et timoris instrumenta legem et prophetas? Posuit igitur illos in parabola, et si non quales erant, sed quales esse debuerant, quo magis suffunderentur, aliis et non sibi poenitentiam audientes necessariam. Proinde in drachmae parabola, ut ex eadem materia provocata, aeque ethnicum drachmam interpretamur, etsi in domo amissam, quasi in ecclesia, etsi ad lucernae lumen repertam, quasi ad dei verbum. Atquin totus hic mundus una omnium domus est, in quo magis ethnico gratia dei illucet, qui in tenebris invenitur, quam Christiano, qui iam in dei luce est. Denique et ovi et drachmae unus error adscribitur. Nam si iam in Christianum peccatorem defingerentur, post fidem perditam et iterata amissio eorum et restitutio notaretur. Decedam nunc paulisper de gradu isto, quo magis eum etiam decedendo com-

1) Gelen. et Pamel. Christianus non intelligendus Wow. e ms. et ideo Christianus homo intelligendus.

mendem, cum sic quoque obduxero diversae partis praesumptionem. Condico Christianum iam peccatorem in parabola utraque portendi, non tamen ideo eum affirmandum, qui de facinore moechiae et fornicationis restitui per poenitentiam possit. Licet enim perisse dicatur, erit et de perditionis genere retractare, quia et ovis non moriendo, sed errando, et drachma non intereundo, sed latitando perierunt. Ita licet dici perisse quod salvum est. Perit igitur et fidelis elapsus in spectaculum quadrigarii furoris et gladiatorii cruoris et scenicae foeditatis et xysticae vanitatis; in lusus, in convivia secularis sollemnitatis, in officium, in ministerium alienae idololatriae aliquas artes adhibuit curiositatis; in verbum ancipitis negationis aut blasphemiae impegit; ob tale quid extra gregem datus est, vel et ipse forte ira, tumore, aemulatione, quod denique saepe fit, dedignatione castigationis abrupit, debet requiri atque revocari. Quod potest recuperari, non perit, nisi [1]) foris perseveraverit. Bene interpretaberis parabolam, viventem adhuc revocans peccatorem. Moechum vero et fornicatorem, quis non mortuum statim admisso pronuntiavit? Quo ore mortuum restitues in gregem ex parabolae eius auctoritate, quae non mortuum pecus revocat? Denique si meministi prophetarum, cum pastores increpantur, puto Ezechielis est vox: Pastores, ecce, lac devoratis, et lanis vestimini, quod forte est, occidistis, quod infirmum est, non curastis, quod comminutum est, non ligastis, quod expulsum est, non convertistis, quod periit, non requisistis [2]). Numquid et de mortuo exprobrat, quod non et illud in gregem reficere curaverint? Plane ingerit, quod perire oves fecerint et a bestiis agri comedi. Neque possunt nec perire in mortem nec comedi, si relinquantur, non ut perditae in mortem et comestae resumantur, iuxta drachmae quoque exemplum etiam intra domum dei ecclesiam, licet esse aliqua delicta pro ipsius drachmae modulo ac pondere mediocria, quae ibidem delitescentia, mox ibidem et reperta, statim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. Moechiae vero et fornicationis non drachma, sed talentum, quibus exquirendis non lucernae spiculi lumine, sed totius solis lancea opus est. Simul apparuit, statim homo de ecclesia

1) Rig. non poterit, si foris pers. 2) Ezech. 34, 2 sq.

expellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici ecclesiae, sed luctum. Nec congratulationem advocat vicinarum, sed contristationem proximarum fraternitatum. Commissa itaque etiam hac nostra cum illorum interpretatione, eo magis in ethnicum spectabunt et ovis et drachmae argumenta, quanto nec in eius delicti Christianum competere possunt, propter quod in Christianum de diversa parte coguntur.

8. Sed enim plerosque interpretes parabolarum idem exitus decipit, quem in vestibus purpura oculandis saepissime evenire est, quum putaveris recte conciliasse temperamenta colorum et credideris comparationes eorum inter se animasse, erudito mox utroque corpore et luminibus expressis, errorem omnem traducta diversitas evomet. Eadem itaque caligine circa filiorum quoque duorum parabolam [1]) quibusdam ad praesens concolorantibus figuris, a vero lumine exorbitant eius comparationis, quam parabolae materia praetexit. Duos enim populos in duobus filiis collocant, Iudaicum maiorem, Christianum minorem. Nec enim possunt exinde Christianum peccatorem in filio minore disponere veniam consecuturum, nisi in maiore Iudaicum expresserint. Porro si Iudaicum ostendero deficere a comparatione filii maioris, consequetur [2]) utique, nec Christianus admittetur de configuratione filii minoris. Licet enim filius audiat et Iudaeus et maior, quia prior in adoptione [3]), licet et Christiano reconciliationem dei patris invideat, quod vel maxime diversa pars carpit, sed non erit Iudaei dictum ad patrem: Ecce quotannis tibi servio, et praeceptum tuum nunquam praeterivi [4]). Quando enim non transgressor legis Iudaeus, aure audiens et non audiens, odio habens traducentem in portis et aspernans sermonem sanctum? Sic nec patris ad Iudaeum erit vox: Tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt [5]). Iudaei enim apostatae filii pronuntiantur, generati quidem et in altum elati, sed qui non computaverint dominum, et qui dereliquerint dominum, et in iram provocaverint sanctum Israëlis [6]). Omnia plane Iudaeo concessa dicemus, cui etiam conditio gratior quaeque de gula

1) Luc. 15, 11 sqq. 2) Gelen., Pamel., Rig. consequenter. 3) Rom. 9, 4. 4) Luc. 15, 29. 5) Luc. 15, 31. 6) Ies. 6, 10. 1, 2 sq.

crepta est, nedum ipsa terra paternae promissionis. Atque adeo non minus hodie Iudaeus, quam minor filius, prodacta substantia dei in aliena regione mendicat[1]), serviens usque adhuc principibus eius, id est seculi huius. Quaerant igitur alium Christiani suum fratrem, Iudaeum enim parabola non recipit. Multo aptius Christianum maiori et Iudaeum minori filio adaequassent secundum fidei comparationem, si ordo utriusque populi ab utero Rebeccae designatus permitteret demutationem, nisi quod et clausula refragaretur[2]). Christianum enim de restitutione Iudaei gaudere et non dolere conveniet, siquidem tota spes nostra cum aliqua Israëlis exspectatione coniuncta est. Ita et si quaedam facient, sed aliis contra sapientibus interimitur exemplorum praequatio. Quamquam etsi omnia ad speculum respondere possint, unum sit praecipuum periculum interpretationum, ne aliorsum temperetur felicitas comparationum, quam quo parabolae cuiusque materia mandavit. Meminimus enim et histriones, cum allegoricos gestus accommodant canticis, alia longe a praesenti et fabula et scena et persona, et tamen congruentissime exprimentes. Sed viderit ingenium extraordinarium. Nihil enim ad Andromacham. Sic et haeretici easdem parabolas quo volunt tribuunt[3]), non quo debent aptissime excludunt. Quare aptissime? quoniam a primordio secundum occasiones parabolarum ipsas materias confinxerunt doctrinarum. Vacuit[4]) scilicet illis solutis a regula veritatis ea conquirere atque componere, quorum parabolae videntur.

9. Nos autem quia non ex parabolis materias commentamur, sed ex materiis parabolas interpretamur, nec valde laboramus omnia in expositione torquere, dum contraria quaeque caveamus. Quare centum oves? et quid utique decem drachmae? et quae illae scopae[5])? Necesse erat, qui unius peccatoris salutem gratissimam deo volebat exprimere, aliquam numeri quantitatem nominaret, de quo unum quidem perisse describeret; necesse erat, ut habitus requirentis drachmam in domo tam scoparum quam lucernae adminiculo accommodaretur. Huiusmodi enim curiositates

1) Luc. 15, 13. 2) Gen. 25, 22 sq. 3) Latin. et Neander trahunt. 4) Wouw. e ms. et Rig. vacavit. 5) Luc. 15, 4 sqq. 8 sqq.

et suspecta faciunt quaedam et coactarum expositionum subtilitate plerumque deducunt a veritate. Sunt autem quae et simpliciter posita sunt ad struendam et disponendam et texendam parabolam, ut illuc perducantur, cui exemplum procuratur. Et duo utique filii illuc spectabunt, quo et drachma et ovis. Quibus enim cohaerent, eandem habent caussam, eandemque utique mussitationem pharisaeorum erga commercium domini ethnicorum. Aut si quis dubitat ethnicos fuisse publicanos apud Iudaeam usurpatam iam pridem Pompeii manu atque Luculli, legat Deuteronomium: Non erit vectigal pendens ex filiis Israël [1]). Nec tam exsecrabile esset nomen publicanorum apud dominum, nisi extraneum vendentium ipsius coeli et terrae et maris transitus. Peccatores autem cum adiungit publicanis, non statim Iudaeos ostendit, etsi aliqui fuisse potuerunt [2]). Sed unum genus ethnicorum alios ex officio peccatores, id est publicanos, alios ex natura, id est non publicanos, pariter ponendo distinxit. Ceterum nec denotaretur cum Iudaeis communicans victum, sed cum ethnicis, quorum mensam Iudaica disciplina depellit. Nunc de filio prodigo id prius considerandum est, quod utilius. Non enim admittetur exemplorum adaequatio, licet imagini congruentissima, si fuerit saluti nocentissima. Totum autem statum salutis in tenore disciplinae constitutum subverti videmus ea interpretatione, quae ex diverso affectatur. Nam si Christianus est, qui acceptam a Deo patre substantiam, utique baptismatis, utique spiritus sancti, et exinde spei aeternae, longe evagatus a patre prodigit ethnice vivens; si exutus bonis mentis etiam principi seculi, (cui alii, quam diabolo?) servitium suum tradidit, et ab eo porcis alendis immundis, scilicet spiritibus curandis, praepositus, resipuit ad patrem reverti: iam non moechi et fornicarii, sed idololatrae et blasphemi et negatores et omne apostatarum genus hac parabola patri satisfacient. Et elisa est verissime hoc magis modo tota substantia sacramenti. Quis enim timebit prodigere, quod habebit postea recuperare? Quis curabit perpetuo conservare, quod non perpetuo poterit amittere? Securitas delicti etiam libido est eius. Recuperabit igitur et apostata vestem priorem, indumentum spiritus sancti, et annulum

1) Deut. 23, 19. 2) Luc. 15, 2. Matth. 9, 10. 11, 19.

denuo signaculum lavacri[1]), et rursus illi mactabitur Christus, et recumbet eo in thoro, de quo indigne vestiti a tortoribus solent tolli et abiici in tenebras, nedum spoliati. Plus est igitur, si nec expedit in Christianum convenire ordinem filii prodigi. Quod si nec in Iudaeum integre filii imago concurrit, ad propositum domini simpliciter interpretatio gubernabitur. Venerat dominus utique, ut quod perierat salvum faceret, medicus languentibus magis quam sanis necessarius[2]). Hoc et in parabolis figurabat, et in sententiis praedicabat. Quis perit hominum, quis labat de valetudine, nisi qui deum nescit? Quis salvus ac sanus, nisi qui deum novit? Has duas species de genere fraternas haec quoque signabit parabola. Vide an habeat ethnicus substantiam in deo patre census et sapientiae et naturalis agnitionis in deum, per quam et apostolus notat in sapientia dei non cognovisse mundum per sapientiam deum[3]), quam utique a deo acceperat. Hanc itaque prodegit longe a domino moribus factus inter errores et illecebras et libidines seculi, ubi fame veritatis compulsus tradidit se principi huius aevi. Ille eum praefecit porcis, (ut familiare id daemonum pecus pasceret,) ubi nec ille compos esset vitalis escae, simulque alios videret in opere divino abundantes pane coelesti. Recordatur patris dei, satisfacto redit, vestem pristinam recipit, statum scilicet eum, quem Adam transgressus, amiserat. Annulum quoque accipit tunc primum, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ita exinde opimitate dominici corporis vescitur, eucharistia scilicet. Hic erit prodigus filius, qui nunquam retro frugi, qui statim prodigus, quod non statim Christianus. Hunc et Pharisaei de seculo ad patris complexus revertentem in publicanis et peccatoribus moerebant. Et ideo ad hoc solum maioris fratris accommodatus est livor, non quia innocentes et deo obsequentes Iudaei, sed quia invidentes nationibus salutem, plane quos semper apud patrem esse oportuerat. Et utique Iudaeus ad primam statim vocationem Christian gemit, non ad secundam restitutionem. Illa enim etian ethnicis relucet, haec vero quae in ecclesiis agitur, ne Iudaeis quidem nota est. Puto me et materiae parabolarum

1) Luc. 15, 22 sq. 2) Matth. 18, 11. Luc. 19, 10. Matth. 9, 12 sq. Luc. 5. 31 sq. 3) 1 Cor. 1, 21.

et congruentiae rerum et tutelae disciplinarum accommodatiores interpretationes reddidisse. Ceterum si in hoc gestit diversa pars ovem et drachmam et filii luxuriam Christiano peccatori configurare, ut moechiam et fornicationem poenitentia donent, aut et cetera delicta pariter capitalia concedi oportebit, aut paria quoque eorum moechiam et fornicationem inconcessibilia servari. Sed plus est, quod nihil aliud argumentari licet citra id de quo agebatur. Denique si aliorsum parabolas transducere liceret, ad martyrium potius dirigeremus spem illarum, quod solum omni substantia prodacta restituere filium poterit, et drachmam inter omnia licet in stercore repertam cum gaudio praedicabit, et ovem per aspera quaeque et abrupta fugitivam humeris ipsius domini in gregem referet. Sed malumus in scripturis minus, si forte, sapere quam contra. Proinde sensum domini custodire debemus atque praeceptum. Non est levior transgressio in interpretatione, quam in conversatione.

10. Excusso igitur iugo in ethnicum disserendi parabolas istas, et semel dispecta vel recepta necessitate non aliter interpretandi, quam materia propositi est, contendunt iam nec competere ethnicis poenitentiae denuntiationem, quorum delicta obnoxia ei non sint, ignorantiae scilicet imputanda, quam sola natura ream deo faciat. Porro nec remedia sapere, quibus pericula ipsa non sapiant; illic autem poenitentiae constare rationem, ubi conscientia et voluntate delinquitur, ubi et culpa sapiat et gratia; illum lugere, illum volutari, qui sciat, et quid amiserit, et quid sit recuperaturus, si poenitentiam deo immolarit, utique eam magis filiis offerenti quam extraneis. Num ergo et Ionas [1]) idcirco ethnicis Ninivitis non putabat poenitentiam necessariam, cum cavillaretur in praedicationis officio, an potius misericordiam dei providens etiam in extraneos profusam, quasi destructuram praeconium, verebatur? Atque adeo propter civitatem profanam, nondum dei compotem, adhuc ignorantia delinquentem, paene periit prophetes; nisi quod exemplum passus est dominicae passionis ethnicos quoque poenitentes redempturae. Bene quod et Ioannes domini vias sternens, non minus militantibus et publicanis, quam filiis Abraham, poenitentiae erat praeco [2]). Ipse do-

1) Ion. 3, 4. 2) Luc. 3, 13 sq.

minus Sidoniis et Tyriis praesumpsit poenitentiam, si virtutum documenta vidissent[1]). Atquin ego illam naturalibus magis peccatoribus competere contendam, quam voluntariis. Magis enim merebitur fructum eius, qui nondum eo usus est, quam qui iam et abusus est, magisque sapient remedia prima, quam exoleta. Nimirum dominus ingratis benignus magis, quam ignaris, et citius reprobatis misericors, quam nondum probatis, ut non magis irascatur contumeliis clementiae suae, quam blandiatur, et non libentius extraneis eam impertiat, quam in filiis perdidit, cum gentes sic adoptaverit, dum Iudaei de patientia ludunt. Sed hoc volunt psychici, ut deus iustus iudex eius peccatoris poenitentiam malit quam mortem, qui mortem poenitentia maluit. Quod si ita est, peccando promeremur. Age tu funambule pudicitiae et castitatis et omnis circa sexum sanctitatis, qui tenuissimum filum disciplina eiusmodi veri avia pendente vestigio ingrederis, carnem spiritu librans, animam fide moderans, oculum metu temperans. Quid itaque in gradu totus es? Perge sane, si potueris, si volueris, dum tam securus et quasi in solido es. Nam si qua te carnis vacillatio, animi avocatio, oculi evagatio de tenore decusserit, deus bonus est. Suis, non ethnicis, sinum subiicit; secunda te poenitentia excipiet; eris iterum de moecho Christianus. Haec tu mihi benignissime dei interpres. Sed cederem tibi, si scriptura Pastoris, quae sola moechos amat, divino instrumento meruisset incidi, si non ab omni concilio ecclesiarum etiam vestrarum inter apocrypha et falsa iudicaretur, adultera et ipsa et inde patrona sociorum. A qua et alias initiaris, cui ille si forte patrocinabitur pastor, quem in calice depingis, prostitutorem et ipsum Christiani sacramenti, merito et ebrietatis idolum et moechiae asylum post calicem subsecuturae, de quo nihil libentius bibas, quam ovem poenitentiae secundae. At ego eius pastoris scripturas haurio, qui non potest frangi. Hunc mihi statim Ioannes offert cum poenitentiae lavacro et officio dicentem: Facite dignos poenitentiae fructus, et ne dixeritis, patrem habemus Abraham, ne scilicet rursum blandimenta delinquentiae de patrum resumerent gratia; potest enim deus de lapidibus istis filios suscitare Abrahae[2]). Sic et nos, sequitur, ut eos,

1) Matth. 11, 21. 2) Matth. 3, 8 sq.

qui hactenus delinquant, facientes dignum poenitentiae fructum. Quid enim ex poenitentia maturescit, quam emendationis effectus? Sed etsi venia potius est poenitentiae fructus, hanc quoque consistere non licet sine cessatione delicti. Ita cessatio delicti radix est veniae, ut venia sit poenitentiae fructus.

11. Exinde quod ad evangelium pertinet, parabolarum quidem discussa iam quaestio est. Si vero et factis aliquid tale pro peccatoribus edidit dominus, ut cum peccatrici feminae etiam corporis sui contactum permittit lavanti lacrimis pedes eius et crinibus detergenti, et unguento sepulturam ipsius inauguranti, ut cum Samaritanae sexto iam matrimonio, non moechae, sed prostitutae, etiam quod nemini facile, quis esset ostendit[1]: nihil ex hoc adversariis confertur, etsi iam Christianis veniam delictorum praestitisset. Nunc enim dicimus: soli domino hoc licet, hodie potestas indulgentiae eius operetur. Ad illa tamen tempora, quibus in terris egit, hoc definimus nihil adversum nos praeiudicare, si peccatoribus etiam Iudaeis venia conferebatur. Christiana enim disciplina a novatione testamenti, et ut praemisimus, a redemptione carnis, id est domini passione censetur. Nemo perfectus ante repertum ordinem fide, nemo Christianus ante Christum coelo resumptum, nemo sanctus ante spiritum sanctum de coelo repraesentatum ipsius disciplinae determinatorem.

12. Itaque isti qui alium paracletum in apostolis et per apostolos receperunt, quem nec in prophetis propius[2]) agnitum, iam nec in apostolis possident. age nunc vel de apostolico instrumento doceant maculas carnis post baptisma respersae poenitentia dilui posse. Nos in apostolis quoque veteris legis formam salutamus, circa moechiae quanta sit demonstrationem, ne forte lenior existimetur in novitate disciplinarum, quam in vetustate. Cum primum intonuit evangelium et vetera concussit, ut de legis retinendae necne[3]) statu disceptaretur, primam hanc regulam de auctoritate spiritus sancti apostoli emittunt ad eos, qui iam ex nationibus allegi coeperant. Visum est, inquiunt, spiritui

1) Luc. 7, 37 sq. Matth. 26, 1 sqq. Io. 4, 7 sqq. 2) Ita ed. Fran., Iunius, Seml., Neander; Pamelius et Rig. proprius (i. e. magis proprie); Gelen.: propriis. 2) necne debetur emendatione Rigaltii; reliquae edd. nec. Cf. cap. 21.

sancto et nobis, nullum amplius vobis adficere pondus, quam eorum, a quibus necesse est abstineri, a sacrificiis et a fornicationibus et sanguine. A quibus observando recte agitis[1]) vectante vos spiritu sancto[2]). Sufficit et hic servatum esse moechiae et fornicationi locum honoris sui inter idololatriam et homicidium. Interdictum enim sanguinis multo magis humani intelligemus. Porro qualia videri volunt apostoli crimina, quae sola in observatione de lege pristina excerpunt, quae sola necessario abstinenda praescribunt? Non quod alia permittant, sed quod haec sola praeponant utique non remissibilia, qui ethnicorum caussa cetera legis onera remissibilia fecerunt. Cur ergo cervicem nostram a tanto iugo excusant, nisi ut illis compendia ista disciplinae semper imponant? Cur tot vincula indulgent, nisi ut perpetuo ad necessariora constringant? Solverunt a pluribus, ut nocentioribus observandis obligaremur. Compensatione res acta est, lucrati sumus multa, ut aliqua praestemus. Compensatio autem revocabilis non est, iisdemque revocabitur, iteratione moechiae utique et sanguinis et idololatriae. Tota enim iam lex sumetur, si veniae conditio solvetur. Sed non leviter nobiscum pactus est spiritus sanctus, etiam ultro pactus, quo magis honorandus. Sponsionem eius nemo dissolvet, nisi ingratus. Iam nec recipiet quae dimisit, nec dimittet quae retinuit. Novissimi testamenti semper indemutabilis status est, et utique recitatio decreti consiliumque illud cum seculo desinet. Satis denegavit veniam eorum, quorum custodiam elegit, vindicavit quae non proinde concessit. Hinc est, quod neque idololatriae neque sanguini pax ab ecclesiis redditur. De qua finitione sua apostolos excidisse, puto, non licet credere; aut si credere quidam possunt, debebunt probare.

13. Novimus plane et hic suspiciones eorum. Revera enim suspicantur apostolum Paulum in secunda ad Corinthios eidem fornicatori veniam dedisse, quem in prima[3]) dedendum Satanae in interitum carnis pronuntiarit, impium patris de matrimonio haeredem, quasi vel[4]) ipsum postea stilum vertorit scribens: Si quis autem contristavit, non me

1) Act. Apost. 15, 28 sq. 2) Wouw. ms. recte agetis vetante (sic etiam in cod. Ursini) vos sp. s. Iunius emendi. recte agetis. Vectante nos sp. s. sufficit etc. 3) 1 Cor. 5, 3 sq. 4) Wouw. ms. et Rig. quasique, alii quasive.

contristavit, sed ex parte, ne vos onerem, omnes. Satis est talis increpatio, quae a multis fit; uti e contrario magis vos donare et advocare, ne forte abundantiore tristitia devoretur eiusmodi; propter quod oro vos, constituatis in eum dilectionem. In hoc enim et scripsi, uti cognoscam probationem vestram, quod in omnibus obauditis mihi. Si cui autem donaveritis, et ego. Nam et ego si quid donavi, donavi in persona Christi, ne fraudemur a satana, quoniam non ignoramus iniectiones eius[1]). Quid hic de fornicatore, quid de paterni tori contaminatore, quid de Christiano ethnicorum impudentiam supergresso intelligitur? Cum proinde utique speciali venia absolvisset, quem speciali ira damnasset. Obscurius miseretur, quam indignatur. Apertior est in austeritate, quam in lenitate. Atquin facilius ira quam indulgentia obliqua est. Magis tristiora cunctantur, quam laetiora. De modica scilicet indulgentia agebatur, quae si forte nunc aestimaretur, quando maxima quaeque non soleant etiam sine praedicatione donari, tanto abest sine significatione. Et tu quidem poenitentiam moechi ad exorandam fraternitatem in ecclesiam inducens, conciliciatum et concineratum cum dedecore et horrore compositum prosternis in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacinias invadentem[2]), omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem, inque eum hominis exitum quantis potes misericordiae illecebris, bonus pastor et benedictus Papa concionaris, et in parabola ovis capras tuas quaeris, tua ovis ne rursus de grege exsiliat, quasi non exinde iam liceat, quod nec semel licuit, ceteras etiam metu comples cum maxime indulgens. Apostolus vero sceleratam libidinem fornicationis incesto onustam tam proiecte ignovisset, ut nec hunc saltem habitum legitimum[3]) poenitentiae, quem ab ipso didicisse deberes, ab eo exegerit, nihil de postero sit comminatus, nihil de cetero allocutus? Quin imo et ultro obsecrat, constituerent in eum dilectionem, quasi satisfaciens, non quasi ignoscens. Et tamen dilectionem audio, non communicationem. Quod et ad Thessalonicenses: Si quis autem non obaudit sermoni

---

1) 2 Cor. 2, 5—11. 2) Praeter Wouwer. et Rig. edd. omnes prosternens in med. — omnium lacrimas suadentem etc. 3) Ita ex emend. Wouw.; ceteri: legatum.

unaantia moeroris devoraretur, quem in interitum
addixerat. Hic iam carnis interitum in officium poe
tiae interpretantur, quod videatur ieiuniis et sordibus
curia omni et dedita opera malae tractationis carne
terminando satis deo facere, ut ex hoc argumen
fornicatorem, imo incestum illum non in perditionem
nae ab apostolo traditum, sed in emendationem,
postea veniam ob interitum, id est conflictationem
consecuturum, igitur et consequutum. Plane idem ap
Hymenaeum et Alexandrum satanae tradidit, ut en
rentur non blasphemare, sicut Timotheo suo scribit[2])
et ipse datum sibi ait sudem, angelum satanae, a q
laphizaretur, ne se extolleret[3]). Si et hoc tangu
traditos satanae ab illo in emendationem, non in pe
nem intelligamus, quid simile blasphemia et incest
anima ab his integra, imo non aliunde quam ex
sanctitate et ex omni innocentia elata, quae in ap
colaphis, si forte, cohibebatur, per dolorem, ut aiun
riculae vel capitis. Incestum vero atque blasphemia
homines in possessionem ipsi satanae, non angel
tradidisse meruerunt. Et de hoc enim interest, imo
hoc plurimum refert, quod illos traditos ab apostol
mus satanae, apostolo vero angelum datum satanae
stremo cum deprecaretur dominum Paulus, quid
Satis habe gratiam meam, virtus enim in infirmitate
citur[4]). Hoc, qui satanae deduntur, audire non p

et naufragos eos iuxta fidem pronuntiavit, non habentes iam solatium navis ecclesiae. Illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam impegerunt. Ceterum ethnici et haeretici quotidie ex blasphemia emergunt. Sed etsi dixit: tradidi eos satanae uti disciplinam acciperent non blasphemandi [1]), de ceteris dixit, qui illis traditis satanae, id est extra ecclesiam proiectis, erudiri haberent blasphemandum non esse. Sic igitur et incestum fornicatorem non in emendationem, sed in perditionem tradidit satanae, ad quem iam super ethnicos delinquendo transierat, ut discerent fornicandum non esse. Denique in interitum, inquit, carnis, non in cruciatum, ipsam substantiam damnans, per quam exciderat, quae exinde iam perierat baptismate amisso, ut spiritus, inquit, salvus sit in die domini [2]). Et de hoc enim quaeratur, si spiritus hominis ipsius salvus erit. Ergo salvus erit spiritus tanto scelere pollutus, propter hoc perdita carne, ut salvus sit in poena. Ergo poenam sine carne censebit contraria interpretatio. Sic [3]) resurrectionem carnis amittimus. Superest igitur, ut eum spiritum dixerit, qui in ecclesia censetur, salvum, id est integrum praestandum in die domini ab immunditiarum contagione, eiecto incesto fornicatore. Siquidem subiungit: Non scitis, quod modicum fermentum totam desipiat conspersionem [4]). Et tamen fornicatio incesta non erat modicum, sed grande fermentum.

14. Et his itaque discussis, quae intercesserant, regredior ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque apostoli dictum: sufficiat eiusmodi homini increpatio ista, quae a multis [5]), non in fornicatoris personam convenire. Si enim dedendum satanae pronuntiaverat in interitum carnis, utique damnaverat eum magis, quam increpaverat. Alius ergo erat, cui voluit sufficere increpationem; siquidem fornicator non increpationem de sententia eius retulerat, sed damnationem. Nam et hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in epistola prima et alii qui apostolum contristaverint incondite agentes, et contristati sint ab illo increpationem referentes iuxta sensum epistolae secundae, ex quibus in ea veniam aliquis potuerit adipisci. Animadvertamus autem totam epistolam primam, ut ita dixerim,

---

1) 1 Tim. 1, 20. 2) 1 Cor. 5, 5. 3) Sic codd. Wouw. et Ursini; ceteri: Si. 4) 1 Cor. 5, 6. 5) 2 Cor. 2, 6.

non atramento, sed felle conscriptam, tumentem, indi
tem, dedignantem, comminantem, invidiosam, et pe
gulas caussas in quosdam quasi mancipes earum figur
Sic enim exegerant schismata et aemulationes et disse
nes et praesumptiones et elationes et contentiones,
invidia onerarentur et correptione retunderentur et
bia climarentur et austeritate deterrerentur. Et qual
vidia humilitatis aculeus? Deo gratias ago, quod nen
vestrum tinxerim, nisi Crispum et Gaium, ne quis
quod in nomine meo tinxerim. Nec enim iudicavi scir
quid in vobis, quam Iesum Christum, et hunc crucif
Et puto, nos deus apostolos novissimos elegit velut h
rios, quoniam spectaculum facti sumus huic mundo
gelis et hominibus, et purgamenta huius mundi facti s
omnium peripsema[1]). Et: Non sum liber, non sum
stolus, non Christum Iesum dominum nostrum v
Quali[3]) contra supercilio pronuntiare compulsus est:
autem in modico est, ut a vobis interroger, aut ab hu
die; neque enim conscius mihi sum[4])? Et: Gloriam
nemo inaniet. Non scitis quod angelos sumus iudicat
Ceterum libertas quam apertae obiurgationis, quam e
acies machaerae spiritalis? Iam ditati estis, iam sa
estis, iam regnatis[6]). Et: Si quis se putat scire, n
scit, quemadmodum oporteat eum scire[7]). Nonne et
in faciem alicuius impingens? Quis enim, inquit, te d
nit? Quid autem habes, quod non accepisti? Quid g
ris, quasi non acceperis[8])? Nonne et illos in os c
Quidam autem in conscientia usque nunc quasi idolot
eduut. Sic autem delinquentes percutiendo consci
fratrum infirmas in Christum delinquent. Iam vero
minatim: Aut non habemus potestatem manducandi
bendi, et mulieres circumducendi, sicut et ceteri ap

suetudinem non habemus, neque ecclesia domini[1]). Tali clausula maledicto detexta: si quis non amat dominum Iesum, sit anathema maranatha[2]), aliquem utique percussit. Sed illic magis stabo, ubi apostolus magis fervet, ubi ipse fornicator aliis quoque negotium fecit. Quasi non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam. Veniam autem citius, si permiserit dominus, et cognoscam non sermonem eorum, qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum dei, sed in virtute. Et quid vultis? veniam ad vos in virga, an in spiritu lenitatis[3])? Quid enim suberat? Auditur in vobis in totum fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec in gentibus, ut uxorem patris sui quis habeat. Et vos inflati estis, et non luxistis potius, ut auferatur de medio vestrum, qui tale facinus admisit[4])? Pro quo lugerent? utique pro mortuo. Ad quem lugerent? utique ad dominum, ut quo modo auferatur de medio eorum[5]): non utique et extra ecclesiam detur; hoc enim non a deo postularetur, quod erat in praesidentis officio, sed ut per mortem hanc quoque communem et propriam carnis ipsius, quae iam cadaver, quae capulum[6]) esset immunditia irrecuperabili tabiosum, plenius de ecclesia deberet auferri. Et ideo, quomodo interim potuit auferri, iudicavit dedendum eiusmodi satanae in interitum carnis. Maledici enim eam sequebatur, quae diabolo proiiciebatur, ut sacramento benedictionis exauctoraretur, nunquam in castra ecclesiae reversura. Videmus itaque hoc in loco divisam apostoli severitatem in quendam inflatum et in quendam incestum, in alterum virga, in alterum sententia armatum. Virga, quam minabatur, sententia, quam exsequebatur; illam adhuc coruscantem, hanc statim fulminantem, qua increpabat, quaque damnabat. Certumque est exinde increpitum quidem sub intentatione virgae tremuisse, damnatum vero sub repraesentatione poenae perisse. Statim ille timens plagam abiit, ille luens poenam. Cum ad Corinthios eiusdem apostoli literae iterant veniam, sit plane, sed incertum, cui, quia nec persona nec caussa proscribitur. Res cum sensibus conferam. Si incestus opponitur, ibidem erit et infla-

1) 1 Cor. 11, 16. 2) 1 Cor. 16, 22. 3) 1 Cor. 4, 18—21. 4) 1 Cor. 5, 1 sq. 5) Ita Gelen. et Iunius; Latin.: ut quoquo modo etc. Wouweri ms. Ut quomodo auf. etc. 6) Alii captivum; Latin. corruptivum esset et immund. etc.

potuisset. Si idcirco ignoscebatur, ne fraudaremur
tana, in eo utique detrimentum praecavebatur quod
dum perisset. Nihil de transacto praecavetur, sed d
huc salvo. Damnatus autem et quidem in possessi
satanae, iam tunc perierat ecclesiae, cum tale facinu
miserat, nedum cum et ab ipsa eierabatur. Quomodo
retur fraudem pati eius, quem iam et ereptum amiser
damnatum habere non potuerat? Postremo quid iu
indulgere conveniet, quod pronuntiatione deciderit? an
interlocutione suspenderit? et utique eum iudicem, q
solet ea, quae destruxit, reaedificare, ne transgresso
beatur. Age iam, si non tot personas prima epistola
tristasset, si neminem increpuisset, neminem terruiss
solum incestum cecidisset, si nullum in caussam ei
pavorem misisset, inflatum consternasset, nonne meli
spicareris et fidelius argumentareris aliquem potius
alium apud Corinthios tunc in eadem caussa fuisse, u
crepitus et territus et moerore iam saucius, propterea
mittente modulo delicti, veniam postea ceperit, qua
eam incesto fornicatori interpretareris? Hoc enim l
debueras, etsi non in epistola, sed in ipsa apostoli se
pudore clarius quam stylo eius impressum, ne scilicet
lum apostolum Christi, doctorem nationum in fide et
tate, vas electionis, ecclesiarum conditorem, censore

domini virtute damnaverat, ne humana sententia videretur. Lusit igitur et de suo spiritu et de ecclesiae angelo et de virtute domini, si quod de consilio eorum pronuntiaverat rescidit.

15. Si etiam sequentia illius epistolae ad intentationem apostoli extendas, nec ipsa comparabuntur ad obliterationem incesti, ne et hic suffundatur apostolus posteriorum incongruentia sensuum. Quale est enim, ut cum maxime incesto fornicatori postliminium largitus ecclesiasticae pacis statim ingesserit de aversatione immunditiarum, de amputatione macularum, de exhortatione sanctimoniarum, quasi nihil contrarium paulo ante decreverit? Compara denique, an eius sit dicere: Propterea habentes ministrationem istam, secundum quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus, sed abdicamus occulta dedecoris, qui non dedecoris tantum, sed et sceleris manifestum dedamnaverit[1]). An eiusdem sit excusare aliquam impudicitiam, qui inter titulos laborum suorum, post angustias atque pressuras, post ieiunia et vigilias castimoniam quoque praedicarit[2]). An eiusdem sit recipere in communicationem reprobos quosque, qui scribat: Quae enim societas iustitiae et iniquitati? quae autem communicatio luci et tenebris? quae consonantia Christo et Belial? aut quae pars fideli cum infideli? aut quis consensus templo dei et idolis[3])? Nonne constanter audire debebit: et quomodo discernis, quae supra incesti restitutione innxisti? Illo enim concorporato rursus ecclesiae, et iustitia cum iniquitate sociatur, et tenebrae cum luce communicant, et Belial consonat Christo, et infidelis cum fideli sacramenta participat. Et viderint idola, ipse templi dei vitiator in templum dei convenit. Nam et hic: Vos enim, inquit, estis templum dei vivi: dicit enim, quia inhabitabo in vobis, et inambulabo, et ero deus illorum, et illi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum, separamini et immundum ne attigeritis[4]). Hoc quoque evolvis, o apostole, ut cum maxime ipse tanto immunditiarum gurgiti manum[5]) tradis, imo et adhuc superdicis: Habentes igitur promissionem istam, dilecti, emundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficien-

1) 2 Cor. 4, 1 sq. 2) 2 Cor. 6, 5 sq. 3) 2 Cor. 6, 14 sqq.
4) 2 Cor. 6, 16 sqq. 5) Latinius: malum.

tes castimoniam in dei[1]) timore[2]). Oro te, qui talia infigit mentibus nostris, revocaverat aliquem fornicatorem in ecclesiam? an ideo scribit, ne tibi nunc revocasse videatur? Haec sicuti et praeteritis praescribere, ita et sequentibus praeiudicare debebunt. In finem enim epistolae dicens: Ne rursus cum venero, humiliet me deus, et lugeam multos eorum, qui ante deliquerunt et poenitentiam non egerunt super immunditia, quam admiserunt, fornicatione et vilitate: non utique recipiendos constituit, si poenitentiam inissent, quos in ecclesia inventurus erat, sed lugendos et sine dubio eiiciendos, ut poenitentiam perderent. Et ceterum non competit, eum de communicatione aliquid hic ostendisse, qui eam supra luci et tenebris, iustitiae et iniquitati negarat. Sed ignorant apostolum omnes isti, qui aliquid contra naturam atque propositum hominis ipsius, contra formam et regulam doctrinarum eius intelligunt, ut sanctitatis omnis etiam ex semetipso magistrum, impuritatis omnis exsecratorem et expiatorem et ubique talem, citius incesto, quam alicui humaniori reo ecclesiam reddidisse praesumant.

16. Necesse est igitur usque illis apostolum ostendi, quem ego et in secunda Corinthiorum talem defendam, qualem in omnibus literis novi; qui et in prima primus omnium templum dei dedicavit: non scitis, vos templum dei esse et in vobis dominum habitare; qui et templo sanciendo purificandoque aeditualem legem scripsit: si quis templum dei vitiaverit, vitiabit illum deus; templum enim dei sanctum est, quod estis vos[3]). Age iam, quis omnino vitiatum deo redintegravit, id est traditum satanae in interitum carnis, cum idcirco substruxerit: nemo seducat semetipsum[4]), id est, nemo praesumat vitiatum deo redintegrari denuo posse. Sicut rursus inter cetera, imo et ante cetera, moechos et fornicatores et molles et masculorum concubitores negans regnum dei consecuturos, praemisit: nec erraveritis, scilicet si putaveritis eos consecuturos; (quibus autem regnum adimitur, utique nec vita permittitur quae inest regno;) etiam ingerens: sed haec quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu Christi et in spiritu dei nostri; quanto delicta ista ante lavacrum acce-

1) Gelenius: in fidei timore. 2) 2 Cor. 7, 1. 3) 1 Cor. 3, 16 sq. 4) 1 Cor. 3, 18.

pto facit, tanto post lavacrum irremissibilia constituit, siquidem dènuo ablui non licet. Agnosce et in sequentibus Paulum columnam immobilem disciplinarum: Cibi ventri, et venter cibis, deus et hunc et illos conficit; corpus autem non fornicationi, sed deo; (faciamus enim hominem, ait deus, ad imaginem et similitudinem nostram, et fecit hominem deus, ad imaginem et similitudinem dei fecit illum[1]);) et dominus corpori[2]); (et sermo enim caro factus est[3]),) deus autem et dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam[4]), propter corporis scilicet nexum cum illo. Et ideo: Non scitis corpora vestra membra Christi[5])? quia et Christus dei templum: evertite templum hoc, et ego illud in triduo recuscitabo[6]). Auferens membra Christi, faciam membra fornicariae? Non scitis, quod qui agglutinatur fornicariae, unum corpus efficitur; erunt enim duo in unam carnem. Qui autem agglutinatur domino, unus est spiritus. Fugite fornicationem; (si revocabilem venia, quomodo fugiam moechus denuo futurus? nihil profecero, si eam fugero; unum ero corpus, cui communicando agglutinabor;) omne delictum, quod admiserit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Ac ne hoc dictum in licentia fornicationis invaderes, ut in rem tuam non Domini delicturus, aufert te tibi, et Christo, sicut disposuerat, addicit[7]), et: non estis vestri, statim opponens, empti enim estis pretio, sanguine scilicet domini, glorificate et tollite dominum in corpore vestro[8]). Hoc qui praecipit, vide an ignoverit ei, qui dedecoraverit dominum, et qui deiecerit eum de corpore suo, et quidem per incestum. Si vis omnem nôtitiam apostoli ebibere, ut intelligas, quanta securi censurae omnem silvam libidinum caedat et eradicet et excaudicet, ne quicquam de recidivo fructicare permittat, aspice illum a iusta fruge naturae, a matrimonii dico pomo, animas ieiunare cupientem. De quibus autem scribitis: bonum est homini mulierem non contingere; sed propter fornicationem unusquisque uxorem suam habeat, vir uxori et uxor viro debitum reddat[9]). Hu-

1) Genes. 1, 27. 2) Ita corr. Latinius; ceteri et omittunt. 3) Ioa. 1, 14. 4) 1 Cor. 6, 10—14. 5) 1 Cor. 6, 15. 6) Ioa. 2, 19. 7) Sic emend. P. Ciacconius; alii: aufert tibi — addicit. 8) 1 Cor. 6, 15—20. 9) 1 Cor. 7, 1 sqq.

que et viduis bonum esse dicit exemplo eius perse
Si vero deficerent, nubere, quia praeest nubere quan
Quibus, oro, ignibus deterius est uri, concupiscenti
poenae? Atquin si fornicatio habet veniam, non erit
cupiscentia eius. Apostoli autem magis est poenae
providere. Quod si poena est, quae urit, ergo veni
habet fornicatio, quam manet poena. Interea et di
prohibens, pro eo aut viduitatis perseverantiam aut r
liationem pacis dominico praecepto adversus moechiam
rat, quia: qui dimiserit uxorem praeter caussam moech
cit eam moechari, et qui dimissam a viro ducit, moech
Quanta remedia spiritus sanctus instaurat, ne id scilice
admittatur, quod ignosci denuo non vult? Iam si us
que optimum dicit homini sic esse: iunctus es ux
quaesieris solutionem, ut moechiae locum non des;
es ab uxore, ne quaesieris uxorem, ut opportunitat
serves. Quod et si duxeris uxorem, et si nupserit
non peccat, pressuram tamen carnis habebunt hui
Et hic parcendo permittit. Ceterum tempus in
constituit, ut et qui habent uxores, sic sint tanquam
bentes. Praeterit enim habitus huius mundi, iam
non desiderantis: crescite et multiplicamini [4]). S
nos praeter sollicitudinem degere, quia innupti de
cerent, quomodo placeant deo, nupti vero de mund

omnis impudicitiae, moechorum et fornicatorum et incestorum plane fidelissimus advocatus, quibus honorandis suscepit hanc caussam adversus spiritum sanctum, ut falsum testimonium recitet de apostolo eius? Nihil tale Paulus indulsit, qui totam carnis necessitatem de probis etiam titulis obliterare conatur. Indulget sane non adulteria, sed nuptias; parcit sane matrimoniis, non stupris; tentat nè naturae quidem ignoscere, ne culpae blandiatur; studet compescere benedictionis concubitum, ne maledictionis excusetur. Hoc ei supererat, carnem vel a sordibus purgare; a maculis enim non potest. Sed est hoc sollemne perversis et idiotis haereticis, iam et psychicis universis, alicuius capituli ancipitis occasione adversus exercitum sententiarum instrumenti totius armari.

17. Provoca ad apostolicam aciem, aspice epistolas eius, omnes pro pudicitia, pro castitate, pro sanctitate praetendunt, omnes in luxuriae et lasciviae et libidinis negotia iaculantur. Quid denique et Thessalonicensibus scribit? Advocatio enim nostra non ex seductione, nec ex immunditia. Et: Haec est voluntas dei, sanctimonia vestra, abstinere vos a fornicatione, scire unumquemque vas suum possidere in sanctimonia et honore, non in libidine concupiscentiae, sicut nationes, quae deum ignorant[1]). Quid Galatae legunt? Manifesta sunt opera carnis. Quaenam ista? In primis posuit fornicationem, immunditiam, lasciviam, quae praedico vobis, sicut praedixi, quod qui talia agunt, regnum dei non sunt consecuturi haereditate[2]). Romani vero quid magis discunt, quam non derelinquere dominum post fidem? Quid ergo dicemus? perseverabimus in delinquentia, ut superet gratia? Absit. Qui mortui sumus delinquentiae, quomodo vivemus in ea adhuc? An ignoratis, quod, qui tincti sumus in Christo Iesu, in mortem eius sumus tincti? Consepulti ergo illi sumus per baptismum in mortem, ut sicut Christus resurrexit a mortuis, ita et nos in novitate vitae incedamus. Si enim consati sumus[3]) simulacro mortis eius, sed et resurrectionis erimus, hoc scientes, quod vetus homo noster confixus est illi. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus, quod et convivemus

1) 1 Thess. 2, 3. 4, 3 sqq. 2) Gal. 5, 19. 3) Sic ed. Fran., Iunius, Seml.; alii: consepulti sumus.

cum illo, scientes, quod Christus, suscitatus a mortuis, iam non moriatur, mors non iam dominetur eius. Quod enim mortuus est delinquentiae, mortuus est semel. Quod autem vivit, deo vivit. Ita et reputate vosmetipsos, mortuos quidem delinquentiae, viventes autem deo per Christum Iesum[1]). Igitur semel Christo mortuo, nemo potest post Christum mortuus delinquentiae, et maxime tantae, reviviscere. Aut si possit fornicatio et moechia denuo admitti, poterit et Christus denuo mori. Instat autem apostolus prohibens regnare delinquentiam in corpore nostro mortali, cuius infirmitatem carnis voverat. Sicut enim exhibuistis membra vestra famula immunditiae et iniquitati ad iniquitatem, ita et nunc exhibete ea famula iustitiae in sanctimoniam. Nam etsi habitare bonum in carne sua negavit[2]), sed secundum legem literae, in qua fuit, secundum autem legem spiritus, cui nos annectit, liberat ab infirmitate carnis. Lex enim, inquit, spiritus vitae manumisit te a lege delinquentiae et mortis[3]). Licet enim ex parte ex Iudaismo disputare videatur, sed in nos dirigit integritatem et plenitudinem disciplinarum; propter quos laborantes in lege per carnem miserit deus filium suum in similitudinem carnis delinquentiae, et propter delinquentiam damnaverit delinquentiam in carne, uti ius legis, inquit, impleretur in nobis, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum incedimus. Qui enim secundum carnem incedunt, ea quae carnis sunt sapiunt, et qui secundum spiritum, ea quae sunt spiritus. Sensum autem carnis mortem affirmavit esse. Dehinc et inimicitiam et in deum, et eos qui sunt in carne, id est in sensu carnis, deo placere non posse. Et: Si secundum carnem vivitis, inquit, futurum est ut moriamini[4]). Quid autem intelligimus carnis sensum et carnis vitam, nisi quodcunque pudet pronuntiare? Cetera enim carnis et apostolus nominasset. Proinde et Ephesiis pristina reputans, de futuro monet: In quibus et nos conversati sumus, facientes concupiscentias et voluptates carnis[5]). Notans denique illos, qui se negassent, scilicet Christianos, eo quod se tradidissent in operationem immunditiae omnis: Vos autem, inquit, non sic didicistis Christum. Et iterum sic di-

---

1) Rom. 6, 1—11. 2) Rom. 7, 18. 3) Rom. 8, 2. 4) Rom. 8, 3—8. 13. 5) Eph. 2, 3.

cit: Qui furabatur, iam non furetur[1]). Sed et qui moechabatur haetenus, non moechetur, et qui fornicabatur haetenus, non fornicetur. Adiecisset enim et haec, si talibus veniam porrigere consuesset vel porrigi omnino voluisset, qui nec verbo pollui volens. Omnis, inquit, sermo turpis non procedat ex ore vestro. Item: Fornicatio autem et immunditia omnis ne nominetur quidem inter vos, sicut decet sanctos, (tanto abest ut excusetur,) hoc scientes, quod omnis fornicator aut immundus non habeat dei regnum. Nemo vos seducat inanibus verbis. Propter hoc venit ira dei super filios incredulitatis[2]). Quis seducit inanibus verbis, nisi qui concionatur remissibilem esse moechiam? non intuens etiam fundamenta eius ab apostolo effossa, cum ebrietates et comessationes compescit, sicut et hic: Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria[3]). Demonstrat et Colossensibus[4]), quae membra mortificent super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam et turpiloquium. Concede iam tot ac talibus sententiis unum illud, quod tenes; pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrantur. Etiam si pro certo apostolus Corinthio illi fornicationem donasset[5]), esset aliud, quod semel contra institutum suum pro ratione temporis faceret. Circumcidit Timotheum solum, et tamen abstulit circumcisionem[6]).

18. Sed haec, inquit, ad interdictionem pertinebunt omnis impudicitiae et addictionem omnis pudicitiae, salvo tamen loco veniae, quae non statim denegatur, si delicta damnantur, quando veniae tempus cum damnatione concurrat, quam excludit. Sequebatur et hoc, psychicos sapere, et ideo reservavimus huic loco, quae aperte ad communicationem ecclesiasticam caussis eiusmodi negandam etiam antiquitus cauta sunt. Nam et in proverbiis Salomon, quae παροιμίας dicimus, specialiter de moecho nusquam expiabili: Moechus autem, inquit, per indigentiam sensuum perditionem animae suae acquirit, dolores et dehonestationes sustinet. Ignominia autem eius non abolebitur in aevum[7]). Plena enim zeli indignatio viro non parcet in die iudicii.

---

1) Eph. 4, 20. 28. 2) Eph. 5, 3. 5 sq. 3) Eph. 5, 18. 4) Coloss. 3, 5. 5) 2. Cor. 2. 6) Act. 16, 3. 7) Prov. 6, 32 sq.

Hoc si de ethnico putaveris dictum, certe de fidelibus iam audisti per Esaiam[1]). Excedite de medio eorum et separamini, et immundum ne tetigeritis[2]). Habes statim in Psalmis: Beatum virum, qui non abierit in consilio impiorum, nec in via peccatorum steterit, et in cathedra pestilentiae non sederit[3]). Cuius et postea vox: Non sedi cum consessu vanitatis, et cum inique agentibus non introibo (hoc de ecclesia male agentium) et cum impiis non sedebo. Et: Lavabo cum innocentibus manus meas, et altare tuum circumdabo, domine[4]), ut solus plures[5]), quoniam quidem: cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perversus eris[6]). Et alibi: Peccatori autem dicit dominus: ut quid tu exponis iustificationes meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas[7]). Hinc igitur informatus et apostolus: Scripsi, inquit, vobis in epistola, non commisceri fornicatoribus, non utique fornicatoribus huius mundi, et reliqua. Ceterum oportebat vos exire de mundo. Nunc autem scribo vobis, si quis frater nominatur in vobis fornicator aut idololatres (quid enim tam coniunctum?) aut fraudator (quid enim tam propinquum?) et cetera, cum talibus ne cibum quidem sumere[8]), nedum eucharistiam. Modicum scilicet fermentum totam desipit conspersionem[9]). Item ad Timotheum: Manus nemini cito imponas, neque communices delictis alienis[10]). Item ad Ephesios: Nolite ergo participes esse eorum; fuistis enim aliquando tenebrae. Et adhuc pressius: Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, imo et revincite ea. Quae enim in occulto ab eis fiunt, turpe est edicere[11]). Quid turpius impudicitiis? Si autem et ab otiose incedente fratre denuntiat subduci Thessalonicensibus[12]), quanto magis et a fornicatore? Haec enim consulta sunt Christi ecclesiam diligentis, qui se pro ea tradidit, uti eam sanctificet, emundans lavacro aquae in verbo, ut sistat sibi ecclesiam gloriosam non habentem maculam aut rugam, utique post

---

1) Rig. e ms. et alii per cassum; Latin. coni. per Esaiam.
2) Ies. 52, 11. 2. Cor. 6, 17. 3) Ps. 1, 1 sq. 4) Ps. 25, 4 sqq.
5) Iunius coni. et similes plures (sc. voces.) 6) Ps. 18, 26.
7) Ps. 50, 16 sqq. 8) 1 Cor. 5, 9 sqq. 9) 1. Cor. 5, 6.
10) 1 Tim. 5, 22. 11) Eph. 5, 7 sq. 11 sq. 12) 2 Thess. 3, 6.

lavacrum, sed sit sancta et sine opprobrio, exinde scilicet sine ruga vetustatis ut virgo, sine macula fornicationis ut sponsa, sine probro vilitatis, ut emundata. Quid, si et hic respondere concipias, adimi quidem peccatoribus vel maxime carne pollutis communicationem, sed ad praesens, restituendam scilicet ex poenitentiae ambitu, secundum illam clementiam dei, quae mavult peccatoris poenitentiam quam mortem [1])? Hoc enim fundamentum opinionis vestrae usquequaque pulsandum est. Dicimus itaque, clementiae divinae si ita esse competisset demonstrationem sui etiam post fidem lapsis [2]), ita Apostolus diceret: nolite communicare operibus tenebrarum [3]), nisi poenitentiam egerint; et, cum talibus ne cibum quidem sumere, nisi posteaquam caligas fratrum volutando deterserint; et, qui templum dei vitiaverit, vitiabit illum deus, nisi omnium focorum cineres in ecclesia de capite suo excusserit. Debuerat enim quae damnaverat proinde determinasse, quonam usque et sub qua conditione damnasset, [si temporali et conditionali et non perpetua severitate damnasset [4])]. Porro cum in omnibus epistolis et post fidem talem prohibeat admitti, et admissum a communicatione detrudat, sine spe conditionis ullius aut temporis, nostrae magis sententiae adsistit, eam poenitentiam ostendens dominum malle, quae ante fidem, quae ante baptisma morte peccatoris potior habeatur, semel diluendi per Christi gratiam, semel pro peccatis nostris morte functi. Nam hoc etiam in sua persona apostolus statuit. Affirmans enim Christum ad hoc venisse, ut peccatores salvos faceret, quorum primus ipse fuisset, quid adiicit? Et misericordiam sum consecutus, quoniam ignorans feci in incredulitate [5]). Ita clementia illa dei malentis poenitentiam peccatoris, quam mortem, ad ignorantes adhuc et adhuc incredulos spectat, quorum caussa liberandorum venerit Christus, non qui iam deum norint et sacramentum didicerint fidei. Quod si clementia dei ignorantibus adhuc et infidelibus competit, utique et poenitentia ad se clementiam invitat, salva illa poenitentiae specie post fidem, quae

---

1) Exech. 33, 11. 2) Latinius emend. si ita competisset dari restitutionem suis etiam post fidem lapsis. 3) Ephes. 5, 11. 1 Cor. 5, 11. 1 Cor. 3, 17. 4) Voc. uncis inclusa desunt in ed. Gelenii, sed a Pamelio e ms. recepta. 5) 1 Tim. 1, 16.

aut levioribus delictis veniam ab episcopo consequi poterit, aut maioribus et irremissibilibus a deo solo.

19. Sed quonam usque de Paulo, quando etiam Ioannes nescio quid diversae parti supplaudere videatur? quasi in Apocalypsi manifeste fornicationi posuerit poenitentiae auxilium, ubi ad angelum Thyatirenorum spiritus mandat habere se adversus eum, quod teneret mulierem Iezabel, quae se propheten dicit et docet, atque seducit servos meos ad fornicandum et edendum de idolothytis. Et largitus sum illi temporis spatium, ut poenitentiam iniret, nec vult eam inire nomine fornicationis. Ecce dabo eam in lectum et moechos eius cum ipsa in maximam pressuram, nisi poenitentiam egerint operum eius[1]). Bene autem quod apostolis et fidei et disciplinae regulis convenit. Sive enim ego, inquit, sive illi, sic praedicamus[2]). Totius itaque sacramenti interest, nihil credere ab Ioanne concessum, quod a Paulo sit denegatum. Hanc aequalitatem spiritus sancti qui observaverit, ab ipso deducetur in sensus eius. Haereticam enim feminam, quae quod didicerat a Nicolaitis, docere susceperat, in ecclesiam latenter introducebat et merito ad poenitentiam urgebat. Cui enim dubium est, haereticum institutione deceptum, cognito postmodum casu et poenitentia expiato, et veniam consequi et in ecclesiam redigi? Unde et apud nos ut ethnico par, imo et super ethnicum haereticus etiam per baptisma veritatis utroque homine[3]) purgatus admittitur. Aut si certus es, mulierem illam post fidem vivam in haeresin postea exspirasse, ut non quasi haereticae, sed quasi fideli peccatrici, veniam ex poenitentia vindices, sane agat poenitentiam, sed in finem moechiae, non tamen et restitutionem consecutura. Haec enim erit poenitentia, quam et nos deberi quidem agnoscimus multo magis, sed de venia deo reservamus. Denique ea Apocalypsis in posterioribus propudiosos et fornicatores, sicut timidos et incredulos et homicidas et venefices et idololatras, qui tale quid in fide fuerint, in stagnum ignis sine ulla conditionali damnatione decrevit. Non enim de ethnicis videbitur sapere, cum de fidelibus pronuntiarit: qui vicerint, haereditate habebunt ista, et ero illis deus,

---

1) Apoc. 2, 20 sqq. 2) 1 Cor. 15, 11. 3) Latin. et Fr. Iunius: utroque nomine.

et illi mihi in filios; et ita subiunxerit: timidis autem et incredulis et propudiosis et fornicatoribus et homicidis et veneficis et idololatris particula in stagno ignis et sulphuris, quod est mors secunda; sic et rursus: Beati qui ex praeceptis agunt, ut in lignum vitae habeant potestatem, et in portas ad introëundum in sanctam civitatem: Canis veneficus, fornicator, homicida, foras[1]), utique qui non ex praeceptis agant. Illorum est enim foras dari, qui intus fuerunt. Ceterum: quid mihi eos, qui foris sunt, iudicare[2])? praecesserat. De epistola quoque Ioannis carpunt statim. Dictum est: Sanguis filii eius emundat nos ab omni delicto[3]). Semper ergo et omnifariam delinquemus, si semper et ab omni delicto emundat nos ille; aut si non semper, non etiam post fidem, et si non ab delicto, non etiam a fornicatione. Unde autem exorsus est? Lumen praedixerat deum, et tenebras non esse in illo, et mentiri nos, si dicamus nos communionem habere cum eo et in tenebris incedamus. Si vero, inquit, in lumine incedamus, communionem cum eo habebimus, et sanguis Iesu Christi domini nostri emundat nos ab omni delicto[4]). Ergo in lumine incedentes delinquimus, et in lumine delinquentes emundabimur? Nullo pacto. Qui enim delinquit, non in lumine est, sed in tenebris. Unde et ostendit, quomodo emundabimur a delicto, in lumine incedentes, in quo delictum agi non potest; adeo sic emundari nos ais, non qua delinquamus, sed qua non delinquamus. Incedentes enim in lumine, tenebris vero non communicantes emundati agemus, non deposito, sed non admisso delicto. Haec est enim vis dominici sanguinis, ut quos iam delicto mundarit et exinde in lumine constituerit, mundos exinde praestet, si in lumine incedere perseveraverint. Sed subiicit, inquis: Si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, et veritas non est in nobis. Si confitemur delicta nostra, fidelis et iustus est, ut dimittat ea nobis et emundet nos ab omni iniustitia. Numquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo et ab idololatria. Sed aliud in sensu est. Ecce enim et rursus: Si dicamus, ait, nos non deliquisse, mendacem facimus illum, et sermo eius non est in nobis. Eo amplius:

---

1) Apoc. 21, 8. 8. 22, 14 sq. 2) 1 Cor. 5, 12. 3) 1 Ioa. 1, 7. 4) 1 Ioa. 1, 5 sqq.

sus ad admonitionem castimoniae demandat: Omnis,
qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia
castus est. Omnis qui facit delictum et iniquitatem
et delictum est iniquitas. Et scitis quod ille manif
sit, ut auferat delicta, utique hactenus admittenda.
dem subiungit: Omnis qui manet in illo, non de
Omnis qui delinquit, neque vidit neque cognovit eu
lioli, nemo vos seducat. Omnis qui facit iustitiam,
est, sicut et ille iustus est. Qui facit delictum, ex
est, quoniam diabolus a primordio delinquit. In ho
manifestatus est filius Dei, ut solvat opera diaboli[2]).
et solvit liberans hominem per lavacrum, donato ch
pho mortis[3]). Et ideo omnis, qui ex deo nascitur,
cit delictum, quia semen dei manet in illo, et non
delinquere, quia ex deo natus est. In hoc manifes
filii dei et filii diaboli[4]). In quo, nisi illi non delinq
ex quo de deo nati sunt; isti delinquendo, quia de
sunt, proinde atque si nunquam sint ex deo nati? (
dicit: qui non est iustus, ex deo non est[5]), qui no
eus, quomodo rursus ex deo fiet, qui iam esse desiit
est igitur ut excidisse sibi dicamus Ioannem in p
quidem epistola negantem nos sine delicto esse[6])
vero praescribentem non delinquere omnino, et ill
dem aliquid de venia blandientem, hic vero distri

ledicere, aut temere iurare, aut fidem pacti destruere, aut verecundia aut necessitate mentiri? in negotiis, in officiis, in quaestu, in victu, in visu, in auditu quanta tentamur, ut si nulla sit venia istorum, nemini salus competat? Horum ergo erit venia per exoratorem patris Christum. Sunt autem et contraria istis, ut graviora et exitiosa, quae veniam non capiant, homicidium, idololatria, fraus, negatio, blasphemia, utique et moechia et fornicatio, et si qua alia violatio templi dei. Horum ultra exorator non erit Christus; haec non admittet omnino, qui natus ex deo fuerit, non futurus dei filius, si admiserit. Ita Ioanni ratio constabit diversitatis, distinctionem delictorum disponenti, cum delinquere filios dei nunc adnuit, nunc abnuit. Prospiciebat enim clausulam literarum suarum, et illi praestruebat hos sensus, dicturus in fine manifestius: Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, et dabit ei vitam dominus, qui non ad mortem delinquit. Est enim delictum ad mortem; non de eo dico, ut quis postulet[1]). Meminerat et ipse Hieremiam[2]) prohibitum a deo deprecari pro populo mortalia delinquente. Omnis iniustitia delictum est, et est delictum ad mortem[3]). Scimus autem, quod omnis, qui ex deo natus sit, non delinquit, scilicet delictum quod ad mortem est. Ita nihil iam superest, quam aut neges moechiam et fornicationem mortalia esse delicta, aut irremissibilia fatearis, pro quibus nec orari permittitur.

20. Disciplina igitur apostolorum proprie quidem instruit ac determinat principaliter sanctitatis omnis erga templum dei antistitem et ubique de ecclesia eradicantem omne sacrilegium pudicitiae sine ulla restitutionis mentione. Volo tamen ex redundantia alicuius etiam comitis apostolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo iure disciplinam magistrorum. Extat enim et Barnabae titulus ad Hebraeos, adeo satis auctoritatis viro, ut quem Paulus iuxta se constituerit in abstinentiae tenore: Aut ego solus et Barnabas non habemus hoc operandi potestatem[4])? Et utique receptior apud ecclesias epistola Barnabae illo apocrypho Pastore moechorum. Monens itaque discipulos, omissis omnibus initiis ad perfectionem ma-

1) 1 Ioa. 5, 16. 2) Ier. 7, 16. 11, 14. 14, 11. 3) 1 Ioa. 3, 4. 5, 17. 4) 1 Cor. 9, 6.

propter quos et conitur, benedictionem dei conseq
proferens autem spinas reproba et maledictioni pre
cuius finis in exustionem [3]). Hoc qui ab apostolis
et cum apostolis docuit, nunquam moecho et forni
secundam poenitentiam promissam ab apostolis norat.
me enim legem interpretabatur, et figuras eius iam i
veritate servabat. Ad hanc denique speciem disciplin
leproso cautum fuit: Si autem varietas effloruerit in
et totam cutem texerit a capite usque ad pedes per o
conspectum, et sacerdos cum viderit, emundabit eum,
niam convertit in album, mundus est. Qua vero die
fuerit in eiusmodi color vivus, inquinatus est [4]). Conv
enim hominem de pristino carnis habitu in candorem
quae vitium et macula aestimatur in seculo, et totum
tum mundum voluit intelligi, qui iam non sit varius, n
de pristino et novo aspersus; si vero post abolition
vetustatem aliquid ex illa revixerit, rursum in carne
quod emortuum delicto habebatur, immundum iudicar
expiari iam a sacerdote. Ita moechia de pristino re
et unitatem novi coloris, a quo fuerat exclusa, com
lans, immundabile est vitium. Item de domo: Si qua
culae et cavositates adnuntiatae in parietibus sac
fuissent, priusquam introiret ad inspiciendam eam,
auferri de domo omnia. ita immunda non futura qu

illum, imperaret extrahi eos lapides, in quibus lepra fuisset, et abiici extra civitatem in locum immundum et sumi alios lapides politos et solidos et reponi loco pristinorum et pulvere alio illini domum[1]). Oportet enim, cum pervenitur ad summum sacerdotem patris Christum, de domo hominis nostri in tempore hebdomadis auferri omnia impedimenta prius, ut munda sit quae remanet domus, caro et anima, et ubi introierit eam sermo dei et invenerit maculas ruboris et viroris, extrahi statim et abiici foras sensus mortiferos et cruentos, (nam et Apocalypsis[2]) viridi equo mortem, russeo autem proeliatorem imposuit,) proque illis politos et in compaginem aptos et firmos substruit lapides, quales in Abrahae fiunt[3]), ut ita homo habilis deo sit. Quod si post recuperationem et reformationem rursus sacerdos animadverterit in eadem domo de pristinis caussis[4]) aliquid et maculis, immundam eam pronuntiavit, et iussit deponi materias et lapides et omnem structuram eius et abiici in locum immundum: hic erit homo caro atque anima, qui post baptisma et introitum sacerdotum reformatus, denuo resumit scabra et maculas carnis, et abiicitur extra civitatem in locum immundum, deditus scilicet satanae in carnis interitum[5]), nec amplius reaedificatur in ecclesia post ruinam. Sic et de famulae concubitu, quae homini esset reservata, necdum redempta, necdum liberata. Prospicietur, inquit illi, et non morietur[6]), quia nondum est manumissa cui servabatur. Nondum enim caro a Christo manumissa, cui servabatur, impune contaminabatur, ita iam manumissa non habet veniam.

21. Haec si apostoli magis norant, magis utique curabant; sed et in hunc iam gradum decurram, excernens inter doctrinam apostolorum et potestatem. Disciplina hominem gubernat, potestas adsignat, seorsum quod potestas, spiritus autem deus[7]). Quid autem docebat? non communicandum operibus tenebrarum[8]). Observa quod iubet. Quis autem poterat donare delicta? hoc solius ipsius est. Quis enim

1) Lev. 14, 36 sqq. 2) Apoc. 6, 4. 8. 3) Matth. 3, 9. 4) Latinius coni. cavis. 5) 1 Cor. 5, 4 sqq. 6) Lev. 19, 20. 7) Latinius h. l. emend. Disc. hom. gub., pot. adsignat. sed rursum quid potestas? spiritus. Spiritus autem deus est. Rigalt.: Discipl. — adsignat. Seorsum, quid potestas? spiritus. Spiritus autem? deus. 8) Ephes. 5, 11.

imo et plagas inflixerunt, quod noluit Christus. Non
decebat eum saevire, qui pati venerat. Percussus est
nias et Elimas, Ananias morte, Elimas caecitate [3]), u
ipso probaretur, Christum et haec facere potuisse. S
prophetae caedem et cum ea moechiam poenitentibus
verant, quia et severitatis documenta fecerunt. E
igitur et nunc mihi, apostolice, prophetica exemp
agnoscam divinitatem, et vindica tibi delictorum eiu
remittendorum potestatem. Quod si disciplinae soliu
cia sortitus es, nec imperio praesidere, sed ministeri
aut quantus es indulgere? qui neque prophetam nec a
lum exhibens, cares ea virtute, cuius est indulgere.
habet, inquis, potestatem ecclesia delicta donandi?
ego magis et agnosco et dispono, qui ipsum paraclet
prophetis novis habeo dicentem: Potest ecclesia d
delictum, sed non faciam, ne et alia delinquant. Qu
pseudopropheticus spiritus pronuntiavit? Atqui magis
soris fuisset, et semetipsum de clementia commend
ceteros ad delinquentiam temperare. Aut si hoc sec
spiritum veritatis affectare gestivit, ergo spiritus ve
potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed
plurium malo non vult. De tua nunc sententia quaero
hoc ius ecclesiae usurpes: si quia dixerit Petro do
super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, tib

inquit, aedificabo ecclesiam meam, et: dabo tibi claves, non ecclesiae; et quaecunque solveris vel alligaveris, non quae solverint vel alligaverint. Sic enim et exitus docet. In ipso ecclesia exstructa est, id est per ipsum, ipse clavem imbuit; vides quam: viri Israëlitae, auribus mandate quae dico: Iesum Nazarenum virum a deo vobis destinatum [1]), et reliqua. Ipse denique primus in Christi baptismo reseravit aditum coelestis regni, quo solvuntur alligata retro delicta et alligantur quae non fuerint soluta, secundum veram salutem, et Ananiam vinxit vinculo mortis et debilem pedibus absolvit vitio valetudinis. Sed et in illa disceptatione custodiendae necne legis primus omnium Petrus spiritu instinctus et de nationum vocatione praefatus: Et nunc, inquit, cur tentastis dominum de imponendo iugo fratribus, quod neque nos, neque patres nostri sufferre valuerunt [2])? Sed enim per gratiam Iesu credimus nos salutem consecuturos sicut et illi. Haec sententia et solvit, quae omissa sunt legis, et alligavit, quae reservata sunt. Adeo nihil ad delicta fidelium capitalia potestas solvendi et alligandi Petro emancipata. Cui si praeceperat dominus etiam septuagies septies delinquenti in eum fratri indulgere, utique nihil postea alligare, id est retinere, mandasset, nisi forte ea quae in dominum, non in fratrem quis admiserit. Praeiudicatur enim non dimittenda in deum delicta, quum in homine admissa donantur. Quid nunc et ad ecclesiam, et quidem tuam, psychice? Secundum enim Petri personam spiritalibus potestas ista conveniet aut apostolo aut prophetae. Nam et ecclesia proprie et principaliter ipse est spiritus, in quo est trinitas unius divinitatis, pater et filius et spiritus sanctus. Illam ecclesiam congregat, quam dominus in tribus posuit. Atque ita exinde etiam numerus omnis, qui in hanc fidem conspiraverint, ecclesia [3]) ab auctore et consecratore censetur. Et ideo ecclesia quidem delicta donabit; sed ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum. Domini enim, non famuli est ius et arbitrium, dei ipsius, non sacerdotis.

22. At tu iam et in martyras tuos effundis hanc potestatem. Ut quisque ex confessione [4]) vincula induit ad-

1) Act. Ap. 2, 22. 2) Act. Ap. 15, 10. 3) Latin. et Rig. ecclesia; ceteri: ecclesiae. 4) Ita h. l. emend. Latinius assentiente A. Neandro; alii: consensione.

carne sine culpa? quis martyr, seculi incola, dena
plex[1]), medico obnoxius et foeneratori? Puta i
gladio iam capiti librato, puta in patibulo iam cor
panso, puta in stipite iam leone concesso, puta in
incendio adstructo, in ipsa, dico, securitate et po
martyrii: quis permittit homini donare quae deo re
sunt, a quo ea sine excusatione damnata sunt, q
apostoli, quod sciam, martyres et ipsi donabilia i
runt? Denique iam ad bestias depugnaverat Paulus
cum interitum decernit incesto[2]). Sufficiat martyri
delicta purgasse. Ingrati vel superbi est in alios
spargere, quod pro magno fuerit consecutus. Quis
mortem sua solvit, nisi solus dei filius? Nam et
passione liberavit latronem. Ad hoc enim venerat,
a delicto purus et omnia sanctus pro peccatoribus
Proinde qui illum aemularis donando delicta, si nil
liquisti, plane patere pro me. Si vero peccator
modo oleum faculae tuae sufficere et tibi et mihi
Habeo etiam nunc quo probem Christum. Si p
Christus in martyre est, ut moechos et fornicatore
absolvat, occulta cordis edicat, ut ita delicta cone
Christus est. Sic enim dominus Iesus Christus po
suam ostendit: Quid cogitatis nequam in cordibus

esse delicta dimittere; non licet mihi eandem potestatem in aliquo sine eisdem probationibus credere. Quum tamen moechis et fornicatoribus a martyre expostulas veniam, ipse confiteris eiusmodi crimina non nisi proprio martyrio diluenda, qui praesumis alieno. Quod si est, iam et martyrium aliud erit baptisma. Habeo enim, inquit, et aliud baptisma [1]). Unde et ex vulnere lateris dominici aqua et sanguis [2]), utriusque lavacri paratura manavit. Debeo ergo et primo lavacro alium liberare, si possum secundo; ingeram usque in sinum necesse est. Quaecunque auctoritas, quaecunque ratio moecho et fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debebit et homicidae et idololatrae poenitentibus subvenire, certe negatori et utique illi, quem in proelio confessionis tormentis colluctatum saevitia deiecit. Ceterum indignum deo et illius misericordia, qui poenitentiam peccatoris morti praevertit, ut facilius in ecclesiam redeant, qui subando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas. Contaminata potius corpora revocabis, quam cruentata. Quae poenitentia miserabilior, titillatam prosternens carnem, an vero laniatam? Quae iustior venia in omnibus caussis, quam voluntarius, an quam invitus peccator implorat? Nemo volens negare compellitur, nemo nolens fornicatur. Nulla ad libidinem vis est, nisi ipsa; nescit, quod libet cogi. Negationem porro quanta compellunt ingenia carnificis et genera poenarum? Quis magis negavit, qui Christum vexatus, an qui delectatus amisit? qui quum averteret doluit, an qui quum amitteret lusit? Et tamen illae cicatrices Christiano proelio insculptae, et utique invidiosae apud Christum, quia vicisse cupierunt, et sic quoque gloriosae, quia non vincendo cesserunt; in quas adhuc et diabolus ipse suspirat, cum sua infelicitate, sed casta, cum poenitentia moerente, sed non erubescente ad dominum de venia, denuo dimittetur eis qui piaculariter [3]) negaverunt [4]). Solis illis caro infirma est. Atquin nulla tam fortis caro, quam quae spiritum elidit.

---

1) Luc. 12, 50. 2) Ioa. 19, 34. 3) Rig. coni. peculiariter. 4) Ita recte emendasse h. locum videtur Fr. Iunius; alii: cesserunt. In quas — venia. Denuo dimittitur — negaverunt.

DE IEIUNIIS[1]
ADVERSUS PSYCHICOS.

1. Mirarer psychicos, si sola luxuria tenerentur, qu saepius nubunt, si non etiam ingluvie ducerentur[2]), qua i iunia oderunt; monstrum scilicet haberetur libido sine gul cum duo haec tam unita atque concreta sint, ut si disiun omnino potuissent, ipsi prius ventri pudenda non adhaer rent. Specta corpus et una regio est; denique pro disp sitione membrorum ordo vitiorum; prior venter et stat cetera saginae substructa lascivia est; per edacitatem sal citas transit. Agnosco igitur animalem fidem, studio carn qua tota constat, tam multivorantiae quam multinubenti pronam, ut merito spiritalem disciplinam pro substantia a mulam in hac quoque specie continentiae accuset, proin gulae fraenos induentem, per nullas interdum vel seras v aridas escas, quemadmodum et libidini per unicas nupti Piget iam cum talibus congredi, pudet iam de eis alterca quorum nec defensio verecunda est. Quomodo enim pr tegam castitatem et sobrietatem sine taxatione adversari rum? Quinam isti sint, semel nominabo; exteriores et i teriores botuli psychicorum. Hi paracleto controversi faciunt, propter hoc novae prophetiae recusantur, non qu alium deum praedicent Montanus et Priscilla et Maximil nec quod Iesum Christum solvant, nec quod aliquam fi aut spei regulam evertant, sed quod plane doceant saepi ieiunare, quam nubere. De modo quidem nubendi iam e dimus monogamiae defensionem; nunc de castigatione ctus secundae vel magis primae continentiae pugna e Arguunt nos, quod ieiunia propria custodiamus, quod s tiones plerumque in vesperam producamus, quod etiam x rophagias observemus, siccantes cibum ab omni carne omni iurulentia et uvidioribus quibusque pomis, nec qu

1) De ieiunio adv. psych. hic liber inscriptus est in e Gelenii, Semleri all.; Rigaltius: de ieiuniis. 2) Rig. luxu tenderentur — ingluvie lacerarentur, quod alterum le tur etiam in cod. Wouweri.

vinositatis vel edamus vel potemus; lavacri quoque abstinentiam, congruentem arido victui. Novitatem igitur obiectant, de cuius illicito praescribant, aut haeresim iudicandam, si humana praesumptio est, aut pseudoprophetiam pronuntiandam, si spiritalis indictio est, dum quaqua ex parte anathema audiamus, qui aliter adnuntiamus.

2. Nam quod ad ieiunia pertineat, certos dies a deo constitutos opponunt, ut cum in Levitico praecipit dominus Mosi decimam mensis septimi diem placationis: sancta, inquiens, erit vobis dies, et vexabitis animas vestras, et omnis anima, quae vexata non fuerit in illa die, exterminabitur de populo suo [1]). Certe in evangelio illos dies ieiuniis determinatos putant, in quibus ablatus est sponsus, et hos esse iam solos legitimos ieiuniorum christianorum, abolitis legalibus et propheticis vetustatibus. Ubi volunt enim, agnoscunt quid sapiat: lex et prophetae usque ad Ioannem [2]). Itaque de cetero indifferenter [3]) ieiunandum ex arbitrio, non ex imperio, novae disciplinae pro temporibus et caussis uniuscuiusque; sic et apostolos observasse [4]), nullum aliud imponentes iugum, certorum et in commune omnibus obeundorum ieiuniorum; proinde nec stationum, quae et ipsae suos quidem dies habeant, quartae feriae et sextae; passive [5]) tamen currant, neque sub lege praecepti neque ultra supremam diei, quando et orationes fere hora nona concludat, de Petri exemplo, quod actis refertur. Xerophagias vero novum affectati officii nomen et proximum ethnicae superstitioni, quales castimoniae Apim, Isidem et Magnam Matrem certorum eduliorum exceptione purificant; cum fides libera in Christo ne Iudaicae quidem legi abstinentiam quorundam ciborum debeat, semel in totum macellum ab apostolo admissa [6]), detestatore eorum, qui sicut nubere prohibeant, ita iubeant cibis abstinere a deo conditis. Et ideo nos esse iam tunc praenotatos in novissimis temporibus, abscedentes a fide, intendentes spiritibus, mundi seductoribus, doctrinis mendaciloquorum, inustam habentes conscientiam [7]). Quibus, oro te, ignibus? credo, quibus nuptias saepe deducimus, et coenas quotidie coqui-

---

1) Levit. 16, 29. sqq. 23, 27. 2) Luc. 16, 16. Matth. 11, 13. 3) Rig. differenter. 4) Act. 15, 10. 5) Wouweri MS. passim. 6) 1 Cor. 10, 25. 7) 1 Tim. 4, 1 sq.

et apostolum docere, quod esca nos deo non comm
neque abundantes, si edamus, neque deficientes, s
edamus[6]). His et huiusmodi sensibus eo iam subtilite
dunt, ut unusquisque pronior ventri possit supervacu
adeo necessaria existimare sublati[7]) vel deminuti v
morati cibi officia, praeponente scilicet deo iustitiae
nocentiae opera. Et scimus, quales sint carnalium co
dorum suasoriae, quam facile dicatur: opus est de
praecordiis credam, diligam deum et proximum ta
me. In his enim duobus praeceptis tota lex pendet e
phetae, non in pulmonum et intestinorum meorum ina

3. Itaque nos hoc prius affirmare debemus,
occulte subrui periclitatur, quantum valeat apud deu
nitas ista, et ante omnia, unde ratio ipsa processer
modo promerendi deum. Tunc enim agnoscetur ob
tionis necessitas, cum eluxerit rationis auctoritas a p
dio recensendae. Acceperat Adam a deo legem no
standi de arbore agnitionis boni et mali, moritu
gustasset; verum et ipse tunc in psychicum reversu
ecstasin spiritalem, in qua magnum illud sacrament
Christum et ecclesiam prophetaverat, nec iam capien
erant spiritus, facilius ventri quam deo cessit, pabul
tius quam praecepto annuit, salutem gula vendidit, n

etiamsi deus nulla ieiunia praecepisset. Ostendens tamen, unde sit occisus Adam, mihi reliquerat intelligenda remedia offensae, qui offensam demonstrarat. Ultro cibum, quibus modis quibusque temporibus potuissem, pro veneno deputarem et antidotum famem sumerem, per quam purgarem mortis a primordio caussam in me quoque cum ipso genere transductam, certus, hoc deum velle, cuius contrarium noluit, satisque confidens, placituram illi continentiae curam, a quo damnatam comperissem incontinentiae culpam. Porro, cum et ipse ieiunium mandet et animam conquassatam proprie utique cibi angustiis sacrificium appellet[1]), quis iam dubitabit omnium erga victum macerationum hanc fuisse rationem, qua rursus interdicto cibo et observato praecepto primordiale iam delictum expiaretur, ut homo per eandem materiam caussae satis deo faciat, per quam offenderat, id est per cibi interdictionem, atque ita salutem aemulo modo redaccenderet inedia, sicut extinxerat sagina, pro unico illicito plura licita contemnens?

4. Haec ratio servabatur apud providentiam dei, pro temporibus omnia moderantis, ne quis ex diverso ad deiiciendam propositionem nostram, cur ergo, dicat, non statim deus aliquam victus constituit castigationem? quin imo et auxit permissionem? Nam in primordio quidem herbidum solummodo et arboreum homini pabulum addixerat: Ecce dedi vobis omne foenum sementivum seminans semen, quod est super terram, et omne lignum, quod habet in semetipso fructum seminis sementivi, vobis erit in escam[2]). Postea vero ad Noë, enumerata subiectione omnium bestiarum terrae et volatilium coeli et moventium in terra et piscium maris et omnis serpentis: erunt, inquit, vobis in escam, velut holera foeni dedi vobis universa; verum carnem in sanguine animae suae non edetis[3]); nam et hoc ipso, quod eam solam carnem esui eximit, cuius anima non per sanguinem effunditur, omnis reliquae carnis usum concessisse manifestum est. Ad haec respondemus, non competisse onerari hominem aliqua adhuc abstinentiae lege, qui cum maxime tam levem interdictionem unius scilicet pomi tolerare non potuit; remissum itaque illum libertate ipsa corroborandum. Atque post diluvium in reformatione ge-

1) Ps. 50, 18. 2) Gen. 1, 29. 3) Gen. 9, 2.

neris humani suffecisse unam interim legem a sanguine abstinendi, permisso usu ceterorum. Iam enim iudicium dominus ostenderat per diluvium, adhuc etiam comminatus fuerat per exquisitionem sanguinis de manu fratris et de manu bestiae omnis[1]). Itaque iustitiam iudicii praeministrans materiam libertatis emisit, per veniam supparans disciplinam, permittens omnia, ut demeret quaedam, plus exacturus, si plus commisisset, abstinentiam imperaturus, cum indulgentiam permisisset, quo magis, ut diximus, primordiale delictum expiaretur maioris abstinentiae operatione in maioris licentiae occasione.

5. Denique ubi iam et familiaris populus allegi deo coepit et restitutio hominis imbui potuit, tunc leges disciplinaeque omnes impositae, etiam quae decerperent victum ademptis quibusdam veluti immundis, quo facilius aliquando ieiunia toleraret homo perpetua in quibusdam abstinentia usus. Nam et primus populus primi hominis resculpserat crimen, pronior ventri quam deo deprehensus, cum de duritia Aegyptiae servitutis valida manu dei et sublimi brachio ereptus dominus eius visus est, et terrae lacte et melle mananti destinatus, statim autem solitudinis incopiosae circumspectu scandalizatus, saturitatis Aegyptiae detrimenta suspirans in Moysen et Aaron mussitavit: Utinam obiissemus percussi a domino in terra Aegypti, quando super ollas carnium sedebamus et panes in plenetudinem comedebamus. Quomodo[2]) eduxisti nos in haec deserta ad interficiendam synagogam istam fame[3])? Eadem ventris praelatione deploraturus erat eosdem duces suos et dei arbitros, quos desiderio carnis et recordatu Aegyptiarum copiarum exacerbabat. Quis nos vescet carne? venerunt in mentem nobis pisces, quos in Aegypto edebamus gratis, et cucumeres et pepones et porri et cepe et allia. At nunc anima nostra arida, nihil nisi[4]) manna vident oculi nostri[5]). Ita et illis xerophagiae panes angelici displicebant, allium potius et cepe, quam coelum fragrare malebant. Et ideo tam ingratis gratiora et esculentiora quaeque detracta sunt, puniendae simul gulae et exercendae continentiae caussa, ut illa damnaretur, ista erudiretur.

---

1) Gen. 9, 5. 2) Alii: quoniam. 3) Exod. 16, 2 sq. 4) Alii: sine. 5) Num. 11, 4 sqq.

6. Nunc si temere rationes castigati a deo victus et castigandi propter deum a nobis ad primordiorum experimenta revocavimus, conscientiam communem consulamus. Ipsa natura enuntiabit, quales nos ante pabulum et potum in virgine adhuc saliva exhibere consuerit rebus duntaxat sensus[1]) agendis quo divina tractantur, si multo pollentioris mentis, si multo vivacioris cordis, quam cum totum illud domicilium interioris hominis escis stipatum, vinis inundatum, decoquendis iam stercoribus aestuans praemeditatorium efficitur latrinarum, in quo plane nihil tam in proximo supersit, quam ad lasciviam sapere. Manducavit populus et bibit, et surrexerunt ludere[2]). Intellige sanctae scripturae verecundiam, lusum, nisi impudicum, non denotasset. Ceterum quotusquisque meminerit religionis, occupatis memoriae locis, impeditis sapientiae membris? Nemo ita ut decet, ita ut par est, ita ut utile est, recordabitur dei in eo tempore, quo ipsum sibi hominem excidere sollemne est. Omnem disciplinam victus aut occidit aut vulnerat. Mentior, si non dominus ipse oblivionem sui exprobrans Israëli, caussam plenitudini deputat. Incrassatus est dilectus et pinguefactus et dilatatus est, et dereliquit deum, qui fecit eum, et abscessit a domino salutificatore suo[3]). Denique in eodem Deuteronomio eandem caussam praecaveri iubens: Ne, inquit, cum manducaveris et biberis et domos optimas aedificaveris, ovibus et bubus tuis multiplicatis et argento et auro, extollatur cor tuum et obliviscaris domini dei tui[4]). Praeposuit corruptelae divitiarum edacitatis enormitatem, cui ipsae divitiae procurant. Per illas scilicet incrassatum erat cor populi, ne oculis videret et auribus audiret et corde coniiceret adipibus obstructo, quas nominatim eui abstulit, dedocens hominem saginae studere. Ceterum cui cor erectum potius inveniebatur quam impinguatum, qui quadraginta diebus totidemque noctibus supra humanae naturae facultatem ieiunium perennavit spiritali fide virtutem subministrante, et vidit oculis dei gloriam et audivit auribus dei vocem et corde coniecit dei legem iam tunc docentis, non in solo pane vivere hominem, sed in omni verbo dei[5]); cum quidem nec ipsum Moysen deo pastum inediam-

1) Gelenius: sensu. 2) Exod. 32, 6. 3) Deut. 32, 15. 4) Deut. 8, 12 sqq. 5) Deut. 8, 3. Luc. 4, 4. Matth. 4, 4.

que eius numine saginatam constanter contemplari valeret pinguior populus. Merito igitur etiam in carne se dominus ei ostendit collegae ieiuniorum suorum, non minus et Heliae[1]). Nam et Helias hoc primum, quod famem fuerat imprecatus, satis iam se ieiuniis voverat. Vivit, inquit, dominus, cui adsisto in conspectu eius, si erit ros istis annis et imber[2]). Dehinc minantem Iezabel fugiens post unicum pabulum et potum, quem ab angelo expergefactus invenerat, et ipse, quadraginta diebus et noctibus vacuo ventre, arido ore pervenit in montem Choreb, ubi cum in spelunca devertisset quam familiari congressu dei exceptus est! Quid tu Helia hic[3])? multa amicior ista vox, quam: Adam ubi es[4])? illa enim pasto homini minabatur, ista ieiuno blandiebatur. Tanta est circumscripti victus praerogativa, ut deum praestet homini contubernalem, parem revera pari. Si enim deus aeternus non esuriet, ut testatur per Esaiam[5]), hoc erit tempus, quo homo deo adaequetur, cum sine pabulo vivit.

7. Processimus itaque iam ad exempla, uti revolvamus utilitatis efficacia potestates istius officii, quod etiam iratum deum homini reconciliat. Deliquerat Israël in aquatione apud Maspha congregatus a Samuele, sed ita statim delictum ieiunio diluit, ut periculum proelii simul fugerit. Cum maxime Samuel offerebat holocaustum, in nullo magis procuratam audimus dei clementiam quam abstinentia populi. Et allophyli proelio admovebant[6]). Ibi demum[7]) dominus intonuit voce magna super allophylos, et confusi sunt et corruerunt in conspectu Israëlis, et processerunt viri Israël ex Maspha et persecuti sunt allophylos et usque Bethor ceciderunt[8]) pastos impasti, armatos inermes. Hae erunt vires ieiunantium deo; coelum pro eiusmodi militat. Habes formam praesidii etiam spiritalibus bellis necessariam. Proinde cum rex Assyriorum Sennacherib cum pluribus iam civitatibus captis Israëli per Rapsacen blasphemias et minas intentaret, nihil aliud illum a proposito in Aethiopias avertit. Dehinc quid aliud centum et octoginta

1) Matth. 17, 3 sqq. 2) 1 Reg. 17, 1. 3) 1 Reg. 19, 9. 4) Genes. 3, 9. 5) Ies. 40, 28. 6) Latin. et Fr. Iunius coni. Ut allophyli proelium admovebant. Scribendum fortasse: proelio admovebantur. 7) Ed. Fran. et Rig. Ibidem. 8) 1 Sam. 7, 5 sqq.

millia de exercitu eius per angelum absumpsit, quam Ezechiae regis humiliatio? Siquidem duritia hostis annunciata, vestem scidit, saccum induit, eodemque habitu seniores sacerdotum ad deum per Esaiam adire iussit, utique ieiunio preces prosequente. Neque enim cibi tempus in periculo, nec saturitatis cultus in sacco, semper inedia moeroris sequela est, sicut laetitia accessio saginae [1]). Per hanc moeroris sequelam et inediam, etiam civitas illa peccatrix Ninive de exitio praedicato liberatur. Satis enim poenitentia scelerum commendaverat ieiunium triduo functa, etiam pecudibus enectis, quibus iratus deus non erat [2]). Sodoma quoque et Gomorra evasissent, si ieiunassent [3]). Hoc remedium agnoscit et Achab. Cum illi post transgressionem et idololatriam et necem Nabuthae propter vineam interempti a Iezabel exprobrasset Helias: qualiter occidisti et haereditatem possedisti, in quo loco sanguinem Nabuthae canes delinxerant, tuum quoque delinguent; destituit semetipsum et saccum carni suae imposuit et ieiunavit et dormivit in sacco. Et tunc sermo domini ad Heliam: vidisti, ut reveritus sit Achab a facie mea; pro eo quod reveritus est, non superducam laesuram in diebus ipsius, sed in diebus filii eius superducam eam [4]), qui non erat ieiunaturus. Ita ieiunium in deum reverentiae opus est, per quod Anna quoque, ambiens uxor Helcanae, retro sterilis, impetravit facile a deo inanem cibo ventrem filio implere, et quidem propheta [5]). Sed non modo naturae mutationem aut periculorum aversionem aut delictorum obliterationem, verum etiam sacramentorum agnitionem ieiunia de deo merebuntur. Aspice Danielis exemplum. Circa somnium regis Babylonis omnes turbantur sophistae, negant ultro de praestantia humana posse cognosci. Solus Daniel deo fidens et sciens, quid ad demerendam dei gratiam faceret, spatium tridui postulat, cum sua fraternitate ieiunat, atque ita orationibus commendatis et ordinem et significationem somnii per omnia instruitur, tyranni sophistis parcitur, deus glorificatur, Daniel honoratur, non minorem dei gratiam et postea quoque relaturus anno primo regis Darii, cum ex recogitatu praedicatorum temporum ab Hieremia dedit fa-

1) 2 Reg. cap. 18. 19. 2) Ion. cap. 3. 3) Gen. cap. 19. 4) 1 Reg. cap. 21. 5) 1 Sam. cap. 1.

ciem suam deo in ieiuniis et sacco et cinere. Nam et angelus missus ad eum, hanc statim professus est caussam divinae dignationis: veni, inquit, demonstrare tibi, quatenus miserabilis es, ieiunando scilicet; si deo miserabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis, ubi quidem illi sex diebus ieiunanti prandium angelus procuravit[1]).

8. Reddimus et cetera; ad nova enim nunc documenta properamus. In limine evangelii[2]) Anna prophetis, filia Phanuelis, quae infantem dominum et agnovit et multa super eo praedicavit exspectantibus redemptionem Israëlis, post egregium titulum veteris et univirae viduitatis ieiuniorum quoque testimonio augetur, ostendens, in quibus officiis assideri ecclesiae debeat, et a nullis magis intelligi Christum, quam semel nuptis et saepe ieiunis. Ipse mox dominus baptisma suum, et in suo omnium, ieiuniis dedicavit[3]), habens efficere panes ex lapidibus, etiam Iordanem vino fortasse manare, si ita vorator et potator fuisset. Imo novum hominem in veteris sugillationem virtute fastidiendi cibi initiabat, ut eum diabolo rursus per escam tentare quaerenti fortiorem fame tota ostentaret. Praestituit exinde ieiuniis legem sine tristitia transigendis[4]). Cur enim triste, quod salutare? Docuit etiam adversus diriora daemonia ieiuniis proeliandum[5]). Quid enim mirum, si eadem operatione spiritus iniquus educitur, qua sanctus inducitur? Denique, ut in centurionem Cornelium necdum tinctum dignatio spiritus sancti cum charismate insuper prophetiae festinasset, ieiunia eius legimus exaudita[6]). Puto autem, et apostolus in secunda Corinthiorum inter labores suos et pericula et incommoda post famem ac sitim, ieiunia quoque plurima enumerat[7]).

9. Principalis haec species in castigatione victus potest iam de inferioribus quoque abstinentiae operationibus praeiudicare, ut et ipsis pro modo utilibus aut necessariis. Nam exceptio eduliorum quorundam portionale ieiunium est. Inspiciamus igitur et xerophagiarum novitatem aut vanitatem, si non et in his tam antiquissimae quam efficacissimae religionis operatio est. Redeo ad Danielem et fratres eius leguminum pabulum et aquae potum ferculis et

---

1) Dan. 2. 6. 10. 14, 34 sqq. 2) Luc. 2, 37 sqq. 3) Matth. 1, 2.
4) Matth. 6. 16 sq. 5) Matth. 17, 13. 6) Act. 10, 4 7) 2 Cor. 11, 27.

oenophoris regiis praeferentes atque exinde formosiores, ne quis de specie quoque corpusculi metuat, ceterum spiritu insuper cultos. Dedit enim deus adolescentulis scientiam et intelligentiam in omni literatura et Danieli in omni verbo et in somniis et in omni sophia, qua hoc ipsum quoque saperet, quibus modis de deo impetraretur agnitio sacramentorum [1]). Anno denique tertio Cyri regis Persarum cum in recogitatum incidisset visionis, aliam formam humiliationis prospexit. In illis, inquit, diebus ego Daniel eram lugens per tres hebdomadas, panem suavem non edi, caro et vinum non introierunt in os meum, oleo unctus non sum, donec consummarentur tres hebdomades, quibus transactis angelus emissus est taliter alloquens: Daniel, homo es miserabilis, ne timueris, quoniam ex die prima, qua dedisti animam tuam recogitatui et humiliationi coram deo, exauditum est verbum tuum, et ego introivi verbo tuo [2]). Ita xerophagiarum miseratio et humiliatio metum expellunt et aures dei advertunt et occultorum compotes faciunt. Revertor etiam ad Heliam. Cum corvi illum pane et carne saturare consuessent, cur postmodum apud Bersabe Iudaeae excitato ei de somno quidam ille angelus sine dubio panem solum et aquam obtulit? Defecerant corvi, qui eum liberalius pascerent, an difficile angelo fuerat aliquem alicunde de convivio regis ministrum cum instructissimo ferculo raptum ad Heliam transferre, sicut Danieli in lacu leonum [3]) esurienti prandium metentium exhibitum est? Sed constitui oportebat exemplum docens in tempore pressurae et persecutionis et cuiuscunque circumstantiae xerophagiis esse vivendum. Tali victu David exomologesin suam expressit, cinerem quidem edens velut panem, id est, panem velut cinerem aridum et sordidum, potum vero fletu miscens, utique pro vino [4]). Habet enim et abstinentia vini suos titulos, quae et Samuelem deo voverat et Aaronem consecrarat. Nam de Samuele mater, et vinum, inquit, et ebriamen non bibet [5]); talis enim et ipsa deum orabat. Et dominus ad Aaron: vinum et siceram non bibetis, tu et filius tuus [6]) post te, si quando ingrediemini tabernaculum, vel ascende-

---

1) Dan. cap. 1. 2) Dan. 10, 1 sq. 12. 3) Ita corr. Latinius; alii: Daniel in lacum leonum etc. 4) Ps. 101, 10. 5) 1 Sam. 1, 15. 6) Ed. Fran. et Rig. ut et filii tui etc.

tis ad altare, et non moriemini[1]). Adeo morientur, qui non sobrii in ecclesia ministraverint. Sic et Israëli proximo exprobrat: et potum dabatis sanctificatis meis vinum[2]). Et haec autem strictura potus xerophagiae portio est; quanquam ubi abstinentia vini aut a deo exigitur aut ab homine vovetur, illic intelligatur etiam pabuli pressura formam praestruens potui. Qualis enim esus, talis et potus. Verisimile non est, ut quis dimidiam gulam deo immolet, aquis sobrius et cibis ebrius. An autem et apostolus xerophagias norit, qui maiora celebraverat, sitim et famem et multa ieiunia[3]), qui ebrietates et comessationes recusaverat[4]), vel de discipulo Timotheo argumenti satis est, quem propter stomachum et assiduas imbecillitates modico vino monens uti[5]), quo ille non ex institutione, sed ex devotione abstinebat, (ceterum stomacho magis consuetudo prodesset,) hoc ipso abstinentiam vini dignam deo suasit, quam ex necessitate dissuasit.

10. Aeque stationes nostras ut indignas, quasdam vero et in serum constitutas, novitatis nomine incusant, hoc quoque munus et ex arbitrio obeundum esse dicentes, et non ultra nonam detinendum, de suo scilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quaestionem, semel pro omnibus caussis respondebo. Nunc ad proprium huius speciei articulum de modo temporis dico, de ipsis prius expostulandum, unde hanc formam nona dirimendis stationibus praescribant: si quia Petrus et qui cum eo ad horam nonam orationis templum introgressi leguntur[6]), quis mihi probabit illos ea die statione functos, ut horam nonam ad clausulam et expunctionem stationis interpretetur? Atqui facilius invenias Petrum hora sexta capiendi cibi caussa prius in superiora ad orandum ascendisse[7]), quo magis sexta diei finiri officio huic possit, quae illud absolutura post orationem videbatur. Porro cum in eodem commentario Lucae et tertia hora orationis demonstretur, sub qua spiritu sancto initiati pro ebriis habebantur[8]), et sexta, qua Petrus ascendit in superiora, et nona, qua templum sunt introgressi, cur non intelligamus salva plane indifferentia semper et

1) Lev. 10, 9. 2) Amos 2, 13. 3) 2 Cor. 11, 27. 4) Rom. 13, 13. 5) 1 Tim. 5, 23. 6) Act. 3, 1. 7) Act. 10, 9. 8) Act. 2, 15.

ubique et omni tempore orandum, tamen tres istas horas ut insigniores in rebus humanis, quae diem distribuunt, quae negotia distinguunt, quae publice resonant, ita et sollemniores fuisse in orationibus divinis? Quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis, utique per aliquarum[1]) horarum exceptionem, non aliarum autem quam insigniorum, exinde Apostolicarum, tertiae, sextae, nonae. Hinc itaque et Petrum dicam ex vetere potius usu nonam observasse, tertio orantem supremae orationis munere. Haec autem propter illos, qui se putant ex forma Petri agere, quam ignorant, non quasi respuamus nonam, qua et[2]) quarta sabbati et sexta plurimum fungimur; sed quia eorum, quae ex traditione observantur, tanto magis dignam rationem afferre debemus, quanto carent scripturae auctoritate, donec aliquo coelesti charismate aut confirmentur aut corrigantur. Et si qua, inquit, ignoratis, dominus vobis revelabit[3]). Itaque seposito confirmatore omnium istorum paracleto, duce universae veritatis, an dignior apud nos[4]) ratio afferatur in nonam observandi requiro, ut etiam Petro ea ratio deputanda sit, si statione tunc functus est. Venit enim de exitu domini, quem et si semper commemorari oportet sine differentia horarum, impressius tamen tum ei secundum ipsum stationis vocabulum addicimur[5]). Nam et milites nunquam immemores sacramenti magis stationibus parent. Itaque in eam usque horam celebranda pressura est, in qua a sexta contenebratus orbis defuncto domino lugubre fecit officium, ut tunc et nos revertamur ad iucunditatem, cum et mundus recepit claritatem. Hoc si magis ad religionem sapit Christianam, dum magis Christi gloriam celebrat, possum aeque serae stationis ex eodem rei ordine statum figere, ut ieiunemus ad serum, exspectantes tempus dominicae sepulturae, cum Ioseph postulatum detulit corpus et condidit. Inde et irreligiosum est ante famulorum carnem refrigerari[6]) quam domini. Sed haec[7]) ex argumentationum provocatione commiserim, coniecturas

1) Ita ed. Fran. et Rig.; ceteri: aliarum. 2) Cod. Wouweri: qua et; ceteri: cui et. 3) Phil. 3, 15. 4) Cod. Wouw. et Rig. vos; ceteri: nos. 5) Ita Cod. Wouw. et Rig.; reliqui edd. impressius tamen, cum eis, sec. i. st. v. addiscimus. 6) Wouwero excepto omnes: refrigerare. 7) Alii s. Sed hoc, s. ut haec.

coniecturis et tamen, puto, fidelioribus repercutiens. Videamus, an aliquid tale nobis de vetustatibus quoque patrocinetur. In Exodo habitus ille Moysis adversus Amalech orationibus proeliantis usque in occasum perseverans[1]), nonne statio fuit sera? Iesum Nave debellantem Amorrhaeos prandisse illa die existimamus, qua ipsis elementis stationem imperavit[2])? Stetit sol in Gabaon et luna in Aialon, stetit sol et luna in statione, donec ultus est populus de inimicis suis, et stetit sol medio coelo; et non[3]) accedebat in occasum et finem diei unius; non fuit dies talis retro et in novissimo, utique tam prolixus, ut, inquit, exaudiret deus hominem, parem scilicet solis, instantem tam diu in officio stationem etiam sera longiorem[4]). Certe Saul et ipse in proelio constitutus, manifeste munus istud indixit: Maledictus homo, qui ederit panem ad vesperam usque, dum ulciscar de inimico meo, et non gustavit totus populus eius, et tota terra prandebat[5]). Tantam autem deus praestitit auctoritatem edicto stationis illius, ut Ionathan, filius Saulis, quamquam ignarus ieiunationis in serum definitae gustum mellis admiserat, et sorte mox de delicto sit traductus, et vix per precem populi periculo exemptus; gulae enim licet simplicis reus fuerat. Sed et Daniel anno primo regis Darii, cum ieiunus in sacco et cinere exomologesin deo ageret: et adhuc, inquit, loquente me in oratione, ecce vir, quem videram in somnis initio, velociter volans appropinquavit mihi quasi hora vespertini sacrificii[6]). Haec erit statio sera, quae ad vesperam ieiunans pinguiorem orationem deo immolat.

11. Omnia autem ista credo ignota eis, qui ad nostra turbantur, aut sola forsitan lectione, non etiam intentione, comperta secundum maiorem vim imperitorum apud gloriosissimam scilicet multitudinem psychicorum. Propterea per singulas direximus species ieiunationum, xerophagiarum, stationum, ut, dum recensemus secundum utriusque testamenti paraturam, quantum proficiant recusati vel recisi vel retardati pabuli officia, eos retundamus, qui haec velut vacantia infirmant. Item dum pariter ostendimus, quo sem-

---

1) Exod. 17, 8 sqq. 2) Sic Fr. Iunius, Cod. Wouweri, Rig.; alii: impetravit. 3) Exceptis edd. Fran. et Rig. omnes: ut autem. 4) Ios. 10, 7 sqq. 5) 1 Sam. 14, 24 sqq. 6) Dan. 9, 21.

per in ordine fuerint religionis, eos revincamus, qui haec ut nova accusant; nec novum enim, quod semper, nec vacuum, quod utile. Sed et illud in medio est, quaedam ex his officiis a deo homini imperata legem constituisse, quaedam ab homine deo oblata votum expunxisse. Tamen et votum, cum a deo acceptatum est, legem in posterum facit per auctoritatem acceptatoris; exinde enim faciendum mandavit, qui factum comprobavit. Itaque et hinc in alia specie altercatio diversae partis obducitur, cum dicunt: aut pseudoprophetia est, si spiritalis vox sollemnia ista constituit, aut haeresis, si humana praesumptio adinvenit. Eam enim formam reprehendentes, qua et vetera decucurrerunt, et ex ea retorquentes, quae et adversarii veterum adversus illa poterunt retractare, aut et illa recusare debebunt aut exerta[1]) ista suscipere necessarie, maxime cum et ista, a quocunque institutore sunt, sive spiritali sive tantum fideli, eidem deo currant, cui et vetera. Indubitate enim et haeresis et pseudoprophetia divinitatis diversitate iudicabuntur apud nos omnes unici dei creatoris et Christi eius antistites, adeoque indifferenter hanc partem defendo, illis offerens, in quo velint gradum figere. Spiritus diaboli est, dicis, o psychice. Et quomodo dei nostri officia indicit nec alii offerenda quam deo nostro? Aut contende diabolum cum deo facere nostro, aut satanas paracletus habeatur. Sed hominem antichristum affirmas; hoc enim vocantur haeretici nomine penes Ioannem[2]). Et quomodo, quisquis ille est in Christo nostro, haec erga dominum nostrum officia disposuit, cum et antichristi erga deum adversum nostrum processerint Christum? Quo itaque putas laterum confirmatum apud nos spiritum, cum imperat an cum probat, quae deus noster et imperavit semper et probavit? Sed rursus palos terminales figitis deo, sicut de gratia, ita de disciplina, sicut de charismatibus, ita de sollemnibus, ut proinde officia cessaverint, quemadmodum et beneficia eius, atque ita negetis usque adhuc eum munia imponere, quia et hic lex et prophetae usque ad Ioannem. Superest, ut totum auferatis, quantum in vobis tam otiosum.

---

1) Ed. Fran. debebunt exerte; cod. Wouw. et Rig. deb. aut certe, quae probarem, si v. maxime, quod desideratur in cod. Wouw., deleretur. 2) 1 Ioa. 2, 18. 22. 4, 3. 2 Ioa. v. 7.

12. Iam enim et in ista specie ditati saturatique regnatis[1]), non delicta incusantes, quae ieiuniis elimentur, nec revelationum scientia indigentes, quae xerophagiis extorqueantur, nec bella propria metuentes, quae stationibus discutiantur. Ut ab Ioanne paracletus obmutuisset, ipsi nobis prophetae in hanc maxime caussam exstitissemus, iam non dico ad exorandam dei iram nec ad impetrandam tutelam eius aut gratiam, sed ad praemuniendam per nosmet ipsos novissimorum temporum conditionem, indicentes omnem ταπεινοφρόνησιν, cum carcer ediscendus et fames ac sitis exercendae et tam inediae quam anxii victus tolerantia usurpanda sit, ut in carcerem talis introeat Christianus, qualis inde prodisset, non poenam illic passurus, sed disciplinam, nec seculi tormenta, sed sua officia, eoque fidentior processurus ad certamen e custodia abusus, nihil habens carnis, sic ut nec habeant tormenta materiam, cum sola et arida sit cute loricatus, et contra ungulas corneus, praemisso iam sanguinis succo tanquam animae impedimentis, properante iam et ipsa, quae iam saepe ieiunans mortem de proximo norit. Plane vestrum est in carceribus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quaerant, ne taedeat vitae, ne nova abstinentiae disciplina scandalizentur, quam nec ille Pristinus vester non Christianus martyr attigerat, quem ex facultate[2]) custodiae liberae aliquamdiu fartum omnibus balneis quasi baptismate melioribus et omnibus luxuriae secessibus quasi ecclesiae secretioribus et omnibus vitae istius illecebris quasi aeternae dignioribus hoc, puto, oblectatum[3]), ne mori vellet, postremo ipso tribunalis die luce summa condito mero tanquam antidoto praemedicatum ita enervastis, ut paucis ungulis titillatus, (hoc enim ebrietas sentiebat,) quem dominum confiteretur interroganti praesidi respondere non potuerit amplius; atque ita de hoc iam extortus, cum singultus et ructus solos haberet, in ipsa negatione discessit[4]). Ideo sobrietatis disciplinam qui praedicant pseudoprophetae, ideo haeretici qui observant. Quid ergo cessatis paracletum, quem in Montano negatis, in Apicio credere?

---

1) 1 Cor. 4, 8. 2) Praeter Wouwerum omnes: et facultate. 3) Vulgo obligatum sive oblegatum, quod in oblectatum mutavimus. 4) Ita emend. Fr. Iunius; ceteri: digessit.

13. Praescribitis constituta esse sollemnia huic fidei :ripturis vel traditione maiorum, nihilque observationis nplius adiiciendum ob illicitum innovationis. State in to gradu, si potestis. Ecce enim convenio vos et praeter ıscha ieiunantes citra illos dies, quibus ablatus est spon-ıs, et stationum semiieiunia interponentes, et vero in-rdum pane et aqua victitantes, ut cuique visum est. De-que respondetis haec ex arbitrio agenda, non ex imperio. ovistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quae ın sunt constituta obitis. Quale est autem, ut tuo arbi-io permittas, quod imperio dei non das? Plus humanae :ebit voluntati, quam divinae potestati? Ego me seculo, ın deo liberum memini. Sic meum est ultro officium fa-ıre domino, sicut indicere illius est. Non tantum obse-ıi ei debeo, sed et adulari; illud enim imperio eius, hoc bitrio meo praesto. Bene autem, quod et episcopi uni-rsae plebi mandare ieiunia assolent, non dico de indu-ria stipium conferendarum, ut vestrae capturae est, sed terdum et ex aliqua sollicitudinis ecclesiasticae caussa. ıque si et ex hominis edicto et in unum omnes ταπεινο-ρόνησιν agitatis, quomodo in nobis ipsam quoque unitatem iunationum et xerophagiarum et stationum denotatis? nisi rte in senatus consulta et in principum mandata coitio-bus opposita delinquimus. Spiritus sanctus, quum in qui-ıs vellet terris et per quos vellet praedicaret, ex provi-ntia imminentium sive ecclesiasticarum tentationum sive ındialium plagarum, qua paracletus, id est advocatus ad :orandum iudicem, huiusmodi officiorum remedia manda-t, puta, nunc ad exercendam sobrietatis et abstinentiae sciplinam; hunc qui recipimus, necessario etiam quae tunc ıstituit observamus. Aspice ad Iudaicos fastos, et inve-es nihil novum, si quae patribus sunt praecepta, omnis inceps posteritas haereditaria religione custodit. Aguntur aeterea per Graecias illa certis in locis concilia ex uni-rsis ecclesiis, per quae et altiora quaeque in commune actantur, et ipsa repraesentatio totius nominis Christiani agna veneratione celebratur. Et hoc quam dignum fide ıspicante congregari undique ad Christum! Vide, quam onum et quam iucundum habitare fratres in unum[1])! Hoc

1) Ps. 132, (133,) 1.

tu psallere non facile nosti, nisi quo tempore cum compluribus coenas. Conventus autem illi stationibus prius et ieiunationibus operati, dolere cum dolentibus, et ita demum congaudere gaudentibus norunt. Si et ista sollemnia, quibus tunc praesens patrocinatus est sermo, nos quoque in diversis provinciis fungimur in spiritu invicem repraesentati, lex est sacramenti.

14. Horum igitur tempora observantes et dies et menses et annos galaticamur[1]) plane, si Iudaicarum caeremoniarum, si legalium sollemnitatum observantes sumus; illas enim apostolus dedocet compescens veteris testamenti in Christo sepulti perseverantiam et novi sistens. Quodsi nova conditio in Christo[2]), nova[3]) et sollemnia esse debebunt; aut si omnem in totum devotionem temporum et dierum et mensium et annorum erasit apostolus, cur pascha celebramus annuo circulo in mense primo? cur quinquaginta exinde diebus in omni exsultatione decurrimus? cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus et ieiuniis parasceven? quamquam vos etiam sabbatum, si quando continuatis, nunquam nisi in pascha ieiunandum[4]) secundum rationem alibi redditam, nobis certe omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur. Nec ergo apud apostolum differentiae ratio, distinguentem nova et vetera. Sed et hic inaequalitas vestra ridebitur, cum vetustatum formam nobis exprobratis, in qua caussam novitatis accusatis.

15. Reprobat etiam illos, qui iubeant cibis abstinere[5]), sed de providentia spiritus sancti, praedamnans iam haereticos perpetuam abstinentiam praecepturos ad destruenda et despicienda opera creatoris, quales inveniam apud Marcionem, apud Tatianum, apud Iovem hodiernum de Pythagora haereticum, non apud paracletum. Quantula est enim apud nos interdictio ciborum? Duas in anno hebdomadas xerophagiarum nec totas, exceptis scilicet sabbatis et do-

---

1) Gal. 4, 10 sqq. 2) 2 Cor. 5, 17. 3) Alii: in Christo sepulti perseverant, iam nova etc.; sed vocabula ista sep. pers. iam quae etiam in cod. Wouweri desunt, deleverunt Rig. et Iunius, et recte quidem. 4) Scribendum s. ieiuniis dicandum, s. quo nunquam — ieiunandum. 5) Pamelius, cui assensus est Rigalt., corr. iubebant cibis abst. — In sqq. vulgo legebatur sp. sanctus, quod in sp. sancti immutarunt Ciacconius et Rig. — 1 Tim. 4, 3.

minicis, offerimus deo, abstinentes ab eis, quae non reiicimus, sed differimus. Atqui ad Romanos scribens, vos nunc compungit detrectatores huius officii: ne propter pabulum solveritis, inquit, opus dei. Quod opus? de quo ait: bonum est carnem non edere et vinum non potare[1]). Nam qui in istis servit, placabilis et propitiabilis deo nostro est. Quidam credit omnia manducanda esse, quidam autem infirmus olere vescitur, qui manducat, ne vilificet[2]) non manducantem. Tu quis es, qui alienum servum iudicas? Et qui manducat, et qui non manducat, deo agit gratias[3]). Cum autem humano arbitrio vetet controversiam fieri, quanto magis divino. Ita sciebat quosdam castigatores et interdictores victus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abstinerent, probare vero qui in honorem, non qui in convitium creatoris. Et si claves macelli tibi tradidit permittens esui omnia ad constituendam idolothytorum exceptionem[4]), non tamen in macello regnum dei inclusit, nec enim, inquit, esus aut potus est dei regnum, et esca nos deo non commendat[5]), (non ut de arida dictum putes, sed potius de uncta et accurata,) siquidem subiiciens: nec si manducaverimus, abundabimus, nec si non manducaverimus, deficiemus[6]), tibi magis insonat, qui abundare te existimas, si edas, et deficere, si non edas et ideo ista detractas. Dominum quoque quam indigne ad tuam libidinem interpretaris passim manducantem et bibentem, sed puto, quod etiam ieiunarit, qui beatos non saturatos, sed esurientes et sitientes pronuntiarit; qui escam profitebatur, non quam discipuli existimarant, sed paterni operis perfectionem, docens operari escam, quae permanet in vitam aeternam, in ordinaria etiam oratione panem mandans postulandum[7]), non et Attalicas[8]). Sic et Esaias non negavit deum elegisse ieiunium, sed quale non elegerit enumeravit. In diebus enim, inquit, ieiuniorum vestrorum inveniuntur voluptates[9]) vestrae, et omnes subiectos vobis succutitis, aut ad convitia et lites ieiunatis et caeditis pugnis, non tale ieiu-

---

1) Rom. 14, 17. 20. 2) Ed. Fran. et Rig. mellificet. 3) Rom. 14, 2 sqq. 4) 1 Cor. 10, 25 sqq. 5) Rom. 14, 17. 6) 1 Cor. 8, 8. 7) Matth. 11, 19. 4, 2. 5, 6. Ioa. 4, 34. 6, 27. Matth. 6, 11. 8) Wouw. et Rig. Attal. divitias. 9) Ed. Fran. voluntates.

nium ego elegi[1]), sed quale subiecit, et subiiciendo no abstulit, sed confirmavit.

16. Nam et si mavult opera iustitiae, non tamen sine sacrificio, quod est anima conflictata[2]) ieiuniis, ille certe deus, cui nec populus incontinens gulae placuit, nec sacerdos, nec prophetes. Manent adhuc monumenta concupiscentiae, ubi sepultus est populus carnis avidissimus usque ad choleram ortygometras cruditando[3]). Eliditur pro templi foribus senior Heli, filii eius in acie ruunt, nurus exspirat in partu[4]); hanc enim meruerat a deo plagam domus impudens, sacrificiorum carnalium defraudatrix. Sameas, homo dei, cum exitum prophetasset idololatriae introductae a rege Hieroboam, post manum eius regis arefactam et statim restitutam, post altare diffusum, ob haec signa et satisfactione invitatus a rege plane excusavit. Prohibitus enim a deo fuerat, illic cibum in totum attingere; sed ab alio mox sene mentito prophetiam temere pastus, secundum verbum dei ibidem factum super mensam non est in paternis sepultus; leonis enim in via occursu prostratus et apud exteros conditus poenam deserti ieiunii luit[5]). Haec erunt exempla et populo et episcopis, etiam spiritalibus, si quam incontinentiam gulae admiserint. Sed nec apud inferos admonitio cessavit, ubi in divite quidem convivia cruciantur, in paupere vero ieiunia recreantur, habentia praeceptores Moysen et prophetas[6]). Nam et Iohel exclamavit: sancite ieiunium et praedicate orationem[7]), prospiciens iam et tunc, et alios apostolos et prophetas sancituros ieiunium et praedicaturos officia curantia deum; unde et qui in idolis comendis et in aris[8]) ornandis et ad singulas horas salutandis adulantur, curationem facere dicuntur. Sed et omnem ταπεινοφρόνησιν ethnici agnoscunt. Cum stupet coelum et aret annus, nudipedalia denuntiantur, magistratus purpuras ponunt, fasces retro avertunt, precem indigitant, hostiam instaurant. Apud quasdam vero colonias praeterea annuo ritu saccis velati et cinere conspersi idolis suis invidiam[9])

---

1) Ies. 58, 3 sqq. 2) Ps. 50, 18. 3) Num. 11, 4. 13. 32 sqq. 4) 1 Sam. 4, 17 sqq. 5) 1 Reg. cap. 13. 6) Luc. 16, 25. 29. 7) Gelenius: sanctificate ieiunium et orationem. 8) Ita codd. Wouweri et Ursini, in quibus post salut. etiam additum est diis. Alii: in hac re ornandis etc. 9) Alii: inediam; cf. Apolog. 40 extr.

supplicem obiiciunt, balnea et tabernacula in nonam usque cluduntur; unus in publico ignis apud aras, aquae nec in lancibus; Niniviticum credo iustitium. Iudaicum certe ieiunium ubique celebratur, cum omissis templis per omne litus quocunque in aperto aliquando iam precem ad coelum mittunt. Et licet cultu et ornatu moeroris munus infament, tamen fidem abstinentiae affectant et stellae auctoritatem demorantis suspirant. Sed bene, quod in nostris xerophagiis blasphemias ingerens, casto Isidis et Cybeles eas adaequas. Admitto testimonialem comparationem. Hinc divina constabit, quam diabolus divinorum aemulator imitatur. Ex veritate mendacium struitur, ex religione superstitio compingitur. Hinc tu eo irreligiosior, quanto ethnicus paratior. Ille denique idolo gulam suam mactat, tu deo non vis. Deus enim tibi venter est[1]), et pulmo templum, et aqualiculus altare, et sacerdos coquus, et sanctus spiritus nidor, et condimenta charismata, et ructus prophetia.

17. Vetus es[2]), vera si velimus dicere, tu qui tantum gulae indulges, et merito te priorem iactitas; semper agnosco sapere Esau venatorem ferarum; ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimae disciplinae tuae venis, ita spiritu deficis; si tibi lenticulam defruto irrufatam obtulero, statim totos primatus tuos vendes; apud te agape in cacabis fervet, fides in culinis calet, spes in ferculis iacet. Sed maioris est agape, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt; appendices scilicet gulae lascivia atque luxuria est. Quam societatem et apostolus sciens, cum praemisisset non in ebrietatibus nec in comessationibus, adiunxit, nec in cubilibus et libidinibus[3]). Ad elogium gulae tuae pertinet, quod duplex apud te praesidentibus honor binis partibus deputatur, cum apostolus[4]) duplicem honorem dederit, ut et fratribus et praepositis. Quis sanctior inter vos, nisi convivandi frequentior, nisi obsonandi pollucibilior, nisi calicibus instructior? Merito homines solius animae et carnis, spiritalia recusatis; talibus si placerent prophetae, mei non erant. Cur ergo non constanter praedicatis: manducemus et bibamus, cras enim moriemur[5]). Sicuti nos non dubitamus exserte mandare:

1) Rom. 16, 18. 2) Ed. Fran. prophetia vetus est. Vera si velimus dicere etc. 3) Rom. 13, 13. 4) 1 Tim. 5, 17 5) Ies. 22, 13. 1 Cor. 15, 32.

ieiunemus fratres et sorores, ne forte cras moriamur. lam disciplinas nostras vindicemus. Nos certi sumus, qui in carne sunt deo placere non posse[1]), non utiq substantia carnis, sed in cura, sed in affectione, s operatione, sed in voluntate. Macies non displicet neque enim ad pondus deus carnem tribuit, sicut nec tum ad mensuram[2]). Facilius, si forte per angustam tis ianuam introibit caro exilior; citius resuscitabitur levior, diutius in sepultura durabit caro aridior. Sag tur pugiles et pyctae olympici; illis ambitio corporis petit, quibus et vires necessariae, et tamen illi q xerophagiis invalescunt. Sed nostra alia robora ali vires, sicut et alia certamina, quibus non est luctati versus carnem et sanguinem, sed adversus mundi po tes, adversus spiritalia malitiae[3]); adversus haec non et sanguine, sed fide et spiritu robusto oportet adsi Ceterum saginatior Christianus ursis et leonibus forte, deo, erit necessarius, nisi quod et adversus bestias m exercere debebit.

DE
VIRGINIBUS VELAND

1. Proprium iam negotium passus meae opinion tine quoque ostendam virgines nostras velari oporter quo transitum aetatis suae fecerint; hoc exigere veri cui nemo praescribere potest, non spatium temporum patrocinia personarum, non privilegium regionum. I enim fere consuetudo, initium ab aliqua ignorantia ve plicitate sortita, in usum per successionem corrobora ita adversus veritatem vindicatur. Sed dominus Christus veritatem se[4]), non consuetudinem, cognom Si semper Christus, et prior omnibus; aeque veritas

1) Rom. 8, 8. 2) Ioa. 3, 34. 3) Eph. 6, 12. 4) Ioa

piterna et antiqua res. Viderint ergo, quibus novum est, quod sibi vetus est. Haereseis non tam novitas, quam veritas revincit. Quodcunque adversus veritatem sapit, hoc erit haeresis, etiam vetus consuetudo. Ceterum suo vitio quis quid ignorat. Quod autem ignoratur, fuit tam requirendum, quam recipiendum quod agnoscitur. Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis et irreformabilis, credendi scilicet in unicum deum omnipotentem, mundi conditorem, et filium eius Iesum Christum, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum a mortuis, receptum in coelis, sedentem nunc ad dexteram patris, venturum iudicare vivos et mortuos per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera iam disciplinae et conversationis admittunt novitatem correctionis, operante scilicet et proficiente usque in finem gratia dei. Quale est enim, ut diabolo semper operante et adiiciente quotidie ad iniquitatis ingenia opus dei aut cessaverit aut proficere destiterit? Cum propterea paracletum miserit dominus, ut, quoniam humana mediocritas omnia semel capere non poterat, paulatim dirigeretur et ordinaretur et ad perfectum perduceretur disciplina ab illo vicario domini, spiritu sancto. Adhuc, inquit, multa habeo loqui vobis, sed nondum potestis ea baiulare; cum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem et supervenientia renuntiabit vobis[1]). Sed et supra de hoc eius opere pronuntiavit. Quae est ergo paracleti administratio, nisi haec, quod disciplina dirigitur, quod scripturae revelantur, quod intellectus reformatur, quod ad meliora proficitur? Nihil sine aetate est, omnia tempus exspectant. Denique Ecclesiastes, tempus, inquit, omni rei[2]). Aspice ipsam creaturam paulatim ad fructum promoveri. Granum est primo, et de grano frutex oritur, et de frutice arbuscula enititur; deinde rami et frondes invalescunt, et totum arboris nomen expanditur, inde germinis tumor et flos de germine solvitur, et de flore fructus aperitur; is quoque rudis aliquamdiu et informis, paulatim aetatem suam dirigens, eruditur in mansuetudinem saporis. Sic et iustitia (nam idem deus iustitiae et creaturae) primo fuit in rudimentis, natura deum metuens; de-

1) Ioa. 16, 12. 2) Eccles. 3, 17.

hinc per legem et prophetas promovit in infantiam; dehinc per evangelium efferbuit in iuventutem; nunc per paracletum componitur in maturitatem. Hic erit solus a Christo magister et dicendus et verendus. Non enim ab se loquetur[1]), sed quae mandantur a Christo. Hic solus antecessor, quia solus post Christum. Hunc qui receperunt, veritatem consuetudini anteponunt. Hunc qui audierunt usque nunc non olim[2]) prophetantem, virgines contegunt.

2. Sed nolo interim hunc morem veritati deputare; consuetudo sit tantisper, ut consuetudini etiam consuetudinem opponam. Per Graeciam et quasdam barbarias eius plures ecclesiae virgines suas abscondunt. Est et sub hoc coelo institutum istud alicubi, ne qui gentilitati graecanicae aut barbaricae consuetudinem illam adscribat. Sed eas ego ecclesias proposui, quas et ipsi apostoli vel apostolici viri condiderunt, et puto ante quosdam. Habent igitur et illae eandem consuetudinis auctoritatem, tempora et antecessores opponunt magis, quam posterae istae. Quid observabimus, quid deligemus? Non possumus respuere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum; cum quibus scilicet communicamus ius pacis et nomen fraternitatis. Una nobis et illis fides, unus deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta; semel dixerim, una ecclesia sumus. Ita nostrum est, quodcunque nostrorum est. Ceterum dividis corpus; tamen hic, sicut in omnibus varie institutis et dubiis et incertis fieri solet, adhibenda fuit examinatio, quae magis ex duabus tam diversis consuetudinibus disciplinae dei conveniret. Et utique ea deligenda, quae virgines includit, soli deo notas, quibus, praeter quod a deo non ab hominibus captanda gloria est, etiam ipsum bonum suum erubescendum est. Virginem magis laudando quam vituperando confundas; quia delicti durior frons est, ab ipso et in ipso delicto impudentiam docta. Nam illam consuetudinem, quae virgines negat, dum ostendit, nemo probasset, nisi aliqui tales, quales virgines ipsae. Tales enim oculi volent vir-

---

1) Cod. Wouweri et Rig. loquitur. 2) Ita Rig. ex auctoritate codd. Wouw. et Ursini; cod. Divion., Rhen. et alii: usque non olim. Sed probabiliter Rig. vv. non olim interpretandi caussa esse adscripta, ut sola vv. usque nunc sint retinenda, coniecit.

ginem visam, quales habet virgo, quae videri volet. Invicem se eadem oculorum genera desiderant. Eiusdem libidinis est videri et videre. Tam sancti viri est suffundi, si virginem viderit, quam sanctae virginis, si a viro visa sit.

3. Sed nec inter consuetudinis dispicere voluerunt illi sanctissimi antecessores. Tamen tolerabilius apud nos ad usque proxime utrique consuetudini communicabatur. Arbitrio permissa res erat, ut quaeque voluisset, aut tegi aut prostitui, sicut et nubere, quod et ipsum neque cogitur neque prohibetur. Contenta erat veritas pacisci cum consuetudine, ut tacite sub consuetudinis nomine fruereturse vel ex parte. Sed quoniam coeperat agnitio proficere, ut per licentiam utriusque moris indicium melioris partis emergeret, statim ille adversarius bonorum multoque institutorum opus suum fecit. Ambiunt virgines hominum adversus virgines dei nuda plane fronte in temerariam audaciam excitatae, et virgines videntur, quae aliquid a viris petere possunt, nedum tale factum, ut scilicet aemulae earum, tanto magis liberae, quanto Christi solius ancillae, dedantur illis. Scandalizamur, inquiunt, quia aliter aliae incedunt, et malunt scandalizari quam provocari. Scandalum, nisi fallor, non bonae rei, sed malae exemplum est, aedificans ad delictum. Bonae res neminem scandalizant, nisi malam mentem. Si bonum est modestia, verecundia, fastidium gloriae, soli deo captans placere: agnoscant malum suum, quae de tali bono scandalizantur. Quid enim, si et incontinentes dicant se a continentibus scandalizari, continentia revocanda est? Et ne multi nobis scandalizentur, monogamia recusanda est? Cur non magis hae querantur, scandalo sibi esse petulantiam, impudentiam ostentaticiae virginitatis? Propter eiusmodi igitur capita nundinaticia trahantur virgines sanctae in ecclesiam, erubescentes, quod cognoscantur in medio, paventes, quod detegantur arcessitae quasi ad stuprum. Non minus enim et hoc pati nolunt. Omnis publicatio virginis bonae stupri passio est, et tamen vim carnis pati minus est, quia de officio naturae venit. Sed cum spiritus ipse violatur in virgine sublato velamine, didicit amittere quod tuebatur. O sacrilegae manus, quae dicatum deo habitum detrahere potuerunt! Quid peius aliquis persecutor fecisset, si hoc a virgine electum cognovisset? Denudasti puellam a capite, et tota iam virgo

sibi non est, alia est facta. Exsurge igitur veritas, et quasi de patientia erumpe; nullam volo consuetudinem defendas, nam iam et illa consuetudine, sub qua te fruebaris, expugnatur[1]), Te esse demonstra, quae virgines tegis. Ipsa scripturas tuas interpretare, quas consuetudo non novit; si enim nosset, nunquam esset.

4. Quatenus autem et de scripturis adversus veritatem argumentari consuetudo est, statim opponitur nobis nullam mentionem virginum ab apostolo[2]) factam, ubi de velamine praefinit, sed tantum mulieres nominatas, cum, si voluisset et virgines tegi, de virginibus quoque cum mulieribus nominatis pronuntiasset. Quomodo illic, inquit, ubi de nuptiis tractat, quid observandum sit etiam de virginibus, declarat? Itaque non contineri eas lege velandi capitis, ut non nominatas in hac lege, imo ex hoc revelari, qua non iubentur, quae nec nominantur. Sed et nos eandem argumentationem retorquemus. Qui enim sciebat alias utriusque generis facere mentionem, virginis dico et mulieris, id est non virginis, ex caussa distinctionis, in his, in quibus non nominat virginem, non faciens distinctionem, ostendit conditionis communionem. Ceterum potuit hic quoque constituere differentiam inter virginem et mulierem, sicut alibi dicit, divisa est mulier et virgo[3]). Igitur quas non divisit tacendo, in altera iniit[4]). Nec tamen quia illic divisa est et mulier et virgo, hic quoque patrocinabitur illa divisio, ut quidam volunt. Quanta enim alibi dicta non valent, ubi dicta scilicet non sunt, nisi si eadem sit caussa, quae alibi, ut sufficiat semel dictum. Illa autem caussa virginis et mulieris, longe divisa est ab hac specie. Divisa est, inquit, mulier et virgo. Quare? quoniam innupta, id est virgo; cogitat ea, quae sunt domini, ut sit sancta et corpore et spiritu; nupta autem, id est non virgo, cogitat quomodo placeat viro[4]). Haec erit interpretatio divisionis illius, nullum habens locum in isto capitulo, in quo neque de nuptiis neque de animo et cogitatu mulieris et virginis pronuntiatum, sed de capite velando. Cuius nullam volens esse disceptationem spiritus sanctus uno nomine mulieris etiam virginem intelligi voluit, quam proprie non nominando

1) Ed. Frau. et Rig. expungitur. 2) 1 Cor. 11, 5 sqq.
3) Pamel. et Rig. coni. inalteravit. 4) 1 Cor. 7, 32 sqq.

a muliere non separavit, et non separando coniunxit ei, a qua non separavit. Novum est nunc ergo principali vocabulo uti et cetera nihilominus in eo vocabulo intelligi, ubi nulla est necessitas singillatim distinguendae universitatis? Naturaliter compendium sermonis et gratum et necessarium est, quoniam sermo laciniosus et onerosus et vanus est. Sic et generalibus vocabulis contenti sumus, comprehendentibus in se specialium intellectum. Ergo iam de vocabulo ipso. Naturale vocabulum est femina, naturalis vocabuli generale mulier, generalis etiam speciale virgo vel nupta vel vidua vel quot etiam aetatis nomina accedunt. Subiectum igitur est generali speciale, quia generale prius est, et subiectivum[1]) antecessivo et portionale universali, in ipso intelligitur, cui subiicitur, et in ipso significatur, quia in ipso continetur. Sic nec manus nec pes nec ullum membrorum desiderat significari corpore nominato. Et si mundum dixeris, illic erit et coelum, et quae in eo, sol et luna et sidera et astra et terra et freta et omnis census elementorum. Omnia dixeris, quod ex omnibus constat. Sic et mulierem nominando, quicquid est mulieris, nominavit.

5. Sed quoniam ita mulieris nomen usurpant, ut non putent competere illud, nisi ei soli, quae virum passa sit, probari a nobis oportet, proprietatem eius vocabuli ad sexum ipsum, non ad gradum sexus pertinere, quo communiter etiam virgines censeantur. Cum hoc genus secundi hominis a deo factum est in adiutorium hominis[2]), femina illa, statim mulier est cognominata, adhuc felix, adhuc digna paradiso, adhuc virgo. Vocabitur, inquit, mulier[3]). Habes itaque nomen, non dico iam virgini commune, sed proprium, quod a principio virgo sortita est. Sed ingeniose quidam de futuro volunt dictum: vocabitur mulier, quasi quae hoc futura esset, cum virginitatem resignasset, quoniam et adiecit: Propterea relinquet homo patrem et matrem, et conglutinabitur mulieri suae, et erunt duo in una carne[4]). Ostendant igitur primo, ubi sit subtilitas ista, si de futuro mulier cognominata est, quod interea vocabulum acceperit? Non potest enim sine vocabulo praesentis

1) Rig. subcessivum. 2) Gen. 2, 18. 3) Gen. 2, 23. 4) Gen. 2, 24.

qualitatis suae fuisse. Ceterum quale est, ut, quae in futurum vocaretur nomine designato, in praesenti nihil cognominaretur? Omnibus animalibus Adam nomina imposuit et nemini ex futura conditione, sed ex praesenti institutione; cui conditio quaecunque serviret, hoc appellata, quod a primordio voluit. Quid ergo tunc vocabatur? Atquin quotiescunque in scriptura nominatur, mulier appellatur, antequam nupta, et nunquam virgo, cum virgo. Hoc nomen tum unum illi fuit, et quando nihil prophetico modo dictum est. Nam cum scriptura refert fuisse nudos duos, Adam et mulierem eius, nec hoc de futuro sapit, quasi mulierem dixerit eius, in praesagio uxoris, sed quoniam et innupta illius mulier, ut de substantia ipsius. Hoc, inquit, os ex ossibus meis et caro ex carne mea[1]) vocabitur mulier. Hinc ergo tacita conscientia naturae ipsa divinitas animae in usum sermonis eduxit nescientibus hominibus, sicut et alia multa, quae ex scriptura fieri et dici solere alibi poterimus ostendere, uti mulieres nostras dicamus uxores, quamquam et improprie quaedam loquamur. Nam et Graeci, qui magis vocabulo mulieris in uxore utuntur, alia habent propria vocabula uxoris. Sed malo hunc usum ad scripturae testimonium deputare. Ubi enim duo in unam carnem efficiuntur per matrimonii nexum, caro ex carne et os ex ossibus vocatur secundum originem mulier eius, ex cuius substantia incipit censeri facta uxor. Ita mulier non natura nomen est uxoris, sed uxor conditione nomen est mulieris. Denique mulier et non uxor dici potest, non mulier autem uxor dici non potest, quia nec esse. Constituto igitur nomine novae feminae, quod est mulier, et explicito quod prius fuit, id est nomine assignato, convertit iam ad propheticam rationem, uti diceret: propter hanc relinquet homo patrem et matrem. Adeo separatum est nomen a prophetia, quantum et ab ipsa persona, ut non utique de ipsa Eva dixerit, sed in illas feminas futuras, quas in matrice generis feminini nominarit. Alioquin non Adam relicturus erat patrem et matrem, quos non habebat, propter Evam. Ergo non ad Evam pertinet, quia nec ad Adam, quod prophetice dictum est. De maritorum enim conditione praedictum, quia ob mulierem parentes suos erant relicturi, quod in Eva

1) Gen. 2, 23.

cadere non potuit, quia nec in Adam. Si ita res est, apparet non propter futurum mulierem cognominatam, ad quam futurum non pertinebat. Eo accedit, quod ipse rationem eius nominis edidit. Cum enim dixisset: vocabitur mulier, addidit: quoniam ex viro suo sumpta est, et ipso adhuc virgine. Sed dicemus et de viri nomine suo loco. Nemo itaque nomen ad prophetiam interpretetur, quod ex alia significatione deductum est, praesertim cum appareat, ubi de futuro nomen acceperit, illic scilicet, ubi Eva cognominatur, personali iam vocabulo, quia naturale praecesserat. Si enim Eva mater viventium est, ecce ex futuro cognominatur, ecce uxor et non virgo praenuntiatur. Hoc erit vocabulum nupturae; ex nupta enim mater. Ita hic quoque ostenditur, non de futuro mulierem tunc nominatam, quae postmodum acceptura erat futurae conditionis suae nomen. Responsum satis est ad hanc partem.

6. Videamus nunc, si et apostolus formam vocabuli istius secundum Genesim observet sexui deputans illud, sic mulierem vocans virginem Mariam, quemadmodum et Genesis Evam. Scribens enim ad Galatas, misit, inquit, deus filium suum factum ex muliere[1]), quam utique virginem constat fuisse, licet Hebion resistat. Agnosco et angelum Gabrielem ad virginem missum; sed cum benedicit, illam inter mulieres non inter virgines deputat: Benedicta tu inter mulieres[2]). Sciebat et angelus mulierem etiam virginem dici. Sed et ad haec duo ingeniose quidam respondisse sibi visus est: quoniam quidem desponsata est Maria, idcirco et ab angelo et ab apostolo mulierem pronuntiatam. Desponsata enim, quodammodo nupta. Tamen inter quodammodo et verum satis interest, duntaxat hoc in loco, nam alibi ita sane habendum est. Nunc vero, non quasi iam nuptam mulierem Mariam pronuntiaverunt, sed quasi nihilominus feminam, etiamsi non sponsam, quasi hoc a primordio dictam. Illud enim praeiudicet necesse est, a quo forma descendit. Ceterum quod pertineat ad hoc capitulum, si hic desponsatae adaequatur, ut ideo mulier dicta sit Maria, non qua femina, sed qua maritata, iam ergo Christus non ex virgine natus est, quia ex desponsata, quae virgo esse desierit hoc nomine. Quod si ex virgine natus est,

1) Gal. 4, 4. 2) Luc. 1, 28.

licet et desponsata, tamen integra, agnosce mulierem etiam virginem, etiam integram dici. Hic certe nihil prophetice dictum videri potest, ut futuram mulierem, id est nuptam, apostolus nominarit, dicendo factum ex muliere. Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est virum passam; sed illa, quae erat praesens, quae erat virgo, et mulier vocabatur per vocabuli huius proprietatem, secundum primordii formam virgini et ita universo mulierum generi defensam.

7. Convertamur ad ipsas iam rationes recensendas, per quas apostolus docet velari feminam oportere, an eaedem etiam virginibus competant, ut ex hoc quoque vocabuli communio inter virgines et non virgines constet, dum eaedem velaminis caussae in utraque parte deprehenduntur. Si caput mulieris vir est, utique et virginis, de qua fit mulier illa quae nupsit, nisi si virgo tertium genus est monstruosum aliquod sui capitis. Si mulieri turpe est radi sive tonderi [1]), utique et virgini. Proinde viderit seculum aemulum dei, si ita virgini caesum capillum decori mentitur, quemadmodum et puero permissum. Ergo cui aeque non convenit radi sive tonderi, aeque convenit operiri. Si gloria viri est mulier, quanto magis virgo, quae et gloria sibi est? Si mulier ex viro et propter virum, costa illa Adae, virgo primum fuit. Si mulier potestatem habere super caput debet, vel eo iustius virgo, ad quam pertinet, quod ia caussa est. Si enim propter angelos [2]), scilicet quos legimus a deo et coelo excidisse ob concupiscentiam feminarum, quis praesumere potest, tales angelos maculata iam corpora et humanae libidinis reliquias desiderasse, ut non ad virgines potius exarserint, quarum flos etiam humanam libidinem excusat? Nam et scriptura sic suggerit: Et factum est, inquit, cum coepissent homines plures fieri super terram, et filiae natae sunt eis; conspicati autem filii dei filias hominum, quod pulchrae essent, acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt. Hic enim nomen mulierum Graecum uxores sapit, quia de nuptiis mentio est. Cum ergo filias hominum dicit, manifeste virgines portendit, quae adhuc apud parentes deputarentur. Nam nuptae maritorum nuncupantur, cum potuerit dixisse uxores hominum, aeque

1) 1 Cor. 11, 6. 2) 1 Cor. 11, 8. 10. 3) Gen. 6, 1 sq.

non adulteros nominans angelos, sed maritos, dum innuptas sumunt filias hominum, quas natas supra dixit; sic quoque virgines significavit supra natas. At hic angelis nuptas aliud eas nescio, quam natas et dehinc nuptas. Debet ergo adumbrari facies tam periculosa, quae usque ad coelum scandala iaculata est, ut cum deo adsistens, cui rea est angelorum exterminatorum, ceteris quoque angelis erubescat, et malam illam aliquando libertatem capitis sui comprimat iam nec hominum oculis offerendam. Sed etsi contaminatas iam feminas angeli illi appetissent, tanto magis propter angelos virgines velari debuissent, quanto magis propter virgines angeli deliquisse potuissent. Si autem et naturae praeiudicium adiicit apostolus, quod honor sit mulieris redundantia capillorum, quia coma pro operimento est[1]), utique hoc maxime virgini insigne est, quarum et ornatus ipse proprie sic est, ut cumulata in verticem ipsam capitis arcem ambitu crinium contegat.

8. Horum certe omnium contraria efficiunt, ne vir caput velet, scilicet quia non sit naturaliter consecutus ambitionem capillorum, quia radi sive tonderi non sit turpe illi, quia non propter illum angeli exorbitarint, quia gloria et imago dei sit, quia caput eius Christus[2]). Itaque cum de viro et muliere apostolus tractet, cur illam oporteat velari, illum vero non, apparet, cur et virginis silentium fecerit, eadem ratione scilicet virginem in muliere intelligendam sinens, qua et puerum ut in viro deputandum non nominavit, totum ordinem utriusque sexus propriis vocabulis complexus, mulieris et viri. Sic etiam Adam adhuc integer, vir in Genesi est cognominatus, vocabitur, inquit, mulier, quia de viro suo sumpta est[3]). Sic vir Adam ante nuptiarum congressum, quemadmodum et Eva mulier. De utraque parte satis ad universam speciem cuiusque sexus apostolus pronuntiavit et breviter et plene tam instructa definitione; omnis, inquit, mulier[4]). Quid est omnis, nisi omnis generis, omnis ordinis, omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis aetatis? siquidem omne totum est et integrum et nulla sui parte defectum. Pars autem mulieris et virgo est. Aeque et de viro non velando: omnis[5]), inquit. Ecce

1) 1 Cor. 11, 15. 2) 1 Cor. 11, 2. 7. 3) Genes. 2, 23. 4) 1 Cor. 11, 5. 5) 1 Cor. 11, 4.

duo diversa nomina, vir et mulier, omnis uterque; duae leges obnoxiae invicem, hinc velandi, inde nudandi. Igitur si eo, quod dictum sit omnis vir, commune est nomen viri, etiam nondum viri, masculi investis; commune autem cum sit nomen secundum naturam, communis est et lex non velandi eius, qui inter viros virgo est, secundum disciplinam: cur non praeiudicatum sit, proinde et mulierem virginem omnem muliere nominata contineri consortio nominis, ut contineatur et communione legis? Si virgo mulier non est, nec vir investis est. Si non operitur virgo, quia mulier non sit, operiatur investis, quia vir non sit. Eiusdem virginitatis aequa sit venia. Sicut virgines non coguntur velari, ita pueri non iubeantur revelari. Cur ex parte definitionem apostoli agnoscimus absolutam circa omnem virum, nec retractamus, quare non et puerum nominarit, ex parte autem praevaricamur, aeque absoluta ea circa omnem mulierem? Si quis, inquit, contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia dei [1]). Ostendit contentionem aliquam de ista specie fuisse, ad quam exstinguendam toto compendio usus est, neque virginem nominans, ut ostenderet dubitandum de velanda non esse, et omnem nominans mulierem, cum nominasset virginem. Sic et ipsi Corinthii intellexerunt. Hodie denique virgines suas Corinthii velant; quid docuerint apostoli, qui didicerunt, approbant.

9. Videamus nunc, an sicut naturae et caussae argumenta virgini quoque competere monstravimus, ita etiam disciplinae ecclesiasticae praescripta de muliere in virginem spectent. Non permittitur mulieri in ecclesia loqui, sed nec docere [2]), nec tinguere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii sortem sibi vindicare. Quaeramus, an aliquid horum virgini liceat. Si virgini non licet, sed in omnibus eadem conditione subiicitur, et necessitas humilitatis cum muliere censetur; unde illi unum hoc licebit, quod omni feminae non licet? Quid praerogativae meretur adversus conditionem suam, si qua virgo est, et carnem suam sanctificare proposuit? Idcirco velaminis venia fit illi, ut in ecclesiam notabilis et insignis introeat, ut honorem sanctitatis in libertate capitis ostendat? Potuit

1) 1 Cor. 11, 16. 2) 1 Cor. 14, 34. 1 Tim. 2, 12.

dignius honorari aliqua praerogativa virilis aut gradus aut officii. Plane scio alicubi virginem in viduatu ab annis nondum viginti collocatam. Cui si quid refrigerii debuerat episcopus, aliter utique salvo respectu disciplinae praestare potuisset, ne tale nunc miraculum, ne dixerim monstrum, in ecclesia denotaretur, virgo vidua; hoc quidem portentuosior, quod nec qua vidua caput texit, utrumque se negans, et virginem, quae vidua deputetur, et viduam, quae virgo dicatur. Sed ea auctoritate illic sedet intecta, qua et virgo, ad quam sedem praeter annos sexaginta [1]) non tantum univirae, id est nuptae, aliquando eliguntur, sed et matres et quidem educatrices filiorum, scilicet ut experimentis omnium affectuum structae facile norint ceteras et consilio et solatio iuvare, et ut nihilominus ea decucurrerint, per quae femina probari potest. Adeo nihil virgini ad honorem de loco permissum est.

10. Sic nec de aliquibus insignibus. Ceterum satis inhumanum, si feminae quidem per omnia viris subditae honorigeram notam virginitatis suae praeferant, qua suspiciantur et circumspiciantur et magnificentur a fratribus; viri autem, tot virgines, tot spadones voluntarii, caeco bono suo incedant, nihil gestantes, quod et ipsos faceret illustres. Debebunt etiam et ipsi aliqua sibi insignia defendere, aut pennas Garamantum aut crobylos [2]) barbarorum, aut cicadas Atheniensium aut cirros Germanorum aut stigmata Britonum, aut ex diverso fiat, capite velati in ecclesia lateant. Certi sumus spiritum sanctum magis masculis tale aliquid subscribere potuisse, si feminis subscripsisset, cum praeter sexus auctoritatem, etiam ipsius continentiae nomine masculos potius honorari oportuisset. Quarum quanto sexus avidior et calidior in feminas, tanto continentia maioris ardoris laboratior ideoque dignior omni ostentatione, si ostentatio virginitatis est dignitas. Non enim et continentia virginitati antistat, sive viduorum, sive qui ex consensu contumeliam communem iam recusaverunt. Nam virginitas gratia constat, continentia vero virtute. Non concupiscendi, cui concupiscendo inoleveris, grande certamen

1) 1 Tim. 5, 9. 2) Rhenanus in ed. I. scrobulos; Gelenius: strobulos (στροβίλους); Salmasius et Rigalt. stropulos; ed. Franeker. et Priorius: crobylos (κροιβύλους).

est; cuius autem concupiscendi ignoraveris fructum, facile non concupisces, adversarium non habens, concupiscentiam fructus. Quomodo ergo non magis viris aliquid tale deus in honorem subscripsisset, vel quia familiariori, scilicet imagini suae, vel quia plus laboranti? Si autem nihil masculo, multo magis feminae.

11. Sed quod supra intermisimus ex parte subsecutae disputationis, ne cohaerentiam eius dispergeremus, nunc responso expungemus. Ubi enim gradum fiximus de apostoli absoluta definitione, omnem mulierem etiam omnis aetatis intelligendam [1]), responderi ex diverso habebat, ergo a nativitate et a primo nomine aetatis virginem operiri oportere. Non ita est autem, sed ex quo se intelligere coeperit et sensum naturae suae intrare et de virginis exire et pati novum illud, quod alterius aetatis est. Nam et principes generis Adam et Eva, quamdiu intellectu carebant, nudi agebant At ubi de arbore agnitionis gustaverunt, nihil primum senserunt, quam erubescendum. Itaque sui quique sexus intellectum tegmine notaverunt. Sed et propter angelos velanda est, sine dubio ab ea aetate le velaminis operabitur, a qua potuerunt filiae hominum concupiscentiam sui adducere et nuptias pati. Ex illo enim virgo desinit, ex quo potest non esse. Et ideo pene Israël illicitum est ad virum tradere, nisi post contestatam sanguine maturitatem; ita ante hunc indicem acerba res est. Igitur si tam diu virgo, quamdiu acerba est, desinit virginem, cum matura cognoscitur et ut non virgo iam legi applicatur, sicut et nuptiis. Et desponsatae quidem habent exemplum Rebeccae [2]), quae cum ad sponsum ignotum adhuc ignota perduceretur, simul ipsum cognovit esse, quem de longinquo prospexerat, non sustinuit dexterae collectationem nec osculi congressionem nec salutationis communicationem, sed confessa quod senserat, id est spiritu nuptam, negavit virginem, velata ibidem. O mulierem iam de Christi disciplina! Ostendit enim etiam nuptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum stuprum, nisi quod etiam Rebeccam quidam adhuc velant. De ceteris vero, id est quae desponsatae non sunt, viderit parentum procrastinatio ex angustiis vel scrupulositate descendens, viderit et ipsum

1) 1 Cor. 11, 5. 2) Genes. 24, 64 sq.

continentiae votum. Nihil pertinet ad aetatem sua spatia currentem suaque debita maturitati luentem. Alia in occulto mater, natura, et alius in latenti pater, tempus, filiam suam legibus suis maritarunt. Aspice nuptam iam illam tuam virginem, et animam exspectatione et carnem transfiguratione, cui tu secundum paras maritum. Iam et vox obsolefacta est, et membra completa sunt, et pudor ubique vestitur, et menses tributa dependunt[1]); ac tu mulierem negas, quam muliebria pati dicis? Si congressio viri mulierem facit, non tegantur, nisi post ipsam nuptiarum passionem. Atquin etiam apud ethnicos velatae ad virum ducuntur. Si autem ad desponsationem velantur, quia et corpore et spiritu masculo mixtae sunt per osculum et dexteras, per quae primum resignarunt pudorem spiritus, per commune conscientiae pignus, quo totam condixerunt confusionem: quanto magis tempus illas velabit, sine quo sponsari non possunt et quo urgente sine sponsalibus virgines desinunt esse? Tempus etiam ethnici observant, ut ex lege naturae iura sua aetatibus reddant. Nam feminas quidem a duodecim annis, masculum vero a duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis, non sponsalibus aut nuptiis decernentes. Mater familiae vocatur, licet virgo, et pater familiae, licet investis. A nobis nec naturalia observantur, quasi alius sit deus naturae, quam noster.

12. Agnosce et mulierem, agnosce et nuptam de testimoniis et corporis et spiritus, quae patitur et in conscientia et in carne. Hae sunt tabellae priores naturalium sponsalium et nuptiarum. Impone velamen extrinsecus habenti tegumen intrinsecus. Tegantur etiam superiora, cuius inferiora nuda non sunt. Vis scire, quae sit aetatis auctoritas? Propone utramque, immature compressam in habitu mulieris, et quae maturitate progressa in virginitate duret cum suo habitu; facilius illa mulier negabitur, quam ista virgo credetur. Tanta est adeo fides aetatis, ut nec habitu obstrui possit. Quid, quod etiam hae nostrae etiam habitu mutationem aetatis confitentur, simulque se mulieres intellexerunt, de virginibus educantur a capite quidem ipso deponentes quod fuerunt; vertunt capillum et acu lasciviore

1) Hanc Ciacconii coniecturam auctoritate confirmatam cod. Ursini probavit Rigalt.; vulgo defendunt.

comam sibi inserunt, crinibus a fronte divisis, apertam professae mulieritatem. Iam et consilium formae a speculo petunt, et faciem morosiorem lavacro macerant, forsitan et aliquo eam medicamine interpolant, pallium extrinsecus iactant, calceum stipant multiformem, plus instrumenti ad balneas deferunt. Quid singula persequar? Solae autem manifestae paraturae totam circumferunt mulieritatem. Sed virginari[1]) volunt sola capitis nuditate, uno habitu negantes, quod toto suggestu profitentur.

13. Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, ut et apud ethnicos caput velent; certe in ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra ecclesiam celant; timentes[2]) extraneos revereantur et fratres, aut constanter audeant et in vicis virgines videri, sicut audent in ecclesiis. Laudabo vigorem, si aliquid et apud ethnicos virginitatis nundinarint. Eadem natura foris, quae et intus, eadem institutio apud homines et apud dominum eadem libertate constat. Quo ergo foris quidem bonum suum abstrudunt, in ecclesia vero provulgant? Exposco rationem; utrumne ut fratribus suis placeant, an ut ipsi deo? si ut ipsi deo: tam idoneus est ad conspicienda, quae in occulto fiunt, quam iustus ad remuneranda, quae soli sibi fiunt. Denique praecipit, nihil debuccinemus eorum quae apud illum mercedem merebuntur, nec ea ab hominibus compensemus. Quod si unius victoriati vel quamcunque eleemosynae operationem sinistra conscia facere prohibemur[3]), quantum tenebrarum circumfundere debemus cum tantam oblationem deo offerimus ipsius corporis et ipsius spiritus nostri, cum illi ipsam naturam consecramus? Ergo quod non potest videri propter deum fieri, quia si fieri deus non vult, sequitur, ut hominum gratia fiat, utique primo illicitum, ut gloriae libidinosum. Gloria enim illicitum est eis, quorum probatio in omni humiliatione constat. Et si a deo confertur continentiae virtus, quid gloriaris, quasi non acceperis[4])? si vero non accepisti, quid habes, quod datum tibi non est? Hoc ipso autem consta a deo datam tibi non esse, quod illam non soli deo prae-

1) Rhenani ed. I. virginali, quod ab omn. editt. in virginari (παρθενεύεσθαι) mutatum est. 2) Editt. omnes: timent. 3) Matth. 6, 2 sqq. 4) 1 Cor. 4, 7.

stas. Videamus ergo, quod humanum est, an firmum sit et verum.

14. Referunt aliquando dictum a quadam[1]) cum primum quaestio ista tentata est: et quomodo ceteras sollicitabimus ad huiusmodi opus? Scilicet felices nos facient, si plures erunt, et non dei gratia vel merita eiusque. Virgines ecclesiam, an ecclesia virgines ornat deo sive commendat? Confessa[2]) est igitur gloriam esse in caussa. Porro ubi gloria, illic sollicitatio; ubi sollicitatio, illic coactio; ubi coactio, illic necessitas; ubi necessitas, illic infirmitas. Merito itaque, dum caput non tegunt, ut sollicitentur gloriae caussa, ventres tegere coguntur infirmitatis ruina. Aemulatio enim illas non religio producit. Aliquando et ipse deus venter earum, quia facile virgines fraternitas suscipit. Nec tantum autem ruunt, sed et funem longum delictorum sibi attrahunt. Prolatae enim in medium et publicato bono suo elatae et a fratribus omni honore et caritatis operatione cumulatae, dum non latent, ubi quid admissum est[3]), tantum dedecoris cogitant, quantum honoris habuerunt. Si intectum caput virginitati adscribitur, si qua virgo exciderit de gratia virginitatis, ne prodatur, intecto permanet capite, et tunc iam alieno ambulat habitu, id est quem sibi vindicat virginitas; permanet nihilominus in habitu vel tunc saltem alieno, ne scilicet mutatione prodatur; consciae muliebritatis iam indubitate[4]) audent nudo capite ad deum adire. Sed aemulator deus et dominus, qui dixit: nihil occultum quod non revelabitur[5]); plerasque etiam in conspectum deducit. Non enim confitebuntur, nisi ipsorum infantium suorum vagitibus proditae. Quantum autem plures, non etiam de pluribus sceleribus suspectas habebis? Dicam, licet nolim, difficile mulier semel fit, quae timet fieri[6]), quaeque iam facta, potest virginem mentiri sub deo. Quanta item circa uterum suum audebit, ne etiam mater detegatur? Scit deus, quot[7]) iam infantes et perfici

---

1) Wouweri MS. et Rigalt. quadam; ceteri: quodam. 2) Iidem: confessa; ceteri: confessus. 3) Latinius coni. dummodo lateat, ubi quid admissum est. 4) Rigalt.: consciae mulieritatis iam indubitatae. Rhen. ed. I.: conscientiae muliebritatis iam indubitate etc. 5) Matth. 10, 26. 6) Rigalt. quae non timet fieri. 7) Rhenanus quot pro quod supposuit.

et perduci ad partum integros duxerit, debellatos aliquamdiu a matribus. Facillime semper concipiunt et felicissime pariunt huiusmodi virgines, et quidem simillimos patribus. Haec admittit flagitia coacta et invita[1]) virginitas. Ipsa concupiscentia non latendi non est pudica; patitur aliquid, quod virginis non sit, studium placendi, utique et viris. Quantum velis, bona mente conetur, necesse est publicatione sui periclitetur, dum percutitur oculis incertis et multis, dum digitis demonstrantium titillatur, dum nimium amatur, dum inter amplexus et oscula assidua concalescit. Sic frons duratur, sic pudor teritur, sic solvitur, sic discitur aliter iam placere desiderare.

15. Sed enim vera et tota et pura virginitas nihil magis timet, quam semetipsam; etiam feminarum oculos pati non vult, alios ipsa oculos habet; confugit ad velamen capitis quasi ad galeam, quasi ad clypeum, qui bonum suum protegat adversus ictus tentationum, adversus iacula scandalorum, adversus suspiciones et susurros et aemulationem ipsum quoque livorem. Nam est aliquid etiam apud ethnicos metuendum, quod fascinum vocant, infeliciorem laudi et gloriae enormioris eventum. Hoc nos interdum diabolo interpretamur; ipsius est enim boni odium; interdum deo deputamus. Illius est enim superbiae iudicium, extollenti humiles et deprimentis elatos[2]). Timebit itaque virgo sanctior, vel in nomine fascini, hinc adversarium, inde deum illius lividum ingenium, huius censorium lumen; et gaudebit, sibi soli et deo nota, sed etsi cui innotuerit, sapit, s tentationibus gradum obstruxerit[3]). Quis enim audebi oculis suis premere faciem clausam, faciem non sentientem faciem, ut dixerim, tristem? Quicunque malus cogitatu ipsa severitate frangetur. Iam se etiam mulierem negat quae virginem celat.

16. In his consistit defensio nostrae opinionis secundum scripturam, secundum naturam, secundum disciplinam Scriptura legem condit, natura contestatur, disciplina exigit. Cui ex his consuetudo opinionis prodest, vel qui diversae sententiae color est? Dei est scriptura, dei est na

---

2) Rhen. ed. I. et cod. Divionensis: invitata. 2) Ps. 147, 6. Luc. 1, 52. 3) Ita emend. Latinius, Rigalt., Fr. Iunius; cf. Apolog. 27; alii obtraxerit.

tura, dei est disciplina; quicquid contrarium est istis, dei non est. Si scriptura incerta est, natura manifesta est. Et de eius testimonio scriptura incerta non potest esse; si de natura dubitatur, disciplina quid magis deo ratum sit ostendit. Nihil est illi carius humilitate, nihil acceptius modestia, nihil operosius[1]) gloria et studio hominibus placendi. Illud itaque sit tibi et scriptura et natura et disciplina, quod ratum deo inveneris, sicut iuberis omnia examinare et meliora quaeque sectari[2]). Superest etiam, ut ad ipsas convertamur, quo libentius ista suscipiant. Oro te, sive mater, sive soror, sive filia, virgo, secundum annorum nomina dixerim, vela caput; si mater, propter filios: si soror, propter fratres; si filia, propter patres; omnes in te aetates periclitantur. Indue armaturam pudoris, circumduc vallum verecundiae, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos. Adimple habitum mulieris, ut statum virginis serves; mentire aliquid ex his, quae intus sunt, ut soli deo exhibeas veritatem, quamquam non mentiris nuptam. Nupsisti enim Christo, illi tradidisti carnem tuam, illi sponsasti maturitatem tuam. Incede secundum sponsi tui voluntatem. Christus est, qui et alienas sponsas et maritas velari iubet, utique multo magis suas.

17. Sed et vos admonemus, alterius pudicitiae mulieres, quae in nuptias incidistis, ne sic a disciplina velaminis exolescatis, ne quidem in momento horae, ut, quia reiicere illam non potestis, alio modo destruatis, neque tectae neque nudae incedentes. Mitris enim et lanis quaedam non velant caput, sed colligant, a fronte quidem protectae, qua proprie autem caput est, nudae. Aliae modice linteolis, credo ne caput premant, nec ad aures usque demissis, cerebro tenus operiuntur. Misereor, si tam infirmo auditu sunt, ut per tegmen audire non possint. Sciant, quia totum caput mulier est. Limites et fines eius eo usque porriguntur, unde incipit vestis; quantum resoluti crines occupare possunt, tanta est velaminis regio, ut cervices quoque ambiantur. Ipsae enim sunt, quas subiectas esse oportet, propter quas potestas supra caput haberi debet[3]); velamen

---

1) Rhenanus in ed. I. operosius, quod mutavit in perosius, eique assensi sunt Rigaltius et Pamelius. 2) 1 Thess. 5, 21. 3) 1 Cor. 11, 10.

iugum illarum est. Iudicabunt vos[1]) Arabiae feminae ethnicae, quae non caput, sed faciem quoque ita totam tegunt, ut uno oculo liberato contentae sint dimidiam frui lucem, quam totam faciem prostituere. Mavult femina videre quam videri. Quas propterea infelicissimas ait Romana quaedam regina, quod adamare magis quam adamari possint; cum sint vel ex alterius infelicitatis[2]) et quidem frequentioris immunitate felices, quia facilius adamari quam adamare feminae possint. Et ethnicae quidem disciplinae meracior et, ut ita dixerim, barbarior modestia. Nobis dominus etiam revelationibus velaminis spatia metatus est. Nam cuidam sorori nostrae angelus in somnis cervices, quasi applauderet, verberans: elegantes, inquit, cervices et merito nudae; bonum est, usque ad lumbos a capite veleris, ne et tibi ista cervicum libertas non prosit; et utique quod uni dixeris, omnibus dixeris. Quantam autem castigationem merebuntur etiam illae, quae inter psalmos vel in quacunque de[illegible] mentione retectae perseverant? meritone etiam quae in oratione ipsa facillime fimbriam aut villum aut quodlibet filum [illegible] cerebro superponunt et tectas se opinantur? Tanti capu[illegible] suum mentiuntur[3]). Aliae, quibus plane maior est palma[4] [illegible] omni fimbria et filo, non minus capite suo abutuntur, u[illegible] bestia quaedam magis quam avis, licet pennata, brevi capite, protracta cervice, cetera altegradia. Hanc aiunt, cum [illegible] delitescendum habet, caput solum plane totum in condensum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum[illegible] in capite secura est, nuda, qua maior est, capitur tota, cum [illegible] capite. Tales erunt et istae, minus quam utile est, tectae. Oportet ergo omni tempore et omni loco memores legis incedere, paratas et instructas ad omnem dei mentionem, qui si fuerit in pectore, cognoscetur et in capite feminarum. Haec cum bona pace legentibus, utilitatem[5]) consuetudini praeponentibus, pax et gratia a domino nostro Iesu redundet, [cum Septimio Tertulliano, cuius hoc opusculum est][6]).

---

1) Rhen. ed. I. nos. 2) Rhen. ed. I. felicitatis. 3) Sic Rhen. ed. I.; alii metiuntur. 4) Rhen. coni. palla. 5) Latin. et Rig. coni. veritatem. 6) Vv. uncinis inclusa a librario quodam addita esse suspicatur Semlerus, et recte quidem.

DE PALLIO.

1. Principes semper Africae, viri Carthaginienses, vetustate nobiles, novitate felices, gaudeo vos tam prosperos temporum, cum ita vacat ac iuvat, habitus denotare. Pacis haec et annonae[1]) otia; ab imperio et a coelo bene est. Tamen et vobis habitus aliter olim; tunicae fuere, et quidem in fama de subteminis studio et luminis concilio[2]) et mensurae temperamento, quod neque trans crura prodigae nec intra genua inverecundae, nec brachiis parae[3]), nec manibus arctae, sed nec cingulo sinus dividente expeditae[4]), quadrata iustitia beatae in viris stabant. Pallii[5]) extrinsecus habitus, et ipse quadrangulus, ab utroque laterum regestus et cervicibus circumstrictus, in fibulae morsu humeris acquiescebat. Instar eius hodie Aesculapio iam vestro sacerdotium est. Sic et in proximo soror civitas vestiebat et, sicubi alibi in Africa, Tyros. At cum secularium sortium variavit urna et Romanis deus maluit, soror quidem civitas suopte arbitrio mutare properavit, ut appulsum Scipionem ante iam de habitu salutaret, Romanum praecoqua[6]). Vobis vero post iniuriae beneficium, ut senium, non fastigium[7]) exemtis, post Gracchi obscoena omina et Lepidi violenta ludibria, post trinas Pompeii aras et longas Caesaris moras, ubi moenia Statilius Taurus imposuit, sollemnia Sentius Saturninus enarravit, cum concordia iuvat, toga oblata est. Pro! quantum circummeavit, a Pelasgis ad Lydos, a Lydis ad Romanos, ut ab humeris

1) Salmasius: et annona et otia. 2) Sic emendavit Salm. assententibus Rig. et Semlero; ceteri: consilio. 3) Rhen.: pare; Salm. parae, a quo adiectivo statuit ortum esse adverb. parum, ut a nimio nimium. 4) Rhen.: nec cingulo sinus dividente expedita, Salm. nec cingulo sinus expeditum etc. Rig. et Sem.: expetitum. 5) Codd. mss. Pallii, Salmas. Pallium. 6) Rhen.: salutaret, Romana (in ed. I. Romanum) praecoqua. Salm.: salutasset, Romanum praecoqua. 7) Rhen.: fastidium, Fr. Iunius e cod. Vat. fastigium, quod recepit Salmasius.

sublimioris populi Carthaginienses complecteretur. Exinde tunicam longiorem cinctu arbitrante suspenditis, et pallii iam teretis redundantiam tabulata congregatione fulcitis, et si quid praeterea conditio vel dignitas vel temporalitas vestit, pallium tamen generaliter vestrum immemores etiam denotatis. Equidem haud miror prae documento superiore. Nam et arietem (non quem Laberius reciprocicornem et lanicutem et testitrahum[1]), sed trabes machina est, quae muros frangere militat) nemini unquam adhuc libratum, illa dicitur Carthago, studiis asperrima belli[2]), prima omnium armasse in oscillum penduli impetus, commentata vim tormenti de bile pecoris caput[3]) vindicantis. Cum tamen ultimarent tempora patriae et aries iam Romanus in muro quondam suos auderet[4]), stupuere illico Carthaginienses u[illegible] novum extraneum ingenium:

Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas[5])!

Sic denique nec pallium agnoscitur.

2. Sit nunc aliunde res, ne Poenicum inter Romanos aut erubescat aut doleat; certe habitum vertere naturae e totius sollemne munus est. Fungitur et ipse[6]) mundus interim iste quem incumbimus. Viderit Anaximander, si pluures putat; viderit, si quis uspiam alius ad Meropas, ut Silenus, penes aures Midae blatit, aptas sane grandioribus fabulis. Sed et si quem Plato aestimat, cuius imago hic sit; etiam ille habeat necesse est proinde mutare. Quippe si mundus, ex diversis substantiis officiisque constabit, ad formam eius quod mundus hic est; neque enim mundus, si non ut mundus proinde. Diversa in unum ex demutatione diversa sunt. Denique diversitatis discordiam vices foederant. Ita mutando erit mundus omnis, qui ex diversitatibus corporatus et vicibus temperatus. Nostra certe metatio, quod clausis vel in totum Homericis oculis liquet, totum versiforme est: dies et nox invicem vertunt; sol stationibus annuis, luna modulationibus menstruis variat; siderum

1) Salm.: reciprocicornem, lanicutem, testitrahum, ut Laberii versus restitueretur in integrum. 2) Virg. Aen. 1, 14. 3) Seml.: debile pecoris caput vind., sed rectius cum edd. ceteris Salmasius: de bile. Ed. Fran. de bile p. capite vim. 4) Rhen.: ultimarent — auderet; Salm. et Semler: ultimant audet. 5) Virg. Aen. 3, 415. 6) Salm. correxit: et ipso.

distincta confusio interdum deiicit quid, interdum resuscitat; coeli ambitus nunc sub divo splendidus, nunc nubilo sordidus; aut imbres ruunt, et si qua missilia cum imbribus, dehinc substillum, et denuo sudum. Sic et mari fides infamis, dum et flabris aeque mutantibus, de tranquillo probum, de flustris temperatum, et extemplo de decumanis inquietat. Sic et terram si recenseas, temporatim vestiri amantem, prope sis eandem negare, memor viridem, cum conspicis flavam, mox visurus et canam. Ceteri quoque eius ornatus quid non aliud ex alio mutant, et montium scapulae decurrendo, et fontium venae cavillando, et fluminum viae obhumando [1])? Mutavit et totus orbis aliquando, aquis omnibus obsitus; adhuc maris conchae et buccinae peregrinantur in montibus, cupientes Platoni probare etiam ardua fluitasse. Sed et enatando rursus in forma: mutavit rursus orbis, alius idem [2]). Mutat et nunc localiter habitus, cum situs laeditur: cum inter insulas nulla iam Delos, arenae Samos (et Sibylla non mendax,) aeon in Atlantico Libyam aut Asiam adaequans quaeritur nunc, Italiae [3]) quondam latus, Hadria Tyrrhenoque quassantibus medio tenus interceptum, reliquias Siciliam facit, cum tota illa plaga discidii, contentiosos aequorum coitus angustiis retorquens, novum vitium maris induit, non exspuentis naufragia, sed devorantis. Patitur et continens de coelo aut de suo. Aspice ad Palaestinam, qua Iordanes amnis finium arbiter: vastitas ingens, et orba regio, et frustra ager est; at urbes retro, et populi frequentes, et solus audiebat: Dehinc ut deus censor est, impietas ignium meruit imbres: hactenus Sodoma, et nulla Gomorra, et cinis omnia, et propinquitas maris iuxta

---

1) Salm.: ornatus, si quid, non — obhumando? Rhen.: ornatus quid non — scopulae — venae ebullando — viae obumbrando? 2) Ita h. l. emendavit Salmasius. In ed. Rhen.: Sed et enatando rursus infirma (al. infima) mutavit, rursus orbis alius, idem mutat etc. Scribendum fortasse: Sed — in formam mutavit, rursus orbis alius. Idem mutat etc. 3) Restituimus huius loci scripturam, quam reperit in suo cod. probavitque Rhenanus. Salmasius: harenae Samos, et Sibylla non mendax: cum in Athlantico quaeritur: cum Italiae — facit: cum tota — novum vitii mari imbuit, non exspuentis etc. Ultima haec vv. in ed. Rhenani ita leguntur: nomen vitii mari induit etc. Rigaltius, ut ubique, ita et hoc in loco Salmasii vestigiis institit.

cum solo mortem vivit[1]). Ex huiuscemodi nubilo et Tuscia Vulsinios [pristinos] deusta, quo magis de montibus suis Campania speret, erepta Pompeios. Sed absit. Utinam et Asia secura iam sit de soli ingluvie! utinam et Africa semel voraginem paverit, unicis castris fraudatis expiata! Multa et alia huiusmodi detrimenta habitum orbis mutavere situsque movere. Bellis quoque plurimum licuit. Sed piget tristia[2]) non minus quam regnorum vices recensere, quotiens et ista mutaverint iam inde a Nino Beli progenie. Si tamen Ninus regnavit primus, ut autumat superiorum profanitas (ferme apud vos ultra stilus non solet), ab Assyriis [si] forte aevi historiae patescunt; qui vero divinas lectitamus, ab ipsius mundi natalibus compotes sumus. Sed laeta iam malo, quippe et laeta mutant. Denique si quid mare diluit, coelum deussit, terra subduxit, gladius detotondit, alias versura compensati redit. Nam et primitus maiorem ambitum terra cassa et vacans hominum, et sicubi aliqua gens occuparat, sibimet soli erat. Itaque colere omnia sibi, domum intelligens alibi stipantem copiam alibi deserentem, runcare atque ruscare instituit[3]), ut inde velut ex surculis et propaginibus populi de populis, urbes de urbibus per ubique orbis pangerentur. Transvolavere redundantium gentium examina: Scythae exuberant Persas, Phoenices in Africam eructant, Romanos Phryges pariunt, Chaldaeum semen in Aegyptum educatur, dehinc, cum inde transducitur, Iudaea gens est. Sic et Herculea posteritas a Temeno pariter Peloponnesum occupando producuntur[4]); sic et Iones Nelei comites Asiam novis urbibus instruunt; sic et Corinthii cum Archia muniunt Syracusas. Sed va-

1) Rhen.: mortem bibit, Rig.: mortem vivit, Salm. qui in cod. suo leg. mortum ibit, scripsit: mortuum ivit. Fortasse: mortua ibi; cf. carminis in Sodomam v. 138: nec mare vivit ibi. 2) Salm.: Bellis q. p. licuisse et tristitia perget n. m. q. r. v. recensere. Quoties et ista mutaverunt iam i. a N. B. progenie? si tamen Ninus regnare primus — solet. Ab Assyriis etc. 3) Salmasius cod. sui auctoritate, qui sic legit: Itaque colere omnia, si domum intelligis — runcare atque ruspare instituit, h. l. ita correxit: l. c. omnia (si demum intelligis — deserentem) runcare atque rustare instituit. Rhenanus: Itaque cogitans omnia sibi domum intelligens — ruspare instituit. 4) Rhen.: posteritas, qui (in ed. l. quae) Temeno — producunt. Salmasius: posteritas Temeno — producunt.

num iam antiquitas, quando curricula nostra coram. Quantum reformavit orbis seculum istud? quantum urbium aut produxit, aut auxit, aut reddidit praesentis imperii triplex virtus! Deo tot Augustis in unum favente, quot census transscripti? quot populi repugnati[1])? quot ordines illustrati? quot barbari exclusi? Revera orbis cultissimum huius imperii rus est, eradicato omni aconito hostilitatis, et cacto et rubo subdolae familiaritatis, consitum et amoenum[2]) super Alcinoi pometum et Midae rosetum. Laudans igitur orbem mutantem, quid denotas hominem?

3. Mutant et bestiae pro veste formam; quamquam et pavo pluma vestis, et quidem de cataclitis[3]), imo omni conchylio pressior, qua colla florent, et omni patagio inauratior, qua terga fulgent, et omni syrmate solutior, qua caudae iacent, multicolor et discolor et versicolor, nunquam ipsa, semper alia, etsi semper ipsa, quando alia, totiens denique mutanda, quotiens movenda. Nominandus est et serpens, licet pone pavum; nam et iste quod sortitus est convertit, corium et aevum. Siquidem ut senium persensit, in angustias se[4]) stipat, pariterque specum ingrediens et cutem egrediens, ab ipso statim limine erasus, exuviis ibidem relictis novus se explicat; cum squamis et anni recusantur[5]). Hyaena, si observes, sexus annalis est, marem et feminam alternat. Taceo cervum quod et ipse aetatis suae arbiter, serpente pastus, veneno languescit in iuventutem. Est et quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera[6]). Testudinem Pacuvianam putas? Non est; capit et alia bestiola versiculum, de mediocribus oppido, sed nomen grande: chamaeleontem qui audieris, haud ante gnarus, iam timebis aliquid amplius cum leone. At cum offenderis apud vineam ferme sub pampino totum, ridebis illico audaciam et Graeci iam[7]) nominis: quippe nec succus est corpori,

---

1) Salmasius, in cuius cod. legitur repugnati, correxit: repurgati. 2) Salm.: concultus et amoenus, quum in suo cod. invenerit consultus et amoenus. 3) Al. cataclistis. 4) Ed. Fran. in angusta se stipat; al. in angustias stipat. Sed voc. se retinendum est, et in sequ. scribendum: novas se explicat. 5) Codd. recusantur; al. recursantur, al. recurantur. 6) Cic de divin. II, 64. 7) Rhen.: et Graeci iam; ed. Franeker. et Semler.: et Graeciam, Latinus coni. audaciam egregiam, Salm.: audaciam e Graecia nominis.

qui in minutioribus multo liquet[1]). Chamaeleon, pellicula, vivit: capitulum statim a dorso; nam deficit cervix; itaque durum reflecti, sed circumspectu emissitii ocelli, imo luminis puncta vertiginant; hebes, fessus, vix se a terra suspendit; molitur incessum stupens et promovet, gradum magis demonstrat quam explicat, iciunus scilicet semper et indefectus, oscitans vescitur, follicans ruminat, de vento cibus. Tamen et chamaeleon mutare totus, nec alius, valet. Nam cum illi coloris proprietas una sit, ut quid accessit, inde suffunditur: hoc soli chamaeleonti datum, quod vulgo dictum est, de corio suo ludere. Multa dicendum fuit, ut ad hominem praestructim perveniretur. Hunc quoquo primordio accipitis, nudus certe et investis figulo suo constitit; post demum sapientiam, haud dum licitum, praereptam potitur. Ibidem quod in novo corpore indebitum adhuc pudori erat, protegere festinans, ficulneis foliis interim circumdat. Dehinc, cum de originis loco exterminat (quippe deliquerat), pellitus orbi, ut metallo, datur. Sed arcana ista, nec omnium nosse. Cedo iam de vestro, quod Aegyptii narrant, et Alexander digerit et mater[2]) legit ea tempestate Osiridis, qua ad illum ex Libya Ammon facit ovium dives. Denique cum ipsis Mercurium autumant, forte palpati arietis mollitie delectatum, deglubasse[3]) oviculam, dumque pertentat et, quod facilitas materiae suadebat, tractu prosequente filum eliquat, in restis pristinae modum, quam philyrae tenus iunxerat, texuisse[4]). Sed vos omnem lanicii dispensationem structuramque telarum Minervae maluistis, cum penes Arachnen diligentior officina. Exinde materia: nec de ovibus dico Milesiis et Selgicis et Altinis, aut quis Tarentum vel Baetica cluet natura colorante; sed quoniam et arbusta vestiunt, et lini herbida post virorem lavacro nivescunt: nec fuit satis tunicam pangere et serere, ni etiam piscari vestitum contigisset. Nam et de mari vellera, quo muscosae lanositatis plautiores[5]) conchae co-

1) Salm.: corpori, et quod m. m. licet, chamaeleon, si pellicula vivit. Rig. et Seml.: quo m. m. liquet. Rhen.: qui m. m. licet. 2) Al. Afer — Ammon vasit ovium dives. 3) Salm. et Seml.: diglubasse, alii aliter. 4) Edd. vett.: in vestis pristinae modum, quam philyra tenui vinxerat, texuisse. Salm.: in restis pristini modum, quem philyrae tenus [i. e. τὸ τένος] iunxerat, exisse. 5) Al. quae — lautiores.

mant. Prorsus haud latet, bombycem [vermiculi genus est] quae per aërem liquando araneorum horoscopis idonius sedes tendit, dehinc devorat, mox alvo reddere, proinde si necaveris, animata iam stamina volves[1]). Tantam igitur paraturam materiarum ingenia quoque vestificinae prosecuta: primum tegendo homini, qua necessitas praecessit, dehinc et ornando imo et inflando, qua ambitio successit, varias indumentorum formas promulgavere. Quarum pars gentilitus inhabitantur, ceteris incommunes, pars vero passivitus omnibus utiles, ut hoc pallium, etsi Graecum magis, sed lingua iam penes Latium est: cum voce vestis instravit. Atque adeo ipse, qui Graecos praeter urbem censebat, literas eorum vocemque senex iam eruditus, idem Cato iuridicinae suae in tempore humerum exsertus, haud minus palliato habitu Graecis favit.

4. Quid nunc? si est Romanitas omni salus nec honestis tamen modis ad Graios estis[2])? Aut, ni ita est, unde gentium in provinciis melius exercitis, quas natura agro potius eluctando commodavit, studia palaestrae male senescentia et incassum laborantia, et lutea unctio et pulverea volutatio, et arida saginatio? unde apud aliquos Numidas, etiam equis caesariatos, iuxta cutem tonsor, et cultri vertex solus immunis? unde apud hirtos et hirsutos tam rapax a culo[3]) resina, tàm furax e mento volsella? Prodigium est, haec sine pallio fieri; illius est haec tota res Asiae. Quid tibi, Libya et Europa, cum xysticis[4]) munditiis, quas vestire non nosti? Revera enim quale est graecatim depilari magis quam amiciri? habitum transferre ita demum culpae prope[5]) est, si non consuetudo, sed natura

1) Ita locum hunc corruptissimum emendavit Salmasius; legebatur olim: quae per aërem aliquando araneorum more scopis idonius distendit (al. se distendit), dehinc devorat, mox aeque reddere, proinde si necaveris, animata iam stamine alvo (al. volves). Alteram tamen partem periodi Salm. maluit mutare in haec verba: mox vacuo (in cod. a quo) reddere: proinde si necaveris nematam iam, stamen evolves. 2) Edd. ante Salmasium: Quid nunc, si est Romanitas omnis alia, nec vestis tamen? admodum Graeci estis. At non ita est. Unde etc. 3) Codd. et edd. vett.: a talo resina; Salm.: a culo res.; ceteri: ab ala res. 4) Ed. Rhen. I.: rusticis, Salm. xusticis, al. exoticis. 5) Cod. Salm.: culae prope est, quod alii ita correxerunt, ut scriberent: cultus probrum est.

mutetur; sat refert inter honorem temporis et religionem; det[1]) consuetudo fidem tempori, natura deo. Naturam itaque concussit Larissaeus heros in virginem mutando ille ferarum medullis educatus (unde et nominis concilium, quandoquidem labiis vacuerat ab uberum gustu), ille apud rupicem et silvicolam, monstrum eruditorem scrupea schola eruditus. Feras, si in puero matris sollicitudinem patiens; certe iam ut striculus[2]), certe iam virum alicui clanculus functus, adhuc sustinet stolam fundere, comam struere, cutem fingere, speculum consulere, collum demulcere, aurem quoque foratu effeminatus, quod illi apud Sigeum strongyla[3]) servat. Plane postea miles est; necessitas enim reddidit sexum; de praelio sonuerat, nec arma longe. Ipsum, inquit[4]), ferrum virum attrahit. Ceterum si post incentivum quoque puellam perseverasset, potuit et nubere. Ecce itaque mutatio; monstrum equidem geminum, de viro femina, mox de femina vir, quando neque veritas negari debuisset neque fallacia confiteri. Uterque habitus mutandi malus, alter adversus naturam, alter contra salutem. Turpius adhuc libido virum cultu transfiguravit, quam aliqua materna formido; tametsi adoratur a vobis, qui potius erubescendus est, scytalosagittipelliger ille, qui totam epitheti sui sortem cum muliebri cultu compensavit. Tantum Lydiae clanculariae licuit, ut Hercules in Omphale, et Omphale in Hercule prostitueretur. Ubi Diomedes et cruenda praesepia? ubi Busiris et bustuaria altaria? ubi Geryon ter unus? Cerebris adhuc eorum clava foetere malebat, cum unguentis offunderetur. Vetus iam Hydrae Centaurorumque sanguis in sagittis pumice speculi excludebatur, insultante luxuria, ut post monstra transfixa coronam forsitan suerent. Ne sobriae mulieris quidem aut viraginis alicuius scapulae sub exuvias bestiae tantae introire potuissent, nisi diu mollitas et evigoratas et exodoratas[5]), quod apud Omphalen balsamo aut telino spero factum. Credo et iubas pectinem

---

1) Edd. omnes religionem dei; consuetudo etc. Salm. religionem; det etc. Iunius: rel. dei; debet consuet. etc. 2) Al. ustriculas; Codd. vstriculus vel vistriculus; Salm. hystriculus; Iunius: ut striculus. 3) Al. statua; cod. Salmasii: strogyla. 4) Homerus in Od. 16, 294. 5) Codd. exodoratas; Salm.: exeduratas.

passas; ne cervicem enervem inureret sciria[1]) leonina, hiatus crinibus infarsus, genuini inter antias adumbrati. Tota oris contumelia mugiret, si posset; Nemaea certe, si quis loci Genius, ingemebat; tunc enim se circumspexit leonem perdidisse. Qualis ille Hercules in serico Omphales fuerit, iam Omphale in Herculis scorto designata descripsit. Sed et qui ante Tyrinthium accesserat, pugil Cleomachus, post Olympiae cum incredibili mutatu de masculo fluxisset, inter cutem caesus et ultra, inter fullones iam Novianos coronandus, meritoque mimographo Lentulo in Catinensibus commemoratus; utique sicut vestigia caestuum viriis[2]) occupavit, ita et endromidis solocem aliqua multicia synthesi extrusit. Physconem et Sardanapalum tacendum est, qui nisi insignes libidinum, alias reges nemo nosset. Tacendum autem, ne quid et illi de Caesaribus quibusdam vestris obmussitent pariter propudiosis, ne caninae[3]) forte constantiae mandatum sit, impuriorem Physcone et molliorem Sardanapalo Caesarem designare, et quidem Subneronem[4]). Nec tepidior vis vanae quoque gloriae mutandis induviis etiam viro salvo. Calor est omnis affectus; verum cum in affectationem flabellatur, iam de incendio gloriae ardor est. Habes igitur ex isto fomite aestuantem magnum regem, sola gloria minorem; vicerat Medicam gentem, et victus est Medica veste; triumphalem cataphracten amolitus, in captiva sarabara decessit; pectus squamarum signaculis disculptum, textu pellucido tegendo nudavit, et anhelum adhuc ab opere belli, ut mollius, ventilante serico exstinxit. Non erat satis animi tumens Macedo, ni illum etiam vestis inflatior delectasset[5]); nisi quod et philosophi, puto, ipsi aliquid eiusmodi affectant. Audio enim et in purpura philosophatum. Si philosophus in purpura, cur non et in baxa? Tyrium calciari, nisi auro, minime graecatur[6]). Dicet: atquin alius et sericatus et crepidam aeratus incessit: digne quidem, ut bacchantibus indumentis aliquid subtinni-

1) Rhen. ed. I. et cod. Salm.: sciria (i. e. σκιρρία); al. stiria. 2) Rhen.: vestigia caestuum viria occupavit — extrusit. Ed. Fran.: fastigia caestuum viriosa occ. — extruxit. In codd. pro viria leg. virus, quod Salm. mutavit in viriis. 3) Al. nec magnae. 4) Al. sub Nerone. 5) Salm. coni. deiectasset. 6) Al. in baxa Tyria calciare, nisi aurum Graecatos decet. Atquin etc.

ret, cymbalo incessit. Quod si iam tunc locorum Diogenes de dolio latraret, non coenulentis pedibus, ut tori Platonici sciunt, sed omnino totum Empedoclem in adyta Cloacinarum detulisset, ut, qui se coelitem delirarat, sorores prius suas, dehinc homines deus[1]) salutaret. Tales igitur habitus qui de natura et modestia transferunt, et acie figere et digito destinare et nutu tradere merito sit. Prorsus si quis Menandrico fluxu delicatam vestem humi protrahat, audiat penes se et comicus, Qualem demens iste chlamydem disperdit? Enimvero iam dudum censoriae intentionis episcynio disperso, quantum denotatui passivitas offert libertinos in equestribus, subverbustos in liberalibus, deditities in ingenuis, rupices in urbanis, scurras in forensibus, paganos in militaribus: vespillo, leno, lanista tecum vestiuntur. Converte et ad feminas. Habes spectare, quod Caecina Severus graviter senatui impressit, matronas sine stola in publico[2]); denique Lentuli auguris consultis, quae ita se exauctorasset, pro stupro erat poena: quoniam quidem indices custodesque dignitatis habitus, ut lenocinii factitandi impedimenta, sedulo quaedam desuefecerant. At nunc semetipsas lenocinando, quo planius adeantur, et stolam et supparum et crepidulum et caliendrum, ipsas quoque in lecticas et sellas queis in publico quoque domestice ac secrete habebantur, eieravere. Sed alius exstinguit sua lumina, alius non sua accendit. Adspice lupas, popularium libidinum nundinas, ipsas quoque frictrices. Et, si praestat oculos abducere ab eiusmodi propudiis occisae in publico castitatis, adspice tamen vel sublimis, iam matronas videbis. Et cum latrinarum antistes sericum ventilat, et immundiorem loco cervicem monilibus consolatur, et armillas, quas ex virorum fortium donis ipsae quoque matronae temere usurpassent, omnium pudendorum conscias manus inserit, impuro cruri purum aut mulleolum inducit calceum. Cur istos non spectas, vel illos item habitus, qui novitati suae stare religionem mentiuntur? cum ob cultum omnia candidatum et ob notam vittae et privilegium galeri Cereri initiantur; cum ob diversam affectionem tenebricae vestis et tetrici super caput velleris in Bellonae mentes[3]) fugan-

1) Al.: deas. 3) Cf. Taciti Annal. III, 33. 3) Salm.: mentis, al. montes.

tur; cum latioris purpurae ambitio et galatici ruboris superiectio Saturnum commendat; cum ipsum hoc pallium morosius ordinatum et crepidae graecatim [1]) Aesculapio adulantur. Quanto tunc magis arguas illud, et urgeas oculis, etsi iam simplicis et inaffectatae, tamen superstitionis reum? Enimvero cum hanc primum sapientiam vestit, quae vanissimis superstitionibus renuit, tunc certissime pallium super omnes exuvias et peplos augusta vestis, superque omnes apices et tutulos [2]) sacerdos suggestus. Deduc oculos, suadeo, reverere habitum, unius interim erroris tui renuntiatorem.

5. Tamen, inquis, ita a toga ad pallium? Quid enim, si a diademate et a sceptro? An aliter mutavit Anacharsis, cum regno Scythiae philosophiam praevertit? Nulla in melius transgressus [3]) sint signa; est habitus iste quod faciat. Prius etiam ad simplicem specta telam [4]) eius; nullo taedio constat. Adeo nec artificem necesse est, qui pridie rugas ab exordio formet, et inde deducat in tilias [5]), totumque contracti umbonis figmentum custodibus forcipibus assignet; dehinc diluculo tunica prius cingulo correpta, quam praestabat moderatiorem texuisse, recognito rursus umbone et si quid exorbitavit reformato, partem quidem de laevo promittat, ambitum vero eius, ex quo sinus nascitur, iam deficientibus tabulis, retrahat a scapulis, et exclusa dextera in laevam adhuc congerat cum alio pari tabulato in terga devoto, atque ita hominem sarcina vestiat. Conscientiam denique tuam perrogabo, quid te prius in toga sentias indutum, anne onustum? habere vestem, an baiulare? Si negabis, domum consequar, videbo, quid statim a limine properes: nullius profecto alterius indumenti expositio, quam togae gratulatur. Calceos nihil dicimus, proprium togae tormentum, immundissimam pedum tutelam, verum et falsam, quem enim non expediat in algore et ardore rigere nudipedem, quam in calceo uncipedem [6])? Ma-

---

1) Salm.: graecatum; al. graecatae graecatim; al. cretatae graecatim. 2) Salm. et Rig.: tutulos, al. titulos. 3) Salm.: transgressi (i. e. hominis). 4) Rhen. in cd. I.: captat telam; Salm. quod in cod. suo reperit: captatelam; ceteri: spectatelam vel specta telam. 5) Salm. coni. talias; al. tabulas; C. A. Böttiger: tilias. 6) Codd. mss.: hunc pedem; Salm.: vincipedem; Rhen. et Gel.: unguipedem al. uncipedem.

gnum incessui munimentum sutrinae Venetiae prospexere, perones effeminatos. At enim pallio nihil expeditius, etiamsi duplex, quod Cratetis; mora nusquam vestiendo cum ponitur[1]); quippe tota molitio eius operire est solutim. Id ex uno circumiectu licet, equidem nusquam inhumano; ita omnia hominis simul contegit. Humerum velans exponit vel includit, ceteroquin humerum adhaeret, nihil circumfulcit, nihil circumstringit, nihil de tabularum fide laborat, facile sese regit, facile reficit; etiam cum exponitur, nulli cruci[2]) in posterum demandatur. Si quid interulae subtus est, vacat zonae tormentum; si quid calceatus inducitur mundissimum opus est, aut pedes nudi magis, certe viriles magis, quam in calceis. Haec pro pallio interim, quantum nomine comitiasti[3]). Iam vero et de negotio provocas! Ego, inquit, nihil foro, nihil campo, nihil curiae debeo, nihil officio advigilo, nulla rostra praeoccupo, nulla praetoria observo, canales non odoro, cancellos non adoro, subsellia non contundo, iura non conturbo, caussas non elatro, non iudico, non milito, non regno, secessi de populo. In me unicum negotium mihi est, nisi aliud non curo quam ne curem. Vita meliore magis in secessu fruare, quam in promptu. Sed ignavam infamabis; scilicet patriae, et imperio reique publicae vivendum est. Errat olim ista sententia. Nemo alii nascitur moriturus sibi. Certe cum ad Epicuros et Zenonas ventum est, sapientes vocas, totum quietis magisterium, qui eam summae atque unicae voluptatis nomine consecravere. Tamen propemodum mihi quoque licebit in publicum prodesse. Soleo de qualibet margine vel ara medicinas moribus dicere, quae felicius publicis rebus et civitatibus et imperiis bonas valetudines conferent, quam tuae operae. Quippe si pergam ad acuta tecum, plus togae laesere rempublicam, quam loricae. Atquin nullis vitiis adulor, nullis veternis parco, nulli impetigini. Adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus numum orbem citri emit, qua bis tantum Asinius Gallus pro mensa eiusdem Mauritaniae numerat. Hem, quantis facultatibus aestimavere ligneas

---

1) Al. quod Cratetis more nusquam vestiendo componitur. 2) Al. reponitur (Salm. e MS. exponitur), nulli cippo etc. In codd. leg. nulli cevo vel cruo, quod immutavit Salm. in cruci. 3) Rheu. ed. I. et cod. Salm.: commitasti; ceteri concitasti.

maculas! item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur! Vereor sane, ne parva sit ista trutina, cum Drusillanus, equidem servus Claudii, quingenariam promulsidem aedificat, suprascriptis fortasse mensis necessariam, cui, si officina exstructa est, debuit et triclinium. Immergo aeque scalpellum acerbitati ei, qua Vedius Pollio servos muraenis invadendos obiectabat, nova scilicet saevitia delectatus terrenae bestiae et edentulae et exunguis et excornis: de piscibus placuit feras cogere, utique statim coquendis, ut in visceribus earum aliquid de servorum suorum corporibus et ipse gustaret. Praecidam gulam, qua Hortensius orator primus pavum cibi caussa potuit occidere; qua Aufidius Lurco primus sagina corpora vitiavit, et coactis alimentis in adulterinum provexit saporem; qua Asinius Celer mulli unius obsonium VI. HS. detulit; qua Aesopus histrio ex avibus eiusdem pretiositatis ut canoris et loquacibus quibusque centum[1]) millium patinam confiscavit; qua filius eius post tale pulpamentum potuit aliquid sumptuosius esurire; margarita namque vel ipso nomine pretiosa dehausit, credo ne mendicius patre coenasset. Taceo Nerones et Apicios et Rufos. Dabo catharticum impuritati Scauri et aleae Curii et vinolentiae Antonii. Et memento istos interim ex multis togatos fuisse, quales apud pallium haud facile[2]). Has purulentias civitatis quis eliciet et exsuppurabit[3]), ni sermo palliatus?

6. Sermone, inquit, me suasisti medicamine sapientissimo. Verum etsi eloquium quiescat, aut infantia subductum aut verecundia retentum (nam et elinguis philosophia vita contenta est), ipse habitus sonat; sic denique auditur philosophus, dum videtur. De occursu meo vitia suffundo. Quis non aemulum suum, cum videt, patitur? quis oculis in eum potest, in quem mentibus non potest? Grande pallii beneficium est, sub cuius recogitatu improbi mores vel erubescunt. Viderit nunc philosophia, quid prosit. Nec enim sola mecum est. Habeo et alias artes in publico utiles. De meo vestiuntur, et primus informator literarum, et primus enodator[4]) vocis, et primus numerorum arenarius, et gram-

1) Ed. Fran.: sexcentorum millium patinam conflavit. 2) Al. exvaporabit. 3) Salm.: quales apud pallium! Haud facile has — palliatus. 4) Rhen. in ed. L.: edonator; Cod. Salm.: enodator; ceteri: edomator.

maticus, et rhetor, et sophista, et medicus, et poëta, e
musicam pulsat, et qui stellarem coniectat, et qui vola
spectat. Omnis liberalitas studiorum quatuor meis ar
tegitur. Plane post Romanos equites, verum et accen
et omnis gladiatorum ignominia togata producitur.
nimirum indignitas erit a toga ad pallium. Sed ista pa
loquitur. At ego iam illi etiam divinae sectae ac dis
nae commercium confero. Gaude pallium et exsulta;
lior iam te philosophia dignata est, ex quo Christianu
stire coepisti.

Impressit Bernh. Tauchnitz jun.

BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF

PH. D. AA. M. SER. DUCI SAX. ALT. A CONS. AUL. BIBL. UNIV.
LITT. LIPS. PRAEF. PRIM.

VOL. VI.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI OPERA.

PARS III.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1841.

J. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

O P E R A.

AD

MORUM LIBRORUM FIDEM EXPRESSA

CURANTE

E. F. LEOPOLD

AA. M. IN GYMNASIO ANNABERGENSI PRAECEPTOR. ORDIN.

PARS III.

BRI POLEMICI ET DOGMATICI. PARS I.

LIPSIAE

TIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1841.

LIBRI
POLEMICI ET DOGMATICI.
PARS I.

De praescriptionibus haereticorum . . . . . p. 1

Adversus Marcionem liber I. . . . . - 42
" " liber II. . . . . - 75
" " liber III. . . . . - 110
" " liber IV. . . . . - 145
" " liber V. . . . . - 255

DE
PRAESCRIPTIONIBUS HAERETICORUM[1]).

1. Conditio praesentium temporum [fratres] etiam nunc admonitionem provocat nostram, non oportere nos mirari super haereses istas, sive quia sunt, futurae enim praenuntiabantur[2]), sive quia fidem quorundam subvertunt, ad hoc enim sunt, ut fides habendo tentationem habeat etiam probationem[3]). Vane ergo et inconsiderate plerique hoc ipso scandalizantur, quod tantum haereses valeant, quantum sint. Cum quid sortitum est, ut omni modo sit, sicut caussam accipit, ob quam sit, sic vim consequitur, per quam sit, ne esse non possit.

2. Febrem denique, inter ceteros mortiferos et cruciarios exitus erogando homini deputatam, neque quia est miramur, est enim, neque quia erogat hominem, ad hoc enim est. Proinde haereses ad languorem et interitum fidei productas si expavescimus hoc eas posse, prius est, ut expavescamus hoc eas esse, quae dum sunt, habent posse, et dum possunt, habent esse. Sed enim febrem ut malum et de caussa et de potentia sua, ut notum est, abominamur potius quam miramur, et quantum in nobis est praecavemus, non habentes abolitionem eius in nostra potestate. Haereses vero mortem aeternam et maioris ignis ardorem inferentes malunt quidam mirari, quod hoc possint, quam devitare, ne possint, cum habeant devitandi potestatem.

---

1) Ita hic liber inscriptus est in ed. pr. Rhenani; Rigaltius: De praescriptione haereticorum; ceteri: De praescriptionibus adversus haereticos. 2) Matth. 7, 15 sqq. 24, 4. 1. 24. 3) 1 Cor. 11, 19.

Ceterum nihil valebunt, si illas tantum valere non mirentur. Aut enim dum mirantur, in scandalum subministrantur; aut quia scandalizantur, ideo mirantur, quod tantum valeant, quasi ex aliqua veritate veniant. Mirum scilicet, ut malum vires suas habeat, nisi quod haereses apud eos multum valeant, qui in fide non valent. In pugna pugilum et gladiatorum plerumque, non quia fortis est, vincit quis, aut quia non potest vinci, sed quoniam ille, qui victus est, nullis viribus fuit; adeo idem ille victor, bene valenti postea comparatus, etiam superatus recedit. Non aliter haereses; de quorundam infirmitatibus habent, quod valent, nihil valentes, si in bene valentem fidem incurrant.

3. Solent quidem isti miriones[1]) etiam de quibusdam personis ab haeresi captis aedificari in ruinam. Quare illa vel ille, fidelissimi et prudentissimi et usitatissimi[2]) in ecclesia, in illam partem transierunt? Quis hoc dicens, non ipse sibi respondet, neque prudentes neque fideles neque usitatos aestimandos, quos haereses potuerint demutare? Et hoc mirum, opinor, ut probatus aliquis retro, postea excidat? Saul, bonus prae ceteris, livore postea evertitur. David, vir bonus secundum cor domini, postea caedis et stupri reus est. Salomon, omni gratia et sapientia donatus a domino, ad idololatriam a mulieribus inducitur. Soli enim dei filio servabatur sine delicto permanere. Quid ergo, si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr lapsus a regula fuerit, ideo haereses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? Nemo sapiens est, nemo fidelis, nemo maior, nisi Christianus. Nemo autem Christianus, nisi qui ad finem usque perseveraverit[3]). Tu ut homo extrinsecus unumquemque nosti: putas quod vides. Vides autem, quousque oculos habes. Sed oculi, inquit, domini alti[4]). Homo in faciem, deus in praecordia contemplatur[5]). Et ideo cognoscit dominus qui sunt eius[6]), et plantam, quam non plantavit, eradicat[7]), et de primis novissimos ostendit: ventilabrum[8]) in manu portat ad purgandam aream suam[9]).

---

1) In cod. Agob. isti infir.....; ideo ed. Rigalt. isti infirmiores. 2) Rhen. vetustissimi. 3) Matth. 10, 22. 4) 4 Esdrae 8, 20. 5) 1 Sam. 16, 7. 6) 2 Tim. 2, 19. 7) Matth. 15, 13. 8) Pamelius: palam in manu etc. 9) Matth. 3, 12. Luc. 3, 17.

Avolent quantum volunt paleae levis fidei quocunque afflatu tentationum, eo purior massa frumenti in horrea domini reponetur. Nonne ab ipso domino quidam discentium scandalizati deverterunt? Nec tamen propterea ceteri quoque discedendum a vestigiis eius putaverunt, sed qui scierunt illum vitae esse verbum et a deo venisse, perseveraverunt in comitatu eius usque ad finem, cum illis, si vellent et ipsi discedere, placide obtulisset. Minus est, si et apostolum eius aliqui Phygelus et Hermogenes et Philetus et Hymenaeus reliquerunt[1]); ipse traditor Christi de apostolis fuit. Miramur de ecclesiis eius, si a quibusdam deseruntur, cum ea nos ostendant Christianos, quae patimur ad exemplum ipsius Christi. Ex nobis, inquit, prodierunt, sed non fuerunt ex nobis; si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum[2]).

4. Quin potius memores simus tam dominicarum pronuntiationum quam apostolicarum literarum, quae nobis et futuras haereses praenuntiaverunt et fugiendas praefinierunt, ut sicut esse illas non expavescimus, ita et posse id, propter quod fugiendae sunt, non miremur. Instruit dominus, multos esse venturos sub pellibus ovium, rapaces lupos[3]). Quaenam istae sunt pelles ovium, nisi nominis Christiani extrinsecus superficies? Qui lupi rapaces, nisi sensus et spiritus subdoli, ad infestandum gregem Christi intrinsecus delitescentes? Qui pseudoprophetae sunt, nisi falsi praedicatores? Qui pseudoapostoli, nisi adulteri evangelizatores? Qui antichristi interim et semper, nisi Christi rebelles? Hoc erunt haereses non minus doctrinarum perversitate ecclesiam lacessentes, quam tunc antichristus persecutionum atrocitate persequetur; nisi quod persecutio et martyres facit, haereses apostatas tantum. Et ideo haereses quoque oportebat esse, ut probabiles quique manifestarentur[4]), tam qui in persecutionibus steterint, quam qui ad haereses non exorbitaverint. Neque enim eos probabiles intelligi iuvat, qui in haeresin fidem demutant; sicut ex diverso sibi interpretantur, quia dixit alibi: omnia examinate, quod bonum est tenete[5]). Quasi non liceat omni-

---

1) 2 Tim. 1, 15. 2, 17. 1 Tim. 1, 20. 2) 1 Io. 2, 19. 3) Matth. 7, 15. 4) 1 Cor. 11, 19. 5) 1 Thess. 5, 21.

bus male examinatis iniectione[1]) alicuius mali impingere per errorem.

5. Porro si dissensiones et schismata increpat, quae sine dubio mala sunt, et in continenti haereses subiungit; quod malis adiungit, malum utique profitetur, et quidem maius; cum idem credidisse se dicat de schismatibus et dissensionibus, quia sciret etiam haereses oportere esse[2]). Ostendit enim gravioris mali despectu de levioribus se facile credidisse, certe non ut ideo de malis crediderit, quia haereses bonae essent, sed uti de peioris quoque notae tentationibus praemoneret, non esse mirandum, quas diceret tendere ad probabiles quosque manifestandos, scilicet quos non potuerint depravare. Denique si totum capitulum ad unitatem continendam et separationes coercendas sapit, haereses verò non minus ab unitate divellunt, quam schismata et dissensiones: sine dubio et haereses in ea conditione reprehensionis constituit, in qua et schismata et dissensiones. Ac per hoc non eos probabiles facit, qui in haereses diverterint, cum maxime diverti ab eiusmodi obiurget, edocens unum omnes loqui et id ipsum sapere[3]), quod etiam haereses non sinunt.

6. Nec diutius de isto, si idem est Paulus, qui et alibi haereses inter carnalia crimina enumerat scribens ad Galatas[4]), et qui Tito suggerit, hominem haereticum post primam correptionem recusandum[5]), quod perversus sit eiusmodi et delinquat, ut a semetipso damnatus. Sed et in omni paene epistola de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans, haereses taxat, quarum opera sunt adulterae doctrinae, haereses dictae Graeca voce, ex interpretatione electionis, qua quis sive ad instituendas sive ad suscipiendas eas utitur. Ideo et sibi damnatum dixit haereticum, quia et in quo damnatur sibi elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio indulgere[6]) licet, sed nec eligere, quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt, sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus adsignaverunt. Itaque etiam si angelus de

---

1) Sic ed. I. Rhenani; Pamel. et Rig. in electionem; Wouwer. electione. 2) 1 Cor. 11, 18 sq. 3) 1 Cor. 1, 10. 4) Gal. 5, 20. 5) Tit. 3, 10 sq. 6) Pamel. inducere.

coelis aliter evangelizaret, anathema diceretur a nobis[1]). Providerat iam tunc spiritus sanctus futurum in virgine quadam Philumene angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis, cuius signis et praestigiis Apelles inductus novam haeresin induxit.

7. Hae sunt doctrinae hominum et daemoniorum, prurientibus auribus natae[2]) de ingenio sapientiae secularis, quam dominus stultitiam vocans, stulta mundi in confusionem etiam philosophiae ipsius elegit[3]). Ea est enim materia sapientiae secularis, temeraria interpres divinae naturae et dispositionis. Ipsae denique haereses a philosophia subornantur. Inde aeones et formae, nescio quae, et trinitas hominis[4]) apud Valentinum: Platonicus fuerat[5]). Inde Marcionis deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat. Et uti anima interire dicatur, ab Epicureis observatur; et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur; et ubi materia cum deo aequatur, Zenonis disciplina est; et ubi aliquid de igneo deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eaedem materiae apud haereticos et philosophos volutantur; iidem retractatus implicantur: unde malum, et quare? et unde homo, et quomodo? et quod proxime Valentinus proposuit: unde deus? scilicet de enthymesi et ectromate. Miserum Aristotelem[6])! qui illis dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi versipellem, in sententiis coactam, in coniecturis duram, in argumentis operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractaverit. Hinc illae fabulae et genealogiae interminabiles et quaestiones infructuosae et sermones serpentes velut cancer[7]), a quibus nos apostolus refrenans nominatim philosophiam testatur[8]) caveri oportere, scribens ad Colossenses: videte, ne quis sit circumveniens vos[9]) per philosophiam et ina-

1) Gal. 1, 8. 2) 2 Tim. 4, 3. 3) 1 Cor. 3, 18. 1, 27. 4) Cod. Agobardi: et formae nescio quae infinitae hom. 5) Fr. Iunius Th. Canterum sibi confirmasse ait in ms. quodam scriptum esse: Platonicus furor. 6) Sic edd. Gelen. et Rig.; Rhen. Sequitur Arist.; Pamel. e cod. Vatic.: inferunt Arist.; ed. Franck. inserunt Aristotelem. 7) 1 Tim. 1, 4. Tit. 3, 9. 2 Tim. 2, 17. 23. 8) Ed. I. Rhenani: philosophiam et inanem seductionem contestatus etc., quae tria vv. ex iis quae sequuntur transposita recte eiecerunt ceteri editt. 9) Pamel. e ms. Anglico et Rigalt. ne quis vos circumveniat.

nem seductionem, secundum traditionem hominum [1]), praeter providentiam spiritus sancti. Fuerat Athenis, et istam sapientiam humanam, affectatricem et interpolatricem veritatis, de congressibus noverat, ipsam quoque in suas haereses multipartitam varietate sectarum invicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? quid academiae et ecclesiae? quid haereticis et Christianis? Nostra institutio de porticu Salomonis est, qui et ipse tradiderat, dominum in simplicitate cordis esse quaerendum [2]). Viderint, qui Stoicum et Platonicum et dialecticum Christianismum protulerunt. Nobis curiositate opus non est post Christum Iesum, nec inquisitione post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse, quod ultra credere debemus.

8. Venio itaque ad illum articulum, quem et nostri praetendunt ad ineundam curiositatem, et haeretici inculcant ad importandam scrupulositatem [3]). Scriptum est, inquiunt: quaerite, et invenietis [4]). Quando hanc vocem dominus emisit, recordemur. Puto in primitiis ipsis doctrinae suae, cum adhuc dubitaretur apud omnes, an Christus esset, et cum adhuc nec Petrus illum dei filium pronuntiasset, cum etiam Ioannes de illo certus esse desisset [5]). Merito ergo tunc dictum est: quaerite et invenietis, quando quaerendus adhuc erat, qui adhuc agnitus non erat, et hoc quantum ad Iudaeos. Ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant, ubi quaererent Christum. Habent, inquit, Moysen et Heliam [6]), id est, legem et prophetas Christum praedicantes, secundum quod et alibi aperte: scrutamini scripturas, in quibus salutem speratis; illae enim de me loquuntur [7]). Hic erit: quaerite et invenietis. Nam et sequentia in Iudaeos competere manifestum est: pulsate et aperietur vobis [8]). Iudaei retro penes deum fuerant, dehinc eiecti ob delicta extra deum esse coeperunt. Nationes vero nunquam penes deum, nisi stillicidium de situla et pulvis ex area et foris semper [9]). Itaque qui foris semper, quomodo pulsabit eo, ubi nunquam

---

1) Colosz. 2, 8. 2) Sap. Salom. 1, 1. 3) Praeter Rigaltium, cui assentitur Aug. Neander, editt. omnes: curiositatem. 4) Matth. 7, 7. 5) Matth. 16, 14. 11, 2. 6) Luc. 16, 29. 7) Ioan. 5, 39. 8) Matth. 7, 7. 9) Ies. 40, 15.

fuit? quam ianuam novit, in qua nec receptus, nec eiectus aliquando? an qui scit se intus fuisse et foras actum, is potius pulsabit, et ostium novit? Etiam: petite et accipietis, ei competit, qui sciebat, a quo erat aliquid promissum, a deo scilicet Abraham, Isaac et Iacob, quem nationes non magis noverant, quam ullam repromissionem eius. Et ideo ad Israël loquebatur: Non sum, inquit, missus, nisi ad oves perditas domus Israëlis. Nondum canibus iactabat panem filiorum, nondum in viam [gentium vel] nationum ire mandabat[1]). Siquidem in fine praecepit, ut vaderent ad docendas et tingendas nationes, consecuturi mox spiritum sanctum paracletum, qui illos deducturus esset in omnem veritatem[2]). Et hoc erga illos facit. Quodsi nationibus destinati doctores apostoli, ipsi quoque doctorem consecuturi erant paracletum, multo magis vacabat erga nos: quaerite et invenietis, quibus ultro erat obventura doctrina per apostolos et ipsis apostolis per spiritum sanctum. Omnia quidem dicta domini omnibus posita sunt, quae per aures Iudaeorum ad nos transierunt; sed pleraque in personas directa non proprietatem admonitionis nobis constituerunt, sed exemplum.

9. Cedo nunc sponte de gradu isto, omnibus dictum sit: quaerite et invenietis; tamen et hic expetit sensus certae interpretationis gubernaculum[3]). Nulla vox divina ita dissoluta est et diffusa, ut verba tantum defendantur, et ratio verborum non constituatur. Sed in primis hoc propono. Unum itaque[4]) et certum aliquid institutum esse a Christo, quod credere omni modo debeant nationes, et idcirco quaerere, ut possint, cum invenerint, credere. Unius porro et certi instituti infinita inquisitio non potest esse: quaerendum est, donec invenias, et credendum, ubi inveneris, et nihil amplius, nisi custodiendum, quod credidisti, dum insuper credis, aliud non esse credendum, idéoque nec requirendum, cum id inveneris, et credideris, quod ab eo institutum est, qui non aliud tibi mandat inquirendum,

---

1) Matth. 15, 24. 10, 5. 28, 19. 2) Ioan. 16, 13. 3) Ita emend. locum Pamelius; Rhen. sensus certare cum interpretationis gubernaculo. Wouwer. expedit (Rig. expendit) sensu certare cum interpr. gubernaculo. 4) Pamel. et Rig. Unum utique etc.

quam quod instituit. De hoc quidem si quis dubitat, constabit penes nos esse id quod a Christo institutum est. Interim ex fiducia probationis praevenio, admonens quosdam, nihil esse quaerendum, ultra quod crediderunt, id esse, quod quaerere debuerunt, ne: quaerite et invenietis, sine disciplina rationis interpretentur.

10. Ratio autem dicti huius in tribus articulis constitit, in re, in tempore, in modo; in re, ut quid sit quaerendum consideres, in tempore, ut quando, in modo, ut quousque. Igitur quaerendum est, quod Christus instituit[1]), utique donec invenias. Invenisti autem, cum credidisti. Nam non credidisses, si non invenisses, sicut nec quaesisses, nisi ut invenires. Ad hoc ergo quaeris, ut invenias, et ad hoc invenis, ut credas. Omnem prolationem quaerendi et inveniendi credendo fixisti; hunc tibi modum[2]) statuit fructus ipse quaerendi[3]); hanc tibi fossam determinavit ipse, qui te non vult aliud credere, quam quod instituit, ideoque nec quaerere. Ceterum si, quia et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quaerere debemus, in quantum possumus invenire, semper quaeremus et nunquam omnino credemus. Ubi enim erit finis quaerendi? ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendi? Apud Marcionem? sed et Valentinus proponit: quaerite et invenietis. Apud Valentinum? sed et Apelles hac me pronuntiatione pulsavit, et Hebion et Simon et omnes ex ordine non habent aliud, quo se mihi insinuantes me sibi addicant. Ero[4]) itaque nusquam, dum ubique convenior[5]): quaerite et invenietis. Et velint me sic esse[6]) nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim illud, quod Christus instituit, [quod credi oportet, quod quaeri necesse est.][7])

11. Impune erratur, nisi delinquatur; quamvis errare delinquere est. Impune, inquam, vagatur, qui nihil deserit. At enim, si quod debui credere credidi, et aliud

---

1) Pamelius addidit: utique quamdiu non invenis; Rig. utique quando non invenis. 2) Vv. credendo — modum desunt in ed. Rhen. 3) Cod. Ursini: credendi. 4) Sic Pamel. et Rig.; in cod. Agobardi: Eritque; Rhenanus: Et erit. 5) In codd. convenio. 6) Ita locum restituit Pamelius. Rhen. et velint sic nusquam; Rig. et velut si nusquam. 7) Vv. uncis inclusa, quae et in libris mss. et in edd. vario ordine scripta sunt, videntur esse spuria.

denuo puto requirendum, spero utique, aliud esse inveniendum, nullo modo speraturus istud, nisi quia aut non credideram, qui videbar credidisse, aut desii credidisse. Ita fidem meam deserens, negator invenior. Semel dixerim: Nemo quaerit, nisi qui aut non habuit aut perdidit. Perdiderat unam ex decem didrachmis anus illa, et ideo quaerebat; ubi tamen invenit, quaerere desiit. Panem vicinus non habebat, et ideo pulsabat; ubi tamen apertum est ei et accepit, pulsare cessavit. Vidua a iudice petebat audiri, quia non admittebatur; sed ubi audita est, hactenus institit[1]). Adeo finis est et quaerendi et pulsandi et petendi. Petenti enim dabitur, inquit, et pulsanti aperietur, et quaerenti invenietur[2]). Viderit, qui quaerit semper, quia non invenit; illic enim quaerit, ubi non invenietur. Viderit, qui semper pulsat, quia nunquam aperietur; illuc enim pulsat, ubi nemo est. Viderit, qui semper petit, quia nunquam auditur; ab eo enim petit, qui non audit.

12. Nobis etsi quaerendum esset[3]) adhuc et semper, ubi tamen quaeri oportet? apud haereticos, ubi omnia extranea et adversaria nostrae veritati, ad quos vetamur accedere? Quis servus cibaria ab extraneo, ne dicam ab inimico domini sui, sperat? Quis miles ab infoederatis, ne dicam ab hostibus regibus, donativum et stipendium captat, nisi plane desertor et transfuga et rebellis? Etiam anus illa intra tectum suum drachmam requirebat, etiam pulsator illé vicini ianuam tundebat, etiam vidua illa non inimicum, licet durum, iudicem interpellabat. Nemo inde instrui potest, unde destruitur; nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur. Quaeramus ergo in nostro et a nostris et de nostro, idque duntaxat, quod salva regula fidei potest in quaestionem devenire.

13. Regula est autem fidei[4]), ut iam hinc quid defendamus[5]) profiteamur, illa scilicet, qua creditur, unum omnino deum esse, nec alium praeter mundi conditorem, qui universa de nihilo produxerit per verbum suum primo omnium emissum[6]); id verbum filium[7]) eius appellatum, in

---

1) Luc. 15, 8. 11, 5. 18, 2 sq. 2) Luc. 11, 9. 3) Rhenani ed. I. Nobis et qu. est etc. 4) Cf. de virg. vel. 1. 5) Rhenani ed. I. credamus. 6) Rig. demissum. 7) Rhen. ed. I. filius.

nomine dei[1]) varie visum patriarchis[2]), in prophetis semper auditum, postremo delatum ex spiritu patris dei et virtute in virginem Mariam, carnem factum in utero eius et ex ea natum egisse[3]) Iesum Christum, exinde praedicasse novam legem et novam promissionem regni coelorum, virtutes fecisse, fixum cruci, tertia die resurrexisse, in coelos ereptum sedere[4]) ad dexteram patris, misisse vicariam vim spiritus sancti, qui credentes agat, venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aeternae et promissorum coelestium fructum et ad profanos iudicandos[5]) igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione[6]). Haec regula a Christo, ut probabitur instituta, nullas habet apud nos quaestiones, nisi quas haereses inferunt, et quae haereticos faciunt.

14. Ceterum manente forma eius in suo ordine, quantum libet quaeras et tractes et omnem libidinem curiositatis effundas, si quid tibi videtur vel ambiguitate pendere vel obscuritate obumbrari. Est utique frater aliquis doctor gratia scientiae donatus, est aliquis inter exercitatos conversatus, aliquis tecum curiosus, tecum tamen quaerens[7]): novistine[8]), ignorare melius esse, ne quod non debeas, noris[9])? Fides, inquit, tua te salvum fecit[10]), non exercitatio scripturarum. Fides in regula posita est, habens legem et salutem de observatione legis; exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiae studio. Cedat curiositas fidei, cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Adversus regulam nihil scire, omnia scire est[11]). Ut non inimici essent veritatis haeretici, ut de rufugiendis eis non praemoneremur: quale est, conferre cum hominibus, qui et ipsi adhuc se quaerere confitentur? Si enim vere adhuc quaerunt, nihil adhuc

---

1) Gelenius: eius (Latinius: eum) in nomine dei. 2) Rigalt. a patriarchis. 3) Cod. Agob., Rhen., Rig. natum egisse; cod. Urs. natum exisse; Pamel. natum hominem et esse I. Ch.; Wouw. nat. hom. exstitisse I. Ch. 4) Gelenius et Rig. sedisse. 5) Wouwer e ms. et Rig. adiudicandos. 6) Pamel. resurrectione. 7) Rhen. conversatus aliquid tecum, curiosius tamen, quaerens. 8) Editt. omnes: novissime ignorare melius est. 9) Pamel. et Rig. addiderunt: quia quod debeas nosti. 10) Luc. 18, 42. 11) Pamel. aut quiescant adv. regulam. Nihil ultra scire, o. sc. est.

certi repererunt, et ideo, quodcunque videntur interim tenere, dubitationem suam ostendunt, quamdiu quaerunt. Itaque tu, qui proinde quaeris, spectans ad eos, qui et ipsi quaerunt, dubius ad dubios, incertus ad incertos, caecus a caecis in foveam deducaris necesse est[1]). Sed cum decipiendi gratia praetendant, se adhuc quaerere, ut nobis per sollicitudinis iniectionem tractatus suos insinuent, denique, ubi adierunt ad nos, statim quae dicebant quaerenda esse defendant: iam illos sic debemus refutare, ut sciant, nos non Christo, sed sibi negatores esse. Cum enim quaerunt adhuc, nondum tenent; cum autem non tenent, nondum crediderunt[2]), non sunt Christiani. At cum tenent quidem et credunt, quaerendum tamen dicunt, ut defendant. Antequam defendant, negant quod credunt, confitentes se nondum credidisse, dum quaerunt. Qui ergo nec sibi sunt Christiani, quanto magis nobis? qui per fallaciam veniunt, qualem fidem disputant? Cui veritati patrocinantur, qui eam a mendacio indicunt? Sed ipsi de scripturis agunt, et de scripturis suadent! Aliunde scilicet suadere non[3]) possent de rebus fidei, nisi ex literis fidei.

15. Venimus igitur ad propositum. Huc enim dirigebamus et praestruebamus allocutionis praefationem, ut iam hinc de eo congrediamur, de quo adversarii provocant; scripturas obtendunt, et hac sua audacia statim quosdam movent. In ipso vero congressu firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios cum scrupulo dimittunt. Hunc igitur potissimum gradum obstruimus, non admittendos eos ad illam de scripturis disputationem, si hae sunt illae vires eorum, uti ne[4]) eas habere possint. Dispici debet, cui competat possessio scripturarum, ne is admittatur ad eam, cui nullo modo competit.

16. Hoc de consilio diffidentiae, aut de studio aliter ineundae constitutionis induxerim, nisi ratio constiterit, in primis illa, quod fides nostra obsequium apostolo debeat, prohibenti quaestiones inire, novis vocibus aures accommodare, haereticum post unam correptionem convenire[5]),

---

1) Matth. 15, 14. 2) Rhenani ed. I. cum autem tenent, s. cr.; Gelen. et Pamel. praeterea addiderunt: cum autem nondum crediderunt, etc. 3) Ita Rhen. ed. I.; Pamel., Rig. aliique: loqui possent — ex literis fidei? 4) Sic Rhen. ed. I.; Pamelius: anne; Rig. v. ne delevit. 5) 1 Tim. 6, 3. Tit. 3, 10.

non post disputationem. Adeo interdixit disputationem, correptionem designans caussa haeretici conveniendi, et hoc unam scilicet, quia non est Christianus, ne more Christiani semel et iterum et sub duobus aut tribus testibus[1]) castigandus videretur, cum ob hoc sit castigandus, propter quod non sit cum illo disputandum, deinde quoniam nihil proficiat congressio scripturarum, nisi plane ut aut stomachi quis ineat eversionem aut cerebri.

17. Ista haeresis non recipit quasdam scripturas, et si quas recipit, adiectionibus et detractionibus ad dispositionem instituti sui intervertit, et si recipit, non recipit integras, et si aliquatenus integras praestat, nihilominus diversas expositiones commentata convertit. Tantum veritati obstrepit adulter sensus, quantum et corruptor stilus; variae praesumptiones necessario nolunt[2]) agnoscere ea, per quae revincuntur. His nituntur, quae ex falso composuerunt et quae de ambiguitate ceperunt. Quid promovebis, exercitatissime scripturarum, cum si quid defenderis, negetur ex diverso, si quid negaveris, defendatur? Et tu quidem nihil perdes nisi vocem in contentione, nihil consequeris nisi vilem de blasphematione laudem[3]).

18. Ille vero, si quis est, cuius caussa in congressum descendis scripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem an magis ad haereses deverget? Hoc ipso motus, quod te videat nihil promovisse aequo gradu negandi et defendendi, diversa parte statutum, certe et pari altercatione incertior[4]) discedet, nesciens, quam haeresin iudicet. Haec utique et ipsi habent in nos retorquere. Necesse est enim et illos dicere, a nobis potius adulteria scripturarum, et expositionum mendacia inferri, qui proinde sibi defendant veritatem.

19. Ergo non ad scripturas provocandum est nec in his constituendum certamen, in quibus aut nulla aut incerta victoria est aut parum certa. Nam etsi non ita evaderet collatio scripturarum, ut utramque partem parem sisteret, ordo rerum desiderabat illud prius proponi, quod nunc

---

1) Matth. 18, 15. 16. 2) Rhenani ed. I., codd. Agob. et Divion. volunt. 3) Gelen., Pamel. et Rig., sine codd. auctoritate, correxerunt verbo laudem deleto: nisi bilem de blasph. 4) Rigalt. defend. adversa parte, statu certe pari, altercatione incert.

solum disputandum est: quibus competat fides ipsa, cuius sint scripturae, a quo, et per quos, et quando, et quibus sit tradita disciplina, qua fiunt Christiani. Ubi enim apparuerit esse veritatem disciplinae et fidei Christianae, illic erit veritas scripturarum et expositionum, et omnium traditionum Christianorum.

20. Christus Iesus, dominus noster, permittat dicere interim, quisquis est, cuiuscunque dei filius, cuiuscunque materiae homo et deus, cuiuscunque fidei praeceptor, cuiuscunque mercedis repromissor, quid esset, quid fuisset, quam patris voluntatem administraret, quid homini agendum determinaret. Quamdiu in terris agebat, ipse pronuntiabat sive populo palam sive discentibus seorsum, ex quibus duodecim praecipuos lateri suo allegerat, destinatos nationibus magistros. Itaque uno eorum decusso, reliquos undecim, regrediens ad patrem post resurrectionem, iussit ire et docere nationes tingendas in patrem et in filium et in spiritum sanctum [1]). Statim igitur apostoli, quos haec appellatio missos interpretatur, adsumpto per sortem duodecimo Matthia in locum Iudae ex auctoritate prophetiae, quae est in psalmo David [2]), consecuti promissam vim spiritus sancti ad virtutes et eloquium, primo per Iudaeam contestata fide in Iesum Christum ecclesiis institutis, dehinc in orbem profecti eandem doctrinam eiusdem fidei nationibus promulgaverunt. Et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, a quibus traducem fidei et semina doctrinae ceterae exinde ecclesiae mutuatae sunt et quotidie mutuantur, ut ecclesiae fiant. Ac per hoc et ipsae apostolicae deputabuntur ut soboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. Itaque tot ac tantae ecclesiae una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primae [3]) et omnes apostolicae, dum una, omnes probant unitatem. Communicatio pacis et appellatio fraternitatis et contesseratio [4]) hospitalitatis, quae iura non alia ratio regit, quam eiusdem sacramenti una traditio.

21. Hinc igitur dirigimus praescriptionem, si dominus Iesus Christus apostolos misit ad praedicandum, alios non

---

1) Matth. 28, 19. 2) Ps. 109, 8. Act. Apost. 1, 15 sqq.
3) Cod. Agobardi; prima. 4) Rhen. ed. I. contestatio.

esse recipiendos praedicatores, quam quos Christus instituit, quia nec alius patrem novit, nisi filius et cui filius revelavit; nec aliis videtur revelasse filius, quam apostolis, quos misit ad praedicandum, utique quod illis revelavit. Quid autem praedicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit, et hic praescribam non aliter probari debere, nisi per easdem ecclesias, quas ipsi apostoli condiderunt, ipsi eis praedicando tam viva, quod aiunt, voce quam per epistolas postea. Si haec ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quae cum illis ecclesiis apostolicis, matricibus et originalibus fidei, conspiret, veritati deputandam, id sine dubio tenentem, quod ecclesiae ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a deo accepit; reliquam vero omnem doctrinam de mendacio praeiudicandam, quae sapiat contra veritatem ecclesiarum et apostolorum et Christi et dei. Superest ergo, ut demonstremus, an nostra doctrina, cuius regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur, et ex hoc ipso, an ceterae de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulla[1]) doctrina diversa: hoc est testimonium veritatis.

22. Sed quoniam tam expedita probatio est, ut, si statim proferatur, nihil iam sit retractandum, ac si prolata non sit a nobis, locum interim demus diversae parti, si quid putant ad infirmandam hanc praescriptionem movere se posse: solent dicere non omnia apostolos scisse, eadem agitati dementia, qua rursus convertunt, omnia quidem apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse, in utroque Christum reprehensioni iniicientes, qui aut minus instructos aut parum simplices apostolos miserit. Quis enim integrae mentis credere potest aliquid eos ignorasse, quos magistros dominus dedit, individuos habitos in comitatu, in discipulatu, in convictu, quibus obscura quaeque seorsum disserebat, illis dicens datum esse cognoscere arcana, quae populo intelligere non liceret? Latuit aliquid Petrum aedificandae ecclesiae petram dictum, claves regni coelorum consecutum et solvendi et alligandi in coelis et in terris potestatem[2])? Latuit et Ioannem aliquid, dilectissimum domino, pectori eius incubantem, cui soli dominus Iudam traditorem praemonstravit, quem loco suo filium Mariae demandavit?

---

1) Rig. et Wouw. nulli. 2) Matth. 16, 18 sq.

Quid eos ignorasse voluit, quibus etiam gloriam suam exhibuit et Moysen et Heliam et insuper de coelo patris vocem? non quasi ceteros reprobans, sed quoniam in tribus testibus stabit omne verbum. Ignoraverunt itaque et illi, quibus post resurrectionem quoque in itinere omnes scripturas edisserere dignatus est. Dixerat plane aliquando: multa habeo adhuc vobis loqui, sed non potestis modo ea sustinere; tamen adiiciens: cum venerit ille spiritus veritatis, ipse vos ducet in omni veritate [1]). Ostendit illos nihil ignorasse, quos omnem veritatem consecuturos per spiritum veritatis repromiserat. Et utique implevit repromissum, probantibus Actis Apostolorum descensum spiritus sancti. Quam scripturam qui non recipiunt, nec spiritus sancti esse possunt, qui necdum spiritum sanctum possint agnoscere discentibus missum [2]); sed nec ecclesiam se dicant [3]) defendere, qui, quando et quibus incunabulis institutum est hoc corpus, probare non habent. Tanti enim est illis non habere probationes eorum quae defendunt, ne pariter admittantur traductiones eorum, quae mentiuntur.

23. Proponunt ergo ad suggillandam ignorantiam aliquam apostolorum, quod Petrus et qui cum eo erant reprehensi sint a Paulo. Adeo, inquiunt, aliquid eis defuit, ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea pleniorem scientiam supervenire, qualis obvenerit Paulo reprehendenti antecessores. Possumus et hic Acta Apostolorum repudiantibus dicere: prius est, uti ostendatis, quis iste Paulus, et quid ante apostolum, et quomodo apostolus; quatenus et alias ad quaestiones plurimum eo utuntur. Neque enim si [4]) ipse apostolum se de persecutore profitetur, sufficit unicuique examinate credenti, quando nec dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed credant sine scripturis [5]), ut credant adversus scripturas; tamen doceant ex eo, quod allegant, Petrum a Paulo reprehensum, alius evangelii formam a Paulo superductam citra eam, quam praemiserat Petrus et ceteri. Atqui demutatus in praedicato-

---

1) Ioan. 16, 13. 2) Rhen. ed. I. descensum spir. sancti. Nedum spiritum sanctum possint agnoscere discentibus missum; etc. 3) Vv. se dicant omiserunt Rig. et Semler. 4) Cod. Urs. quod ipse. Rhen. ed. I. Neque enim pseudapostolum se de pers. prof. 5) Cod. Urs. Sed credunt sane scripturis.

rem de persecutore deducitur ad fratres a fratribus, ut unus ex fratribus, et ab illis ad illos, qui ab apostolis fidem induerant. Dehinc, sicuti ipse enarrat, ascendit Hierosolymam, cognoscendi Petri caussa, ex officio et iure scilicet eiusdem fidei et praedicationis. Nam et illi non essent admirati de persecutore factum praedicatorem, si aliquid contrarium praedicaret, nec dominum praeterea magnificassent, quia adversarius eius Paulus obvenerat. Itaque et dexteram ei dederunt, signum concordiae et convenientiae, et inter se distributionem officii ordinaverunt, non separationem evangelii, nec ut aliud alter, sed ut aliis alter praedicarent, Petrus in circumcisionem, Paulus in nationes. Ceterum si reprehensus est Petrus, quod cum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu: utique conversationis fuit vitium, non praedicationis. Non enim ex hoc alius deus, quam creator, et alius Christus, quam ex Maria, et alia spes, quam resurrectio adnuntiabatur.

24. Non mihi tam bene est, imo non mihi tam male est, ut apostolos committam. Sed quomodo perversissimi isti illam reprehensionem ad hoc obtendunt, ut suspectam faciant doctrinam superiorem, respondebo quasi pro Petro, ipsum Paulum dixisse, factum se omnibus esse omnia, Iudaeis Iudaeum, non Iudaeis non Iudaeum, ut omnes lucrifaceret[1]). Adeo pro temporibus et personis et caussis quaedam reprehendebant, in quae et ipsi aeque pro temporibus et personis et caussis committebant, quemadmodum si et Petrus reprehenderet Paulum, quod prohibens circumcisionem circumciderit ipse Timotheum. Viderint, qui de apostolis iudicant. Bene, quod Petrus Paulo et in martyrio adaequatur. Sed etsi in tertium usque coelum ereptus Paulus et in paradisum delatus audiit quaedam illic, non possunt videri fuisse, quae illum in aliam doctrinam instructiorem praestarent, cum ita fuerit conditio eorum, ut nulli hominum proderentur. Quodsi ad alicuius conscientiam manavit nescio quid illud, et hoc se aliqua haeresis sequi affirmat: aut Paulus secreti proditi reus est, aut et alius postea in paradisum ereptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui, quae Paulo mutire non licuit.

---

1) 1 Cor. 9, 20 sqq.

25. Sed, ut diximus, eadem dementia est, cum confitentur quidem nihil apostolos ignorasse, nec diversa inter se praedicasse, sed non omnia volunt illos omnibus revelasse, quaedam palam et universis, quaedam secreto et paucis demandasse, quia et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: o Timothee, depositum custodi[1]), et rursum: bonum depositum custodi[2]). Quod hoc depositum est, tam idoneum[3]), ut alterius doctrinae deputetur? an illius denuntiationis, de quo ait: hanc denuntiationem commendo apud te, filiole Timothee[4])? item illius praecepti, de quo ait: denuntio tibi ante deum, qui vivificat omnia, et Iesum Christum, qui testificatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut custodias praeceptum[5])? Quod autem praeceptum et quae denuntiatio? Ex supra et infra scriptis intelligere erat[6]), non nescio quid subostendi hoc dicto de remotiore doctrina, sed potius inculcari de non admittenda alia praeter eam, quam audierat ab ipso, et puto, coram multis, inquit, testibus[7]). Quos multos testes si nolunt ecclesiam intelligi, nihil interest, quomodo[8]) nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur. Sed nec quia monet illum, haec fidelibus hominibus demandare, qui idonei sint et alios docere[9]), id quoque argumentum occulti alicuius evangelii interpretandum est. Nam et cum dicit haec, de eis dicit, de quibus in praesenti scribebat. De occultis autem, ut de absentibus, apud conscientiam non haec, sed illa dixisset.

26. Porro consequens erat, ut cui demandabat evangelii administrationem non passim nec inconsiderate administrandam, adiiceret secundum dominicam vocem, ne margaritam porcis et sanctum canibus iactaret[10]). Dominus palam edixit, sine ulla significatione alicuius taciti[11]) sacramenti. Ipse praeceperat: si quid in tenebris et in abscondito audissent, in uce et in tectis praedicarent[12]). Ipse per similitudinem praefiguraverat, ne unam mnam, id est

---

1) 1 Tim. 6, 20. 2) 2 Tim. 1, 14. Rig. bon. dep. serva. 3) Gelen. et Pamel. tam tacitum; Rig. tantum: tacitum. 4) 1 Tim. 1, 18, 5) 1 Tim. 6, 13 sq. 6) Rhen. in ed. I. intellegerat; sed quae ipse coniecit, in contextum recepimus. Pamel. et Rig. intelligetur. 7) 2 Tim. 2, 2. 8) Rigalt. quando. 9) 2 Tim. 2, 2. 10) Matth. 7, 6. 11) Rig. tecti. 12) Matth. 10, 27.

unum verbum eius, sine fructu in abdito reservarent[1]). Ipse docebat lucernam non sub modium abstrudi[2]) solere, sed in candelabrum constitui, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Haec apostoli aut neglexerunt aut minime intellexerunt, si non adimpleverunt, abscondentes aliquid de lumine, id est dei verbo, de Christi sacramento. Neminem, quod scio, verebantur, non Iudaeorum vim, non ethnicorum; quo magis utique in ecclesia libere praedicabant, qui in synagogis et in locis publicis non tacebant; imo neque Iudaeos convertere neque ethnicos inducere potuissent, nisi quod credi ab eis volebant, ordine exponerent; multo magis iam credentibus ecclesiis nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsum demandarent; quamquam, etsi quaedam inter domesticos, ut ita dixerim, disserebant, non tamen ea fuisse credendum est, quae aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi, quam catholice[3]) in medium proferebant, ut alium deum in ecclesia dicerent, alium in hospitio, et aliam Christi substantiam designarent in aperto, aliam in secreto, et aliam spem resurrectionis apud omnes adnuntiarent, aliam apud paucos, cum ipsi observarent[4]) in epistolis suis, ut id ipsum et unum loquerentur omnes, et non essent schismata et dissensiones in ecclesia[5]), quia sive Paulus sive alii eadem praedicarent. Alioquin meminerant: sit sermo vester: est, est, non, non, quod amplius, hoc a malo est[6]), ne scilicet evangelium in diversitate tractarent.

27. Si ergo incredibile est, vel ignorasse apostolos plenitudinem praedicationis vel non omnem ordinem regulae omnibus edidisse, videamus, ne forte apostoli quidem simpliciter et plene, ecclesiae autem suo vitio aliter acceperint, quam apostoli proferebant. Omnia ista scrupulositatis incitamenta invenias praetendi ab haereticis. Tenent correptas ab apostolo ecclesias: o insensati Galatae, quis vos fascinavit[7])? et: tam bene currebatis, quis vos impediit[8])? ipsumque principium: miror, quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vos[9]) vocavit in gratia, ad aliud evan-

---

1) Luc. 19, 20. 2) Rhen. ed. I. sub modio obstrui. 3) Rig. e mss. catholicae. 4) Pamel. et Rig. obsecrarent. 5) 1 Cor. 1, 10. 6) Matth. 5, 37. 7) Gal. 3, 1. 8) Gal. 5, 7 9) Rig. suos.

gelium[1]). Item ad Corinthios scriptum, quod essent adhuc carnales, qui lacte educarentur, nondum idonei ad pabulum; qui putarent, se scire aliquid, quando nondum scirent, quemadmodum sciri oporteret[2]). Cum correptas ecclesias opponunt, credant et emendatas. Sed et illas recognoscant, de quarum fide et scientia et conversatione apostolus gaudet et deo gratias agit[3]), quae[4]) tamen hodie cum illis correptis unius institutionis iura[5]) miscent.

28. Age nunc omnes erraverint; deceptus sit et apostolus de testimonio reddendo [quibusdam]; nullam respexerit spiritus sanctus, uti eam in veritatem deduceret[6]), ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de patre, ut esset doctor veritatis[7]); neglexerit officium dei villicus, Christi vicarius, sinens ecclesias aliter interim intelligere, aliter credere, quod ipse per apostolos praedicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantae in unam fidem erraverint? Nullus inter multos eventus est unus exitus; variasse debuerat error doctrinae ecclesiarum[8]). Ceterum quod apud multos unum invenitur, non est erratum[9]). Audeat ergo aliquis dicere, illos errasse, qui tradiderunt.

29. Quoquo modo sit erratum, tam diu utique regnavit[10]) error, quam diu haereses non erant. Aliquos Marcionitas et Valentinianos liberanda veritas exspectabat. Interea perperam evangelizabatur[11]); tot millia millium perperam tincta, tot opera fidei perperam administrata, tot virtutes, tot charismata perperam operata, tot sacerdotia, tot ministeria[12]) perperam functa, tot denique martyria perperam coronata. Aut si nec perperam nec in vacuum[13]), quale est, ut ante res dei currerent[14]), quam cuius dei notum esset? ante Christiani, quam Christus inventus? ante haereses, quam vera doctrina? Sed enim in omnibus veritas imaginem antecedit, post rem[15]) simili-

1) Gal. 1, 6. 2) 1 Cor. 3, 1 sq. 8, 2. 16, 19. 3) Rom. 1, 8. 4) Rhen. ed. I. qui. 5) Rig. iure. 6) Io. 14, 26. 7) Io. 15, 26. 8) Rhen. ed. I. var. deb. ordinem doctr. eccl. 9) Praeter Rhenanum editt. omnes addunt: sed traditum. 10) Rhen. erravit. 11) Praeter Rhenanum editt. omnes: perp. evang., perperam credebatur. 12) Cod. Agobardi: mysteria. 13) Rhen. ed. I. tot den. martyria perperam et in vacuum. Quale est etc. Quae dedimus, in ceteris edd. extant. 14) Rhen. in ed. I. curent; deinde e cod. Gorz. currerent. 15) Sic recte Rig.; ceteri: postremo.

tudo succedit. Ceterum satis ineptum, ut prior [in] [1]) doctrina haeresis habeatur, vel quoniam ipsa est, quae futuras haereses et cavendas praenuntiavit. Ad eius doctrinae ecclesiam scriptum est, imo ipsa doctrina ad ecclesiam suam scribit: et si angelus de coelo aliter evangelizaverit, citra quam nos, anathema sit [2]).

30. Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus, Stoicae studiosus? Ubi tunc Valentinus, Platonicae sectator? Nam constat illos neque adeo olim fuisse; Antonini fere principatu, et in catholicae primo [3]) doctrinam credidisse apud ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutheri benedicti, donec ob inquietam eorum semper curiositatem, qua fratres quoque vitiabant [4]), semel et iterum eiecti, (Marcion quidem cum ducentis sestertiis, quae ecclesiae intulerat,) novissime in perpetuum dissidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt [5]). Postmodum Marcion poenitentiam confessus, cum conditioni datae sibi occurrit, ita pacem recepturus, si ceteros quoque, quos perditioni erudisset, ecclesiae restitueret, morte praeventus est. Oportebat enim haereses esse [6]), nec tamen ideo bonum haeresis, quia esse eas oportebat, quasi non et malum oportuerit esse. Nam et dominum tradi oportebat, sed vae traditori [7]), ne quis etiam hinc haereses defendat. Sed [8]) et Apellis stemma retractandum est. Tam non vetus et ipse, quam Marcion institutor et praeformator eius, sed lapsus in femina desertor continentiae Marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. Inde post annos regressus non melior, nisi tantum, qua iam non Marcionites, in alteram feminam impegit, illam virginem Philumenen, quam supra edidimus, postea vero immane prostibulum et ipsam, cuius energemate circumventus, quas ab ea didicit, phaneroseis scripsit. Adhuc in seculo supersunt, qui meminerint eorum, etiam proprii discentes, et successores ipsorum, ne posteriores se

---

1) Particula in deest in cod. Wouweri. 2) Gal. 1, 8. 3) Rhen. in catholicam pene (ceteri editt. primo) doctr. Sed rectius Rig. in catholicae (sc. ecclesiae) primo doctr. 4) Rig. e ms. quam fratres quoque vitabant. 5) Rhen. eiecti. Marcion — discidium relegatus — disseminavit. 6) 1 Cor. 11, 19. 7) Marc. 14, 21. 8) Rhenano excepto editt. omnes: Si et Ap. — retract. est, tam etc.

negare possint; quamquam et de operibus suis, ut dixit dominus, revincuntur [1]). Si enim Marcion novum testamentum a vetere separavit; posterior est eo, quod separavit, quia separare non posset, nisi quod unitum fuit. Unitum ergo, antequam separaretur, postea factum separatum, posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus aliter exponens et sine dubio emendans, hoc nomine quicquid emendat, ut mendosum retro alterius [2]) fuisse demonstret. Hos utique [3]) insigniores, et frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterum et Nigidius nescio quis et Hermogenes et multi alii adhuc ambulant pervertentes vias dei. Cupio, ostendant mihi: ex qua auctoritate prodierunt? Si alium deum praedicant, quomodo eius dei rebus et literis et nominibus utuntur, adversus quem praedicant? si eiusdem, quomodo aliter? Probent se novos apostolos esse; dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum resuscitatum. Sic enim apostolus solet facere, dare illis praeterea virtutem eadem signa edendi, quae et ipse [4]). Volo igitur virtutes eorum proferre, nisi quod agnosco maximam virtutem eorum, qua apostolos in perversum aemulantur. Illi enim de mortuis suscitabant, isti de vivis mortuos faciunt.

31. Sed ab excessu revertar ad principalitatem veritati et posteritatem mendacitati deputandam [5]) ex illius quoque parabolae patrocinio, quae bonum semen frumenti a domino seminatum in primore constituit, avenarum autem sterilis foeni adulterium ab inimico diabolo postea superducit [6]). Proprie [7]) enim doctrinarum distinctionem figurat, quia et alibi verbum dei seminis similitudo est. Ita ex ipso ordine manifestatur, id esse dominicum et verum, quod sit prius traditum, id autem extraneum et falsum, quod sit posterius immissum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque haereses, quibus nulla con-

---

1) Matth. 7, 16. 2) Wouweri ms. hoc omnino quicquid emendat, ut mendosum anterius f. dem. Quae probavit Rigalt. scripsitque: demonstrat, 3) Praeter Rhen. omnes: ut. 4) Cod. Agob.: Sic enim apostolus descripsit. solet facere. dare praeterea virtutem eadem signa edendi quae et ipse. 5) Rig. ad princ. veritatis et poster. mendacitatis disputandam. 6) Matth. 13, 37 sqq. 7) Rhen. Pro parte.

stantia de conscientia competit [1]) ad defendendam sibi veritatem.

32 Ceterum si quae audent interserere se aetati apostolicae, ut ideo videantur ab apostolis traditae, quia sub apostolis fuerunt, possumus dicere: edant ergo origines ecclesiarum suarum, evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt, sicut Smyrnaeorum ecclesia Polycarpum ab Ioanne collocatum refert, sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum. Itidem [2]) proinde utique et ceterae exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos apostolici seminis traduces habeant. Confingant tale aliquid haeretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est? Sed etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum cum apostolica comparata ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit, neque apostoli alicuius auctoris esse neque apostolici, quia sicut apostoli non diversa inter se docuissent, ita et apostolici non contraria apostolis edidissent, nisi illi, qui ab apostolis desciverunt [3]) et aliter praedicaverunt. Ad hanc itaque formam provocabuntur [4]) ab illis ecclesiis, quae licet nullam ex apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quae denique quotidie instituuntur, tamen in eadem fide conspirantes, non minus apostolicae deputantur pro consanguinitate doctrinae. Ita omnes haereses ad utramque formam nostris ecclesiis provocatae probent se quaqua putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec possunt probare, quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab ecclesiis quoquo modo apostolicis, scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicae.

33. Adhibeo super haec ipsarum doctrinarum recognitionem, quae sub apostolis fuerunt ab iisdem apostolis et demonstratae et deferatae. Nam et sic facilius tra-

---

1) Rhen. ed. I. constantia et conscientia concedit, in margine: concepit. 2) Ita Wouwer. e ms., Pamel. ordinatum edit. Proinde etc. Rig. ordinatum itidem. Perinde etc. 3) Rig. didicerunt, aliter praed. 4) Rig. probabuntur.

ducentur, dum aut iam tunc fuisse deprehenduntur, aut ex illis, quae iam tunc fuerunt, semina sumpsisse. Paulus in prima ad Corinthios notat negatores et dubitatores resurrectionis [1]). Haec opinio propria [2]) Sadducaeorum. Partem eius usurpat Marcion et Apelles et Valentinus, et si qui alii resurrectionem infringunt. Ad Galatas scribens invehitur in observatores et defensores circumcisionis et legis [3]). Hebionis haeresis est. Timotheum instruens nuptiarum quoque interdictores suggillat [4]). Ita instituunt Marcion et Apelles, eius secutor. Aeque tangit eos, qui dicerent, factam iam resurrectionem [5]). Id de se [6]) Valentiniani adseverant. Sed et cum genealogias indeterminatas [7]) nominat, Valentinus agnoscitur, apud quem aeon ille nescio qui novi et non unius nominis generat e sua Charite sensum et veritatem, et hi aeque procreant duo, sermonem et vitam, dehinc et isti generant hominem et ecclesiam, estque haec prima Ogdoas [8]) aeonum. Exinde decem alii et duodecim reliqui aeones miris nominibus oriuntur in meram fabulam triginta aeonum. Idem apostolus, cum improbat elementis servientes, aliquem Hermogenem [9]) ostendit, qui materiam non natam introducens deo non nato eam comparat, et ita matrem elementorum deam faciens potest ei servire, quam deo comparat. Ioannes vero in Apocalypsi idolothyta edentes et stupra committentes [10]) iubet castigare. Sunt et nunc alii Nicolaitae, Caiana [11]) haeresis dicitur. At in epistola eos maxime antichristos vocat, qui Christum negarent in carne venisse, et qui non putarent Iesum esse filium dei. Illud Marcion, hoc Ebion vindicavit. Simonianae autem magiae disciplina angelis serviens, utique et ipsa inter idololatrias deputabatur et a Petro apostolo in ipso Simone damnabatur.

34. Haec sunt, ut arbitror, genera doctrinarum adulterinarum, quae sub apostolis fuisse ab ipsis apostolis discimus, et tamen nullam invenimus institutionem inter tot diversitates perversitatum, quae de deo creatore universo-

---

1) 1 Cor. 15, 12. 2) Rhen. et Pam. prima. 3) Gal. 5, 2. 4) 1 Tim. 4, 3. 5) 2 Tim. 2, 3. 6) Rhen. Sic se Val. 7) 1 Tim. 1, 4. 8) Sic Rig. et Wouw. e cod. Ursini. Rhenani ed. I. de qua prima haec ideo decas aeonum. Gelen. et Pam. de qua prima ogdoade aeonum exinde etc. 9) Rig. aliquid Hermogenis. 10) Apoc. 2, 14. 11) Rhen. Gaiana.

rum controversiam moverit; nemo alterum deum ausus est suspicari, facilius de filio quam de patre haesitabatur; donec Marcion praeter creatorem alium deum solius bonitatis induceret, Apelles creatorem angelum[1]) nescio quem gloriosum superioris dei faceret deum legis et Israëlis, illum igneum affirmans, Valentinus aeonas suos spargeret et unius aeonis vitium in originem deduceret dei creatoris. His solis et his primis revelata est veritas divinitatis, maiorem scilicet dignationem et pleniorem gratiam a diabolo consecutis, qui deum sic quoque voluerit aemulari, ut de doctrinis venenorum, quod dominus negavit, ipse faceret discipulos super magistrum. Eligant igitur sibi tempora universae haereses, quae quando fuerint, dum non intersit, quae quando de veritate non sint[2]). Utique quae ab apostolis nominatae non fuerunt, sub apostolis fuisse non possunt. Si enim fuissent, nominarentur et ipsae, ut et ipsae coercendae. Quae vero sub apostolis fuerunt, in sua nominatione damnantur. Sive ergo eaedem, nunc sunt aliquanto expolitiores, quae sub apostolis rudes, habent suam exinde damnationem; sive aliae quidem illae fuerunt, aliae autem postea obortae quasdam ex illis opiniones usurpaverunt, habendo cum eis consortium praedicationis, habeant necesse est etiam consortium damnationis, praecedente illo fine supradicto posteritatis, quo, etsi nihil de damnaticiis participarentur, de aetate sola praeiudicarentur, tanto magis adulterae, quanto nec ab apostolis nominatae. Unde firmius constat, has esse, quae adhuc tunc nuntiabantur futurae.

35. His definitionibus provocatae a nobis et revictae haereses omnes, sive qua posterae, sive qua coaetaneae apostolorum, dummodo diversae, sive generaliter sive specialiter notatae ab eis, dummodo praedamnatae, audeant respondere et ipsae aliquas eiusmodi praescriptiones adversus nostram disciplinam. Si enim negant veritatem eius, debent probare illam quoque haeresin esse eadem forma revictam, qua ipsae revincuntur, et ostendere simul, ubinam quaerenda sit veritas, quam apud illas non esse iam constat. Posterior nostra res non est, imo omnibus prior est. Hoc erit testimonium veritatis ubique occupantis prin-

1) Rig. angelorum. 2) Pam. dum de veritate n. s. Rig. dummodo intersit quae quando, dum de v. n. s.

cipatum. Ab apostolis non damnatur, imo defenditur. Hoc erit indicium proprietatis. Quam enim non damnant, qui extraneam quamque damnaverunt, suam ostendunt, ideoque et defendunt.

36. Age iam, qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuae, percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesidentur, apud quas ipsae authenticae literae eorum recitantur, sonantes vocem et repraesentantes faciem uniuscuiusque. Proxima est tibi Achaia, habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses [1]). Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adiaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas praesto est. Ista quam felix ecclesia [2]), cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, ubi Petrus passioni dominicae adaequatur, ubi Paulus Ioannis exitu coronatur, ubi apostolus Ioannes, posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur. Videamus, quid didicerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque ecclesiis contesserarit [3]). Unum deum novit, creatorem universitatis, et Christum Iesum ex virgine Maria filium dei creatoris, et carnis resurrectionem; legem et prophetas cum evangelicis et apostolicis literis miscet. Inde potat [4]) fidem, aqua signat, sancto spiritu vestit, eucharistia pascit, martyrium exhortatur, et ita adversus hanc institutionem neminem recipit. Haec est institutio, non dico iam, quae futuras haereses praenuntiabat, sed de qua haereses prodierunt. Sed non fuerunt [5]) ex illa, ex quo factae sunt adversus illam. Etiam de olivae nucleo mitis et opimae et necessariae asper oleaster exoritur, et iam de papavere fici gratissimae [6]) et suavissimae ventosa et vana caprificus exsurgit. Ita et haereses de nostro frutice, non nostro genere, veritatis grano, sed mendacio silvestres [7]).

---

1) Vv. habes Thessal. desunt in ed. I. Rhen. 2) Sic Rig. e ms. Rhen. ed. I. praesto est statuta. Pam. e cod. Vat. Statu felix eccl. 3) Rhen. Vid., qu. dixerit, qu. doc. Cum Afr. qu. eccl. contestatur. 4) Rhen. portat, Wouw. importat, Rig. Et inde potat fidem, eam aqua signat. 5) Rhen. non omnes ex illa. 6) Vv. et necessariae — gratissimae desunt in ed. I. Rhen. 7) Ita h. l. emend. Rig.;

37. Si haec ita se habent, ut veritas nobis adiudicetur, quicunque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a deo tradidit, constat ratio propositi nostri definientis, non esse admittendos haereticos ad ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad scripturas non pertinere. Si enim haeretici sunt, Christiani esse non possunt, non a Christo habendo, quod de sua electione sectati haereticorum nomina admittunt. Ita non Christiani nullum ius capiunt Christianarum literarum, ad quos merito dicendum est: qui estis? quando, et unde venistis? quid in meo agitis, non mei? quo denique, Marcion, iure silvam meam caedis? qua licentia, Valentine, fontes meos transvertis? qua potestate, Apelles, limites meos commoves?[1]) quid hic, ceteri, ad voluntatem vestram seminatis et pascitis? Mea est possessio, olim possideo[2]), habeo origines firmas ab ipsis auctoribus, quorum fuit res. Ego sum haeres apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adiuraverunt, ita teneo. Vos certe exhaeredaverunt semper et abdicaverunt ut extraneos, ut inimicos. Unde autem extranei et inimici apostolis haeretici, nisi ex diversitate doctrinae, quam unusquisque de suo arbitrio adversus apostolos aut protulit aut recepit?

38. Illic igitur et scripturarum et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas invenitur doctrinae. Quibus fuit propositum aliter docendi, necessitas instituit[3]) aliter disponendi instrumenta doctrinae. Alias enim non potuissent aliter docere, nisi aliter haberent, per quae docerent. Sicut illis non potuisset succedere corruptela doctrinae sine corruptela instrumentorum eius, ita et nobis integritas doctrinae non competisset sine integritate eorum, per quae doctrina tractatur. Etenim quid contrarium nobis in nostris? quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei, quod esset in scripturis deprehensum, detractione vel adiectione vel transmutatione remediaremus?

Rhen. et Pam.: Ita et haer. de nostro fructificaverunt, non nostrae; degeneres varietatis (Gelen. et ceteri e cod. Gorz. veritatis) grano et mend. silvestres. 1) Post Rhenanum editt. omnes addiderunt: mea est possessio. 2) Praeter Rhen. omnes: olim poss., prior possideo. 3) Pam. et Rig. eos necessitas coegit.

Quod sumus, hoc sunt scripturae inde[1]) ab initio suo. Ex illis sumus, antequam nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit, antequam nobis[2]) interpolarentur[3])? Cum autem omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens utique ex caussa aemulationis, quae neque prior neque domestica unquam est eius, quod aemulatur, tam incredibile est sapienti cuique, ut nos adulterum stilum intulisse videamur scripturis, qui sumus et primi et ex ipsis, quam illos non intulisse, qui sunt et posteri et adversi. Alius manu scripturas, alius sensus expositione intervertit. Neque enim si Valentinus integro instrumento uti videtur, non callidiore ingenio quam Marcion[4])? Marcion enim exserte et palam machaera, non stilo usus est, quoniam ad materiam suam caedem scripturarum confecit. Valentinus autem pepercit, quoniam non ad materiam scripturas, sed materiam ad scripturas excogitàvit, et tamen plus abstulit et plus adiecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum et adiiciens dispositiones non comparentium rerum.

39. Haec sunt[5]) ingenia de spiritalibus nequitiae, cum quibus luctatio est nobis, fratres, merito contemplandae[6]) fidei necessaria, ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim et in excogitandis instruendisque erroribus facilitatem[7]), non adeo mirandam quasi difficilem et inexplicabilem, cum de secularibus quoque scripturis exemplum praesto sit eiusmodi facilitatis. Qua vides[8]) hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componi, materia secundum versus, versibus secundum materias concinnatis. Denique Ovidius Geta[9]) Medeam tragoediam ex Virgilio plenissime expressit. Meus quidam propinquus ex eodem poëta inter cetera stili sui otia Pinacem Cebetis

---

1) Rhen. hoc sunt. Inde script. 2) Pam. aliique: a nobis. 3) Rig.: Quod sumus, hoc sunt scripturae ab initio suo: ex illis sumus, antequam aliter fuit; antequam a vobis interpolarentur. 4) Gelen., Pam., Rig. Marcion, manus intulit veritati? 5) Rig. Erant ingenia etc. 6) Rig. contemplanda, fidei nec. 7) Rig. felicitatem. 8) Rhen. Quo ius; Pam. Vis; Wouw. in suo cod.: Quovis, quod mutavit in: Qua vides. 9) Rhen. ed. I. Ovidius citra Med. Gelen. Osidius Geta. Cod. Vat. Offidius; Pam. Ovidius Geta. Cod. Agob. Vosidius; cod. Urs. Osidius; Rig. Hosidius Geta. Iunius coni. C. Didius Geta.

explicuit. Homerocentonas etiam vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus. Et utique fecundior divina literatura ad facultatem cuiuscunque materiae. Nec periclitor dicere, ipsas quoque scripturas sic esse ex dei voluntate dispositas, ut haereticis materias subministrarent, cum legam oportere haereses esse, quae sine scripturis esse non possent.

40. Sed quaeritur[1]), a quo intellectus interpretetur eorum, quae ad haereses faciant. A diabolo scilicet, cuius sunt partes intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res sacramentorum divinorum in idolorum mysteriis aemulatur. Tingit et ipse quosdam, utique credentes et fideles suos; expiationem[2]) delictorum de lavacro repromittit, et si adhuc memini Mithrae, signat illic in frontibus milites suos; celebrat et panis oblationem, et imaginem resurrectionis inducit, et sub gladio redimit coronam. Quid, quod et summum pontificem in unius nuptiis statuit? Habet et virgines, habet et continentes. Ceterum si Numae Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotalia officia, insignia et privilegia, si sacrificantium[3]) ministeria, et instrumenta et vasa ipsorum sacrificiorum, ac piaculorum et votorum curiositates consideremus: nonne manifeste diabolus morositatem illam Iudaeae imitatus est? Qui ergo ipsas res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam aemulanter affectavit exprimere in negotiis idolatriae. Utique et idem et eodem ingenio gestiit et potuit instrumenta quoque divinarum rerum et sanctorum Christianorum, sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis, profanae et aemulae fidei attemperare[4]). Et ideo neque a diabolo immissa esse spiritalia nequitiae, ex quibus etiam haereses veniunt, dubitare quis debet, neque ab idololatria distare haereses, cum et auctoris et operis eiusdem sint, cuius et idololatria. Deum aut fingunt alium adversus creatorem, aut si unicum creatorem confitentur, aliter eum disserunt, quam in vero est. Itaque omne mendacium, quod de deo dicunt, quodammodo genus est idololatriae[5]).

---

1) Rig. Sequetur. 2) Cod. Agob. expositionem. 3) Ita cod. Ursin. Rhen. sacrificantia. Pam. et Rig. sacrificalia. 4) Rhen. attentare. 5) Rhen. ed. I. Ita omne mendacium de deo vel natio quodammodo sexus est idololatriae.

41. Non omittam ipsius etiam conversationis haereticae descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit, sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, ut fidei suae congruens. Inprimis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est; pariter adeunt, pariter orant, etiam ethnici, si supervenerint; sanctum canibus et porcis margaritas, licet non veras, iactabunt. Simplicitatem volunt esse prostrationem disciplinae, cuius penes nos curam lenocinium vocant. Pacem quoque passim cum omnibus miscent. Nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti. Ipsae mulieres haereticae, quam procaces! quae audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan et tingere. Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes. Nunc neophytos collocant, nunc seculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur, quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus, qui cras lector; hodie presbyter, qui cras laicus; nam et laicis sacerdotalia munera iniungunt.

42. De verbi autem administratione quid dicam, cum hoc sit negotium illis, non ethnicos convertendi, sed nostros evertendi? Hanc magis gloriam captant, si stantibus ruinam, non si iacentibus elevationem operentur. Quoniam et ipsum opus eorum non de suo proprio aedificio venit, sed de veritatis destructione, nostra suffodiunt, ut sua aedificent. Adime illis legem Moysi et prophetas et creatorem deum, accusationem eloqui non habent. Ita fit, ut ruinas facilius operentur stantium aedificiorum, quam exstructiones iacentium ruinarum. Ad haec solummodo opera humiles et blandi et summissi agunt. Ceterum nec suis praesidibus reverentiam noverunt. Et hoc est, quod schismata apud haereticos fere non sunt, quia cum sint, non parent. Schisma est unitas ipsis[1]). Mentior, si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde suo arbitrio modulatur, quae accepit, quemadmodum de arbitrio ea composuit ille, qui tradidit. Agnoscit naturam

1) Sic Rig. e cod. Ursini; reliqui: ipsa.

suam et originis suae morem profectus rei. Idem licuit Valentinianis, quod Valentino, idem Marcionitis, quod Marcioni, de arbitrio suo fidem innovare. Denique penitus inspectae haereses omnes in multis cum auctoribus suis dissentientes deprehenduntur. Plerique nec ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, quasi sine lare [1]) vagantur.

43. Notata sunt etiam commercia haereticorum cum magis quam pluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis, curiositati scilicet deditis. Quaerite et invenietis, ubique meminerunt. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei aestimari potest. Doctrinae index disciplina est. Negant deum timendum. Itaque libera sunt illis omnia et soluta. Ubi autem deus non timetur, nisi ubi non est? Ubi deus non est, nec veritas ulla est. Ubi veritas nulla est, merito et talis disciplina est. At ubi deus, ibi metus in deum, qui est initium sapientiae. Ubi metus in deum, ibi gravitas, honesta et diligentia attonita et cura sollicita et allectio explorata et communicatio deliberata et promotio emerita et subiectio religiosa et apparitio devota et processio modesta et ecclesia unita et dei omnia.

44. Proinde haec pressioris apud nos testimonia disciplinae ad probationem veritatis accedunt, a qua divertere nemini expedit, qui meminerit futuri iudicii, quo omnes nos necesse est apud Christi tribunal adstare, reddentes rationem in primis ipsius fidei. Quid ergo dicent, qui illam stupraverint adulterio haeretico, virginem traditam a Christo? Credo allegabunt nihil unquam sibi ab illo vel ab apostolis eius de seris [2]) et perversis doctrinis futuris pronuntiatum et de cavendis et de abominandis praeceptum. Agnoscent suam potius culpam et suorum, qui nos non ante praestruxerunt [3]). Adiicient praeterea multa de auctoritate cuiusque doctoris haeretici; illos maxime doctrinae suae fidem confirmasse, mortuos suscitasse, de-

---

1) Rhen. quasi sibilatae vag. Pamel. extorres quasi sibi, late vag. Rigaltii emendationem probavimus. 2) Ita Rig. e cod. Ursini; reliqui: saevis. 3) Hanc Gelenii emendationem ceteris praeferendam censeo. Rhen. culpam, quam suorum, qui nos ante praestr. Pamel. culp., quam suor., qui nos non ante praestr. Rig. Agnoscant — quam illorum, qui nos tanto ante praestr.

biles reformasse, futura significasse, ut merito apostoli crederentur, quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos, qui etiam virtutes maximas ederent ad fallaciam muniendam corruptae praedicationis. Itaque veniam merebuntur. Qui vero memores dominicarum et apostolicarum denuntiationum in fide integri steterint, credo, de venia periclitabuntur, respondente domino[1]): praenuntiaveram plane futuros fallaciae magistros in meo nomine et prophetarum et apostolorum etiam, et discentibus meis eadem ad vos praedicare mandaveram, semel evangelium et eiusdem regulae doctrinam apostolis meis delegaveram; sed cum vos non crederetis[2]), libuit mihi postea aliqua inde mutare. Resurrectionem promiseram, etiam carnis; sed recogitavi, ne implere non possem: natum me ostenderam ex virgine, sed postea turpe mihi visum est: patrem dixeram, qui solem et pluvias facit; sed alius me pater melius adoptavit: prohibueram vos aurem accommodare haereticis, sed erravi. Talia capit opinari eos, qui exorbitant et fidei veritatis periculum non cavent.

45. Sed nunc quidem generaliter actum est nobis adversus haereses omnes certis et iustis et necessariis praescriptionibus repellendas a collatione scripturarum. De reliquo, si dei gratia adnuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus*).

---

1) Rhen. deo. 2) Vv. sed — crederetis recte in edd. Franck. et Rig. huc transposita sunt. Antea post mandaveram posita erant atque v. sed ante libuit repetitum.

*) Rig. addidit vv. Haec in fide veritatis ci..... legentibus pax et gratia domini nostri Iesu Christi in aeternum. Contra haereticos explicit. Ea a librario quodam quin adscripta sint, non potest dubitari. — Sed quae sequuntur: Quorum haereticorum ut plura praet., ad finem usque huius libri, non a Tertulliano esse profecta, nemo infitiabitur. Nam primum desiderantur in vetustissimo Agobardi codice; in cod. Paterniacensi separato libello ἀνεπιγράφῳ continentur, atque in alio Rhenani cod. inscripta sunt: Adversus omneis haereses, quam inscriptionem etiam Rhen. in prima editione iis praefixit; in cod. Hirsaug. ipsum librum de praescriptionibus haeret. praecedunt. Accedit, quod ultima sententia fini libri faciendo maxime est apta, ut nihil sit, quod amplius desideres; nam quae Tertullianus singulis haereticis duxerit obloquenda, singulis libris exaravit. Ac Semlerus recte suspicatur, „hunc libellum (priori agglutinatum) varie compilatum fuisse, non vero una serie ab auctore quodam contextum, a

Quorum haereticorum, ut plura praetercam, pauca perstringam. Taceo enim Iudaismi haereticos: Dositheum, inquam, Samaritanum, qui primus ausus est prophetas quasi non in spiritu sancto locutos repudiare; taceo Sadducaeos, qui ex huius erroris radice surgentes ausi sunt ad hanc haeresin etiam resurrectionem carnis negare; praetermitto Pharisaeos, qui additamenta quaedam legis adstruendo a Iudaeis divisi sunt; (unde etiam hoc accipere ipsum, quod habent, nomen digni fuerunt;) cum his etiam Herodianos, qui Christum Herodem esse dixerunt.

46. Ad eos me converto, qui ex evangelio haeretici esse voluerunt. Ex quibus est primus omnium Simon Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit ab apostolo Petro iustamque sententiam. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est summum deum; mundum autem ab angelis suis institutum, a daemone se oberrante [1]), qui esset sapientia, descendisse quaerendum apud Iudaeos, se in phantasmate dei non passum, sed esse quasi passum. Post hunc Menander, discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens, quae Simon ipse, quicquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Secutus est post haec et Saturninus, et hic similiter dicens, innascibilem virtutem, id est deum, in summis et illis infinitis partibus et in superioribus manere, longe autem distantes ab hoc angelos inferiorem [2]) mundum fecisse, et quia splendor quidam luminis desursum in inferioribus refulsisset, ad similitudinem [3]) illius luminis angelos hominem in-

---

scribis potius latinas partes undecunque (inprimis ex Irenaei libris vel, ut ait Aug. Hahn, ex Epiphanii Panario) decerptas varie adiectas fuisse." Denique mihi videor iure dubitare, quin Tertullianus, qui nunquam tantum retulerit haereticorum sententias, sed multis verbis ad eas disputaverit, in animum inducere potuerit, ut tam incompositum futilemque haeresium indicem conscriberet; prius enim obdormivisset, quam illum absolvisset. At licet contendere, eum a scriptore seculi tertii vel quarti, qui Septimianam dicendi rationem affectaret, esse compositum.

1) Semlerus ex Iren. lib. I, 23. censuit locum emendandum esse: ad Ennoeam se aberrantem, quae esset sapientia etc. 2) Ita Rig., ceteri: inferiores. 3) Rig. ad sim. illam superiorem propter ill. lum. ang. Quae tria vv. e proxima sententia huc translata sunt.

stituere [angelos] [1]) curasse; hunc super terram iacuisse reptantem, cuius lumen illud et virtutem illam superiorem propter misericordiam scintillam salvam esse, cetera hominis perire; Christum in substantia corporis non fuisse, et phantasmate tantum quasi passum fuisse; resurrectionem carnis nullo modo futuram esse. Postea Basilides haereticus erupit. Hic esse dicit summum deum nomine Abraxan, ex quo mentem creatam, quam graece νοῦν appellat; inde verbum; ex illo providentiam, virtutem et sapientiam; ex ipsis inde principatus et potestates et angelos factos, deinde infinitas angelorum editiones et probolas, ab istis angelis trecentos sexaginta quinque coelos institutos, et mundum in honore Abraxae, cuius nomen hunc in se habeat numerum computatum. In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Iudaeorum deum, id est, deum legis et prophetarum, quem deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito obtigisse semen Abrahae, atque ideo hunc de terra ex Aegypto filios Israël in terram Chanaan transtulisse. Hunc turbulentiorem prae ceteris angelis atque ideo et seditiones frequentare [2]) et bella concatere, sed et humanum sanguinem fundere. Christum autem non ab hoc, qui fecerit mundum, sed ab illo Abraxa missum venisse in phantasmate, sine substantia carnis fuisse; hunc passum apud Iudaeos non esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, ne quis confiteatur in Simonem credidisse. Martyria negat esse facienda. Carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporibus repromissam. Alter haereticus Nicolaus emersit. Hic de septem diaconis, qui in Actis Apostolorum allecti sunt, fuit. Hic dicit tenebras in concupiscentia luminis et quidem foeda et obscoena fuisse; ex hac permixtione pudor est dicere quae foetida et immunda. Sunt et cetera obscoena [3]). Omnes [4]) enim refert quasdam turpitudinis notas, et complexus et

---

1) Editt. omnes: instituere, angelos curasse. Sed v. angelos videtur male repetitum. 2) Editt. omnes: frequenter, quod Seml. suasit in frequentare mutandum. 3) Vv. et cetera obscoena delevit Rig. retulitque v. sunt ad priorem sententiam. Fortasse: quam foet. et im. sint. Sunt etc. 4) Rig. Aeones enim refert quosdam turpitudinis natos, quae mera est coniectura.

permixtiones exsecrabiles obscoenasque coniunctas, et quaedam ex ipsis adhuc turpiora. Natos praeterea daemones et deos et spiritus septem, et alia satis sacrilega pariter et foeda, quae referre erubescimus, etiam praeterimus. Satis est nobis, quod totam istam haeresin Nicolaitarum apocalypsis domini gravissima sententiae auctoritate damnavit dicendo: quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicolaitarum, quam et ego odi[1]).

47. Accesserunt his haeretici etiam illi, qui Ophitae nuncupantur. Nam serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipsi Christo praeferant. Ipse enim, inquiunt, scientiae nobis boni et mali originem dedit. Huius animadvertens potentiam et maiestatem Moyses, inquiunt, aereum posuit serpentem, et quicunque ipsum adspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse, aiunt praeterea, Christus in evangelio suo imitatur serpentis ipsius sacram potestatem dicendo: et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis[2]). Ipsum introducunt ad benedicenda eucharistia sua. Sed tota istius erroris et scena et doctrina inde fluxit. Dicunt enim de illo summo primario aeone complures alios aeones exstitisse inferiores, omnibus tamen istis aeonem antestare, cuius sit nomen Ialdabaoth. Hunc autem conceptum esse ex altero aeone, aeonibus inferioribus permixto, seque postea cum in superiora voluisset eniti, gravitate materiae permixta sibi non potuisse ad superna pervenire, in medietate relictum extendisse se totum, effecisse sic coelum. Ialdabaoth tamen inferius descendisse et fecisse sibi filios septem, quem occlusisse superiora dilatatione, ut, quia angeli quae superiora essent scire non possent, ipsum solum deum putarent. Virtutes igitur illas et angelos inferiores hominem fecisse, et quia ab infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem iacuisse reptantem; illum vero aeonem, ex quo Ialdabaoth processisset, invidia commotum scintillam quandam iacenti homini immisisse, qua excitatus per prudentiam saperet et intelligere posset superiora. Sic rursum Ialdabaoth istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem et similitudinem serpentis, et hanc fuisse virtutem in paradiso, id est, istum fuisse ser-

1) Apoc. 2, 6. 15. 2) Io. 3, 14.

pentem, cui Eva quasi filio deo crediderat. Decerpsit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis fuisse; salutem carnis sperandam omnino non esse. Nec non etiam erupit alia quoque haeresis, quae dicitur Cainaeorum[1]). Et ipsi enim magnificant Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quae operata sit in ipso. Nam Abel ex inferiore virtute conceptum, procreatum, et ideo inferiorem repertum. Hi qui hoc adserunt, etiam Iudam proditorem defendunt, admirabilem illum et magnum esse memorantes propter utilitates, quas humano generi contulisse iactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Iudae propter hanc caussam reddendam putant. Animadvertens enim, inquiunt, Iudas, quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant et dicunt. Quia potestates huius mundi nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem ipsius salus pararetur, saluti consulens generis humani tradidit Christum, ut salus, quae impediebatur per virtutes, quae obsistebant, ne pateretur Christus, impediri omnino non posset, et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. Sed et illa haeresis processit, quae dicitur Setthoitarum. Huius perversitatis doctrina haec est: duos homines ab angelis constitutos, Cain et Abel; propter hos magnas inter angelos contentiones et discordias exstitisse; ob hanc caussam illam virtutem, quae super omnes virtutes esset, quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent, voluisse concipi et nasci hunc Seth loco Abelis, ut evacuaretur angeli illi, qui duos priores illos homines condidissent, dum hoc semen mundum oritur[2]) et nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse, ob quam caussam illam virtutem, quam, sicut diximus, pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere[3]), ut et illud permixtionis semen tolleretur et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos, qui seminis illos prioris instituissent, occulte et latenter et ignorante illa matre virtute cum il-

1) Rhen. ed. I. Chaldaeorum. 2) Rhen. et Rig. moritur.
3) Fortasse: induxisse.

lis octo animabus in arcam misisse, etiam semen Cham[1]), quo semen malitiae non periret, sed cum ceteris conservatum et post cataclysmum terris redditum exemplo ceterorum excresceret et effunderetur et totum orbem et impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth[2]) et pro ipso Seth[2]) ipsum fuisse.

48. Carpocrates praeterea hanc tulit sectam. Unam esse dicit virtutem, in superioribus principalem, ex hac prolatos angelos atque virtutes, quos distantes longe a superioribus virtutibus mundum istum in inferioribus partibus condidisse; Christum non ex virgine Maria natum, sed ex semine Ioseph hominem tantummodo genitum, sane prae ceteris iustitiae cultu et[3]) vitae integritate meliorem; hunc apud Iudaeos passum, solam animam ipsius in coelo receptam, eo quod et firmior et robustior ceteris fuerit; ex quo colligeret, tentata animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones. Post hunc Cerinthus haereticus erupit, similia docens. Nam et ipse mundum institutum esse ab illis dicit; Christum ex semine Ioseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens, ipsam quoque legem ab angelis datam perhibens, Iudaeorum deum non dominum, sed angelum promens. Huius successor Ebion[4]) fuit, Cerintho non in omni parte consentiens, quod a deo dicat mundum, non ab angelis factum, et quia scriptum sit: nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum[5]), legem etiam proponit, scilicet ad excludendum evangelium et vindicandum Iudaismum.

49. Valentinus autem haereticus multas introduxit fabulas, has ego circumcidens[6]) breviter expediam. Introducit enim pleroma et aeones triginta; exponit autem hos per syzygias, id est coniugationes quasdam. Nam dicit inprimis esse bython et silentium, ex his processisse semen[7]), mentem et veritatem, ex quibus erupisse verbum et vitam, de quibus rursum creatum hominem et

---

1) Pamel. Cain. 2) Rhen. ed. I. sed, quod idem e cod. Gorz. mutavit in Seth. 3) V. et adiiciendum putavimus, nisi quis interpretationem alienam, quae est in vv. vitae integritate, maluerit exterminare. 4) Rig. Hebion. 5) Matth. 10, 24. Luc. 6, 40. Io. 13, 16. 6) Rhen. ed. I. circumdicens, sed in margine: circumcidens. Pamel. et Rig. circumducens. 7) Ciaconius et Iunius delent v. semen.

ecclesiam. Sed enim ex eis quoque processisse duodecim aeonas; de sermone autem et vita aeonas alios decem; hanc esse aeonum triacontada, quae sit in pleromate ex octoade et decade ac duodecade. Tricesimum autem aeonem bython illum videre voluisse et ad videndum illum ausum esse in superiora pleromatis[1]) conscendere, et quoniam ad magnitudinem ipsius videndam capax non fuit, in defectione fuisse et paene dissolutum esse, nisi quia missus ad constabiliendum illum ille, quem appellant Horon, confirmasset illum dicto Iao[2]). Hoc pronuntiatio appellat[3]). Istum autem aeonem in defectionem factum Achamoth dicit in passionibus desiderii quibusdam fuisse et ex passionibus materias edidisse. Expavit enim, inquit, et extimuit et contristatus est, et ex his passionibus concepit et edidit. Hinc fecit coelum et terram et mare et omnia quaecunque sunt in eis, ob quam caussam omnia infirma esse et fragilia et caduca et mortalia, quaecunque sunt ab ipso facta, quoniam quidem ipse fuerit de aporiatione[4]) conceptus atque prolatus; hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth vel pavendo vel timendo vel contristando vel sudando praestiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebrae factae sunt, ex timore et ignorantia spiritus nequitiae et malignitatis, ex tristitia et lacrimis humida fontium, fluminum materia marisque. Christum autem missum ab illo propatore, qui est bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de coelo deferentem; quasi aquam per fistulam, sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem vel mutuantem. Resurrectionem huius carnis negat, sed alterius[5]). Legis et prophetarum quaedam probat, quaedam improbat, id est, omnia improbat, dum quaedam reprobat. Evangelium habet etiam suum praeter haec nostra. Post hunc exstiterunt Ptolomaeus et Secundus haeretici, qui cum Valentino per omnia consentiunt, in illo solo differunt.

---

1) Pleromatis deest in ed. Rhen. 2) Rhen. non habet v. Iao. 3) Vv. Hoc pron. app. aut spuria sunt, aut sententia est mutila. 4) Rhen. ed. I. deceptatione. 5) Haec quoque sunt mutila et corrupta. Latin. emend.: sed non alterius. Iun.: huius carnis. Sed alterius leg. Semler: sed alterius partis, scil. animae, ut c. 51.

Nam cum Valentinus aeonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures, quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt. Et quod dicit Valentinus aeonem tricesimum excessisse de pleromate, ut in defectionem, negant isti; non enim ex illa triacontade fuisse hunc, qui fuerit in defectionem propter desiderium videndi propatoris. Exstitit praeterea Heracleon alter haereticus, qui cum Valentino paria sentit, sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire. Introducit enim in primis illud fuisse, quod[1]) pronuntiat, et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos aeonas; deinde introducit totum Valentinum.

50. Non defuerunt post hos Marcus quidam et Colarbasus, novam haeresin ex Graecorum alphabeto componentes. Negant enim veritatem sine istis posse literis inveniri, imo totam plenitudinem et perfectionem veritatis in istis literis esse dispositam. Propter hanc enim caussam Christum dixisse: Ego sum α et ω. Denique Iesum Christum descendisse, id est, columbam in Iesum venisse, quae Graeco nomine cum περιστερὰ pronuntietur, habeat secundum numerum DCCCI. Percurrunt isti ω, ψ, χ, φ, υ, τ, totum usque ad alpha beta, et computant ogdoadas et decadas, ita ut afferre illorum omnes vanitates et ineptum sit et otiosum [quod tamen non tantum iam vanum, sed etiam periculosum sit.][2]) Alterum deum fingunt praeter creatorem; Christum in substantia negant carnis fuisse; negant carnis resurrectionem futuram.

51. Accedit his Cerdon quidam. Hic introducit initia duo, id est duos deos, unum bonum et alterum saevum, bonum superiorem, saevum hunc mundi creatorem. Hic prophetias et legem repudiat, deo creatori renuntiat, superioris dei filium Christum venisse tractat, hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat, nec omnino passum, sed quasi passum, nec ex virgine natum, sed omnino nec natum. Resurrectionem animae tantummodo probat, corporis negat. Solum evangelium Lucae, nec tamen totum recipit; apostoli Pauli neque omnes neque totas epistolas sumit; Acta Apostolorum et Apoca-

---

1) „Hic etiam deesse videtur aliquid vocabuli.“ Rig. 2) Vv. uncis inclusa videntur a librario quodam adiecta esse.

ipsin quasi falsa reiicit. Post hunc discipulus ipsius emerit Marcion quidam nomine, Ponticus genere, episcopi lius, propter stuprum cuiusdam virginis ab ecclesiae communicatione abiectus. Hic ex occasione, qua dictum sit: mnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos[1]), aeresin Cerdonis approbare conatus est, eadem[2]) dicere, uae ille superior haereticus ante dixerat. Exstitit post unc Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque iscipulus, et hic per eadem vadens blasphemiae genera, adem docet, quae Marcion et Cerdon docuerant. Post os subsequitur Apelles, discipulus Marcionis, qui postenuam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus st. Hic introducit unum deum infinitis superioribus partibus, hunc potestates multas angelosque fecisse. Propterea t aliam virtutem, quam dicit, dominum dicit, sed angelum onit. Hoc[3]) vult videri mundum institutum ad imitatioem mundi superioris; cui mundo permiscuisse poenitenam, quia non illum tam perfecte fecisset, quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et prophetas repuiat, Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut larcion, neque in substantia veri corporis, ut evangelium ocet, sed in eo, quod e superioribus partibus descendest, ipso descensu sideream sibi carnem et aëream conteuisse; hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, uae in descensu suo mutuata fuissent, in ascensu reddiisse, et sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in oelo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectioem negat. Solo utitur et Apostolo, sed Marcionis, id est, on toto. Animarum solarum dicit salutem. Habet praeerea privatas, sed extraordinarias lectiones suas, quas apellat phaneroseis, Philumenes cuiusdam puellae, quam uasi prophetissam sequitur. Habet praeterea suos libros, uos inscripsit Syllogismorum, in quibus probare vult, quod mnia, quaecunque Moyses de deo scripserit, vera non nt, sed falsa sint.

52. His haereticis omnibus accedit Tatianus quidam lter haereticus. Hic Iustini martyris discipulus fuit, post

1) Matth. 7, 17. 2) Iunius corr. eadem dicens, Seml. ademque dicere. Sed suspicor vv. eadem — dixerat interretationem esse alienam. 3) Iunius legendum censet: Hinc vel b hoc; Seml. huic.

hunc diversa sentire coepit. Totus enim secundum Valentinum sapit, adiiciens illud, Adam nec salutem consequi posse, quasi non, si rami salvi fiunt, et radix salva sit. Accesserunt alii haeretici, qui dicuntur secundum Phrygas, sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui κατὰ Proclum [1]) dicantur, sunt qui κατα Aeschinem pronuntientur [2]). Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem et suam, et communem quidem illam, qua in apostolis quidem dicant spiritum sanctum fuisse, paracletum non fuisse, et qua dicant paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in evangelium protulisse, nec tantum plura, sed etiam meliora atque maiora. Privatam blasphemiam illi, qui sunt κατὰ Aeschinem, hanc habent, qua adiiciunt etiam hoc, uti dicant, Christum ipsum esse filium et patrem.

53. Est praeterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Iudaismum vult introducere. Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi XIIII. mensis. Quis autem nesciat, quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad legem Christum redigit? Accedit his Theodotus haereticus Byzantius, qui posteaquam Christum pro nomine comprehensus [3]) negavit, in Christum blasphemare non destitit. Doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, deum autem illum negaret, ex spiritu quidem sancto natum ex virgine, sed hominem solitarium atque nudum, nulla alia prae ceteris nisi sola institiae auctoritate. Alter post hunc Theodotus haereticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam, et ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex spiritu sancto, ex virgine Maria conceptum pariter et natum, sed hunc inferiorem esse quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech [4]). Nam illum Melchisedech praecipuae gratiae coelestem esse virtutem, eo quod agat Christus pro hominibus deprecator et advocatus ipsorum factus; Melchisedech facere pro coelestibus angelis atque virtutibus. Nam esse illum usque adeo Christo meliorem, ut ἀπάτωρ sit, ἀμήτωρ sit, ἀγενεαλογητὸς sit, cuius

1) „Alii: Proculum." Iunius. 2) Vv. sunt qui κ. Aesch. pron. non sunt in ed. I. Rhen. 3) Rhen. adprehensus, Pam. et Rig. Christi pro nom. comprehensus. 4) Hebr. 5, 6. 6, 20. 7, 17.

ue initium neque finis comprehensus sit aut compre-
di possit. Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam
resin introduxit, quam Victorinus corroborare curavit.
deum patrem omnipotentem Iesum Christum esse dicit,
e crucifixum passumque contendit et mortuum, prae-
a se ipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum profana
acrilega temeritate proponit.

ADVERSUS MARCIONEM

LIBER PRIMUS.

1. Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, iam hinc viderit. Novam rem aggredimur ex vetere. Primum opusculum quasi properatum pleniore postea compositione rescideram. Hanc quoque nondum exemplariis suffectam fraude tunc fratris, dehinc apostatae, amisi, qui forte descripserat quaedam mendosissime et exhibuit frequentiae. Emendationis necessitas facta est. Innovationis eius occasio aliquid adiicere persuasit. Ita stilus iste nunc de secundo tertius et de tertio iam hinc primus hunc opusculi sui exitum necessario praefatur, ne quemquam varietas eius in disperso reperta confundat. Pontus, qui dicitur[1]) Euxinus, natura negatur, nomine illuditur. Ceterum hospitalem Pontum nec de situ aestimes; ita ab humanioribus fretis nostris quasi quodam barbariae suae pudore secessit; gentes ferocissimae inhabitant, si tamen habitatur in plaustro. Sedes incerta, vita cruda, libido promiscua et plurimum nuda, etiam cum abscondunt; suspensis de iugo pharetris, indicibus, ne quis temere intercedat[2]). Ita nec armis suis erubescunt. Parentum cadavera cum pecudibus caesa convivio convorant. Qui non ita decesserint, ut escatiles fuerint, maledicta mors est. Nec feminae sexu mitigantur secundum pudorem, ubera excludunt, pensum securibus faciunt, malunt militare quam nubere. Duritia de coelo quoque. Dies nunquam patens, sol nunquam lucens[3]), unus aër, nebula; totus annus hybernum, omne quod flaverit aquilo est. Liquores ignibus redeunt, amnes glacie

1) Ita locum emend. Rigalt.; Rhen. qui igitur. 2) Rhen. ut indicibus notentur, ne quis intercedat. 3) Posui lucens pro libens, quod est in edd. Rhen. et Rig.; ed. Fran. liber.

negantur, montes pruina exaggerantur. Omnia torpent, omnia rigent; nihil illic nisi feritas calet, illa scilicet, quae fabulas scenis dedit de sacrificiis Taurorum et amoribus Colchorum et crucibus Caucasorum.

Sed nihil tam barbarum ac triste apud Pontum, quam quod illic Marcion natus est, Scytha tetrior, Hamaxobio instabilior, Massageta inhumanior, Amazone audacior, nubilo obscurior, hieme frigidior, gelu fragilior, Istro fallacior, Caucaso abruptior. Quidni? Penes quem verus Prometheus deus omnipotens blasphemiis lancinatur. Iam et bestiis illius barbariae importunior Marcion. Quis enim tam castrator carnis castor, quam qui nuptias abstulit? Quis tam commesor mus Ponticus, quam qui evangelia corrosit? Nae tu, Euxine, probabiliorem feram philosophis edidisti, quam Christianis. Nam illa canicula Diogenes hominem invenire cupiebat, lucernam meridie circumferens; Marcion deum, quem invenerat, exstincto lumine fidei suae amisit. Non negabunt discipuli eius primam illius fidem nobiscum fuisse, ipsius literis testibus, ut hinc iam destinari possit haereticus, qui deserto, quod prius fuerat, id postea sibi elegerit, quod retro non erat. In tantum enim haeresis deputabitur, quod postea inducitur, in quantum veritas habebitur, quod retro et a primordio traditum est. Sed alius libellus hunc gradum sustinebit adversus haereticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de praescriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda congressio est, interdum ne compendium praescriptionis ubique advocatum diffidentiae deputetur, regulam adversarii prius praetexam, ne cui lateat, in qua principalis quaestio dimicatura est.

2. Duos Ponticus deos affert, tanquam duas *συμπληγάδας*[1]) naufragii sui, quem negare non potuit creatorem[2]), id est nostrum, et quem probare non poterit, id est suum; passus infelix huius praesumptionis instinctum, de simplici capitulo dominicae pronuntiationis in homines non in deos disponentis exempla illa bonae et malae arboris, quod neque bona malos neque mala bonos proferat fructus[3]), id

1) Cf. Eurip. Medea v. 2. Theocr. idyll. 13, 22. ibique schol.
2) Alii: id est creatorem. Sed vv. id est Latinius recte iudicavit delenda. 3) Luc. 6, 43 sq.

est, neque mens vel fides bona malas edat operas neque mala bonas. Languens enim, quod et nunc multi et maxime haeretici, circa [mali] quaestionem: unde malum? et obtusis sensibus ipsa enormitate curiositatis inveniens creatorem pronuntiantem: ego sum qui condo mala [1]), quanto ipsum praesumpserat mali auctorem, et ex aliis argumentis, quae ita persuadent perverso cuique, tanto in creatorem interpretatus, malam arborem malos fructus condentem, scilicet mala, alium deum praesumpsit esse debere in partem bonae arboris bonos fructus [2]). Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem solius et purae benignitatis, ut diversae a creatore, facile novam et hospitam argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam, modicoque exinde fermento totam fidei massam haeretico acore decepit. Habuit et Cerdonem quendam, informatorem scandali huius, quo facilius duos deos caeci perspexisse se existimaverunt. Unum enim non integre viderant. Lippientibus etiam singularis lucerna numerosa est. Alterum igitur deum, quem confiteri cogebatur, de malo infamando destruxit, alterum, quem commentari connitebatur, de bono praeferendo [3]) construxit. Has naturas quibus disposuerit articulis, per ipsas responsiones nostras ostendimus.

3. Principalis itaque est [4]) et exinde tota congressio de numero, an duos deos liceat induci, si forte poetica et pictoria licentia et tertia iam haeretica. Sed veritas Christiana destricte pronuntiavit: deus si non unus est, non est, quia dignius credimus non esse, quodcunque non ita fuerit, ut esse debebit. Deum autem ut scias unum esse debere, quaere, quid sit deus, et non aliter invenies. Quantum humana conditio de deo definire potest, id definio, quod et omnium conscientia agnoscet, deum summum esse magnum, in aeternitate constitutum, innatum, infectum, sine initio, sine fine. Hunc enim statum aeternitati censendum, quae summum magnum deum efficiat, dum hoc est in deo ipsa, atque ita et cetera, ut sit deus summum magnum et forma et ratione et vi et potestate. Cum de isto conveniat apud omnes, (nemo enim negabit deum summum

---

1) Ies. 45, 7. 2) Aut eiicienda sunt vv. bonos fructus, aut verbum excidit. 3) Rhen. praestruendo, Rig. proferendo. 4) V. est suadente Iunio inserendum putavimus.

magnum quid esse, nisi qui poterit deum imum modicum quid e contrario pronuntiare, ut deum neget auferendo quod dei est,) quae erit iam conditio ipsius summi magni? Nempe ut nihil illi adaequetur, id est, ut non sit aliud summum magnum, quia, si fuerit, adaequabitur, et si adaequabitur, non erit iam summum magnum, eversa conditione et ut ita dixerim lege, quae summo magno nihil sinit adaequari. Ergo unicum sit necesse est, quod fuerit summum magnum, par non habendo, ne non sit summum magnum. Ergo non aliter erit, quam per quod habet esse, id est unicum omnino. Proinde deus cum summum magnum sit, recte veritas nostra pronuntiavit: deus si non unus est, non est. Non quasi dubitemus esse deum, dicendo: si non unus, non est; sed quia quem confidimus esse, iidem definiamus esse, quod si non est, deus non est, summum scilicet magnum. Porro summum magnum unicum sit necesse est; ergo et deus unicus erit, non aliter deus, nisi summum magnum; nec aliter summum magnum, nisi parem non habens; nec aliter parem non habens, nisi unicus fuerit. Certe quemcunque alium deum induxeris, non alia poteris eum forma tueri deum, quam ut et illi proprium divinitatis adscripseris, sicut aeternum, ita et summum magnum. Duo ergo summa magna quomodo consistent, cum hoc sit summum magnum, par non habere, par autem non habere cum uni competat, in duobus esse nullo modo possit?

4. Sed argumentabitur quilibet, posse et duo summa magna consistere, distincta atque disiuncta in suis finibus, et utique advocabit exemplum: regna terrarum tanta numero et tamen summa magna in suis quibusque regionibus, et putabit ubique humana divinis conferenda. Iam ergo si huic argumentationi locus dabitur, quid prohibet, non dico et tertium et quartum deum inducere, verum tot iam numero, quot et gentium reges? De deo agitur, cuius hoc principaliter proprium est nullius exempli capere comparationem. Hoc natura ipsa, si non aliquis Esaias, vel ipse per Esaiam deus, concionabitur: cui me similabitis [1])? Divinis forsitan comparabuntur humana, deo non ita [2]). Aliud enim deus, aliud quae dei. Denique qui exemplo uteris

1) Ies. 40, 18. 25. 2) Ita corr. Wouw. et Rig.; Rhen. ed. I. deo nostra.

regis quasi summi magni, vide, ne iam non possis eo uti. Rex enim, etsi summum magnum est in suo solio usque ad deum, tamen infra deum, comparatus autem ad deum, excidet iam de summo magno translatio in deum. Hoc si ita, quomodo uteris eius rei exemplo ad dei comparationem, quae dum ad comparationem accedit, amittitur? Quid nunc, si nec inter reges plurifarium videri potest summum magnum, sed unicum et singulare, apud eum scilicet, qui rex regum ob summitatem magnitudinis et subiectionem ceterorum graduum, quasi culmen dominationis, excipitur? Sed etiam alterius formae reges, qui singulares in unione imperii praesunt, si minutalibus, ut ita dixerim, regnis undique conferantur in examinationem, qua constet, quis eorum praecellat in substantiis et viribus regni, in unum necesse est summitas magnitudinis eliquetur, omnibus gradatim per comparationis exitum de magnitudinis summa expressis et exclusis. Adeo etsi in disperso multifarium videtur summum magnum, suis viribus et sua natura et suo statu unicum est. Proinde cum duo dii conferuntur, ut duo reges et duo summa magna, in alterum concedat necesse est unio summi magni ex sententia comparationis, qua summum victoria sua constat, superato aemulo alio magno, non tamen summo; atque ex defectione aemuli solitudinem quandam de singularitate praestantiae suae possidens, unicum est. Ineluctabilis iste complexus in hoc sententiam constringit, aut negandum, deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens, aut nulli alii communicandum.

5. Aut quae ratio duo summa magna composuit? Primo enim exigam, cur non plura, si duo, quando locupletiorem oporteret credi substantiam divinitatis, si competeret ei numerus. Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bython et Sigen, cum[1]) usque ad XXX aeonum fetus, tanquam Aeneiae[2]) scrofae, examen divinitatis effudit. Quaecunque ratio plura summa magna non patitur admitti, eadem nec duo ut ipsa plura post unum; post unum enim, numerus. Quae potuit duo admittere, eadem potuit et plura; post duo enim multitudo,

1) Rhen. Bythiun et Sigeneum: usque etc. 2) Rhen. ed. I. Aeoneiae; alii: Aeoniae. Cod. Pithoei: Aeoneiae. Depravatum nomen recte correxit Rig. mutavitque in: Aeneiae. Cf. Virg. Aen. 8, 43 sqq.

unione iam excessa. Denique apud nos vis rationis istius ipso termino plures deos credi non sinit, quod nec duos illa regula, unum deum sistens, qua deum id esse oporteat, cui nihil adaequetur ut summo magno, unicum autem sit, cui nihil adaequetur. Iam nunc duo summa magna, duo paria, cui operae pretio, cui emolumento deputarentur? Quid interfuit numeri, cum duo paria non differant uno? Una enim res est, quae eadem in duobus est. Etiamsi plura essent paria, tantundem omnia unum fuissent, nullo inter se differendo, qua paria. Porro si neutrum ex duobus altero distat, iam ut ambo summa magna, qua dei ambo, neutrum plus altero praestat, nullam rationem numeri sui ostendunt, praestantiam non habentes. Numerus autem divinitatis summa ratione constare deberet, vel quoniam et cultura eius in anceps deduceretur. Ecce enim duos intuens deos tam pares, quam duo summa magna, quid facerem, si ambos colerem? Vererer, ne abundantia officii superstitio potius quam religio existimaretur, quia duos tam pares et in altero ambos possem in uno demereri; hoc ipsum testimonio praestans parilitati et unitati eorum, dum alterum in altero venerarer, dum in uno mihi duo sunt. Si alterum colerem, aeque recogitarem, ne suffundere viderer numeri vanitatem sine differentia supervacui, hoc est, ut tutius censerem neutrum colendum, quam alterum cum scrupulo colendum, aut ambos vane.

6. Sic adhuc videmur disputare, quasi Marcion duos pares constituat. Nam dum defendimus deum summum magnum unicum credi oportere, excludentes ab eo parilitatem, tanquam de duobus paribus, de his retractavimus, nihilominus tamen docendo pares esse non posse secundum summi magni formam, satis confirmavimus duos esse non posse. Alioquin certi, Marcionem dispares deos constituere, alterum iudicem, ferum, bellipotentem, alterum nitem, placidum et tantummodo bonum atque optimum. Dispiciamus aeque et hanc partem, an diversitas saltim duos capiat, si parilitas capere non potuit. Porro et hic eadem regula summi magni patrocinabitur nobis, utpote quae totum statum vindicet divinitatis. Conveniens enim et quodammodo iniecta manu detinens adversarii sensum non negantis creatorem deum, iustissime praescribo illi, diversitati locum non esse inter eos, qui ex aequo deos

confessus non potest facere diversos, non quia non et homines licet sub eadem appellatione diversissimos esse, sed quia deus non erit dicendus, quia nec credendus, nisi summum magnum. Cum ergo summum magnum cogatur agnoscere, quem deum non negat, non potest admitti, ut summo magno aliquam adscribat deminutionem, qua subiiciatur alii summo magno. Desinit enim, si subiiciatur. Non est autem dei, desinere de statu suo, id est de summo magno. Nam et in illo deo potiore periclitari poterit summum magnum, si depretiari capit in creatore. Ita cum duo dii pronuntiantur duo summa magna, necesse est neutrum altero aut maius sit aut minus, neutrum altero aut sublimius aut deiectius. Nega deum, quem dicis deteriorem; nega summum magnum, quem credis minorem. Deum vero confessus utrumque, duo summa magna confessus es; nihil alteri adimes, aut alteri adscribes; agnoscens divinitatem, negasti diversitatem.

7. Tentabis ad haec de nomine dei concutere retractatum ut passivo et in alios quoque permisso, quia scriptum sit: deus deorum stetit in ecclesia deorum, in medio autem deos diiudicavit, et: ego dixi, vos dii estis [1]). Nec tamen idcirco eis competat possessio summi magni, quia dei cognominentur, ita nec creatori. Respondebo et stulto, qui nec hoc recogitaverit, ne tantundem et in deum Marcionis possit retorqueri, ut et illum deum dictum, nec ideo tamen summum magnum probatum, sicut nec angeli aut homines creatoris. Si communio nominum conditionibus praeiudicat, quanti nequam servi regum nominibus insultant, Alexandri et Darii et Holofernis? Nec tamen ideo regibus, id quod sunt, detrahetur; nam et ipsa idola gentium dei vulgo, sed deus nemo ea re, qua deus dicitur. Ita ego non nomini dei nec sono nec notae nominis huius summum magnum in creatore defendo, sed ipsi substantiae, cui nomen hoc contigit; hanc inveniens solam innatam, infectam, solam aeternam et universitatis conditricem, non nomini, sed statui, nec appellationi, sed conditioni eius summum magnum et adscribo et vindico. Et ideo, quia deus iam vocari obtinuit substantia, cui adscribo, nomini me adscribere putas, quia necesse est per nomen osten-

1) Ps. 82, 1. 6.

dam, cui adscribam substantiae, scilicet qua constat, qui deus dicitur, et summum magnum ex substantia, non ex nomine, deputatur. Denique hoc et Marcion suo deo vindicans, secundum statum, non secundum vocabulum vindicat. Id ergo summum magnum, quod deo adscribimus ex substantiae lege, non ex nominis sorte, contendimus ex pari esse debere in duobus, qui ea substantia constant, qua deus dicitur, quia in quantum dii vocantur, id est summa magna, substantiae scilicet merito innatae et aeternae ac per hoc magnae et summae, in tantum non possit summum magnum minus et deterius alio summo magno haberi. Si summi magni felicitas et sublimitas et integritas stabit in deo Marcionis, stabit aeque et in nostro; si non et in nostro, aeque nec in Marcionis. Ergo nec paria erunt duo summa magna, quia prohibet disposita iam regula summi magni comparationem non sustinentis, nec disparia, quia et alia summi magni regula occurrit, deminutionem non admittens. Haesisti, Marcion, in medio Ponti tui aestu, utrinque te fluctus involvunt veritatis, nec pares nec dispares deos sistere potes. Duo enim non sunt, quod pertineat proprie ad numeri retractatum; quamquam tota materia de duobus diis dimicetur, his interim lineis eam clusimus, intra quas de singularibus iam proprietatibus congrediemur.

8. Primo supercilio stuporem suum aedificant Marcionitae, quod novum deum praeferant, quasi nos veteris dei pudeat. Inflantur et pueri novis calceis, sed a vetere paedagogo calceati mox vanam gloriam vapulabunt. Novum igitur audiens deum in vetere mundo et in vetere aevo et sub vetere deo ignotum, inauditum, quem tantis retro seculis neminem et ipsum ignorantia antiquum quidam Iesus Christus et ille in veteribus nominibus novus revelaverit, nec alius antehac, gratias ago huic gloriae eorum, maximo adiutorio eius hinc iam haeresin probaturus, novae scilicet divinitatis professionem. Haec erit novitas, quae etiam ethnicis deos peperit novo semper ac novo titulo consecrationis cuiusque. Quis deus novus, nisi falsus? Ne Saturnum quidem tanta hodie antiquitas deum probabit, quia et illum novitas aliquando produxerit, cum primum consecravit. At enim viva et germana divinitas nec de novitate nec de vetustate, sed de sua veritate censetur. Non habet tempus aeternitas; omne enim tempus ipsa est. Quod

facit, pati non potest. Caret aetate, quod non licet nasci. Deus si est vetus, non erit, si est novus, non fuit. Novitas initium testificatur, vetustas finem comminatur. Deus autem tam alienus ab initio et fine est, quam a tempore, arbitro et metatore initii et finis.

9. Scio quidem, quo sensu novum deum iactitent, agnitione utique. Sed et ipsam novitatis cognitionem percutientem rudes animas ipsamque naturalem novitatis gratiositatem volui repercutere et hinc iam de ignoto deo provocare. Utique enim, quem agnitione novum opponunt, ignotum ante agnitionem demonstrant. Age igitur ad lineas rursum et in gradum. Persuade deum ignotum esse potuisse. Invenio plane ignotis deis aras prostitutas, sed Attica idololatria est[1]). Item incertis diis, sed superstitio Romana est. Porro incerti dei minus noti, ut minus certi, et proinde ignoti, qua minus certi. Quem titulum incidemus ex duobus deo Marcionis? Utrumque, opinor, et nunc incerto et retro ignoto. Sicut enim ignotum eum fecit deus notus creator, ita et incertum deus certus. Sed non evagabor, uti dicam: deus si ignotus fuit latuitque, illum regio latebrarum obumbravit, nova utique et ipsa et ignota, et similiter nunc quoque incerta, certe immensa aliqua et maior indubitate eo, quem abscondit; sed breviter proponam et plenissime exsequar, praescribens deum ignorari nec potuisse nomine magnitudinis nec debuisse nomine benignitatis, praesertim in utroque praelatiorem nostro creatore. Sed quoniam animadverto, in quibusdam ad formam creatoris provocari oportere omnis dei novi et retro ignoti probationem, hoc ipsum ratione fieri a nobis prius commendare debebo, quo constantius utar rationis editae patrocinio. Ante omnia quidem quale est, ut, qui deum agnoscis creatorem et priorem de notitia confiteris, non iisdem modis et alium scias tibi examinandum, quibus iam in alio didicisti deum nosse? Omnis res anterior posteriori normam praeministravit. Duo nunc dii proponuntur, ignotus et notus. De noto vacat quaestio; esse eum constat, quia notus non fuisset, nisi esset. De ignoto instat altercatio; potest enim et non esse, quia si esset, notus fuisset. Quod ergo quaeritur, quamdiu ignoratur, incertum est,

1) Act. Apost. 17, 23.

quamdiu quaeritur, et potest non esse, quamdiu incertum est. Habes deum certum, qua notum, et incertum, qua ignotum. Si ita est, ecquid tibi videtur iusta ratione defendi, ut ad normam et formam et regulam certorum probentur incerta? Ceterum si ad hanc caussam et ipsam adhuc incertam etiam argumenta de incertis adhibeantur, series implicabitur quaestionum ex ipsorum quoque argumentorum aeque incertorum retractu periclitantium de fide per incertum, et ibitur in illas iam indeterminabiles quaestiones, quas apostolus[1]) non amat: sin de certis et indubitatis et absolutis regulae partibus, incertis et dubiis et inexpeditis praeiudicabunt plane, in quibus diversitas status invenitur. Fortasse an non provocentur ad formam certorum, ut liberata a reliqua comparationis provocatione per diversitatem status principalis. Cum vero duo dii proponuntur, communis est illis status principalis. Quid enim deus est[2])? Ambo sunt innati, infecti, aeterni. Hic erit status principalis. Cetera viderit Marcion, si in diversitate disposuit. Posteriora enim sunt in retractatu, imo nec admittentur, si de principali statu constet. Porro constat, quia dii ambo, et ita de quorum statu constat, communem esse, cum sub eo ad probationem devocantur; si incerta sunt, ad eorum certorum formam provocanda erunt, cum quibus de communione status principalis censentur, ut proinde et de probatione communicent. Hinc itaque constantissime dirigam, deum non esse, qui sit hodie incertus, quia retro ignotus, quando quem constat esse, ex hoc ipso constat, quod nunquam fuerit ignotus, ideo nec incertus.

10. Siquidem a primordio rerum conditor earum cum ipsis pariter compertus est, ipsis ad hoc prolatis, ut deus cognosceretur. Nec enim si aliquanto posterior Moyses primus videtur in templo literarum suarum deum mundi dedicasse, idcirco a Pentateucho natales agnitionis supputabuntur, cum totus Moysi stilus notitiam creatoris non instituat, sed a primordio enarret a paradiso et Adam, non ab Aegypto et Moyse recensendam. Denique maior popularitas generis humani, ne nominis quidem Moysi compotes, nedum instrumenti, deum Moysi tamen norunt; etiam

1) 1 Tim. 1, 4. 2) Rigalt. Quod enim deus est, ambo etc.

tanta idololatria dominationem[1]) obumbrante, seorsum tamen illum quasi proprio nomine deum perhibent et deum deorum, et: si deus dederit, et: quod deo placet, et: deo commendo[2]). Vide, an noverint, quem omnia posse testantur. Nec hoc ullis Moysi libris debent. Ante anima, quam prophetia; animae enim a primordio conscientia dei dos est; eadem nec alia et in Aegyptiis et in Syris et in Ponticis. Iudaeorum enim deum dicunt animae deum[3]). Noli, barbare haeretice, priorem Abraham constituere, quam mundum. Etsi unius familiae deus fuisset creator, tamen posterior tuo non erat, etiam Ponticis ante eum notus. Accipe igitur ab antecessore formam, a certo incertus, a cognito incognitus. Nunquam deus latebit, nunquam deus deerit; semper intelligetur, semper audietur, etiam videbitur, quomodo volet. Habet deus testimonia, totum hoc, quod sumus et in quo sumus. Sic probatur et deus et unus, dum non ignoratur, alio adhuc probari laborante.

11. Et merito, inquiunt; quis enim non tam suis notus est, quam extraneis? Nemo. Teneo et hanc vocem. Quale est enim, ut aliquid extraneum deo sit, cui nihil extraneum esset, si quis esset? quia dei hoc est, omnia illius esse et omnia ad illum pertinere, vel ne statim audiret a nobis, quid ergo illi cum extraneis? Quod plenius suo loco audiet. At nunc satis est, nullum probari, cuius nihil probatur. Sicut enim creator, ex hoc et deus, et indubitatus deus, quia omnia ipsius, et nihil extraneum illi; ita et alius idcirco non deus, quia omnia non eius, ideoque et extranea. Denique si universitas creatoris est, iam nec locum video dei alterius; plena et occupata sunt omnia suo auctore. Si vacat aliquid spatii alicuius divinitati in creaturis, plane falsae vacabit. Patet mendacio veritas. Tanta vis idolorum cur non recipiat alicubi deum Marcionis? Igitur et hoc ex forma creatoris expostulo, deum ex operibus cognosci debuisse alicuius proprii sui mundi et hominis et seculi, quando etiam error orbis propterea deos praesumpserit, quos homines interdum confitetur, quon-

1) Rhen. ed. I. tantam idololatriae dominationem etc. Rigalt. tantam idololatria dominationem etc. 2) Cf. de test. animae cap. 2. 3) Haec vv. Iud. — deum Rhen. in I. ed. non habet, sed ab eo e cod. Gorz. addita sunt. Pro animae Aug. Hahn familiae scribendum esse censet.

iam ab unoquoque prospectum videtur utilitatibus et commodis vitae. Ita et hoc ex forma dei creditum est divinum esse, instituere vel demonstrare, quid aptum et necessarium sit rebus humanis. Adeo inde auctoritas accommodata [1]) falsae divinitati, unde praecesserat verae unam saltem cicerculam deus Marcionis propriam protulisse debuerat, ut novus aliquis Triptolemus praedicaretur. Aut exhibe rationem deo dignam, cur nihil condiderit, si est; quia condidisset, si fuisset, illo scilicet praeiudicio, quo et nostrum deum non alias manifestum est esse, quam quia totum condidit hoc. Semel enim praescriptio stabit, non posse illos et deum confiteri creatorem et eum quem volunt aeque deum credi, non ad eius formam probare, quem et ipsi et omnes deum, ut quando hoc ipso nemo creatorem deum dubitet, quia totum hoc condidit, hoc ipso nemo debeat credere deum et illum, qui nihil condidit, nisi ratio forte proferatur. Duplex ista videatur necesse est, ut aut noluerit condere quid, aut non potuerit. Tertium cessat. Sed non potuisse indignum deo est; noluisse an dignum, volo inquirere. Dic mihi Marcion: voluit deus tuus cognosci se quocunque in tempore, an non? alio proposito et descendit et praedicavit et passus resurrexit, quam uti cognosceretur? Et sine dubio, si cognitus est, voluit; nihil enim circa eum fieret, nisi voluisset. Quid ergo tantopere notitiam sui procuravit, ut in dedecore carnis exhiberetur, et quidem maiore, si falsae. Nam hoc turpius, si et mentitus est substantiam corporis, qui et maledictum in se creatoris admisit ligno suspensus. Quanto honestius per aliqua propriae molitionis indicia cognitionem sui praestruxisset, maxime adversus eum cognosci habens, apud quem ex operibus ab initio cognitus non erat. Nam et quale est, ut creator quidem, ignorans esse alium super se deum, ut volunt Marcionitae, qui solum se etiam iurans adseverabat, tantis operibus notitiam sui armaverit, quam potuerat non ita curasse, secundum singularitatis suae praesumptionem; ille autem sublimior, sciens inferiorem deum tam instructum, nullam sibi prospexerit agnoscendo paraturam? quando etiam insigniora et superbiora opera debuisset condidisse, ut et deus ex operibus cognosceretur secundum

1) Rhen. accommodata, si falsae etc.

creatorem, ut ex honestioribus potior et generosior creatore.

12. Ceterum etsi esse eum possemus confiteri, sine caussa esse eum deberemus argumentari. Sine caussa enim esset, qui rem non haberet, quia res omnis caussa est, ut sit aliquis, cuius res sit. Porro in quantum nihil oportet esse sine caussa, id est sine re, quia si sine caussa sit, perindè est, atque si non sit, non habens rei caussam res ipsa[1]): in tantum deum dignius credam non esse, quam esse sine caussa. Sine caussa est enim, qui rem non habendo non habet caussam. Deus autem sine caussa, id est sine re, esse non debet. Ita quoties ostendo, eum sine caussa esse, tanquam sit, hoc constituo, non esse illum, quia si fuisset, omnino sine caussa non fuisset. Sic et ipsam fidem dico illum sine caussa ab homine captare, aliter solito deum credere ex operum auctoritate formatum, quia nihil tale prospexit, per quod homo deum didicit. Nam etsi credunt plerique in illum, non statim ratione credunt, non habentes dei pignus, opera eius deo digna. Itaque hoc nomine cessationis et defectionis operum et impudentiae et malignitatis affinis est: impudentiae, qua fidem non debitam sibi captat, cui praestruendae nihil prospexit, malignitatis, qua plures incredulitatis reos fecit nihil fidei procurando.

13. Cum deum hoc gradu expellimus, cui nulla conditio tam propria et deo digna, quam creatoris testimonium praesignaverit, narem contrahentes impudentissimi Marcionitae convertuntur ad destructionem operum creatoris. Nimirum, inquiunt, grande opus et dignum deo mundus. Numquid ergo creator minime deus? Plane deus. Ergo nec mundus deo indignus; nihil etenim deus indignum se fecit, etsi mundum homini, non sibi fecit, etsi omne opus inferius est suo artifice. Et tamen, si quale quid fecisse indignum est deo, quanto indignius deo est, nihil eum omnino fecisse, vel indignum, quo posset etiam digniorum auctor sperari? Ut ergo aliquid et de isto huius mundi indigno loquar, cui et apud Graecos ornamenti et cultus, non sordium nomen est, indignas videlicet substantias ipsi illi sapientiae professores, de quorum ingeniis omnis haeresis

1) Rig. rei caussam, rem ipsam.

animatur, deos pronuntiaverunt, ut Thales aquam, ut Heraclitus ignem, ut Anaximenes aërem, ut Anaximander universa coelestia, ut Strato coelum et terram, ut Zeno aërem et aetherem, ut Plato sidera, quod genus deorum igneum appellat, cum de mundo, considerando scilicet et magnitudinem et vim et potestatem et honorem et decorem, opem, fidem, legem singulorum elementorum, quae omnibus gignendis, alendis, conficiendis, reficiendisque conspirant, ut plerique physicorum formidaverint, initium ac finem mundo constare[1]), ne substantiae eius tantae scilicet minus dii haberentur, quas[2]) colunt et Persarum magi, et Aegyptiorum hierophantae, et Indorum gymnosophistae. Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriae, cum in simulacris de nominibus et fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, et dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in substantiam fervidam et Iunonem eius in aëream, secundum sonum Graecorum vocabulorum, item Vestam in ignem, et Camenas in aquas, et Magnam Matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, lavacris rigatam. Sic et Osirin[3]), quod semper sepelitur et in vivido quaeritur et cum gaudio invenitur, reciprocarum frugum et vividorum elementorum et recidivi anni fidem argumentantur, sicut aridae et ardentis naturae sacramenta leones Mithrae philosophantur. Et superiores quidem situ aut statu substantias sufficit facilius deos habitas, quam deo indignas. Ad humilia deficiam. Unus, opinor, de saepibus flosculus, non dico de pratis, una cuiuslibet maris conchula, non dico de rubro, una tetraonis pennula, taceo de pavo, sordidum artificem pronuntiabit tibi creatorem?

14. At cum et animalia irrides minutiora, quae maximus artifex de industria ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probari docens, quemadmodum virtutem in infirmitate secundum apostolum[4]): imitare, si potes, apis aedificia, formicae stabula, araneae retia, bombycis stamina; sustine, si potes, illas ipsas lectuli et tegetis tuae bestias, cantharidis venena, muscae spicula, culicis et tubam et lanceam. Qualia erunt maiora,

1) Rig. dare. 2) Rhen. ed. I. quos. 3) Rhen. et Rig. Osiris. 4) 2 Cor. 12, 5.

cum tam modicis aut iuvaris aut laederis, ut nec in modicis despicias creatorem? Postremo te tibi circumfer, intus ac foris considera hominem: placebit tibi vel hoc opus dei nostri, quod tuus dominus, ille deus melior, adamavit, propter quem in haec paupertina elementa de tertio coelo descendere laboravit, cuius caussa, in hac cellula creatoris etiam, crucifixus est. Sed ille quidem usque nunc nec aquam reprobavit creatoris, qua suos abluit, nec oleum, quo suos unguit, nec mellis et lactis societatem, qua suos infantat, nec panem, quo ipsum corpus suum repraesentat, etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus creatoris. At tu super magistrum discipulus, et servus super dominum, sublimius illo sapis, destruens quae ille desiderat. Volo inspicere, si ex fide, saltem ut non et ipse, quae destruis, appetas. Adversaris coelo et libertatem coeli in habitationibus captas. Despicis terram plane inimicae iam tuae carnis matricem, et omnes medullas eius victui extorques. Reprobas et mare, sed usque ad copias eius, quas sanctiorem cibum deputas. Rosam tibi si obtulero, non fastidies creatorem. Hypocrita, ut ἀποκαρτερήσει probes te Marcionitam, id est repudiatorem creatoris[1]). Nam haec apud vos pro martyrio affectari debuisset, si vobis mundus displiceret. In quàmcunque materiam resolveris, substantia creatoris uteris. Quanta obstinatio duritiae tuae! Depretias, in quibus et vivis et moreris.

15. Post haec vel ante haec cum dixeris, esse et illi conditionem suam et suum mundum et suum coelum, de coelo quidem illo tertio videbimus, si et ad Apostolum vestrum discutiendum pervenerimus. Interim quaecunque substantia est, cum suo utique deo apparuisse debuerat. At nunc quale est, ut dominus anno XII Tiberii Caesaris revelatus sit, substantia vero ad XV iam Severi imperatoris nulla omnino comperta sit, quae frivolis creatoris praecellens utique latere desisset, non latente iam domino suo et auctore? Et ideo si ipsa non potuit manifestari in hoc

---

1) Rhen. ed. I. Hypocrita, muta porcatere si probes te, id est repudiatorem Marcionitam creatoris. Quae vv. ad cod. Gorziensis fidem Rhen. et mutavit et transposuit. Ipsa vero depravatio argumento est, ἀποκαρτ. graecis literis scriptum fuisse. Cf. Apolog. c. 46.

mundo, quomodo dominus paruit eius in hoc mundo? Si dominum cepit hic mundus, cur substantiam capere non potuit, nisi domino fortasse maiorem? Iam nunc de loco quaestio est, pertinens et ad mundum illum superiorem et ad ipsum deum eius. Ecce enim si et ille habet mundum suum infra se, super creatorem, in loco utique fecit eum, cuius spatium vacabat inter pedes suos et caput creatoris. Ergo et deus ipse in loco erat, et mundum in loco faciebat, et erit iam locus ille maior et deo et mundo; nihil enim non maius est id, quod capit, eo quod capitur. Et videndum, ne qua adhuc illic vacent subseciva, in quibus et tertius aliquis stipare deus se cum mundo suo possit. Ergo iam incipe deos computare. Erit enim et locus deus, non tantum qua deo maior, sed et qua innatus et infectus ac per hoc aeternus et deo par, in quo semper deus fuerit. Dehinc si et ille mundum ex aliqua materia subiacente molitus est innata et infecta et contemporali deo, quemadmodum de creatore Marcion sentit, redigis et hoc ad maiestatem loci, qui et deum et materiam, duos deos, clusit. Et materia enim deus secundum formam divinitatis innata scilicet et infecta et aeterna. Aut si de nihilo molitus est mundum, hoc et de creatore sentire cogetur, cui materiam subiicit in substantia mundi. Sed ex materia et ille fecisse debebit, eadem ratione occurrente illi quoque deo, quae opponeretur creatori, ut aeque deo. Atque ita tres interim mihi deos numera Marcionis: Factorem et Locum et Materiam. Proinde et creatorem in loco facit utique eadem conditione censendo, et materiam ei subiicit utique innatam et infectam, et hoc nomine aeternam, ut domino. Amplius et Malum materiae deputans, innatum innatae, infectum infectae et aeternum aeternae, quartum iam hinc deum fecit. Habes igitur in superioribus tres substantias divinitatis, in inferioribus quatuor. His cum accedunt et sui Christi, alter qui apparuit sub Tiberio, alter qui a creatore promittitur, manifestam iam fraudem Marcion patitur ab eis, qui duos illum deos inferre praesumunt, cum novem assignet, licet nesciens.

16. Non comparente igitur mundo alio, sicut nec deo eius, consequens est, ut duas species rerum, visibilia et invisibilia duobus auctoribus diis dividant, et ita suo deo invisibilia defendant. Quis autem poterit inducere in ani-

mum, nisi spiritus haereticus, eius esse invisibilia, qui nihil visibile praemiserit, quam eius, qui visibilia operatus, invisibilium quoque fidem fecerit, cum iustius multo sit, aliquibus exemplariis adnuere, quam nullis? Videbimus, et apostolus[1]) cui auctori invisibilia deputet, cum et illum exploraverimus. Nunc enim communibus plurimum sensibus et argumentationibus iustis secuturae scripturarum quoque advocationi fidem sternimus, confirmantes diversitatem hanc visibilium et invisibilium deo[2]) creatori deputandam, sicuti tota operatio eius ex diversitatibus constat, ex corporalibus et incorporalibus, ex animalibus et inanimalibus, ex vocalibus et mutis, ex mobilibus et stativis, ex genitalibus et sterilibus, ex aridis et succidis[3]), ex calidis et frigidis. Sic et hominem ipsum diversitas temperavit, tam in corpore quam in sensu. Alia membra fortia, alia infirma; alia honesta, alia inhonesta; alia gemina, alia unica; alia comparia, alia disparia. Proinde et in sensu nunc laetitia, nunc anxietas; nunc amor, nunc odium; nunc ira, nunc lenitas. Quod si ita est, ut aemula inter se conditionis universitas ista modulata sit, iam igitur et visibilibus invisibilia debentur et non alteri auctori deputanda, quam cui et aemula eorum, ipsum creatorem diversum notantia, iubentem, quae prohibuit, et prohibentem, quae iussit, percutientem et sanantem. Cur in hac sola specie uniformem cum capiunt, visibilium solummodo conditorem, quem proinde credendum sit et visibilia et invisibilia condidisse, quemadmodum et vitam et mortem, et mala et pacem? Et utique, si illa invisibilia maiora sunt visibilibus creaturis suo loco magnis, sic quoque congruit eius esse maiora, cuius et magna, quia nec magna, nedum maiora ei competant, cuius nec modica comparent.

17. His compressi erumpunt dicere: sufficit unicum hoc opus deo nostro, quod hominem liberavit summa et praecipua bonitate sua, et omnibus locustis[4]) anteponenda. O deum maiorem! cuius tam magnum opus non potuit inveniri, quam in homine dei minoris. Enimvero prius est,

---

1) Coloss. 1, 16. 2) Rhen. ed. I. a deo creatore, sed in margine: alius (cod.) deo, quod cum Wouwerio praeferendum. Rig. et Seml. adeo. 3) Rhen. ed. I. siccis. 4) Fr. Iunius coni. omnibus Locutiis, refertque fabulam Aii Locutii e Cic. de Div. 2, 32. Liv. 5, 50.

ut probes eum esse, per quae deum probari oportet, per opera, tunc deinde per beneficia. Primo enim quaeritur, an sit, et ita, qualis sit. Alterum de operibus, alterum de beneficiis [dei] dignoscitur. Ceterum non quia liberasse dicitur hominem, ideo esse eum constat, sed si esse constiterit, tunc et liberasse dicetur, ut et an liberaverit constet, quia potuerit et esse et non liberasse. Quomodo ergo quia liberasse dicetur, etiam esse credetur, cum potuerit et esse et non liberasse? Nunc in isto articulo ab ignoti dei quaestione deducta satis constitit, tam nihil illum condidisse, quam debuisse condidisse, uti cognosceretur ex operibus, quia si fuisset, cognosci debuisset, et utique a primordio rerum; deum enim non decuisse latuisse. Regrediar necesse est ad originem quaestionis dei ignoti, ut ceteros quoque ramulos eius excutiam. Primo enim quaeri oportebit, qui postea se protulerit in notitiam, cur postea et non a primordio rerum, quibus utique necessarius, qua deus, et quidem melior, quo necessarior, latere non debuit? Non enim potest dici, non fuisse aut materiam aut caussam cognoscendi deum, cum et homo a primordio esset in seculo, cui nunc subvenit, et malitia creatoris, adversus quam ut bonus subvenit. Igitur aut ignoravit et caussam et materiam suae revelationis necessariae, aut dubitavit, aut non potuit, aut noluit. Omnia haec deo indigna, maxime optimo. Sed et hunc locum alibi implebimus exprobratione serae revelationis, sicut nunc sola demonstratione.

18. Processerit age iam in notitiam, quando voluit, quando potuit, quando hora fatalis advenit; fortasse enim Anabibazon ei obstabat, aut aliquae maleficae, aut Saturnus quadratus, aut Mars trigonus. Nam et mathematici plurimum Marcionitae, nec hoc erubescentes, de ipsis etiam stellis vivere creatoris. Tractandum et hic de revelationis qualitate, an digne cognitus sit, ut constet, an vere, et ita credatur esse, quem digne constiterit revelatum. Digna enim deo probabunt deum. Nos definimus deum primo natura cognoscendum, deinde doctrina recognoscendum, natura ex operibus, doctrina ex praedicationibus. Sed cui nulla natura est, naturalia instrumenta non suppetunt. Ergo vel praedicationibus revelationem sui debuerat operari, maxime adversus eum revelandus, qui et con-

ditionis et praedicationis operibus tot ac tantis, vix tamen hominem fide[1]) impleverat. Quomodo itaque revelatus est, si per humanam coniecturam negas deum alias cognosci posse, quam per semetipsum, nec tantum ad formam provocans creatoris, verum et ad conditionem tam divinae magnitudinis quam humanae mediocritatis, ne maior deo homo videri possit, qui eum non ultro volentem cognosci, suis viribus quodammodo in publicum agnitionis extraxerit, cum humana mediocritas facilius deos fingere sibi norit secundum totius aevi experimenta, quam verum sectari, quem natura iam intelligunt? Alioquin si hic homo deum commentabitur, quomodo Romulus Consum et Tatius Cloacinam et Hostilius Pavorem et Metellus Alburnum et quidam[2]) ante hoc tempus Antinoum, hoc aliis licebit; nos Marcionem nauclerum novimus, non regem nec imperatorem.

19. Imo, inquiunt Marcionitae, deus noster, etsi non ab initio, etsi non per conditionem, sed per semetipsum revelatus est in Christo Iesu. Dabitur et in Christum liber de omni statu eius[3]); distingui enim materias oportet, quo plenius et ordinatius retractentur. Interim satis erit ad praesentem gradum ita occurrere, ut ostendam, Christum Iesum non alterius dei circumlatorem, quam creatoris, et quidem paucis. Anno XV Tiberii Christus Iesus de coelo manare dignatus est, spiritus salutaris; Marcionis salutem[4]), qui ita voluit, quoto quidem anno Antonini Maioris de Ponto suo exhalaverit aura canicularis, non curavi investigare; de quo tamen constat, Antoninianus haereticus est, sub Pio impius. A Tiberio autem usque ad Antoninum anni fere CXV et dimidium anni cum dimidio mensis; tantundem temporis ponunt inter Christum et Marcionem. Cum igitur sub Antonino primus Marcion hunc deum induxerit, sicut probavimus, statim, qui sapis, plana res est. Praeiudicant tempora, quod sub Antonino primum processit, sub Tiberio non processisse, id est, deum Antoniniani imperii, Tiberiani non fuisse, atque ita non a Christo revelatum, quem constat a Marcione primo praedicatum. Hoc nunc ut probem constare, quod superest, ab ipsis adversa-

1) Ita Rhen. ed. I. et cod. Pith.; cod. Urs. et Rig. hominum fidem. 2) „Adrianum Imp. designat.“ Semler. 3) Liber III. adv. Marcionem. 4) Sic Rig. emend.; Rhen. ed. I. salutis. Sml. coni. salutes.

riis summam. Separatio legis et evangelii proprium et principale opus est Marcionis, nec poterunt negare discipuli eius, quod in summo instrumento habent, quo denique initiantur et indurantur[1]) in hanc haeresin. Nam hae sunt Antitheses Marcionis, id est contrariae oppositiones, quae conantur discordiam evangelii[2]) cum lege committere, ut ex diversitate sententiarum utriusque instrumenti diversitatem quoque argumententur deorum. Igitur cum ea separatio legis et evangelii ipsa sit, quae alium deum evangelii insinuaverit adversus deum legis, apparet, ante eam separationem deum in notitia non fuisse, qui ab argumento separationis innotuit, atque ita non a Christo revelatum, qui fuit ante separationem, sed a Marcione commentatum, qui instituit separationem adversus evangelii legisque pacem, quam retro illaesam et inconcussam ab apparentia Christi usque ad audaciam Marcionis illa utique ratio servavit, quae non alium deum et legis et evangelii tuebatur praeter creatorem, adversus quem tanto post tempore separatio a Pontico immissa est.

20. Huic expeditissimae probationi defensio quoque a nobis necessaria est adversus obstrepitacula diversae partis. Aiunt enim Marcionem non tam innovasse regulam separatione legis et evangelii, quam retro adulteratam recurasse. O Christe, patientissime domine, qui tot annis interversionem praedicationis tuae sustinuisti, donec tibi Marcion subveniret! Nam et ipsum Petrum ceterosque, columnas apostolatus[3]), a Paulo reprehensos opponunt, quod non recto pede incederent ad evangelii veritatem, ab illo certe Paulo, qui adhuc in gratia rudis, trepidans denique, ne in vacuum cucurrisset aut curreret, tunc primum cum antecessoribus apostolis conferebat. Igitur si ferventer adhuc, ut neophytus, adversus Iudaismum aliquid in conversatione reprehendendum existimavit, passivum scilicet convictum, postmodum et ipse usu omnibus omnia futurus[4]), ut omnes lucraretur[5]), Iudaeis quasi Iudaeus, et eis qui sub lege tanquam in lege: tu illam solius conversationis, placiturae postea accusatori suo, reprehensionem suspectam

---

1) Rhen. ed. I. indicantur. 2) V. evangelii deest in Rhen. ed. I. 3) Gal. 2, 9. 4) „Historia Gal. 2, 11 sqq. ponitur a Tertulliano ante Actor. 13.“ Semler. 5) 1 Cor. 9, 22.

vis haberi etiam de praedicationis erga deum praevaricatione? Atquin de praedicationis unitate, quod supra legimus, dextras iunxerant, et ipsa officii distributione de evangelii societate condixerant, sicut et alibi. Sive ego, inquit, sive illi, sic praedicamus [1]). Sed etsi quosdam falsos fratres irrepsisse descripsit, qui vellent Galatas ad aliud evangelium transferre [2]), ipse demonstrat, adulterium illud evangelii non ad alterius dei et Christi fidem transferendam, sed ad disciplinam legis conservandam habuisse intentionem, reprehendens scilicet illos circumcisionem vindicantes et observantes tempora et dies et menses et annos Iudaicarum caerimoniarum, quas iam exclusas agnovisse debuerant, secundum innovatam dispositionem creatoris olim de hoc ipso praedicantis per prophetas suos, ut per Esaiam: vetera transierunt, inquit, ecce nova, quae ego nunc facio [3]), et alibi: et disponam testamentum, non quale disposui ad patres vestros, cum illos eduxissem de terra Aegypti [4]). Sic et per Hieremiam: renovate vobis novamen novum, et circumcidimini deo vestro, et circumcidimini praeputia cordis vestri [5]). Hanc ergo circumcisionem iam sistens apostolus et hoc novamen, illas quoque vetustates caerimoniarum dissuadebat, de quibus idem conditor earum quandoque cessaturis profitebatur, per Osee: et avertam omnes iucunditates eius et dies festos eius et neomenias et sabbata et omnes caerimonias eius [6]). Sic enim per Esaiam: neomenias vestras et sabbata et diem magnum non sustineo, ferias et ieiunium et dies festos vestros odit anima mea [7]). Quod etsi creator omnia haec iam pridem recusaverat, et apostolus ea iam recusanda pronuntiabat, ipsa apostoli sententia consentanea decretis creatoris probat non alium deum ab apostolo praedicatum, quam cuius decreta cupiebat iam agnosci, falsos et apostolos et fratres notans in hac caussa, qui evangelium Christi creatoris transferrent a novitate praenuntiata a creatore ad vetustatem recusatam a creatore.

21. Ceterum si qua [8]) novum deum praedicans veteris dei legem cupiebat excludere, quare de deo quidem

---

1) 1 Cor. 15, 11. 2) Gal. 1, 7. 2, 4. 3) Ies. 43, 19. 4) Ier. 31, 32. 5) Ier. 4, 4. 6) Hos. 2, 11. 7) Ies. 1, 14. 8) Wouweri cod. et Rig. quasi.

novo nihil praescribit, sed de vetere lege solummodo, nisi quoniam fide manente in creatorem sola lex eius concessare debebat? ut et psalmus ille praecinuerat: disrumpamus vincula a nobis eorum et abiiciamus eorum iugum a nobis; ex quo scilicet tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania; astiterunt reges terrae et magistratus circumvenerunt[1]) in unum adversus dominum et adversus Christum eius[2]). Et utique, si alius deus praedicaretur a Paulo, nulla disceptatio esset servandae legis, nec ne, non pertinentis scilicet ad dominum novum et aemulum legis; ipsa enim dei novitas atque diversitas abstulisset non modo quaestionem veteris et alienae legis, verum omnem eius mentionem. Sed hic erat totus status quaestionis, quod, cum idem deus legis in Christo praedicaretur, legi eius derogaretur. Stabat igitur fides semper in creatore et Christo eius, sed conversatio et disciplina nutabat. Nam et alii de idolothyto edendo, alii de mulierum velamento, alii de nuptiis vel repudiis, nonnulli et de spe resurrectionis disceptabant, de deo nemo. Nam si fuisset haec quoque quaestio disceptata, et ipsa apud apostolum inveniretur, vel quanto principalis. Quod si post apostolorum tempora adulterium veritas passa est circa dei regulam, ergo iam apostolica traditio nihil passa est in tempore suo circa dei regulam. Et non alia agnoscenda erit traditio apostolorum, quam quae hodie apud ipsorum ecclesias editur. Nullam autem apostolici census ecclesiam invenias, quae non in creatore christianizet. Aut si hae erunt a primordio corruptae, quae erunt integrae? nimirum adversariae creatoris? Exhibe ergo aliquam ex tuis apostolici census, et obduxeris. Igitur cum omnibus modis constet, alium deum in regula sacramenti istius non fuisse a Christo usque ad Marcionem, quam creatorem, satis iam et probatio nostra munita est, qua ostendimus notitiam dei haeretici ex evangelii et legis separatione cepisse, et definitio superior instructa est, non esse credendum deum, quem homo de suis sensibus composuerit, nisi plane προφήτης, id est, non de suis sensibus. Quod si Marcion poterit dici, debebit etiam probari. Nihil retractare oportebat. Hoc enim cuneo ve-

1) Rig. convenerunt. 2) Ps. 2, 3. 1. 2.

ritatis omnis extruditur haeresis, cum Christus non alterius dei quam creatoris circumlator ostenditur.

22. Sed quomodo funditus evertetur antichristus, nisi ceteris quoque iniectionibus eius elidendis locus detur, relaxata praescriptionum defensione? Accedamus igitur iam hinc ad ipsam dei personam, vel potius umbram et phantasma, secundum Christum ipsius, per idque examinetur, per quod creatori praefertur. Et utique erunt regulae certae ad examinandam dei bonitatem. Sed prius est, ut inveniam illam et apprehendam et ita ad regulas perducam. Cum enim circumspicio tempora, nusquam est a primordio materiarum et in introitu caussarum, cum quibus debuerat inveniri, exinde agens, quod agi habuit. Erat enim iam mors et aculeus mortis delictum, et ipsa malitia creatoris, adversus quam subvenire deberet alterius dei bonitas, primae huic regulae divinae bonitatis occurrens, si se naturalem probaret, statim succurrens, ut caussa coepit. Omnia enim in deo naturalia et ingenita esse debebunt, ut sint aeterna, secundum statum ipsius, ne obvenientia et extranea reputentur, ac per hoc temporalia et aeternitatis aliena. Ita et bonitas perennis et iugis exigetur in deo, quae in thesauris naturalium proprietatum reposita et parata antecederet caussas et materias suas, et primam quamque susciperet, non despiceret et destitueret, si antecedebat. Denique et hic non minus quaeram, cur non a primordio operata sit bonitas eius, quam de ipso quaesivimus, cur non a primordio sit revelatus? Quidni, qui per bonitatem revelari haberet, sii qui fuisset? Non posse quid deo non licet, nedum naturalibus suis fungi, quae si continentur, quo minus currant, naturalia non erunt. Et otium enim sui natura non novit. Hinc censetur, si agatur[1]). Sic nec noluisse videbitur exercere bonitatem interim naturae nomine. Natura enim se[2]) non potest nolle, quae se ita dirigit, ut si cessaverit, non sit. Sed cessavit aliquando in deo Marcionis de opere bonitatis[3]). Ergo non fuit naturalis bonitas, quae potuit aliquando cessasse, quod naturalibus non licet. Et si non erit naturalis, iam nec aeterna

1) Ciacconius, Iunius, Rigalt. si agat; si nec noluisse etc. 2) Alii: si; sed desideratur verbum, ac nescio an sit scribendum: esse; cf. in proximis: Potest enim et non esse etc. 3) Rig. bonitas.

credenda, nec deo par, quia non aeterna, dum non naturalis, quae denique nullam sui perpetuitatem aut de praeterito constituat aut de futuro repromittat. Nam et a primordio non fuit, et in finem sine dubio non erit. Potest enim et non esse quandoque, sicut non fuit aliquando. Igitur cum constet, in primordio cessasse bonitatem dei illius, non enim a primordio liberavit hominem, et voluntate potius eam, quam infirmitate, cessasse, iam voluntas suppressae bonitatis finis invenietur malignitatis. Quid enim tam malignum, quam nolle prodesse, cum possis, quam utilitate cruciari, quam iniuriam sinere? Totum denique creatoris elogium in illum rescribetur, qui saevitias eius bonitatis suae mora iuvit. Nam in cuius manu est quid, ne fiat, eius iam deputatur, cum fit. Homo damnatur in mortem ob unius arbusculae delibationem, et exinde proficiunt[1]) delicta cum poenis, et pereunt iam omnes, qui paradisi nullum cespitem norunt. Et hoc melior aliqui deus aut nescit aut sustinet? Si, ut ex hoc melior inveniretur, quanto creator deterior haberetur, satis et in isto consilio malitiosus, qui et illum voluit oneratum operationibus eius admissis et seculum in vexatione detinuit: quid de tali medico iudicabis, qui nutriat morbum mora praesidii et periculum extendat dilatione remedii, quo pretiosius aut famosius curet? Talis et in deum Marcionis dicenda sententia est, mali permissorem, iniuriae fautorem, gratiae lenocinatorem, benignitatis praevaricatorem, quam non statim caussae suae exhibuit; plane, si natura bonus, exhibiturus, et non accessione, si ingenio optimus et non disciplina, si ab aevo deus et non a Tiberio, imo, quod verius, a Cerdone et Marcione. Tiberio nunc deus ille praestiterit, ut imperio eius divina bonitas in terris dedicaretur.

23. Aliam illi regulam praetendo, sicut naturalia, ita rationalia esse[2]) in deo omnia. Exigo rationem bonitatis, quia nec aliud quid bonum haberi liceat, quod non rationaliter bonum sit, nedum ut ipsa bonitas irrationalis deprehendatur. Facilius malum, cui rationis aliquid affuerit, pro bono habebitur, quam ut bonum ratione desertum non pro malo iudicetur. Nego rationalem bonitatem dei Marcionis iam hoc primo, quod in salutem processerit hominis

1) Rhen. ed. I. prosiliunt. 2) Rig. esse debere.

alieni. Scio dicturos, atquin hanc esse principalem et perfectam bonitatem, cum sine ullo debito familiaritatis in extraneos voluntaria et libera effunditur, secundum quam inimicos quoque nostros et hoc nomine iam extraneos diligere iubeamur. Cum ergo non a primordio hominem respexit, a primordio extraneum, cessando praeiudicavit cum extraneo nihil sibi esse. Ceterum disciplinam diligendi extraneum vel inimicum antecessit praeceptum diligendi proximum tanquam teipsum, quod etsi ex lege creatoris, et tu quoque illud excipere debebis, ut a Christo non destructum, sed potius exstructum. Nam quo magis proximum diligas, diligere iuberis inimicum et extraneum. Exaggeratio est debitae bonitatis exactio indebitae. Antecedit autem debita indebitam, ut principalis, ut dignior ministra et comite sua, id est indebita. Prior igitur, cum prima bonitatis ratio sit in rem suam exhiberi ex iustitia, secunda autem in alienam ex redundantia iustitiae super Scribarum et Pharisaeorum: quale est, secundam ei rationem referri, cui deficit prima, non habenti proprium hominem, ac per hoc quoque exiguae[1])? Porro exigua, quae suum non habuit, quomodo in alienum redundavit? Exhibe principalem rationem, et tunc vindica sequentem. Nulla res sine ordine rationalis potest vindicari, tanto abest, ut ratio ipsa in aliquo ordinem amittat. Sit nunc et a secundo gradu incipiens ratio bonitatis, in extraneum scilicet, nec secundus illi gradus ratione constabit alio modo destructus. Tunc enim rationalis habebitur vel secunda in extraneum bonitas, si sine iniuria eius operetur, cuius est res. Quamcunque bonitatem iustitia prima efficit rationalem. Sic et in principali gradu rationalis erit, cum in rem suam exhibetur, si iusta sit; sic et in extraneum rationalis videri poterit, si non sit iniusta. Ceterum qualis bonitas, quae per iniuriam constat, et quidem pro extraneo? Fortasse enim pro domestico aliquatenus rationalis habeatur bonitas iniuriosa. Pro extraneo vero, cui nec proba legitime deberetur, qua ratione tam iniusta rationalis defendetur? Quid enim iniustius, quid iniquius et improbius, quam ita alieno benefacere servo, ut domino eripiatur, ut alii vin-

1) Rhen. ed. I. non habentis — exiguae. Latin. et Rig. non habenti — exiguae.

dicetur, ut adversus caput domini subornetur, et quidem, quod indignius, in ipsa adhuc domo domini, de ipsius adhuc horreis vivens, sub ipsius adhuc plagis tremens? Talis assertor etiam damnaretur in seculo, nedum plagiator. Non aliter deus Marcionis irrumpens in alienum mundum, eripiens deo hominem, patri filium, educatori alumnum, domino famulum, ut eum efficiat deo impium, patri irreligiosum, educatori ingratum, domino nequam. Oro te, si rationalis bonitas talem facit, qualem faceret irrationalis, non putem impudentiorem, quam qui in aliena aqua alii deo tinguitur, ad alienum coelum alii deo expanditur, in aliena terra alii deo sternitur, super alienum panem alii deo gratiarum actionibus fungitur, de alienis bonis ob alium deum nomine eleemosynae et dilectionis operatur. Quis iste deus tam bonus, ut homo ab illo malus fiat, tam propitius, ut alium illi deum, et dominum quidem ipsius, faciat iratum?

24. Sed deus sicut aeternus et rationalis, ita opinor et perfectus in omnibus. Eritis enim perfecti, quemadmodum pater vester, qui in coelis est[1]). Exhibe perfectam quoque bonitatem eius. Etsi de imperfecta satis constat, quae neque naturalis invenitur neque rationalis, nunc et alio ordine traducetur, nec iam imperfecta, imo et defecta, exigua et exhausta, minor numero materiarum suarum, quae non in omnibus exhibetur. Non enim omnes salvi fiunt, sed pauciores omnibus et Iudaeis et Christianis creatoris. Pluribus vero pereuntibus, quomodo perfecta defenditur bonitas, ex maiore parte cessatrix, paucis aliqua, pluribus nulla, cedens perditioni, partiaria exitii? Quodsi plures salvi non erunt, erit iam non bonitas, sed malitia perfectior. Sicut enim bonitatis operatio est, quae facit salvos, ita malignitatis, quae non facit salvos. Magis autem non faciens salvos, dum paucos facit, perfectior erit in non iuvando, quam iuvando. Non poteris et in creatorem referre bonitatem, in omnes defectionem. Quem enim iudicem tenes, dispensatorem si forte bonitatis ostendis intelligendum, non profusorem, quod deo tuo vindicas. Usque adeo hac sola eum praefers bonitate creatori, quam si solam profitetur et totam, nulli deesse debuerat. Sed

1) Matth. 5, 48.

nolo iam de parte maiore pereuntium imperfectum bonitatis arguere deum Marcionis; sufficit ipsos, quos salvos facit, imperfectae salutis inventos, imperfectam bonitatem eius ostendere, scilicet anima tenus salvos, carne deperditos, quae apud illum non resurgit. Unde haec dimidiatio salutis, nisi ex defectione bonitatis? Quid erat[1]) perfectae bonitatis, quam totum hominem redigere in salutem, totum damnatum a creatore, totum a deo optimo allectum? Quod sciam[2]), et caro tinguitur apud illum, et caro de nuptiis tollitur, et caro in confessione nominis desaevitur. Sed etsi carni delicta reputantur, praecedit animae reatus, et culpae principatus animae potius adscribendus, cui caro ministri nomine occurrit. Carens denique anima caro, hactenus peccat. Ita et in hoc iniusta bonitas et sic quoque imperfecta, innocentiorem substantiam relinquens in exitium, obsequio, non arbitrio, delinquentem; cuius Christus etsi non induit veritatem, ut tuae haeresi visum est, imaginem tamen eius subire dignatus est. Ipsum quod mentitus est illam, aliquid ei debuit[3]) debuisse. Quid est autem homo aliud, quam caro, siquidem nomen hominis materia corporalis, non animalis, ab auctore sortita est? Et fecit hominem deus, inquit, limum de terra, non animam, (anima enim de afflatu,) et factus est homo in animam vivam, (quis? utique qui de limo,) et posuit deus hominem in paradiso[4]), quod finxit, non quod flavit, qui caro nunc, non qui anima. Itaque, si ita est, quo ore contendes perfectum bonitatis titulum, quae non iam a partitione speciali hominis liberandi defecit, sed a proprietate generali? Si plena est gratia et solida misericordia, quae soli animae salutaris est, plus praestat haec vita, qua toti et integri fruimur. Ceterum ex parte resurgere, multari erit, non liberari. Erat et illud perfectae bonitatis, ut homo liberatus in fidem dei optimi, statim eximeretur de domicilio atque dominatu dei saevi. At nunc et febricitas, o Marcionita, et ceteros tribulos et spinas dolor carnis tuae tibi edit, nec fulminibus tantum aut bellis et pestibus aliisque plagis creatoris, sed et scorpiis eius obiectus. In quo te

1) Rig. quid enim tam perf. bon. 2) Rhen. Quodsi iam. 3) Rhen. v. debuit supervacaneum esse indicat. Iunius: habuit debuisse. Sed locus mutilus et corruptus est. 4) Gen. 2, 7 sq.

utas liberatum de regno eius, cuius te muscae adhuc cal-
ant? Si de futuro erutus es, cur non et de praesenti,
t perfecte sis[1])? Alia est nostra conditio apud auctorem, apud iudicem, apud offensum principem generis. Tu antummodo bonum deum praefers; non potes autem perfecte bonum ostendere, a quo non perfecte liberaris.

25. Quod attinet ad bonitatis quaestionem, his lineis leduximus eam minime deo adaequari, ut neque ingenitam neque rationalem neque perfectam, sed et improbam et inustam et ipso iam bonitatis nomine indignam, quod scilicet in quantum deo congruat, in tantum deum non esse conveniat, qui de tali bonitate etiam praeferatur, nec de ali modo, verum et sola. Iam enim et hoc discuti par st, an deus de sola bonitate censendus sit, negatis ceteris appendicibus, sensibus et affectibus, quos Marcionitae quidem a deo suo abigunt in creatorem, nos vero et agnoscimus in creatore ut deo dignos. Et ex hoc quoque negamus deum, in quo non omnia, quae deo digna sint, content. Si aliquem de Epicuri schola deum affectavit Christi nomine titulare, ut quod beatum et incorruptibile sit, neque sibi neque alii molestias praestet; hanc enim sententiam ruminans Marcion removit ab illo severitates et iudiciarias vires: aut in totum immobilem et stupentem deum concepisse debuerat, — et quid illi cum Christo molesto et Iudaeis per doctrinam et sibi per sensum[2])? — aut et de ceteris motibus eum agnovisse, — et quid illi cum Epicuro, nec sibi nec Christianis necessario? Ecce enim hoc ipso, quod retro quietus, qui nec notitiam sui aliquo interim opere curaverit, post tantum aevi senserit in hominis salutem, utique per voluntatem, nonne concussibilis nunc fuit novae voluntati, ut et ceteris motibus videatur obnoxius? Quae autem voluntas sine concupiscentiae stimulo est? Quis volet, quod non concupiscet[3])? Sed et cura accedet voluntati. Quis enim volet quid et concupiscet, et non curavit? Igitur cum et voluit et concupiit in hominis salutem, iam et sibi et aliis negotium fecit, Epicuro nolente, consiliario Marcione. Nam et adversarium

1) Ita Gelenius, ed. Fran., Seml.; Rhen. ed. I. ut perfecta est. Rig. ut perfecte? 2) Rhen. ed. I. per Iesum. 3) Haec vv. Quis vol. — concup., quae desunt in cod. Gorziensi, Rhen. delevit.

sibi constituit ipsum illud, adversus quod et voluit et concupiit et curavit, sive delictum sive mortem, inprimis ipsum arbitrum eorum et dominum, hominis creatorem. Porro nihil sine aemulatione decurret, quod sine adversario non erit. Denique volens et concupiscens et curans hominem liberare, hoc ipso iam aemulatur, et eum, à quo liberat, adversus eum scilicet sibi liberaturus, et ea, de quibus liberat, in alia liberaturus. Proinde enim aemulationi occurrant[1]) necesse est officiales suae in ea, quae aemulatur, ira, discordia, odium, dedignatio, indignatio, bilis, nolentia, offensa. Haec omnia si aemulationi adsistunt, aemulatio autem liberando homini procurat, liberatio autem hominis operatio bonitatis est: non poterit ea bonitas sine suis dotibus, id est sine sensibus et affectibus, per quos administratur, adversus creatorem, ne sic quoque irrationalis praescribatur, si careat et sensibus et affectibus debitis. Haec multo plenius defendemus in caussa creatoris, in qua et exprobrantur.

26. At hic sufficit perversissimum deum ostendi in ipso praeconio solitariae bonitatis, qua nolunt ei adscribere eiusmodi motus animi, quos in creatore reprehendunt. Si enim neque aemulatur neque irascitur neque damnat neque vexat, utpote qui nec iudicem praestat, non invenio, quomodo illi disciplinarum ratio consistat, et quidem plenior. Quale est enim, ut praecepta constituat non exseculurus, ut delicta prohibeat non vindicaturus, quia non iudicaturus, extraneus scilicet ab omnibus sensibus severitatis et animadversionis? Cur enim prohibet admitti, quod non defendit admissum, cum multo rectius non prohibuisset, quod defensurus non esset, quam ut non defenderet, quod prohibuisset? imo et permisisse directo debuit, sine caussa prohibiturus, ut non defensurus. Nam et nunc tacite permissum est, quod sine ultione prohibetur, et utique non aliud prohibet admitti, quam quod non amat fieri. Stupidissimus ergo, qui non offenditur facto, quod non amat fieri, quando offensa comes sit frustratae voluntatis. Aut si offenditur, debet irasci; si irascitur, debet ulcisci. Nam et ultio fructus est irae, et ira debitum offensae, et offensa, ut dixi, comes frustratae voluntatis. Sed non ulcisci-

1) Rig. concurrant.

tur; ergo nec offenditur. Sed non offenditur; ergo nec laeditur voluntas eius, cum fit, quod fieri noluit, et fit iam delictum secundum voluntatem eius, quia non fit adversus voluntatem, quod non laedit voluntatem. Aut si hoc erit divinae virtutis sive bonitatis, nolle quidem fieri et prohibere fieri, non moveri tamen, si fiat: dicimus iam motum esse illum, qui noluit, et vane non moveri ad factum, qui motus sit ad non faciendum, quando noluit fieri. Nolendo enim prohibuit; non enim et iudicavit nolendo fieri et idcirco prohibendo? Non faciendum enim iudicavit et prohibendum pronuntiavit. Ergo et ille iam iudicat. Si indignum est, deum iudicare, aut si eatenus dignum est deum iudicare, qua tantummodo nolit et prohibeat; non etiam defendat admissum. Atquin nihil deo tam indignum, quam non exsequi, quod noluit et prohibuit admitti: primo quod qualicunque sententiae suae et legi debeat vindictam in auctoritatem et obsequii necessitatem; secundo quia aemulum sit necesse est, quod noluit admitti et nolendo prohibuit; malo autem parcere deum indignius sit, quam animadvertere, et quidem deo optimo, qui non alias plene bonus sit, nisi mali aemulus, uti boni amorem odio mali exerceat, ut boni tutelam expugnatione mali impleat.

27. Sed iudicat plane malum nolendo et damnat prohibendo, dimittit autem non vindicando et absolvit non puniendo. O deum veritatis praevaricatorem! sententiae suae circumscriptorem! Timet damnare, quod damnat, timet odisse, quod non amat, factum sinit, quod fieri non sinit, mavult ostendere, quid nolit, quam probare. Hoc erit bonitas imaginaria, disciplina, phantasma, et ipsa transfunctoria praecepta, secura delicta. Audite, peccatores, quique nondum hoc estis, ut esse possitis! deus melior inventus est, qui nec offenditur nec irascitur nec ulciscitur, cui nullus ignis coquitur in gehenna, cui nullus dentium frendor horret in exterioribus tenebris; bonus tantum est. Denique prohibet delinquere, sed literis solis. In vobis est, si velitis illi obsequium subsignare, ut honorem deo habuisse videamini; timorem enim non vult. Atque adeo prae se ferunt Marcionitae, quod deum suum omnino non timeant. Malus autem, inquiunt, timebitur, bonus autem diligetur. Stulte, quem dominum appellas, negas timendum, cum hoc nomen potestatis sit etiam timendae? At

quomodo diliges, nisi timeas non diligere? Plane nec pater tuus est, in quem competat et amor propter pietatem et timor propter potestatem, nec legitimus dominus, ut diligas propter humanitatem et timeas propter disciplinam. Sic denique plagiarii diliguntur, non etiam timentur. Non enim timebitur, nisi iusta et ordinaria dominatio, diligi autem potest etiam adultera; sollicitatione enim constat, non auctoritate, et adulatione, non potestate. Quid denique adulantius, quam delicta non exsequi? Age itaque, qui deum non times quasi bonum, quid non in omnem libidinem ebullis, summum, quod sciam, fructum vitae omnibus, qui deum non timent? Quid non frequentas tam sollemnes voluptates circi furentis et caveae saevientis et scenae lascivientis? Quid non et in persecutionibus statim oblata acerra animam negatione lucraris? Absit, inquis, absit. Ergo iam times delictum, et timendo probasti illum timeri, qui prohibet delictum. Aliud est, si eadem dei tui perversitate, quem non times, observas, qua et ille, quod non vindicat, prohibet. Multo adhuc vanius, cum interrogati, quid fiet peccatori cuique de illo, respondent, abiici illum quasi ab oculis. Nonne et hoc iudicio agitur? Iudicatur enim abiiciendus et utique iudicio damnationis, nisi in salutem abiiciatur peccator, ut et hoc deo optimo competat. Et quid erit abiici, nisi amittere id, quod erat consecuturus, si non abiiceretur, id est, salutem? Ergo salutis in detrimentum abiicietur, et hoc decerni non poterit nisi ab irato et offenso et exsecutore delicti, id est iudice.

28. Exitus autem illi abiecto quis? Ab igne, inquiunt, creatoris deprehendetur. Adeone nullum habet elementum vel in hanc caussam provisum, quo peccatores suos vel sine saevitia releget, ne illos dedat creatori? Quid tunc creator? Credo, sulphuratiorem eis gehennam praeparabit[1]), ut blasphemis suis scilicet, nisi quod deus zelotes fortasse an desertoribus adversarii sui parcat. O deum usquequaque perversum, ubique irrationalem, in omnibus vanum, atque ita neminem! Cuius non statum, non conditionem, non naturam, non ullum ordinem video consistere, iam nec ipsum fidei eius sacramentum. Cui enim rei baptisma quo-

1) Rhen. sulphurationem — praeparavit.

que apud eum exigitur? Si remissio delictorum est, quomodo videbitur delicta dimittere, qui non videbitur retinere? quia retineret, si iudicaret. Si absolutio mortis est, quomodo absolveret a morte, qui non devinxit ad mortem? devinxisset enim, si a primordio damnasset. Si regeneratio est hominis, quomodo regenerat, qui non generavit? iteratio enim non competit ei, a quo quid nec semel factum est. Si consecutio est spiritus sancti, quomodo spiritum attribuet, qui animam non prius contulit? quia suffectura est quodammodo spiritus anima. Signat igitur hominem, nunquam apud se resignatum; lavat hominem, nunquam apud se coinquinatum; et in hoc totum salutis sacramentum carnem mergit exsortem salutis? Nec rusticus terram rigabit fructum non relaturam, nisi tam vanus, quam deus Marcionis. Proinde cur[1]) tantam, sive sarcinam sive gloriam, infirmissimae aut indignissimae carni imponit sanctitatem? Quid dicam autem de disciplinae vanitate, qua sanctificat substantiam sanctam? Quid aut onerat infirmam, aut exornat indignam? Quid non salute remunerat, quam onerat vel exornat? Quid fraudat mercedem operis, non rependens carni salutem? Quid et honorem sanctitatis in illa mori patitur?

29. Non tinguitur apud illum caro, nisi virgo, nisi vidua, nisi caelebs, nisi divortio baptisma mercata, quasi non etiam spadonibus ex nuptiis nata. Sine dubio ex damnatione coniugii institutio ista constabit. Videamus, an iusta, non quasi destructuri felicitatem sanctitatis, ut aliqui Nicolaitae assertores libidinis atque luxuriae, sed qui sanctitatem sine nuptiarum damnatione noverimus et sectemur et praeferamus, non ut malo bonum, sed ut bono melius. Non enim proiicimus, sed deponimus nuptias, nec praescribimus, sed suademus sanctitatem, servantes et bonum, et melius pro viribus cuiusque sectando, tunc denique coniugium exserte defendentes, cum inimice accusatur spurcitiae nomine in destructionem creatoris, qui proinde coniugium pro rei honestate benedixit in crementum generis humani, quemadmodum et universum conditionis in integros et bonos usus. Non ideo autem et cibi damnabuntur, quia operosius exquisiti in gulam committunt, ut nec

1) Rhen. ed. I. vanus, ut d. M., pr. cum etc.

vestitus ideo accusabuntur, quia pretiosius comparati in ambitionem tumescunt. Sic nec matrimonii res ideo despuentur, quia intemperantius diffusae in luxuriam inardescunt. Multum differt inter caussam et culpam, inter statum et excessum. Ita huiusmodi non institutio, sed exorbitatio reprobanda est, secundum censuram institutoris ipsius, cuius est, tam: crescite et multiplicamini [1]), quam et: non adulterabis et uxorem proximi tui non concupisces [2]), morte punientis et incestam, sacrilegam atque monstruosam in masculos et in pecudes libidinum insaniam [3]). Sed et si nubendi iam modus ponitur, quem quidem apud nos spiritalis ratio paracleto auctore defendit unum in fide matrimonium praescribens, eiusdem erit modum figere, qui modum aliquando diffuderat; is colliget, qui sparsit; is caedet silvam, qui plantavit; is metet segetem, qui seminavit; is dicet: superest, ut et qui uxores habent, sic sint, quasi non habeant [4]), cuius et retro fuit: crescite et multiplicamini; eiusdem finis, cuius et initium. Non tamen accusanda caeditur silva, nec ut damnanda secatur seges, sed ut tempori suo parens. Sic et connubii res non ut mala securem et falcem admittit sanctitatis, sed ut matura defungi, ut ipsi sanctitati reservata, cui caedendo praestat et esse [5]). Unde iam dicam deum Marcionis, cum matrimonium ut malum et impudicitiae negotium reprobat, adversus ipsam facere sanctitatem, cui videtur studere. Materiam enim eius eradit, quia si nuptiae non erunt, sanctitas nulla est. Vacat enim abstinentiae testimonium, cum licentia eripitur, quoniam ita quaedam in diversis probantur. Sicut et virtus in infirmitate perficitur [6]), sic et abstinentia nubendi in facultate dignoscitur. Quis denique abstinens dicetur sublato eo, a quo abstinendum est? Quae temperantia gulae in fame? Quae ambitionis repudiatio in egestate? Quae libidinis infrenatio in castratione? Iam vero sementem generis humani compescere in totum, nescio an hoc quoque optimo deo congruat. Quomodo enim salvum hominem volet, quem vetat nasci, de quo nascitur auferendo? Quomodo habebit, in quo bonitatem suam signet,

---

1) Gen. 1, 28. 2) Exod. 20, 14. 3) Lev. 20, 10. 13. 4) 1 Cor. 7, 29. 5) Sic Rig.; Rhen. ed. I. praestaret esse. 6) 2 Cor. 12, 9.

nem esse non patitur? Quomodo diligit, cuius originem non amat? Timet forsitan redundantiam sobolis, ne laboret, plures liberando, ne multos faciat haereticos, ne generosiores habeat Marcionitas ex Marcionitis. Non erit immanior[1]) duritia Pharaonis, nascentium enecatrix: nam ille animas adimit, hic non dat; ille aufert de vita, hic non emittit in vitam; nihil apud ambos de homicidio differt, ab utroque homo interficitur, sub altero iam editus, sub altero edendus. Gratus esses, o dee haeretice, si isses in dispositionem creatoris, quod marem et feminam miscuit; ipse enim et Marcion tuus ex nuptiis natus est. Satis nec de deo Marcionis, quem et definitiones unicae divinitatis et conditiones statuum eius omnino non esse confirmant. Sed et totius opusculi series in hoc utique succedit. Proinde si cui minus quid videmur egisse, speret reservatum suo tempori, sicut et ipsarum scripturarum examinationem, quibus Marcion utitur.

ADVERSUS MARCIONEM

LIBER SECUNDUS.

1. Occasio reformandi opusculi huius, cui quid acciderit, primo libello praefati sumus, hoc quoque contulit nobis, uti duobus diis adversus Marcionem retractandis suum sique titulum et volumen distingueremus pro materiae divisione, alterum deum definientes omnino non esse, alterum defendentes digne deum esse, quatenus ita Pontico placuit alterum inducere alterum excludere. Non enim poterat aedificare mendacium sine demolitione veritatis; aliud subruere necesse habuit, ut quod vellet exstrueret. Sic aedificat, si propria paratura caret. Oportuerat autem in hoc solum disceptasse, quod nemo sit deus ille, qui creatori su-

1) Gelen., Rigalt. immanior; alii: inhumanior. Rhen. ed. I. umanior.

perducitur, ut falso deo depulso, regulis certis et unicam et perfectam praescribentibus divinitatem, nihil iam quaereretur in deum verum, quem quanto constaret esse, sic quoque dum alium esse non constat, tanto qualemcunque sine controversia haberi deceret, adorandum potius, quam iudicandum, et demerendum magis, quam retractandum, vel quam timendum ob severitatem. Quid enim amplius homini necessarium, quam cura in deum verum, in quem, ut ita dixerim, inciderat, quia alius deus non erat?

2. At nunc negotium patitur deus omnipotens, dominus et conditor universitatis. Ideo tantum opinor, quia a primordio notus est, quia nunquam latuit, quia semper illuxit, etiam ante Romulum ipsum, nedum ante Tiberium, nisi quod solis haereticis cognitus non est, qui ei negotium faciunt, propterea alium deum existimantes praesumendum, quia quem constat esse, reprehendere magis possunt, quam negare, de arbitrio sensus sui pensitantes deum aliqui; proinde atque si caecus vel fluitantibus oculis ideo alium solem praesumere velit mitiorem et salubriorem, quia, quem videat, non videt. Unicus sol est, o homo, qui mundum hunc temperat, et quando non putas, optimus et utilis, et cum tibi acrior et infestior vel etiam sordidior atque corruptior, rationi tamen suae par est. Eam tu si perspicere non valeas, iam nec ullius alterius solis, si qui fuisset, radios sustinere potuisses, utique maioris. Nam qui in inferiorem deum caecutis, quid in sublimiorem? Quin potius infirmitati tuae parcis, nec in periculum extenderis, habens deum certum et indubitatum et hoc ipso satis visum, cum id primum conspexeris, eum esse, quem non scias, nisi ex parte, qua voluit ipse. Sed deum quidem ut sciens non negas, ut nesciens retractas, imo et accusas quasi sciens, quem si scires, non accusares, imo nec retractares; reddens nomen illi, negas substantiam nominis, id est magnitudinem, qua deus dicitur, non tantam eam agnoscens, quantam si homo omnifariam nosse potuisset, magnitudo non esset. Esaias iam tum[1]) apostolus prospiciens haeretica corda, quis, inquit, cognovit sensum domini, aut quis consiliarius

1) Rhen. Ipse iam apostolus prosp. Ed. Franck. Ipse iam tunc apost. pr. Latin. e cod. Vat. et Rig. Esaias iam tum apost. prosp.

eius[1]) fuit? aut ad quem consultavit, aut viam intellectus et scientiae quis demonstravit ei[2])? Cui et apostolus condicet: o profundum divitiarum et sophiae dei, ut ininvestigabilia iudicia eius, utique dei iudicis, et ininvestigabiles viae eius[3]), utique intellectus et scientiae, quas ei nemo monstravit, nisi forte isti censores divinitatis, dicentes: sic non debuit deus, et: sic magis debuit, quasi cognoscat aliquis, quae sint in deo, nisi spiritus dei[4]). Mundi autem habentes spiritum, non agnoscentes in sapientia dei per sapientiam deum[5]), consultiores sibimet videntur deo, quoniam sicut sapientia mundi stultitia est penes deum, ita sapientia dei stultitia est penes mundum. Sed nos scimus stultum dei sapientius hominibus et invalidum dei validius hominibus[6]). Et ita deus tunc maxime magnus, cum homini pusillus, et tunc maxime optimus, cum homini non bonus, et tunc maxime unus, cum homini duo aut plures. Quodsi a primordio homo animalis non recipiens quae sunt spiritus[7]), stultitiam existimavit dei legem, ut quam observare neglexit, ideoque non habendo fidem, etiam quod videbatur habere, ademptum est[8]) illi, paradisi gratia, et familiaritas dei, per quam omnia dei cognovisset, si obedisset: quid mirum, si redhibitus materiae suae et in ergastulum terrae laborandae relegatus, in ipso opere prono et devexo ad terram, usurpatum ex illa spiritum mundi universo generi suo tradidit duntaxat animali et haeretico, non recipienti quae sunt dei? Aut quis dubitabit, ipsum illud Adae delictum haeresin pronuntiare, quod per electionem suae potius, quam divinae, sententiae admisit? nisi quod Adam nunquam figulo suo dixit: non prudenter definxisti me; confessus est seductionem, non occultavit seductricem; rudis adhuc[9]) haereticus fuit. Non obaudiit; non tamen blasphemavit creatorem nec reprehendit auctorem, quem a primordio sui et bonum et optimum invenerat, et ipse si forte iudicem fecerat a primordio.

3. Igitur oportebit ineuntes examinationem in deum notum, si quaeritur, in qua conditione sit notus, ab operibus eius incipere, quae priora sunt homine, ut statim cum

1) Rig. quis illi consiliarius fuit? 2) Ies. 40, 13 sq. Rom. 11, 34. 3) Rom. 11, 33. 4) 1 Cor. 2, 11. 5) 1 Cor. 1, 21. 6) 1 Cor. 1, 25. 7) 1 Cor. 2, 14. 8) Matth. 13, 12. Luc. 8, 18. 9) Ita Rhen. ed. I.; Rig. admodum.

ipso comperta bonitas eius et exinde constituta atque praescripta aliquem sensum suggerat nobis intelligendi, qualiter sequens rerum ordinatio evaserit. Possunt autem discipuli Marcionis recognoscentes bonitatem dei nostri dignam quoque deo agnoscere per eosdem titulos, per quos indignam ostendimus in deo illorum. Iam hoc ipsum, quod materia est agnitionis suae, non apud alium invenit, sed de suo sibi fecit. Prima denique bonitas creatoris, qua se deus noluit in aeternum latere, id est non esse aliquid, cui deus cognosceretur. Quid enim tam bonum, quam notitia et fructus dei? Nam etsi nondum apparebat, hoc bonum esse, quia nondum erat quicquam, cui appareret, sed deus praesciebat, quid boni appariturum esset, et ideo in suam summam commisit bonitatem, apparituri boni negotiatricem, non utique repentinam nec obventitiae bonitatis nec provocatitiae animationis, quasi exinde censendam, quo coepit operari. Si enim ipsa constituit initium, exinde quo coepit operari, non habuit initium ipsa, cum fecit. Initio autem facto, ab ea etiam ratio temporum nata est, utpote quibus distinguendis et notandis sidera et luminaria coelestia disposita sunt. Erunt enim, inquit, in tempora et menses et annos[1]). Ergo nec tempus habuit ante tempus, quae fecit tempus, sicut nec initium ante initium, quae constituit initium. Atque ita carens et ordine initii et modo temporis, de immensa et interminabili aetate censebitur, nec poterit repentina vel obventitia et provocatitia reputari, non habens unde reputetur, id est aliquam temporis speciem, sed aeterna et deo ingenita et perpetua praesumenda ac per hoc deo digna, suffundens iam hinc bonitatem dei Marcionis, non dico initiis et temporibus, sed ipsa malitia creatoris posteriorem, si tamen malitia potuit a bonitate committi.

4. Igitur cum cognoscendo deo hominem prospexisset bonitas dei ipsius, etiam hoc praeconio suo addidit, quod prius domicilium homini commentata est, aliquam postmodum molem maximam, postmodum et maiorem, ut in magna tanquam in minore proluderet atque proficeret, et ita de bono dei, id est de magno ad optimum quoque eius, id est ad maius habitaculum promoveretur. Adhibet operi bono optimum etiam ministrum, sermonem suum. Eructa-

1) Gen. 1, 14.

rit, inquit, cor meum sermonem optimum[1]). Agnoscat hinc primum fructum optimum utique optimae arboris Marcion; imperitissimus rusticus quidem in malam bonam inseruit, sed non valebit blasphemiae surculus, arescet cum suo artifice, et ita se bonae arboris natura testabitur. Aspice ad summam, qualia sermo fructificaverit. Et dixit deus: fiat, et factum est, et vidit deus, quia bonum[2]), non quasi nesciens bonum, nisi videret, sed quia bonum, ideo videns, honorans et consignans et dispungens bonitatem operum dignatione conspectus. Sic et benedicebat, quae benefaciebat, ut tibi totus deus commendaretur bonus et dicere et facere. Maledicere adhuc sermo non norat, quia nec malefacere. Videbimus caussas, quae hoc quoque a deo exegerunt. Interim mundus ex bonis omnibus constitit, satis praemonstrans, quantum boni pararetur illi, cui praeparabatur hoc totum. Quis denique dignus incolere dei opera, quam ipsius imago et similitudo? Eam quoque bonitas et quidem operantior operata est, non imperiali verbo, sed familiari manu, etiam verbo blandiente praemisso: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram[3]). Bonitas dixit, bonitas finxit[4]) de limo in tantam substantiam carnis ex una materia tot qualitatibus exstructam; bonitas inflavit animam, non mortuam, sed vivam; bonitas praefecit universis fruendis atque regnandis, etiam cognominandis; bonitas amplius delicias adiecit homini, ut, quamquam totius orbis possidens, in amoenioribus moraretur translatus in paradisum, iam tunc de mundo in ecclesiam. Eadem bonitas et adiutorium prospexit, ne quid non boni. Non est enim, inquit, bonum, solum esse hominem[5]). Sciebat illi sexum Mariae et deinceps ecclesiae profuturum. Sed et quam arguis legem, quam in controversias torques, bonitas erogavit, consulens homini, quo deo adhaereret, ne non tam liber quam abiectus videretur, aequandus famulis suis, ceteris animalibus, solutis a deo et ex fastidio liberis, sed ut solus homo gloriaretur, quod solus dignus fuisset, qui legem a deo sumeret, utque animal rationale intellectus et scientiae capax ipsa quoque libertate rationali contineretur, ei subiectus, qui subiecerat illi omnia. Cuius legis

---

1) Ps. 44, 2. 2) Gen. cap. 1. 3) Gen. 1, 26. 4) Ed. Fran., Rig. finxit hominem. 5) Gen. 2, 18.

observandae consilium bonitas pariter adscripsit: qua die autem ederitis, morte moriemini[1]). Benignissime enim demonstravit exitum transgressionis, ne ignorantia periculi negligentiam iuvaret obsequii. Porro si legis imponendae ratio praecessit, sequebatur etiam observandae, ut poena transgressioni adscriberetur, quam tamen evenire nolit, qui ante praedixit. Agnosce igitur bonitatem dei nostri interim vel hucusque ex operibus bonis, ex benedictionibus bonis, ex indulgentiis, ex providentiis, ex legibus et praemonitionibus bonis et benignis.

5. Iam hinc ad quaestiones, omnes canes[2]), quos foras apostolus[3]) expellit, latrantes in deum veritatis. Haec sunt argumentationum ossa, quae obroditis. Si deus bonus et praescius futuri et avertendi mali potens, cur hominem, et quidem imaginem et similitudinem suam, imo et substantiam suam per animae scilicet censum, passus est labi de obsequio legis in mortem circumventum a diabolo? Si enim et bonus, qui evenire tale quid nollet, et praescius, qui eventurum non ignoraret, et potens, qui depellere valeret: nullo modo evenisset, quod sub his tribus conditionibus divinae maiestatis evenire non posset. Quod si evenit, absolutum est e contrario, deum neque bonum credendum neque praescium neque potentem; siquidem in quantum nihil tale evenisset, si talis deus, id est bonus et praescius et potens, in tantum ideo evenit, quia non talis deus. Ad haec prius est istas species in creatore defendere, quae in dubium vocantur, bonitatem dico et praescientiam et potentiam. Nec immorabor huic articulo, praeeunte definitione etiam ipsius Christi[4]). Ex operibus ineundae probationes. Opera creatoris utrumque testantur, et bonitatem eius, qua bona, sicut ostendimus, et potentiam, qua tanta, et quidem ex nihilo. Nam etsi ex aliqua materia, ut quidam volunt, hoc ipso tamen ex nihilo, dum non id fuerunt, quod sunt. Postremo vel sic magna, dum bona, vel sic deus potens, dum omnia ipsius, unde et omnipotens. De praescientia vero quid dicam, quae tantos habet testes, quantos fecit prophetas? quamquam quis praescientiae titulus in omnium auctore, qua universa utique disponendo

---

1) Gen. 2, 17. 2) Rig. Iam h. ad qu. omnes. O canes. etc. 3) Apoc. 22, 15. 4) Io. 10, 25.

praesciit et praesciendo disposuit, certe ipsam transgressionem, quam nisi praesciisset, nec cautionem eius delegasset sub metu mortis? Igitur si et fuerunt in deo istae facultates, prae quibus nihil mali evenire homini aut potuisset aut debuisset, et nihilominus evenit: videamus et hominis conditionem, ne per illam potius evenerit, quod per deum evenire non potuit. Liberum et sui arbitrii et suae potestatis invenio hominem a deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem dei in illo animadvertens, quam eiusmodi status formam. Neque enim facie et corporalibus lineis tam variis in genere humano ad uniformem deum expressus est, sed in ea substantia, quam ab ipso deo traxit, id est animae ad formam dei respondentis, et arbitrii sui libertate et potestate signatus est. Hunc statum eius confirmavit etiam ipsa lex tunc a deo posita. Non enim poneretur lex ei, qui non haberet obsequium debitum legi in sua potestate, nec rursus comminatio mortis transgressioni adscriberetur, si non et contemptus legis in arbitrii libertatem homini deputaretur. Sic et in posteris legibus creatoris invenias, proponentis ante hominem bonum et malum, vitam et mortem. Sed nec alias totum ordinem disciplinae per praecepta dispositum, avocante deo et minante et exhortante, nisi et ad obsequium et ad contemptum libero et voluntario homini.

6. Sed quoniam ex hoc iam intelligimus, eos struentes liberam hominis potestatem arbitrii sui, ut quod ei evenit, non deo, sed ipsi debeat exprobrari, ne et tu hinc iam opponas, non ita illum institui debuisse, si libertas et potestas arbitrii exitiosa futura esset, hoc quoque prius defendam, ita institui debuisse, quo fortius commendem, et ita institutum et digne deo institutum, potiore ostensa ea caussa, quae ita fecit institui. Bonitas dei et ratio eius huic quoque instituto patrocinabuntur, in omnibus conspirantes apud deum nostrum. Nec ratio enim sine bonitate ratio est, nec bonitas sine ratione bonitas, nisi forte penes deum Marcionis irrationaliter bonum, sicut ostendimus. Oportebat deum cognosci, bonum hoc utique et rationale. Oportebat dignum aliquid esse, quod deum cognosceret. Quid tam dignum prospici posset, quam imago dei et similitudo? Et hoc bonum sine dubio et rationale. Oportebat igitur imaginem et similitudinem dei liberi arbitrii et

suae potestatis institui, in qua hoc ipsum imago et similitudo dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et potestas, in quam rem ea substantia homini accommodata est, quae huius status esset, afflatus dei utique liberi et suae potestatis. Sed et alias, quale erat, ut totius mundi possidens homo non inprimis animi sui possessione regnaret, aliorum dominus, sui famulus? Habes igitur et bonitatem dei agnoscere ex dignatione, et rationem ex dispositione. Sola nunc bonitas deputetur, quae tantum homini largita sit, id est arbitrii libertatem. Aliud sibi ratio defendat in eiusmodi institutionem. Nam bonus natura deus solus. Qui enim, quod est, sine initio habet, non institutione est; habet illud, sed natura. Homo autem, qui totus ex institutione est, habens initium, cum initio sortitus est formam, qua esset, atque ita non natura in bonum dispositus est, sed institutione, non suum habens bonus esse, quia non natura in bonum dispositus est, sed institutione, secundum institutorem bonum, scilicet bonorum conditorem. Ut ergo bonum iam suum haberet homo, emancipatum sibi a deo, et fieret proprietas iam boni in homine, et quodammodo natura; de institutione adscripta est illi, quasi libripens emancipati a deo boni, libertas et potestas arbitrii, quae efficeret, bonum ut proprium iam sponte praestari ab homine, quoniam et hoc ratio bonitatis exigeret voluntarie exercendae ex libertate scilicet arbitrii favente[1]) institutioni, non serviente, ut ita demum bonus consisteret homo, si secundum institutionem quidem, sed ex voluntate, iam bonus inveniretur, quasi de proprietate naturae, proinde ut et contra malum, (nam et illud utique deus providebat) fortior homo praetenderet, liber scilicet et suae potestatis, quia si careret[2]) hoc iure, ut bonum quoque non voluntate obiret, sed necessitate, usurpabilis etiam malo futurus esset ex infirmitate servitii, proinde et malo sicut bono famulus. Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret et bono sponte servando et malo sponte vitando, quoniam et alias positum hominem sub iudicio dei oportebat iustum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi scilicet. Ceterum

1) Sic Wouwerius. Ceteri: non fav. inst., non serv.
2) Rhen. caperet.

nec boni nec mali merces iure pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc et lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem de obsequio sponte praestando vel transgressione sponte committenda; ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Igitur si et bonitas et ratio dei invenitur circa libertatem arbitrii concessam homini, non oportet omissa prima definitione bonitatis atque rationis, quae ante omnem tractatum constituenda est, post factis praeiudicare, non ita deum instituere debuisse, qui aliter quam deum deceret evasit, sed dispecto, quia ita debuerit instituere, salvo eo, quod dispectum est, cetera explorare. Ceterum facile est, offendentes statim in hominis ruinam, antequam conditionem eius inspexerint, in auctorem referre quod accidit, quia nec auctoris examinata sit ratio. Denique et bonitas dei a primordio operum perspecta persuadebit, nihil a deo mali evenire potuisse, et libertas hominis recogitata se potius ream ostendet, quod ipsa commisit.

7. Hac definitione omnia deo salva sunt, et natura bonitatis et ratio dispositionis et praescientiae et potentiae copia. Exigere tamen a deo debes et gravitatem summam et fidem praecipuam in omni institutione eius, ut desinas quaerere, an deo nolente potuerit quid evenire. Tenens enim gravitatem et fidem dei boni, sed rationalibus institutionibus eius vindicandas, nec illud miraberis, quod deus non intercesserit adversus ea, quae noluit evenire, ut conservaret ea, quae voluit. Si enim semel homini permiserat arbitrii libertatem et potestatem, et digne permiserat, sicut ostendimus, utique fruendas eas ex ipsa institutionis auctoritate permiserat, fruendas autem, quantum in ipso, secundum ipsum, id est secundum deum, id est in bonum. Quis enim adversus se permittet aliquid? Quantum vero in homine secundum motus libertatis ipsius? Quis enim non hoc praestat ei, cui quid semel frui praestat, ut pro animo et arbitrio suo fruatur? Igitur consequens erat, uti deus secederet a libertate, semel concessa homini, id est contineret in ipso et praescientiam et praepotentiam suam, per quas intercessisse potuisset, quominus homo male libertate sua frui aggressus in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione et bonitate permiserat. Denique puta

intercessisse, puta rescidisse illum arbitrii libertatem, dum revocat ab arbore, dum ipsum circumscriptorem colubrum a congressu feminae arcet, nonne exclamaret Marcion: o dominum futilem, instabilem, infidelem, rescindentem quae instituit! Cur permiserat liberum arbitrium, si intercedit? Cur intercedit, si permisit? Eligat, ubi semet ipsum erroris notet, in institutione an in rescissione. Nonne tunc magis deceptus ex impraescientia futuri videretur, cum obstitisset, et quod quasi ignorans, quomodo evasurum esset, indulserat, quis non diceret? Sed etsi praescierat male hominem institutione sua usurum, quid tam dignum deo, quam gravitas, quam fides institutionum qualiumcunque? Vidisset homo, si non bene dispunxisset, quod bene acceperat; ut ipse legi reus fuisset, cui obsequi noluisset, non ut legislator ipse fraudem legi suae faceret, non sinendo praescriptum eius impleri. Haec dignissime peroraturus in creatorem, si libero arbitrio hominis ex providentia et potentia, quas exigis, obstitisset, nunc tibi insusurra pro creatore et gravitatem et patientiam et fidem, institutionibus suis functo, ut et rationalibus et bonis.

8. Neque enim ad vivendum solummodo produxerat hominem, ut non ad recte vivendum in respectu scilicet dei legisque eius. Igitur vivere quidem illi ipse praestiterat, facto in animam vivam, recte vero vivere demandarat admonito in legis obsequium. Ita non in mortem institutum hominem probat, qui nunc cupit in vitam restitutum, malens peccatoris poenitentiam, quam mortem [1]). Igitur sicut deus homini vitae statum induxit, ita homo sibi mortis statum attraxit, et hoc non per infirmitatem, sicuti nec per ignorantiam, ne quid auctori imputaretur. Nam etsi angelus qui seduxit, sed liber et suae potestatis, qui seductus est, sed imago et similitudo dei, fortior angelo, sed afflatus dei, generosior spiritu materiali, quo angeli constiterunt. Qui facit, inquit, spiritus angelos et apparitores flammam ignis [2]). Quia nec universitatem homini subiecisset, infirmo dominandi, et non potiori angelis, quibus nihil tale subiecit; sic nec legis pondus imposuisset, si gravis lex invalido sustinendi, nec quem excusabilem sciret nomine imbellicitatis, eum definitione mortis convenisset,

1) Ezech. 18, 23. 2) Ps. 104, 4.

postremo non libertate nec potestate arbitrii fecisset infirmum, sed potius defectione earum. Atque adeo eundem hominem, eandem substantiam animae, eundem Adae statum eadem arbitrii libertas et potestas victorem efficit hodie de eodem diabolo, cum secundum obsequium legum eius administratur.

9. Quoquo tamen, inquis, modo substantia creatoris delicti capax invenitur, cum afflatus dei, id est anima, in homine deliquit. Nec potest non ad originalem[1]) summam referri corruptio portionis. Ad hoc interpretanda erit qualitas animae. Inprimis tenendum, quod Graeca scriptura signavit, afflatum nominans, non spiritum. Quidam enim de Graeco interpretantes, non recogitata differentia nec curata proprietate verborum, pro afflatu spiritum ponunt, et dant haereticis occasionem spiritum dei delicto infuscandi, id est ipsum deum. Et usurpata iam quaestio est. Intellige itaque, afflatum minorem spiritu[1]) esse, etsi de spiritu accidit, ut aurulam eius, non tamen spiritum; nam et aura vento rarior, etsi de vento aura, non tamen ventus aura. Capit etiam imaginem spiritus dicere flatum; nam et ideo homo imago dei, id est spiritus, deus enim spiritus. Imago ergo spiritus afflatus. Porro imago veritati non usquequaque adaequabitur. Aliud est enim secundum veritatem esse, aliud ipsam veritatem esse. Sic et afflatus, cum imago sit spiritus, non potest ita imaginem dei comparare, ut, quia veritas, id est spiritus, id est deus, sine delicto est, ideo et afflatus, id est imago, non debuerit admisisse delictum. In hoc erit imago minor veritate et afflatus spiritu inferior, habens illas utique lineas dei, qua immortalis anima, qua libera et sui arbitrii, qua praescia plerumque, qua rationalis, capax intellectus et scientiae, tamen et in his imago et non usque ad ipsam vim divinitatis. Sic nec usque ad integritatem a delicto, quia hoc soli deo cedit, id est veritati, et hoc solum imagini non licet. Sicut enim imago, cum omnes lineas exprimat veritatis, vi tamen[3]) ipsa caret, non habens motum; ita et anima, imago spiritus, solam vim eius exprimere non valuit, id est, non delinquendi felicitatem. Ceterum non esset anima, sed spiri-

1) Rig. originem. 2) Rhen. ed. I. spiritum. 3) Probanda videtur Semleri coniectura: vita tamen.

tus, nec homo, qui animam sortitus est, sed deus. Et alias autem non omne, quod dei erit, deus habebitur, ut expostules deum et afflatum, id est vacuum a delicto, quia dei sit afflatus. Nec tu enim si in tibiam flaveris, hominem tibiam feceris, quamquam de anima tua flaveris, sicut et deus de spiritu suo. Denique cum manifeste scriptura dicat, flasse deum in faciem hominis, et factum hominem in animam vivam [1]), non in spiritum vivificatorem, separavit eam a conditione factoris. Opus enim aliud sit necesse est ab artifice, id est inferius artifice. Nec urceus enim factus a figulo ipse erit figulus, ita nec afflatus factus a spiritu ideo erit spiritus; ipsum, quod anima, vocitatus est flatus. Vide etiam, ne de afflatus conditione transierit in aliquam deminutiorem qualitatem. Ergo, inquis, dedisti animae infirmitatem supra negatam. Plane cum illam exigis deo parem, id est delicti immunem, dico infirmam. Cum vero ad angelum provocatur, fortiorem defendam necesse est dominum universitatis, cui iam angeli administrant [2]). Qui etiam angelos iudicaturus est [3]), si in dei lege constiterit, quod in primordio noluit. Hoc ipsum ergo potuit afflatus dei admittere; potuit, sed non debuit. Potuisse enim habuit per substantiae exilitatem, qua afflatus, non spiritus; non debuisse autem, per arbitrii potestatem, qua liber, non servus, adsistente amplius demonstratione non delinquendi, sub comminatione moriendi, qua substrueretur substantiae exilitas et regeretur sententiae libertas. Itaque non per illud iam videri potest anima deliquisse, quod illi cum deo affine est, id est per afflatum, sed per illud, quod substantiae accessit, id est per liberum arbitrium, a deo quidem rationaliter attributum, ab homine vero, qua voluit, agitatum. Quod si ita se habet, omnis iam dei dispositio de mali exprobratione purgatur. Libertas enim arbitrii non ei culpam suam respuet, a quo data est, sed a quo non ut debuit administrata est. Quod denique malum describes creatori? Si delictum hominis, non erit dei, quod est hominis; nec idem habendus est delicti auctor, qui invenitur interdictor, imo et condemnator. Si mors malum, nec mors comminatori suo, sed contemptori

---

1) Gen. 2, 7. 2) Hebr. 1, 14. 3) 1 Cor. 6, 3.

faciet invidiam, ut auctori; contemnendo enim eam fecit, non utique futuram, si non contempsisset.

10. Sed etsi ab homine in diabolum transcripseris mali elogium, ut in instinctorem delicti, uti sic quoque in creatorem dirigas culpam, ut in auctorem diaboli, qui fecit angelos spiritus: ergo quod factus a deo est, id est angelus, id erit eius, qui fecit. Quod autem factus a deo non est, id est diabolus, id est delator, superest, ut ipse sese fecerit, deferendo de deo, et quidem falsum, primo quod deus illos ex omni ligno edere vetuisset, dehinc quasi morituri non essent, si edissent, tertio quasi deus illis invidisset divinitatem. Unde igitur malitia mendacii et fallaciae in homines et infamiae in deum? a deo utique non, qui et angelum ex forma operum bonorum instituit bonum. Denique sapientissimus omnium editur, antequam diabolus, nisi malum est sapientia. Et si evolvas Ezechielis prophetiam, facile animadvertes tam institutione bonum angelum illum, quam sponte corruptum; in persona enim principis Sor ad diabolum pronuntiatur: et factus est sermo domini ad me dicens: fili hominis, sume planctum super principem Sor, et dices: haec dicit dominus: tu es resignaculum similitudinis, qui scilicet integritatem imaginis et similitudinis resignaveris[1]) corona decoris, (hoc ut eminentissimo angelorum, ut archangelo, ut sapientissimo omnium,) in deliciis paradisi dei tui natus es. Illic enim, ubi deus secunda animalium figurae formatione angelos fecerat, lapidem optimum indutus es, sardium, topazium, smaragdum, carbunculum, sapphirum, iaspin, lyncurium, achaten, amethystum, chrysolithum, beryllum, onychinum, et auro replesti horrea tua et thesauros tuos. Ex qua die conditus es, cum Cherubim posui te in monte sancto dei, fuisti in medio lapidum igneorum, fuisti invituperabilis in diebus tuis, ex qua die conditus es, donec inventae sunt laesurae tuae; de multitudine negotiationis tuae promas tuas replesti, et deliquisti[2]), et cetera, quae ad suggillationem angeli, non ad illius principis, proprie pertinere manifestum est, eo quod nemo hominum in paradiso dei natus sit, ne ipse quidem Adam, translatus potius illuc, nec cum Cheru-

1) Rig. Plenus sapientia., cor. dec. 2) Ezech. 28, 11 — 16.

bim positus in monte sancto dei, id est in sublimitate coelesti, de qua satanan dominus quoque decidisse testatur, nec inter lapides igneos demoratus, inter gemmantes siderum ardentium radios, unde etiam quasi fulgur deiectus est satanas[1]). Sed ipse auctor delicti in persona peccatoris viri denotabatur, retro quidem invituperabilis a die conditionis suae, a deo in bonum conditus, ut a bono conditore invituperabilium conditionum, et excultus omni gloria angelica, et apud deum constitutus, qua bonus apud bonum, postea vero a semetipso translatus in malum. Ex quo enim, inquit, apparuerunt laesurae tuae, illi eas reputans, quibus scilicet laesit hominem electum ad dei obsequium[2]), et ex illo deliquit, ex quo delictum seminavit, atque ita exinde negotiationis, id est malitiae, suae multitudinem exercuit, delictorum scilicet et censuum[3]), non minus et ipse liberi arbitrii institutus, ut spiritus. Nihil enim deus proximum sibi non libertate eiusmodi ordinasset. Quem tamen et praedamnando testatus est ab institutionis forma libidine propria conceptae ultro malitiae exorbitasse, et commeatum operationibus eius admetiendo rationem bonitatis suae egit, eodem consilio differens exstinctionem diaboli, quo hominis restitutionem. Certamini enim dedit spatium, ut et homo eadem arbitrii libertate elideret inimicum, qua succiderat illi, probans suam, non dei, culpam, et ita salutem digne per victoriam recuperaret, et diabolus amarius puniretur ab eo, quem eliserat ante devictus, et deus tanto magis bonus inveniretur, sustinens hominem gloriosiorem in paradisum ad licentiam decerpendae arboris vitae iam de vita regressurum.

11. Igitur usque ad delictum hominis deus a primordio tantum bonus, exinde iudex et severus, et quod Marcionitae volunt, saevus. Statim mulier in doloribus parere et viro servire damnatur[4]); sed quae ante sine ulla contristatione per benedictionem incrementum generis audierat: crescite tantum et multiplicamini; sed quae in adiutorium masculo, non in servitium fuerat destinata. Statim et terra maledicitur[5]), sed ante benedicta. Statim tribuli

1) Luc. 10, 18. 2) Sic coni. Latinius. Rhen. ed. I. hom. electum a dei obsequio. Ciaconius, Rig., Seml.: hom. eiectum a dei obsequio. 3) Rig. sensuum. 4) Gen. 3, 16. 5) Gen. 3, 18.

et spinae, sed ante foenum et herbae et arborum fructuosa. Statim sudor et labor panis, sed ante ex omni ligno victus immunis et alimenta secura. Exinde homo ad terram, sed ante de terra; exinde ad mortem, sed ante ad vitam; exinde in scorteis vestibus, sed ante sine scrupulo nudus. Ita prior bonitas dei secundum naturam, severitas posterior secundum caussam: illa ingenita, haec accidens; illa propria, haec accommodata; illa edita, haec adhibita. Nec natura enim inoperatam debuit continuisse bonitatem, nec caussa dissimulatam evasisse severitatem. Alteram sibi, alteram rei deus praestitit. Incipe nunc etiam iudicis statum, ut affinem mali, arguere, qui idcirco alium deum somniasti, solummodo bonum, quia non potes iudicem, (quamquam et illum ut iudicem ostendimus,) aut si non iudicem, certe perversum ac vanum disciplinae, non vindicandae, id est non iudicandae, constitutorem. Non reprobas autem deum iudicem, qui non iudicem deum probas. Ipsam sine dubio iustitiam accusare debebis, quae iudicem praestat, aut et eam in species malitiae deputare, id est, iniustitiam in titulos bonitatis adscribere. Nunc enim iustitia malum, si iniustitia bonum. Porro cum cogeris iniustitiam de pessimis pronuntiare, eodem iugo urgeris iustitiam de optimis censere. Nihil enim aemulum mali non bonum, sicut et boni aemulum nihil non malum. Igitur quanto malum iniustitia, tanto bonum iustitia. Nec species solummodo, sed tutela reputanda bonitatis, quia bonitas, nisi iustitia regatur, ut iusta sit, non erit bonitas, si iniusta sit. Nihil enim bonum, quod iniustum, bonum autem omne, quod iustum.

12. Ita si societas et conspiratio bonitatis atque iustitiae, separatione earum non potes carere[1])? Quo ore constitues diversitatem duorum deorum, in separatione seorsum deputans deum bonum et seorsum deum iustum? Illic consistit bonum, ubi et iustum. A primordio denique creator tam bonus, quam et iustus. Pariter utrumque processit, bonitas eius operata est mundum, iustitia modulata est, quae etiam tum mundum iudicavit ex bonis faciendum,

1) Edd. omnes sine interrogandi signo, atque Rig. separationem ear. non potest capere. Cod. Pith.: separationem eorum non potest carere; cod. Urs.: separatione eorum non potest currere. Nos tuemur Rhenani scripturam.

quia cum bonitatis consilio iudicavit. Iustitiae opus est, quod inter lucem et tenebras separatio pronuntiata est, inter diem et noctem, inter coelum et terram, inter aquam superiorem et inferiorem, inter maris coetum et aridae molem, inter luminaria maiora et minora, diurna atque nocturna, inter marem et féminam, et inter arborem agnitionis mortis et vitae, inter orbem et paradisum, inter aquigena et terrigena animalia. Omnia ut bonitas concepit, ita iustitia distinxit, totum hoc iudicato dispositum et ordinatum est. Omnis situs, habitus elementorum, effectus, motus, status, ortus, occasus singulorum iudicia sunt creatoris. Ne putes eum exinde iudicem definiendum, quo malum coepit, atque ita iustitiam de caussa mali offusces. His enim modis ostendimus, eam cum auctrice omnium bonitate prodisse, ut et ipsam ingenitam deo et naturalem nec obventitiam deputandam, quae in domino inventa sit arbitratrix operum eius.

13. At enim ut malum postea erupit, atque inde iam coepit bonitas dei cum adversario agere, aliud quoque negotium eadem illa iustitia dei nacta est iam secundum adversionem dirigendae bonitatis, ut seposita libertate eius, qua et ultro deus bonus pro meritis cuiusque pensetur, dignis offeratur, indignis denegetur, ingratis auferatur, proinde omnibus aemulis vindicetur. Ita omne hoc iustitiae opus procuratio bonitatis est, quod iudicando damnat, quod damnando punit, quod, ut dicitis, saevit, utique bono, non malo, proficit. Denique timor iudicii ad bonum, non ad malum confert. Non enim sufficiebat bonum per semet ipsum commendari, iam sub adversario laborans. Nam et si commendabile per semet ipsum, non tamen et conservabile, quia expugnabile iam per adversarium, nisi vis aliqua praeesset timendi, quae bonum etiam nolentes appetere et custodire compelleret. Ceterum tot illecebris mali expugnantibus bonum, quis illud appeteret, quod impune contemneret? Quis custodiret, quod sine periculo amitteret? Legis mali viam latam et multo frequentiorem [1]); nonne omnes in illa laberentur [2]), si nihil in illa timeretur? Horremus terribiles minas creatoris, et vix a malo avellimur.

---

1) Matth. 7, 13. 2) Rhen. omnes illaberentur; Rig. omnes illa lab.

Quid, si nihil minaretur? Hanc iustitiam malum dices, quae malo non favet? Hanc bonum negabis, quae bono prospicit? Qualem oportet deum velle, qualem malle? expediret[1]), sub quo delicta gauderent, cui diabolus illuderet? illum bonum indicares deum, qui hominem posset magis malum facere securitate delicti? Quis boni auctor, nisi qui et exactor? Proinde quis mali extraneus, nisi qui et inimicus? Quis inimicus, nisi qui et expugnator? Quis expugnator, nisi qui et punitor? Sic totus deus bonus est, dum pro bono omnia est. Sic denique omnipotens, quia et iuvandi et laedendi potens. Minus est, tantummodo prodesse, quia non aliud quid possit, quam prodesse. De eiusmodi qua fiducia bonum sperem, si hoc solum potest? quomodo innocentiae mercedem secter, si non et nocentiae spectem? diffidam necesse est, ne nec alteram partem remuneretur, qui utramque non valuit. Usque adeo iustitia etiam plenitudo est divinitatis ipsius, exhibens deum perfectum et patrem et dominum, patrem clementia, dominum disciplina, patrem potestate blanda, dominum severa, patrem diligendum pie, dominum timendum necessarie, diligendum, quia malit misericordiam, quam sacrificium[2]), et timendum, quia nolit peccatum, diligendum, quia malit poenitentiam peccatoris quam mortem[3]), et timendum, quia nolit peccatores sui iam non poenitentes. Ideo lex utrumque definit: diliges deum et timebis deum[4]). Aliud obsecutori proposuit, aliud exorbitatori.

14. Ad omnia tibi occurrit deus, idem percutiens, sed et sanans, mortificans, sed et vivificans, humilans, sed et sublimans. Condens mala, sed et pacem faciens, ut etiam et hinc respondeam haereticis. Ecce enim, inquiunt, ipse se conditorem profitetur malorum, dicens: ego sum, qui condo mala[5]). Amplexi enim vocabuli communionem suas malorum species in ambiguitate turbantem, quia mala dicuntur et delicta et supplicia, passim volunt eum conditorem intelligi malorum, ut malitiae auctor renuntietur.

---

1) Rhen. quae bono non prospicit? Qualem oportet eum velles? qualem malles? Exped. sub etc. Rig. Non qualem oport. deum velles; qualem malles expediret. Latin. et Semler: Qu. op. deum, vel qu. malles, expediret. 2) Hos. 6, 6. 3) Ezech. 33, 11. 4) Matth. 22, 37 sqq. 5) Ies. 45, 7.

Nos autem adhibita distinctione utriusque formae, separatis malis delicti et malis supplicii, malis culpae et malis poenae, suum cuique parti defendimus auctorem, malorum quidem peccati et culpae diabolum, malorum vero supplicii et poenae deum creatorem, ut illa pars malitiae deputetur, ista iustitiae mala condenti iudicia adversus mala delicti. De his ergo creator profitetur malis, quae congruunt iudici. Quae quidem illis mala sunt, quibus rependuntur. Ceterum suo nomine bona, qua iusta, et bonorum defensoria et delictorum inimica, atque in hoc ordine deo digna. Aut proba ea iniusta, ut probes malitiae deputanda, id est iniustitiae mala, quia si iustitiae erunt, iam mala non erunt, sed bona, malis tantummodo mala, quibus etiam directo bona pro malis damnantur. Constitue igitur, iniuste hominem divinae legis voluntarium contemptorem id retulisse, quo voluit caruisse, iniuste malitiam aevi illius imbribus, dehinc et ignibus caesam, iniuste Aegyptum foedissimam, superstitiosam, amplius hospitis populi conflictatricem, decemplici castigatione percussam. Indurat cor Pharaonis, et meruerat in exitium subministrari, qui iam negaverat deum, qui iam legatos eius toties superbus excusserat, qui iam populo laborem operis adiecerat, postremo qua Aegyptius, olim deo reus fuerat gentilis idololatriae, ibin et crocodilum citius colens, quam deum vivum. Impedit et ipsum populum, sed ingratum [1]). Immisit et pueris ursos, sed irreverentibus in prophetam [2]).

15. Iustitiam ergo primo iudicis dispice, cuius si ratio constiterit, tunc et severitas et per quae severitas decurrit, rationi et iustitiae reputabuntur. Ac ne pluribus immoremur, adserite caussas ceteras quoque, ut sententias condemnetis, excusate delicta, ut iudicia reprobetis. Nolite reprehendere iudicem, sed revincite malum iudicem. Nam et patrum delicta de filiis exigebat; duritia populi talia remedia compulerat, ut vel posteritatibus suis prospicientes legi divinae obedirent. Quis enim non magis filiorum salutem, quam suam curet? Sed etsi benedictio patrum semini quoque eorum destinabatur, sine ullo adhuc merito eius, cur non et reatus patrum in filios quoque redundaret? Sicut gratia, ita et offensa, ut per totum genus

1) Num. cap. 11. 21. 2) 2 Reg. 2, 23 sqq.

et gratia decurreret et offensa, salvo eo, quod postea decerni habebat, non dicturos, acidam uvam patres manducasse et filiorum dentes obstupuisse, id est non sumpturum patrem delictum filii, nec filium delictum patris, sed unumquemque delicti sui reum futurum [1]); ut post duritiam populi, duritia legis edomita, iustitia iam non genus, sed personas iudicaret; quamquam si evangelium veritatis accipias, ad quos pertineat sententia reddentis in filios patrum delicta, cognosces, ad illos scilicet, qui hanc ultro sibi sententiam fuerant irrogaturi: sanguis illius super capita nostra et filiorum nostrorum [2]). Hoc itaque omnis providentia dei censuit, quod iam audierat.

16. Bona igitur et severitas, quia iusta, si bonus iudex, id est iustus. Item cetera bona, per quae opus bonum currit bonae severitatis, sive ira sive aemulatio sive saevitia. Debita enim omnia haec sunt severitati, sicut severitas debitum est iustitiae. Vindicanda erit procacitas aetatis verecundiam debentis. Atque ita non poterunt iudici exprobrari, quae iudici accedunt, carentia et ipsa culpa, sicut iudex. Quid enim, si medicum quidem dicas esse debere, ferramenta vero eius accuses, quod secent et inurant et amputent et constrictent, quando sine instrumento artis medicus esse non possit? Sed accusa male secantem, importune amputantem, temere inurentem, atque ita ferramenta quoque eius ut mala ministeria reprehende. Proinde est enim, cum deum quidem iudicem admittis, eos vero motus et sensus, per quos iudicat, destruis. Deum nos a prophetis et a Christo, non a philosophis nec ab Epicuro, erudimur. Qui credimus deum etiam in terris egisse et humani habitus humilitatem suscepisse ex caussa humanae salutis, longe sumus a sententia eorum, qui nolunt deum curare quicquam. Inde venit ad haereticos quoque definitio eiusmodi, si deus irascitur et aemulatur et extollitur et exacerbatur, ergo et corrumpetur, ergo et morietur. Bene autem, quod Christianorum est, etiam mortuum deum credere, et tamen viventem in aevo aevorum. Stultissimi, qui de humanis divina praeiudicant, ut, quoniam in homine corruptoriae conditionis habentur huiusmodi passiones, idcirco et in deo eiusdem status existi-

1) Ier. 31 29. 2) Matth. 27, 25.

mentur. Discerne substantias, et suos eis distribue sensus tam diversos, quam substantiae exigunt, licet vocabulis communicare videantur. Nam et dexteram et oculos et pedes dei legimus, nec ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione sociantur. Quanta erit diversitas divini corporis et humani sub eisdem nominibus membrorum, tanta erit et animi divini et humani differentia sub eisdem [licet] vocabulis sensuum, quos tam corruptorios efficit in homine corruptibilitas substantiae humanae, quam incorruptorios in deo efficit incorruptibilitas substantiae divinae. Certe deum confiteris creatorem? Certe, inquis. Quomodo ergo in deo humanum aliquid existimas, et non divinum omne? Quem deum non negas, confiteris non humanum, siquidem deum confitendo praeiudicasti utique illum ab omni humanarum conditionum qualitate diversum. Porro cum pariter agnoscas hominem a deo inflatum in animam vivam, non deum ab homine, satis perversum est, ut in deo potius humana constituas, quam in homine divina, et hominis imagine deum imbuas potius, quam dei hominem. Et haec ergo imago censenda est dei in homine, quod eosdem motus et sensus habeat humanus animus, quos et deus, licet non tales, quales deus; pro substantia enim et status eorum et exitus distant. Denique contrarios eorum sensus, lenitatem dico, patientiam, misericordiam, ipsamque matricem earum, bonitatem, cur divina praesumitis? Nec tamen perfecte ea obtinemus, quia solus deus perfectus. Ita et illas species, irae dico et exasperationis [1]), non tam feliciter patimur, quia solus deus de incorruptibilitatis proprietate felix. Irascetur enim, sed non exacerbabitur, sed non periclitabitur, movebitur, sed non evertetur. Omnia necesse est adhibeat propter omnia, tot sensus, quot et caussas, et iram propter scelestos, et bilem propter ingratos, et aemulationem propter superbos, et quicquid non expedit malis. Sic et misericordiam propter errantes, et patientiam propter non resipiscentes, et praestantiam propter merentes, et quicquid bonis opus est. Quae omnia patitur suo more, quo eum pati condecet, propter quem homo eadem patitur aeque suo more.

---

1) Rhen. ed. I. species praedico et exasperationeis etc.

17. Haec ita dispecta totum ordinem dei iudicis operarium et, ut dignius dixerim, protectorem catholicae et summae illius bonitatis ostendunt, quam semotam a iudiciariis sensibus et in suo statu puram nolunt Marcionitae in eodem deo agnoscere, pluentem super bonos et malos et solem suum oriri facientem super iustos et iniustos[1]), quod alius deus omnino non praestat. Nam etsi hoc quoque testimonium Christi in creatorem Marcion de evangelio eradere ausus est, sed ipse mundus inscriptus est et omni a conscientia legitur. Et erit haec ipsa patientia creatoris in iudicium Marcionis, illa patientia, quae exspectat poenitentiam potius peccatoris, quam mortem, et mavult misericordiam, quam sacrificium[2]), avertens iam destinatum exitium Ninivitis[3]), et largiens spatium vitae Ezechiae lacrimis[4]), et restituens statum regni Babylonis tyranno poenitentia functo[5]). Illam dico misericordiam, quae et filium Saulis moriturum ex devotione populo concessit[6]), et David delicta in domum Uriae confessum venia liberavit[7]), et ipsum Israel toties restituit, quoties iudicavit, toties refovit, quoties et increpuit. Non solum igitur iudicem aspiciens, converte te[8]) et ad optimi exempla, notans cum ulciscitur, considera cum indulget, repende austeritati lenitatem; cum utrumque conveneris in creatore, invenies in eo et illud, propter quod alterum deum credis. Veni denique ad inspectationem doctrinarum, disciplinarum, praeceptorum consiliorumque eius. Dices forsitan, haec etiam humanis legibus determinari. Sed ante Lycurgos et Solonas omnes Moyses et Deus. Nulla posteritas non a primordiis accipit. Tamen non a tuo deo didicit creator meus praescribere: non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices, alienum non concupisces, honora patrem et matrem, et diliges proximum tuum ut te ipsum. Ad haec innocentiae pudicitiae et iustitiae et pietatis principalia consulta accedunt etiam humanitatis praescripta, cum septimo quoque anno servitia libertate solvuntur, cum eodem tempore agro parcitur, egenis cedendo locum, bovi etiam terenti vincula oris remittuntur ad fructum praesen-

---

1) Matth. 5, 45. 2) Hos. 6, 6. 3) Ion. 3, 10. 4) 2 Reg. 20, 1 sqq. 5) Dan. 4, 33. 6) 1 Sam. 14, 45. 7) 2 Sam. 12, 13. 8) Edd. omnes: convertere et ad opt. ex.

tis laboris[1]), quo facilius in pecudibus praemeditata humanitas in hominum refrigeria erudiretur.

18. Sed quae potius legis bona defendam, quam quae haeresis concupiit? Ut talionis definitionem, oculum pro oculo, dentem pro dente, et livorem pro livore repetentis[2]). Non enim iniuriae mutuo exercendae licentiam sapit, sed in totum cohibendae violentiae prospicit, ut quia durissimo et infideli in deum populo longum vel etiam incredibile videretur a deo exspectare defensam, edicendam postea per prophetam: mihi defensam, et ego defendam, dicit dominus[3]). Interim commissio iniuriae, metu vicis statim occursurae, repastinaretur, et licentia retributionis prohibitio esset provocationis, ut sic improbitas astuta cessaret, dum secunda permissa prima terretur, et prima deterrita nec secunda committitur, qua et alias facilior timor talionis per eundem saporem passionis. Nihil amarius, quam id ipsum pati, quod feceris aliis. Et si lex aliquid cibis detrahit, et immunda pronuntiat animalia, quae aliquando benedicta sunt, consilium exercendae continentiae intellige, et frenos impositos illi gulae agnosce, quae cum panem ederet angelorum, cucumeres et pepones Aegyptiorum desiderabat. Agnosce simul et comitibus gulae, libidini scilicet atque luxuriae, prospectum, quae fere ventris castigatione frigescunt. Manducaverat enim populus et biberat et surrexerat ludere[4]), proinde ut et pecuniae ardor restingueretur, ex parte, qua de victus necessitate caussatur, pretiosorum ciborum ambitio detracta est. Postremo ut facilius homo ad ieiunandum deo formaretur, paucis et non gloriosis escis adsuefactus et nihil de lautioribus esuriturus. Reprehendendus sane creator, quod cibos potius populo suo abstulit, quam ingratioribus Marcionitis. Sacrificiorum quoque onera et operationum et oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendat, quasi deus talia sibi proprie desideraverit, qui tam manifeste exclamat: quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum[5])? et quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam dei industriam sentiat, qua populum pronum in idololatriam et transgressionem eiusmodi officiis religioni suae voluit ad-

1) Lev. 25, 4 sqq. 2) Exod. 21, 24. 3) Deut. 32, 35. Rom. 12, 19. 4) Exod. 32, 6. 5) Ies. 1, 11.

stringere, quibus superstitio seculi agebatur, ut ab ea avocaret illum[1]), sibi iubens fieri, quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.

19. Sed et in ipsis commerciis vitae et conversationis humanae domi ac foris adusque curam vasculorum omnifariam distinxit, ut istis legalibus disciplinis occurrentibus ubique, ne ullo momento vacarent a dei respectu. Quid enim faceret beatum hominem, quam in lege domini voluntas eius, et in lege domini meditabitur die ac nocte[2])? Quam legem non duritia promulgavit auctoris, sed ratio summae benignitatis, populi potius duritiam edomantis et eadem obsequio fidem operosis officiis dedolantis, ut nihil de arcanis attingam significantiis[3]) legis spiritalis scilicet et propheticae et in omnibus paene argumentis figuratae. Sufficit enim in praesenti, si simpliciter hominem deo obligabat, ut nemo eam reprobare debeat, nisi cui non placet deo deservire. Ad hoc beneficium, non onus legis, adiuvandum, etiam prophetas eadem bonitas dei ordinavit, docentes deo digna, auferre nequitias de anima, discere benefacere, exquirere iudicium, iudicare pupillo et iustificare viduam[4]), diligere quaestiones, fugere improborum contactum, dimittere conflictam integram, dissipare scripturam iniustam, infringere panem esurienti et tectum non habentem inducere in domum tuam, nudum si videris contegere et domesticos seminis tui non despicere[5]); compescere linguam a malo et labia, ne loquantur dolum, declinare a malo et facere bonum, quaerere pacem et sectari eam[6]); irasci et non delinquere, id est in ira non perseverare, sive saevire[7]); non abire in concilium impiorum, nec stare in via peccatorum, nec in cathedra pestilentium sedere[8]), sed ubi? Vide quam bonum et iucundum habitare fratres in unum, meditantes die ac nocte in lege domini[9]), quia bonum scilicet fidere in dominum, quam fidere in hominem, et sperare in dominum, quam sperare in hominem[10]). Qualis enim apud deum merces homini? Et erit tanquam lignum, quod plantatum est iuxta exitus aqua-

1) Edd. omnes: illos, quod si retineretur, scribendum foret: delinquerent. 2) Ps. 1, 1 sq. 3) Rhen. ed. I. et Rig. significantis. 4) Ies. 1, 17. 5) Ies. 58, 7. 6) Ps. 34, 13 sq. 7) Ps. 4, 5. 8) Ps. 1, 1. 9) Ps. 133, 1. 10) Ps. 118, 8. 9. Rig. sperare in principes.

rum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium eius non decidet, et omnia quaecunque faciet prosperabuntur illi[1]). Innocens autem et purus corde, qui non accepit in vanum nomen dei et non iuravit ad proximum suum in dolo, iste accipiet benedictionem a domino, et misericordiam a deo salutificatore suo[2]). Oculi enim domini super timentes eum, sperantes in misericordiam ipsius, ad liberandas[3]) animas eorum de morte, utique aeterna, et nutricandos eos in fame, utique vitae aeternae[4]). Multae enim pressurae iustorum, et ex omnibus liberavit eos dominus[5]). Honorabilis mors in conspectu domini sanctorum eius. Dominus custodit omnia ossa eorum, et unum ex ipsis non comminuetur; redimet[6]) dominus animas servorum suorum. Pauca ista de tantis scripturis creatoris intulimus, et nihil puto iam ad testimonium dei optimi deesse, quod satis et praecepta bonitatis et praemissa consignant.

20. Sed enim sepiae isti[7]), quorum figura illud quoque pisculentum de cibis lex recusavit[8]), ut traductionem sui sentiunt, tenebras hinc blasphemiae intervomunt, atque ita intentionem uniuscuiusque iam proximam dispargunt, iactando et adseverando ea, quae relucentem bonitatem creatoris infuscent. Sed et per istas caligines sequemur nequitiam, et in lucem extrahemus ingenia tenebrarum, obiicientia creatori vel maxime fraudem illam et rapinam auri et argenti mandatam ab illo Hebraeis in Aegyptios[9]). Age, infelicissime haeretice, te ipsum expostulo arbitrum, cognosce in utramque gentem prius, et ita de auctore praecepti iudicabis. Reposcunt Aegyptii de Hebraeis vasa aurea et argentea; contra Hebraei mutuas petitiones instituunt, allegantes sibi quoque, eorundem patrum nomine, ex eodem scripturae instrumento, mercedes restitui oportere illius operariae servitutis pro laterinis deductis, pro civitatibus et villis aedificatis. Quid iudicabis, optimi dei elector? Hebraeos fraudem agnoscere debere, an Aegyptios compensationem? Nam et aiunt ita actum per legatos utrinque, Aegyptiorum quidem repetentium vasa, Iu-

---

1) Ps. 1, 3. 2) Ps. 24, 4 sq. 3) Rhen. ed. I. deliberandas. Rig. e cod. Pithoei: eliberandas. 4) Ps. 33, 18 sq. 5) Ps. 34, 20. 6) Rhen. ed. I. custodivit — redemit. 7) Rhen. in ed. I. saepe, sed postea e cod. Gorz. restituit: sepiae. 8) Deut. 14, 14. 9) Exod. 11, 2. 12, 35 sq.

daeorum vero reposcentium operas suas, et tamen has iustitia[1]) renuntiaverunt sibi Aegyptii. Hodie adversus Marcionitas amplius allegant Hebraei, negantes compensationi satis esse, quantumvis illud auri et argenti, si sexcentorum millium operae per tot annos vel singulis nummis diurnis aestimentur. Quae autem pars maior, repetentium vasa an incolentium villas et urbes? Querela ergo maior Aegyptiorum, an gratia Hebraeorum? Ut solo iniuriarum iudicio Hebraei Aegyptios repercuterent, liberi homines in ergastulum subacti, ut solas scapulas suas scribae eorum apud subsellia sua ostenderent flagellorum contumeliosa atrocitate laceratas: non paucis lancibus et scyphis, pauciorum utique divitum ubique, sed totis et ipsorum facultatibus et popularium omnium collationibus satisfaciendum Hebraeis pronuntiasses[2]). Igitur si bona Hebraeorum caussa, bona iam et caussa, id est mandatum, creatoris, qui et Aegyptios gratos fecit nescientes, et suum populum in tempore expeditionis angusto aliquo solatio tacitae compensationis expunxit. Plane minus exigi iussit. Hebraeis enim etiam filios Aegyptii restituere debuerant.

21. Sic et in ceteris contrarietates praeceptorum ei exprobras, ut mobili et instabili, prohibenti sabbatis operari et iubenti[3]) arcam circumferri per dies octo, id est etiam sabbato, in expugnatione civitatis Hiericho. Nec sabbati enim inspicis legem, opera humana, non divina, prohibentem, siquidem, sex, inquit, diebus operare et facies omnia opera tua, septima autem die sabbata domino deo tuo, non facies in ea omne opus[4]), quod utique tuum. Consequens enim est, ut ea opera sabbato auferret, quae sex diebus supra indixerat, tua scilicet, id est humana et quotidiana. Arcam vero circumferre neque quotidianum opus videri potest neque humanum, sed et rarum et sacrosanctum et ex ipso tunc dei praecepto utique divinum. Quod et ipse quid significaret edissererem, ni nimis longum esset figuras argumentorum omnium creatoris expandere, quas forsitan nec admittis. Sed plus est, si de absolutis

1) Latin. et Rig. et tandem vasis istis ren. 2) Sic Rigalt.; Rhen. in ed. I. Hebraeis pronuntiasset; postea corr. Hebraeus pronuntiasset. Cod. Urs: Hebraeos pronuntiasses. 3) Edd. ceteri: prohibentis — iubentis. 4) Exod. 20, 9 sq.

revincamini simplicitate veritatis, non curiositate. Sicut et nunc certa distinctio est sabbati humana, non divina, opera prohibentis; ideoque qui sabbatis lignatum ierat, morti datus est, suum enim opus fecerat lege interdictum; qui vero arcam sabbatis circumtulerant, impune gesserunt, non suum enim opus, sed dei, ex praecepto scilicet ipsius administraverant.

22. Proinde et similitudinem vetans fieri omnium, quae in coelo et in terra et in aquis, ostendit et caussas, idololatriae scilicet [1]) substantiam cohibentes; subiicit enim: non adorabitis ea neque servietis illis. Serpentis autem aenei effigies, postea praecepta Moysi a domino, non ad idololatriae titulum pertinebat, sed ad remediandos eos, qui a serpentibus infestabantur. Et taceo de figura remedii. Sic et Cherubim et Seraphim aurea in arcae figuratum exemplum, certe simplex ornamentum, accommodata suggestui, longe diversas habendo caussas ab idololatriae conditione, ob quam similitudo prohibetur, non videntur similitudinum prohibitarum legi refragari, non in eo similitudinis statu deprehensa, ob quem similitudo prohibetur. Diximus de sacrificiorum rationali institutione, avocante scilicet ab idolis ad deum officia ea, quae si rursus eiecerat, dicens: quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum [2]), hoc ipsum voluit intelligi, quod non sibi ea proprie exegisset. Non enim bibam, inquit, sanguinem taurorum, quia et alibi ait: deus aeternus non esuriet nec sitiet [3]). Nam etsi ad oblationes Abel advertit, et holocausta Noe odoratus est libenter, quae iucunditas sive viscerum vervecinorum sive nidoris ardentium victimarum? Sed animus simplex et deum metuens offerentium ea, quae a deo habebant, et pabuli et suavis olentiae gratiae [4]) apud deum deputabatur, non quae fiebant exigentis, sed illud, propter quod fiebant, ob honorem scilicet dei. Sic cliens diviti aut regi nihil desideranti tamen aliquid vilissimi munusculi obtulerit, quantitas et qualitas muneris infuscabit divitem et regem, an delectabit titulus officii? At si cliens ei munera ultro vel etiam dicto ordine suo offerat, et sollemnia regis observet, non ex fide tamen, nec corde puro,

---

1) Rhen. scil., quae subst. 2) Ies. 1, 11. 3) Ies. 40, 28. Ps. 50, 13. 4) Ed. Fran., Rig. gratia.

nec plena circa cetera quoque obsequia: nonne consequens, ut rex ille vel dives exclamet: quo mihi multitudinem munerum tuorum? plenus sum; et sollemnitates et dies festos et vestra sabbata odit anima mea[1]); vestra dicendo, quae secundum libidinem suam, non secundum religionem dei celebrando, sua iam, non dei, fecerant, conditionalem idcirco et rationalem demonstravit recusationem eorum, quae administranda praescripserat.

23. Si vero etiam circa personas levem vultis intelligi, cum reprobat aliquando probatos, aut improvidum, cum probat quandoque reprobandos, quasi iudicia sua aut damnet praeterita, aut ignoret futura; atquin nihil tam bono et iudici convenit, quam pro praesentibus meritis et reiicere et allegere. Eligitur[2]) Saul, sed nondum despector prophetae Samuelis[3]); reiicitur Salomon, sed iam a mulieribus alienis possessus et idolis Moabitarum et Sidoniorum mancipatus[4]). Quid faceret creator, ne a Marcionitis reprehenderetur? Bene adhuc agentes praedamnaret iam propter futura delicta? Sed dei boni non erat nondum merentes praedamnare. Proinde peccantes nunc non recusaret propter pristina benefacta? Sed iusti iudicis non erat rescissis iam bonis pristinis scelera donare. Aut quis hominum sine delicto, ut eum deus semper eligeret, quem nunquam posset recusare? Vel quis item sine aliquo bono opere, ut eum deus semper recusaret, quem nunquam posset eligere? Exhibe bonum semper, et non recusabitur; exhibe malum semper, et nunquam eligetur[5]). Ceterum si idem homo, ut in utroque pro temporibus, in utroque dispungetur a deo et bono et iudice, qui non levitate aut improvidentia sententias vertit, sed censura gravissima et providentissima merita temporis cuiusque dispensat.

24. Sic et poenitentiam apud deum[6]) prave interpretaris, quasi proinde mobilitate vel improvidentia, imo iam ex delicti recordatione poeniteat, quoniam quidem dixerit: poenituit, quod regem fecerim Saul[7]), praescribens

---

1) Ies. 1, 11. Vv. odit an. m.; vestra desunt in ed. I. Rhen. 2) Rigalt. Allegitur. 3) 1 Sam. cap. 9. 13. 4) 1 Reg. cap. 11. 5) Ed. Franek., Rig. allegetur. 6) Post v. apud in codd. desideratur, quo illud referas. Rhen., quem ceteri edd. secuti sunt, suppl. illum; sed rectius Semler. deum. 7) 1 Sam. 15, 11.

scilicet poenitentiam confessionem sapere mali operis alicuius vel erroris. Porro non semper. Evenit enim in bonis factis poenitentiae confessio ad invidiam et exprobrationem eius, qui beneficii ingratus exstiterit, sicut et tunc circa personam Saulis honorandam adnuntiatur a creatore, qui non deliquerat, cum Saulem adsumit in regnum et sancto spiritu auget, optimum enim adhuc, (qualis, inquit, non erat in filiis Israelis,) dignissime allegerat. Sed nec ignoraverat ita eventurum. Nemo enim te sustinebit improvidentiam adscribentem deo ei, quem deum non negans confiteris et providum. Haec enim illi propria divinitas constat. Sed malum factum Saulis, ut dixi, onerabat poenitentiae suae professione, quam, vacante delicto circa Saulis allectionem, consequens est invidiosam potius intelligi, non criminosam. Ecce, inquis, criminosam eam animadverto circa Ninivitas, dicente scriptura Ionae: et poenituit dominum de malitia, quam dixerat, facturum se illis, nec fecit[1]). Sicut et ipse Ionas ad deum: propterea praevenì profugere in Tharsos, quia cognoveram te esse misericordem et miserescentem, patientem et plurimum misericordiae, poenitentem malitiarum[2]). Bene igitur, quod praemisit optimi dei titulum, patientissimi scilicet super malos et abundantissimi misericordiae et miserationis super agnoscentes et deplangentes delicta sua, quales tunc Ninivitae. Si enim optimus, qui talis, de isto prius cessisse debebis, non competere in talem, id est in optimum, etiam malitiae concursum. Et quia Marcion defendit, arborem bonam malos quoque fructus non licere producere, sed malitiam tamen nominavit, quod optimus non capit: numquid aliqua interpretatio subest etiam earum malitiarum intelligendarum, quae possint et in optimum decucurrisse? Subest autem. Dicimus denique, malitiam nunc significari, non quae ad naturam redigatur creatoris, quasi mali, sed quae ad potestatem, quasi iudicis; secundum quam enuntiarit: ego sum, qui condo mala, et: ecce ego emitto in vos mala[3]), non peccatoria, sed ultoria, quorum satis diluimus infamiam ut congruentium iudici. Sicut autem, licet mala dicantur, non reprehenduntur in iudice, nec hoc nomine suo malum iudicem ostendunt; ita et malitia haec erit in-

1) Ion. 3, 10. 2) Ion. 4, 2. 3) Ies. 45, 7. Ier. 18, 11.

telligenda nunc, quae ex illis malis iudiciariis deputata cum ipsis competat iudici. Nam et apud Graecos interdum malitiae pro vexationibus et laesuris, non pro malignitatibus ponuntur, sicut et in isto articulo. Atque adeo si eius malitiae poenituit creatorem, quasi creaturae reprobandae scilicet, et delictum[1]) vindicandae; atqui nec hic ullum admissum criminosum reputabitur creatori, qui iniquissimam civitatem digne meritoque decreverat abolendam. Ita quod iuste destinaverat non male destinans, ex iustitia, non ex malitia, destinarat; sed poenam ipsam malitiam nominavit ex malo et merito passionis ipsius. Ergo dices, si malitiam iustitiae nomine excusas, quia iuste exitium destinarat in Ninivitas, sic quoque culpandus est, qui iustitiae utique non poenitendae poenitentiam gessit. Imo nec iustitiae, inquam, poenitebit deum, et superest iam agnoscere, quid sit poenitentia dei. Non enim si hominem ex recordatione plurimum delicti, interdum et ex alicuius boni operis ingratia, poenitet, ideo et deum proinde. In quantum enim deus nec malum admittit, nec bonum damnat, in tantum nec poenitentiae boni aut mali apud eum locus est. Nam et hoc tibi eadem scriptura determinat, dicente Samuele Sauli: discidit dominus regnum Israelis de manu tua hodie et dabit illud proximo tuo, optimo super te, et scindetur Israel in duas partes, et non convertetur neque poenitentiam aget, quia non sicut homo est ad poenitendum[2]). Haec itaque definitio in omnibus aliam formam divinae poenitentiae statuit, quae neque ex improvidentia neque ex levitate neque ex ulla boni aut mali operis damnatione reputetur, sicut humana. Quis ergo erit mos poenitentiae divinae? Iam relucet, si non ad humanas conditiones eam referas. Nihil enim aliud intelligetur, quam simplex conversio sententiae prioris, quae etiam sine reprehensione eius possit admitti, etiam in homine, nedum in deo, cuius omnis sententia caret culpa. Nam et in graeco sono poenitentiae nomen non ex delicti confessione, sed ex animi demutatione compositum est, quam apud deum pro rerum variantium sese occursu regi ostendimus[3]).

---

1) Ed. Franeker. deletui. 2) 1 Sam. 15, 28 sq. 3) Cod. Pith. et Rhen. ed. I. occursu rei ostendimus. Cod. Urs. occ. fieri ost. Rig. occ. regi ost.

25. Iam nunc, ut omnia eiusmodi expediam, ad ceteras pusillitates et infirmitates et incongruentias, ut putatis, interpretandas purgandasque pertendam. Inclamat deus: Adam, ubi es? scilicet ignorans ubi esset, et, caussato nuditatis pudore, an de arbore gustasset, interrogat, scilicet incertus. Imo nec incertus admissi, nec ignorans loci. Enimvero oportebat conscientia peccati delitescentem evocatum prodire in conspectum domini, non sola nominis inclamatione, sed cum aliqua iam tunc admissi suggillatione. Nec enim simplici modo, id est interrogatorio sono legendum est: Adam, ubi es? sed impresso et incusso et imputativo: Adam, ubi es? id est, in perditione es, id est, iam hic non es, ut et increpandi et dolendi exitus vox sit. Ceterum qui totum orbem comprehendit manu velut nidum, cuius coelum thronus et terra scabellum, nimirum huius oculos aliqua paradisi portio evaserat, quominus illi ubicunque Adam ante evocationem viseretur tam latens quam de interdicta fruge sumens? Speculatorem vineae vel horti tui lupus aut furunculus non latet; deum puto de sublimioribus oculatiorem aliquid subiecti praeterire non posse. Stulte, qui tantum argumentum divinae maiestatis et humanae instructionis naso agis. Interrogabat deus, quasi incertus, ut et hic liberi arbitrii probans hominem in caussa aut negationis aut confessionis daret ei locum sponte confitendi delictum et hoc nomine relevandi; sicut de Cain sciscitatur, ubinam frater eius, quasi non iam vociferatum a terra sanguinem Abelis audisset, sed ut et ille haberet potestatem ex eadem arbitrii potestate sponte negandi delicti et hoc nomine gravandi, atque ita nobis conderentur exempla confitendorum potius delictorum, quam negandorum; ut iam tunc initiaretur evangelica doctrina: ex ore tuo iustificaberis et ex ore tuo damnaberis[1]). Nam etsi Adam propter statum legis deditus morti est, sed spes ei salva est, dicente domino: ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis[2]), de futura scilicet allectione hominis in divinitatem. Denique quid sequitur? Et nunc, ne quando extendat manum et sumat de ligno vitae et vivat in aevum. Interponens enim: et nunc, praesentis temporis verbum, temporalem et ad praesens dilationem vitae fecisse

1) Matth. 12, 37. 2) Gen. 3, 22.

se ostendit. Ideoque nec maledixit ipsum Adam et Evam, ut restitutionis candidatos, ut confessione revelatos. Cain vero maledixit et cupidum morte luere delictum mori interim vetuit, ut praeter admissum, etiam negationis eius oneratum. Haec erit ignorantia dei nostri, quae ideo simulabatur, ne delinquens homo, quid sibi agendum sit, ignoret. Sed ad Sodomam et Gomorram descendens, videbo, ait, si secundum clamorem pervenientem ad me consumantur[1]), si vero non, ut agnoscam[2]). Et hic videlicet ex ignorantia incertus et scire cupidus? An hic sonus pronuntiationis necessarius, non dubitativum, sed comminativum exprimens sensum, subsciscitationis obtentu? Quodsi descensum quoque dei irrides, quasi aliter non potuerit perficere iudicium, nisi descendisset, vide, ne tuum aeque deum pulses. Nam et ille descendit, ut, quod vellet, efficeret.

26. Sed et iurat deus[3]). Numquid forte per deum Marcionis? Imo, inquit, quod multo vanius, per semet ipsum, quid vellet facere[4]); sic alius deus non erat in conscientia eius, hoc cum maxime iurantis alium absque se omnino non esse? Igitur peierantem deprehendis, an vane deierantem? Sed non potest videri peierasse, qui alium esse non scivit, ut dicitis. Quod enim scit, hoc deierans vero, non peieravit. Sed nec vane deierat, alium deum non esse. Tunc enim vane deieraret, si non fuissent, qui alios deos crederent, tunc quidem simulacrorum cultores, nunc vero et haeretici. Iurat igitur per semet ipsum, ut vel iuranti deo credas alium deum omnino non esse. Hoc ut deus faceret, tu quoque Marcion coegisti. Iam tunc enim providebaris. Proinde si et in promissionibus aut comminationibus iurat, fidem in primordiis arduam extorquens, nihil deo indignum est, quod efficit deo credere. Satis et tunc pusillus deus in ipsa etiam ferocia sua, cum ob vituli consecrationem efferatus in populum de famulo suo postulat Moyse: sine me, et indignatus ira disperdam illos, et faciam te in nationem magnam[5]). Unde meliorem

---

1) Ed. Fran. et Rig. consumment. 2) Gen. 18, 21. 3) Ies. 45, 23. 4) Rhen. ed. I. Imo, i., multo vanius, quod p. s. i. quid v. faceret. Si al.; Wouw. et Rig. quod m. v. per semet ipsum. Quid velles faceret? si al. Ed. Fran. facere faceret. Nos v. si in sic mutavimus. 5) Exod. 32, 10.

soletis affirmare Moysen deo suo, deprecatorem, imo et prohibitorem irae. Non facies enim, inquit, istud, aut et me una cum eis impende. Miserandi vos quoque cum populo, qui Christum non agnoscitis, in persona Moysi figuratum, patris deprecatorem et oblatorem animae suae pro populi salute. Sed sufficit, si et Moysi proprie donatus est populus ad praesens, quod ut famulus postulare posset a domino, id dominus a se postulavit. Ad hoc enim famulo dixit: sine me, et disperdam illos, ut ille postulando et semet ipsum offerendo non sineret; atque ita disceres, quantum liceat fideli et prophetae apud deum.

27. Iam nunc, ut et cetera compendio absolvam, quaecunque adhuc ut pusilla et infirma et indigna colligitis ad destructionem creatoris, simplici et certa ratione proponam. Deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos et sensus et affectus suscepisset, per quos vim maiestatis suae intolerabilem utique humanae mediocritati humilitate temperaret, sibi quidem indigna, homini autem necessaria, et ita iam deo digna, quia nihil tam dignum deo, quam salus hominis. De isto pluribus retractarem, si cum ethnicis agerem, quamquam nec cum haereticis multo diversa stet congressio [1]). Quatenus et ipsi deum in figura et in reliquo ordine humanae conditionis diversatum iam credidistis, non exigetis utique diutius persuaderi, deum conformasse semet ipsum humanitati, sed de vestra fide revincimini. Si enim deus, et quidem sublimior, tanta humilitate fastigium maiestatis suae stravit, ut etiam morti se subiiceret [2]), et morti crucis; cur non putetis nostro quoque deo aliquas pusillitates congruisse, tolerabiliores tamen Iudaicis contumeliis et patibulis et sepulcris? An hae sunt pusillitates, quae iam praeiudicare debebunt, Christum humanis passionibus obiectum eius dei esse, cui humanitates exprobrantur a vobis? Nam et profitemur, Christum semper egisse in dei patris nomine, ipsum ab initio conversatum, ipsum congressum cum patriarchis et prophetis, filium creatoris, sermonem eius, quem ex semet ipso proferendo filium fecit, et exinde omni dispositioni suae voluntatique

1) Ita Wouw. e cod. Ursini; Rhen. ed. I. qu. et c. haer. non multo congressio stet. Rig. qu. et c. h. non m. diversa congr. stet. 2) Rhen. aliique: morti subiiceret, quod alii mutarunt in: m. subiiceretur.

praefecit, diminuens illum modico citra angelos[1]), sicut apud eum[2]) scriptum est; qua diminutione in haec quoque dispositus est a patre, quae ut humana reprehenditis, ediscens iam inde a primordio, iam inde hominem, quod erat futurus in fine. Ille est, qui descendit, ille, qui interrogat, ille, qui postulat, ille, qui iurat. Ceterum[3]) patrem nemini visum etiam commune testabitur evangelium dicente Christo: nemo cognovit patrem nisi filius[4]). Ipse enim et veteri testamento pronuntiarat: deum nemo videbit et vivet[5]), patrem invisibilem determinans, in cuius auctoritate et nomine ipse erat deus, qui videbatur dei filius. Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur, quia et hoc modo noster est. Igitur quaecunque exigitis deo digna, habebuntur in patre invisibili incongressibilique[6]) et placido et, ut ita dixerim, philosophorum deo. Quaecunque autem ut indigna reprehenditis, deputabuntur in filio et viso et audito et congresso, arbitro patris et ministro, miscente in semet ipso hominem et deum, in virtutibus deum, in pusillitatibus hominem, ut tantum homini conferat, quantum deo detrahit; totum denique dei mei, penes vos dedecus, sacramentum est humanae salutis. Conversabatur deus, ut homo divina agere doceretur; ex aequo agebat deus cum homine, ut homo ex aequo agere cum deo posset; deus pusillus inventus est, ut homo maximus fieret. Qui talem deum dedignaris, nescio an ex fide credas deum crucifixum. Quanta itaque perversitas vestra erga utrumque ordinem creatoris? Iudicem eum designatis, et severitatem iudici secundum merita caussarum congruentem pro saevitia exprobratis; deum optimum exigitis, et lenitatem eius benignitati congruentem pro captu mediocritatis humanae deiectius conversatam ut pusillitatem depretiatis; nec magnus vobis placet, nec modicus, nec iudex, nec amicus. Quid si nunc[7]) eadem et in vestro deprehendantur? Iudicem quidem et illum esse iam ostendimus in libello suo, et de iudice necessarie severum, et de severo sicut saevum, si tamen saevum.

---

1) Ps. 8, 6 2) Latin., Rig. apud David. 3) Rhen. Ceterum quia patrem etc. 4) Matth. 11, 27. 5) Exod. 33, 20. 6) Teste Iunio alii: incognoscibilique. 7) Rhen. ed. I. Quid si non etc.

28. Nunc et de pusillitatibus et malignitatibus ceterisque notis et ipse adversus Marcionem Antitheses aemulas faciam. Si ignoravit deus meus, esse alium super se, etiam tuus omnino non scivit, esse alium infra se. Quod enim ait Heraclitus ille tenebrosus, eadem via sursum et deorsum [1]). Denique si non ignorasset, et ab initio ei occurrisset: delictum et mortem et ipsum auctorem delicti diabolum et omne malum, quod deus meus passus est esse, hoc et tuus, qui illum pati passus est. Mutavit sententias suas deus noster, proinde qua et vester; qui enim genus humanum tam sero respexit, eam sententiam mutavit, qua tanto aevo non respexit. Poenituit mali in aliquo deum nostrum, sed et vestrum; eo enim, quod tandem animadvertit ad hominis salutem, poenitentiam dissimulationis pristinae fecit debitam malo facto. Porro malum factum deputabitur negligentia salutis humanae, non nisi per poenitentiam emendata apud deum vestrum. Mandavit fraudem deus noster, sed auri et argenti, quanto autem homo pretiosior auro et argento, tanto fraudulentior deus vester, qui hominem domino et factori suo eripit. Oculum pro oculo reposcit deus noster, sed et vester vicem prohibens iterabilem magis iniuriam facit. Quis enim non rursus percutiet, non repercussus? Nescit deus noster, quales allegeret, ergo nec vester; Iudam traditorem non allegisset, si praescisset. Si et mentitum alicubi dicis creatorem, longe maius mendacium est in tuo Christo, cuius corpus non fuit verum. Multos saevitia dei mei absumpsit, tuus quoque deus quos salvos non facit utique in exitium disponit. Deus meus aliquem iussit occidi, tuus semet ipsum voluit interfici, non minus homicida in semet ipsum, quam in eum, a quo vellet occidi. Multos autem occidisse deum eius probabo Marcioni; nam fecit homicidam, utique periturum, nisi si populus nihil deliquit in Christum. Sed expedita virtus veritatis paucis amat; multa mendacio erunt necessaria.

29. Ceterum ipsas quoque Antitheses Marcionis cominus cecidissem, si operosiore destructione earum egeret defensio creatoris tam boni quam et iudicis, secundum utriusque partis exempla congruentia deo, ut ostendimus. Quod si utraque pars bonitatis atque iustitiae dignam plenitudinem

1) Cf. Diog. Laert., lib. 9, c. 8: τὴν μεταβολὴν ὁδὸν ἄνω κάτω.

divinitatis efficiunt omnia potentis, compendio interim possum Antitheses retudisse, gestientes ex qualitatibus ingeniorum sive legum sive virtutum discernere, atque ita alienare Christum a creatore, ut optimum a iudice et mitem a fero et salutarem ab exitioso. Magis enim eos coniungunt, quos in eis diversitatibus ponunt, quae deo congruunt. Aufer titulum Marcionis et intentionem atque propositum operis ipsius, et nihil aliud praestabit [1]), quam demonstrationem eiusdem dei optimi et iudicis, quia haec duo in solum deum competunt. Nam et ipsum studium in eis exemplis opponendi Christum creatori ad unitatem magis spectat. Adeo enim ipsa et una erat substantia divinitatibus bona et severa et eisdem exemplis et in similibus argumentis, ut bonitatem suam voluerit ostendere, in quibus praemiserat severitatem, quia nec mirum erat diversitas temporalis, si postea deus mitior pro rebus edomitis, qui retro austerior pro indomitis. Ita per Antitheses facilius ostendi potest ordo creatoris a Christo reformatus, quam [2]) repercussus, et redditus potius, quam exclusus, praesertim cum deum tuum ab omni motu amariore secernas, utique et ab aemulatione creatoris scilicet. Nam si ita est, quomodo eum Antitheses singulas species creatoris aemulatum demonstrant? Agnoscam igitur et in hoc per illas deum meum zelotem, qui res suas arbustiores in primordiis bona et rationali aemulatione maturitatis praecuraverit suo iure, cuius Antitheses etiam ipse mundus eius agnoscet ex contrarietatibus elementorum, summa tamen ratione modulatus. Quam ob rem, inconsiderantissime Marcion, alium deum lucis ostendisse debueras, alium vero tenebrarum, quo facilius alium bonitatis, alium severitatis persuasisses. Ceterum eius erit Antithesis, cuius est et in mundo.

---

1) Ita coni. Junius. Rhen. in ed. I. praestare; postea omnibus editt. suasit scribendum: probat; Aug. Hahn suspicatur: probaret. 2) Rhen. quo, Rig. et, Semler. quo et.

ADVERSUS MARCIONEM
LIBER TERTIUS.

1. Secundum vestigia pristini operis, quod amissum reformare perseveramus, iam hinc ordo de Christo, licet ex abundanti post decursam defensionem unicae divinitatis. Satis etenim praeiudicatum est, Christum non alterius dei intelligendum, quam creatoris, cum determinatum est, alium deum non credendum praeter creatorem, quem adeo Christus praedicaverit, et deinceps apostoli non alterius Christum adnuntiaverint, quam eius dei, quem Christus praedicavit, id est creatoris, ut nulla mentio alterius dei atque ita nec alterius Christi agitata sit ante scandalum Marcionis. Facillime hoc probatur apostolicarum et haereticarum ecclesiarum recensu, illic scilicet pronuntiandam regulae interversionem, ubi posteritas invenitur. Quod etiam primo libello intexui. Sed et nunc congressio ista seorsum in Christum examinatura eo utique proficiet, vt dum Christum probamus creatoris, sic quoque deus excludatur Marcionis. Decet veritatem totis viribus uti suis, non ut laborantem; ceterum in praescriptionum compendiis vincit. Sed decretum est, ut gestientem ubique adversario occurrere, in tantum furenti, ut facilius praesumpserit, eum venisse Christum, qui nunquam sit adnuntiatus, quam eum, qui semper sit praedicatus.

2. Hinc denique gradum confero, an debuerit tam subito venisse. Primo quia et ipse dei sui filius. Hoc enim ordinis fuerat, ut ante pater filium profiteretur, quam patrem filius, et ante pater de filio testaretur, quam filius de patre. Dehinc et quia missus praeter filii nomen. Proinde enim praecessisse debuerat mittentis patrocinium in testimonium missi, quia nemo veniens ex alterius auctoritate ipse eam sibi ex sua affirmatione defendit, sed ab ipsa defensionem potius exspectat, praeeunte suggestu eius, qui auctoritatem praestat. Ceterum nec filius agnoscetur, quem nunquam pater nuncupavit, nec missus credetur, quem nunquam mandator designavit; nuncupaturus pater et designaturus mandator, si fuisset. Suspectum habebitur omne,

quod exorbitarit a regula, rerumque principalis gradus non sinit posterius agnosci patrem post filium et mandatorem post mandatum et deum post Christum. Nihil origine sua prius est in agnitione, quia nec in dispositione; subito filius et subito missus et subito Christus? Atqui nihil putem a deo subitum, quia nihil a deo non dispositum. Si autem dispositum, cur et non praedicatum, ut probari posset et dispositum ex praedicatione et divinum ex dispositione? Et utique tantum opus, quod scilicet humanae saluti parabatur, vel eatenus subitum non fuisset, qua per fidem profuturum. In quantum enim credi habebat, ut prodesset, in tantum paraturam desiderabat, ut credi posset, substructam fundamentis dispositionis et praedicationis; quo ordine fides informata merito et homini indiceretur a deo et deo exhiberetur ab homine, ex agnitione debens credere, quia posset, quae scilicet credere didicisset ex praedicatione.

3. Non fuit, inquis, ordo eiusmodi necessarius, quia statim se et filium et missum et dei Christum rebus ipsis esset probaturus per documenta virtutum. At ego negabo solam hanc illi speciem ad testimonium competisse, quam et ipse postmodum exauctoravit, siquidem edicens, multos venturos et signa facturos et virtutes magnas edituros, aversionem etiam electorum [1]), nec ideo tamen admittendos, temerariam signorum et virtutum fidem ostendit ut etiam apud pseudochristos facillimarum. Aut quale est, si inde se voluit probari et intelligi et recipi, ex virtutibus dico, unde ceteros noluit aeque et ipsos tam subito venturos, quam a nullo auctore praedicatos? Sed [2]) quia prior eis venit et prior virtutum documenta signavit, idcirco, quasi locum in balneis, ita fidem occupavit, posteris quibusque praeripuit: vide, ne et ipse in conditione posteriorum deprehendatur, posterior inventus creatore ante iam cognito et proinde virtutes ante operato et non aliter praefato, non esse aliis credendum, post eum scilicet. Igitur si priorem venisse et priorem de posteris pronuntiasse hoc fidem cludet [3]), praedamnatus erit et ipse iam ab eo, quod posterior est agnitus, et solius erit auctoritas creatoris hoc in posteros constituendi, qui nullo posterior esse potuit. Iam nunc, cum probaturus sim creatorem easdem virtutes,

1) Matth. 24, 24. 2) Rig. Si quia. 3) Alii: eludet.

quas solas ad fidem Christo tuo vindicas, interdum per famulos suos retro edidisse, interdum per Christum suum edendas destinasse, possum et ex hoc merito praescribere, tanto magis Christum non ex solis virtutibus credendum fuisse, quanto illum non alterius, quam creatoris interpretari potuissent, ut respondentes [1]) virtutibus creatoris et editis per famulos suos et in Christum suum repromissis; quamquam etsi alia documenta invenirentur in tuo Christo, nova scilicet, facilius crederemus etiam nova eiusdem esse, cuius et vetera, quam cuius tantummodo nova, egentia experimentis fidei victricis vetustatis, ut sic quoque praedicatus venire debuerit tam praedicationibus propriis exstruentibus ei fidem quam et virtutibus, praesertim adversus Christum creatoris venturum et signis et prophetis propriis munitum, ut aemulus Christi per omnes diversitatum species reluceret. Sed quomodo a deo nunquam praedicato Christus eius praedicaretur? Hoc est ergo, quod exigit, nec deum nec Christum tuum credi, quia et deus ignotus esse non debuit et Christus agnosci per deum debuit.

4. Dedignatus, opinor, est imitari ordinem dei nostri, ut displicentis, ut cum maxime revincendi; novus nove venire voluit, filius ante patris professionem et missus ante mandatoris auctoritatem, ut et ipse [2]) fidem monstruosissimam induceret, qua ante crederetur, Christum venisse, quam sciretur fuisse. Competit mihi etiam illud retractare, cur non post Christum venerit. Nam cum intueor dominum eius tanto aevo patientissimum acerbissimi creatoris adnuntiantis interea in homines Christum suum, quacunque id ratione fecit, tam revelationem quam intercessionem suam differens, eadem ratione dico illum patientiam debuisse creatori in Christo quoque suo dispositiones suas exsecuturo, ut perfecta et expleta omni operatione aemuli dei et aemuli Christi tunc et ipse proprias dispositiones superduceret. Ceterum poenitentia tantae patientiae fecit, quod non in finem rerum creatoris perseveraverit. Vane sustinuit praedicari Christum eius, quem non sustinuit exhiberi. Aut sine caussa intercidit temporis alieni decursum, aut sine caussa tam diu non intercidit. Quid illum detinuit, quidve

---

1) Ita Rhen. et Rig.; Gelen., ed. Fran. respondentem; Semlero placuit: respondentibus. 2) Rig. ipsam.

turbavit? Atquin in utrumque commisit, post creatorem quidem tam tarde revelatus, ante Christum vero eius tam propere. Alterum vero iam dudum debuerat traduxisse, alterum nondum; ne illum quidem tam diu saevientem sustinuisse, istum vero adhuc quiescentem inquietasse, circa ambos excidens ab optimi dei titulo, certe varius et ipse et incertus, tepidus scilicet in creatorem et calidus in Christum, et vanus utrobique. Non magis enim compescuit creatorem, quam obstitit Christo. Manet et creator, qualis omnino est; veniet et Christus, qualis et scribitur. Quid venit post creatorem, quem emendare non valuit? Quid ante Christum eius revelatus est, quem revocare non potuerit? Aut si emendavit creatorem, post illum revelatus est, ut emendanda praecederent; ergo et Christum eius aeque emendaturus exspectasse debuerat, proinde et illius posterior emendator futurus, sicut creatoris. Aliud est, si et ipse post illum rursus adveniet, ut primo quidem adventu processerit adversus creatorem, legem et prophetas destruens eius, secundo vero procedat adversus Christum, regnum redarguens eius. Tunc ergo conclusurus ordinem suum, tunc, si forte, credendus est, aut si iam hinc perfecta res est eius, vane ergo venturus est, nihil scilicet peracturus.

5. His proluserim quasi de gradu primo adhuc et quasi de longinquo. Sed et hinc iam ad certum et cominus dimicaturus, video aliquas etiam nunc lineas praeducendas, ad quas erit dimicandum, ad scripturas scilicet creatoris. Secundum eas enim probaturus, Christum creatoris fuisse, ut postea Christo suo adimpletas, necesse habeo ipsarum quoque scripturarum formam et, ut ita dixerim, naturam demandare, ne tunc in controversiam deductae, cum adhibentur ad caussas, et sua et caussarum defensione commixtae obtundant lectoris intentionem. Duas itaque caussas prophetici eloquii allego agnoscendas abhinc adversariis nostris: unam, qua futura interdum pro iam transactis enuntiantur; nam et divinitati competit, quaecunque decreverit, ut perfecta reputare, quia non sit apud illam differentia temporis, apud quam uniformem statum temporis dirigit aeternitas ipsa. Et divinationi propheticae magis familiare est, id quod prospiciat, dum prospicit, iam visum atque ita iam expunctum, id est omni modo fu-

turum, demonstrare, sicut per Esaiam: dorsum meum posui in flagella, maxillas autem meas in palmas, faciem meam vero non averti a sputaminibus [1]). Sive enim Christus iam tunc in semet ipsum secundum nos sive prophetes de semet ipso secundum Iudaeos pronuntiabat, nondum tamen factum pro iam transacto sonabat. Alia species erit, qua pleraque figurate portenduntur per aenigmata et allegorias et parabolas, aliter intelligenda, quam scripta sunt. Nam et montes legimus destillaturos dulcorem, non tamen ut sapam de petris aut defrutum de rupibus speres [2]), et terram audimus lacte et melle manantem [3]), non tamen ut de glebis credas te unquam placentas et samias coctum [4]); quia nec statim aquilicem et agricolam se deus repromisit, dicens: ponam flumina in regione sitienti et in solitudine cedrum et buxum [5]); sicut et praedicans de nationum conversione: benedicent me bestiae agri, sirenes et filiae passerum [6]); non utique ab hirundinum pullis et vulpeculis, et illis monstruosis fabulosisque cantricibus fausta omina relaturus est. Et quid ego de isto genere amplius? Cum etiam haereticorum apostolus ipsam legem indulgentem bubus terentibus os liberum, non de bubus, sed de nobis interpretetur [7]); et petram potui subministrando comitem Christum alleget fuisse [8]); docens proinde ad Galatas, duo argumenta filiorum Abrahae allegorice cucurrisse [9]); et suggerens Ephesiis, quod in primordio de homine praedicatum est relicturo patrem et matrem et futuris duobus in unam carnem, id se in Christum et ecclesiam agnoscere [10])

6. Si satis constat de istis interim duabus proprietatibus Iudaicae literaturae, memento, lector, constitisse. ut, cum tale quid adhibuerimus, non retractetur de forma scripturae, sed de statu caussae. Cum igitur haeretica dementia eum Christum venisse praesumeret, qui nunquam fuerat adnuntiatus, sequebatur, ut eum Christum nondum venisse contenderet, qui semper fuerat praedicatus, atque ita coacta est cum Iudaico errore sociari et ab eo argumentationem sibi struere, quasi Iudaei certi et ipsi, alium

1) Ies. 50, 6. 2) Ioel. 3, 23. 3) Exod. 3, 8. 17. Deut. 26, 9. 15. 4) Editt. omnes: coacturum. 5) Ies. 41, 19. 6) Ies. 43, 20. 7) 1 Cor. 9, 9 sq. 8) 1 Cor. 10, 4. 9) Galat. 4, 22 sqq. 10) Eph. 5, 31 sq.

fuisse qui venit, non modo respuerint eum ut extraneum, verum et interfecerint eum ut adversarium, agituri sine dubio et omni officio religionis prosecuturi, si ipsorum fuisset. Scilicet nauclero illi non quidem Rhodia lex, sed Pontica caverat, errare Iudaeos in Christum suum non licere, quando, etsi nihil tale praedicatum in illos inveniretur, vel sola utique humana conditio deceptui obnoxia persuasisset, Iudaeos errare potuisse, qua homines, nec statim praeiudicium sumendum de sententia eorum, quos credibile fuerat errasse. Porro cum et praedicatum sit, non agnituros eos Christum ideoque etiam perempturos, iam ergo ipse erit et ignoratus et interemptus ab illis, in quem ita admissuri praenotabantur. Hoc si probari exigis, non eas scripturas evolvam, quae interemptibilem Christum edicentes, utique et ignorabilem affirmant; nisi enim ignoratus nihil scilicet pati posset. Sed reservatis eis ad caussam passionum eas praedicationes in praesenti sufficiet adhibere, quae interim ignorabilem probent Christum, et hoc breviter, dum ostendunt omnem vim intellectus ademptam populo a creatore. Auferam, inquit, sapientiam sapientium illorum, et prudentiam prudentium eorum abscondam [1]); et: aure audietis, et non audietis, et oculis videbitis, et non videbitis, incrassatum est enim cor populi huius, et auribus graviter audierunt et oculos concluserunt, ne quando auribus audiant et oculis videant et corde coniiciant et convertantur, et sanem illos [2]). Hanc enim obtusionem salutarium sensuum meruerant, labiis diligentes deum, corde autem longe absistentes ab eo. Igitur si Christus quidem adnuntiabatur a creatore solidante tonitruum, et concludente spiritum, et adnuntiante in homines Christum suum secundum prophetam [3]); si omnis spes Iudaeorum, ne dicam etiam gentium, in Christi revelationem destinabatur: sine dubio id demonstrabantur non agnituri et non intellecturi, ablatis agnitionis et intelligentiae viribus, sapientia atque prudentia, quod adnuntiabatur, id est Christus, erraturis in eum principalibus sapientibus eorum, id est scribis, et prudentibus, id est pharisaeis, pariter et populo auribus audituro, et non audituro, utique Christum docen-

1) Ies. 29, 14. 2) Ies. 6, 9 sq. 3) Amos. 4, 13. ut locum LXX. graece verterunt.

tem, et oculis visuro, et non visuro, utique Christum signa facientem; secundum quod et alibi: et quis caecus, nisi pueri mei? et quis surdus, nisi qui dominatur eorum[1])? Sed et cum exprobrat per eundem Esaiam: filios generavi et exaltavi, at illi me reiecerunt; agnovit bos possessorem suum et asinus praesepe domini sui, Israel autem me non cognovit et populus me non intellexit[2]): nos quidem certi, Christum semper in prophetis locutum, spiritum scilicet creatoris, sicut propheta testatur: persona spiritus nostri, Christus dominus[3]), qui ab initio vicarius patris in dei nomine et auditus sit et visus; scimus ipsius voces eiusmodi fuisse iam tunc Israeli exprobrantis, quae in illum commissuri praedicabantur: dereliquistis dominum et in iram provocastis sanctum Israel[4]). Si vero non in Christum, sed in ipsum potius deum volueris referre omnem Iudaicae ignorantiae de pristino reputationem, nolens etiam retro sermonem et spiritum, id est Christum creatoris, despectum ab eis et non agnitum, sic quoque revinceris. Non negans enim filium et spiritum et substantiam creatoris esse Christum eius, concedas necesse est, eos, qui patrem non agnoverint, nec filium agnoscere potuisse per eiusdem substantiae conditionem, cuius si plenitudo intellecta non est, multo magis portio, certe qua plenitudinis consors. His ita dispectis iam apparet, quomodo et respuerint Iudaei Christum et interemerint, non ut extraneum Christum intelligentes, sed ut suum non agnoscentes. Qui enim extraneum intelligere potuissent, de quo nihil unquam fuerat adnuntiatum, cum intelligere non potuissent, de quo semper fuerat praedicatum? Id enim intelligi vel non intelligi capit, quod habendo substantiam praedicationis habebit et materiam vel agnitionis vel erroris; quod vero materia caret, non admittit sapientiae eventum. Et adeo non qua alterius dei, Christum aversati persecutique sunt, sed qua solummodo hominem, quem planum in signis et aemulum in doctrinis existimabant, ut et ipsum hominem, qua suum, id est Iudaeum, sed Iudaismi exorbitatorem et destructorem, deduxerint in iudicium et suo iure punierint, alienum scili-

1) Ies. 42, 19 sq. ut locum LXX. interpretati sunt. 2) Ies. 1, 3. 3) Thren. 4, 3. ex eadem LXX. interpretatione. Rhen. ed. I. Christum dominum. Pamel. et Rig. Spiritus personae eius, Christus dominus. 4) Ies. 1, 4.

cet non iudicaturi. Tanto abest, ut alienum Christum intellexisse videantur, qui nec hominem eius, ut alienum, iudicaverunt.

7. Discat nunc haereticus ex abundanti, cum ipso licebit Iudaeo, rationem quoque errorum eius, a quo ducatum mutuatus in hac argumentatione, caecus a caeco in eandem decidit[1]) foveam. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos totidem adventus eius praenotasse: unum in humilitate, utique primum, cum tanquam ovis ad victimam deduci habebat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, ita non aperiens os, ne adspectu quidem honestus; adnuntiavimus enim, inquit, de illo: sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non est species eius neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem[2]), ut positus a patre in lapidem offensionis et petram scandali[3]), minoratus ab eo modicum citra angelos[4]), vermem se pronuntians, et non hominem, ignominiam hominis et nullificamen populi[5]). Quae ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo, cum fiet iam non lapis offensionis nec petra scandali, sed lapis summus angularis post reprobationem adsumptus et sublimatus in consummationem templi, ecclesiae scilicet, et petra sane illa apud Danielem, de monte praecisa, quae imaginem secularium regnorum comminuet et conteret[6]). De quo adventu idem prophetes: et ecce cum nubibus coeli, tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum et aderat in conspectu eius, et qui adsistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terrae secundum genera, et omnis gloria famulabunda, et potestas eius usque in aevum[7]), quae non auferetur, et regnum eius, quod non vitiabitur[8]), tunc scilicet habiturus et speciem honorabilem et decorem indeficientem super filios hominum. Tempestivus enim, inquit, decore citra filios hominum, effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te deus in aevum, accingere ensem super femur tuum,

---

1) Pro decidit ed. Fran. deductus. 2) Ies. 53, 2 sqq. 3) Ies. 8, 14. 4) Ps. 8, 6. 5) Ps. 22, 7. 6) Dan. 2, 34 sq. 7) Alii: in aeternum. 8) Dan. 7, 13 sq.

potens tempestivitate tua et pulchritudine tua [1]); cum et pater, posteaquam diminuit eum modicum quid citra angelos, gloria et honore coronabit illum et subiiciet omnia pedibus eius [2]). Tunc et cognoscent eum, qui compugerunt, et caedent pectora sua tribus ad tribum [3]), utique quod retro non agnoverunt eum in humilitate conditionis humanae. Et homo est, inquit Hieremias, et quis cognoscet illum [4])? Quia et nativitatem eius, inquit Esaias, quis enarrabit [5])? Sic et apud Zachariam in persona Iesu, imo et in ipso nominis sacramento, verus summus sacerdos patris, Christus Iesus, duplici habitu in duos adventus delineatur, primo sordidis indutus, id est carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Iudae traditoris, ne dicam etiam post baptisma tentator, dehinc despoliatus pristinas sordes, et exornatus podere et mitra et cidari munda, id est secundi adventus gloria et honore [6]). Si enim et duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur [7]), faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? Pares quidem atque consimiles propter eundem dominum conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat, a quibus et laesus est. Alter autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputus et convulsus et compunctus, a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicae passionis. Alter vero pro delictis oblatus et sacerdotibus templi in pabulum datus secundae repraesentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute. Igitur quoniam primus adventus et plurimum figuris obscuratus et omni inhonestate prostratus canebatur, secundus vero et manifestus et deo condignus, idcirco, quem facile et intelligere et credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum [8]), non immerito decepti sunt circa obscuriorem, certe indigniorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in

1) Ps. 45, 3 sq. cf. LXX. 2) Ps. 8, 6 cf. LXX. 3) Zach. 12, 12. 4) Ier. 17, 9. cf. LXX. 5) Ies. 53, 8. 6) Zach. cap. 3. 7) Lev. 16, 5 sqq. 8) Ed. Fran. et Rig. secundum. qui est in honore et gloria, non immerito etc.

sublimitate venerit, dum ignorant, etiam in humilitate fuisse venturum.

8. Desinat nunc haereticus a Iudaeo, (aspis, quod aiunt, a vipera) mutuari venenum, evomat iam hinc proprii ingenii virus, phantasma vindicans Christum, nisi quod et ista sententia alios habebit auctores, praecoquos et abortivos quodammodo Marcionitas, quos apostolus Ioannes antichristos pronuntiavit[1]), negantes Christum in carne venisse, et tamen non ut alterius dei ius constituerent, quia et de isto notati fuissent, sed quoniam incredibile praesumpserant deum carnem. Quo magis antichristus Marcion sibi eam rapuit praesumptionem, aptior scilicet ad renuendam corporalem substantiam Christi, qui ipsum deum eius nec auctorem carnis induxerat nec resuscitatorem, optimum videlicet et in isto[2]) et diversissimum a mendaciis et fallaciis creatoris. Et ideo Christus eius, ne mentiretur, ne falleret, et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur, et quod erat mentiebatur, caro nec caro, homo nec homo. Proinde deus Christus, nec deus. Cur enim non etiam dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriore frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto, tam fallax repertus in aperto? Quomodo autem in semet ipso veritatem spiritus fallacia carnis confundens, negatam ab apostolo[3]), lucis, id est veritatis, et fallaciae, id est tenebrarum, commisit communicationem? Iam nunc cum mendacium deprehenditur Christi caro[4]), sequitur, ut et omnia, quae per carnem Christi gesta sunt, mendacio gesta sint, congressus, contactus, convictus, ipsae quoque virtutes. Si enim tangendo aliquem liberavit a vitio, vel tactus ab aliquo, quod corporaliter actum est, non potest vere actum credi, sine corporis ipsius veritate; nihil solidum ab inani, nihil plenum a vacuo perfici licuit. Putativus habitus, putativus actus; imaginarius operator, imaginariae operae. Sic nec passiones Christi eius fidem merebuntur; nihil enim passus est, qui non vere est passus; vere autem pati phantasma non potuit. Eversum est igitur totum dei opus.

---

1) 1 Io. 2, 18 22. 4, 4 2) In his vv maxime obscuris videtur adiectivum latere. 3) 2 Cor. 6, 14. 4) Rhen. ed. I. Christus caro.

Totum Christiani nominis et pondus et fructus, mors Christi negatur, quam tam impresse apostolus demandat utique veram, summum eam fundamentum evangelii constituens et salutis nostrae et praedicationis suae. Tradidi enim, inquit, vobis in primis, quod Christus mortuus sit pro peccatis nostris, et quod sepultus sit, et quod resurrexerit tertia die[1]). Porro si caro eius negatur, quomodo mors eius adseveratur, quae propria carnis est passio, per mortem devertentis in terram, de qua est sumpta, secundum legem sui auctoris? Negata vero morte, dum caro negatur, nec de resurrectione constabit. Eadem enim ratione non resurrexit, qua mortuus non est, non habendo substantiam scilicet carnis, cuius sicut et mors, ita et resurrectio est. Proinde resurrectione Christi infirmata, etiam nostra subversa est. Nec ea enim valebit, propter quam Christus venit, si Christus non valebit[2]). Nam sicut illi, qui dicebant resurrectionem mortuorum non esse, revincuntur ab apostolo[3]) ex resurrectione Christi, ita resurrectione Christi non consistente aufertur et mortuorum resurrectio. Atque ita inanis est fides nostra, inanis est praedicatio apostolorum. Inveniuntur autem etiam falsi testes dei, quod testimonium dixerint, quasi resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit. Et sumus adhuc in delictis. Et qui in Christo dormierunt, perierunt, sane resurrecturi, sed phantasmate forsitan, sicut et Christus.

9. In ista quaestione qui putaveris opponendos esse nobis angelos creatoris, quasi et illi in phantasmate putativae utique carnis egerint apud Abraham et Loth, et tamen vere sint et congressi et pasti et operati quod mandatum eis fuerat: primo non admitteris ad eius dei exempla, quem destruis. Nam et quanto meliorem et perfectiorem deum inducis, tanto non competunt illi eius exempla, quo nisi diversus in totum non erit omnino melior atque perfectior. Dehinc scito, nec illud concedi tibi, ut putativa fuerit in angelis caro, sed verae et solidae substantiae humanae. Si enim difficile non fuit illi, putativae carnis veros et sensus et actus exhibere, multo facilius habuit veris et sensibus et actibus veram dedisse substantiam carnis, vel qua pro-

1) 1 Cor. 15, 3. 4. 2) Ed. Fran. et Rig. si Christus non resurrexit. 3) 1 Cor. 15, 13 sqq.

prius auctor et artifex eius. Tuus autem deus, eo quod carnem nullam omnino produxerit, merito fortasse phantasma eius intulerit, cuius non valuerat veritatem. Meus autem deus, qui illam de limo sumptam in hac reformavit qualitate, nondum ex semine coniugali, et tamen carnem, aeque potuit ex quacunque materia angelis quoque adstruxisse carnem, qui etiam mundum ex nihilo in tot et talia corpora, et quidem verbo aedificavit. Et utique, si deus tuus veram quandoque substantiam angelorum hominibus pollicetur, erunt enim, inquit, sicut angeli [1]), cur non et deus meus veram substantiam hominum angelis accommodarit? Unde [2]) sumptam? Quia nec tu mihi respondebis, unde illa apud te angelica sumatur, sufficit mihi hoc definire, quod deo congruit, veritatem scilicet eius rei, quam tribus testibus sensibus obiecit, visui, tactui, auditui. Difficilius deo mentiri, quam carnis veritatem unde unde producere, licet non natae. Ceterum et aliis haereticis, definientibus carnem illam in angelis ex carne nasci debuisse, si vere fuisset humana, certa ratione respondemus, qua et humana vere fuerit et innata: humana vere propter dei veritatem a mendacio et fallacia extranei, et quia non possent humanitus tractari ab hominibus, nisi in substantia humana; innata autem, quia solus Christus in carnem ex carne nasci habebat, ut nativitatem nostram nativitate sua reformaret, atque ita etiam mortem nostram morte sua dissolveret resurgendo in carne, in qua natus est, ut et mori posset. Ideoque et ipse cum angelis tunc apud Abraham in veritate quidem carnis apparuit, sed nondum natae, quia nondum moriturae, sed discentis iam inter homines conversari. Quo magis angeli, neque ad moriendum pro nobis dispositi, brevem carnis commeatum non debuerunt nascendo sumpsisse, quia nec moriendo depositurí eam fuerant, sed unde unde sumptam et quoquo modo omnino dimissam, mentiti eam tamen non sunt. Si creator facit angelos spiritus et apparitores suos ignem flagrantem [3]), tam vere spiritus quam et ignem, idem illos vere fecit et carnem, ut nunc recordemur et haereticis renuntiemus, eius esse promissum, homines in angelos reformandi quandoque, qui angelos in homines formarit aliquando.

---

1) Luc. 20, 36. 2) Sic Rhen. ed. I.; Wouweri ced. et Rig. accommodarit, unde unde sumptam. 3) Ps. 104, 4. cf. LXX.

10. Igitur non admissus ad consortium exemplorum creatoris, ut alienorum, et suas habentium caussas, velim edas et ipse consilium dei tui, quo Christum suum non in veritate carnis exhibuit, si aspernatus est illam ut terrenam et, ut dicitis, stercoribus infersam, cur non et simulacrum eius proinde despexit? Nullius enim dedignandae rei imago dignanda est; sequitur statum similitudo. Sed quomodo inter homines conversaretur, nisi per imaginem substantiae humanae? Cur ergo non potius per veritatem, ut vere conversaretur, si necesse habebat conversari? Quanto dignius necessitas fidem, quam stropham administrasset? Satis miserum deum instituis, hoc ipso, quod Christum suum non potuit exhibere, nisi in indignae rei effigie, et quidem alienae. Aliquantis enim indignis conveniet uti, si nostris sicut alienis non congruet uti, licet dignis. Cur enim non in aliqua alia digniore substantia venit, et in primis sua, ne et indigna et aliena videretur eguisse? Si creator meus per rubum quoque et ignem, idem postea per nubem et globum cum homine congressus est, et elementorum corporibus in repraesentationibus sui usus est: satis haec exempla divinae potestatis ostendunt, deum non eguisse aut falsae aut etiam verae carnis paratura. Ceterum si ad certum spectamus, nulla substantia digna est, quam deus induat. Quodcunque induerit, ipse dignum facit, absque mendacio tamen. Et ideo quale est, ut dedecus existimarit veritatem potius, quam mendacium carnis? Atquin honoravit illam fingendo. Quanta iam caro est, cuius phantasma necessarium fuit deo superiori?

11. Totas istas praestigias putativae in Christo corpulentiae Marcion illa intentione suscepit, ne ex testimonio substantiae humanae nativitas quoque eius defenderetur, atque ita Christus creatoris vindicaretur, ut qui nascibilis ac per hoc carneus adnuntiaretur. Stultissime et hic Posticus; quasi non facilius crederetur caro in deo non nata, quam falsa, praestruentibus vel maxime fidem istam angelis creatoris in carne vera conversatis, nec tamen nata. Nam et Philumene illa magis persuasit Apelli ceterisque desertoribus Marcionis, ex fide quidem Christum circumtulisse carnem, nullius tamen nativitatis, utpote de elementis eam mutuatum. Quodsi verebatur Marcion, ne fides carnis nativitatis quoque fidem induceret, sine dubio

qui homo videbatur, natus utique credebatur. Nam et mulier quaedam exclamaverat: beatus venter, qui te portavit, et ubera, quae hausisti[1]). Et quomodo mater et fratres eius dicti sunt foris stare[2])? Et videbimus de his capitulis suo tempore. Certe cum et ipse se filium hominis praedicaret, natum scilicet profitebatur. Nunc ut haec omnia ad evangelii distulerim examinationem, tamen, quod supra statui, si omni modo natus credi habebat, qui homo videbatur, vane nativitatis fidem consilio imaginariae carnis expungendam[3]) putavit. Quid enim profuit, non vere fuisse, quod pro vero haberetur, tam carnem quam nativitatem? Aut si dixeris, viderit opinio humana: iam deum tuum honoras fallaciae titulo, si aliud se sciebat esse, quam quod homines fecerat opinari. Iam tunc potuisti etiam nativitatem putativam illi accommodasse, ne in hanc quoque impegisses quaestionem. Nam et mulierculae nonnunquam praegnantes sibi videntur aut sanguinis tributo aut aliqua valetudine inflatae. Et utique debuerat phantasmatis scenam decucurrisse, ne originem carnis non desaltasset[4]), qui personam substantiae ipsius egisset. Plane nativitatis mendacium recusasti, ipsam enim carnem veram edidisti. Turpissimum scilicet dei etiam vera nativitas. Age iam, perora in illa sanctissima et reverenda opera naturae, invehere in totum, quod es, carnis atque animae originem destrue; cloacam voca uterum tanti animalis, id est hominis producendi officinam, persequere et partus immunda et pudenda tormenta, et ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, ludicros exitus[5]). Tamen cum omnia ista destruxeris, ut deo indigna[6]) confirmes, non erit indignior morte nativitas et cruce infantia et natura poena et carne damnatio. Sic vere ista passus est Christus, minus fuisset nasci. Si mendacio passus est, ut phantasma, potuit et mendacio nasci. Summa ista Marcionis argumenta, per quae alium efficit Christum, satis opinor ostendimus non consistere omnino; dum docemus magis utique competere deo veritatem, quam mendacium eius habitus, in quo Christum suum exhibuit. Si veritas fuit, caro fuit, si caro fuit,

1) Luc. 11, 27. 2) Luc. 8, 19 sqq. 3) Rhen. ed. I. expugnandam. 4) Rhen. ed. I. ne originem carnem (Fr. Iunius coni. carneam) non dealtasset. 5) Cf. de carne Christi cap. 4. 6) Rhen. ed. I. deo digna.

natus est. Ea enim, quae expugnat haec haeresis, confirmantur, cum ea, per quae expugnat, destruuntur. Itaque, si carneus habebitur, quia natus, et natus, quia carneus; quia phantasma non fuerit, ipse erit agnoscendus, qui in carne et ex nativitate venturus adnuntiabatur a creatoris prophetis, utpote Christus creatoris.

12. Provoca nunc, ut soles, ad hanc Esaiae comparationem Christi, contendens illam in nullo convenire. Primo enim, inquis, Christus Esaiae Emmanuel vocari habebit, dehinc virtutem sumere Damasci et spolia Samariae adversum regem Assyriorum [1]). Porro iste, qui venit, neque sub eiusmodi nomine est editus neque ulla re bellica functus est. At ego te admonebo, uti cohaerentia quoque utriusque capituli recognoscas. Subiuncta est enim et interpretatio Emmanuelis, nobiscum deus [2]), uti non solum sonum nominis spectes, sed et sensum. Sonus enim hebraicus, quod est Emmanuel, suae gentis est; sensus autem eius, quod est deus nobiscum, ex interpretatione communis est. Quaere ergo, an ista vox, nobiscum deus, quod est Emmanuel, exinde quod Christus illuxit, agitetur in Christo. Et puto, non negabis, utpote qui et ipse dicas: deus nobiscum dicitur, id est Emmanuel. Aut si tam vanus es, ut, quia penes te nobiscum deus dicitur, non Emmanuel, idcirco nolis venisse illum, cuius proprium sit vocari Emmanuel, quasi non hoc sit et deus nobiscum: invenies apud Hebraeos Christianos, imo et Marcionitas, Emmanuelem nominare, cum volunt dicere nobiscum deus, sicut et omnis gens quoquo sono dixerit, nobiscum deus, Emmanuelem pronuntiavit in sensu sonum expungens. Quodsi Emmanuel nobiscum deus est, deus autem nobiscum Christus est, qui etiam in nobis est, (quotquot enim in Christum tincti estis, Christum induistis,) [3]) tam proprius est Christus in significatione nominis, quod est nobiscum deus, quam in sono nominis, quod est Emmanuel. Atque ita constat, venisse iam illum, qui praedicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel, venit, id est nobiscum deus.

13. Aeque et sono nominum duceris, cum virtutem Damasci et spolia Samariae et regem Assyriorum sic accipis, quasi bellatorem portendant Christum creatoris, non

1) Ies. 7, 14. 8, 4. 2) Matth. 1, 23. 3) Gal. 3, 27.

animadvertens, quid scriptura promittat[1]): quoniam priusquam cognoscat[2]) vocare patrem et matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum[3]). Ante est enim, inspicias aetatis demonstrationem, an hominem iam Christum exhibere possit, nedum imperatorem; scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et signa belli, non tuba, sed crepitacillo daturus, nec ex equo vel de curru vel de muro, sed de nutricis aut gerulae suae collo sive dorso hostem destinaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mammillis subacturus? Aliud est, si penes Ponticos barbaricae gentis infantes in proelium erumpunt, credo ad solem uncti prius, dehinc pannis armati et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare quam lancinare. Enimvero si nusquam hoc natura concedit, ante militare quam vivere, ante virtutem Damasci sumere, quam patris et matris vocabulum nosse, sequitur, ut figurata pronuntiatio videatur. Sed et virginem, inquit, parere natura non patitur, et tamen creditur prophetae. Et merito; praestruxit enim fidem incredibili rei, rationem edendo, quod in signo esset futura. Propterea, inquit, dabit vobis dominus signum: ecce virgo concipiet in utero et pariet filium[4]). Signum autem a deo, nisi novitas aliqua monstruosa, tam dignum[5]) non fuisset. Denique et Iudaei si quando ad nos deiiciendos mentiri audent, quasi non virginem, sed iuvenculam concepturam et parituram scriptura contineat, hinc revincuntur, quod nihil signi videri possit res quotidiana, iuvenculae scilicet praegnatus et partus. In signum ergo disposita virgo et mater merito creditur, infans vero bellator non aeque. Non enim et hic signi ratio versatur, sed signo nativitatis novae adscripto, exinde post signum alius ordo iam infantis edicitur, mel et butyrum manducaturi. Nec hoc utique in signum est malitiae non assentaturi, (et hoc enim infantiae est,)[6]) sed accepturi virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Serva modum aetatis et quaere sensum praedicationis, imo redde evangelio veritatis, quae posterior detraxisti, et tam intelligitur prophetia, quam renun-

1) Ed. Fran. et Rig. praemittat. 2) Iidem addid. puer. Cf. adv. Iud. c. 9. 3) Ies. 8, 4. 4) Ies. 7, 14. 5) Latinius e lib. adv. Iud. c. 9. iam signum. 6) Sic. Wouwer. Ceteri: infantia.

tiatur expuncta. Maneant autem orientales illi magi in infantia Christum recentem auro et thure munerantes, et acceperit infans virtutem Damasci sine proelio et armis. Nam praeter quod omnibus notum est, orientis virtutem, id est vim et vires, auro et odoribus pollere solitam, certe est creatori virtutem ceterarum quoque gentium aurum constituere, sicut per Zachariam: et Iudas pertendet [1]) apud Hierusalem et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum [2]). De illo autem tunc auri munere etiam David: et dabitur illi ex auro Arabiae, et rursus: reges Arabum et Saba munera offerent illi [3]). Nam et magos reges habuit fere Oriens, et Damascus Arabiae retro deputabatur, antequam transcripta erat in Syrophoenicen ex distinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia eius, aurum scilicet et odores; spolia autem Samariae, ipsos magos, qui cum illum cognovissent et muneribus honorassent et genu posito adorassent quasi deum et regem sub testimonio indicis et ducis stellae, spolia sunt facti Samariae, id est idololatriae, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiosae ob idololatriam, qua desciverat tunc a deo sub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum est creatori, figurate uti translatione nominum ex comparatione criminum. Nam et ἄρχοντας Sodomorum appellat ἄρχοντας Iudaeorum, et populum ipsum populum Gomorrae vocat [4]). Et idem alibi: pater, inquit, tuus Amorraeus et mater tua Chetaea [5]), ob consimilem impietatem; quos aliquando etiam suos filios dixerat: filios generavi et exaltavi [6]). Sic et Aegyptus nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum superstitionis et maledictionis elogio. Sic et Babylon etiam apud Ioannem nostrum Romanae urbis figura est, proinde magnae et regno superbae et sanctorum dei debellatricis. Hoc itaque usu magos quoque Samaritarum appellatione titulavit despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adversus regem autem Assyriorum adversus Herodem intellige, cui utique adversati sunt magi tunc non renuntiando de Christo, quem intercipere quaerebat.

---

1) Rhen. ed. I. praetendet. 2) Zach. 14, 14. cf. LXX. 3) Ps. 72, 10. 4) Ies. 1, 10. 5) Ezech. 16, 3. 6) Ies. 1, 2.

14. Adiuvabitur haec nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem existimans Christum, ob armorum quorundam vocabula et eiusmodi verba, ex reliquorum quoque sensuum comparatione convinceris. Accingere, inquit David, ense super femur [1]). Sed quid supra legis de Christo? Tempestivus decore praeter filios hominum, effusa est gratia in labiis tuis [2]). Rideo, si quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris et labiorum gratia blandiebatur. Sic item subiungens: et extende et prosperare et regna [3]), adiecit propter veritatem et lenitatem et iustitiam. Quis enim haec ense operabitur, et non contraria potius [4]), dolum et asperitatem et iniustitiam, propria scilicet negotia proeliorum? Videamus ergo, an alius sit ensis ille, cuius alius est actus. Nam et apostolus Ioannes in Apocalypsi ensem describit ex ore dei prodeuntem bis acutum [5]), praeacutum, quem intelligi oportet sermonem divinum, bis acutum, duobus testamentis legis et evangelii, acutum sapientia, infestum diabolo, armantem nos adversus hostes spiritales nequitiae et concupiscentiae omnis, amputantem etiam a carissimis ob dei nomen. Quodsi Ioannem agnitum non vis, habes communem magistrum Paulum, praecingentem lumbos nostros veritate et lorica iustitiae, et calciantem nos praeparatione evangelii pacis, non belli, adsumere iubentem scutum fidei, in quo possimus omnia diaboli ignita tela exstinguere, et galeam salutaris, et gladium spiritus, quod est, inquit, dei sermo [6]). Hanc et dominus ipse machaeram venit mittere in terram, non pacem [7]). Si tuus Christus est, ergo et ipse bellator est; si bellator non est, machaeram intentans allegoricam, licuit ergo et Christo creatoris in psalmo sine bellicis rebus ense sermonis praecingi figurato, cui supradicta tempestivitas congruat et gratia labiorum, quem tunc iam cingebatur super femur apud David, quandoque missurus in terram. Hoc est enim, quod ait: et extende et prosperare et regna. Extendens sermonem in omnem terram ad universarum gentium vocationem, prosperaturus successu fidei, qua est receptus, et regnans exinde, qua mortem resurrectione devicit. Et de-

---

1) Ps. 45, 4. 2) Ibid. v. 3. 3) Ibid. v. 5. 4) In ed. Fran. et Rig. add. lenitati et iustitiae. 5) Apoc. 1, 5. 6) Eph. 6, 14 sqq. 7) Matth. 10, 34.

ducet te, inquit, mirifice dextera tua, virtus scilicet gratiae spiritalis, qua Christi agnitio deducitur. Sagittae tuae acutae, pervolantia ubique praecepta et minae et traductiones cordis compungentes et transfigentes conscientiam quamque. Populi sub te concident, utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Christus creatoris, sic et nunc accipiens spolia, non solius Samariae, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata, cuius et arma allegorica didicisti. Figurate itaque et domino eiusmodi loquente et apostolo scribente, non temere interpretationibus eius utimur, quarum exempla etiam adversarii admittunt, atque ita in tantum Esaiae erit Christus, qui venit, in quantum non fuit bellator, quia non talis ab Esaia praedicatur.

15. De quaestione carnis et per eam nativitatis et unius interim nominis Emmanuelis hucusque; de ceteris vero nominibus et in primis Christi quid pars diversa respondebit? Si proinde commune est apud vos Christi nomen, quemadmodum et dei, ut sicut utriusque dei filium Christum competat dici, sic utrumque patrem dominum: certe ratio huic argumentationi refragabitur. Dei enim nomen quasi naturale divinitatis potest in omnes communicari, quibus divinitas vindicatur, sicut et idolis, dicente apostolo: nam et sunt qui dicuntur dii sive in coelo sive in terris[1]). Christi vero nomen non ex natura veniens, sed ex dispositione, proprium eius efficitur, a quo dispositum invenitur. Nec in communicationem alii deo subiacet, maxime aemulo et habenti suam dispositionem, cui et nomina privata debebit. Quale est enim, quod diversas dispositiones duorum commentati deorum, societatem nominum admittunt in discordiam dispositionum, quando nulla magis probatio adsisteret duorum et aemulorum deorum, quam si in dispositione eorum etiam diversitas nominum inveniretur? Nullus enim status differentiarum nonnisi proprietatibus appellationum consignatur, quibus deficientibus, si quando, tunc graeca *κατάχρησις* de alieno abutendo succurrit. Apud deum autem deficere, puto, nihil debet, nec de alieno instrui dispositiones eius. Quis hic deus est, qui filio quoque suo nomina a creatore vindicat? non dico aliena, sed vetera et vulgata, quae vel sic non compete-

1) 1 Cor. 8, 5.

rent deo novo et incognito. Quomodo denique docet novam plagulam non adsui veteri vestimento nec vinum novum veteribus utribus credi[1]), adsutus ipse et indutus nominum senio? Quomodo abscidit evangelium a lege, tota lege vestitus? in nomine scilicet Christi. Quis illum prohibuit aliud vocari, aliud praedicantem, aliunde venientem, cum propterea nec corporis susceperit veritatem, ne Christus creatoris crederetur? Vane autem noluit eum se videri, quem voluit vocari, quando etsi vere corporeus fuisset, magis Christus creatoris non videretur, si non vocaretur. At nunc substantiam respuit, cuius nomen accepit, etiam substantiam probaturus ex nomine. Si enim Christus, unctus est; ungui utique corporis passio est; qui corpus non habuit, ungui omnino non potuit; qui ungui omnino non potuit, Christus vocari nullo modo potuit. Aliud est, si et nominis phantasma affectavit. Sed quomodo, inquit, irreperet in Iudaeorum fidem, nisi per sollemne apud eos et familiare nomen? Inconstantem aut subdolum deum narras; aut diffidentiae aut malitiositatis consilium est, fallendo quid promovere. Multo liberius atque simplicius egerunt pseudoprophetae adversus creatorem in sui dei nomine venientes. Sed nec effectum consilii huius invenio, cum facilius aut suum crediderint Christum, aut planum potius aliquem, quam alterius dei Christum, sicut evangelium probabit.

16. Nunc si nomen Christi, ut sportulam furunculus, captavit, cur etiam Iesus voluit appellari, non tam exspectabili apud Iudaeos nomine? Nec enim, si nos per dei gratiam intellectum consecuti sacramentorum eius, hoc quoque nomen agnoscimus Christo destinatum, ideo et Iudaeis, quibus adempta est sapientia, nota erit res. Denique ad hodiernum Christum sperant non Iesum, et Heliam potius interpretantur Christum quam Iesum. Qui ergo et in eo nomine venit, in quo Christus[2]) praesumebatur, potuit in eo solo nomine venisse, quod solum praesumebatur. Ceterum cum duo miscuit, speratum et insperatum, expugnatur utrumque consilium eius; sive enim ideo Christus, ut interim quasi creatoris irreperet, obrepit[3]) Iesus, quia non spera-

1) Matth. 9, 16 sq. 2) Pamel. et Rig. non praesumebatur. 3) Wouw. e ms. et Rig. obstrepit.

batur Iesus, in Christo creatoris, sive ideo Iesus, ut alterius haberetur, non sinit Christus, quia non alterius sperabatur Christus quam creatoris. Quid horum constare possit, ignoro. Constabit autem utrumque in Christo creatoris, in quo invenitur etiam Iesus. Quomodo, inquis? Disce et hic cum partiariis erroris tui Iudaeis. Cum successor Moysi destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine et incipit vocari Iesus [1]. Certe, inquis: Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus Christus secundum populum, quod sumus nos nati in seculi desertis, introducturus erat in terram promissionis melle et lacte manantem, id est vitae aeternae possessionem, qua nihil dulcius, idque non per Moysen, id est non per legis disciplinam, sed per Iesum, id est per evangelii gratiam, provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi [2], petra enim Christus: ideo is vir, qui in huius sacramenti imagines parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, Iesus cognominatus. Hoc nomen ipse Christus suum iam tunc esse testatus est, cum ad Moysen loquebatur. Quis enim loquebatur, nisi spiritus creatoris, qui est Christus? Cum ergo mandato diceret populo: ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui te custodiat in via et introducat in terram, quam paravi tibi, intende illi et exaudi eum, ne inobaudieris eum; non enim celavit [3] te, quoniam nomen meum super illum est [4]. Angelum quidem eum dixit ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus, et ob officium prophetae, nuntiantis scilicet divinam voluntatem; Iesum autem ob nominis sui futuri sacramentum. Identidem nomen suum confirmavit, quod ipse ei indiderat, quia non angelum nec Ausen, sed Iesum eum iusserat exinde vocitari. Ergo si utrumque nomen competit in Christum creatoris, tanto utrumque non competit in Christum non creatoris, sicut non reliquus ordo. Facienda est denique iam hinc inter nos certa ista et iusta praescriptio et utrique parti necessaria, qua determinatum sit, nihil omnino commune esse debere alterius dei Christo cum Christo creatoris. Nam et a vobis proinde diversitas

1) Num. 13, 9. 17. cf. LXX. 2) Ed. Fran. et Rig. add. praeceptis. 3) Rhen. ed. I. caelavi. Fr. Iunius emend. celabit. 4) Exod. 23, 20 sq.

defendenda est, sicut a nobis repugnanda est, quia nec vos probare poteritis alterius dei venisse Christum, nisi eum longe alium demonstraveritis a Christo creatoris, nec nos eum creatoris vindicare, nisi talem eum ostenderimus, qualis constituitur a creatore. De nominibus iam obduximus. Mihi vindico Christum, mihi defendo Iesum.

17. Reliquum ordinem eius cum scripturis conferamus. Quodcunque illud corpusculum sit, quoniam habitum, et quoniam conspectum fuit, si inglorius, si ignobilis, si inhonorabilis, meus erit Christus, talis enim habitu et aspectu adnuntiabatur. Adest rursus Esaias: Adnuntiavimus, inquit, coram ipso: velut puerulus, velut radix in terra sitienti, et non est species eius neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra omnes homines [1]). Sicut et supra patris ad filium vox: quemadmodum expavescent multi super te, sic sine gloria erit ab hominibus forma tua [2]). Nam etsi tempestivus decore apud David citra filios hominum, sed in allegorico illo statu gratiae spiritalis, cum accingitur ense sermonis [3]), qui vere species et decor et gloria ipsius est. Ceterum habitu incorporabili apud eundem prophetam vermis etiam et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi [4]). Neque interiorem qualitatem eius eiusmodi adnuntias. Si enim plenitudo in illo spiritus constitit, agnosco virgam de radice Iesse. Flos eius meus erit Christus, in quo requievit secundum Esaiam spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et vigoris, spiritus agnitionis et pietatis, spiritus timoris dei [5]). Neque enim ulli hominum diversitas spiritalium documentorum competebat, nisi in Christum, flori quidem ob gratiam spiritus adaequatum, ex stirpe autem Iesse deputatum, per Mariam inde censendum. Expostulo autem de proposito, si das ei omnis humilitatis et patientiae et tranquillitatis intentionem, et ex his Esaiae erit Christus, homo in plaga et sciens ferre imbecillitatem, qui tanquam ovis ad victimam adductus est, et tanquam agnus ante tondentem non aperuit os [6]); qui neque contendit neque clamavit, nec audita est foris vox eius, qui arundinem contusam, id

1) Ies. 53, 2 sq. 2) Ies. 52, 14. 3) Ps. 45, 3 sq. 4) Ps. 22, 7. 5) Ies. 11, 1 sq. 6) Ies. 53, 2 sq.

est quassam Iudaeorum fidem, non commituit; qui linum ardens, id est momentaneum ardorem gentium, non exstinxit[1]: non potest alius esse, quam qui praedicebatur. Oportet actum eius ad scripturarum regulam recognosci, duplici, nisi fallor, operatione distinctum, praedicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam, ut, quoniam ipsum quoque Marcionis evangelium discuti placuit, de speciebus doctrinarum et signorum illuc differamus, quasi in rem praesentem. Hic autem generaliter expungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem interim adnuntiari Christum per Esaiam: quis enim, inquit, in vobis, qui deum metuit et exaudiet vocem filii eius[2]? item medicatorem: ipse enim, inquit, imbecillitates nostras abstulit, et languores portavit[3].

18. De exitu plane, puto, diversitatem tentatis inducere, negantes passionem crucis in Christum creatoris praedicatam, et argumentantes insuper non esse credendum, ut in id genus mortis exposuerit creator filium suum, quod ipse maledixerat. Maledictus, inquit, omnis qui pependerit in ligno[4]. Sed huius maledictionis sensum differo, dignae sola praedicatione crucis, de qua nunc maxime quaeritur, quia et alias antecedit rerum probatio rationem. De figuris prius edocebo. Et utique vel maxime sacramentum istud figurari in praedicatione oportebat; quanto incredibile, tanto magis scandalo futurum, si nude praedicaretur, quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam dei quaereret. Itaque in primis Isaac, cum a patre in hostiam deditus, lignum sibi ipse portaret, Christi exitum iam tunc denotabat, in victimam concessi a patre et lignum passionis suae baiulantis. Ioseph et ipse in Christum figuratus, nec hoc solo, ne demorer cursum, quod persecutionem a fratribus passus est ob dei gratiam, sicut et Christus a Iudaeis, carnaliter fratribus, cum benedicitur a patre, etiam in haec verba[5]: tauri decor

1) Ies. 42, 2 sq. In ed. Fran. et Rig. add. sed lucernam magis fecit ortu luminis sui, quae vv. e lib. adv. Iud. c. 9. huc translata sunt. 2) Ies. 50, 10. 3) Ies. 53, 4. 4) Deut. 21, 23. Gal. 3, 13. 5) Pamel. et Rig. passus est et venumdatus in Aegyptum ob d. gr. carn. fratribus venumdatus, a Iuda cum traditur. Nam et benedicitur in haec verba etc.: quae e lib. adv. Iud. c. 10. petita sunt. — Pro: a patre, alii: aperte.

eius, cornua unicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terrae [1]). Non utique rhinoceros destinabatur unicornis nec minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus ut iudex, aliis mansuetus ut salvator; cuius cornua essent crucis extrema; nam et in antemna, quae crucis pars est, extremitates cornua vocantur; unicornis autem medius stipitis palus. Hac denique virtute crucis et hoc more cornutus universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in coelum, et tunc per iudicium ventilabit, deiiciens de coelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam, cum Iacob in Simeonem et Levi exporrigens benedictionem [2]), id est in scribas et pharisaeos, (ex illis enim deducitur census istorum,) spiritaliter interpretatur. Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua haeresi, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint iecora mea, quia in indignatione sua interfecerunt homines, id est prophetas, et in concupiscentia sua ceciderunt nervos tauro [3]), id est Christo, quem post necem prophetarum suffigendo in nervos utique [4]) eius clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post homicidia alicuius bovis illis exprobrat carnificinam. Iam vero Moyses, quid utique tunc tantum, cum Iesus adversus Amalech proeliabatur, expansis manibus orabat residens, quando in rebus tam attonitis magis utique genibus depositis et manibus caedentibus pectus et facie humi volutante orationem commendare debuisset: nisi quia illic, ubi nomen domini Iesu dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis quoque erat habitus necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus? Idem rursus Moyses, post interdictam omnis rei similitudinem, cur aereum serpentem ligno impositum pendentis habitu in spectaculum salutare proposuit [5])? An et hic dominicae

---

1) Deut. 33, 17. 2) In ed. I. Rhen. vv. exp. benedict. desunt. 3) Gen. 49, 5 sq. 4) Ed. Fran. et Rig. proph. interfecerunt et suffigendo nervos eius desaev. Pro nervos Wouw. recte: in nervos. 5) Ed. Fran. et Rig. e lib. adv. Iud. c. 10. in spect. Israeli sal. prop. eo tempore, quo a serpentibus exterminati sunt, nisi quod et hic dom. Sed quae Rhen. edidit, videntur retinenda.

crucis vim intentabat, qua serpens diabolus publicabatur, et laeso cuique a spiritalibus colubris, intuenti tamen et credenti in eam, sanitas morsuum peccatorum et salus exinde praedicabatur?

19. Age nunc, si legisti penes David, dominus regnavit a ligno [1]), exspecto, quid intelligas, nisi forte lignarium aliquem regem significari Iudaeorum, et non Christum, qui exinde a passione ligni superata morte regnavit. Etsi enim mors ab Adam regnavit usque ad Christum, cur Christus non regnasse dicatur a ligno, ex quo crucis ligno mortuus regnum mortis exclusit? Proinde et Esaias: quonium, inquit, puer est natus nobis [2]). Quid novi, si non de filio dei dicit? Et datus est nobis, cuius imperium factum est super humerum ipsius. Quis omnino regum insigne potestatis suae humero praefert, et non aut capite diadema aut manu sceptrum aut aliquam propriae vestis notam? Sed solus novus rex novorum aevorum, Christus Iesus, novae gloriae et potestatem et sublimitatem suam humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem prophetiam exinde dominus regnaret a ligno. Hoc lignum et Hieremias tibi insinuat, dicturis praedicans Iudaeis: venite, mittamus lignum in panem eius [3]), utique in corpus. Sic enim deus in evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut et hinc iam eum intelligas corporis sui figuram panis dedisse, cuius retro corpus in panem prophetes figuravit, ipso domino hoc sacramentum postea interpretaturo. Si adhuc quaeris dominicae crucis praedicationem, satis iam tibi potest facere vigesimus primus psalmus, totam Christi continens passionem, canentis iam tunc gloriam suam: foderunt, inquit, manus meas et pedes, quae propria atrocia crucis. Et rursus, cum auxilium patris implorat: salvum, inquit, fac me ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus unicornis humilitatem, de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus. Quam crucem nec ipse David passus est nec ullus rex Iudaeorum, ne putes alterius alicuius prophetari passionem, quam eius [4]), qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc etsi omnes istas interpre-

1) Ps. 96, 10. 2) Ies. 9, 6. Ed. Fran. et Rig. ex eod. libro add. et datus est nobis filius. 3) Ier. 11, 19 cf. LXX. 4) Sic ed. Fran. et Rig.; nam vv. proph. — eius e lib. adv. Iud. c. 10. sumpta vix possunt abesse.

tationes respuerit et irriserit haeretica duritia, concedam illi nullam Christi crucem significatam a creatore, quia nec ex hoc probabit alium esse, qui crucifixus est, nisi forte ostenderit hunc exitum eius a suo deo praedicatum, ut diversitas passionum ac per hoc etiam personarum ex diversitate praedicationum vindicetur. Ceterum nec ipso Christo eius praedicato, nedum cruce ipsius, sufficit in meum Christum solius mortis prophetia. Ex hoc enim, quod non est edita qualitas mortis, potuit et per crucem evenisse, tunc alii deputanda, si in alium fuisset praedicatum, nisi si nec mortem volet Christi mei prophetatam, quo magis erubescat, si suum quidem Christum mortuum adnuntiat, quem negat natum, meum vero mortalem negat, quem nascibilem confitetur. Et mortem autem et sepulturam et resurrectionem Christi mei una voce Esaiae volo ostendere dicentis: sepultura eius sublata de medio est[1]). Nec sepultus enim esset, nisi mortuus, nec sepultura eius sublata de medio, nisi per resurrectionem. Denique subiecit: propterea ipse multos haereditati habebit et multorum dividet spolia[2]), pro eo quod tradita est anima eius in mortem. Ostensa est enim caussa gratiae huius pro iniuria scilicet mortis repensandae. Pariter ostensum est, haec illum propter mortem consecuturum, post mortem utique per resurrectionem consecuturum.

20. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decucurrisse, quo talis probatus, qualiter adnuntiabatur, non alius haberi debeat, quam qui talis adnuntiabatur, ut iam ex ista consonantia rerum eius et scripturarum creatoris illis etiam restituenda sit fides ex praeiudicio maioris partis, quae ad diversas sententias vel in dubium deducuntur vel negantur. Amplius nunc superstruimus ea quoque paria ex scripturis creatoris, quaeque post Christum futura praecinebantur. Nec enim dispositio expuncta inveniretur, si non ille venisset, post quem habebat evenire. Aspice universas nationes de voragine erroris humani, exinde emergentes ad deum creatorem, ad deum Christum, et, si audes, nega prophetatum. Sed statim tibi in psalmis promissio

---

1) Ies. 57, 2. 2) Ies. 53, 12. cf. LXX. — Pamel. et Rigalt. e. lib. adv. Iud. c. 10. add. Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, etc.

patris occurret. Filius meus es tu, ego hodie generavi te. Postula de me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae [1]). Nec poteris magis David filium eius vindicare quam Christum, aut termines terrae David potius promissos, qui intra unicam Iudaeorum gentem regnavit, quam Christo, qui totum iam orbem evangelii sui fide cepit. Sic et per Esaiam: ecce dedi te in dispositionem generis, in lucem nationum, aperire oculos caecorum, utique errantium, exsolvere de vinculis vinctos, id est de delictis liberare, et de cella carceris, id est mortis, sedentes in tenebris, ignorantiae scilicet [2]). Quae si per Christum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per quem eveniunt. Item alibi: ecce testimonium eum nationibus posui, principem et imperantem nationibus; nationes, quae te non sciunt, invocabunt te, et populi confugient ad te. Nec enim haec in David interpretaberis, quia praemisit: et disponam vobis dispositionem aeternam, religiosa et fidelia David [3]). Atquin hinc magis Christum intelligere debebis ex David deputatum carnali genere ob Mariae virginis censum. De hoc enim promisso iuratur in psalmo ad David: ex fructu ventris tui collocabo super thronum tuum. Quis iste venter est? ipsius David? Utique non; neque enim pariturus esset David. Sed nec uxoris eius; non enim dixisset: ex fructu ventris tui, sed potius: ex fructu ventris uxoris tuae. Ipsius autem dicendo ventrem, superest, ut aliquem de genere eius ostenderit, cuius ventris futurus esset fructus caro Christi, quae ex utero Mariae floruit. Ideoque et fructum ventris tantum nominavit, ut proprie ventris, quasi solius ventris, non etiam viri; et ipsum ventrem ad David redegit, ad principem generis et familiae patrem; nam quia viro deputare non poterat virginis, eum ventrem patri deputavit. Itaque in Christo nova dispositio invenitur hodie. Haec erit, quam tunc creator pollicebatur, religiosa et fidelia David appellans, quae erant Christi, quia Christus ex David, imo ipsa erit caro eius religiosa et fidelia David, iam sancta religione et fidelis ex resurrectione. Nam et Nathan propheta in prima Basiliarum professionem ad David facit

1) Ps. 2, 7. 2) Ies. 42, 6 sq. 3) Ies. 55, 3 sqq. 4) Ps. 132, 11.

semini eius, quod erit, inquit, ex ventre ipsius[1]). Hoc si in Salomonem simpliciter edisseres, risum mihi incuties; videbitur enim David peperisse Salomonem. An et hic Christus significatur ex eo ventre semen David, qui esset ex David, id est Mariae? Quia et aedem dei magis Christus aedificaturus esset, hominem scilicet sanctum, in quo potiore templo inhabitaret dei spiritus, in dei filium magis Christus habendus esset, quam Salomon filius David. Denique et thronus in aevum et regnum in aevum magis Christo competit, quam Salomoni, temporali scilicet regi. Sed a Christo misericordia dei non abscessit, Salomoni vero etiam ira dei accessit post luxuriam et idololatriam. Suscitavit enim illi Satan hostem Idumaeum. Cum ergo nihil horum competat in Salomonem, sed in Christum, certa erit ratio interpretationum nostrarum, ipso etiam exitu rerum probante, quas in Christum apparet praedicatas, et ita in hoc erunt sancta et fidelia David. Hunc deus testimonium nationibus posuit, non David; principem et imperantem nationibus, non David, qui soli Israeli imperavit. Christum hodie invocant nationes, quae eum non sciebant, et populi ad Christum hodie confugiunt, quem retro ignorabant. Non potest futurum dici, quod vides fieri.

21. Sic nec illam iniectionem tuam potes sistere ad differentiam duorum Christorum, quasi Iudaicus quidem Christus populo soli ex dispersione redigendo destinetur a creatore, vester vero omni humano generi liberando collatus sit a deo optimo, cum postremo priores inveniantur Christiani creatoris quam Marcionis, exinde vocatis omnibus populis in regno eius, ex quo deus regnavit a ligno, nullo adhuc Cerdone, nedum Marcione. Sed et revictus de nationum vocatione, convertere iam in proselytos. Quaeris, qui de nationibus transeant ad creatorem, quando et proselyti diversae et propriae conditionis seorsum a propheta nominentur? Ecce, inquit Esaias, proselyti per me accedent ad te[2]), ostendens ipsos quoque proselytos per Christum accessuros ad deum, ut nationes, quod sumus nos, proinde suam habeant nominationem sperantes in Christum. Et in nomine, inquit, eius nationes sperabunt[3]). Proselyti autem, quos in nationum praedicatione substituis,

1) 2 Sam. 7, 12. 2) Ies. 16, 4. 3) Ies. 42, 4.

non in Christi nomine sperare solent, sed in Moysi ordine, a quo institutio illorum est. Ceterum allectio nationum a novissimis diebus exortà est. Iisdem verbis Esaias: et erit, inquit, in novissimis diebus manifestus mons domini, utique sublimitas dei, et aedes dei super summos montes, utique Christus, catholicum dei templum, in quo deus colitur, constitutum super omnes eminentias virtutum et potestatum; et venient ad eum universae nationes, et ibunt multi, et dicent: venite, ascendamus in montem domini, et in aedem dei Iacob, et adnuntiabit nobis viam suam, et incedemus in ea; ex Sion enim exibit lex, et sermo domini ex Hierusalem; (haec erit via novae legis, evangelium, et novi sermonis in Christo, iam non in Moyse;) et iudicabit inter nationes; (de errore scilicet earum;) et revincent populum amplum; (ipsorum in primis Iudaeorum et proselytorum); et concident machaeras suas in aratra et sibynas in falces; (id est, animorum nocentium et linguarum infestarum et omnis malitiae atque blasphemiae ingenia convertent in studia modestiae et pacis;) et non accipiet gens super gentem machaeram, (utique discordiae,) et non discent amplius bellare, (id est inimicitias perficere, ut et hic discas Christum non bellipotentem, sed paciferum repromissum) [1]). Haec aut prophetata nega, cum coram videntur, aut adimpleta, cum leguntur, aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata. Inspice enim adhuc etiam ipsum introgressum atque decursum vocationis in nationes a novissimis diebus adeuntes ad deum creatorem, non in proselytos, quorum a primis magis diebus allectio est. Etenim fidem istam apostoli induxerunt.

22. Habes et apostolorum opus praedicatum. Quam tempestivi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona, non bellum nec malum [2]). Respondit et psalmus: in omnem terram exivit sonus eorum et in terminos terrae voces eorum [3]), circumferentium scilicet legem ex Sion profectam et sermonem domini ex Hierusalem, ut fieret quod scriptum est: longe quique a iustitia mea appropinquaverunt iustitiae meae et veritati [4]). Cum huic negotio accingerentur apostoli, renuntiaverunt presbyteris et archon-

1) Ies. 2, 2 sqq. 2) Ies. 52, 7. Rom. 10, 15. 3) Ps. 19, 5. 4) Ies. 46, 12 sq.

tibus et sacerdotibus Iudaeorum. An non vel maxime, inquit, ut alterius dei praedicatores? Atquin ipsius eiusdem, cuius scripturam cum maxime implebant. Divertite, divertite, inclamat Esaias, excedite illinc, et immundum ne attigeritis; (blasphemiam scilicet in Christum;) excedite de medio eius, (utique synagogae,) separamini, qui domini vasa portatis[1]). Iam enim secundum supra scripta revelaverat dominus brachio suo sanctum, id est virtute sua Christum coram nationibus, ut viderint universae nationes et summa terrae salutem, quae erat a deo. Sic et ab ipso Iudaismo divertentes, cum legis obligamenta et onera evangelica iam libertate mutarent, psalmum exsequebantur: disrumpamus vincula eorum et abiiciamus a nobis iugum eorum, postea certe quam tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania, astiterunt reges terrae et principes congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum eius[2]). Quae dehinc passi sunt apostoli? Omnem, inquis, iniquitatem persecutionum ab hominibus scilicet creatoris, ut adversarii eius, quem praedicabant, et quae[3]) creator, si adversarius erat Christi, non modo praedicat [hoc passuros apostolos eius], verum et exprobrat. Nam neque praedicaret alterius dei ordinem, quem ignorabat, ut vultis, neque exprobrasset, quod ipse curasset. Videte, quomodo perit iustus, nec quisquam excipit corde, et viri iusti auferuntur, nec quisquam animadvertit[4]). A persona enim iniustitiae sublatus est iustus, quis, nisi Christus? Venite, inquiunt, auferamus iustum, quia inutilis est nobis[5]). Praemittens itaque et subiungens proinde, passum etiam Christum, aeque iustos eius eadem passuros, tam apostolos quam et deinceps omnes fideles prophetavit signatos, illa nota scilicet de qua Ezechiel: dicit dominus ad me: pertransi in medio portae, in media Hierusalem, et da signum Thau in frontibus virorum[6]). Ipsa est enim littera Graecorum Thau, nostra autem T. species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris apud veram et catholicam Hierusalem, in qua fratres Christi, filios

1) Ies. 52, 11. 2) Ps. 2, 2 sqq. 3) Sic Rhen. ed. I.; ed. Fran. et qui; Latin. et Rig. ecquid. Verba uncis inclusa videntur ab aliena manu illata esse. 4) Ies. 57, 1. 5) Sap. Sal. 2, 12. 6) Ezech. 9, 4. Müntero iudice Tertullianus haec retulit e Theodotionis et altera Aquilae, quam Origenes laudat, interpretatione.

scilicet dei, gloriam patri deo relaturos, psalmus vigesimus primus canit, ex persona ipsius Christi ad patrem: enarrabo nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesiae hymnum tibi dicam. Quod enim in nomine et spiritu ipsius hodie fieri habebat, merito a se futurum praedicabat. Et paulo infra: a te laus mihi in ecclesia magna. Et in sexagesimo septimo: in ecclesiis benedicite dominum deum; ut pariter concurreret et Malachiae prophetia: non est voluntas mea, dicit dominus, et sacrificia vestra non accipiam; quoniam ab ortu solis usque in occasum nomen meum glorificatum est in nationibus, et in omni loco sacrificium nomini meo offertur, et sacrificium mundum [1]), gloriae scilicet relatio et benedictio et laus et hymni. Quae omnia cum in te quoque deprehendantur, et signaculum frontium et ecclesiarum sacramenta et munditiae sacrificiorum, debes iam erumpere, uti dicas, spiritum creatoris tuo Christo prophetasse.

23. Nunc, quia cum Iudaeis negas venisse Christum eorum, recognosce et exitum ipsorum, quem post Christum relaturi praedicabantur ob impietatem, qua eum despexerunt et interemerunt. Primum enim ex die, qua secundum Esaiam proiecit homo aspernamenta sua aurea et argentea, quae fecerunt adorandis vanis et noctuis [2]), id est, ex quo genus hominum, dilucidata per Christum veritate, idola proiecit: vide, an quod sequitur expunctum sit; abstulit enim dominus sabaoth a Iudaea et ab Hierusalem inter cetera et prophetam et sapientem architectum [3]), spiritum scilicet sanctum, qui aedificat ecclesiam, templum scilicet et domum et civitatem dei. Nam exinde apud illos destitit dei gratia, et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam Sorech [4]), id est coelestibus beneficiis, ne provenirent domui Israelis. Fecerat enim spinas, ex quibus dominum coronaverat, et non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat. Et ita subtractis charismatum roribus lex et prophetae usque ad Ioannem. Dehinc cum ea perseverantia furoris et nomen domini per ipsos blasphemaretur, (sicut scriptum est: propter vos blasphematur nomen meum in nationibus [5]), ab illis enim coepit infamia), et tempus medium a Tiberio usque ad

1) Malach. 1, 10 sq. 2) Ies. 2, 20. cf. LXX. 3) Ies. 3, 1 sqq 4) Ies. 5, 6. 5) Ies. 52, 5.

Vespasianum non poenitentiam intellexissent: facta est terra eorum deserta, civitates eorum exustae[1]), regionem eorum sub ipsorum conspectu extranei devorant, derelicta est filia Sion et tanquam specula in vinea vel in cucumerario casula, ex quo scilicet Israel dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit, et in indignationem provocavit sanctum Israelis[2]). Sic et machaerae conditionalis comminatio: si volueritis nec audieritis me, machaera vos comedet[3]), probavit Christum fuisse, quem non audiendo perierunt. Qui et in psalmo quinquagesimo octavo dispersionem eis postulat a patre: disperde eos in virtute tua. Qui et rursus per Esaiam, in exustionem eorum perorans: propter me haec, inquit, facta sunt vobis, in anxietate dormietis[4]). Satis vane, si haec non propter eum passi sunt, qui propter se passuros pronuntiarat, sed propter Christum dei alterius. Atquin Christum, inquam, alterius dei dicitis, a creatoris virtutibus et potestatibus, ut ab aemulis in crucem actum. Sed ecce defensus ostenditur a creatore, et dati sunt pessimi pro sepultura eius, qui scilicet subreptum eum adseveraverant, et locupletes pro morte eius, qui scilicet et a Iuda traditionem redemerant, et a militibus falsum testimonium cadaveris subrepti[5]). Igitur aut non propter illum acciderunt ista Iudaeis; sed revinceris conspirante et sensu scripturarum cum exitu rerum et ordine temporum: aut si propter illum acciderunt, non potuit creator ulcisci, nisi suum Christum, remuneraturus potius Iudam, si adversarium domini sui peremissent. Certe si nondum venit Christus creatoris, propter quem haec passuri praedicantur, cum venerit ergo, patientur. Et ubi tunc filia Sion derelinquenda, quae nulla hodie est? Ubi civitates exurendae, quae iam in tumulis? Ubi dispersio gentis, quae iam extorris? Redde statum Iudaeae, quem Christus creatoris inveniat, et alium contende venisse. Iam vero, quale est, ut per coelum suum admiserit, quem in terra sua esset interempturus, honestiore et gloriosiore regni sui regione violata, ipsa aula sua et arce calcata? An hoc magis affectavit? Plane[6]) zelotes,

---

1) Ed. Franeker. et Rigalt. add. igni. 2) Ies. 1, 5 sqq. 3) Ies. 1, 20. 4) Ies. 50, 11. 5) Cf. Ies. 53, 9. 6) Pamel. et Rig. Plane deus zelotes.

tamen vicit. Erubesce, qui victo deo credis. Quid sperabis ab eo, qui se protegere non valuit? Aut enim per infirmitatem oppressus est a virtutibus et hominibus creatoris, aut per malitiositatem, ut tantum illis sceleris patientia infigeret.

24. Imo, inquis, spero ab illo, quod et ipsum faciat ad testimonium diversitatis, regnum dei aeternae et coelestis possessionis. Ceterum vester Christus pristinum statum Iudaeis pollicetur ex restitutione terrae, et post decursum vitae apud inferos in sinu Abrahae refrigerium. Deum optimum! si reddit placatus, quod et abstulerat iratus. O deum tuum, qui et caedit et sanat, condit mala et facit pacem! O deum etiam ad inferos usque misericordem! Sed de sinu Abrahae suo tempore. De restitutione vero Iudaeae, quam et ipsi Iudaei ita, ut describitur, sperant, locorum et regionum nominibus inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum et in ecclesiam et habitum et fructum eius spiritaliter competat, et longum est persequi et in alio opere digestum, quod inscribimus de spe fidelium, et in praesenti vel eo otiosum, quia non de terrena, sed de coelesti promissione sit quaestio. Nam et confitemur in terra nobis regnum repromissum, sed ante coelum, sed alio statu, utpote post resurrectionem in mille annos in civitate divini operis Hierusalem coelo delata, quam et apostolus matrem nostram sursum designat, et πολίτευμα nostrum, id est municipatum, in coelis esse[1]) pronuntians, alicui utique coelesti civitati eum deputat. Hanc et Ezechiel[2]) novit, et apostolus Ioannes[3]) vidit. Et qui apud fidem nostram est novae prophetiae sermo, testatur, ut etiam effigiem civitatis ante repraesentationem eius conspectui futuram in signum praedicarit. Denique[4]) expunctum est Orientali expeditione. Constat enim ethnicis quoque testibus, in Iudaea per dies quadraginta matutinis momentis civitatem de coelo pependisse, omni moeniorum habitu evanescente de profectu diei, et alias de proximo nullam. Hanc dicimus excipiendis resurrectione sanctis et refovendis omnium bonorum utique spiritalium copia in compensationem eorum, quae in seculo vel de-

1) Philipp 3, 20. 2) Ezech. 48, 30 sqq. 3) Apoc. 21, 2 sqq.
4) Pamel. et Rig. Denique proxime exp.

speximus vel amisimus, a deo prospectam; siquidem et iustum et deo dignum, illic quoque exsultare famulos eius, ubi sunt et afflicti in nomine ipsius. Haec ratio regni coelestis, post cuius mille annos, intra quam aetatem concluditur sanctorum resurrectio pro meritis maturius vel tardius resurgentium, tunc et mundi destructione et iudicii conflagratione commissa, demutati in atomo in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelae superindumentum, transferemur in coeleste regnum, de quo nunc sic ideo retractatur, quasi non praedicato apud creatorem, ac per hoc alterius dei Christum probante, a quo primo et solo sit revelatum. Disce iam hinc illud et praedicatum a creatore, et sine praedicatione credendum apud creatorem. Quid tibi videtur, cum Abrahae semen post primam promissionem, qua in multitudinem arenae repromittitur, ad instar quoque stellarum destinatur, nonne et terrenae et coelestis dispositionis auspicia sunt? Cum Isaac benedicens Iacob filium suum, det, ait, tibi deus de rore coeli et de opimitate terrae [1]), nonne utriusque indulgentiae exempla sunt? Denique animadvertenda est hic etiam structura benedictionis ipsius. Nam circa Iacob, qui quidem posterioris et praelatioris populi figura est, id est nostri, prima promissio est roris, secunda terrenae opimitatis. Nos enim primo coelestis ad coelestia invitamur, cum a seculo avellimur, et ita postea invenimur etiam terrena consecuturi. Et evangelium quoque vestrum habet: quaerite primum regnum dei, et haec adiicientur vobis [2]). Ceterum ad Esau promittit benedictionem terrenam, et subiicit coelestem de opimitate terrae, dicens: erit inhabitatio tua et a rore coeli [3]). Iudaeorum enim dispositio in Esau priorum natu, et posteriorum affectu filiorum, a terrenis bonis imbuta, per legem postea ad coelestia per evangelium credendo deducitur. Cum vero Iacob somniat scalas obfirmatas in terra ad coelum, et angelos alios ascendentes et alios descendentes, innixum desuper dominum, temere si forte interpretabimur, scalis his iter ad coelum demonstrari, quo alii perveniant, unde alii decidant, domini constitutum esse iudicio. Cur autem, ut evigilavit et primum loci horrore concussus est,

---

1) Gen. 27, 28. 2) Luc. 12, 31. 3) Gen. 27, 39.

convertitur ad interpretationem somnii? Cum enim dixisset, quam terribilis est locus iste, non est, inquit, aliud, sed aedes dei, et haec porta coeli [1]). Christum dominum enim viderat, templum dei et portam, eundem, per quem aditur coelum. Et utique portam coeli non nominasset, si coelum non aditur apud creatorem. Sed est et porta, quae recipit et quae perducit, strata iam a Christo. De quo Amos: qui aedificat in coelum ascensum suum [2]), utique non sibi soli, sed et suis, qui cum illo erunt. Et circumdabis enim illos tibi, inquit, tanquam ornamentum sponsae [3]). Ita per illum ascensum ad coelestia regna tendentes, miratur spiritus dicens: volant velut qui sunt milvi, ut nubes volant, et velut pulli columbarum [4]), ad me scilicet simpliciter ut columbae. Auferemur enim in nubes [5]) obviam domino, secundum apostolum [6]), illo scilicet filio hominis veniente in nubibus, secundum Danielem [7]). Et ita semper cum domino erimus, eatenus dum et in terra et in coelo, qui ob utriusque promissionis ingratos ipsa etiam elementa testatur: audi coelum et in aures percipe terra [8]). Et ego quidem, etiamsi nullam spei coelestis manum mihi toties scriptura porrigente, satis haberem huius quoque promissionis praeiudicium, quod iam terrenam gratiam teneam; exspectarem aliquid et de coelo, a deo coeli sicut et terrae; ita crederem Christum, sublimiora pollicentem, eius esse, qui et humiliora promiserat, qui experimenta maiorum de parvulis fecerat, qui hoc inauditi, si forte, regni praeconium soli Christo reservaverat, ut per famulos quidem terrena gloria, coelestis vero per ipsum deum adnuntiaretur. At tu hinc quoque alium argumentaris Christum, quod regnum novum adnuntiet. Prius est, aliquod exemplum indulgentiae proferas, ne merito dubitem de fide tantae promissionis, quam sperandam dicis; imo ante omnia est, ut, quem coelestia praedicas repromittere, aliquod coelum probes eius. At nunc vocas ad coenam, nec domum ostendis; allegas regnum, nec regiam monstras. An quia Christus tuus coeleste regnum repromittit, non habens coelum, quomodo et hominem prae-

---

1) Gen. 28, 17. 2) Amos 9, 6. 3) Ies. 49, 18. 4) Ies. 60, 8. 5) Ed. Franeker. et Rig. nubibus. 6) 1 Thess. 4, 17. 7) Dan. 7, 13. 8) Ies. 1, 2.

stitit non habens carnem? O phantasma omne [1])! o praestigia magnae etiam promissionis!

ADVERSUS MARCIONEM
LIBER QUARTUS.

1. Omnem sententiam et omnem paraturam impii atque sacrilegi Marcionis ad ipsum iam evangelium eius provocamus, quod interpolando suum fecit. Et ut fidem instrueret, dotem quandam commentatus est illi, opus ex contrarietatum oppositionibus, Antitheses [2]) cognominatum et ad separationem legis et evangelii coactum, qua duos deos dividens, proinde diversos, alterum alterius instrumenti, vel, quod magis usui [3]) est dicere, testamenti, ut exinde evangelio quoque secundum Antitheses [2]) credendo patrocinaretur. Sed et istàs proprio congressu cominus, id est per singulas iniectiones Pontici, cecidissem, si non multo opportunius in ipso et cum ipso evangelio, cui procurant, retunderentur, quamquam tam facile est praescriptive occurrere. Equidem ut accepto eas faciam, ut rato habeam, ut nobiscum facere dicam, quo magis de caecitate auctoris sui erubescant: nostrae iam Antitheses adversus Marcionem. Atque adeo confiteor, alium ordinem decucurrisse in veteri dispositione apud creatorem, alium in nova apud Christum. Non nego distare documenta eloquii, praecepta virtutis, legis disciplinas, dum tamen tota diversitas in unum et eundem deum competat, illum scilicet, a quo constat eam dispositam sicut et praedicatam. Olim concionatur Esaias, produturam ex Sion legem et sermonem domini ex Hierusalem, aliam utique legem aliumque sermonem; denique iudicabit, inquit, inter nationes, et traducet populum plurimum, scilicet non unius gentis

1) Wouwer. emend. o ph. inane! quod Rig. probavit. Cf. lib. 1, c. 18. 2) Varia est in editt. huius nominis scriptura: Antithesis, Antitheseis, Antitheses, ex quo licet intelligere, Tertullianum id graece Ἀντιθέσεις scripsisse. 3) Latinius e cod. Vat. in usu.

Iudaeorum, sed nationum, quae per novam legem evangelii et novum sermonem apostolorum iudicantur et traducuntur apud semet ipsas de pristino errore, simul crediderunt; atque exinde concidunt machaeras suas in aratra, et sibynas, quod genus venabulorum est, in falces [1]), id est feros et saevos quondam animos convertunt in sensus probos et bonae frugis operarios. Et rursus: audite me, audite me, populus meus et reges, auribus intendite in me, quoniam lex prodibit a me et iudicium meum in lucem nationum [2]), quo iudicaverat atque decreverat nationes quoque illuminandas per evangelii legem atque sermonem. Haec erit lex et apud David, invituperabilis, qua perfecta, convertens animas [3]), utique ab idolis ad deum. Hic erit et sermo, de quo idem Esaias: quoniam, inquit, decisum sermonem faciet dominus in terra [4]). Compendiatum est enim novum testamentum et a legis laciniosis oneribus expeditum. Sed quid pluribus, cum manifestius et luce ipsa clarius novatio praedicetur a creatore per eundem. Ne rememineritis priorum, et antiqua ne recogitaveritis; vetera transierunt, nova oriuntur; ecce facio nova, quae nunc orientur [5]). Item per Hieremiam: novate vobis novamen novum, et ne severitis in spinas, et circumcidimini praeputio cordis vestri [6]). Et alibi: ecce venient dies, dicit dominus, et perficiam domui Iacob et domui Iudae testamentum novum, non secundum testamentum, quod disposui patribus eorum in die, qua arripui dispositionem eorum ad educendos eos de terra Aegypti [7]). Adeo pristinum testamentum temporale significat, dum mutabile ostendit, etiam dum aeternum de postero pollicetur. Nam per Esaiam: audite me et vivetis, et disponam vobis testamentum aeternum, adiiciens sancta et fidelia David [8]), ut id testamentum in Christo decursurum demonstraret. Eundem ex genere David, secundum Mariae censum, etiam in virga ex radice Iesse processura [9]), figurate praedicabat. Igitur si alias leges aliosque sermones et novas testamentorum dispositiones a creatore dixit futuras, ut etiam ipsorum sacrificiorum alia officia potiora et quidem apud nationes destinarit, dicente Malachia: non est voluntas mea in

1) Ies. 2, 3 sq. 2) Ies. 51, 4. 3) Ps. 19, 8. 4) Ies. 10, 23. cf. LXX. 5) Ies. 43, 18 sq. 6) Ier. 4, 3 sq. 7) Ier. 31, 31 sq. 8) Ies. 55, 3. 9) Ies. 11, 1 sq.

vobis, inquit dominus, et sacrificia vestra non excipiam de manibus vestris, quoniam a solis ortu usque ad occasum glorificatum est in nationibus nomen meum, et in omni loco sacrificium nomini meo offertur, et sacrificium mundum [1]), scilicet simplex oratio de conscientia pura: necesse est omnis demutatio veniens ex innovatione diversitatem ineat cum his, quorum fit, et contrarietatem ex diversitate. Sicut enim nihil demutatum, quod non diversum, ita nihil diversum, quod non contrarium. Eiusdem ergo deputabitur etiam contrarietas ex diversitate, cuius fuerit demutatio ex innovatione. Qui disposuit demutationem, iste instituit et diversitatem; qui praedicavit innovationem, iste praenuntiavit et contrarietatem. Quid differentiam rerum [ad] distantiam interpretaris potestatum? Quid Antitheses exemplorum distorques adversus creatorem, quas in ipsis quoque sensibus et affectionibus eius potes recognoscere? Ego, inquit, percutiam, et ego sanabo; ego, inquit, occidam, et ego vivificabo [2]), condens scilicet mala et faciens pacem [3]). Qua etiam solos illum mobilitatis quoque et inconstantiae nomine reprehendere, prohibentem quae iubeat et iubentem quae prohibeat. Cur ergo non et Antitheses ad naturalia reputasti contrarii sibi semper creatoris? Nec mundum saltem recogitare potuisti, nisi fallor, etiam apud Ponticos, ex diversitatibus constructum aemularum invicem substantiarum. Prius itaque debueras alium deum luminis, alium tenebrarum determinasse, ut ita posses alium legis, alium evangelii adseverasse. Ceterum praeiudicatum est ex manifestis, cuius opera et ingenia per Antitheses constant, eadem forma constare etiam sacramenta.

2. Habes nunc ad Antitheses expeditam a nobis responsionem. Transeo nunc ad evangelii sane non Iudaici, sed Pontici, interim adulterati demonstrationem, praestructuram ordinem, quem aggredimur. Constituimus inprimis evangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus evangelii promulgandi ab ipso domino sit impositum; si et apostolicos, non tamen solos, sed cum apostolis et post apostolos [4]), quoniam praedicatio disci-

1) Malach. 1, 10 sq. 2) Deut. 32, 39. 3) Ies. 45, 7. 4) Rhen. ed. I. apostolicos.

pulorum suspecta fieri posset de gloriae studio, si non adsistat illi auctoritas magistrorum, imo Christi, quae magistros apostolos fecit. Denique nobis fidem ex apostolis Ioannes et Matthaeus insinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instaurant, iisdem regulis exorsi, quantum ad unicum deum attinet creatorem et Christum eius, natum ex virgine, supplementum legis et prophetarum. Viderit enim, si narrationum dispositio variavit, dummodo de capite fidei conveniat, de quo cum Marcione non convenit. Contra Marcion evangelio scilicet suo nullum adscribit auctorem, quasi non licuerit illi titulum quoque affingere, cui nefas non fuit ipsum corpus evertere. Et possem hic iam gradum figere, non agnoscendum contendens opus, quod non erigat frontem, quod nullam constantiam praeferat, nullam fidem repromittat de plenitudine tituli et professione debita auctoris. Sed per omnia congredi maluimus, nec dissimulamus, quod ex nostro intelligi potest. Nam ex iis commentatoribus, quos habemus, Lucam videtur Marcion elegisse, quem caederet. Porro Lucas non apostolus, sed apostolicus, non magister, sed discipulus, utique magistro minor, certe tanto posterior, quanto posterioris apostoli sectator, Pauli sine dubio, ut etsi sub ipsius Pauli nomine evangelium Marcion intulisset, non sufficeret ad fidem singularitas instrumenti destituta patrocinio antecessorum. Exigeretur enim id quoque evangelium, quod Paulus invenit, cui fidem dedidit, cui mox suum congruere gestiit, siquidem propterea Hierosolymam ascendit ad cognoscendos apostolos et consultandos, ne forte in vacuum cucurrisset[1]), id est, ne non secundum illos credidisset et non secundum illos evangelizaret. Denique ut cum auctoribus contulit et convenit de regula fidei, dextras miscuere, et exinde officia praedicandi distinxerunt, ut illi in Iudaeos, Paulus in Iudaeos et in nationes. Igitur si ipse illuminator Lucae auctoritatem antecessorum et fidei et praedicationi suae optavit, quanto magis eam evangelio Lucae expostulem, quae evangelio magistri eius fuit necessaria? Aliud est, si penes Marcionem a discipulatu Lucae coepit religionis Christianae sacramentum. Ceterum si et retro decucurrit, habuit utique authenticam paraturam, per quam

1) Gal. 2, 2.

ad Lucam usque pervenit, cuius testimonio adsistente Lucas quoque possit admitti.

3. Sed enim Marcion nactus epistolam Pauli ad Galatas, etiam ipsos apostolos suggillantis ut non recto pede incedentes ad veritatem evangelii, simul et accusantis pseudapostolos quosdam pervertentes evangelium Christi [1]), connititur ad destruendum statum eorum evangeliorum, quae propria et sub apostolorum nomine eduntur, vel etiam apostolicorum, ut scilicet fidem, quam illis adimit, suo conferat. Porro etsi reprehensus est Petrus et Ioannes et Iacobus, qui existimabantur columnae [2]), manifesta caussa est. Personarum enim respectu videbantur variare convictum. Et tamen cum ipse Paulus omnibus omnia fieret, ut omnes lucraretur [3]), potuit et Petro hoc in consilio fuisse aliquid aliter agendi, quam docebat. Proinde si et pseudapostoli irrepserant, horum quoque qualitas edita est circumcisionem vindicantium et Iudaicos fastos [4]); adeo non de praedicatione, sed de conversatione a Paulo denotabantur, aeque denotaturo, si quid de deo creatore aut Christo eius errassent. Igitur distinguenda erunt singula. Si apostolos praevaricationis et simulationis suspectos Marcion haberi queritur usque ad evangelii depravationem, Christum iam accusat, accusando quos Christus elegit. Si vero apostoli quidem integrum evangelium contulerunt, de sola convictus inaequalitate reprehensi, pseudapostoli autem veritatem eorum interpolaverunt, et inde sunt nostra digesta: quod erit germanum illud apostolorum instrumentum, quod adulteros passum est, quod Paulum illuminavit, et ab eo Lucam? Aut si tam funditus deletum est, ut cataclysmo quodam, ita inundatione falsariorum obliteratum, iam ergo nec Marcion habet verum. Aut si ipsum erit verum, id est apostolorum, quod Marcion habet solus, et quomodo nostro consonat, quod non apostolorum, sed Lucae refertur? Aut si non statim Lucae deputandum est, quo Marcion utitur, quia nostro consonat scilicet adulterato, etiam circa titulum; ceterum [5]) apostolorum est, iam ergo et nostrum, quod illi consonat, aeque apostolorum est, sed adulteratum de titulo quoque [6]).

1) Gal. 2, 11 sqq. 4 sq. 2) Gal. 2, 9. 3) 1 Cor. 9, 19. 4) Rhen. ed. I. et cod. Pithoei: fastus. 5) Sic Latin. et Rig.; Rhen. et reliqui: titulum ceterorum ap. 6) Vv. de tit. quoque, quae

4. Funis ergo ducendus est contentionis, pari hinc inde nisu fluctuante. Ego meum dico verum, Marcion suum. Ego Marcionis affirmo adulteratum, Marcion meum. Quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio, ei praescribens auctoritatem, quod antiquius reperietur, et ei praeiudicans vitiationem, quod posterius revincetur? In quantum enim falsum corruptio est veri, in tantum praecedat necesse est veritas falsum; prior erit res passione et materia aemulatione. Alioquin quam absurdum, ut, si nostrum antiquius probaverimus, Marcionis vero posterius, et nostrum ante videatur falsum, quam habuerit de veritate materiam, et Marcionis ante credatur aemulationem a nostro expertum, quam et editum, et postremo id verius existimetur, quod est serius, post tot ac tanta iam opera atque documenta Christianae religionis seculo edita, quae edi utique non potuissent sine evangelii veritate, id est ante evangelii veritatem. Quod ergo pertinet ad evangelium interim Lucae, quatenus communio eius inter nos et Marcionem de veritate disceptat, adeo antiquius Marcione est, quod est secundum nos, ut et ipse illi Marcion aliquando crediderit, cum et pecuniam in primo calore fidei catholicae ecclesiae contulit, proiectam mox cum ipso, posteaquam in haeresin suam a nostra veritate descivit. Quid nunc, si negaverint Marcionitae primam apud nos fidem eius adversus epistolam quoque ipsius? Quid, si nec epistolam agnoverint? Certe Antitheses non modo fatentur Marcionis, sed et praeferunt. Ex his mihi probatio sufficit. Si enim id evangelium, quod Lucae refertur penes nos, (viderimus, an et penes Marcionem,) ipsum est, quod Marcion per Antitheses suas arguit, ut interpolatum a protectoribus Iudaismi ad concorporationem legis et prophetarum, qua etiam Christum inde confingerent: utique non potuisset arguere, nisi quod invenerat. Nemo post futura reprehendit, quae ignorat futura; emendatio culpam non antecedit. Emendator sane evangelii a Tiberianis usque ad Antoniana tempora eversi Marcion solus et primus obvenit, exspectatus tam diu a Christo poenitente iam, quod apostolos praemisisse properasset sine praesidio Marcionis,

---

ceteri edit. ad caput quod sequitur adiunxerant, Wouwer. et Rig. cum superioribus recte coniunxerunt.

nisi quod humanae temeritatis, non divinae auctoritatis negotium est haeresis, quae sic semper emendat evangelia, dum vitiat; cum etsi discipulus Marcion, non tamen super magistrum [1]), etsi apostolus Marcion, sive ego, inquit Paulus, sive illi, sic praedicamus [2]), etsi prophetes Marcion, et spiritus prophetarum prophetis erunt subditi, non enim eversiones sunt, sed pacis [3]), etiamsi angelus Marcion, citius anathema dicendus, quam evangelizator, quia aliter evangelizavit [4]). Itaque dum emendat, utrumque confirmat, et nostrum anterius, id emendans quod invenit, et id posterius, quod de nostri emendatione constituens suum et novum fecit.

5. In summa, si constat id verius quod prius, id prius quod et ab initio, id ab initio quod ab apostolis: pariter utique constabit, id esse ab apostolis traditum, quod apud ecclesias apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus, quod lac a Paulo Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatae sint recorrecti, quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, quid etiam Romani de proximo sonent, quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensus in Ioannem stabit auctorem. Sic et ceterarum generositas recognoscitur. Dico itaque apud illas, nec solas iam apostolicas, sed apud universas, quae illis de societate sacramenti confoederantur, id evangelium Lucae ab initio editionis suae stare, quod cum maxime tuemur; Marcionis vero plerisque nec notum, nullis autem notum ut non condemnatum [5]). Habet plane et illud ecclesias, sed suas, tam posteras quam adulteras, quarum si censum requiras, facilius apostaticum invenias quam apostolicum, Marcione scilicet conditore vel aliquo de Marcionis examine. Faciunt favos et vespae, faciunt ecclesias et Marcionitae. Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum ceteris quoque patrocinabitur evangeliis, quae proinde per illas et secundum illas habemus, Ioannis dico et Matthaei, licet et Marcus quod edidit Pe-

1) Matth. 10, 24. 2) 1 Cor. 15, 11. 3) 1 Cor. 14, 32. 4) Gal. 1, 8. 5) Rhen. in ed. I.: nullis notum, ut non eodem natum; sed e cod. Gorz. emend. nullis autem not., ut n. eo damnatum.

tri affirmetur, cuius interpres Marcus. Nam et Lucaedigestum Paulo adscribere solent. Capit magistrorum videri, quae discipuli promulgarint. Itaque et de his Marcion flagitandus, quod omissis eis Lucae potius institerit, quasi non et haec apud ecclesias a primordio fuerint, quemadmodum et Lucae. Atquin haec magis a primordio fuisse credibile est, ut priora, qua apostolica, ut cum ipsis ecclesiis dedicata. Ceterum quale est, si nihil apostoli ediderunt, ut discipuli potius ediderint, qui nec discipuli exsistere potuissent sine ulla doctrina magistrorum? Igitur dum constet, haec quoque apud ecclesias fuisse, cur non haec quoque Marcion attigit aut emendanda, si adulterata, aut agnoscenda, si integra? Nam et competit, ut, si qui evangelium pervertebant, eorum magis curarent perversionem, quorum sciebant auctoritatem receptiorem. Ideo et pseudapostoli, quod per falsum apostolos imitarentur. In quantum ergo emendasset, quae fuissent emendanda, si fuissent corrupta, in tantum confirmavit non fuisse corrupta, quae non putavit emendanda. Denique emendavit, quod corruptum existimavit. Sed nec hoc merito, quia non fuit corruptum. Si enim apostolica integre decucurrerunt, Lucae autem, quod est secundum nos, adeo congruit regulae eorum, ut cum illis apud ecclesias maneat, iam et Lucae constat integrum decucurrisse usque ad sacrilegium Marcienis. Denique ubi manus illi Marcion intulit, tunc diversum et aemulum factum est apostolicis. Igitur dabo consilium discipulis eius, ut aut illa convertant, licet sero, ad formam sui, quo cum apostolicis convenire videantur, (nam et quotidie reformant illud, prout a nobis quotidie revincuntur,) aut erubescant de magistro utrobique traducto, cum evangelii veritatem nunc ex conscientia transmittit, nunc ex impudentia evertit. His fere compendiis utimur, cum de evangelii fide adversus haereticos expedimur, defendentibus et temporum ordinem posteritati falsariorum praescribentem et auctoritatem ecclesiarum traditioni apostolorum patrocinantem, quia veritas falsum praecedat necesse est, et ab eis procedat, a quibus tradita est.

6. Sed alium iam hinc inimus gradum, ipsum, ut professi sumus, evangelium Marcionis provocantes, sic quoque probaturi adulteratum. Certe enim totum, quod elaboravit, etiam Antitheses praestruendo, in hoc cogit, ut veteris et

novi testamenti diversitatem constituat, proinde Christum suum a creatore separaturus ut dei[1]) alterius, ut alienum legis et prophetarum. Certe propterea contraria quaeque sententiae suae erasit, conspirantia cum creatore, quasi ab adsertoribus eius intexta; competentia autem sententiae suae reservavit. Haec conveniemus, haec amplectemur, si nobiscum magis fuerint, si Marcionis praesumptionem percusserint. Tunc et illa constabit eodem vitio haereticae caecitatis erasa, quo et haec reservata. Sic habebit intentio et forma opusculi nostri, sub illa utique conditione, quae ex utraque parte condicta sit. Constituit Marcion alium esse Christum, qui Tiberianis temporibus a deo quondam ignoto revelatus sit in salutem omnium gentium; alium, qui a deo creatore in restitutionem Iudaici status sit destinatus quandoque venturus. Inter hos magnam et omnem differentiam scindit, quantam inter iustum et bonum, quantam inter legem et evangelium, quantam inter Iudaismum et Christianismum. Hinc erit et nostra praescriptio, qua defigimus, nihil Christo dei alterius commune esse debere cum creatore, ceterum creatoris pronuntiandum, si administraverit dispositiones eius, si impleverit prophetias eius, si adiuverit leges eius, si repraesentaverit promissiones eius, si restauraverit virtutes eius, si sententias reformaverit, si mores, si proprietates expresserit. Huius pacti et huius praescripti, quaeso te, lector, memineris ubique et incipe recognoscere aut Marcionis Christum aut creatoris.

7. Anno quintodecimo principatus Tiberiani proponit eum[2]) descendisse in civitatem Galilaeae Capharnaum[3]), utique de coelo creatoris, in quod de suo ante descenderat. Ecquid ergo ordinis fuerat, ut prius de suo coelo in creatoris descendens describeretur? Cur enim non et ista reprehendam, quae non implent fidem ordinariae narrationis deficientis in mendacio semper? Plane semel dicta sint, per quae iam alibi retractavimus, an descendens per creatorem, et quidem adversus ipsum, potuerit ab eo admitti et inde transmitti in terram aeque ipsius. Nunc autem et reliquum ordinem descensionis expostulo, tenens descendisse illum. Viderit enim, sicubi apparuisse positum est.

1) Rhen. ed. I. separaturum ut deum alterius etc. 2) Pamel. et ed. Fran. deum desc., quod probat Aug. Hahn. 3) Luc. 3, 1. 4, 31.

Apparere subitum ex inopinato, sapit conspectum, qui semel impegerit oculos in id, quod sine mora apparuit. Descendisse autem, dum fit, videtur et subit oculos; de facto etiam ordinem facit. Atque ita cogit exigere, quali habitu, quali suggestu, quonam impetu vel temperamento, etiam quo in tempore, diei noctisve descenderit. Praeterea quis viderit descendentem, quis retulerit, quis adseveraverit rem utique nec adseveranti facile credendam. Indignum denique, ut Romulus quidem ascensus sui in coelum habuerit Proculum affirmatorem, Christus vero dei descensus de coelo sui non invenerit adnuntiatorem, quasi non sic et ille ascenderit iisdem mendacii scalis, sicut et iste descendit. Quid autem illi cum Galilaea, si non erat creatoris, cui ista regio destinabatur ingressuro praedicationem, dicente Esaia: hoc primum bibito, cito facito, regio Zabulon et terra Nephthalim, et ceteri, qui maritimam et Iordanis, Galilaea nationum, populus, qui sedetis in tenebris, videte lumen magnum, qui habitatis terram, sedentes in umbra mortis, lumen ortum est super vos[1]. Bene autem, quod et deus Marcionis illuminator vindicatur nationum, quo magis debuerit vel de coelo descendere, etsi utique in Pontum potius descendere, quam in Galilaeam. Ceterum et loco et illuminationis opere secundum praedicationem occurrentibus Christo, iam eum prophetatum incipimus agnoscere, ostendentem in primo ingressu venisse se, non ut legem et prophetas dissolveret, sed ut potius adimpleret[2]. Hoc enim Marcion ut additum erasit. Sed frustra negavit Christum dixisse, quod statim fecit ex parte; prophetiam enim interim de loco adimplevit. De coelo statim ad synagogam, ut dici solet. Ad quod venimus, hoc age, Marcion, aufer etiam illud de evangelio: non sum missus, nisi ad oves perditas domus Israel; et: non est auferre panem filiis et dare eum canibus[3], ne scilicet Christus Israelis videretur. Sufficiunt mihi facta pro dictis. Detrahe vocem Christi mei, res loquentur. Ecce venit in synagogam, certe ad oves perditas domus Israelis. Ecce doctrinae suae panem prioribus offert Israelitis, certe ut filios praefert. Ecce aliis eum nondum impertit, certe ut canes praeterit. Quibus autem magis impertisset, quam extraneis crea-

1) Ies. 9, 1 sq. 2) Matth. 5, 17. 3) Matth. 15, 24. 26.

ras? Et tamen quomodo in synagogam potuit admitti tam
pentinus, tam ignotus, cuius nemo adhuc certus de tribu,
populo, de domo, de censu denique Augusti, quem testem
lelissimum dominicae nativitatis Romana archiva custo-
iunt? Meminerant certe, nisi circumcisum scirent, non
lmittendum in sancta sanctorum. Sed etsi passim syna-
oga adiretur, non tamen ad docendum nisi ab optime co-
nito et explorato et probato, iam pridem in hoc ipsum vel
iunde commendato cum hoc munere. Stupebant autem
mnes ad doctrinam eius, plane quoniam, inquit, in po-
istate erat sermo eius [1]), non quoniam adversus legem et
rophetas docebat. Utique enim eloquium divinum et vim
t gratiam praestabat, magis exstruens quam destruens sub-
antiam legis et prophetarum. Alioquin non stuperent,
ed horrerent. Nec mirarentur, sed statim aversarentur
estructorem legis et prophetarum, et utique in primis al-
rius dei praedicatorem, quia nec potuisset adversus legem
t prophetas docere et hoc nomine adversus creatorem,
on praemissa diversae atque aemulae divinitatis pro-
ssione. Cum ergo nihil tale scriptura significet, nisi so-
m vim et potestatem sermonis admirationi fuisse, facilius
stendit secundum creatorem docuisse illum, quia non ne-
avit, quam adversus creatorem, quia non significavit. At-
ne ita aut eius erit agnoscendus, secundum quem docuit,
at praevaricator iudicandus, si secundum eum, adversus
nem venerat, docuit. Exclamat ibidem spiritus daemonis:
uid nobis et tibi est Iesu? venisti perdere nos; scio, qui
s, sanctus dei [2]). Hic ego non retractabo, an et hoc co-
nomentum competierit ei, quem nec Christum vocari opor-
ret, si non creatoris. Alibi iam de nominibus expostu-
tum est. At nunc discepto, quomodo hoc eum vocari
ognoverit daemon, nulla unquam retro emissa praedicatione
illum a deo ignoto et in id temporis muto, cuius nec
inctum eum constestari potuit, ut ignoti etiam ipsi suo
reatori. Quid autem iam tale ediderit novae divinitatis,
er quod posset alterius dei sanctus intelligi? Tantum quod
nagogam introgressus et nec sermone operatus aliquid
dversus creatorem? Sicut ergo, quem ignorabat, nullo
odo poterat Iesum et sanctum dei agnoscere, ita quem

1) Luc. 4, 32. 2) Luc. 4, 33 sq.

norat agnovit. Nam et prophetam meminerat sanctum dei praedicasse, et Iesum nomen dei esse in filio Nave. Haec et ab angelo exceperat secundum nostrum evangelium. Propterea quod in te nascetur, vocabitur sanctum, filius dei, et vocabis nomen eius Iesum [1]). Sed et habebat utique sensum aliquem dominicae dispositionis, licet daemon, tamen magis, quam alienae et nondum satis cognitae; nam et praemisit: quid nobis et tibi? non quasi in extraneum Iesu, ad quem pertinent spiritus creatoris. Nec enim dixit: quid tibi et nobis, sed: quid nobis et tibi. Se deplorans et sorti suae exprobrans, quam iam videns, adiicit: venisti perdere nos. Adeo iudicis et ultoris, et ut ita dixerim saevi dei filium agnoverat Iesum, non optimi illius, et perdere et punire nescientis. Quorsum hunc locum praemisimus? Ut Iesum et a daemone non alium doceamus agnitum et a semet ipso non alium confirmatum, quam creatoris. Atquin, inquis, increpuit illum Iesus, plane ut invidiosum, et in ipsa confessione petulantem et male adulantem; quasi haec esset summa gloria Christi, si ad perditionem daemonum venisset et non potius ad hominum salutem, qui nec discipulos de subactione spirituum, sed de candida salutis gloriari volebat [2]). Aut cur eum increpuit? Si quasi mentitum in totum, ergo non fuit Iesus, nec dei sanctus omnino; si quasi ex parte mentitum, quod eum Iesum quidem et sanctum dei, sed creatoris existimasset, iniustissime increpuit hoc sentientem, quod sciebat sentiendum, et hoc non aestimantem, quod ignorabat aestimandum, alium Iesum et alterius dei sanctum. Quodsi verisimiliorem statum non habet increpatio, nisi quem nos interpretamur, iam ergo et daemon nihil mentitus est, non ob mendacium increpitus, ipse enim erat Iesus, praeter quem alium daemon agnovisse non poterat, et Iesus eum confirmavit, quem agnoverat daemon, dum non ob mendacium increpat daemonem.

8. Nazaraeus vocari habebat secundum prophetiam Christus creatoris. Unde et ipso nomine nos Iudaei Nazarenos [3]) appellant per eum. Nam et sumus, de quibus scriptum est: Nazaraei exalbati sunt super nivem [4]), qui

1) Luc. 1, 35. Matth. 1, 21. 2) Luc. 10, 20. 3) Rig. Nazaraeos. 4) Thren. 4, 7.

scilicet retro luridati delinquentiae maculis et nigrati ignorantiae tenebris. Christo autem appellatio Nazaraei competitura erat ex infantiae latebris, ad quas apud Nazareth descendit[1]), vitando Archelaum, filium Herodis. Hoc propterea non omisi, quia Christum Marcionis oportuerat omne commercium eierasse etiam locorum familiarium Christi creatoris, habentem tanta Iudaeae oppida, non ita Christo creatoris per prophetas emancipata. Ceterum prophetarum erit Christus, ubicunque secundum prophetas invenitur. Et tamen apud Nazareth quoque nihil novi notatur praedicasse, dum alio merito unius proverbii eiectus refertur[2]). Hic primum manus ei iniectas animadvertens necesse habeo iam de substantia eius corporali praefinire, quod non possit phantasma credi, qui contactum et quidem violentia plenum, detentus et captus et ad praecipitium usque protractus, admiserit. Nam etsi per medios evasit, sed ante iam vim expertus, et postea dimissus, scilicet soluto, uti assolet, tumultu vel etiam irrupto, non tamen per caliginem eluso, quae nulli omnino tactui succidisset, si fuisset.

Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res[3]), etiam secularis sapientiae digna sententia est. Ad summam et ipse mox tetigit alios, quibus manus imponens[4]) utique sentiendas beneficia medicinarum conferebat, tam vera, tam non imaginaria, quam erant, per quas conferebat. Ipse igitur est Christus Esaiae, remediator valetudinum. Hic, inquit, imbecillitates nostras aufert et languores portat[5]). Portare autem Graeci etiam pro eo solent ponere, quod est tollere. Sufficit interim mihi generalis repromissio. Quodcunque curaverit Iesus, meus est. Veniemus tamen et ad species curationum. Ceterum et a daemoniis liberare curatio est valetudinis. Itaque spiritus nequam quasi ex forma iam prioris exempli cum testimonio excedebant vociferantes: tu es filius dei[6]). Cuius dei, vel hic pareat. Sed proinde increpabantur et iubebantur tacere; proinde enim Christus ab hominibus, non a spiritibus immundis, volebat se filium dei agnosci. Ille Christus duntaxat, cui hoc congruebat, quia praemiserat, per quos posset

1) Luc. 4, 16—30. 2) Luc. 4, 23. 29. 3) Lucretius de rer. nat. 1, 305. 4) Luc. 4, 40. 5) Ies. 53, 4. 6) Luc. 4, 41.

agnosci, et utique digniores praedicatores. Illius erat, praeconium immundi spiritus respuere, cui sancti abundabant. Porro qui nunquam fuerat adnuntiatus, (si tamen volebat agnosci, frustra autem venerat, si nolebat,) non esset aspernatus testimonium alienae et cuiuscunque substantiae, qui propriae non habebat, qui in aliena descenderat. Iam nunc et qua destructor creatoris, nihil magis gestisset, quam a spiritibus ipsius agnosci et divulgari prae timore; nisi quod Marcion deum suum timeri negat, defendens bonum non timeri, sed iudicem, apud quem sint materiae timoris, ira, saevitia, iudicia, vindicta, damnatio. Sed et daemonia timore utique cedebant. Ergo timendi dei filium confitebantur, occasionem habitura non cedendi, si non timendi. Et ille iussu et increpitu ea expellens, non suasu qua bonus, timendum se exhibebat. Aut nunquid ideo increpabat, quia timebatur nolens timeri? Et quomodo ea volebat excedere, quod nisi timore non facerent? Cecidit ergo in necessitatem, qua disparem se naturae suae ageret, cum posset ut bonus semel eis parcere. Cecidit et in aliam praevaricationis notam, cum se a daemoniis quasi filium creatoris sustineret timeri, ut iam non propria potestate expelleret daemonia, sed per creatoris auctoritatem in solitudinem procedit [1]). Sollemnis et huiusmodi regio creatoris. Oportebat sermonem illic quoque videri in corpore, ubi egerat aliquando et in nube. Competebat et evangelio habitus loci, qui placuerat et legi. Capiat itaque iucunditatem solitudo, hoc Esaias [2]) promiserat. Detentus a turbis, oportet me, inquit, et aliis civitatibus adnuntiare regnum dei [3]). Ostenderat iam alicubi deum; suum? non puto adhuc usque. Sed de his loquebatur, qui alium quoque deum noverant? nec hoc credo. Ergo, si nec ille alium deum ediderat, nec illi noverant praeter creatorem, eiusdem dei regnum portendebat, quem solum sciebat notum eis, qui audiebant.

9. De tot generibus operum quid utique ad piscaturam respexit, ut ab illa in apostolos sumeret Simonem et filios Zebedaei [4])? Non enim simplex factum videri potest, de quo argumentum processurum erat, dicens Petro

---

1) Luc. 4, 42. 2) Ies. 35, 1. 3) Luc. 4, 42 sq. 4) Luc. 5, 1—11.

trepidanti de copiosa indagine piscium: ne time, abhinc enim homines eris capiens. Hoc enim dicto intellectum illis suggerebat adimpletae prophetiae, se eum esse, qui per Hieremiam pronuntiarat: ecce ego mittam piscatores multos, et piscabuntur illos [1]), homines scilicet. Denique relictis naviculis secuti sunt eum, ipsum intelligentes, qui coeperat facere, quod edixerat. Aliud est, si affectavit de navicularioruin collegio allegere, habiturus apostolum quandoque nauclerum Marcionem. Praestruximus quidem adversus Antitheses nihil proficere proposito Marcionis, quam putat diversitatem legis et evangelii, ut et hanc a creatore dispositam, denique praedicatam in repromissione novae legis et novi sermonis et novi testamenti. Sed quoniam attentius argumentatur apud illum suum nescio quem *συνταλαίπωρον*, id est commiseronem, et *συμμισούμενον*, id est coodibilem, in leprosi purgationem [2]), non pigebit ei occurrere et in primis figuratae legis vim ostendere, quae in exemplo leprosi non contingendi, imo ab omni commercio submovendi, communicationem prohibebat hominis delictis commaculati, cum qualibus et apostolus [3]) cibum quoque vetat sumere, participari enim stigmata delictorum, quasi ex contagione, si quis se cum peccatore miscuerit. Itaque dominus volens altius intelligi legem per carnalia spiritalia significantem, et hoc nomine non destruens, sed magis exstruens, quam pertinentius volebat agnosci, tetigit leprosum, a quo etsi homo inquinari potuisset, deus utique non inquinaretur, incontaminabilis scilicet. Ita non praescribetur illi, quod debuerit legem observare et non contingere immundum, quem contactus immundi non erat inquinaturus. Hoc magis meo Christo competere sic doceo, dum tuo non competere demonstro. Si enim ut aemulus legis tetigit leprosum, nihili faciens praeceptum legis per contemptum inquinamenti, quomodo posset inquinari, qui corpus non habebat quod inquinaretur? Phantasma enim inquinari non posset. Qui ergo inquinari non poterat ut phantasma, iam non virtute divina incontaminabilis erit, sed phantasmatis inanitate; nec contempsisse videri potest inquinamentum, cuius materiam non habebat. Ita nec legem destruxisse, qui inquinamentum ex occasione

1) Ier. 16, 16. 2) Luc. 5, 12—14. 3) 1 Cor. 5, 11.

phantasmatis, non ex ostentatione virtutis, evaserat. Si autem Helisaeus, prophetes creatoris, unicum leprosum Naaman Syrum ex tot leprosis Israelitis emundavit[1]), nec hoc ad diversitatem facit Christi, quasi hoc modo melioris, dum Israelitem leprosum emundat extraneus, quem suus dominus emundare non valuerat; Syro facilius emundato significat per nationes emundationem[2]) in Christo, lumine earum, quae septem maculis capitalium delictorum inhorrerent, idololatria, blasphemia, homicidio, adulterio, stupro, falso testimonio, fraude. Quapropter septies, quasi per singulos titulos, in Iordane lavit, simul et ut totius hebdomadis caneret expiationem, et quia unius lavacri vis et plenitudo Christo soli dicabatur, facturo in terris, sicut sermonem compendiatum, ita et lavacrum. Nam et hoc opponit Marcion, Helisaeum quidem materia eguisse, aquam adhibuisse et eam septies, Christum vero verbo solo et hoc semel functum curationem statim repraesentasse; quasi non audeam et verbum ipsum in substantiam creatoris vindicare. Nullius rei non ille potior auctor, qui prior. Incredibile plane, ut potestas creatoris verbo remedium vitii unius operata sit, quae verbo tantam mundi molem semel protulit? Unde magis dignoscitur Christus creatoris, quam ex verbi potestate? Sed ideo alius Christus, quia aliter quam Helisaeus, quia potentior dominus famulo suo. Quid constituis, Marcion, proinde res agi a servis, quemadmodum ab ipsis dominis? Non times, ne in dedecus tibi vertat, si ideo Christum negas creatoris, quia potentior fuerit famulo creatoris, qui ad Helisaei pusillitatem maior agnoscitur? Si tamen maior, (par enim curatio, licet distet operatio,) quid amplius praestitit tuus Christus, quam meus Helisaeus? imo quid magnum praestitit tui Christi verbum, cum id praestiterit, quod fluvius creatoris? Secundum haec cetera quoque occurrunt. Quantum enim ad gloriae humanae aversionem pertinebat, vetuit eum divulgare, quantum autem ad tutelam legis, iussit ordinem impleri. Vade, ostende te sacerdoti, et offer munus, quod praecepit Moyses. Argumenta enim figurata, ut, puta, prophetae legis[3]),

1) 2 Reg. 5, 10 sqq. 2) Rhen. in ed. I. significat p. n. emundationis, postea corr. significato. Nos putavimus vitium latere in v. emundationis. 3) Ita Rhen. ed. I.; Rig. utpote prophetatae.

adhuc in suis imaginibus tuebatur, quae significabant hominem quondam peccatorem verbo mox dei emaculatum offerre debere munus deo apud templum, orationem scilicet et actionem gratiarum apud ecclesiam per Christum Iesum, catholicum patris sacerdotem. Itaque adiecit: ut sit vobis in testimonium, sine dubio quo testabatur, se legem non dissolvere, sed adimplere, quo testabatur se ipsum esse, qui morbos et valetudines eorum suscepturus adnuntiabatur. Hanc tam congruentem et debitam interpretationem testimonii adulator Christi sui, Marcion, sub obtentu mansuetudinis et lenitatis quaerit excludere. Nam et bonus, inquit, praeterea sciens, omnem, qui lepra esset liberatus, sollemnia legis exsecuturum, ideo ita praecepit. Quid tum? Perseveravitne in bonitate, id est, permissione legis, an non? Si enim bonus perseveravit, nunquam destructor erit legis, nec dei alterius habebitur, cessante legis destructione, per quam alterius dei vindicatur; si non perseveravit bonus, destruendo postea legem, falsum ergo testimonium postea collocavit apud illos in curatione leprosi, deseruit enim bonitatem, dum destruit legem. Malus iam, quando legis eversor, si bonus, quum legis indultor. Sed et eo, quod indulsit legi obsequium, bonam legem confirmavit. Nemo enim malo obsequi patitur. Ergo et sic malus, si obsequium malae legi indulsit, et sic deterior, si bonae legis destructor advenit. Proinde si ut sciens, omnem, qui lepra liberatus esset, ita facturum, ideo praecepit munus offerre, potuit et non praecepisse, quod sciebat ultro futurum. In vanum ergo descendit, quasi legem destructurus, cum cedit obsecutoribus legis. Atquin quasi sciens formam eorum, magis ab ea avertendos praevenire debuerat, si in hoc venerat. Cur enim non tacuit, ut homo solo suo arbitrio legi obediret? Tunc enim aliquatenus posset videri patientiae suae praestitisse. Sed adiicit etiam auctoritatem suam, exaggeratam testimonii pondere. Cuius iam testimonii, nisi legis assertae? Certe nihil interest, quomodo firmaverit legem, sive qua bonus, sive qua supervacuus, sive qua patiens, sive qua inconstans, dum te, Marcion, de gradu pellam. Ecce praecepit legem impleri. Quocunque modo praecepit, eodem potuit etiam illam praemisisse senten-

tiam: non veni legem dissolvere, sed adimplere [1]). Quid ergo tibi fuit de evangelio erasisse, quod salvum est? Confessus es enim, prae bonitate fecisse illum, quod negas dixisse. Constat ergo dixisse illum, quia et fecit, et te potius vocem domini de evangelio eradicasse, quam nostros iniecisse.

10. Curatur et paralyticus, et quidem in coetu, spectante populo [2]). Videbit enim, inquit Esaias, populus sublimitatem domini et gloriam dei. Quam sublimitatem, et quam gloriam? Convalescite, manus dimissae et genua dissoluta [3]); hoc erit paralysis. Convalescite, nec timete. Non otiose iterans: convalescite, nec vane subiungens, nec timete, quoniam cum redintegratione membrorum virium quoque repraesentationem pollicebatur: exsurge, et tolle grabatum tuum, simul et animi vigorem, ad non timendos, qui dicturi erant: quis dimittit peccata nisi solus deus? Habes itaque iam et specialis medicinae dispunctam prophetiam, et eorum, quae medicinam sunt secuta. Pariter et dimissorem delictorum Christum recognosce apud eundem prophetam. Quomodo [4]), inquit, in plurimis dimittet delicta eorum, et delicta nostra ipse aufert [5]). Nam et in priore ex ipsius domini persona: etsi fuerint delicta vestra tanquam roseum, velut nivem exalbabo, etsi tanquam coccinum, velut lanam exalbabo [6]); in roseo sanguinem ostendens prophetarum, in coccino domini ut clariorem. Etiam Micheas de venia delictorum: quis deus, quomodo tu, eximens iniquitates et praeteriens iniustitias residuis haereditatis tuae? et non tenuit in testimonium iram suam, quia voluit misericordiam, advertet [7]) et miserebitur nostri; demerget delicta nostra, et demerget in profundo maris peccata nostra [8]). Sed etsi nihil tale in Christum fuisset praedicatum, haberem huius benignitatis exempla in creatore, promittentia mihi et in filio patris affectus. Video Ninivitas scelerum veniam consecutos a creatore [9]); ne dixerim

---

1) Matth. 5, 17. 2) Luc. 5, 15—26. 3) Ies. 35, 2 sq. 4) Ed. Fran. et Rig. Quoniam. 5) Ies. 53, 12. 6) Ies. 1, 18. 7) Ita locum videtur recte emendasse Fr. Iunius. Rhen. ed. I. voluit: et misericordem avertet etc. Pamel. et Rig. voluit misericordiam. Avertet etc. 8) Micha 7, 18. cf. LXX. 9) Ion. 3, 9.

tunc quoque a Christo, quia a primordio egit in patris nomine. Lego et Nathan prophetam agnoscenti David delictum suum in Uriam dixisse: et dominus circumduxit delictum tuum et non morieris [1]); proinde et Achab regem, maritum Iezabel, reum idololatriae et sanguinis Nabuthae, veniam meruisse poenitentiae nomine [2]); Ionathan, filium Saulis, resignati ieiunii culpam deprecatione delesse [3]). Quid de ipso populo retexam totiens delictorum indulgentia restituto, ab eo scilicet deo, qui mavult misericordiam, quam sacrificium, et peccatoris poenitentiam, quam mortem [4])? Prius est igitur, neges creatorem indulsisse aliquando delicta, consequens est, ut ostendas, nec in Christum suum tale quid eum praedicasse; et ita probabis novam istam Christi novi scilicet benignitatem, si probaveris, nec parem creatori nec praedicatam a creatore. Sed et peccata dimittere an eius possit esse, qui negetur tenere, et an eius sit absolvere, cuius non sit etiam damnare, et an congruat eum ignoscere, in quem nihil sit admissum, alibi [5]) iam congressi maluimus admonere quam retractare. De filio hominis duplex est nostra praescriptio, neque mentiri posse Christum, ut se filium hominis pronuntiaret, si non vere erat, neque filium hominis constitui, qui non sit natus ex homine, vel patre vel matre, atque ita discutiendum, cuius hominis filius accipi deheat, patris an matris. Si ex deo patre est, utique non est ex homine; si non et ex homine, superest, ut ex homine sit matre; si ex homine, iam apparet, quia ex virgine; cui enim pater [6]) non datur, nec vir matri eius deputabitur; porro cui vir non deputabitur, virgo est. Ceterum duo iam patres habebuntur, deus et homo, si non virgo sit mater. Habebit enim virum, ut virgo non sit, et habendo virum duos patres faciet, deum et hominem, ei, qui et dei et hominis esset filius. Talem, si forte, Castori aut Herculi nativitatem tradunt fabulae. Si haec ita distinguuntur, id est, si ex matre filius est hominis, quia ex patre non est, ex matre autem virgine, quia non ex patre homine, hic erit Christus Esaiae [7]), quem concepturam virginem praedicat. Qua igitur ratione

---

1) 2 Sam. 12, 13. 2) 1 Reg. 21, 29. 3) 1 Sam. 14, 43 sqq. 4) Ezech. 33, 11. 5) adv. Marc. 1, 26. 6) Rhen. emend. homo pater. 7) Ies. 7, 14.

admittas filium hominis, Marcion, circumspicere non possum. Si patris hominis negas dei filium, si et dei, Herculem de fabula facis Christum, si matris tantum hominis, meum concedis, si neque patris[1]) hominis, ergo nullius hominis est filius, et necesse est mendacium admiserit, qui se quod non erat dixit. Unum potest angustiis tuis subvenire, si audeas aut deum tuum patrem Christi hominem quoque cognominare, quod de aeone fecit[2]) Valentinus, aut virginem hominem negare, quod ne Valentinus quidem fecit. Quid nunc, si ipso titulo filii hominis censetur Christus apud Danielem?[3]) Nonne sufficit ad probationem prophetici Christi? Cum enim id se appellat, quod in Christum praedicabatur creatoris, sine dubio ipsum se praestat intelligi, in quem praedicabatur. Nominum communio simplex, si forte, videri potest, et tamen nec Christum nec Iesum vocari debuisse defendimus diversitatis conditionem tenentes. Appellatio autem, quod est filius hominis, in quantum ex accidenti obvenit, in tantum difficile est, ut et ipsa concurrat super nominis communionem. Ex accidenti enim proprio est, maxime cum caussa non convenit eadem, per quam deveniat in communionem. Atque adeo si et Christus Marcionis natus ex homine diceretur, tunc et ipse caperet appellationis communionem, et essent duo filii hominis, sicut et duo Christi et duo Iesus. Ergo cum appellatio propria est eius, in quo habet caussam, si et alii vindicetur, in quo est communio nominis, non etiam appellationis, suspecta iam fit communio nominis quoque in eo, cui vindicatur sine caussa communio appellationis, et sequitur, ut unus idemque credatur, qui et nominis et appellationis capacior invenitur, dum alter excluditur, qui non habet appellationis communionem, carens caussa. Nec alius erit capacior utriusque, quam qui prior, et nomen sortitus est Christi et appellationem filii hominis, Iesus scilicet creatoris. Hic erat visus Babylonio regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis[4]). Idem ipse Danieli revelatus directo filius hominis veniens cum coeli nubibus iudex[5]), sicut et scriptura demonstrat. Hoc

---

1) Fr. Iunius emend. matris. 2) Rhen. ed. I. quod de eo nec fecit. Cf. adv. Valent. c. 7. 12. 3) Dan. 7, 13. 4) Dan. 3, 25. 5) Dan. 7, 13.

dixi sufficere potuisse de nominatione prophetica circa filium hominis. Sed plus mihi scriptura confert, ipsius scilicet domini interpretatione. Nam cum Iudaei solummodo hominem eius intuentes, necdum et deum, certi, qua dei quoque filium merito retractarent, non posse hominem delicta dimittere, sed deum solum, cur non secundum intentionem eorum de homine eis respondit: habere eum potestatem dimittendi delicta, quando et filium hominis nominans hominem nominaret[1])? nisi quia ideo ipsa voluit eos appellatione filii hominis ex instrumento Danielis repercutere, ut ostenderet deum et hominem[2]), qui delicta dimitteret, illum scilicet solum filium hominis apud Danielis prophetiam, consecutum iudicandi potestatem ac per eam utique et dimittendi delicta, (qui enim iudicat, et absolvit,) ut scandalo isto discusso per scripturae recordationem facilius eum agnoscerent, ipsum esse filium hominis, ex ipsa peccatorum remissione. Denique nusquam adhuc professus est se filium hominis, quam in isto loco primum, in quo primum peccata dimisit, id est, in quo primum iudicavit, dum absolvit. Ad haec quodcunque diversa pars fuerit argumentata, quale sit, dispice[3]). Nam in illam necesse est amentiam tendat, ut et filium hominis defendat, ne mendacem eum faciat, et ex homine neget natum, ne filium virginis concedat. Quodsi et auctoritas divina et rerum natura et communis sapientia non admittunt insaniam haereticam, occasio est et hic interpellandi quam brevissime de substantia corporis adversus phantasmata Marcionis. Si natus ex homine est, ut filius hominis, corpus ex corpore est. Plane facilius invenias hominem natum cor non habere vel cerebrum, sicut ipsum Marcionem, quam corpus, ut Christum Marcionis. Atque adeo inspice cor Pontici aut cerebrum.

11[4]). Publicanum allectum a domino in argumentum deducit, quasi ab adversario legis allectum, extraneum legis et Iudaismi profanum. Excidit ei vel de Petro, legis homine, et tamen non tantum allecto, sed etiam testimonium consecuto agnitionis praestitae a patre[5]). Nusquam legerat

---

1) Luc. 5, 24. 2) Sic Wouwer. e ms. et Rig.; Rhen. ed. I. ut ost. et hominem; Pamel. ut ost. eum et hominem. 3) Ita Rig., ceteri: inspice. 4) Luc. 5, 27—39. 5) Matth. 16, 17.

lumen et spem et exspectationem nationum praedicari Christum. Atquin probavit potius Iudaeos, dicendo, medicum sanis non esse necessarium, sed male habentibus[1]). Si enim male valentes voluit intelligi ethnicos et publicanos, quos allegebat, sanos Iudaeos confirmabat, quibus medicum necessarium negabat. Hoc si ita est, male descendit ad legem destruendam, quasi ad malam valetudinem remediandam, in qua qui agebant, bene valebant, quibus medicus necessarius non erat. Quale est autem, ut similitudinem medici proposuerit, nec impleverit? Nam sicut sanis medicum nemo adhibet, ita nec in tantum extraneis, in quantum est homo a deo Marcionis, suum habens et auctorem et protectorem et ab illo potius medicum Christum. Hoc similitudo praeiudicat, ab eo magis praestari medicum, ad quem pertinent, qui languent. Unde autem et Ioannes venit in medium[2])? Subito Christus, subito et Ioannes. Sic sunt omnia apud Marcionem, quae suum et plenum habent ordinem apud creatorem. Sed de Ioanne cetera alibi; ad praesentes enim quosque articulos respondendum est. Nunc illud tuebor, ut demonstrem et Ioannem Christo et Christum Ioanni convenire, utique prophetae creatoris, qua Christum creatoris; atque ita erubescat haereticus, Ioannis ordinem frustra frustratus. Si enim nihil omnino administrasset Ioannes, secundum Esaiam[3]) vociferator in solitudinem et praeparator viarum dominicarum per denuntiationem et laudationem poenitentiae, si non etiam ipsum inter ceteros tinxisset; nemo discipulos Christi manducantes et bibentes ad formam discipulorum Ioannis assidue ieiunantium et orantium provocasset[4]), quia, si qua diversitas staret inter Christum et Ioannem et gregem utriusque, nulla esset comparationis exactio, vacaret provocationis intentio. Nemo enim miraretur et nemo torqueretur, si diversae divinitatis aemulae praedicationes de disciplinis quoque inter se non convenirent, non convenientes prius de auctoritatibus disciplinarum. Adeo Ioannis erat Christus et Ioannes Christi, ambo creatoris et ambo de lege et prophetis, praedicatores et magistri. Sed et Christus reiecisset Ioannis disciplinam, ut dei alterius, et discipulos

1) Luc. 5, 31. 2) Luc. 5, 33. 3) Ies. 40, 3. 4) Luc. 5, 33.

defendisset, ut merito aliter incedentes, aliam scilicet et contrariam initiatos divinitatem. At nunc humiliter reddens rationem, quod non possent ieiunare filii sponsi, quamdiu cum eis esset sponsus, postea vero ieiunaturos promittens, cum ablatus ab eis sponsus esset[1]), nec discipulos defendit, sed potius excusavit, quasi non sine ratione reprehensos, nec Ioannis reiecit disciplinam, sed magis concessit, tempori Ioannis eam praestans, ut tempori suo eam destinans, reiecturus alioquin eam et defensurus aemulos eius, si non ipsius fuisset iam quae erat[2]). Teneo meum Christum etiam in nomine sponsi, de quo psalmus: ipse tanquam sponsus egrediens de thalamo suo, a summo coeli profectio eius et deversio eius ad summum usque eius[3]). Qui etiam per Esaiam gaudens ad patrem: exsultet, inquit, anima mea in domino, induit enim me indumentum salutaris, et tunicam iucunditatis velut sponso, circumposuit mihi mitram velut sponsae[4]). In se et ecclesiam deputat, de qua idem spiritus ad ipsum: et circumpones tibi omnes eos, velut ornamentum sponsae[5]). Hanc sponsam Christus sibi etiam per Salomonem ex vocatione gentium arcessit; siquidem legisti, veni sponsa de Libano[6]), eleganter Libani utique montis mentione iniecta, qui thuris vocabulo est penes Graecos; de idololatria enim sibi sponsabat ecclesiam. Nega te nunc dementissimum, Marcion. Ecce legem tui quoque dei impugnas; nuptias non coniungit, coniunctas non admittit, neminem tingit, nisi caelibem aut spadonem, morti aut repudio baptisma servat. Quid itaque Christum eius sponsum facis? Illius hoc nomen est, qui masculum et feminam coniunxit, non qui separavit. Errasti in illa etiam domini pronuntiatione, qua videtur nova et vetera discernere[7]). Inflatus es utribus veteribus et excerebratus es novo vino, atque ita veteri, id est priori evangelio, pannum haereticae novitatis assuisti. In quo alter creator, velim discere, cum per Hieremiam praecepit: novate vobis novamen novum[8]); nonne a veteribus avertit? cum

1) Luc. 5, 34 sq. 2) Rhen. ed. I. ut tempore suo eam destinans reiecturos. Alioquin eam et defensuros aemulos eius si non ipsius fuisset. Iam quaerat, teneo etc. Quae recte emendavit Rig., Semlerus prorsus mutilavit. 3) Ps. 19, 6 sq. 4) Ies. 61, 10. 5) Ies. 49, 18. 6) Sal. Cant. 4, 8. 7) Luc. 5, 36 sqq. 8) Ier. 4, 4.

per Esaiam edicit: vetera transierunt, et ecce nova, quae ego facio[1]); nonne ad nova convertit? Olim hanc statuimus destinationem pristinorum a creatore potius repromissam a Christo exhiberi, sub unius et eiusdem dei auctoritate, cuius sint et vetera et nova. Nam et vinum novum is non committit in veteres utres, qui et veteres utres non habuerit, et novum additamentum nemo iniicit veteri vestimento, nisi cui non defuerit et vetus vestimentum. Ille non facit quid, si faciendum non est, qui habeat, unde faciat, si faciendum esset. Itaque si in hoc dirigebat similitudinem, ut ostenderet se evangelii novitatem separare a legis vetustate, suam demonstrabat et illam, a qua separabat, alienorum separatione non fuisse notandam, quia nemo alienis sua adiungit, ut ab alienis separare possit. Separatio per coniunctionem capit, de qua fit. Ita quae separabat, et in uno ostendebat fuisse; sicut et fuissent, si non separaret. Et tamen sic concedimus separationem istam per reformationem, per amplitudinem, per profectum. Sicut fructus separatur a semine, cum sit fructus ex semine, sic et evangelium separatur a lege, dum provehitur ex lege; aliud ab illa, sed non alienum, diversum, sed non contrarium. Nec forma sermonis in Christo nova, cum similitudines obiicit, cum quaestiones refutat; de septuagesimo septimo venit psalmo[2]): aperiam, inquit, in parabolam os meum, id est, similitudinem; eloquar problemata, id est, edisseram quaestiones. Si hominem alterius gentis probare voluisses, utique de proprietate loquelae probares.

12[3]). De sabbato quoque illud praemitto, nec hanc quaestionem consistere potuisse, si non deum[4]) sabbati circumferret Christus. Nec enim disceptaretur, cur destrueret sabbatum, si destruere deberet; porro destruere deberet, si alterius dei esset, nec quisquam miraretur facientem, quod illi congruebat. Mirabantur ergo, quia non congruebat illi, deum creatorem circumferre et sabbatum eius impugnare. Et ut prima quaeque decidamus, ne eadem ubique novemus ad omnem argumentationem adversarii ex aliqua nova Christi institutione nitentem, haec iam definitio stabit. Ideo de novitate institutionis cuius-

1) Ies. 43, 19. 2) Ps. 77, 2. 3) Luc. 6, 1—11. 4) Pamel. et Rig. dominum.

que disceptatum, quia de novitate divinitatis nihil erat usque adhuc editum, sicuti nec disceptatum, nec posse retorqueri ex ipsa novitate institutionis cuiusque satis aliam a Christo demonstratam divinitatem, quando et ipsam novitatem pronuntiatam a creatore constiterit in Christo non esse mirandam. Et oportuerit utique prius alium deum exponi, postea disciplinam eius induci, quia deus auctoritatem praestet disciplinae, non deo disciplina; nisi si et Marcion plane tam perversas non per magistrum literas didicit, sed per literas magistrum. Cetera de sabbato ita dirigo. Si sabbatum Christus intervertit, secundum exemplum fecit creatoris; siquidem in obsidione civitatis Hierichuntis circumlata per muros arca testamenti octo [1]) diebus, etiam sabbato, ex praecepto creatoris sabbatum operatione destruxit, ut putant, qui hoc et de Christo existimant, ignorantes neque Christum sabbatum destruxisse neque creatorem, ut mox docebimus, et tamen per Iesum tunc quoque concussum est sabbatum, ut et hoc in Christum renuntiaretur. Etiamsi odio insecutus est sollemnissimum Iudaeorum diem, ut Christus non Iudaeorum, de odio quoque sabbati professus creatorem ut Christus ipsius sequebatur, exclamantem ore Esaiae: neomenias et sabbata vestra odit anima mea.[2]) Sed et haec quoqno modo dicta sint, scimus adhibendam tamen in hac specie etiam abruptam defensionem adversus abruptam provocationem. Nunc et ipsam materiam disceptabo, in qua visa est destruere sabbatum Christi disciplina. Esurierant discipuli, ea die spicas decerptas manibus effrixerant; cibum operati ferias ruperant. Excusat illos Christus et reus est sabbati laesi, accusant pharisaei. Marcion captat status controversiae, ut aliquid cludam cum mei domini veritate scripti et voluntatis; de scriptura enim sumitur creatoris et de Christi voluntate color, quasi de exemplo David, introgressi sabbatis templum, et operati cibum audenter fractis panibus propositionis. [3]) Meminerat enim et ille hoc privilegium donatum sabbato a primordio, quo dies ipse compertus est veniam, ieiunii dico. Cum enim prohibuisset creator in biduum legi manna, solummodo permisit in parasceue, ut sabbati

1) Pam. et Rig. septem. 2) Ies. 1, 14. 3) Luc. 6, 1—4 1 Sam. 21, 2 sqq.

sequentis ferias pridiana pabuli paratura ieiunio liberaret. Bene igitur, quod et caussam eandem secutus est dominus in sabbati, si ita volunt dici, destructione; bene, quod et affectum creatoris expressit in sabbato non ieiunandi honore. Denique tunc demum sabbatum destruxisset, etiam ipsum creatorem, si discipulos sabbato ieiunare mandasset adversus statum scripti et voluntatis creatoris. Sed quoniam discipulos non constanter tuebatur, sed excusat, quoniam humanam opponit necessitatem quasi deprecatricem, quoniam potiorem honorem sabbati servat non contristandi, quam vacandi, quoniam David comitesque eius cum discipulis suis aequat in culpa et in venia, quoniam placet illi, quia creator indulsit, quoniam de exemplo eius et ipse tam bonus est: ideo alienus est a creatore? Exinde observant pharisaei, si medicinas sabbatis ageret, ut accusarent eum,[1]) certe qua sabbati destructorem, non qua novi dei professorem; fortasse enim hunc solum articulum ubique ingeram, alium Christum nusquam praedicatum. In totum autem errabant pharisaei circa sabbati legem, non animadvertentes, conditionaliter eam indicentem ferias operum sub certa specie eorum. Nam cum de die sabbati dicit: omne opus tuum non facies in ea,[2]) dicendo tuum, de humano opere definiit, quod quisque ex artificio vel negotio suo exsequitur, non de divino; opus autem salutis et incolumitatis non est hominis, sed dei proprium; sicut et rursus in lege: non facies, inquit, omne opus in ea, nisi quod fiet omni animae,[3]) id est, in caussa animae liberandae, quia opus dei etiam per hominem fieri potest in salutem animae, a deo tamen, quod facturus fuerat et Christus homo, quia et deus. In hunc ergo sensum legis inducere volens illos per manus arefactae restitutionem, interrogat: licetne sabbatis benefacere; an non? animam liberare, an perdere?[4]) ut id operis permittens, quod pro anima facturus esset, admoneret eos, quae opera sabbati lex prohiberet, humana scilicet, et quae praeciperet, divina scilicet, quae fierent animae omni. Dominus sabbati dictus,[5]) quia sabbatum, ut rem suam, tuebatur. Quod etiamsi destruxisset, merito, qua dominus magis ille, qui instituit. Sed non omnino

1) Luc. 6, 7. 2) Exod. 20, 10. 3) Exod. 12, 16. 4) Luc. 6, 9. 5) Luc. 6, 5.

destruxit qua dominus, ut hinc iam apparere possit, ne tum quidem in arcae circumlatione apud Hierichuntem sabbatum a creatore destructum. Nam et illud opus dei erat, quod ipse praeceperat, et quod propter animas disposuerat hominum suorum in discrimine belli constitutas. Sed etsi odium alicubi sabbatorum professus est, vestra sabbata dicendo,[1]) hominum ea deputans, non sua, quae sine dei timore celebrat populus, plenus delictis, labiis deum diligens, non corde:[2]) suis sabbatis, id est quaecunque disciplina eius agerentur, alium statum fecit, quae per eundem postea prophetem vera et delicata et non profananda pronuntiat. Ita nec Christus omnino sabbatum rescindit, cuius legem tenuit et supra in caussa discipulorum pro anima operatus; esurientibus enim solatium cibi indulsit. Et nunc manum aridam curans, factis ubique ingerens; non veni dissolvere legem, sed adimplere.[4]) Nec[5]) Marcion hac voce os ei obstruxit. Adimplevit enim et hic legem, dum conditionem interpretatur eius, operum differentiam illuminat, dum facit quae lex de sabbati feriis excipit, dum ipsum sabbati diem benedictione patris a primordio sanctum benefactione sua efficit sanctiorem, in quo scilicet divina praesidia ministrabat, quod adversarius aliis diebus praestitisset, ne sabbatum creatoris ornaret, ne opera debita sabbato redderet. In quo die si et Helisaeus prophetes Sunamitidis filium mortuum restituit in vitam,[6]) vides pharisaee, tuque Marcion, olim creatoris esse sabbatis benefacere, animam liberare, non perdere, nihil Christum novi intulisse, quod non sit ex forma, ex lenitate, ex misericordia, ex praedicatione quoque creatoris. Nam et hic specialis medicinae prophetiam[7]) repraesentat; invalescunt manus dissolutae, sicut et genua dissoluta in paralytico.

13. Certe evangelizat Sion et Hierusalem pacem et bona omnia, certe ascendit in montem et illic pernoctat in oratione[8]) et utique auditur a patre. Evolve igitur prophetas, et ordinem totum recognosce. In montem excelsum, inquit Esaias, ascende, qui evangelizas Sion, extolle cum vigore vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem.[9]) Adhuc

1) Ies. 1, 14. 2) Ies. 29, 13. 3) Ies. 58, 13 cf. LXX. Ies. 56, 2. 4) Matth. 5, 17. 5) Sic cod. Wouweri et Rigalt. alii: si. 6) 2 Reg. 4, 23. 7) Ies. 35, 3. 8) Luc. 6, 12. 9) Ies. 40, 9.

in vigore obstupescebant in doctrina eius; erat enim docens tanquam virtutem habens. Et rursus: propterea cognoscet populus nomen meum in illa die, (quod nomen, nisi Christi?) quod ego sum ipse, qui loquor.[1]) Tunc enim ipse erat, qui in prophetis loquebatur, sermo, filius creatoris. Adsum, dum hora est, in montibus, ut evangelizans auditionem pacis, evangelizans bona.[2]) Item Naum ex duodecim, quoniam ecce veloces pedes in monte evangelizantis pacem.[3]) De voce autem nocturnae orationis ad patrem manifeste psalmus: deus meus, clamabo per diem, et exaudies, et nocte, et non in vanitatem mihi.[4]) Et alibi de loco et voce eadem psalmus: voce mea ad dominum exclamavi, et exaudivit me de monte sancto suo.[5]) Habes nominis repraesentationem, habes actum evangelizantis, habes locum montis, et tempus noctis, et sonum vocis, et auditum patris,[6]) habes Christum prophetarum. Cur autem duodecim apostolos elegit,[7]) et non alium quemlibet numerum? Nae et ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus prophetarum, sed et argumentis rerum praedicatum. Huius enim numeri figuras apud creatorem deprehendo: duodecim fontes Elim,[8]) et duodecim gemmas in tunica sacerdotali Aaronis,[9]) et duodecim lapides ab Iesu de Iordane electos et in arcam testamenti conditos.[10]) Totidem enim apostoli portendebantur, proinde ut fontes et amnes rigaturi aridum retro et desertum a notitia orbem nationum, (sicut et per Esaiam: ponam in terra inaquosa flumina,)[11]) proinde ut gemmae illuminaturi sacram ecclesiae vestem, quam induit Christus pontifex patris, proinde ut et lapides solidi fide, quos de lavacro Iordanis Iesus verus elegit et in sacrarium testamenti sui recepit. Quid tale de numeri defensione competit Christo Marcionis? Non potest simpliciter factum ab illo quid videri, quod potest videri non simpliciter factum a meo. Eius erit res, apud quem invenitur rei praeparatura. Mutat et Petro nomen de Simone[12]) quia et creator Abrahae et Sarae et Auseae nomina reformavit, hunc vocando Iesum, illis syllabas adii-

---

1) Ies. 52, 6. 2) Ies. 52, 7. 3) Nahum 2, 1. 4) Ps. 22, 3. 5) Ps. 3, 5. 6) Latin. et Rig. pacis. 7) Luc. 6, 13—19. 8) Num. 33, 9. 9) Exod. 28, 9 sqq. 10) Ios. 4, 5 sqq. 11) Ies. 43, 20. 12) Luc. 6, 14.

ciendo. Sed et cur Petrum? si ob vigorem fidei, multae materiae solidaeque nomen de suo accommodarent. An quia et petra et lapis Christus? siquidem et legimus positum eum in lapidem offendiculi et in petram scandali. [1]) Omitto cetera. Itaque affectavit carissimo discipulorum de figuris suis peculiariter nomen communicare, puto propius quam de non suis. Conveniunt a Tyro et ex aliis regionibus multitudo etiam transmarina. [2]) Hoc spectabat psalmus: et ecce allophyli et Tyrus et populus Aethiopum, isti fuerunt illic.[3]) Mater Sion dicet homo, et homo factus est in illa, quoniam deus homo natus est, et aedificavit eam voluntate patris, ut scias ad eum tunc gentiles convenisse, quia deus homo natus erat aedificaturus ecclesiam ex voluntate patris, ex allophylis quoque. Sic et Esaias: ecce isti veniunt de longinquo, isti autem veniunt ab aquilone et mari, alii autem de terra Persarum. De quibus et rursus: attolle per circuitum oculos tuos, et vide, omnes congregati sunt. De quibus et infra: vides ignotos et extraneos, et dices cordi tuo: quis istos genuit mihi? porro hos, quis mihi educavit? at hi mihi ubi fuerunt?[4]) Hic erit Christus non prophetarum? et quis erit Christus Marcionitarum? si perversitas placet: qui non fuerit prophetarum.

14. Venio nunc ad ordinarias sententias eius, per quas proprietatem doctrinae suae inducit ad edictum, ut ita dixerim, Christi: beati mendici, (sic enim exigit interpretatio vocabuli, quod in Graeco est,) quoniam illorum est regnum dei.[5]) Iam hoc ipsum, quod a benedictionibus coepit, creatoris est, qui universa, prout edidit, nulla alia voce quam benedictionis dedicavit. Eructavit enim, inquit, cor meum sermonem optimum.[6]) Hic erit sermo optimus, benedictionis scilicet, qui et novi quoque testamenti initiator agnoscitur de veteri exemplo. Quid ergo mirum est, si et ab affectibus creatoris ingressus est, per huiusmodi dictionem semper mendicos et pauperes et humiles ac viduas et pupillos usque diligentis, consolantis, asserentis, vindicantis, ut hanc Christi quasi privatam benignitatem rivulum credas de fontibus salvatoris. Revera quo dirigam nescio, in tanta

---

1) 1 Petri 2, 8. Rom. 9, 33. Ies. 8, 14. 2) Luc. 6, 17. 3) Ps. 87, 4. 4) Ies. 49, 12. 18. 21. 5) Luc. 6, 20. Pam. et Rigalt. regnum coelorum. 6) Ps. 45, 2.

frequentia eiusmodi vocum, tanquam in silva vel in prato vel in nemore pomorum[1]) passim, prout incidit res petenda est. Inclamat psalmus: iudicate pupillo et mendico, et humilem et pauperem iuste tractate, liberate pauperem, et mendicum de manu peccatoris eruite.[2]) Item psalmus septuagesimus primus: iustitia iudicabit mendicos populi et faciet salvos filios pauperum. Et in sequentibus de Christo: omnes nationes servient ei. David autem uni genti Iudaicae praefuit, ne quis in David putet dictum, quia et ille susceperat humiles et necessitatibus laborantes. Quod liberaverit, inquit, a dynasta mendicum, parcet mendico et pauperi, et animas pauperum salvas faciet, ex usura et iniustitia redimet eorum animas, et honoratum nomen eorum in conspectu ipsius.[3]) Item: avertantur peccatores in inferos, omnes nationes, quae dei obliviscuntur, quoniam non in finem oblivioni habebitur mendicus, tolerantia pauperum non peribit in finem.[4]) Item: quis sicut deus noster, qui habitat in excelsis, et humilia prospectat in coelo et in terra, qui suscitat mendicum de terra, et de stercore exaltat pauperem, uti sedere eum faciat cum principibus populi,[5]) utique in regno suo. Sic et retro in Basiliis Anna, mater Samuelis, spiritu gloriam deo reddens: qui, inquit, excitat pauperem de terra et mendicum, uti sedere eum faciat cum dynastis populi et in thronis gloriae,[6]) utique regalibus. Per Esaiam vero quomodo invehitur in vexatores egenorum: vos autem, ad quid incenditis vineam meam, et rapina mendici in domibus vestris? Cur vos laeditis populum meum, et faciem mendicorum confunditis?[7]) Et rursus: vae qui scribunt nequitiam, scribentes enim scribunt nequam, vitantes iudicia mendicorum, et diripientes iudicata pauperum populi mei.[8]) Quae iudicia pupillis quoque et viduis exigit, ut et ipsis egenis solatii. Iudicate pupillo, et iuste tractate viduam, et venite, conciliemur, dicit dominus.[9]) Cui tantus affectus in omnem conditionem humilitatis creatoris est, eius erit et regnum, quod a Christo repromittitur, ad cuius affectum iam dudum pertinent ii, quibus repromittitur. Nam etsi putas creatoris quidem terrenas

---

1) Iunius coni. in nemore, pomario. 2) Ps. 82, 3. 3) Ps. 72, 4. 17. 12 sqq. 4) Ps. 9, 18 sqq. 5) Ps. 113, 5 sqq. 6) 1 Sam. 2, 8. 7) Ies. 3, 13. 8) Ies. 10, 1. 9) Ies. 1, 17.

promissiones fuisse, Christi vero coelestes, bene, quod coelum nullius alterius usque adhuc dei apparet, nisi cuius et terra, bene, quod creator vel minora promisit, ut facilius illi et de maioribus credam, quam qui nunquam de minoribus prius fidem liberalitatis suae struxit. Beati esurientes, quoniam saturabuntur.[1]) Possem hunc titulum in superiorem transmisisse, quod non alii sunt esurientes, quam pauperes et mendici, si non et hanc promissionem creator specialiter in evangelii scilicet sui praestructionem destinasset; siquidem per Esaiam de eis, quos vocaturus esset a summo terrae, utique nationes: ecce, inquit, velociter, leviter advenient,[2]) velociter, qua properantes sub finibus temporum, leviter, quia sine oneribus pristinae legis. Non esurient, neque sitient. Ergo saturabuntur, quod utique nisi esurientibus et sitientibus non promittitur. Et rursus: ecce, inquit, qui serviunt mihi, saturabuntur, vos autem esurietis; ecce, qui serviunt mihi, bibent, vos autem sitietis.[3]) Videbimus et contraria ista, an Christo praeministrentur. Interim quod esurientibus saturitatem repromittit, dei creatoris est. Beati plorantes, quia ridebunt.[4]) Decurre sententiam Esaiae: ecce, qui serviunt mihi, oblectabuntur, vos autem confundemini; ecce qui serviunt mihi, exsultabunt in iucunditate,[5]) vos autem clamabitis prae dolore cordis.[6]) Et haec contraria apud Christum recognosce. Certe oblectatio et exsultatio in iucunditate illis promittitur, qui in diversa conditione sunt, moestis et tristibus et anxiis. Scilicet etiam psalmus cxxv: qui seminant, inquit, in lacrimis, in exsultatione metent.[7]) Porro tam exsultantibus et iucunditatem capientibus risus accedit, quam moerentibus et dolentibus fletus. Ita creator materias risus et fletus praedicans, risuros plorantes prior dixit. Igitur qui a consolatione pauperum et humilium et esurientium et flentium exorsus est, statim se illum repraesentare gestivit, quem demonstraverat per Esaiam: spiritus domini super me, propter quod unxit me ad evangelizandum pauperibus: beati mendici, quoniam illorum est regnum coelorum; misit me, curare obtritos

---

1) Luc. 6, 21. 2) Ies. 5, 26. 3) Ies. 65, 13. 4) Luc. 6, 21.
5) Transposita sunt vv. in edd. Fran. et Rig. qui serv. mihi, exsultabunt in iucunditate, — mihi, oblectabuntur.
6) Ies. 65, 13 sq. 7) Ps. 126, 5.

corde: beati, qui esuriunt, quoniam saturabuntur; advocare languentes: beati, qui plorant, quoniam ridebunt; dare lugentibus Sionis gloriam et pro cinere unguenti iucunditatem et gloriae habitum pro spiritu taedii.[1]) Haec si statim admissus Christus administravit, aut ipse est, qui se ad haec venturum praedicavit, aut si nondum venit qui praedicavit, ridicule, sed necessarie dixerim fortasse, mandaverit Christo Marcionis. Beati eritis, cum vos odio habebunt homines, et exprobrabunt, et eiicient nomen vestrum, velut malum propter filium hominis.[2]) Hac pronuntiatione sine dubio ad tolerantiam exhortatur. Quid minus creator per Esaiam? Ne metueritis ignominiam ab hominibus, et nullificatione eorum ne minuamini.[3]) Quae ignominia, quae nullificatio? Quae futura erat propter filium hominis. Quem istum? Qui est secundum creatorem. Unde probabimus? Excidio in ipsum quoque praedicato; sicut per Esaiam ad auctores[4]) Iudaeos: propter vos blasphematur nomen meum in nationibus;[5]) et alibi: sancite eum, qui circumscribit animam suam, qui aspernamento habetur a nationibus, famulis et magistratibus. Si enim odium in illum filium hominis praedicabatur, qui secundum creatorem est, evangelium autem nomen Christianorum, utique a Christo deductum, odio futurum contestatur propter filium hominis, quod est Christus: eum filium hominis in caussa odii constituit, qui erat secundum creatorem, in quem odium praedicabatur. Et utique si nondum venisset, non potuisset nominis odium, quod agitur hodie, personam nominis antecessisse. Nam et sancitur penes nos, et animam suam circumscribit, propter nos eam ponens, et aspernamento habetur a nationibus. Et qui natus est, ipse erit filius hominis, propter quem et nomen nostrum recusatur.

15. Secundum haec, inquit, faciebant prophetis patres eorum.[6]) O Christum versipellem, nunc destructorem, nunc assertorem prophetarum! destruebat ut aemulus, convertens discipulos eorum, sibi adserebat ut amicus, suggillans insectatores eorum. Porro, in quantum non congruisset Christo Marcionis assertio prophetarum, ad quorum

---

1) Conferuntur Ies. 61, 1. 3. et Luc. 6, 20. 21. 2) Luc. 6, 22. 3) Ies. 51, 7. 4) Pam. et Rig. auctores odii Iud. 5) Ies. 52, 5. Rom. 2, 24. 6) Luc. 6, 23.

venerat destructionem, in tantum congruit Christo creatoris suggillatio in insectatores prophetarum, quos in omnibus adimplebat; vel quia magis creatoris est, delicta patrum filiis exprobrare, quam eius dei, qui nec propria cuiusque castigat. Sed non statim, inquis, prophetas tuebatur, si iniquitatem Iudaeorum affirmatam volebat, quod nec cum prophetis suis pie egissent. Atquin nulla hic iniquitas exprobranda erat Iudaeis, laudandis potius et probandis, si eos figuraverunt, ad quorum destructionem post tantum aevi deus optimus motus est. Sed, puto, iam et non optimus, iam aliquid et cum creatore moratus, nec in totum Epicuri deus. Ecce enim demutat in maledictionem, et ostendit eum se esse, qui novit offendi et irasci. Vae enim dicit.[1]) Sed fit nobis quaestio de verbi istius qualitate, quasi non tam maledictionis sit quam admonitionis. Et quid caussae interest, quando et admonitio non sit sine aculeo comminationis, maxime per vae amarior facta? Et admonitio autem et comminatio eius erunt, qui norit irasci. Nemo enim admonebit et nemo comminabitur, ne quid faciat, nisi qui factum vindicabit; nemo vindicarit, nisi qui norit irasci. Alii agnoscunt quidem verbum maledictionis, sed volunt Christum sic vae pronuntiasse, non quasi ex sententia sua proprie, sed quod vae a creatore sit, et voluerit illis asperitatem creatoris opponere, quo suam supra in benedictionibus sufferentiam commendaret; quasi non creatori competat, qua utrumque praestanti, et bonum deum et iudicem, ut, quia praemiserat in benedictionibus benignitatem, subiiceret etiam in maledictionibus severitatem, amplitudinem disciplinae utriusque instruendae, tam ad benedictionem sectandam, quam ad maledictionem praecavendam. Nam et ita praemiserat: ecce posui ante vos benedictionem et maledictionem.[2]) Quod etiam in hanc evangelii dispositionem portendebat. Alioquin qualis est ille, qui ut suam insinuaret bonitatem, creatoris opposuit asperitatem? Dei alterius infirma commendatio est, quae[3]) destructione fulcitur. Atquin opponens asperitatem creatoris, timendum eum confirmavit. Si timendum, magis utique obaudiendum, quam negligendum. Et incipit iam Christus Marcionis

1) Luc. 6, 24. 2) Deut. 30, 19. 3) Sic Rhen. ed. I.; ed. Fran. et Rig. Infirma comm. est, quae de alterius destr. fulc.

creatori docere: tunc, si vae creatoris est, quod in divites spectat, ergo Christus non est divitibus offensus, sed creator, et ratas habet Christus divitum caussas, superbiam dico et gloriam et seculi studia et dei incuriam, per quae vae merentur a creatore. Sed quomodo non eiusdem sit divites reprobare, qui supra mendicos probarit? Nemo non contrarium eius, quod probaverit, reprobat. Itaque si creatori deputabitur maledictio in divites, eiusdem defendetur benedictio in mendicos, et totum iam opus Christo creatoris est. Si deo Marcionis adscribetur benedictio in mendicos, eiusdem imponetur et maledictio in divites, et erit par iam creatoris, tam bonus quam et iudex, nec erit iam discrimini locus, quo duo dei fiunt, sublatoque discrimine supererit unum deum renuntiari creatorem. Igitur vae, si et vox maledictionis est vel alicuius austerioris inclamationis, et a Christo dirigitur in divites, debeo creatorem divitum quoque aspernatorem probare, sicut probavi mendicorum advocatorem, ut Christum in hac quoque sententia creatoris ostendam, locupletantis Salomonem.[1]) Sed quia permissa sibi optione maluit ea postulare, quae sciebat deo grata, sapientiam, et meruerat etiam divitias consequi, quas non magis voluit; quamquam et divitias praestare non incongruens deo sit, per quas et divites solatio iuvantur et multa inde opera iustitiae et dilectionis administrantur. Sed accidentia vitia divitiis illa in evangelio quoque vae divitibus adscribunt: quoniam, inquit, recepistis advocationem vestram,[2]) utique ex divitiis de gloria earum et secularibus fructibus. Itaque in Deuteronomio Moyses, ne, inquit, cum manducaveris, et repletus fueris, et domos magnas aedificaveris, pecoribus et bubus tuis multiplicatis, et pecunia et auro exaltetur cor tuum, et obliviscaris domini dei tui.[3]) Quemadmodum et Ezechiam, regem thesauris inflatum et de eis potius quam de deo gloriatum, apud illos, qui ex Perside advenerant, insilit per Esaiam: ecce dies veniunt, et auferentur omnia, quae in domo tua sunt, et quae patres tui congesserunt, in Babylonem transferentur.[4]) Sic et per Hieremiam quoque edicit: ne glorietur dives in divitiis suis, et qui gloriatur, scilicet in deo glorietur.[5])

---

1) 1 Reg. 25, sqq. 2) Luc. 6, 24. 3) Deut. 8, 12. 4) Ies. 39, 6. 5) Ier. 9, 23 sq.

Sic et in filias Sionis invehitur per Esaiam, cultu et divitiarum abundantia inflatas;[1]) comminabundus et alibi nobilibus et superbis: dilatavit orcus animam suam et aperuit os suum, et descendent inclyti et magni et divites, (hoc erit Christi vae super divites,) et humiliabitur homo utique exaltatus divitiis, et inhonorabitur vir utique ob substantiam honorabilis.[2]) De quibus et rursus: ecce dominus virtutum conturbabit gloriosos cum valentia, et elati comminuentur, et ruent gladio sublimes.[3]) Qui magis quam divites? quia receperint scilicet advocationem suam, gloriam et honorem, sublimitatem ex divitiis. A quibus avertens nos et in psalmo XLVIII: ne timueris, inquit, cum dives factus fuerit homo, et cum abundabit gloria eius, quoniam cum morietur non tollet omnia, nec descendet cum illo gloria sua.[4]) Item in LXI: ne desideraveris divitias, et si relucent, ne adieceris cor.[5]) Id ipsum postremo verbum vae olim per Amos in divites affluentes delitiis destinatur; vae enim, inquit, qui dormiunt in lectis eburneis et delitiis fluunt in toris suis, qui edunt hoedos de gregibus caprarum et vitulos de gregibus boum lactantes, complaudentes ad sonum organorum, tanquam perseverantia deputaverunt, et non tanquam fugientia, qui bibunt vinum liquatum, et unguentis primariis unguntur.[6]) Igitur etsi tantummodo dehortantem a divitiis ostenderem creatorem, non etiam praedamnantem divites, etiam verbo ipso, quo et Christus: nemo dubitaret ab eodem adiectam in divites comminationem per vae Christi, a quo ipsarum materiarum, id est divitiarum, dehortatio praecucurrisset. Comminatio enim dehortationis accessio est. Ingerit vae etiam saturatis, quia esurient, etiam ridentibus nunc, quia lugebunt.[7]) His respondebunt illa, quae supra[8]) benedictionibus opposita sunt apud creatorem: ecce, qui mihi serviunt, saturabuntur, vos autem esurietis, utique quia saturati estis, et ecce, qui mihi serviunt, oblectabuntur, vos autem confundemini,[9]) utique ploraturi, qui nunc ridetis. Sicut enim in psalmo: qui seminant in lacrimis, in laetitia metent;[10]) ita in evangelio: qui in risu seminant, scilicet laetitia, in lacrimis

1) Ies. 3, 16 sqq. 2) Ies. 5, 14. 3) Ies. 10, 33. 4) Ps. 49, 17 sq. 5) Ps. 62, 11. 6) Amos 6, 1. 4 sqq. 7) Luc. 6, 25. 8) cap. 14. 9) Ies. 65, 13 sqq. 10) Ps. 126, 6.

metent. Haec olim creator simul posuit, Christus solummodo distinguendo, non mutando, renovavit. Vae, cum vobis benedixerint homines; secundum haec faciebant et pseudoprophetis patres illorum. [1]) Aeque creator, benedictionis et laudis humanae sectatores incusat per Esaiam: populus meus, qui vos beatos dicunt, seducunt vos et vias pedum vestrorum disturbant. [2]) Prohibet et alias fidere omnino in hominem, sic et in laudem hominis, ut per Hieremiam: maledictus homo, qui spem habet in homine. [3]) Nam et in psalmo cxvii: bonum est fidere in dominum, quam fidere in hominem, et bonum est sperare in dominum, quam sperare in principes. [4]) Ita totum, quod ab homine captatur, abdixit creator, nedum benedictionem. Pseudoprophetas autem laudatos sive benedictos a patribus eorum, tam eius est exprobrare, quam prophetas vexatos et recusatos; sicut iniuriae prophetarum non pertinuissent ad deum ipsorum, ita nec gratiae pseudoprophetarum displicuissent, nisi deo prophetarum.

16. Sed vobis dico, inquit, qui auditis, (ostendens hoc olim mandatum a creatore: loquere in aures audientium,) [5]) diligite inimicos vestros, et benedicite eos, qui vos oderunt, et orate pro eis, qui vos calumniantur. [6]) Haec creator una pronuntiatione clusit per Esaiam: dicite, fratres nostri estis, eis, qui vos oderunt. [7]) Si enim qui inimici sunt et oderunt et maledicunt et calumniantur, fratres appellandi sunt, utique et benedici odientes et orari pro calumniatoribus iussit, qui eos fratres deputari praecepit. Novam plane patientiam docet Christus, etiam vicem iniuriae cohibens permissam a creatore, oculum exigente pro oculo et dentem pro dente, [8]) contra ipse alteram amplius maxillam offerri iubens, et super tunicam pallio quoque cedi. [9]) Plane haec Christus adiecerit ut supplementa consentanea disciplinae creatoris. Atque adeo hoc statim renuntiandum est: an disciplina patientiae praedicatur penes creatorem? Sic per Zachariam praecepit, ne unusquisque malitiae fratris sui meminerit, sed nec proximi. Nam et

---

1) Luc. 6, 26. 2) Ies. 3, 12. 3) Ier. 17, 5. 4) Ps. 118, 8. 5) 4 Esdrae 15, 1. 6) Luc. 6, 27. 28. 7) Ies. 66, 5. 8) Exod. 21, 24. 9) Luc. 6, 29. — Aug. Hahn censet scribendum esse aut: tunicam super pallio, aut: sup. tun. pallium.

rursus: malitiam, inquit, proximi sui quisque ne recogitet.[1]) Multo magis patientiam indixit iniuriae, qui indixit oblivionem. Sed et cum dicit: mihi vindictam, et ego vindicabo,[2]) proinde patientiam docet vindictae exspectatricem. In quantum ergo fidem non capit, ut idem videatur et dentem pro dente, oculum pro oculo in vicem iniuriam exigere, qui non modo vicem, sed etiam ultionem, etiam recordationem et recogitationem iniuriae prohibet: in tantum aperitur nobis, quomodo oculum pro oculo et dentem pro dente censuerit, non ad secundam iniuriam talionis permittendam, quam prohibuerat interdicta ultione, sed ad primam coercendam, quam prohibuerat [talione] opposito, ut unusquisque respiciens licentiam secundae iniuriae a prima semet ipsum contineret. Facilius enim vim comprimi scit repraesentatione talionis, quam repromissione ultionis. Utrumque autem constituendum fuit pro natura et fide hominum, ut qui deo crederet, ultionem a deo exspectaret, qui minus fideret, leges talionis timeret. Hanc legis voluntatem de intellectu laborantem dominus et sabbati et legis et omnium paternarum dispositionum, Christus, et revelavit et compotem fecit, mandans alterius quoque maxillae oblationem, ut tanto magis vicem iniuriae exstingueret, quam et lex per talionem voluerat impedisse, certe quam prophetia manifeste coercuerat, et memoriam iniuriae prohibens et ultionem ad deum redigens. Ita si quid Christus intulit, non adversario, sed adiutore praecepto, non destruxit disciplinas creatoris. Denique si in ipsam rationem patientiae praecipiendae, et quidem tam plenae atque perfectae considerem, non consistet, si non est creatoris, qui vindictam repromittit, qui iudicem praestat. Alioquin si tantum patientiae pondus non modo non repercutiendi, sed et aliam maxillam praebendi, et non modo non remaledicendi, sed etiam benedicendi, et non modo non retinendi tunicam, sed amplius et pallium concedendi, is mihi imponit, qui non sit me defensurus, in vacuum patientiam praecepit, non exhibens mihi mercedem praecepti, patientiae dico fructum, quod est ultio, quam mihi permisisse debuerat, si ipse non praestat, aut si mihi non permittebat ipse praestare, quoniam et disciplinae interest iniuriam vindicari, metu enim

1) Zach. 7, 10. 8, 17. 2) Deut. 32, 35.

ultionis omnis iniquitas refrenatur; ceterum passim emissa libertate dominabitur, utrumque oculum effossura et omnem dentem excitatura prae impunitatis securitate. Sed hoc est dei optimi et tantum boni, patientiae iniuriam facere, violentiae ianuam pandere, probos non defendere, improbos non coercere. Omni petenti te dato, [1]) utique indigenti, vel tanto magis indigenti, si etiam et abundanti. Ne quis ergo indigeat, datori imperatam habes [2]) in Deuteronomio formam creatoris. Non erit, inquit, in te indigens, uti benedicens benedicat te dominus deus tuus, [3]) datorem scilicet, qui fecerit non esse indigentem. Et plus hic; non enim petenti iubet dari, sed non sit, inquit, indigens in te, id est cura ultro, ne sit; quo magis petenti praeiudicat dandum, etiam in sequentibus. Si autem fuerit indigens e fratribus tuis, non avertes cor tuum, nec constringes manum tuam a fratre indigente; aperiens aperies illi manum, foenus foenerabis illi, quantum desiderarit; [4]) foenus enim nisi petenti dari non solet. Sed de foenore postmodum. Nunc si qui voluerit argumentari, creatorem quidem fratribus dari iussisse, Christum vero omnibus petentibus, ut hoc sit novum atque diversum: imo unum erit ex his, per quae lex creatoris erit in Christo. Non enim aliud Christus in omnes praecepit, quam quod creator in fratres. Nam etsi maior est bonitas, quae operatur in extraneos, sed non prior ea, quae ante deberet in proximos. Quis enim non diligens proximos [5]) poterit diligere extraneos? Quodsi secundus gradus bonitatis est in extraneos, qui in proximos primus est, eiusdem erit secundus gradus, cuius et primus, facilius, quam ut eius sit secundus, cuius non exstitit primus. Ita creator et secundum naturae ordinem primum in proximos docuit benignitatem, emissurus eam postea in extraneos, et secundum rationem dispositionis suae primo in Iudaeos, postea et in omne hominum genus. Ideoque quamdiu intra Israelem erat sacramentum, merito in solos fratres misericordiam mandabat. At ubi Christo dedit gentes haereditatem et possessionem terminos terrae, [6]) et coepit expungi quod

---

1) Luc. 6, 30. 2) Ita emend. Rig.; Rhen. ed. I. datorem imparatam habens, quae alii aliter mutarunt. 3) Deut. 15, 4. 4) Deut. 15, 7 sq. 5) Vv. non dil. prox. Wouwer add. e ms. 6) Ps. 2, 8.

dictum est per Osee: non populus meus, populus meus, et non misericordiam consecuta, misericordiam consecuta,[1]) natio scilicet. Exinde Christus in omnes legem paternae benignitatis extendit, neminem excipiens in miseratione, sicut in vocatione. Ita etsi quid amplius docuit, hoc quoque in haereditatem gentium accepit: et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita et vos facite illis.[2]) In isto praecepto utique alia pars eius subauditur: et sicut vobis non vultis fieri ab hominibus, ita et vos ne faciatis illis. Hoc si novus deus et ignotus retro et nondum plane editus praecepit, qui me nulla ante hac institutione meae permisit, nec adstrinxit me ad convenientiam voluntatis et facti, ut id aliis faciam, quod mihi velim, et id nec aliis faciam, quod mihi nolim. Non enim definiit, quid mihi atque aliis debeam velle vel nolle, ut ad legem voluntatis sperem[4]) factum, et possim alii non praestare, quod ab alio mihi velim praestitum, amorem, obsequium, solatium, praesidium et eiusmodi bona, proinde et alii facere, quod ab alio mihi fieri nolim, vim, iniuriam, contumeliam, fraudem et eiusmodi mala. Denique hac inconvenientia voluntatis et facti agunt ethnici nondum a deo instructi. Nam etsi natura bonum et malum notum est, non tamen dei disciplina, qua cognita tunc demum convenientia voluntatis et facti ex fide, ut sub metu dei, agitur. Itaque deus Marcionis cum maxime revelatus sit, tamen revelatus non potuit huius praecepti, de quo agitur, tam strictum et obscurum et caecum adhuc et facilius pro meo potius arbitrio interpretandum compendium emittere, cuius nullam praestruxerat distinctionem. At enim creator meus olim et ubique praecepit indigentes, pauperes et pupillos et viduas protegi, iuvari, refrigerari; sicut et per Esaiam: infringito panem tuum mendicis,[5]) et qui sine tecto sunt, in domum tuam inducito,

---

1) Hos. 1, 6. 9. 2) Luc. 6, 31. 3) Rhen. ed. I. quae et m. v., n. fac. et quae etc.; primum et omiserunt Pam. et Rig. 4) Rhen. in ed. I. voluntati sperem, quae vv. mutavit in: voluntatis parem, uti etiam ea sunt in cett. edd. 5) Ed. Fran. et Rig. infr. esurienti p. t., et mendicos etc. Cf. LXX.

et nudum si videris, tegito;[1]) item per Ezechielem de viro iusto: panem suum dabit esurienti, et nundum conteget.[2]) Satis ergo iam tunc me docuit ea facere aliis, quae mihi velim fieri. Proinde denuntians: non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices,[3]) docuit, ne faciam aliis, quae fieri mihi nolim; et ideo ipsius erit praeceptum in evangelio, qui illud retro et praestruxit et distinxit, et ad arbitrium disciplinae suae disposuit, et merito iam compendio substrinxit, quoniam et alias recisum sermonem facturus in terris dominus,[4]) id est Christus praedicabatur.

17. Hic nunc de foenore cum interponit: et si foeneraveritis, a quibus speratis vos recepturos, quae gratia est vobis?[5]) percurre sequentia Ezechielis de eodem viro iusto: pecuniam, inquit, suam foenori non dedit, et quod abundaverit, non sumet,[6]) foenoris scilicet redundantiam, quod est usura. Prius igitur fuit, ut fructum foenoris eradicaret, quo facilius adsuefaceret hominem ipsi quoque foenori, si forte, perdendo, cuius fructum didicisset amittere. Hanc etenim dicimus operam legis fuisse, procuratis evangelio; quorundam tunc fidem paulatim ad perfectum disciplinae Christianae nitorem primis quibusque praeceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat. Nam et supra: et pignus, inquit, reddes,[7]) beati utique si non sit solvendum, quia solutori utique pignus restituendum esse utrum homo scriberet.[8]) Multo manifestius in Deuteronomio: non dormies super pignus eius, redditione reddes illi pallium circa solis occasum, et dormiet in pallio suo.[9]) Adhuc clarius supra: dimittes omne debitum, quod tibi proximus debet, et fratrem tuum non reposces, quoniam remissio domini dei tui invocata est.[10]) Porro cum debitum dimitti iubet utique non exsoluturo, plus etiam est etsi exsoluturo. Cum reposci vetat, quid aliud docet, quam non exsoluturo foeneremus, qui tam detrimentum foenori indixit? Et eritis filii dei.[11]) Nihil impudentius, si ille

1) Ies. 58, 7. 2) Ezech. 18, 7. 3) Exod. 20, 13 sqq. 4) Ies. 10, 23. cf. LXX. 5) Luc. 6, 34. 6) Ezech. 18, 8. 7) Ezech. 18, 17. 8) Ita Rhen. ed. I; Rig. reddet, utique si non sit solvendo, quia soluturo — scriberet? Sed vel his mutationibus locus nondum est sanatus. 9) Deut. 24, 12. 10) Deut. 15, 2. 11) Luc. 6, 35.

nos sibi filios faciet, qui nobis filios facere non permisit auferendo connubium; quomodo in id nomen allecturus est suos, quod iam erasit? Filius spadonis esse non possum, maxime cum patrem habeam eundem, quem et omnia. Nam tam pater omnium, qui conditor universitatis, quam spado, qui nullius substantiae conditor. Etsi marem ac feminam non miscuisset creator, etsi non universis quoque animalibus filios concessisset, hoc eram eius ante paradisum, ante delictum, ante exilium, ante duos unum. Denuo factus filius fui, statim cum me manibus enixus est, cum de suo halitu movit. Ille me nunc rursus filium nuncupat, iam non in animam, sed in spiritum pariens: quia ipse, inquit, suavis est adversus ingratos et malos.[1]) Euge, Marcion, satis ingeniose detraxisti illi pluvias et soles, ne creator videretur. Sed quis iste suavis, qui ne cognitus quidem usque adhuc? Quomodo suavis, a quo nulla beneficia praecesserant? Hoc genus suavitatis, qua soles et imbres qui foeneraverat, non recepturus ab humano genere ut creator, qui pro tanta elementorum liberalitate facilius idolis quam sibi debitum gratiae referentes homines usque adhuc sustinet. Vere suavis etiam spiritalibus commodis. Eloquia enim domini dulciora super mel et favos.[2]) Ille igitur et ingratos suggillavit, qui gratos experiri merebatur. Cuius solem et imbres tu quoque Marcion ingratus habuisti. Ceterum tuus non poterat iam queri ingratos, qui non paraverat gratos. Misericordiam quoque praecipiens: estote, inquit, misericordes, sicut pater[3]) misertus est vestri.[4]) Hoc erit: panem infringito esurienti, et qui[5]) sine tecto, in domum tuam inducito, et nudum si videris, tegito,[6]) et iudicate pupillo, et iustificate viduam.[7]) Agnosco doctrinam eius veterem, qui mavult misericordiam, quam sacrificium.[8]) Aut si alius nunc misericordiam praecepit, quia et ipse misericors sit, cur tanto aevo misericors mihi non fuit? Nolite iudicare, ne iudicemini. Nolite condemnare, ne condemnemini. Dimittite, et dimittemini. Date, et dabitur vobis, mensuram bonam, pressam ac fluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem, qua mensi eritis mensura,

---

1) Luc. 6, 35. 2) Ps. 19, 11. 3) Ed. Fran. et Rig. pater vester. 4) Luc. 6, 36. 5) Addidi: qui; Rigalt. mendicos. 6) Ies. 58, 7. 7) Ies. 1, 17. 8) Hos. 6, 6.

remetietur vobis.[1]) Ut opinor, haec retributionem promeritis provocatam sonant. A quo ergo retributio? Si ab hominibus tantum, ergo humanam docet disciplinam et mercedem, et in totum hominibus obediemus; si a creatore ut a iudice et dispunctore meritorum, ergo illi nostrum impellit obsequium, apud quem constituit retributionem captandam vel timendam, prout quisque iudicaverit aut condemnaverit aut dimiserit aut mensus fuerit; si ab ipso, ergo et ille iam iudicat, quod Marcion negat. Eligant itaque Marcionitae, ne tanti sit de magistri regula excidere, quanti[2]) Christum aut hominibus aut creatori docentem habere. Sed caecus caecum ducit in foveam.[3]) Credunt aliqui Marcioni. Sed non est discipulus super magistrum.[4]) Hoc meminisse debuerat Apelles, Marcionis de discipulo emendator. Eximat et de oculo suo trabem haereticus, tunc in oculo Christiani, si quam putat stipulam, revincat; proinde et arbor bona non proferat malum fructum, quia nec veritas haeresin, nec mala bonum, quia nec haeresis veritatem, sic nec Marcion aliquid boni de thesauro Cerdonis malo protulit,[5]) nec Apelles de Marcionis. Multo enim haec congruentius in ipsos interpretabimur, quae Christus in homines allegorizavit, non in duos deos, secundum scandalum Marcionis. Puto me non temere huc usque adhuc lineae insistere, qua definio, nusquam omnino alium deum a Christo revelatum. In hoc solo adulterium Marcionis manus stupuisse miror, nisi quod etiam latrones timent. Nullum maleficium sine formidine est, quia nec sine conscientia sui. Tam diu ergo et Iudaei non alium deum norant, quam praeter quem neminem adhuc norant, nec alium deum appellabant, quam quem solum norant. Si ita est, quis videbitur dixisse: quid vocatis:[6]) domine, domine?[7]) Utrumne qui nunquam hoc fuerat vocatus, ut nusquam adhuc editus, an ille, qui semper dominus habebatur, ut a primordio cognitus, deus scilicet Iudaeorum? Quis item adiecisse potuisset: et non facitis, quae dico? Utrumne qui cum maxime edocere tentabat, an qui a primordio ad illos et legis et prophetarum eloquia mandaverat?

---

1) Luc. 6, 37. 38. 2) Rhen. ed. I. quam. Lat. et Rig. quanti. 3) Luc. 6, 39. 4) Luc. 6, 40. 5) Luc. 6, 41—45. 6) Rhen. ed. I. quid vocas. 7) Luc. 6, 46.

Qui et inobaudientiam illis exprobrare posset, etiamsi nunquam alias exprobrasset? Porro qui ante Christum: populus iste me labiis diligit, cor autem eorum longe absistit a me,[1]) concionatus est, veterem utique illis contumaciam imputabat. Alioquin quam absurdum, ut novus deus, novus Christus, novae tantaeque religionis illuminator, contumaces et inobsequentes pronuntiaret, quos non potuisset experiri?

18. Proinde extollenda fide centurionis, incredibile, si is professus est, talem se fidem nec in Israele invenisse,[2]) ad quem non pertinebat fides Israelis. Sed nec exinde pertinere poterat adhuc cruda, ut probaretur vel compararetur, ne dixerim adhuc nulla. Sed cur non licuerit illi alienae fidei exemplo uti? Quoniam si ita esset, dixisset, talem fidem nec in Israele unquam fuisse. Ceterum dicens talem fidem debuisse inveniri in Israele, quique ad hoc venisset, ut eam inveniret, deus scilicet et Christus Israelis, quam non suggillasset, nisi exactor et sectator eius? Aemulus vero etiam maluisset eam talem inventam, ad quam infirmandam et destruendam magis venerat, non ad comprobandam. Resuscitavit et mortuum filium viduae;[3]) non novum documentum. Hoc et prophetae creatoris ediderant, quanto magis filius? Adeo autem in illud usque momenti nullum alium dominus Christus intulerat, ut omnes illic creatori gloriam retulerint, dicentes, magnus prophetes prodiit in nobis, et respexit deus populum suum.[4]) Quis deus? Utique cuius populus, et a quo prophetae. Quodsi illi quidem creatorem glorificabant, Christus vero et audiens et sciens non corrigebat, et quidem in tanto documento mortui resuscitati creatorem adhuc orantes; sine dubio aut non alium circumferebat deum, quam quem in suis beneficiis atque virtutibus honorari sustinebat, aut quale est, ut illos tam diu errantes sustineret, ad hoc veniens, ut errori eorum mederetur? Sed scandalizatur Ioannes auditis virtutibus Christi,[5]) ut alterius. At ego rationem scandali prius expediam, quo facilius haeretici scandalum explodam. Ipso iam domino virtutum sermone et spiritu patris operante in terris et praedicante, necesse

1) Ies. 29, 13. 2) Luc. 7, 1—10. 3) Luc. 7, 11—17.
4) Luc. 7, 16. 5) Luc. 7, 20.

erat portionem spiritus sancti, qui et forma prophetici moduli in Ioanne egerat praeparaturam viarum dominicarum, abscedere iam ab Ioanne, redactam scilicet in dominum, ut in massalem suam summam. Itaque Ioannes communis iam homo et unus de turba, scandalizabatur quidem qua homo, sed non qua alium Christum sperans vel intelligens, qui neque eundem speraret, ut nihil novi docentem vel operantem. Nemo haesitabit de aliquo, quem dum scit non esse, nec sperat nec intelligit. Ioannes autem certus erat, neminem deum praeter creatorem, vel qua Iudaeus etiam prophetes; plane facilius quasi haesitavit de eo, quem cum sciat esse, an ipse sit nesciat. Hoc igitur metu et Ioannes: tu es, inquit, qui venis, an alium speramus? [1]) Simpliciter inquirens, an ipse venisset, quem exspectabat: tu es, qui venis, vel qui venturus es, an alium exspectamus? id est, an alius est, quem exspectamus, si non tu es, quem venturum exspectamus? Sperabat enim, sicut omnes opinabantur, ex similitudine documentorum potuisse et prophetam interim missum esse, a quo alius esset, id est maior, ipse scilicet dominus, qui venturus exspectabatur. Atque adeo hoc erat Ioannis scandalum, quod dubitabat ipsum venisse, quem exspectabant, quem et praedicatis operationibus agnovisse debuerant, ut dominus per easdem operationes agnoscendum se nuntiaverit Ioanni. [2]) Quae cum constet praedicata in Christum creatoris, sicut ad singula ostendimus, satis perversum, ut Christum non creatoris per ea renuntiarit intelligendum, per quae magis Christum creatoris agnosci compellebat. Multo perversius, si et testimonium Ioanni perhibet non Ioannis Christus, propheten eum confirmans, imo et supra ut angelum ingerens, etiam scriptum super illo: ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam; [3]) eleganter ad superiorem sensum scandalizati Ioannis commemorans prophetiam, ut confirmans praecursorem, Ioannem, iam advenisse, exstingueret scrupulum interrogationis illius: tu es, qui venis, an alium exspectamus? Praecursore enim iam functo officium, praeparata via domini, ipse erat intelligendus, cui praecursor ministraverat, maior [3]) quidem omnibus natis mulierum,

---

1) Luc. 7, 20. Ed. Fran. et Rig. exspectamus. 2) Luc. 7, 21. 22. 3) Luc. 7, 26. 27. Malach. 3, 1 sqq. 3) Ed. Fran.

non ideo subiectus ei, qui minor fuerit in regno dei, si alterius sit dei regnum, in quo modicus quis maior Ioanne,[1]) alterius Ioannes, qui omnibus natis mulierum ior sit. Sive enim de quocunque dicit modico per hu-itatem, sive de semet ipso, quia minor Ioanne habebatur, nibus scilicet in solitudinem concurrentibus ad Ioannem ius quam ad Christum: (quid existis videre in solitudi-n?) [2]) tantundem et creatori competit, et Ioannem ipsius e maiorem natis mulierum, et Christum vel quemque dicum, qui maior Ioanne futurus sit in regno aeque atoris; et qui sit maior tanto propheta, qui non fuerit ndalizatus in Christum, quod tunc Ioannem minuit. Dixi-s de remissione[3]) peccatorum. Illius autem peccatricis inae argumentum eo pertinebit, ut cum pedes domini ulis figeret, lacrimis inundaret, crinibus detergeret, un-nto perduceret, solidi corporis veritatem, non phanta-a inane, tractaverit, et ut peccatricis poenitentia secun-n creatorem meruerit veniam, praeponere solitum sacri-o. Sed etsi poenitentiae stimulus ex fide acciderat per nitentiam ex fide iustificatam, ab eo audiit: fides tua salvam fecit,[4]) qui per Abacuc pronuntiarat: iustus ex sua vivit.[5])

19. Quod divites Christo mulieres adhaerebant, quae de facultatibus suis ministrabant ei, inter quas et uxor is procuratoris,[6]) de prophetia est. Has enim vocabat Esaiam mulieres divites, exsurgite et audite vocem am, ut discipulas primo, dehinc ut operarias et ministras enderet: filiae in spe audite sermones meos; dies anni mentote cum labore in spe;[7]) cum labore enim, quo se-ebantur, et ob spem ministrabant. Aeque de parabolis nel sufficiat probatum, hoc genus eloquii a creatore pro-sum. At nunc illa quoque pronuntiatio eius ad popu-n, aure audietis et non audietis,[8]) dedit Christo fre-enter inculcare, qui habet aures, audiat.[9]) Non quasi diversitate auditum permitteret Christus, quem ademis-creator, sed quia comminationem exhortatio sequebatur.

---

iore. Rig. maiori. Imo proxime pro subiecto, quod est omnibus edd., subiectus videtur scribendum esse. 1) Luc. 28. 2) Luc. 7, 25. 3) Rhen. ed. l. remissione; cett. re-ssa. 4) Luc. 7, 36 — 50. 5) Habac. 2, 4. Rigalt. vivet. Luc. 8, 1 — 3. 7) Ies. 32, 9 sq. 8) Ies. 6, 10. 9) Luc. 8, 8.

Primo, aure audietis et non audietis; dehinc, qui habet aures, audiat, non enim audiebant ultro, qui aures habebant, sed ostendebat aures cordis necessarias, quibus illos audituros negarat creator. Et ideo per Christum adiicit: videte, quomodo audiatis [1]) et non audiatis, non corde scilicet audientes, sed aure. Si dignum sensum pronuntiationi accomodes pro sensu eius, qui auditui suscitabat, etiam dicendo: videte, quomodo audiatis, non audituris minabatur; sane nominatur mitissimus deus, quia nec iudicat nec irascitur. Hoc probat etiam subiacens sensus. Ei qui habet dabitur, ab eo autem qui non habet etiam quod habere se putat auferetur ei. [2]) Quid dabitur? Adiectio fidei vel intellectus vel salus ipsa. Quid auferetur? Utique quod dabitur. A quo dabitur et auferetur? Si a creatore auferetur, ab eo et dabitur. Si a deo Marcionis dabitur, ab eo et auferetur; quoquo tamen nomine comminatur ablationem, non erit eius dei, qui nescit comminari, quia non novit irasci. Miror autem, cum lucernam negat abscondi solere, [3]) qui se tanto seculo absconderat maius et necessarius lumen, cum omnia de occulto in apertum repromittit, qui deum suum usque adhuc obumbrat, exspectans, opinor, nasci Marcionem. Venimus ad constantissimum argumentum omnium, qui domini nativitatem in controversiam deferunt. Ipse, inquiunt, contestatur, se non esse natum dicendo: quae mihi mater, et qui mihi fratres? [4]) Ita semper haeretici aut nudas et simpliçes voces coniecturis quo volunt rapiunt, aut rursus conditionales et rationales simplicitatis conditione dissolvunt, ut hoc in loco. Nos contrario dicimus primo non potuisse illi adnuntiari, quod mater et fratres eius foris starent, quaerentes videre eum, [5]) si nulla illi mater et fratres nulli fuissent, quos utique norat, qui adnuntiarat vel retro notos vel tunc ibidem compertos, dum eum videre desiderant, vel dum ipsi nuntium mandant. Ad hanc primam propositionem nostram solet ex diverso responderi. Quid enim, si tentandi gratia nuntiatum est ei? Sed hoc scriptura non dicit, quae quanto significare solet ex tentatione quid factum, (ecce legis doctor adsurrexit tentans eum, [6]) et de tributi consulta-

1) Luc. 8, 18. 2) Ibid. 3) Luc. 8, 16. 4) Matth. 12, 48 5) Luc. 8, 20. 6) Luc. 10, 25.

tione, et accesserunt ad eum pharisaei tentantes eum,) [1]) tanto, ubi non facit tentationis mentionem, non admittit tentationis interpretationem. Et tamen ex abundanti caussas tentationis expostulo; cui rei tentaverint illum per nominationem matris et fratrum? Si ut scirent natusne esset, an non, quando de hoc fuit quaestio, quam ex ista tentatione discuterent, (quis autem dubitaret natum, quem videret hominem, quem audisset filium se hominis professum, quem de conspectu omnis humanae qualitatis dubitaret deum aut filium dei credere?) propheten facilius existimantes, licet magnum aliquem, utique tamen natum? Etiamsi in exploratione nativitatis tentandus fuisset, quodcunque aliud argumentum tentationi competisset, quam per earum personarum mentionem, quas potuit etiam natus non habere. Dic mihi, omnibus natis mater advivit? omnibus natis adgenerantur et fratres? non licet patres magis et sorores habere, vel et neminem? Sed et census constat actos sub Augusto tunc [2]) in Iudaea per Sentium Saturninum, [3]) apud quos genus eius inquirere potuissent. Adeo nullo modo constitit ratio tentationis istius, et vere mater et fratres eius foris stabant. Superest inspicere sensum non simpliciter pronuntiantis: quae mihi mater aut fratres, quasi ad generis et nativitatis negationem, sed et ex caussae necessitate et conditione rationali. Tam proximas enim personas foris stare extraneis intus defixis ad sermones eius, amplius et avocare eum a sollemni opere quaerentes merito indignatus est, non tam negavit, quam abdicavit. Atque ideo cum praemisisset: quae mihi mater et qui mihi fratres? subiungens: nisi qui audiunt verba mea et faciunt ea, [4]) transtulit sanguinis nomina in alios, quos magis proximos pro fide iudicaret. Nemo autem transfert quid, nisi ab eo, qui habet id, quod transfert. Si ergo matrem et fratres eos fecit, qui non erant, quomodo negavit eos, qui erant? meritorum scilicet conditione, non ex proximorum negatione, in semet ipso docens, qui patrem aut matrem aut fratres praeponeret verbo dei, non esse dignum discipulum. [5]) Ceterum ex hoc magis matrem et fratres confiteatur, quod illos nolebat agnoscere, quod alios adoptabat,

---

1) Luc. 20, 20. 2) Praeter Fr. Iunium omnes editt. nunc. 3) Luc. 2. 4) Luc. 8, 21. 5) Matth. 10, 37.

confirmabat, quod ex offensa negavit, quibus non ut veriores substituit sed ut digniores. Denique nihil magnum, si fidem sanguini praeposuit, quem non habebat.

20. Quis autem iste est, qui et ventis et mari imperat?[1]) nimirum novus dominator atque possessor elementorum subacti iam et exclusi creatoris? Non ita est. Sed agnorant substantiae auctorem suum, quae famulis quoque eius obaudire consueverant. Inspice Exodum, Marcion, aspice mari rubro, vastiori super omnia stagna Iudaeae, virgam Moysi imperantem, ut funditus proscissum et pari utrinque stupore discriminis fixum sicco populum pede intestino itinere transmitteret, rursusque sub eiusdem virgae nutu, redeunte natura, Aegyptium exercitum undarum concordia obrueret, in quod opus et austri servierunt. Lege ex sorte familiae dirimendae in transitu eius Iordanis machaeram fuisse,[2]) cuius impetum atque decursum plane et Iesus docuerat prophetis transmeantibus stare.[3]) Quid ad haec? Si tuus Christus est, non erit potentior famulis creatoris. Sed his solis exemplis usus essem, si non etiam praedicatio marinae istius expeditionis Christum antecessisset. Nam cum transfretat, psalmus expungitur: dominus, inquit, super aquas multas.[4]) Cum undas freti discutit, Abacuc adimpletur: dispergens, inquit, aquas itinere.[5]) Cum ad minas eius eliditur mare, Naum quoque absolvitur: comminans, inquit, mari et arefaciens illud,[6]) utique cum ventis, quibus inquietabatur. Unde vis, meum vindicem Christum, de exemplis an de prophetis creatoris? Age nunc, qui militarem et armatum bellatorem praedicari putas, non figurate nec allegorice, qui bellum spiritale adversus spiritales hostes spiritali militia et spiritalibus armis spiritaliter debellaturus esset. Cum invenis in uno homine multitudinem daemonum, legionem se professam,[7]) utique spiritalem, disce et Christum expugnatorem spiritalium hostium spiritaliter armatum et spiritaliter bellicosum intelligendum, atque ita ipsum esse, qui cum legione quoque daemonum erat dimicaturus. Ut et de hoc bello psalmus

---

1) Luc. 8, 25. 2) Locum corruptum Semlerus ita corrigendum putavit: Lege et sorti famuli (i. e. Iosuae) dirimendae, in transitum eius, Iordanis maceriem fuisse. 3) Ios. 5, 4. 4) Ps. 29, 3. 5) Hab. 3, 9. 6) Nahum 1, 4. 7) Luc. 8, 30.

possit videri pronuntiasse: dominus validus, dominus potens in bello.[1]) Nam cum ultimo hoste morte proeliatus, per tropaeum crucis triumphavit. Cuius autem dei filium Iesum legio testata est?[2]) Sine dubio cuius tormenta et abyssum noverant et timebant, nec enim videntur posse ignorasse adhuc, quod novi et ignoti dei virtus operaretur in terris, quia verisimile non est creatorem ignorasse. Si enim alium supra se deum ignoraverat aliquando, tamen iam infra coelum suum agentem utique compererat. Quod autem dominus comperisset, iam et universae familiae innotuisset in eodem mundo et intra eundem ambitum coeli, quo peregrina divinitas conversaretur. In quantum ergo et creator scisset eam, et substantiae eius, si fuisset, in tantum, quia nulla fuit, non alium daemones sciebant, quam dei sui Christum. Non enim peterent[3]) ab alio, quod meminissent petendum sibi a creatore, veniam scilicet abyssi creatoris. Denique impetraverunt; quo merito? Quia mentiti erant, quia saevi dei filium eum fecerant? Et qualis erit, qui mentitos iuvabat, qui infamantes sustinebat? Sed enim quia mentiti non erant, quia deum abyssi et suum cognoverant, ita eum se et ipse confirmavit, quem cognoverunt daemones Iesum, iudicem et ultoris dei filium. Ecce aliquid et de illis pusillitatibus et infirmitatibus creatoris in Christo. Ignorantiam enim et ego adscribere ei volo; permittite mihi adversus haereticum. Tangitur a femina, quae sanguine fluitabat, et nescivit a qua. Quis me, inquit, tetigit? Etiam excusantibus discipulis, perseverat in ignorantiae voce. Tetigit me aliquis, idque de argumento affirmat. Sensi enim virtutem ex me profectam.[4]) Quid dicit haereticus? Sciebatne personam? Et cur quasi ignorans loquebatur? ut confessionem certe provocaret, ut timorem probaret. Sic et Adam aliquando quaesierat, quasi ignorans: Adam ubi es? Habes et creatorem cum Christo excusatum et Christum creatori adaequatum. Sed et hoc, quia[5]) adversarius legis, ut quia lex[6]) a contactu feminae sanguinantis summovet, idcirco gestierit non tantum contactum eius admittere, sed etiam sanitatem donare.

---

1) Ps. 24, 8. 2) Luc. 8, 28. 3) Sic Wouw. e ms.; cett. Non depetunt. 4) Luc. 8, 43—46. 5) Editt. omnes: qui; Fr. Iunius, probante Aug. Hahnio: qua. 6) Lev. 15, 19 sqq.

O deum non natura beneficum, sed aemulatione! At enim, si fidem mulieris invenimus ita meruisse, cum dicit: fides tua te salvam fecit;[1]) quis es, ut aemulationem legis interpreteris in isto facto, quod ipse dominus ex fidei remuneratione editum ostendit? Sed hanc vis mulieris fidem constituere, qua contempserat legem. Et cui credibile, ut mulier nullius adhuc dei conscia, nulli adhuc novae legi[2]) initiata, legem irrumperet eam, cui adhuc tenebatur? Qua denique fide irrupit? In quem deum credens, quem spernens? Creatorem? Certe enim ex fide tetigit. Si ex fide creatoris, quae alium deum ignorabat, et quomodo legem eius irrupit? Tam enim irrupit, si irrupit, quam ex fide creatoris. Quomodo enim utrumque conveniet, ut et irruperit et ex fide eam irruperit, propter quam irrupisse non debuit? Dicam: fides haec fuit primo, qua deum suum confidebat misericordiam malle quam ipsum sacrificium, qua eum deum certa erat operari in Christo, qua sic eum tetigit, non ut hominem sanctum, nec ut prophetam, quem contaminabilem pro humana substantia sciret, sed ut ipsum deum, quem nulla spurcitia pollui posse praesumpserat. Itaque non temere interpretata est sibi legem ea contaminari significantem, quae essent contaminabilia, non deum, quem in Christo confidebat. Sed et illud recogitavit, ordinarium et sollemnem menstrui vel partualis sanguinis fluxum in lege taxari, qui veniat ex officio naturae, non ex vitio valetudinis. Illa autem ex vitio valetudinis redundabat, cui non modum temporis, sed divinae misericordiae auxilium necessarium sciebat. Atque ita potest videri legem non irrupisse, sed distinxisse. Haec erit fides, quae contulerat etiam intellectum. Nisi credideritis, inquit, non intelligetis.[3]) Hanc fidem probans Christus eius feminae, quae solum credebat creatorem, eius fidei se deum respondit, quam probavit. Nec illud omittam, quod, dum tangitur vestimentum eius, utique corpori, non phantasmati inditum, corpus quoque demonstrabatur; non quasi iam de hoc retractemus, sed quia ad praesentem conspirat quaestionem. Si enim non erat veritas corporis, phantasma utique contaminari, qua res vacua, non posset. Qui ergo non potest

---

1) Luc. 8, 48. 2) Sic Wouweri cod.; ceteri editt. nullius — legis. 3) Ies. 7, 9.

contaminari prae inanitate substantiae, quomodo voluisset? Ut aemulus legis mentiebatur, qui non vere polluebatur?

21. Dimittit discipulos ad praedicandum dei regnum.[1]) Numquid vel hic edidit, cuius? Prohibet eos victui aut vestitui quid in viam ferre. Quis hoc mandasset, nisi qui et corvos pavit, et flores agri vestit, qui bovi quoque terenti libertatem oris ad veniam pabuli ex opere summovendi[2]) ante praecepit, quia dignus operarius mercede sua. Haec Marcion deleat, dum sensui salva sint. At cum iubet pulverem excutere de pedibus in eos, a quibus excepti non fuissent, et hoc in testimonium mandat fieri; nemo testatur, quod non iudicio destinatur; inhumanitatem qui in testationem redigi iubet, iudicem comminatur. Nullum deum novum a Christo probatum illa etiam opinio omnium declaravit: quia Christum Iesum alii Ioannem, alii Heliam, alii unum aliquem ex veteribus prophetis Herodi adseverabant.[3]) Ex quibus quicunque fuisset, non utique ob hoc est suscitatus, ut alium deum post resurrectionem praedicaret. Pascit populum in solitudine,[4]) de pristino scilicet more. Aut si non eadem et maiestas, ergo iam minor est creatore, qui non uno die, sed annis quadraginta, nec de inferioribus materiis panis et piscis, sed de manna coelesti, nec quinque circiter, sed sexcenta millia hominum protelavit. Adeo autem ea fuit maiestas, ut et pabuli exiguitatem non tantum sufficere, verum etiam exuberare, de pristino voluerit exemplo. Sic enim et in tempore famis sub Helia viduae Sareptensi modica et suprema alimenta ex prophetae benedictione per totum famis tempus redundaverant.[5]) Habes tertiam Basiliarum, si et quartam revolvas,[6]) invenies totum hunc ordinem Christi circa illum dei hominem, qui oblatos sibi decem[7]) hordeaceos panes cum populo distribui iussisset, et minister eius proinde comparata multitudine et pabuli mediocritate respondisset, quid ego hoc dem in conspectu centum hominum?[8]) da, inquit, et man-

---

1) Luc. 9, 1—6. 2) Wouweri cod. sumendi. 3) Luc. 9, 7. 8. 4) Luc. 9, 10—17. 5) 1 Reg. 17, 7—16. 6) Ita emend. Wouw.; cett. resolvas. 7) Pam. et Rig. viginti. 8) Sic Rig., in cuius cod. leg. quid ergo (quod Rig. retinuit) hoc dem inspectu centum hominum? Rhen. ed. I. quid ergo hoc idem inspectum centum millibus hominum? Pro ergo Pamel. ego posuit.

ducabunt, quoniam hoc dicit dominus; manducarunt et reliquerunt reliquias secundum dictum domini.[1]) O Christum et in novis veterem! Haec itaque, quae viderat Petrus et cum pristinis compararat, et non tantum retro facta, sed et in futurum iam tunc prophetantia, recognoverat, interroganti domino, quisnam illis videretur, cum pro omnibus responderet: tu es Christus:[2]) non potest non eum sensisse Christum, [nisi] quem noverat in scripturis, quem iam recensebat in factis. Hoc et ipse confirmat usque adhuc patiens, imo et silentium indicens. Si enim Petrus quidem non poterat alium eum confiteri, quam creatoris, ille autem praecepit, ne cui hoc dicerent,[3]) utique id noluit provulgari, quod Petrus senserat. Imo, inquis, quia non recte senserat, noluit mendacium disseminari. Sed aliam silentii caussam edixit, quia oporteret filium hominis multa pati, et reprobari a presbyteris et scribis et sacerdotibus, et interfici, et post tertium diem resurgere.[4]) Quae cum praedicata sint et ipsa in Christum creatoris, sicut suis locis implebimus, sic quoque ipsum se ostendit esse, in quem praedicabantur. Certe etsi non essent praedicata, eam caussam indicti silentii protulit, quae non Petri errorem demonstraret, sed obeundarum passionum necessitatem. Qui voluerit, inquit, animam suam salvam facere, perdet illam, et qui perdiderit eam propter me, salvam faciet eam.[5]) Certe filius hominis hanc sententiam emisit. Perspice igitur et tu cum rege Babylonio fornacem eius ardentem, et invenies illic tanquam filium hominis (nondum enim vere erat, nondum scilicet natus ex homine) iam tunc istos exitus constituentem. Salvas facit animas trium fratrum, qui eas pro deo perdere conspiraverant, Chaldaeorum vero perdidit, quas illi per idololatriam salvas facere maluerant. Quae est ista nova doctrina, cuius vetera documenta sunt? quamquam et praedicationes martyriorum tam futurorum, quam a deo mercedem relaturorum decucurrerunt. Vide, inquit Esaias, quomodo perit iustus, et nemo excipit corde, et viri iusti auferuntur, et nemo considerat.[6]) Quando magis hoc fit, quam in persecutione sanctorum eius? Utique non simplex, nec de naturae lege communis, sed illa insignis et pro fide

1) 2 Reg. 4, 42 sqq. 2) Luc. 9, 20. 3) Luc. 9, 20. 21. 4) Luc. 9, 22. 5) Luc. 9, 24. 6) Ies. 57, 1.

militaris, in qua qui animam suam propter deum perdit, servat illam, ut et hic tamen iudicem cognoscas, qui malum animae lucrum perditione eius et bonum animae detrimentum salute eius remuneratur. Sed et zeloten deum mihi exhibet, malum malo reddentem. Qui confusus, inquit, mei[1]) fuerit, et ego confundar eius,[2]) quando nec confusionis materia conveniat nisi meo Christo, cuius ordo magis pudendus, ut etiam haereticorum conviciis pateat, omnem nativitatis et educationis foeditatem et ipsius etiam carnis indignitatem, quanta amaritudine possunt, perorantibus. Ceterum quomodo ille erit obnoxius confusionis, qui eam non capit? Non vulva licet virginis, tamen feminae, coagulatus, etsi non semine, tamen ex lege substantiae corporalis, ex feminae humore, non caro habitus ante formam, non pecus dictus post figuram, non decem mensium cruciatu delibratus, non subita dolorum concussione, cum tanti temporis coeno per corporis cloacam effusus ad terram, nec statim lucem lacrimis auspicatus, et primo retinaculi sui vulnere, nec multum ablutus, nec sale et melle medicatus, nec pannis, iam sepulturae involucro, initiatus, nec exinde per immunditias inter sinus volutatus, molestus uberibus, diu infans, vix puer, tardius homo: sed de coelo expositus, semel grandis, semel totus, statim Christus, spiritus et virtus et deus tantum. Ceterum ut non verus, qui non videbatur, ita nec de crucis maledicto erubescendus, cuius carebat veritate, carens corpore. Non poterat itaque dixisse: qui mei confusus fuerit; noster hoc debuit pronuntiasse, minoratus a patre, modico citra angelos,[3]) vermis et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi,[4]) quatenus ita voluit, ut livore eius sanaremur, ut dedecore eius salus nostra constaret.[5]) Et merito se pro suo homine deposuit pro imagine et similitudine sua non aliena, ut, quoniam homo non erubuerat lapidem et lignum adorans, eadem constantia non confusus de Christo pro impudentia idololatriae, satis deo faceret per impudentiam fidei. Quid horum Christo tuo competit, Marcion, ad meritum confusionis? Plane pudere te debet, quod illum ipse finxisti.

---

1) Cod. Wouweri, Rig. mei; cett. me. 2) Luc. 9, 26. 3) Ps. 8, 6. 4) Ps. 22, 7. 5) Ies. 53, 5.

22. Nam et hoc vel maxime erubescere debuisti, quod illum cum Moyse et Helia in secessu montis conspici pateris,[1]) quorum destructor advenerat. Hoc scilicet intelligi voluit vox illa de coelo: hic est filius meus dilectus, hunc audite,[2]) id est, non Moysen iam et Heliam. Ergo sufficiebat vox sola sine ostentatione Moysi et Heliae. Definiendo enim quem audirent, quoscunque alios vetuisset audiri. Aut numquid Esaiam et Hieremiam, ceterosque, quos non ostendit, permisit audiri, si vetuit, quos ostendit? Nunc etsi praesentia illorum fuit necessaria, non utique in colloquio ostenderentur, quod familiaritatis indicium est, nec in consortio claritatis, quod dignationis et gratiae exemplum est, sed in sordibus aliquibus, quod destructionis argumentum est, imo in tenebris creatoris, quibus discutiendis erat missus, longe etiam discreti a claritate Christi, qui voces et literas ipsas eorum ab evangelio suo erat separaturus. Siccine[3]) alienos demonstrat illos, dum secum habet? Sic relinquendos docet, quos sibi iungit? Sic destruit, quos de radiis suis exstruit? Quid faceret Christus ipsorum? Credo, secundum perversitatem tales eos revelasset, quales Christus Marcionis debuisset, aut quoscunque alios secum, quam prophetas suos. Sed quid tam Christus creatoris, quam secum ostendere praedicatores suos? cum illis videri, quibus in revelationibus erat visus? cum illis loqui, qui eum fuerant locuti? cum eis gloriam suam communicare, a quibus dominus gloriae nuncupabatur? cum principalibus[4]) suis, quorum alter populi informator aliquando, alter reformator quandoque, alter initiator veteris testamenti, alter consummator novi. Igitur et Petrus merito contubernium Christi sui agnoscens individuitate eius, suggerit consilium: bonum est nos hic esse, (bonum plane, ubi Moyses scilicet et Helias,) et faciamus hic tria tabernacula, unum tibi et Moysi unum et Heliae unum; sed nesciens quid diceret.[5]) Quomodo nesciens? Utrumne simplici errore an ratione, quam defendimus in caussa novae prophetiae, gratiae ecstasin, id est amentiam, convenire?[6]) In spiritu enim homo constitutus, praesertim cum gloriam

1) Luc. 9, 28 — 36. 2) ibid. v. 35. 3) Seml. Sicein; cett.: Sic in. 4) Cod. Vat. principibus. 5) Luc. 9, 33. 6) „Videtur mentionem facere septem librorum de ecstasi, quorum meminit Hieronymus.“ Rhen., Rig. et Semler.

dei conspicit, vel cum per ipsum deus loquitur, necesse est excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina, de quo inter nos et psychicos quaestio est. Interim facile est amentiam Petri probare. Quomodo enim Moysen et Heliam cognovisset, nisi in spiritu? Nec enim imagines eorum vel statuas populus habuisset et similitudines lege prohibente, nisi quia in spiritu viderat, et ita quod dixisset in spiritu, non in sensu, constitutus, scire non poterat. Ceterum si sic nescit quasi errans, eo quod putaret illorum esse Christum, ergo iam constat et supra Petrum interrogatum a Christo, quem se existimarent, ut de creatoris dixisse: tu es Christus; quia, si tunc alterius dei illum cognovisset, hic quoque non errasset. Quodsi ideo et hic erravit, quia et supra, ergo certus es in illum diem quoque nullam novam divinitatem a Christo revelatam, et usque adhuc non errasse Petrum, Christo usque adhuc nihil eiusmodi revelante, et tam diu non alterius deputandum Christum, quam creatoris, cuius omnem et hic ordinem expressit. Tres de discentibus arbitros futurae visionis et vocis adsumit. Et hoc creatoris est. In tribus, inquit, testibus stabit omne verbum. [1]) In montem secedit; agnosco formam loci. Nam et pristinum populum apud montem et visione et voce sua creator initiarat. Oportebat in eo suggestu consignari novum testamentum, in quo conscriptum vetus fuerat. Sub eodem etiam ambitu nubis, quam nemo dubitavit de aëre creatoris conglobatam, nisi et nubes suas illo deduxerat, quia et ipse per coelum creatoris viam ruperat, aut proinde et nubilo creatoris precario usus est. Itaque nec nunc muta nubes fuit, sed vox solita de coelo, et patris novum testimonium super filio, atque in primo [2]) psalmo: filius meus es tu, ego hodie genui te. [3]) De quo et per Esaiam: quis deum metuens audiat vocem filii eius? [4]) Itaque iam repraesentans eum: hic est filius meus, utique subauditur: quem repromisi. Si enim repromisit aliquando, et postea dicit: hic est, eius est, exhibentis voce uti in demonstratione promissi, qui aliquando promisit, non eius, cui possit responderi: ipse enim tu quis es, qui dicas: hic est filius meus? De quo non magis praemisisti, quam te ipsum, quod

1) Luc. 9, 28. Deut. 19, 15. 2) Ed. Fran. et Rig. secundo.
3) Ps. 2, 7. 4) Ies. 50, 10.

prius eras, revelasti. Hunc igitur audite, quem ab initio edixerat audiendum in nomine prophetae, quoniam et prophetes existimari habebat a populo. Prophetam, inquit Moyses, suscitabit vobis deus ex filiis vestris, (secundum carnalem scilicet censum,) tanquam me audietis illum. Omnis autem, qui illum non audierit, exterminabitur anima eius de populo suo.[1]) Sic et Esaias: quis in vobis metuens exaudiat vocem filii eius.[2]). Quam et ipse pater commendaturus erat; sistens enim, inquit, verba filii sui,[3]) dicendo scilicet: hic est filius meus dilectus, hunc audite. Itaque etsi facta translatio sit auditionis a Moyse et Helia in Christum, sed non ut ab alio deo, nec ad alium Christum, sed a creatore in Christum eius, secundum decessionem veteris et successionem novi testamenti. Non legatus, inquit Esaias, nec nuntius, sed ipse deus salvos eos faciet,[4]) ipse iam praedicans et implens legem et prophetas. Tradidit igitur pater filio discipulos novos, ostensis prius cum illo Moyse et Helia in claritatis praerogativa, atque ita dimissis, quasi iam et officio et honore dispunctis, ut hoc ipsum confirmaretur propter Marcionem, societatem esse etiam claritatis Christi cum Moyse et Helia. Totum autem habitum visionis istius habemus etiam apud Abacuc, ubi spiritus ex persona interdum apostolorum: domine, audivi auditum tuum et extimui; (quem magis, quam vocis coelestis illius: hic est filius meus dilectus, hunc audite?) consideravi opera tua et excidi mente.[5]) Quando magis, quam cum visa claritate eius nesciit, quid diceret Petrus? In medio duorum animalium cognosceris, Moysi et Heliae. De quibus et Zacharias vidit in figura duarum olearum et duorum ramulorum oleae. Nam hi sunt, de quibus dictum est illi: duo filii opimitatis adsistunt domino universae terrae.[6]) Et rursum idem Abacuc: operuit coelos virtus, utique nubilo illo, et splendor eius ut lux erit,[7]) utique qua etiam vestitus eius refulsit. Et si commemoremur promissionis Moysi, hic invenietur expuncta. Cum enim desiderasset conspectum domini Moyses, dicens: si ergo inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut cognoscenter vide-

---

1) Deut. 18, 15. 2) Ies. 50, 10. 3) Ies. 44, 26. 4) Ies 63, 9. cf. LXX. Pro faciet Rig. fecit. 5) Habac. 3, 2. 6) Zach. 4, 3. 14. 7) Habac. 3, 3 sq. cf. LXX.

am te, eum conspectum desiderans, in quo hominem esset acturus, quod propheta sciebat; ceterum dei faciem, iam audierat, nemo homo videbit [me] et vivet. Et hunc, inquit, sermonem, quem dixisti, faciam tibi. Et rursus Moyses: ostende mihi gloriam tuam. Et dominus similiter de futuro: ego praecedam in gloria mea; et reliqua. Et in novissimo: et tunc videbis posteriora mea,[1]) non lumbos nec suras, sed quam desideraverat, gloriam in posterioribus temporibus revelandam, in qua facie ad faciem visibilem se ei repromiserat,[2]) etiam ad Aaronem dicens: si fuerit prophetes in vobis, in visione cognoscar illi, et in visione loquar ad eum, non quomodo ad Moysen, os ad os loquar,[3]) in specie utique hominis, quam erat gestaturus, non in aenigmate.[4]) Nam etsi Marcion noluit eum colloquentem domino ostensum, sed stantem, tamen et stans os ad os stabat et faciem ad faciem cum illo, inquit, non extra illum, in gloria ipsius, nedum in conspectu.[5]) De qua gloria non aliter illustratus discessit a Christo, quam solebat a creatore, proinde tunc oculos percutiens[6]) filiorum Israelis, quemadmodum et nunc excaecati Marcionis, qui hoc quoque argumentum adversus se facere non vidit. Suscipio in me personam Israelis.

23. Stet Christus Marcionis et exclamet: o genitura incredula, quousque ero apud vos?[7]) Statim a me audire debebit: quisquis es, *ἐπερχόμενε*, prius ede, qui sis, et a quo venias, et quod in nobis tibi ius? Usque adhuc creatoris est totum apud te.[8]) Plane si ab illo venis, et illi agis, admittimus increpationem. Si vero ab alio, dicas velim: quid nobis unquam de tuo commisisti, quod credere debuissemus, ut exprobres incredulitatem, qui nec te ipsum aliquando nobis revelasti? Quam olim apud nos agere

---

1) Exod. 33, 12 sqq. 2) Ed. Fran. et Rig. repromittit. 3) Sic. Rhen. in ed. I, qui tamen deinde addidit vv. ad eum, eaque alii receperunt. 4) Num. 12, 6 sqq. 5) Rhen. ed. I. in gloriam — in conspectu. Ed. Fran. et Rig. in gloriam — in conspectum. — „Verba vero Tertulliani: in gloriam ipsius, nedum in conspectum, persuadere possint, eum legisse (in ev. Marcionis 9, 30.) *ὀφθέντες εἰς δόξαν αὐτοῦ*." Aug. Hahn. 6) Ita cod. Wouweri et Rig. Ceteri: percutere. 7) Rhen. e cod. Gorz. addidit: quousque sustinebo vos? — Luc. 9, 41. 8) Rhen. in ed. I. creatoris est totum apud, sine v. te, quod reperit in cod. Gorziensi.

coepisti, ut tempus queraris; in quibus nos sustinuisti, ut patientiam imputes! Asinus de Aesopi puteo; modo venis, et iam exclamas. Suscipio adhuc et personam discipulorum, in quos insiliit. O natio incredula, quam diu ero vobiscum, quam diu vos sustinebo? Hanc eruptionem eius, utique hoc modo iustitissime reperculerem: quisquis es, ἐπερχόμενε; prius ede, qui sis, a quo venias, quod tibi ius sit in nobis? Usque adhuc; puto, creatoris es, et ideo secuti sumus recognoscentes omnia illius in te. Quodsi ab illo venis, admittimus increpationem. Si vero alii agis: oro te, dicas, quid nobis aliquando commisisti duntaxat de tuo, quod iam credidisse debuissemus, ut exprobres incredulitatem, qui nec auctorem tuum usque adhuc edis? Quam olim autem apud nos agere coepisti, ut tempus quoque opponas! In quibus autem nos sustinuisti, ut et patientiam iactes! Asinus de Aesopi puteo; modo huc apparuit, et iam exclamat: quis non ita iniustitiam increpationis retudisset, si eius eum credidisset, qui nondum queri debuisset, nisi quod nec ille eos insilisset, si non olim apud illos in lege, in prophetis, in virtutibus et beneficiis deversatus, incredulos semper fuisset expertus. Sed ecce, Christus diligit parvulos, tales esse docens debere, qui semper maiores velint esse.[1]) Creator autem ursos pueris immisit, ulciscens Helisaeum propheten convitia ab eis passum.[2]) Satis impudens Antithesis, cum tam diversa committit, parvulos et pueros, innocentem adhuc aetatem et iudicii iam capacem, quae convitiari poterat, ne dicam blasphemare. Qua ergo iustus deus, nec pueris impiis pepercit, exigens maiori aetati honorem, et utique magis a minore; qua vero bonus, adeo diligit parvulos, ut apud Aegyptum benefecerit obstetricibus, protegentibus partus Hebraeos periclitantes edicto Pharaonis. Ita et haec affectio Christi cum creatore est. Iam nunc deus Marcionis, qui connubium aversatur, quomodo videri potest parvulorum dilector, quorum tota caussa connubium est? Qui semen odit, fructum quoque exsecretur necesse est. Nae ille saevior habendus Aegyptio rege. Nam Pharao educari non sinebat infantes, iste nec nasci, auferens vitam illis etiam decem mensium in utero. At enim quanto credibilius, ut eius de-

1) Luc. 9, 46—48. 2) 2 Reg. 2, 23 sq.

putetur affectio in parvulos, qui benedicendo connubium in propagationem generis humani, ipsum quoque fructum connubii benedicendo promisit, qui de infantia primus est? Repraesentat creator ignium plagam Helia postulante in illo pseudopropheta.[1]) Agnosco iudicis severitatem, e contrario Christi lenitatem, increpantis eandem animadversionem destinantes discipulos super illum viculum Samaritarum.[2]) Agnoscat et haereticus ab eodem severissimo iudice promitti hanc Christi lenitatem. Non contendet, inquit, nec vox eius in platea audietur; arundinem quassatam non comminuet, et linum fumigans non exstinguet.[3]) Talis utique multo magis homines non erat crematurus. Nam et tunc ad Heliam, non in igni, inquit, dominus sed in spiritu miti.[4]) At enim humanissimus deus cur recusat eum, qui se tam individuum illi comitem offert?[5]) Si quia superbe vel ex hypocrisi dixerat: sequar te, quocunque ieris; ergo aut superbiam aut hypocrisin recusandam iudicando, iudicem gessit. Et utique damnavit, quem recusavit, non consecuturum scilicet salutem. Nam sicut ad salutem vocat, quem non recusat, vel etiam quem ultro vocat, ita in perditionem damnat, quem recusat. Illi autem caussato patris sepulturam cum respondet: sine, mortui sepeliant mortuos suos, tu autem vade et adnuntia regnum dei;[6]) utramque legem creatoris manifeste confirmavit, et de sacerdotio in Levitico prohibentem sacerdotes supremis etiam parentum interesse: super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non introibit et super patrem suum non contaminabitur;[7]) et de devotione in Arithmis, nam et illic, qui se deo voverit, inter cetera iubet, ne super ullam animam introeat defunctam, ne super patris quidem aut matris aut fratris.[8]) Puto autem et devotioni et sacerdotio destinabat, quem praedicando regno dei imbuerat. Aut si non ita est, satis impius pronuntiandus, qui nulla ratione legis intercedente, sepulturas parentum despici a filiis imperabat. Cum vero et tertium illum, prius suis valedicere parantem, prohibet retro respectare,[9]) sectam creatoris exsequitur. Hoc et ille noluerat fecisse, quos ex Sodomis liberarat.

---

1) 2 Reg. 1, 9 sqq. 2) Luc. 9, 51 — 56. 3) Ies. 42, 2. 4) 1 Reg. 19, 12. 5) Luc. 9, 57. 58. 6) Luc. 9, 59. 60. 7) Levit. 21, 1. 8) Num. 6, 6 sq. 9) Luc. 9, 61. 62.

24. Allegit et alios septuaginta apostolos super duodecim.[1]) Quo enim duodecim secundum totidem fontes in Elim, si non et septuaginta secundum totidem arbusta palmarum?[2]) Antitheses plurimum caussarum diversitas fecit, non potestatum. Sed qui diversitatem caussarum non respexit, facile eam potestatum existimavit. Profectionem filiorum Israelis creator, etiam illis spoliis aureorum et argenteorum vasculorum et vestium, praeterea[3]) oneribus consparsionum offarcinatam, eduxit ex Aegypto: Christus autem nec virgam[4]) discipulis in viam ferre praescripsit.[5]) Illi enim in solitudinem promovebantur, hi autem in civitates mittebantur. Considera caussarum offerentiam, et intelliges unam et eandem potestatem, quae secundum penuriam et copiam expeditionem suorum disposuit, proinde per civitates abundaturam circumcidens, sicut et egituram per solitudinem struxerat. Etiam calciamenta portare vetuit illos. Ipse enim erat, sub quo nec in solitudine per tot annos populus calciamenta detriverat. Neminem, inquit, in via salutaveritis. O Christum destructorem prophetarum, a quibus hoc quoque accepit Helisaeus, cum Giezin, puerum suum, mitteret in viam ad filium Sunamitidis resuscitandum de morte; puto, sic ei praecepit: accinge lumbos tuos, et sume bacillum meum in manum, et vade, quemcunque conveneris in via, ne benedixeris eum, id est, ne salutaveris, et qui te benedixerit, ne responderis ei, id est, ne resalutaveris.[6]) Quae est enim inter vias benedictio, nisi ex occursu mutua salutatio? Sic et dominus: in quam introissent domum, pacem ei dicere;[7]) exemplo eodem est. Mandavit enim et hoc Helisaeus, cum introisset ad Sunamitin, diceret ei: pax viro tuo, pax filio.[8]) Haec erunt potius nostrae Antitheses, quae comparant, non quae separant Christum. Dignus autem operarius mercede sua;[9]) quis magis pronuntiarit, quam deus index? quia et hoc ipsum iudicare est, dignum facere mercede operarium; nulla retributio non ex iudicatione constitit. Iam nunc et hic lex consignatur creatoris, etiam boves operantes dignos operarios mercede iudicantis. Bovi, inquit, terenti os non

1) Luc. 10, 1 sqq. 2) Exod. 15, 27. Num. 33, 9. 3) Editt omnes: praeter. 4) Ed. Fran. peram. 5) Luc. 10, 6. 6) 2 Reg. 4, 29. 7) Luc. 10, 5. 8) 2 Reg. 4, 26. 9) Luc. 10, 7.

colligabis.[1]) Quis tam praestans in homines, nisi qui et in pecudes? Quodsi et Christus dignos pronuntiat mercede operarios, excusavit praeceptum illud creatoris de vasis aureis et argenteis Aegyptiorum auferendis. Qui enim villas et urbes operati fuerant Aegyptiis, digni utique operarii mercede, non ad fraudem sunt instructi, sed ad mercedis compensationem, quam alias a dominatoribus exigere non poterant. Regnum dei neque novum neque inauditum sic quoque confirmavit, dum illud iubet adnuntiari appropinquasse.[2]) Quod enim longe fuerit aliquando, id potest dici appropinquasse. Si autem nunquam retro fuisset, antequam appropinquasset, nec dici potuisset appropinquasse, quod nunquam longe fuisset. Omne quod novum et incognitum est, subitum est. Omne quod subitum est, cum adnuntiatur, tunc primum speciem inducens, tunc primum accipit tempus. Ceterum nec retro tardasse poterit, quam diu non adnuntiabatur, nec ex quo adnuntiari coeperit, appropinquasse. Etiam adiicit, ut eis, qui illos non recepissent, dicerent: scitote tamen appropinquasse regnum dei.[3]) Si hoc non et comminationis gratia mandat, vanissime mandat. Quid enim ad illos, si appropinquaret regnum, nisi quia cum iudicio appropinquat? in salutem scilicet eorum, qui adnuntiationem eius recepissent. Quomodo? si comminatio non potest sine exsecutione, habes deum exsecutorem in comminatore et iudicem in utroque. Sic et pulverem iubet excuti in illos, in testificationem, et haeret etiam[4]) terrae eorum, nedum communicationis reliquae. Si enim inhumanitas et inhospitalitas nullam ab eo relaturae sunt ultionem, cui rei praemittit testificationem, minas utique portendentem? Porro cum etiam creator in Deuteronomio Ammonitas et Moabitas prohibeat recipi in ecclesiam, quod populum Aegypto profectum inhumane et inhospitaliter copiis defraudassent;[5]) ergo in Christum inde manasse constabit communicationis interdictum, ubi habet formam: qui vos spernit, me spernit.[6]) Hoc et Moysi creator: non te

---

1) Deut. 25, 4. 2) Luc. 10, 9. 3) ibid. v. 11. 4) Ita Rhen. ed. I. Cod. Rigaltii: in testif. ei; heret etiam etc. Haec vv. corrupta sic emendarunt, ut scriberent alii: et haerentiam, alii: et adhaerentiam, alii: et ad horrentiam. Barbarae sane emendationes. 5) Deut. 23, 3. 6) Luc. 10, 16.

contempserunt, sed me.[1]) Tam enim apostolus Moyses, quam et apostoli prophetae. Aequanda erit auctoritas utriusque officii, ab uno eodemque domino apostolorum et prophetarum. Quis nunc dabit potestatem calcandi super colubros et scorpios?[2]) Utrumne omnium animalium dominus, an nec unius lacertae deus? Sed bene, quod creator hanc potestatem etiam parvulis pueris per Esaiam[3]) repromisit, coniicere manum in cavernam aspidum et in cubile natorum aspidum, nec omnino laedi. Et utique scimus, (salva simplicitate scripturae, nam nec et ipsae bestiae nocere potuerunt, ubi fides fuerit,) figurate scorpios et colubros portendi spiritalia malitiae, quorum ipse quoque princeps in serpentis et draconis et eminentissimae cuiusque bestiae nomine deputetur penes creatorem, largitum hanc potestatem priori Christo suo, sicut nonagesimus psalmus ad eum: super aspidem et basiliscum incedes, et conculcabis leonem et draconem.[4]) Sicut etiam Esaias: illa die superducet dominus deus machaeram sanctam, magnam et fortem, Christum scilicet suum, in draconem illum, colubrum magnum et tortuosum, et interficiet eum illa die.[5]) Sed cum idem via munda et via sancta vocabitur, et non transibit illic immundum, nec erit illic via immunda; qui autem dispersi erunt, vadent in ea, et non errabunt; et non erit iam illic leo, nec ex bestiis pessimis quicquam ascendet in eam, nec invenietur illic.[6]) Cum via fidem demonstret, per quam ad deum perveniemus, iam tunc eidem viae, id est fidei, hanc evacuationem et subiectionem bestiarum pollicetur. Denique et tempora promissionis congruere invenias, si quae antecedunt, legas: invalescite manus dimissae et genua resoluta; tunc patefient oculi caecorum, et aures exaudient surdorum, tunc saliet claudus, ut cervus, et clara erit lingua mutorum.[7]) Igitur ubi medicinarum edidit beneficia, tunc et scorpios et serpentes sanctis suis subdidit, ille scilicet, qui hanc potestatem, ut et aliis praestaret, prior acceperat a patre et secundum ordinem praedicationis exhibuit.

25. Quis dominus coeli invocabitur, qui non prius factor ostenditur? Gratias enim, inquit, ago, et confiteor,

---

1) Num. 14, 27. 2) Luc. 10, 19. 3) Ies. 11, 8. 4) Ps. 91, 13. 5) Ies. 27, 1. 6) Ies. 35, 8 sq. 7) Ies. 35, 3. 5 sq.

domine coeli, quod ea quae erant abscondita sapientibus et prudentibus, revelaveris parvulis.[1]) Quae ista? et cuius? et a quo abscondita? et a quo revelata? Si a deo Marcionis abscondita et revelata, qui omnino nihil praemiserat, in quo aliquid absconditum esse potuisset; non prophetias, non parabolas, non visiones, non ulla rerum aut verborum aut nominum argumenta per allegorias et figuras vel aenigmatum nebulas obumbrata, sed ipsam magnitudinem sui absconderat, quam cum maxime per Christum revelabat. Satis inique. Quid enim deliquerant sapientes et prudentes, ut absconderetur illis deus, ad quem cognoscendum non suffecerat sapientia atque prudentia illorum? Nulla via data ab ipso per aliquam operum praedicationem, vel vestigia, per quae sapientes atque prudentes deducerentur; quamquam etsi in aliquo deliquissent erga deum ignotum, pone nunc notum, non tamen zeloten eum experiri debuissent, qui dissimilis creatoris inducitur. Igitur si nec materias praemiserat, in quibus aliquid occultasset, nec reos habuerat, a quibus occultasset, nec debuerat occultasse, etiamsi habuisset: iam nec revelator ipse erit, qui absconditor non fuit, ita nec dominus coeli nec pater Christi, sed ille, in quem competunt omnia. Nam et abscondit praemisso obscuritatis propheticae instrumento, cuius intellectum fides mereretur, (nisi enim credideritis, non intelligetis,) [2]) et reos habuit sapientes atque prudentes ex ipsis operibus tot ac tantis intelligibilem deum non requirentes [3]) vel perperam in illum philosophantes et ingenia haereticis subministrantes, et novissime zelotes est. Denique olim hoc per Esaiam concionabatur, quod Christus gratulatur: perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium celabo.[4]) Sicut et alibi tam abscondisse, quam revelaturum esse significat: et dabo illis thesauros absconditos, invisibiles aperiam illis.[5]) Et rursus: quis alius disiiciet signa ventriloquorum et divinationes ex corde, avertens in posteriora sapientes et cogitationes eorum infatuans? [6]) Si autem Christum suum illuminatorem nationum designavit: posui te in lucem nationum,[7]) quas interpretamur in nomine parvulorum, sensu scilicet retro parvas et imprudentia infantes,

---

1) Luc. 10, 21. 2) Ies. 7, 9. 3) Rom. 1, 20 sqq. 4) Ies. 29, 14. 5) Ies. 45, 3. 6) Ies. 44, 25. 7) Ies. 42, 6. 49, 6.

iam vero et humilitate fidei pusillas: facilius utique credemus, eundem etiam parvulis revelasse per Christum, qui et retro absconderit et per Christum revelationem repromiserit. Aut si deus Marcionis ea, quae a creatore abscondita retro fuerant, patefecit, ergo iam creatori negotium gessit, res eius edisserens. Sed in destructionem, inquis, uti traduceret eas. Ergo illis traduxisse debuerat, quibus creator abscondidit, sapientibus et prudentibus. Si enim benignitate faciebat, illis erat agnitio praestanda, quibus fuerat negata, non parvulis, quibus nihil creator inviderat. Et tamen usque adhuc, puto, probamus exstructionem potius legis et prophetarum inveniri in Christo, quam destructionem. Omnia sibi tradita dicit a patre. [1]) Credas, si creatoris est Christus, cuius omnia, quia non minori se tradidit omnia, filio creator, quae per eum condidit, per sermonem suum scilicet. Ceterum, si ἐπερχόμενος ille, quae sunt omnia, quae illi a patre sunt tradita? quae sunt creatoris? Ergo bona sunt, quae pater filio tradidit, et bonus iam creator, cuius omnia bona sunt, et ille iam non bonus, qui in aliena bona invasit, ut filio traderet, docens alieno abstinere. Certe mendicissimus, qui nec filium unde ditaret habuit, nisi de alieno. Aut si nihil de creatoris traditum est ei a patre, et quomodo hominem creatoris sibi vindicat? aut si solus homo ei traditus est, omnia homo non est. Scriptura autem omnium edicit traditionem filio factam. Sed etsi omnia ad hominum genera, id est ad omnes nationes, interpretaberis, et has filio tradidisse creatoris est. Dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. [2]) Aut si habet et ipse aliqua sua, quae omnia filio traderet, pariter cum homine creatoris, ostende unum aliquem [3]) ex omnibus in fidem, in exemplum, ne tam merito non credam eius esse omnia, cuius nihil video, quam merito credam, etiam quae non video eius esse, cuius sunt universa, quae video. Sed nemo scit, qui sit pater, nisi filius, et qui sit filius, nisi pater, [nemo enim scit patrem, nisi filius, et filium nisi pater,] et cuicunque filius revelaverit.[4]). Atque ita Christus ignotum deum praedicavit.

1) Luc. 10, 22. 2) Ps. 2, 8. 3) Ciaconius et Rig. unum aliquod. 4) Luc. 10, 22. Vv. uncis inclusa desunt in editt. Pamelii et Rig., nec licet dubitare, quin a librario quodam e Matth. 11, 27. adiecta sint. Cf. Irenaeus 4, 14.

Hinc enim et alii haeretici fulciuntur, opponentes creatorem omnibus notum, et Israeli secundum familiaritatem et nationibus secundum naturam. Et quomodo ipse testatur nec Israeli cognitum se? Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit.[1]) Nec nationibus: ecce enim nec de nationibus, inquit, nemo; propter quod et illas stilicidium situlae deputavit, et Sionem tanquam speculam in vinea dereliquit.[2]) Vide ergo, an confirmatio sit prophetiae vocis exprobrantis ignorantiam in deum humanam, quae fuerit ad filium usque. Nam et ideo subtexuit ab eo cognosci patrem, cui filius revelaverit, quoniam ipse erat, qui positus a patre illuminatio nationum adnuntiabatur, utique de deo illuminandarum, etiam Israelis, utique per cognitionem dei pleniorem. Ita non proficient argumenta in fidem dei alterius, quae creatori competere possunt, quia quae non competunt creatori, haec poterunt in fidem proficere dei alterius. Si et sequentia inspicias: beati oculi, qui vident, quae videtis; dico enim vobis, quia prophetae non viderunt, quae vos videtis:[3]) de superiori sensu descendunt, adeo neminem, ut decuit, deum cognovisse, quando nec prophetae vidissent, quae sub Christo videbantur. Nam si non meus esset Christus, nec prophetarum hoc in loco mentionem collocasset. Quid enim mirum, si non viderant res dei ignoti, et tanto post aevo revelati? Quae autem fuisset felicitas eorum, qui tunc videbant, quae alii merito vidisse non poterant, si non erant consecuti repraesentationem eorum, quae nunquam praedicarant, nisi quoniam poterant vidisse, qui dei sui res, quas etiam praedicaverant, non tamen viderant? Haec autem felicitas erit illorum, qui videbant, quae alii tantum praedicaverant. Denique ostendemus, et iam ostendimus, ea visa in Christo, quae fuerant praedicata, abscondita tamen et ab ipsis prophetis, ut absconderentur et a sapientibus et a prudentibus oculis. In evangelio veritatis legis doctor dominum aggressus, quid faciens, inquit, vitam aeternam consequar?[4]) In haeretico vita solummodo posita est, sine aeternae mentione, ut doctor de ea vita videatur consuluisse, quae in

---

1) Ies. 1, 3. 2) Ies. 65, 5. 40, 15. 1, 8. 3) Luc. 10, 23. 24.
4) Luc. 10, 25.

lege promittitur a creatore longaeva.[1]) Et dominus ideo illi secundum legem responsum dedit: diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et totis viribus tuis,[2]) quoniam de lege vitae sciscitabatur. Sed sciebat utique legis doctor, quo pacto vitam legalem consequi posset, ut non de ea interrogasset, cuius regulas etiam docebat. Sed quia et mortui iam suscitabantur a Christo, exsuscitatus ad spem aeternae vitae per exempla recidivae, ne plus aliquid observationis exigeret sublimior spei, idcirco consuluit de aeternae vitae consecutione. Itaque dominus, ut nec ipse alius, nec aliud novum inferens praeceptum, quam quod principaliter ad omnem salutem et utramque vitam facit, ipsum caput ei legis opponit, omnifariam diligendi dominum deum suum. Denique si de vita longaeva et ille consuluit et Christus respondit, quae sit penes creatorem, non de aeterna, quae sit penes Marcionis deum: quomodo consequitur aeternam? Non utique eodem modo, quo et longaevam. Pro differentia enim mercedum, operarum quoque credenda distantia est. Ergo non ex dilectione dei tui consequetur vitam aeternam Marcionites, sicut longaevam dilector creatoris. Sed quale est, ut non magis diligendus sit, qui aeternam pollicetur, si diligendus est, qui longaevam repromittit? Ergo eiusdem erit utraque vita, cum eadem est utrique vitae captanda disciplina. Quod creator docet, id et Christo opus est, diligendi dei praeceptum [3]) ut praestet, interveniente et hic illa praescriptione, qua facilius apud eum debeant credi maiora, apud quem minora praecedunt, quam apud eum, cui nullam de maioribus fidem aliqua minora praeparaverunt. Viderit nunc, si aeternam nostri addiderunt. Hoc mihi satis est, quod Christus ille aeternae, non longae, vitae invitator, de longaeva consultus, quam destruebat, non ad aeternam potius exhortatus est hominem, quam inferebat. Quid, ore te, fecisset Christus creatoris, si qui creatori diligendo aedificaverat hominem, non erat creatoris? Credo, negasset diligendum creatorem.

26. Cum in quodam loco orasset ad patrem,[4]) illum

---

1) Rhen. ed. I. longaeva aeterna, quod alterum v. non est in Pamelii et Rigaltii edd. 2) Luc. 10, 27. 3) Ita cod. Wouweri; ceteri: diligi, ut praestet. 4) Luc. 11, 1.

superiorem, satis impudentibus et temerariis oculis suspiciens ad coelum creatoris, a quo tam aspero et saevo et grandine et fulmine potuisset elidi, sicut et Hierusalem suffigi ab eo potuit: aggressus eum ex discipulis quidam, domine, inquit, doce nos orare, sicut et Ioannes discipulos suos docuit, [1]) scilicet quia alium deum aliter existimaret orandum. Hoc qui praesumpserat, prius est, probet alium deum editum a Christo. Nemo enim ante voluisset orare nosse, quam didicisset, quem oraret. Igitur si didicerat, proba. Si nusquam usque adhuc probas, scito illum in creatorem formam orationis postulasse, in quem etiam discipuli Ioannis orabant. Sed quia et Ioannes novum aliquem ordinem orationis induxerat, ideo hoc et a Christo discipulus eius expostulandum non immerito praesumpserat, ut et illi de proprio magistri sui instituto, non alium, sed aliter deum orarent. Proinde nec Christus ante orationis notitiam discipulo contulisset, quam dei ipsius. Ita et ipse in eum docuit orationem, quem discipulus usque adhuc noverat. Denique sensus orationis quem deum sapiant, recognosce. Cui dicam: pater? ei, qui me omnino non fecit, a quo originem non traho, an ei, qui me faciundo et instruendo generavit? A quo spiritum sanctum postulem? [2]) a quo nec mundialis spiritus praestatur, an a quo fiunt etiam angeli spiritus, cuius et in primordio spiritus super aquas ferebatur? Eius regnum optabo venire, quem nunquam regem gloriae audivi, an in cuius manu etiam corda sunt regum? Quis dabit mihi panem quotidianum? [3]) qui nec milium mihi condit, an qui etiam de coelo panem angelorum quotidianum populo suo praestitit? Quis mihi delicta dimittet? [4]) qui ea non iudicando non retinet, an qui, si non dimiserit, retinebit, ut iudicet? Quis non sinet nos deduci in tentationem? [4]) quem poterit tentator non timere, an qui a primordio tentatorem angelum praedamnavit? Hoc ordine qui alii deo supplicat et non creatori, non orat illum, sed infamat. Proinde a quo petam, ut accipiam? apud quem quaeram, ut inveniam? ad quem pulsabo, ut aperiatur mihi? [5]) quis habet petenti dare, nisi cuius omnia, cuius sum etiam ipse, qui peto? Quid autem perdidi apud deum

1) Luc. 11, 1. 2) Luc. 11, 2. 3) Luc. 11, 3. 4) Luc 11, 4. 5) Luc. 11, 9.

illum, ut apud eum quaeram et inveniam? Si sapientiam atque prudentiam; has creator abscondit. Apud eum ergo quaeram? Si salutem et vitam; et has apud creatorem? Nihil alibi quaeretur, ut inveniatur, quam ubi latuit, ut appareat. Sic nec aliorsum pulsabo, quam unde sum functus.[1]) Denique si accipere et invenire et admitti laboris et instantiae fructus est illi, qui petiit et quaesivit et pulsavit, intellige haec a creatore mandari et repromitti. Ille enim deus optimus, ultro veniens ad praestandum non suo homini, nullum illi laborem nec instantiam indixisset. Iam enim non optimus, si non ultro daret non petenti, et invenire praestaret non quaerenti, et aperiret non pulsanti. Creator autem potuit indicere ista per Christum, ut, quia delinquendo homo offenderat deum suum, laboraret et instantia petendi acciperet et quaerendi inveniret et pulsandi introiret. Sic et praemissa similitudo nocturnum panis petitorem amicum facit non alienum, et ad amicum pulsantem, non ad ignotum.[2]) Amicus autem, etiamsi offendit, magis creatoris est homo, quam dei Marcionis. Itaque ad eum pulsat, ad quem ius illi erat, cuius ianuam norat, quem habere panes sciebat, cubantem iam cum infantibus, quos nasci voluerat. Etiam quod sero pulsatur, creatoris est tempus; illius et serum, cuius seculum et seculi occasus. Ad deum autem novum nemo sero pulsasset, tantum quod lucescentem. Creator est, qui et ianuam olim nationibus cluserit,[3]) quae olim pulsabatur Iudaeis; is et exsurgit, et dat; et si iam non quasi amico, non tamen quasi extraneo homini, sed quasi molesto, inquit; molestum autem tam cito deus recens neminem pati potuit. Agnosce igitur et patrem, quem etiam appellas creatorem. Ipse est, qui scit, quid filii postulent. Nam et panem petentibus de coelo dedit manna, et carnem desiderantibus emisit ortygometram; non serpentem pro pisce, nec scorpium pro ovo.[4]) Illius autem erit, non dare malum pro bono, cuius utrumque sit. Ceterum deus Marcionis non habens scorpium, non poterat id se dicere non daturum, quod non habebat, sed ille, qui habens et scorpium non dat. Itaque et spiritum sanctum is dabit, apud quem est et non sanctus. Cum surdum daemonium

1) Gelenius: fugatus. 2) Luc. 11, 5—8. 3) Cod. Wouw. clauserat. 4) Luc. 11, 11—13.

expulisset, (ut et in ista specie curationis Esaiae[1]) occurrisset,) in Beelzebule dictus eiicere daemonia, si ego, inquit, in Beelzebule eiicio daemonia, filii vestri in quo eiiciunt?[2]) Hac voce quid magis portendit, quam in eo eiicere se, in quo et filii eorum? in virtute scilicet creatoris. Nam si putas sic accipiendum: si ego in Beelzebule, filii vestri in quo? Quasi illos suggillaret in Beelzebule eiicientes, resistet tibi prior sensus, non posse satanam dividi adversus semet ipsum. Adeo nec illi in Beelzebule eiiciebant, sed, ut diximus, in virtute creatoris, quam ut intelligi faceret, subiungit: quodsi ego in digito dei expello daemonia, ergone appropinquavit in vos regnum dei?[3]) Apud Pharaonem enim venefici illi, adhibiti adversus Moysen, virtutem creatoris digitum dei appellaverunt.[4]) Digitus dei est hoc, quod significarent etiam modicum, validissimum tamen. Hoc et Christus ostendens, commemorator, non obliterator, vetustatum scilicet suarum, virtutem dei digitum dei dixit non alterius intelligendum, quam eius, apud quem hoc erat appellata. Ergo et regnum ipsius appropinquaverat, cuius et virtus digitus vocabatur. Merito igitur applicuit ad parabolam fortis illius armati, quem validior alius oppressit,[5]) principem daemoniorum, quem Beelzebulem et satanam supra dixerat, significans digito dei oppressum, non creatorem ab alio deo subactum. Ceterum quomodo adhuc staret regnum eius in suis terminis et legibus et officiis, quem, licet integro mundo, vel sic potuisset videri superasse validior ille deus Marcionis, si non secundum legem eius etiam Marcionitae morerentur, in terram defluendo saepe et a scorpio docti, non esse superatum creatorem. Exclamat mulier de turba, beatum uterum, qui illum portasset, et ubera, quae illum educassent; et dominus, imo beati, qui sermonem dei audiunt et faciunt.[6]) Quia et retro sic reiecerat matrem aut fratres, dum auditores et obsecutores dei praefert. Nam nec hic mater adsistebat illi. Adeo nec retro negaverat, ut nec tum, cum id rursus audit, rursus proinde felicitatem ab utero et uberibus matris suae transtulit in discipulos, a qua non transtulisset, si eam non haberet.

1) Ies. 29, 18. 2) Luc. 11, 14—19. 3) Luc. 11, 20. 4) Exod. 8, 19. Quae sequuntur: Digitus dei — valid. tamen, videntur e lat. huius loci translatione huc male inserta. 5) Luc. 11, 21 sq. 6) Luc. 11, 27. 28.

27. Alibi malo purgare, quae reprehendunt Marcionitae in creatore; hic enim sufficit, si ea in Christo reperiuntur. Ecce inaequalis et ipse inconstans, levis, aliud docens aliud faciens, iubet omni petenti dare, et ipse signum petentibus non dat.[1]) Tanto aevo lucem suam ab hominibus abscondit, et negat lucernam abstruendam, sed confirmat super candelabrum proponendam, ut omnibus luceat;[2]) vetat remaledicere,[3]) multo magis utique maledicere. Et vae ingerit pharisaeis et doctoribus legis.[4]) Quis est tam similis dei mei Christus nisi ipsius? Saepe iam finximus,[5]) nullo modo potuisse illum destructorem legis denotari, si alium deum promulgasset. Ideo et tunc pharisaeus, qui illum vocarat ad prandium, retractabat penes se, cur non prius tinctus esset, quam recubuisset, secundum legem, qui deum legis circumferret. Iesus autem etiam interpretatus est ei legem, dicens, illos calicis et catini exteriora emundare, interiora autem ipsorum plena esse rapina et iniquitate, ut significaret, vasculorum munditias hominum esse intelligendas apud deum; quia et pharisaeus de homine, non de calice illoto, apud se tractaverat. Ideo exteriora, inquit, calicis lavatis, id est carnem, interiora autem vestra non emundatis, id est animam. Adiiciens: nonne qui exteriora fecit, id est carnem, et interiora fecit, id est animam? quo dicto aperte demonstravit, ad eundem deum pertinere munditias hominis exterioris et interioris, cuius uterque sit, praeponentis misericordiam non modo lavacro hominis, sed etiam sacrificio. Subiungit enim: date, quae habetis, eleemosynam, et omnia munda erunt vobis. Quodsi et alius potest deus misericordiam mandasse, non tamen antequam cognitus. Porro et hic apparet, illos non de deo increpitos, sed de eius disciplina, a quo illis et figurate vasculorum munditiae et manifeste misericordiarum opera imperabantur. Sic et olusculа decimantes, vocationem[6]) autem et dilectionem dei praetereuntes obiurgat. Cuius dei vocationem et dilectionem, nisi cuius et rutam et mentam, ex forma legis et de decimis offerebant? Totum enim exprobrationis

---

1) Luc. 11, 29. 2) Luc. 11, 33. 3) Luc. 6, 28. 4) Luc. 11, 37 sqq. 5) Latinius et Rig. fiximus. 6) Luc. 11, 42. παρέρχεσθε τὴν κρίσιν. Evang. Marcionis: παρ. τ. κλῆσιν. Cf. Epiphan. adv. haer. 42, schol. 26. p. 332.

hoc erat, quod modica curabant, ei utique, cui maiora non exhibebant, dicenti: diliges dominum deum tuum, ex toto corde, et ex tota anima tua et ex totis viribus tuis, qui te vocavit ex Aegypto.[1]) Ceterum nec tempus admisisset, ut Christus tam praecoquam, imo tam acerbam adhuc dilectionem expostularet novo et recenti deo, ne dixerim nondum palam facto. Primatum quoque captantes locorum et honorem salutationum cum incusat, sectam creatoris administrat, eiusmodi principes Sodomorum archontas appellantis,[2]) prohibentis etiam confidere in praepositos, imo et in totum, miserrimum hominem pronuntiantis, qui spem habet in homine.[3]) Quodsi propterea quis affectat principatum, ut de officiis aliorum glorietur, quia officia vetuit eiusmodi sperandi et confidendi in hominem, idem et affectatores principatuum increpuit. Invehitur et in doctores ipsos legis, quod onerarent alios importabilibus oneribus, quae ipsi ne digito quidem aggredi auderent;[4]) non legis onera suggillans quasi detestator eius. Quomodo enim detestator, qui cum maxime potiora legis praetereuntes incusabat, eleemosynam et vocationem et dilectionem dei, ne haec quidem gravia, nedum decimas rutarum et munditias catinorum? Ceterum excusandos potius censuisset si importabilia portare non possent. Sed quae onera taxat? quae ipsi de suo exaggerabant, docentes praecepta, doctrinas hominum, commodorum suorum caussa, iungentes domum ad domum, ut quae proximi sunt auferrent, clamantes populum, amantes munera, sectantes retributionem, diripientes iudicata pauperum, uti esset illis vidua in rapinam et pupillus in praedam.[5]) De quibus idem Esaias: vae qui valent in Israele; et rursus: qui vos postulant, dominantur vestri.[6]) Qui magis, quam legis doctores? Hi si et Christo displicebant, ut sui displicebant. Alienae enim legis doctores non omnino pulsasset. Cur autem vae audiunt etiam, quod aedificarent prophetis monimenta, interemptis a patribus eorum,[7]) laude potius digni, qui ex isto opere pietatis testabantur, se non consentire factis patrum, si non erat zelotes, qualem arguunt Marcionitae, delicta patrum de filiis exigentem usque in quartam nativitatem? Quam vero

1) Deut. 6, 5. 2) Ies. 1, 10. 3) Ps. 118, 8 sq. 4) Luc. 11, 46. 5) Ies. 5, 8. 23. 10, 2. 6) Ies. 28, 14. 3, 4. 7) Luc. 11, 47.

clavem habebant legis doctores, nisi interpretationem legis? ad euius intellectum neque ipsi adibant, non credentes scilicet, (nisi enim credideritis, non intelligetis,) neque alios admittebant,[1]) utique docebant praecepta potius et doctrinas hominum. Qui ergo nec ipsos introeuntes nec aliis aditum praestantes increpabat, obtrectator habendus est legis an fautor? Si obtrectator, placere debebant et praeclusores legis; si fautor, iam non et aemulus legis. Sed haec omnia ad infuscandum creatorem ingerebat, ut saevum, erga quem delinquentes vae habituri essent. Et quis saevum non potius timeret provocare deficiendo ab eo? tanto magis ergo demerendum docebat, quem timendum ingerebat. Sic oportebat Christum creatoris.

28. Merito itaque non placebat illi hypocrisis pharisaeorum, labiis scilicet amantium deum, non corde. Cavete, inquit discipulis, a fermento pharisaeorum, quod est hypocrisis,[2]) non praedicatio creatoris. Odit contumaces patris filius, non vult suos tales exsistere in illum, non in alium, in quem hypocrisis fuisset admissa, cuius exemplum a discipulis caveretur. Ita pharisaeorum prohibet exemplum. In eum prohibebat illud admitti, in quem admittebant pharisaei. Igitur quoniam hypocrisin eorum taxarat, utique celantem occulta cordis et incredulitatis secreta superficialibus[3]) officiis obumbrantem, quae clavem agnitionis habens, nec ipsa introiret nec alios sineret, ideo adiicit: nihil autem opertum, quod non patefiet, et nihil absconditum, quod non dignoscetur;[4]) ne quis existimet, illum dei ignoti retro et occulti revelationem et agnitionem[5]) intentare, cum subiiciat, etiam quae inter se mussitarent vel tractarent, scilicet super ipso dicentes: hic non expellit daemonia nisi in Beelzebul, in apertum processura, et in ore hominum futura, ex evangelii promulgatione.[6]) Dehinc conversus ad discipulos: dico autem, inquit, vobis, amicis meis, nolite terreri ab eis, qui vos solummodo occidere possunt, nec post hoc ullam in vobis habent potestatem.[7]) Sed iis erit Esaias praedicens: vide, quomodo iustus aufertur, et nemo ad-

1) Luc. 11, 52. 2) Luc. 12, 1. 3) Rhen. ed. I. superficii talibus, e quibus vv. factum est superficialibus. 4) Luc. 12, 2. 5) Rhen. adagnitionem. Rig. ad agnit. Sed hoc v. Tertulliano inusitatum ac literae a repetitione ortum est. 6) Luc. 12, 3. 7) Ibid. v. 4.

vertit:[1]) Demonstrabo autem vobis, quem timeatis; timete eum, qui postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehennam; (creatorem utique;) itaque dico vobis, hunc timete.[2]) Et hoc in loco sufficeret mihi, si quem timeri iubet, offendi vetat, et quem offendi vetat, demereri iubet, et qui haec mandat, ipsius est, cui timendo et non offendendo et demerendo procurat. Sed habeo et de sequentibus sumere. Dico enim vobis, omnis qui confitebitur in me coram hominibus, confitebor in illo coram deo.[3]) Qui confitebuntur autem in Christo, occidi habebunt coram hominibus, nihil utique amplius passuri post occisionem ab illis. Hi ergo erunt, quos supra praemonet, ne timeant tantummodo occidi. Ideo praemittens non timendam occisionem, ut subiungeret sustinendam confessionem. Et omnis, qui negaverit me coram hominibus, denegabitur coram deo,[4]) ab eo utique, qui illum confitentem confessurus fuisset. Si enim confessorem confitebitur, ipse est qui et negatorem negabit. Porro si confessor est, cui nihil timendum est post occisionem, negator erit, cui timendum est etiam post mortem. Itaque cum creatoris sit, quod timendum est post mortem, gehennae scilicet poena, et negator ergo creatoris est. Si autem et negator et confessor, qui post occisionem nihil ab homine passurus est, a deo plane passurus, si negaret. Atque ita Christus creatoris est, qui ostendit negatores suos creatoris gehennam timere debere. Post deterritam itaque negationem sequitur et blasphemiae formidandae admonitio: qui dixerit in filium hominis, remittetur illi, qui autem dixerit in spiritum sanctum, non remittetur ei.[5]) Quodsi iam et remissio et retentio delicti iudicem deum sapiunt, huius erit spiritus sanctus non blasphemandus, non remissuri scilicet blasphemiam, sicut et supra non negandus, occisuri scilicet etiam in gehennam. Quodsi et blasphemiam Christus a creatore avertit, quomodo adversarius ei venerit, non scio. Aut si et per haec severitatem eius infuscat, non remissuri blasphemiam et occisuri etiam in gehennam, superest, ut et illius diversi dei impune et spiritus blasphemetur, et Christus negetur, et nihil intersit de cultu eius deve contemptu,

---

1) Ies. 57, 1. 2) Luc. 12, 5. 3) Luc. 12, 8. 4) ibid. v. 9. 5) Luc. 12, 10.

et sicut de contemptu nulla poena, ita et de cultu nulla speranda sit merces. Perductos ad potestates prohibet ad interrogationem cogitare de responsione; sanctus enim, inquit, spiritus docebit vos ipsa hora, quid eloqui debeatis.[1]) Si eiusmodi documentum creatoris est, eius erit et praeceptum, cuius praecessit exemplum. Balaam prophetes in Arithmis, arcessitus a rege Balach, ad maledicendum Israelem, cum quo proelium inibat, simul spiritu implebatur, non ad quam venerat maledictionem, sed quam illi ipsa hora spiritus suggerebat, benedictionem pronuntiabat, ante professus apud nuntios regis, mox etiam apud ipsum, id se pronuntiaturum, quod deus ori eius indidisset.[2]) Hae sunt novae doctrinae novi Christi, quas olim famuli creatoris initiaverunt. Ecce plane diversum exemplum Moysi et Christi. Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit et iniuriosum increpat: quid proximum tuum percutis? Et reiicitur ab illo: quis te constituit magistrum aut iudicem super nos? [3]) Christus vero postulatus a quodam, ut inter illum et fratrem ipsius dividunda haereditate componeret, operam suam, et quidem tam probae caussae, denegavit. Iam ergo melior Moyses meus Christo tuo, fratrum paci studens, iniuriae occurrens. Sed enim optimi et non iudicis dei Christus, quis me, inquit, iudicem constituit super vos? [4]) Aliam vocem excusationis invenire non potuit, ne ea uteretur, qua improbus vir et impius frater adsertorem probitatis atque pietatis excusserat. Denique probavit malam vocem, utendo ea, et malum factum, pacis inter fratres componendae declinatione. Aut numquid indigne tulerit, hoc dicto fugatum Moysen? Ideoque in caussa pari disceptantium fratrum voluit illos commemoratione eiusdem dicti confudisse? plane ita. Ipse enim tunc fuerat in Moyse, qui talia audierat, spiritus scilicet creatoris. Puto iam alibi satis commendasse nos, divitiarum gloriam damnari a deo nostro, ipsos dynastas detrahente de solio, et pauperes allevante de sterquilinio.[5]) Ab eo ergo erit et parabola divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum, cui deus dicit: stulte, hac nocte animam tuam reposcent; quae autem parasti, cuius erunt? [6]) Sic denique rex de gazis

1) Luc. 12, 11. 12. 2) Num. 22 — 24. 3) Exod. 2, 13 sq. 4) Luc. 12, 13. 14. 5) Luc. 1, 52. Ps. 113, 7. 6) Luc. 12, 16 — 20.

et apothecis deliciarum suarum apud Persas gloriatus per Esaiam male audivit. [1])

29. Quis nollet, curam nos agere animae de victu et corpori de vestitu, nisi qui ista homini ante prospexit, et exinde praestans merito curam eorum tanquam aemulam liberalitatis suae prohibet? Qui et substantiam ipsius animae accommodavit potiorem esca, et materiam ipsius corporis figuravit potiorem tunica, cuius et corvi non serunt, nec metunt nec in apothecas condunt, et tamen aluntur ab ipso, cuius et lilia et foenum non texunt, nec nent, et tamen vestiuntur ab ipso, cuius et Salomon gloriosissimus, nec ullo tamen flosculo cultior. [2]) Ceterum nihil tam abruptum, quam ut alius praestet, alius de praestantia eius securos agere mandet, et quidem derogator ipsius. Denique si quasi derogator creatoris, non vult de eiusmodi frivolis cogitari, de quibus nec corvi nec lilia laborent, ultro scilicet pro sua vilitate subiectis; paulo post parebit. Interim cur illos modicae fidei incusat, id est cuius fidei? Eiusne, quam nondum poterant perfectam exhibere deo, tantum quod velato cum maxime discentes eum, an quam hoc ipso titulo debebant creatori, uti crederent, haec illum ultro generi humano subministrare, nec de eis cogitarent? Nam et cum subiicit: haec enim nationes mundi quaerunt, non credendo scilicet in deum, conditorem omnium et praebitorem, quos pares gentium nolebat, in eundem deum modicos fidei increpabat, in quem gentes incredulas notabat. Porro cum et adiicit: scit autem pater opus esse haec vobis, [3]) prius quaeram, quem patrem intelligi velit Christus? Si ipsorum, creatorem demonstrat et bonum confirmat, qui sciat, quid filiis opus sit; sin illum alium deum, quomodo scit, necessarium esse homini victum atque vestitum, quorum nihil praestitit? Si enim scisset, praestitisset. Ceterum si scit quae sunt homini necessaria, nec tamen praestitit, aut malignitate aut infirmitate non praestitit. Professus autem necessaria haec homini, utique bona confirmavit. Nihil enim mali necessarium, et non erit iam depreciator operum et indulgentiarum creatoris, ut quod supra distuli expunxerim. Porro si quae necessaria scit homini alius, et prospexit et praestat: quomodo haec ipse promittit? An de alieno bonus

1) Ies. 39. 2) Luc. 12, 22—28. 3) Luc. 12, 30.

est? Quaerite enim, inquit, regnum dei, et haec vobis adiicientur,[1]) utique ab ipso. Quodsi ab ipso, qualis est, qui aliena praestabit? Si a creatore, cuius et sunt, quis est, qui aliena promittat? Ea si regno accedunt secundo gradu restituenda; eius est secundus gradus, cuius et primus; eius victus atque vestitus, cuius et regnum. Ita tota promissio creatoris est parabolarum status, similitudinum peraequatio, si nec in alium spectant, quam cui per omnia paria venerint; sumus servi, dominum enim habemus deum. Succingere debemus lumbos, id est expediti esse ab impedimentis laciniosae vitae et implicitae, item lucernas ardentes habere, id est mentes a fide accensas et operibus veritatis relucentes, atque ita exspectare dominum, id est Christum.[2]) Unde redeuntem? si a nuptiis, creatoris est, cuius nuptiae; si non creatoris, nec ipse Marcion invitatus ad nuptias isset, deum suum intuens detestatorem nuptiarum. Defecit itaque parabola in persona domini, si non esset, cui nuptiae competunt. In sequenti quoque parabola satis errat, qui furem illum, cuius horam si pater familiae sciret, non sineret suffodi domum suam,[3]) in personam disponit creatoris. Fur enim creator quomodo videri potest, dominus totius hominis? Nemo sua furatur aut suffodit, sed ille potius, qui in aliena descendit, et hominem a domino eius alienat. Porro cum furem nobis diabolum demonstret, cuius horam etiam in primordio, si homo scisset, nunquam ab eo suffossus esset, propterea iubet, ut parati simus, quia qua non putamus hora, filius hominis adveniet,[4]) non quasi ipse sit fur, sed iudex scilicet eorum, qui se non paraverint nec caverint furem. Ergo si ipse est filius hominis, iudicem teneo, et in iudice creatorem defendo; si vero Christum creatoris in nomine filii hominis hoc loco ostendit, ut eum furem portendat, qui quando venturus sit ignoremus, habes supra scriptum, neminem rei suae furem esse, salvo et illo, quod, in quantum timendum creatorem ingerit, in tantum illi negotium agens, creatoris est. Itaque interroganti Petro, in illos an et in omnes parabolam dixisset; ad ipsos et ad universos, qui ecclesiis praefuturi essent, proponit actorum similitudinem, quorum, qui bene tracta-

1) Luc. 12, 31. 2) Luc. 12, 35. 36. 3) ibid. v. 39. 4) ibid. v. 40.

verit conservos absentia domini, reverso eo omnibus bonis praeponetur; qui vero secus egerit, reverso domino, qua die non putaverit, hora qua non scierit, illo scilicet filio hominis, Christo creatoris, non fure, sed iudice, segregabitur et pars eius cum infidelibus ponetur.[1]) Proinde igitur aut et hic iudicem dominum opponit et illi catechizat, aut si deum optimum, iam et illum iudicem affirmat, licet nolit haereticus. Temperare enim tentant hunc sensum, cum deo eius vindicatur, quasi tranquillitatis sit et mansuetudinis, segregare solummodo et partem eius cum infidelibus ponere, ac si non sit vocatus, ut statui suo redditus. Quasi non et hoc ipsum iudicato fiat! Stultitia! Quis erit exitus segregatorum? Nonne amissio salutis? siquidem ab eis segregabuntur, qui salutem consequentur. Quid igitur infidelium status? Nonne damnatio? Aut si nihil patientur segregati et infideles, aeque ex diverso nihil consequentur retenti et fideles. Si vero consequentur salutem retenti et fideles, hanc amittant necesse est ex diverso segregati et infideles. Hoc erit iudicium, quod qui intendit creatoris est. Quem alium intelligam caedentem servos paucis aut multis plagis, et prout commisit illis, ita et exigentem ab eis, quam retributorem deum? Cui me decet obsequi, nisi remuneratori? Proclamat Christus tuus: ignem veni mittere in terram.[2]) Ille optimus, nullius gehennae dominus, qui paullo ante discipulos, ne ignem postularent inhumanissimo viculo, coercuerat, quando iste Sodomam et Gomorram nimbo igneo exussit, quando cantatum est: ignis ante ipsum procedet et cremabit inimicos eius,[3]) quando et per Osee comminatus est: ignem emittam in civitates Iudaeae,[4]) vel per Esaiam: ignis exarsit ex indignatione mea.[5]) Non mentiatur, si non est ille, qui de rubo quoque ardenti vocem suam emisit; videris, quem ignem intelligendum contendas. Etiamsi figura est, hoc ipso, quod de meo elemento argumenta sensui suo sumit, meus est, qui de meis utitur. Illius erit similitudo ignis, cuius et veritas. Ipse melius interpretabitur ignis istius qualitatem, adiiciens: putatis venisse me pacem mittere in terram? non, dico vobis, sed separationem.[6]) Machaeram[7]) quidem scriptum

1) Luc. 12, 41—46. 2) Luc. 12, 49 3) Ps. 97, 3. 4) Hos. 8, 14. 5) Ies. 30, 27. Ier. 15, 14. 6) Luc. 12, 51. 7) Matth. 10, 34.

est. Sed Marcion emendat, quasi non et separatio opus sit machaerae. Igitur et ignem eversionis intendit, qui pacem negavit. Quale proelium, tale et incendium. Qualis machaera, talis et flamma, neutra congruens domino. Denique, dividetur, inquit, pater in filium et filius in patrem, et mater in filiam et filia in matrem, et nurus in socrum et socrus in nurum.[1]) Hoc proelium inter parentes si in ipsis verbis tuba cecinit prophetae, vereor, ne Micheas[2]) Christo Marcionis praedicarit. Et ideo hypocritas pronuntiabat, coeli quidem et terrae faciem probantes, tempus vero illud non dignoscentes,[3]) quo scilicet adimplens omnia, quae super ipsos fuerunt praedicata, nec aliter docens debuerat agnosci. Ceterum quis posset eius tempora nosse, cuius, per quae probaret, non habebat. Merito exprobrat etiam, quod iustum non a semet ipsis iudicarent.[4]) Olim hoc mandat per Zachariam: iustum iudicium et pacatorium iudicate;[5]) per Hieremiam: facite iudicium et iustitiam;[6]) per Esaiam: iudicate pupillo et iustificate viduam, imputans etiam vineae Sorech, quod non iudicium fecisset sed clamorem.[7]) Qui ergo docuerat, ut facerent ex praecepto, is exigebat, ut facerent et ex arbitrio. Qui seminaverat praeceptum, ille et redundantiam eius urgebat. Iam vero, quam absurdum, ut ille mandaret iuste iudicare, qui deum iudicem iustum destruebat? Nam et iudicem, qui mittit in carcerem, nec ducit inde, nisi soluto etiam novissimo quadrante,[8]) in persona creatoris obtrectationis nomine disserunt. Ad quod necesse habeo eodem gradu occurrere; quotiescunque enim severitas creatoris opponitur, totiens illius est Christus, cui per timorem cogit obsequium.

30. Quaestionem rursus de curatione sabbato facta quomodo discussit? Unusquisque vestrum sabbatis non solvit asinum aut bovem suum a praesepi et ducit ad potum?[9]) Ergo secundum conditionem legis, operatus legem, confirmavit, non dissolvit, iubentem nullum opus fieri, nisi quod fieret omni animae,[10]) quanto potius humanae? Parabolarum congruentiam ubique recognoscor exigere. Simile est regnum dei, inquit, grano sinapis, quod accepit homo et se-

---

1) Luc. 12, 52. 2) Mich. 7, 6. 3) Luc. 12, 56. 4) ibid. v. 57. 5) Zach. 8, 16. 6) Ier. 22, 3. 7) Ies. 1, 17. 5, 16. 8) Luc. 12, 58. 59. 9) Luc. 13, 10—17. 10) Exod. 12, 16

minavit in horto suo.[1]) Quis in persona hominis intelligendus? Utique Christus, quia, licet Marcionis, filius hominis est dictus, qui accepit a patre semen regni, sermonem scilicet evangelii, et seminavit in horto suo, utique in mundo, puta nunc in homine. Sed cum in suo horto dixerit, nec mundus autem nec homo illius sit, sed creatoris, ergo qui in suum seminarit, creator ostenditur. Aut si, ut hunc laqueum evadant, converterint hominis personam in personam a Christo, in hominem accipientem semen regni et seminantem in horto cordis sui: nec ipsa materia alii conveniet, quam creatori. Quale est enim, ut lenissimi dei regnum significet semen,[2]) quod etiam iudicii fervor lacrimosa austeritate subsequitur? De sequenti plane similitudine[3]) vereor, ne forte alterius dei regno portendat. Fermento enim comparavit illud, non azymis, quae familiariora sunt creatori. Congruit et haec coniectura mendicantibus argumenta. Itaque et ego vanitatem vanitate depellam, fermentationem quoque congruere dicens regno creatoris, quia post illam clibanus vel furnus gehennae sequatur. Quoties adhuc se iudicem ostendit et in iudice creatorem? Quoties utique eiecit et damnat reiiciendo? Sicut hic quoque, cum surrexerit, inquit, pater familiae, (quo? nisi quo dixit Esaias:[4]) cum surrexerit comminuere terram,) et cluserit ostium, utique excludendis iniquis, quibus pulsantibus respondebit: nescio, unde sitis; et rursus enumerantibus, quod coram illo edèrint et biberint et in plateis eorum docuerit, adiiciet: recedite a me omnes operarii iniquitatis; illic erit fletus et frendor dentium. Ubi? foris scilicet, ubi erunt exclusi, ostio cluso ab eo. Ergo erit poena, a quo fit exclusio in poenam, cum videbunt iustos introeuntes in regnum dei, se vero detineri foris.[5]) A quo? Si a creatore, quis erit ergo intus recipiens iustos in regnum? deus bonus. Quid ergo illuc creatori, ut foris detineat in poenam, quos adversarius eius exclusit, suscipiendos a se, utique magis in adversarii bilem? Sed et ille exclusurus iniquos, sciat utique creatorem illos detenturum in poenam,

---

1) Luc. 13, 18. 19. 2) Vv. signif. semen adsunt in cod. Wouweri, in quo deinde scriptum est: quod etiam iudicium fervoris lacrimosae austeritates subsequuntur. 3) Luc. 12, 20. 21. 4) Ies. 2, 19. 5) Luc. 13, 25 — 28.

aut non sciat oportet. Ergo aut nolente eo detinebuntur, et minor est illo, qui detinet, cedens ei nolens; aut si vult ita fieri, ipse ita faciendum iudicavit, et non erit melior creatore ipse auctor infamiae creatoris. Haec si nulla ratione consistunt, ut alius punire, alius liberare credatur, unius erit tam iudicium quam et regnum, et dum unius est utrumque, qui et iudicat, creatoris est.

31. Ad prandium vel ad coenam quales vocari iubet?[1]) Quales ostenderat per Esaiam: confringe panem tuum esurienti, et mendicos, et qui sine tecto sunt, induc in domum tuam,[2]) qui scilicet humanitatis istius vicem retribuere non possint. Hanc si Christus captari vetat, in resurrectione eam repromittens, creatoris est forma, cui non placent amantes munera, sectantes retributionem. Etiam invitatoris parabola, cui magis parti occurrat, expendo. Homo quidam fecit coenam et vocavit multos.[3]) Utique coenae paratura vitae aeternae saturitatem figurat. Dico primo extraneos et nullius iuris affines invitari ad coenam non solere, certe facilius solere domesticos et familiares. Ergo creatoris est invitasse, ad quem pertinebant, qui invitabantur, et per Adam, qua homines, et per patres, qua Iudaici, non eius, ad quem neque natura pertinebant neque praerogativa. Dehinc si is mittit ad convivas, qui coenam paravit, sic quoque creatoris est coena, qui misit ad convivas admonendos, ante iam vocatos per patres, admonendos autem per prophetas, non qui neminem miserit ad monendum, nec qui nihil prius egerit ad vocandum, sed ipse descenderit subito, tantum quod innotescens, iam invitans, tantum quod invitans, iam in convivium cogens, eandem faciens horam coenandi et ad coenam invitandi. Excusant se invitati.[4]) Si ab alio deo, merito, quia subito invitati, si non merito, ergo nec subito. Si autem non subito invitati, ergo a creatore, a quo olim, cuius denique declinaverant vocationem, tunc primo dicentes ad Aaronem: fac nobis deos, qui praeeant nobis;[5]) atque exinde aure audientes et non audientes,[6]) vocationem scilicet dei, qui pertinentissime ad hanc parabolam per Hieremiam, audite, inquit, vocem meam, et ero vobis in

1) Luc. 14, 12 — 14. 2) Ies. 58, 7. 3) Luc. 14, 16 sqq. 4) ibid. v. 18—20. 5) Exod. 32, 1. 6) Ies. 6, 10.

dominum et vos mihi in populum, et ibitis in omnibus viis meis, quascunque mandavero vobis; (ecce invitatio dei;) et non audierunt, inquit, et non adverterunt aurem suam, (ecce recusatio populi,) sed abierunt in iis, quae concupierunt corde suo malo.[1]) Agrum emi, et boves mercatus sum, et uxorem duxi.[2]) Et adhuc ingerit: et emisi ad vos omnes famulos meos prophetas, (hic erit spiritus sanctus, admonitor convivarum, die et ante lucem,) et non audiit populus meus, et non intendit auribus suis, et obduravit collum suum.[3]) Hoc ut patrifamiliae renuntiatum est, motus tunc; (bene quod et motus, negat enim Marcion moveri deum suum, ita et hoc meus est;) mandat de plateis et vicis civitatis facere sublectionem.[4]) Videamus, an eo sensu, quo rursus per Hieremiam: numquid solitudo factus sum domui Israelis? aut terra in incultum derelicta? (id est, numquid non habeo, quos allegam aut unde allegam?) quoniam dixit populus meus: non venimus ad te.[5]) Itaque misit ad alios vocandos ex eadem adhuc civitate. Dehinc loco abundante, praecepit etiam de viis et sepibus colligi,[6]) id est, nos iam de extraneis gentibus, illa scilicet aemulatione, qua in Deuteronomio: avertam faciem meam ab eis, et monstrabo, quid illis in novissimis, id est alios possessuros locum eorum, quoniam genitura perversa est, filii, in quibus fides non est; illi obaemulati sunt me in non deo, et provocaverunt me in iram in idolis suis, et ego obaemulabor eos in non natione, in natione insipienti provocabo eos in iram,[7]) in nobis scilicet, quorum spem Iudaei gerunt: de qua illos gustaturos negat dominus,[8]) derelicta Sione, tanquam specula in vinea et in cucumerario casula,[9]) posteaquam et novissimam in Christum invitationem recusavit. Quid ex hoc ordine secundum dispositiones et praedicationes creatoris recensendo competere potest illi, cuius nec ordinem habet nec dispositionem ad parabolae conspirationem, qui totum opus semel fecit? Aut quae erit prima vocatio eius, et quae secundo actu admonitio? Ante debent alii excusare, postea alii convenisse. Nunc autem pariter utramque partem invitare venit, de

1) Ier. 7, 23 sq. 11, 7 sq. 2) Luc. 14, 18—20. 3) Ier. 7, 25. 4) Luc. 14, 21. 5) Ier. 2, 31. 6) Luc. 14, 23. 7) Deut. 32, 20 sq. 8) Luc. 14, 24. 9) Ies. 1, 8.

civitate, de sepibus, adversus speculum parabolae; nec potest iam fastidiosos iudicare, quos nunquam retro invitavit, quos cum maxime aggreditur. Aut si de futuro eos iudicat, contemturos vocationem, ergo et sublectionem loco eorum ex gentibus de futuro portendit. Plane ad hoc secundo venturus est, ut gentibus praedicet. Et si venturus, (est autem,) puto, non quasi vocaturus adhuc convivas, sed iam collocaturus. Interea qui coenae istius vocationem in coeleste convivium interpretaris spiritalis saturitatis et iucunditatis, memento et terrenas promissiones vini et olei et frumenti et ipsius civitatis aeque in spiritalia figurari a creatore.

32. Ovem et drachmam perditam quis requirit?[1]) nonne qui perdidit? Quis autem perdidit? nonne qui habuit? Qui vero habuit? nonne cuius fuit? Si igitur homo non alterius est res, quam creatoris, is eum habuit, cuius fuit, is perdidit, qui habuit, is requisivit, qui perdidit, is invenit, qui quaesivit, is exsultavit, qui invenit. Ita utriusque parabolae argumentum vacat circa eum, cuius non est ovis neque drachma, id est homo. Non enim perdidit, quia non habuit, nec requisivit, quia non perdidit, nec invenit, quia nec requisivit, nec exsultavit, quia non invenit. Atque adeo exsultare illius est de poenitentia peccatoris, id est de perditi recuperatione, qui se professus est olim, malle peccatoris poenitentiam quam mortem.

33. Quibus duobus dominis neget posse serviri, quia alterum offendi sit necesse, alterum defendi, ipse declarat, deum proponens et mammonam.[2]) Deinde mammonam quem intelligi velit, si interpretem non habes, ab ipso potes discere. Admonens enim nos, de secularibus suffragia nobis prospicere amicitiarum, secundum servi illius exemplum, qui ab actu summotus dominicos debitores diminuit cautionibus, relevat in subsidium sibi, et ego, inquit, dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniustitiae,[3]) de nummo scilicet, de quo et servus ille. Iniustitiae enim auctorem et dominatorem totius seculi nummum scimus omnes, cui famulatam videns pharisaeorum cupiditatem, amentavit hanc sententiam: non potestis deo servire et mammonae. Irridebant denique pharisaei pecuniae cu-

1) Luc. 15, 4 sqq. 8 sqq. 2) Luc. 16, 13. 3) ibid. v. 1—9

pidi,[1]) quod intellexissent scilicet mammonam de nummo dictum. Ne quis existimet in mammona creatorem intelligendum et Christum a creatoris illos servitute revocasse. Quin nunc potius ex hoc disce unum a Christo deum ostensum. Duos enim dominos nominavit, deum et mammonam, creatorem et nummum. Denique non potestis deo servire, utique ei, cui servire videbantur, et mammonae, cui magis destinabantur. Quodsi ipse alium se ageret, non duos dominos, sed tres demonstrasset. Et creator enim dominus, quia deus, et utique magis dominus, quam mammonas, magisque observandus, qua magis dominus. Quale est enim, ut qui mammonam dominum dixerat, et cum deo iunxerat, vere ipsorum dominum taceret, id est creatorem? Aut numquid tacendo eo concessit, serviendum ei esse, si solummodo sibi et mammonae negavit posse serviri? Ita cum unum deum ponit, nominaturus et creatorem, si alius esset ipse, creatorem nominavit, quem dominum sine alio deo non posuit. Et illud itaque relucebit, quomodo dictum: si in mammona iniusto fideles non exstitistis, quod verum est, quis vobis credet?[2]) in nummo scilicet iniusto, non in creatore, quem et Marcion iustum facit. Et si in alieno fideles inventi non estis, meum[3]) quis dabit vobis?[4]) alienum enim debet esse a servis dei, quod iniustum est. Creator autem quomodo alienus erat pharisaeis, proprius deus Iudaicae gentis? Si ergo haec non cadunt in creatorem, sed in mammonam, quis vobis credet, quod verius est? et: quis vobis dabit, quod meum est? non potest quasi alius dixisse de alterius dei gratia. Tunc enim videretur ita dixisse, si eos in creatorem, non in mammonam, infideles notando per creatoris mentionem distinctiones fecisset dei alterius, non commissuri suam veritatem infidelibus creatoris. Quomodo tunc alterius videri potest, si non ad hoc proponatur, ut a re de qua agitur separetur? Si autem et iustificantes se coram hominibus pharisaei spem mercedis in homine ponebant, illo eos sensu increpabat, quo et propheta Hieremias: miser homo, qui spem habet in homine.[5]) Si et adiicit: scit autem deus corda vestra, illius dei vim commemorabat, qui

1) ibid. v. 14. 2) ibid. v. 11. 3) Ed. Fran. et Rig. quod meum est, quis etc. 4) Luc. 16, 12. 5) Ier. 17, 5.

lucernam se pronuntiabat; scrutantem renes et corda.[1]) Si superbiam tangit, quod elatum est apud homines, perosum est deo,[2]) Esaiam ponit ante oculos: dies enim domini sabaoth, in omnem contumeliosum et superbum, in omnem sublimem et elatum, et humiliabuntur.[3]) Possum iam colligere, cur tanto aevo deus Marcionis fuerit in occulto. Exspectabat, opinor, donec haec omnia disceret a creatore. Didicit ergo usque ad Ioannis tempora, atque ita exinde processit adnuntiare regnum dei, dicens: lex et prophetae usque ad Ioannem, ex quo regnum dei adnuntiatur;[4]) quasi non et nos limitem quendam agnoscamus Ioannem constitutum inter vetera et nova, ad quem desineret Iudaismus et a quo inciperet Christianismus, non tamen ut ab alia virtute facta sit sedatio legis et prophetarum et initiatio evangelii, in quo est dei regnum, Christus ipse. Nam etsi probavimus, et vetera transitura et nova successura praedicari a creatore, si et Ioannes antecursor et praeparator ostenditur viarum domini evangelium superducturi et regnum dei promulgaturi; et ex hoc iam, quod Ioannes venit, ipse erit Christus, quo Ioannem erat subsecuturus ut antecursorem; et si desierunt vetera et coeperunt nova interstite Ioanne: non erit mirum, quod ex dispositione est creatoris; aut unde[5]) magis probetur, quam ex legis et prophetarum in Ioannem occasu et exinde ortu regnum dei? Transeat igitur coelum et terra citius, sicut et lex et prophetae, quam unus apex verborum domini.[6]) Verbum enim, inquit Esaias, dei nostri manet in aevum. Nam quoniam in Esaia iam tunc Christus, sermo scilicet et spiritus creatoris, Ioannem praedicarat, vocem clamantis in deserto parare viam domini, in hoc venturum, ut legis et prophetarum ordo exinde cessaret per adimpletionem, non per destructionem, et regnum dei a Christo adnuntiaretur; ideo subtexuit, facilius elementa transitura, quam verba sua,[7]) confirmans, hoc quoque, quod de Ioanne dixerat, non praeterisse.

34. Sed Christus divortium prohibet, dicens: qui dimiserit uxorem suam et aliam duxerit, adulterium com-

---

1) Ier. 17, 10. 20, 12. 2) Luc. 16, 15. 3) Ies. 2, 12. 4) Luc. 16, 16. 5) Rhen. et Pamel. ut unde; Wouw. emend. e cod. et Rig. ut aliunde. Mutavi ut in aut et signum roganti apposui. 6) Luc. 16, 17. 21, 33 7) Ies. 40, 3 sqq.

mittit; qui dimissam a viro duxerit, aeque adulter est;[1]) ut sic quoque prohibeat divortium, illicitum facit repudiatae matrimonium. Moyses vero permittit repudium in Deuteronomio: si sumserit quis uxorem, et habitaverit cum ea, et evenerit non invenire eam apud eum gratiam, eo quod inventum sit in illa impudicum negotium, scribet libellum repudii et dabit in manu eius, et dimittet illam de domo sua.[2]) Vides diversitatem legis et evangelii, Moysi et Christi? Plane; non enim recepisti illud quoque evangelium eiusdem veritatis et eiusdem Christi, in quo prohibens divortium propriam quaestionem eius absolvit: Moyses propter duritiam cordis vestri praecepit libellum repudii dare; a primordio autem non fuit sic; quia scilicet qui marem et feminam fecerat, erunt duo, dixerat, in carne una; quod deus itaque iunxit, homo disiunxerit?[3]) Hoc enim responso et Moysi constitutionem protexit, ut sui et creatoris institutionem direxit, ut Christus ipsius. Sed quatenus ex his revincendus es, quae recepisti, sic tibi occurram, ac si meus Christus. Nonne et ipse prohibens divortium, et patrem tamen gestans eum, qui marem et feminam iunxit, excusaverit potius quam destruxerit Moysi constitutionem? Sed ecce sic tuus sit iste Christus, contrarium docens Moysi et creatori, ut, si non contrarium ostendero, meus sit. Dico enim, illum conditionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem et aliam ducat. Qui dimiserit, inquit, uxorem, et aliam duxerit, adulterium commisit, et qui a marito dimissam duxerit, aeque adulter est, ex eadem utique caussa, qua non licet dimitti, ut alia ducatur; illicite enim dimissam pro indimissa ducens, adulter est. Manet enim matrimonium, quod non rite diremptum est; manente matrimonio, nubere adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum prohibuit, et quod non prohibuit in totum, permisit alia subiici;[4]) caussa cessat, ob quam prohibuit. Etiam non contrarium Moysi docet, cuius praeceptum alicubi conservat; nondum dico confirmat. Aut si

---

1) Luc. 16, 18. 2) Deut. 24, 1 sqq. 3) Matth. 19, 8 sq. 4 sq. 4) Ita scriptum est in cod. Rigaltii et in Rhen. ed. I.; Rig. edidit: permisit alias, ubi caussa cessat. Gelen. et Pamel. permisit. Aliud est, ubi caussa cessat. Seml. Alias ubi etc.

omnino negas permitti divortium a Christo, quomodo tu nuptias dirimis, nec coniungens marem et feminam, nec alibi coniunctos ad sacramentum baptismatis et eucharistiae admittens, nisi inter se coniuraverint adversus fructum nuptiarum, ut adversus ipsum creatorem? Certe quid faciet apud te maritus, si uxor eius commiserit adulterium? Habebitne illam? Sed nec tuum apostolum sinere scis coniungi prostitutae membra Christi.[1]) Habet itaque et Christum adsertorem iustitia divortii. Iam hinc confirmatur ab illo Moyses, ex eodem titulo prohibens repudium, quo et Christus, si inventum fuerit in muliere negotium impudicum. Nam et in evangelio Matthaei: qui dimiserit, inquit, uxorem suam praeter caussam adulterii, facit eam adulterari,[2]) atque adulter censetur et ille, qui dimissam a viro duxerit. Ceterum praeter ex caussa adulterii nec creator disiungit, quod ipse scilicet coniunxit, eodem alibi Moyse constituente, eum, qui ex compressione matrimonium fecerat, non posse dimittere uxorem in omne tempus.[3]) Quodsi ex violentia coactum matrimonium stabit, quanto magis ex convenientia voluntarium? sicut et prophetiae auctoritate: uxorem iuventutis tuae non dimittes.[4]) Habes itaque Christum ultro vestigia ubique creatoris ineuntem tam in permittendo repudio quam in prohibendo; habes etiam nuptiarum, quoquo velis latere, prospectorem, quas nec separari vult prohibendo repudium, nec cum macula haberi tunc permittendo divortium. Erubesce, non coniungens, quos tuus quoque Christus coniunxit. Erubesce, etiam disiungens, sine eo merito, quo disiungi voluit et tuus Christus. Debeo nunc et illud ostendere, unde hanc sententiam deduxerit dominus, quove direxerit. Ita enim plenius constabit, eum non ad Moysen destruendum spectasse, per repudii propositionem subito interpositam, quia nec subito interposita est, habens radicem ex eadem Ioannis mentione. Ioannes enim retundens Herodem, quod adversus legem uxorem fratris sui defuncti duxisset, habentis filiam ex illa, (non alias hoc permittente, imo et praecipiente lege, quam si frater illiberis[5]) decesserit, ut a fratre

1) 1 Cor. 6, 15 sq. 2) Matth. 5, 32. 3) Deut. 22, 28 sq. 4) Malach. 2, 15. 5) Rhen. in ed. l. illecebris, ex quo fecit illiberis, i. e. ἄπαις.

ipsius et ex costa ipsius supparetur semen illi,) coniectus in carcerem fuerat ab eodem [1]) postmodum et occisus. Facta igitur mentione Ioannis dominus, et utique successus exitus eius, illicitorum matrimoniorum et adulterii figuras [2]) iaculatus est in Herodem, adulterum pronuntians, etiam qui dimissam a viro duxerit; quo magis impietatem Herodis oneraret, qui non minus morte quam repudio dimissam a viro duxerat, et hoc, fratre habente ex illa filiam, et vel eo nomine illicite ex libidinis, non ex legis instinctu, ac propterea propheten quoque adsertorem legis occiderat. Hoc mihi disseruisse proficiet etiam ad subsequens argumentum divitis apud inferos dolentis et pauperis in sinu Abrahae requiescentis. [3]) Nam et illud, quantum ad scripturae superficiem, subito propositum est, quantum ad intentionem sensus, et ipsum cohaeret mentioni Ioannis male tractati, et suggillati Herodis male maritati, [4]) utriusque exitum deformans, Herodis tormenta et Ioannis refrigeria, ut iam audiret Herodes: habent illic Moysen et prophetas, illos audiant. Sed Marcion aliorsum cogit, scilicet ut utramque mercedem creatoris sive tormenti sive refrigerii apud inferos determinet eis positam, qui legi et prophetis obedierint, Christi vero et dei sui coelestem definiat sinum et portum. Respondebimus et haec [5]) ipsa, scriptura revincente oculos eius, quae ad inferos [6]) discernit Abrahae sinum pauperi. Aliud enim inferi, ut puto, aliud quoque Abrahae sinus. Nam et magnum ait intercedere regiones istas profundum et transitum utrinque prohibere. Sed nec allevasset dives oculos et quidem de longinquo, nisi in superiora, et de altitudinis longinquo per immensam illam distantiam sublimitatis et profunditatis. Unde apparet sapienti cuique, qui aliquando Elysios audierit, esse aliquam localem determinationem, quae sinus dicta sit Abrahae ad recipiendas animas filiorum eius, etiam ex nationibus, patris scilicet multarum nationum in Abrahae censum deputandarum, et ex eadem fide, qua et Abraham deo credidit, nullo sub iugo legis nec in signo circumcisionis. Eam

1) Pam. et Rig. ab eod. Herode. 2) Sic emend. Rig.; Rhen figura. Ciacon. coni. fulgura. 3) Luc. 16, 19—31. 4) Edtt. omnes: meritati; sed iam Gelenius suasit maritatf scribendum esse. 5) Rhen. ed. I. haec, ceteri: hae. 6) Ed. Fran. et Rig. ab inferis.

itaque regionem sinum dico Abrahae, etsi non coelestem, sublimiorem tamen inferis, interim refrigerium praebituram animabus iustorum, donec consummatio rerum resurrectionem omnium plenitudine mercedis expungat, tunc apparitura coelesti promissione, quam Marcion suo vindicat quasi non a creatore promulgatam. Ad quam ascensum suum Christus aedificat in coelum, secundum Amos, [1]) utique suis, ubi est et locus aeternus, de quo Esaias: quis adnuntiabit vobis locum aeternum, nisi scilicet Christus incedens in iustitia, loquens viam rectam, odio habens iniustitiam et iniquitatem? [2]) Quodsi aeternus locus repromittitur, et ascensus in coelum aedificatur a creatore, promittente etiam semen Abrahae velut stellas coeli futurum, utique ob coelestem promissionem: salva ea promissione, cur non capiat sinum Abrahae dici temporale aliquod animarum fidelium receptaculum, in quo iam delinietur futuri imago ac candida quaedam utriusque iudicii prospiciatur? admonens quoque vos haereticos, dum in vita estis, Moysen et prophetas unum deum praedicantes creatorem, et unum Christum praedicantes eius, et utrumque iudicium poenae et salutis aeternae apud unicum deum positum, qui occidat et vivificet. Imo, inquit, nostri dei monela de coelo non Moysen et prophetas iussit audiri, sed Christum: hunc audite. Merito. Tunc enim apostoli satis iam audierant Moysen et prophetas, qui secuti erant Christum, credendo Moysi et prophetis. Nec enim accepisset Petrus dicere: tu es Christus, antequam audisset et credidisset Moysi et prophetis, a quibus solis adhuc Christus adnuntiabatur. Haec igitur fides eorum meruerat, ut etiam voce coelesti confirmaretur, iubente illum audiri, quem agnoverant evangelizantem pacem, evangelizantem bona, adnuntiantem locum aeternum, aedificantem illis ascensum suum in coelum. [3]) Apud inferos autem de eis dictum est: habent illic Moysen et prophetas, audiant illos, qui non credebant, vel qui nec omnino sic credebant, esse post mortem superbiae divitiarum et gloriae delitiarum, supplicia adnuntiata a Moyse et prophetis, decreta autem ab eo deo, qui de thronis deponit dynastas, et de sterquiliniis elevat inopes. [4]) Ita

1) Amos 9, 6. 2) Ies. 33, 14. 3) Ies. 52, 7. 33, 14. Amos 9, 6. 4) Ps. 113, 6.

cum utrinque pronuntiationis diversitas competat creatori, non erit divinitatum statuenda distantia, sed ipsarum materiarum.

35. Conversus ibidem ad discipulos, vae dicit auctori scandalorum, expedisse ei, si natus non fuisset, aut si molino saxo ad collum deligato praecipitatus esset in profundum, quam unum ex illis modicis utique discipulis eius scandalizasset.[1]) Aestima, quale supplicium comminetur illi. Nec enim alius ulciscetur scandalum discipulorum eius. Agnosce igitur et iudicem et illo affectu pronuntiantem de cura suorum, quo et creator retro: qui tetigerit vos, ac si pupillam oculi mei tangat.[2]) Idem sensus eiusdem est: peccantem fratrem iubet corripi,[3]) quod qui non fecerit, utique deliquit, aut ex odio volens fratrem in delicto perseverare, aut ex acceptione personae parcens ei, habens Leviticum: non odies fratrem tuum in animo tuo; traductione traduces[4]) proximum tuum, utique et fratrem, et non sumes propter illum delictum.[5]) Nec mirum, si ita docet, qui pecora quoque fratris tui, si errantia in via inveneris, prohibet despicias, quominus ea reducas fratri,[6]) nedum ipsum sibi. Sed et veniam des fratri in te delinquenti, iubet etiam septies. Parum plane. Plus est enim apud creatorem, qui nec modum statuit, in infinitum pronuntians: fratris malitiae memor ne sis,[7]) nec petenti eam praestes, mandat, sed et non petenti. Non enim dones offensam vult, sed obliviscaris. Lex leprosorum[8]) quantae sit interpretationis erga species ipsius vitii et inspectationis summi sacerdotis, nostrum erit scire; Marcionis, morositatem legis opponere, ut et hic Christum aemulum eius affirmet, praevenientem sollemnia legis etiam in curatione decem leprosorum, quos tantummodo ire iussos, ut se ostenderent sacerdotibus, in itinere purgavit,[9]) sine tactu iam et sine verbo, tacita potestate et sola voluntate; quasi necesse sit semel remediatore languorum et vitiorum adnuntiato Christo et de effectibus probato de qualitatibus curationum retractari, aut creatorem in Christo ad legem provocari; si quid aliter quam lege distinxit, ipse perfecit, cum aliter

---

1) Luc. 17, 1. 2. 2) Zach. 2, 8. 3) Luc. 17, 3. 4) Rhen. ed. I. non traduces. 5) Lev. 19, 17. 6) Exod. 23, 4. 7) Lev. 19, 18. 8) Lev. 13. 14. 9) Luc. 17, 11 — 19.

utique dominus per semet ipsum operetur sive per filium, aliter per prophetas, famulos suos, maxime documenta virtutis et potestatis, quae ut clariora et validiora, qua propria, distare a vicariis fas est. Sed eiusmodi et alibi iam dicta sunt in documento superiore. Nunc etsi praefatus est, multos tunc fuisse leprosos apud Israelem in diebus Helisaei prophetae, et neminem eorum purgatum nisi Neeman Syrum, [1]) non utique numerus faciet ad differentiam deorum in destructionem creatoris unum remediantis et praelationem eius, qui decem emundarit. Quis enim dubitabit plures potuisse curari ab eo, qui unum curasset, quam ab illo decem, qui nunquam retro unum? Sed hac cum maxime pronuntiatione diffidentiam Israelis vel superbiam pulsat, quod cum multi essent illic leprosi, et prophetes non deesset, etiam edito documento; nemo decucurrisset ad deum operantem in prophetis. Igitur quoniam ipse erat authenticus pontifex dei patris, inspexit illos secundum legis arcanum, significantis Christum esse verum disceptatorem et elimatorem humanarum macularum. Sed et quod in manifesto fuit legis, praecepit: ite, ostendite vos sacerdotibus. Cur, si illos ante erat emundaturus? An quasi legis illusor, ut in itinere curatis ostenderet, nihil esse legem cum ipsis sacerdotibus? Et utique viderit, si cui tam opiniosus videbitur Christus. Imo digniora sunt interpretanda et fidei iustiora; ideo illos remediatos, qua secundum legem iussi abire ad sacerdotes obaudierant; neque enim credibile est emeruisse medicinam a destructore legis observatores legis. Sed cur pristino leproso nihil tale praecepit? Quia nec Helisaeus Syro Neeman; et tamen non idcirco non erat creatoris. Satis respondi, sed qui credidit, intelligit etiam altius aliquid. Disce igitur et caussas. In Samariae regionibus res agebatur, unde erat et unus interim ex leprosis. Samaria autem desciverat ab Israele, habens schisma illud ex novem [2]) tribubus, quas avulsas per Achiam prophetam collocaverat apud Samariam Hieroboam. [3]) Sed et alias semper sibi placentes erant Samaritani de montibus et puteis patrum, sicut in evangelio Ioannis Samaritana illa in colloquio domini apud puteum: ne tu ma-

1) Luc. 4, 27. 2) Ed. Fran. et Rig. decem. 3) 1 Reg. 11, 29 sqq.

ior sis, et cetera, et rursus: patres nostri in isto monte adoraverunt, et vos dicitis, quia Hierosolymis oportet adorare.[1]) Itaque qui et per Amos[2]) vae dixerit eis, qui confident in monte Samariae,[3]) iam et ipsam restituere dignatus, de industria iubet ostendere se sacerdotibus, utique qui non erant, nisi ubi et templum, subiiciens Samaritam Iudaeo, quoniam ex Iudaeis salus, licet Israelitae et Samaritae; tota enim promissio tribui Iudae Christus fuit; ut scirent, Hierosolymis esse et sacerdotes et templum et matricem religionis et fontem, non puteum salutis. Et ideo ut vidit agnovisse illos legem Hierosolymis expungendam, ex fide iam iustificandos sine legis ordine remediavit. Unde et unum illum solutum ex decem memorem divinae gratiae Samariten miratus, non mandat offerre munus ex lege, quia satis iam obtulerat gloriam deo reddens, hoc et domino volente interpretari legem. Et tamen cui deo gratiam reddidit Samarites, quando nec Israelites alium deum usque adhuc didicisset? Cui alii, quam cui omnes remediati retro a Christo? Ideo fides tua te salvum fecit, audiit, quia intellexerat, veram se deo omnipotenti oblationem, gratiarum scilicet actionem, apud verum templum et verum pontificem eius, Christum, facere debere. Sed nec pharisaei possunt videri de alterius dei regno consuluisse dominum, quando venturum sit, quamdiu alius a Christo editus deus non erat, nec ille de alterius regno respondisse, quam de cuius consulebatur. Non venit, inquit, regnum dei cum observatione, nec dicunt: ecce hic, ecce illic; ecce enim regnum dei intra vos est.[4]) Quis non ita interpretabitur: intra vos est, id est, in manu, in potestate vestra, si audiatis, si faciatis dei praeceptum? Quodsi in praecepto est dei regnum, propone igitur contra, secundum nostras antitheses, Moysen, et una sententia est. Praeceptum, inquit, excelsum non est, nec longe a te; non est in coelo, ut dicas: quis ascendet in coelum et deponet nobis illud, et auditum illud faciemus? nec ultra mare est, ut dicas: quis transfretabit et sumet illud nobis, et auditum illud faciemus? prope te est verbum, in ore tuo, et in corde tuo, et in manibus tuis facere illud.[5]) Hoc erit: non hic, nec illic;

1) Io. 4, 12. 20. 2) Rhen. ed. I. Esaiam. 3) Amos 6, 1.
4) Luc. 17, 20. 21. 5) Deut. 30, 11 sqq.

ecce enim intra vos est regnum dei. Et ne argumentetur audacia haeretica, de regno creatoris, de quo consulebatur, non de suo respondisse eis dominum, sequentia obsistunt, dicens enim filium hominis ante multa pati et reprobari oportere, ante adventum suum,[1]) in quo et regnum substantialiter revelabitur, suum ostendit et regnum, de quo responderat, quod passiones et reprobationes ipsius exspectabat. Reprobari autem habens et postea agnosci et assumi et extolli, etiam ipsum verbum reprobari inde decerpsit, ubi in lapidis aenigmate utraque revelatio eius apud David canebatur, prima recusabilis, secunda honorabilis. Lapis, inquit, quem reprobaverunt aedificantes, iste factus est in caput anguli.[2]) A domino factum est hoc. Vanum enim, si credidimus deum de contumelia aut gloria scilicet alicuius praedicasse, ut non eum portenderet, quem et in lapidis et in petrae et in montis figura portenderat.[3]) Sed si de suo loquitur adventu, cur eum diebus Noe et Loth comparat[4]) tetris et atrocibus, deus et lenis et mitis? Cur admonet meminisse uxoris Loth, quae praeceptum creatoris non impune contempsit, si non cum iudicio venit vindicandorum praeceptorum suorum? Etiamsi vindicat, ut ille, si iudicat me, non debuit per eius documenta formare, quem destruit, ne ille me formare videatur. Si vero et hic non de suo loquitur adventu, sed de Iudaei Christi, exspectemus etiam nunc, ne quid de suo praedicet, illum interim esse credentes, quem omni loco praedicat.

36. Nam et orandi perseverantiam et instantiam mandans, parabolam iudicis ponit coacti audire viduam instantia et perseverantia interpellationum eius.[5]) Ergo iudicem deum ostendit orandum, non se, si non ipse est iudex; sed subiunxit, facturum deum vindictam electorum suorum. Si ergo ipse erit iudex, qui et vindex, creatorem ergo meliorem deum probavit, quem electorum suorum clamantium ad eum die et nocte vindicem ostendit. Et tamen cum templum creatoris inducit, et duos adorantes diversa mente describit, pharisaeum in superbia, publicanum in humilitate, ideoque alterum reprobatum, alterum iustificatum descendisse,[6]) utique docendo, qua disciplina sit orandum, eum

1) Luc. 17, 25. 2) Ps. 118, 21. 3) Ies. 8, 14. 1 Cor. 10, 4.
4) Luc. 17, 26—32. 5) Luc. 18, 1—18. 6) Luc. 18, 9—14.

et hic orandum constituit, a quo relaturi essent eam orandi disciplinam, sive reprobatricem superbiae sive iustificatricem humilitatis. Alterius dei nec templum nec oratores nec iudicium invenio penes Christum, nisi creatoris. Illum iubet adorare in humilitate, ut allevatorem humilium, non in superbia, ut destructorem superborum. Quem alium adorandum mihi ostendit, qua disciplina, qua spe? Neminem, opinor. Nam et quam docuit orationem, creatori probavimus convenire. Aliud est, si etiam adorari, qua deus optimus et ultro bonus, non vult. Sed quis optimus, nisi unus, inquit, deus?[1]) Non quasi ex duobus diis unum optimum ostenderit, sed unum esse optimum deum solum, qui sic unus sit optimus, qua solus deus. Et utique optimus, qui pluit super iustos et iniustos, et solem suum oriri facit super bonos et malos,[2]) sustinens et alens et iuvans etiam Marcionitas. Denique interrogatus ab illo quodam: praeceptor optime, quid faciens vitam aeternam possidebo? de praeceptis creatoris an ea sciret, id est faceret, expostulavit ad contestandum, praeceptis creatoris vitam acquiri sempiternam; cumque ille principaliora quaeque affirmasset observasse se ab adolescentia, unum, inquit, tibi deest, omnia, quaecunque habes, vende et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelo, et veni, sequere me.[3]) Age, Marcion, omnesque iam commiserones et coodibiles eius haeretici, quid audebitis dicere? Resciditne Christus priora praecepta, non occidendi, non adulterandi, non furandi, non falsum testandi, diligendi patrem et matrem? An et illa servavit, et quod deerat adiecit? quamquam et hoc praeceptum largitionis in egenos ubique diffusum sit in lege et prophetis, uti gloriosissimus ille observator praeceptorum pecuniam multo cariorem habiturus traduceretur. Salvum est igitur et hoc in evangelio: non veni dissolvere legem et prophetas, sed potius adimplere.[4]) Simul et cetera dubitatione liberavit, manifestando unius esse et dei nomen et optimi, et vitam aeternam et thesaurum in coelo, et semet ipsum, cuius praecepta supplendo et conservavit et auxit, secundum Michaeam quoque hoc loco recognoscendus, dicentem: si adnuntiavit tibi homo, quid bonum? aut

1) Luc. 18, 19. 2) Matth. 5, 45. 3) Luc. 18, 18—22. 4) Matth. 5, 17.

quid a te dominus exquirit, quam facere iudicium, diligere misericordiam, et paratum esse sequi dominum deum tuum?[1]) Et homo enim Christus adnuntians, quid sit bonum, scientiam legis, praecepta, inquit, scis, facere iudicium. Vende, inquit, quae habes, diligere misericordiam, et da, inquit, egenis. Paratum esse, inquit, ire cum domino, et veni, inquit, sequere me. Tam distincta fuit a primordio Iudaea gens per tribus et populos et familias et domos, ut nemo facile ignorari de genere potuisset, vel de recentibus Augustianis censibus adhuc, tunc fortasse pendentibus. Iesus autem Marcionis et natus non dubitaretur, qui homo videbatur; utique qua non natus, nullam potuerat generis sui in publico habuisse notitiam; sed erat unus aliquis deputandus ex iis, qui quoquo modo ignoti habebantur. Cum igitur praetereuntem illum caecus audisset, cur exclamavit: Iesu, fili David, miserere mei,[2]) nisi quia filius David, id est ex familia David, non temere deputabatur per matrem et fratres, qui aliquando ex notitia utique adnuntiati ei fuerant? Sed antecedentes increpabant caecum, uti taceret; merito, quoniam quidem vociferabatur, non quia de David filio mentiebatur. Aut doce increpantes illos scisse, quod Iesus non esset filius David, ut idcirco silentium caeco indixisse credantur. Sed etsi doceres, facilius illos ignorasse praesumeretur, quam dominum falsam in se praedicationem sustinere potuisse. Sed patiens dominus, non tamen confirmator erroris, imo etiam detector creatoris, ut non prius hanc caecitatem hominis illius enubilasset, ne ultra Iesum filium David existimaret. Atquin ne patientiam eius infamaretis, nec ullam rationem dissimulationis illi affingeretis, nec filium David negaretis, manifestissime confirmavit caeci praedicationem et ipsa remuneratione medicinae et testimonio fidei. Fides, inquit, tua te salvum fecit.[3]) Quid vis caecum credidisse? Ab alio deo descendisse Iesum ad deiectionem creatoris,[4]) ad destructionem legis et prophetarum, non illum esse, qui ex radice Iesse, et ex fructu lumborum David destinabatur,[5]) caecorum quoque remunerator? Sed nondum, puto, eiusmodi tunc caeci erant, qualis

---

1) Micha 6, 8. 2) Luc. 18, 38. 39. 3) Luc. 18, 42. 4) Sic Wouw. e cod. et Rig. Ceteri: ab illo deo — detectionem c. 5) Ps. 132, 11.

Marcion, ut haec fuerit caeci illius fides, qua crediderit in voce: Iesu, fili David; qui hoc se et cognovit et cognosci ab omnibus voluit, fidem hominis etsi melius oculatam, etsi veri luminis compotem, exteriore quoque visione donavit, ut et nos regulam simulque mercedem fidei disceremus: qui vult videre Iesum David filium, credat per virginis censum; qui non ita credet, non audiet ab illo: fides tua te salvum fecit. Atque ita caecus remanebit, ruens in antithesin ruentem et ipsam [antithesin]; sic enim caecus caecum deducere solet. Nam si aliquando Davidem in recuperatione Sionis offenderant caeci resistentes, [1]) quominus admitteretur, in figuram populi proinde caeci, non admissuri quandoque Christum filium David; ideo Christus ex diverso caeco subvenit, ut hinc se ostenderet non esse filium David, et ex animi diversitate bonus caecis, quos ille iusserat caedi. Et cur fidei, et quidem pravae, praestitisse se dixit? Atquin et hoc filius David antithesin de suo retundendam. Nam et qui David offenderant, caeci; nunc vero eiusdem carnis homo supplicem se obtulerat filio David, idcirco ei satisfacienti quodammodo placatus filius David restituit lumina cum testimonio fidei, qua hoc ipsum crediderat,[2]) exorandum sibi esse filium David. Et tamen David audacia hominum, puto, offenderit, non valetudo.

37. Consequitur et Zachaei domus salutem.[3]) Quo merito? Numquid vel ille crediderat Christum a Marcione venisse? Atquin adhuc in auribus erat omnium vox illa caeci: miserere mei, Iesu, fili David, et: omnis populus laudes referebat deo,[4]) non Marcionis, sed David. Enimvero Zachaeus etsi allophylus, fortasse tamen aliqua notitia scripturarum ex commercio Iudaico afflatus. Plus est autem; ignorans Esaiam praecepta eius impleverat. Confringito, inquit, panem tuum esurienti, et non habentes tectum in domum tuam inducito. Hoc cum maxime agebat, exceptum domo sua pascens dominum. Et nudum si videris, contegito.[5]) Hoc cum maxime promittebat, in omnia misericordiae opera dimidium substantiae offerens, dissolvens violentiorum contractum obnoxiis,[6]) et dimittens

1) 2 Sam. 5, 6 sqq. 2) Rhen. ed. I. cui test. — ediderat. Vv. cum test. fidei videntur aliunde illata esse. 3) Luc. 19, 1 — 10. 4) Luc. 18, 37. 43. 5) Ies. 58, 7. 6) Sic Rhen. ed. I.; ed. Fran. et Rig. contractuum obnexus.

conflictatos in laxamentum, et omnem conscriptionem iniquam dissipans, dicendo: et si cui quid per calumniam eripui, quadruplum reddo. Itaque dominus: hodie, inquit, salus huic domui. Testimonium dixit, salutaria esse, quae praeceperat prophetes creatoris. Cum vero dicit: venit enim filius hominis salvum facere, quod periit, iam non contendo eum venisse, ut salvum faceret, quod perierat, cuius fuerat, et cui perierat, quod salvum venerat facere, sed in alterius quaestionis gradum dirigo. De homine agi nulla dubitatio est; hic cum ex duabus substantiis constet, ex corpore et anima, quaerendum est, ex qua substantiae specie periisse videatur. Si ex corpore, ergo corpus perierat, anima non. Quod perierat, salvum facit filius hominis; habet igitur et caro salutem. Si et anima perierat, animae perditio saluti destinatur; caro, quae non periit, salva est. Si totus homo perierat ex utraque substantia, totus homo salvus fiat necesse est, et elisa est sententia haereticorum negantium carnis salutem. Iam et Christus creatoris confirmatur, qui secundum creatorem totius hominis salutem pollicebatur. Servorum quoque parabola, qui secundum rationem foeneratae pecuniae dominicae diiudicantur, iudicem ostendit deum, etiam ex parte severitatis non tantum honorantem, verum et auferentem, quod quis videatur habuisse. Aut si et hic creatorem finxerit austerum, tollentem quod non posuerit et metentem quod non severit, hic quoque me ille instruit, cuius pecuniam ut foenerem edocet.[1])

38. Sciebat Christus baptisma Ioannis unde esset, et cur quasi nesciens interrogabat?[2]) Sciebat non responsuros sibi pharisaeos, et cur frustra interrogabat? An ut ex ore ipsorum iudicaret illos, vel ex corde? Refer ergo et haec ad excusationem creatoris et ad comparationem Christi, et considera iam, quid secuturum esset, si quid pharisaei ad interrogationem renuntiassent. Puta illos renuntiasse humanum Ioannis baptisma, statim lapidibus elisi fuissent. Exsisteret aliquis Marcion adversus Marcionem, qui diceret: o deum optimum, o deum diversum a creatoris exemplis! Sciens praeceps ituros homines, ipse illos in praeruptum imposuit. Sic enim et de creatore in arboris

1) Luc. 19, 11 — 27. 2) Luc. 20, 1 — 8.

lege tractatur. Sed de coelis fuit baptisma Ioannis. Et quare, inquit Christus, non credidistis ei? Ergo qui credi voluerat Ioanni, increpaturus quod non credidissent, eius erat, cuius sacramentum Ioannes administrabat. Certe nolentibus renuntiare, quid saperent, cum et ipse vicem opponit: et ego non dico vobis, in qua virtute haec facio, malum malo reddidit. Reddite quae Caesaris Caesari, et quae sunt dei deo.[1]) Quae erunt dei? quae similia sunt denario Caesaris, imago scilicet et similitudo eius. Hominem igitur iubet creatori, in cuius imagine et similitudine et nomine et materia expressus est. Quaerat sibi monetam deus Marcionis; Christus denarium hominis suo Caesari iubet reddi, non alieno; nisi quod necesse est, qui suum denarium non habet. Iusta et digna praescriptio est in omni quaestione, ad propositum interrogationis pertinere debere sensum responsionis. Ceterum aliud consulenti aliud respondere dementis est; que magis absit a Christo, quod ne homini quidem convenit. Sadducaei, resurrectionis negatores, de ea habentes interrogationem, proposuerant domino ex lege materiam mulieris, quae septem fratribus ex ordine defunctis secundum praeceptum legale nupsisset, cuius viri deputanda esset in resurrectione.[2]) Haec fuit materia quaestionis, haec substantia consultationis. Ad hoc respondisse Christum necesse est. Neminem timuit, ut quaestiones aut declinasse videatur, aut per occasionem earum, quod alias palam non docebat, subostendisse. Respondit igitur, huius quidem aevi filios nubere.[3]) Vides quam pertinenter ad caussam. Quia de aevo venturo quaerebatur, in quo neminem nubere definiturus praestruxit, hic quidem nubi, ubi sit et mori. Quos vero dignatus sit deus illius aevi possessione et resurrectione a mortuis, neque nubere neque nubi, quia nec morituri iam sint, cum similes angelorum fiant,[4]) dei et resurrectionis filii facti.[5]) Cum igitur sensus responsionis non ad aliud sit dirigendus, quam ad propositum interrogationis, si hoc sensu responsio propositum absolvitur interrogationis, non aliud responsio domini sapit, quam quo quaestio absolvitur. Habes et tempora permissarum et

1) Luc. 20, 25. 2) Luc. 20, 27.—33. 3) ibid. v. 34. 4) Rig. sint. 5) Luc. 20, 35. 36.

negatarum nuptiarum, non ex sua propria, sed ex resurrectionis quaestione. Habes et ipsius resurrectionis confirmationem, et totum quod Sadducaei sciscitabantur, non de alio deo interrogantes, nec de proprio nuptiarum iure quaerentes. Quodsi ad ea facis respondere Christum, de quibus non est consultus, negas eum, de quibus interrogatus est, respondere potuisse, Sadducaeorum scilicet sapientia captum. Ex abundanti nunc et post praescriptionem retractabo adversus argumentationes cohaerentes. Nacti enim scripturae textum, ita in legendo decucurrerunt: quos autem dignatus est deus illius aevi, ideo adiungunt, quo alium deum faciant illius aevi; cum sic legi oporteat: quos autem dignatus est deus, ut facta hic distinctione post deum, ad sequentia pertineat illius aevi, id est, quos dignatus sit deus illius aevi possessione et resurrectione. Non enim de deo, sed de statu illius aevi consulebatur, cuius uxor futura esset post resurrectionem in illo aevo. Sic et de ipsis nuptiis responsum subvertunt, ut, filii huius aevi nubunt et nubuntur, de hominibus dictum sit creatoris nuptias permittentis, se autem, quos deus illius aevi, alter scilicet, dignatus sit resurrectione, iam et hic non nubere, quia non sint filii huius aevi, quando de nuptiis illius aevi consultus non de huius eas negaverat, de quibus consulebatur. Itaque qui ipsam vim et vocis et pronuntiationis et distinctionis exceperant, nihil aliud senserunt, quam quod ad materiam consultationis pertinebat. Atque adeo scribae, magister, inquiunt, bene dixisti. [1]) Confirmaverat enim resurrectionem, formam eius edendo adversus Sadducaeorum opinionem. Denique testimonium eorum, qui ita eum respondisse praesumpserant, non recusavit. Si autem scribae Christum filium David existimabant, ipse autem David dominum eum appellat, [2]) quid hoc ad Christum? Non David errorem scribarum obtundebat, sed honorem Christo David procurabat, quem dominum [3]) magis, quam filium David confirmabat, quod non congrueret destructori creatoris. At ex nostra parte quam conveniens interpretatio! Nam qui olim a caeco illo filius David fuerat invocatus, [4]) quod tunc reticuit, non habens in praesentia scribas, nunc ultro coram

1) Luc. 20, 39. 2) ib. 41—44. 3) Rhen. et Rig. dominum Christum. 4) Luc. 18, 38 sq.

eis de industria protulit, ut se, quem caecus secundum scribarum doctrinam filium tantum David praedicarat, dominum quoque eius ostenderet, remunerata quidem fide caeci, qua filium David crediderat illum, pulsata vero traditione scribarum, qua non et dominum eum norant. Quodcunque ad gloriam spectaret Christi creatoris, sic non alius tueretur, quam Christus creatoris.

39. Olim constitit de nominum proprietate, ei illam competere, qui prior et Christum suum in homines adnuntiaret et Iesum transnominaret. Constabit itaque et de impudentia eius, qui multos dicat venturos in nomine ipsius; quod non sit ipsius, si non Christus et Iesus creatoris est, ad quem proprietas nominum pertinet; amplius et prohibeat eos recipi; quorum et ipse par sit, ut qui proinde in nomine venit alieno, si non ipsius erat, a mendacio nominis praevenire discipulos, qui per proprietatem nominis possidebat veritatem eius. Venient denique illi dicentes: ego sum Christus. [1]) Recipies eos, qui consimilem recepisti. Et hic enim in nomine suo venit. Quid nunc, quod et ipse veniet nominum dominus Iesus[2]) creatoris? Reiicies illum? Et quam iniquum, quam iniustum et optimo deo indignum, ut non recipias eum in nomine suo venientem, qui alium in nomine eius recepisti! Videamus et quae signa temporibus imponat. Bella, opinor, et regnum super regnum, et gentem super gentem, et pestem, et fames terraeque motus, et formidines, et prodigia de coelo, [3]) quae omnia severo et atroci deo congruunt. Haec cum adiicit etiam oportere fieri, quem se praestat, destructorem an probatorem creatoris? Cuius dispositiones confirmat impleri oportere, quas ut optimus tam tristes quam atroces abstulisset potius, quam constituisset, si non ipsius fuissent. Ante haec autem persecutiones eis praedicat et passiones venturas[4]) in martyrium, utique et in salutem. Accipe praedicatum in Zacharia: dominus, inquit, omnipotens proteget eos, et consument illos et lapidabunt lapidibus fundae et bibent sanguinem illorum velut vinum et replebunt pateras quasi altaris, et salvos eos faciet dominus illo die velut oves, populum suum, quia lapides sancti volutant. [5]) Et ne putes haec in

1) Luc. 21, 8. 2) Ed. Fran. et Rig. Christus et Iesus cr. 3) Luc. 21, 9 — 11. 4) ib. v. 12. 5) Zach. 9, 15 sq. Nescio

passiones praedicari, quae illos tot bellorum nomine ab allophylis manebant, respice ad species. Nemo in praedicatione bellorum legitimis armis debellandorum lapidationem enumerat popularibus coetibus magis et inermi tumultui familiarem. Nemo tanta in bello sanguinis flumina paterarum capacitate metitur, aut unius altaris cruentationi adaequat. Nemo oves appellat eos, qui in bello armati et ipsi ex eadem feritate certantes cadunt, sed qui in sua proprietate atque patientia dedentes potius semet ipsos quam vindicantes trucidantur. Denique quia lapides, inquit, sancti volutant, non quia milites pugnant. Lapides enim sunt et fundamenta, super quae nos aedificamur, exstructi secundum Paulum[1]) super fundamentum apostolorum, qui lapides sancti oppositi omnium offensui volutabant. Et hic igitur ipse vetat cogitari, quid responderi oporteat apud tribunalia,[2]) qui et Balae, quod non cogitaverat, imo contra quam cogitaverat, suggessit,[3]) et Moysi caussato linguae tarditatem os repromisit.[4]) Et sapientiam ipsam, cui nemo resisteret,[5]) per Esaiam demonstravit; hic dicet, ego dei sum, et clamabit in nomine Iacob, et alius inscribetur in nomine Israelis.[6]) Quid enim sapientius et incontradicibilius confessione simplici et exserta in martyris nomine cum deo invalescentis, quod est interpretatio Israelis? Nec mirum, si is cohibuit praecogitationem, qui et ipse a patre excepit pronuntiandi tempestive subministrationem: dominus mihi dat linguam disciplinae, quando debeam proferre sermonem;[7]) nisi Marcion Christum non subiectum patri infert. A proximis quoque persecutiones et nominis ex odio utique blasphemiam praedicatam[8]) non debeo rursus ostendere. Sed per tolerantiam, inquit, salvos facietis vosmet ipsos,[9]) de qua scilicet psalmus: tolerantia, inquit, iustorum non peribit in finem;[10]) quia et alibi: honorabilis mors iustorum, ex tolerantia sine dubio; quia et Zacharias: corona autem erit eis, qui toleraverint.[12]) Sed ne audeas argumentari, apostolos ut alterius dei praecones a Iudaeis vexatos, memento prophetas quoque eadem a Iudaeis passos,

an hic et postea scribendum sit: volutantur; nam apud LXX leg. κυλίονται ἐπὶ γῆς αὐτοῦ. 1) Eph. 2, 20. 2) Luc. 21, 14. 3) Num. 22 — 24. 4) Exod. 4, 12. 5) Luc. 21, 15. 6) Ies. 44, 5. 7) Ies. 50, 4. 8) Luc. 21, 16. 17. 9) ib. v. 19. 10) Ps. 9, 19. 11) Ps. 116, 15. 12) Zach. 6, 14. cf. LXX.

tamen non alterius dei apostolos fuisse, quam creatoris. Sed monstrato dehinc tempore excidii, cum coepisset vallari exercitibus Hierusalem, signa iam ultimi finis enarrat, solis et lunae siderumque prodigia. Et in terra angustias nationum obstupescentium velut a sonitu maris fluctuantis prae exspectatione imminentium orbi malorum. Quod et ipsae vires coelorum concuti habeant,[1]) accipe Ioelem: et dabo prodigia in coelo, et in terra sanguinem et ignem et fumi vaporem; sol convertetur in tenebras et in sanguinem luna, priusquam adveniat dies magnus et illustris domini.[2]) Habes et Abacum: fluminibus disrumpetur terra, videbunt te et parturient populi, disperges aquas gressu; dedit abyssus sonum suum, sublimitas timoris eius elata est; sol et luna constitit in suo ordine, in lucem coruscationes tuae ibunt, in fulgorem fulguris[3]) scutum tuum, in comminatione tua diminues terram, et in indignatione tua depones nationes.[4]) Conveniunt, opinor, et domini pronuntiationes et prophetarum de concussionibus mundi et orbis elementorum et nationum. Post haec quid dominus? Et tunc videbunt filium hominis venientem de coelis cum plurima virtute. Cum autem haec fient, erigetis vos, et levabitis capita, quoniam appropinquabit redemptio vestra,[5]) in tempore scilicet regni, de quo subiecta erit ipsa parabola.[6]) Sic et vos cum videritis omnia haec fieri, scitote appropinquasse regnum dei.[7]) Hic erit dies magnus domini et illustris venientis de coelis filii hominis, secundum Danielem: ecce cum coeli nubibus tanquam filius hominis adveniens etc.[8]) Et data est illi regia potestas, quam in parabola postulaturus exierat, relicta pecunia servis, qua foeneraretur,[9]) et universae nationes, quas promiserat ei in psalmo pater: postula de me et dabo tibi gentes haereditatem tuam;[10]) et gloria omnis serviens illi, et potestas eius aeterna, quae non auferetur, et regnum eius, quod non corrumpetur, quia nec morientur in illo, nec nubent, sed erunt sicut angeli.[11]) De eodem adventu filii hominis et fructu eius apud Abacuc. Existi in salutem populi tui ad salvos faciendos christos tuos,[12])

1) Luc. 21, 20 sqq. 25 sq. 2) Ioel 3, 3 sq. 3) Editt. omnes: fulgur; sed LXX. εἰς φέγγος ἀστραπῆς. 4) Habac. 3, 8 sqq. cf. LXX. 5) Luc. 21, 27. 28. 6) ib. v. 29. 30. 7) ib. v. 31. 8) Dan. 7, 13. 9) Luc. 19, 11 sqq. 10) Ps. 2, 8. 11) Luc. 20, 35 sq. 12) Habac. 3, 13.

erecturos scilicet se et capita levaturos in tempore regni redemptos.[1]) Igitur cum et haec, quae sunt promissionum, proinde conveniant sicut et illa, quae sunt concussionum ex consonantia propheticarum et dominicarum pronuntiationum, nullam hic poteris interstruere distinctionem, ut concussiones quidem referas ad creatorem, saevitiae scilicet deum, quas nec sinere, nedum exspectare deberet deus optimus. Promissiones vero deo optimo deputes, quas creator, ignorans illum, non prophetasset; aut si suas prophetavit non distantes á promissionibus Christi, par erit in libertate optimo deo, nec plus videbitur a Christo tuo repromitti, quam a meo filio hominis. Ipsum decursum scripturae evangelicae ab interrogatione discipulorum usque ad parabolam fici ita invenies contextu sensus filio hominis hinc atque illinc adhaerere, ut in illum compingat et tristia et laeta et concussiones et promissiones, nec possis separare ab illo alteram partem. Unius enim filii hominis adventu constituto inter duos exitus concussionum et promissionum, necesse est ad unum pertineant filium hominis et incommoda nationum et vota sanctorum, qui ita positus est in medio, ut communis exitibus ambobus, alterum conclusurus adventu suo, id est incommoda nationum, alterum incipiens, id est vota sanctorum, ut, sive mei Christi concesseris adventum, filii hominis, quo mala imminentia ei deputes, quae adventum eius antecedunt, cogaris etiam bona ei adscribere, quae ab adventu eius oriuntur, sive tui malueris, quo bona ei adscribas, quae ab adventu eius oriuntur,[1]) cogaris mala quoque ei deputare, quae adventum eius antecedunt. Tam enim mala cohaerent adventui filii hominis antecedendo, quam et bona subsequendo. Quaere igitur, quem ex duobus Christis constituas in persona unius filii hominis, in quam utraque dispositio referatur. Aut et creatorem optimum aut et deum tuum asperum dedisti natura. In summa, ipsius parabolae considera exemplum. Aspice ficum et arbores omnes, cum fructum protulerint, intelligunt homines aestatem appropinquasse; sic et vos cum videritis haec fieri, scitote in proximo esse regnum dei.[3]) Si enim fructificationes arbuscularum signum

1) Rhen. ed. I. erecturus — levaturus — redemptus.
2) Vv. sive tuí malueris — oriuntur desunt in Rhen. ed. I.
3) Luc. 21, 29 — 31.

aestivo tempori praestant antecedendo illud, proinde conflictationes orbis signum praenotant regni praecedendo illud. Omne autem signum eius est, cuius est res, cuius est signum, et omni rei ab eo imponitur signum, cuius est res. Ita si conflictationes signa sunt regni, sicut fructificationes aestatis, ergo et regnum creatoris est, cuius conflictationes deputantur, quae signa sunt regni. Praemiserat, oportere haec fieri tam atrocia, tam dira, deus optimus, certe a prophetis et a lege praedicata; adeo legem et prophetas non destruebat, cum quae praedicaverant confirmat perfici oportere. Adhuc ingerit non transiturum coelum ac terram, nisi omnia peragantur.[1]) Quaenam ista? si quae a creatore fiunt, merito sustinebunt elementa domini sui ordinem expungi; si quae a deo optimo, nescio an sustineat coelum et terra perfici, quae aemulus statuit. Hoc si patietur creator, zelotes deus non est. Transeat age nunc terra et coelum. Sic enim dominus eorum destinavit, dum verbum eius maneat in aevum. Sic enim et Esaias praenuntiavit: admoneantur et discipuli, ne quando graventur corda eorum crapula et ebrietate et secularibus curis, et insistat eis repentinus dies ille velut laqueus,[2]) utique oblitis deum ex plenitudine et cogitatione mundi. Moysi erit admonitio. Adeo is liberabit a laqueo diei illius, qui hanc admonitionem retro intulit. Erant et loca alia apud Hierusalem ad docendum, erant et extra Hierusalem ad secedendum. Sed enim per diem in templo docebat,[3]) ut qui per Osee praedixerat: in templo meo me invenerunt et illic disputatum est ad eos.[4]) Ad noctem vero in elaeonem secedebat.[5]) Sic enim Zacharias demonstrarat: et stabunt pedes eius in monte elaeone.[6]) Erant horae quoque auditorio competentes.[7]) Diluculo conveniendum erat, quia per Esaiam cum dixisset: dominus dat mihi linguam disciplinae, adiecit: apposuit mihi mane aurem ad audiendum.[8]) Si hoc est prophetias dissolvere, quid erit adimplere?

40. Proinde scit, et quando pati oporteret eum, cuius passionem lex figurat. Nam e tot festis Iudaeorum paschae diem egit.[9]) In hoc enim sacramentum pronuntiarat Moy-

1) ib. v. 32. 33. 2) Ies. 40, 8. 3) Luc. 21, 37. 4) Hos. 12, 4 cf. LXX. 5) Luc. 21, 37. 6) Zach. 14, 4. 7) Luc. 21, 38. 8) Ies. 50, 4. 9) Luc. 22, 1 sqq. Pamel. et Rig. elegit.

ses: pascha est domini.[1]) Ideo et affectum suum ostendit: concupiscentia concupivi pascha edere vobiscum, antequam patiar.[2]) O legis destructorem, qui concupierat etiam pascha servare! Nimirum vervecina illum Iudaica delectaret? An ipse erat, qui tanquam ovis ad victimam adduci habens, et tanquam ovis coram tondente, sic os non aperturus,[3]) figuram sanguinis sui salutaris implere concupiscebat? Poterat et ab extraneo quolibet tradi, ne dicerem[4]) et in hoc psalmum expunctum: qui mecum panem edit, levabit in me plantam.[5]) Poterat et sine praemio tradi. Quanta enim opera traditoris circa eum, qui populum coram offendens, nec tradi magis potuisset quam invadi? Sed hoc alii competisset Christo, non qui prophetias adimplebat. Scriptum est enim: pro eo quod venumdedere iustum.[6]) Nam et quantitatem et exitum pretii postea Iuda poenitente revocati et in emptionem dati agri figuli, sicut in evangelio Matthaei[7]) continetur, Hieremias praecanit: et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati vel honorati, et dederunt eos in agrum figuli.[8]) Professus itaque se concupiscentia concupisse edere pascha ut suum, (indignum enim, ut quid alienum concupisceret deus,) acceptum panem et distributum discipulis corpus suum illum fecit, hoc est corpus meum dicendo,[9]) id est figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Ceterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit, quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis, ut panis crucifigeretur, Cur autem panem corpus suum appellat, et non magis peponem, quem Marcion cordis loco habuit? Non intelligens, veterem fuisse istam figuram corporis Christi, dicentis per Hieremiam: adversus me cogitaverunt cogitatum, dicentes: venite coniiciamus lignum in panem eius,[10]) scilicet crucem in corpus eius. Itaque illuminator antiquitatum quid tunc voluerit significasse panem, satis declaravit corpus suum vocans panem. Sic et in calicis mentione testamen-

---

1) Levit. 23, 5. 2) Luc. 22, 15. 3) Ies. 53, 7. 4) Cod. Wouweri: ne dicerent non et in hoc etc. 5) Ps. 41, 10. 6) Amos 2, 6. 7) Matth. 27, 3 sqq. 8) Ier. 32, 7 sqq. 25. Zach. 11, 12 sq. 9) Luc. 22, 19. 10) Ier. 11, 19. cf. LXX.

tum constituens, sanguine suo obsignatum,[1]) substantiam corporis confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse, nisi carnis. Nam et si qua corporis qualitas non carnea opponetur nobis, certe sanguinem nisi carnea non habebit. Ita consistit probatio corporis de testimonio carnis, probatio carnis de testimonio sanguinis. Ut autem et sanguinis veterem figuram in vino recognoscas, aderit Esaias. Quis, inquit, qui advenit ex Edom, rubor vestimentorum eius ex Bosor, sic decorus in stola violenta cum fortitudine? quare rubra vestimenta tua, et indumenta sicut de foro torcularis pleno conculcato?[2]) Spiritus enim propheticus velut iam contemplabundus dominum ad passionem venientem, carne scilicet vestitum, ut in ea passum, cruentum habitum carnis in vestimentorum rubore designat, conculcatae et expressae vi passionis tanquam in foro torcularis, quia exinde quasi cruentati homines de vini rubore descendant. Multo manifestius Genesis in benedictione Iudae, ex cuius tribu carnis census Christi processurus iam tunc Christum in Iuda declinabat.[3]) Lavabit, inquit, in vino stolam suam et in sanguine uvae amictum suum,[4]) stolam et amictum carnem demonstrans et vinum sanguinem. Ita et nunc sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit.

41. Vae, ait, per quem traditur filius hominis.[5]) Ergo iam vae constat imprecationis et comminationis inclamationem intelligendam et irato et offenso deputandam, nisi si Iudas impune erat tantum sceleris relaturus. Aut si impune, vacat vae; si non impune, utique ab eo puniendus, in quem scelus traditionis admisit. Porro si sciens passus est, hominem, quem ipse comitatui suo asciverat, in tantum scelus ruere, noli iam de creatore circa Adam retractare, quae in tuum quoque deum retorquentur, aut ignorasse illum, qui non ex providentia obstitit peccaturo, aut obsistere non potuisse, si ignorabat, aut noluisse, si et sciebat et poterat, atque ita malitiosum iudicandum, qui passus sit hominem suum ex delicto perire. Suadeo igitur, agnoscas potius et in isto creatorem, quam parem illi deum optimum adversus sententiam tuam facias. Nam et Petrum

1) Luc. 22, 20. 2) Ies. 63, 1 sq. 3) Ed. Fran. delineabat; Rig. deliniabat. 4) Gen. 49, 11. 5) Luc. 22, 22.

praesumptorie aliquid elocutum negationi potius destinando[1]) zelotem deum tibi ostendit. Debuit etiam osculo tradi,[2]) propheticus scilicet Christus, ut eius scilicet filius, qui labiis a populo diligebatur.[3]) Perductus in consessum, an ipse esset Christus, interrogatur.[4]) De quo Christo Iudaei quaesissent, nisi de suo? Cur ergo non vel tunc alium eis prodidit? Ut pati posset, inquis, id est, ut ille optimus ignorantes adhuc in scelus mergeret. Atquin etsi dixisset, passurus esset. Si dixero enim, inquit, vobis non credetis.[5]) Porro non credituri perseverassent in necem eius. Et cur non magis passurus esset, si alterius dei ac per hoc adversarium creatoris manifestasset? Ergo non ut pateretur, alium se tunc quoque supersedit ostendere; sed quomodo ex ore eius confessionem extorquere cupiebant, nec confesso tamen credituri, qui eum ex operibus scripturas adimplentibus agnovisse debuerant, ita eius fuit occultasse se, cui ultro debebatur agnitio. Et tamen adhuc eis manum porrigens: abhinc, inquit, erit filius hominis sedens ad dexteram virtutis dei.[6]) Suggerebat enim se ex Danielis prophetia[7]) filium hominis et e psalmo David sedentem ad dexteram dei.[8]) Itaque ex isto dicto et scripturae comparatione illuminati, quem se vellet intelligi, ergo, inquiunt, tu dei filius es?[9]) Cuius dei, nisi quem solum noverant? Cuius dei, nisi quem in psalmo meminerant, dixisse filio suo: sede ad dexteram meam. Sed respondit: vos dicitis, quasi non ego.[10]) Atquin confirmavit id se esse, quod illi dixerant, dum rursus interrogant. Unde autem probabis interrogative et non ipsos confirmative pronuntiasse: ergo tu filius dei es? ut, quia oblique ostenderat se per scripturas filium dei intelligendum, sic senserint: ergo tu dei es filius, quod te non vis aperte dicere; atque ita et ille, vos dicitis, confirmative respondit, et adeo sic fuit pronuntiatio eius, ut perseveraverit in eo, quod pronuntiatio sapiebat.

42. Perductum enim illum ad Pilatum onerare coe-

---

1) Luc. 22, 34. 54—62. 2) ib. v. 47 sq. 3) Ies. 29, 13. 4) Luc. 22, 66. 67. 5) ibid. 6) ib. v. 69. 7) Dan. 7, 13. 8) Ps. 110, 1. 9) Luc. 22, 70. 10) Edit. Fran. et Rig. quia ego sum. Sed haec verborum mutatio sententiae Marcionis, quam refert Tert., prorsus est contraria.

perunt, quod se regem diceret Christum,[1]) sine dubio dei filium, sessurum ad dei dexteram. Ceterum alio eum titulo gravassent, incerti, an filium dei se dixisset, nisi;[2]) vos dicitis, sic pronuntiasset, hoc se esse, quod dicerent. Pilato quoque interroganti: tu es Christus? proinde tu dicis,[3]) ne metu potestatis videretur amplius respondisse. Constitutus est igitur dominus in iudicio. Et statuit in iudicio populum suum. Ipse dominus in iudicium venit cum presbyteris et archontibus populi, secundum Esaiam.[4]) Atque exinde omne scriptum passionis suae implevit. Tumultuatae sunt ibidem nationes, et populi meditati sunt inania; astiterunt reges terrae, et archontes congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum eius:[5]) nationes, Romani, qui cum Pilato fuerant; populi, tribus Israelis; reges in Herode; archontes in summis sacerdotibus. Nam et Herodi velut munus a Pilato missus.[6]) Osee vocibus fidem reddidit; de Christo enim prophetaverat: et vinctum eum ducent xenium regi.[7]) Delectatus est denique Herodes viso Iesu, nec vocem ullam ab eo audivit.[8]) Tanquam agnus enim coram tondente, sic non aperuit os suum, quia dominus dederat illi linguam disciplinae, ut seiret quomodo eum oporteret proferre sermonem,[9]) illam scilicet linguam, quam in psalmo[10]) adglutinatam gutturi suo tunc probabat non loquendo. Et Barrabas quidem nocentissimus vita ut bonus donatur, Christus vero iustissimus ut homicida morti expostulatur. Sed et duo scelesti circumfiguntur illi, ut inter iniquos scilicet deputaretur. Vestitum plane eius a militibus divisum, partim sorte concessum,[11]) Marcion abstulit, respiciens psalmi prophetiam: dispertiti sibi sunt vestimenta mea, et in vestitum meum sortem miserunt.[12]) Aufer igitur et crucem ipsam. Idem tamen psalmus de eo non tacet: foderunt manus meas et pedes. Totus in illo exitus legitur. Circumdederunt me canes, synagoga maleficorum circumvallavit me; omnes qui spectabant me, naso irridebant me; locuti sunt labiis, et capita moverunt; speravit in deum, liberet eum.[13]) Quo iam testimonium vestimento-

---

1) Luc. 23, 1. 2. 2) Rhen. ed. I. si. 2) Luc. 23, 3. 4) Ies. 3, 13 sq. 5) Ps. 2, 1 sq. 6) Luc. 23, 11. 7) Hos. 10, 6. 8) Luc. 23, 8. 9. 9) Ies. 53, 7. 50, 4. 10) Ps. 22, 16. 11) Luc. 23, 18 sqq. 32. 34. 12) Ps. 22, 19. 13) Ps. 22, 8 sq. 17 sq.

rum habe falsi tui praedam. Totus psalmus vestimenta sunt Christi. Ecce autem et elementa concutiuntur,[1]) dominus enim patiebatur ipsorum. Ceterum adversario laeso coelum luminibus floruisset, magis sol radiis insultasset, magis dies stetisset, libenter spectans pendentem in patibulo Christum Marcionis. Haec argumenta quoque mihi competissent, etsi non fuissent praedicata. Coelum, inquit Esaias, vestiam tenebris.[2]) Hic erit dies, de quo et Amos: et erit illa die, dicit dominus, occidet sol meridie, (habes et horae sextae significationem,) et contenebrabit super terram.[3]) Scissum est et templi velum[4]) angeli eruptione derelinquentis filiam Sionis,[5]) tanquam in vinea speculam, et in cucumerario casulam.[6]) O quantum perseveravit etiam tricesimo psalmo[7]) Christum ipsum reddere. Vociferatur ad patrem, ut et moriens ultima voce prophetas adimpleret. Hoc dicto exspiravit.[8]) Quis? Spiritus semet ipsum, an caro spiritum? Sed spiritus semet ipsum exspirare non potuit. Alius est, qui exspirat, alius qui exspiratur. Si spiritus exspiratur, ab alio exspiretur necesse est. Quodsi solus spiritus fuisset, discessisse potius diceretur quam exspirasse. Quis igitur exspirat spiritum, nisi caro, quae et spirat, quando illum habet, et ita eum, cum amittit, exspirat? Denique si caro non fuit, sed phantasma carnis, phantasma autem spiritus fuit, spiritus autem semet ipsum exspiravit et exspirando discessit: sine dubio phantasma discessit, cum spiritus, qui erat phantasma, discessit, et nusquam comparuit phantasma cum spiritu. Nihil ergo remansit in ligno, nihil pependit etiam post exspirationem, nihil de Pilato postulatum, nihil de patibulo detractum, nihil sindone involutum, nihil sepulcro novo conditum. Atquin non nihil. Quid igitur illud fuit? Si phantasma, adhuc ergo inerat et Christus. Si discesserat Christus, ergo abstulerat phantasma. Superest impudentiae haereticae dicere, phantasma illic phantasmatis remansisse. Sed si et Ioseph corpus fuisse noverat, quod tota pietate tractavit; ille Ioseph, qui non consenserat in scelere Iudaeis? Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestium non sedit.[9])

1) Luc. 23, 44 — 46. 2) Ies. 50, 3. 3) Amos 8, 9. 4) Luc. 23, 45. 5) Ezech. 11, 23. 6) Ies. 1, 8. 7) Ps. 31, 6 8) Luc. 23, 46. 9) Ps. 1, 1.

43. Oportuerat etiam sepultorem domini prophetari ac iam tunc merito benedici, si nec mulierum illarum officium praeterit prophetia, quae ante lucem convenerunt ad sepulcrum cum odorum paratura.[1]) De hoc enim per Osee, ut quaerant, inquit, faciem meam, ante lucem vigilabunt ad me dicentes: eamus et convertamur ad dominum, quia ipse eripuit et curabit nos, percussit et miserebitur nostri, sanabit nos post biduum, in die tertia resurgemus.[2]) Quis enim haec non credat in recogitatu mulierum illarum volutata inter dolorem praesentis destitutionis, qua percussae sibi videbantur a domino, et spem resurrectionis ipsius, qua restitui rite arbitrantur? Corpore autem non invento sublata erat sepultura eius de medio, secundum Esaiam.[3]) Sed et duo ibidem angeli apparuerunt. Tot fere laterensibus uti solebat in duobus testibus consistens dei sermo. Revertentes quoque a sepulcro mulieres, et ab illa angelorum visione prospiciebat Esaias: mulieres, inquit, venientes a visione,[4]) venite, ad renuntiandam scilicet domini resurrectionem. Bene autem, quod incredulitas discipulorum perseverabat,[5]) ut in finem usque defensio nostra consisteret, Christum Iesum non alium se discipulis edidisse, quam prophetarum. Nam cum duo ex illis iter agerent, et dominus eis adhaesisset, non comparens, quod ipse esset, etiam dissimulans de conscientia rei gestae, nos autem putabamus, inquiunt, ipsum esse redemptorem Israelis,[6]) utique suum Christum, id est creatoris. Adeo nec alium se ediderat illis. Ceterum non existimarent eum creatoris, et cum creatoris existimaretur, non sustinuisset hanc de se existimationem, si non is esset, qui existimatur. Aut ipse erit auctor erroris et praevaricator veritatis adversus dei optimi titulum. Sed nec post resurrectionem alium se eis ostendit, quam quem existimatum sibi dixerant. Plane invectus est in illos: o insensati et tardi corde in non credendo omnibus, quae locutus est ad vos.[7]) Quae locutus non alterius se dei esse probat, sed eiusdem dei.[8]) Nam eadem et angeli ad mulieres: rememoramini, quae locutus

1) Luc. 24, 1 sqq. 2) Hos. 5, 15. 6, 1 sq. 3) Ies. 57, 2. cf. LXX. 4) Ies. 27, 11. cf. LXX. 5) Luc. 24, 11 sq. 6) Luc. 24, 13 sqq. 7) Luc. 24, 25. 8) Ita Pamel. et Rigalt.; Rhen. ed. I. Quaenam locutus? Alterius se dei esse probat, et manus (Semler: minus) de deo. An eadem etc.

sit vobis in Galilaea dicens, quod oporteret tradi filium hominis et crucifigi et tertia die resurgere.[1]) Et quare oportebat? nisi quia ita a deo creatore scriptum. Igitur increpuit illos ut de sola passione scandalizatos et ut dubios de fide resurrectionis adnuntiatae sibi a feminis, per quae non crediderant ipsum fuisse, quem existimarant. Itaque quod existimaverant, id volens credi se, eum se confirmabat, quem existimaverant, creatoris scilicet Christum, redemptorem Israelis. De corporis autem veritate quid potest clarius? Cum haesitantibus eis, ne phantasma esset, imo phantasma credentibus: quid turbati estis? inquit, quid cogitationes subeunt in corda vestra? videte manus meas et pedes, quia ego ipse sum, quoniam spiritus ossa non habet, sicut me videtis habere.[2]) Et Marcion quaedam contraria sibi illa, credo industria, eradere de evangelio suo noluit, ut ex his, quae eradere potuit nec erasit, illa, quae erasit, aut negetur erasisse, aut merito erasisse dicatur. Nec parcit nisi eis, quae non minus aliter interpretando quam delendo subvertit. Vult itaque sic dictum, quasi, spiritus ossa non habet, sicut me videtis habentem, ad spiritum referatur; sicut me videtis habentem, id est non habentem ossa, sicut et spiritus. Et quae ratio tortuositatis istius? cum simpliciter pronuntiare potuisset, quia spiritus ossa non habet, sicut me videtis non habentem. Cur autem inspectui eorum manus et pedes suos offert, quae membra ex ossibus constant? Si ossa non habebat, cur adiicit: et scitote, quia ego sum, quem scilicet corporeum retro noverant? Aut si phantasma erat usque quaque, cur illos phantasma credentes increpabat? Atquin adhuc eis non credentibus, propterea cibum desideravit,[3]) ut se ostenderet etiam dentes habere. Implevimus, ut opinor, sponsionem; exhibuimus Iesum Christum prophetarum doctrinis, sententiis, affectibus, sensibus, virtutibus, passionibus, etiam resurrectione, non alium, quam creatoris, siquidem et apostolos mittens ad praedicandum universis nationibus,[4]) in omnem terram exire sonum eorum et in terminos terrae voces eorum psalmum[5]) adimplendo praecepit. Misereor tui, Marcion, frustra laborasti. Christus enim Iesus in evangelio tuo meus est.

1) Luc. 24, 6. 7. 2) Luc. 24, 37—39. 3) Luc. 24, 41. 4) Matth. 28, 19. Luc. 24, 47. 5) Ps. 19, 5.

ADVERSUS MARCIONEM
LIBER QUINTUS.

1. Nihil sine origine nisi deus solus; quae quantum praecedit in statu omnium rerum, tantum praecedat necesse est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit, quia nec habeas dispicere, quid, quale sit, nisi certus, an sit, cum cognoveris, unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad hanc materiam devolutus, apostoli quoque Pauli[1]) originem a Marcione desidero, novus aliqui discipulus nec ullius alterius auditor, qui nihil interim credam, nisi nihil temere credendum, temere porro credi, quodcunque sine originis agnitione creditur, quique dignissime ad sollicitudinem redigam istam inquisitionem, cum is mihi affirmatur apostolus, quem in albo apostolorum apud evangelium non deprehendo, denique audiens postea eum a domino allectum iam in coelis quiescente, quasi inprovidentiam existimo, si non ante scivit illum sibi necessarium Christus, sed iam ordinato officio apostolatus et in sua opera dimisso ex incursu, non ex prospectu, adiiciendum existimavit, necessitate, ut ita dixerim, non voluntate. Quamobrem, Pontice nauclere, si nunquam furtivas merces vel illicitas in acatos tuas recepisti, si nullum omnino onus avertisti vel adulterasti, cautior utique et fidelior in dei rebus, edas velim nobis, quo symbolo susceperis apostolum Paulum, quis illum tituli charactere percusserit, quis transmiserit tibi, quis imposuerit, ut possis eum constanter exponere, ne illius probetur, qui omnia apostolatus eius instrumenta protulerit. Ipse se, inquit, apostolum est professus, et quidem non ab hominibus nec per hominem, sed per Iesum Christum.[2]) Plane profiteri potest semet ipsum quivis, verum professio eius alterius auctoritate conficitur; alius scribit, alius subscribit, alius obsignat, alius actis refert. Nemo sibi et professor et testis est. Praeter haec utique legisti, multos venturos, qui dicant: ego sum Christus.[3]) Si est, qui se Christum

1) Nomen Pauli deest in Rhen. ed. I. 2) Gal. 1, 1. 3) Luc. 21, 8.

mentiatur, quanto magis qui se apostolum praedicet Christi? Adhuc ego in persona discipuli et inquisitoris conversor, ut iam hinc et fidem tuam obtundam, qui unde eam probes, non habes, et impudentiam suffundam, qui vindicas, et unde possis vindicare, non recipis. Sit Christus, sit apostolus, ut alterius, dum non probantur nisi de instrumento creatoris. Nam mihi Paulum etiam Genesis olim repromisit. Inter illas enim figuras et propheticas super filios suos benedictiones Iacob, cum ad Beniamin dixisset: Beniamin, inquit, lupus rapax ad matutinum comedet adhuc, et ad vesperam dabit escam.[1]) Ex tribu enim Beniamin oriturum Paulum providebat, lupum rapacem ad matutinum comedentem, id est, prima aetate vastaturum pecora domini ut persecutorem ecclesiarum, dehinc ad vesperam escam daturum, id est, devergente iam aetate oves Christi educaturum ut doctorem nationum. Nam et Saulis primo asperitas insectationis erga David, dehinc poenitentia et satisfactio, bona pro malis recipientis,[2]) non aliud portendebat, quam Paulum in Saule secundum tribus et Iesum in David secundum virginis censum. Haec figurarum sacramenta si tibi displicent, certe Acta Apostolorum[3]) hunc mihi ordinem Pauli tradiderunt a te quoque non negandum. Inde apostolum ostendo persecutorem, non ab hominibus neque per hominem;[4]) inde et ipsi credere inducor; inde te a defensione eius expello, nec timeo dicentem: tu ergo negas apostolum Paulum? Non blasphemo, quem tueor. Nego, ut te probare compellam. Nego, ut meum esse convincam. Aut si ad nostram fidem spectas, recipe, quae eam faciunt; si ad tuam provocas, ede, quae eam praestruunt; aut proba esse, quae credis, aut si non probas, quomodo credis? Aut qualis es, adversus eum credens, a quo solo probatur esse, quod credis? Habe nunc tam apostolum de meo sicut et Christum, quam et meum apostolum, quam et Christum. Iisdem et hic dimicabimus lineis, in ipso gradu provocabimus praescriptionis, oportere scilicet et apostolum, qui creatoris negetur, imo et adversus creatorem proferatur, nihil docere, nihil sapere, nihil velle secundum creatorem, et inprimis tanta constantia alium deum edicere, quanta a

1) Gen. 49, 27. 2) 1 Sam. cap. 18 sqq. 3) Act. Apost. cap. 9. 4) Gal. 1, 1.

lege creatoris abrupit. Neque enim verisimile est, ut avertens a Iudaismo non pariter ostenderet, in cuius dei fidem averteret, quia nemo transire posset a creatore, nesciens, ad quem transeundum sibi esset. Sive enim Christus iam alium deum revelaverat, sequebatur etiam apostoli testatio, vel ne non eius dei apostolus haberetur, quem Christus revelaverat, et quia non licebat abscondi ab apostolo, qui iam revelatus fuisset a Christo; sive nihil tale de deo Christus revelaverat, tanto magis ab apostolo debuerat revelari, qui iam non posset ab alio, non credendus sine dubio, si nec ab apostolo revelatus. Quod idcirco praestruximus, ut iam hinc profitéamur nos proinde probaturos, nullum alium deum ab apostolo circumlatum, sicut probavimus nec a Christo, ex ipsius utique epistolis Pauli, quas proinde mutilatas etiam de numero forma iam haeretici evangelii praeiudicasse debebit.

DE EPISTOLA AD GALATAS. [1]

2. Principalem adversus Iudaismum epistolam nos quoque confitemur, quae Galatas docet. Amplectimur etenim omnem illam legis veteris abolitionem, ut et ipsam de creatoris venientem dispositione, sicut saepe iam in isto ordine tractavimus de praedicata novatione a prophetis dei nostri. Quodsi creator quidem vetera cessura promisit, novis scilicet orituris, Christus vero tempus distinctionis istius (lex et prophetae usque ad Ioannem) [2]) terminum in Ioanne statuens inter utrumque ordinem desinentium exinde veterum et incipientium novorum: necessarie et apostolus in Christo post Ioannem revelato vetera infirmat, nova vero confirmat, atque ita non alterius dei fidem curat, quam creatoris, apud quem et vetera decessura praedicabantur. Igitur et legis destructio et evangelii aedificatio pro me faciunt in ista quoque epistola ad eam Galatarum praesumptionem pertinentes, qua praesumebant Christum, ut puta creatoris salva creatoris lege credendum, quod adhuc incredibile videretur legem a suo auctore deponi. Porro si omnino alium deum ab apostolo audissent, ultro

1) Has inscriptiones a Rigaltio omissas et ab aliis editt. in margine appositas placuit hic et postea e Rhenani editionibus restituere.
2) Luc. 16, 16.

Iudaismi magis affines subintelligi. Cum vero nec Titum dicit circumcisum,[1]) iam incipit ostendere solam circumcisionis quaestionem ex defensione adhuc legis concussam ab eis, quos propterea falsos et superinductitios fratres appellat, non aliud statuere pergentes, quam perseverantiam legis, ex fide sine dubio integra creatoris, atque ita pervertentes evangelium, non interpolatione scripturae, qua Christum creatoris effingerent, sed retentione veteris disciplinae, ne legem creatoris excluderent. Ergo propter superinductitios, inquit, falsos fratres, qui subintraverant ad speculandam libertatem nostram, quam habemus in Christo, ut nos subigerent servituti, nec ad horam cessimus subiectioni.[2]) Intendamus enim et sensui ipsi et caussae eius, et apparebit vitiatio scripturae. Cum praemittit: sed nec Titus, qui mecum erat, cum esset Graecus, coactus est circumcidi, dehinc subiungit: propter superinductitios falsos fratres, et reliqua; contrarii utique facti incipit reddere rationem, ostendens propter quid fecerit, quod nec fecisset nec ostendisset, si illud, propter quod fecit, non accidisset. Denique dicas velim, si non subintroissent falsi illi fratres ad speculandam libertatem eorum, cessissent subiectioni? non opinor. Ergo cesserunt, quia fuerunt, propter quos cederetur. Hoc enim rudi fidei et adhuc de legis observatione suspensae competebat, ipso quoque apostolo ne in vacuum cucurrisset aut curreret suspecto. Itaque frustrandi erant falsi fratres, speculantes libertatem Christianam, ne ante eam in servitutem abducerent Iudaismi, quam Paulus sciret se non in vacuum cucurrisse, quam dexteras ei darent antecessores, quam ex censu eorum in nationes praedicandi munus subiret.[3]) Necessario igitur cessit ad tempus, et sic ei ratio constat Timotheum circumcidendi et rasos introducendi in templum, quae in Actis[4]) edicuntur, adeo vera, ut apostolo consonent profitenti[5]) factum se Iudaeis Iudaeum, ut Iudaeos lucrifaceret, et sub lege agentem propter eos, qui sub lege agerent, sic et propter superinductos illos, et omnibus novissime omnia factum, ut omnes lucraretur. Si haec quoque intelligi ex hoc postulant, id quoque nemo dubitabit, eius dei et Christi praedicatorem

1) Gal. 2, 3. 2) ib. v. 4. 5. 3) ib. v. 9. 10. 4) Act. Ap. 16, 3. 21, 24 sqq. 5) 1 Cor. 9, 20.

Paulum, cuius legem, quamvis excludens interim, tamen pro temporibus admiserat, statim amoliendam, si novum deum protulisset. Bene igitur, quod et dexteras Paulo dederunt Petrus et Iacobus et Ioannes, et de officii distributione pepigerunt, ut Paulus in nationes, illi in circumcisionem, tantum ut meminissent egenorum,[1]) et hoc secundum legem creatoris, pauperes et egenos foventis, sicut in evangelii vestri retractatu probatum est. Adeo constat, de lege sola fuisse quaestionem, dum ostenditur, quid ex lege custodiri convenerit. Sed reprehendit Petrum non recto pede incedentem ad evangelii veritatem. Plane reprehendit, non ob aliud tamen, quam ob inconstantiam victus, quem pro personarum qualitate variabat, timens eos, qui erant ex circumcisione, non ob aliquam divinitatis perversitatem, de qua et aliis in faciem restitisset, qui de minore caussa conversationis ambiguae Petro ipsi non pepercit. Sed quomodo Marcionitae volunt credi? De cetero pergat apostolus, negans ex operibus legis iustificari hominem, sed ex fide,[2]) eiusdem tamen dei, cuius et lex. Nec enim laborasset fidem a lege discernere, quam diversitas ipsius divinitatis ultro discrevisset, si fuisset. Merito non reaedificabat, quae destruxit. Destrui autem lex habuit, ex quo vox Ioannis clamavit in eremo: parate vias domini, ut fierent rivi et colles et montes repleti et humiliati, et tortuosa et aspera in rectitudinem et in campos,[3]) id est, legis difficultates in evangelii facilitates. Meminerat iam et psalmi esse tempus: disrumpamus a nobis vincula eorum, et abiiciamus a nobis iugum ipsorum, ex quo tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania; astiterunt reges terrae et magistratus congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum ipsius;[4]) ut iam ex fidei libertate iustificetur homo, non ex legis servitute,[5]) quia iustus ex fide vivit.[6]) Quodsi prophetes Abacum praenuntiavit, habes et apostolum prophetas confirmantem, sicut et Christus. Eius ergo dei erit fides, in qua vivet iustus, cuius et lex, in qua non iustificatur operarius. Proinde si in lege maledictio est, in fide vero benedictio, utrumque habes propositum apud creatorem: ecce posui, inquit, ante

1) Gal. 2, 9. 10. 2) ib. v. 11 — 21. 3) Luc. 3, 4 sqq. 4) Ps. 2, 1 sqq. 5) Gal. 2, 16. 6) Gal. 3, 11. Habac. 2, 4.

te maledictionem et benedictionem.[1]) Non potes distantiam vindicare, quae etsi rerum est, non ideo auctorum, quae ab uno auctore proponitur. Cur autem Christus factus sit pro nobis maledictio,[2]) ipso apostolo edocente manifestum est, quam nobiscum faciat, id est, secundum fidem creatoris. Neque enim quia creator pronuntiavit: maledictus omnis in ligno suspensus,[3]) ideo videbitur alterius dei esse Christus et idcirco a creatore iam tunc in lege maledictus. Et quomodo praemaledixisset eum creator, quem ignorat? Cur autem non magis competat creatori filium suum dedisse maledictioni suae, quam illi deo tuo subdidisse maledictioni, et quidem pro homine alieno? Denique si atrox videtur hoc in creatore circa filium, proinde tuo in deo; si vero rationale et in tuo, proinde et in meo, et magis in meo. Facilius enim crederetur eius esse, per maledictionem Christi benedictionem prospexisse homini, qui et maledictionem aliquando et benedictionem proposuerit ante hominem, quam qui neutrum unquam sit apud te professus. Accepimus igitur benedictionem spiritalem per fidem,[4]) inquit, ex qua scilicet vivet iustus, secundum creatorem. Hoc est ergo, quod dico eius dei fidem esse, cuius est forma gratiae fidei. Sed et cum adiicit: omnes enim filii estis fidei,[5]) ostenditur, quid supra haeretica industria eraserit, mentionem scilicet Abrahae,[6]) qua nos apostolus filios Abrahae per fidem affirmat, secundum quam mentionem hic quoque filios fidei notavit. Ceterum quomodo filii fidei? et cuius fidei, si non Abrahae? Si enim Abraham deo credidit, et deputatum est iustitiae, atque exinde pater multarum nationum meruit nuncupari, nos autem credendo deo magis proinde iustificamur, sicut Abraham, et vitam proinde consequimur, sicut iustus ex fide vivit: sic fit, ut et supra filios nos Abrahae pronuntiarit, qua patris fidei, et hic filios fidei, per quam Abraham pater nationum fuerat repromissus. Ipsum quod fidem a circumcisione revocabat, nonne Abrahae filios constituere quaerebat, qui in carnis integritate crediderat? Denique alterius dei fides ad formam dei alterius non potest admitti, ut credentes iustitiae deputet, ut iustos vivere faciat, ut nationes

1) Deut. 11, 26. 2) Gal. 3, 13. 3) Deut. 21, 23. 4) Gal. 3, 14. 5) ib. v. 26. 6) ib. v. 15 sqq.

filios fidei dicat; totum hoc eius est, apud quem ante iam notum est sub eadem Abrahae mentione, dum ipso sensu revincatur.

4. Adhuc, inquit, secundum hominem dico, dum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus positi, ad deserviendum eis. [1]) Atquin non est hoc humanitus dictum; non enim exemplum est, sed veritas. Quis enim parvulus, utique sensu, quod sunt nationes, non elementis subiectus est mundi, quae pro deo suspicit? Illud autem facit, quod cum secundum hominem dixisset, tamen testamentum hominis nemo spernit aut superordinat. Exemplo enim humani testamenti permanentis divinum tuebatur. Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius; non dixit seminibus, quasi pluribus, sed semini tanquam uni, quod Christus est.[2]) Erubescat spongia Marcionis! Nisi quod ex abundanti retracto, quae abstulit, cum validius sit illum ex his revinci, quae servavit. Cum autem evenit impleri tempus, misit deus filium suum,[3]) utique is qui etiam ipsorum temporum deus est, quibus seculum constat, qui signa quoque temporum ordinavit, soles et lunas et sidera et stellas, qui filii denique sui revelationem in extremitatem temporum et disposuit et praedicavit. In novissimis diebus erit manifestus mons domini,[4]) et in novissimis diebus effundam de spiritu meo in omnem carnem, secundum Ioelem.[5]) Ipsius erat sustinuisse tempus impleri, cuius erat etiam finis temporis, sicut initium. Ceterum deus ille otiosus nec operationis nec praedicationis ullius atque ita nec temporis alicuius, quid omnino egit, quod efficeret tempus impleri et iam implendum sustineri? Si nihil, satis vanum est, ut creatoris tempora sustinuerit serviens creatori. Cui autem rei misit filium suum? ut eos, qui sub lege erant, redimeret;[6]) hoc est, ut efficeret tortuosa in viam rectam et aspera in vias lenes, secundum Esaiam,[7]) ut vetera transirent et nova orirentur, lex nova ex Sion et sermo domini ex Hierusalem,[8]) et ut adoptionem filiorum acciperemus,[9]) utique nationes, quae filii non eramus. Et ipse enim lux erit nationum, et in nomine eius nationes sperabunt.[10]) Itaque ut certum esset, nos filios dei esse, misit spiritum

1) Gal. 3, 15. 4, 3. 2) Gal. 3, 15. 16. 3) Gal. 4, 4. 4) Ies. 2, 2. 5) Ioel 3, 1. 6) Gal. 4, 5. 7) Ies. 40, 4. 8) Ies. 2, 3. 9) Gal. 4, 5. 10) Ies. 42, 4. 6.

suum in corda nostra, clamantem: Abba, pater.[1]) In novissimis enim, inquit, diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem.[2]) Cuius gratia, nisi cuius et promissio gratiae? Quis pater, nisi qui et factor? Post has itaque divitias non erat revertendum ad infirma et mendica elementa.[3]) Elementa autem apud Romanos quoque etiam primae literae solent dici. Non ergo per mundialium elementorum derogationem a deo eorum avertere cupiebat, etsi dicendo supra: si ergo his, qui non natura sunt dei, servitis,[4]) physicae, id est, naturalis, superstitionis elementa pro deo habentis suggillat errorem, nec sic tamen elementorum deum taxans. Sed quae velit intelligi elementa, primas scilicet literas legis, ipse declarat. Dies observatis et menses et tempora et annos[5]) et sabbata, ut opinor, et coenas puras et ieiunia et dies magnos. Cessare enim ab his quoque, sicut et circumcisione, oportebat ex decretis creatoris, qui et per Esaiam: neomenias vestras et sabbata et diem magnum non sustinebo, ieiunium et ferias et cerimonias vestras odit anima mea.[6]) Et per Amos: odi, reieci cerimonias vestras, et non adorabor in frequentiis vestris.[7]) Item per Osee: avertam universas iucunditates eius et cerimonias eius et sabbata et neomenias eius et omnes frequentias eius.[8]) Quae ipse constituerat, inquis, erasit? Magis, quam alius; aut si alius, ergo ille adiuvit sententiam creatoris, auferens, quae et ille damnaverat. Sed non huius loci quaestio, cur leges suas creator infregerit. Sufficit, quod infracturum probavimus, ut confirmetur, nihil apostolum adversus creatorem determinasse, cum et ipsa amolitio legis a creatore sit. Sed ut furibus solet aliquid excidere de praeda in indicium, ita credo et Marcionem novissimam Abrahae mentionem dereliquisse, nullam magis auferendam, etsi ex parte convertit. Si enim Abraham duos liberos habuit, unum ex ancilla, et alium ex libera; sed qui ex ancilla, carnaliter natus est, qui vero ex libera, per repromissionem; quae sunt allegorica, id est, aliud portendentia; haec sunt enim duo testamenta, sive duae ostensiones, sicut invenimus interpretatum, unum a monte Syna in synagogam Iudaeorum secundum legem

1) Gal. 4, 6. 2) Ioel 3, 1. 3) Gal. 4, 9. 4) ib. v. 8. 5) ib. v. 9. 6) Ies. 1, 14. 7) Amos 5, 21. 8) Hos. 2, 11.

generans in servitutem, aliud super omnem principatum generans, vim, dominationem, et omne nomen, quod nominatur, non tantum in hoc aevo, sed et in futuro, quae est mater nostra, in quam repromisimus sanctam ecclesiam; ideoque adiicit: propter quod, fratres, non sumus ancillae filii, sed liberae;[1]) utique manifestavit et Christianismi generositatem in filio Abrahae ex libera nato allegoriae habere sacramentum, sicut et Iudaismi servitutem legalem in filio ancillae. Atque ita eius dei esse utramque dispositionem, apud quem invenimus utriusque dispositionis delineationem. Ipsum quod ait, qua libertate Christus nos manumisit,[2]) nonne eum constituit manumissorem, qui fuit dominus? Alienos enim servos ne Galba quidem manumisit, facilius liberos soluturus. Ab eo igitur praestabitur libertas, apud quem fuit servitus legis. Et merito. Non decebat manumissos rursus iugo servitutis, id est legis, adstringi, iam psalmo adimpleto: disrumpamus vincula eorum et abiiciamus a nobis iugum ipsorum, postquam archontes congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum ipsius.[3]) De servitute igitur exemptos ipsam servitutis notam eradere perseverabat, circumcisionem, ex praedicationis scilicet propheticae auctoritate, memor dictum per Hieremiam: et circumcidimi praeputia cordis vestri;[4]) quia et Moyses: circumcidetis duricordiam vestram, id est non carnem.[5]) Denique si circumcisionem ab alio deo veniens excludebat, cur etiam praeputiationem negat quicquam valere in Christo, sicut et circumcisionem?[6]) praeferre enim debebat aemulam eius, quam expugnabat, si ab aemulo circumcisionis deo esset. Porro quia et circumcisio et praeputiatio uni deo deputabantur, ideo utraque in Christo vacabat propter fidei praelationem, illius fidei, de qua erat scriptum: et in nomine eius nationes credent,[7]) illius fidei, quam dicendo per dilectionem perfici,[8]) sic quoque creatoris ostendit. Sive enim dilectionem dicit, quae in deum, et hoc creatoris est: diliges deum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis;[9]) sive quae in proximum: et proximum tuum tanquam te,[10]) creatoris est.

---

1) Gal. 4, 21—26. 31. 2) Gal. 5, 1. 3) Ps. 2, 1 sq. 4) Ier. 4, 4. 5) Deut. 10, 16. 6) Gal. 5, 6. 7) Ies. 42, 4. 8) Gal. 5, 6. 9) Deut. 6, 5. 10) Lev. 19, 18.

Qui autem turbat vos, iudicium feret.[1]) A quo deo? ab optimo? sed ille non iudicat. A creatore? sed nec ille damnabit adsertorem circumcisionis. Quodsi non erit alius qui iudicet nisi creator, iam ergo non damnabit legis defensores, nisi qui ipse eam cessare constituit. Quid nunc, si et confirmat illam ex parte, qua debet? Tota enim, inquit, lex in vobis adimpleta est: diliges proximum tuum tanquam te.[2]) Aut si sic vult intelligi, adimpleta est, quasi iam non adimplenda, ergo non vult, ut diligam proximum tanquam me, ut et hoc cum lege cessaverit. Sed perseverandum erit semper in isto praecepto. Ergo lex creatoris etiam ab adversario probata est, nec dispendium, sed compendium ab eo consecuta est, redacta summa in unum iam praeceptum. Sed nec hoc alii magis competit quam auctori. Atque adeo cum dicit: onera vestra invicem sustinete, et sic adimplebitis legem Christi;[3]) si hoc non potest fieri, nisi quis diligat proximum sibi tanquam se, apparet: diliges proximum tibi tanquam te, per quod auditur, invicem onera vestra portate, Christi esse legem, quae sit creatoris, atque ita Christum creatoris esse, dum Christi est lex creatoris. Erratis, deus non deridetur.[4]) Atquin derideri potest deus Marcionis, qui nec irasci novit nec ulcisci. Quod enim severit homo, hoc et metet.[5]) Ergo retributionis et iudicii deus intentat. Bonum autem facientes non fatigemur, et dum habemus tempus, operemur bonum.[6]) Nega creatorem bonum facere praecepisse, et diversa doctrina sit diversae divinitatis. Porro si retributionem praedicat, ab eodem erit et corruptionis messis et vitae. Tempore autem suo metemus,[7]) quia et Ecclesiasticus: tempus, inquit, erit omni rei.[8]) Sed et mihi, famulo creatoris, mundus crucifixus est, non tamen deus mundi, et ego mundo,[9]) non tamen deo mundi. Mundum enim, quantum ad conversationem eius, posuit, cui renuntiando mutuo transfigimur et invicem morimur; persecutores vocat Christi. Cum vero adiicit, stigmata Christi in corpore suo gestare se,[10]) utique corporalia competunt, iam non putativam, sed veram et solidam carnem professus est Christi, cuius stigmata corporalia ostendit.

1) Gal. 5, 10. 2) ib. v. 14. 3) Gal. 6, 2. 4) ib. v. 7 5) ibid. 6) ib. v. 9. 10. 7) ibid. 8) Eccles. 3, 17. 9) Gal. 6, 14. 10) ib. v. 17.

DE EPISTOLA AD CORINTHIOS PRIMA.

5. Praestructio superioris epistolae ita duxit, ut de titulo eius non retractaverim, certus et alibi retractari eum posse, communem scilicet et eundem in epistolis omnibus; quod non utique salutem praescribit eis, quibus scribit, sed gratiam et pacem.[1]) Non dico, quid illi cum Iudaico adhuc more, destructori Iudaismi; nam et hodie Iudaei in pacis nomine appellant, et retro in scripturis sic salutabant. Sed intelligo illum defendisse officio suo praedicationem creatoris: quam maturi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem.[2]) Evangelizator enim bonorum, id est gratiae dei, paci eam praeferendam sciebat. Haec cum a deo patre nostro et domino Iesu[3]) adnuntians communibus nominibus utatur competentibus nostro quoque sacramento; non puto dispici posse, quis deus pater et dominus Iesus praedicetur, nisi ex accedentibus, cui magis competant. Primo quidem patrem dominum praescribo non alium agnoscendum, quam et hominis et universitatis creatorem et institutorem; porro patri etiam domini nomen accedere ob potestatem, quod et filius per patrem capiat; dehinc gratiam et pacem non solum eius esse, a quo praedicabantur, sed eius, qui fuerit offensus. Nec gratia enim fit nisi offensae, nec pax nisi belli. Et populus autem per disciplinae transgressionem et omne hominum genus per naturae dissimulationem et deliquerat et rebellaverat adversus creatorem. Deus autem Marcionis, et quia ignotus, non potuit offendi, et quia nescit irasci. Quae ergo gratia a non offenso? quae pax a non rebellato? Ait crucem Christi stultitiam esse perituris, virtutem autem et sapientiam dei salutem consecuturis, et ut ostenderet, unde hoc eveniret, adiicit: scriptum est enim: perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium irritam faciam.[4]) Si haec creatoris sunt et ad caussam crucis pertinent stultitiae deputatae, ergo et crux et per crucem Christus ad creatorem pertinebit, a quo praedicatum est, quod ad crucem pertinet. Aut si creator, qua aemulus, idcirco sapientiam abstulit, ut crux Christi scilicet adversarii stultitia deputetur, et quo-

1) 1 Cor. 1, 3. 2) Ies. 52, 7. 3) 1 Cor. 1, 3. 4) 1 Cor. 1,18. 19. Ies. 29, 14.

modo potest aliquid ad crucem Christi non sui creator pronuntiasse, quem ignorabat, cum praedicabat? Sed et cur apud dominum optimum et profusae misericordiae alii salutem referunt, credentes crucem virtutem et sapientiam dei esse, alii perditionem, quibus Christi crux stultitia reputatur, si non creatoris est aliquam et populi et humani generis offensam detrimento sapientiae atque prudentiae multasse? Hoc sequentia confirmabunt, cum dicit: nonne infatuavit deus sapientiam mundi? cumque et hic adiicit, quare: quoniam in dei sapientia non intellexit mundus per sapientiam dominum, boni duxit deus, per stultitiam praedicationis salvos facere credentes.[1]) Sed prius de mundo disceptabo, quatenus subtilissimi haeretici hic vel maxime mundum per dominum mundi interpretantur, nos autem hominem qui sit in mundo intelligimus, ex forma simplici loquelae humanae, qua plerumque id quod continet ponimus pro eo quod continetur. Circus clamavit et forum locutum est et basilica fremuit, id est, qui in his locis rem egerunt. Igitur quia homo, non deus, mundi in sapientia non cognovit deum, quem cognoscere debuerat, et Iudaeus in sapientia scripturarum et omnis gens in sapientia operum, ideo deus idem, qui in sapientia sua non erat agnitus, statuit sapientiam hominum stultitia repercutere, salvos faciendo credentes quosque in stultam crucis praedicationem. Quoniam Iudaei signa desiderant, qui iam de deo certi esse debuerant, et Graeci sapientiam quaerunt,[2]) qui suam scilicet, non dei, sapientiam sistunt. Ceterum si novus deus praedicaretur, quid deliquerant Iudaei signa desiderantes, quibus crederent, aut Graeci sapientiam sectantes, cui magis crederent? Ita et remuneratio ipsa in Iudaeos et Graecos et zeloten deum confirmat et iudicem, qui ex retributione aemula et iudice infatuaverit sapientiam mundi. Quodsi eius sunt et caussae, cuius adhibentur scripturae, ergo de deo tractans apostolus non intellecto, de creatore utique docet intelligendum. Etiam quod scandalum Iudaeis praedicat Christum,[3]) prophetiam super illo consignat creatoris, dicentis per Esaiam: ecce posui in Sion lapidem offensionis et petram scandali;[4]) petra autem fuit Christus; etiam Marcion servat. Quid

1) 1 Cor. 1, 20. 21. 2) ib. v. 22. 3) ib. v. 23. 4) Ies. 8, 14. 28, 16.

est autem stultum dei, sapientius hominibus, nisi crux et mors Christi? quid infirmum dei, fortius homine,[1]) nisi nativitas et caro dei? Ceterum si nec natus ex virgine Christus nec carne constructus ac per hoc neque crucem neque mortem vere perpessus est, nihil in illo fuit stultum et infirmum; nec iam stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientiam, nec infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia, nec inhonesta et minima et contemptibilia, quae non sunt, id est, quae non vere sunt, ut confundat, quae sunt,[2]) id est, quae vere sunt. Nihil enim a deo dispositum est vere modicum et ignobile et contemptibile, sed quod ab homine; apud creatorem autem etiam vetera stultitiae et infirmitati et inhonestati et pusillitati et contemptui deputari possunt. Quid stultius, quid infirmius, quam sacrificiorum cruentorum et holocautomatum nidorosorum a deo exactio? Quid infirmius, quam vasculorum et grabatorum purgatio? Quid inhonestius, quam carnis iam erubescentis alia dedecoratio? Quid tam humile, quam talionis indictio? Quid tam contemptibile, quam ciborum exceptio? Totum, quod sciam, vetus testamentum omnis haereticus irridet. Stulta enim mundi elegit deus, ut confundat sapientiam. Marcionis deus nihil tale, quia nec aemulatur contraria contrariis redarguere, ne glorietur omnis caro, ut, quemadmodum scriptum est, qui gloriatur, in domino glorietur.[3]) In quo? utique in eo, qui hoc praecepit, nisi creator praecepit, ut in deo Marcionis glorietur.

6. Igitur per haec omnia ostendit, cuius dei sapientiam loquatur inter perfectos,[4]) eius scilicet, qui sapientiam sapientium abstulerit et prudentiam prudentium irritam fecerit, qui infatuaverit sapientiam mundi, stulta eligens eius et disponens in salutem. Hanc dicit sapientiam in occulto fuisse, quae fuerit in stultis et in pusillis et inhonestis, quae latuerit etiam sub figuris, allegoriis et aenigmatibus revelanda postmodum in Christo, posito in lumen nationum a creatore promittente per Esaiae vocem, patefacturum se thesauros invisibiles et occultos.[5]) Nam ut absconderit aliquid is deus, qui nihil egit omnino, in quod aliquid abscondisse existimaretur, satis incredibile. Ipse si

1) 1 Cor. 1, 25. 2) ib. v. 27. 28. 3) ib. v. 29—31. 4) 1 Cor. 2, 6. 5) Ies. 42, 6. 45, 3.

esset, latere non posset, nedum aliqua eius sacramenta. Creator autem tam ipse notus, quam et sacramenta eius, palam scilicet decurrentia apud Israel, sed de significantiis obumbrata, in quibus sapientia dei delitescebat, inter perfectos narranda suo in tempore, proposita vero in proposito dei ante secula.[1]) Cuius et secula, nisi creatoris? Si enim et secula temporibus structa sunt, tempora autem diebus et mensibus et annis compinguntur, dies porro et menses et anni solibus et lunis et sideribus creatoris signantur in hoc ab eo positis, (et erunt enim, inquit, in signa mensium et annorum,)[2]) apparet et secula creatoris esse, et omne, quod ante secula propositum dicatur, non alterius esse, quam cuius et secula. Aut probet dei sui secula Marcion; ostendat et mundum ipsum, in quo secula deputentur, vas quodammodo temporum, et signa aliqua vel ortum eorum.[3]) Si nihil demonstrat, revertor, ut et illud dicam: cur autem ante secula creatoris proposuit gloriam nostram? Posset videri eam ante secula proposuisse, quam introductione seculi revelasset. At cum id facit paene iam totis seculis creatoris prodactis, vane ante secula proposuit, et non magis intra secula, quod revelaturus erat paene post secula. Non enim eius est festinasse in proponendo, cuius et retardasse in revelando. Creatori autem competit utrumque et ante secula proposuisse et in fine seculorum revelasse, quia et quod proposuit et revelavit, medio spatio seculorum in figuris et aenigmatibus et allegoriis praeministravit. Sed quia subiicit de gloria nostra, quod eam nemo ex principibus huius aevi scierit, ceterum si scissent, nunquam dominum gloriae crucifixissent;[4]) argumentatur haereticus, quod principes huius aevi dominum, alterius scilicet dei Christum, cruci confixerint, ut et hoc in ipsum redigat[5]) creatorem. Porro cui supra ostenderimus, quibus modis gloria nostra a creatore sit deputanda, praeiudicatum esse debebit, eam, quae in occulto fuerit apud creatorem, merito ignotam etiam ab omnibus virtutibus et potestatibus creatoris, quia nec famulis liceat consilia nosse dominorum, nedum illis apostatis angelis ipsique principi transgressionis, diabolo, quos magis extraneos

1) 1 Cor. 2, 7. 2) Gen. 1, 14. 3) Ed. I. vel ortaneorum; sed iam Rhen. coni. vel ortum eorum. 4) 1 Cor. 2, 8. 5) Pamel. et Rig. recidat.

fuisse contenderim ob culpam ab omni conscientia dispositionum creatoris. Sed iam nec mihi competit, principes huius aevi virtutes et potestates interpretari creatoris, quia ignorantiam illis adscribit apostolus, Iesum autem et secundum nostrum evangelium[1]) diabolus quoque in tentatione cognovit, et secundum commune instrumentum[2]) spiritus nequam sciebat eum sanctum dei esse et Iesum vocari et in perditionem eorum venisse. Etiam parabola fortis illius armati, quem alius validior oppressit et vasa eius occupavit,[3]) si in creatorem[4]) accipitur apud Marcionem, iam nec ignorasse ultra potuit creator deum gloriae, dum ab eo opprimitur, nec in cruce eum figere, adversus quem valere non potuit. Et superest, ut secundum me quidem credibile sit, scientes virtutes et potestates creatoris deum gloriae, Christum suum, crucifixisse, qua desperatione et malitiae redundantia servi quoque scelestissimi dominos suos interficere non dubitant. Scriptum est enim apud me, satanam in Iudam introisse;[5]) secundum autem Marcionem nec apostolus hoc loco patitur ignorantiam adscribi virtutibus creatoris in gloriae dominum, quia scilicet non illas vult intelligi principes huius aevi. Quodsi non videtur de spiritalibus dixisse principibus, ergo de secularibus dixit, de populo principali, utique non inter nationes, de ipsis archontibus eius, de rege Herode, etiam de Pilato, et quo maior principatus huius aevi Romana dignitas praesidebat. Ita et cum destruuntur argumentationes diversae partis, nostrae expositiones aedificantur. Sed vis adhuc gloriam nostram dei tui esse et apud eum in occulto fuisse. Et quare adhuc eodem et deus instrumento et apostolus nititur? Quid illi cum sententiis prophetarum ubique? Quis enim cognovit sensum domini, et quis illi consiliarius fuit?[6]) Esaias est. Quid illi etiam cum exemplis dei nostri? Nam quod architectum se prudentem[7]) affirmat, hoc invenimus significari depalatorem disciplinae divinae a creatore per Esaiam. Auferam enim, inquit, a Iudaea inter cetera et sapientem architectum.[8]) Et numquid ipse tunc Paulus destinabatur, de Iudaea, id est de Iudaismo, auferri habens in aedifica-

1) Matth. 4, 1 sqq. 2) Luc. 4, 34. 3) Luc. 11, 21 sq. 4) Sic Wouweri cod. et Rig.; ceteri: in creatoris. Cf. adv. Marc. 4, 26. 5) Luc. 22, 3. Cf. adv. Marc. 4, 40. 6) Ies. 40, 13. 7) 1 Cor. 3, 10. 8) Ies. 3, 3.

tionem Christianismi, positurus unicum fundamentum, quod est Christus? [1]) quia et de hoc per eundem prophetam creator: ecce ego, inquit, iniicio in fundamenta Sionis lapidem pretiosum honorabilem, et qui in eum crediderit, non confundetur, [2]) nisi si structorem se terreni operis deus profitebatur, ut non de Christo suo significaret, qui futurus esset fundamentum credentium in eum, super quod prout quisque superstruxerit, dignam scilicet vel indignam doctrinam, si opus eius per ignem probabitur, si merces illi per ignem rependetur, creatoris est, quia per ignem iudicatur [3]) vestra superaedificatio, utique sui fundamenti, id est sui Christi. Nescitis, quod templum dei sitis, et in vobis inhabitet spiritus dei? [4]) Si homo et res et opus et imago et similitudo et caro per terram et anima per afflatum creatoris est, totus [5]) ergo in alieno habitat deus Marcionis, si non creatoris sumus templum. Quodsi templum dei quis vitiaverit, vitiabitur, utique a deo templi. Ultorem intentans, creatorem intentabis. Stulti estote, ut sitis sapientes. Quare? sapientia enim huius mundi stultitia est penes deum. [6]) Penes quem deum? Si nihil nobis et ad hunc sensum pristina praeiudicaverunt, bene quod et hic adstruit: scriptum est enim: deprehendens [7]) sapientes in nequitia illorum; et rursus: dominus scit cogitationes sapientium, quod sint supervacuae. [8]) In totum enim praescriptum a nobis erit, nulla illum sententia uti potuisse eius dei, quem destruere deberet, si non illi doceret. Ergo, inquit, nemo glorietur in homine. Et hoc secundum creatoris disciplinam: miserum hominem, qui spem habet in hominem! [9]) et bonum est fidere in deo, quam fidere in hominibus; [10]) ita et gloriari.

7. Et occulta tenebrarum ipse illuminabit, [11]) utique per Christum, qui Christi [12]) illuminationem repromisit, [13]) se quoque lucernam pronuntiavit, scrutantem corda et

---

1) 1 Cor. 3, 11. 2) Ies. 28, 16. 3) 1 Cor. 3, 13 sqq. 4) ib. v. 16. 5) Rhen. in ed. I. tutus — Marcionis, sed scribendum esse putavit: tuus — deus, Marcion. Rigaltii scripturam retinuimus. 6) 1 Cor. 3, 17—19. 7) Rhen. ed. I. deprehendes. 8) 1 Cor. 3, 19. 20. Iob. 5, 13. Ps. 94, 11. 9) Ier. 17, 5. 10) Ps. 118, 8. 11) 1 Cor. 4, 5. 12) Cod. Wouweri: Christi, Rigalt. Christus, ceteri: Christum. 13) Ies. 42, 6.

renes.[1]) Ab illo erit et laus unicuique, a quo et contrarium laudis, ut a iudice. Certe, inquis, vel hic mundum deum mundi interpretatur, dicendo: spectaculum facti sumus mundo et angelis et hominibus,[2]) qui si mundum homines mundi significasset, non etiam homines postmodum nominasset. Imo ne ita argumentareris, providentia spiritus sancti demonstravit, quomodo[3]) dixisset: spectaculum facti sumus mundo, dum angelis, qui mundo ministrant, et hominibus, quibus ministrant. Verebatur nimirum tantae constantiae vir, ne dicam spiritus sanctus, praesertim ad filios scribens, quos in evangelio generaverat,[4]) libere deum mundi nominare, adversus quem nisi exserte non posset videri praedicare. Non defendo secundum legem creatoris[5]) displicuisse illum, qui mulierem patris sui habuit;[6]) communis et publicae religionis secutus sit disciplinam. Sed cum eum damnat dedendum satanae, damnatoris dei praeco est. Viderit et quomodo dixerit: in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die domini, dum et de carnis interitu et de salute spiritus iudicarit, et auferri iubens malum de medio,[7]) creatoris frequentissimam sententiam commemoraverit. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Ergo azymi figurae erant nostrae apud creatorem. Sic et pascha nostrum immolatus est Christus.[8]) Quare pascha Christus; si non pascha figura Christi per similitudinem sanguinis salutaris et pecoris[9]) Christi? Quid nobis et Christo imagines induit[10]) sollemnium creatoris, si non erant nostrae? Avertens autem nos a fornicatione, manifestat carnis resurrectionem. Corpus, inquit, non fornicationi, sed domino, et dominus corpori,[11]) ut templum deo, et deus templo. Templum ergo deo peribit, et deus templo. Atquin vides: qui dominum suscitavit, et nos suscitabit;[12]) in corpore quoque suscitabit, quia corpus domino, et dominus corpori. Et bene quod aggerat. Nescitis corpora vestra membra esse Christi?[13]) Quid dicet haereticus? membra Christi non resurgent, quae nostra iam non sunt? Empti enim

1) Ps. 7, 10. 2) 1 Cor. 4, 9. 3) Gelenius, ed. Fran., Rig. quidnam. 4) 1 Cor. 4, 14. 15. 5) Lev. 18, 8. 6) 1 Cor. 5, 1. 7) ib. v. 5. 13. 8) ib. v. 7. 9) Exod. 12. 10) Cod. Wouw. induit; ceteri: imbuit. 11) 1 Cor. 6, 13. 12) ib. v. 14. 13) ib. v. 15.

sumus[1]) magno.[2]) Plane nullo, si phantasma fuit Christus, nec habuit ullam substantiam corporis, quam pro nostris corporibus dependeret. Ergo Christus habuit, quo nos redimeret, et si aliquo magno redemit haec corpora, in quae eadem committenda fornicatio non erit, ut in membra iam Christi, non nostra, utique sibi salva praestabit, quae magno comparavit. Iam nunc quomodo honorabimus, quomodo tollemus deum in corpore perituro? [3]) Sequitur de nuptiis congredi, quas Marcion constantior apostolo prohibet. Etenim apostolus, etsi bonum continentiae praefert, tamen coniugium et contrahi permittit, et usui esse, et magis retineri, quam disiungi suadet. [4]) Plane Christus vetat divortium, Moyses vero permittit. Marcion totum concubitum auferens fidelibus, (viderint enim catechumeni eius,) repudium ante nuptias[5]) iubens, cuius sententiam sequitur, Moysi an Christi? Atquin et Christus cum praecipit, mulierem a viro non discedere, aut si discesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro: [6]) et repudium permisit, quod non in totum prohibuit, et matrimonium confirmavit, quod primo vetuit disiungi, et, si forte disiunctum, voluit reformari. Sed et continentiae quas ait caussas? Quia tempus in collecto est.[7]) Putaveram, quia deus alius in Christo; et tamen a quo est collectio temporis, ab eo erit et quod collectioni temporis congruit. Nemo alieno tempori consulit. Pusillum deum affirmas tuum, Marcion, quem in aliquo coangustat tempus creatoris. Certe praescribens tantum in domino esse nubendum,[8]) ne quis fidelis ethnicum matrimonium contrahat, legem tuetur creatoris allophylorum nuptias ubique prohibentis. Sed etsi sunt, qui dicuntur dei, sive in coelis, sive in terris,[9]) apparet, quomodo dixerit; non quasi vere sint, sed quia sint, qui dicantur, quando non sint. De idolis enim coepit de idolothytis disputaturus: scimus, quod idolum nihil sit. [10]) Creatorem autem et Marcion deum non negat; ergo non potest videri apostolus creatorem quoque inter eos posuisse, qui dei dicantur, et tamen non sint, quando, etsi fuissent, nobis tamen unus esset

---

1) Rhen., quod in ed. I. non habuerat, postea addidit: pretio. 2) 1 Cor. 6, 20. 3) ibid. 4) 1 Cor. 7, 7 sq. 26 sq. 5) Gelenius, ed. Fran. Rig. ante nuptae; Fr. Iunius coni. ante nuptia. Cf. adv. Marc. 4, 11. 39. 6) 1 Cor. 7, 10. 11. 7) ib. v. 29. 8) ib. v. 39 9) 1 Cor. 8, 5. 10) ib. v. 4.

deus pater. Ex quo omnia[1]) nobis, nisi cuius omnia?[2]) Quaenam ista? Habes in praeteritis, omnia vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive praesentia, sive futura.[3]) Adeo omnium deum creatorem facit, a quo et mundus et vita et mors, quae alterius dei esse non possunt. Ab eo igitur inter omnia et Christus. Ex labore suo, unumquemque docens vivere oportere,[4]) satis exempla praemiserat militum, pastorum, rusticorum;[5]) sed divina illi auctoritas deerat. Legem igitur opponit creatoris ingratis, quam destruebat; sui enim dei nullam talem habebat. Bovi, inquit, terenti os non obligabis, et adiicit: numquid de bubus pertinet ad dominum? etiam bubus propter homines benignum? propter nos enim scriptum est, inquit.[6]) Ergo et legem allegoricam secundum nos probavit, et de evangelio viventibus patrocinantem,[7]) ac propter hoc non alterius esse evangelizatores, quam cuius lex, quae prospexit illis, cum dicit: propter nos enim scriptum est. Sed noluit uti legis potestate, quia maluit gratis laborare. Hoc ad gloriam suam retulit, quam negavit quemquam evacuaturum,[8]) non ad legis destructionem, qua alium probavit usurum. Ecce enim et in petram offendit caecus Marcion, de qua bibebant in solitudine patres nostri. Si enim petra illa Christus fuit,[9]) utique creatoris, cuius et populus. Cui rei figuram extranei sacramenti interpretatur? An ut hoc ipsum doceret, figurata fuisse vetera in Christum ex illis recensendum? Nam et reliquum exitum populi decursurus praemittit: haec autem exempla nobis sunt facta.[10]) Dic mihi: a creatore alterius quidem ignoti dei hominibus exempla sunt facta, an alius deus ab alio mutuatur exempla, et quidem aemulo? De illo me terret sibi, a quo fidem meam transfert? Meliorem me illi adversarius faciet? Iam si deliquero eadem, quae et populus, eademne passurus sum[11]) an non? Atquin si non eadem, vane mihi timenda proponit, quae non sum passurus. Passurus autem a quo ero? si a creatore, qualia infligere ipsius est? et quale erit, ut peccatorem aemuli sui

1) ib. v. 6. 2) Lat. et Fr. Iunius: deus pater, ex quo omnia. Ex quo omnia nobis, nisi cuius omnia? 3) 1 Cor. 3, 21 sq. 4) 1 Cor. 9, 13. 5) ib. v. 7. 6) ib. v. 9. 10. Deut. 25, 4. 7) 1 Cor. 9, 13 sq. Deut. 18, 1 sq. 8) 1 Cor. 9, 15 sqq. 9) 1 Cor. 10, 4. 10) ib. v. 6. 11) ib. v. 7 sqq.

puniat magis, quam e contrario foveat deus zelotes? si ab illo deo? atquin punire non novit. Ita tota ista propositio apostoli nulla ratione consistit, si non ad disciplinam creatoris est. Denique et in clausula praefationi respondet. Haec autem quemadmodum evenerunt illis, scripta sunt ad nos commonendos, in quos fines aevorum decucurrerunt.[1]) O creatorem et praescium iam et admonitorem alienorum Christianorum! Praetereo si quando paria eorum, quae retractata sunt, quaedam et breviter expungo. Magnum argumentum dei alterius permissio omnium obsoniorum adversus legem,[2]) quasi non et ipsi confiteamur legis onera dimissa, sed ab eo, qui imposuit, qui novationem repromisit; ita et cibos, qui abstulit, reddidit, quod et a primordio praestitit. Ceterum, si quis alius deus fuisset destructor dei nostri, nihil magis suos prohibuisset, quam de copiis adversarii vivere.

8. Caput viri Christus est.[3]) Quis Christus, qui non est viri auctor? Caput enim ad auctoritatem posuit, auctoritas autem non alterius erit, quam auctoris. Cuius denique viri caput est? Certe de quo subiicit: vir enim non debet caput velare, cum sit dei imago.[4]) Igitur si creatoris est imago, (ille enim Christum, sermonem suum, intuens, hominem futurum: faciamus, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram,)[5]) quomodo possum alterum habere caput, non eum, cuius imago sum? Cum enim imago sim creatoris, non est in me locus capitis alterius. Sed et quare mulier potestatem super caput habere debebit? Si quia ex viro, et propter virum facta est[6]) secundum institutionem creatoris, sic quoque eius disciplinam apostolus curavit, de cuius institutione caussas disciplinae interpretatur. Adiicit etiam: propter angelos.[7]) Quos? id est, cuius? si creatoris apostatas,[8]) merito, ut illa facies, quae eos scandalizavit, notam quandam referat de habitu humilitatis et obscuratione decoris; si vero propter angelos dei alterius, quid veretur, si nec ipsi Marcionitae feminas appetunt? Saepe iam ostendimus, haereses apud apostolum inter mala ut malum poni, et eos probabiles

1) 1 Cor. 10, 11. 2) ib. 25 sqq. 3) 1 Cor. 11, 3. 4) ib. v. 7. 5) Gen. 1, 26. 6) 1 Cor. 11, 9. 10. 7) ibid. 8) Gen. 6, 1 sqq. Cf. adv. Marc. 5, 18 extr

intelligendos, qui haereses ut malum fugiant.[1]) Proinde panis et calicis sacramenta iam in evangelio[2]) probavimus, corporis et sanguinis dominici veritatem adversus phantasma Marcionis. Sed et omnem iudicii[3]) mentionem creatori competere, ut deo iudici, toto paene opere tractatum est. Nunc de spiritalibus dico,[4]) haec quoque in Christum a creatore promissa, sub illa praescriptione iustissima, opinor, qua non alterius credenda sit exhibitio, quam cuius probata fuerit repromissio. Pronuntiavit Esaias: prodibit virga de radice Iesse, et flos de radice ascendet,[5]) et requiescet super eum spiritus domini; dehinc species eius enumerat: spiritus sapientiae et intelligentiae, spiritus consilii et valentiae, et spiritus agnitionis et religionis, spiritus eum replebit timoris dei.[6]) Christum enim in floris figura ostendit oriturum ex virga, profecta de radice Iesse, id est virgine generis David, filii Iesse, in quo Christo consistere haberet tota substantia spiritus, non quasi postea obventura illi, qui semper spiritus dei fuerit, ante carnem quoque, ne ex hoc argumenteris prophetiam ad eum Christum pertinere, qui ut homo tantum ex solo censu David postea consecuturus sit dei sui spiritum. Sed quoniam exinde, quo floruisset in carne, sumpta ex stirpe David, requiescere in illo omnis haberet operatio gratiae spiritalis et concessare et finem facere quantum ad Iudaeos; sicut et res ipsa testatur, nihil exinde spirante penes illos spiritu creatoris, ablato a Iudaea sapiente et prudente architecto et consiliario et propheta,[7]) ut hoc sit: lex et propheta usque ad Ioannem.[8]) Accipe nunc, quomodo et a Christo in coelum recepto charismata obventura[9]) pronuntiarit. Ascendit in sublimitatem, id est in coelum, captivam duxit captivitatem, id est mortem vel humanam servitutem, dedit data filiis hominum,[10]) id est donativa, quae charismata dicimus. Eleganter filiis hominum ait, non passim hominibus, nos ostendens filios hominum, id est vere hominum, apostolorum. In evangelio enim, inquit.

---

1) 1 Cor. 11, 18. 19. 2) Luc. 22, 15 sqq. Cf. adv. Marc. 4, 40. 3) 1 Cor. 11, 29. 4) 1 Cor. 12, 1. 5) Praeter Rigaltium omnes: ascendet, de virga, et requ. 6) Ies. 11, 1 sq. 7) Ies. 3, 3. 8) Luc. 16, 16. 9) 1 Cor. 12, 4 sqq. 10) Ephes. 4, 8. Ps. 68, 19.

ego vos generavi;[1]) et filii mei, quos parturio rursus.[2]) Iam nunc et illa promissio spiritus absolute facta per loelem: in novissimis temporibus effundam de meo spiritu in omnem carnem, et prophetabunt filii filiaeque eorum, et super servos et ancillas meas de meo spiritu effundam.[3]) Et utique si in novissimos dies gratiam spiritus creator repromisit, Christus autem spiritalium dispensator in novissimis diebus apparuit, dicente apostolo: at ubi tempus expletum est, misit deus filium suum,[4]) et rursus: quia tempus iam in collecto est:[5]) apparet et de temporum ultimorum praedicatione hanc gratiam spiritus ad Christum praedicatoris pertinere. Compara denique species apostoli et Esaiae.[6]) Alii, inquit, datur per spiritum sermo sapientiae. Statim et Esaias spiritum sapientiae posuit. Alii sermo scientiae. Hic erit sermo intelligentiae et consilii. Alii fides in eodem spiritu. Hic erit spiritus religionis et timoris dei. Alii donum curationum, alii virtutum. Hic erit valentiae spiritus. Alii prophetia, alii distinctio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum. Hic erit agnitionis spiritus. Vides apostolum et in distributione facienda unius spiritus et in specialitate interpretanda prophetae conspirantem. Possum dicere, ipsum, qui corporis nostri per multa et diversa membra unitatem charismatum variorum compagini adaequavit,[7]) eundem et corporis humani et spiritus sancti dominum ostendit, qui meritum charismatum noluerit esse in corpore spiritus, quae nec in corpore humano collocavit, qui de dilectione quoque omnibus charismatibus praeponenda[8]) apostolum instruxerit principali praecepto, quod probavit et Christus: diliges dominum de totis praecordiis et totis viribus et tota anima tua, et proximum tibi tanquam te.[9]) Quod etsi in lege scriptum esset, commemorat in aliis linguis et in aliis locuturum creatorem.[10]) Cum hac commemoratione charisma linguarum confirmat, nec hic potest videri alienum charisma creatoris praedicatione confirmasse, aeque praescribens silentium mulieribus in ecclesia,[11]) ne quid discendi duntaxat

---

1) 1 Cor. 4, 15. 2) Gal. 4, 19. 3) Ioel. 3, 1. 4) Gal. 4, 4. 5) 1 Cor. 7, 29. 6) 1 Cor. 12, 8 — 11. Ies. 11, 2. 7) 1 Cor. 12, 12 sqq. 8) 1 Cor. 12, 31. 13, 1 sqq. 9) Luc. 10, 27. 10) 1 Cor. 14, 21. Ies. 28, 11. 11) 1 Cor. 14, 34. 35.

gloria[1]) loquantur. Ceterum prophetandi ius et illas habere, iam ostendit, cum mulieri etiam prophetanti velamen imponit.[2]) Ex lege accipit subiiciendae feminae auctoritatem,[3]) quam, ut semel dixerim, nosse non debuit, nisi in destructionem. Sed ut iam a spiritalibus recedamus, res ipsae probare debebunt, quis nostrum temere deo suo vindicet, et an nostrae parti[4]) possit opponi, haec, etsi creator repromisit in suum Christum nondum revelatum, ut Iudaeis tantum destinatum, suas habitura in suo tempore, in suo Christo, et in suo populo operationes. Exhibeat itaque Marcion dei sui dona, aliquos prophetas, qui tamen non de humano sensu, sed de dei spiritu sint locuti, qui et futura praenuntiarint et cordis occulta traduxerint. Edat aliquem psalmum, aliquam visionem, aliquam orationem, duntaxat spiritalem, in ecstasi, id est amentia, si qua linguae interpretatio accessit.[5]) Probet etiam mihi mulierem apud se prophetasse ex illis suis sanctioribus feminis. Magni ducam.[6]) Si haec omnia facilius a me proferuntur, et utique conspirantia regulis et dispositionibus et disciplinis creatoris, sine dubio dei mei erit et Christus et spiritus et apostolus. Habet professionem meam, qui voluerit eam exigere.

9. Interim Marcionites nihil huiusmodi exhibebit, qui timet iam pronuntiare, cuius magis Christus nondum sit revelatus. Sicut meus exspectandus est, qui a primordio praedicatus est, illius idcirco non est, quia non a primordio sit. Melius nos credimus in Christum futurum, quam haereticus in nullum. Mortuorum resurrectionem quomodo quidam tunc negarint,[7]) prius dispiciendum est. Utique eodem modo, quo et nunc; siquidem semper resurrectio carnis negatur. Ceterum animam et sapientium plures divinam vindicantes salvam repromittunt, et vulgus ipsum ea praesumptione defunctos colit, qua animas eorum manere confidit. Ceterum corpora aut ignibus statim aut feris aut etiam diligentissime condita temporibus tamen aboleri,

---

1) Rhen. ed. I. gloria; ceteri: gratia. 2) 1 Cor. 11, 5. 6. 3) 1 Cor. 14, 34. Genes. 3, 16. 4) Sic ed. Rig.; Rhen. ed. I. a nostrae partis; ceteri: quia n. parti. 5) 1 Cor. 14, 26. 6) Ita emend. Rig.; Rhen. ed. I. feminis, magnis. Dicam. 7) 1 Cor. 15, 12.

manifestum est. Si ergo carnis resurrectionem negantes apostolus retundit, utique adversus illos tuetur, quod illi negabant, carnis scilicet resurrectionem. Habes compendio responsum. Cetera iam ex abundanti. Nam et ipsum, quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit defendi proprietates vocabulorum. Mortuum[1]) non est, nisi quod amisit animam, de cuius facultate vivebat; corpus est, quod amittit animam, et amittendo fit mortuum; ita mortui vocabulum corpori competit. Porro si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic et resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat, quam quae cecidit. Surgere enim potest dici et quod omnino non cecidit, quod semper retro iacuit. Resurgere autem non est nisi eius, quod cecidit; iterum enim surgendo, quia cecidit, resurgere dicitur. Re enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus in terram per mortem, sicut et res ipsa testatur, ex dei lege; corpori enim dictum est: terra es et in terram ibis.[2]) Ita quod de terra est, ibit in terram. Hoc abit, quod in terram ibit; hoc resurgit, quod cadit. Quia per hominem mors, et per hominem resurrectio.[3]) Hic mihi et Christi corpus ostenditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut saepe iam docuimus. Quodsi sic in Christo vivificamur omnes, sicut mortificamur in Adam,[4]) quando in Adam corpore mortificamur, sic necesse est et in Christo corpore vivificemur. Ceterum similitudo non constat, si non in eadem substantia mortificationis in Adam vivificatio concurrat in Christo. Sed interposuit adhuc aliquid de Christo, et propter praesentem disceptationem non omittendum. Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum eius dei ostendero, apud quem creditur carnis resurrectio. Cum dicit: oportet enim regnare eum, donec ponat inimicos eius sub pedes eius,[5]) iam quidem et ex hoc ultorem deum edicit, atque exinde ipsum, qui hoc Christo repromiserit: sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabel-

---

1) Rhen. ed. I. Ita mortuum vocabulum non est; deinde idem edidit: Mortuorum itaque vocabulo non est. Cod. Wouw. et Rig. Mortuum itaque vocabulo non est. Sed recte eiecit Semler vv. ita s. itaque et vocabulum e proxime antecedentibus et sequentibus petita. 2) Genes. 3, 19. 3) 1 Cor. 15, 21. 4) ib. v. 22. 5) ib. v. 25. 27.

lum pedum tuorum; virgam virtutis tuae emittet dominus ex Sion, et dominabitur in medio inimicorum tuorum tecum.[1]) Sed necesse est ad meam sententiam pertinere defendam eas scripturas, quas et Iudaei nobis avocare conantur. Dicunt denique hunc psalmum in Ezechiam cecinisse, quia is sederit ad dexteram templi, et hostes eius averterit deus et absumpserit;[2]) propterea igitur et cetera: ante luciferum ex utero generavi te,[3]) in Ezechiam convenire et in Ezechiae nativitatem. Nos edimus evangelia, de quorum fide aliquid utique iam in tanto opere istos confirmasse debemus, nocturna nativitate declarantia dominum, ut hoc sit ante luciferum, et ex stella magis intellecta, et ex testimonio angeli, qui nocte pastoribus adnuntiavit natum esse cum maxime Christum, et ex loco partus, in diversorium enim ad noctem convenitur. Fortasse an et mystice factum sit, ut nocte Christus nasceretur, lux veritatis futurus ignorantiae tenebris. Sed nec generavi te, edixisset deus, nisi filio, puero. Nam etsi de toto populo ait: filios generavi,[4]) sed non adiecit ex utero. Cur autem adiecit ex utero tam vane? quasi aliquis hominum ex utero natus dubitaretur? nisi quia curiosius voluit intelligi in Christum: ex utero generavi te, id est, ex solo utero sine viri semine, carni deputans ex utero spiritus. Quod et in psalmo hic accedit:[5]) tu es sacerdos in aevum (nec sacerdos autem Ezechias, nec in aevum, etsi fuisset,) secundum ordinem, inquit, Melchisedec;[6]) quid Ezechias ad Melchisedec altissimi sacerdotem, et quidem non circumcisum, qui Abraham circumcisum iam accepta decimarum oblatione benedixit? At in Christum conveniet ordo Melchisedec, quoniam quidem Christus proprius et legitimus dei antistes, praeputiati sacerdotii pontifex, tum in nationibus constitutus, a quibus magis suscipi habebat, cognituram se quandoque circumcisionem et Abrahae gentem, cum ultimo venerit, acceptatione et benedictione dignabitur. Est et alius psalmus[7]) ita incipiens: deus, iudicium tuum

---

1) Ps. 110, 1 sq. 8, 7. 2) 2 Reg. 19, 14 sqq. Ies. 37, 14 sqq. 3) Ps. 110, 4. cf. Lxx. 4) Ies. 1, 2. 5) Rhen. ed. I. spiritus, quod et ipso hic accedit. Latinius, Iun. et Seml. spiritus, quod ex ipso. Huc accedit. Nobis pro ipso visum est scribere: in psalmo. 6) Ps. 110, 4. 7) Ps. 72, 1.

regi da, id est Christo regnaturo, et iustitiam tuam filio regis, id est populo Christi. Filii enim eius sunt, qui in ipso renascuntur. Sed et hic psalmus Salomoni canere dicetur. Quae tamen soli competunt Christo, docere non poterunt, etiam cetera,[1]) non ad Salomonem, sed ad Christum pertinere? Descendit, inquit, tanquam imber super vellus, et velut stillae destillantes in terram; placidum descensum eius et insensibilem describens de coelo in carnem. Salomon autem etsi descendit alicunde, non tamen sicut imber, quia non de coelo. Sed simpliciora quaeque proponam. Dominabitur, inquit, a mari ad mare, et a flumine usque ad terminos terrae. Hoc soli datum est Christo. Ceterum Salomon uni et modicae Iudaeae imperavit. Adorabunt illum omnes reges; quem omnes, nisi Christum? Et servient ei omnes nationes; cui omnes, nisi Christo? Sit nomen eius in aevum. Cuius nomen in aeternum, nisi Christi? Ante solem manebit nomen eius. Ante solem enim sermo dei, id est Christus. Et benedicentur in illo universae gentes. In Salomone nulla natio benedicitur, in Christo vero omnis. Quid nunc, si et deum eum[2]) iste psalmus demonstrat? et beatum eum dicent, quoniam benedictus dominus deus Israelis, qui facit mirabilia solus; benedictum nomen gloriae eius, et replebitur universa terra gloria eius. Contra Salomon (audeo dicere) etiam quam habuit in deo gloriam, amisit per mulierem in idololatriam usque pertractus. Itaque cum in medio psalmo illud quoque positum sit: inimici eius pulverem lingent,[3]) subiecti utique pedibus ipsius, ad illud pertinebit, propter quod hunc psalmum et intuli et ad meam sententiam defendi, ut confirmaverim et regni gloriam et inimicorum subiectionem secundum dispositionem creatoris, consecuturus,[4]) non alium credendum, quam creatoris.

10. Revertamur nunc ad resurrectionem, cui et alias quidem proprio volumine[5]) satisfecimus omnibus haereticis resistentes; sed nec hic desumus, propter eos, qui illud opusculum ignorant. Quid, ait, facient, qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt?[6]) Viderit institutio

---

1) Ps. 72, 6. 8. 11. 17—19. 2) Rhen. conj. deum meum. 3) Ps. 72, 9. 4) Praeter Rigalt. editt. omnes: consecuturum. 5) Libro de resurrectione carnis. 6) 1 Cor. 15, 29.

ista; calendae, si forte, Februariae respondebunt illi pro mortuis petere.[1]) Noli ergo apostolum novum statim auctorem aut confirmatorem eius denotare, ut tanto magis sisteret carnis resurrectionem, quanto illi, qui vane pro mortuis baptizarentur, fide resurrectionis hoc facerent. Habemus illum alicubi unius baptismi definitorem.[2]) Igitur et pro mortuis tingui pro corporibus est tingui; mortuum enim corpus ostendimus. Quid facient, qui pro corporibus baptizantur, si corpora non resurgunt? Atque adeo recte hunc gradum figimus, ut et apostolus secundam disceptationem aeque de corpore induxerit. Sed dicent quidam: quomodo mortui resurgent? quo autem corpore venient?[3]) Defensa etenim resurrectione, quae negabatur, consequens erat de qualitate corporis retractare, quae non videbatur. Sed de ista cum aliis congredi convenit. Marcion enim in totum carnis resurrectionem non admittens et soli animae salutem repromittens, non qualitatis, sed substantiae facit quaestionem. Porro et ex his manifestissime obducitur, quae apostolus ad qualitatem corporis tractat propter illos, qui dicunt: quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient? Iam enim praedicavit resurrecturum esse corpus; id de corporis qualitate tractavit. Denique si proponit exempla grani tritici, vel alicuius eiusmodi, vel quibus det corpus deus prout volet, si unicuique seminum proprium ait esse corpus, ut aliam quidem carnem hominum, aliam vero pecudum et volucrum, et corpora coelestia atque terrena, et aliam gloriam solis, et lunae aliam, et stellarum aliam:[4]) nonne carnalem et corporalem portendit resurrectionem, quam per carnalia et corporalia exempla commendat? nonne etiam ab eo deo eam spondet, a quo sunt et exempla? Sic et resurrectio, inquit. Quomodo? Sicut et granum corpus seritur, corpus resurgit. Seminationem denique vocavit dissolutionem corporis in terram, quia seritur in corruptela, resurgit in honestatem et virtutem.[5]) Cuius ille ordo in dissolutione, eius et hic in resurrectione corporis, scilicet sicut et granum. Ceterum si auferas corpus resurrectioni, quod dedisti dissolutioni, ubi consistet diversitas exitus? Proinde et si seritur animale,

1) Cod. Ursini et Wouw. peterent. 2) Eph. 4, 5. 3) 1 Cor. 15, 35. 4) ib. v. 37—41. 5) ib. v. 42. 43.

resurgit spiritale.[1]) Etsi habet aliquod proprium corpus anima vel spiritus, ut possit videri corpus animale animam significare et corpus spiritale spiritum, non ideo animam dicit in resurrectione spiritum futuram, sed corpus, quod cum anima nascendo et per animam vivendo animale dici capit, futurum spiritale, dum per spiritum surgit in aeternitatem. Denique si non anima, sed caro seminatur in corruptela, dum dissolvitur in terram, iam non anima erit corpus animale, sed caro, quae fuit corpus animale, siquidem de animali efficitur spiritale, sicut et infra dicit: non primum quod spiritale.[2]) Ad hoc enim et de ipso Christo praestruit: factus primus homo Adam in animam vivam, novissimus Adam in spiritum vivificantem;[3]) licet stultissimus haereticus noluerit ita esse, dominum enim posuit novissimum pro novissimo Adam, veritus scilicet, ne, si et dominum novissimum haberet Adam, et eiusdem Christum defenderemus in Adam novissimo, cuius et primum. Sed falsum relucet. Cur enim primus Adam, nisi quia et novissimus Adam? Non habent ordinem inter se, nisi paria quaeque et eiusdem vel nominis vel substantiae vel auctoris. Nam etsi potest in diversis quoque esse aliud primum, aliud novissimum, sed unius auctoris. Ceterum si et auctor alius, et ipse quidem potest novissimus dici. Quod tamen intulerit, primum est, novissimum autem, si primo par sit. Par autem primo non est, quia non eiusdem auctoris est. Eodem modo et in nomine hominis revincetur. Primus, inquit, homo de humo terrenus, secundus dominus de coelo.[4]) Quare secundus, si non homo, quod et primus? Aut numquid et primus dominus, si et secundus? Sed sufficit, si in evangelio filium hominis adhibet Christum et hominem, et in homine Adam eum negare non poterit. Sequentia quoque eum comprimunt. Cum enim dicit apostolus: qualis qui de terra, homo scilicet, tales et terreni, homines utique; ergo et qualis qui de coelo homo, tales et qui de coelo[5]) homines. Non enim poterat hominibus terrenis non homines coelestes opposuisse, ut statum ac spem studiosius distingueret in appellationis societate. Statu enim ac spe dicit

1) ib. v. 44. 2) ib. v. 46. 3) ib. v. 45. 4) ib. v. 47. 5) ib. v. 48.

terrenos atque coelestes homines, tamen ex pari, qui secundum exitum aut in Adam aut in Christo deputantur. Et ideo iam ad exhortationem spei coelestis, sicut portavimus, inquit, imaginem terreni, portemus et imaginem coelestis,[1]) non ad substantiam ullam referens resurrectionis, sed ad praesentis temporis disciplinam. Portemus enim, inquit, non portabimus, praeceptive, non promissive, volens nos sicut ipse incessit ita incedere et a terreni, id est veteris, hominis imagine abscedere, quae est carnalis operatio. Denique quid subiungit? Hoc enim dico, fratres, quia caro et sanguis regnum dei non possidebunt,[2]) opera scilicet carnis et sanguinis, quibus et ad Galatas scribens[3]) abstulit dei regnum, solitus et alias substantiam pro operibus substantiae ponere, ut cum dicit, eos, qui in carne sunt, deo placere non posse.[4]) Quando enim placere deo poterimus, nisi dum in carne hac sumus? Aliud tempus operationis nullum opinor est. Sed si in carne quamquam constituti, carnis opera fugiamus, tum non erimus in carne, dum non in substantia carnis non sumus, sed in culpa. Quodsi in nomine carnis opera, non substantiam, carnis iubemur exponere, operibus ergo carnis, non substantiae, carnis in nomine denegatur dei regnum. Non enim id damnatur, in quo male fit, sed id, quod fit. Venenum dare scelus est, calix tamen, in quo datur, reus non est. Ita et corpus carnalium operum vas est, anima est autem, quae in illo venenum alicuius mali facti temperat. Quale est autem, ut, si anima auctrix operum carnis merebitur dei regnum per expiationem eorum, quae in corpore admisit, corpus ministrum solummodo in damnatione permaneat? Venefico absoluto calix erit puniendus? Et tamen non utique carni defendimus dei regnum, sed resurrectionem substantiae suae, quasi ianuam regni, per quam aditur. Ceterum aliud resurrectio, aliud regnum. Primo enim resurrectio, dehinc regnum. Resurgere itaque dicimus carnem, sed mutatam consequi regnum. Resurgent enim mortui incorrupti, illi scilicet, qui fuerant corrupti dilapsis corporibus in interitum. Et nos mutabimur, in atomo, in oculi momentaneo motu. Oportet enim corruptivum hoc, tenens utique carnem suam dicebat apostolus, induere in-

1) ib. v. 49. 2) ib. v. 50. 3) Gal. 5, 19—21. 4) Rom. 8, 8.

corruptelam, et mortale hoc immortalitatem,[1]) ut scilicet habilis substantia efficiatur regno dei. Erimus enim sicut angeli.[2]) Haec erit demutatio carnis, sed resuscitatae. Aut si nulla erit, quomodo induet incorruptelam et immortalitatem? Aliud igitur facta per demutationem, tunc consequetur dei regnum, iam non caro nec sanguis, sed quod illi corpus deus dederit. Et ideo recte apostolus: caro et sanguis regnum dei non consequentur,[3]) demutationi illud adscribens, quae accedit resurrectioni. Si autem tunc fiet verbum, quod scriptum est apud creatorem: ubi est, mors, victoria vel contentio tua? ubi est, mors, aculeus tuus?[4]) Verbum autem hoc creatoris est per prophetam; eius erit et res, id est regnum, cuius et verbum fiet in regno. Nec alii deo gratias dicit, quod nobis victoriam utique de morte referre praestiterit,[5]) quam illi, a quo verbum insultatorium de morte et triumphatorium accepit.

DE EPISTOLA SECUNDA AD CORINTHIOS.

11. Si deus commune vocabulum factum est vitio erroris humani, quatenus plures dei dicuntur atque creduntur in seculo, benedictus tamen deus domini nostri, Iesu Christi,[6]) non alius, quam creator, intelligetur, qui et universa benedixit; habes Genesin,[7]) et ab universis benedicitur, habes Danielem.[8]) Proinde si pater potest dici sterilis, dei nullius magis nomine quam creatoris, misericordiarum tamen pater[9]) idem erit, qui misericors et miserator et misericordiae plurimus est dictus. Habes apud Ionam cum ipso misericordiae exemplo, quam Ninivitis exorantibus praestitit,[10]) facilis et Ezechiae fletibus flecti,[11]) et Achab, marito Iezabel, deprecanti sanguinem ignoscere Nabuthae,[12]) et David agnoscenti delictum statim indulgere,[13]) malens scilicet poenitentiam peccatoris, quam mortem,[14]) utique ex misericordiae affectu. Si quid tale Marcionis deus edidit vel edixit, agnoscam patrem miseri-

---

1) 1 Cor. 15, 51—53. 2) Matth. 22, 30. Luc. 20, 36. 3) 1 Cor. 15, 50. 4) ib. v. 55. Ies. 25, 8. 5) 1 Cor. 15, 57. 6) Rhen. ed. I. domini mei I. C.; cod. Gorziensis: dom. nostri I. C.; cod. Wouw. et Rig. dom. n. Iesu Christi pater. — 2 Cor. 1, 3. 7) Gen. 1, 22. 8) Dan. 3. 9) 2 Cor. 1, 3. 10) Ion. 3, 10. 11) 2 Reg. 20, 1 sqq. 12) 1 Reg. 21, 27 sqq. 13) 2 Sam. 12, 13. 14) Ezech. 33, 11.

cordiarum. Si vero ex eo tempore hunc titulum ei adscribit, quo revelatus quasi exinde sit pater misericordiarum, quo liberare instituit genus humanum; atquin et nos ex eo tempore negamus illum, ex quo dicitur revelatus, non potest igitur aliquid ei adscribere, quem tunc ostendit, cum aliquid[1]) ei adscribit. Si enim prius constaret eum esse, tunc et adscribi ei potest. Accidens enim est, quod adscribitur, accidentia autem antecedit ipsius rei ostensio, cui accidunt, maxime cum iam alterius est, quod adscribitur ei, qui prius non sit ostensus. Tanto magis negabitur esse, quanto, per quod affirmatur esse, eius est, qui iam ostensus est. Sic et testamentum novum non alterius erit, quam qui illud repromisit; etsi non litera, at eius spiritus,[2]) hoc erit novitas. Denique, qui literam tabulis lapideis inciderat, idem et de spiritu edixerat: effundam de meo spiritu in omnem carnem.[3]) Et si litera occidit, spiritus vero vivificat,[4]) eius utrumque est, qui ait: ego occidam et ego vivificabo, percutiam et sanabo.[5]) Olim duplicem vim creatoris vindicavimus, et iudicis et boni,[6]) litera occidentis per legem et spiritu vivificantis per evangelium. Non possunt duos deos facere, qui etsi diversa, apud unum recenseri praevenerunt. Commemorat et de velamine Moysi, quo faciem tegebat, incontemplabilem filiis Israel; si ideo, ut claritatem maiorem defenderet novi testamenti, quod manet in gloria, quam veteris, quod evacuari habebat:[7]) hoc et meae convenit fidei praeponenti evangelium legi, et vide, ne magis meae. Illic enim erit superponi quid, ubi fuerit et illud, cui superponitur. At, cum dicit: sed obtusi sunt sensus mundi,[8]) non utique creatoris, sed populi, qui in mundo est. De Israel enim dicit: ad hodiernum usque velamen id ipsum in corde eorum.[9]) Figuram[10]) ostendit fuisse velamen faciei in Moyse velamini cordis in populo, quia nec nunc apud illos perspiciatur Moyses corde, sicut nec facie tunc. Quid est ergo adhuc velatum in Moyse, quod pertineat ad Paulum, si Christus creatoris a Moyse praedicatus nondum venit? quomodo

---

1) Rig. alind. 2) 2 Cor. 3, 2. 3. 3) Ioel 3, 1. 4) 2 Cor. 3, 6. 5) Deut. 32, 39. 6) adv. Marc. 2, 11. 7) 2 Cor. 3, 7. 13. Exod. 34, 29 sqq. 8) 2 Cor. 3, 14. 9) ib. v. 15. 10) Fr. Iun. et Rig. Figuram; ceteri: figuratum.

iam operta et velata adhuc denotantur corda Iudaeorum, nondum exhibitis praedicationibus Moysi, id est de Christo, in quo eum intelligere deberent? quid ad apostolum Christi alterius, si dei sui sacramenta Iudaei non intelligebant, nisi quia velamen cordis illorum ad caecitatem, qua non perspexerant Christum Moysi, pertinebat? Denique quod sequitur? Cum vero converterit ad deum, auferetur velamen.[1]) Hoc Iudaeo proprie dicit, apud quem et est velamen Moysi, qui cum transierit in fidem Christi, intelligit Moysen de Christo praedicasse. Ceterum quomodo auferetur velamentum creatoris in Christo dei alterius, cuius sacramenta velasse non potuit creator, ignoti videlicet ignota? Dicit ergo, nos iam aperta facie, utique cordis, quod velatum est in Iudaeis, contemplantes Christum eadem imagine transfigurari a gloria, qua scilicet et Moyses transfigurabatur a gloria domini, in gloriam.[2]) Ita corporalem Moysi illuminationem de congressu domini et corporale velamen de infirmitate populi proponens, et spiritalem revelationem et spiritalem claritatem in Christo superducens, tanquam a domino, inquit, spirituum,[3]) totum ordinem Moysi figuram ignorati apud Iudaeos, agniti vero apud nos, Christi fuisse testatur. Scimus quosdam sensus ambiguitatem pati posse de sono pronuntiationis aut de modo distinctionis, cum duplicitas earum intercedit. Hanc Marcion captavit sic legendo: in quibus deus aevi huius, ut, creatorem ostendens deum huius aevi, alium suggerat deum alterius aevi; non contra sic distinguendum dicimus: in quibus deus, dehinc: aevi huius excaecavit mentes infidelium;[4]) in quibus, Iudaeis infidelibus, in quibus opertum est aliquibus evangelium adhuc sub velamine Moysi. Illis enim deus labiis diligentibus eum, corde autem longe absistentibus ab eo,[5]) minatus fuerat: aure audietis et non audietis, oculis videbitis et non videbitis,[6]) et: nisi credideritis nec intelligetis,[7]) et: auferam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium irritam faciam.[8]) Haec autem non utique de evangelio dei ignoti abscondendo minabatur. Ita etsi huius aevi deus, sed infidelium huius aevi excaecat cor, quod Christum eius non ultro recognoverint de scripturis

1) 2 Cor. 3, 16. 2) ib. v. 18. 3) ibid. 4) 2 Cor. 4, 4. 5) Ies. 29, 13. 6) Ies. 6, 10. 7) Ies. 7, 9. 8) Ies. 29, 14.

intelligendum. Et positum in ambiguitate distinctionis, hactenus tractasse, ne adversario prodesset, contentus victoriae, nàe ultro possum et in totum contentionem hanc praeterisse. Simpliciori responso prae manu erit huius aevi dominum diabolum interpretari, qui dixerit, propheta referente: ero similis altissimi, ponam in nubibus thronum meum; [1]) sicut et tota huius aevi superstitio illi mancipata est, qui excaecet infidelium corda et inprimis apostatae Marcionis. Denique non vidit occurrentem sibi clausulam sensus: quoniam deus, qui dixit ex tenebris lucem lucescere, reluxit in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis suae in persona Christi.[2]) Quis sic dixit: fiat lux? et de illuminatione mundi quis Christo ait: posui te in lumen nationum, sedentium scilicet in tenebris et in umbra mortis. [3]) Cui respondet spiritus in psalmo ex providentia futuri. Significatum est, inquit, super nos lumen personae tuae, domine. [4]) Persona autem dei Christus dominus. Unde et apostolus supra: qui est imago, inquit, dei.[5]) Igitur si Christus persona creatoris dicentis: fiat lux, et Christus et apostoli, et evangelium et velamen et Moyses et tota series secundum testimonium clausulae creatoris est; dei huius aevi certe non eius, qui nunquam dixit: fiat lux. Praetereo hic et de alia epistola, quam nos ad Ephesios perscriptam habemus, haeretici vero ad Laodicenos. Ait enim meminisse nationes, quod illo in tempore, cum essent sine Christo, alieni ab Israele, sine conversatione et testamentis et spe promissionis, etiam sine domino essent, in mundo [6]) utique, etsi de creatore. Ergo si nationes sine deo dixit esse, deus autem illis diabolus est, non creator, apparet dominum aevi huius eum intelligendum, quem nationes pro deo receperunt, non creatorem, quem ignorant. Quale est autem, ut non eiusdem habeatur thesaurus in fictilibus vasis nostris,[7]) cuius et vasa sunt? Nam si gloria dei est, in fictilibus vasis tantum thesauri haberi, vasa autem fictilia creatoris sunt; ergo et gloria creatoris est, cuius vasa eminentiam virtutis dei sapiunt, et virtus ipsa, quia propterea in vasa fictilia commissa sunt, ut eminentia eius

---

1) Ies. 14, 14. 2) 2 Cor. 4, 6. 3) Ies. 49, 6. Act. 13, 47. Ies. 9, 2. Matth. 4, 16. 4) Ps. 4, 7. 5) 2 Cor. 4, 4. 6) Eph. 2, 12. 7) 2 Cor. 4, 7.

probaretur. Ceterum iam non erit alterius dei gloria ideoque nec virtus, sed magis dedecus et infirmitas, cuius eminentiam fictilia et quidem aliena ceperunt. Quodsi haec sunt fictilia vasa, in quibus tanta nos pati dicit, in quibus etiam mortificationem circumferimus dei,[1]) satis ingratus deus et iniustus, si non et hanc substantiam resuscitaturus est, in qua pro fide eius tanta tolerantur, in qua et mors Christi circumfertur, in qua et eminentia virtutis consecratur. Sed enim proponit, ut et vita Christi manifestetur in corpore nostro,[2]) scilicet sicut et mors eius circumfertur in corpore. De qua ergo Christi vita dicit? qua nunc vivimus in illo? et quomodo in sequentibus[3]) non ad visibilia nec ad temporalia, sed ad invisibilia et ad aeterna, id est non ad praesentia, sed ad futura exhortatur? Quodsi de futura vita dicit Christi, in corpore eam dicens appariturum, manifeste carnis resurrectionem praedicavit, exteriorem quidem hominem nostrum corrumpi dicens, et non quasi aeterno interitu post mortem, verum laboribus et incommodis, de quibus praemisit adiiciens: et non deficiemus; nam et interiorem hominem nostrum renovari de die in diem dicens.[4]) Hic utrumque demonstrat, et corporis corruptionem ex vexatione tentationum et animi renovationem ex contemplatione promissionum.

12. „Terreni domicilii nostri;“[5]) non sic ait, habere nos domum aeternam, non manu factam, in coelo,[6]) quia quae manu facta sit creatoris intereat in totum dissoluta post mortem. Haec enim ad mortis metum et ad ipsius dissolutionis contristationem consolandam retractans etiam per sequentia manifestius, cum subiicit, ingemere nos de isto tabernaculo corporis terreni, quod de coelo est superinduere[7]) cupientes; siquidem et despoliati non inveniemur nudi, id est recipiemus quod despoliati sumus, id est corpus. Et rursus: etenim qui sumus in isto tabernaculo corporis, ingemimus, quod gravemur, nolentes exui, sed superindui.[8]) Hic enim expressit, quod in prima epistola[9])

---

1) 2 Cor. 4, 7—10. 2) ib. v. 10. 3) ib. v. 16—18. 4) ibid. 5) Pamelius: Terrenum domicilium nostrum. Sed pars est orationis non integra ex Apostolo Marcionis. 6) 2 Cor. 5, 1. 7) Ed. Fran. et Rig. superindui. 8) 2 Cor. 5, 2—4. 9) 1 Cor. 15, 42. 51. 53.

strinxit: et mortui resurgent incorrupti, qui iam obierunt, et nos mutabimur, qui in carne fuerimus deprehensi a deo; et illi enim resurgent incorrupti, recepto scilicet corpore, et quidem integro, ut ex hoc sint incorrupti, et hi propter temporis ultimum iam momentum et propter merita vexationum antichristi compendium mortis, sed mutati, consequentur superinduti magis quod de coelo est, quam exuti corpus. Ita si hi super corpus induent coeleste illud, utique et mortui recipient corpus, super quod et ipsi induant incorruptelam de coelo; quia et de illis ait: necesse est corruptivum istud induere incorruptelam et mortale istud immortalitatem.[1]) Illi induunt, cum receperint corpus, isti superinduunt, quia non amiserint corpus, et ideo non temere dixit nolentes exui corpore, sed superindui, id est nolentes mortem experiri, sed vita praeveniri, uti devoretur mortale hoc a vita,[2]) dum eripitur morti per superindumentum demutationis. Ideo quia ostendit hoc melius esse, ne contristemur mortis, si forte, praeventu, et arrabonem nos spiritus dicit a deo habere, quasi pignoratos in eandem spem superindumenti, et abesse a domino, quamdiu in carne sumus, ac propterea debere boni ducere, abesse potius a corpore et esse cum domino, ut et mortem libenter excipiamus, atque adeo omnes ait nos oportere manifestari ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque, quae per corpus admisit sive bonum sive malum.[3]) Si enim tunc retributio meritorum, quomodo iam aliqui cum deo poterunt deputari? Et tribunal autem nominando et dispunctionem boni ac mali operis, utriusque sententiae iudicem ostendit, et corporum omnium repraesentationem confirmavit. Non enim poterit quod corpore admissum est, non corpore iudicari. Iniquus enim deus, si non per id punitur quis aut iuvatur, per quod operatus est. Si qua ergo conditio nova in Christo, vetera transierunt, ecce nova facta sunt omnia,[4]) impleta est Esaiae prophetia. Si etiam iubet, ut mundemus nos ab inquinamento carnis et sanguinis[5]) non substantiam capere regnum dei, si et virginem sanctam destinat ecclesiam adsignare Christo,[6]) utique ut sponsam sponso: non potest imago coniungi inimico veritatis rei

1) 1 Cor. 15, 53. 2) 2 Cor. 5, 4. 3) ib. v. 5 — 10. 4) ib. v. 17. Ies. 43, 19. 5) 2 Cor. 6, 17. 7, 1. 6) 2 Cor. 11, 2.

ipsius. Si et pseudapostolos dicit operarios dolosos transfiguratores sui,[1]) per hypocrisin scilicet, conversationis, non praedicationis adulteratae reos taxat: adeo de disciplina, non de divinitate dissidebatur. Si transfiguratur satanas in angelum lucis,[2]) non potest hoc dirigi in creatorem. Deus enim, non angelus creator; in deum lucis, non in angelum transfigurare se dictus esset, si non eum satanan significaret, quem et nos et Marcion angelum novimus. De paradiso [3]) suus stilus est ad omnem, quam patitur, quaestionem. Hic illud forte mirabor, si proprium potuit habere paradisum deus nullius terrenae dispositionis, nisi si etiam paradiso creatoris precario usus est, sicut et mundo. Et tamen hominem tollere ad coelum creatoris, exemplum est in Helia.[4]) Magis vero mirabor dominum optimum, percutiendi et saeviendi alienum, nec proprium saltem, sed creatoris angelum satanae colaphizando apostolo suo applicuisse, et ter ab eo obsecratum non concessisse.[5]) Emendat igitur et deus Marcionis secundum creatorem elatos aemulantem, ut deponentem scilicet de solio dynastas.[6]) Aut numquid ipse est, qui et in corpus Iob dedit Satanae potestatem,[7]) ut virtus in infirmitate comprobaretur?[8]) Quid et formam legis adhuc tenet Galatarum castigator,[9]) in tribus testibus praefiniens staturum omne verbum?[10]) Quid et non parsurum se peccatoribus comminatur,[11]) lenissimi dei praedicator? Imo et ipsam durius agendi in praesentia potestatem a domino datam sibi affirmat.[12]) Nega nunc, haeretice, timeri deum tuum, cuius apostolus timebatur!

DE EPISTOLA AD ROMANOS.

13. Quando opusculum profligatur, breviter iam retractanda sunt, quae rursus occurrunt, quaedam vero et transmittenda, quae saepius occurrerunt. Piget de lege adhuc congredi, qui toties probaverim,[13]) concessionem eius nullum argumentum praestare diversi dei in Christo

1) 2 Cor. 11, 13. 2) ib. v. 14. 3) Cf. lib. de anima c. 55 extr. 4) 2 Reg. 2, 11. 5) 2 Cor. 12, 7. 8. 6) 1 Sam. 2, 7 sq. Ps. 147, 6. Luc. 1, 52. 7) Iob. 1, 12. 8) 2 Cor. 12, 9. 9) Gal. 1, 6 sqq. 10) 2 Cor. 13, 1. 11) ib. v. 2. 12) ib. v. 10. 13) Sic Rigalt; Rhen. ed. I. quoties probat vera conc. eius.

praedicatam scilicet et repromissam in Christum apud creatorem, quatenus et ipsa epistola[1]) legem plurimum videtur excludere. Sed et iudicem deum ab apostolo circumferri saepe iam ostendimus et in iudice ultorem et creatorem in ultore. Itaque et hic, cum dicit: non enim me pudet evangelii, virtus enim dei est in salutem omni credenti, Iudaeo et Graeco, quia iustitia dei in eo revelatur ex fide in fidem:[2]) sine dubio et evangelium et salutem iusto deo deputat, non bono, ut ita dixerim secundum haeretici distinctionem, transferenti ex fide legis in fidem evangelii, suae utique legis et sui evangelii. Quoniam et iram dicit revelari de coelo super impietatem et iniustitiam hominum, qui veritatem in iniustitia detineant.[3]) Cuius dei ira? Utique creatoris. Ergo et veritas eius erit, cuius et ira, quae revelari habet in ultionem veritatis. Etiam adiiciens: scimus autem iudicium dei secundum veritatem esse,[4]) et iram ipsam probavit, ex qua venit iudicium pro veritate, et veritatem rursus eiusdem dei confirmavit, cuius iram probavit probando iudicium. Aliud est, si veritatem dei alterius in iniustitia detentam creator iratus ulciscitur. Quantas autem foveas in ista vel maxime epistola Marcion fecerit, auferendo, quae voluit, de nostri instrumenti integritate parebit. Mihi sufficit, quae proinde eradenda non vidit, quasi negligentias et caecitates eius accipere. Si enim iudicabit deus occulta hominum, tam eorum, qui in lege deliquerunt, quam eorum, qui sine lege, quia et hi legem ignorant et natura faciunt, quae sunt legis: utique is deus iudicabit, cuius sunt et lex et ipsa natura, quae legis est instar ignorantibus legem. Iudicabit autem, quomodo? secundum evangelium, inquit, per Christum.[5]) Ergo et evangelium et Christus illius sunt, cuius et lex et natura, quae per evangelium et Christum vindicabuntur adeo illo iudicio dei, quod et supra secundum veritatem.[6]) Ergo qua defendenda reveletur de coelo ira, non nisi a deo irae,[7]) ita et hic sensus pristino cohaerens, in quo iudicium creatoris edicitur, non potest in alium deum referri, qui nec iudicat nec irascitur, sed in illum, cuius dum haec

---

1) Ed. Fran. et Rig. et ipse apostolus. 2) Rom. 1, 16. 17. 3) ib. v. 18. 4) Rom. 2, 2. 5) ib. v. 12—16. 6) ib. v. 2. 7) Rom. 1, 18.

sunt, iudicium dico et iram, etiam illa ipsius sint necesse est, per quae haec habent transigi, evangelium et Christus. Et ideo vehitur in transgressores legis, docentes non furari et furantes,[1]) ut homo dei legis, non ut creatorem ipsum his modis tangens, qui et furari vetans fraudem mandaverit in Aegyptios auri et argenti,[2]) quemadmodum et cetera in illum retorquent. Scilicet apostolus verebatur convitium deo palam facere, a quo non verebatur devertisse? Adeo autem Iudaeos incesserat, ut ingesserit propheticam increpationem: propter vos nomen dei blasphematur.[3]) Quam ergo perversum, ut ipse blasphemaret eum, cuius blasphemandi caussa malos exprobrat! Praefert et circumcisionem cordis praeputiationi; apud deum legis est facta circumcisio cordis, non carnis, spiritu, non litera.[4]) Quodsi haec est circumcisio Hieremiae: et circumcidemini praeputia cordis;[5]) sicut et Moyses: circumcidemini duricordiam vestram:[6]) eius erit spiritus, circumcidens cor, cuius et litera metens carnem eius, et Iudaeus qui in occulto, cuius et Iudaeus in aperto,[7]) quia nec Iudaeum nominare vellet apostolus non Iudaeorum dei servum. Tunc lex, nunc iustitia dei per fidem Christi.[8]) Quae est ista distinctio? Servivit deus tuus dispositioni creatoris, dans ei tempus et legi eius; an eius tunc, cuius et nunc? Eius lex, cuius et fides Christi; distinctio dispositionum est, non deorum. Monet iustificatos ex fide Christi, non ex lege, pacem ad deum habere.[9]) Ad quem? Cuius nusquam fuimus hostes, an cuius legi et naturae rebellavimus? Nam si in eum competit pax, cum quo fuit bellum, ei et iustificabimur, et eius erit Christus, ex cuius fide iustificabimur, ad cuius pacem competit redigi hostes eius aliquando. Lex autem, inquit, subintroivit, ut abundaret delictum. Quare? ut superabundaret, inquit, gratia.[10]) Cuius dei gratia, si non cuius et lex? Nisi si creator ideo legem[11]) intercalavit, ut negotium procuraret gratiae dei alterius et quidem aemuli, ne dixerim ignoti, ut, quemadmodum

---

1) Rom. 2, 21. 2) Exod. 12, 34 sq. Cf. adv. Marc. 4, 24. 3) Rom. 2, 24. Ies. 52, 5. 4) Rom. 2, 29. 5) Ier. 4, 4. 6) Deut. 10, 16. 7) Rom. 2, 28 sq. 8) Rom. 3, 21 sq. 9) Rom. 5, 1. 10) ib. v. 20. 11) V. legem non est in Rhen. ed. I., sed postea additum ab ipso Rhenano, Pamelio et Rigaltio.

apud ipsum regnaverat peccatum in mortem, ita et gratia regnaret in iustitia in vitam per Iesum Christum,[1]). adversarium ipsius. Propter hoc omnia concluserat lex creatoris sub delictum, et totum mundum deduxerat in reatum, et omne os obstruxerat, ne qui gloriaretur per illam, ut gratia servaretur in gloriam Christi, non creatoris, sed Marcionis. Possum et hic de substantia Christi praestruere ex prospectu quaestionis subsecuturae. Mortuos enim nos, inquit, legi.[2]) Ergo corpus Christi et potest corpus contendi, non statim caro. Sed et quaecunque substantia sit, cum eius nominat corpus, quem subdicit ex mortuis resurrexisse,[3]) non potest aliud corpus intelligi, quam carnis, in quam lex mortis est dicta. Ecce autem et testimonium perhibet legi, et caussa delicti eam excusat. Quid ergo dicemus? quia lex peccatum? absit.[4]) Erubesce, Marcion. Absit. Abominatur apostolus criminationem legis. Sed ego delictum non scio nisi per legem.[5]) O summum ex hoc praeconium legis, per quam licuit[6]) delictum latere! Non ergo lex seduxit, sed peccatum per praecepti occasionem.[7]) Quid deo imputas legis, quod legi eius apostolus imputare non audet? Atquin et accumulat: lex sancta, et praeceptum eius iustum et bonum.[8]) Si taliter veneratur legem creatoris, quomodo ipsum destruat, nescio. Quis discernit duos deos, iustum alium, bonum alium, cum is utrumque debeat credi, cuius praeceptum et bonum et iustum est? Si autem et spiritalem confirmat legem,[9]) utique et propheticam, utique et figuratam. Debeo enim et hinc constituere Christum in lege figurate praedicatum, quo nec a Iudaeis omnibus potuerit agnosci.

14. Hunc si pater misit in similitudinem carnis peccati,[10]) non ideo phantasma dicetur caro, quae in illo videbatur. Peccatum enim carni supra adscripsit, et illam fecit legem peccati habitantem in membris suis, et adversantem legi sensus.[11]) Ob hoc igitur missum filium in similitudinem carnis peccati ut peccati carnem simili substantia redimeret, id est carnea, quae peccatrici carni similis esset, cum peccatrix ipsa non esset. Nam et

---

1) Rom. 5, 21. 2) Rom. 6, 2. 3) ib. v. 4. 4) Rom. 7, 7. 5) ibid. 6) Alii: liquuit. 7) Rom. 7, 10. 11. 8) ib. v. 12. 9) ib. v. 14. 10) Rom. 8, 3. 11) Rom. 7, 23.

haec erit dei virtus in substantia pari perficere salutem. Non enim magnum, si spiritus dei carnem remediaret, sed si caro consimilis peccatrici, dum caro est, sed non peccati. Ita similitudo ad titulum peccati pertinebit, non ad substantiae mendacium. Nam nec addidisset, peccati, si substantiae similitudinem vellet intelligi, ut negaret veritatem; tantum enim carnis posuisset, non et peccati. Cum vero tunc sic struxit carnis peccati, et substantiam confirmavit, id est carnem, et similitudinem ad vitium substantiae retulit, id est ad peccatum. Puta nunc similitudinem substantiae dictam, non ideo negabitur substantiae veritas. Cur ergo similis vera? quia vera quidem, sed non ex semine de statu simili,[1]) sed vera de censu, non vero dissimilis.[2]) Ceterum similitudo in contrariis nulla est. Spiritus non diceretur carnis similitudo, quia nec caro similitudinem spiritus caperet; sed phantasma diceretur, si id quod non erat videbatur. Similitudo autem dicitur, cum est, quod videtur; est enim, dum alterius par est. Phantasma autem, qua hoc tantum est, non est similitudo. Et hic autem ipse edisserens, quomodo nolit esse nos in carne, cum simus in carne,[3]) ut scilicet non simus in[4]) operibus carnis, ostendit hac ratione se[5]) scripsisse: caro et sanguis regnum dei consequi non possunt,[6]) non substantiam damnans, sed opera eius, quia possunt non admitti a nobis in carne adhuc positis; non ad reatum substantiae, sed ad conversationis pertinebunt. Item si corpus quidem mortuum propter delictum, (adeo non animae, sed corporis mors est,) spiritus autem vita propter iustitiam,[7]) ei utique obveniet vita propter iustitiam, cui mors obvenit propter delictum, id est corpori. Non enim alicui restituitur quid, nisi qui illud amisit, et ita erit resurrectio mortuorum, dum est corporum. Nam subiungit: qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra.[8]) Adeo et carnis resurrectionem confirmavit, absque qua nec corpus aliud dici capit, nec mortale aliud intelligi, et Christi substantiam corporalem probavit; siquidem proinde vivifi-

---

1) Rhen. simili; ceteri: similis. 2) Latinius coni. similis, et vera de censu, non vera de simili. 3) Rom. 8, 9. 4) Rhen. ex. 5) Editt. omnes: hac ratione scripsisse. 6) 1 Cor. 15, 50. 7) Rom. 8, 10. 8) ib. v. 11.

cabuntur et mortalia corpora nostra, quemadmodum et ille resuscitatus est, non alias proinde, nisi quia in corpore. Salio et hic amplissimum abruptum intercisae scripturae, sed apprehendo testimonium perhibentem apostolum Israeli, quod zelum dei habeant, sui utique, non tamen per scientiam; deum enim, inquit, ignorantes, et suam iustitiam sistere quaerentes, non subiecerunt se iustitiae dei; finis enim legis Christus in iustitiam omni credenti.[1]) Hic erit argumentatio haeretici, quasi deum superiorem ignoraverint Iudaei, qui adversus eum iustitiam suam, id est legis suae, constituerint, non recipientes Christum, finem legis. Cur ergo et zelo eorum erga deum proprium testimonium perhibet, si non et inscientiam erga eundem deum eis exprobrat? quod zelo quidem dei agerentur, sed non per scientiam, ignorantes scilicet eum, dum dispositiones eius in Christo ignorant consummationem legi statuturo, atque ita suam iustitiam tuentur adversus illum. Atque adeo ipse creator et ignorantiam erga se eorum contestatur: Israel me non agnovit et populus meus me non intellexit.[2]) Et quod iustitiam suam magis sisterent, docentes doctrinas praecepta hominum,[3]) nec non et congregati essent adversus dominum et adversus Christum ipsius,[4]) ex inscientia scilicet. Nihil igitur potest in alium deum exponi, quod competit in creatorem, quia et alias immerito apostolus Iudaeos de ignorantia suggillasset erga deum ignotum. Quid enim deliquerant, si iustitiam dei sui adversus eum sistebant, quem ignorabant? Atquin exclamat: o profundum divitiarum et sapientiae dei, et investigabiles viae eius![5]) Unde illa eruptio? Ex recordatione scilicet scripturarum, quas retro revolverat, ex contemplatione sacramentorum, quae supra disseruerat in fidem Christi ex lege venientem. Haec si Marcion de industria erasit,[6]) quid apostolus eius exclamat, nullas intuens divitias dei, tam pauperis et egeni, quam qui nihil condidit, nihil praedicavit, nihil denique habuit, ut qui in aliena descendit? Sed enim et opes et divitiae creatoris olim absconditae, nunc reseratae. Sic enim repromiserat: et dabo illis thesauros occultos, invisi-

---

1) Rom. 10, 2—4. 2) Ies. 1, 3. 3) Ies. 29, 13. 4) Ps. 2, 2. 5) Rom. 11, 33. 6) Cod. Wouw. et Rig. non erasit.

biles aperiam eis.[1]) Inde ergo exclamatum est: o profundum divitiarum et sapientiae dei! Cuius iam thesauri patebant de Esaia, ut sequentia[2]) de eiusdem prophetae instrumento.[3]) Quis enim cognovit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit? quis porrexit ei, et retribuetur illi?[4]) Qui tanta de scripturis ademisti, quid ista servasti, quasi non et haec creatoris? Plane novi dei praecepta videamus. Odio, inquit, habentes malum, et bono adhaerentes.[5]) Aliud est enim apud creatorem: auferte malum de vobis, et declina a malo et fac bonum?[6]) Amore fraternitatis invicem affectuosi.[7]) Non enim id ipsum est: diliges proximum tanquam te?[8]) Spe gaudentes,[9]) utique dei. Bonum est enim sperare in domino, quam sperare in magistratus.[10]) Pressuram sustinentes.[11]) Exaudiet enim te dominus in die pressurae.[12]) Habes psalmum. Benedicite, et nolite maledicere.[13]) Quis hoc docebit, quam, qui omnia benedictionibus condidit? Non altum sapientes, sed humilibus adsentantes, ne sitis apud vos sapientes.[14]) Vae enim audiunt per Esaiam.[15]) Malum pro malo nemini retribueritis.[16]) Et malitiae fratris tui ne memineritis.[17]) Nec vosmet ipsos ulciscentes.[18]) Mihi enim vindictam et ego vindicabo, dicit dominus.[19]) Pacem cum omnibus[20]) hominibus habetote.[21]) Ergo et legalis talio non retributionem iniuriae permittebat, sed inceptionem metu retributionis comprimebat. Merito itaque totam creatoris disciplinam principali praecepto eius conclusit: diliges proximum tanquam te.[22]) Hoc legis supplementum, si ex ipsa lege est, quis sit deus legis, iam ignoro. Metuo, ne deus Marcionis. Si vero evangelium Christi hoc praecepto adimpletur, Christi autem non est creatoris, quo iam contendimus, dixerit Christus an non: ego non veni legem dissolvere, sed implere?[23]) Frustra de ista sententia ne-

---

1) Ies. 45, 3. 2) Sic locum emend. Latinius; editt. omnes: Id Esaiae et sequentia. 3) Ies. 40, 13 sq. 4) Rom. 11, 34. 35. 5) Rom. 12, 9. 6) Ps. 34, 15. 7) Rom. 12, 10. 8) Lev. 19, 18. 9) Rom. 12, 12. 10) Ps. 118, 9. 11) Rom. 12, 12. 12) Ps. 20, 2. 13) Rom. 12, 14. 14) ib. v. 16. 15) Ies. 5, 21. 16) Rom. 12, 17. 17) Lev. 19, 18. 18) Rom. 12, 19. 19) Deut. 32, 35. 20) In Rhen. ed. I. non est v. omnibus. 21) Rom. 12, 18. 22) Rom. 13, 9. 23) Matth. 5, 17.

ganda Ponticus laboravit. Si evangelium legem non adimplevit, ecce lex evangelium adimplevit. Bene autem, quod et in clausula tribunal Christi comminatur,[1]) utique iudicis et ultoris, utique creatoris, illum certe constituens promerendum, quem intentat timendum, etiamsi alium praedicaret.

DE EPISTOLA AD THESSALONICENSES PRIMA.

15. Brevioribus quoque epistolis non pigebit intendere. Est sapor et in paucis. Occiderant Iudaei prophetas suos.[2]) Possum dicere: quid ad apostolum dei alterius, et quidem optimi, qui nec suorum delicta damnare dicatur, quique et ipse prophetas eosdem destruendo quodammodo perimat? quid mali admisit apud illum Israel, si occidit, quos et ille reprobavit, si prior inimicam in eos sententiam statuit? Deliquit autem apud deum ipsorum. Is exprobravit iniquitatem, ad quam pertinet laesus; certe quivis alius, quam adversarius laesi.[3]) Sed nec onerasset illos imputando etiam domini necem, qui et dominum interfecerunt, dicendo, et prophetas suos,[4]) licet suos adiectio sit haeretici. Quid enim tam acerbum, si alterius dei praedicatorem Christum interemerunt, qui sui dei prophetas contrucidaverunt? Status autem exaggerationis, quod et dominum et famulos eius peremissent. Denique si alterius dei Christum, alterius prophetas peremerunt, aequavit impietates, non exaggeravit. Aequanda autem non fuit, ergo exaggerari non potuit, nisi in eundem dominum commissa ex utroque titulo. Ergo eiusdem dei Christus et prophetae. Quam autem sanctitatem nostram voluntatem dei dicat, ex contrariis, quae prohibet, agnosceres; abstinere enim, inquit, a stupro, non a matrimonio; scire unumquemque suum vas in honore tractare.[5]) Quomodo? dum non in libidine, qua gentes. Libido autem nec apud gentes matrimonio adscribitur, sed extraordinariis et non naturalibus et portentosis. Sanctitas luxuriae est, turpitudini quoque et immunditiae contraria,[6]) quae non matrimonium excludat, sed

1) Rom. 14, 10. 2) 1 Thess. 2, 15. 3) Rhen. ed. I. Is et probavit iniqu., ad quam pert. laesus. Certe qu. al. qu. adv. laesisset: nec onerasset etc. Pro ad quam pertinet ceteri: ad quem pert. 4) 1 Thess. 2, 15. 5) 1 Thess. 4, 3. 4. 6) Sic leg. in cod. Wouw. et ed. Rig.; Rhen. ed. I. portentuosis. Luxuria est, turp. qu. et immund. non

libidinem, quae vas nostrum in honore matrimonii tractet. Hunc autem locum salva alterius, id est plenioris sanctitatis, praelatione tractaverim, continentiam et virginitatem nuptiis anteponens, sed non prohibitis; destructores enim dei nuptiarum, non sectatores castitatis retundo. Ait eos, qui remaneant in adventum Christi cum eis, qui mortui in Christo primi resurgent, quod in nubibus auferentur in aerem[1]) obviam domino.[2]) Agnosco his iam tunc prospectis mirari substantias coelestes ipsam Hierusalem, quae sursum est,[3]) et per Esaiam pronuntiare: quinam huc velut nubes volant, tanquam columbae cum pullis ad me?[4]) Hunc ascensum si Christus nobis praeparavit, ille erit Christus, de quo Osee: qui ascensum suum aedificat in coelos,[5]) utique sibi et suis. Exinde a quo sperabo nunc, nisi a quo haec audivi? Quem spiritum prohibet exstingui, et quas prophetias vetat nihili haberi?[6]) utique non creatoris spiritum nec creatoris prophetias secundum Marcionem. Quae enim destruxit, ipse iam exstinxit et nihili fecit, nec potest prohibere, quae nihili fecit. Ergo incumbit Marcioni exhibere hodie apud ecclesiam suam exinde spiritum dei sui, qui non sit exstinguendus, et prophetias, quae non sint nihili habendae. Et si exhibuit, quod putat, sciat nos quodcunque illud ad formam spiritalis et propheticae gratiae atque virtutis provocaturos, ut et futura praenuntiet et occulta cordis revelet et sacramenta edisserat. Cum nihil tale protulerit ac probarit, nos proferemus et spiritum et prophetias creatoris secundum ipsum praedicantes, atque ita constabit apostolus de quibus dixerit, de eis scilicet, quae futura erant in ecclesia eius dei, qui dum est, spiritus quoque eius operatur, et promissio celebratur. Age nunc, qui salutem carnis abnuitis, etsi quando corpus in huiusmodi praenominatur, aliud nescio quid interpretamini illud, quam substantiam carnis, quomodo apostolus omnes in novis substantiis certis nominibus distinxit et omnes in uno voto constituit salutis, optans, ut spiritus noster et corpus et

---

contraria; cod. Gorz. immund. contraria. Sed non spernenda est Latinii coniectura: portentosis. Lex uxoria est turp. qu. et immund. contraria. 1) Praeter edd. Fran. et Rig. ceteri: in adventu Christi — in aere. 2) 1 Thess. 4, 17. 3) Gal. 4, 26. 4) Ies. 60, 8. 5) Amos 9, 6. 6) 1 Thess. 5, 19. 20.

anima sine querela in adventu domini et salutificatoris nostri Christi conserventur? [1]. Nam et animam posuit et corpus, tam duas res quam diversas. Licet enim et animae corpus [2]) sit aliquod suae qualitatis, sicut et spiritus; cum tamen et corpus et anima distincte nominantur, habet anima suum vocabulum proprium, non egens communi vocabulo corporis; id relinquitur carni, quae non nominata proprio, communi utatur necesse est. Etenim aliam substantiam in homine non video post spiritum et animam, cui vocabulum corporis accommodetur, praeter carnem. Hanc totiens in corporis nomine intelligens, quotiens non nominatur; multo magis hic, cum, quae dicitur corpus, suo nomine appellatur.

DE EPISTOLA AD THESSALONICENSES SECUNDA.

16. Cogimur quaedam identidem iterare, ut cohaerentia eis confirmemus. Dominum et hic retributorem utriusque meriti dicimus circumferri ab apostolo, aut creatorem aut, quod nolit Marcion, parem creatoris, apud quem iustum sit afflictatoribus nostris rependi afflictationem, et nobis, qui afflictemur requietem, in revelatione domini Iesu venientis a coelo cum angelis virtutis suae et in flamma ignis. [3]) Sed flammam et ignem delendo haereticus exstinxit, ne scilicet nostratem deum faceret. Lucet tamen vanitas liturae. Cum enim ad ultionem venturum scribat apostolus dominum, exigendam de eis, qui deum ignorent, et qui non obaudiant evangelio, quos ait poenam luituros exitialem, aeternam, a facie domini et a gloria valentiae eius: [4]) sequitur, ut flammam ignis inducat, scilicet veniens ad puniendum. Ita et in hoc, nolente Marcione, crematoris dei Christus, et in illo creatoris est, quod etiam de ignorantibus dominum ulciscitur, id est de ethnicis. Seorsum enim posuit: evangelio non obaudientes, sive Christianos peccatores, sive Iudaeos. Porro de ethnicis exigere poenas, qui evangelium forte non norint, non est dei eius, qui naturaliter sit ignotus, nec usquam nisi in evangelio sit revelatus, non omnibus scibilis. Creatori autem etiam naturalis agnitio debetur, ex operibus intelligendo et exinde in

1) 1 Thess. 5, 23. 2) Rhen. ed. I. et anima et corpus. Cf. lib. de anima 5. 3) 2 Thess. 1, 6 — 8. 4) ib. v. 8. 9.

pleniorem notitiam requirendo. Illius est ergo, etiam ignorantes deum plectere, quem non liceat ignorare. Ipsum, quod ait, a facie domini et a gloria valentiae eius, verbis usus Esaiae, ex ipsa caussa eundem sapit dominum consurgentem, ut comminuat terram.[1]) Quis est autem homo delicti, filius perditionis, quem revelari prius oportet ante domini adventum, extollens se super omne, quod deus dicitur, et omnem religionem, consessurus[2]) in templo dei, et deum se iactaturus?[3]) Secundum nos quidem antichristus, ut docent veteres et novae prophetiae, ut Ioannes apostolus, qui iam antichristos dicit processisse in mundum, praecursores antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse et solventes Iesum scilicet in deo creatore.[4]) Secundum vero Marcionem nescio, nisi Christus sit creatoris: nondum enim venit apud illum. Quisquis est[5]) autem ex duobus, quaero, cur veniat in omni virtute et signis et ostentis mendacii? Propterea, inquit, quod dilectionem veritatis non susceperint, ut salvi essent, et propter hoc erit eis instinctum fallaciae, ut iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.[6]) Igitur si antichristus est secundum nos et deus,[7]) deus erit creator, qui eum mittit ad impingendos eos in errorem, qui non crediderunt veritati, ut salvi fierent; eiusdem erit veritas et salus, qui ex submissu erroris ulciscitur, id est creatoris, cui et competit zelus ipse errore decipere, quos veritate non cepit. Si vero non est antichristus secundum nos, ergo Christus est creatoris secundum Marcionem. Et quale erit, ut ad ulciscendam veritatem suam Christum creatoris submittat? Sed etsi de antichristo consentit, proinde dixerim: quale est, ut illi satanas, angelus creatoris, sit necessarius, et occidatur ab eo, habens fallaciae operatione fungi creatori? In summa, si indubitatum est, eius esse et angelum et veritatem et salutem, cuius et ira et aemulatio et fallaciae immissio adversus contemptores et desultores, etiam adversus ignorantes, (ut iam et Mar-

---

1) Ies. 2, 19. 2) Rhen. consecuturus. 3) 2 Thess. 2, 3. 4. 4) 1 Io. 4, 1 sqq. 5) Ita cod. Wouweri. Rhen. et alii: nescio ne Chr. sit creatoris. Nondum venit apud illum, cuius quis est autem ex duobus. 6) 2 Thess. 2, 10—12. 7) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. et alii: antichristus et secundum creatorem, deus erit creator etc.

cion de gradu cedat, deum quoque suum zeloten concedens,) quis dignius irascetur? Puto, qui a primordio rerum naturam operibus, beneficiis, plagis, praedicationum testibus ad agnitionem sui praestruxit, nec tamen agnitus est; an qui semel unico[1]) evangelii instrumento et ipso incerto nec palam alium deum praedicante productus est? Ita cui competit vindicta, ei competet materia vindictae, evangelium, dico, et veritas et salus. Iubere autem operari eum, qui velit manducare,[2]) eius disciplina est, qui bovi trituranti os liberum iussit.[3])

DE EPISTOLA AD LAODICENOS.

17. Ecclesiae quidem veritate epistolam istam AD EPHESIOS habemus emissam, NON AD LAODICENOS, sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gestiit, quasi et in isto diligentissimus explorator. Nihil autem de titulis interest, cum ad omnes apostolus scripserit, dum ad quosdam; certe tamen, eum deum praedicans in Christo, cui competunt, quae praedicantur. Cui ergo competent, secundum boni existimationem, quam proposuerit in sacramento voluntatis suae, in dispensationem adimpletionis temporum, ut ita dixerim, sicut verbum illud in Graeco sonat, recapitulare, id est ad initium redigere vel ab initio recensere, omnia in Christum, quae in coelis et quae in terris:[4]) nisi cuius omnia erunt ab initio, etiam ipsum initium, a quo et tempora et temporum adimpletiones, dispensatio, ob quam omnia ad initium recensentur in Christo? Alterius autem dei quod initium, id est, unde? cuius opus nullum? quae tempora sine initio? quae adimpletio sine temporibus? quae dispensatio sine adimpletione? denique quid in terris egit iam olim, ut longa aliqua temporum adimplendorum dispensatio reputetur, ad recensenda omnia in Christo, etiam quae in coelis? Nec in coelis autem res ab altero actas existimabimus, quaecunque sunt, quam ab eo, a quo et in terris acta omnibus constat. Quodsi non capit alterius omnia ista deputari ab initio, quam creatoris, quis credet, ab alio ea recenseri in Christum alium, et non a suo auctore et in suum Christum? Si creatoris sunt, diversa

1) Cod. Wouw.: nec qui semel unito ev. 2) 2 Thess. 3, 10. 3) Deut. 25, 4. 4) Eph. 1, 9. 10.

sint necesse est a diverso deo; si diversa, utique contraria. Quomodo ergo contraria recenseantur in eum, a quo denique destruuntur? Nam et sequentia quem renuntiant Christum, cum dicit: ut simus in laudem gloriae nos, qui praesperavimus in Christum? [1]) Qui enim praesperasse poterunt, id est, ante sperasse in deum, quam venisset, nisi Iudaei, quibus Christus praenuntiabatur ab initio? Qui ergo praenuntiabatur, ille et praesperabatur. Atque adeo hoc ad se, id est ad Iudaeos, refert, ut distinctionem faciat, conversus ad nationes: in quo et vos, cum audissetis sermonem veritatis, evangelium, in quo credidistis et signati estis spiritu promissionis eius sancto. [2]) Cuius promissionis? factae per Ioelem: in novissimis diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem, id est et in nationes. Ita et spiritus et evangelium in eo erit Christo, qui praesperabatur, dum praedicabatur. Sed et pater gloriae [3]) ille est, cuius Christus rex gloriae canitur in psalmo ascendens: quis est iste rex gloriae? dominus virtutum ipse est rex gloriae. [4]) Ab illo spiritus sapientiae optatur, [5]) apud quem haec quoque spiritalium species enumeratur [6]) inter septem spiritus per Esaiam. [7]) Ille dabit illuminatos cordis oculos, qui etiam exteriores oculos luce ditavit, [8]) cui displicet caecitas populi. Et quis caecus, nisi pueri mei? et excaecati sunt famuli dei. [9]) Apud illum sunt et divitiae haereditatis in sanctis, [10]) qui eam haereditatem ex vocatione nationum repromisit. Postula de me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam. [11]) Ille inoperatus est in Christum valentiam suam, suscitando eum a mortuis, et collocando eum ad dexteram suam, et subiiciendo omnia, [12]) qui et dixit: sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; [13]) quia et alibi spiritus ad patrem de filio: omnia subiecisti sub pedibus eius. [14]) Si ex his alius deus et alius Christus infertur, quae recognoscuntur in creatore, quaeramus iam creatorem. Plane puto invenimus, cum dicit illos delictis mortuos, in quibus ingressi erant, secundum aevum mundi huius, secundum principem potestatis

1) Eph. 1, 12. 2) ib. v. 13. 3) ib. v. 17. 4) Ps. 24, 10. 5) Eph. 1, 17. 6) Editt. omnes: hae qu. spir. sp. enumerantur. 7) Ies. 11, 2. 8) Eph. 1, 18. 9) Ies. 42, 19. 10) Eph. 1, 18. 11) Ps. 2, 8. 12) Eph. 1, 19—22. 13) Ps. 110, 1. 14) Ps. 8, 7.

aeris, qui operatur in filiis incredulitatis.[1]) Sed mundum non potest et hic pro deo mundi Marcion interpretari; non enim simile est creatum creatori, factum factori, mundus deo. Sed nec princeps potestatis aeris dicetur, qui est princeps potestatis seculorum; nunquam enim praeses superiorum de inferioribus notatur, licet et inferiora ipsi deputentur. Sed nec incredulitatis operator videri potest, quam ipse potius a Iudaeis et a nationibus patitur. Sufficit igitur, si haec non cadunt in creatorem; si autem et est, in quem magis competant, utique magis hoc apostolus sciit. Quis iste? Sine dubio ille, qui ipsi creatori filios incredulitatis obstruit, aere isto potitus, sicut dicere eum propheta refert:[2]) ponam in nubibus thronum meum, ero similis altissimo.[3]) Hic erit diabolus, quem et alibi, si tamen ita et apostolum legi volunt, deum aevi huius agnoscemus. Ita enim totum seculum mendacio divinitatis implevit. Qui plane si non fuisset, tunc haec in creatorem spectasse potuissent. Sed et in Iudaismo conversatus fuerat apostolus. Non quia interposuit de delictis, in quibus et nos omnes conversati sumus,[4]) ideo delictorum dominum et principem aeris huius creatorem praestat intelligi; sed quia in Iudaismo unus fuerat de filiis incredulitatis, diabolum habens operatorem, cum persequeretur ecclesiam et Christum creatoris, propter quod et iracundiae filii fuimus, inquit, sed natura.[5]) Ne, quia filios appellavit Iudaeos creator, argumentetur hoc haereticus dominum irae creatorem. Cum enim dicit: fuimus natura filii iracundiae, creatoris autem non natura sunt filii Iudaei, sed allectione patrum, irae filios ad naturam retulit, non ad creatorem, ad summam subiungens: sicut et ceteri,[6]) qui utique filii dei non sunt. Apparet communi naturae omnium hominum et delicta et concupiscentias carnis et incredulitatem et iracundiam reputari, diabolo tamen captante naturam, quam et ipse infecit delicti semine illato. Ipsius, inquit, sumus factura, conditi in Christo.[7]) Aliud est facere, aliud condere. Sed utrumque uni dedit. Homo autem factura creatoris est. Idem ergo condidit in Christo, qui et fecit.

---

1) Eph. 2, 1. 2. 2) Ita emend. Fr. Iunius; ceteri: sicut dic. e. profert et refert. 3) Ies. 14, 14. 4) Eph. 2, 3. 5) ibid. 6) ibid. 7) ib. v. 10.

Quantum enim ad substantiam, fecit, quantum ad gratiam condidit. Inspice et cohaerentia. Memores, vos aliquando nationes in carne, qui appellabamini[1]) praeputium, ab ea, quae dicitur circumcisio in carne manu facta, quod essetis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israelis et peregrini testamentorum et promissionis eorum, spem non habentes, et sine deo in mundo.[2]) Sine quo autem deo fuerunt nationes, et sine quo Christo? utique eo, cuius erat conversatio Israelis et testamenta et promissio. At nunc, inquit, in Christo vos, qui eratis longe, facti estis prope in sanguine eius.[3]) A quibus erant retro longe? a quibus supra dicit, a Christo creatoris, a conversatione Israelis, a testamentis, a spe promissionis, a deo ipso. Si haec ita sunt, ergo his prope fiunt nunc nationes in Christo, a quibus tunc longe fuerant. Si autem conversationi Israelis, quae est in religione dei creatoris, et testamentis et promissioni et ipsi deo eorum proximi sumus facti in Christo, ridiculum satis, si nos alterius dei Christus de longinquo admovit creatori. Meminerat apostolus ita praedicatum de nationum vocatione ex longinquo vocandarum. Qui longe erant a me, appropinquaverunt iustitiae meae.[4]) Tam enim iustitia, quam et pax creatoris, in Christo adnuntiabatur, ut saepe iam ostendimus. Itaque ipse est, inquit, pax nostra, qui fecit duo unum, Iudaicum scilicet populum et Gentilem. Quod prope et quod longe, soluto medio pariete inimicitiae, in carne sua.[5]) Sed Marcion abstulit: sua, ut inimicitiae daret carnem, quasi carnali vitio, non Christo aemulae. Sicuti[6]) alibi[7]) dixi, et hic, non Marcione, sed Pontice, cuius supra sanguinem confessus es, hic negas carnem. Si legem praeceptorum sententiis vacuam fecit, adimplendo certe legem, (vacat enim iam: non adulterabis, cum dicitur: nec videbis ad concupiscendum, vacat: non occides, cum dicitur: nec maledices,) adversarium legis de adiutore non potes facere, ut duos conderet in semet ipso, qui fecerat idem condens, (secundum quod et supra: ipsius enim factura sumus conditi in Christo,)[8])

---

1) Pamel. et Rig. in carne fuisse, appellabamini etc. Rhen. ed. I. appellamini. 2) Eph. 2, 11. 12. 3) ib. v. 13. 4) Ies. 46, 12 sq. 5) Eph. 2, 14. 15. 6) Ed. Fran. et Fr. Iunius: sicuti; ceteri: sicubi. 7) Cf. adv. Marc. 4, 40. 8) Eph. 2, 10.

in unum novum hominem, faciens pacem, (si vere novum, vere et hominem, non phantasma, novum autem et nove natum ex virgine dei spiritu,) ut reconciliet ambos deo, et deo, quem utrumque genus offenderat, et Iudaicum et Gentilem populum in uno corpore, inquit, cum interfecisset inimicitiam in eo per crucem.[1]) Ita et hic caro corpus in Christo, quod crucem pati potuit. Hoc itaque adnuntiante pacem eis, qui prope, et eis, qui longe, accessum consecuti simul ad patrem. Iam non sumus peregrini nec advenae, sed concives sanctorum, sed domestici dei, (utique eius, a quo supra ostendimus alienos fuisse nos, et longe constitutos,) superaedificati super fundamentum apostolorum.[2]) Abstulit haereticus: et prophetarum, oblitus dominum posuisse in ecclesia, sicut apostolos, ita et prophetas. Timuit scilicet, ne et super veterum prophetarum fundamenta aedificatio nostra constaret in Christo,[3]) cum ipse apostolus ubique nos de prophetis exstruere non cesset. Unde enim accepit, summum lapidem angularem dicere Christum,[4]) nisi de psalmi significatione: lapis, quem reprobaverunt aedificantes, iste factus est in summo angeli.[5]) De manibus haeretici praecidentis non miror, si syllabas subtrahit, cum paginas totas plerumque subducat.

18. Datam, inquit, sibi apostolus gratiam novissimo omnium illuminandi omnes, quae dispensatio sacramenti occulti ab aevis in deo, qui omnia condidit.[6]) Rapuit haereticus in praepositionem, et ita legi facit: occulti ab aevis deo, qui omnia condidit. Sed emicat falsum. Infert enim apostolus: ut nota fiat principatibus et potestatibus in supercoelestibus per ecclesiam multifaria sapientia dei.[7]) Cuius dicit principatibus et potestatibus? Si creatoris, quale est, ut principatibus et potestatibus eius ostendi voluerit deus ille sapientiam suam, ipsi autem non, quando nec potestates sine suo principe potuissent quid cognoscere? Aut si ideo deum non nominavit hic, quasi in illis et princeps ipse reputetur, ergo et occultatum sacramentum principatibus et potestatibus eius, qui omnia condidit, pronuntiasset, proinde in illis deputans ipsum. Quodsi illis dicit occultatum, illi debebat dixisse manifestum. Ergo non deo erat occulta-

---

Eph. 2, 15. 16. 2) ib. v. 17—20. 3) ib. v. 21. 4) ib. v. 20. 5) Ps. 118, 22. 6) Eph. 3, 8. 9. 7) ib. v. 10.

tum, sed in deo, omnium conditore, occultum autem principatibus et potestatibus eius. Quis enim cognovit sensum domini, aut quis consiliarius ei fuit?[1]) Hic captus haereticus fortasse mutavit, uti dicat, deum suum suis potestatibus et principatibus notam facere voluisse dispensationem sui sacramenti, quam ignorasset deus conditor omnium. Et quo competebat praetendere ignorantiam creatoris extranei et longa separatione discreti, cum domestici quoque superioris dei nescissent? Tamen et creatori notum erat futurum. An non utique notum, quod sub coelo et in terra eius habebat revelari? Ergo ex hoc confirmatur, quod supra struximus. Si enim creator cogniturus erat quandoque occultum illud dei superioris sacramentum, et ita scriptura habebat: occulti deo, qui omnia condidit; sic inferre debuerat, ut nota fiat illi multifaria sapientia dei, tunc et potestatibus et principatibus cuiuscunque dei, cum quibus sciturus esset creator. Adeo subtractum constat, quod et sic veritati suae salvum est. Volo nunc et ego tibi de allegoriis apostoli controversiam nectere. Quas novas[2]) in prophetis habuisset formas? Captivam, inquit, duxit captivitatem.[3]) Quibus armis? quibus proeliis? de cuius gentis vastatione? de cuius civitatis eversione? quas feminas, quos pueros, quosve regulos catenis victor inseruit? Nam et cum apud David Christus canitur succinctus gladio super femur,[4]) aut apud Esaiam spolia accipiens Samariae et virtutem Damasci,[5]) vere eum et visibilem excondis proeliatorem. Agnosce igitur iam et armaturam et militiam eius spiritalem, si iam didicisti esse captivitatem spiritalem, ut et hanc illius agnoscas, vel quia et captivitatis huius mentionem de prophetis apostolus sumpsit, a quibus et mandata. Deponentes mendacium loquimini veritatem ad proximum quisque, et irascimini et nolite delinquere, (ipsis verbis quibus psalmus[6]) exponeret sensus eius,) sol non occidat super iracundiam vestram.[7]) Nolite communicare operibus tenebrarum.[8]) Cum iusto enim iustus eris, et cum perverso perverteris.[9]) Et auferte malum de medio

1) Ies. 40, 13. 2) Rhen. ed. I. novas; Gel., Pam., Rig. Semler novus; cod. Vat.: quas novimus in prophetis habuisse formas. 3) Eph. 4, 8. Ps. 68, 19. 4) Ps. 45, 4. 5) Ies. 8, 4. 6) Ps. 4, 5. 7) Eph. 4, 25. 26. 8) Eph. 5, 11. 9) Ps. 18, 26.

vestrum.[1]) Et exite de medio eorum, et immundum ne attigeritis; separamini, qui fertis vasa domini.[2]) Sic et inebriari vino[3]) dedecori inde est, ubi sanctorum inebriatores increpantur. Et potum dabatis sanctis meis vinum,[4]) quod prohibitus erat potare et Aaron sacerdos, et filii eius, cum adirent ad sancta.[5]) Et psalmis et hymnis deo canere[6]) docere illius est, qui cum tympanis potius et psalteriis vinum bibentes incusari a deo norat.[7]) Ita cuius invenio praecepta et semina praeceptorum vel augmenta, eius apostolum agnosco. Ceterum mulieres viris subiectas esse debere unde confirmat? quia vir, inquit, caput est mulieris.[8]) Dic mihi, Marcion: de opere creatoris deus tuus legi suae astruit auctoritatem? Hoc iam plane minus est, cum et ipsi Christo suo et ecclesiae eius inde statum sumit, sicut et Christus caput est ecclesiae.[9]) Similiter et cum dicit: carnem suam diligit, qui uxorem diligit, sicut et Christus ecclesiam.[10]) Vides comparari operi creatoris Christum tuum et ecclesiam tuam. Quantum honoris carni datur in ecclesiae nomine! Nemo, inquit, carnem suam odio habet, (nisi plane Marcion solus,) sed et nutrit et fovet eam, sicut et Christus ecclesiam.[11]) At tu solus eam odisti, auferens illi resurrectionem; odisse debebis et ecclesiam, quia proinde diligitur a Christo. At enim Christus amavit et carnem sicut ecclesiam. Nemo non diliget imaginem quoque sponsae, imo et servabit illam et honorabit et coronabit. Habet similitudo cum veritate honoris consortium. Laborabo ego, nunc eundem deum probare masculi et Christi, mulieris et ecclesiae, carnis et spiritus, ipso apostolo sententiam creatoris adhibente, imo et disserente: propter hanc relinquet homo patrem et matrem, et erunt duo in carne una;[12]) sacramentum hoc magnum est.[13]) Sufficit inter ista, si creatoris magna sunt apud apostolum sacramenta, minima apud haereticos. Sed ego autem dico, inquit, in Christum et ecclesiam.[14]) Habet interpretationem, non separationem sacramenti; ostendit figuram sacramenti, ab eo praeministratam, cuius

1) 1 Cor. 5, 13. Deut. 21, 21. 2) Ies. 52, 11. 3) Eph. 5, 18. 4) Amos 2, 12. 5) Lev. 10, 9. 6) Eph. 5, 19. 7) Ies. 5, 11 sq. 8) Eph. 5, 22. 23. 9) ibid. 10) ib. v. 25. 28. 11) ib. v. 29. 12) Ed. Fran. et Rig. propter hoc — in carnem unam. 13) Eph. 5, 31. 32. 14) ibid.

erat utique sacramentum. Quid videtur Marcioni? Creator quidem ignoto deo figuras praeministrare non potuit, etiam quia adversario; si noto, deus superior ab inferiore et ad destruendum potius mutuari nihil debuit. Obaudiant et parentibus filii.[1]) Nam etsi Marcion abstulit: hoc est enim primum in promissione praeceptum, lex loquitur: honora patrem et matrem.[2]) Et parentes, enutrite filios in disciplina et correptione domini.[3]) Audisti enim et veteribus dictum: narrabitis haec in auribus filiorum vestrorum, et filii vestri aeque in aures filiorum suorum.[4]) Quo iam mihi duos deos, si una est disciplina? Etsi duo sunt, illum sequar, qui prior docuit. Sed adversus munditenentes luctatio si nobis,[5]) o quanti iam dii creatores! Cur enim non et hoc vindicem unum munditenentem nominari debuisse, si creatorem significabat, cuius essent, quas praemisit potestates? Porro cum supra quidem induere nos iubeat armaturam, in qua stemus ad machinationes diaboli,[6]) iam ostendit diaboli esse, quae diabolo subiungit, potestates et munditenentes tenebrarum istarum, quae et nos diabolo deputamus. Aut si diabolus creator est, quis erit diabolus apud creatorem? An sicut duo dii, ita et duo diaboli, et pluraliter potestates et munditenentes? Sed quomodo creator et diabolus et deus idem, cum diabolus non idem et deus et diabolus? Aut enim ambo et dei, si ambo iam diaboli; aut qui deus hic et non diabolus, sicut nec diabolus deus. Ipsum vocabulum diaboli quaero ex qua delatura competat creatori? Fortasse detulit aliquam dei superioris intentionem, quod ipse ab archangelo passus est, et quidem mentito. Non ideo enim interdixerat illius arbusculae gustum, ne déi fierent, sed ne de transgressione morerentur. Nec spiritalia autem nequitiae ideo creatorem significabunt, quia adiecit in coelis.[7]) Sciebat enim et apostolus in coelis operata esse spiritalia nequitiae, angelorum scandalizatorum in filias hominum.[8]) Et quale erat, ut ambiguitatibus et per aenigmata nescio quae creatorem taxaret, qui in catenis iam constitutus, ob libertatem praedicationis constantiam manifestandi sacramenti in apertione

---

1) Eph. 6, 1. 2) ib. v. 2. Exod. 20, 12. 3) Eph. 6, 4. 4) Exod. 10, 2. 5) Eph. 6, 12. 6) ib. v. 11. 7) ib. v. 12. 8) Gen. 6, 1 sqq.

oris, quam ibi expostulare a deo mandabat,[1]) ecclesiae utique praestabat?

DE EPISTOLA AD COLOSSENSES.

19. Soleo in praescriptione adversus haereses omnes de testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni haeretica posteritate. Hoc nunc probabit et apostolus, dicens: de spe reposita in coelis, quam audistis in sermone veritatis evangelii, quod pervenit ad vos, sicut et in totum mundum.[2]) Nam si iam tum traditio evangelica ubique manaverat, quanto magis nunc? Porro si nostra est, quae ubique manavit, magis, quam omnis haeretica, nedum Antoniniani Marcionis, nostra erit apostolica. Marcionis autem, cum totum impleverit mundum, ne tunc quidem se defendere poterit de apostolica. Eam enim et sic constabit esse, quae prior mundum replevit, illius scilicet dei evangelio, qui et haec cecinit de praedicationibus eius: in omnem terram exiit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum.[3]) Invisibilis dei imaginem ait Christum.[4]) Sed nos enim invisibilem dicimus patrem Christi, scientes filium semper retro visum, si quibus visus est in dei nomine, ut imaginem ipsius; ne quam et hinc differentiam scindat dei visibilis et invisibilis, cum olim dei nostri sit definitio: dominum nemo videbit, et vivet.[5]) Si non et Christus primogenitus conditionis, ut sermo creatoris, per quem omnia facta sunt, et sine quo nihil factum est; si non in illo condita sunt universa in coelis et in terris, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates; si non cuncta per illum et in illo sunt condita (haec enim Marcioni displicere oportebat): non utique tam nude posuisset apostolus: et ipse est ante omnes.[6]) Quomodo enim ante omnes, si non ante omnia? quomodo ante omnia, si non primogenitus conditionis, si non sermo creatoris? unde ante omnes probabitur fuisse, qui post omnia apparuit? quis scit priorem fuisse, quem esse nesciit? Quomodo autem boni duxit omnem plenitudinem in semet ipso habitare?[7]) Primo enim, quae est ista plenitudo, nisi ex illis, quae Marcion detraxit:

---

1) Eph. 6, 19. 20. 2) Col. 1, 5. 6. 3) Ps. 19, 5. 4) Col. 1, 15. 5) Exod. 33, 20. 6) Col. 1, 15—17. 7) ib. v. 19.

conditis in Christo, in coelis et in terris, angelis et hominibus; nisi ex illis invisibilibus et visibilibus, nisi ex thronis et dominationibus et principatibus et potestatibus? Aut si haec pseudapostoli nostri et Iudaici evangelizatores de suo intulerint, et ad plenitudinem dei sui Marcion, qui nihil condidit: ceterum quale est, ut plenitudinem creatoris, aemulus et destructor eius, in suo Christo habitare voluerit? Cui denique reconciliat omnia in semet ipsum, pacem faciens per crucis suae sanguinem,[1]) nisi quem offenderant universa, adversus quem rebellaverant per transgressionem, cuius novissime fuerant? Conciliari enim extraneo possent, reconciliari vero non alii, quam suo. Ita et nos quondam alienatos et inimicos sensu in malis operibus creatori redigit in gratiam,[2]) cuius admiseramus offensam, colentes conditionem adversus creatorem. Sicubi autem et ecclesiam corpus Christi dicit esse, ut hic ait adimplere se *reliqua* pressurarum Christi in carne pro corpore eius, quod est ecclesia,[3]) non propterea et in totum mentionem corporis transferes a substantia carnis. [Nam et supra reconciliari nos ait in corpore eius morte, quod est ecclesia, sed non prospere et in totum mentionem corporis transferes a substantia carnis.] [4]) Nam et supra reconciliari nos ait in corpore eius per mortem, [5]) utique in eo corpore, in quo mori potuit per carnem. Mortuus est, non per ecclesiam, plane propter ecclesiam, corpus commutando pro corpore, carnale pro spiritali. At cum monet, cavendum a subtililoquentia et philosophia, ut [6]) inani seductione, quae *sit* secundum elementa mundi,[7]) non secundum coelum aut terram dicens, sed secundum literas seculares, et secundum traditionem, scilicet hominum subtililoquorum et philosophorum: longum est quidem et alterius operis ostendere, hac sententia omnes haereses damnari, quod omnes ex subtililoquentiae viribus et philosophiae regulis constent. Sed Marcion principalem suae fidei terminum de Epicuri schola agnoscat, dominum inferens hebetem, ne Imeri dicat eum, collocans et cum deo creatore materiam de porticu Stoico-

---

1) Col. 1, 20. 2) ib. v. 21. 3) ib. v. 24. 4) Verba uncis inclusa sunt tantum in ed. I., a Rhenano autem ceterisque editt. recte deleta. 5) Col. 1, 22. 6) Ciaconius, Fr. Iunius, Rig. et. 7) Col. 2, 8.

rum, negans carnis resurrectionem, de qua proinde nulla philosophia consentit. Cuius ingeniis tam longe abest veritas nostra, ut et iram dei excitare formidet, et omnia illum ex nihilo protulisse confidat, et carnem eandem restituturum repromittat, et Christum ex vulva virginis natum non erubescat, ridentibus philosophis et haereticis et ethnicis ipsis. Stulta enim mundi elegit deus, ut confundat sapientes, ille sine dubio, qui ex respectu huius suae dispositionis perditurum se sapientiam sapientium praeminabatur.[1]) Hac simplicitate veritatis contraria subtililoquentiae et philosophiae nihil perversi possumus sapere. Denique si nos deus cum Christo vivificat, donans delicta nobis,[2]) non possumus credere ab eo delicta donari, in quem admissa non fuerint ut retro ignotum. Age iam, cum dicit: nemo vos iudicet in cibo et potu et in parte diei festi et neomeniae et sabbati, quae est umbra futurorum, corpus autem Christi;[3]) quid tibi videtur, Marcion? De lege iam non retractamus, nisi quod et hic quemadmodum exclusa sit edocet, dum scilicet de umbra transfertur in corpus, id est de figuris ad veritatem, quod est Christus. Ergo et umbra eius, cuius et corpus, id est, et lex[4]) eius et Christus. Segrega alii deo legem, et alii deo Christum, si potes aliquam umbram ab eo corpore, cuius umbra est, separare. Manifeste legis est Christus, si corpus est umbrae. Si autem et aliquos taxat, qui ex visionibus angelicis dicebant, cibis abstinendum, ne attigeris, ne gustaveris, volentes in humilitate sensus incedere, non tenentes caput:[5]) non ideo legem et Moysen pulsat, quasi de angelica superstitione constituerit interdictionem quorundam edulium. Moysen enim a deo accepisse legem constat. Denique hanc disciplinam secundum praecepta, inquit, et doctrinam hominum[6]) deputavit in eos, qui caput non tenerent, id est ipsum, in quo omnia recensentur, Christum,[7]) ad initium revocata etiam indifferentia escarum. Cetera praeceptorum[8]) ut eadem, satis sit iam alibi docuisse, quam a creatore manarint, qui, cum vetera praedicaret transitura, nova facturus universa,[9])

---

1) 1 Cor. 1, 19 sqq. 2) Col. 2, 13. 3) ib. v. 16. 17. 4) Cod. Wouw. et Rig. lex; ceteri: lux. 5) Col. 2, 18. 19. 22. 6) ib. v. 22. 7) Rhen. et Pamel. in ipsum — in Christum; Rig. et Semler: ipsum — in Christum. 8) Col. 3. 4. 9) Ies. 43, 19. 2 Cor. 5, 17

mandans etiam: novate vobis novamen novum,[1]) iam tum docebat deponere veterem hominem et novum induere.

DE EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

20. Cum praedicationis enumerat varietatem, quod alii ex fiducia vinculorum eius audentius sermonem enuntiarent, alii per invidiam et contentionem, quidam vero et per sermonis existimationem, plerique ex dilectione, nonnulli ex aemulatione, iam aliqui et ex simultate Christum praedicarent:[2]) erat utique vel hic locus taxandae ipsius praedicationis de diversitate sententiae, quae tantam efficeret etiam animorum varietatem. Sed caussas solas animorum, non regulas sacramentorum, in diversitate proponens, unum tamen Christum et unum eius deum quocunque consilio praedicatum confirmat, et ideo, nihil mea, inquit, sive caussatione sive veritate Christus adnuntietur,[3]) *quia* unus adnuntiabatur sive ex caussatione sive ex veritate fidei. Ad fidem enim praedicationis retulit mentionem veritatis, non ad regulae ipsius, quia una quidem erat regula; sed fides praedicantium quorundam vera, id est simplex, quorundam nimis docta. Quod cum ita sit, apparet eum Christum praedicatum, qui semper adnuntiabatur. Nam si alius longe ab apostolo induceretur, fecisset diversitatem novitas rei. Nec enim defuissent, qui praedicationem evangelicam nihilominus in Christum creatoris interpretarentur, cum et hodie maior pars sit omnibus in locis sententiae nostrae, quam haereticae; quo nec hic apostolus de diversitatis denotatione et increpatione tacuisset. Ita cum diversitas ne taxatur quidem, novitas non probatur. Plane de substantia Christi putant et hic Marcionitae suffragari apostolum sibi, quod phantasma carnis fuerit in Christo, cum dicit, quod in effigie dei constitutus, non rapinam existimavit pariari deo, sed exhausit semet ipsum accepta effigie servi, non veritate, et in similitudine hominis, non in homine, et figura inventus homo,[4]) non substantia, id est non carne, quasi non et figura et similitudo et effigies substantiae quoque accedant. Bene autem, quod et alibi[5]) Christum imaginem dei invisibilis appellat. Numquid ergo

1) Ier. 4, 3. 2) Phil. 1, 14—17. 3) ib. v. 18. 4) Phil. 2, 6. 7. 5) Col. 1, 15.

et hic, qua in effigie eum dei collocat, aeque non erit deus Christus vere, si nec homo vere fuit in effigie hominis constitutus? Utrobique enim veritas necesse habebit excludi, si effigies et similitudo et figura phantasmati vindicabitur. Quodsi in effigie et in imagine, qua filius patris, vere dei, praedicatus est,[1]) etiam in effigie et imagine hominis, qua filius hominis, vere hominem inventum.[2]) Nam et inventum ratione posuit, id est certissime hominem; quod enim invenitur, constat esse; sic et deus inventus est per virtutem, sicut homo per carnem, quia nec morti subditum pronuntiasset non in substantia mortali constitutum. Plus est autem, quod adiecit: et mortem crucis.[3]) Non enim exaggerat atrocitatem, extollendo virtutem subiectionis, quam imaginariam phantasmate scisset, frustrato potius eam, quam experto, nec virtute functo in passione, sed lusu. Quae autem retro lucri duxerat, quae et supra[4]) numerat gloriam carnis, notam circumcisionis, generis Hebraei, ex Hebraeo censum, titulum tribus Beniamin, pharisaeae candidae dignitatem, haec modo detrimento sibi deputat,[5]) non deum, sed stuporem Iudaeorum. Haec ac si stercora existimat prae comparatione agnitionis Christi, non prae reiectione dei creatoris, habens iustitiam, non suam iam, quae ex lege, sed quae per ipsum, scilicet Christum, ex deo.[6]) Ergo, inquis, hac distinctione lex non ex deo erat Christi. Subtiliter satis. Accipe itaque subtilius. Cum enim dicit, non quae ex lege, sed quae per ipsum, non dixisset per ipsum de alio, quam cuius fuit lex. Noster, inquit, municipatus in coelis.[7]) Agnosco veterem ad Abraham promissionem creatoris: et faciam semen tuum tanquam stellas in coelo.[8]) Ideo et stella a stella differt in gloria.[9]) Quodsi Christus adveniens de coelis transfigurabit corpus humilitatis nostrae conformale corpori gloriae suae,[10]) resurget ergo corpus hoc nostrum, quod humiliatur in passionibus, et in ipsa lege mortis in terram deiectum. Quomodo enim transfigurabitur, si nullum erit? Aut si de eis dictum, qui in adventu dei deprehensi in carne deputari[11]) habebunt,

---

1) Rhen. praeiudicatus est. 2) Desideratur verbum, ut: dixit s. praedicavit. 3) Phil. 2, 8. 4) Phil. 3, 5 sq. 5) ib. v. 7. 6) ib. v. 8. 9. 7) ib. v. 20. 8) Gen. 22, 17. 9) 1 Cor. 15, 41. 10) Phil. 3, 21. 11) Latin. et Fr. Iunius coni. demutari. Cf. 1 Cor. 15, 51 sq.

quid facient, qui primi resurgent? Non habebunt, de quo transfigurentur. Atquin, cum illis, dicit, simul rapiemur in nubibus obviam domino.[1]) Si cum illis sublati, utique cum illis et transfigurati.

DE EPISTOLA AD PHILEMONEM.

21. Soli huic epistolae brevitas sua profuit, ut falsarias manus Marcionis evaderet. Miror tamen, cum ad unum hominem literas factas receperit, quod ad Timotheum duas et unam ad Titum de ecclesiastico statu compositas recusaverit. Affectavit, opinor, etiam numerum epistolarum interpolare. Memento, inspector, quod ea, quae praetractata sunt retro, de apostolo quoque probaverimus, et si qua in hoc opus dilata erant expunxerimus, ne aut hic supervacuam existimes iterationem, qua confirmavimus spem pristinam, aut illic suspectam habeas dilationem, qua eruimus tempora ista. Si totum opusculum inspexeris, nec hic redundantiam nec illic diffidentiam iudicabis.

1) 1 Thess. 4, 16. 17.

IMPRESSIT BERNH. TAUCHNITZ JUN.